mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

Kárpátalja

1919–2009

történelem,
politika, kultúra

Kárpátalja

1919 – 2009

történelem, politika, kultúra

Kárpátalja

1919–2009

történelem, politika, kultúra

Argumentum
MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete

Főszerkesztő:
FEDINEC Csilla, VEHES Mikola

Szerkesztőbizottság:
CSERNICSKÓ ISTVÁN, OFICINSZKIJ ROMÁN, OSZTAPEC JURIJ, SZARKA LÁSZLÓ, TOKAR MARIAN

Lektorálta:
ABLONCZY BALÁZS, PhD (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)
GYÁNI GÁBOR, az MTA doktora, az MTA levelező tagja
(MTA Történettudományi Intézet, Budapest)
KOROLY IVÁN, a történelemtudomány doktora (Kárpátaljai Állami Egyetem, Ungvár)
MARCSUK VASZIL, a történelemtudomány doktora
(Vaszil Sztefanik Kárpátmelléki Nemzeti Egyetem, Ivano-Frankivszk)
TÓTH MIHÁLY, a jogtudomány kandidátusa (Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia
Volodimir Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézete, Kijev)

A kézirat előkészítését és a kiadvány megjelentetését támogatta:
Kárpátaljai Magyar Oktatásért Alapítvány (Ukrajna)
Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete (Magyarország)
Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága
(Magyarország)
MTA II., Filozófiai és Történettudományok Osztálya (Budapest)
Oktatási és Kulturális Minisztérium (Magyarország)
Szülőföld Alap (Magyarország)
Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete (Ukrajna)

© Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010
© Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, Ungvár, 2010
© Szerzők, 2010

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Olvasószerkesztő:
KÓTYUK ISTVÁN

Az egyes részeket ukránból fordította:
CSERNICSKÓ ISTVÁN, FEDINEC CSILLA, GULÁCSY JENŐ, MOLNÁR JÓZSEF

ISBN 978-963-446-596-6

Felelős kiadó Láng József, az Argumentum Kiadó
és Tóth Ágnes, a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete igazgatója
Felelős szerkesztő: Bogdanov Edit
Borítóterv: Hodosi Mária
Tördelte: Nagy Erika és Láng András
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

TARTALOM

AZ ISMERETLEN ISMERŐS KÁRPÁTALJA 15

I. fejezet
KÁRPÁTALJA (PODKARPATSZKA RUSZ)
A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN
1919–1939

1. A soknemzetiségű Magyar Királyság felbomlása 19
1.1. Előzmények, történeti tendenciák *(Szarka László)* 19
1.2. A dualizmus kori Habsburg Monarchia strukturális válságai *(Szarka László)* 19
1.3. A háborús végjáték nagyhatalmi forgatókönyvei *(Szarka László)* 21
1.4. Területi konfliktusok és nemzeti önrendelkezés *(Szarka László)* 22
1.5. A történeti Magyar Királyság felbomlása és a keleti Svájc koncepciója *(Szarka László)* 23
1.6. Csehszlovák, román és jugoszláv katonai akciók *(Szarka László)* 25
1.7. Az új magyar állam határai és a trianoni békeszerződés *(Szarka László)* 26
1.8. A Magyar Tanácsköztársaság *(Szarka László)* 27
1.9. Magyarország meghívása a békekonferenciára *(Szarka László)* 27
1.10. A trianoni békeszerződés *(Szarka László)* 28

2. Nemzetállamok az Osztrák–Magyar Monarchia romjain 30
2.1. Békerendezés az első világháború végén *(Vidnyánszky István)* 30
2.2. A versailles-i békeszerződés *(Vidnyánszky István)* 32
2.3. Az állami önrendelkezés útján *(Vidnyánszky István)* 35
2.4. Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919) *(Vidnyánszky István)* 39
2.5. Csehszlovák diplomáciai siker *(Vidnyánszky István)* 44

3. Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban 48
3.1. A csehszlovák állam integráló politikája *(Tokar Marian, Fedinec Csilla)* 48
3.2. Közigazgatás *(Tokar Marian, Panov Alen)* 51
3.3. Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés *(Tokar Marian)* 54
3.4. Bankok és hitelszövetkezetek *(Tokar Marian)* 58
3.5. Turizmus *(Sandor Fegyir)* 60

4. Politikai pártok és civil szféra 63
4.1. Parlamenti demokrácia és többpártrendszer *(Tokar Marian)* 63
4.2. Korszakolás *(Tokar Marian)* 64
4.3. Politikai pártok programjai és tevékenysége *(Tokar Marian)* 67
4.4. Parlamenti választások *(Tokar Marian)* 68
4.5. Társadalmi egyesületek *(Tokar Marian)* 76

5. Magyar nemzeti pártok és társadalmi egyesületek Kárpátalján 79
5.1. Általános tendenciák *(Fedinec Csilla)* 79
5.2. Regionális pártok *(Fedinec Csilla)* 80
5.3. Országos pártok *(Fedinec Csilla)* 82
5.4. Magyar pártszövetség (1920–1936) *(Fedinec Csilla)* 85
5.5. Egyesült Magyar Párt (1936–1940) *(Fedinec Csilla)* 87
5.6. Magyar társadalmi egyesületek *(Fedinec Csilla)* 89

6. Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz / Kárpáti Ukrajna) kérdése a nemzetközi politikában 91
6.1. A müncheni egyezmény *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 91
6.2. Komáromi tárgyalások *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 93
6.3. Az első bécsi döntés *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 94
6.4. Az első kárpátaljai kormány tevékenysége *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 95
6.5. A második kárpátaljai kormány tevékenysége *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 98
6.6. Galícia és Kárpáti Ukrajna *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 100
6.7. Kárpáti Ukrajna politikai rendszere és választások a szojmba *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 102
6.8. Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 106

7. A kulturális és művészeti élet intézményei 107
7.1. Oktatás és iskolaügy *(Zadorozsnij Volodimir)* 108
7.2. Tudomány *(Zadorozsnij Volodimir)* 110
7.3. A vidék irodalmi élete *(Zadorozsnij Volodimir)* 111
7.4. Színházművészet *(Zadorozsnij Volodimir)* 113
7.5. Zene- és képzőművészet *(Zadorozsnij Volodimir)* 115
7.6. Városépítészet *(Zadorozsnij Volodimir)* 116
7.7. Kárpáti Ukrajna egyházi ügyei *(Vehes Mikola, Tokar Marian)* 117

8. Magyar kultúra a két világháború közötti időszakban 119
8.1. Kisebbségi magyar kultúra *(Fedinec Csilla)* 119
8.2. A magyar kisebbség és az államfordulat *(Fedinec Csilla)* 119
8.3. Iskola és egyház *(Fedinec Csilla)* 123
8.4. Irodalom, zene *(Fedinec Csilla)* 129
8.5. Képző- és iparművészet *(Fedinec Csilla)* 133

KRONOLÓGIA 1914–1939 *(Fedinec Csilla, Tokar Marian)* 136
IRODALOM 147

II. fejezet
KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTALJAI KORMÁNYZÓSÁG)
MAGYARORSZÁG FENNHATÓSÁGA ALATT
1939–1944

1. A kárpátaljai autonómia kérdése – Teleki Pál kísérlete 157
1.1. Érdekek hálójában *(Fedinec Csilla)* 157
1.2. Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja *(Fedinec Csilla)* 162

2. A magyar kormány Kárpátalja-politikája 164
2.1. Válság és válságkezelés *(Oficinszkij Román)* 164
2.2. A Kárpátaljai Kormányzóság *(Oficinszkij Román)* 170
2.3. A véleményező és indítványozó bizottság szerepe *(Oficinszkij Román)* 174
2.4. Magas rangú állami vezetők kárpátaljai látogatásai *(Oficinszkij Román)* 175

3. Etnikai-kulturális összefüggések 178
3.1. Ruszinok (ukránok) *(Oficinszkij Román)* 179
3.2. Német kérdés *(Oficinszkij Román)* 182
3.3. Egyéb kisebbségek *(Oficinszkij Román)* 183

4. Holokauszt Kárpátalján 184
4.1. A „zsidótörvények” (1938–1942) *(Stark Tamás)* 184
4.2. Az 1941. évi deportálások *(Stark Tamás)* 186
4.3. Gettók és haláltáborok (1944) *(Stark Tamás)* 187

KRONOLÓGIA 1938–1944 *(Fedinec Csilla, Oficinszkij Román)* 194
IRODALOM 203

III. fejezet
SZOVJET KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET)
1944–1991

1. Kárpátalja kérdése a második világháború végén, 1944–1945 209
1.1. A 4. Ukrán Front és az ellenfelek *(Oficinszkij Román)* 209
1.2. Achilles-sarok: az 1. magyar hadsereg *(Oficinszkij Román)* 212
1.3. A Keleti-Kárpátok hadművelet *(Oficinszkij Román)* 213

2. A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történelmében 216
2.1. A korszak általános jellemzése *(Oficinszkij Román)* 216
2.2. Közigazgatási változások *(Oficinszkij Román)* 217

2.3. Látszatválasztások *(Oficinszkij Román)* ... 218
2.4. Nómenklatúra *(Oficinszkij Román)* ... 219
2.5. Az első számú vezetők *(Oficinszkij Román)* ... 221
2.6. Alternatíva. Ellenzéki mozgalom *(Oficinszkij Román)* ... 225
2.7. Ideológiai kampányok *(Oficinszkij Román)* ... 230

3. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946 ... 233
3.1. Preventív szovjetizálás *(Oficinszkij Román)* ... 233
3.2. A csehszlovák kormánymegbízotti hivatal *(Oficinszkij Román)* ... 235
3.3. Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak első kongresszusa *(Oficinszkij Román)* ... 236
3.4. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa *(Oficinszkij Román)* ... 237
3.5. Ukránok a szomszédos államokban *(Oficinszkij Román)* ... 241
3.6. A szovjet–csehszlovák tárgyalások és egyezmény Kárpátalja sorsáról *(Oficinszkij Román)* ... 242
3.7. Terület- és lakosságcsere *(Oficinszkij Román)* ... 244

4. Társadalom- és nemzeti-nemzetiségi politika ... 245
4.1. Etnikai tisztogatások *(Oficinszkij Román)* ... 246
4.2. „Budapest felé fordultak védelemért...” *(Stark Tamás)* ... 247
4.3. Munkaerő-toborzás a Donbászra *(Oficinszkij Román)* ... 251
4.4. Telepítéspolitika *(Oficinszkij Román)* ... 252
4.5. Oroszosítás *(Oficinszkij Román)* ... 254
4.6. Népességmozgás és identitás *(Oficinszkij Román)* ... 257

5. Iparosítás és urbanizáció ... 260
5.1. Gazdasági fejlődés *(Oficinszkij Román)* ... 261
5.2. Mit hozott az iparosodás? *(Oficinszkij Román)* ... 263
5.3. A Talabor-Nagyág (Tereblja-Rika) Vízerőmű *(Oficinszkij Román)* ... 267
5.4. A városok gyarapodása *(Oficinszkij Román)* ... 269
5.5. Ungvár és Munkács mint ipari központok *(Oficinszkij Román)* ... 271

6. Mezőgazdaság ... 274
6.1. Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája *(Oficinszkij Román)* ... 275
6.2. Kollektivizálás *(Oficinszkij Román)* ... 277
6.3. Újítások és újítók *(Oficinszkij Román)* ... 280
6.4. Gazdaságföldrajzi régiók és vezető mezőgazdasági ágazatok *(Oficinszkij Román)* ... 284

7. Állam és egyház ... 287
7.1. Szekularizáció szovjet módra *(Oficinszkij Román)* ... 288
7.2. Egyházellenes intézkedések *(Oficinszkij Román)* ... 289
7.3. Romzsa püspök meggyilkolása *(Oficinszkij Román)* ... 291
7.4. A görög katolikus püspökség felszámolása *(Oficinszkij Román)* ... 293
7.5. Megtűrt pravoszlávok és üldözött reformátusok *(Oficinszkij Román)* ... 296

8. Oktatás és tudomány 299
8.1. Óvoda és iskola *(Oficinszkij Román)* 300
8.2. Magyar oktatásügy és internacionalizmus *(Fedinec Csilla)* 303
8.3. Szakképzés *(Oficinszkij Román)* 313
8.4. Ungvári Állami Egyetem *(Oficinszkij Román)* 315
8.5. Tudományos potenciál *(Oficinszkij Román)* 318

9. Kultúra, közművelődés 320
9.1. „Ezüstös kor" a kárpátaljai irodalomban *(Oficinszkij Román)* 321
9.2. A kárpátaljai festőiskola *(Oficinszkij Román)* 325
9.3. A zeneirodalom és a színház remekei *(Oficinszkij Román)* 329
9.4. Tömegkultúra *(Oficinszkij Román)* 331
9.5. Sportélet *(Oficinszkij Román)* 333

10. Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újrateremtés 334
10.1. Általános tendenciák *(Penckófer János)* 334
10.2. Kovács Vilmos tevékenysége, hatása az 1950–60-as években *(Penckófer János)* 337
10.3. Önazonosság-teremtő szándék az 1970-es években *(Penckófer János)* 338
10.4. Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években *(Penckófer János)* 340

11. Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989–1991-ben 342
11.1. A civil társadalom kezdetei *(Oficinszkij Román)* 343
11.2. Ukrajnai Népi Mozgalom (RUH) *(Oficinszkij Román)* 347
11.3. Ellenzéki tömegmozgalmak és ellenzéki képviselők *(Oficinszkij Román)* 348
11.4. A megyei tanács blokádja 1991 szeptemberében–októberében *(Oficinszkij Román)* 349

KRONOLÓGIA 1944–1991 *(Oficinszkij Román, Fedinec Csilla)* 352
IRODALOM 367

IV. fejezet
KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET) A MAI UKRAJNÁBAN
1991–2009

1. Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009) 377
1.1. Függetlenség, referendum, autonómia *(Osztapec Jurij)* 377
1.2. Első szakasz: 1991–1996 *(Osztapec Jurij)* 378
1.3. Második szakasz: 1997–2002 *(Osztapec Jurij)* 382
1.4. Harmadik szakasz: 2002–2004 *(Osztapec Jurij)* 386
1.5. Negyedik szakasz: 2005–2009 *(Osztapec Jurij)* 390

2. Társadalmi-gazdasági helyzet 393
2.1. Geopolitikai és gazdasági környezet *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 393

2.2. Ipar *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 395
2.3. Mezőgazdaság *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 396
2.4. Energiaellátás, közlekedés, posta és távközlés *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 397
2.5. Kereskedelem és külgazdasági kapcsolatok *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 398
2.6. Beruházások és építőipar *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 398
2.7. Vállalkozásfejlesztés *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 399
2.8. Szociális ellátás, egészségvédelem *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 400
2.9. Környezetvédelem *(Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja)* 401
2.10. Turizmus *(Sandor Fegyir)* 401

3. Ukrajna és Magyarország hivatalos kapcsolatainak kialakulása 404
3.1. A kölcsönös megértés útján *(Szkiba Ivanna)* 404
3.2. Határ menti együttműködés *(Szkiba Ivanna)* 407
3.3. A vereckei emlékjel *(Szkiba Ivanna)* 409

4. Magyarország és a határon túli magyarok: Kárpátalja példája 410
4.1. Alkotmányos felelősségvállalás *(Milován Orsolya)* 410
4.2. Ukrán–magyar vegyes bizottság *(Milován Orsolya)* 413
4.3. Magyar Állandó Értekezlet *(Milován Orsolya)* 414
4.4. A státustörvény *(Milován Orsolya)* 414
4.5. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás *(Milován Orsolya)* 416
4.6. Magyar–magyar Kormányzati Konzultáció *(Milován Orsolya)* 417
4.7. Regionális Egyeztető Fórum *(Milován Orsolya)* 417
4.8. Kárpát-medencei Képviselők Fóruma *(Milován Orsolya)* 418
4.9. „Határon túli magyarság a XXI. században” *(Milován Orsolya)* 418
4.10. Támogatási rendszer és kapcsolattartás az anyaországgal *(Milován Orsolya)* 419

5. Demográfia, Kárpátalja népességének etnikai arculata; népesedéspolitika, vándormozgalom, munkaerő migráció 422
5.1. Demográfiai helyzet *(Molnár József, Molnár D. István)* 422
5.2. Demográfiai politika *(Molnár József, Molnár D. István)* 425
5.3. A lakosság nemzeti összetétele *(Molnár József, Molnár D. István)* 427
5.4. A főbb nemzetiségek területi elhelyezkedése *(Molnár József, Molnár D. István)* 431
5.5. A kárpátaljai népesség anyanyelve *(Molnár József, Molnár D. István)* 435
5.6. Migráció *(Molnár József, Molnár D. István)* 438
5.7. Munkaerő *(Molnár József, Molnár D. István)* 440

6. Etnikai folyamatok Kárpátalján 441
6.1. Kölcsönös egyetértés *(Zan Mihajlo)* 441
6.2. Nemzeti történelmi emlékezet *(Zan Mihajlo)* 442
6.3. A nemzetiségi tömegmédiumok *(Zan Mihajlo)* 443
6.4. A Kárpátaljai Nemzeti Kisebbségek Kulturális Központja *(Zan Mihajlo)* 443

6.5. Nemzeti-kulturális egyesületek *(Zan Mihajlo)* 444
6.6. A ruszin szeparatizmus *(Zan Mihajlo)* 446
6.7. A magyar autonomizmus *(Zan Mihajlo)* 447

7. Kárpátalja politikai szervezetei 447
7.1. Az ukrajnai pártrendszer jellemzése *(Osztapec Jurij)* 449
7.2. Kárpátalja pártstruktúrája (1991–2009) *(Osztapec Jurij)* 450
7.3. Első szakasz: 1985–1990 *(Osztapec Jurij)* 453
7.4. Második szakasz: 1990–1995 *(Osztapec Jurij)* 454
7.5. Harmadik szakasz: 1997–2002 *(Osztapec Jurij)* 455
7.6. Negyedik szakasz: 2002–2004 *(Osztapec Jurij)* 456
7.7. Ötödik szakasz: 2005–2009 *(Osztapec Jurij)* 457

8. Ukrajnai magyar szervezetek 464
8.1. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség *(Milován Orsolya)* 465
8.2. Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség *(Milován Orsolya)* 468
8.3. Az UMDSZ egyes tagszervezetei *(Milován Orsolya)* 470
8.4. Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége *(Milován Orsolya)* 470
8.5. Önkormányzati társulások *(Milován Orsolya)* 471
8.6. Szakmai érdekvédelmi szervezetek *(Milován Orsolya)* 471

9. Kárpátalja oktatásügye: általános helyzetkép 472
9.1. Az ukrán oktatási rendszer *(Rozlucka Halina)* 472
9.2. Az iskoláskor előtti nevelés *(Rozlucka Halina)* 474
9.3. Az általános középiskola *(Rozlucka Halina)* 475
9.4. A technikumi oktatás *(Rozlucka Halina)* 477
9.5. A felsőfokú oktatás *(Rozlucka Halina)* 477

10. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben 480
10.1. Kisebbségi oktatás *(Papp Z. Attila)* 480
10.2. Demográfiai adottságok mint oktatási kihívások *(Papp Z. Attila)* 481
10.3. Jogi helyzet *(Papp Z. Attila)* 484
10.4. Óvodai nevelés és oktatás a szórványban *(Papp Z. Attila)* 486
10.5. Alap- és középfokú oktatás *(Papp Z. Attila)* 487
10.6. Felsőoktatás *(Papp Z. Attila)* 494

11. Felekezetek és egyházak Kárpátalján 499
11.1. Pravoszláv egyház *(Kicsera Viktor)* 499
11.2. Görög katolikus egyház *(Kicsera Viktor)* 500
11.3. Római katolikus egyház *(Kicsera Viktor)* 503
11.4. Református egyház *(Kicsera Viktor)* 504
11.5. Egyéb felekezetek *(Sandor Fegyir)* 505
11.6. Új vallási mozgalmak *(Sandor Fegyir)* 506

12. Kultúra, művészet, média 507
12.1. Kultúrpolitika *(Oficinszkij Román)* 507
12.2. Művelődési intézmények *(Oficinszkij Román)* 509
12.3. Hivatásos és népművészet *(Oficinszkij Román)* 511
12.4. Média *(Oficinszkij Román)* 515
12.5. Irodalom *(Ferenc Nagyija)* 517

13. Értékfelmutatás, egység és elkülönülés a magyar kultúrában 523
13.1. Új utakon *(Penckófer János)* 523
13.2. Kultúra- és irodalomszemléleti egység az 1990-es években *(Penckófer János)* 525
13.3. Kultúra-, közösség- és irodalomszemléleti különbözés a 2000-es években *(Penckófer János)* 530

KRONOLÓGIA 1990–2009 *(Osztapec Jurij, Fedinec Csilla)* 534
IRODALOM 545

V. fejezet
NYELV ÉS NYELVPOLITIKA A HOSSZÚ 20. SZÁZADBAN

1. A nyelvpolitika fogalma 553
1.1. Mi a nyelvpolitika? *(Csernicskó István, Melnyik Szvitlana)* 553
1.2. A nyelvpolitika korszakai a mai Kárpátalja területén a 20. században *(Csernicskó István)* 554
1.3. A nyelvek státusa a különböző korszakokban *(Csernicskó István)* 555

2. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig 563
2.1. Etnopolitikai folyamatok és az államnyelv kérdése *(Fedinec Csilla, Gönczi Andrea)* 563
2.2. Oktatáspolitika a millennium jegyében *(Fedinec Csilla, Gönczi Andrea)* 564
2.3. Magyarosító állami törekvések *(Fedinec Csilla, Gönczi Andrea)* 567

3. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939) 572
3.1. Nemzetközi-jogi helyzet *(Csernicskó István, Fedinec Csilla)* 572
3.2. Kisebbségvédelem, nyelvi jogok és állampolgárság *(Csernicskó István, Fedinec Csilla)* 573
3.3. Nyelvi irányzatok *(Csernicskó István, Fedinec Csilla)* 579

4. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944) 584
4.1. A Kárpátaljai Kormányzóság lakosságának etnikai összetétele *(Csernicskó István)* 584
4.2. Hivatalos kétnyelvűség *(Csernicskó István)* 586
4.3. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése *(Csernicskó István)* 589

5. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991) 593
5.1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában *(Csernicskó István, Melnyik Szvitlana)* 593
5.2. A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai
(Csernicskó István, Melnyik Szvitlana) 596

6. A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései 606
6.1. Nyelvi helyzet Ukrajnában *(Csernicskó István, Melnyik Szvitlana)* 606
6.2. Nyelvpolitikai aspektusok *(Csernicskó István, Melnyik Szvitlana)* 609
6.3. A kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságai és nyelvpolitikai vonatkozásai
(Csernicskó István, Melnyik Szvitlana) 615

KRONOLÓGIA 1919–2008 *(Csernicskó István, Fedinec Csilla)* 628
IRODALOM 633

A KÖTET SZERZŐI 639

AZ ISMERETLEN ISMERŐS KÁRPÁTALJA

Előszó a magyar kiadáshoz

> Az emlékezet világméretű diadalmaskodásának korát éljük. Húsz vagy huszonöt éve minden ország, minden társadalmi, etnikai csoport, családi egység mély változáson volt kénytelen átesni a múlthoz fűződő hagyományos kapcsolatait illetően.
>
> A változás sokféle formát öltött: a történelem hivatalos verzióinak kritikája és a történelmi elfojtások felszínre törése; a megszüntetett vagy kisajátított múlt visszakövetelése; a gyökerek kultusza és a családfakutatások virágzása; a megemlékező szertartások tömege; a múlt bírósági rendezése; mindenféle múzeumok elszaporodása; a levéltárak megnyitásával járó érdeklődés fellángolása; újfajta kötődés ahhoz, amit az angolok „heritage"-nek, a franciák „patrimoine"-nek neveznek. Bármilyen kombinációban álljanak is össze ezek az elemek, egy mélyről jövő emlékezethullám zúdult rá a világra, amely mindenütt szorosan összekapcsolta a (képzelt vagy valódi) múlthoz való hűséget és a hovatartozás-érzést, a kollektív és az egyéni öntudatot, az emlékezetet és az identitást.
>
> (Pierre Nora)[1]

Budapest, Prága, Pozsony felől – Kárpátalja; Moszkva, Kijev, Lemberg felől – Kárpátontúl.[2] Sajátos történeti helyzet, ritka szeglet Kelet-Közép-Európában. Gazdasági-kereskedelmi útvonalak keresztezik itt egymást, etnikai kontaktuszónák, kulturális találkozások, kapcsolatok képzik e földrajzilag könnyen körülírható, megnevezésében mégis folyamatosan változó tér sajátosságait. Azokat az adottságokat, amelyek hol segítették, hol meg éppen politikai szándékok, konfliktusok martalékává tették ezt a régiót a rövid 20. század folyamán.

A földrajzi-történeti régióként értelmezett Kárpátalja egészét vagy valamely részét érintő hivatalos elnevezések sok mindent elárulnak az egyes korszakok és rendszerek ter-

[1] Pierre Nora: Emlékezetdömping. Az emlékezés hasznáról és káráról. [Fordította: Mihancsik Zsófia.] Magyar Lettre Internationale / Eurozine http://www.eurozine.com/articles/article_2007–10–08-nora-hu.html

[2] Christian Pischlöger összesítése szerint, ha az egykori magyar megyékből (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) származó diákoktól Magyarországon megkérdezik, hogy honnan jöttek, akkor magyarul azt felelik: Kárpátaljáról (tehát kb. Subcarpatia), oroszul vagy ukránul azonban: Закарпатье, Закарпаття-ból, tehát a Kárpátontúlról (Transcarpatia). Egyéb nyelvekben a következő megnevezéseket találjuk: németül: Karpatenrussland, Karpatenland, Karpathenland, Karpatho-Russland, Karpatenukraine, Karpato-Ukraine, Transkarpatenukraine, Transkarpatien, Subkarpatische Rus'; angolul: Subcarpathia, Subcarpathian Russia, Subcarpathian Ruthenia, Sub-Carpathian Ukraine, Transcarpathia, Transcarpathian Ukraine; franciául: Ukraine Subcarpathique, Russie Subcarpathique; csehül: Podkarpatí, Podkarpatsko, Podkarpatská Rus, Zakarpatí, Zakarpatsko, Zakarpatská Ukrajina; szlovákul: Podkarpatie, Podkarpatsko, Zakarpatie, Zakarpatsko; lengyelül: Ruś Podkarpacka, Ruś Zakarpacka, Ukraina Zakarpacka, Zakarpacie. Az angolban Subcarpathia és Transcarpathia egymás mellett létezik, a franciában pedig csak az Ukraine (ill. elavult Russie) Subcarpathique kifejezés található meg, a németben pedig leggyakrabban a Karpato-Ukraine és Transkarpatien fordul elő. A földrajzi adottságokat és a politikai realitásokat a leginkább a Karpato-Ukraine adja vissza, viszont létezik egy történelmi fogalom (Subkarpatien), amely fogalom használatos a franciában és egyre inkább az angolban is, amely ma a tudomány első számú nyelvének számít. http://zeus.nyf.hu/~nemettsz/subkarpatien.pdf

mészetéről: Ruténföld, Ruszka Krajna, Hucul Köztársaság, Podkarpatszka Rusz, Kárpáti Ukrajna, Kárpátaljai Kormányzóság, Kárpátontúli Ukrajna, Kárpátontúli terület. A Habsburg Monarchia, illetve a soknemzetiségű történeti Magyar Királyság felbomlását követően 1918 és 1991 között a régió összesen kilenc államalakulatnak alkotta részét, anélkül, hogy lakói valaha is dönthettek volna hovatartozásukról: 1918–1919-ben a Magyar Népköztársaság és a Magyarországi Tanácsköztársaság, s – kezdetben ezzel párhuzamosan – az első Csehszlovák Köztársaság jelentette az új „nemzetállami" kereteket. 1938–1939-ben a második Cseh-Szlovák Köztársaság következett, amely rövid ideig autonóm jogköröket biztosított a Kárpátaljai Oroszországnak (önmegnevezéssel – Kárpáti Ukrajnának). 1939 és 1944 között a terület ismét a Magyar Királysághoz került. Majd a második világháború végén már csak formálisan került vissza Csehszlovákiához, mert J. V. Sztálin és E. Beneš megállapodása alapján a Szovjet-Ukrajna része lett. A Szovjetunió keretében az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, majd 1991-től kezdve Ukrajna legnyugatibb közigazgatási egységeként létezett. Az ott élőknek mindannyiszor alkalmazkodniuk kellett az adott politikai rendszerhez, integrálódniuk kellett az új rendszerbe, s minden új hatalom beolvasztotta, felszámolta az előző időszakban kialakult regionális alrendszereket, tekintet nélkül azok súlyára. Az egymást követő államfordulatok mindannyiszor politikai rendszerváltást is jelentettek, ami együtt járt többek között a hatalmi elitek lecserélődésével, a hatalomgyakorlás átalakulásával, a gazdasági, nyelvi és kulturális irányváltással, s a nem ritkán erőszakos népességmozgásokkal, kényszermigrációkkal.

A különböző tudományterületek, interdiszciplináris kutatási programok különösen az utóbbi évtizedekben figyeltek fel a sok tekintetben rendkívüli régióra. Az európai regionalitások reneszánsza, a határjelenségek, határterületek iránti fokozott érdeklődés éppúgy megnövelte az érdeklődést Kárpátalja iránt, mint a régió különböző nemzeti narratíváiban rögzült sztereotípiák, a dogmatikus múltszemlélet kihívásai, a politikai megrendelések, az egyéni szubjektivizmus. Ezekkel az évtizedeken át romboló hatású jelenségekkel szemben egyre gyakrabban lázadnak az új megközelítést sürgető tudósok, a multiperspektivikus látásmód előnyeire figyelmeztető pedagógusok.

Kárpátalja 20. századi története nem csupán a gyakori változások miatt sajátságos és tanulságos. Az ott született és ott felnőtt nemzedékeken belül minden időben akadtak olyan személyiségek, a régiónak olyan képviselői, akik határozott véleményt nyilvánítottak és beleszólást követeltek az események menetébe. A történelmi változások és kataklizmák, az egymást váltogató államberendezkedések társadalmi-politikai érettségre, kritikai látásmódra és empátiára neveltek. A politikai régióvá szerveződés, a „kárpátaljaiság" 20. századi jelenség. A terület ez alatt a rövid évszázad alatt vált a Habsburg Monarchia perifériaterületéből, nemzetállamok ütközőzónájává, s élt meg ennek következtében számos államfordulatot.

Az első világháború végén, a nagyhatalmi békeszerződéssel tárgyalásos belső alternatívát felkínáló Károlyi-kormány idején merült fel először a „Ruténföld" – Ruszka-Krajna – politikai régióvá szervezése, majd azt követően a csehszlovák kisebbségi szerződésben a nagyhatalmak is előírták Kárpátalja autonómiáját. A 20. századi államfordulatok mindannyiszor a politikai, gazdasági, kulturális-oktatási rendszerek gyökeres átalakulásával, a történelem és a hagyományok átértelmezésével jártak együtt, beleértve a mindenkori hatalomváltások közjogi, szocializációs és mentális következményeit is.

Kötetünk tagolása alapvetően igazodik a hagyományos történeti korszakokhoz, ame-

lyek az államfordulatokhoz kötik a korszakhatárokat. Kivétel az utolsó, ötödik fejezet, amely a nyelvkérdést mint olyan tényezőt vizsgálja, amelynek kulcsszerepe volt és van a nemzetállami és egyéni önidentifikációban, a regionális és etnikai identitásformációk sajátosságainak alakulásában. Meggyőződésünk, hogy a nemzetiségileg és nyelvileg sokszínű régió történetének feldolgozása nehezen képzelhető el a nyelvpolitikai vonatkozások összefoglalása nélkül. A különböző állami, intézményi nyelvpolitikák – vagyis a nyelvi viszonyok és kommunikációs gyakorlatok rendszerint valamilyen ideológiai hátterű és célú befolyásolása, jogi, hatalmi eszközökkel való szabályozása – mély nyomokat hagytak Kárpátalja eredendően soknemzetiségű népességének identitásában. A nemzetállami Európában a nyelvek és nemzetek szoros kapcsolatából adódóan fentebb említett valamennyi államhatalom kiemelt figyelmet fordított a nyelvpolitikára: mindegyikük kísérletet tett arra, hogy saját rövid, közép és hosszú távú társadalmi, gazdasági, kulturális és természetesen politikai érdekeinek megfelelően rendezze a Kárpátalján használatos nyelvek egymáshoz való viszonyát, s ezáltal hatással legyen a vidék lakóinak nemzeti és nyelvi identitására, állampolgári lojalitására. Mindez teljesen természetes. Will Kymlicka szerint a 20. századi Európában egyetlen magát nemzetállamként meghatározó ország sem engedhette meg magának, hogy etnokulturálisan és nyelvileg semleges legyen. A liberális kanadai filozófus úgy véli, egész sor olyan nyelvi vonatkozásokkal bíró politikai döntés létezik, melyeket minden modern államnak szükségszerűen meg kell hoznia, s melyek meghatározók abban a tekintetben, hogy történelmi távlatokban melyik etnokulturális vagy nyelvi csoport marad fenn és lesz domináns, és melyik fog az állami támogatás hiányában elhalni vagy a hierarchia aljára kerülni. A 20. században mindegyik államhatalom szembekerült például azzal a feladattal, hogy meghatározza, mely nyelv(ek) és milyen státusban legyen(ek) használatos(ak) az államigazgatásban, az oktatásban, az egészségügyben, a postai szolgáltatásban, a tömegkommunikációban, a közlekedésben, illetve a kulturális életben. E(zen) nyelv(ek) kiválasztása pedig egyértelműen (nyelv)politikai döntés.

A modern európai nemzetállamok tehát saját rendszerlogikájukat követve nem kívántak nyelvileg semlegesek maradni, s ahelyett, hogy a területükön használt valamennyi nyelvet támogatták volna, általában csak a többségi nemzet nyelvét helyezték előtérbe, ami együtt járt a kisebbségi nyelvek jogainak, kommunikációs értékének csorbulásával. A nemzetállamoknak ez a „szükségszerűen" létező és megosztó nyelvpolitikája tehát az egyik leghatékonyabb állami beavatkozási eszköz az állampolgárok, régiók és etnikai csoportok nyelvi-kulturális különbözőségeinek eltüntetésére. „Ez azonban azt jelenti – állítja Kymlicka –, hogy egy nyelvi csoport képessége a túlélésre és a prosperálásra nemcsak az egyéni választásokon múlik, hanem az állam támogatásán is".[3] A nyelvi, nemzeti vagy etnokulturális közösségek hosszú távú fennmaradása eszerint nagymértékben függ a központi és tartományi kormányok döntéseitől, amelyekkel az oktatás, a közszolgálatok és a közalkalmazotti állások nyelvhasználatát, valamint a nemzeti, etnikai, nyelvi kisebbségek, az autochton és a bevándorló közösségek nyelvi és kulturális integrációjának nyelvi közegét, szabályrendszerét meghatározzák. Amikor kötetünkben a mai Kárpátalja területén megfigyelhető nyelvpolitikai törekvések legfontosabb eseményeit foglaljuk össze, akkor voltaképpen azt mutatjuk be, milyen etnopolitikai, nemzetpolitikai céljai voltak az

[3] „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos". Krizsán Andrea interjúja Will Kymlicka kanadai filozófussal. *Fundamentum*, 1997. 2. sz. 43–53. o.

egyes államformációknak a régióban, illetve azt, hogy ezek a nyelvpolitikai döntések miként befolyásolták a Kárpátalján az itt élő többségi és kisebbségi közösségek egymáshoz, a régióhoz és az aktuális államhoz való viszonyát.

A kötet egésze szándékaink szerint a korábban kizárólagos nemzeti látószögeket meghaladni kívánó összefoglalása annak a tudásnak, amivel ma Kárpátalja 20. századi történelméről rendelkezünk. Elhagytuk a lábjegyzeteket, mégpedig abból a határozott megfontolásból, hogy egyértelművé váljék, – a kötet célja nem a historiográfiai vonatkozások, a kutatói dilemmák bemutatása, hanem a szintézis irányába mutató törekvés. Irányjelző e mű további kutatásokhoz abban az értelemben, hogy igyekszik hidat építeni a régióval kapcsolatos magyar és ukrán nyelvű tudományosság között. A két közeg, a két nemzeti historiográfia eddigi kapcsolódási pontjai nehezen felismerhetők. Alig épülnek egymásra, s mind ez idáig sokkal inkább egymás mellett léteztek, a párbeszéd, szakmai vita lehetősége és igénye nélkül. És irányjelzőnek szánjuk abban az értelemben is, hogy nyilvánvalóvá tegyük azokat a tematikai metszeteket, amelyekhez ma még nemigen tudunk érdemben hozzászólni. Ez legfőbbképpen a társadalomtörténetre vonatkozik.

A könyv, amelyet kezében tart az olvasó, magyar és ukrán szakemberek együttes munkájával készült kollektív monográfia, amely egyszerre jelenik meg magyar nyelven Magyarországon és ukrán nyelven Ukrajnában, hogy mind a magyar, mind az ukrán közönség számára lehetővé tegye ugyanannak a tartalomnak az elérését. Hasonlóval előttünk nem is próbálkoztak, s bízunk benne, hogy a továbblépésnek ez egy új, a nemzeti perspektívákon túlmutató, a régió valódi historikumára koncentráló alternatíváját kínálja. Hogy mennyire produktív és követésre méltó ez a fajta megközelítés, arról majd az utánunk következő nemzedékek Kárpátaljával foglalkozó történészei döntenek. És persze a két ország és Kárpátalja elfogulatlan történelemképet igénylő olvasói, akik visszaigazolhatják és megerősíthetik szándékaink jogosultságát.

Lectori salutem!

A szerkesztők

I. fejezet
KÁRPÁTALJA (PODKARPATSZKA RUSZ) A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN *1919–1939*

1. A soknemzetiségű Magyar Királyság felbomlása

1.1. Előzmények, történeti tendenciák

Kilencven évvel a Habsburg Monarchia felbomlását követően egyre többször és mind több történészben fogalmazódik meg a felismerés, hogy a Németország és Oroszország közötti térségben az első világháborút követően lezajlott nemzetállami átalakulás történeti előzményeit, a 19. század második felének fejlődési tendenciáit nem lehet rekonstruálni és megérteni az itt kialakult nemzeti társadalmak nemzetépítő narratívái, előtörténetei nélkül. A Habsburg Birodalom sokak számára a „népek börtönét" jelentette, ugyanakkor több nemzeti mozgalom – a társadalmi bázist folyamatosan szélesítő gazdasági, kulturális modernizációs folyamatok és kölcsönhatások természetes multikulturális és többnyelvű játékereként – kétségkívül pozitív szerepet is játszott.

Az 1867-es osztrák–magyar, illetve ezt követő osztrák–lengyel, valamint az 1868-ban megkötött magyar–horvát kiegyezésekkel létrejött egy dualista és szubdualista államberendezkedés, mely a nemzeti kérdés kezelésében a maga cisz- és transzlajtániai aszinkronitásaival, ambivalenciáival, egyszerre bizonyult dinamizáló és retardáló tényezőnek.

1.2. A dualizmus kori Habsburg Monarchia strukturális válságai

Ottokar Czernin a k. und k. (német: kaiserlich und königlich, magyarul: császári és királyi) rendszer egyik utolsó külügyminisztere az 1920-as évek elején a következőképpen jellemezte emlékiratában a Monarchia felbomlásának okait: „Nem tudjuk megmondani, milyen formában játszódott volna le a Monarchia felbomlása, ha sikerült volna elkerülnünk a háborút. Bizonyára nem ily szörnyű módon, mint ahogy a mostani háború nyomán megtörtént. Valószínűleg lassabban, és talán anélkül, hogy az egész világot velünk együtt magával ragadja a háború örvénye. Meg kellett halnunk. A halál módját mi magunk választhattuk meg. És mi a legborzalmasabb módot választottuk." Robert Musil osztrák író *A tulajdonságok nélküli ember* című regényében Kákánia néven megteremti a Monarchia irodalmi mását. (Az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodójának „császár és király" volt a hivatalos címe, németül „Kaiser und König", rövidítve „K. u. K.") A 19–20. század fordulójának magyar politikai elitjét Kákánia halálvíziói helyett a modernizáció és magyarosodás perspektívái foglalkoztatták. Így például a provinciális Pest-Budából a korabeli Európa hatodik legnagyobb városává nőtt Budapest fejlődése, a magyarok Kárpát-medencei megtelepülésének pompázatos ezredéves ünnepségei, az ország északi szlovák, erdélyi,

bánsági, központi magyar területein szigetszerűen kibontakozó iparosodás látványos gazdasági eredményei, a vasúti hálózat rendkívül gyors növekedése, s persze a felgyorsulni látszó asszimiláció imponáló mutatói. Igaz, Tisza István, a korszak karizmatikus magyar miniszterelnöke a világháború első hónapjaiban maga is bevallotta, hosszú időn keresztül gyötörték őt is olyan gondolatok, hogy „ez a monarchia, s benne a magyar nemzet pusztulásra van kárhoztatva, mert az Úristen el akarja veszteni azt, akinek elveszi az eszét. Az utolsó néhány évben kezdett jobbra fordulni a dolog, mind újabb és újabb örvendetes események keltették új életre a reményt, hogy a világtörténelem nem tér még napirendre felettünk."

A Habsburg Monarchia történetében, s azon belül az 1848–1918 közötti Ferenc József-i korszak, a dualizmus kori Ausztria-Magyarország évtizedeiben az egymással együtt élő 11 nemzet – osztrák-németek, magyarok, olaszok, csehek, lengyelek, horvátok, szlovákok, szerbek, szlovének, románok, ruszinok („rutének") – és számos más etnikai és vallási közösség közös állama többféle egzisztenciális válsággal szembesült.

Az 1848–1849-es forradalmi krízist csak Oroszország segítségével tudta a Monarchia túlélni. Az 1859-es piemonti és az 1866-os porosz háborúkban elszenvedett vereségnek egyrészt Lombardia, másrészt a Német Szövetségben betöltött vezető szerep elvesztése, s mindennek következtében a centralizált összbirodalom (Gesamstaat) eszméjének feladása, az osztrák–magyar kiegyezés volt az ára. Az 1876–1878, illetve 1907. évi balkáni kríziseket csupán Bosznia-Hercegovina okkupációjával, illetve annexiójával sikerült átvészelni. A sorozatos alkotmányválságokat, belső feszültségeket a kormány- és miniszter-cserék mellett a neoabszolutizmus, illetve a dualizmus viszonylagos alkotmányjogi rugalmassága és a Monarchia gazdasági, társadalmi modernizációs teljesítményei tudták ellensúlyozni.

Mindazonáltal a lokális, regionális nemzetiségi konfliktusokból 1849 után egészen az első világháború utolsó évéig nem alakult ki olyan kezelhetetlen, birodalmi méretű válság, amely a Monarchia létét fenyegette volna. Ugyanakkor a csehországi, kelet-galíciai, horvátországi nyelvharcok, a szlovén, szlovák iskolaharcok, az erdélyi, kelet-magyarországi és bácskai, bánsági román, szerb emancipációs törekvések azt jelezték, hogy a nemzeti mozgalmak külső konfliktusok nélkül is képesek fokozatosan átalakítani a Monarchia erőviszonyait. A görögkeleti román és szerb egyházak „nemzeti autonómiája" körüli viták szintén folyamatosan éreztették az etnikai feszültségek jelenlétét, a nemzeti törekvések és az osztrák–magyar közigazgatás szembenállását. A Budapestről nézve Lajtán túli „osztrák" tartományok nyelvi, iskolai engedménypolitikájukkal, majd 1896-ban az általános választójog bevezetésével, az 1905. évi morvaországi paktummal igen jelentős lépéseket tettek a nemzeti emancipáció irányába. Másrészt a Lajtától keletre, a Szent István koronájához tartozó Magyarország és Horvát-Szlavón-Dalmátország területén viszont az asszimilációs politikai nyomás erősödött fel. Tisza István második, „háborús kormánya" idején, 1913–1917 között mindenesetre a Magyar Királyság nemzetiségi politikájában is megmutatkoztak a változás előjelei: a román, a szlovák nemzetiségi paktumpolitikában, az 1914. novemberi orosz betörés utáni ruténföldi rekonstrukciós és reformtörekvésekben.

A világháború előestéjén, a Monarchia tőszomszédságában a félsziget politikai térképét átrajzoló Balkán-háborúk mindenesetre jelezték, hogy a megoldásra váró nemzetiségi kérdések minden korábbinál mélyebb válsághelyzetbe sodorhatják a birodalmat. És valóban, alapvetően éppen ezzel, a birodalom nemzetiségi szerkezetében felgyülemlett

konfliktuspotenciállal lehet magyarázni azt a tényt, hogy az első világháború a Monarchia részéről a birodalom egységét szavatolni hivatott preventív háborúként indult, de 1918 tavaszától a Monarchia fennmaradásáért folytatott élethalálharccá vált.

A nemzetiségi kérdés ugyanis a Monarchia etnopolitikai jellegéért folyó küzdelem formájában 1848-tól kezdődően a legfontosabb kérdések egyikévé vált. A Monarchia fennmaradására a német, olasz, délszláv, lengyel, csehszlovák és magyar egységtörekvések felerősödése azért bizonyult minden korábbinál veszélyesebbnek, mert a nemzeti követelések megoldatlansága egyszerre jelentett belső és külső, politikai és katonai kockázati tényezőt. Az alkotmányreformjainak sorában ezekre a strukturális válságjelenségekre különböző tervezetek és megoldások születtek.

1.3. A háborús végjáték nagyhatalmi forgatókönyvei

Amikor 1918 januárjában ismertté vált Woodrow Wilson amerikai elnöknek a világháború utáni rendezésre vonatkozó 14 pontos tervezete, sokan gondolhatták úgy, hogy az Egyesült Államok – a Habsburg Monarchia nemzetei számára csupán autonómiákat követelve – fenn kívánja tartani Ausztria-Magyarországot. Fél évvel később azonban a francia és a brit kormánnyal egyeztetve az amerikai kormány úgy döntött, támogatja a Tomáš Garrigue Masaryk vezette cseh-szlovák, az Ignacy Jan Paderewski által vezetett lengyel államalapítási törekvéseket, illetve az Ante Trumbić és Franjo Supilo, valamint Nikola P. Pašić irányította délszláv és a Ion Brătianu vezette nagyromán egységmozgalmakat. Ennek megfelelően 1918. június 28-án az amerikai kormány hivatalosan is támogatásról biztosította a Monarchia valamennyi szláv nemzetének függetlenségi törekvéseit. A londoni és a párizsi kormány pedig 1918 június–júliusában de facto szövetséges hadviselő félként ismerte el a Monarchia „elnyomott nemzeteit". A háború utolsó hónapjában az antant vezetése az október 21-én függetlenségét kikiáltó Ausztria és a november 16-án önállósuló Magyar Népköztársaság állami létét jogilag a békeszerződés megkötéséig nem volt hajlandó elismerni.

A fegyverszüneti megállapodást a győztesek mindenáron az egységes Habsburg Monarchiával kívánták megkötni, hogy a világháborúért felelőssé tett utódállamaival szemben érvényesíteni tudják jóvátételi, területi követeléseiket. Wilson elnök október 18-án a Monarchia fegyverszüneti kérését elutasítva jelezte, hogy az 1918. januári 14 pontos programjában meghirdetett nemzetiségi autonómiákon túllépett a történelem. Az amerikai kormány a szövetségesekkel együtt 1918 őszétől ragaszkodott a csehszlovák, a délszláv, a lengyel nemzetek egyesülési jogának, államalapítási elképzeléseinek megvalósításához. Az amerikai elnök ezt a nyilatkozatát egészítette ki november 8-án a román nemzet egyesülési jogának, a Román Királyságnak Erdéllyel, illetve a magyarországi román többségű területekkel kapcsolatos igényének az elismerésével.

A balkáni, olasz és nyugati fronton elszenvedett súlyos vereségek hatására a Habsburg Monarchia 1918. október 26-án Páduában, Németország pedig november 11-én aláírta a fegyverszüneti megállapodást. A Magyarországra vonatkozó külön fegyverszüneti megállapodás hiányát a Károlyi Mihály miniszterelnök vezetésével Belgrádba utazó magyar küldöttség 1918. november 11-én próbálta pótolni, amikor Franchet d'Espèrey francia tábornokkal Belgrádban sikerült megállapodnia a háború lezárásának magyarországi ka-

tonai feltételeiről. A két nappal később aláírt belgrádi konvenciót azonban csak Magyarország tekintette érvényes dokumentumnak. Az önálló magyar állam de facto nemzetközi elismerését jelentő fegyverszüneti egyezmény ugyanis sem a szövetséges nagyhatalmak, sem pedig az érintett szomszéd államok számára nem bizonyult elfogadhatónak. Ezzel Magyarország nemzetközi jogalanyisága a békekonferencia megnyitása előtti kritikus helyzetben továbbra is kérdéses maradt.

A világháború végén a történeti Magyarország területén semmilyen idegen katonai erő nem volt jelen. A balkáni front áttörésével azonban mind a román, mind pedig a délszláv és a csehszlovák katonai támadás közvetlenül fenyegető veszéllyé vált. A jól felfegyverzett szerb hadsereg november elején, a románok november 13-án, az október 28-án kikiáltott Csehszlovákia első alakulatai pedig november 8-án léptek a Magyar Királyság területére. A térséget korábban katonailag ellenőrizni képes osztrák–magyar haderő felbomlott, az újonnan alakult osztrák és magyar hadsereg pedig jó ideig semmilyen átfogó ellenállást nem tudott kifejteni ezekkel a katonai akciókkal szemben.

1.4. Területi konfliktusok és nemzeti önrendelkezés

Az első világháborút a hatalmas ütközetek, az elhúzódó lövészárok-háború és az irdatlan emberáldozatok mellett a rendkívül aktív propagandagépezet és élénk diplomáciai tevékenység is jellemezte. A kelet-közép-európai térségben kezdettől fogva az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő nem német és nem magyar nemzetek önrendelkezési és államalapítási törekvései jelentették ennek a tevékenységnek a központi kérdését.

A nemzeti önrendelkezés elvét az 1917 októberi oroszországi bolsevik forradalom vezetőjeként V. I. Lenin is hangsúlyozta. Ennek jegyében, és persze a háborús vereség hatására, elismerte Finnország, valamint a balti népek önrendelkezési és különválási jogát. W. Wilson amerikai elnök 1918 elején még szintén a nemzeti önrendelkezést tekintette a világháború utáni kelet- és közép-európai újjárendezés alapelvének. A nemzeti önrendelkezés elvének gyakorlati végrehajtása azonban szorosan összefüggött a háború után kialakult erőviszonyokkal, a győztes nagyhatalmak és szövetségeseik diplomáciai, gazdaságpolitikai békecéljainak megvalósításával.

Párizs 1916 nyarától támogatta a Monarchia szláv nemzeteinek, valamint a románok irredenta és államalapító törekvéseit. A Georges Clemenceau miniszterelnök és Stephen Pichon külügyminiszter vezette francia politika a Németország elleni szláv–román blokkal, illetve a német–orosz ütközőzóna megteremtésével kívánta elszigetelni és lekötni Berlint. A központi hatalmak kapitulációja után Franciaország elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Monarchia területén létrehozott szövetséges utódállamok segítségével olyan államrendszert hozzon létre, amely megakadályozza Németország európai hegemonisztikus törekvéseinek újraéledését. A nemzeti önrendelkezés elvének legnagyobb problémáját az új államok túlzott területi követelései jelentették. Csehszlovákia például kezdettől fogva igényt tartott a 3 millió német által lakott Szudéta-vidékre, amelyet meg is szerzett. A történeti magyar államból megkapta a szlovák többségű területeket, de ezeken kívül az 1,2–1,6 millió magyar által lakott, magyar többségű észak-magyarországi területsávra is igényt formált. Végül csak a Duna–Ipoly vonaltól északra eső magyar területeket sikerült bekebeleznie, ahol 1920-ban hozzávetőleg 800 ezer magyar élt.

Prága a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal közösen szorgalmazta a magyar és osztrák állam rovására kijelölendő korridort is. Ehhez azonban a békekonferencia nem járult hozzá. Románia ugyanígy sajátságos módon értelmezte a nemzeti önrendelkezést. A Magyarországtól maga számára követelt erdélyi, kelet-magyarországi területek egészén a románok éppen csak többséget alkottak a magyarokkal, illetve szászokkal és svábokkal szemben, de az 1916. évi titkos bukaresti megállapodás értelmében Bukarest további magyar többségű területekre is igényt formált, egészen a Tisza folyó vonaláig terjedően.

1.5. A történeti Magyar Királyság felbomlása és a keleti Svájc koncepciója

1918 novemberétől 1919 márciusáig a csehszlovák, a román és a jugoszláv hadsereg elfoglalta a Magyar Királyság összes olyan területét, amelyet egy évvel később, 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés nemzetközi jogilag is ezeknek az országoknak juttatott. A területileg folyamatosan szűkülő magyar állam a majdnem teljes nemzetközi katonai és diplomáciai elszigeteltség körülményei közt – az egyre nyomasztóbb ellenséges katonai túlerővel szemben és a békekonferencián Magyarország rovására hozott területi döntések nyomán – rendkívül nehéz helyzetbe került. Ráadásul a Károlyi-kormány rosszul mérte fel lehetőségeit, a háború utáni nemzetközi pacifizmus tényleges erejét, a győztes nagyhatalmak béketerveit és az ország egységének vagy legalábbis a magyar többségű területek megőrzésével kapcsolatos esélyeket. A világháború frontjairól hazatért katonák leszerelése után eredménytelenül próbálta gyorsan megszervezni az önálló magyar hadsereget. Nem volt képes visszaszorítani és megfékezni a Kommunisták Magyarországi Pártja által szervezett bolsevik, illetve a szélsőjobboldali erők nacionalista szervezkedéseit.

A folyamatos területveszteségek miatt nem tudta előkészíteni az általános választójog alapján tervezett parlamenti választásokat sem. Az egymást követő antant-jegyzékek, a szomszédok folyamatos előrenyomulása és a belső megosztottság miatt nem sikerült érdemi katonai erőket hadrendbe állítania, amelyek legalább a magyar többségű területeken komolyabb ellenállás kifejtésére lehettek volna képesek.

A Károlyi Mihály, majd a Berinkey Dénes vezette magyar kormányok a Jászi Oszkár által irányított Nemzetiségi Minisztériumot bízták meg a nemzetiségi mozgalmakkal való megállapodások előkészítésével, illetve a nemzetiségi régiókban élő magyarok belső, Magyarország keretei közt elképzelt önrendelkezési jogának biztosításával. A „Magyarországon élő nem magyar nemzetek önrendelkezésének előkészítésével" megbízott Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter apparátusa az antant segítségére számító Károlyi Mihály pacifizmusának stratégiájára épített. Ennek jegyében szorgalmazta a megegyezéses béke előkészítését, a békekonferencia előtt pedig olyan provizórikus rend létrehozásán fáradozott, amelynek célja Magyarország amerikai, illetve svájci típusú szövetségi állammá történő átalakítása lett volna. Ezzel azt kívánták dokumentálni, hogy a nemzetállami törekvésekkel szemben a magyarországi nemzetiségek követelései az ország föderatív átalakításával is kezelhetőek, rosszabb esetben pedig a belső etnikai határok kijelölésével legalább a magyar többségű területek megtartásának indokoltságát tudták volna bizonyítani.

Jászi és munkatársai többféle elképzelést dolgoztak ki. Ezek közül az egyik kantontervezet egész Magyarország közigazgatásában a „helvetizálást" javasolta: a magyar és

a nemzetiségi többségű kantonok mellett néprajzi (pl. palóc), nagyvárosi (pl. budapesti, debreceni, kassai stb.) és nagytáji (pl. balatoni) kantonok kialakítását tartalmazta. Egy másik Jászi-koncepció és javaslat Felső-Magyarországon és a Ruténföldön a nemzetiségi többséget járások szerint igyekezett megállapítani a magyar–szlovák, illetve magyar–ruszin nyelvhatár mentén, így kívánva meghatározni a tervezett szlovák, illetve ruszin nemzeti autonómia területi kiterjedését.

Erdélyben a svájci minta alapján román, magyar, német és vegyes kantonok kialakítását szorgalmazta, valamint Erdély magyar–román közös igazgatására tett javaslatával igyekezett a november 13–14-i aradi magyar–román tárgyalásokon mindenki számára elfogadható tárgyalási alapot kialakítani. Az Erdélyi Román Nemzeti Tanács Iuliu Maniu vezette küldöttsége azonban mindkét elképzelést elutasította.

December elején Budapesten a magyar kormány széleskörű autonómiát ígért a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségének és a csehszlovák állam által Pestre küldött Milan Hodžának. Bartha Albert hadügyminiszter és Hodža a tárgyalások kudarca után 1918. december 6-án a nyelvhatárhoz igazodó demarkációs vonalban egyezett meg. Egyedül „Ruténföld" (Ruszka-Krajna) autonómiáját sikerült törvénybe iktatni (1918. évi X. számú Néptörvény). A Nemzetiségi Minisztérium minden esetben a nemzetiségi régiókban élő magyarok teljes jogegyenlőségének biztosítását is követelte. Jászi tárgyalásaival, kezdeményezéseivel, a megállapodások szorgalmazásával egyrészt a békekonferencia döntéséig terjedő provizórium kialakítását, másrészt viszont a kölcsönös megállapodásokon nyugvó rendezés lehetőségét kívánta biztosítani.

Ráadásul a románok igyekeztek radikálisan megakadályozni minden olyan mozgalmat, amely a székelyföldi vagy az erdélyi magyarság ellenállása, önrendelkezése irányába mutatott volna. A Jászi-féle minisztériummal szoros kapcsolatban álló, Apáthy István vezette Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács munkáját kezdettől fogva igyekeztek korlátozni. Kolozsvár román megszállása után Apáthyt letartóztatták, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, illetve a helyette létrehozott Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság munkáját pedig igyekeztek ellehetetleníteni. 1919 januárjában az erdélyi magyar polgári és katonai főhatóságot rövid úton felszámolták.

A Nemzetiségi Minisztérium rövid ideig felkarolta az önálló Székely Köztársaság megteremtését célzó mozgalmakat is, a Benedek Elek, Györffy Gyula, Jancsó Benedek és Nagy Vilmos vezette budapesti, illetve az erdélyi arisztokraták (Bánffy Miklós, Bethlen István, Teleki Pál, Ugron Gábor) vezette másik Székely Nemzeti Tanácsot. A sikertelen aradi tárgyalások, a románok előrenyomulása után a Maros vonalától nyugatra és északra eső területek megmentése vált az elsődleges erdélyi célkitűzéssé. Ennek megfelelően a november 28-i marosvásárhelyi székely nagygyűlésen elfogadott nyilatkozat már a magyar állam integritásának megőrzését tűzte ki fő célként.

Az önálló Bánsági Népköztársaság kikiáltását célzó, Roth Ottó vezette temesvári szervezkedést a bánsági területekre bevonuló, egymással is szembehelyezkedő román és jugoszláv hadsereg vezetése feloszlatta. A belgrádi fegyverszüneti megállapodást, majd a későbbi Berthelot–Apáthy-féle erdélyi demarkációs vonalat a román haderő nem tartotta tiszteletben, és csak a Székely Hadosztály ellenállása miatt akadt el Csucsánál pár hétre a román hadsereg előrenyomulása.

A Károlyi Mihály, majd a Berinkey Dénes vezette kormányok 1919 januárjától már belátták a pacifista magatartás elhibázottságát, és meghirdették az aktív honvédelem elő-

készítését. Ekkor azonban már teljességgel illuzórikussá vált a szomszédok által elfoglalt területek megtartása, illetve a magyarországi nem magyarok nemzeti önrendelkezésének Magyarországon belüli megvalósítása.

1.6. Csehszlovák, román és jugoszláv katonai akciók

A román hadsereg első, kis létszámú alakulatai 1918. november 12-én lépték át a magyar állam határát. A budapesti kormány kezdetben határozottan fellépett a románok ellen. Három páncélvonatot küldött Erdélybe. Károlyi levélben fordult Wilson elnökhöz a benyomuló idegen csapatok ügyében.

Franchet d'Espèrey tábornok Clemenceau francia miniszterelnök hozzájárulása alapján 1918. december 2-án, egy nappal a román egyesülést kimondó gyulafehérvári nemzetgyűlés után engedélyezte a belgrádi fegyverszüneti egyezményben a Maros folyó mentén rögzített demarkációs vonal átlépését, amire december 18-án került sor. A magyar hadvezetés igyekezett megerősíteni a belső erdélyi pozíciókat, elsősorban Kolozsvárt, de az egész Erdély elfoglalására parancsot kapott román hadsereggel szemben nem tudott érdemi katonai erőt koncentrálni.

A Károlyi-kormány a belgrádi konvenció semmibevételét látva, Fernand Vix alezredes közvetítésével a kilenc legfontosabb erdélyi város francia katonai megszállását kérte, hogy így próbáljon érvényt szerezni a fegyverszüneti egyezménynek.

1918. december 22-én került sor az erdélyi magyarság kolozsvári nagygyűlésére, amely „az egységes és csonkítatlan Magyarország keretén belül" követelte „minden itt élő nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot". Az ellenállás nélkül előrenyomuló román hadsereg Constantin Neculcea tábornok parancsnoksága alatt 1918. december 24-én foglalta el Kolozsvárt. Három nappal később a tábornok elrendelte a városban az ostromállapotot, bevezette az internálást és a gyülekezési tilalmat.

Apáthy István, a Kelet-Magyarországi Kormánybiztosság elnöke 1918 utolsó előtti napján Kolozsvárott új – Nagybánya, Kolozsvár, Déva mellett húzódó – demarkációs vonalról kötött megállapodást Henri Berthelot tábornokkal, akit a francia kormány a romániai szövetséges katonai erő irányítására nevezett ki. Berthelot távozása után a román katonai közigazgatás felszámolta a Kelet-Magyarországi Főkormánybizottságot, a magyar kormány legfelsőbb erdélyi hatalmi szervezetét, Apáthyt pedig letartóztatták. A helyébe lépő Grandpierre Emil főkormánybiztost január 28-án eltávolították hivatalából, végleg felszámolva a kormánybiztosságot. Ugyanaznap kinevezték a város román hivatalnokait.

A székelyföldi, erdélyi magyar ezredek katonái elutasították fegyvereik leadását. Belőlük és a románok által megszállt székely megyék jelentkezőiből megalakult a kezdetben kétezer fős Székely Hadosztály. A hadosztály tevékenységét, együtt a többi erdélyi magyar katonai alakulattal a kormány által Erdély katonai parancsnokává kinevezett Kratochwill Károly irányította. A korábbi helyőrségi alakulatok, nemzetőrségek és a Székely Hadosztály felfegyverzett állománya együttesen 1918 végén meghaladhatta a tíz–tizenkétezer főt. 1919 januárjában Kratochwill vezetésével a Székely Hadosztálynak a Királyhágónál sikerült megállítania a román hadsereget.

A történeti magyar állam északi részén, a szlovák–magyar nyelvhatár mentén élő felvidéki magyarság – miután semmilyen történeti tartományi előzménye sem volt az észak-

magyarországi régió különállásának, 1918–1919 telén néhány helyi ellenállási kísérlet után – jórészt passzívan szemlélte a kis létszámú, de szervezett csehszlovák katonai erők gyors előrenyomulását. Ugyanitt 1918 decemberében háromnyelvű – szlovák, német, magyar – népszavazási kezdeményezés is elindult, de visszhangtalanul maradt. 1919 februárjában több helyen is tiltakoztak a vidék Csehszlovákiához való csatolása ellen. Ellenezték a Csehszlovákiához való csatlakozást a szepességi németek is, akik önálló Szepesi Köztársaság létrehozását tervezték.

Az 1919 januárjában kialakult helyi ellenállási akciókat könnyedén felszámolta az olaszországi cseh és szlovák légiós alakulatokból szervezett csehszlovák hadsereg a Csehszlovákiának ítélt magyar területeken. Szlovákia teljhatalmú minisztere, Vavro Šrobár 1919. február 3-án helyezte át székhelyét Zsolnából Pozsonyba, hogy ott rendezze be Szlovákia új közigazgatási központját. A pozsonyi német és magyar szociáldemokraták kezdeményezésére a szlovákiai vasutakat Šrobár Pozsonyba költözése elleni tiltakozásul általános sztrájk bénította meg. A csehszlovák állami felügyelet alá került magyar vasutasok és postások általános sztrájkja volt a legnagyobb kiterjedésű tiltakozó akció a magyar többségű területek népszavazás nélküli elcsatolása ellen.

Az új hatalommal való együttműködés megtagadása és a vasutas-postás sztrájknak a civil lakosság általi támogatása következtében a városban tíz nap alatt rendkívül feszültté vált a helyzet. 1919. február 12-én a pozsonyiak tiltakozó nagygyűlést szerveztek, amelyre a csehszlovák légiós járőrök sortüzet adtak le. A hét halálos áldozatot és 23 súlyos sebesültet követelő katonai beavatkozás után Šrobárék nekiláttak Pozsony és egész Szlovákia magyartalanításának. A pozsonyi magyar egyetem működését betiltották. A város magyar és német feliratait szlovákra cserélték, a magyar tisztviselőket menesztették.

A magyar békejegyzékek közt megtalálható a délszlávok által követelt bánsági és bácskai magyarság tiltakozó memoranduma, valamint az Ausztria által igényelt terület magyar lakosságának emlékirata is. Ez utóbbi elutasította a területi követeléseket Bécs ellátásával indokoló osztrák érvelés jogosultságát, és követelte a vitatott területeken a népszavazás kiírását.

1.7. Az új magyar állam határai és a trianoni békeszerződés

A győztes nagyhatalmak előzetes egyeztetetései után 1919. január 18-án az első plenáris üléssel Párizsban kezdetét vette a győztes nagyhatalmak és a szövetséges, illetve társult országok képviselőinek békekonferenciája. A világtörténelemben páratlanul nagy létszámú és jól szervezett békekonferencia munkájában a vesztes államok képviselői nem vehettek részt, jóllehet annak első számú célja a vesztes államokkal, mindenekelőtt a Németországgal kötendő békeszerződés megalkotása volt. A vesztesek képviselőit csak a kész szerződéstervezetek átvételére hívták meg Párizsba.

A békekonferencia főtanácsa, az öt nagyhatalom – az Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Japán – miniszterelnökeinek és külügyminisztereinek értekezlete kitűzte a békerendezés alapelveit, döntött a legfontosabb politikai kérdésekben, áttekintette a háború idején vállalt kötelezettségeket, s jóváhagyta a területi és egyéb szakbizottságok ajánlásait. Ezt követően meghallgatta az érintett szomszéd államok követeléseit, majd a területi, és különböző szakmai (katonai, vasúti, vízügyi, kisebbségi stb.) bizottságok állásfoglalásai alapján döntött a német, az osztrák, a magyar, a bolgár, illetve

a török békeszerződések tartalmáról. A főtanács a békeszerződés tervezetének átnyújtása után meghallgatta a vesztes országok delegációinak vezetőit is, de azoknak nem állt jogában kérdéseket feltennie, sem tárgyalásokba bocsátkoznia a főtanács tagjaival.

Magyar szempontból a legfontosabb döntések a csehszlovák, illetve a román–jugoszláv területi bizottság határmegállapító tevékenysége során születtek. A bizottságok 1919. február 10-étől április közepéig üléseztek. A nagyhatalmak képviselői vettek részt ezekben a bizottságokban, de vitás esetekben meghallgatták a békekonferencián jelenlévő csehszlovák, román, illetve délszláv küldöttségek vezetőjét. Az új magyar államhatárok megállapításánál az újonnan létrejött és a győztes nagyhatalmakkal szövetséges nemzetállamok területi követelései mellett figyelembe vették az új államok gazdasági életképességét, az új határok földrajzi, stratégiai jelentőségét, katonai védhetőségét. Ezen kívül nagy súllyal estek latba a vasúti összeköttetések, a jól felhasználható folyamhatárok, s természetesen valamilyen mértékben az etnikai, nyelvi viszonyok is.

1.8. A Magyar Tanácsköztársaság

Az új magyar államhatárok kijelölése a területi bizottságokban 1919 márciusának végére befejeződött. Azonban a Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltása és a magyar vörös hadsereg tevékenysége megakadályozta a magyar békeszerződésnek az osztrákéval azonos időre való elkészítését. Georges Clemenceau francia miniszterelnök a Főtanács megbízásából 1919 júniusában jegyzékben közölte Kun Bélával, a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosával a békekonferencia által megállapított új magyar államhatárokat. Ezeken a határvonalakon a trianoni békeszerződés aláírásáig már érdemi változtatás nem történt.

Az új magyarországi határok révén mind Csehszlovákia, mind Románia, mind a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság jelentős magyar többségű területekhez jutott: a Csallóköz és Mátyusföld, a Garam-mente, Gömör, Felső-Bodrogköz, Ung-vidék, Bereg, Szatmár, Bihar, Arad, a Bánság és Bácska egybefüggő magyar nyelvterületei kerültek az utódállamokhoz.

A tanácsköztársasági intermezzo, a magyar vörös hadsereg északi hadjáratának sikere és fogadtatása arra figyelmeztette a nagyhatalmakat a békekonferencián, hogy az etnikai igazságosság és méltányosság elvének háttérbe szorulása miatt igen jelentős új feszültségek keletkeztek a Duna-medencében. Ezért a Főtanács igyekezett a román, a csehszlovák és a délszláv területi ambíciókat lefékezni, a három állam hadseregét a megállapított határvonalak mögé parancsolni. Ezzel együtt a győztes hatalmak a bolsevizmus veszélyének elhárítását, felszámolását tekintették elsődleges magyarországi céljuknak. Ezért eltűrték, hogy a román hadsereg 1919 augusztusában elfoglalja Budapestet és a fővárossal együtt az ország jelentős részét. A békekonferencia kiküldött diplomaták segítségével igyekezett Magyarországon a helyzetet minél gyorsabban konszolidálni.

1.9. Magyarország meghívása a békekonferenciára

1919 decemberében a magyar kormány meghívást kapott a békekonferenciára, hogy ott átvegye a magyar békeszerződés tervezetét. A magyar delegáció vezetőjének gróf Apponyi Albertet jelölte ki a kormány.

A szomszéd államok mindent elkövettek annak érdekében, hogy a fennhatóságuk alá került területeken élő magyarság tiltakozása ne jusson el a békekonferenciára. Ezzel együtt a magyar békedelegáció több ilyen tiltakozó dokumentumot is csatolt a magyar békejegyzékekhez. A csehszlovák kormány hosszú hónapokig, Kárpátalja területén másfél évig rendkívüli állapotot hirdetett ki, illetve tartott fenn. Az 1920. évi parlamenti választásokkal meg sem várta a trianoni békeszerződés aláírását. Románia és Jugoszlávia is a közalkalmazottak állam iránti hűségesküre való kényszerítésével igyekezett egzisztenciálisan ellehetetleníteni a magyar értelmiségi és közalkalmazotti rétegeket, illetve az új államok területének elhagyására késztetni őket. 1919–1920 folyamán a szomszéd államokhoz került magyarok közül több mint 300 ezren menekültek, illetve települtek át a trianoni országterületre.

A gróf Apponyi Albert vezette magyar békedelegáció 1920. január 10-én érkezett Párizsba, és átvette a békefeltételeket, azaz a magyar békeszerződés tervezetét. A delegáció vezetője január 16-án a Legfelső Tanács előtt kifejtette, hogy Magyarország valamennyi vitás területre vonatkozóan hajlandó magát alávetni a népszavazásnak. A wilsoni önrendelkezési elvre utalva Apponyi hangsúlyozta: „követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az." Apponyinak ezt a kívánságát a békekonferencia irányítói éppúgy nem hallgatták meg, mint a békefeltételekre adott magyar jegyzékek megannyi más észrevételeit, pl. a kisebbségi magyarság egyházi, kulturális, regionális autonómiájának, széles körű nyelvi jogainak biztosítására vonatkozó javaslatokat sem.

1.10. A trianoni békeszerződés

A magyar békeszerződést az 1920 április–májusi titkos magyar–francia tárgyalások kudarca után 1920. június 4-én a versailles-i kert Nagy-Trianon palotájában Magyarország nevében Benárd Ágoston népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli megbízott látta el kézjegyével. A trianoni békeszerződés szerkezete megegyezett az 1919. szeptember 10-én aláírt osztrák békeszerződésével. A politikai, területi rendelkezések mellett a háborús jóvátétel, a katonai kötelezettségek és korlátozások, a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi, közlekedési kapcsolatok terén előírt szabályok, végrehajtási és vegyes rendelkezések mellett a trianoni békeszerződés is tartalmazta a nemzetközi kisebbségvédelmi előírásokat, amelyeket a térség győztes államaival külön szerződés formájában kötöttek meg.

A békeszerződés aláírása Magyarország számára az 1919. évi belpolitikai válságsorozat és a tartós külpolitikai elszigeteltség, valamint a vele járó gazdasági, katonai kiszolgáltatottság miatt megkerülhetetlenné vált. A két világháború közötti magyar közvélemény – függetlenül attól, hogy a trianoni határoknak mely oldalán élt – három ok miatt nem tudta elfogadni a békeszerződést. Egyrészt igazságtalannak tartotta és ezért elutasította azokat a határkijelöléseket, amelyek különböző katonai, gazdasági megfontolások miatt közvetlenül a határok mentén – Ausztria kivételével – minden szomszéd állam esetében jelentős magyar népességet csatoltak el, s juttattak kisebbségi helyzetbe. Másrészt a történeti magyar állam felbomlását csupán a szerencsétlen kimenetelű világháború

utáni, a nagyhatalmak által kikényszerített, büntetésként értékelte, s nem vette észre, hogy a felbomlásban döntő szerepet játszik a térség többi nemzetének nemzet- és államépítő törekvése, illetve önrendelkezési jogának érvényesítése.

Az 1919 folyamán egymást váltogató magyarországi rendszerek (népköztársaság, tanácsköztársaság, köztársaság, királyság) és kormányok nem voltak alkalmasak arra, hogy a magyar társadalmat legalább az etnikai értelemben magyar többségű területeken eredményes hon- és önvédelemre mozgósítsák. Az elmaradt nemzeti ellenállás, a korábban lojális nemzetiségi társadalmak (különösen a ruszinok és a szászok) elfordulása, a szomszéd államok kíméletlen asszimilációs politikája és az azzal szembeni védtelenség egyaránt súlyos traumákat okozott. A kisebbségi helyzetbe került magyarok képviselői több esetben a magyar kormány magatartását is elmarasztalták, és a békeszerződés aláírását súlyos hibaként, az erdélyi, felvidéki, délvidéki magyarok elárulásaként értékelték.

Magyarország felbomlása, 1918–1919 (Készítette: Sebők László)

A történeti Magyar Királyság felbomlásának tehát értelmezésünk szerint egyszerre hosszabb távú és Magyarországon, illetve a Habsburg Monarchián túlmutató történeti előzményei, összefüggései voltak. Ezek közül a 19. századi kelet-közép-európai nacionalizmusok, „párhuzamos nemzetépítések" „centrifugális erejét" (Jászi Oszkár kifejezése) kell említenünk, amelyek a magyarországi nemzeti mozgalmakat szomszéd országi, illetve ciszlajtániai rokon nemzettársaikhoz közelítették. Ezek a nemzet- és államépítések

szempontjából integratív nacionalizmusok a Monarchia dezintegrációjának egészen a világháború kirobbanásáig jórészt akaratlan előkészítői voltak. A Monarchia belső stabilitását, szupranacionális kohézióját csak azt követően kezdték veszélyeztetni, hogy a Habsburgok dualista állama mint „Európa új beteg embere" a világháborúban egymásnak feszülő nagyhatalmak közt Németország oldalán szembekerült az antanthatalmakkal, köztük a szláv mozgalmakat patronáló Oroszországgal, illetve a szerb, a román, a lengyel mozgalmak iránt mindig is fogékony Franciaországgal.

A magyar állam belső átalakulási, önmegújító potenciálja a dualizmus kori magyar állam- és nemzetépítő nacionalizmus asszimilációs politikája miatt eleve esélytelennek bizonyult az országban élő nem magyar nemzetiségi közösségek megnyerésére. Rövid vázlatunkban a történeti magyar állam felbomlásához vezető folyamatban éppen ennek a nemzetállami kizárólagosságnak a következményeit tekintettük át. A vesztes Habsburg Monarchia keretei közt ugyancsak vesztes Magyarország a Károlyi-kormány minden erőfeszítése ellenére nemzetközileg és a megegyezéses béke alternatívájának megvalósítására hivatott nemzetiségek részéről egyaránt elszigetelődött, ami a trianoni békeszerződés területi döntéseiben is megmutatkozott.

2. Nemzetállamok az Osztrák–Magyar Monarchia romjain

2.1. Békerendezés az első világháború végén

Az első világháború (1914–1918) egyenes következménye volt az európai országok egyre élesebb szembenállásának, ugyanakkor felszínre hozta, kiélezte az etnikai, társadalmi problémákat, az államfejlődés ellentmondásait. A civilizáció szellemi és erkölcsi válságba jutott, a háború előtti világot már nem lehetett reanimálni. A problémák feloldására új megoldásokat kellett találni. A világháború gyökeres gazdasági, belpolitikai, kulturális, magatartásbeli változásokat hozott, felülírta a nemzetközi viszonyokat. Az emberiség történetében kezdetét vette a legújabb kor.

A birodalmak felbomlása, a birodalmi gondolkodás leáldozása, valamint a romokon létrejövő önálló államok révén átrendeződő nemzetközi viszonyok jelentették a világháború legfontosabb következményét. Az európai kontinens geopolitikai átrendeződése a nemzeti egyenlőség, a békés egymás mellett élés, az európai társadalom demokratizálódásának és humanizálódásának ígéretén alapult. Azonban a háborút megszenvedő milliók ilyen irányú várakozásai nem teljesültek. Az 1918–1919-es időszakot követően világossá vált, hogy újabb autoritárius, totalitárius rezsimek vannak kialakulóban, amelyek két évtizeddel később kirobbantották az elsőnél is pusztítóbb, sokkal súlyosabb áldozatokat követelő második világháborút (1939–1945).

Az okok a versailles-i békerendszerre vezethetők vissza. Ez az összefoglaló neve az első világháborút lezáró párizsi béketárgyalások során kidolgozott és megkötött szerződések által kialakított békerendszernek. A győztes hatalmak a sok esetben felháborodott és elégedetlen legyőzött országokra és népekre olyan feltételeket kényszerítettek, az új határokat oly módon vonták meg – a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozva ugyan, ám azt igen sajátosan értelmezve –, hogy ezzel nem a megbékélést szolgálták, hanem újabb

feszültségforrásokat teremtettek, melyek eszkalálódásához hozzájárult az 1920–30-as évek fordulójának gazdasági világválsága is.

A világ politikai térképe szemlátomást alakult át. Már a háború alatt nyilvánvalóvá vált Ausztria-Magyarország, Németország, az Orosz és az Oszmán Birodalom válsága. A Habsburgok, a Hohenzollernek, a Romanovok és a török szultánok birodalma egyaránt darabokra hullott. A letűnő birodalmak romjain a nemzetiségi törekvések és forradalmak következtében új nemzetállamok alakultak ki: Lengyel Köztársaság, Csehszlovák Köztársaság, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia), Ausztria, Magyarország, Finnország, Litvánia, Lettország, Észtország. Kísérletet tettek a függetlenedésre az ukránok is az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság megalakításával, nagymértékben megváltoztak Románia határai és etnikai összetétele és részben Bulgáriáé is.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása annak számos volt nemzete számára új fejezetet nyitott az önálló államiság megteremtésének lehetőségével. Az első világháború küszöbén a Monarchia 676.545 km²-es területével Európa második legnagyobb kiterjedésű, és több mint 51 milliós lakosságával harmadik legnépesebb állama volt. Az osztrák és a magyar területeken kívül hozzá tartozott Csehország, Morvaország, Karinthia, Krajna, Dalmácia, Salzburg, Szilézia, Stájerország, Tirol, Vorarlberg, Horvátország és Szlavónia, Bosznia és Hercegovina, Erdély, Bánát, Szlovákia, Fiume kikötőváros, valamint a mai nyugat-ukrajnai területek: Galícia, Bukovina és Kárpátalja. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a Monarchiában több mint 30 nép és nemzet képviselői éltek, közülük a legszámosabbak: a németek (12 millió), a magyarok (10 millió), a csehek (6,5 millió), a lengyelek (5 millió), a horvátok és a szerbek (3,5 millió), a románok (több mint 3 millió), a szlovákok (2 millió), a szlovének (1,2 millió). Az ukránok (történeti népnéven ruszinok) a Monarchia lakosságának 8%-át tették ki: több mint 3,5 millióan az Osztrák Császársághoz tartozó Galíciában és Bukovinában, közel fél millióan pedig a Magyar Királysághoz tartozó Kárpátalján éltek. Ily módon tehát az államalkotó nemzetek, a németek és a magyarok a Monarchia összlakosságának csak 44%-át tették ki, az „elnyomott népek" pedig többségben voltak.

1918. április 8-án, még a világháború időszakában ült össze Rómában az Osztrák–Magyar Monarchia elnyomott népeinek kongresszusa, melynek résztvevői kinyilvánították, hogy nem kívánnak továbbra is a Monarchia keretei között élni, és követelték az állami önállóságot. Sajátságos, hogy a Petrusevics Jevhen vezetésével Bécsben tartózkodó ukrán parlamenti küldöttség volt az „elnyomott népek" politikai szervezetei közül az egyetlen, amelyik támogatóan nyilatkozott IV. Károly 1918. október 16-i manifesztumáról, amelyben az uralkodó a birodalom osztrák felének föderatív átalakítását hirdette meg. Ukrán szempontból ez reményt keltő volt.

1918. október 27-én Ausztria-Magyarország kormánya jegyzéket intézett W. Wilson elnökhöz, amelyben kinyilvánította, hogy kész különbékét kötni az antanthatalmakkal. Ez azonban megkésett lépés volt, a Monarchia ekkorra már mély válságba került. Október közepére a Monarchia összes népei megalakították nemzeti tanácsaikat, amelyek az antant jóváhagyásával sorra nyilvánították ki függetlenségüket. Többek között 1918. október 27-én a Bukovinai Román Nemzeti Tanács mondta ki, hogy szakít a Monarchiával, és valamennyi román etnikai területtel együtt a román nemzetállamhoz kíván tartozni. Október 28-án a Cseh Nemzeti Bizottság Prágában Csehszlovákia ideiglenes kormányává nyilvánította magát, két nappal később pedig a Szlovák Nemzeti Tanács

deklarálta a szlovák függetlenséget és a csatlakozást a cseh államhoz. Október 29-én a Zágrábi Nemzeti Tanács kimondta elszakadását Ausztria-Magyarországtól, és kikiáltotta a Szlovének-Horvátok-Szerbek Államát, december elsején pedig bejelentették a Szerb-Horvát-Szlovén Királyi Állam megalakulását. Október 31-én Magyarországon kitört az őszirózsás forradalom, november 16-án kikiáltották a népköztársaságot. November 12-én Bécsben az Ideiglenes Nemzetgyűlés kikiáltotta az Osztrák Köztársaságot. November 13-án a galíciai ukránok bejelentették a Nyugat-Ukrán Népköztársaság megalakulását. November 20-án a Román Nemzeti Tanács kiáltványa Magyarország románok lakta területeinek elszakadása mellett foglal állást.

Az erőviszonyok Európában és világszerte átrendeződtek. Többek között az egykori Orosz Birodalomban lezajlott bolsevik forradalom, melynek valódi céljával kevesen voltak tisztában, és amely jelentős befolyást gyakorolt a világpolitikára, egy időre az országot megfosztotta nagyhatalmi státuszától. Elvesztették meghatározó szerepüket a vesztes központi hatalmak is: Ausztria-Magyarország (annak utódállamai: Ausztria, Magyarország), Németország, Bulgária és Törökország. A háború kimerítette Nagy-Britanniát és Franciaországot is, míg Japán és különösen az USA nagyhatalmi pozíciója megerősödött, egyre nagyobb mértékben váltak az európai országok hitelezőivé és tettek szert vezető szerepre a világpolitikában. Jelentősen felerősödtek a nemzeti-felszabadító mozgalmak az ázsiai és afrikai gyarmati országokban, az európai államok sorra vesztették el gyarmataikat. És végül jelentős mértékben megváltoztak a határok: a jelenkori európai államhatárok közel 70%-a az első világháborút lezáró békeszerződések következménye. Felerősödtek a migrációs folyamatok is: nagy tömegek telepedtek át egyik országból a másikba (például csak Oroszország és Ukrajna területéről 1918–1920 folyamán közel 2 millió ember emigrált), ami előtérbe helyezte a menekültek problémáját.

Az 1919 januárja és 1920 januárja között zajló békekonferenciát éppen azért hívták össze, hogy kidolgozzák és megkössék a békeszerződéseket a győztes antanthatalmak és a vesztes központi hatalmak országai között. Noha a konferencia munkájában 27 ország képviselői vettek részt, a háború utáni berendezkedésről valójában az ún. hármak tanácsa – David Lloyd George, Nagy-Britannia miniszterelnöke, Woodrow Wilson, az USA elnöke és Georges Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke – döntött.

A békeszerződések vitája kapcsán élés szembenállások alakultak ki, de végül sikerült kompromisszumra jutni. A béke-előkészítés formálisan „Wilson elnök 14 pontja" alapján történt, azon koncepció alapján, hogy a határokat a háború utáni Európában a nemzeti önrendelkezés elve alapján fogják megvonni, a háború utáni berendezkedés alapja egy igazságosabb és demokratikusabb világrend, amely kizárja az újabb világháború lehetőségét és a leszereléssel biztosítaná a tartós békét, a garanciát pedig a létrehozandó Népszövetség (Nemzetek Szövetsége) nyújtaná. A „14 pontból" az is következett, hogy a békerendezés során nem lehet figyelembe venni a szövetségesek titkos megállapodásait, ám ennek épp a fordítottja történt.

2.2. A versailles-i békeszerződés

A háború utáni békerendezés az 1919. július 28-i versailles-i békeszerződés megkötésével vette kezdetét, melyet Németországgal írtak alá. A szerződés Németországot tette

felelőssé a háború kirobbantásáért. A szerződés értelmében Németország elvesztette területének hetedét, lakosságának tizenketted részét, illetve összes gyarmatát. A német hadsereg létszámát 100.000 főre korlátozták és megtiltották repülőgépek, tengeralattjárók, nehéztüzérség stb. fenntartását. Ezen kívül Németországnak jóvátételt kellett fizetnie. A versailles-i békeszerződés tehát Németországot és népét, amely éppen leszámolt a császársággal, rendkívül nehéz helyzetbe hozta, így nem szolgálhatott a tartós és szilárd béke alapjául.

Az antant országok nem bizonyultak könyörületes győzteseknek a legyőzött országokkal és népekkel szemben. Az Ausztriával aláírt 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződéssel megszűnt az Osztrák–Magyar Monarchia, amely Ottokar Czernin, a k. und k. rendszer egyik utolsó külügyminiszterének véleménye szerint halálra volt ítélve. Az egykori osztrák tartományok – Csehország, Morvaország és Szilézia – Csehszlovákiához kerültek. Olaszország megkapta Dél-Tirolt, Krajna egy részét és az isztriai partvidéket, Fiume [Rijeka] kivételével, ami felháborította az olasz delegációt. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megkapta Boszniát és Hercegovinát, Dalmáciát, Krajna nagyobb részét, valamint Szlovéniát. Romániához került Besszarábia és Bukovina, Lengyelországhoz pedig Galícia. Az osztrák hadsereg létszámát 30 ezer főre korlátozták, egyúttal megtiltották az egyesülést [Anschluss] Németországgal.

Magyarországgal a trianoni békeszerződést, részben az országban kitört forradalom miatt, csak 1920. június 4-én írták alá. A békeszerződés igen szigorú feltételeket szabott: az ország elvesztette területének kétharmadát, lakosságának több mint a felét. Az elcsatolt területeknek több mint 90%-át a Magyarországgal szomszédos országok kapták meg: Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. Románia többek között megkapta Erdélyt és a Bánátot, az SZHSZ Királyság a Vajdaságot és Horvátországot, Csehszlovákia Szlovákiát és Kárpátalját. Még Ausztria, Olaszország és Lengyelország területei is gyarapodtak Magyarország rovására. A hadsereget harmincötezer főben maximalizálták, ráadásul Magyarországnak, akárcsak Németország többi szövetségesének, jóvátételt kellett fizetnie a Szövetséges és Társult Hatalmaknak.

A párizsi békekonferencia nagy eredménye volt, hogy Lengyelország visszanyerte államiságát. Ugyanakkor a lengyel határokon belülre német, cseh és ukrán régiók is kerültek, ami a későbbiekben súlyos nemzetközi és etnikai konfliktusokhoz vezetett.

Elmondhatjuk, hogy a wilsoni nemzeti önrendelkezési elveket a világ összes országa közül talán éppen az egykori Habsburg Birodalom területén volt a legnehezebb érvényesíteni. A Balkánon például nem léteztek tiszta etnikai határok, az etnikai kisebbségek javarészt a szláv népekhez tartoztak. Miután az uralkodó nemzetek, az osztrákok és a magyarok a vesztesek sorába kerültek, a volt birodalom területén immár nem a szlávok voltak kisebbségben, hanem a németek, a magyarok, az osztrákok, sőt románok és olaszok is kerültek kisebbségbe. A nemzeti önrendelkezés elvét a győztesek folyamatosan megsértették a vesztesek kárára.

Magyarország olyan területeket vesztett el, amelyeken nagy számú magyar lakosság élt. Mintegy 7,6 millió lakosával kis nemzetállammá vált. Ugyanakkor 3,2 millió magyar került nemzeti kisebbségként Csehszlovákia, Románia és az SZHSZ Királyság fennhatósága alá, noha továbbra is magyar többségű területeken éltek, és fenntartották a kapcsolatot az anyaországgal. Magyarország természetesen tiltakozott a súlyos békefeltételek ellen, kérte azok felülvizsgálatát. Azon a napon, amikor aláírták a trianoni békeszerző-

dést, százezres tiltakozó tömeg vonult ki Budapest utcáira. Ez a nap a borzalom napjává vált, amely mélyen bevésődött minden magyar ember emlékezetébe. A veszteség olyan nagy volt, hogy nem volt mihez hasonlítani, legfeljebb a 16. századi török hódításhoz, ráadásul az ország egy részének elrablását olyan kétes indokokkal támasztották alá, ami még inkább felborzolta a kedélyeket. Tegyük hozzá, hogy az érthető módon felkorbácsolódott magyar nemzeti érzelmek erősen nyugtalanították a szomszédokat: Romániát, Csehszlovákiát és Jugoszláviát. Ezek az országok rövidesen, még 1920–1921 folyamán létrehozták védelmi katonai szövetségüket, az ún. kisantantot, amellyel többek között a magyar revizionizmus kivédése volt a céljuk.

A versailles-i békerendszer tehát úgy alakította át Közép-Kelet-Európa országhatárait, hogy olyan nemzetrészek kerültek kisebbségi helyzetbe, akaratukon kívül, akik az adott régiókban valójában többségben voltak. Mintegy 17 millióan jutottak ily módon kisebbségi sorsra. Tőlük nem volt elvárható a versailles-i békerendszer támogatása. Az első világháborúban felkorbácsolt soviniszta és nacionalista hullámok nem csillapodtak. Ellenkezőleg: a nemzeti megalázottság érzése tovább fokozta a feszültséget. A párizsi békecsinálók, és maga W. Wilson elnök is nagy reményeket fűzött a Nemzetek Szövetségének működéséhez (1919–1946). Azonban ez az intézmény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, Párizsban nem sikerült szilárd alapokra helyezni a békét. Ugyanakkor valószínűleg irreális elvárás lett volna másfajta eredményre számítani.

A párizsi békekonferenciát ma nem lehet túlságosan leegyszerűsítve értékelni. A szövetséges hatalmak döntését befolyásolta a győzelemtől megittasodott nacionalista közvélemény, ugyanakkor a győztes hatalmak vezető politikusaiból hiányzott a kiegyensúlyozottság, vagy éppen a jóakarat. A versailles-i békerendszer hibái között kell említenünk azt is, hogy kimaradt belőle Oroszország, amely Európa jelentős destabilizációs tényezőjévé vált. Az antant országai árulóként tekintettek Oroszországra, amely különbékét kötött az ellenséggel. Ráadásul az erőszakos bolsevik hatalomátvételt és az internacionalizmus jelszavába burkolt világuralmi törekvéseiket az antant nem nézte jó szemmel, ami a Romanovok egykori birodalma elleni katonai intervencióhoz vezetett (1918–1920), annak bukása után pedig Szovjet-Oroszország nemzetközi elszigeteléséhez. Ugyanakkor a világforradalmat hirdető orosz bolsevikok is elégedetlenek voltak az új világrenddel.

Az 1919–1920-ban megkötött békeszerződések által kialakított versailles-i békerendszer hibái és igazságtalanságai között szerepel az is, hogy egyes nemzeteket, elsősorban az ukránokat, a párizsi békecsinálók megfosztották annak esélyétől és lehetőségétől, hogy önálló államot alkossanak, vagy legalább etnikai autonómiát élvezzenek. Az első világháború időszakában ukrán forradalmárok a Dnyeper-vidéken kikiáltották az Ukrán Népköztársaságot (1917. november 7.), a mai nyugat-ukrán területeken pedig nemzeti felszabadító mozgalom vezetett a Nyugat-Ukrán Népköztársaság megalakulásához (1918. november 13.). 1919. január 22-én Kijevben az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság bejelentette az egyesülést. Az ukrán népnek tehát megvolt a jogalapja arra, hogy a párizsi békekonferencia elismerje az önálló államisághoz való jogát.

1921. március 18-án Rigában Lengyelország és a bolsevik Oroszország, illetve jelképesen az annak részét képező ukrán szovjet tagköztársaság aláírta a békét. Lengyelország területi engedmények fejében elismerte az ukrán szovjet köztársaság létezését. Azaz a rigai békeszerződés vetett véget az önálló ukrán állam megteremtésére tett kísérletnek.

Az Ukrán Népköztársaság területe a Szovjetunió részévé vált, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság pedig lengyel megszállás alá került. 1923. március 14-én az antant nagykövetek tanácsa elismerte a lengyel szuverenitást Kelet-Galíciában.

2.3. Az állami önrendelkezés útján

A párizsi békecsinálók Kárpátalját, Észak-Bukovinát és Besszarábiát is a szomszédos Csehszlovákiának és Romániának juttatták. 1919. május 8-án Párizsban megszületett a döntés arról, hogy Kárpátalját Csehszlovákia kapja meg, amit az Ausztriával megkötött 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződésbe foglaltak bele. A saint-germaini békeszerződés Bukovinát, majd az 1920. október 28-i versailles-i béke Besszarábiát ítélte Romániának. Szovjet–Ukrajna és Szovjet–Oroszország, mint annak az államnak a jogutódjai, amelyhez egykor Besszarábia tartozott, soha nem ismerték el Besszarábia elcsatolását, és nem békéltek meg a helyzettel.

Magyarországon az 1918-as őszirózsás forradalom, valamint az 1919-es tanácsköztársaság után Horthy Miklós altengernagy irányításával konzervatív fordulat ment végbe, az ország király nélküli alkotmányos királyság lett. Más volt a helyzet Lengyelországban és Csehszlovákiában, ahol a kulcspozíciókat a nemzeti felszabadító mozgalmak emigráns vezetői töltötték be, és köztársasági államformát honosítottak meg.

A csehek és szlovákok államát 1918. október 28-án kiáltották ki. Ezen a napon Ausztria-Magyarország kormánya bejelentette, hogy békét akar kötni az antant államokkal, amivel gyakorlatilag elismerte a vereségét. A Nemzeti Bizottság a prágai Vencel téren bejelentette a Csehszlovák Köztársaság megalakulását, s kezébe vette a polgári és a katonai irányítást. 1918. október 30-án Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács jóváhagyta a szlovák nemzeti nyilatkozatot, amely kimondta az elszakadást Magyarországtól és a csatlakozást a csehszlovák államhoz a nemzeti önrendelkezési elv fenntartásával. Ezekben az októberi napokban született meg a csehszlovák állam.

1918. november 13-án Prágában a Nemzeti Bizottság elfogadta a csehszlovák állam ideiglenes alkotmányát, amely kimondta, hogy a Habsburgok nem tarthatnak igényt a cseh és a szlovák területekre. Létrejött az egykamarás nemzetgyűlés, amelyben helyet kapott minden politikai párt, amelyik részt vett a világháborút megelőző, 1911-es választásokon. A parlament másnap a köztársaság elnökévé választotta T. G. Masarykot – a csehszlovák állam alapítóját, aki ekkor még az USA-ban tartózkodott, illetve megszavazta az első kormányt. A nemzeti demokrata kormányban a miniszterelnök Karel Kramář, a prágai Nemzeti Bizottság elnöke lett. 1918 decemberében, négy évnyi emigráció után, ünnepélyesen fogadták Prágában a hazatérő államalapítót, T. G. Masaryk elnököt, a világszerte elismert politikust, a „humanista demokrácia" hirdetőjét, akinek vezetésével hozzáláttak a parlamentáris demokrácia kiépítéséhez.

A csehszlovák kormány már 1919 februárjában százezres hadsereg fölött rendelkezett, melynek élén francia és olasz tábornokok álltak. A reformok azonnal elkezdődtek, többek között eltörölték a nemesi előjogokat és címeket, törvénybe iktatták a szólás- és a sajtószabadságot, a gyülekezési jogot, a sztrájkhoz való jogot, bevezetésre került a nyolcórás munkanap, a munkanélküliség idejére járó állami segély, szélesebb alapokra helyezték a társadalombiztosítást stb. Az alapvető változások sorába tartozott az agrárreform. Töb-

bek között az 1919. áprilisi lefoglalási törvény értelmében lefoglalás alá került minden olyan birtok, amely meghaladta a 150 hektárnyi mezőgazdasági területet.

Csehszlovákia határait, ahogy korábban már szó volt róla, a versailles-i, a saint-germaini és a trianoni békeszerződések határozták meg, melyeket a győztesek Németországgal, Ausztriával és Magyarországgal írtak alá. Fontos hangsúlyozni, hogy az új állam alapítói és vezetői voltak azok, akik az antanthatalmak támogatásával a legeredményesebben tudtak élni az első világháború következtében előállt helyzettel. Az ország határai közé került a történeti Csehország, Szlovákia, valamint a ruszin és magyar vegyes lakosságú Kárpátalja területe. Ez utóbbinak sem történeti, sem etnikai értelemben nem volt kapcsolata a csehszlovák állammal. Az 1919–1920 közötti időszakban kialakult határok között a Csehszlovák Köztársaság területe 140,4 ezer km², lakosainak száma 13,6 millió, ebből 6,8 millió cseh, 2 millió szlovák, 3,1 millió német, 745 ezer magyar, 461 ezer ruszin-ukrán és 282 ezer egyéb nemzetiség (lengyelek, románok, cigányok) képviselői, azaz az ország összlakosságának több mint egyharmadát a nem cseh és nem szlovák etnikumok – a nemzeti kisebbségek alkották.

Ausztria-Magyarország lakosságának negyede, területének közel ötöde és teljes iparának közel 70%-a Csehszlovákiához került. Ezt az ipari potenciált a háború utáni két-három év alatt az új viszonyokhoz integrálták, s az ország jelentős exporttényezőjévé alakították. Csehszlovákia az egy főre jutó nemzeti össztermelés szintjét tekintve a 15. helyet foglalta el a világban. Ugyanakkor az ország különböző régiói korántsem voltak egyenlők ipari fejlettség tekintetében: az iparban foglalkoztatottak aránya Szlovákiában kétszer, Kárpátalján pedig négyszer kevesebb volt, mint Csehországban.

Az újonnan létrejövő Csehszlovákia a háború utáni Európa és a versailles-i rendszer részévé vált. Az ország alapítói és vezető politikusai által követett három alapelv: a „csehszlovakizmus" állami ideológiája, a parlamenti demokrácia és a versailles-i békerendszer által kialakított határok sérthetetlensége. A „csehszlovakizmus" eszméjének egyértelmű politikai színezete volt, s bár nyilvánvalóan hibás elképzelés volt, mégis pozitív szerepet játszott abban, hogy a csehek és a szlovákok közös független állama létrejöjjön. A cseh vezetők erre hivatkozva indokolták meg a párizsi békekonferencián a csehszlovák állam létrehozásának jogszerűségét.

A parlamenti demokrácia megteremtése a Csehszlovák Köztársaság Alkotmányának elfogadásával vált lehetségessé. Az 1920 februárjában elfogadott dokumentum meghatározta az állam működésének kereteit, a politikai pártok és társadalmi egyesületek szerepét és jogait, állampolgári egyenlőséget, és demokratikus szabadságjogokat hirdetett meg. A törvényhozó hatalmat a kétkamarás nemzetgyűlés, azaz a parlament gyakorolta. Mindkét kamara – a 300 tagú képviselőház és a 150 tagú szenátus – általános választójog szerint, arányos választási rendszer alapján választott, azaz népképviseleti alapú volt. A parlament választotta meg hét évre a meglehetősen széles jogkörökkel rendelkező államfőt. Az államfő nevezte ki, illetve mentette fel a kormányt, helyi szinteken a legfőbb tisztségviselőket, jogában állt feloszlatni a parlamentet, a csehszlovák hadsereg főparancsnoka volt, jóváhagyta a legfontosabb nemzetközi egyezményeket stb. A végrehajtó hatalmat a kormány gyakorolta, amely elszámolással tartozott a parlamentnek. A parlamenti képviselői helyeket a pártok választási listáira leadott szavazatok arányában osztották el. A két világháború közötti időszakban Csehszlovákia minden kormánya többpárti, koalíciós kormány volt, a miniszterelnököt minden esetben a legerősebb párt adta.

A tényleges politikai hatalmat a Csehszlovák Köztársaságban az informális egyesületek gyakorolták. Az olyan csoportosulások, mint például a Hradzsin-kör (a prágai elnöki rezidencia nevéből), amely T. G. Masaryk elnök és legközelebbi tanítványi köre, valamint E. Beneš köré szerveződött, és a befolyásos nemzeti szocialista és szociáldemokrata pártokra, valamint társadalmi egyesületekre – mint például a volt légionáriusok közösségei (Sokol Tornaegylet) – támaszkodott. Az informális kormányzati szerepet a különböző időszakokban egyéb alkotmányon kívüli szervezetek is betöltötték, mint például az „ötök" (Petka) vagy a „nyolcak", melyeket a kormánykoalíció legbefolyásosabb pártjainak elnökei alkottak, közte az agrárpárti Antonín Švehla, a néppárti Jan Šrámek, a szocialista Jiří Stříbrný, a nemzeti demokrata Alois Rašín (később Karel Kramář), a szociáldemokrata Rudolf Bechyně (később Alfred Meissner). Ezeket a csoportosulásokat az ország legbefolyásosabb pénzemberei támogatták, mint például Jaroslav Preiss, a Živnostenskabank elnöke és mások.

A két világháború közötti időszakban Csehszlovákiában széles körű alkotmányos jogok érvényesültek. A nemzetiségek politikai szerveződései és a kommunista orientáció hívei igyekeztek destabilizálni a helyzetet. A nacionalista pártok követelték az állam átalakítását, tekintettel a lakosság soknemzetiségű összetételére. A nekik tett engedmények egyike volt az 1927-ben elfogadott közigazgatási reformtörvény, amely részben decentralizálva a hatalmat az országot öt tartományra osztotta fel: Csehország, Morvaország és Szilézia, Szlovákia és Kárpátalja. Megszervezték a tartományi közigazgatást, felállították a tartománygyűléseket, melyekbe a tagok kétharmadát választották, egyharmadát pedig Prága nevezte ki. A kommunisták, a Komintern elvárásainak megfelelően, proletárdiktatúrát szerettek volna bevezetni. A köztársaság- és elnökpárti pártok a parlamenti demokrácia megőrzése érdekében hajlottak a kompromisszumokra, s ennek köszönhetően sikerült túljutni például az 1926-os belpolitikai válságon. Noha az 1920–30-as években Csehszlovákiában történtek bizonyos lépések a parlamenti demokrácia visszaszorítása és a végrehajtó hatalom erősítése érdekében, az különösen szembetűnő volt a gazdasági világválság és az általa kiváltott radikális munkás- és parasztmegmozdulások, az antidemokratikus erők aktivizálódása időszakában, hogy Csehszlovákia politikai berendezkedése megőrizte erős polgári-demokratikus jellegét, s a két világháború közötti időszak legdemokratikusabb és legstabilabb országa maradt. Bizonyítja ezt egyrészt a csehszlovák politikai táboron belüli demokratikus erők viszonylag stabil elhelyezkedése, másrészt hogy a „humánus demokrácia" aktív és következetes képviselőjét, T. G. Masarykot 1920-ban, 1927-ben és 1934-ben is újraválasztották, illetve amikor 1935-ben lemondott tisztségéről, akkor harcostársát, Edvard Benešt választották meg utódjának.

A csehszlovák állam politikájának egyik meghatározó eleme volt a meglehetősen liberális nemzetiségi politika, különös tekintettel arra, hogy az ország lakosságának több mint egyharmadát a nemzetiségek alkották. A nemzeti kisebbségek megválasztott képviselői a parlamentben ennek szellemében anyanyelvükön szólalhattak fel, illetve nyújthattak be interpellációt. Ugyanakkor számos probléma is keletkezett abból, hogy az ország igen különböző régiókból tevődött össze, s az alkotmány széles körű nemzeti-kulturális jogok biztosítását ígérte meg a kisebbségeknek. A szlovák politikusok, amikor kinyilvánították, hogy a csehekkel közös államot hoznak létre, ezt a nemzeti önrendelkezési jog fenntartása mellett képzelték el. A kárpátaljai ruszinok-ukránok, amikor csatlakoztak a Csehszlovák Köztársasághoz, abban bíztak, hogy valóra válik az autonómiára tett ígéret. Még bonyolultabb volt a helyzet a nagyszámú magyar és legfőképp a német kisebbség esetén-

ben. Ezek ugyanis nem önként kerültek a csehszlovák állam fennhatósága alá, ráadásul helyzetük is jelentősen megváltozott, hiszen államalkotó nemzetből nemzeti kisebbséggé váltak. A csehszlovák államot mindezek egy rendkívül bonyolult helyzet elé állították.

Prága elsőrendűnek tartotta Szlovákia és a szlovákok kérdését. Már 1918. december 10-én megjelent a törvény a Szlovákia területén foganatosítandó ideiglenes intézkedésekről: eltörölték a magyarországi törvényeket, megerősítést nyert a Szlovák Teljhatalmú Minisztérium létrehozása, lehetővé tették nemzeti alapon egyesületek, pártok létrehozását, a szlovák hivatalos nyelv lett stb. Többek között Pozsonyban megnyílt a Jan Komensky Egyetem, Kassán a műszaki főiskola, a közoktatás fejlesztésével pedig az írástudatlanság csak Szlovákia területén 7%-ra csökkent a két világháború közötti időszakban. Azonban a cseh–szlovák viszonyt egyre feszültebbé tette a „csehszlovakizmus" állami ideológiája, amely az államalapítás utáni időszakban arra szolgált, hogy Prága magának rendelje alá Szlovákiát, fokozza a centralizációt, valamint a szlovákság diszkriminálását, ami a szlovák nemzeti különállóság, a szlovák terület nemzeti-kulturális és gazdasági sajátságainak ignorálását jelentette. A centralizációs politikának nemcsak a cseh állami vezetők voltak az exponensei, hanem számos szlovák politikus is részt vett ebben, többek között Milan Hodža, az agrárpárt egyik vezetője, aki az ország első szlovák nemzetiségű miniszterelnöke volt 1935–1938 között, vagy pedig Iván Dérer, a szociáldemokrata párt egyik vezetője, aki több csehszlovák kormányban is miniszteri tisztséget töltött be.

A „csehszlovakizmus" és a centralizáció legfőbb ellenzői Szlovákiában a néppárt, a kisebbségi pártok és a kommunisták voltak. Ezek a pártok követelték a csehek és a szlovákok egyenlőségét, Szlovákia önálló igazgatását a köztársaságon belül, azaz autonóm parlamentet és kormányt stb. Különösen a Szlovák Néppárt hallatta a hangját, amelynek elnöke Andrej Hlinka, a két világháború közötti időszak legismertebb szlovák politikusa, eredetileg katolikus pap volt. Az 1935. évi parlamenti választások előtt Hlinka pártja szövetséget kötött más nemzeti pártokkal, s a Szlovák Néppárt, a Szlovák Nemzeti Párt, az Autonóm Földműves Szövetség és egy lengyel párt alkotta Autonomista Blokk megszerezte a szavazatok több mint 30%-át. Az autonómiát követelő szlovák nacionalista pártokkal szemben álltak a köztársasági centrista pártok. Szembenállásuk – valamint a többi nemzeti párt követelései a csehszlovák államban élő nemzeti kisebbségek egyenjogúságát illetően, ami különösen a választások előtti időszakokban erősödött fel – a két világháború közötti Csehszlovákia belpolitikai történéseinek meghatározó eleme volt.

A többi nemzeti kisebbséghez, többek között a magyarokhoz és a németekhez a csehszlovák politika liberális és engedékeny módon viszonyult. Az engedékeny nemzetiségi politika része volt, hogy azon településeken, ahol a magyarok vagy a németek lélekszáma meghaladta a 20%-ot a lakosok anyanyelvükön fordulhattak a hivatalokhoz, anyanyelvű iskolákat alapíthattak (többek között a prágai Károly Egyetem mellett megmaradt a német egyetem), továbbá társadalmi egyesületeket és politikai pártokat is alapíthattak etnikai alapon. Ugyanakkor a magyar kisebbség zömének támogatását a gróf Esterházy János vezette, alapvetően csehszlovákellenes Egyesült Magyar Párt (1936), illetve előtte a Magyar Nemzeti Párt és a Keresztényszocialista Párt élvezte.

Még határozottabban csehszlovákellenesek voltak a szudétanémetek. Szeparatista mozgalmuk különösen 1933 után, a hitleri propaganda befolyására erősödött fel. Miután Csehszlovákiában betiltották a radikális német pártokat nemzetiszocialista szellemiségű nyílt államellenes magatartásuk miatt, létrejött a Szudétanémet Hazafias Front, amely

1935-ben Szudétanémet Párttá alakult át, Konrad Heinlein elnökletével. A heinleinisták élesen bírálták a csehszlovák kormányt a következetlen nemzetpolitika miatt, amely szerintük elsősorban a német polgárság és földbirtokos arisztokrácia gazdasági ellehetetlenítésére, a hatalmi ágazatokból és a társadalmi egyesületekből való kiszorításukra irányult. Ebben számíthattak Csehszlovákia több mint 3 millió német lakosa abszolút többségének támogatására. Az 1935-ös parlamenti választásokon a csehszlovákiai németek számára jogokat és szabadságot követelő jelszavakkal induló párt minden korábbinál jelentősebb sikert könyvelhetett el: megszerezte a szavazatok 15,2%-át. Mindez együttvéve a cseh és szlovák fasiszták aktivizálódásával a parlamenti demokráciára és a csehszlovák államiságra nézve komoly fenyegetést és megpróbáltatást jelentett.

Az államalkotás társadalmi és politikai problémáival küzdő közép-kelet-európai országok számára a legnehezebben kezelhető kérdésnek a nemzetiségi ellentétek bizonyultak, melyeknek mély történelmi, territoriális, gazdasági, kulturális és felekezeti gyökerei voltak. Az első világháború után kialakuló nemzetállamok valójában többnemzetiségű alakulatok voltak, a nemzeti kisebbségek a lakosság egyharmadát tették ki. Romániában és Lengyelországban a kormányok a két világháború közötti időszakban nyíltan soviniszta politikát folytattak kisebbségeikkel szemben. Azonban az 1920-as évek végétől még a legdemokratikusabbnak mondható Csehszlovákiában is egyre erősödtek a németek és a szlovákok szeparatista, a magyarok irredenta, végül a kárpátaljai ruszinok-ukránok autonomista törekvései.

2.4. Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919)

Kárpátalja, melynek őslakosai a ruszinok-ukránok voltak, Ausztria-Magyarország felbomlásáig a dualista ország részét képezte. A régió állami-jogi helyzetét folyamatosan katonapolitikai megfontolások befolyásolták, s a 20. század folyamán összesen 11 (állam) fordulatot élt meg, ennyiszer változott a jogállása, politikai berendezkedése.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása utáni hónapok káosza Kárpátalján nyilvánvaló politikai aktivizálódást eredményezett. Népszavazásra nem került sor, ezért a közvélemény alakulását a régió állami hovatartozását illetően a népi (ruszin) tanácsok által ekkoriban kibocsátott nyilatkozatok, felhívások és petíciók sokaságából mérhetjük le. A magyarországi polgári-demokratikus forradalom időszakában, 1918 végén–1919 elején egyre másra alakultak meg a politikai akarat kinyilvánítására a nemzeti tanácsok, amelyek szociális és nemzeti-kulturális követeléseket fogalmaztak meg, illetve állást foglaltak Kárpátalja sorsát illetően. Ezek a tanácsok fokozatosan helyi önkormányzati szervekké alakultak át. A legbefolyásosabbak az eperjesi, a huszti és az ungvári népi tanácsok voltak, melyek az állami hovatartozást illetően is határozott álláspontot fogalmaztak meg.

A kárpátaljai népi tanácsok határozatainak, nyilatkozatainak elemzése arra enged következtetni, hogy a helybeli ruszinok-ukránok körében a meghatározó politikai orientáció az ukránpártiság volt. A Kárpátok túloldalán élő ukrán testvérekkel való egyesülés gondolata megfogalmazódott a kijevi Ukrán Népköztársasággal, a lembergi (később sztanyiszlavi) Nyugat-Ukrán Népköztársasággal és a harkivi Szovjet–Ukrajnával kapcsolatban is. Ezt követelte többek között az eperjesi tanács az 1918. november 8-i *Kiáltvány*

Magyarország ruszinjaihoz című dokumentumában és a magyarországi ruszinok 1919. január 21-i huszti kongresszusa (népgyűlése).

A Kárpátalja keleti és délkeleti részén tapasztalható erős ukrán orientáció azzal magyarázható, hogy itt egy tömbben élt a ruszin lakosság, a magyar királyi adminisztráció erőtlenül működött, illetve nagyon közel volt Galícia, ahol igen erőteljesen nyilvánult meg az ukránok nemzeti felszabadító mozgalma. De egyéb körülmények is közrejátszottak: egyrészt a régió – mely Magyarország legelmaradottabb szeglete volt egész történelme folyamán – rossz szociális-gazdasági helyzete (munkanélküliség, földnélküliség, magas adók stb.). Az első világháborút megelőzően a lakosságnak majdnem a fele – több mint háromszázezer fő – kivándorolt Amerikába a nélkülözések elől. Másrészt a politikai jogok teljes hiánya: egyetlen politikai párt vagy szervezet sem létezett, mely az őslakos ruszinok-ukránok jogait és érdekeit képviselte volna. 1918-ban ráadásul a régió határai is bizonytalanok voltak, politikai értelemben nem volt egységes a „rutén", „kárpátorosz" lakosság, mely kilenc vármegye területén élt. Harmadszor az első világháború küszöbén és a világháború időszakában a történeti Kárpátalja területén erőteljes magyarosításnak volt kitéve a ruszin lakosság. Az értelmiség – papok, tanítók és kishivatalnokok tartoztak ehhez a réteghez – szinte teljesen elmagyarosodott, bezárták a ruszin nyelvű iskolákat, magyarosították a településneveket és az őslakosok vezetéknevét. Negyedszer a férfi lakosságot besorozták katonának a magyar hadseregbe, a Kárpátok térségében zajló háborús cselekmények pedig a végletekig kimerítették, tönkretették a régiót. És végül, 1918 végén ötezer kárpátaljai tért vissza szülőföldjére, akik az osztrák–magyar hadsereg egykori katonáiként orosz hadifogságból szabadultak, s a hadifogság színhelye részben Ukrajna területe volt. Tanúi voltak a forradalmi eseményeknek, megtapasztalták a szláv közösségi érzést, illetve a többségüket „megfertőzték a bolsevik eszmék". A volt hadifoglyok aktívan bekapcsolódtak a régió társadalmi-politikai életébe, többek között elsősorban ők kezdeményezték a munkás- és parasztküldöttek helyi tanácsainak megalakítását, melyek forradalmi átalakulásokat, Kárpátaljának Ukrajnához és Oroszországhoz csatolását követelték, mivel ott „szétosztják a parasztoknak az urasági és az állami földeket".

Azonban nem az ukrán orientáció volt az egyetlen, amelynek voltak hívei a történeti Kárpátalján. Az értelmiség nagyobb része, valamint a városi lakosság zöme – Ungvár, Munkács, Beregszász magyar, zsidó, német, elmagyarosodott ruszin népessége – Magyarország kötelékében akart maradni. Ezt csak megerősítették az őszirózsás forradalom eseményei, illetve a Magyar Népköztársaság kikiáltása 1918. november 16-án. Károlyi Mihály kormánya került hatalomra, amelynek programja meghirdette a nemzetiségi jogok megadását, ám Magyarország integritásának megőrzésével. Ennek szellemében 1918. november 6-án Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa, amelynek tagjai zömmel görög katolikus papok és helyi értelmiségiek voltak. Elnökké Szabó Oresztet, titkárrá Volosin Avgusztint választották meg. Programjuk többek között kimondta, hogy „a magyarországi rutén nép ragaszkodik az őshaza integritásához".

1918 novembere–decembere folyamán hasonló tartalmú határozatokat fogadtak el Munkács, Beregszász, Tiszaújlak és néhány egyéb település népgyűlésén. A régió nyugati területein, többek között Szolyva környékén, de különösen Eperjes vidékén viszont sokan voltak, akik a Csehszlovákiához való csatlakozást követelték. Ugyanakkor a máramarosi részen az is megfogalmazódott, hogy Kárpátalját vagy Romániához kellene csatolni, vagy pedig a ruszinok alkossanak önálló államot.

Nem voltak egységes véleményen az észak-amerikai, elsősorban az Egyesült Államokban élő közel 400 ezres kárpátaljai ruszin emigráció tagjai sem, akik 1918–1919 folyamán példátlan politikai aktivitásról tettek tanúbizonyságot, és meghatározó szerepet játszottak a régió állami hovatartozásának eldöntésében. Voltak olyanok, akik az Oroszországhoz való csatlakozás mellett álltak, mások az Ukrajnához való csatlakozás mellett foglaltak állást, illetve voltak hívei a Magyarország fennhatósága alatt maradásnak, végül az önálló államiságnak is.

1918 májusában a kárpátaljai ruszin emigráció vezetői felvették a kapcsolatot a cseh és a szlovák nemzeti felszabadító mozgalom vezéregyéniségeivel, többek között T. G. Masarykkal, aki az USA-ban tartózkodott, s ezzel elkezdett kiforrni Kárpátaljának a leendő Csehszlovákiához való csatolásának gondolata. 1918 októberében T. G. Masaryk elnökletével Philadelphiában megalakult a Közép-európai Demokratikus Liga, melyhez a kárpátaljai ruszin emigráció Amerikai Ruszinok Néptanácsa nevű szervezete is csatlakozott. A néptanács és a liga vezetőinek tárgyalásai, a W. Wilson amerikai elnökkel való kapcsolatfelvétel hozzájárult ahhoz, hogy az 1918. november 13-án az USA-ban megtartott népszavazás alkalmával a kárpátaljai ruszin emigráció tagjainak 67,2%-a amellett foglalt állást, hogy Kárpátalját széles jogkörű autonómia biztosításával Csehszlovákiához kell csatolni. (A szavazásban részt vevők 28,5%-a az Ukrajnához csatlakozás, 2,5%-a az állami önállóság, 0,8%-a pedig a Magyarországhoz tartozás mellett szavazott.)

Kárpátalja megtartása érdekében Károlyi Mihálynak reagálnia kellett az eseményekre, ezért széles körű propagandamunka vette kezdetét (Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter programja stb.). 1918. december 4-én Károlyi Mihály felhívásban közigazgatási-kulturális autonómiát kínált a nemzetiségeknek, majd többek között kinevezte Szabó Oresztet a „rutén területek" kormánybiztosává. 1918. december 21-én pedig megjelent a X. Néptörvény, amelyben a Károlyi-kormány Ruszka Krajna néven területi autonómiát biztosít a magyarországi ruszinoknak.

A 12 paragrafusból álló néptörvény a kihirdetés napján, december 25-én lépett életbe. Kimondta, hogy „Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakíttatik." Zemplén, Sáros, Abaúj-Torna és Szepes vármegyék ruszinlakta területeit illetően, melyekre Szlovákia igényt tartott, a közjogi rendezés „az általános békekötésig függőben marad". A néptörvény hangsúlyozta, hogy „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg, amelyre nézve a jelen törvényben foglalt szabályok irányadók."

A néptörvény azt is deklarálta, hogy „Ruszka Krajnában az államkincstári földek, bányák és erdőségek a ruszin politikai nemzet törvényes képviseletének birtokába mennek át." Az országrész legfőbb törvényhozó szerve a ruszin nemzetgyűlés, amely „általános, titkos, egyenlő és közvetlen szavazással választandó". A Magyar Népköztársasággal közös ügyekben (külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás stb.) a magyarországi közös országgyűlés dönt, amelyben a ruszin nemzetnek megfelelő képviselete van. A végrehajtó hatalom a Budapesten székelő ruszka krajnai miniszter, Szabó Oreszt kezében összpontosul, helyi szinten a ruszka krajnai kormányzóság gyakorolja a hatalmat, élén a kormányzóval. Kormányzónak Stefán Avgusztin ügyvédet

nevezték ki. A Munkács székhelyű kormányzóság a ruszka krajnai miniszter főfelügyelete és ellenőrzése alá tartozott.

A néptörvényt azonban a háború utáni bonyolult társadalmi-politikai helyzetben csak részben sikerült végrehajtani. 1919. február 5-én a négy vármegye negyvenkét képviselőjéből létrejött a ruszka krajnai kormányzósági tanács, melynek elnöke Szabó Oreszt lett, helyettese pedig Stefán Avgusztin. Március 4-én megtartották a választásokat a ruszin nemzetgyűlésbe. A harminchat megválasztott képviselő a március 12-i első ülésnapon követelte, hogy nyolc napon belül állapítsák meg az autonóm Ruszka Krajna határait, Berinkey Dénes kormányának azonban már nem volt módja foglalkozni a kérdéssel.

A X. Néptörvény kétségtelenül fontos lépés volt a magyar állam történetében – a magyarok és a ruszinok közel ezer éves egymás mellett élésének története során első ízben biztosítottak de jure autonómiát a Kárpátok alján élő ruszin népességnek. Ám ez a „helyhatósági és kulturális autonómia" valójában meglehetősen korlátozott volt. A kormányzóságot és annak vezetését a ruszka krajnai ügyek minisztere felügyelte, aki Budapestről foglalkozott az autonóm terület ügyeivel, illetve felelős volt a magyarországi közös országgyűlésnek, számos elvi jelentőségű kérdés kezelése pedig a magyar hatóságok kezében maradt. Kontratovics Irenej, a kor jeles kortárs kárpátaljai kutatója szerint „ez az autonómia csak papíron létezett, mert a valóságban a magyarok nem akarták kiadni a hatalmat (imperiumot) a ruszin miniszter kezéből".

A régió történetében fontos szerepet töltött be 1918 végén–1919 elején a Hucul Köztársaság, melyet 1919. január 8-án kiáltottak ki Kőrösmezőn [Jaszinya]. Kőrösmező és környéke Kárpátalja hegyvidéki részén található, ahol a lakosság sokkal szorosabb kapcsolatban állt a galíciaiakkal, mint Kárpátalja síkvidéki járásainak lakosságával. Már 1918. november elején megalakult a régió legnépesebb és legtettrekészebb nemzeti tanácsa, a Hucul Néptanács. A néptanács negyvenhat tagú volt és a hucul népesség különböző rétegei képviselték magukat benne: harminc paraszt, tíz munkás és néhány értelmiségi. A néptanács élén olyan személyek álltak, akik nem először vállaltak politikai szerepet: Sztepan Klocsurak, Dmitro Nyamescsuk, valamint a Klimpus testvérek (Dmitro, Iván, Vaszil) és mások. A néptanács átszervezte a nagyközségi közigazgatást is, a települési elöljáró D. Ivanyuk, az új jegyző pedig M. Szabagyuk lett. A tizenkét tagú falusi tanács mellett több szakbizottság is működött. Megkezdődött a földreform előkészítése, a termelés átszervezése stb.

A Hucul Néptanács megválasztott egy három tagú küldöttséget (Jevhen Puza, Iván Klimpus és Sztepan Klocsurak), hogy utazzon Sztanyiszlavba, és vegye fel a kapcsolatot a Nyugat-Ukrán Népköztársasággal, kezdje meg a tárgyalásokat Kárpátalja, vagy legalább a régió keleti megyéinek csatlakozásáról. Szigyir Holubovics, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság miniszterelnöke ezekkel a szavakkal fogadta a küldöttséget: „Önök az elsők, akik a Kárpátok túloldaláról érkeztek...". A tárgyalások eredményességét bizonyítja, hogy a Nyugat-Ukrán Népköztársaság 1918. november 13-án elfogadott Ideiglenes Alkotmánya az állam határaival kapcsolatban megállapította, hogy Kárpátalja is hozzátartozik („Szepes, Sáros, Zemlén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros egykori magyar vármegyék ukránok lakta részei").

A Hucul Néptanács és a települési elöljáróság saját népi őrségre támaszkodhatott, amely elsősorban volt hadifoglyokból szerveződött Sztepan Klocsurak vezetésével. A rendfenn-

tartók szerepét töltötték be, mert az erre hivatott magyar katonaság és csendőrség nem tanúsított korrekt magatartást, nem védte meg a lakosságot, hanem maga is fosztogatott.

A magyar hatóságokat nyugtalanította a Hucul Néptanács tevékenysége, és 1918 decemberének végén hatszáz fős katonaságot irányított a vidékre „rendteremtés" céljából. A lakosság a katonai beavatkozásra azzal reagált, hogy maga is fegyvert ragadott, így 1919. január elején, az ortodox karácsony éjszakáján felkelés tört ki. A felkelők megsegítésére Kolomijából több száz szicslövész (az 1917–1919-es Ukrán Népköztársaság katonasága) érkezett. A felkelők és a szicskatonák közös erővel lefegyverezték a magyar katonákat, csendőröket és határőröket, és elfoglalták az elöljáróság, a csendőrség, a posta, valamint a vasútállomás épületét. 1919. január 8-án Kőrösmező lakossága általános gyűlésen újra felállította a Hucul Néptanácsot, amelyik kikiáltotta az önálló és független Hucul Köztársaságot, és kiadott egy felhívást, melyben felszólította Kárpátalja lakosságát, hogy fegyverrel szálljon szembe a magyar uralommal. A Hucul Köztársaság területe a régiónak egy kis szegletére terjedt ki: Kőrösmező (központ), Feketetisza [Csorna Tisza], Mezőhát [Lazescsina], Dombhát [Sztebnij], Keveliv, Tiszaborkút [Kvaszi], Bilin, Tiszabogdány [Bohdan], Láposmező [Luhi], Vidráspatak [Vidricska], Rosztoka [Roztoka] és még néhány település. Rahó és Trebusafejérpatak [Gyilove] volt az ütközőzóna a Hucul Köztársaság erői és a román hadsereg között, amelyik délről támadta az államalakulatot. 1919 májusában a románok megszállták Máramarost, és felszámolták a Hucul Köztársaságot, melynek vezetősége a csehszlovák kormányhoz fordult, hogy a románok által megszállt területet Kárpátalja részeként csatolják a Csehszlovák Köztársasághoz. Ez meg is történt 1920 szeptemberében, amikorra a román hadsereg kivonult, és helyét átvette a csehszlovák hadsereg és közigazgatás.

A kárpátaljai őslakosság ukrán orientációjának leghatározottabb megnyilvánulása az 1919. január 21-i huszti ruszin kongresszus volt. Első lépésben a Máramarosszigeti Néptanács 1918. december 18-án felhívással fordult Kárpátalja többi néptanácsához, melyben többek között ez olvasható: „1919. január 21-ére, keddre Husztra kell gyűlnünk a nagy népgyűlésre. Ott elmondjuk, hogy kivel szeretnénk együtt élni. Szólítjuk az egész ruszin népet, hogy jöjjön el a kongresszusra. Kérünk minden falusi, minden civil tanácsot, hogy küldjék el a kongresszusra küldötteiket, akiket a nép megválaszt... A küldöttek hozzanak igazolást a falusi tanácsoktól, hogy ők valóban küldöttek... Mi magunk építjük a jövőnket!" A felhívás javasolta, hogy minden ezer lakos után válasszanak egy küldöttet, amit meg is tettek Kárpátalja-szerte 1918 végén–1919 elején. A küldöttek azt a megbízatást kapták, hogy szavazzák meg az Ukrajnához való csatlakozást.

1919. január 21-én Huszton a hadi helyzet, a politikai és gazdasági nehézségek ellenére 420 küldött gyűlt össze, akik 175 településről – Máramaros, Bereg, Ugocsa és Ung vármegyék területéről – érkeztek (a több mint 400 érintett településből), valamint további közel 100 érdeklődő is jelen volt a környező településekről. Nem lehet azt mondani, hogy a történeti Kárpátalja egészét képviselték volna a küldöttek, inkább csak bizonyos részeit. A küldöttek főként a központi és a keleti járásokból érkeztek, mégis az időszak legszámosabb képviseleti politikai fóruma volt, amely véleményt nyilvánított a régió hovatartozásáról. A kongresszus elnöke Mihajlo Brascsajko rahói ügyvéd, a Rahói Nemzeti Tanács elnöke volt.

„A ruszin nép kongresszusának jegyzőkönyve" hét pontból állt. Az 1. pont többek között kimondta: „A ruszinok-ukránok kongresszusa 1919. január 21-én úgy döntött, hogy

Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyék magyarországi ruszinjait egyesíteni kell Nagy Ukrajna ruszin-ukrán lakosságával."

A huszti kongresszuson Jevhen Puzát, Iván Klimpust és Sztepan Klocsurakot küldöttségbe menesztették Sztanyiszlavba, ahol fogadta őket Jevhen Petrusevics, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság Nemzeti Tanácsának elnöke.

A huszti kongresszust követő napon, 1919. január 22-én Kijevben közétették az Ukrán Népköztársaság direktóriumának törvényét (univerzáléját) az ukrán etnikai régiók egyesítéséről. A törvény kimondta: „Mostantól egybeolvadnak az egységes Ukrajna évszázadokig szétszakított régiói – Nyugat-Ukrán Népköztársaság (Galícia, Bukovina és Magyaroroszország) és a Dnyeper-melléki Nagy Ukrajna."

2.5. Csehszlovák diplomáciai siker

Az első világháború után Kárpátalja hovatartozásának kérdése tehát nemzetközi színezetet kapott: több állam, többek között Magyarország és Csehszlovákia, valamint Románia és Lengyelország is igényt tartott rá, nem is szólva Ukrajnáról.

Kárpátalja sorsát illetően a párizsi békekonferencia, nem utolsó sorban a csehszlovák delegáció diplomáciai ténykedésének, valamint geopolitikai megfontolásoknak köszönhetően – minél szűkebbre vonni Oroszország és Németország határait –, kezdettől fogva Kárpátaljának az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársasághoz való csatolása mellett volt. Az antant államok beleegyezésével a csehszlovák hadsereg már 1919. január 12-ére elfoglalta a régió nyugati részét az Ung folyóig terjedően, beleértve Ungvárt is. Ugyanakkor a román hadsereg 1919. január–március folyamán önkényesen elfoglalta a régió keleti járásait, valamint a Felső-Tisza vidékét, azzal indokolva ezt a lépést, hogy itt a lakosság zöme román, akik Románia kötelékébe szeretnének tartozni.

E rendkívül bonyolult katonapolitikai viszonyok közepette a helyi közéletben is egyre többen voltak a Csehszlovákiához való tartozás hívei. 1919. január 7-én előbb az Anton Beszkid vezette Eperjesi Ruszin Nemzeti Tanács mondta ki, hogy Csehszlovákiához kíván csatlakozni. Hamarosan Anton Beszkid tagja lett a Párizsban tárgyaló csehszlovák delegációnak. A delegáció többi tagja Karel Kramář csehszlovák miniszterelnök, Edvard Beneš külügyminiszter, valamint a Ruszinok Amerikai Néptanácsa részéről Gregory Zhatkovych és Julij Gardosh volt. 1919 januárjának végén Ungvárra érkezett a csehszlovák köztársasági elnök megbízásából két katonatiszt, Ferdinand Písecký és Vlastimil Vaka, akik tájékoztatták az Ungvári Néptanács tagjait T. G. Masaryk elnök törekvéseiről, USA-beli tárgyalásairól a kárpátaljai ruszin emigráció tagjaival, valamint az amerikai ruszinok döntéséről, hogy Kárpátalját csatolják Csehszlovákiához. Ezután az Ungvári Néptanács szintén elfogadott egy határozatot, melyben kimondta, hogy „közigazgatási, kulturális és gazdasági autonómia megadása esetében Magyaroroszország a Csehszlovák Köztársasághoz csatlakozik". 1919. március elején Zhatkovych és Gardosh T. G. Masaryk javaslatára Kárpátaljára érkezett. Itt részletesen tájékoztatták a néptanácsot a Kárpátalja sorsát illető egyesült államokbeli törekvésekről és a párizsi békekonferenciáról, majd arra szólították fel a helybelieket, hogy támogassák az amerikai ruszinok döntését Kárpátaljának Csehszlovákiához csatolásáról.

Közben, 1919. február 5-én Kárpátalja kérdését a párizsi békekonferencia Nagyta-

nácsa elé terjesztették. Többek között E. Beneš felszólalásában kiemelte, hogy a „kárpátoroszok" nem akarnak magyar uralom alatt maradni és föderációra törekednek a Csehszlovák Köztársasággal. A hármak tanácsa – Woodrow Wilson, az USA elnöke, David Lloyd George, Nagy-Britannia miniszterelnöke és Georges Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke –, miután meghallgatták a csehszlovák delegációt és a többi új államalakulat küldöttségét, úgy döntöttek, hogy minden ország esetében külön bizottságot hoznak létre. A csehszlovák ügyek bizottságában Jules Cambon francia diplomata elnökölt.

A csehszlovák küldöttség 6-os számmal nyújtott be memorandumot a bizottsághoz a ruszinok kérdésben, melyben azt javasolták, hogy a régiót autonóm területként csatolják Csehszlovákiához. A memorandum hangsúlyozta, hogy bár Kárpátalja soha nem tartozott a cseh-szlovák területekhez, ám nem lehetséges sem Oroszországhoz, sem Ukrajnához csatolni, mivel az említett országokban igen nagy a feszültség. Ugyanakkor Kárpátalja igen sajátos geopolitikai helyet foglal el. Amennyiben Csehszlovákiához csatolják, lehetővé válik közvetlen befolyást gyakorolni Ausztriára, Magyarországra, Olaszországra és Lengyelországra, s ezzel egyidejűleg Oroszországra és Ukrajnára. A memorandum külön hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia így képessé válik a keletről jövő bolsevik fenyegetés megállítására is. A záró szakasz szerint a kérdéses területet Csehszlovákiához kell csatolni, mivel ha a kárpátoroszok magyar uralom alatt maradnak, az ellent mondana az igazságosság és a demokrácia alapelveinek, amiért a háború folyt. A csehszlovák küldöttség Kárpátaljának Csehszlovákiához való csatolása érdekében a kárpátaljai ruszinok „népi akaratnyilvánításának" dokumentumaira – az USA-beli ruszin emigráció körében megtartott népszavazásra, valamint a szolyvai, az eperjesi és az ungvári nemzeti tanácsok határozataira hivatkozott. Ezzel egyidejűleg az amerikai ruszinok küldöttsége, élén Gregory Zhatkovych-csal, aktív résztvevője volt a párizsi békekonferenciának, találkoztak többek között az amerikai és francia delegációval, és kifejtették álláspontjukat arról, hogy Kárpátalja milyen feltételekkel csatlakozhatna Csehszlovákiához.

A Kárpátalja sorsáról szóló végleges döntésre hatással voltak a magyarországi események is, ahol a politikai válság nyomán békés baloldali hatalomátvétellel 1919. március 21-én kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. A szociáldemokraták és a kommunisták egyesüléséből létrejövő Magyarországi Szocialista Párt kormánya, a Forradalmi Kormányzótanács – amely az oroszországi bolsevik mintára a marxizmust és a proletárdiktatúrát hirdette – néhány nap alatt kiterjesztette hatalmát az egész ország területére, így Kárpátaljára is, azon részeket kivéve, melyeket a csehszlovák és a román hadsereg ekkorra megszállt. Egyre-másra alakultak meg a „forradalmi népbiztosságok". Kárpátalján négy vármegyei direktórium jött létre: a beregi Beregszász, az ugocsai Nagyszőlős, a máramarosi Huszt és az ungi Csap székhellyel. A Magyar Tanácsköztársaság időszakában Kárpátalja – Ruszka Krajna – megőrizte területi különállását. Budapesten székelő ruszka krajnai népbiztossá nevezte ki a kormány Stefán Avgusztint (a Magyar Népköztársaság időszakában Ruszka Krajna kormányzója volt), helyettese pedig Kaminszki József lett mint munkácsi politikai megbízott.

Kárpátalján 1919. április 7. és 14. között tartották meg a választásokat a falusi, városi, járási és vármegyei tanácsokba és az intézőbizottságokba, valamint ekkor választották meg a Tanácsok Országos Gyűlésének küldötteit. A tanácsokba munkásokat, parasztokat, katonákat, kispolgárokat, iparosokat, hivatalnokokat stb., azaz „proletárokat" választottak be.

Az új hatalom gyors és mélyreható változásokra törekedett a régi rendszer lerombolásával. Felszámolták a bírósági szervezetet, helyébe a forradalmi törvényszékek léptek, amelyek főként politikai (ellenforradalmárokkal való leszámolással) és köztörvényes ügyekkel foglalkoztak. Az igazságügyi népbiztos rendeletére 1919. március 30-án állt fel a forradalmi törvényszék Beregszászban, Munkácson, Huszton és Nagyszőlősön. A törvényszék elnökből és két tagból, valamint a vádlóból (ügyészből) és a titkárból állt. Tagjainak többsége munkás volt, illetve egykori hadifoglyok közül került ki. Kárpátalján nem történt tömeges leszámolás. A Magyar Népköztársaság időszakának vármegyei, járási, városi, falusi közigazgatási szerveit felváltották a tanácsok. Kárpátalján, akárcsak az ország egészében, az alacsony rangú állami hivatalnokok többsége csak az új hatalom melletti hűségeskü letételének feltételével maradhatott a helyén. Az eskü szövege így hangzott: „Alulírott, munkás lelkiismeretemre és becsületemre fogadom, hogy a direktórium és a népbiztosok utasításait becsülettel végrehajtom, a proletariátus diktatúráját magamra nézve kötelezőnek ismerem el, és annak érdekében teszek eleget kötelességeimnek."

A Tanácsköztársaság gazdaság- és társadalompolitikai intézkedései között szerepelt mindazon iparvállalatok, közlekedési vállalatok stb. államosítása, ahol több mint húsz fő dolgozott, valamint azoké a kereskedelmi egységeké, ahol több mint tíz főt alkalmaztak, valamint a bankoké és egyéb pénzintézeteké. A felnőttek számára nyolcórás, a kiskorúak számára hatórás munkanapot vezettek be, illetve bevezették a fizetett szabadság intézményét. 1919. április 3-án a Forradalmi Kormányzótanács kibocsátotta a földről szóló rendeletet az uradalmi birtokok államosításáról. A végrehajtásra helyi szinten különbizottságokat hoztak létre. Kárpátalja területén a köztulajdonba vett földekből egyetlen szövetkezet alakult, mégpedig Nagyberegen.

A nemzetiségi kérdés kezelésére a Forradalmi Kormányzótanács Budapesten különbizottságot állított fel, amelyik többek között Kárpátalján hivatalos nyelvnek ismerte el a ruszint. A régióban államosították a tanintézeteket is.

Ugyanakkor a tanácshatalom egyre szélsőségesebbé vált, ami kommunistaellenes lázadásokhoz vezetett. Így április 22-én pl. tiltakozó megmozdulásra került sor Munkácson és Beregszászban. Röviddel ezután a tanácshatalmat teljesen felszámolták Kárpátalján, amely a régióban 40 napig állt fenn (1919. március 21-től április 29-ig), Magyarországon pedig 133 napig. Az antant országok, amelyek nem nézték jó szemmel a kommunista eszmék és a forradalom terjedését, Magyarország ellen irányították a szövetséges hatalmak hadseregeit. Kárpátalján 1919. április 16-án a román hadsereg, április 23-án pedig a csehszlovák hadsereg kezdett újabb területfoglalásba. 1919. június 19-én a Tanácsok Országos Gyűlése elfogadta G. Clemenceau jegyzékét, amelyben kijelölte Magyarország határait, és követelte, hogy a Vörös Hadsereget vonják vissza e határok mögé.

A viharos katonapolitikai események Közép- és Kelet-Európában, valamint a Kárpátaljáról szóló tárgyalások lezárása a párizsi békekonferencián (Edvard Beneš már 1919. április 9-én azt táviratozta Párizsból T. G. Masaryk köztársasági elnöknek, hogy „...a ruszin régiót megkaptuk. A részletekről később adok tájékoztatást. Ez még nem hivatalos.") arra ösztönözték a kárpátaljai politikai erőket, hogy összefogjanak saját érdekükben. Fontos szerepe volt ebben Gregory Zhatkovych ungvári látogatásának is. 1919. május 8-án Ungváron közös tanácskozásra gyűltek a legbefolyásosabb néptanácsok – az eperjesi, az ungvári és a huszti – képviselői (közel 200 delegátus). Az eseményen arról döntöttek,

hogy a három néptanács egyesül és megalakítja a Központi Ruszin Nemzeti Tanácsot (elnök Beszkid Anton, elnökhelyettesek Volosin Avgusztin, Brascsajko Mihajlo). A Tanács egyhangúlag elfogadta az Amerikai Ruszinok Néptanácsának határozatát, mely a magyarországi ruszinoknak a csehszlovák néppel való egyesüléséről szólt, a nemzeti autonómia feltételével. A határozat leszögezte, hogy „A kárpátaljai ruszinok autonóm alapon önkéntesen csatlakoznak a Csehszlovák Köztársasághoz, kikötve, hogy a ruszin autonóm területnek az országgal közös ügyei legyenek a külügy, a hadügy és a pénzügy, a többi kérdésben pedig saját autonóm kormánya és saját szojmja döntsön. Követeljük, hogy az autonóm területhez tartozzanak a nyugati vármegyék is."

A Központi Ruszin Nemzeti Tanács későbbi ülésein megvitatták Kárpátalja státuszának és határainak kérdését a Csehszlovák Köztársaságon belül, valamint döntöttek arról is, hogy az amerikai állampolgárságú Gregory Zhatkovych-ot „az állam teljhatalmú minisztere" posztra jelölik. Ezeket a követeléseket belefoglalták a *Jegyzőkönyv* címet viselő memorandumba, melyet 1919. május 20-án a Tanács 112 tagú küldöttsége ünnepélyes keretek között nyújtott át Prágában T. G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnöknek. Ez alkalomból üdvözlő beszédet mondott Beszkid Anton, Zhatkovych Gregory, Volosin Avgusztin, valamint T. G. Masaryk elnök is, aki orosz nyelven fejezte ki örömét, hogy Kárpátalja önként csatlakozik a Csehszlovák Köztársasághoz és egyúttal kijelentette: „Önök, ruszinok, annyi joggal fognak rendelkezni, amennyit kivívnak maguknak". Volosin Avgusztin emlékirataiban a következőket írta ezzel kapcsolatban: „Nemcsak történelmi jelentőségű esemény volt ez, hanem igazán megható, baráti! Az Arany Prága ünnepélyesen fogadta a ruszinokat, szívélyesen látott bennünket és mi a jobb jövő reményében tértünk haza."

Kárpátaljának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolása nemzetközi-jogi értelemben az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződéssel történt meg, melyet Ausztriával írtak alá a párizsi békekonferencián. Ennek 10–13. cikkelyeiben Csehszlovákia kötelezte magát, hogy „a Kárpátoktól délre lakó rutének területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva." Kárpátaljának Csehszlovákiához csatolását a Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés 48. §-a erősítette meg: „Magyarország, amint azt a Szövetséges és Társult Hatalmak már megtették, elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét."

Le kell azonban szögeznünk, hogy Csehszlovákián belül a Podkarpatszka Rusznak nevezett terület nem foglalta magába az összes csehszlovákiai ruszin többségű régiót. A saint-germaini szerződés értelmében Eperjes és környéke Szlovákiához került, a trianoni békeszerződés pedig Máramarost megosztotta Csehszlovákia és Románia között a Tisza folyó vonalán. A vármegye területének kétötöde tizennégy ruszin településsel került Csehszlovákiához.

Kárpátalja Csehszlovákiához csatolásában több, főként nemzetközi körülmény is közrejátszott, melyek közül a legfontosabbak: Ausztria-Magyarország veresége az első világháborúban és a birodalom szétesése, valamint az egész Európában eluralkodó ellenérzés Bécs és Budapest irányában, a bolsevik forradalom győzelme Oroszországban, az

ukrán államalapítási kísérlet kudarca, az antanthatalmak csehszlovák-pártisága, végül a ráépülő kisantant-politika.

Egészében véve, tekintettel a korabeli viszonyokra, el kell ismerni, hogy a kárpátaljai ruszinok-ukránok egyesítése a szláv testvérnépekkel (a szlovákokkal és a csehekkel) az időszak minden bizonnyal legdemokratikusabb berendezkedésű európai állama, a Csehszlovák Köztársaság keretében – annak ígéretével, hogy autonómiát fognak biztosítani számukra (a győztes hatalmak erre adott garanciája a Csehszlovák Köztársaság nemzeti kisebbségei közül a kárpátaljai ruszinokat-ukránokat gyakorlatilag államalkotó nemzetté emelte) – az egyetlen reális és egyben az optimális megoldás volt, hiszen új lehetőségeket teremtett azon régió társadalmi-gazdasági és nemzeti-kulturális fejlődése számára, amely a 20. század elején még Európa egyik legelmaradottabb régiója volt.

3. Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban

3.1. A csehszlovák állam integráló politikája

A csehszlovák állam Kárpátalja-politikájának a legfőbb célja a régió megtartása volt a köztársaság keretein belül, illetve integrálása az ország társadalmi-politikai és gazdasági viszonyaihoz. Már 1919 júliusában létrejött a polgári közigazgatási hivatal a cseh Jan Breicha vezetésével. Azonban a főhatalom mind a tárgyalt időszakban, mind Kárpátaljának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolása hivatalossá tétele után, a katonai parancsnok kezében összpontosult. 1919 novemberében Kárpátalján rendkívüli állapotot vezettek be, amelyet csak 1922 végén oldottak fel.

Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról 1919. november 18-án jelent meg az Általános szabályzat (Generalný Statutum). Az ebben foglaltak szerint felállított direktórium tanácsadó testületként működött minden Kárpátalját érintő kérdésben. A végrehajtó hatalom a polgári közigazgatás vezetőjének és a régió katonai parancsnokának kezében összpontosult. A nemzetközi kötelezettségeknek megfelelően az országgal közös ügyek a külügy, a hadügy és a pénzügy, a többi területen Kárpátalját viszonylagos önállóság illette meg. A csehszlovák kormány és Kárpátalja – hivatalos nevén Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus) – képviselői közötti tárgyalások során az ún. autonóm döntési jogköröket jelentősen leszűkítették.

1919 szeptemberében megkezdődött az addigi közigazgatás átszervezése. A polgári közigazgatási hivatal mellett bizottságokat (referátusokat) hoztak létre: 1919 szeptemberében alakult meg a politikai, igazságügyi, iskolaügyi és egészségügyi, októberben a belügyi, valamint a közmunka referátus, 1919. december 1-jével jött létre a hírközlési, az év végén pedig a gazdasági bizottság. 1920. január elején további közigazgatási intézmények alakultak. Megszervezték a pénzügyi referátust, melynek legfőbb feladata az volt, hogy a régi osztrák-magyar pénzeket lecserélje az új csehszlovák koronával. A mezőgazdasági referátusnak négy osztálya volt: mezőgazdasági, állatorvosi, erdészeti és műszaki. A szociális referátus feladata volt a gyermekekről, valamint a háborús rokkantakról való gondoskodás és a lakosság szociális védelme. A Csehszlovák Köztársaság Belügyminisztériumának 1920. május 4-i rendeletével a gazdasági referátust alárendelték

a Belügyminisztériumhoz tartozó Tartományi Gazdasági Hivatalnak, melynek feladata Podkarpatszka Rusz lakossága élelmiszer-ellátásának biztosítása volt.

1920. február 29-én a Csehszlovák Köztársaság parlamentje elfogadta az ország alkotmányát (hivatalosan Alkotmánylevelét). A 3. §-ba belefoglalták a saint-germaini szerződés 10–13. cikkelyeit, melyek Podkarpatszka Rusz Csehszlovákián belüli státuszával foglalkoztak. A szerződés cikkelyeinek az alkotmányba való felvételével Csehszlovákia formálisan teljesítette nemzetközi-jogi kötelezettségeit. Az alkotmány leszögezte, hogy a Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan egészet képez. Ennek az egésznek oszthatatlan része, „mégpedig a Fő és Társult Hatalmak és a Csehszlovák Köztársaság között 1919. évi szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban létesült szerződés értelmében önkéntes csatlakozás alapján Podkarpatszka Rusz önkormányzati területe, amely a Csehszlovák Köztársaság egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva". Podkarpatszka Rusz legfőbb törvényhozó szerve ettől kezdve a szojm. Az autonóm közigazgatási terület élén kormányzó áll, akit a Csehszlovák Köztársaság elnöke nevez ki és az felelős a szojmnak. A hivatalnokokat döntően a helybeli lakosság köréből kell kinevezni. Podkarpatszka Rusz a Csehszlovák Köztársaság nemzetgyűlésébe, az ország legfelsőbb törvényhozásába megfelelő számú képviselőt küld. A képviselőket az ország törvényeinek megfelelően választják meg, és nem szavazhatnak majd olyan kérdésekben, amelyek a szojm hatáskörébe tartoznak.

Az alkotmány azt is leszögezte, hogy a szojm a nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben hozhat törvényeket. Ezek a törvények felülírják azokat a törvényeket, amelyeket a csehszlovák nemzetgyűlés alkot meg. Ezenkívül a szojm hozhat olyan speciális törvényeket, amelyek csak Podkarpatszka Rusz területére vonatkoznak, amennyiben azok nem ellentétesek a hatályos csehszlovák törvényekkel. Podkarpatszka Rusz saját címert is kapott, mely részévé vált a Csehszlovák Köztársaság nagy címerének.

A Csehszlovák Alkotmánylevelet úgy fogadták el, hogy a csehszlovák parlamentnek még nem voltak kárpátaljai képviselői. Parlamenti választásokra Kárpátalján 1924-ig nem került sor, hivatkozással a régióban fennálló bonyolult helyzetre.

Az alkotmány elfogadásából ugyan nem következett az autonómia bevezetése, ám a belpolitikai konfliktusok elkerülése érdekében a központi hatalom tett bizonyos engedményeket Kárpátalja kérdésében. Az 1920. április 26-án elfogadott 356. sz. kormányrendelettel módosították a Generalný Statutumot, aminek következtében felmentették a polgári közigazgatás vezetőjét. Megszüntették magát a tisztséget is, s helyébe a kormányzó lépett. Podkarpatszka Rusz kormányzójának feladatkörébe tartozott az alkotmányban autonóm feladatkörként meghatározott kérdésekben a végrehajtó hatalom gyakorlása. A rendelet értelmében a kormányzót a Csehszlovák Köztársaság elnöke nevezi ki, és feladatát a szojm megválasztásáig kell ellátnia. 1920. május 5-én Gregory Zhatkovychot nevezte ki T. G. Masaryk kormányzóvá. Azon a napon, amikor az újonnan kinevezett kormányzó megérkezett Ungvárra, a kommunista párt tiltakozó tömegdemonstrációt szervezett a városban. A megmozdulás azt jelezte, hogy Kárpátalján nem minden politikai erő elégedett a fejleményekkel.

Annak ellenére, hogy a saint-germaini szerződés Kárpátalja státuszára vonatkozó részei bekerültek a csehszlovák alkotmányba, illetve a központi hatalom módosította a Generalný Statutum rendelkezéseit, a régió közigazgatásában nem következett be lényeges változás. Bár bevezették a kormányzói tisztséget, Podkarpatszka Rusz ügyeit illetően

továbbra is minden kérdés Prágában dőlt el. Ráadásul a kormányzó mellé kineveztek egy kormányzó-helyettest is, aki a tényleges hatalmat gyakorolta – szemben a kormányzó jelképes funkciójával. Az alkormányzón keresztül Prága közvetlenül tudta felügyelni azokat az ügyeket is, amelyeket autonóm ügyekként ismertek el. Ezt több tényező is elősegítette. Alkormányzó csak cseh nemzetiségű személy lehetett, aki az ügyvitelen túl a kormányzó tevékenységét is ellenőrzése alatt tartotta. Az alkormányzó feladatkörébe tartozott a Polgári Közigazgatási Hivatal és osztályainak vezetése. A tisztségre Petr Ehrenfeldet nevezték ki. Kezdetben sem a kormányzó, sem a helyi hatalmi szervek nem tiltakoztak az alkormányzói státusz bevezetése ellen, noha az nem szerepelt egyetlen korábbi dokumentumban sem, mivel nyilvánvalóan nem voltak tisztában azzal, hogy ez tulajdonképpen mit is fog jelenteni a gyakorlatban. Erről tanúskodik Gregory Zhatkovych levele is, amelyet az amerikai ruszinokhoz intézett. Az alkormányzóság valódi tartalmával megkésve szembesült. Ezenkívül létrehozták az ún. kormányzói tanácsot, amelyet a kormányzó, az alkormányzó, tíz választott tag és a kormányzó javaslatára a csehszlovák kormány által kinevezett négy tag alkotott.

1920-ban Csehszlovákiában parlamenti és helyhatósági választásokat tartottak. A Generalný Statutum szerint a ruszin parlament tagjainak választását legkésőbb a közös csehszlovák parlamenti képviselőválasztások megtörténte utáni 90 napon belül kellett volna megtartani. A csehszlovák kormány azonban nem tette lehetővé Kárpátalja számára a részvételt az első csehszlovákiai választásokon, arra hivatkozva, hogy a rendkívül bonyolult helyzetben a magyar párti és a bolsevikszimpatizáns erők kerülhetnek többségbe. A kormány 1920. május 20-i ülésén elhangzott, hogy Podkarpatszka Rusz még nem integrálódott kellőképpen a csehszlovák államba, ezért fokozott óvatosságra van szükség a választásokat és az autonómiát illető kérdésekben.

Bár a választási törvény szerint Kárpátalja kilenc képviselőt és öt szenátort küldhetett volna a prágai parlamentbe, a régióban sem parlamenti, sem helyhatósági választásokra nem került sor. Ugyanakkor az 1920-as évek első felében már mintegy kéttucat politikai párt volt jelen a kárpátaljai közéletben.

A csehszlovák alkotmány Podkarpatszka Rusz jogi státuszára vonatkozó tételeinek java része nem valósult meg. Az autonómia deklarálása után éppen hogy az államhatalom centralizációja kezdődött meg.

Először is: Podkarpatszka Rusz határait nem az etnikai viszonyoknak megfelelően vonták meg. Több olyan település maradt a régió határain kívül, amely kinyilvánította szándékát a ruszin területhez való csatlakozásra. A szomszédos Szlovákia területén asszimilációs politikával igyekeztek akadályozni a ruszin elszakadási törekvéseket. Ráadásul 1922-ben, Kassa megye megalakításakor felmerült több kárpátaljai település, pl. Ungvár odacsatolása.

Másodszor: nem valósult meg a Generalný Statutum azon rendelkezése, miszerint az országos parlamenti választások után 90 nappal meg kell tartani a választásokat a helyi szojmba.

Harmadszor: miután a direktóriumot felváltotta a kormányzó és a kormányzói tanács intézménye, nem határozták meg a kormányzó pontos jogköreit, az adminisztratív feladatokat pedig az alkormányzó hatáskörébe utalták, ily módon jelképessé téve a kormányzói hatalmat. A tényleges hatalmat a „történelmi országokból" származó alkormányzó gyakorolta, akiről szó sem esett egyetlen törvényben vagy rendelkezésben sem.

Negyedszer: nem teljesült az az ígéret sem, hogy a hivatalokban elsősorban helybeli-

eket fognak alkalmazni. Nagy számú hivatalnokot irányítottak Kárpátaljára Csehországból. A közigazgatásban kizárólag a cseh nyelvet használták, ami a lakosság nemtetszését váltotta ki. A sajtóban közölt hírek szerint a postahivatalokban és a távírdákban 109 ruszin, 306 „csehszlovák" (50 szlovák, a többi cseh) és 48 egyéb nemzetiség képviselője dolgozott. A pénzügyi szervezetnél mindössze 41 ruszint és 1.279 egyéb nemzetiségű (köztük 1.182 cseh és 10 szlovák) személyt alkalmaztak. A 2.262 kárpátaljai állami hivatalnok között csak 301 ruszin volt. Akkor sem javult lényegesen a helyzet, amikor a ruszin fiatalok egyre nagyobb számban szereztek diplomát a közép- és felsőfokú tanintézetekben. Belőlük rekrutálódott a helyi értelmiség új rétege.

A csehszlovák alkotmány 1938 őszéig volt érvényben. 1938. október 6-án megalakult az ún. második Cseh-Szlovák Köztársaság, mely 1939. március közepéig állt fenn, és mint föderatív állam széles körű autonómiát biztosított Szlovákiának, 1938. november 22-étől pedig a 328. sz. törvénnyel Kárpátaljának is. A Kárpátaljára vonatkozó autonómiatörvény jóval szélesebb jogokat biztosított a régiónak, mint azt a saint-germaini szerződés és az 1920-as csehszlovák alkotmány tette.

1937. április 26-án Csehszlovákiában törvényt fogadtak el a kárpátaljai kormányzó hatáskörének ideiglenes rendezéséről, amely 1937. október 8-án lépett életbe. A törvény kibővítette a kormányzó jogköreit, ami alapján a kortársak az eseményt „az autonómia első lépésének" tartották.

Gregory Zhatkovych lemondása után Beszkid Anton (1855–1933) lett a kormányzó. Beszkid ismert közéleti személyiség volt, korábban az Eperjesi Nemzeti Tanács elnöke, a párizsi békekonferencián a csehszlovák delegáció tagjaként vett részt. 1919 májusában megválasztották a Központi Ruszin Nemzeti Tanács elnökének, annak szétszakadása után a ruszofil irányzatú Központi Orosz Nemzeti Tanács elnöke lett. 1920-ban egyik alapítója volt az Ungvári Ruszin Népbanknak. A kormányzói tisztséget 1923-tól haláláig töltötte be.

Az utána következő kormányzó 1935 és 1938 között Hrabár Konstantin (1877–1938) volt. Hrabár politikus, közéleti személyiség, 1921-től az Ungvár székhelyű Podkarpatszkij Bank elnöke, 1928 és 1935 között tanácsos, a kassai kereskedelmi kamara elnökhelyettese volt. 1938 októberében nyugdíjazták, s helyébe Párkányi Iván (1896–1997) került, aki az ilosvai járási közigazgatási hivatalban dolgozott (1921–1924), majd a csehszlovák köztársasági elnök hivatalának kárpátaljai referense, 1924 és 1939 között az elnök főtanácsadója volt. 1938. november 4-én Párkányi lemondott kormányzói tisztségéről, és visszatért az államfői hivatali munkájához.

3.2. Közigazgatás

Kárpátalja közigazgatási beosztását 1919–1920 folyamán szervezték át a csehszlovák hatóságok. A régió területe négy zsupára oszlott, az egyes zsupák pedig járásokra tagolódtak. 1919 februárjától datálódik az Ungvári zsupa, 1919 májusától a Munkácsi zsupa, 1919 szeptemberétől a Beregszászi zsupa felállítása, míg a Máramarosi 1920 júliusában szerveződött meg először Nagybocskó, majd később Aknaszlatina központtal. A járási beosztás: az Ungvári zsupához tartozott az Ungvári, a Perecsenyi, a Szerednyei, a Nagybereznai járás, a Munkácsihoz a Munkácsi, a Dolhai, a Szolyvai, az Oroszvégi, az Alsóvereckei és az Ökörmezői [Volove] járás, a Beregszászihoz a Beregszászi, a Huszti, az

Ilosvai, a Kaszonyi és a Nagyszőlősi járás, s végül a Máramarosi zsupához a Rahói, a Taracközi, a Técsői és a Nagybocskói járás. Három településnek volt városi rangja: Ungvárnak, Munkácsnak és Beregszásznak.

1921. október 15-től életbe lépett a belügyminiszter augusztus 26-án kelt rendelete, melynek értelmében Podkarpatszka Rusz három részre (zsupára) tagolódott: 1. Ungi zsupa, székhely: Ungvár (Ungvári, Perecsenyi, Nagybereznai, Szerednyei járás, Ungvár város), 2. Beregi zsupa, székhely: Munkács (Munkácsi, Alsóvereckei, Szolyvai, Latorcai, Ilosvai, Mezőkaszonyi, Tiszaháti járás), 3. Máramarosi zsupa, székhely: Huszt (Técsői, Taracközi, Nagybocskói, Rahói, Huszti, Dolhai, Ökörmezői, Nagyszőlősi járás). 1923. január 31-ével a Mezőkaszonyi járás megszűnt, a hozzá tartozó településeket az Ungvári és a Munkácsi járáshoz csatolták. Ungvár és Munkács rendezett tanácsú városok maradtak, Beregszászt viszont nagyközséggé fokozták le.

1926. június 4-én született meg a 84. sz. kormányrendelet, amely kimondta a három ruszinszkói zsupa összevonását. Kárpátalja parlamenti képviselői egységesen állást foglaltak a terület nagyzsupává alakítása ellen, mert az az autonómia megadásának újabb elodázását jelentette. A kormányrendelet azonban július 1-jei hatállyal életbe lépett, Podkarpatszka Rusz Munkács székhellyel „nagyzsupa" lett.

1928. július 1-jén Csehszlovákiában életbe lépett az 1927. július 14-én kelt 125. sz. közigazgatási reformtörvény, amellyel átszervezték, egységesítették az ország közigazgatási beosztását, bevezették a tartományi rendszert. A Csehszlovák Köztársaság tartományai a törvény értelmében: Csehország (központja Prága [Praha]), Morvaország és Szilézia (Brünn [Brno]), Szlovákia (Pozsony [Bratislava]) és Podkarpatszka Rusz (Ungvár [Užhorod]). A tartományi közigazgatási hivatal élén a tartományi (országos) elnök állt. A tartománygyűlés Kárpátalján tizennyolc tagú volt, ebből tizenkettőt választottak, hatot kineveztek.

Cechy
Csehország
Slezsko
Szilézia
Morava
Morvao.
Slovensko
Szlovákia
Podkarpatská Rus
Ruszinszko
POZSONY
NYITRA
TAG
TÁTRAALJA
KASSA
ZÓLYOM
RUSZINSZKO
Szepesófaluj
Csacai
Kisszebeni
Bártfai
Eperjesi
Szinnai
Nagybereznai
Perecsényi
Ungvár
Alsóvereckei
Szolyvai
Munkácsi
Munkács
Beregszász
Nagyszőlősi
Huszti
Técsői
Taracközi
Rahói
Volóci
Ilosvai
Latorcai
Mezőkaszonyi
Tiszaháti
Nagykaposi
Királyhelmeci
Sárospataki
Homonnai
Gönci
Szepesi
Rozsnyói
Losonci
Feledi
Kekkői
Korponai
Lévai
Ipolysági
Párkányi
Ógyallai
Komáromi
Dunaszerdahelyi
Somorjai
Galántai
Szencsi
Trencsén
Illavai
Turócszentmártoni
Privigyei
Báni
Besztercebányai
Breznóbányai
Zólyomi
Kremnicai
Nagyszombati
Bernolák
Nagytapolcsányi
Aranyosmaróti
Vitrai
Érsekújvári
Galántai
Szencsi
Pozsonyi
Modori
Malackai
Pöstyéni
Vágvecsei
Vágbeszterce
Nagyszombati
Pozsonyi
Szepesi
Gömöri
Kassai
Kassai
Kassai

1. táblázat. Podkarpatszka Rusz vezetői 1919–1939

Polgári Közigazgatási Hivatal vezetője (1919–1920)			*Külföldi katonai parancsnokok (1919–1925)*
Jan Breicha 1919. VII. 29.– 1920. IV. 26.			Amadeo Ciaffi 1919. I. 12.– 1919. V. 2.
Direktóriumi elnök (1919–1920)			
Zhatkovych Gregory 1919. XI. 10.– 1920. II. 19.			
Kormányzó (1920–1938)	*Alkormányzó (1920–1928)*		Edmond Hennoque 1919. V. 2.– 1919. XII.
Zhatkovych Gregory 1920. V. 5.– 1921. V. 17.	Ehrenfeld Petr 1920. V. 5.– 1923. XI. 18.	*Tartományi (országos) elnök (1928–1936)*	Marie Paris 1919. XII.– 1922. X. 29.
Beszkid Anton 1923. XI. 18.– 1933. VI. 15.	Rozsypal Antonin 1923. XI. 18.– 1928. VIII. 1.	Rozsypal Antonin 1928. VIII. 1.– 1937. I. 1.	Pascal Castella 1922. X. 29.– 1925. IX. 1.
Hrabár Konstantin 1935. II. 15.– 1938. X. 9.			[1925–1931 között a cseh Lev Prchala]
Párkányi Iván 1938. X. 9.– 1938. XI. 4.		Jaroslav Meznik (alelnök) [1934.VIII-tól] 1937–1938	
Miniszterelnök (1938–1939)			*Államfő (1939)*
Bródy András 1938. X. 8.– 1938. X. 25.	Volosin Avgusztin 1938. X. 26.– 1939. III. 15.	Révai Julian 1939. III. 15.	Volosin Avgusztin 1939. III. 15.

Forrás: Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* (Nostra Tempora 7.) Galánta – Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet – Lilium Aurum.

Kárpátalján viszont az 1927. július 15-i 103. sz. kormányrendelet értelmében az országos elnök mellett továbbra is megmaradt a kormányzó, noha csak szimbolikus hatalommal bíró, propagandacélokat szolgáló kirakatfiguraként. A kormányzói tanácsot azonban

megszüntették, amit a kormányzói jogkörrel foglalkozó 1937-es törvény értelmében szerveztek újjá.

Az Országos Hivatal elnökét 1928. augusztus 1-jével nevezték ki Antonín Rozsypal addigi alkormányzó személyében, aki 1937. január 1-jei nyugdíjazásáig maradt állásban. Ezután a tisztséget nem töltötték be, a hivatalt Jaroslav Meznik addigi országos alelnök látta el 1938 őszéig.

A közigazgatási reformmal Kárpátalján a centralizációs politika érvényesült, ami egyértelmű távolodást jelentett az autonómia ígéretétől. A régió betagolódott az unitárius államba. Az 1927 utáni közigazgatási berendezkedés egyértelműen visszalépés volt az 1919–1926 közöttihez képest. A közigazgatási reformmal kapcsolatban ráadásul a központi kormány nem egyeztetett a kárpátaljai politikai erőkkel, nem is szólva a helyi lakosságról. Nem kérték ki a lakosság véleményét a belső határok megvonásánál sem, arra való hivatkozással, hogy „Kárpátalján nem volt olyan mindenki által elismert tekintély az őslakosság körében, akivel ilyesmiről egyáltalán beszélni lehetett volna".

Az autonómia-ígéretek halogatása, a helybeli politikai erőkkel való konzultáció nélküli döntések miatt többek között a Központi Orosz Nemzeti Tanács 1927. február 9-én memorandumot jutatott el az államfőhöz, az illetékes minisztériumokhoz, a parlamenti képviselőkhöz és szenátorokhoz, amelyben tiltakozását fejezete ki a közigazgatási reform Kárpátalját érintő része miatt.

Összegezve elmondhatjuk, hogy bár mind a nemzetközi szerződések, mind az ország alkotmánya elismerte Podkarpatszka Rusz jogát az autonómiára, a konkrét lépések annak megvalósítására nem történtek meg. A kárpátaljaiak folyamatos panaszáradataira többnyire az volt a körponti kormány válasza, hogy még éretlenek az autonómiára. A soknemzetiségű állam nem kockáztatta meg, hogy precedenst teremtsen a többi nemzetiségi csoport számára, az autonómia ellentétes volt nemzetállami érdekeikkel. A Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt csak 1938 novemberében fogadták el, amikor Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), az államalapító már nem volt az élők sorában, és a csehszlovák állam létezése is több mint kétségessé vált.

3.3. Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés

A politikai jogok és kulturális lehetőségek mellett a gazdasági fejlődés kevésbé volt látványos. Ebben több tényező játszott közre. Bár a csehszlovák állam a régió integrálására törekedett, a gazdasági vonatkozásokat nem tekintette az ország többi részével azonos szinten kezelendő kérdésnek, nem volt érdeke a nagyberuházás. Ugyanakkor nyilvánvalóan ebben a régióban volt a legnehezebb dolga, hiszen jóval elmaradottabb terület volt, mint Szlovákia, és pláne mint a cseh, morva és sziléziai vidékek. Az okok elsősorban abban keresendők, hogy a csehszlovák államnak nem állt érdekében a regionális egyenetlenségek felszámolása, sőt Kárpátaljával kapcsolatban inkább gyarmati szemléletet tanúsított. A helyi ipar igen távol volt attól, hogy piaci konkurenciát teremtsen a nyugati országrésznek. Ugyanakkor a csehszlovák időszakban igen gyér ipari fejlesztések történtek, főként fa- és nyersanyag-feldolgozó üzemek létesültek. A gyarmatosító állami politika a gazdaság minden területén megmutatkozott. Hétköznapi jelenség volt a spekuláció, a természeti kincsek elpazarlása, szétlopkodása (főként a fakitermelés tekinteté-

ben), egyenlőtlen tarifarendszer alkalmazása, a nyersanyagárak mesterségesen alacsony szinten tartása stb.

A gazdaság húzóágazata a fakitermelés és -feldolgozás volt. Az 1930-as állapot szerint Kárpátalja területének közel felét (48,5%-át) erdők borították, melyek több mint 50%-a állami tulajdonban volt. A többin magánszemélyek, részvénytársaságok, faluközösségek, valamint az egyházak osztoztak. Az erdőterület nagyobb részét a bükkösök, a tölgy- és a gyertyánerdők foglalták el. Ezen kívül jelentős volt a tűlevelűek, a fenyőerdők területe. Az erdőgazdálkodás volt Kárpátalján a legnagyobb volumenű iparág. A bükkfát elsősorban a falepárló vegyi üzemek dolgozták fel. Ezek között a legnagyobb a nagybocskói üzem volt, ahonnan a kárpátaljai össztermék fele került ki. A három állami erdészet (Ungvár, Bustyaháza, Rahó) az 1920-as évek első felében 512 ezer köbméter faanyagot termelt ki, az 1930-as évek első felére ennek a mennyiségnek az egyharmadával megnövelte a kitermelést.

A kitermelt fa elszállítására keskeny nyomtávú vasútvonalakat építettek ki. A kivágott fa egy részét a helyi állami és magánvállalatok dolgozták fel, melyekből már az 1920-as évek első felében közel félszáz volt Kárpátalján. A faanyag nagyobb részét rönkformában leúsztatták a Tiszán Magyarországra. Az értékesebb fafajtákat Csehországba, valamint Ausztriába, Németországba és Olaszországba szállították feldolgozásra. Az országon belül előállított késztermékeket exportálták is, többek között Nagy-Britanniába.

A szentmiklósi [Csinagyijevo] Vulkán Gyufagyár rezgőnyárfából készített gyufát. Évente 10 millió doboz gyufát állítottak elő, ami Kárpátalja teljes szükségletét biztosította. 1923-ban a gyár tulajdonjogát megszerezte a cseh Solo Company Inc., amely az évtized végére a felére csökkentette a sajáttermék-kibocsátást.

Az 1920-as évek folyamán Kárpátalján már több villamos energiát termelő hőerőmű működött. Az 1930-as évek elején Ungváron vízerőmű létesült, amely kárpátaljai és kelet-szlovákiai fogyasztókhoz juttatott áramot.

Kárpátalján nagy hagyományra tekintett vissza a só-, a szén-, az érc- és az agyagbányászat. Az 1920-as évektől a kitermelés egyre inkább visszaesett, a műszaki háttér igen szegényes volt, az állami támogatás elmaradt, Kárpátalja helyzete semmilyen tekintetben nem volt összehasonlítható a cseh országrész iparával. Szinte kizárólag a nyersvas-kitermelés tudott rentábilis maradni, amit egyszerű munkaeszközök (balta, kalapács, sarló, kasza, kapa, vasaló stb.) előállítására használtak fel.

Kárpátaljának jelentős kőbányái voltak, melyekből gránitot és mészkövet nyertek, amit utak, alagutak, hidak építésénél használtak fel. Az agyagból készült téglát lakóházépítéshez és a csehszlovák időszak Kárpátalja-szerte jelentős középület-építési programjaiban használtak fel.

A városépítészeti program Ungvárt, Munkácsot, Beregszászt, Nagyszőlőst, Husztot és Aknaszlatinát érintette. Középületek, lakóházak sokasága alakította az új településarculatot, hidak, aszfaltozott utak épültek, ám a vasúti hálózat és a műutak fejlesztése háttérbe szorult.

A gazdaságfejlődés nehézségei ellenére a demokratikus államberendezkedés hatásai egyre nyilvánvalóbban megmutatkoztak. Kárpátalján a legnagyobb hatása éppen az agrárreformnak volt. A vidék életében a mezőgazdaság mindig fontos szerepet játszott, a lakosság zömét ez az ágazat foglalkoztatta. Ugyanakkor meglehetősen kevés mezőgazdasági művelés alá vett földterület állt rendelkezésre. A földreform változtathatott volna

ezen a helyzeten. Azonban a csehszlovák állam ezt a kérdést kárpátaljai viszonylatban meglehetősen felemás módon kezelte, mivel elsősorban a cseh nagybirtokosok érdekeit védte.

A Csehszlovák Köztársaság az Osztrák–Magyar Monarchiától nagybirtokokra alapozott mezőgazdaságot örökölt. Kárpátalja területén a legnagyobb birtokosok a Schönbornok és a Lónyayak voltak. Ezt a rendszert volt hivatott megváltoztatni a csehszlovák földreform. Ennek első lépéseként a 215/1919. sz. ún. lefoglalási törvény kimondta, hogy minden 150 hektárnyi mezőgazdaságilag művelhető földterületet vagy 250 hektárnyi területet általában meghaladó birtok kisajátításra kerül. A 81/1920. sz. ún. kiutalási törvény meghatározta azoknak a körét, akit részesülhettek a kisajátított földterületekből: elsősorban magánszemélyek és kisebb részben szövetkezetek. A földreform tényleges végrehajtása 1921 elején kezdődött meg az Állami Földhivatal felügyeletével.

Csehszlovák telepítések, kolóniák (Készítette: Sebők László)

A földreform egyik lényeges eleme volt az ún. kolonizáció – a többségi lakosság képviselőinek államilag szervezett, nemzetpolitikai célzatú betelepítése a kisebbség, adott esetben a magyarok által lakott területekre. Csehszlovákiában a telepítések 1921 nyarán kezdődtek el. Az etnikai viszonyok megváltoztatásának szándékán túl a telepítéspolitikában meghatározó szerepet játszottak a katonai szempontok is. A kolonisták három csoportba sorolhatók: az országban élő, önként jelentkező csehek, szlovákok, morvák, ruszinok; repatriáns (külföldről hazatelepedő) szlovákok és csehek; valamint a legionáriusok. A legionáriusok az első világháború idején az antant kötelékében harcoló csehszlovák katonai egységek tagjai voltak. Szerveződtek ilyen egységek Franciaországban, Olaszországban és Oroszországban. Az olaszországi és a franciaországi légiók hazatértük után jelentős szerepet játszottak az észak-északkelet-magyarországi vármegyék katonai megszállásában. 1919 januárjában Ungvárra is olasz egyenruhás katonaság vonult be.

A hazatérő legionáriusok is jelentkezhettek telepesnek. A legionárius telepek a fontosabb vasúti csomópontok mellett jöttek létre, abból a logikából eredően, ami a trianoni határmegvonást is motiválta: biztosítani és immár telepes falvak által is védelmezni a kisantant államainak vasúti összeköttetését. Ilyen legionárius telep volt Kárpátalján a csapi vasúti csomópont szomszédságában a Tiszasalamonhoz tartozó Sztrázs, illetve a bátyui vasúti csomópont mellett Szvoboda. Ez utóbbi volt a csehszlovák állam legnagyobb legionárius kolóniája. Létrehozására a Lónyay-birtokból sajátítottak ki 1.600 ha nagyságú termőföldet. Az első telepesek 1923 szeptemberében érkeztek, s decemberben kezdték el az építkezést. 1931-es adatok szerint a községben 909 lakos élt, ebből 405 cseh, 7 szlovák nemzetiségű volt, a községhez csatolt tanyákon pedig 184 ruszin, 281 magyar és egy lengyel nemzetiségű személy élt.

A méhészet, a kertészet és szőlészet a régi hagyományok ellenére nem volt nagy jövedelmet biztosító foglalkozás Kárpátalján, mert a készterméket nehéz volt értékesíteni, a nyersanyagot pedig nem volt hová eladni, hiszen egyetlen konzervgyár sem volt a régióban.

Az állattenyésztés is számos nehézséggel küzdött. A ló-, szarvasmarha- és sertésállomány nagysága évről évre változott. A hús- és tejtermékek iránti kereslet egyre növekedett. A vidéknek ez a tradicionális ágazata kiszolgáltatott maradt a parasztgazdaságok fejletlensége miatt. A viszonteladók rendkívül nyomott áron vásárolták fel a lakosságtól a lábas jószágot, különösen a gazdasági válság éveiben, ami súlyosbította az élelmezési nehézségeket. A hegyvidéki járásokban az alapvető élelmiszer a burgonya és a kukoricaliszt volt.

Az élelmiszeriparban a malmok voltak a főszereplők. Az országban mintegy 650 malom őrölte lisztté a megtermelt gabonát, valamint a külföldről behozott áru közel háromnegyedét. Fontos szerepük volt a szeszfőzdéknek, sörgyáraknak, dohánygyáraknak. Az égetett szeszt egy 1921-es kormányrendelet értelmében a cseh országrészből szállították a keleti végekre. Kárpátalján az egyetlen sörgyár Őrhegyalján [Pidhorjani] működött, a volt Schönborn birtokon, melynek termékeit csak Kárpátalján értékesítették. A vidéken termelt dohányt a 19. században létesült Munkácsi Dohánygyárban dolgozták fel, ahol a békeidőkben Cuba és Costa Rica márkanévre hallgató szivarokat gyártottak, a csehszlovák időszakban pedig több százezer cigaretta került ki évente a gyártósorokról.

Az élelmezési gondokat élelmiszerakciókkal igyekeztek enyhíteni. A Tartományi Gazdasági Hivatal és az Országrészi Gabonaszövetség foglalkozott a kérdéssel. A hivatal fő feladata volt megszervezni és lebonyolítani a föld adásvételét, amely a piacgazdaságot volt hivatva behozni az ágazatba. Az agrárreform célkitűzései között is fontos szerepet foglalt el a földnélküliek földhöz juttatása. Ugyanakkor a kárpátaljai termőföldterületnek mindössze 24%-át érintette a földreform valamilyen formában.

A gazdaság nehéz helyzetét tovább súlyosbította az USA-ból kiinduló gazdasági világválság, amely gyorsan átterjedt Európa legtöbb országára, így Csehszlovákiára is. Az 1930-as évek közepére a csehszlovák ipar zöme megsínylette a válságot, 1933-ra az ipari termelés 60,2%-ra, az 1929-es szintre esett vissza. Az iparvállalatoknak mintegy 15%-a csődbe ment. Egyharmadával visszaesett a termelés a nagybocskói, a perecsenyi és a szolyvai favegyiüzemekben, a vasöntödék és fémfeldolgozók teljesen leálltak. Sok téglagyár is kénytelen volt bezárni a kapuit, miután jelentős mértékben visszaesett a lakóházépítés. Az elszegényedés különösen a hegyvidéki, verhovinai lakosságot érintette

súlyosan, amelyik egyébként is a régió legszegényebb népességéhez tartozott. Az ipar válságával párhuzamosan az agrárszektor is súlyos helyzetbe került, mivel jelentős mértékben visszaesett a mezőgazdasági termékek felvásárlási ára.

A gazdasági válságnak súlyos társadalmi következményei voltak. A több mint húszezer embert foglalkoztató 92 kárpátaljai iparvállalatból 30 bezárt, a megmaradt gyárak és üzemek fele pedig csökkentett kapacitással működött. A válság következtében Csehszlovákia-szerte egymillió ember vált munkanélkülivé, ebből százezren Kárpátalján. A legtöbben (harmincötezren) a faiparban vesztették el az állásukat. Ugyanakkor azok sem jártak jól, akiknek megmaradt az állásuk, hiszen a munkáltatók megnyirbálták a szociális juttatásokat, nem tartották be a nyolcórás munkanapot, csökkentették a fizetést. Mindazonáltal a munkaközvetítő hivatalokon keresztül csak az 1928 és 1938 közötti időszakban százezer kárpátaljai kapott munkát a régió határain kívül.

A gazdasági válság hatásai az 1930-as évek végéig éreztették hatásukat. Ekkorra valamivel több mint 100 gyár és üzem működött Kárpátalján, több mint 50%-uk faipari vállalkozás volt. Ennek megfelelően alakult a foglalkoztatottság is.

Az 1930-as népszámlás szerint az összlakosság 725.357 fő (csehszlovák állampolgár 709.129), ebből ruszin/orosz/ukrán 446.916 (63%), magyar 109.472 (15,4%), zsidó 91.255 (12,9%), cseh és szlovák 33.961 (4,8%), német 13.249 (1,9%), román 12.641 (1,8%), cigány 1.357.

A lakosság zöme a mező- és erdőgazdaságban volt foglalkoztatva, az 1930-as adatok szerint 366 ezer ruszin, 67 ezer magyar, 19 ezer zsidó, 6 ezer német és 5 ezer cseh és szlovák kereste így a kenyerét. A gyár- és kisiparban 86 ezer ember dolgozott (ebből 28 ezer ruszin, 22 ezer zsidó, 19 ezer magyar, 3 ezer német nemzetiségű). A kereskedelem, a közlekedés és a pénzintézetek 64 ezer embert foglalkoztattak (ebből 35 ezer zsidó, 12 ezer ruszin, 8 ezer magyar, 5 ezer cseh és szlovák munkavállaló).

3.4. Bankok és hitelszövetkezetek

Gazdasági tekintetben a legpozitívabb változás a pénzügyi szektorban következett be. A bankszektort az állam progresszív dotációban részesítette. 1920-ban megnyílt az első kárpátaljai pénzintézet, a Podkarpatszkij Bank. Fiókot nyitott Kárpátalján a Csehszlovák Ipari Bank, a Szlovák Agrárbank és még néhány más pénzintézet is.

Széles körben elterjedtek a hitelszövetkezetek. Pozitív hatást gyakorolt a hitelpiac alakulására az 1926. évi 130. sz. szövetkezeti törvény, amely a Kárpátalja területén működő szövetkezetek viszonyait szabályozta. Az 1926. évi 131. sz. törvény nyomán a szövetkezetek olcsó, 10 éves futamidejű kölcsönhöz jutottak az államtól. A Podkarpatszka Ruszi Hitelszövetkezeti Központ, amelynek a hitelezés és az ellenőrzés is a feladatkörébe tartozott, egy évvel korábban, 1925-ben alakult meg Ungvár székhellyel. Elsősorban azzal a céllal jött létre, hogy összehangolja a különböző hitelintézetek tevékenységét. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a helyi hitelszövetkezetek a Budapesten székelő Országos Központi Hitelszövetkezethez tartoztak, s ez a centralizáció gyengítette a hatékonyságot a távoli vidéken. Ráadásul Kárpátalja Csehszlovákiához csatolásával a helyi hitelszövetkezetek mintegy ötmillió koronára értékelt pénzeszközei Magyarországon maradtak. Ez mind a hitelszövetkezetek, mind pedig ügyfeleik számára óriási veszteséget jelentett.

A prágai Központi Szövetkezet külön alapból támogatta a monarchia időszakából megörökölt kárpátaljai hitelszövetkezetek átregisztrálását, biztosította a fedezetet lakossági tartozásaik kiegyenlítésére, illetve olcsó hitelekhez juttatta a szövetkezeteket. Ennek eredményei már 1928-tól megmutatkoztak. A helyi lakosság életében múlhatatlan érdemei voltak a hitelszövetkezetek nyújtotta lehetőségeknek: a földművesek például rajtuk keresztül jutottak hozzá olcsó kölcsönökhöz.

1935-ben Kárpátalján 172 hitelszövetkezet működött. Ezek közül 139 korlátlan felelősségű, 29 korlátozott felelősségű társaság volt, négy pedig mezőgazdasági segélypénztárként működött. A hitelszövetkezetek nem jelentettek konkurenciát egymásra nézve, sőt inkább segítették egymás tevékenységét. Ezenkívül 24 olyan hitelszövetkezet, amely a monarchia időszakából maradt fenn, felszámolás alatt állt. 1934 végén így még 168 hitelszövetkezet működött Kárpátalján 47.013 taggal, és 314.064.931 csehszlovák korona tőkével. A hitelszövetkezetek tartalékalapja 207.652.750 csehszlovák koronát tett ki. A tagdíjakból 953.932.614 csehszlovák korona folyt be. 1934 végéig a hitelszövetkezetek 3.666.822.769 csehszlovák korona kölcsönt kaptak. Az 1930-as évek második felében a tagdíjbefizetés összege a hitelszövetkezetek javára stabil és állandó volt. A korábbi tőkebefektetések lehetővé tették, hogy a hitelszövetkezetek eredményesen működjenek, biztosítsák a hitelpiac egészséges működését.

Hitelezéssel Kárpátalján a két világháború közötti időszakban négy mezőgazdasági segélypénztár is foglalkozott Munkácson, Beregszászban, Técsőn és Huszton, illetve a beregszászinak Nagyszőlősön kihelyezett fiókja volt. 1935 végére a segélypénztáraknak összesen 6.837 tagja volt, a tőke 839.900 csehszlovák korona, a tartalékalap 32.467.140.000 csehszlovák korona volt. A mezőgazdasági segélypénztárak tagdíjbevétele 32.467.140 csehszlovák koronát tett ki. Ha a hitelszövetkezetek, segélypénztárak pénzeszközeit, illetve a lakossági takarékbetéteket (3.592.120 csehszlovák korona) összeadjuk, akkor 3.529.575.089 csehszlovák koronát kapunk, ami a korabeli viszonyok között igen tekintélyes összeg volt. A váltót is eredményesen hasznosították a hitelpiacon.

Ugyanakkor az országos hitelfolyósítás alanyai sorában az első helyen a cseh földbirtokosok és iparmágnások szerepeltek. Nemcsak a hitelek, hanem az állami támogatások jelentős része is hozzájuk került. Az 1929–1933 közötti gazdasági válság Kárpátalját a pénzpiacok tekintetében is negatívan érintette.

1919 augusztusától Kárpátalja területe a Kassai Kereskedelmi és Iparkamarához tartozott. A csehszlovák szövetkezeti rendszerben egyetlen magyar központ létezett, az 1925-ben létrehozott Hanza Szövetkezeti Áruközpont. 1930-ban alakult meg a Hanza Hitelszövetkezet. A volt felső-magyarországi területeken budapesti nagybankok és az Osztrák–Magyar Bank fiókjai működtek, melyeket 1918 és 1920 között integráltak a csehszlovák rendszerhez. A magyar és a német pénzintézetek közös szervezete volt a Pénzintézetek Egyesülete Szlovenszkóban és Podkarpatszka Ruszban, rövid nevén a Jednota (a szlovák hivatalos megnevezésből). 1928-ban jött létre a Szlovenszkói és Podkarpatszka Ruszi Ipartársulatok és Grémiumok Országos Szövetsége.

A telepeseknek (kolonistáknak) az állam különféle hitellehetőségeket nyújtott, illetve különböző adókedvezményekben részesültek (például elengedték a házadót azoknak, akik új lakóépületet építettek, hat évre mentesültek a földadó befizetése alól stb.). Az 1930-as évek elejére, a telepítések befejezésének idejére Kárpátalján mintegy tizenöt kolónia volt, többségében cseh és szlovák, kisebb mértékben ruszin családokból álló. Az első bécsi dön-

tés után a cseh és a szlovák telepesek elhagyták a vidéket, házaikat és telkeiket nagyobbrészt az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) kapta meg és osztotta szét.

A gazdasági világválság különösen súlyosan érintette a pénzügyi szektornak a mezőgazdasági termelés támogatásával összefüggő területeit. Kárpátalján a mezőgazdasági termelés 1933-ban érte el a mélypontot, s még 1936-ban sem volt képes visszakapaszkodni az 1929-es szintre. Tovább nőtt a szegényparasztok aránya, mivel sokan elvesztették tulajdonukat, s számos parasztgazdaság tönkrement, miután nem tudták visszafizetni a földre felvett jelzáloghiteleket. Ezekben az években a lakosság egy része csődbe jutott amiatt, hogy nem tudta törleszteni a banki és a szövetkezeti hiteleket. A hitelkamatok és a különböző adók elviselhetetlen terheket róttak az emberekre.

3.5. Turizmus

A turizmus Kárpátalja stratégiai ágazata. A turizmus majd minden fajtája még abban az időben kezdett fejlődni, amikor a vidék a Monarchiához, majd Csehszlovákia kötelékébe tartozott.

1885-ben a budapesti mezőgazdasági világkiállításon a munkácsi uradalomnak külön pavilonja volt. Katalógust is kiadtak, amely több mint két és fél ezer kiállítási tárgy leírását tartalmazta, s amelyek közül ötszázharmincat díjaztak arany, ezüst és bronzérmekkel, valamint oklevelekkel. A katalógus egyben turisztikai kalauzként is szolgált. Gróf Ervin Friedrich Schönborn–Buchheim (1837–1903) nem sajnálta a költségeket, és komoly befektetéseket eszközölt a turizmus, valamint az ahhoz kapcsolódó infrastruktúra fejlesztése érdekében. Természetesen jelentős jövedelmet remélt ezekből. Ugyancsak 1885-ben Munkácson az uradalom központi hivatalában turistairoda nyílt (Reisebüro), képes turisztikai útikalauz jelent meg tizenkét képpel illusztrálva, amely tartalmazta az uradalom turistatérképét is. A turisták számára készült útikalauz a „*Szeretettel viszonyuljunk a természethez!*” felszólítással – egyben címmel – kezdődött. A természetvédelmi feladatok (az ellenőrzés) azokra az erdészekre hárultak, akiknek a felügyelete alá tartozó területeken vagy keresztülhaladtak a turistautak, vagy turistaházak álltak. Ezenkívül az idegenvezetőknek minden eseményt folyamatosan írásban kellett jelezniük a turistairodának. A festői helyeken turistaházak és panziók nyíltak: Felsőviznicén, Szarvasréten [Puznyákfalva], Kékesfüreden [Szinyák], Királyfiszálláson [Szolocsina], Polenán, Szarvasházán [Zsdenyova], Hidegréten [Páskóc], Alsóvereckén.

A 19. század második felében Máramarosban is virágzott a turizmus, amiről a *Técső–Királymező* (Tecow–Königsfeld, 1890) turisztikai útikönyvből értesülhetünk. Ez egy szakszerűen összeállított útikalauz volt a Tarac-völgy turistatérképével, melyen jelölték a turistaszállást Dombón, Tarackrasznán, Királymezőn, Bruszturán, Oroszmokrán, Németmokrán, valamint a havasokon. Királymezőn akkoriban radonfürdő működött, valamint egy tizenöt férőhelyes panzió várta a vendégeket.

Kárpátaljának Csehszlovákiához csatolásával a vidéken jelentős fejlődésnek indultak a turizmus nyári és téli, gyalogos és sítalpas formái. A fő szerepet az ágazat anyagi bázisának nagymértékű fejlesztésében a Csehszlovák Turisták Klubja (CSSZTK) játszotta, amelynek kirendeltségei voltak Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) minden járási központjában. A szervezet kirendeltségei módszertani és gyakorlati segítséget nyújtottak minden utazónak az egyéni és csoportos útvonalak megszervezésében a tartomány síkvidéki és

hegyvidéki részein. A klub együttműködött a vidék állami erdőgazdálkodási szerveivel, amelyek szerteágazó erdei úthálózattal, keskenynyomtávú vasutakkal, valamint víztározók tucatjaival rendelkeztek, amelyek összegyűjtötték a vizet a folyók felső szakaszán a tutajok leúsztatásához. A víztározóknál, a gátaknál lakóházakat építettek a vízművek felügyelői részére. A favágók és faúsztatók számára kiépítették az ellátás és az élelmezés hálózatát. Egyes esetekben a turisták az éjszakázás céljára igénybe vehették a jól felszerelt erdészházakat. Ezenkívül a CSSZTK az 1920–30-as években saját szállásokat is ki tudott alakítani az alkalmas helyeken – utak, keskenynyomtávú vasutak, víztározók közelében. A nyári turistaszezon alatt a havasok és a hegyi rétek sűrűn tele voltak szórva a pásztorok szállásaival (koliba), nyári és téli körülkerített, illetve fedett karámokkal (kosara) a szarvasmarhák, juhok, lovak, sertések számára. A nem túl számos szervezetlen turistacsoport és egyéni turista, valamint az autós turisták ezeket a szállásokat is igénybe vették, vagy a vándorok szükség esetén sátrat verhettek a közelben, olcsón tudtak tej- és hústermékeket vásárolni.

A kárpátaljai turistautak népszerűsítését elősegítette a szállodák, éttermek, turistaboltok hálózatának a kiépülése. Így, 1939 elejei állapotok szerint Ungváron működött a Korona (82 ágy), a Bercsényi (70 ágy), a Kárpátia (50 ágy), az Orient és a Centrál (40–40 ágy) szálló, Munkácson a Csillag szálló (70 ágy), Beregszászban a Grand (40 ágy) és a Donát Hotel (26 ágy), valamint a Sokol Társaság háza (15 ágy), Nagyszőlősön a Royal (26 ágy), az Európa (24 ágy) és a Kárpátia (14 ágy), Huszton pedig a Korona (40 ágy), a Royal (32 ágy) és a Centrál (60 ágy) szálló stb.

A leglátogatottabb városok sorába tartoztak Ungvár, Munkács, Huszt, Nagyszőlős, Técső, Rahó, más járási központok és a korábbi történelmi korszakok koronavárosainak kulturális, történelmi, építészeti, természeti emlékei, az aknaszlatinai sóbányák, a rókamezei vashámor, a Szinevér-tó, a tizenkét vár és várrom, a több mint húsz kolostor, Lipcse, Gánya, Nagybocskó, Rahó népművészei, Ungvár, Szerednye, Borhalom [Bubuliska], Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Ilosva borospincéi, a técsői, rahói vidék őserdei, a Fekete-mocsár a vízimadaraival, az ungvári körtemplom, a csillagvizsgáló a Pop Iván hegyen, a kelta települések régészeti feltárásának helyei a Halis és a Lovacska dűlőkben Munkács mellett, a dák és római településekei Felső- és Alsóveresmart mellett stb. A turisták örömmel utaztak az Ungvár–Antalóc, Beregszász–Kovácsrét, Taracköz–Királymező, Kőrösmező–Kozmoska keskenynyomtávú vasútvonalakon, állították fel sátraikat az erdészetek hegyi víztározói és a pásztorok szállásai közelében.

A CSSZTK kárpátaljai részlegének aktív tevékenységéről tanúskodik az 1928-ban kidolgozott 343 km hosszú jubileumi kárpátaljai turistaútvonal, amelyhez huszonkét, a terepen megjelölt mellékútvonal csatlakozott, s amelyek hossza együttesen közel 1.000 km-t tett ki. A CSSZTK szisztematikusan és következetesen népszerűsítette az egészséges életmódot, reklámozta a téli és nyári turistaútvonalakat. Új sípályákat épített, és sítelepek építését tervezte a bereznai, ilosvai, rahói, volóci vidékeken, a Róna-havason, a Borzsa-havason, a Szvidovec-hegységben, a Sztoj és a Velikij Verh hegyeken. A cseh vállalkozók jelentős összegeket fektettek be ennek az ágazatnak a fejlesztésébe. Terjesztőfüzetek, útikönyvek jelentek meg, széleskörűen reklámozták a vidék festői természetét, történelmi helyeit „*Turizmus a Podkarpatszka Ruszban – egész évben!*” jelszóval. A turisztikai üzletág vállalkozói az 1930-as években a turizmus új formáját indították útjára – a privát turizmust (turizmus otthon). Az Ung és a Turja völgyében, többek között Nevickén,

Drugetházán, Bercsényifalván, Csontoson, Turjaremetén, Rónafüreden [Lumsor], Turjamezőn [Turjapolena]. A gazdákkal szembeni követelmények rendkívül magasak voltak mind a háztartási-pénzügyi, mind az egészségügyi-tisztálkodási szolgáltatások terén. Tegyük hozzá, hogy fennmaradtak az akkori privátturizmusban résztvevő gazdák névsorai is.

Jiři Kral és Anton Svoboda 1923-ban kiadták a *Podkarpatszka Rusz és Szlovákia Kassától keletre eső része* turisztikai útikönyvet. Karl Kasalicky pedig 1924-ben jelentetett meg hasonló kiadványt *Gyalogszerrel Ungvárról a Hoverlára* címmel. Jó szolgálatot tett a *Kerékpárral Ungvárról a Hoverlára* című kiadvány is.

Az 1930-as években jelentősen hozzájárultak a turizmus fejlődéséhez és annak népszerűsítéséhez a lakosság körében az ungvári gimnázium tanárai: Olekszandr Hrabar és Fodor István. Módszertani kiadványaikban és tanácsadóikban a fő figyelmet az állat- és növényvilág megóvásának, a természet egyensúlya fenntartásának és a természettel való kommunikációnak szentelték.

A turizmus újjászületésére és fejlesztésére a háború utáni években nem kis erőfeszítéseket tettek az olyan lelkes ungvári szakemberek, mint Szarvas Sándor, Macskás Pál, Arszen Babicsenko, Konstantin Szasz, Uram Pál; a Szolyva-vidéken – Mihajlo Popovics, Mihajlo Molnar, Ivan Miskarinec, Mihajlo Kondrja; Munkácson – Penzenik Zoltán, Popovics Dezső és mások.

A népszerűsítő és reklámanyagok a kárpátaljai téli és a nyári pihenési lehetőségekről és turisztikai nevezetességekről periodikusan jelentek meg cseh és szlovák, valamint angol, francia és német nyelven. A tekintélyes Orbis Kiadó a turistaipar ismert szakemberei által összeállított útleírásokat és a Kárpátalja turisztikai lehetőségeiről szóló kézikönyveket jelentetett meg. Külön könyvek láttak napvilágot Kárpátalja folklórjáról, templomi műemlékeiről, népi építészetéről és kézműiparáról, tudományos-ismeretterjesztő cikkeket, tanulmányokat közöltek a *Jas* [Fény] és *Зимовий спорт* [Téli sportok] folyóiratokban, valamint a *Podkarpatszka Rusz* című jubileumi gyűjteményes kiadványban 1936-ban. Úgyszintén felkeltették a figyelmet a vidék iránt Ivan Olbracht, Karel Čapek és más csehszlovák írók Kárpátaljáról szóló művei.

A turizmus szerény anyagi és műszaki lehetőségei az 1920–30-as években nem adtak lehetőséget arra, hogy Kárpátalja igazi üdülőövezetté váljon. A legnépszerűbbek az iskolások és fiatalok gyalogos egy-két napos kirándulásai és túrái voltak a települések környékén, a természeti és történeti nevezetességekhez, valamint a hegymászások a közeli csúcsok meghódításával. A megyében megjelent a falusi, ökológiai, hegyi, síléces, iskolai és zarándokturizmus, és erőfeszítéseket tettek a külföldi utazók idecsábítására is.

Azonban néhány főbb útvonalat leszámítva a turistautak többsége nem volt megjelölve, és állandó problémát jelentett a szakoktatók, tolmács-idegenvezetők és túravezetők felkészítése és továbbképzése is. A hegyvidéken szintén csak egyes sípályák voltak a sísport követelményeinek és szabályainak megfelelően felszerelve, s az egészségturizmus is csak első lépéseit tette: megkezdődött az ásvány- és termálvizekben rejlő lehetőségeket kiaknázó szanatóriumok építése. Ezek elsősorban szív- és érrendszeri megbetegedések, idegrendszeri, endokrinológiai, perifériális és egyéb szervrendszerek betegségeinek, valamint a mozgásszervi megbetegedések kezelésére vállalkoztak. Sajnálatos módon az 1938–1939-es évek eseményei e területen is nagy károkat okoztak, s számos addigi erőfeszítés semmissé vált. Az 1939–1944-es időszakban a turisztikai ágazat gyors rehabilitációjára összpontosítottak. A magyar fennhatóság időszakában a vidék termál- és ásványvízkész-

leteit főként a hadigondozásban hasznosították. A magyar kormányzat komoly pénzeket költött a kárpátaljai turizmusfejlesztésre, és ezek a helyek 1942-től, amikor Ausztria és Svájc végleg bezárult, eléggé felkapottak lettek a magyar középosztály körében.

4. Politikai pártok és civil szféra

4.1. Parlamenti demokrácia és többpártrendszer

Az 1918–1920 közötti időszakban Kárpátalja lakossága kivételes aktivitással vetette bele magát társadalmi egyesületek és pártok alapításába. A közéletben való aktív részvétel a korszak általános jelenségévé vált. A politikai pártok nemzeti (ruszofil, ukrán, magyar, zsidó stb.) és területi (országos párt regionális szervezete vagy regionális párt) tagolódása már 1919-ben végbement. A csehszlovák állam szabad teret engedett a politikai és társadalmi önkifejezés mindenféle szervezeti formájának. A sokszínű politizálásra megvolt a társadalmi igény, ami egyrészt katalizálta a különböző pártok létrehozását, másrészt biztosította a különböző politikai erők széles tömegbázisát.

Kárpátalja területén a politikai pártok kezdetben meglehetősen kaotikusan szerveződtek. Azonban már ekkor egyértelmű volt az a sajátosság, amely a két világháború közötti időszakban állandósult, hogy a kárpátaljai regionális pártok etnikai alapon szerveződnek. Az ideológia, a társadalmi hovatartozás másodlagos szempontok voltak. Az etnikai tényező mentén megkülönböztetünk az időszakban ruszofil, ruszin, ukrán, magyar, zsidó és német irányzatú pártokat. Az államalkotó csehek abban voltak érdekeltek, hogy országos pártjaik Kárpátalján is megvessék lábukat. A helyi regionális pártok lokálisan, a nemzeti bezárkózás talaján szerveződtek. A pártok többsége az ukrán és a ruszofil irányzathoz tartozott, így a politikai arénában az ő hangjuk hallatszott a legerőteljesebben. A többi kárpátaljai nemzeti kisebbség, bár kisebb számú politikai képviselettel, párttal rendelkezett, mégis fontos szerepet játszott a régió politikatörténetében.

A Csehszlovák Köztársaság nem csak deklarálta a demokratikus berendezkedést, hanem valóban aszerint működött. Minden etnikum számára lehetővé vált, hogy megalakítsa saját politikai pártjait, amelyek ebben a tekintetben respektálták az újonnan alakult szláv államot. A két világháború közötti két évtizedben jellemző volt, hogy egyes pártok csak időlegesen, mindössze néhány évig voltak jelen a politikai színtéren, míg mások a teljes csehszlovák időszakot kitöltötték, bár közben számos belső átalakuláson mentek keresztül. Mindegyik sajátos utat követett és eltérő programot fogalmazott meg. A párttevékenység metamorfózisa mindig a politikai célokkal volt összefüggésben.

A pártok zömmel abban az időszakban jelentek meg, amikor a csehszlovák államiság politikai-jogi keretei kiforróban voltak, (bár ez a folyamat meglehetősen gyorsan lezajlott, tekintettel arra, hogy az állam követte a külföldi demokratikus példákat). Így amikor 1920 elején elfogadták a csehszlovák alkotmányt, az nem megelőlegezte a demokratikus államberendezkedést, hanem jogi keretbe foglalta a már részben kialakult intézményrendszert.

A többpártrendszer a demokrácia, a különböző etnikumok politika érdekvédelmének elvein alapult. Mivel a lakosság zömének nem voltak tapasztalatai az őket közvetlenül érintő párttevékenységről, ennek nem voltak regionális hagyományai sem, így az „új jelenség" hatalmas érdeklődést váltott ki a lakosságból, ami segítette a legkülönbözőbb

pártok létrejöttét, s ezek tevékenysége fokozatosan letisztult és igazodott a társadalmi igényekhez. Ugyanakkor a pártok tevékenysége és sikeressége elsősorban a pártvezetők felkészültségétől és képességeitől függött.

4.2. Korszakolás

Kárpátalja, Podkarpatszka Rusz két világháború közötti történetének legszínesebb fejezete éppen a pártokkal kapcsolatos. Közel ötven pártról van tudomásunk, melyek között jóval több volt a regionális, mint az országos hatókörű pártok helyi szervezetei. A legtöbb kárpátaljai párt a ruszofil irányzathoz tartozott, s bár voltak köztük árnyalatnyi különbségek, inkább az azonosságok voltak a meghatározóak. Valamennyi ruszofil párt negatívan viszonyult az ukrán politikai erőkhöz és azok kulturális-nemzeti törekvéseihez, ellenzéki magatartást tanúsított a csehszlovák államhatalommal és az ország centralizáló politikájával szemben. Az 1920-as évek első felében ezek az eszmék csak elméletileg fogalmazódtak meg, ám a későbbiekben a ruszofil pártok egyre határozottabb ukránellenes és ellenzéki magatartást tanúsítottak.

A ruszofil politikai pártok két világháború közötti története három szakaszra tagolható. Az első időszak az 1919–1924 közötti évek, amikor magukat autonomista, regionális pártokként vagy országos pártok helyi szervezeteiként aposztrofáló politikai szerveződések jöttek létre. Valamennyi kifejezte lojalitását a csehszlovák állam iránt, amennyiben az tartja magát a deklarált politikai szabadságjogokhoz. A pártok egymáshoz való viszonya elsősorban az egységesítő erő, a tekintély keresésében fejeződött ki, kísérletek történtek az együttműködésre különböző párttömörülések keretében. Azonban a pártvezetők közti személyes ellentétek, valamint a csehszlovák államhatalom törekvése, hogy befolyása alá vonja a ruszofil mozgalmat, új utak keresését indukálta. Prágának csökkenni kezdett a regionális pártokra gyakorolt befolyása, s ezek helyben és Kárpátalján kívül is keresték a lehetséges szövetségeseket. Közrejátszott ebben az a tény is, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy az autonómia bevezetése nem azonnali, sőt időben meghatározhatatlan.

A következő, 1925–1934 közötti szakaszban még jobban elmélyültek az ellentétek a központ és az autonomista alapra helyezkedő ruszofil pártok között. Az államot valósággal elnyelte a gazdasági világválság, amely ennek következtében nem tudott hatékony regionális politikát folytatni. A társadalmi-gazdasági elszegényedés a politikában is válságot eredményezve egyre távolabbra tolta ki a konszolidáció lehetőségét. Ilyen körülmények között a ruszofil pártok mindegyike arra a következtetésre jutott, hogy csak az autonómia megadása hozhat megoldást. A gazdasági válság enyhülése nem változtatott ezen az álláspontjukon. A változás abban volt tetten érhető, hogy a ruszofil politikai erők egyre határozottabban támaszkodtak külpolitikai tényezőkre.

A harmadik szakasz (1934–1938) a ruszofil pártok számára a fénykort jelentette. A csehszlovák-ellenesség kerül a pártok tevékenységének előterébe. Ebben alapvetően két tényező játszott közre: a külpolitika eseményei (Németország és Magyarország nagyhatalmi törekvései, Lengyelország csehszlovákellenes politikájának felerősödése), valamint belpolitikai okok (a ruszofil irányzaton belül szakadás következett be). A Központi Orosz Nemzeti Tanács, amely a ruszofil erők pártok feletti koordinátoraként határozta meg magát, közeledni kezdett az ukrán politikai oldalhoz, s végső soron ennek a közeledésnek az ered-

ményeként alakult meg az első kárpátaljai kormány. Ugyanakkor a Tanács az időszakban teljesen elzárkózott az autonomista mozgalomtól, még akkor is, amikor a megalakuló kormányban a ruszofilok kerültek többségbe, ami végső soron a teljes vereségéhez vezetett. A ruszofil vezetők kikerültek a hatalmi pozíciókból, végül pártjaikat és lapjaikat is betiltották. Az 1938. november 2-i első bécsi döntés után tudták valamennyire rendezni a soraikat, amikor Kárpátalja magyarlakta területei Magyarország fennhatósága alá kerültek.

2. táblázat. A kárpátaljai pártok hivatalos sajtóorgánumai az 1920–30-as években

№	*A párt neve*	*A sajtóorgánum címe*	*Megjelenésének évei*	*Szerkesztők*
1.	Autonóm Földműves Szövetség	*Карпато-Русскій Вєстнік*	1921–1924	Kaminszki József, Bobulszkij Anton, Spák Iván, Bródy András
		Русскій Вєстнік, Руськiй Землєдєльческій календар	1919–1938	
2.	Csehszlovák Agrárpárt	*Земледільська Політика*	1919–1938	Millij Jurij
		Русскій Земледілець	1928–1937	
3.	Zsidó Polgári Párt	*Keleti Újság*	1921–1926	Vozári Aladár, Voith György
4.	Zsidó Cionista Párt	*Zsidó Néplap*	1920–1928	Szerényi Béla
5.	Kárpátorosz Munkapárt	*Русская Земля*	1919–1938	Curkanovics Illarion
6.	Csehszlovákia Kommunista Pártja	*Карпатська Правда, Календар Карпатської Правди*	1922–1933, 1935–1938	Mondok Iván, Hadzsega Julij
		Munkás Újság	1920–1938	Gáti József, Győző Ármin, Fehér Herman
7.	Podkarpatszka Rusz Nemzetközi Szocialista Pártja	*Правда, Календар Правди*	1920–1921, 1921	Mondok (Ilykov) Iván
8.	Ruszin Néppárt	*Русь*	1921–1923	Beszkid Konstantin, Zsidovszkij Iván
		Народная Газета	1925–1935	
		Русская Народная Газета	1937–1938	
9.	Ruszin Nemzeti Autonomista Párt	*Наш Путь*	1935–1938	Labanics Vaszil, Fenczik István, Kaminszki József, Fegykovics Iván
		Карпаторусскій Голос	1932–1944	
		Наш Карпаторусскій Голос	1938	
		Молодая Русь		

№	*A párt neve*	*A sajtóorgánum címe*	*Megjelenésének évei*	*Szerkesztők*
10.	Ruszin Földműves Párt	*Руська Нива*	1920–1924	Brascsajko Julij, Brascsajko Mihajlo
11.	Orosz Népi Szövetség	*Свободноє Слово*	1931–1935	Dudas Dmitro
12.	Köztársasági Földműves Párt	*Село, Сельській Господарь*	1920–1924	Pavlik V., Mah Fegyir, Boronyak Volodimir
13.	Podkarpatszka Rusz Szociál-demokrata Pártja	*Народ*	1920–1921	Klocsurak Sztepan
		Вперед	1921–1938	Puza Jevhen, Klocsurak Sztepan, Nyimcsuk Dmitro
14.	Magyar Jogpárt	*Ruszinszkói Magyar Hírlap*	1920–1921	Zombori Dezső, Boldizsár Boldizsár, Rácz Pál
		Ungvári Közlöny	1922	Havas Emil
15.	Magyar Kisgazdapárt	*Beregi Hírlap*	1920–1922	Bakó Gábor
		Kárpátaljai (Ruszinszkói, Kárpáti) Magyar Gazda	1922–1940	Bellyei László, Bakó Gábor
16.	Magyar Keresztény-szocialista Párt	*Kárpáti Napló*	1920–1921	Eperjessy József
		Határszéli Újság	1921–1923	Hokky Károly
17.	Magyar pártszövetség	*Ruszinszkói (Kárpáti) Magyar Hírlap*	1920–1938	Zombory Dezső, Rácz Pál, Kováts Miklós
18.	Ukrán Parasztpárt	*Народня Сила*	1936–1938	Tulek Mihajlo, Nevicka Irina
19.	Ukrán Nemzeti Egyesület	*Нова Свобода*	1939. január–március	Hrendzsa-Donszkij Vaszil
20.	Agrárpárt ukrán frakciója	*Земля і Воля, Календар Земля і Воля*	1934–1938	Klocsurak Sztepan, Popagyucsok Mihajlo
21.	Keresztény Néppárt	*Свобода*	1925–1938	Volosin Avgusztin, Zseltvay Viktor, Szopko Jurij
22.	Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt	*Podkarpatská Rus*	1926	Kettner Josef

Az alábbi források alapján összeállítva: Токар М.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 323–326.; Fedinec Csilla: „Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között.” *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007. 1. sz. 83–110.

4.3. Politikai pártok programjai és tevékenysége

Kárpátalja területén a két világháború közötti időszakban a hét legnagyobb országos párt mindegyike kiépítette helyi pártszervezetét. Ezek közül a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt, a Csehszlovák Agrárpárt (közkeletű név, a párt hivatalos neve többször is változott) és Csehszlovákia Kommunista Pártja bírt a legnagyobb befolyással, míg a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt, a Csehszlovák Népi Demokrata Párt, a Csehszlovák Néppárt, valamint a Csehszlovák Iparospárt valamivel gyengébb pozíciókkal rendelkezett. Az ukrán orientáció regionális pártjaival működött együtt a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt és Csehszlovákia Kommunista Pártja. A Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt és a Csehszlovák Népi Demokrata Párt a ruszofil orientációt képviselő regionális pártokat támogatta. Sajátos helyzetben volt az Agrárpárt, mely mindkét irányzattal tartotta a kapcsolatot. Bár a felsorolt országos pártok a centralista politika hívei voltak, helyi szinten támogatták az autonóm jogok követelését, de elzárkóztak minden olyan szervezettől, amely ezt a kérdést szélsőséges szeparatista megközelítésben kezelte. A centralista pártok helyi szervezetei által is hangoztatott követelések: az autonómia jogi kereteinek szabályozása, a nyelvi-kulturális és gazdasági viszonyok rendezése volt. Azt is szükséges hangsúlyozni, hogy az első években létrejövő regionális pártok egy része idővel beleolvadt a nagyobb, országos pártokba. Ez történt többek között a magyar és a ruszin szociáldemokraták esetében, illetve hasonlóképpen szerveződött az Agrárpárt is.

A jól szervezett struktúrában, a megfelelő anyagi háttérrel rendelkező országos pártok helyi szervezetei visszatartó erőként hatottak a szeparatista törekvésekre, s szemben a regionális pártokkal, soknemzetiségű alapon szerveződtek.

A magukat autonomistaként meghatározó regionális pártok etnikailag homogén alapon szerveződtek. A legfontosabb követelések az autonómia, a nemzeti-kulturális jogok kodifikálása voltak. Az autonómia kérdése minden etnikumot meg tudott szólítani, így a különböző autonomista pártok között voltak ruszofil, ukrán, magyar, zsidó és német pártok is. Az autonomista pártok többnyire (több politikai szervezet összeolvadásával létrejött) gyűjtőpártként működtek, mint például a Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párt, a Magyar Nemzeti Párt és később az Egyesült Magyar Párt.

Bár több mint harminc olyan párt létezett hosszabb-rövidebb ideig, amely magát autonomistának tartotta, ezek közül azonban csak az a néhány tudott komolyabb tevékenységet kifejteni, amely megfelelő anyagi háttérrel rendelkezett. Stabil pártként működött többek között a ruszofil Autonóm Földműves Szövetség és a Ruszin Nemzeti Autonomista Párt, valamint az Ukrán Nemzeti Egyesület és a Magyar Keresztényszocialista Párt. Kárpátaljai viszonylatban a kispártok között kell megemlíteni a Kárpáti Németek Pártját, a Zsidó Polgári Pártot, a Földműves Autonóm Pártot, az Orosz Népi Szövetséget, a Kárpátorosz Pravoszláv Szövetséget, az Elégedetlen Őslakosok Pártját stb.

A pártok etnikai és politikai sokszínűsége és az autonómia bevezetésének halogatása végső soron az államellenesség erősödéséhez vezetett, ami különösen az autonomista pártok stratégiájában mutatkozott meg. Mindazonáltal mindvégig többségben voltak azok a politikai erők, amelyek lojálisak maradtak a kormánypolitikához és nem fogalmaztak meg szeparatista színezetű követeléseket.

A pártok minden társadalmi réteget elértek, így a papság köréből is szép számmal bekapcsolódtak a pártpolitizálásba. A zsidó pártoknak rabbik, a magyar pártoknak római

katolikus papok és református lelkészek, az ukrán pártoknak pedig görög katolikus papok is tagjai voltak. Görög katolikus papokat a pártvezetők között is lehetett találni, egyes pártok pedig kifejezetten a pravoszláv klérus és a pravoszláv hívek érdekeit védték. A pravoszlavizmust pártfogolta a Kárpátorosz Munkapárt, a Kárpátorosz Pravoszláv Szövetség, részben az Elégedetlen Őslakosok Pártja és az Orosz Népi Szövetség.

Nem mellékes körülmény az, hogy nem mindegyik párt volt elég erős ahhoz, hogy eséllyel induljon a választásokon. Ebből a szempontból rangsorolva a meghatározó politikai erőt a következő pártok képviselték Kárpátalján: az ukrán orientációjú Orosz Földműves Párt, a Keresztény Néppárt, a magyar Kárpátaljai Őslakosok Autonóm Pártja, a Magyar Nemzeti Párt, a ruszofil Autonóm Földműves Szövetség, az Orosz Nemzeti Autonomista Párt, a Kárpátorosz Munkapárt, az Orosz Néppárt, valamint a Zsidó Cionista Párt és a Zsidó Orthodox Párt.

Az 1930-as évek végének történései alapjaiban rengették meg a demokráciát. A fasizmus előretörése és külpolitikai céljainak sikerre vitele új viszonyokat teremtett. A belpolitikai helyzet stabilizálása érdekében a prágai kormány úgy döntött, hogy szünetelteti a politikai pártok tevékenységét. Ezzel a döntéssel teljes mértékben egyetértett az Avgusztin Volosin vezette második kárpátukrán kormány is, amelyik 1938. október 29-én dekrétumot adott ki az összes politikai párt betiltásáról Podkarpatszka Ruszban.

Avgusztin Volosin ukrán irányvonalú kormánya a demokratikus többpártrendszer felszámolását az időszak viszonyaiból következő szükséges kényszerlépésnek tekintette. A politikai pártok betiltása után az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács, amely az ukrán orientáció híveit tömörítette, monopolizálta a régió politikai színterét. Saját interpretációjában ezt azzal a szándékkal tette, hogy a területveszteséget szenvedett Kárpátalja politikai és gazdasági helyzetének stabilizálását szolgáló folyamat minél kevesebb megrázkódtatással járjon.

Az 1919 és 1938 közötti többpártrendszert tehát, a kül- és belpoltikai változások nyomán, felváltotta egy „pártmentes" rendszer, melyet a hatalmon levő kárpátaljai kormány a politikai-gazdasági helyzet stabilizálása egyetlen alkalmas eszközének tartott. Az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács „pártok fölötti" politikai szervezet volt, amely az átmeneti időszakot töltötte ki 1938 januárjáig, amikor megalakult az akkor már a Volosin-kormány által Kárpáti Ukrajnának nevezett autonóm terület Ukrán Nemzeti Egyesület nevű pártja, amely egyetlen politikai pártként, 1939. március közepéig maradt hatalmon.

A csehszlovák demokrácia nagy vívmányát, a többpártrendszert az európai történések zárójelbe tették, ám a két évtizedes időszak a kárpátaljaiak számára valóságos politikai iskolát jelentett, amelyben történelmük során először volt részük.

4.4. Parlamenti választások

Az 1918-ban létrejövő Csehszlovák Köztársaság demokratikus társadalmi berendezkedésű állam volt, ami elsősorban a pluralizmus értékrendjében, a törvényhozásban és a politikai jogegyenlőségben fejeződött ki. Az 1920–30-as években a politikai pluralizmus azt jelentette, hogy az állam politikai életében a polgárok közvetlenül részt vehettek. A Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Podkarpatszka Rusz is belekerült ebbe a politikai életbe. Az állampolgárok véleménynyilvánításának legfőbb fórumai a választási alkalmak voltak. Podkarpatszka Rusz területén négyszer voltak nemzetgyűlési választások (1924, 1925,

1929, 1935), kétszer a járási és a tartományi képviselőtestületekbe (1928, 1935) és négyszer tartottak községi választásokat (1923, 1926, 1931, 1935). Ez komoly lehetőséget jelentett a polgárok számára, hogy befolyásolják az országos és a helyi politikát.

Formálisan ugyan a demokratikus állam minden kelléke megvolt Csehszlovákiában, azonban a gyakorlat nem mindig tartott lépést a törvény írott betűjével. Az alkotmánylevél kimondta, hogy Podkarpatszka Rusz is megfelelő képviselettel rendelkezik a nemzetgyűlésben. A választási törvény értelmében Kárpátalja a parlamenti képviselőválasztás tekintetében a 23. számú, a szenátorválasztás tekintetében pedig a 13. számú választókörzethez tartozott. Ezekben a körzetekben a régió lakosságának kilenc képviselő és négy szenátor megválasztására volt módja. Azonban Podkarpatszka Ruszban a választások megtartását sokáig halogatták.

A központi hatalom Prágában úgy vélte, hogy Kárpátalja még nincs felkészülve a választásokra. Az okok között emlegették a helybeliek alacsony politikai kultúráját, nemzeti-kulturális és vallási széttagoltságát, a helyi politikai erők képtelenségét az együttműködésre, a regionális politikai eliten belüli ellenségeskedést stb. De közrejátszottak más tényezők is, többek között az a körülmény, hogy 1919 és 1923 között Kárpátalján rendkívüli állapot volt érvényben, ami a katonaság főhatalmát, majd pedig olyan polgári közigazgatást jelentett, amelynek nem voltak választott testületei. Antonín Švehla miniszterelnök (1922–1929) úgy vélte, hogy még ez a négyéves időszak is túl rövid volt ahhoz, hogy a kárpátaljaiakat ráneveljék a tudatos politikai választásra, s a lakosság még éretlen arra, hogy élhessen választójogával. Hivatkozott ezen kívül a szeparatista megnyilvánulásokra is, valamint arra, hogy a helybeli lakosság nem tud különbséget tenni az egyes pártok között.

A helyzet kezelésére 1921-ben bizottságot küldtek Kárpátaljára Otakar Frankenberger miniszteri tanácsos vezetésével, melynek az volt a feladata, hogy előkészítse a választásokat. Az első – községi – választásokra 1923 nyarán került sor, amivel végre Kárpátalja is a demokratizálódás útjára lépett.

A regionális politikai pártok egyre hangosabb követelésére a csehszlovák kormány a nemzetgyűlési választásokat is kiírta Podkarpatszka Ruszban. Ezt pótválasztásnak nevezték, mert az ország többi részéből az 1920-ban megválasztott képviselők és szenátorok ültek a nemzetgyűlés padsoraiban. Az a tény, hogy csak Kárpátalja választott, az ország figyelmét teljes egészében a régióra irányította.

A podkarpatszka ruszi nemzetgyűlési választásokat 1924. március 16-án tartották meg. A választási kampány két hónapig tartott. Kárpátalja-szerte összesen 436 bejelentett kampányrendezvényre került sor. 1924 januárja–februárja folyamán tartották meg azokat a pártkonferenciákat, amelyeken megvitatták és elfogadták a választási programokat, illetve a jelöltlistákat.

A választási bizottságok tizenhárom jelöltlistát jegyeztek be, melyeket a különböző politikai pártok és tömörülések állítottak. A kormánykoalíciót formálisan az Agrár Blokk testesítette meg, tekintettel arra, hogy Podkarpatszka Rusz alapvetően agrárjellegű régió volt. Az egyes választások alkalmával létrejött pártszövetségeket nem valóságos párttömörülésekként kell elképzelnünk, hiszen továbbra is önálló pártként jelenítették meg magukat, az összefogás kizárólag a közös listaállításra vonatkozott. Közös listát természetesen olyan pártok tudtak állítani, melyek programjaiban felfedezhető volt valamiféle rokonság. Szerepe volt az államhatalomnak is, amely hivatalnokait befogta, hogy a kormánypártok mellett agitáljanak, ami nyilvánvaló visszaélés volt a hatalommal.

A legfőbb ellenzéki erő Kárpátalján a Kommunista Párt, az Őslakosok Autonóm Pártja és az Autonóm Földműves Szövetség volt. Az Agrárpárton kívül kormánytámogató volt még az Orosz Földműves Párt, a Podkarpatszka Ruszi Szociáldemokrata Párt, a Kárpátorosz Munkapárt, az Orosz Néppárt, a Podkarpatszka Ruszi Polgári Párt (Csehszlovák Iparospárt). Lojális volt a kormánypolitikához a Zsidó Néppárt (későbbi nevén Cionista Párt) és a Zsidó Demokrata Párt (későbbi nevén Orthodox Párt).

Az első kárpátaljai parlamenti választások a lakosság aktív részvételével zajlottak. A képviselőválasztásra jogosult 289.789 szavazóból 257.332-en, a szenátorválasztásra jogosult 243.448 szavazóból 215.207 polgár járult az urnákhoz. A legtöbb mandátumot a kommunisták szerezték meg: a kilenc képviselőből négyet, a négy szenátorból kettőt adtak.

A Csehszlovák Kommunista Párt kárpátaljai szervezete nem várt sikert könyvelhetett el. 100.242 szavazatot gyűjtött be, azaz a leadott szavazatok 39,4%-át, amivel az első helyre került. A siker záloga a jól megválasztott taktika volt. A kommunisták populista, könnyen érthető jelszavakat fogalmaztak meg, amelyek a lakosságot leginkább érintő problémákat helyezték előtérbe: „Földet a parasztoknak", „Békét minden népnek" stb. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy a többi párthoz képest lényegesen erőteljesebb agitációs kampányt folytattak. Az 1924 januárja és március közepe közötti időszakban 160 gyűlést szerveztek és tartottak meg, melyeken saját programjukat népszerűsítették, illetve a többi pártot bírálták. Így sikerült megszerezni hat helyet: Mondok Iván, Gáti József, Szedorják Nyikolaj, Safranko Emanuel képviselők, Bodnár Iván és Csehy Endre pedig szenátorok lettek a párt színeiben.

Jóval kevésbé voltak sikeresek a szociáldemokraták: a rájuk leadott 20.998 szavazat nem érte el az összszavazatok 8%-át. A magyar szociáldemokratákra leadott 2.828 szavazattal összesen 9,4%-ot (23.826 szavazat) értek el, amivel a negyedik helyre kerültek, s ez egyetlen képviselői helyhez volt elegendő, amit Nečas Jaromír tölthetett be. A magyar nemzeti pártok az őslakos listán Korláth Endrét juttatták képviselői, Egry Ferencet pedig szenátori mandátumhoz.

Az 1924-es parlamenti választásokon Kárpátalján mandátumot szerzett képviselők: Gáti József, Kaminszky József, Korláth Endre, Kurtyák Iván, Mondok Iván, Nečas Jaromír, Hahatko Andrij, Safranko Emanuel, Scserecki Vaszil, Szedorják Nyikolaj, valamint a szenátorok: Bodnár Iván, Csehy Endre, Egry Ferenc és Riskó Béla voltak.

1925-ben belpolitikai válság következtében a csehszlovák parlament feloszlott, előrehozott választásokat kellett kiírni november 15-ére. Eredetileg a parlamenti választásokat 1926-ban tartották volna.

A választási kampány éles politikai küzdelmet eredményezett. Nem volt ez alól kivétel Kárpátalja sem. Az 1924-ben mandátumot szerzett pártok erőfeszítéseket tettek mandátumaik megőrzése érdekében. A módosított választási törvény értelmében Kárpátalján 1924-ben 25.420 szavazat, 1925-ben pedig harmincegyezer szavazat kellett egy képviselői mandátumhoz, illetve 42.504 és 52.552 szavazat a szenátori mandátum elnyeréséhez. Ez az országos pártoknak kedvezett. Ezúttal tizenhat politikai párt jelöltjei kerültek fel a kárpátaljai választási listákra, melyek között az országos pártok voltak többségben, a regionális pártok pedig kisebbségben.

A pártok taktikája nem változott, így ezúttal is kormánypárti vagy ellenzéki pártokként határozhatjuk meg őket, s mindkét csoportba ugyanazok a politikai erők tartoztak, egyetlen kivétellel. Ez a kivétel a Ruszin Földműves Szövetség volt, amelyik a fennállása óta eltelt négy évben nem volt képes olyan politikai befolyásra szert tenni, amit a párt vezetői kitűztek ma-

3. táblázat. Kárpátaljai politikai pártjainak szereplése az 1924. évi csehszlovák parlamenti választásokon

№	*Pártok*	*Leadott szavatok száma*	*%*
1.	Csehszlovákia Kommunista Pártja	100.242	39,4
2.	Podkarpatszka Ruszi Őslakosok Autonóm Pártja	28.113	11,0
3.	Podkarpatszka Ruszi Szociáldemokrata Párt	23.826	9,4
4.	Autonóm Földműves Szövetség	21.161	8,4
5.	Kárpátorosz Munkapárt (szövetségben a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párttal)	20.068	8,0
6.	Zsidó Néppárt	17.941	7,0
7.	Agrárpárt	15.058	5,9
8.	Orosz Földműves (Agrár) Párt (szövetségben a Csehszlovák Néppárttal)	11.107	4,4
9.	Zsidó Demokrata Párt	9.914	3,9
10.	Ruszin Néppárt (szövetségben a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párttal)	2.780	1,1
11.	Csehszlovák Iparosok Pártja	2.748	1,1

Forrás: Токар М.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 327.

guk elé. Az 1925-ös választások előtt Keresztény Néppárt néven újjászerveződve szövetségre lépett a Csehszlovák Néppárttal, s az együttes listával Kárpátalján megszerezték a szavazatok 9,72%-át (a 3. legtöbb szavazatot). Ez arra volt elegendő, hogy a pártelnök, Volosin Avgusztin parlamenti képviselői mandátumot szerezzen (az 1929-es választásokig volt képviselő).

A negyedik legtöbb szavazatot (28.799) az Autonóm Földműves Szövetség listája kapta. Az autonomista pártok között ez a 11,6%-nyi szavazat volt a legjobb eredmény, s tekintettel a párt szervezeti és anyagi lehetőségeire, ez kiemelkedően magasnak mondható.

Az 1925-ös választások ismét a baloldal sikerét hozták, amit az 1924-es választások után sokan kétségbe vontak. Bár a kommunisták vesztettek mintegy huszonötezer szavazatot, a 75.669 rájuk leadott szavazattal (30,8%) így is ismét az első helyen végeztek. Ez három képviselői (Mondok Iván, Szedorják Nyikolaj, Gáti József) és két szenátori (Bodnár Iván, Rescsuk Kiril) helyet jelentett számukra. A szociáldemokraták is kevesebb szavazathoz jutottak: az 1924. évi 23.826-hoz képest 1925-ben 18.183-hoz, azonban ez a 7,4% is elegendő volt pozícióik megőrzéséhez.

Az 1925-ös parlamenti választások előtt a legaktívabb kampányt az Agrárpárt folytatta, ám a megszerzett 37.172 szavazattal így is csak a második helyre szorult a kommunisták mögött. Az 1924. évi eredményekhez képest csupán az Agrárpárt és az Autonóm Földműves Szövetség tudott határozottan előre lépni.

Az 1925-ös választásokon Kárpátalja parlamenti képviselője lett Gáti József, Hahatko Andrij, Kurtyák Iván, Korláth Endre, Králik František, Mondok Iván, Nečas Jaromír, Prokop Kiril, Stefán Avgusztin, Szedorják Nyikolaj, Volosin Avgusztin, a szenátorok pedig: Bodnár Iván, Egry Ferenc és Rescsuk Kiril.

A következő, 1929. október 27-i parlamenti választásoknak különös jelentőséget adott

az a körülmény, hogy a társadalom ekkor szembenézhetett az egy évtizedes államisággal, s az ennek nyomán levont következtetéseit pártszimpátiáinak kinyilvánításával ki is fejezhette. Nemcsak a lakosság, hanem a kárpátaljai politikai vezetők is érezték, hogy egyfajta határkőhöz érkeztek. Mindenki nagy lendülettel vetette bele magát a kampányba, megkezdődött a széles körű agitáció, a vég nélküli gyűlésezés.

A jelöltállítás és a jelöltlista hivatalos nyilvántartásba vételének mikéntje nem változott. 1929. október 13-áig mindazon pártoknak, amelyek részt kívántak venni az országos parlamenti választásokon, meghatározott összeget be kellett fizetniük a választási bizottság számlájára, mely a jelöltlisták kinyomtatásának fedezetéül szolgált. 1929. október 17-ig bezárólag a jelöltlistákat közölték a sajtóban. Október 20. és október 27. között zajlott a jelöltlisták megvitatása. A kampánnyal és a választásokkal kapcsolatban 1929. december 11-éig lehetett bejelentést tenni. Vitás ügyekben a bíróság döntött.

1929-ben tovább csökkent a Kommunista Párt támogatottsága és népszerűsége is. Ezúttal 40.583-an szavaztak a párt listájára, ami az összes szavazat 24,4%-át jelentette. Bár még így is előkelő helyen szerepeltek, az 1924. évi eredményhez képest több mint ötvenezer szavazót vesztettek. A népszerűség-csökkenés elsősorban azzal volt összefüggésben, hogy a választókat már nem elégítette ki a kormánypártok folyamatos kritikája, illetve a kommunisták nem számoltak kellőképpen az Agrárpárt szavazói potenciáljával Kárpátalján, amelyet az egyre eredményesebben tudott megszólítani. A kommunista mozgalom térvesztése összefüggésben volt a csehszlovák állam részéről megnyilvánuló ideológiai hadviseléssel, illetve Moszkva külső befolyásolási szándékával. Kárpátalján ráadásul a szociáldemokratákkal folytatott küzdelemben széles szavazói réteg tolódott át az utóbbiak térfelére. Az 1929-es parlamenti választások alkalmával a kommunisták a legtöbb szavazatot a Munkácsi (6.649), a Beregszászi (6.113) és a Rahói járásban (5.212) szerezték, a legkevesebbet pedig a Nagybereznai (950) és a Perecsenyi járásban (1.293). Ez két képviselői mandátumhoz volt elegendő, melyeket Lokota Iván és Szedorják Nyikolaj (1931-től Török Pál) töltött be.

A szociáldemokraták 1929-ben kis híján hozták az 1924-es eredményt: az akkori 23.826 szavazattal (9,4%) szemben öt évvel később 22.922 szavazatot (8,6%) sikerült begyűjteniük. A legnagyobb támogatottságot az Ilosvai (3.396) és a Beregszászi járásban (3.082), a legkisebbet pedig a Perecsenyi (736) és az Ökörmezői járásban (938) élvezték. A képviselői mandátumot Husznay Julij kapta meg.

Az 1929-es választások kárpátaljai győztese az Agrárpárt lett azzal, hogy megszerezte a szavazatok 29,1%-át. A ruszin pártszövetség (Autonóm Földműves Szövetség, Kárpátorosz Munkapárt, Ruszin Néppárt, Orosz Népi Szövetség) is meg tudta előzni a kommunistákat, miután megszerezte a szavazatok 18,2%-át (szövetségben a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párttal). A csehszlovák államhatalom azon törekvését, hogy megerősítse a centralista pártokat Kárpátalján is, végre siker koronázta. Az 1929-es választások nagy tanulsága az volt, hogy a nézeteltérések és problémák ellenére a kárpátaljaiak alapvetően jól érzik magukat a Csehszlovák Köztársaságban. A szélsőséges radikalizmus, a nyílt államellenesség nem tudott mély gyökereket ereszteni. Figyelemre méltó még a magyar pártszövetség által elért 11,4%-os eredmény (30.234 szavazat) is.

1929–1935 között a kárpátaljai képviselők: Bródy András, Husznay Julij, Hokky Károly, Kurtyák Iván, Prokop Kiril, Scserecki Vaszil, Szedorják Nyikolaj, Török Pál, Zajíc Josef; szenátorok: Bacsinszky Edmund, Curkanovics Ilarion, Csehy Endre, Korláth Endre, Lokota (Prokop) Iván.

4. táblázat. Kárpátalja politikai pártjainak szereplése az 1925. évi csehszlovák parlamenti választásokon

№	*Pártok*	*Leadott szavazatok száma*	*%*
1.	Csehszlovákia Kommunista Pártja	76.764	31,2
2.	Agrárpárt	34.916	14,2
3.	Magyar és német pártszövetség	29.102	11,8
4.	Autonóm Földműves Szövetség	28.799	11,6
5.	Zsidó Néppárt	19.121	8,0
6.	Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	18.183	7,4
7.	Kárpátorosz Munkapárt (szövetségben a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párttal)	15.574	6,3
8.	Zsidó Demokrata Párt	11.717	4,8
9.	Keresztény Néppárt (szövetségben a Csehszlovák Néppárttal)	7.398	3,0
10.	Ruszin Néppárt (szövetségben a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párttal)	3.121	1,3
11.	Csehszlovák Iparosok Pártja	1.114	0,4

Forrás: Токар М.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 328.

5. táblázat. Kárpátaljai politikai pártjainak szereplése az 1929. évi csehszlovák parlamenti választásokon

№	*Pártok*	*Leadott szavazatok száma*	*%*
1.	Agrárpárt (szövetségben a Zsidó Demokrata Párttal)	77.419	29,1
2.	Ruszin pártszövetség /AFSZ, KMP, ONSZ, RNP/ (szövetségben a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párttal)	48.609	18,3
3.	Csehszlovákia Kommunista Pártja	40.582	15,2
4.	Magyar pártszövetség	30.234	11,4
5.	Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	22.924	8,6
6.	Zsidó Néppárt	16.762	6,3
7.	Keresztény Néppárt (szövetségben a Csehszlovák Néppárttal)	8.979	3,4
8.	Csehszlovák Iparosok Pártja	7.348	2,8
9.	Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt	5.671	2,1

Forrás: Токар М.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 329.

Az 1920-as években megtartott három parlamenti választáson a kárpátaljaiakat magasabb arányú távolmaradás jellemezte, mint az ország többi régiójának lakosságát. Országos átlagban a szavazásra jogosultak 8,6%-a maradt távol az urnáktól, Kárpátalján viszont

14,6%. A puszta számok alapján azt gondolhatjuk, hogy a lakosság kevésbé érdeklődött a politika iránt, de tekintetbe véve azt, hogy a csehszlovák időszakot megelőzően gyakorlatilag nem volt lehetőségük arra, hogy beleszóljanak a politika alakításába, ez igen figyelemreméltó részvételi arány.

Az 1930-as évek közepére esett a két világháború közötti időszak utolsó parlamenti választása. Legfőbb kárpátaljai sajátossága a választásoknak, hogy a ruszofil politikai pártok nagyfokú aktivizálódása az ukrán mozgalomra is serkentőleg hatott. Egyes politikai pártok túlléptek az ellenzékiség törvény adta lehetőségein, ignorálták a csehszlovák állam által megszabott kereteket, hivatalos megfogalmazásban: a csehszlovák állam egységét fenyegették. Ellenérzéseiknek mindenekelőtt röplapokon keresztül adtak hangot, ezenkívül a külföldi ügynökökkel való együttműködésben nyilvánult meg. A választásokat 1935. május 19-ére írták ki. Kárpátaljáról ezúttal tizenhat párt vett részt a jelöltállításban. Az ukránpárti erők közül a kommunisták és a szociáldemokraták élveztek tömegtámogatottságot. 1934-ben az Agrárpártban is érezhetően megerősödött az ukrán frakció, az 1935-ös választások alkalmával a ruszofil vezetés egyetlen ukrán jelöltet sem vett fel a képviselőjelöltek listájára.

A szociáldemokraták komoly erőfeszítéseket tettek a felkészülés érdekében, de mégsem sikerült áttörést elérniük: a 29.749 megszerzett szavazattal (9,2%) egy képviselői helyet tudtak szerezni a csehszlovák parlamentben (Révai Julian).

A kommunisták azonban az 1929-es visszaesés után ismét taroltak. Választási programjukból kikerült az autonómia követelése, helyette a fasiszta fenyegetésre hívták fel a lakosság figyelmét és antifasiszta ellenállásra szólítottak fel. A 79.400 szavazattal (26%) az első helyen végeztek, ami három parlamenti (Borkanyuk Oleksza, Lokota Iván, Török Pál) és egy szenátusi mandátumhoz (Popovics Vaszil) volt elegendő.

A Keresztény Néppárt ezúttal is elvérzett, mindössze 7.325 szavazatot tudott begyűjteni, amivel a lista legaljára került, s nem tudott parlamenti mandátumot szerezni.

Az Autonóm Földműves Szövetség szövetségre lépett az Andrij Hlinka vezette Szlovák Néppárttal, s együtt 44.982 szavazatot kaptak. A ruszofil irányzat másik pártja, a Ruszin Nemzeti Autonóm Párt, közvetlenül a választások előtt alakult meg, így nem kockáztatta meg az önálló indulást, hanem a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párttal együtt létrehozta az ún. ruszin népi szövetséget, amely 28.954 szavazót tudott megnyerni, s ezzel a pártelnök, Fenczik István bejutott a parlamentbe.

Az 1935. évi választásokon mandátumot nyert kárpátaljai képviselők: Borkanyuk Oleksza, Bródy András, Fenczik István, Korláth Endre, Kossey Pál, Kugel Cháim, Lokota Iván, Révai Julian, Török Pál, Zajíc Jozef; szenátorok: Bacsinszky Edmund, Balla József, Földesi Gyula, Hokky Károly, Popovics Vaszil.

Az 1935-ös választások végeredménye azt bizonyítja, hogy a kárpátaljai szavazók elfordultak a kormánypártoktól, 63% az ellenzéki pártokra adta voksát, ami gyökeres fordulatot jelentett az 1924. évi arányokhoz képest. Az emberek egyre kevésbé gondolták azt, hogy Prága megoldja a problémáikat.

Az 1920–30-as évek minden parlamenti választása során történtek visszaélések, melyekkel kapcsolatban a pártok panasszal éltek, de ezek egyike sem volt olyan súlyosságú, hogy befolyással lett volna az eredményekre. A parlamenti választások bizonyították, hogy a politikai pártok küzdelmei, törekvései nem öncélúak, hanem a lakosságot érdekelte a politika és érzékenyen reagált a változásokra. Az ukrán irányvonalú pártok közül a tárgyalt

6. táblázat. Kárpátalja politikai pártjainak szereplése az 1935. évi csehszlovák parlamenti választásokon

№	*Pártok*	*Leadott szavazatok száma*	*%*
1.	Csehszlovákia Kommunista Pártja	78.334	24,4
2.	Agrárpárt	60.747	19,0
3.	Autonóm Földműves Szövetség (szövetségben a Szlovák Néppárttal)	48.609	18,3
4.	Magyar pártszövetség (szövetségben a német pártokkal)	34.234	10,6
5.	Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	29.749	9,2
6.	Ruszin Nemzeti Autonóm Párt (szövetségben a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párttal)	28.954	8,9
7.	Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt	10.027	3,1
8.	Csehszlovák Iparosok Pártja	8.676	2,7
9.	Keresztény Néppárt (szövetségben a Csehszlovák Néppárttal)	7.325	2,2

Forrás: Токар М.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 330.

7. táblázat. Kormánypárti és ellenzéki szavazok aránya a csehszlovákiai parlamenti választások alkalmával

№	*A parlamenti választások éve*	*Kormánypártokra leadott szavazatok (%)*	*Ellenzéki pártokra leadott szavazatok (%)*
1.	1924	40	60
2.	1925	46	54
3.	1929	64	36
4.	1935	37	63

Forrás: Токар М.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 331., 380.

időszakban a Csehszlovák Kommunista Párt és a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt regionális szervezetei voltak a legerősebbek. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy az anyapárt mindkét esetben megfelelő módon finanszírozta kárpátaljai pártszervezetét, amivel ugyanakkor meg is határozta a követendő politikát. Az országos pártok közül erős pozíciókkal rendelkezett Kárpátalján az Agrárpárt is, amely a legnagyobb állami finanszírozást kapta. A regionális pártok közül a legerősebb az Autonóm Földműves Szövetség volt, amely mindvégig ellenzéki politikát folytatott.

A lakosság egyre növekvő érdeklődést tanúsított a választások iránt, egyre nagyobb számban jelentek meg a szavazóurnák előtt.

8. táblázat. A Kárpátalján leadott szavazatok száma a csehszlovákiai parlamenti választások alkalmával

№	*A parlamenti választások éve*	*Szavazók száma*
1.	1924	254.200
2.	1925	245.743
3.	1929	266.324
4.	1935	323.645

Forrás: Токар М.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 331.

A csehszlovák állam demokratikus berendezkedése tehát teljes mértékben pozitív szerepet játszott a kárpátaljai lakosság politikai aktivizálódásában és érésében.

4.5. Társadalmi egyesületek

A demokrácia adta lehetőségekkel élve a kárpátaljai lakosság nem csak számos politikai pártot, hanem számos társadalmi szervezetet is alapított, ezek tevékenysége szintén felélénkült a korszakban. Az időszak legjelentősebb társadalmi egyesületei a Proszvita Egyesület és a Duchnovics Társaság.

Az első Proszvita [a szó jelentése: közoktatás, művelődés] Egyesület, mely az ukrán nemzeti kultúra támogatását, népszerűsítését, védelmét vállalta fel, Lembergben (Galíciában) jött létre 1868-ban, s egész 1939-ig működött itt. Ennek mintájára alakult meg Kárpátalján is a Proszvita Egyesület, amely 1920 és 1939 között tevékenykedett. Az alakuló ülést 1920. május 9-én tartották Ungváron a városi elöljáróság épületében, 119 küldött részvételével. Az egyesület elnökévé Brascsajko Julijt választották meg, aki végig megőrizte ezt a tisztséget. Elnökhelyettes Volosin Avgusztin lett. Bekerült az elnökségbe többek között Hadzsega Vaszil, Zseltvay Viktor, Sztripszkij Miron, Tvoridlo Mikola, Stefán Avgusztin, Dolinay Mikola, Klocsurak Sztepan, Poljanszkij Mihajlo, Tóth Andrij, Jacko Pavlo, Boksay János. Az alapszabály szerint az egyesület fő célja a „kárpátaljai ruszin nép" [підкарпатсько-руський народ] kulturális és gazdasági felemelése, mindenekelőtt erkölcsös és hazafias szellemben való nevelése. Az egyesületen belül több szakosztályt is létrehoztak, melyek egy-egy részterülettel foglalkoztak: szervezés, székház-építés, múzeumok-könyvtárak, amatőr színjátszás, hivatásos színjátszás, kiadói tevékenység, zene, irodalomtudomány, a kárpátaljai településnevek történeti vizsgálata stb.

A Proszvita egyre szélesítette hálózatát, 1936-ra már tizenhárom tagszervezete és 234 olvasóköre volt, ebből kilenc Kárpátalján kívül, az Eperjesi járásban, Prágában, illetve Pozsonyban. 1937-es adatok szerint ezen kívül 135 amatőr színjátszócsoportot, 94 énekkart, 44 ifjúsági sportklubot, 12 fúvószenekart is működtetett. Már az első években (1920–1924) az egyesület több száz kulturális rendezvény szervezője volt, úgy mint színházi előadások, táncelőadások, énekkari fellépések. Megemlékeztek Kárpátalja, valamint az ukrán kultúra jeles személyiségeiről. Az 1937. október 17-i ungvári nagygyűlésen és felvonuláson tizenötezer ukrán érzelmű kárpátaljai vett részt a régió több mint 300 településéről.

Az egyesületnek számos kiadványa volt, melyek közül különösen nagy népszerűségnek örvendett a *Proszvita Kalendáriuma*, valamint az időszaki kiadványok (*Пчілка, Просвіта, Світло* stb.). A Proszvita Színház fennállásának kevesebb mint tíz éve alatt 1200 előadást ért meg, zömmel ukrán klasszikusokat vittek színre. Az egyesület működését a Horthy-rendszerben betiltották, számos aktivista politikai nézetei miatt börtönbe került, illetve többen a magyar szabadcsapatok áldozatául estek (Fihura Sztepan, Zavalnickij Jakiv, Vascsisin Ilyko, Hriha Iván és mások).

Az egyesület az ukrán eszmék híveinek gyűjtőhelye volt, akik nem csak a kulturális vállalkozásokban vettek részt, hanem aktívan politizáltak is. Többek között az Orosz Földműves (Agrár) Párt elnöke lett Tóth Andrij, a Proszvita elnökségének tagja, a daróci olvasókör alapítója. A párt titkárává Brascsajko Julijt, a Proszvita Egyesület elnökét választották meg. Valamennyi elnökhelyettes is (Dobej Jurij, Deák Iván, Dzsomurat Vaszil, Volosin Avgusztin) Proszvita-aktivista volt. Ebből következően az egyesület és a párt tevékenysége szorosan összefonódott.

A Proszvita aktivistái között más politikai pártok – Podkarpatszka Ruszi Szociáldemokrata Párt, Csehszlovákia Kommunista Pártja, az Agrárpárt – képviselői is ott voltak. A szociáldemokrata vezetők közül többek között Osztapcsuk Jacko, Puza Jevhen, Klocsurak Sztepan egyesületi tag is volt. A pártlapok, mint például a *Руська Нива, Свобода, Вперед,* rendszeresen hírt adtak a Proszvita által szervezett rendezvényekről. A közösséget az a meggyőződés jelentette, hogy a Kárpátok mindkét oldalán ukránok élnek, az ukrán nyelvet beszélik, az ukrán kultúra fogyasztói.

Az 1920–30-as években a Proszvita jelentős kulturális hálózatot épített ki Kárpátalján, amelyen keresztül meghatározó befolyást tudott gyakorolni a lakosság széles rétegeire. Egyfajta kulturális egységesítő erőként jelent meg, amelynek tagjai révén a politikai kohézióban is fontos szerepe volt. Az egyesület saját székházat tartott fenn Ungváron.

A Proszvita Egyesület tevékenysége a politikai konszolidáció szolgálatában is állt. A politikai szervezetek a kultúraápoló Proszvita mintájára vetették fel 1938 őszén, hogy az ukrán politikai oldalnak egységes nemzeti pártba kell tömörülnie. A Proszvita 1937. október 17-i ungvári nagygyűlése volt ehhez az első lépés, mivel ez volt az egyetlen olyan alkalom, amikor az ukrán politikai oldal pártjai egységet mutattak. Az eseményen jelen voltak több társadalmi egyesület képviselői is, illetve képviseltette magát a Keresztény Néppárt, az Ukrán Parasztpárt, a Podkarpatszka Ruszi Szociáldemokrata Párt, valamint az Agrárpárt és a Kommunista Párt ukrán frakciója.

A ruszofil irányzat a 19. században kezdett egységesülni, és a két világháború közötti időszakban tudott a legeredményesebb lenni. Ekkor jön létre a ruszofil irányzat legjelentősebb egyesülete, a Duchnovics Társaság. Fennállása alatt Kárpátalja „ruszin lakosságának" [руських жителів] szolgálatára, a ruszofil szellemiségű nemzeti-kulturális egység megteremtésére törekedett. A Duchnovics Társaság formálisan 1944-ben szűnt meg.

A Duchnovics Társaság létrehozását a Ruszin Földműves Autonóm Párt 1922. augusztus 5-i munkácsi tanácskozásán határozták el. A résztvevők a társaságot a párt kulturális háttérintézményeként képzelték el. Azt is elhatározták, hogy a kulturális-ismeretterjesztő társaság névadója Duchnovics Alekszandr, a kárpátaljai ruszin nemzettudat „ébresztője" [будитель] lesz. Az alakuló ülésre 1923. március 22-én került sor a Munkácson megrendezett ruszin kongresszuson, melyen a 163 résztvevő megszavazta az Duchnovics Alekszandr Orosz Kulturális-Ismeretterjesztő Társaság [Русское культурно-просвети-

тельское общество имени Александра Духновича] létrehozását. Elnökké Szabó Eumént választották. Az elnökségbe bekerült Fenczik István, Kaminszki József, Szabó Simon, Beszkid Mihail, Beszkid Olekszij és Hadzsega Julij. A Duchnovics Társaság és a Proszvita Egyesület egymástól merőben eltérő szellemiséget képviselt, s a két világháború közötti időszak két legnagyobb hatású kulturális intézménye volt. Az előbbi a Szent Bazil Társaság jogutódjának tekintette magát. A Duchnovics Társaság elnökei a ruszofil társadalmi-politikai és kulturális irányzat legjelesebb képviselői voltak: Szabó Eumén (1923–1934), Kaminszki József (1934–1935), Fenczik István (1934), Bacsinszkij Edmund (1935–1937), Antalovszkij V. (1937–1938), végül Hadzsega Julij (1939–1941).

A társaság fő célja a ruszin nép kulturális felemelése, erkölcsi és hazafias nevelése volt. A társaság több tagozatot működtetett: szervezési, tudományos-irodalmi, színházi, ének-zenei, könyvtári, női, faluházi, egészségügyi és sport. Társadalmi alapon szervezett Ruszin Népkönyvtárat. Ezenkívül ideiglenes testületeket is létrehoztak az időszakos feladatok ellátására. Az aktivisták között a kárpátaljaiakon kívül számos fehér emigráns is volt. A széles tábort az igen népszerű olvasókörök biztosították. A társaság kezdeményezésére több emlékművet emeltek, többek között a névadó Duchnovics Alekszandr tiszteletére Nagyszőlősön (1925), Ungváron (1929), Huszton (1931), Eperjesen (1933), Fencik Jevhennek Ungváron (1926), Mitrak Olekszandrnak Munkácson (1931), A. Sz. Puskinnak Szentmiklóson [Csinagyijevo] (1937).

A Duchnovics Társaság felkarolta a szépirodalmat és a tudományosságot is. A két világháború közötti időszakban számos orosz nyelvű könyvet, tankönyvet jelentetett meg, évente szépirodalmi pályázatot hirdetett stb.

A társaság tudós tagjainak érdeklődése elsősorban Kárpátalja történelme, művészete és a nyelvkérdés felé fordult. Érvelésükben azt igyekeztek bizonyítani, hogy Kárpátalja az orosz történelem és nyelv elválaszthatatlan része. A társaság nagy figyelmet fordított a színházi és zenei élet támogatására is. A működedvelő színjátszó csoportok és az orosz színház színpadán O. Hovanec és V. Szvobogyina irányításával főként orosz szerzők művei szerepeltek.

A Duchnovics Társaság a kárpátaljai értelmiség egy jelentős részének szolgáltatta a szellemi-kulturális táplálékot. Ez a szellemi-kulturális közeg párhuzamban állt azzal a politikai irányvonallal, amely a kárpátaljai szláv lakosság történeti érvekkel alátámasztott etnikai különállóságát hirdette. A ruszofil kulturális és politikai szféra épp úgy összefonódott, mint az ukrán irányvonal esetében.

1938. október elején megalakult az első podkarpatszka ruszi kormány, amelyben a ruszofil irányzat képviselői voltak többségben (Bródy András, Bacsinszkij Edmund, Fenczik István, Pjescsak Iván). Ennek a Duchnovics Társaság számára pozitív üzenete volt. De az első kabinet feloszlatása után a ruszofil szervezet körül elfogyott a levegő. Bár hivatalosan a magyar fennhatóság alatt végéig működött, tevékenysége ebben az időszakban valójában az éves kalendáriumok kiadásában merült ki. A Társaság utolsó elnöke, Hadzsega Julij (Illés) 1941. október 14-én elhunyt, s utána már nem választottak új elnököt.

A két világháború közötti időszakban a két korszakos jelentőségű egyesületen kívül számos civil szervezet működött, többek között a Nagyija [Remény] Rokkantegyesület (1920), a Nőszövetség (1921), a Plaszt [Barázda] (1921), a Podkarpatszka Ruszi Polgári Iskolai Tanítók Egyesülete (1924), a Kárpátorosz Diákok Egyesülete, a Csehszlovák

Köztársaság Ruszinjainak Iskolaegyesülete (1926), továbbá az Iskolasegély [Skolnaja Pomoscs] Egyesület stb.

Számos sportegyesület is működött az időszakban: Szokil [Sólyom], Ruszj, Ungvári Atlétikai Club stb. Számos sportegyesület etnikai alapon szerveződött, mint például a zsidó Életfa (1923). Az igen népszerű futballklubok közül a legeredményesebb az SK Ruszj volt, amely Ungváron alakult meg 1925. augusztus 15-én. A klubcsapat számos sikert könyvelhetett el. Nem csak országos szinten, hanem Magyarországon és Lengyelországban (Galícia) is pályára léptek. 1929 és 1933 között Kárpátalja és Kelet-Szlovákia bajnokai voltak, 1933-ban és 1936-ban pedig megnyerték a szlovák bajnokságot. A csapat nagyobb részének eredeti foglalkozása pedagógus volt. A sportegyesületek fontos szereplői voltak a közéletnek.

Figyelemreméltó tevékenységet folytatott a Plaszt cserkészszövetség, amelynek országos hálózata volt. 1934-ben már 88 csapat tartozott hozzá 3.280 taggal. A szövetség ukrán nemzeti hagyományok szellemében nevelte az ifjúságot. Elsősorban az iskolás fiatalokat tömörítette, fontos szerepet töltött be világnézetük formálásában.

A különböző egyesületek és társaságok különböző módon és mértékben voltak részesei a közéletnek. Eltérőek voltak a céljaik, az anyagi lehetőségeik, de gyakorlatilag mindenki megtalálhatta az érdeklődésének, elképzeléseinek, világnézetének leginkább megfelelő közösséget. A társadalmi szervezetek, a pártokhoz hasonlóan, szabadon tevékenykedhettek, versenghettek egymással. Az időtöltés mellett véleményformáló közegként is működtek. A kulturális-szellemi élet a megelőző időszaknál összehasonlíthatatlanul pezsgőbb, sokszínűbb volt.

5. Magyar nemzeti pártok és társadalmi egyesületek Kárpátalján

5.1. Általános tendenciák

A podkarpatszka ruszi időszak magyar pártjai két csoportba sorolhatók: regionális és országos pártok. Regionális párt volt a Magyar Jogpárt, az Őslakosok Autonóm Pártja, illetve országos szinten tevékenykedett a Keresztényszocialista Párt, a Kisgazda-, Kisiparos és Földműves Párt (későbbi nevén: Magyar Nemzeti Párt), melyek önállóan, illetve pártszövetségben fejtették ki tevékenységüket. Tevékenységük sokszor annyira egymásba fonódott, hogy azt nehezen lehet szétválasztani. A vezető pártpolitikusok politikai pályafutásukat az államfordulat után kezdték, az egyetlen kivétel Egry Ferenc. Például Árky Ákos katonatiszt, Hokky Károly, R. Vozáry Aladár tanár, Rácz Pál tanító, Kerekes István, Nagy Kálmán orvos, Korláth Endre ügyvéd volt, arról nem tudni, hogy korábban aktívan politizáltak volna. A nemzetgyűlési választásokon elért eredmények: 1924-ben 11% („Ruszinszkói Őslakosok Pártja" – megválasztott képviselő: Korláth Endre, szenátor: Egry Ferenc); 1925-ben 11,8% („a Gazdák Szövetsége, a Német Iparospárt, a Szlovenszkói Németek és Magyarok Nemzeti Politikai Pártja" – képviselő: Korláth Endre, szenátor: Egry Ferenc); 1929-ben 11,4% („Autonomista Pártszövetség" – képviselő: Hokky Károly, szenátor: Korláth Endre); 1935-ben 10,6% („az Országos Keresztényszocialista Párt, a Magyar Nemzeti Párt, az Őslakos Németek Pártja Szlovenszkón és Podkarpatszka Ruszban, Szudétanémet Választási Szövetség" – képviselő: Korláth Endre, szenátor:

Hokky Károly). A képviselőház 300, a szenátus 150 tagú volt. Országosan a magyar ellenzéki pártok általában 9–10 mandátummal rendelkeztek. Ez jelzi politikai súlyukat.

A mindenkori szavazati arányok elemzéséből az derül ki, hogy az időszakban a kárpátaljai magyar lakosság többnyire baloldali érzelmű, illetve etatista volt. A magyar kommunisták közvetítésével, a moszkvai Komintern pénzén 1920-ban alakult meg Ungváron Podkarpatszka Rusz Nemzetközi (Internacionalista) Szocialista Pártja, mely a következő évben beleolvadt a Csehszlovák Kommunista Pártba, s annak helyi szervezeteként működött tovább. A párt a Kommunista Internacionálé elveit követte: ellene volt az autonómiának, szociális követelésekkel lépett fel, ifjúsági szervezetek, „vörös szakszervezetek" tartoztak hozzá, az 1930-as évek elején éhséglázadásokat szervezett, a Komintern VII. kongresszusa (1935) után pedig antifasiszta lózungokat hirdetett. Az 1938-as válság idején a köztársaság védelmében lépett fel, s a Szovjetunió felé orientálódott. Az egyetlen párt volt az országban, amely minden etnikumot átfogott. Magyar nyelvű sajtóorgánuma a *Munkás Újság* volt. A parlamenti-szenátusi választásokon elért eredményei: 1924 – 39,4%, 1925 – 30,8%, 1929 – 15,2%, 1935 – 24,4%. A választási eredmények tanulsága szerint az 1920-as években Kárpátalján a lakosság 70%-a támogatta a munkáspártokat (az országban ennek körülbelül fele), illetve a centralista pártok fölényben voltak az autonómiát követelőkkel szemben, s ez a helyzet később sem változott lényegesen. A magyarlakta járásokban a kommunisták mindig több szavazatot kaptak, mint a magyar pártok.

5.2. Regionális pártok

A sajtó híradása szerint 1920. június 1-jén Ungváron megalakult a Ruszinszkói Magyar Jogpárt Korláth Endre helyi ügyvéd elnökletével. A párt programja többek között kimondta a ruszinszkói autonómia támogatását, valamint követelte a vármegyei, községi és egyházi autonómiák visszaállítását. Ezen felül követelte az adórendszer és a földbirtokreform rendezését, valamint a gazdasági veszteségekért való kártalanítást és végül a megszüntetett iskolák visszaadását. Augusztus elején a párton belül jogvédő liga alakult, ugyancsak Korláth vezetésével. A szervezet célja „a magyarság közjogi, politikai és közérdekű magánpanaszainak védelme a hatóságok előtt s szükség esetén a sajtó útján és a parlamentben." A párt hivatalos lapja 1920–1921-ben a *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, majd az *Ungvári Közlöny* volt (mindkettő Ungváron jelent meg). 1921. november 4-én további rendelkezésig a rendőrség felfüggesztette a Ruszinszkói Magyar Jogpárt működését. Egy év múlva, 1922. november 4-én az ungvári rendőrség immár véglegesen betiltotta a Ruszinszkói Magyar Jogpárt működését és hivatalos lapját, az *Ungvári Közlöny*t. A sokat emlegetett demokratikus vívmányok mellett a csehszlovák időszak velejárója volt a magyar lapok, magyar szervezetek, magyar iskolák bezárása is.

A Podkarpatszka Ruszi Őslakosok Autonóm Pártja (1921–1927) működését a hatóságok 1921. december 7-én engedélyezték hivatalosan, bár már az év ezt megelőző időszakában is működött. Megvalósította azt a forgatókönyvet, amit a többi magyar párt is: döntöttek a létrehozásáról, elfogadták az alapszabályát, programját, majd úgymond előírásszerűen megalakult, a törvényi jóváhagyásnak megfelelően, mindez akár több hónapos különbséggel. A párt „Ruszinszkó összes lakossága" érdekében, a gazdasági, szociális követelések mellett, többek között szorgalmazta a „békeszerződésben biztosított"

autonómia megadását, „a vármegyei, városi, községi, és egyházi autonómiának" visszaállítását és tiszteletben tartását.

A párt első nyilvános szereplésére 1921 májusában került sor, amikor a kárpátaljai magyar pártok nagy létszámú küldöttséget menesztettek Prágába, hogy illetékes helyen adják elő panaszaikat. Árky Ákos pártelnököt elsősorban Ungvár magyar iskolaügyének előmozdításáért látjuk hadakozni.

Az első kárpátaljai nemzetgyűlési választásokra (1924) készülve, a Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Szövetsége beregszászi ülésén úgy döntött, hogy Ruszinszkói Őslakosok Autonóm Pártja néven állít listát, amire a magyarság a március 16-i választásokon szavazhat. A nagyszőlősi választási nagygyűlésén Nagy Kálmán, a kárpátaljai keresztényszocialista párt ügyvezetője többek között kijelentette: „Ruszinszkó autonómiáját föladni nem lehet soha. A ruszinszkói magyarság megtanulta szeretni más nemzetiségű testvéreit és ez az érzés szülte meg benne az őslakosság autonóm pártjának gondolatát." Március 16-án Kárpátalján megtartották az első parlamenti választásokat (pótválasztások Csehszlovákiában). Az Őslakos Párt listájáról Korláth Endre lett parlamenti képviselő és Egry Ferenc szenátor.

Az 1925. évi választásokra való felkészülés alkalmával Beregszászban a kárpátaljai magyar pártok közös választási bizottsága döntött arról, hogy a kárpátaljai őslakospárti magyar listát egyesítik a szlovenszkói német–magyar listával (a választási tömörülés neve: „A gazdák szövetsége, a német iparospárt, a szlovenszkói németek és magyarok nemzeti politikai pártja"). Korláth és Egry is megőrizte mandátumát. Árky úgy vélte: „nekünk magyaroknak elsősorban az eddigi iskolai törvények megváltoztatását és az erre vonatkozó rendelkezéseknek revokációját kell követelnünk"; „a cseh polgári pártokkal vagy esetleg a kormánnyal kötendő megállapodás csak úgy lehetséges, ha eddig ért fájó sebeink előzőleg okvetlen gyógyulást nyernek, ha legalábbis teljes kulturális autonómiával bírunk és erre nemcsak tárgyi, de személyi biztosítékot is nyújtanak."

1926. február 2-án a kárpátaljai Kisgazda-, Földműves és Kisiparos Párt átalakult Magyar Nemzeti Párttá, melynek elnöke Egry Ferenc, ügyvezetője pedig Korláth Endre lett. Ekkortól a párt hivatalos lapja a *Ruszinszkói Magyar Hírlap,* főszerkesztője pedig Árky Ákos, aki a kortársak szerint „a magyar nemzeti egységen is túlmenő »őslakos egység« eszméjének nagytekintélyű képviselője" volt.

1927. február 12-én a Ruszinszkói Magyar Ellenzéki Pártok Szövetségének beregszászi ülésén Árky bejelentette lemondását, és átköltözött Budapestre, ahol 1942-ben halt meg (sz. 1858, Ungvár). Ungvártól a volt katonatiszt (nyugalmazott ezredesként érte az államfordulat Ungváron 1919-ben), pártvezető így búcsúzott: „Úgy látom, politikai ideám megvalósíthatásához erőm gyenge volt. A feladatot mint katona precízen kijelöltem, a stratégiai megoldáshoz azonban mint politikus tájékozatlannak bizonyultam. [...] Nem tudtam, hogy az első mindenben az érvényesülés, a hatalom enyhet nyújtó árnyéka: az állás, a vagyon, a társadalmi bizonyosság, az elhelyezkedés, a közéleti nagysággá való emelődhetés. Nem tudtam, hogy mindez a törekvés a legkülönbözőbb világszemléleti eszmék bűvködébe van beburkolva s hogy az érvényesülést keresőkre nézve e bűvködök – az ukrajinizmus, a kommunizmus, a cionizmus, a szocializmus, a kis- és nagyorosz irányzat s mindezek szolgálója a sajtószabadosság, éppen olyan megváltást hozható eszmék hirdetőik részére, mint nekem, az álmodozónak, az őslakosság egyesítésének gondolata." Pártja, az Őslakosok Autonóm Pártja vele együtt tűnt el a politikai palettáról.

5.3. Országos pártok

A Magyar Jogpárt és az Őslakosok Autonóm Pártja regionális kárpátaljai pártok voltak. Ezzel szemben a keresztényszocialisták és a kisgazdák az ún. országos párt kárpátaljai kerületeként működtek, igyekezve megtartani viszonylagos önállóságukat. Az 1920-tól Lelley Jenő, 1925-től Szüllő Géza, 1932-től Esterházy János vezette Országos Keresztényszocialista Párt kárpátaljai kerülete (1920–1936) hivatalosan 1920 augusztusától működött. A párt 1919-ben kiadott programja szociális és gazdasági követeléseket fogalmazott meg a keresztény szellemiség jegyében. A párt szervezőbizottságát Magyar Bálint irányította, elnöknek Kerekes István orvost választották meg, aki ezt a tisztét végig megtartotta, az ügyvezető Nagy Kálmán volt. (Korabeli általános struktúra, hogy egymás mellett működik egy „politikai elnök" és egy „ügyvezető elnök").

A párt hivatalos lapja kezdetben a *Kárpáti Napló* volt, mely 1921. április végén megszűnt, helyébe május 8-tól a *Határszéli Újság* lépett. A pártlap felelős szerkesztője Hokky Károly lett. Hokky (Abaújszepsi, 1883 – Cleveland, 1971) Kolozsváron és Budapesten végezte a bölcsészkart, középiskolai tanári oklevelet szerzett Budapesten, majd Kassán volt tanár. 1919-ben elbocsátották, 1921-től Nagyszőlősön a Keresztényszocialista Párt főtitkára, majd 1928-tól – miután Nagy Kálmán lemondott – a párt ügyvezetője volt. A keresztényszocialisták kapcsolatokat tartottak fenn a szakszervezetekkel, illetve a magyarokon kívül ruszin és román tagokkal is rendelkeztek. A Podkarpatszka Ruszi Keresztényszocialista Párt „központja" Nagyszőlős volt, ahol pártnapokat tartottak. Az 1929-es parlamenti és szenátusi választások alkalmával a kárpátaljai „magyar listá"-ról a párt jelöltje, Hokky Károly nyerte el a parlamenti széket, 1935-től pedig szenátorként tevékenykedett. 1939-től a magyar parlament képviselője lett, a háború végén a tengerentúlra emigrált.

Hokky a prágai törvényhozásban elsősorban a magyar iskolaügyet szorgalmazta. Ezenkívül foglalkozott a nyelvi jogok kérdésével több ízben, valamint a máramarosi csehszlovák–román határkérdés rendezésének ügyével. A keresztényszocialistákat a kisgazdák „testvérpárt"-jának tekintették: „a két párt tulajdonképpen egymást kiegészíti" – állította a kortárs vélemény.

1920. február 17-én Komáromban megalakult az Országos Magyar Kisgazdapárt (1921–1926). Az első közgyűlésre 1920. május 24-én került sor, amikor új nevet fogadtak el: Országos Magyar Kisgazda-, Földműves és Kisiparos Párt. Elnök: Szentiványi József.

A párt kárpátaljai kerületének létrejöttéig sajátos út vezetett, amely nem követte a keresztényszocialista forgatókönyvet: 1920 júniusában alakult meg Ungváron az Ung Megyei Kisgazdapárt (elnök: Egry Ferenc kisgejőci harangöntő), júliusban pedig Beregszászban a Bereg Megyei Kisgazdapárt (elnök: Rátz Miklós badalói református lelkész). Októberben az országos párt pöstyéni vezetőségi ülésén Szentiványi kijelölte a követendő utat: „hogy a szlovenszkói és ruszinszkói magyar politika szakítson az eddigi gondolkodással s helyezkedjék reális alapra". November 18-án Egry nyílt levélben fordult a Bereg megyei kisgazdákhoz, melyben többek között kifejtette: „A magyar pártok ungvári vezetősége máris megmutatta az utat. Együtt ülnek, együtt tanácskoznak Ungváron a Gazdapárt, a Keresztényszocialista Párt s a Jogpárt megbízottai. – Kövessétek példájukat és értsük meg egymást mindenütt, ahol egynél többen megjelenünk a magyarság javára és mindannyiunk boldogságára." Ilyen előzmények után 1921. január 16-án Beregszászban tanácskoztak a beregi, a máramarosi és az ugocsai küldöttek. Megjelent többek között

Szentiványi József, valamint Egry Ferenc. Az ülésen kimondták az Országos Kisgazda-, Földműves és Kisiparos Párt kárpátaljai kerületének megalakulását, amelybe azonban az ung megyei kisgazdák nem léptek be. Mindazonáltal elnökké Egry Ferencet választották meg, aki az államfordulat előtt a Függetlenségi Párt aktivistája volt. A pártprogram többek között kimondta: támogatni kívánják a kis- és középgazdákat, követelik a szabad kereskedelem visszaállítását, a határok megnyitását a kereskedelem céljaira, felvállalják a falu kulturális felemelésének ügyét, erőfeszítéseket tesznek, hogy szövetkezeti úton mezőgazdasági hitelhez juthassanak. Határozatban mondták ki, hogy mozgalmat indítanak az Ung vármegyéből Szlovenszkóhoz csatolt községek (Kárpátaljához történő) visszacsatolása érdekében azzal a céllal, hogy megszüntessék az ebből keletkezett „káros gazdasági helyzetet". A kárpátaljai kisgazdapárt sajtóorgánuma a *Beregi Hírlap* volt, 1922 májusától pedig a *Kárpátaljai* (1926-tól *Ruszinszkói*, 1930-tól *Kárpáti*) *Magyar Gazda* (Beregszász) lett.

Szentiványi és Körmendy-Ékes Lajos, a párt másik prominense személyesen utaztak Ungvárra, hogy „az Ung Megyei Magyar Kisgazdapártot újra szervezve bekapcsolják az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Pártba". A rábeszélés hatott, ám rögtön utána megkezdődött a kárpátaljai kerületen belüli tagozódás, ellentétben a keresztényszocialista (és a többi magyar) párt struktúrájával, ahol csak települési alapszervezetek léteztek. Az országos párt kárpátaljai kerülete nem tagozódott további alkerületekre. 1921 júliusában az ungi szervezet (elnök: Isaák Imre), 1922 novemberében Nagyszőlősön a máramaros–ugocsai szervezet (elnök: Peleskey Sándor) mondta ki létrejöttét. Ez a strukturális elem átörökítődött a Magyar Nemzeti Pártba is. A kisgazdapártnak több alelnöke, valamint főtitkára volt. A párton belüli területi tagozódást visszatükrözte a választói magatartás is. Az 1923. évi községi választások alkalmával Egry Ferenc *Pár szó a magyarokhoz* című közleményében kifejtette: a községi választásokon az ungi magyarság elismerésre méltó összefogásról tett tanúbizonyságot, ám a bereg-ugocsai magyarság sajnos hitelt adott a magyarellenes agitációnak (arra utal, hogy szimpatizált a Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párttal). Egry fájlalta, hogy „csak a magyar az, amely nem tart össze."

Egry Ferenc kisgazdapárti elnökként a helyben politizálást helyezte előtérbe: közbenjárt és megállapodásra jutott a kárpátaljai kormányzóval a gabonarekvirálás ügyében, folyamatosan törekedett az egykori Ung vármegye egységének megbontásából eredő lehetetlen gazdasági helyzet orvoslására, amelynek más megoldási módja véleménye szerint nem lehet, mint hogy a Kaposi járást Szlovenszkótól csatolják át Kárpátaljához („Ung megye az ungiaké!"). Tiltakozott az ellen, hogy cseh telepeseket hozzanak a bátyui Lónyai-birtokra és a tiszasalamoni Odescalchi-birtokra, hogy Ungvárhoz csatolják a környező településeket, nevezetesen Radváncot, Alsódomonyát, Gerényt stb. A kisgazdapárt 1923-tól kezdődően minden év elején Beregszászban Országos Magyar Bált rendezett (ez volt „a kárpátaljai magyarság legnagyobb és legjelentősebb társas összejövetele"). A hagyományt átvette a Magyar Nemzeti Párt is. Az utolsó bálra 1937-ben került sor (1939-ben és 1940-ben Tiszaháti Magyar Bál volt a városban).

1925. október 13-án az országos kisgazdapárt felhívással fordult Szlovenszkó és Kárpátalja magyarságához, hogy „alkossák meg azt a pártot, mely minden magyar befogadására alkalmas", függetlenül társadalmi vagy felekezeti hovatartozásától, azaz támogassák Szentiványi József kezdeményezését a Magyar Nemzeti Párt (1926–1936) létrehozására. A felhívás szerint ez a párt a magyarság politikai egységének szilárdítására hivatott, s továbbra is fent kívánja tartani a pártszövetségi viszonyt a keresztényszocialista párt-

tal. Október 18-án Érsekújváron az országos kisgazdapárt Magyar Nemzeti Párt néven alakult újjá Szentiványi elnökletével. Az egyik alelnök Egry Ferenc lett. Az új párt létrehozásával a fő cél a magyar egység megteremtése volt, miután a keresztényszocialista párt belső válságot élt át, és érezhetően csökkent az egyetlen társadalmi réteget képviselő kisgazdák befolyása is. Szentiványi József az egész magyarság érdekeit védő párt elé kettős célt helyezett: a német orientációt és a reálpolitikát, azaz, hogy bizonyos előnyökért a kormánypártokkal is együtt kell működni. Bár Szentiványi a keresztényszocialistákat is az új táborban akarta tudni, ám Lelley ellenkezett. A két párt a választási együttműködésről sem tudott egyezségre jutni, annak ellenére, hogy Budapest ezt szorgalmazta. Az MNP és az OKP külön indult. A Szepesi Német Párttal szövetkező MNP szerzett több mandátumot, s ennek a klubnak lett tagja a ruszinszkói magyar pártok közös képviselője is: Korláth a Ruszinszkói Magyar Pártszövetség jelöltje volt.

1926. február 2-án a kárpátaljai kisgazdapárt választmányi gyűlést tartott Beregszászban. Korláth Endre képviselő előterjesztette a Szentiványi Józseffel folytatott tárgyalások eredményét a kárpátaljai Magyar Nemzeti Párt megalakítására vonatkozóan. A választmány kimondta, hogy „a ruszinszkói kerület az országos magyar kisgazda, földműves és kisiparos párt programjának, szervezeteinek, címének fenntartása mellett politikai küzdelmét az országos politikában a magyar nemzeti párt lobogója alatt viszi tovább, mint annak kárpátaljai kerülete". A kárpátaljai Magyar Nemzeti Párt vezetősége: Egry Ferenc elnök és Korláth Endre ügyvezető voltak. A párt alkerületei („körzetei"): ungi, alsóberegi, felsőberegi, ugocsai, máramarosi. Mind saját elnökökkel és ügyvezetőkkel rendelkezett. A választmány úgy döntött, hogy az MNP továbbra is együttműködik a keresztényszocialista párttal, fent kívánja tartani az addigi pártszövetségi keretet. A „kárpátaljai Magyar Nemzeti Párt" és a „szlovenszkói Magyar Nemzeti Párt" megállapodott abban, hogy az előbbi szabad kezet kap az autonómia és a kárpátaljai adminisztrációs ügyekben.

Az MNP-én belül Korláth volt az egyetlen, aki ellenezte az aktivista politikát, ami végül is kudarca fulladt. Az ok, hogy a német pártok a választásokon szövetséges magyaroktól függetlenül beléptek a kormányba, és maga a kormány is óvatos volt egy olyan magyar párttal, amelyet Budapestről instruáltak. A Rothermere-akció is ellene dolgozott annak, hogy egy utódállamban magyar aktivista párt működjön. 1927. június 21-én Harold Rothermere, a *Daily Mail* tulajdonosa *Hungary's Place in the Sun* [Magyarország helye a nap alatt] címmel cikket közölt lapjában. A cikk elhibázottnak tartotta az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását, Magyarország megcsonkítását. Hangsúlyozta, hogy az új határok veszélyeztetik az európai békét, ezért mindenkinek – így a kisantantnak is – érdeke a békeszerződés revíziója és Magyarországnak vissza kell adni az elcsatolt területeknek egy részét. A trianoni béke revízióját követelő Rothermere-akció megszüntette az addigi viszonylagos egyetértést a kisantant és Magyarország között. Az akció nyomán felfokozódott hírlapi propagandakampányból nőtt ki 1927-ben a Magyar Revíziós Liga, amely a magyarországi revíziós propaganda csúcsszerve volt.

Az 1920–30-as évek fordulója, a gazdasági válság időszaka az irredenta mozgalmak megerősödését hozta Csehszlovákiában. 1932 júniusában a Magyar Nemzeti Párt kárpátaljai kerületének beregszászi gyűlésén 38 község 120 küldöttje vett részt. Korláth Endre kijelentette*:* „minden jó szándékú ember a béke érdekében a /béke/szerződések revízióját tartja szükségesnek". A Magyar Nemzeti Párt szorgalmazta, hogy „a kárpátaljai zsidó vallású magyarság" ismét csatlakozzon a magyarsághoz, azzal közös politikai platformon legyen.

5.4. Magyar pártszövetség (1920–1936)

A kárpátaljai magyar pártok – a Jogpárt, a Keresztényszocialista Párt és a Kisgazdapárt – 1920. november 30-án Ungváron megalakította a Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetségét. A határozat szerint: „a pártkereteket fenntartva egymással szövetségre lépnek s egységessé váltan, egységes irányítás alatt harcolnak a magyarság jogos törekvéseiért." Elnöknek Korláth Endrét, titkárnak Paulik Jánost választották meg. A *Ruszinszkói Magyar Hírlap* így kommentálta az eseményt: „megszületett [...] a ruszinszkói magyarság egysége. – A Ruszinszkóba szorult négy megszabdalt vármegye magyarsága végre egybefogott s kéz a kézben megy a küzdelem felé, mely reá itt a nehéz napokban vár". Az egység megtestesítője nem annyira a Pártszövetség, hanem Korláth személye volt. A Szövetség sosem valósította meg a teljes egységet. Korláth akkor is a Pártszövetség nevében beszélt, amikor a szövetséghez tartozó két pártból az egyik külön véleményen volt, mint például az 1925. évi nemzetgyűlési választások előtt: „az egységes, vállvetett munka érdekében, de meg a választási harc sikeres lefolytatása céljából is, szükséges, hogy a ruszinszkói ellenzéki pártok, a keresztényszocialista párt kivételével, a nemzeti gondolat lapjára helyezkedve Ruszinszkói Magyar Nemzeti Párt név alatt menjenek a választási küzdelembe". Korláth úgy vélte: „ma nem az a fontos, hogy ki melyik magyar pártban van, hanem az, hogy mindenki, aki magyarnak vallja magát, benne legyen valamelyik magyar pártban".

1921. július 5-től a Szövetség hivatalos lapja a *Ruszinszkói* (1930-tól *Kárpáti*) *Magyar Hírlap* lett, 1922-ben pedig „Ruszinszkó és Zemplén magyarsága" számára elindította a *Kárpátaljai Magyar Gazda Naptár*at.

A kárpátaljai magyar pártok igényt tartottak arra, hogy a helyhatóságokkal való egyeztetésekre ne csak mint pártszövetséget hívják meg őket, hanem hallgassák meg minden résztvevő párt véleményét. Korláth óva intette a kárpátaljai magyar sajtót, hogy véleményt nyilvánítson a magyarországi politika bármely megnyilvánulása tekintetében. Valamiféle naiv hittel azt gondolta, hogy a köztársasági elnök az, akihez bizalommal fordulhatnak sérelmeik orvoslása ügyében. Ezért a trianoni szerződés becikkelyezése kapcsán is annak a véleményének adott hangot, hogy „megadjuk az államnak, ami az államé, de nemzeti öntudatunk birtokában megköveteljük és meg is fogjuk követelni azt, ami a miénk." A kiábrándulás, a jó államba vetett hit elvesztése a köztársaság fennállásának 10. évfordulója kapcsán vált nyilvánvalóvá, amikor az ungvári főpolgármester ünnepi meghívójára Korláth a magyar pártszövetség nevében így válaszolt: „Ha [...] tiszteletben tartja a világháború után vesztes magyarság nemzeti érzéseit, ne kényszerítse a cseh nemzeti dicsőség ünneplésére és ne sokszorozza a magyarság fájdalmát azzal, hogy kisebbségi sorsa 10 éves gyászában örömünnepet kelljen ülnie."

1923. május 6-án a Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetsége Munkácson rendezte meg a korszak egyetlen „Magyar Nemzeti Kongresszusnak" titulált eseményét. A kongresszus jelentősége, hogy: „A történelmi Magyarország megszaggatása, az új államalakulatok összeállítása óta a Podkarpatszka Rusz területére zárt magyarság egyetemének első ízben van alkalma, hogy nem pártokra szakadva, hanem együttesen jött légyen össze kinyilvánítani akaratát itteni jövő életére vonatkozóan." Korláth Endre többek között kijelentette: nem ruszin, hanem ruszinszkói autonómiára van szükség; a zsidóság magyarellenes, amikor elszakadni kíván tőle. Ez utóbbi kijelentéssel arra utalt, hogy a zsidóság egy része a csehszlovák népszámlálások (1921, 1930) adta lehetőséggel élve zsidónak, s nem

magyarnak vallotta magát, s a kortárs vélemények szerint ezzel azt idézte elő, hogy a magyarság számának csökkenését a zsidóság elkülönülése eredményezte (az utolsó, 1910-es magyarországi népszámlálás a zsidókat csak a vallási megoszlásnál tüntette fel, ezért a nemzetiségek között ekkor a magyarokhoz sorolták őket).

A Szövetség által napirenden tartott kérdések: az autonómia, az állampolgárság rendezése, a földreform revideálása, az iskolaügy, s az 1930-as évek elején az ínség. A Szövetség 1934. októberi ungvári nagygyűlésén Korláth arról beszélt, hogy lehetségesnek tartaná „a Kárpátalján szórványban élő magyarság és a békéscsabai szlovákok kicserélését". Ez ügyben felkereste Szeberényi Lajos békéscsabai evangélikus esperest, aki a tervet határozottan ellenezte.

A Szövetség a két magyar párt egyesítésére vonatkozó törekvést úgy értelmezte, hogy „az egységes szlovenszkói magyar párt" megalakítására vonatkozik. 1936 januárjában Korláth még azt nyilatkozta, hogy: „Ezen elgondolás nálunk, Kárpátalján már régen nem aktuális, mert nálunk az egységes párt gondolata a pártszövetségi szervezet alakjában már [...] kifejezésre jutott." Úgy vélte, nem lenne helyénvaló a Pártszövetséget az egységes párttal felcserélni. „Éspedig azért nem, mert mi itt Kárpátalján nemcsak a magyar nemzeti gondolatot, de a szélesebb körű őslakos gondolatot is képviseljük." A Szövetség hivatalos lapja azonban ezt írta: „A magyar pártok szövetsége, megalakulása első pillanatától kezdve a kárpátaljai autonómia alapján állott, de sohase kezdeményezett semmiféle szövetkezést semmiféle politikai párttal ennek az autonómiának a kiharcolása végett". Nem változott meg az a hozzáállás, amiről Korláth már a kezdetekkor, 1922-ben azt nyilatkozta, hogy „fontosnak tartják az autonómia ügyét, a ruszin pártvezetőkkel azonban nem keresik a kapcsolatot, mert biztosak abban, hogy így is e terület autonómiája keretében a ruszin nép részéről biztosítva lesznek a magyarság jogai".

A hivatalos magyarországi kormányzat az 1920-as években a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központján, az 1930-as években pedig közvetlenül a miniszterelnökségen és a külügyminisztériumon keresztül juttatott pénzek révén gyakorolt befolyást a Felvidéken a magyar politizálásra. Kárpátalján önálló tételként szerepeltek a kisgazdák és a keresztényszocialisták, illetve külön támogatásban részesültek a szepességi németek és az autonomista ruszin pártok is (főleg az Autonóm Földműves Szövetség, melynek élén Kurtyák Iván, majd Bródy András állt). Kárpátalja finanszírozási különállását a két világháború közötti időszakban végig megőrizte. A ruszinszkói támogatásokat általában Korláth Endre vagy közvetítője vette át. Korláth szerepelt a Rákóczi Szövetség által összeállított listán, akik garanciát kaptak, hogy abban az esetben, ha csehszlovák területről kiutasítják őket vagy menekülniük kell, Magyarországon azonnal állást kapnak. Később Teleki Pál magyar miniszterelnököt a kárpátaljai autonómia megadásának kérdésében azok a politikusok sem támogatták, akik az 1920–30-as években a kérdés exponensei voltak.

Korláth Endrét „az elbocsátott Ung vármegyei tiszti ügyészből" lett pártvezért, aki az első bécsi döntés után Ung vármegye főispánja lett, behívták a magyar parlamentbe. Az autonómia-ellenes kárpátaljai magyar lobbi vezető figurájaként tartották számon. Korláthról és köréről Kozma Miklós, volt belügyminiszter, Kárpátalja későbbi kormánybiztosa úgy beszélt, mint rövidlátó és „soviniszta határszéli magyar intelligenciáról". Korláth az autonómiát csupán a kultúrára, a nyelvre, az egyházi életre és a helyi igazgatásra szerette volna korlátozni. Ráadásul mindezt a „veszélyes ruszin" intelligencia Kárpátaljáról történő eltávolításának feltételéhez kötötte, melynek tagjait átnevelés végett

négy-öt évre az ország belsejébe kívánta helyezni. Úgy vélte, hogy az autonómia problémájának megoldása korántsem társadalmi ügy, az ígéretek miatt legföljebb politikai követelmény. Teleki Pál miniszterelnök azzal fenyegette Korláthot, hogy ha tiltakozásul lemond az ungi főispánságról, akkor „azonnal főbelöveti".

5.5. Egyesült Magyar Párt (1936–1940)

1936. március 10-én az OKP Pozsonyban, az MNP pedig érsekújvári gyűlésén döntött az egyesítésről (azaz a keresztényszocialistákkal való egyesülésről), amit Budapest már régóta szorgalmazott. Az egyesülést ellenző Szüllő Gézának ezért kellett távoznia pártja éléről, amit a magyarországi anyagi támogatás megvonásának kilátásba helyezésével kényszerítettek ki. A tárgyalásokon Kárpátalja részéről Korláth Endre vett részt, akivel közölték, hogy vagy csatlakozik, vagy bukik. Március 18-án Beregszászban a Kárpátaljai Magyar Pártok Szövetsége hozott határozatot arról, hogy csatlakoznak a szlovenszkóiak pártegyesítési törekvéseihez, és e célból egyeztető bizottságot hoznak létre. Korláth Endre felszólalásában kifejtette, hogy a magyar pártok Kárpátalján nem folytattak egyoldalú politikát, hanem teljes erővel küzdöttek a ruszin, a román és a német lakosság érdekeiért is.

Az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt, röviden: az Egyesült Magyar Párt létrejöttét június 21-én Érsekújváron mondták ki. A párt program szerinti célja harcolni Szlovenszkó és Kárpátalja autonómiájáért oly módon, hogy azon belül biztosítani kívánja minden nemzet külön nemzeti önkormányzatát. A párt négy alapelve: nemzeti eszme, keresztény valláserkölcsi felfogás, szociális igazságosság, demokrácia. Hokky Károly így nyilatkozott: „A kárpátaljai országos magyar pártszövetség részéről ünnepélyesen jelentem be csatlakozásunkat [...] annak biztosítottsága mellett, hogy Kárpátalja eddig elismert és gyakorolt belső adminisztratív és szervezeti autonóm önállóságát továbbra is az egységes keretben minden vonatkozásban fenntartja." A párt elnöke Jaross Andor, ügyvezetője Esterházy János, Kárpátalja részéről az alelnök Korláth Endre lett. A párt kárpátaljai kerületének elnöke Kerekes István, ügyvezetője Korláth Endre, főtitkára pedig Köszörű Károly lett.

Az Egyesült Magyar Párt kárpátaljai kerületének 1937. szeptemberi beregszászi gyűlésén a vidék magyar kisebbségének gazdasági, kulturális és szociális problémáival, valamint időszerű politikai kérdésekkel foglalkoztak. Az elfogadott határozat a következő alapelveket rögzítette: fokozottan szolgálni a munkásság („a nemzeti közélet egyik legjelentősebb tényezője") érdekeit, egyetértésben és megértésben élni a más nemzetiségű őslakosokkal, tiszteletben tartani nemzeti törekvéseiket, „magyarnak csak az tekinthető, aki nem támogat a magyarság ellen irányuló törekvést, politikai irányzatot", továbbra is megmaradni az ellenzéki úton, a párt nem fogadja el a prágai parlament által a kormányzói hatáskör kibővítéséről hozott törvényt, „az autonómia kenyeret, megélhetést jelent, annak elmaradása pusztulást és tönkremenést", fokozott figyelemmel kell kísérni a kárpátaljai magyar iskolaügyeket. 1938 nyarára, a külpolitikai tényezőktől is befolyásolva, megérett a (magyar) nemzeti autonómia követelésének gondolata.

Az EMP ehhez képest más irányba fordult. Kerekes István a következőket nyilatkozta a *Kárpáti Magyar Hírlap*nak: „Kárpátalján az őslakos ruszinok az utóbbi időben légmentesen elzárkóztak a magyarságtól [...] A közös és életbevágó ügyeket, mint amilyen az

autonómia is, a magyarság nélkül készülnek elintézni." Rácz Pál írta a *Kárpáti Magyar Hírlap*ban: „ha Kárpátalja területi autonómiájának ügyét nélkülünk akarják megoldani, előtérbe tolul a nemzeti autonómia kérdése, mint amely a kárpátaljai, nemkülönben a szlovákiai magyarság önkormányzati törekvéseinek jobban megfelel."

1938. március 28-án a prágai parlamentben Szüllő Géza az Egyesült Magyar Párt nevében a következő nyilatkozatot olvasta fel: „A képviselőház nyilvánossága előtt szögezem le, hogy ebben a köztársaságban nemcsak szlovák, német, rutén, hanem magyar kérdés is van [...] Meg kell hogy értse a kormány, hogy másként itt boldogulást nem tud elérni, mintha a teljes jogegyenlőség alapján állva megadja minden itt élő nemzetnek, ami őt isteni és emberi törvény alapján megilleti."

Az Egyesült Magyar Párt kárpátaljai kerületének június 26-i munkácsi kongresszusán 124 tagszervezet képviselői és kárpátaljai németek, ruszinok és románok több mint 600 küldöttje vett részt. A kongresszus megállapította: a kárpátaljai magyarság politikai képviseletére kizárólag az egyesült párt képviselői jogosultak. A gyűlésen határozatban mondták ki: követelik Kárpátalja önkormányzatát, a tartománygyűlési választások azonnali kiírását, a rendszertelen erdőirtások beszüntetését, a végrehajtott földreform kiigazítását, a kártalanítást az autonómia bevezetésének 19 év óta tartó halasztgatása miatt stb. Korláth Endre nemzetgyűlési képviselő az autonómiával kapcsolatban kifejtette: „Kárpátalja autonómiája kérdésében továbbra is ragaszkodunk ahhoz az álláspontunkhoz, hogy az autonómia minket is megillet [...] E megvalósítandó autonómia keretében meg fogjuk találni a megegyezést a rutén néppel".

Június 29-én Milan Hodža csehszlovák miniszterelnök fogadta az Egyesült Magyar Párt képviseletében Szüllő Gézát, Jaross Andort, Esterházy Jánost és Korláth Endrét, akik átnyújtották a magyarság követeléseit, melyek leglényegesebb pontja a nemzetiségi önkormányzat megadásának követelése. A Magyar Távirati Iroda információi szerint ugyanezen a napon a miniszterelnök külön fogadta a kárpátaljai magyarság részéről Korláth Endrét, Hokky Károlyt, R. Vozáry Aladárt és Köszörű Károlyt, akik átnyújtották a kárpátaljai magyarság külön kívánságait tartalmazó memorandumot, és ismertették a június 26-i munkácsi nagygyűlés határozatát.

1938. október 7-én Pozsonyban az Egyesült Magyar Párt szenátorai, nemzetgyűlési és tartománygyűlési képviselői megalakították a Magyar Nemzeti Tanácsot mint a csehszlovákiai magyarság legfőbb nemzeti szervét. Időközben Kárpátalján a Volosin-kormány betiltotta az összes politikai pártot, köztük az Egyesült Magyar Pártot is. 1939. január 28-án Hokky Károly kárpátaljai szenátor interpellációt jegyeztetett be az Egyesült Magyar Pártnak Kárpátukrajnában történt betiltása és a magyarságnak a választásokból való erőszakos kirekesztése miatt. Az ügyben Esterházy János országos elnök – elődje, Jaross Andor tárca nélküli felvidéki miniszter lett az Imrédy-kormányban – is tiltakozott Hácha Emil köztársasági elnöknél. E naptól az ungvári *Kárpáti Magyar Hírlap* „Ung–Bereg–Ugocsa egyesített vármegyék és a Felvidéki Egyesült Magyar Párt Kárpátaljai Kerületének hivatalos lapja"-ként jelent meg Kováts Miklós szerkesztésében. A lap egyik felhívása: „Lépjen be minden magyar a Felvidéki Egyesült Magyar Pártba! – A volt kárpátaljai, ma felvidéki magyarsághoz szól ez a felhívás!" 1940. március 15-én kimondták az Egyesült Magyar Párt (volt Keresztényszocialista Párt és Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt, későbbi nevén Magyar Nemzeti Párt) feloszlását, illetve a Magyar Élet Pártjába történő beolvadását a visszacsatolás után. A MÉP-et Teleki Pál hozta létre 1939-ben, s az

1944 márciusáig volt kormányzó párt Magyarországon. Korláth Endre már a magyar parlament képviselőjeként kijelentette: „akik nem az Egyesült Magyar Pártnak, hanem csehszlovák pártoknak voltak tagjai, nem voltak sem nemzethűek, sem tisztességes magyarok." A „húszéves küzdelemben kivívott" intézmények megszűntek, köztük a politikai szervezetek is.

5.6. Magyar társadalmi egyesületek

A Csehszlovák Köztársaság széleskörű kulturális lehetőségeket biztosított polgárai számára, támogatta a közművelődést, könyvtárakat létesített, a korábbi magyar kulturális intézményrendszert azonban teljes egészében felszámolta. A magyar kulturális élet színterei a kaszinók, a dalosegyletek, a nőegyesületek, olvasókörök, a gazdakörök, a munkáskörök, a sportszervezetek voltak. Az 1920-as évek közepétől, az 1930-as években a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE) és a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúregyesület (PRMKE) töltött be központi szerepet. A PRMKE 1934–1937 között Ungváron *Kultúra* címmel regionális hatókörű lapot is kiadott Wiczmándy Jenő szerkesztésében. Az 1905-ben alapított ungvári Gyöngyösi Irodalmi Társaság működését 1919-ben felfüggesztették, s az csak a második világháború időszakában újította fel ismét tevékenységét. Az 1883-ban alapított Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet pedig már 1918-ban feloszlatták.

A kárpátaljai magyar kultúregyesületek sorában a legeredményesebben a húsz év alatt az ungvári Mozaik Kultúregyesület, illetve az 1930-as években a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúregyesület és a Beregszászi Irodalmi és Színpártoló Egyesület működött. A helyi irodalmi életről Móricz Zsigmond (1879–1942), a korszak egyik legjelesebb magyarországi alkotója is azt tartotta: „A szlovenszkói és ruszinszkói irodalmi élet fejlődését egészségesnek találom. Már régebben hirdettem, hogy az irodalom szempontjából a decentralizációnak óriási jelentősége van, s most, hogy Pozsonyban, Kassán, Ungváron és Kolozsváron magyar irodalmi centrumok alakultak, az utódállamok magyar irodalmának kialakulása helyes útra terelődött." „Nagy, nemes és igazi kultúrhivatást teljesít itt a Mozaik, amely előtt kalapot kell emelni minden kultúrembernek. Bár volna minden magyar városnak olyan kulturált, magas fajsúlyú irodalmi testülete, mint Ungváron a Mozaik!"

Ezenkívül számos kisebb-nagyobb helyi szervezet szervezte a ma már elképzelhetetlen mennyiségű rendezvényt, klubestet, megemlékezést, felolvasást, népfőiskolát és egyebeket. A magyarság kiemelt reprezentatív eseménye volt minden év elején Beregszászban a Magyar Nemzeti Bál. Tömegeket mozgattak meg az igen népszerű torna- és sportegyesületek, melyek kulturális rendezvényeikkel is kitűntek. Az 1918 előtti jelentős magyar klubokat a nagyközönség futballklubokként ismerte, de a futball mellett más sportokat is műveltek. Az északkeleti országrészben a legjelentősebbek közé tartozott az 1906-ban alapított Ungvári Lawtenisz Club (ULTC), amely három éven át csak teniszklub volt, majd 1909-ben új nevet vett fel: Ungvári Atlétikai Club (UAC), és futballcsapatot is szervezett, amely 1914-ben Kelet-Magyarország bajnoka lett. A klub a két világháború közötti időszakban is aktívan működött. Ugyanígy az 1907-ben alakult Nagyszőlősi Sport Egyesület (NSE), mely több sportágban is eredményes volt a két világháború között. A csehszlovák időszakban a sportklubok jellemzője volt, hogy nemzetiségi elven szerve-

ződtek, az egyes sportszövetségek azonban valamennyi klub tevékenységét összefogták, függetlenül azok etnikai jellegétől. Így például 1920-ban jött létre a Kárpátaljai Labdarúgó Szövetség, amelyben a magyar, a német, a szlovák és a ruszin egyesületek is részt vettek. Eseményszámba ment a magyarországi labdarúgócsapatok vendégjátéka, magyar olimpiai bajnokok bemutató szereplése. Jóval előbb a nevezetes debreceni virágkarneváloknál, már 1926-ban virágkarnevált és rózsakirálynő-választást szervezett az UAC.

A Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség jóval később, 1928-ban alakult meg. Előbb felvette soraiba a Magyar Labdarúgó Szövetséget, majd sorra alakította az új szakszövetségeket (tenisz, atlétikai, asztalitenisz, úszó, jéghoki, birkózó és boksz, valamint kerékpáros). A CSMTSZ-hez tartozó kárpátaljai magyar sportegyesületek: több sportegyesület vagy sportklub is működött Ungváron, Munkácson, Beregszászban, ezenkívül Nagyszőlősön, Csapon, Huszton, Királyházán, Kőrösmezőn, Aknaszlatinán, Szolyván, Técsőn, Tiszaújlakon, Várpalánkán. Ungváron sportlap is indult 1931-ben *Sport Híradó* címmel, amely 1934-ig több-kevesebb rendszerességgel jelent meg, majd 1937-ben revitalizálódott egy rövid időre. Főként a kárpátaljai magyar futball-élettel foglalkozott. Kárpátaljai válogatott labdarúgó volt a beregszászi Kalocsai Géza (1913–2008), aki 1934-ben tagja volt a világbajnoki ezüstérmes csehszlovák válogatott keretnek. Később a magyar válogatott mezében is játszott: a Kispest, az Újpest és a Ferencváros színeit is viselte pályafutása alatt, végül az edzői pályán is sikeres volt. A jeles fancsikai festő és pedagógus, Kutlán István (1894–1969) a sportnak is hódolt, Kárpátalja birkózóversenyeinek többszörös győztese volt. 1937. szeptember 12. és 19. között „kisantant" autós és motoros versenyt rendeztek a Prága–Bukarest–Belgrád útvonalon, amely Kárpátalján szeptember 14-én haladt át (az Ungvár–Munkács–Beregszász–Tiszaújlak útvonalon). Turczel Lajos (1917–2007) neves szlovákiai magyar irodalomtörténész Kárpátalja két világháború közötti sporttörténetével is foglalkozott. A kárpátaljai sportújságírás és sporttörténetírás jeles alakja volt Fedák László (1911–1992).

A kárpátaljai társadalmi, kulturális szervezetek az időszakban mindig hangsúlyozták önállóságukat, különállásukat a szlovenszkói egyesületektől, felemelték szavukat minden beolvasztási törekvés, kívülről jövő befolyás ellen. Kiss Árpád és Horváth Kálmán például a magyarországi Kisvárdán voltak színigazgatók, és még 1919-ben és 1920-ban is átjártak a határon, hogy az ungvári városi tanácsnál jelezzék szándékukat az önálló podkarpatszka ruszi magyar színi kerület megalakítására, melyhez Ungvár, Munkács, Beregszász és Nagyszőlős tartozna. (Az addigi, azaz „a régi magyar" beosztás szerint Ungvár, Munkács és Nyíregyháza tartozott egy kerületbe.) Az önálló színi kerület az 1920-as években zavartalanul fennállt, az 1930-as években összevonták a kelet-szlovenszkóival, ami ellen Kárpátalján folyamatosan tiltakoztak. A kárpátaljai színigazgató ekkor Polgár Károly, majd Juhász Árpád volt. Már 1926-ban megalakult Ungváron az önálló Ruszinszkói Magyar Színpártoló Egyesület. Az egyesület önálló színi tanfolyamokat szervezett, önálló színházi lap hosszabb-rövidebb ideig létezett *Színházi Újság*, majd *Ruszinszkói Színházi Élet* címen. A kárpátaljai magyar színtársulat tagjai között több Budapesten éppen munkanélküli, ezért ide szerződött színészt lehet fellelni. A kárpátaljai színpadon fellépett Beregi Oszkár, Rózsahegyi Kálmán, Medgyaszay Vilma, Kiss Manyi, ifj. Latabár Árpád, Fedák Sári, Mezei Mária, Tőkés Anna, Somlay Artúr, Muráti Lili, Törzs Jenő, Vaszary Piri, Dayka Margito, Lázár Mária, Perczel Zita. Az amatőr színjátszók pedig sorra mutatták be helyi szerzők nyomtatásban is napvilágot látott darabjait. Érdekes módon

a kortárs sajtóban megjelent tudósítások azt sugallják, hogy az amatőr színjátszás nagyobb társadalmi eseményt jelentett, nagyobb pillanatnyi érdeklődést váltott ki, mint a hivatásos színjátszás. A színtársulatok életben maradását a látogatottság biztosította, amely hullámzó képet mutatott. Az áttöréshez gyakran kellett apellálni a közönség nemzeti érzelmeire, illetve szóvá tenni annak esetleges elhalványodását. Kisebbségben a nemzeti kultúra fogyasztása a nemzeti hovatartozás megvallását jelentette.

A többségében magyarlakta területeken már 1918 előtt is számos dalárda működött. A két világháború közötti időszakban is komoly presztízst jelentett egy-egy településnek, ha volt dalárdája. Az énekkari mozgalom legjelesebb eseményei az 1930-tól évente megtartott dalosünnepélyek voltak. A kárpátaljai magyar dalárdák találkozói Nagyszőlősön, Beregszászban, Munkácson, Ungváron kerültek megrendezésre, és volt „gyermek dalos verseny" is Tiszaújlakon és Beregszászban is. Az 1930-as években már tartottak szépségkirálynő-választásokat. 1935-ben a hármas határ – Csehszlovákia, Magyarország, Románia – közönsége rendezett több ezres felvonulást a tiszabecsi Rákóczi-emlékoszlophoz.

Az ifjúságot a cserkészszövetség tömörítette. A kárpátaljai cserkészszövetség 1920-ban alakult; cseh/szlovák, ruszin/ukrán, zsidó és magyar tagozatai voltak. Az utóbbit 1923-ban szervezte meg Haba Ferenc, a beregszászi gimnázium tanára. 1934-ben saját folyóirat kiadásával is megpróbálkoztak *Magyar Cserkész* címmel, azonban csak az első szám jelent meg, azután a kárpátaljai magyar cserkészek a szlovákiai magyar cserkészek Komáromban megjelenő hivatalos lapját, a *Tábortüz*et fogadták el hivatalos lapjuknak. Magyar cserkészcsapatok működtek Beregszászban, Munkácson, Ungváron, Asztélyban, Csapon, Kaszonyban, Királyházán, Nagyszőlősön, TécsőnésTiszaújlakon. A Prágában tanulmányaikat folytató magyar egyetemisták és főiskolások alakították meg a Szent György Kört, amely a Kolozsvári testvéreknek a csehszlovák fővárosban található Szent György-szobráról kapta a nevét. Ez a cserkészkör alakult át az 1928-as gombaszögi táborozás alkalmával Sarló mozgalommá. A baloldali mozgalomról egyik alapítója, Balogh Edgár a következőket írta: „A kisebbségi magyar diákokat ki kell vezetni a magyar vidékre, tömegeink közé, hogy megismerjék ne csak a falusi kultúra sajátos voltát, hanem meglássák, tapasztalják, tanulmányozzák a kisgazda, a törpebirtokos, a zsellér, a városba járó gyári paraszt-munkás, a föld viszonyait is. Ez a tanulmányozás készíti elő azt a kisebbségi magyar új értelmiséget, amely nem frázisokra, politikai jelszavakra vagy vakon elfogadott teóriákra, hanem a kisebbségi magyar tömegek valóságos követelményeinek ismeretére építi fel a maga történelmi mozgalmát, felemelvén természetesen a helyi jelenségeket a világhorizontba és a társadalomtudomány síkjára." Tagja volt többek között Munkácsról Bertók János és Sáfáry László.

6. Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz / Kárpáti Ukrajna) kérdése a nemzetközi politikában

6.1. A müncheni egyezmény

Az 1930-as évek végén Közép-Európa ismét válságba jutott. A náci Németország és a fasiszta Olaszország célul tűzte ki a világ politikai térképének újrarajzolását. A második világháború fenyegető közelségbe került. Különösen bonyolulttá vált Csehszlovákia hely-

zete, amelyhez a szóban forgó időszakban Podkarpatszka Rusz néven Kárpátalja is tartozott. Az 1930-as évek második felében Magyarország is – mely igényt formált a kárpátaljai régióra – erőteljesen militarizálódott.

1938. szeptember 29–30-án Münchenben tanácskoztak Németország, Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia képviselői. A Csehszlovák Köztársaság sorsáról döntöttek úgy, hogy az érintett országnak nem volt beleszólása a kérdésbe. Adolf Hitler nem csak a Szudéta-vidék megszerzésére törekedett, hanem Csehszlovákia teljes feldarabolására, de ezt a végső célját igyekezett leplezni. Hitler azzal az ürüggyel, hogy a szudétanémetek etnikai diszkriminációnak vannak kitéve, követelte Nagy-Britanniától és Franciaországtól, hogy gyakoroljanak nyomást Csehszlovákiára. A náci „ötödik hadoszlop" incidenseket provokált a Szudéta-vidéken, ami tovább élezte a helyzetet. Az események gyorsan pörögtek. 1938. szeptember 18-án Nagy-Britannia és Franciaország előkészítette, másnap, szeptember 19-én pedig átadta az ultimátumot Csehszlovákiának. Szeptember 20-án a kormány elvetette az ultimátumot, majd szeptember 21-én megkapta az újabbat. Végül a müncheni konferencián a csehszlovák delegáció meghallgatása nélkül döntöttek a német többségű csehszlovákiai területek Németországhoz történő csatolásáról. Csehszlovákia kénytelen volt lemondani a németek által lakott területekről.

(Szudétanémeteknek Franz Jesser kultúrgeográfus nevezte el 1902-ben Cseh- és Morvaország német ajkú lakosait. Általánosan elfogadott kifejezéssé az 1919. évi saint-germain-i békeszerződés után vált, amikor a 3,3 millió német lakos az újjáalakult Csehszlovák Köztársaság állampolgára lett. Konrad Henlein 1933. október 1-jén megalakította a „Szudétanémet Hazafias Frontot" /1935-től Szudétanémet Párt – SdP/, amely követelte a szudétanémetek autonómiáját, 1937–38-ban pedig – a korábbi autonómiakövetelését meghaladva – a szudétanémet területeknek a Német Birodalomhoz csatolását.)

A müncheni egyezmény kegyetlen csapást mért Csehszlovákiára, amely elvesztette nehéziparának felét, szénbányászatának 66%-át, villamosenergia-termelésének 70%-át, feketefém kohászatának 70%-át, vegyiparának 86%-át, textiliparának 80%-át, területének egyötödét és lakosságának közel egynegyedét.

A csehszlovák vezetés tisztában volt a helyzet súlyosságával. Amikor Andor Hencke, a prágai német követség ügyvivője átadta a müncheni követeléseket Kamil Krofta külügyminiszternek, az utóbbi a következőket mondta: Csehszlovákia számára „ez olyan katasztrófa, amire nem szolgált rá. Nem tudom mi haszna származik ebből a döntéshozóknak, de nem mi vagyunk az utolsók. Utánunk másokra is ugyanez a sors vár." Jan Masaryk összegzése szerint „Csehszlovákia megszűnt az 1918-as határok között létezni".

Bár Münchenben nem foglalkoztak Podkarpatszka Rusz kérdésével, a döntés mégis negatívan befolyásolta a régió sorsát. 1938. szeptember 29-én elfogadták a müncheni egyezményhez kapcsolódó kiegészítő nyilatkozatot, mely szerint a négy hatalom kormányfői – Adolf Hitler, Neville Chamberlain, Édouard Daladier, Benito Mussolini – „kijelentik, hogy a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdése, amennyiben azt a következő három hónapon belül az érdekelt kormányok közötti megegyezés útján nem rendezik, a négy hatalom itt jelen levő kormányfői újabb összejövetelének tárgya lesz." Ez a kiegészítés a magyar diplomácia első komoly sikere volt, amit a határok megváltoztatása érdekében végzett diplomáciai tevékenységével elért, s közvetlenül érintette Kárpátalját is. A magyar diplomácia Münchent megelőzően komoly erőfeszítéseket tett a siker érdekében, elsősorban Olaszország támogatásával.

6.2. Komáromi tárgyalások

A müncheni egyezmény kiegészítő nyilatkozatában foglaltaknak megfelelően, Kamil Krofta csehszlovák külügyminiszter 1938. október 1-jén közölte Wettstein János prágai magyar követtel, hogy a Csehszlovák Köztársaság kormánya kész tárgyalásokat kezdeni abból a célból, hogy megegyezés szülessen a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség kérdésében, s úgy véli, az volna a legcélszerűbb, ha magyar és csehszlovák szakértőkből álló bizottságot hoznának létre. 1938. október 3-án a magyar kormány a következőket szabta meg a csehszlovák kormánynak a tárgyalások feltételéül: 1. A magyar nemzetiségű politikai foglyokat haladéktalanul bocsássa szabadon. 2. A magyar nemzetiségű katonákat haladéktalanul szereltesse le és bocsássa haza. 3. Élet- és vagyonvédelem biztosítására helyi rendfenntartó osztagokat állítson fel vegyes vezetés alatt. 4. Területek átadásának szimbolikus jele gyanánt 2–3 csehszlovákiai határ menti város Magyarországnak átengedendő s magyar csapatok által szállandó meg. Ilyenek gyanánt jönnek tekintetbe nyugati részen: Komárom, vagy Párkánynána, vagy Ipolyság; keleti részen pedig Sátoraljaújhely vagy Csap, vagy Beregszász. 5. Végül a magyar kormány javasolja, hogy magyar–csehszlovák közvetlen tárgyalásokat kezdjenek Komáromban. A tervek szerint az etnikailag homogén csehszlovákiai magyar területeket kellett volna átadni Magyarországnak. Ungvár, Munkács és Nagyszőlős esetében a népszavazás felvetése problematikus lett volna.

Ezekkel az elképzelésekkel kezdődtek el a komáromi tárgyalások, melyek 1938. október 9. és 13. között zajlottak. A magyar diplomácia súlyos követeléseket támasztott Csehszlovákiával szemben: az 1910. évi népszámlálás alapján abszolút többségben magyarlakta terület visszacsatolása, népszavazás a vegyes lakosságú területeken, a többi nemzetiség számára pedig önrendelkezési jogot követelt. A komáromi tárgyalások nem vezettek eredményre. Tulajdonképpen félbeszakadtak, mivel Csehszlovákia nem tudta elfogadni a magyar követeléseket, a magyar fél pedig a csehszlovák ajánlatot.

1938. október 13-án a magyar küldöttség hivatalosan bejelentette, hogy „Magyarország megszakítja a közvetlen tárgyalásokat". Világossá vált, hogy a két ország vitája ezen az úton nem rendezhető. Magyarország felrótta Csehszlovákiának, hogy nem hajlandó engedményeket tenni, ezért Olaszországhoz és Németországhoz fordult, hogy vállalják el a döntőbíró szerepét. Nagy-Britannia és Franciaország nem kívánt beleavatkozni a vitába. Benito Mussolini azt tanácsolta a magyaroknak, hogy „azonnali jegyzékben kérjék a négy nagyhatalom sürgős összehívását, rámutatva arra, hogy legkisebb remény sem maradt, hogy közvetlen tárgyalások újra felvétessenek, megvilágítván, hogy a döntés halogatása veszéllyel jár a békére." Mussolini még hozzátette, hogy „a repülőgépeket az első hívó szóra átdobják Magyarországra. Azok teljes készültségben vannak és másfél óra repülési idővel el tudják érni Budapestet". Az új csehszlovák külügyminiszterrel, František Chvalkovský-val való beszélgetés során Adolf Hitler kifejezte sajnálkozását, hogy „még mindig nem sikerült megoldani a csehszlovákiai magyar kisebbség kérdését". A döntőbírósági ítélethozatalt 1938. november 2-ára tűzték ki.

6.3. Az első bécsi döntés

Volosin Avgusztin, az új kárpátaljai miniszterelnök 1938. november 2-án érkezett Bécsbe, a döntőbíráskodás helyszínére, noha a bizottság munkájában nem vett részt. A forgatókönyv szerint, ha a magyar–csehszlovák bizottság nem tud megállapodásra jutni a vitás kérdésekben, akkor Németország és Olaszország dönt.

Az 1938. november 2-án elfogadott első bécsi döntés kimondta: „1. A Csehszlovákia részéről Magyarországnak átengedendő területek a csatolt térképen vannak megjelölve. A határok helyszíni megvonása a magyar–csehszlovák bizottság feladatát képezi. 2. A Csehszlovákia által átengedendő területek kiürítése és Magyarország részéről való megszállása 1938. november 5-én kezdődik és azt 1938. november 10-éig végre kell hajtani. A kiürítés és megszállás egyes szakaszait, úgyszintén annak egyéb módozatait magyar–csehszlovák bizottságnak kell haladéktalanul megállapítania. 3. A csehszlovák kormány gondoskodni fog arról, hogy az átengedendő területek a kiürítéskor rendes állapotukban meghagyassanak. 4. A területátengedésből adódó részletkérdéseket, különösen az állampolgárság és az optálás kérdését magyar–csehszlovák bizottságnak kell rendezni. 5. Hasonlóképpen magyar–csehszlovák bizottságnak kell megállapodnia a Csehszlovákia területén maradó magyar nemzetiségű egyének és az átengedett területeken megmaradó nem magyar nemzetiségű egyének védelmére vonatkozó közelebbi rendelkezésekben. [...] 6. Amennyiben a területek Magyarországnak való átengedéséből a Csehszlovákiának megmaradó terület számára gazdasági vagy forgalomtechnikai természetű hátrányok és nehézségek származnának, a magyar királyi kormány megtesz minden tőle telhetőt, hogy az ilyen hátrányokat és nehézségeket a csehszlovák kormánnyal egyetértésben kiküszöbölje."

Az első bécsi döntés értelmében az új magyar–csehszlovák határ a Bótrágy, Kis- és Nagygut, Jánosi, Kovászó [Kvaszovo], Oroszi [Oroszijevo], Keresztúr, Újlak [Vilok],

Első bécsi döntés (Felvidék, Kárpátalja, 1938) (Készítette: Sebők László)

Beregszász, Őrdarma [Sztorozsnica], Ungvár, Radvánc [Radvanka], Daróc [Dravci], Nagygejőc, Korláthelmec [Holmec], Nagydobrony, Barkaszó, Izsnyéte [Zsnyatino], Várkulcsa [Kljucsarki], Munkács, Fornos, Schönborn [Nove Szelo], Felsőremete, Salánk, Mátyfalva [Matyijevo], Csoma, Feketeardó vonalon húzódott. A müncheni és az első bécsi döntésekkel Csehország elvesztette területének 33%-át, Morvaország 36%-át, Szlovákia 21%-át, Kárpátalja pedig 12%-át. Magyarországhoz került 171.711 lakos, köztük 33.324 ukrán (ruszin), 16.463 cseh és szlovák és 82.179 magyar.

Az első bécsi döntés öt kárpátaljai járást érintett: az Ungvárit, a Munkácsit, a Beregszászit, a Nagyszőlősit és az Ilosvait. Podkarpatszka Rusz (Kárpáti Ukrajna) elvesztette a városok közül Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt. Az Ungvári járásból elcsatoltak 22 települést 10.719 ukrán/ruszin és 18.687 magyar lakossal, a Munkácsi járásból 15 települést 12.153 ukrán/ruszin és 12.253 magyar lakossal, a Nagyszőlősi járásból 18 települést 3.471 ukrán/ruszin és 8.752 magyar lakossal, a Beregszászi járásból 40 települést 6.343 ukrán és 40.962 magyar lakossal, az Ilosvai járásból egyetlen települést – Salánkot, ahol 648 ukrán/ruszin és 1.525 magyar élt.

Az első bécsi döntés végrehajtása érdekében csehszlovák–magyar határmegállapító bizottság alakult, összesen tizenegy különféle albizottsággal. Ezek az albizottságok általános, katonai, territoriális, etnográfiai, pénzügyi, gazdasági, kereskedelmi és jogi kérdéseket vizsgáltak. A bizottságnak csehszlovák részről két ukrán, két szlovák és egy cseh tagja volt. Kárpáti Ukrajnát képviselte Julij Bracsajko és Mikola Dolinai. Szakértőként vett részt a munkában J. Jirkovski, L. Macháček, V. Primich. Kárpáti Ukrajna képviselői megegyeztek a határátlépés rendjéről, valamint a vagyontárgyak kimenekítéséről a Magyarországnak átadott területekről. A kommunikációs vonalak 1939. január 9-től álltak helyre. Az 1938. november 10-én megkezdett evakuációt Volodimir Komarinszkij, Dmitro Nyimcsuk és Vaszil Hrendzsa-Donszkij irányította.

Az első bécsi döntés kemény csapást mért Csehszlovákiára és azon belül Kárpáti Ukrajnára is. A csehszlovák–magyar határ átrendeződött, Kárpáti Ukrajna viszont továbbra is Csehszlovákia része maradt.

Az 1930-as évek végén tehát Kárpátalja ismét a nagypolitika ütközőzónájába került. A müncheni egyezmény, de különösen az első bécsi döntés mély válságba sodorta Csehszlovákiát, amely a teljes összeomlás szélére került.

6.4. Az első kárpátaljai kormány tevékenysége

A prágai kormány a két világháború közötti időszakban folyamatosan halogatta a megígért autonómia bevezetését Kárpátalján. A két évtized végére világossá vált, hogy most már nem lehet hivatkozni a helybeliek politikai éretlenségére. 1938 gyökeres változásokat hozott Kárpátalja társadalmi-politikai életében. Az 1920–30-as években két alapvető politikai irányvonal kristályosodott ki a pártok orientációja tekintetében: az ukrán és a ruszofil. 1938-ra azonban a legnagyobb befolyásra az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács és a Központi Orosz Nemzeti Tanács tett szert. A két szervezetben a vezetés, a koordináció a régió politikai elitjének kezében volt.

1938. szeptember 21-én Prágában a kormánnyal tárgyalóasztalhoz ültek Bacsinszkij Edmund, Pjescsak Iván, Kosszej Petro, Fenczik István, Bródy András, Földesi Gyula,

Zsidovszkij Petro és Révai Julian kárpátaljai parlamenti képviselők. Ezúttal mindkét fél részéről megmutatkozott a szándék a megegyezésre a régió autonómiáját illetően. 1938 októberének első napjaiban újra tárgyalóasztalhoz ültek, ekkor már azzal a határozott szándékkal, hogy konkrét eszmecserét folytassanak a kárpátaljai kormány megalakításáról. Az 1938. október 7-i ülésnapon határozatot fogadtak el arról, hogy a kárpátaljai kormány tagjai csak a prágai parlament és szenátus tagjai közül kerülhetnek ki. Ugyanezen a napon a ruszofil blokk képviselői javaslatot terjesztettek elő az állami és a végrehajtó hatalom decentralizációját illetően. 1938. október 8-án Ungváron megalakult Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsa, melynek tagjai lettek: Kaminszki József, Homicsko Vaszil, Demko Mihajlo (Központi Orosz Nemzeti Tanács), Volosin Avgusztin, Brascsajko Julij, Nyimcsuk Dmitro (Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács), Bródy András, Földesi Gyula (Autonóm Földműves Szövetség), Bacsinszki Edmund, Kosszej Petro (Köztársasági Földműves Párt), Fenczik István (Orosz Nemzeti Autonomista Párt), Révai Julian (Szociáldemokrata Párt), Pjescsak Iván (eperjesvidéki Autonóm Földműves Szövetség) és Zsidovszkij Petro (eperjesvidéki Köztársasági Földműves Párt). A Podkarpatszka Ruszi Nemzeti Tanácsban ily módon minden fajsúlyos politikai erő képviseltette magát.

Az autonómia ügye 1938. október 8-ától lépett újabb szakaszába. A két világháború közötti időszakban aktív autonomista politikát folytató pártok, a ruszofil és az ukrán irányzatok közös győzelmeként fogható fel, hogy erre sor került. Még 1938. szeptember 2-án a ruszofil és az ukrán irányzatok képviselői aláírtak egy közös nyilatkozatot, amire a csehszlovák kormány nem reagált. A Bacsinszki Edmund által nyilvánosságra hozott követelések között szerepelt az Eperjesi járás Podkarpatszka Ruszhoz csatolása, a verhovinai járások anyagi megsegítése, valamint kormányzati szinten személycserék végrehajtása. A tanács első ülésén memorandumot fogadtak el, amely azzal zárult, hogy azonnal szükség van a Podkarpatszka Rusz jogi státusára vonatkozó törvény elfogadására.

1938. október 8-án Jan Sirový cseh-szlovák miniszterelnök felmentette Hrabár Konstantin kárpátaljai kormányzót, és helyébe Párkányi Ivánt nevezte ki. A közigazgatási karriert befutott Párkányi lett a tárgyalt időszakban a negyedik kárpátaljai kormányzó. Az új kormányzó 1938. október 16-án kiáltványt adott ki, melyben nyugalomra, a munka folytatására, békességre és a cseh-szlovák állam iránti hűségre szólított fel. Ám az események olyan gyorsan követték egymást, hogy az utolsó kormányzónak már nem volt alkalma az érdemi munkára. A kárpátaljai parlamenti képviselők és szenátorok már előálltak azzal a követeléssel, hogy állítsanak fel önálló kárpátaljai kormányt. A kormányzói hatalom a két világháború közötti időszakban gyakorlatilag változatlan volt, inkább jelképesnek mondható, mintsem ténylegesnek. Azonban a kormányzói intézmény felállítása és fenntartása fontos lépés volt a politikai autonómia felé vezető úton. 1938. november 4-én Párkányi lemondott a kormányzói tisztségről és visszatért Prágába az államfői hivatalba.

A két irányzat képviselői közösen döntöttek a kárpátaljai kormány összetételéről. Révai Julian javaslatára a döntés-előkészítésre mindkét nemzeti tanácsból három–három tagot hívtak meg. Az ukrán küldöttség vezetője Volosin Avgusztin, a ruszofil küldöttségé pedig Kaminszki József volt.

A körültekintő előkészítő munka nyomán a kárpátaljai autonóm kormány 1938. október 11-én alakult meg. Miniszterelnök Bródy András, a ruszofil irányzat vezető politikusa lett. A kormány összetételét jóváhagyta a Csehszlovák Köztársaság minisztertanácsa. A kormány miniszterei: Bacsinszki Edmund, Révai Julian, Fenczik István; államtitkárok:

Volosin Avgusztin és Pjescsak Iván. Október 12-én a miniszterek Prágában letették az esküt. Az első autonóm kormánynak így négy ruszofil és két ukrán irányzatú tagja volt. Ez az arány teljes mértékben tükrözte a korabeli kárpátaljai politikai erőviszonyokat.

Bródy András miniszterelnöki kinevezése nem volt meglepetés, hiszen az általa vezetett nemzeti-kulturális és politikai irányvonal a két világháború közötti időszakban végig őrizte vezető szerepét a régió ruszofil autonomista társadalmi-politikai erői között. Le kell szögeznünk azt is, hogy pártja, az Autonóm Fölműves Szövetség, amely 1923-ban alakult meg, a politikai feladatok sorában végig az első helyen szerepeltette az autonómia követelését, amit tükrözött a párt programja, sőt, elnevezése is.

Bródyt elismerően fogadta a hegyvidéki járások kizárólag ukrán lakosságának egy része is. Azonban kormánya igen rövid ideig maradt a hatalomban, s miniszterelnöksége alatt mindössze három kormányülésre került sor (1938. október 15-én, 18-án, illetve 22–23-án).

Az első ülésen, 1938. október 15-én döntöttek a minisztériumok felállításáról, illetve meghatározták e minisztériumok feladatkörét. Meghoztak számos gazdasági jellegű döntést is. Ezenkívül jóváhagyták az *Урядовий вісник* [Kormányzati Közlöny] című kormánylap megalapítását.

A második ülésen, 1938. október 18-án Fenczik István beszámolt a Szlovákiával folytatott határtárgyalások menetéről, Révai Julian pedig tájékoztatott az állami és magánvagyon Kárpátalja területén kívülre vitelének tilalmáról. Volosin Avgusztin beszámolt a szociális központ szervezéséről. Ezenkívül szóba került az amnesztia, a Németországgal való együttműködés, valamint Kárpátalján a német nemzeti kisebbség politikai szervezetei tevékenységének kérdése is. Döntöttek arról, hogy bezárják a cseh tannyelvű iskolákat azokon a településeken, ahol nincs iskolás korú cseh lakosság.

A harmadik ülésen, 1938. október 22–23-án, Kárpátalja belpolitikai viszonyai, illetve a magyar területi aspirációkat megfogalmazó ultimátumra adandó ésszerű reagálás került terítékre.

Bródy kezdeményezésére bizottságot alakítottak, melynek tagjai ismert kárpátaljai tudósok lettek: Szova Péter, Gerovszki Georgij, Kondratovics Irenej, Beszkid Mikola és Panykevics Iván. Feladatul azt kapták, hogy tudományos alapon bizonyítsák: Kárpátalja – ruszin föld, amivel „kivédhetők a magyar követelések". Az 1938. október 23-i második ülésnapon határozatot hoztak arról, hogy a kérdésben népszavazást kell tartani. A kormány felszólította az intézményeket, különösen a hadsereget, hogy őrizzék meg a nyugalmat.

1938. október 24-én a cseh-szlovák kormány Kárpátalja és Szlovákia autonóm kormányai képviselőinek részvételével tárgyalt a csehszlovák–magyar területi vitáról, s állást foglaltak amellett, hogy az ügyben elfogadják a döntőbíráskodást, a népszavazást azonban elvetik. Ugyanezen a napon a Cseh-Szlovák Köztársaság igazságügy-minisztere kérvényezte Bródy András képviselői mentelmi jogának visszavonását, amit a parlamenti bizottság elnöke elfogadott. Bródyval szemben az volt a vád, hogy Bertalan fedőnéven Magyarország javára kémkedett.

Nem sokkal ezután Bródy Andrást hazaárulás, a köztársaság védelméről szóló törvény megsértésének vádjával letartóztatták. Ezzel egyidejűleg elvesztette miniszterelnöki pozícióját. Bródy letartóztatása ellen hívei tiltakoztak, s a tiltakozások tömegdemonstrációkká terebélyesedtek. A kormány másik tagjára, Fenczik Istvánra szintén letartóztatás várt ugyanezen vád alapján, azonban Fenczik elrejtőzött az ungvári lengyel konzulátuson, majd Magyarországra távozott.

6.5. A második kárpátaljai kormány tevékenysége

Prága kinevezte az új miniszterelnököt Volosin Avgusztin, az ukrán irányzat vezetőjének személyében. Mindez olyan hirtelen történt, hogy a miniszterelnöki hűségesküt a Cseh-Szlovák Köztársaságra telefonon keresztül tette le Bacsinszki Edmund miniszter, Svátek Oleh tábornok és Beszkid Olekszandr alkormányzó jelenlétében.

Az új kormány 1938. október 26-án alakult meg. Volosin minden minisztere az ukrán irányzat képviselőinek soraiból került ki, az egyetlen kivétel Bacsinszki Edmund volt. A ruszofil irányzat határozottan tiltakozott az eljárás ellen. Volosin felszólította a ruszofilokat az együttműködésre, de ez a felszólítás csak deklaratív volt. Mivel saját embereik nem kerültek be a kormányba, a ruszofilok elzárkóztak az együttműködéstől. Az új kormány gyökeresen új politikai irányt vett, s ehhez a kormányhoz köthető a Kárpáti Ukrajna elnevezés bevezetése is. Volosin tisztában volt a társadalmi-politikai helyzet stabilizálásának fontosságával, és kormányával együtt igyekezett adekvát válaszokat adni a különböző elitek álláspontjára. Úgy vélte, a politikai anarchia elkerülése érdekében határozatlan időre fel kell függeszteni a politikai pártok tevékenységét. Ebben határozottan támogatta Révai Julian miniszter, akinek személyes előterjesztésére a cseh-szlovák kormány 1938. október 29-ével betiltotta az összes kárpátaljai politikai párt működését, s az egyetlen jogszerűen működő politikai szervezetnek az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanácsot ismerte el. Ez rendkívül népszerűtlen lépésnek bizonyult, lévén teljesen ellentétes a demokratikus társadalmi normákkal.

A kormánynak rendkívüli körülmények között kellett működnie. Le kellett vezényelnie többek között a kiürítést (az állami vagyon, a bankok, a gazdasági, kulturális és egyéb intézmények vagyonának kimenekítését az elcsatolt területekről), amit igen sikeresen oldott meg mindössze egy hét alatt. Szembe kellett nézni a mély gazdasági válsággal a megmaradt Kárpátalján, azaz Kárpáti Ukrajnában. Az első bécsi döntés következményei ezen a téren voltak a legsúlyosabbak. Az ipar elsősorban a fára és a sóra épült. Működött öt vegyi üzem is. A közlekedés és a kommunikáció azonban teljesen lehetetlen helyzetbe került. Volosin kormánya lépéseket tett az erdőipar átszervezésére és a villamosenergia-ipar gyökeres átalakítására. A megoldandó feladatok külföldi tőkebevonást is igényeltek. Komoly veszteségeket szenvedett a mezőgazdaság is. Kárpáti Ukrajnában igen súlyos élelmiszerhiány alakult ki, amit a kormány nem tudott saját erőből megoldani. A miniállam fennállásának teljes időszakában folyamatosan tárgyalt Romániával, Németországgal és Magyarországgal a kereskedelmi kapcsolatokról. A Volosin-kormány több segélyakció keretében próbálta enyhíteni a hegyvidéki járások súlyos nélkülözéseit.

Az országrész lakosságának zöme igen alacsony életszínvonalon tengődött. Hatalmas volt a munkanélküliség, az árak az egekbe szöktek, mindennapos volt az élelmiszerspekuláció. Az egészségügyi ellátás rendkívül alacsony színvonalú volt. A kormány erőfeszítései szociális téren alig vezettek eredményre. A legtöbb segítség az egyesült államokbeli, kanadai, európai és távol-keleti ukrán emigráció képviselőitől érkezett.

Kárpáti Ukrajna belpolitikailag is igen nehéz helyzetben volt. A politikai válságot mélyítették a cseh hivatalnokok és a helyi lakosság közötti ellentétek, valamint az ukrán táboron belüli állandó konfliktusok. 1938–1939 kérdéses időszakában szembekerült egymással két nemzedék: a fiatal, radikális nacionalisták, akik határozott cselekvést követeltek, és a mérsékelt politikára törekvő idősebb nemzedék, amely józan politizálással igyekezett

megőrizni a régió autonóm státuszát. Ennek az utóbbi elképzelésnek volt emblematikus alakja Volosin Avgusztin.

Kárpáti Ukrajna kormánya az első bécsi döntés után a Magyarországhoz került Ungvárról székhelyét Husztra tette át. A négy minisztérium – belügyi, iskolaügyi, igazságügyi és kommunikációs – mindegyikének több osztálya volt. Az igazságügyminiszter Dutka Avgusztin, az iskolaügyi miniszter Stefán Avgusztin lett, a kommunikációs minisztérium és a belügyminisztérium élén egyaránt Révai Julian állt. A belügyminisztérium osztályai: gazdasági, vasúti, posta, telefon, telegráf, egészségügy, kereskedelem és ipar, közmunka, valamint szociális ellátás. Volosinnak két személyi titkára volt: Roszoha Sztepan és Rohacs Iván. 1938 decemberétől Klocsurak Sztepan lett a miniszterelnök politikai tanácsadója, a személyzeti ügyekkel Lacanics Vaszil, a propagandával Komarinszkij Vaszil, a törvényhozással Kocsergan Mihajlo, a pénzügyekkel pedig Jefremov Szerhij foglalkozott.

1938. november 14-én a kárpátaljai minisztertanács elnöksége határozatott hozott a biztonsági szolgálat megalakításáról, amelyet a kormányfő közvetlen felügyelete alá helyeztek. November 15-én a rendőrség (policia) azzal a kéréssel fordult Volosinhoz, hogy Huszton is hozzanak létre rendőr-igazgatóságot. A miniszterelnök beleegyezését adta, azzal a kikötéssel, hogy a rendőrség elsősorban a felderítéssel foglalkozzon, azaz a rendőrség dolga volt 1.) a közbiztonság szavatolása az államellenes személyek megfigyelésével, 2.) a köztulajdon és a magántulajdon, a közerkölcs védelme és végül 3.) a közterek tisztaságának felügyelete, az utcai rendbontások és nyilvános helyeken a közbotrányokozás megakadályozása. A rendőr-igazgatóság élére J. Bilejt nevezték ki.

Volosin kormánya figyelmet fordított az igazságszolgáltatás megszervezésére is. Az első bécsi döntés utáni időszakban ez volt az egyik legfontosabb kérdés. 1938. november 9-én megkezdte munkáját a Legfelsőbb Bíróság Lőcsén (ma Szlovákia), az országrészi bíróság és az állami ügyészség pedig Ungvárról Nagybereznára költözött. 1939. január 16-án a Volosin-kormány négy rendelkezést bocsátott ki az országrészi bírósági gyakorlatról, a Legfelsőbb Bíróság és az államügyészség működéséről, valamint a köztársaság védelméről szóló törvény végrehajtásával kapcsolatos intézkedésekről. 1939. február 21-én jelent meg a bíróságokkal kapcsolatos utolsó rendelkezés, amely módosította a bírósági járások határait.

1938 novemberében alakult meg a Kárpáti Szics Népi Önvédelmi Szervezet [Організація Народної Оборони Карпатська Січ – ОНОКС]. Az első szics csoportokat az 1930-as évek elején szervezte Kőrösmezőn [Jaszinya] Klimpus Dmitro. 1938. november 9-én Huszton került sor a Kárpáti Szics alakuló ülésére. Az Alapszabály szerint a Kárpáti Szics fő célja „Podkarpatszka Rusz állami és nemzeti érdekeinek védelme és helyi ukrán polgárokban az önvédelmi szellem ébren tartása... az államellenes propaganda leküzdése és Podkarpatszka Rusz kormányának támogatása minden téren, többek között a rend és a biztonság fenntartásában." A szervezet élén a Huszton székelő Főparancsnokság, valamint a nagytanács állt. A szervezet főparancsnokává Klimpus Dmitrót választották meg. A törzskar tagja lett Roman Iván, Rohacs Iván, Roszoha Sztepan. Ez a törzskar a politikai irányítást látta el. Rajtuk kívül jól képzett katonatisztek foglalkoztak a katonai ügyekkel. A tagokat három csoportba sorolták: a) tényleges tagok, akiknek a felvételéről a parancsnokság döntött, b) pártoló tagok, akik jelentős anyagi vagy erkölcsi támogatást nyújtottak a szervezetnek és c) tiszteletbeli taggá válhatott valaki az ukrán nemzet előtti érdemekért. A pártoló és a tiszteletbeli tagokról

a tanács döntött. A tényleges tagság mellett létezett a tagjelöltség intézménye is. A Kárpáti Szics tagjai részt vettek a szervezet rendezvényein, aktív és passzív választójoggal rendelkeztek, egyenruhát, jelvényt és fegyvert viselhettek. Be kellett tartaniuk az Alapszabály előírásait, a kihágásokért büntetést járt. A Kárpáti Szics ezenkívül kulturális tevékenységet is végzett, ebben a főszerep a *Летюча естрада* [Repülő Színpad] elnevezésű művészeti együttesé volt, valamint hetilapot adott ki *Настун* [Itt az idő] címmel (szerkesztő Roszoha Sztepan).

Az 1938. november 30-i állapot szerint Kárpáti Szics osztag működött már Ökörmezőn [Volove], Ilosván [Irsava], Nagybereznán, Perecsenyben, Rahón, Szerednyén, Técsőn és Huszton. Mindegyik osztagba nagy számmal jelentkeztek a fiatalok, noha később a magyar hadsereggel szembeni fegyveres ellenállásban csak töredékük vett részt. A katonai kiképzésben részesült, azaz tényleges tagok száma nem haladta meg a kétezret. A harci feladatra legalkalmasabb osztag a huszti volt.

A szicsgárdisták helyi katonai alakulatként működtek, noha ez a státus nem kapott hivatalos jogi keretet. Fegyveres erőként céljuk Kárpáti Ukrajna védelme volt a külső betolakodókkal szemben.

A fegyverrel való ellátottság igen szegényes volt. A Kárpáti Szics vezetői többször fordultak Volosin miniszterelnökhöz, hogy fegyverezze fel őket, azonban mindannyiszor elutasításban volt részük. A fegyvertelenség, illetve az erőszakos fegyverszerzés véres összetűzéshez vezetett a Kárpáti Szics és a csehszlovák katonaság közt 1939. március 13–14-én.

1938. november 22-én módosították a csehszlovák alkotmányt, amely föderatív állammá vált Cseh-Szlovák Köztársaság néven (az ún. második köztársaság). Ugyanezen a napon hagyták jóvá a Podkarpatszka Rusz autonómiáját kimondó alkotmánytörvényt is. Az alkotmánytörvény lényegesen meghaladta a saint-germaini szerződésben és az 1920-as csehszlovák alkotmányban körvonalazott autonómiát az által, hogy engedélyezte az önálló kormány és parlament (szojm) működését, illetve összehívását.

1938. november 25-én a Volosin-kormány rendeletet adott ki, melyben Kárpáti Ukrajna területén az ukrán nyelvet tette hivatalos államnyelvvé. Másnap Huszton megnyitotta kapuit a *Нова сцена* [Új Színpad] elnevezésű ukrán színház.

6.6. Galícia és Kárpáti Ukrajna

Kelet-Galíciában örömmel fogadták a hírt, hogy Kárpátalja autonómiát kapott. Az itteni ukrán politikai szervezetek 1938. szeptember közepétől folyamatosan pozitívan reagáltak a kárpátaljaiak autonómia-törekvéseire. 1938. szeptember 16-án az Ukrán Nacionalisták Vezetősége [Провід українських націоналістів – ПУН], mely kiterjedt illegális hálózattal rendelkezett Galíciában, a következő felhívást tette közzé: „Az ukrán Kárpátalja ezekben az időkben a független Kárpátaljai Ukrán Állam eszméjét védi, mely, miután minden ukrán földön kirobban a felkelés az összes megszállóval szemben, minden ukrán egységes államába tömörül."

1938. szeptember 25-én a lembergi ukrán Sólyom [Сокіл] Társaság helyiségében D. Palijiv, a Nemzeti Egységfront [Фронт Національної Єдності – ФНЄ] vezetőjének kezdeményezésére gyűlést tartottak a kárpátaljai események megvitatására, melyen a len-

gyel rendőrség adatai szerint mintegy kétszázan vettek részt. A gyűlést követően utcai demonstrációra került sor, ahol az „Éljen Ukrajna", „Éljen Kárpáti Ukrajna" jelszavakat skandálták. 1938. október 30-án Busk városában a helyi ukrán nacionalisták tüntettek. A hírek arról, hogy Podkarpatszka Rusz autonómiát kapott, gyorsan elértek Galíciába. Az országrészben gyűléseket, demonstrációkat tartottak. Ezek többségét az Ukrán Nacionalisták Egyesülete szervezte.

Különösen aktívan tevékenykedett Roman Suhevics (1907–1950), a kárpát urkajnai szicsgárdák egyik szervezője, az Ukrán Nacionalisták Egyesülete banderista frakciójának tagja, 1943-tól az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnoka. Suhevics 1938 októberében érkezett meg Lembergbe. 1938. október 11-én a jarosławi görög katolikus székesegyházban ünnepi misét tartottak. Október 14-én Przemyśl bazilita templomában került sor ünnepi összejövetelre az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület [Українське національдемократичне об'єднання – УНДО] szervezésében, utána pedig a résztvevők ukránpárti jelszavakkal tüntettek. A demonstrálókat a rendőrség feltartóztatta. Üdvözletét és jókívánságait tolmácsolta gróf Andrej Septickij galíciai metropolita és lembergi érsek. Rövid fennállása alatt Kárpáti Ukrajnát erkölcsi támogatásban részesítették a különböző galíciai szervezetek, sőt az egyes galíciai polgárok is. A lembergi Politikai Kollégium – a politikai menekültek szervezete – 1938. november 19-i Danzigban [Gdańsk] megtartott ülésén megvitatta, miként nyújthatnának segítséget Kárpáti Ukrajnának.

1939 februárjában az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács a *Нова свобода* hasábjain felhívást tett közé *A szülőföldjükön élő és a világban szétszóródott ukránokhoz:* „1. Kérünk minden ukránt, bárhol is éljen, tegyen Kárpáti Ukrajna ügyéért. 2. Nagy és fontos szükségleteinkre való tekintettel kérjük, hogy ez a hozzájárulás legyen éves keresetük 0,5%-a, amit e felhívás közzététele után azonnal fizessenek be. 3. Megkérjük minden ország jelentős ukrán egyesületeit, azok tekintélyes vezetőit, hogy vegyék kezükbe az össznépi adakozás szervezését a helyi viszonyoknak és lehetőségeknek megfelelően."

A felhíváshoz külön nyilatkozatban csatlakozott Kárpáti Ukrajna kormánya. Már 1938 végén megkezdődött a tömeges átszivárgás a lengyel–cseh-szlovák határon. A galíciai ukránokat az a cél vezérelte, hogy hozzájáruljanak a kárpátaljai ukrán állam építéséhez. Ez a törekvés különösen Kelet-Galíciában volt erős. Az átszivárgás nagyrészt spontán folyamat volt, kevés olyan esetről tudni, hogy ez szervezett formában történt volna. Számos illegális határsértőt sikerült feltartóztatniuk a lengyel határőröknek, akiket azonnal bíróság elé állítottak. 1939. április 25-én például Szamborban a lengyel bíróság egy évre elítélte Hricak Ivanna birczai lakost. A galíciai fiatalok időnként összefogtak, hogy együtt próbáljanak átszivárogni a határon, sokszor sikertelenül. Brzeżanyban három hétig tartott huszonnyolc ukrán pere, akik közül tizenhatot kettőtől nyolc évig terjedő börtönbüntetéssel sújtottak. A bíróság előtt súlyosbító körülménynek számított, ha valakiről kiderült, hogy tagja az Ukrán Nacionalisták Egyesületének. Ebben az esetben különösen szigorú ítéleteket hoztak.

Galíciában az Ukrán Nacionalisták Egyesületének tagjai agitálták a lakosságot, önkénteseket toboroztak, segítették az illegális határátlépést. Emiatt került a stanisławówi bíróság elé V. Melnicsuk, D. Kszendzjuk, J. Szolovcsuk, J. Odonij, D. Miketcsuk, Sz. Veregyuk és P. Veregyuk. Előfordult, hogy a több hónapos vagy több éves börtönbüntetés mellett az illegális határátlépőktől megvonták az állampolgári jogokat is. Ilyen ítéletet hozott a stryji bíróság R. Kundrat, Sz. Zavadka, V. Porik, D. Holovcsan, F. Kipas, M. Szpa-

lin, J. Meleny, D. Kovaljov és I. Kiscsuk ellen. Hat hónaptól két évig terjedő börtönbüntetésre ítélték el őket, illetve háromtól öt évig terjedően megfosztották őket állampolgári jogaik gyakorlásától. 1939. április 4-én Lembergben J. Kabarovszkij, J. Litinszkij és L. Klin azért kapott hat hónaptól másfél évig terjedő börtönbüntetést, mert 1939. október 25-én tetten érték őket, hogy segédkezet nyújtottak az illegális határátlépésben. Avgusztin Volosin kormánya 1938 novemberében felhívást adott ki *A felelőtlen emigráció beszüntetése* címmel, melyet azonnal közöltek az ukrán újságok. A felhívás hatástalan maradt, bár számos egyéb figyelmeztetés is érkezett. A Kárpáti Szics megalakulását követően a határon illegálisan átszivárgó galíciaiak többsége belépett a szervezet soraiba.

A lengyel hatóságok többször intéztek tiltakozó jegyzéket a cseh-szlovák kormányhoz, amelyben követelték, hogy hasson oda, Kárpáti Ukrajna szüntesse be a lengyelellenes propagandát. A huszti kormány azonban tagadta, hogy ilyen jellegű propagandát folytatna. 1938. november 29-én a lengyelek jegyzékben követelték Prágától Melnik Konsztyantin, Melnik Andrij, Bazsazaszlavszkij Mihajlo, Kulcsickij Jevhen, Zabavszkij Volodimir és Roszoha Sztepan visszatoloncolását. A nevezett személyek többsége Kárpáti Ukrajnában kapott menedéket, s a lengyel kormány azért kereste őket, mert a gyanú szerint részt vettek a Bronislav Peratsky lengyel belügyminiszter elleni terrortámadásban. A lengyelek 1938. december 28-án újabb tiltakozó jegyzékben követelték Juszkiv Szemen, Kapusztyanszkij Teofil, Melnik Andrij és Sztefanik Hnat kiadatását.

A lengyel hatóságok rendszeresen házkutatásokat tartottak azoknál a személyeknél, akiket agitációval vagy a szökevények segítésével gyanúsítottak. 1939. január 15-én például Velikij Vilok községben négy lakóházat is felforgattak, eredménytelenül. Az efféle hatósági akciók 1939. március közepéig folytatódtak.

Lengyelországban a Kárpátaljára címzett levelek szigorú cenzúráját vezették be. A felbontott levelekből több ízben kiderítették a szökevények hollétét és foglalkozását. Átolvastak minden olyan levelet, amit Kárpátaljára címeztek, és kihúztak belőlük minden olyan részt, melyeknek akár a legcsekélyebb politikai tartalom volt tulajdonítható.

A galíciaiak részt vállaltak Kárpáti Ukrajna védelmében. Vagy az 1939 márciusi harcokban esett el, vagy az utána következő megtorlások áldozatává vált többek között Bojcsuk Vaszil, Proc Timko, Szablyuk Vaszil, Kosszak (Tarnavszkij) Zenon, Fihura Sztepan, Mihajljuk Iván és sokan mások. Nehéz sors várt mindazokra, akiket a magyar hatóságok lágerbe (a varjúlaposi koncentrációs táborba) zártak. Megalázták, megverték őket a csendőrök, a galíciai származásúakat éheztetéssel is kínozták. 1939. június 7-én mindenkinek felajánlották, hogy vagy térjen vissza Galíciába, vagy távozzon Németországba. A hazatérést senki nem választotta. Ukrán történészek kutatásai szerint Kárpáti Ukrajna felszámolása után a lengyelek számos, név szerint máig nem azonosított galíciait, akik részt vettek a kárpátaljai harcokban, agyonlőttek a Vereckei-hágónál.

6.7. Kárpáti Ukrajna politikai rendszere és választások a szojmba

Kárpáti Ukrajna politikai berendezkedését az egypártrendszer jellemezte. 1938 végéig Csehszlovákia a plurális demokrácia országa volt, ahol csak Kárpátalja területén harmincnál több olyan párt működött, melyek tevékenysége nem csak egy-egy rövid időszakot töltött ki. Kárpátalja többségi lakosságának pártjai két alapvető irányvonalat képviseltek:

ruszofil és ukránpárti. A legtekintélyesebb pártok egyike volt a Csehszlovákiai Kommunista Párt helyi szervezete, amely szovjetpárti nézeteket vallott. Közel állt hozzá a Szociáldemokrata Párt. Egyértelműen ruszofil irányvonalat képviselt az Autonóm Földműves Szövetség és a Ruszin Nemzeti Autonomista Párt. Az ukránok egységének elvi alapjaira helyezkedett az Agrárpárt ukrán frakciója, a Keresztény Néppárt, az Ukrán Parasztpárt, valamint a társadalmi egyesületek közül a Proszvita és a Plaszt. 1938. október 26-ával lényeges változás következett be a régió politikai életében. Ekkor a prágai kormány a politikai pártok feloszlatásáról döntött.

1938. október 29-i keltezéssel újabb dekrétum mondta ki, hogy az összes politikai párt megszűnik, amelyik addig Podkarpatszka Rusz területén működött. Volosin Avgusztin ukránpárti kormánya úgy vélte, hogy a demokratikus többpártrendszer feláldozható, kényszerű, bár szükséges lépés az adott történelmi, politikai körülmények között. A politikai pártok betiltása után az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács monopolizálni tudta a régió politikai életét, s az volt a feladata, hogy oldja a súlyos lépésből eredő átmenet következményeit, segítse a társadalmi-politikai viszonyok normalizálását. 1939. január 12-én, amikor ismertté vált, hogy egy hónap múlva választásokat fognak tartani a kárpátaljai szojmba (helyi parlamentbe), a Volosin-kormány ismételten kinyilvánította, hogy Kárpátalján valamennyi párt, köztük az ukrán irányvonalú pártok tevékenysége is, be van tiltva.

Időközben folytak az előkészületek egy új nemzeti párt létrehozására. 1939. január 13-án alakult meg az egységes ukrán politikai erőt képviselő Ukrán Nemzeti Egyesület [Українське Національне Об'єднання – УНО]. 1939. január 20-án a kormány legitimnek ismerte el a pártot, amely így részt vehetett a közelgő választásokon.

Az 1939. január 24-i pártgyűlésen választották meg az Ukrán Nemzeti Egyesület tisztségviselőit. Pártelnökké Révai Fegyirt, helyettesévé Tulik Mihajlót, főtitkárrá Voron Andrijt választották meg. A vezetőség tagja lett még Rohacs Iván, Hrendzsa-Donszkij Vaszil, Komarinszkij Volodimir, Babota Mikola és Banduszjak Mikola. Az elnökség tagjai: Stefán Avgusztin, Brascsajko Mihajlo, Nevicka Irina, Roszoha Sztepan, Pazuhanics Jurij, Dolinai Mikola, Klocsurak Sztepan, Lar Vaszil, Nyimcsuk Dmitro, Maruscsak Mihajlo, Popovics Dmitro, Klimpus Dmitro, Hupalovszkij Mikola. A párt tiszteletbeli elnökévé választották meg Volosin Avgusztint. A párt központja Huszton székelt, a párt hivatalos lapjává nyilvánították a *Нова Свобода* [Új Szabadság] című lapot, melynek szerkesztésével Hrendzsa-Donszkijt bízták meg.

Az új párt megjelenésére a lakosság érzékenyen reagált. Már az első két nap során közel ötezren léptek be a soraiba. A pártnak több mint kétszáz alapszervezete jött létre Kárpáti Ukrajna egész területén. A párt programja egy leendő állam uralkodó eszméinek foglalata volt. Ebben rejlik a sajátossága is. A programpontokat a pártsajtó mint útmutatást közölte arra vonatkozóan, hogy az egyszerű polgárok miként lehetnek hazafiak, miként lehetnek hűséges polgárai nemzeti államuknak. A két világháború közötti időszak összes pártja közül az Ukrán Nemzeti Egyesülethez állt a legközelebb az önálló államiság eszméje. A szervezeti keretek kialakítása után azonnal hozzáláttak a választások előkészítéséhez.

1939-ben az Ukrán Nemzeti Egyesület autoriter típusú párt volt. A párt számos tagja benne volt a kormányban, ami meghatározta a kormánypolitikát, amely szintén autoriter és emellett nacionalista volt – a kormány által elfogadott dokumentumok demokratikus megfogalmazásai ellenére.

Ráadásul 1938. november 20-i rendeletével a Volosin-kormány koncentrációs tábort (politikai fogolytábort) hozott létre Rahón. A Dumen-havasban felállított táborban azokat gyűjtötték össze, akik „1. a határon túlról dezertáltak vagy menekültek; 2. politikailag megbízhatatlanok; 3. megzavarták a rendet és a nyugalmat, például azzal, hogy indokolatlanul árat emeltek, rejtegetik a napi szükségleti eszközöket, bármilyen módon bujtogatnak és szabotálnak; 4. személyek, akik megsértik az állam és a köztársaság védelméről szóló törvényt, mivel ellenük bírósági úton nem lehet fellépni." Szabályzatot fogadtak el, amely alapján a tábor működött, a fenntartási költségeket Kárpáti Ukrajna Belügyminisztériuma állta.

A bel- és külpolitikai válsághelyzet radikális lépésekre kényszerítette a politikusokat, hogy ezzel elejét vegyék a káosznak. A helyzet csak a pillanatnyi körülményeknek felelt meg, a demokratikus normáknak nem, s kettős célt szolgált. Egyrészt szükséges volt egységes frontba terelni az ukrán nemzeti irányvonal képviselőit, a politikai és kulturális eliteket. Másrészt a kormány annak megakadályozására törekedett, hogy erős ellenzék jöjjön létre, amely szembe megy az autonóm törekvésekkel.

1939 januárjában a prágai kormány javaslatot tett a kárpátukrán kormány átalakítására (az autonóm terület harmadik kormánya). Révai Julian helyett Klocsurak Sztyepan került be a kormányba, illetve a cseh származású Lev Prchala tábornok is miniszteri tárcát kapott. 1939. január 23-án Volosin Avgusztin arról tájékoztatta Prágát, hogy Prchala kinevezése belpolitikai feszültséget okoz. Ezzel azonban a helyzet nem változott.

Kárpáti Ukrajna szojmjába 1939. február 12-ére írták ki a választásokat. A kormány nagy hangsúlyt fektetett a propagandára. A röplapok száma különösen a választások előtti napokban szaporodott meg. Minden röplap arra szólította fel az embereket, hogy szavazzanak az Ukrán Nemzet Egyesületre. A korabeli hivatalos jelentések szerint a szavazásra jogosultak 92,5%-a járult az urnákhoz, s 92,4%-uk igennel voksolt az Ukrán Nemzeti Egyesület listájára. A választások szabályos keretek között zajlottak, bár előfordultak kisebb kihágások.

Fontos azt is elmondani, hogy több olyan település volt, ahol a szavazók többsége elutasította az Ukrán Nemzeti Egyesület listáját. Ez történt többek között Iza, Gödényháza [Hugya], Verbőc [Verbovec], Kisábránka [Szmoholovica], Oroszkomoróc [Ruszki Komarivci], Nagyláz, Bukovec, Duszina, Paszika, Felsőrosztoka községekben. Több mint két ezer *nem* szavazatot regisztráltak a fővárosban, Huszton is. Ez azt bizonyítja, hogy az emberek szabadon kinyilváníthatták véleményüket. Ugyanakkor arra is rávilágít, hogy az ukrán eszme megerősödésének ellenzéke is volt. Az Ukrán Nemzeti Egyesület által tömörített ukrán irányvonal győzelme nyomán Kárpáti Ukrajna kormánya összehívta a szojmot – a régió történetében az első parlamentet.

1939. március 6-án az Ukrán Nemzeti Egyesület elnöksége és az Első Ukrán Nemzeti Tanács közös ülésen tiltakozott az ellen, hogy a prágai kormány Révai Juliant elmozdította a miniszteri székből. Az Ukrán Nemzeti Egyesület nyilatkozatot tett közé, melyben tiltakozott mindenfajta kísérlet ellen, amely a kárpátukrán kormány megbontása ellen irányul. Az 1939. március 8-i pártgyűlésen úgy értékelték a helyzetet, hogy Prága vissza akar venni az országrész által elért jogokból. A prágai kormány azonban egyre határozottabban igyekezett beavatkozni. Az Ukrán Nemzeti Egyesület folyamatosan tiltakozott. Prága végül radikális lépésre szánta el magát: közölte Huszttal, hogy csak akkor járul hozzá a szojm összehívásához, ha Révai Fegyirt leváltják a pártelnökségről. A Volosin-

kormánynak azt kellett mérlegelnie, hogy a szojm összehívását feláldozza-e egy vezető politikus pozícióban tartásáért.

1939. március 11-én közös ülést tartottak a szojm megválasztott képviselői és az Ukrán Nemzeti Egyesület elnöksége. Révai Fegyir kijelentette, hogy nem mond le önként a pártelnökségről. Volosin erre dekrétumot adott ki, mellyel elmozdította a pártelnököt a pozíciójából, illetve újabb dekrétummal Perevuznik Jurijt nevezte ki a helyére. Az új pártelnök mérsékeltebb nézeteket vallott, mint elődje, és egyetértett Volosinnal abban, hogy a csehszlovák államhatalommal szemben lojálisnak kell maradni. Ezt a megoldást a központi kormány elfogadta.

Fontos kérdés a Volosin-kormány és Németország kapcsolata. A Harmadik Birodalom vezetői támogatták Magyarország törekvését a „történelmi határok" visszaállítására. Németország szerepével tisztában voltak az európai országok, és tisztában volt Volosin kormánya is, amely megalakulásának első napjaiban már felvette a kapcsolatot mint az egyetlen olyan országgal, amelyik védelmet ígért Kárpáti Ukrajna számára. A német kormány ígéretet tett arra, hogy Huszton konzulátust nyit. A konzulátus felállításának elsődleges célja azonban a régióban zajló politikai fejlemények közvetlen figyelemmel kísérése volt. Volosin azonban bízott abban, hogy Hamilkar Hoffmann konzuli kinevezése Németország szándékainak komolyságát jelzi.

A huszti német konzulátus megnyitását a német kormány többször elhalasztotta. 1938. november 19-én Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter arról tájékoztatta Ernst Woermannt, a külügyminisztérium helyettes államtitkárát, hogy „a führer parancsa értelmében új rendelkezésig visszafogottan kell kezelni a szlovák és a kárpátukrán kérdést. A sajtónak utasításba adtuk, hogy semmilyen információt ne közöljön a kárpátukrajnai eseményekről. A huszti konzulátus felállítását is elhalasztjuk." A náci Németország végül hozzájárult a konzulátus megnyitásához, amelyen keresztül bonyolódott többek között a kárpátaljaiak németországi munkavállalása. Az óriási munkanélküliség folytán Volosinék ezt nagy jótéteménynek gondolták, még március 6-án, bő egy héttel a magyar hadsereg beavatkozása előtt is tízezer útlevél kiadásáról rendelkeztek. Volosin vakon hitt abban, hogy Németország megvédi Kárpáti Ukrajnát, és Hoffmann konzulon keresztül szívélyes üdvözletét és őszinte háláját fejezte ki „a német nép dicső vezérének".

1938. december 4-én Huszton megalakult a Német Nemzeti Tanács, amelyik a helybeli német kisebbség pártok feletti érdekképviseleti szervezete volt. A tanács tagjai kárpátaljai németek voltak, többek között Oroszmokráról, Németmokráról, Nagykerepecről, Leányfaluból, Németkucsováról stb. 1939. január 3-án a kormány engedélyezte a német párt megalakítását: „tájékoztatjuk Csehszlovákia minisztertanácsát, hogy engedélyezzük a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) helyi tagozatának létrehozását."

A német párt hivatalos működését 1939. február 2-ától engedélyezte Kárpáti Ukrajna belügyminisztériuma a 1529/A. számú rendelettel, melyet Avgusztin Volosin írt alá. A dokumentum leszögezte: „Kárpáti Ukrajnában minden német etnikumhoz tartozó polgár, függetlenül állampolgárságától, a német pártban tömörülhet, amelyik nemzeti szocialista alapon szerveződik és szabadon használhatja a pártjelvényeket, közte a horogkeresztet." Ugyanakkor a párt nyilatkozatban erősítette meg, hogy „hagyományosan jó viszonyt kíván ápolni a régióban élő valamennyi etnikummal, különösen az ukránokkal".

Kárpáti Ukrajna kormánya tehát egyértelműen németpárti politikát folytatott azzal a céllal, hogy ily módon megvédje a régió területi épségét és elhárítsa Magyarország terü-

leti követelését. Bizonyítja ezt Avgusztin Volosin személyes aktája is, amelyet Moszkvában, az Oroszország Állambiztonsági Minisztériumának Központi Levéltárában őriznek. A kihallgatási jegyzőkönyvben foglaltak szerint Volosin egy válaszában így fogalmazott: „Podkarpatszka Rusz kormányának célja az autonómia biztosítása volt, és ebben a törekvésében a fasiszta Németországra támaszkodott, az egyetlen hatalomra, amely biztosíthatta volna a régió határainak érinthetetlenségét. Szeretném hangsúlyozni, hogy Németország akkoriban döntőbírói szerepben volt, s mint ilyenhez fordult Podkarpatszka Rusz kormánya, hogy védje meg a magyar megszállástól."

A német katonai vezetés egy része azt tanácsolta Hitler kancellárnak, hogy Kárpáti Ukrajnát ne adják fel. Ewald von Kleist tábornagy, külügyminisztériumi tanácsos kifejtette, hogy „folyamatosan igyekeztem Kárpáti Ukrajnát megvédeni. Hangsúlyoztam, milyen fontos szerepe lehet Németország keleti terveit illetően. Rámutattam arra is, hogy az ukránok végtelenül felháborodnak majd, ha ezt a területet odaadjuk Magyarországnak. Azt is felemlegettem, hogy nem szakíthatunk nagy hirtelenséggel az ukránokkal, különösen azután nem, hogy különösen Kárpáti Ukrajnával kapcsolatban felbiztattuk, teljes támogatásunkról biztosítottuk őket."

Avgusztin Volosin németpárti politikájában szerepük volt az ukrán nacionalista emigráció tagjainak, többek között Pavlo Szkoropadszkij, Ukrajna száműztetésben élő hetmanja híveinek és az Ukrán Nacionalisták Szervezete vezetőinek.

6.8. Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása

Volosin kormánya azt javasolta, hogy a szojmot 1939. március 2-ára, Rahóra hívják össze, ám Emil Hácha csehszlovák elnök végül ezt nem tette meg, pedig már a speciális ünnepi postai bélyegek is elkészültek. A következő javaslat szerint március 9-én Husztra kellett volna összehívni az országrész parlamentjét. Emil Hácha javaslatot tett március 21-ére, végül megegyezett Volosinnal a március 15-i dátumban. Kárpáti Ukrajna kormányának tagjai azzal vádolták Prágát, hogy ismét csak halogatja a szojm összehívását, ám az 1938. november 22-i alkotmánytörvény értelmében a csehszlovák hatalom nem követett el jogsértést.

1939. március 14-én együttes ülést tartottak a kárpátukrán kormány, az Ukrán Nemzeti Tanács, a szojm képviselői és az Ukrán Nemzeti Egyesület elnöksége. Ezt követően Volosin miniszterelnök kihirdette, hogy Kárpáti Ukrajna önálló és szuverén állam, majd saját jogon ugyancsak március 15-ére összehívta a szojmot, hogy a függetlenség kihirdetését jogerőre emelje. A szojm elnökévé Stefán Avgusztint, helyetteseivé Révai Fegyirt és Roszoha Sztepant, titkárává Kocsergan Mihajlót választották meg.

A szojm összesen hat ülést tartott, melyeken történelmi jelentőségű határozatok születtek, s amelyek a fiatal kárpátukrán állam megalapozását szolgálták. Megerősítést nyert, hogy Kárpáti Ukrajna független állam, élén az elnökkel. A szojm megválasztott képviselőtestületéből (Volosin Avgusztin, Révai Julian, Brascsajko Julij, Brascsajko Mihajlo, Hriha Iván, Dovbak Adalbert, Dolinai Mikola, Drbach Milos, Dutka Avgusztin, Ihnatko Iván, Komarinszkij Volodimir, Kacsala Iván, Klimpus Vaszil, Klocsurak Sztepan, Lacanics Vaszil, Mandzjuk Mikola, Maruscsak Mihajlo, Romanyuk Leonyid, Mojs Hrihorij, Nyimcsuk Dmitro, Oldofredi Anton-Ernest, Pazuhanics Jurij, Perevuznik Iván, Popovics Petro, Révai Fegyir, Rizdorfer Mikola, Roszoha Sztepan, Sztaninec Jurij, Sobej Vaszil, Sztefan

Avgusztin, Fedeles Kirilo, Tulik Mihajlo) azonban csak huszonketten voltak jelen. A jelenlét megfelelt a kétharmados többségnek, így minden határozat jogszerű volt.

A függetlenség kikiáltását a súlyosbodó nemzetközi helyzet, valamint a csehszlovák állam teljes szétesése indokolta. A szojm végleges döntéséig Kárpáti Ukrajnában a hatalmat Volosin Avgusztin miniszterelnök, Révai Julian külügyminiszter, Perevuznik Jurij belügyminiszter, Klocsurak Sztepan gazdasági miniszter, Brascsajko Julij pénzügy- és kommunikációs miniszter és Dolinai Mikola egészségügyi és szociális miniszter képviselte.

Kárpáti Ukrajna szojmja elfogadta az 1. számú alkotmánytörvényt, amely kimondta: „1. §. Kárpáti Ukrajna független Állam. 2. §. Az állam neve: Kárpáti Ukrajna. 3. §. Kárpáti Ukrajna köztársaság, melynek élén az államfő és a szojm áll. 4. §. Kárpáti Ukrajna államnyelve az ukrán nyelv. 5. §. Kárpáti Ukrajna zászlajának színe a kék és a sárga, a felső sáv a kék színű és az alsó sáv a sárga színű. 6. §. Kárpáti Ukrajna állami címere megegyezik az érvényben levő címerrel: a pajzs bal oldali mezejében medve található, valamint Szent Volodimir nagyfejeledem trizubja [három ágú szigony], a középső ágon kereszttel. 7. §. Kárpáti Ukrajna himnusza a Ще не вмерла Україна... [Még nem halt meg Ukrajna...]. 8. §. Ez a törvény elfogadásakor azonnal hatályba lép."

Ezt követően a szojmban helyet foglaló huszonkét képviselő Volosin Avgusztint megválasztotta Kárpáti Ukrajna elnökének, aki, miután letette az esküt, kinevezte az új (negyedik) kormányt: Révai Julian miniszterelnök és külügyminiszter, Perevuznik Jurij belügyminiszter, Klocsurak Sztepan gazdasági és védelmi miniszter, Brascsajko Julij pénzügyminiszter és kommunikációs miniszter, Dolinai Mikola egészségügyi és szociális miniszter és Stefán Avgusztin közoktatási és egyházügyi miniszter.

A szojm döntése újabb fordulatot hozott Kárpátalja állami-jogi helyzetében. Bár bizonyos szempontból csak jelképes értelemben, de Kárpáti Ukrajna megszűnt a csehszlovák föderáció része lenni és önálló állammá vált. A nemzetközi elismerés azonban idő hiányában elmaradt. A függetlenség kikiáltása megfelelt a népakartnak, összhangban volt az önrendelkezési joggal, amely az ukrán népet ugyanúgy megillette, mint az uralkodó államalkotó népeket.

1939. március 15–16-án zajlottak a fő összecsapások Kárpáti Ukrajna védői és a hódítók között. Különösképpen emlékezetes a főváros, Huszt alatti Vörös Mező nevű helyen kibontakozott összecsapás. Március 15-én a Horthy-rendszer hadserege három irányban: Husztnál, Ilosvánál és Perecsenynél lépte át Kárpáti Ukrajna határát. Amikor a cseh hadsereg megkapta a parancsot a visszavonulásra, fiatalok, főként a nagyszőlősi polgári iskola tanulói, valamint tanárai léptek a helyükbe. Nagyszőlőstől Királyháza [Koroleve], Veréce [Verjaca] irányába vonultak vissza, egész a Vörös Mezőig, ahol rövid időre feltartóztatták az ellenséges hadsereget. A főváros, Huszt előtt ez volt az utolsó védekezési pont, s a nyílt összeütközésbe bocsátkozással a szojmnak volt ideje arra, hogy meghozza a döntést Kárpáti Ukrajna függetlenségéről. 1939. március 18-án Kárpáti Ukrajna utolsó védői is letették a fegyvert, a szics elszigetelt csoportjai pedig partizánakciókba kezdtek.

7. A kulturális és művészeti élet intézményei

Az 1920. évi csehszlovák alkotmány kihirdette, hogy az ország minden népe egyenlő jogokat élvez politikai, szociális és kulturális téren egyaránt. Kétségtelen, hogy ez minőségileg új feltételeket jelentett számos területen, így a kultúrában is, természetesen fo-

lyamatos függőségben az anyagi lehetőségektől, melyek korántsem voltak kiegyensúlyozottak. Csehszlovákia megalakulásakor a csehek és a németek viszonylag magas szintű kultúrával és oktatással rendelkeztek, fejlett volt a városi infrastruktúrájuk, jelentős volt az értelmiségi réteg. Ilyen alapokon egyszerűbb volt fejleszteni az oktatást, az irodalmat és a művészetet, az építészetet és az iparművészetet. Kárpátalja azonban jelentős lemaradásban volt: csak mérsékelt gazdasági fejlődés, a városok és kisvárosok fejletlensége, a megfelelő létszámú értelmiség hiánya stb. jellemezte a régiót. Bár ez komoly hátrányt jelentett, a vidéknek a demokratikus berendezkedésű Csehszlovák Köztársasághoz való csatolása összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételeket biztosított a kultúra fejlődése számára, mint az osztrák–magyar uralom idején. Ezenfelül a cseh és a szlovák szláv kultúra is közelebb állt a kárpátaljai többség kultúrájához, mint a magyar. Ezeknek a népeknek közös tájékozódási pontjuk volt – Oroszország és Ukrajna szláv világai.

Kárpátalja kulturális élete külső tényezők hatására is formálódott. Csehszlovákiában számos ukrajnai és oroszországi neves tudós, művész, politikai személyiség élt, akik jelentős befolyással voltak a vidék lakosságára. A galíciai emigránsok tevékenysége hatott az ukrán irányzat fejlődésére, az ukrán nemzeti tudat erősödésére. A kárpátaljai kulturális reneszánsz a 20. század húszas–harmincas éveiben de facto létezett. A kultúra transzformációja magával vonta a társadalmi és a nemzeti öntudat átalakulását is. A kárpátaljai ruszinok-ukránok nemzeti identitása a nem pontosan körülhatárolt ruszinról fokozatosan ukránra változott.

7.1. Oktatás és iskolaügy

A Csehszlovákiában zajló általános kulturális-demokratikus folyamatok nem kerülték el az oktatást és az iskolaügyet sem. Már 1919 végén 475 elemi iskola működött a régióban, többek között 321 ukrán (ruszin) tanítási nyelvű, 83 magyar, 22 cseh és szlovák, 7 német, 4 román és 38 vegyes, két tannyelvű. Az elemi iskolák közül 84 állami volt, 16 közösségi és 248 felekezeti. Az elemi iskolai oktatást kötelezővé tették. Az 1920–30-as évek fordulóján végrehajtott iskolareformmal új tantárgyakat és iskolai programokat vezettek be, új tankönyveket és gyakorlati szakkönyveket jelentettek meg. Az állam növelte az iskolák fejlesztésére fordított kiadásokat. 1938-ban az iskolák száma rekordszámot ért el: 803 intézményben oktatták az ukrán (ruszin), magyar, román, német és zsidó gyerekeket. Számos iskolában párhuzamosan több nyelven folyt az oktatás. A nemzetiségi iskolák száma megfelelt az egyes nemzetiségek részarányának. Az 1930-as évek végére a különböző oktatási formákba a gyerekek 80%-át vonták be. Rohamosan csökkent az írástudatlanok és írni alig tudók száma, nőtt a lakosság általános műveltsége. A sikerek kétségtelenek voltak, azonban számos nehézséggel is szembe kellett nézni, főleg a Verhovina falusi iskoláiban. Nem volt elég iskolai tanterem, hiány volt tanítókból és tankönyvekből, oktatási segédeszközökből. A helyi falvakban és tanyákon élő gyerekek alig jártak iskolába, rosszul tanultak. Az órákról való kimaradások egyik legfőbb oka a szülők nehéz anyagi helyzete volt.

A polgári iskolákban képezték az alacsonyabb rangú tisztviselőket, a kereskedelmi kiszolgáló személyzetet. A húsz évig fennálló csehszlovák hatalom idején Kárpátalján huszonegy ukrán (ruszin) és huszonhárom cseh oktatási nyelvű polgári iskola nyílt, melyekbe több mint tizenegyezer tanuló járt. A legnagyobb tanulói létszámú az ungvári, munkácsi,

huszti, beregszászi, técsői, kőrösmezői, nagybocskói, nagybereznai, perecsenyi, bilkei, volóci, alsóvereckei, nagylucskai, szerednyei, beregrákosi stb. polgári iskolák voltak.

Az 1920–30-as években pozitív változások történtek a középiskolai oktatásban is. Ezt az intézménytípust a gimnáziumok, tanítói szemináriumok, technikai szakiskolák képviselték, melyekben cseh, magyar és zsidó tannyelvű osztályok és algimnáziumok is működtek. Igazságtalan volt, hogy a 450 ezer főnyi ukrán lakosság számára az állam csak négy gimnáziumot tartott fenn, a 35–40 ezer fős lélekszámú cseh és szlovák anyanyelvű lakosságnak pedig ötöt. Az ilyen intézkedések Kárpátalja népoktatásának „csendes csehesítéséről" tanúskodtak. A kultúrát a politika is követte. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy ennek a politikának voltak pozitív vonásai is, mivel az iskolarendszerbe egyre több szegény családból származó gyerek is bekerült, és számos új iskola épült. Fontos szerepet játszottak a tanítóképzésben az ungvári, munkácsi és huszti tanítóképző szemináriumok. Ezek az oktatási intézmények elemi iskolai tanítókat, valamint tantárgyakra szakosodott tanárokat képeztek a felsőbb osztályokba, illetve a polgári iskolákba.

Meg kell jegyezni azonban, hogy rendkívül negatívan hatott a népoktatás fejlődésére, az oktatási-nevelési folyamatra az a nyelvi vita, melyet a három irányzat (ukranofil, ruszofil, ruszin) képviselői folytattak a vidék őshonos lakossága etnikai-nemzeti orientációjának befolyásolása érdekében.

A felsőoktatás kérdését Kárpátalján az 1920–30-as években sem sikerült megoldani. A tehetséges fiatalok Prága, Pozsony, Brno, Kassa, Budapest, Bécs, Róma, Berlin felsőoktatási intézményeiben tanultak. Többnyire gimnáziumi tanárként, orvosként vagy egyes tudományágak kiváló képviselőiként tértek vissza szülőföldjükre. Fedinec Sándor orvosprofesszor például a Pozsonyi Egyetemet végezte el, Ihnat Andrej pedagógus és tudós, Lelekacs Mihajlo történész, Potusnyak Fegyir régész, etnográfus, író és filozófus, valamint Fodor István biológus pedig a Prágai Egyetemen tanult.

Az ungvári szeminárium volt az egyetlen oktatási intézmény, melyben a papjelölteket tanították. A tárgyalt korszakban a szemináriumban évente 40–50-en végeztek. Közülük később sokan aktív közéleti-politikai szerepet vállaltak. Közéjük tartozott Volosin Avgusztin (1874–1945) is. A szeminárium életében fontos szerepet töltöttek be Sztojka Sándor és Romzsa Tódor, a későbbi görög katolikus püspökök.

A két világháború közötti időszakban Kárpátalján a különböző felekezetekhez tartozó egyházak jelentős befolyást gyakoroltak a társadalmi-politikai és a kulturális életre. A kutatók talán némiképp eltúlzott állítása szerint az adott korszakban csak az egyházaknak volt integráló szerepük a nemzeti és etnikai identitás tekintetében. A görög katolikus egyház volt a legbefolyásosabb, melynek 1944-ben 257 egyházközsége, 6 kolostora, két tanítóképzője, több tucat iskolája és szociális-kulturális intézménye volt a régióban. A görög katolikus egyház befolyásos személyiségei úgy vélték, hogy a kárpátaljai ruszinok önálló szláv népesség, amelynek kultúrája szorosan összefügg a nemzeti egyházuknak tekinthető görög katolikus vallással. Ugyanakkor a görög katolikusok között is voltak olyanok, akik a ruszinságot az ukrán nép részének tekintették. Valamennyi egyház képviselői jelentős kulturális-oktatási munkát folytattak a vidék lakosságának körében, különösen a Proszvita, a Skolnaja Pomoscs [Iskolasegély], a Duchnovics és más társaságok révén.

Egészében véve a nép- és a középiskolai oktatás fejlődése hozzájárult az értelmiségi réteg bővüléséhez. A helyi szláv körében az értelmiségi réteg gyakorlatilag megduplázódott a korszakban. Az 1930-as évek végén csak a népoktatásban 2200 tanárt foglalkoztattak,

köztük olyan jeles személyiségeket, mint Márkus Olekszandr tankönyvszerző, pedagógus és szépíró, az 1922 és 1939 között megjelenő *Віночок* [Koszorú] és *Наш рідний край* [Szülőföldünk] című ifjúsági folyóiratok főszerkesztője. Ezek a folyóiratok a fiatalok és az idősebbek között egyaránt nagy népszerűségnek örvendtek, és hathatós segítséget nyújtottak a tanároknak a nevelőmunkához. Márkus számos helytörténeti munka szerzője is: *Краєзнавство* [Honismeret] (társszerző Hurko I.), *Старовинні замки Закарпаття* [Kárpátalja régi várai], *По рідному краю* [Szülőföldünk útjain], *Рідне село* [Szülőfalu], *Населення краю* [Vidékünk lakossága], *Нова Європа* [Új Európa], *Чужі краї – чужі люди* [Idegen vidékek – idegen emberek] stb. Márkus Olekszandr egyik legismertebb munkája a *Зорниця* [Hajnalhasadás] című ábécéskönyv, melyből kárpátaljaiak nemzedékei tanultak.

Neves kárpátaljai pedagógusok, pedagógiai szakírók az időszakban: Volosin Avgusztin, Stefan Avgusztin, Revai Julij, Hadzsega Vaszil, Borsos-Kumjatszkij Julij, Potusnyak Fegyir, Boksay János (Ioann), Bircsak Volodimir, Grigássy Mihály, Aliszkevics Andrij, Zsupán Joszif, Karabeles Andrej, Bozsuk Mikola, Roznyijcsuk Iván (Barabolja Marko), Kabaljuk-Tiszjanszka Marija, Panykevics Iván, Danielovics Iván, Hricak Mikola, Szulincsak Mihajlo, Torbics Mihajlo, Sztankaninec Julij, Drahula Mikola, Zaklinszkij Kornelij, Nebesznik Mikola és mások. Valamennyien gimnáziumi, illetve szemináriumi tanárok voltak, tankönyveket, segédkönyveket írtak, és számos publikációjuk jelent meg a korabeli időszaki kiadványokban. Számos pedagógiai szakkönyv, illetve tankönyv került ki Volosin Avgusztin tolla alól: *Коротка історія педагогіки* [A pedagógia rövid története], *Дидактика* [Didaktika], *Психологія* [Pszichológia], *Логіка* [Logika], *Педагогічна методологія* [Pedagógiai módszertan] stb. Elméleti szakemberként és gyakorló tanárként nagyban hozzájárult az oktatási-nevelési folyamat színvonalának emeléséhez, tanfelügyelőként pedig aktív szervezői tevékenységet is kifejtett.

7.2. Tudomány

Az 1920–30-as években a tudományos ismeretek terén is nagy fejlődésnek lehetünk tanúi. Mind a természettudományi, mind a humán tudományágak előreléptek, prioritást mégis az utóbbiak, főként a történelem, a néprajz, a régészet, a nyelvészet, a pedagógia, a jogtudomány, a művészetek és az építészet élvezett. Tudományos egyesületek és társaságok alakultak, egy részük valamely kiadó vagy szerkesztőség köré tömörült, mely gyakorlati előnyökkel járt.

A nyelvkérdéshez hasonlóan a történettudomány is aktív polémiákat folytatott a helybeli szláv lakosság hovatartozásának kérdéséről, a vidék történeti hagyományairól. Az 1920–30-as években Kárpátalja történelemtudományának fejlődésében minőségileg új szakasz kezdődött. Leginkább a vidék történelmi fejlődésének két koncepciója körül folyt aktív polémia az említett időszakban. Az egyik koncepció hívei a ruszofil (moszkvabarát) Duhnovics Társaság és kiadványa, a *Карпатскій свет* [Kárpáti világ] köré tömörültek. Véleményük szerint a kárpátaljai ruszinok az orosz nép egyik ága. Közéjük tartozott Fedelešová Viera, Beszkid Mihail, Petrov Alekszej, Javorszkij Julian, Sztripszkij Hiador, Perfeckij Jevgenyij és mások. A másik irányzat, az úgynevezett népiek (ukránok) képviselői a Proszvita Társaság köré csoportosultak. Kutatásaikat a *Науковий збірник* [Tudományos gyűjtemény] című időszaki kiadványban és a *Подкарпатска Русь* [Podkarpatszka

Rusz] című folyóiratban publikálták. Történelmi források, néprajzi és nyelvészeti anyagok alapján tudományosan próbálták bizonyítani, hogy a kárpátaljai ruszinok a keleti szlávok ukrán ágához tartoznak.

Behatóan foglalkozott Kárpátalja történetével többek között Hadzsega Vaszil, Kondratovics Irenej, Gabriel František, Sas Andor, Márkus Olekszandr, Lelekacs Mihajlo és Potusnyak Fegyir. A Kárpátalján vagy Csehszlovákia más régióiban letelepedett ukrán emigráns tudósok szintén írtak fontos munkákat Kárpátalja történelméről. Közéjük tartoznak Dorosenko Dmitro, Mihajlo Lozinszkij, Szerhij Seluhin, Rudnickij Sztepan, Micjuk Olekszandr és mások. Kutatásaikban a tudósok ahhoz a koncepcióhoz tartották magukat (és azt igyekeztek továbbfejleszteni), hogy a ruszin őslakosok etnikailag szorosan kötődnek az ukrán néphez.

Szova Péter (1894–1984) is nagyban hozzájárult a történelemtudomány fejlődéséhez. Közismert közéleti személyiség és politikus volt a két világháború közötti időszakban. Az ő nevéhez fűződik az egyik legszínvonalasabb helytörténeti munka (*Прошлое Ужгорода* [Ungvár múltja], 1937).

A történettudomány mellett a nyelvészet tartozott azon tudományágak sorába, melyek a legtöbb figyelmet kapták. A nyelvészeti kutatások középpontjában számos egyéb kérdés között a legfontosabb a ruszinok nyelvével volt kapcsolatos. Egyes tudósok az ukrán nyelv egyik dialektusának tartották a helyi szláv nyelvváltozatokat, mások szerint ezek az orosz nyelvhez tartoznak, és voltak olyanok is, akik az önálló ruszin nyelv létezése mellett érveltek.

A Galíciából és a Dnyeper-melléki Ukrajnából származó ukrán emigránsok is foglalkoztak filológiai kérdésekkel. A nyelvészet és az irodalomtudomány terén végzett kutatásaival kiemelkedik Panykevics Iván, Pacsovszkij Vaszil és Bircsak Volodimir. Különösen hatásos volt Panykevics tudományos tevékenysége. Hosszú éveken keresztül kutatta a kárpátaljai ruszinok nyelvjárásait, eredményeit a *Українські говори Підкарпатської Русі і сумісних областей* [Podkarpatszka Rusz és az összefüggő megyék ukrán nyelvjárásai] (Prága, 1938) című monográfiájában foglalta össze, mely a mai napig ismert a szakemberek körében. Pozitív vonása az emigránsok tevékenységének, hogy a kutatómunkába, a nyelvjárásgyűjtésbe igyekeztek bevonni a helyi fiatalságot, felkeltve ezzel az érdeklődésüket a vidék kultúrája és történelme iránt.

7.3. A vidék irodalmi élete

A 20. század 20–30-as éveiben az volt a jellemző, hogy Kárpátalja alkotói valamely újság, folyóirat, időszaki kiadvány, kiadó vagy nyomda köré tömörültek. Két évtized alatt a vidéken népes csoport alakult az alkotó értelmiségiekből, akik a szépirodalom, az irodalomkritika jeles művelői voltak. A 19. századi hagyományokra támaszkodva gazdagították az irodalmat és a kultúrát. Az ukrán nemzeti irodalom részévé váló alkotások sorát Vaszil Hrendzsa-Donszkij (1897–1974) *Квіти з терньом* [Tövises virágok] című (1923) költészeti gyűjteménye indította el. Az ezt követő kötetek – *Золоті ключі* [Arany kulcsok], *Шляхом терновим* [Göröngyös úton], *Тобі, рідний краю* [Neked, szülőföldem], *Тернові квіти полонини* [A havasok tövises virágai] stb. – a romantikától a realizmusig, a szimbolizmusig, az impresszionizmusig és a neoromantizmusig vezetnek. Hrendzsa-

Donszkijt Kárpátalja ukrán költészete megalapítójának tartják. Az elsők között fordult a régióban az elbeszélő költészet műfajához, a legendák és elbeszélések alapján formálta meg a helyi hős alakját, irodalmi művekben ábrázolta a Kárpáti Ukrajnáért folytatott harcok jeles fejezeteit. Hrendzsa-Donszkij Kárpátalja egyik legtermékenyebb alkotója volt. Több mint ezer költeményt publikált, tizenhárom hősköltemény, több mint ötven elbeszélés, harminc drámai hősköltemény és színdarab, valamint harminchat mese fűződik a nevéhez. Életében harminckilenc könyve jelent meg. Hrendzsa-Donszkij az első olyan kárpátaljai alkotó volt, aki az ukrán irodalmi nyelven szólaltatta meg műveit, s az első volt, akinek műveit Ukrajnában is publikálták.

Hrendzsa-Donszkij munkásságának egyik legértékesebb darabja a *Щастя і горе Карпатської України* [Kárpáti Ukrajna boldogsága és bánata] című napló, amelyben a Volosin-időszak öt hónapjának eseményeit örökítette meg. Hrendzsa-Donszkij példáját követve számos alkotó fordult az ukrán irodalmi nyelv felé, többek között Borsos-Kumjatszkij Julij, Márkus Olekszandr, Zoreszlav, Bozsuk Mikola, Risko Mikola, Hojda Jurij, Potusnyak Fegyir, Mogis Fegyir (Bojevir), Kolosz Iván, Demjan Luka, Roznyijcsuk Iván (Barabolja Marko), Pidhirjanka Marijka, Kabaljuk-Tiszjanszka Marija, Nevicka Irina és Irljavszkij Iván. Az 1930-as években jelentkező alkotók: Fegyir Makovcsanin (Lazorik), Mihovk Petro, Voron Andrij, Popovics Dmitro, valamint Szlivka Olekszandr.

A kárpátaljai szépírók között is helye van Volosin Avgusztinnak, aki több verset, elbeszélést, kisregényt, színdarabot írt Ivanovics és Verhovinszkij Andrij művésznéven. Ismertebb szépirodalmi alkotásai a *Робінзон* [Robinzon], a *Сорок казок* [Negyven mese], az *Ілько-Яцько* [Ilko-Jacko], az *Празники* [Ünnepek], a *Коли страшний ворог* [Amikor félelmetes az ellenség], az *Разговор о векселях* [Beszélgetés a váltókról], a *Без Бога ні до порога* [Isten nélkül a küszöbig sem] stb. A *Фабіола* [Fabiola] című történelmi drámáját nemcsak kárpátaljai színpadokon, hanem Prágában is bemutatták.

Az orosz irodalmat Vakarov Dmitro, Karabeles Andrij, Patrusz-Karpatszkij Andrij és mások képviselték. Patrusz-Karpatszkij az egyike azon kevés oroszbarát íróknak, akik orosz nyelven kezdtek el írni az 1930-as években, később azonban áttért az ukrán nyelvre. Legfontosabb művei a *Весняні квіти* [Tavaszi virágok], a *З мого руського краю* [Ruszin szülőföldemről] és a *Плетью по совести* [Ostorral a becsületen].

Kárpátalja irodalmi, művészeti, társadalmi és politikai életében fontos szerepet játszottak az időszaki kiadványok. A kiadványok számát tekintve Kárpátalja még Csehországot és Szlovákiát is megelőzte. Különböző nemzeti és politikai irányultsággal legalább 75 újság, 42 folyóirat, két tucat kalendárium és almanach jelent meg a régióban. Többségben voltak az ukrán irányultságú kiadványok. Többek között a kéthetente megjelenő *Русин* [Ruszin] c. lap a *Неділя Русина* [Ruszin vasárnapja] című illusztrált melléklettel (1920–1923), a *Пчілка* [Méhecske] című havilap (1922–1932), a *Наука* [Tudomány] című hetilap (1919–1922), a *Вперед* [Előre] (1920–1938), a *Руська нива* [Ruszin föld] (1920–1928), a *Карпатська правда* [Kárpáti igazság] (1922–1938), az *Українське слово* [Ukrán szó] (1932–1938), a *Нова свобода* [Új szabadság] (1938–1939) című újságok, valamint a *Карпатський край* [Kárpáti vidék] (1923–1924), a *Карпатський світ* [Kárpáti világ] (1928–1935, 1938), a *Наша земля* [Mi földünk] (1927–1928), a *Учительський голос* [Tanítói hang] (1930–1938), a *Поступ* [Haladás] (1931–1933), a *Пробоєм* [Áttörés] (1933–1942) és a *Молода Русь* [Ifjú Rusz] (1929–1930) című folyóiratok. Ezenkívül a *Трембіта* [Havasi kürt] (1926), az *Альманах підкарпатських українських письменників*

[A kárpátaljai ukrán írók almanachja] (1936), a *Говерла* [Hoverla] (1939) és az *Альманах возрожденцев* [Újjászületők almanachja] (1933, 1936) címmel kiadott almanachok stb.

A Proszvita Társaság a két világháború közötti húsz év során következetesen kiállt az ukrán eszme mellett, céltudatosan propagálta azt Podkarpatszka Ruszban. 1922-től majdnem minden évben megjelent a Proszvita Társaság Tudományos gyűjteménye. 1923 és 1938 között évente jelent meg a Proszvita Kalendáriuma. Ezekben a népszerű kiadványokban publikált többek között Hadzsega Vaszil, Panykevics Iván, Hnatyuk Volodimir, Bircsak Volodimir, Petrov Olekszij, Potusnyak Fegyir és Lelekacs Mihajlo. Számos helytörténeti és népismereti cikket tettek közé. A Proszvita Társaság ezeken és más kiadványokon keresztül propagálta Pidhirjanka Marijka, Bozsuk Mikola, Borsos-Kumjatszkij Julij, Hrendzsa-Donszkij Vaszil, Demjan Luka, valamint Márkus Olekszandr műveit. Népszerűsítették Olekszandr Duchnovics, Tarasz Sevcsenko, Iván Franko, Leszja Ukrajinka, Bohdan Lepkij, Olekszandr Oleszj és más írók alkotásait.

Ily módon, a történelmi fejlődés sajátossága, a helyi jellegzetesség, a nyelvi különlegességek, a történelmi hagyományok, az Európa-centrikusság, a szomszédos népekkel való több évszázados békés együttélés mind megtalálja lenyomatát Kárpátalja irodalmában.

7.4. Színházművészet

A hivatásos ukrán színház létrejötte előtt Kárpátalján amatőr színjátszó körök működtek, melyek szervezői és vezetői Voloszjankától Kőrösmezőig az iskolák tanítói voltak. Ezek közül a drámakörök közül különösen kitűnt kettő: a beregszászi (vezetője Mihajlo Balancsuk, karmester Omeljan Bacsinszkij), valamint az ungvári (rendező Mihajlo Vinyar, karmester Jaroszlav Voszka). Jelképes, hogy mindkét színkör szinte egy időben vitte színre Iván Kotljarevszkij *Natalka Poltavka* című darabját, amely a maga idejében megalapozta az ukrán hivatásos színjátszást.

A közönség körében egyre népszerűbbek voltak a színjátszó körök, melyek fölött a Proszvita Társaság vállalt védnökséget. A Mihajlo Vinyar által vezetett társulat 1920-tól járta a vidéket, Iván Kotljarevszij, Borisz Grincsenko, Petro Niscsinszkij, Iván Tohobicsnij, Marijka Pidhirjanka, Mihajlo Sztarickij műveit vitte színre.

1921. január 15-én nyílt meg az első hivatásos színház Ungváron a Proszvita fenntartásában. Az ünnepélyes megnyitó alkalmával olyan jeles személyiségek mondtak köszöntőt, mint Mihajlo Hrusevszkij, Olekszandr Oleszj, Marie Paris tábornok, Gregory Zhatkovych kormányzó, Papp Antal püspök és sokan mások. T. G. Masaryk köztársasági elnök kétszázötvenezer csehszlovák koronát adományozott a színháznak. Aznap a színészek Mihajlo Sztarickij *Ой, не ходи, Грицю, тай на вечорниці* [Jaj, Hrico, ne menj a fonóba] című színművét adták elő. A színház művészeinek többsége Csehszlovákiában élő ukrán emigráns volt. Az első előadást a podóliai születésű Mihajlo Bilicsenko rendezte.

1921-ben a Proszvita Társaság meghívására Ungvárra érkezett Mikola Szadovszkij ismert ukrán színházi személyiség, aki 1923-ig a színház igazgatója és főrendezője volt. 1923 és 1925 között az ungvári Orosz Színházat Olekszandr Zaharov (1877–1925) színész és rendező vezette, aki korábban dolgozott a Moszkvai Művészszínházban, a szentpétervári Alekszandrijszki Színházban, valamint a Kijevi Állami Drámai Színházban is.

Jelentős mértékben bővült a színház repertoárja. Ebben az időszakban a színészek orosz, ukrán, német és magyar szerzők műveit vitték színpadra, többek között Volodimir Vinnicsenko, Kálmán Imre, Dmitrij Merezskovszkij, Borisz Hrincsenko, Alekszandr Osztrovszkij, Marko Kropivnickij, Alekszej Tolsztoj, Jacques Offenbach műveit láthatta a közönség.

Az 1920-as évek első felében színkörök alakultak a Proszvita olvasótermeiben, amelyek az amatőr színjátszásra adtak lehetőséget. A pénzhiány azonban erősen éreztette hatását. Zaharov távozása után nehéz volt embert találni a hivatásos színház vezetésére. Ezért a Proszvita Avgusztin Volosin vezette színházi szakosztálya három tagú igazgatóságra bízta a vezetést. A pénzügyi helyzet az 1920-as évek második felében sem javult. Az 1929–1930-as évadban az új igazgató, Mikola Arkasz (1881–1938) próbálkozott a vállalkozás megmentésével. Arkasz Mikolajivban született. Színész, énekes és rendező volt. Korábban a Kijevi Szadovszkij Színházban, az Odesszai Népi Házban dolgozott. Katerinodar és Galícia színpadain lépett fel. A színház azonban menthetetlen volt, végül 1930. január 1-jén bezárt.

A két világháború közötti időszak jeles színházi szakembere volt a kárpátaljai születésű Jurij Avgusztin Serehij, dramaturg és rendező. Prágai tanulmányai idején az Ukrán Egyetemisták Szövetsége mellett megszervezte a Verhovina színjátszó kört, mellyel 1927 és 1930 között 48 színdarabot mutattak be Prágában, Podjebrádban, továbbá Kárpátalja városaiban és falvaiban. 1931-ben Ungváron megszervezte a Veszelka Zenés-Drámai Kört. Huszton a Plaszt cserkészegyesületnek is szervezett színjátszó kört, amely Szemen Hulak-Artemovszkij *Запорожець за Дунаєм* [Zaporozsjei kozák a Duna mellett] című operájával fellépett Gödöllőn a IV. Cserkész Világtalálkozón (Jamboree, 1933). A Veszelka színi kör 1936-tól Нова Сцена [Új Színpad] néven vált ismertté. A következő évben Ungváron hivatásos társulatként jegyezték be. A Volosin-kormány időszakában Kárpáti Ukrajna egyetlen hivatásos színháza volt.

1936-ban jött létre a Podkarpatszka Ruszi Népszínház [Земський Підкарпатський Народний театр]. A társulat első előadásainak rendezője František Hlavatij nyugalmazott cseh színész volt. A színházi társulat által előadott cseh és orosz darabokat ruszin nyelvre fordították le. Hlavatij színházát anyagilag támogatta a csehszlovák kormány. Prágai vendégszereplésüket megtisztelte jelenlétével Edvard Beneš köztársasági elnök és Milan Hodža miniszterelnök, valamint több kormánytag. Az 1936–1937-es évadban P. Alekszejev rendezte az orosz és V. Ivanov-Sztahurov az ukrán színdarabokat.

1938 augusztusában az Új Színpad és a Népszínház tárgyalt az egyesülésről, sikertelenül. A Népszínház rövidesen végleg bezárt, néhány színésze átment az Új Színpadhoz.

Az első bécsi döntés után az Új Színpad is elköltözött Ungvárról Husztra. Az igazgató Jurij Avgusztin Serehij, a főrendező Mikola Arkasz, a koreográfus és balettmester V. Libovickij volt. A huszti nyitóelőadásra 1938. november 26-án került sor, melyen jelen voltak a kárpátaljai kormány képviselői is. Hulak-Artemovszkij *Запорожець за Дунаєм* [Zaporozsjei kozák a Duna mellett] című darabját adták elő, melynek az a különlegessége, hogy ez volt az első olyan opera, amely ukrán librettó alapján született. 1938 novemberében a társulat neve hivatalosan Új Színpad Huszti Állami Nemzeti Színház lett.

Az Új Színpad Huszti Állami Nemzeti Színház 1939. március 8-án még bemutatta Huszton Nyikolaj Gogol *Сорочинський ярмарок* [Szorocsinci vásár] című művét, március 11–12-én Királyházán pedig többek között a *Над Дніпром* [Dnyeper felett] (Olekszandr Kronyijcsuk) című darabokat. Március 14-én még játszották Tarasz Sevcsenko *Hajdamákok* című művét, másnap azonban a színház végleg bezárta a kapuit.

7.5. Zene- és képzőművészet

A professzionális zeneművelés kezdetei Kárpátalján az egyházi intézményekkel kapcsolatosak. A templomok és a kolostorok zenekultúrája európai színvonalú volt. Az Ungvári Görög Katolikus Székesegyház Konsztyantin Matezonszkij által 1833-ban alapított Harmónia kórusának tevékenységével kapcsolatos a vidéken a kórushagyományok elindulása. Podkarpatszka Rusz zeneértő közönsége 1933-ban megemlékezett a kórus alapításának századik évfordulójáról. A Harmónia jubileumi koncertjei mindig sikeresek voltak a vidék városaiban és falvaiban, valamint a régió határain túl. A Harmónia kórus 1944-ig működött. Az 1920-as évektől egyre másra alakultak a zenei és kulturális-művelődési egyesületek, társaságok. Számos zenei kollektíva működött a két legjelentősebb egyesület, a Proszvita és a Duchnovics keretein belül is.

A zenei intézmények között kiemelkedett az Ungvári Zenekedvelők Filharmónia Társasága, melyhez az 1920-as év elején kórus, zenekar, zeneiskola tartozott, majd később létrejött a Bojan Zenei-Drámai Társaság. Hamarosan kórusok és énekkarok sokasága jelent meg szerte Kárpátalján. Nevezetes kórusa volt a Proszvita színházának, ezenkívül iskolák, szemináriumok, olvasótermek és templomok adtak helyet a kórusmozgalomnak. Az 1930-as évekből már több mint 150 kórusról van tudomásunk. Podkarpatszka Rusz minden etnikai csoportja saját nemzeti-kulturális szövetséget hozott létre, melyek keretein belül különböző összetételű kórusok és zenekarok működtek. Különösen népszerű volt a Bedřich Smetana nevét viselő és a Sólyom [Сокіл] egyesület. Ungváron, Munkácson, Ilosván, Királyházán, Beregszászban, Huszton, Rahón, Nagybereznán, Bilkén és más településeken is működtek kórusok.

A kárpátaljai kórusművészet megalapozásában fontos szerepet játszottak többek között Olekszandr Kizima, Oleksza Prihogyko, Sztepan Fencik, Fegyir Simonovszkij, Ivan Romanenko, Viktor Zseltvai, Sztepan Dudinszkij, Roman Kircsiv, Mihajlo Roscsahivszkij, Ioann Boksay, Szion Szilvai, Petro Miloszlavszkij, Grigorij Guzennij és sokan mások. A klasszikus zene népszerűsítésében múlhatatlan érdemeket szerzett Zádor Dezső (1912–1985), aki zeneszerzőként és zongoraművészként európai rangot adott a kárpátaljai zeneművészetnek. Számos külföldi előadó is megfordult Kárpátalján ebben az időszakban.

A nemzeti és kulturális újjászületés meghatározó eseménye volt a kárpátaljai festőiskola megszületése. A kárpátaljai mesterek túlnyomó része Budapest, Bécs, München, Párizs, Prága művészeti akadémiáin kapott szakmai képzést. Boksay József (1891–1975), Erdélyi Béla (1891–1955), Koczka András (1911–1987), Manajlo Fedor (1910–1978), Kontratovics Ernő (sz. 1912), Boreczky Béla (1910–1990), Glück Gábor (1920–1983), Soltész Zoltán (1909–1990), Grabovszky Emil (1892–1955) nevei fémjelzik ezt a művészeti iskolát. Ismerték a szülőföld páratlan természeti szépségét, és azt pozitív szellemben, gazdag színhasználattal, intenzív vonalakkal és összetettséggel ábrázolták festményeiken és grafikáikon. A művészettörténészek és a polgári közösség körében ma is általánosan használt fogalmak a Boksay ősze, Erdélyi folyói, Manajlo Huculföldje, Soltész Verhovinája, Kassay tele stb.

1931-ben alakult meg Podkarpatszka Rusz Képzőművészeinek Szövetsége. Tagjainak többsége gimnáziumokban, népiskolákban oktatott, művészeti társaságok, egyesületek alapítói voltak.

Kárpátalja művészetének jelentős fejezetét írták a népi iparművészek. Prágában *Podkarpatszka Rusz élete és művészete* címmel szerveztek kiállítást 1924-ben, ahol a népi díszítőművészet és háziipar termékeit állították ki. 1920-tól kezdve Kárpátalján több ipariskolát nyitottak. 1936-ban már 25 ilyen iskola működött. Közülük a legnevezetesebb az 1921-ben alapított Kőrösmezei Állami Famegmunkáló Ipariskola volt, ahol igyekeztek elsajátíttatni a Huculföld népi fafaragó hagyományait is. Itt tanult többek között Vaszil Szvida, a 20. század második felének egyik legnevesebb kárpátaljai fafaragó művésze.

Az ipariskolákban elsajátítható volt a hagyományos kosárfonás is, amely főként az Ilosvai, a Szolyvai és a Huszti járásokban volt elterjedt. Podkarpatszka Rusz kosárfonó mesterei részt vettek a Csehszlovákiában, Nagy-Britanniában, Belgiumban és Hollandiában megrendezett nemzetközi kiállításokon. Alkotásaikért a népi mesterek elismerő okleveleket és aranyérmeket kaptak. A népi életmódban és a használati tárgyakban jelentős szerepet játszottak a helyi hímzések.

1938 őszén amerikai filmesek dokumentumfilmet készítettek az ukránokról, melyben Kárpátalja is szerepelt. A szövegkönyv szerzője Ulasz Szamcsuk, a Kárpátalján is tevékenykedő neves ukrán író (1905–1987) volt. Majd 1939-ben Kalenyk Lysiuk, az amerikai mecénás és producer forgatott filmet Kárpátaljáról, melyet a bukás után mutattak be *Трагедія Карпатської України [The Tragedy of Carpatho-Ukraine]* [Kárpáti Ukrajna tragédiája] címmel.

7.6. Városépítészet

A betelepített cseh hivatalnokok igényeiből, illetve az akkori gazdasági és szociális-kulturális folyamatokból kiindulva már az 1920-as évek közepétől kezdetét veszi Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső és Aknaszlatina kiépítése. A városokat korszerű, kemény borítású utakkal kötik össze, számos híd épül, széleskörű vízelvezetési munkálatok folynak. A várostervezés a konstruktivizmus jegyében zajlott, funkcionális tereket igyekeztek kialakítani a mindennapi élethez és munkavégzéshez. A tervezés igyekezett egyeztetni a funkcionalitást és a művészeti szempontokat. A nagyobb településeken középületek és lakóháztömbök épültek.

Különösen Ungvár fejlődött erőteljesen. A két világháború közötti időszakban Ungvár szép, európai jellegű várossá vált, a vidék valódi közigazgatási, politikai, kulturális, oktatási és kereskedelmi-gazdasági központjává. A provinciális városkából Ungvár gyorsan átalakult modern várossá. 1929-ben repülőteret építettek, és a város nemcsak a csehszlovák városokkal, hanem számos külföldi országgal is légi összeköttetésbe került.

Ungváron az 1920–30-as években nem csak az állam megrendelésére emeltek új épületeket, hanem a magánépítkezések is nagy lendületet vettek. A város területéből több mint nyolcszázezer négyzetméternyi földterületet utaltak ki beépítésre, amelyen családi villákat emeltek és új utcák alakultak ki. Állami hozzájárulással, illetve magánadományokból épült fel 1928-ban Ungváron, a Drugeth utca 21. szám alatt a Proszvita Társaság Népi Háza Fodor Béla építész és Egresi Emil mérnök tervei alapján.

A korszakot leginkább kifejező építkezés Ungvár közigazgatási-lakónegyedeinek (Kis és Nagy Galagó) kialakítása, a munkácsi, beregszászi, nagyszőlősi kórházak megépítése, Munkácson a Latorca bal partjának (a mai Kirov utcának) családi házakkal, villákkal való

beépítése, a huszti gimnáziumot övező épületegyüttes felhúzása, valamint Aknaszlatina komplex kiépítése. Ezeknek és más urbanizációs komplexumoknak a tervei a világszerte ismert konstruktivista építészek Josef Gočár, Otokar Fierlinger, Anton Krupka és mások irodáiban készültek. A kivitelezést prágai, plzeni, brnoi építészeti cégek, illetve azok ungvári, munkácsi, huszti képviseletei végezték. A megrendeléseket az előre pontosan meghatározott időhatáron belül teljesítették, minőségi munkát végeztek. Ezt máig is példázza a Népi tér és a Puskin tér Ungváron, valamint a várost átszelő Ung folyó jobb parti része. Az úgynevezett „fehér ház" (a megyei közigazgatási hivatal) a Népi téren mindössze két év alatt (1934–1936 között) épült fel Anton Krupka építész tervei alapján. Az épület bámulatba ejt esztétikus racionalizmusával, monumentalitásával, ugyanakkor könnyed és egyszerű kompozíciójával.

A két világháború közötti időszakban épült ki Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Aknaszlatina. Munkács tipikus zsidó városkából gazdasági és kulturális központtá nőtte ki magát. A városközpontot konstruktivista stílusban építették be. Az akkoriban újonnan felépített hivatali épületek, valamint a lakóházak máig értékes emlékei az európai jelentőségű modern konstruktivista építészetnek. Huszton felépült a járási közigazgatási hivatal, amely 1938–1939-ben a Volosin-kormánynak is otthont adott. A városban lakónegyed épült a magas rangú hivatalnokok, tanárok és orvosok számára.

Kiépült a kárpátaljai sóbányászat központja, Aknaszlatina is. A központi tér körül 1936-tól Josef Gočár prágai építész terve alapján kétszintes lakóházakat építettek a munkások és a tisztviselők számára, felépítették az általános és a középiskola, a Bányászati Főosztály, a posta, a rendőrség, valamint az áruház épületét. Konstruktivista stílusban épült a templom is. Az iskolákat és egyéb oktatási intézményeket majdnem mindegyik városban, kisvárosban és nagyfaluban a közép-kelet-európai építészet legújabb irányzatainak megfelelően építették.

Meg kell jegyezni, hogy Kárpátalján az 1920–30-as években a Csehszlovák Turisztikai Egyesület erőfeszítései révén turistatelepek és szállodák épültek Volócon, Rahón, Kőrösmezőn, Beregszászban, Huszton, Munkácson, Aknaszlatinán, Szinevéren, Hajasdon, Volovén, a Mencsul-hegyen, a Runa- és a Rogneszko-havasokon stb.

7.7. Kárpáti Ukrajna egyházi ügyei

Az 1930-as évek végén a görög katolikus egyház az ukrán etnikai területeken (kivéve Szovjet–Ukrajnát) 4 millió 370 ezer hívet és 3040 parókiát számlált 4400 templommal. Öt egyházmegyében két apostoli intéző, két püspök, valamint egy metropolita tevékenykedett.

Kárpátalja területén 410 ezer görög katolikus élt. Az első bécsi döntés utáni időszakban Kárpáti Ukrajnában 280 görög katolikus parókia maradt. Már 1938. november 3-án a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye és egy sor politikai párt és egyesülés nevében memorandumot állítottak össze, melyet átadtak Csehszlovákia, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Olaszország, Lengyelország, Románia, Magyarország és Jugoszlávia kormányainak. A memorandum rámutatott, hogy „a bécsi döntés elszakította Karpatszka Rusztól annak fővárosát, Ungvárt, valamint az ipari központját, Munkácsot, melyek nélkül a vidék gazdasági, kulturális és nemzeti szempontból nem létezhet. Ezért

kijelentjük, hogy a bécsi döntést követően is egységesnek és oszthatatlannak tekintjük ezt a területet". Ez a memorandum nem volt befolyással a Bécsben meghozott döntés kezdeményezőire, ezért csak szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk neki. Sztojka Sándor püspök kísérletet tett arra, hogy az ő alárendeltségébe tartozzanak Kárpáti Ukrajna görög katolikus parókiái. Minya Lajos kanonokot elküldte Husztra, hogy vegye át a 280 parókia vezetését. A Vatikán azonban, érthetően, ezt nem engedte meg.

Kárpáti Ukrajna nem csak a politikai, hanem a felekezeti harcok színterévé is vált. A kialakult helyzet miatt Nyárádi Dénes, a Krizseváci [Međugorje] Görög Katolikus Egyházmegye püspöke „memorandumot adott Eugène Tisserand bíborosnak, a Keleti Egyház Római Kongregációja titkárának a kezébe, informálva őt arról, hogy Kárpáti Ukrajnában több mint 400.000 hívő püspök nélkül maradt". 1938. november 14-én XI. Piusz pápa audiencián fogadta Nyárádit és megbízta, hogy „gondoskodjon Kárpátalja legszámosabb népéről, mely pásztor nélkül és egyéb szükséges eszközök nélkül maradt". Nyárádi Kárpáti Ukrajnába érkezése első napjától az ukrán eszme nyílt hívének mutatkozott. A püspök kezdeményezésére megalakult a Görög Katolikus Papok Egyesülete (elnök Jurij Sztaninec, titkár Szevasztjan Szabol). A papsággal a *Вісник Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці* [Csehszlovák Köztársaság Munkácsi Egyházmegyéjének Hírlapja] révén tartotta a kapcsolatot, melynek első száma 1939. január 1-jén látott napvilágot Huszton. A kiadvány összesen öt lapszámot ért meg, és a huszti állami nyomdában készült.

Az 1930-as évek végére jelentősen megnőtt a két kárpátaljai görög katolikus tanítóképző diáklétszáma. A sikeresen működő papi szemináriumot a Volosin-kormány javaslatára Nyárádi 1939. február 1-jétől Olmützbe [Olomouc] helyeztette át, ahol Miron Kalinec bazilita szerzetes lett a rektora.

A Kárpáti Ukrajna szojmjába megválasztott képviselők között három görög katolikus pap volt – Kirilo Fedeles, Adalbert Dovbak és Jurij Sztaninec. 1939. március 10-én Nyárádi rendeletet adott ki, hogy minden templomban imádkozzanak a szojmért: „Különleges figyelmükbe ajánlom, hogy azon a napon, amikor a szojm összeül – a pontos dátumot a rádióban fogják közölni – Kárpáti Ukrajna minden templomában a lelki atyák tartsanak istentiszteletet; erről előre értesíteni kell a hívőket és a helyi kormányzatokat. Ugyancsak elrendelem, hogy ebből a nevezetes alkalomból a szojm megnyitása előtti estén, illetve a szojm megnyitásának napján szólaltassák meg a harangokat."

1936-ban Podkarpatszka Ruszban száznegyvenezer pravoszláv hitvallású személyt regisztráltak, valamint tizenöt apácát és ötvenkét papot. Kárpátalja első ortodox püspöke Doszifej volt, később Raics Vladimir, akit a magyar megszállást követően eltávolítottak. Kárpáti Ukrajna területén száznegyven pravoszláv parókia volt öt kolostorral (ebből kettő női, egy pedig a régió határain kívül, az Eperjesi járásban). A százötvenötezer pravoszláv hívő a Szerb Ortodox Egyház fennhatósága alá tartozott.

1938. november 28-án Avgusztin Volosin fogadta a pravoszláv egyház új püspökét, Raics Vladimirt, december 21-én pedig a miniszterelnököt Raics püspök és Alekszij Kabaljuk archimandrita kíséretében felkereste Joszif szerb ortodox metropolita. A küldöttség átadta az ortodox egyház pátriárkájának, Gavriilnak az üdvözletét. Joszif metropolita biztosította Avgusztin Volosint, hogy az ortodox egyház lojális lesz Kárpáti Ukrajnához, és nem fog beavatkozni a nemzetiségi ügyekbe.

Miután 1939. március közepén Kárpáti Ukrajnát megszállta a magyar hadsereg, az egyházi személyek is megtorlások áldozataivá váltak, függetlenül a felekezeti hovatartozástól.

8. Magyar kultúra a két világháború közötti időszakban

8.1. Kisebbségi magyar kultúra

Az első világháborút lezáró békeszerződésekkel kialakult új határok nemcsak állami-politikai téren, hanem a kultúra, a művészet, az irodalom terén is éreztették hatásukat. A korábban egységes magyar kultúra területileg széttagolódott. A trianoni Magyarország keretei között megvoltak e kultúra fenntartásához a fontosabb intézmények, a határon túlra került területrészek azonban sokféle problémával kerültek szembe. Az intézményrendszer kialakítása és működtetése a Romániához került Erdélyben volt a legkönnyebben megoldható feladat, tekintettel a gazdag regionális hagyományokra. A többi területen, így a Csehszlovákiához került magyarlakta területeken kevésbé lehetett ezekre támaszkodni. A kisebbségi magyar kultúra megjelenésével kialakult egy sajátos policentrikus modell, amely alapvetően különbözik más többközpontú nyelvi kultúráktól. Az angol irodalom esetében például beszélhetünk többek között nagy-britanniai, észak-amerikai, illetve ausztráliai angol irodalomról. A határon túli magyar kultúra azonban továbbra is az egységes magyar nemzet kultúrájának volt a része, bár – a trianoni Magyarországtól való elhatárolás és a többségi kulturális és politikai közeg befolyására – felerősödött a regionális színezet. A határon túli magyar közösségek megindultak a szétfejlődés útján, nemcsak a kisebbséggé válás következtében, hanem mert eltérő társadalmi-politikai körülmények közé kerültek: a két világháború közötti időszakban Románia és Jugoszlávia királyság, Csehszlovákia és Ausztria pedig köztársaság volt, ami befolyással volt a kulturális mozgástérre és lehetőségekre is.

A csehszlovákiai magyarság, az ország közigazgatási helyzetének is megfelelően, két különböző politikai-kulturális közeget teremtett meg a maga számára: egy felvidékit (szlovenszkóit – a korabeli nyelvhasználat így nevezte meg Szlovákiát) és egy kárpátaljait (podkarpatszka ruszit, köznyelvben: ruszinszkóit).

8.2. A magyar kisebbség és az államfordulat

A két világháború közötti időszakban a Csehszlovák Köztársaságban nagyjából biztosítottak voltak a kisebbségi sajtó működésének feltételei: könnyen lehetett lapot indítani, a sajtószabadságot biztosította az alkotmány, noha időnként előfordult, hogy cenzori törlések miatt kitakartak egyes cikkeket vagy azok részleteit, elkoboztak egyes lapszámokat, vagy bizonyos időre betiltottak lapokat. Csehszlovákiában mintegy hatszáz különféle magyar lap jelent meg hosszabb-rövidebb ideig, ebből körülbelül hetven Kárpátalján. Az országos lapok közül a legjelentősebb az 1922 és 1938 között megjelenő *Prágai Magyar Hírlap* volt. Néhány jelentősebb kárpátaljai magyar sajtótermék: *Ruszinszkói Magyar Hírlap* (későbbi nevén: *Kárpáti Magyar Hírlap*) (Ungvár – Zombory Dezső, Rácz Pál, Kováts Miklós), *Határszéli Újság* (Ungvár – Tahy Endre, Magyar Bálint), *Az Őslakó* (Munkács – R. Vozáry Aladár), *Kárpátalja* (Beregszász – Nádas József, Kiss László, Nádas Anna), *Kárpáti Híradó* (Munkács – Simon Menyhért), *Kárpáti Napló* (Ungvár – Eperjessy József), *Kárpáti Magyar Gazda* (Beregszász – Bellyei László), *Beregi Újság* (Beregszász – Ják Sándor), *Munkás Újság* (Ungvár – Illés Béla, Gáti József, Fejér Herman) stb., melyek

többnyire világos politikai elkötelezettséggel bírtak. Ezek az újságok, sajtótörténeti jelentőségükön túl, sajátos kordokumentumok is, hiszen olyan eseményeket tudunk legalább részben rekonstruálni belőlük, melyek egyéb forrásokból ma már elképzelhetetlenek. Így tudjuk például elképzelni, hogyan élte meg Ungvár magyar lakossága 1918–1920-ban az államfordulatot.

Lássuk a mindennapokat a *Határszél Újság* és az *Ungvári Közlöny* tudósításai alapján! Ezek szerint 1918 ősze szokatlanul meleg időjárást hozott. Ungváron a fák újra rügyet és virágot bontottak. A lakosság súlyos teherként élte meg az elhúzódó háború következményeit, főleg az ellátási gondok következtében. Az élelmiszerekből fejadagok vannak, a cukor nagy részét „Galíciából csempészik", kevés a zsír, az „aratási szalonna", a „hadikává", a mosószer stb.; a görög katolikus polgári leányiskolában és tanítóképzőben, „tekintettel az internátus élelmezési nehézségeire", a tanévkezdést is el kellett halasztani. Faluhelyen próbálkoznak a dohánytermesztéssel, de ezt mint törvénytelen vállalkozást a pénzügyőrség szigorúan bünteti. Sérelmes, hogy a hatóságok egy új rendelettel betiltották a házilagos „kisüstön való főzést" (azaz a házi pálinka készítését). Az embereket leginkább a halálos áldozatokat is követelő „spanyoljárvány" (spanyolnátha) nyomasztja. Október elején emiatt a város összes iskolájában tanítási szünetet rendeltek el.

Októberben kiderült, hogy Magyarország elvesztette a háborút. Ekkor azonban ez még nem tűnt tragikus végzetnek. „Az Isten végzetével nem szállunk perbe" – írta a *Határszéli Újság*. Egyetlen kérdés kerekedik minden más fölé: megszállják-e a „cseh-szlovákok" a várost, vagy sem. Decemberben egyre több hír szól erről. Az életminőség érezhetően megváltozik. A rendőrség elrendeli, hogy a boltok 6-tól 16-ig, a „nyilvános étkező helyiségek", szórakozó és mulatóhelyek este 9-ig tarthatnak nyitva, magánlakásokban este 10 óra után nem maradhat olyan vendég, akiknek ott-tartózkodása „a szokásos vendéglátás körön kívül esik". Takarékoskodni kell a villamos energiával és a tüzelőanyaggal. Falragaszok hirdetik a kötelező ruha-beszolgáltatást, ami alól csak azok mentesülnek, akiknek 6–6 darabnál kevesebb nadrágjuk, kabátjuk, cipőjük, 12–12-nél kevesebb ingük, fehérneműjűk van. „A ruhákat szegény leszerelő katonák kapják." Ugyanakkor szétosztják és kiárusítják a katonai raktárak „közszükségleti cikkeit". E körül bonyodalom és felzúdulás is keletkezik annak következtében, hogy Legeza Pál főispán-kormánybiztos sürgősen távozik a városból, és a művelet felügyeletére Bánóczy Béla vármegyei főjegyzőt jelöli ki. Az emberek tüntetnek Bánóczy mellett és ellen.

A karácsonyt az jelzi, hogy ez alkalomból az emberek fejenként 25 dkg cukrot kapnak, a görög katolikus ünnepre pedig gyertyát, szappant és rumot ígérnek a lakosságnak. Ellenben elmarad a karácsonyi éjféli mise, a betlehemjárás a város területén, s az egész megyében rendkívüli állapot lép életbe.

Az idegen hadsereg közeledtére nincs érezhető félelem, legfeljebb ijesztgetés, amikor a *Határszéli Újság* az alábbi meghökkentő módon számol be Kassa megszállásáról: „Sajnos, hogy a mieink zavargása és nagymérvű fosztogatása állította az elé a megoldás elé Kassa város vezetőségét, hogy a csehek bevonulását a legsürgősebben kérje [...] A cseh csapatok különben énekszóval, vígan vonultak végig a városon és csakhamar helyreállították a rendet". Ugyanebben a lapszámban az első oldalon felhívás is megjelenik *A csehekhez* címmel. Ebben ezt olvassuk: „Csehszlovákok! Lehet, hogy pár nap múlva itt lesztek. Úgy halljuk, parancsotok van reá, nem is Prágából, hanem Párisból, hogy megszálljátok városunkat is. [...] Kérünk tehát benneteket azon szeretet alapján, amelyet ke-

resztény nép keresztény nép iránt érezni köteles, hogy e fegyverrel védjétek meg városunk minden polgárát kivétel nélkül és mi ígérjük, hogy ellenünk fordítani nem lesz okotok!" Az *Ungvári Közlöny* viszont a rémhírterjesztéstől óvott: „Ma mindenkinek egy kötelessége van: nyugalommal bevárni a fejleményeket. Aki oktalanul izgat és rémhíreket terjeszt: bűnt követ el a forradalom és a köztársaság ellen. A hazafiság azt követeli minden ungvári polgártól ma, hogy bizalommal és hidegvérrel várja az eseményeket."

Ungvár megszállásának ceremóniája a következőképpen képzelhető el. A város lakossága, a „kíváncsi közönség" a Szobránci utcán (ma is így hívják) gyülekezett 1919. január 12-én délután. Egy idő után megjelent a polgárőrség is, hogy elejét vegye a rendzavarásnak. Ciaffi ezredes, „az ungvári megszálló csapat parancsnoka" „egy ungvári bérkocsin" érkezett délután fél három tájt. Markovszky, a rendőrkapitány és Szőke doktor, a városi orvos ment elé tolmács minőségében. A többiek: Berzeviczy István polgármester, a Ruszin Néptanács képviseletében Suba Gyula kanonok, valamint két rendőrtiszt, a városi főjegyző és egy újságíró a vármegyeház előtt várakoztak. Az ezredes, miután a vármegyeháza elé érkezett, kiszállt a kocsiból, s ha hihetünk a tudósításnak, „az egész formalitás", mármint a város átadása, „csupán pár percig tartott". A beszélgetés olasz nyelven folyt az orvos tolmácsolásával, majd a végén az ezredes németül szólt a segédjéhez. „Az ezredes megjelenése és modora a jelenlevőkre igen jó hatással volt. Kifogástalan katona és előzékeny úriember hatását keltette mindenkiben." Közben érkezett egy-egy tiszti kocsi, vagy tisztek jöttek lovakon, a katonaság azonban három után érte el a város szélét. A tolongó tömegen keresztül meneteltek a vármegyeháza előtti térhez, énekelve. Olasz egyenruhában voltak. A térről a kaszárnyákba vonultak. A tömeg egy része szétoszlott, de másik része végigkísérte a bejáratig. „különben csend volt mindenütt. [...] szétoszolva a városba négyes, ötös csapatokban járták be az uccákat".

1919 elején, februártól az újságokban megjelennek az első fehéren hagyott részek, a cenzori törlések, ami kisebb-nagyobb gyakorisággal állandósul az elkövetkező két évtizedre. Bár van, aki azt találgatja, mekkora marad Magyarország a békedöntések után, a hétköznapi élet egyelőre nem a nagypolitikáról szól. Rövidesen kiosztják a fél évre érvényes „hatósági könyvecskéket", amelyekre az élelmiszeradagok beszerezhetők. Bizonytalanná válik a közlekedés, a „jelenlegi vonatjárások menetrendje [...] teljesen megbízhatatlan", különösen az Ungvár–Csap vonalon, azaz a határon át. Teljes leállás után február közepétől újraindul a vasúti közlekedés, ám csak az ún. iskolavonat, az a járat, amely a gyerekeket szállítja Csapról Ungvárra. Ladislav Moys, a „csehszlovák" zsupán felhívásban közli: „Tudomásomra jutott, hogy a csapi iskolavonattal a tanulók magyarországi lapokat csempésznek be, amennyiben még egyszer erre rájönnék, az iskolavonatot kérlelhetetlenül beszüntetem."

Moys feltűnése realizálja a közigazgatás szimbolikus átvételét. Titkára, Mihalkó János és „cseh tisztek" kíséretében jelent meg Ungváron a vármegyeházán, hogy átvegye a hivatalt Bánóczy Bélától, akit a sebtében távozó Legeza főispán hagyott hátra mint mindenes helyettesítő ügyintézőt. A helybeli lakosok által nem egyértelműen megítélt Bánóczy nem teszi le a hivatali esküt az új államra, de kötelességszerűen még egybehívja a vármegyei tisztikart. Moys szlovákul, majd a jelenlevők tiltakozására magyarul szólítja fel a tagokat az eskütételre, egyelőre hiába. Az emberek elsiratják Ady Endrét, „irodistanőt", „háztartáshoz értő leányt" keresnek, adnak-vesznek, fuvaroznak, adakoznak, egy-két kultúregylet is hallat magáról.

Egy újságíró meggyilkolásának esete – Pós Alajost a nyílt utcán ölik meg a megszálló katonák 1919. március 7-én – a lakosok számára emblematikussá válik. Bár ez volt a megszállás körüli napokkal összefüggésbe hozható egyetlen erőszakos haláleset, az elkövetkező két évtizedben a csehszlovák uralmat mégis főként ezzel az esettel jellemzik, majd az 1990-es években az eset emléke ismét kiemelkedik a homályból. A közfelfogásban ez szinte valóságosabb történelem, mint az, hogy megtörtént a hatalomátvétel.

Az 1920-ben újjáéledő magyar sajtó észrevehetően megváltozik, helyét keresi az új helyzetben. Nem csak híreket közöl, de észrevételeket is mer tenni és indokoltnak látja a bűnbakkeresést. A *Határszéli Újság*ból programszerűen kiemelhetők a fő tézisek. Magyar Bálint keresztényszocialista ünnepségen fogalmazza meg a magyarok számára új helyzetet: „Volt idő, amikor mikívülünk tulajdonképpen más nem is volt. Csináltuk a kultúrát, az ókor sötét éjjele után hirdettük a »szabadság«, »testvériség« eszméjét [...] de jött az ellenség és azt mondta: ő hozza az igazi szabadságot, ő hozza az igazi testvériséget, ő az igazi kultúrát". A politikát a ruszinok csinálják, a magyarok csak oldalról szemlélődnek: „Szerettünk volna bele nézni abba a politikába, amelyet a ruszinok egy év óta folytatnak [...] fölkerestük a ruszin politika egyik képviselőjét, akitől egyes kérdéseinkre szíves felvilágosítást kértünk." Megindul a később is annyira jellemző homályba veszés: már nem tudják, mikor is volt az az esemény, amihez egy évvel korábban még a hatalomváltást kötötték: „Városunk, mint olyan utoljára akkor szerepelt a politikában, amikor azon a bizonyos ezerkilencszáztizenkilencediki januári vagy februári napon Moys zsupán megjelent a városházán".

És végül a bűnbakkeresés. „[...] a volt Magyarország egyes népeit tulajdonképpen az tette államgyűlölőkké és magyargyűlölőkké, mert meggyűlölték a magyar kormányok azon politikáját, amely a zsidókat az ő károkra támogatta, erősítette, befolyáshoz engedte." „Kell nekünk a minket megértő és bár saját jóvoltukért, de nem ellenünk, nem a mi káronkra fáradozó zsidóság, amely zsidó vallása mellett magyarnak meri magát vallani, de nem kell nekünk a konjunktúra zsidóság és ennek segítségére sem reflektálunk, mert úgy sem lenne soha áldás és eredmény azon. Nem kell nekünk a bolsevikiekkel kacérkodó, nem kell nekünk [...] a zsidóság, hogy úton-útfélen hazug rágalmakat terjeszt a magyarországi állapotokról [...] mi [...] ha talán kevesebben is, de becsülettel akarunk itt jogainkhoz jutni." Sajátos módon a csehszlovák időszakbeli két népszámláláshoz kapcsolódóan a kortárs magyar visszhangok szerint a magyarság számának csökkenését nem annyira a népszámlálás esetleges meghamisítása, hanem sokkal inkább a zsidóság elkülönülése eredményezte.

A csehszlovák időszakban a zsidók önálló nemzetiségként szerepeltek a statisztikákban, aktívan bekapcsolódtak a politikai életbe, héber nyelvű iskolák, gimnáziumok nyíltak (Ungváron, Munkácson), újságokat és könyveket adtak ki. 1921-ben Kárpátalja 604.745 lakosából 93.023 volt zsidó (15,28%), közülük 79.722 (85,7%) vallotta magát zsidó nemzetiségűnek. Anyanyelv szerint 70%-uk volt magyar, a többi jiddis, szlovák és ruszin. A több mint 400 hitközség mindegyike – az ungvári kongresszusi (neológ) gyülekezet kivételével – ortodox volt, egyházi igazgatás szerint a pöstyéni Jüdische Kanzleihoz tartozott. 1930-ban hivatalosan a 734.315 lakosból 91.845 fő volt zsidó (12,25%). Az 1941. évi statisztikában a magyar anyanyelvű zsidókat magyarnak tekintették, csak a jiddis anyanyelvűeket jegyezték be zsidóként. Így Kárpátalján az 1.031.815 fős összlakosságból 78.699 fő jelent meg zsidóként, valójában 146.199 (14,2%) volt izraelita vallású.

Az államfordulat azt is eredményezte, hogy 1919–1920-ban egyre-másra kivándoroltak a magyarok, köztük az ungváriak: „Ismét szomorú emberek jöttek-mentek városunk utcáin az elmúlt napokban; készülődtek, búcsúztak [...] Budapestre mentek."

Az új időszámítás elkezdődött. Magyarországra útlevéllel, sőt vízummal lehetett csak utazni, hosszú utánajárást követően. Ugyanakkor kishatárforgalmi egyezmény keretében a csehszlovák–magyar és a csehszlovák–román határszakaszon külön határátlépési engedéllyel rendelkezhettek a határsávban élő lakosok, illetve azok, akik az államhatár másik oldalán valamilyen tulajdonnal rendelkeztek. A határátkelőhelyek távol estek egymástól, a zöldhatáron való illegális átkelések gyakoriak voltak, elterjedt volt a csempészet. A Csehszlovák Köztársaságban betiltották a magyar ünnepeket, a magyar himnusz éneklését, a nemzeti színek viselését, a legnagyobb állami ünnepek a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának napja (október 28.), valamint T. G. Masaryk köztársasági elnök születésnapja (március 7.) lettek.

Közép-Európában az 1920-as évek közepétől indult meg a rendszeres rádiózás, Csehszlovákiában 1928-tól volt magyar adás a kassai, majd a pozsonyi rádióban, illetve 1934-től az iskolarádióban is. Szinten minden településen volt mozi („mozgó", azaz mozgókép).

8.3. Iskola és egyház

Magyarországon az egységes oktatási rendszert az 1777-ben kibocsátott első állami tanügyi rendelet, az I. Ratio Educationis (*Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*) teremtette meg. Valamennyi oktatási intézményben, akárcsak előtte, a latin nyelv maradt az oktatás nyelve, minthogy ez volt az állam hivatalos nyelve: ezt használták az országgyűlésben, a közigazgatásban, a bíróságokon, és latinul fogalmazták meg a törvényeket. Ez volt az országban élő „különféle nemzetek" közös nyelve. A rendelet szorgalmazta ugyanakkor a német nyelv oktatását, amely a hozzáférést biztosította a magasabb képzéshez, illetve az alapfokú iskolákban az adott településen élők anyanyelvén történő oktatást. Ennek eredményeképpen valósult meg Magyarország területén a horvát, a német, a magyar, a román, a ruszin, a szerb és a szlovák falvakban, városokban az anyanyelvű oktatás. Az 1806-ban kibocsátott II. Ratio Educationis arról is rendelkezett, hogy az oktatásban – tananyagban, tankönyvekben – kerülni kell mindent, ami sérelmes lehet a vallási és nemzeti tolerancia szempontjából, illetve az ország területén a gimnáziumokban kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását. Egy 1819-es rendelet az 1819/1820-as tanévtől minden iskolatípusban kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását. 1840-ben vált az ország hivatalos nyelvévé a magyar, majd a közép- és felsőfokú tanintézetek hivatalos oktatási nyelvévé is. 1844-ben a magyar lett Magyarország államnyelve. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után, 1850-től, az 1849-ben elfogadott osztrák oktatásügyi törvény, az Entwurf (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*) volt érvényben Magyarországon is, egészen az 1867-es kiegyezésig, az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttéig. Ennek a törvénynek a legfontosabb újítása az volt, hogy a gimnáziumokban bevezette a szaktárgyi tanítási rendszert.

Az 1867. évi kiegyezési törvény alkotmányos közjogi és önkormányzati önállóságot biztosított Magyarországnak. Így jöhetett létre többek között a vallás- és közoktatásügyi

minisztérium a tanügy irányítására. Eötvös József kultuszminisztersége idején került sor a magyarországi oktatásügyet korszerűsítő reformra az 1868. évi népiskolai törvény által, mely a tankötelezettség és a tanszabadság egyensúlyán alapuló modern népoktatás törvényi alapjait teremtette meg. Trefort Ágoston minisztersége az iskolaépítési programról volt nevezetes, ő elsősorban a közép- és felsőfokú oktatást korszerűsítette. Apponyi Albert pedig a róla elnevezett oktatási törvénnyel, a Lex Apponyival (1907) elindította azt a folyamatot, amely az állami iskolákat igyekezett kizárólag magyar tannyelvűvé tenni, a nemzetiségek nyelvének megőrzése ekkortól gyakorlatilag a felekezeti oktatási hálózatra maradt.

Az 1918-ban létrejövő új állam, a Csehszlovák Köztársaság egy ideig megőrizte a korábbi iskolarendszert: a cseh országrészekben az osztrák, Szlovenszkóban és Kárpátalján a magyar iskolaügyi törvények és rendelkezések maradtak életben. Kárpátalján az oktatásügyi tárca legmagasabb helyi fóruma 1922-től az Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisztérium Ungvári Referátusa lett.

Az 1919. augusztus 26-án kelt 495/1919. sz. kormányrendelet szolgálati eskü letételére kötelezte a pedagógusokat. Az 1920. február 12-én elfogadott 103/1920. sz. törvény enyhített a megfogalmazáson, és szolgálati fogadalom letételére kötelezte mindazokat, akik meg akarták őrizni állásukat. Az 1922. július 13-án kelt 226/1922. sz. ún. kis iskolatörvény többek között kimondta a nyolcéves általános tankötelezettséget, a volt magyar területeken addig hatosztályos elemi népiskolák nyolc évfolyamossá bővítését, illetve megfogalmazta, hogy a nemzeti kisebbségek iskoláiban a csehszlovák nyelv oktatása is kötelezővé tehető. Az 1923. június 8-án elfogadott 137/1923. sz. törvény bevezette az államnyelv kötelező oktatását minden tanintézetben. 1928-ban rendeletileg tiltották meg az 1928. október 1-je után Magyarországon szerzett diplomák nosztrifikálását. Ennek az volt a következménye, hogy egyre kevesebben mentek Magyarországra tanulni, illetve onnan egyre kevesebben tértek vissza a diploma megszerzése után. A Csehszlovákiába került magyar felsőoktatási intézmények mind megszűntek: az eperjesi jogakadémia Miskolcra, a teológia Budapestre, majd Sopronba, a selmecbányai bányászati és erdészeti főiskola ugyancsak Sopronba költözött, a kassai gazdasági akadémia pedig bezárta kapuit. 1919 nyarán felszámolták a Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet, és helyette létrehozták a cseh és szlovák nyelven oktató Komenský Egyetemet. Csehszlovákia felsőoktatási intézményei a különböző főiskolák, valamint a prágai, a brünni, a pozsonyi csehszlovák és a prágai német egyetemek voltak az időszakban.

A Csehszlovák Köztársaságban az alsóbb fokozatú iskolatípusokat az ún. népiskola kategóriájába sorolták, és két fokozatát különböztették meg: az alsóbb fokozatú elemi iskolákat és a felsőbb fokozatú polgári iskolákat. A középiskolákhoz tartoztak a gimnáziumok és tanítóképzők.

Az 1921/1922-es tanévben Kárpátalján 118 magyar elemi iskola működött 18.462 tanulóval. Az 1925/1926-os tanévben magyar nyelven 146 elemiben tanulhattak a gyermekek. Ebből 101 magyar, 28 csehszlovák–magyar, 11 ruszin–magyar, négy német–magyar, két csehszlovák–ruszin–magyar, egy csehszlovák–német–magyar tannyelvű volt. Az 1935/1936-os tanévben a 118 magyar elemi 365 osztályában 18.171 gyermeket oktatott 363 pedagógus.

Az államfordulat után, az újonnan megalakuló csehszlovák állam kétféle polgári iskolatípust örökölt meg. A korábban Ausztriához tartozott cseh, morva és sziléziai polgári

iskolák háromosztályosak, míg a volt magyarországi, azaz szlovenszkói és kárpátaljai iskolák négyosztályosak voltak. Szlovenszkó polgári iskoláit az 1925/1926-os tanévtől háromosztályossá reorganizálták. Ugyanez Kárpátalján az 1934/1935-ös tanévtől történt meg. Az 1937/1938-as tanévtől ismét négy évfolyamosakká lettek a polgárik, ám ezt a negyedik évfolyamot nem mindenütt tudták elindítani, mivel fenntartásukhoz az állam nem járult hozzá, és költségeit a községeknek, illetve a szülőknek kellett állniuk.

Az 1919/1920-as tanévben a negyven polgári iskolából még kilencben folyt magyar nyelven oktatás, rövidesen azonban már csak Beregszászban, Munkácson és Ungváron voltak magyar osztályok a ruszin–magyar polgáriban. A helyzet nem változott annak ellenére sem, hogy Nagyszőlős és környékének magyar lakossága szinte évről évre kérvényezte magyar polgári iskola megnyitását. Az 1935/1936-os tanévben a három polgáriban összesen huszonnégy magyar osztály működött 988 tanulóval és huszonnyolc pedagógussal.

Ungváron Trianon előtt két polgári iskola volt: egy állami polgári fiúiskola (1914) és egy állami polgári leányiskola (1901-től református, 1904-től állami). Az 1919/1920-as tanévtől a fiú polgári helyébe ruszin tannyelvű vegyes polgári lépett, ahol az 1920/1921-es tanévtől magyar párhuzamos osztályokat is indítottak. A leány polgári helyén 1920 februárjában szlovák tannyelvű polgári iskola indult, ahol az 1923/1924-es tanévtől cseh párhuzamos osztályok is indultak. Az 1937/1938-as tanévtől a szlovák és a cseh polgárit különválasztották. Az első bécsi döntés után, 1938 novemberében a cseh és szlovák polgári iskolákat bezárták, a ruszin polgári helyett visszaállították a Trianon előtti magyar fiú és leány polgári iskolát, s a ruszin és a szlovák tanulók a párhuzamos osztályokba kerültek.

Az 1939/1940-es tanévtől a ruszin és a szlovák osztályok számára önálló polgári iskolát nyitottak. Az egyetlen felekezeti polgári, a görög katolikus leányiskola ugyancsak Ungváron volt, melynek jogelődje az 1875-ben megnyílt hatosztályos, majd nyolcosztályos népiskola, ahol az 1879/1880-as tanévtől szervezték át a felső négy osztályt polgári iskolává. Munkácson az első polgárit 1882-ben szervezték meg a leányok számára. Ezt a tanintézetet az 1920/1921-es tanévben egybeolvasztották az 1916-ban indított fiú polgárival. Ekkortól 1939-ig ruszin és magyar tannyelvű volt, majd az 1939/1940-es tanévtől ismét önálló magyar polgári (fiú- és leányiskola) lett. Ugyanebben a tanévben a városban még három polgárit nyitottak: egy állami ruszin tannyelvű fiú- és leányiskolát, egy állami német tannyelvű koedukációs iskolát és egy zsidó polgári leányiskolát.

Nagyszőlősön 1880-ban nyílt magyar polgári iskola. Ez 1920-tól ruszin tannyelvű volt, a magyar osztályokat fokozatosan leépítették, majd az 1926/1927-es tanévtől cseh párhuzamos osztályokat szerveztek. 1935-ben a ruszin és a cseh polgári különvált. Az 1939/1940-es tanévtől ismét egyetlen polgári működött magyar és ruszin tannyelvű osztályokkal.

Huszton 1897-ben nyílt magyar és ruszin tannyelvű fiú és leány polgári iskola, ahol 1920-tól csak ruszin nyelven folyt az oktatás. Az 1933/1934-es tanévben önálló cseh polgárit is nyitottak, amely az 1939/1940-es tanévtől ruszin és magyar tannyelvű lett. Az 1940/1941-es tanévben még megnyitottak egy magyar tannyelvű zsidó polgári fiú- és leányiskolát.

Nagybereznán 1920-ban nyílt állami ruszin tannyelvű koedukált polgári iskola, 1924-től csehszlovák tannyelvű párhuzamos osztályokat indítottak benne. Az 1934/1935-ös tanévtől a párhuzamos osztályokból önálló polgári iskolát alakítottak ki. 1939-től már csak egyetlen ruszin tannyelvű polgárija volt a településnek.

Perecsenyben koedukációs polgári iskola működött 1921-től ruszin tannyelvvel, 1939-től ruszin és magyar tannyelvvel. Szerednyén 1937-ben nyílt állami ruszin tannyelvű vegyes polgári iskola, szlovák párhuzamos osztályokkal. A tanintézet az első bécsi döntés után megszűnt.

Sajátos történet a bilkei, ahol az 1923-ban nyílt polgári iskola, melyet az első bécsi döntés után a beregszászi gimnázium idetelepített ruszin osztályai révén gimnáziummá alakítottak, majd az 1940/1941-es tanévtől ismét visszaminősítették polgári iskolává. Hasonlóképp Rahón 1923-ban nyílt ruszin polgári, amely 1927-től cseh párhuzamos osztályokkal bővült. A két polgári az 1929/1930-as tanévtől szétvált két külön tanintézetre, bár 1937-ig közös maradt az igazgató. A cseh polgári 1938 decemberében szűnt meg. A ruszin polgári 1939 szeptemberétől két tanévre ruszin gimnáziummá alakult át, majd ismét polgárivá minősítették vissza.

Az 1940-es évek első felében Aknaszlatinán, Alsóvereckén, Kőrösmezőn, Királyházán, Nagybocskón, Nagylucskán, Ökörmezőn, Rahón, Szentmiklóson, Szolyván, Técsőn működött még polgári iskola.

Kárpátalja gimnáziumi városai a tárgyalt időszakban: Ungvár, Munkács, Huszt és Beregszász. A két világháború között a beregszászi reálgimnázium volt az egyetlen, amelyben végig működtek magyar párhuzamos osztályok.

Az ungvári gimnázium bírt a legrégibb múlttal. Az 1613-ban a Zemplén vármegyei Homonnán alapított középfokú tanintézetet 1646-ban telepítette át Ungvárra a főnemesi Drugeth-család. A magyar gimnáziumot a csehszlovák időszakban ruszin tannyelvűvé nyilvánították, a magyar osztályokat fokozatosan leépítették, s helyette cseh tannyelvű párhuzamos osztályok nyíltak. Az első bécsi döntés után, 1938. november közepétől újrainduló tanítás már újra magyar gimnáziumban zajlott, ruszin tannyelvű párhuzamos osztályokkal. Az 1940/1941-es tanévtől az addig koedukált gimnáziumból kiváltak a leányosztályok, számukra önálló tanintézetek hoztak létre, melyet Árpádházi Szent Erzsébetről (1207–1231) neveztek el. A következő, 1941/1942-es tanévtől a fiúgimnázium kettévált ruszin tannyelvű gimnáziumra (az évkönyv szerint működésének első éve) és magyar tannyelvű gimnáziumra, mely a több évszázados ungvári gimnázium örökösének tekintette magát és felvette a Drugeth nevet. A város héber gimnáziuma 1934-ben nyílt meg, fenntartója a Javne Héber Kultúregyesület volt. Ezt a tanintézetet 1943-ban számolták fel.

Munkácson 1868-ban nyílt nyilvános jogú magán alreálgimnázium, 1875-től állami algimnázium lett, 1890-től pedig fokozatosan nyolcosztályos főgimnáziummá bővítették. 1919-től ruszin reálgimnáziumként működött, 1925-től fokozatosan cseh párhuzamos osztályokkal. 1938. november közepétől ismét magyar tannyelvű gimnázium lett, ruszin párhuzamos osztályokkal. Az 1939/1940-es tanévtől a ruszin tagozat önálló gimnáziummá szerveződött. A magyar gimnázium az 1940/1941-es tanévtől felvette a honfoglaló magyarság vezérének, a középkori magyar uralkodóház névadójának, Árpád fejedelemnek a nevét. A városban 1924-ben egy zsidó gimnázium is nyílt, amely a következő évben kapott nyilvánossági jogot, fenntartója a Kárpátaljai Zsidó Iskolaegyesület volt. A tanintézetet 1943-ban bezárták, az épületet katonai kórház céljaira foglalták le.

Beregszászban 1888-ban nyílt meg az állami alreáliskola, ami 1895-től állami főgimnáziumként működött. A magyar gimnáziumi diákok az államfordulat után, 1919-ben nagy számban Magyarország területére, Tarpára telepedtek, majd 1921 és 1924 között Fehérgyarmaton végezték tanulmányaikat. A beregszászi anyaintézet 1920-tól ruszin re-

álgimnáziumként működött, magyar párhuzamos osztályokkal. A csehszlovák időszakban ez volt az egyetlen kárpátaljai gimnázium, ahol magyar nyelven lehetett tanulni. Az első bécsi döntés után ismét magyar tannyelvű gimnázium lett.

1938 novembere után a Volosin-kormány az Ungvárt, Munkácsot, Beregszászt elhagyó ruszin és ukrán gimnazisták számára Perecsenyben, Szolyván, Bilkén, Rahón és Beregrákoson állított fel állami gimnáziumokat, illetve Nagybocskón a Szent Bazil rend tartott fenn gimnáziumot. A követő tanévtől ezek a tanintézetek vagy megszűntek, vagy polgári iskolákká minősültek.

Iparos- és kereskedőtanonc iskolák működtek Beregszászban (1883–1919 között és 1921-től), Huszton (1912-től az 1938/1939-es tanév kivételével), Munkácson (1926-tól), Nagyszőlősön (1933-tól), Szolyván (1921-től), Técsőn (1920-tól), Ungváron (1933-tól). Ezekben az iskolákban fém-, fa-, mű- és villamosipari, ruházati, borbély, asztalos, cipész és élelmezési szakembereket képeztek. Ungváron a nőipariskolában (1939-től) fehérneművarrást és felsőruhavarrást tanultak. Iparostanonc iskola működött Csapon (1929-től), Nagybereznán (1920-tól), Perecsenyben (1925-től), Rahón és Tiszaújlakon (1893-tól, az első világháború idején szünetelt a tanítás); kereskedelmi tanonciskola Munkácson (1925-től), kereskedelmi szaktanfolyam pedig Munkácson (1940-től) és Nagyszőlősön (1921–1942 között). Állami felsőkereskedelmi tanintézet (kereskedelmi akadémia) is működött Munkácson (1918-tól), valamint Ungváron (1939-től) is. Magyar nyelvű képzés egy beregszászi szakiskolában és a munkácsi kereskedelmi akadémia magyar tagozatán folyt.

Kárpátalján három tanítóképző működött: Ungváron görög katolikus (1793-tól), Munkácson görög katolikus (1902-től) és állami tanítóképzők (1914-től). Ezekben azonban a két világháború között megszüntették a magyar nyelvű képzést.

1928-ban alakult meg a Podkarpatszka Ruszi Általános Magyar Tanítóegyesület. Elnöke Szerényi Ferdinánd, alelnökei Mónus Gyula, Balogh Sándor, Bán János, Nagy Gáspár, főtitkára pedig a tankönyvírásban is jeleskedő Kormos Gerő volt. Az egyesületnek *Magyar Iskola* címmel jelent meg pedagógiai lapja Beregszászban 1928–1931 között Szerényi Ferdinánd szerkesztésében. Ugyancsak Beregszászban adott ki 1934–1935-ben pedagógiai lapot *Új Korszak* címmel Czabán Samu és Ilku Pál. Czabán korábban ifjúsági lappal is megpróbálkozott, mely ugyanitt jelent meg 1927–1929-ben *Jó Barátom* címmel.

Az oktatási intézmények fenntartásában és a nemzeti identitás őrzésében fontos szerep hárult az egyházakra. Az 1921-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja összlakossága: 606.568 fő (csehszlovák állampolgár 599.808), nemzetiségi szerint ruszin/orosz/ukrán 372.884, magyar 102.144, zsidó 80.059, cseh/szlovák 19.737, német 10.460. Az 1930-as népszámlás szerint az összlakosság 725.357 (csehszlovák állampolgár 709.129), ebből ruszin/orosz/ukrán 446.916 (63%), magyar 109.472 (15,4%), zsidó 91.255 (12,9%), cseh és szlovák 33.961 (4,8%), német 13.249 (1,9%), román 12.641 (1,8%), végül cigány 1.357. A magyar lakosság részaránya Ungváron 17,8%, Munkácson 22,5%, Beregszászban 52,2%, Huszton 7,9%, Nagyszőlősön 24,8%, Kőrösmezőn 11,1%. Felekezeti hovatartozás szerint: görög katolikus 359.167 (49,5%), pravoszláv 112.034 (15,4%), zsidó 102.542 (14,1%), evangélikus és református 72.425 (10,2%), római katolikus 69.262 (9,5%). A magyarok közül: református 68.867, római katolikus 25.737, görög katolikus 14.309, izraelita 5.870, pravoszláv 10. A kárpátaljai magyarság tehát döntően református, részben római katolikus és görög katolikus vallású volt.

Az 1919-től részben a csehszlovák Kárpátalja részévé váló volt magyar vármegyék – Ugocsa, Máramaros, Bereg, Ung, Szatmár, Szabolcs – római katolikus hívei az államfordulat előtt a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye fennhatósága alá tartoztak. A trianoni béke következményeként a szatmári egyházmegye három részre szakadt: 14 plébánia maradt Magyarországon, 44 plébánia Romániához került, illetve 44 plébánia 70 pappal és mintegy hetvenötezer hívővel a Csehszlovák Köztársaság része lett. Boromisza Tibor (1907–1928) szatmári püspök 1923-ban nevezte ki Tahy Ábrahám (1860–1934) ungvári római katolikus plébánost püspöki helynökké, majd rövidesen Kárpátaljára látogatott, ahol „az elszakítás óta" először járt bérmakörúton. 1928-ban Kárpátalján mozgalom indult, hogy a terület önálló római katolikus püspökséget kapjon. A Szentszék 1929-ben megkötötte Romániával a konkordátumot, aminek eredményeképpen többek között megszűnt a szatmári ordinárius joghatósága az egyházmegye kárpátaljai része fölött. 1930-ban a római Szentszék helyben önálló püspöki adminisztratúrát létesített, melynek élére apostoli kormányzóvá Tahy Ábrahámot nevezte ki. Halálát követően, 1935 februárjától Szvoboda Ferenc pápai kamarás lett a kárpátaljai apostoli kormányzó. Kárpátalja katolikus társadalmában terjedni kezdett a hír, hogy a szatmári egyházmegyétől elcsatolt kárpátaljai és kelet-felvidéki résznek mint apostoli kormányzóságnak az önállósága megszűnik, és a kassai püspökséghez csatolják. A lakosság aláírásokat gyűjtött, amit 1936 januárjában a római Szentszékhez továbbított azzal a céllal, hogy kérje a Kárpátaljai Apostoli Kormányzóság önállóságának fenntartását, illetve a területen önálló püspökség felállítását. 1939. szeptember 1-jével Szvoboda Ferenc kárpátaljai római katolikus apostoli kormányzót apostoli kormányzói helynökké minősítették. Az újabb államfordulat után, 1939 októberében pápai rendelkezésre megszüntették a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot, s a terület egyházközségei ismét egyesültek a szatmári egyházmegyével.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség 1646-tól datálódik, az ungvári várban ekkor kötötték meg az egyházi uniót. (A görög katolikusok azok a keresztények, akik miután kiváltak a görögkeleti /ortodox/ egyházakból, egyesültek /megkötötték az egyházi uniót/ a római katolikus egyházzal.) Az államfordulat idején az egyházmegye püspöke Papp Antal volt (1912–1924), akit a csehszlovák hatóságok kiutasítottak az országból. Utóda Gebé Péter lett (1924–1932), aki haláláig betöltötte ezt a posztot. Örökébe Sztojka Sándor lépett (1932–1943). A szóban forgó időszakban a püspökséghez húsz magyar plébánia tartozott. 1937-ben a csehszlovák kormány és a Vatikán közötti megállapodás értelmében a munkácsi és az eperjesi egyházmegyék kikerültek az esztergomi püspök joghatósága alól, ahová 1918 szeptembere óta tartoztak, és ideiglenes jelleggel az Apostoli Szentszéknek lettek alárendelve. A bulla kimondta, hogy a határ menti csonka egyházmegyék igazgatását a szóban forgó területen működő apostoli helynök vezetése alatt álló egyházi bizottság látja el. Sztojka püspök azt nyilatkozta: „A Csehszlovák Köztársaság határait most már a ruszin lakosság számára a szentatya is megszentelte és megáldotta." A Szentszék 1939. július 19-i bullája újra az esztergomi metropóliába sorolta a munkácsi püspökséget.

Az érintett régió az államfordulat előtt a Tiszáninneni Református Egyházkerület fennhatósága alá tartozott. Révész Kálmán püspök (1918–1931) 1919 őszén tette át székhelyét Kassáról Miskolcra. Két éves szünet után, 1920 októberében tartott közgyűlést az Ungi Református Egyházmegye Szűcs István esperes és Bernáth Zoltán egyházmegyei gondnok elnökletével. 1921 júniusában az Ungi Református Egyházmegye lelkészi kara

állást foglalt azzal kapcsolatban, hogy Szlovenszkóban fel akarják állítani az önálló szlovák egyházmegyét. A lelkészi karnak az volt a véleménye, hogy az ungi egyházmegyéhez tartozó szlovák községekben mindig is szlovákul folyt az istentisztelet, nyelvi szempontból tehát nem indokolt a szétválasztás. A *Ruszinszkói Magyar Hírlap* ezt így kommentálta: „Ruszinszkónak külön református püspökséggé kell alakulnia s az ungi egyházmegye egysége a ruszin és szlovák határok kiigazításáig épségben tartandó, mert az egész Ung megye Ruszinszkóé!" Ugyanekkor tartották a Máramaros-ugocsai Református Egyházmegye lelkészi közgyűlését Nagyszőlősön. Itt elhangzott, hogy a harminckét egyházközségből a „földarabolás miatt" csupán huszonöt maradt meg. Kimondta a gyűlés, hogy „Podkarpatszka Rusz reformátusainak külön egyházkerületbe (püspökségbe) szervezése iránt megteszi a szükséges lépéseket és erre hívja fel Bereg és Ung reformátusait is." 1921 júliusában Ungváron református presbiteri ülésen Barkaszy Károly szalókai lelkész indítványozta, hogy „a volt ungi egyházmegyéből Ruszinszkóban maradt" tizenkét egyházközség mondja ki a volt egyházmegyéjétől való elszakadást és alakítson önálló kárpátaljai egyházmegyét. 1921 augusztusában Beregszászban értekezletet tartottak a Máramaros-ugocsai, Beregi és Ungi Református Egyházmegyék küldöttei. A máramaros-ugocsai egyházmegye részéről Sütő Áron egyházmegyei főjegyző javasolta, hogy a fenti három egyházmegye alakítsa meg a külön egyházkerületet. 1921 decemberében megalakult a szervezőbizottság, 1922. október 31-én pedig kimondták a Kárpátaljai Református Egyházkerület létrejöttét. Egyelőre csak a helyettes püspököt választották meg Biki Ferenc személyében. 1923. április 17-én a Kárpátaljai Református Egyházkerület első püspökévé választották meg Bertók Béla munkácsi lelkészt, beregi esperest, akit június 7-én a munkácsi református templomban iktattak be. Rövidesen Léván a Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Református Egyház első törvényhozó zsinata hivatalosan elismerte a Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulását. 1925. december 16-án a háború óta először került sor Kárpátalján református papavatásra. A csehszlovák állam az egyházkerületet 1932-ben ismerte el hivatalosan. Az újabb államfordulatot követően, 1939. március 1-jén Budapesten a Magyarországi Református Egyház zsinata döntött az önálló Kárpátaljai Református Egyházkerület megszüntetéséről, illetve a Tiszántúli Egyházkerülethez csatolásáról.

A kárpátaljai református egyház által Beregszászban működtetett Kálvin Nyomda nem csak egyházi és vallásos tárgyú kiadványokat adott ki, hanem szépirodalmat is, valamint könyvsorozatot a *Szeretet Kiskönyvtára* címmel. 1923 és 1937 között minden évben megjelent a *Szeretet Naptár*, 1923 és 1938 között pedig kéthetente a *Szeretet* című hitépítő újság. A református diákság lapja volt a *Baráti Szó* Varga Imre szerkesztésében (1930–1933). Munkácson és Nagyszőlősön az egyház árvaházat működtetett. 1935-ben megalakult a Kárpátaljai Református Segítő Egyesület. 1918 őszén 276, 1937-ben pedig 255 elemi református népiskola működött a Csehszlovák Köztársaság területén. A gyülekezeteknek több mint 50%-a tartott fenn iskolát.

8.4. Irodalom, zene

Fábry Zoltán csehszlovákiai magyar író az 1918 utáni időszakról a következőket írta: „Kezdők voltunk mindenképpen, és átmenet nélkül mesterekké, hangadókká kellett vál-

nunk [...] Tanultunk, tanulók voltunk, és máris tanok és tanítók felett kellett ítélkeznünk. Ez persze nem mehetett gikszerek nélkül."

Ungvárról Krúdy Gyula (1878–1933), a magyar irodalom jeles alakja így írt 1919-ben *Havasi kürt: Ruszka-Krajna Kistükre* című művében: „ahol a Tisza ered, a máramarosi só terem, ahol a legzordabb a Kárpát, hosszú, alig elviselhető a tél, asszú nyár sovány keblű földet fonnyaszt, medve bőg a rengetegben és közel az országhatárhoz fénylő kis város, egy másik kis Budapest csillogtatja lámpásait, Ungvár nézegeti magát az Ung folyóban." Szépírói, romantikus túlzások ezek, mégis jól szemléltetik a korszak közíróinak Ungvár-, illetve Kárpátalja-szemléletét. A 93 oldalas írásmű – Ruszin-Krajnai Könyvtár sorozatcímmel, annak egyetlen darabjaként jelent meg – a vidéket Közép-Európa legszebb tájai közé sorolja. Szépségében a vad Kaukázushoz tartja hasonlónak, miközben a világ mit sem tud róla. A legkirívóbb jellegzetessége e mesebeli tájnak Krúdy szerint a lakosok végtelen szegénysége.

Mást látott itt meg a kortárs író, Szabó Dezső (1879–1945), aki Ungváron kezdte el írni *Elsodort falu* című regényét. Krúdy műve visszhangtalan volt és elfelejtődött, Szabó Dezsőé viszont a két világháború közötti időszakban a legtöbbet emlegetett művek egyike volt. Szabó az első világháború időszakában Ungváron gimnáziumi tanár volt. A *Tanárok* (Nyugat, 1916) című elbeszélésében mutatta be Ungvár mindennapjait, az iskolai életet, a helyi tanárokat. Első kisregényét *Nincs menekvés* címmel 1917-ben jelentette meg az Ung megyei Könyvnyomda. S ezután következett az *Elsodort falu*: „Egyszer aztán az ungvári Cikerén bujdosva: belém hullt ez a cím: elsodort falu. Hónapokig hordtam magamban. [...] Két-három oldal meg is született belőle [...] Aztán a kezdő nyár egy délutánján, az ebéd után, az ungvári Korona-kávéházban egyetlen pillanatban elém alpesedett az egész regény."

Csehszlovákiának is a legszegényebb tartománya volt ez a vidék, noha utólag kiderült, hogy anyagilag jobb világot ért meg a lakosság, mint ami az 1940-es évek elején következett. Ne feledjük azt sem, hogy minden államváltással elúsztak a lakossági megtakarítások, a nehezen megszerzett kis vagyonkák.

Korabeli szóhasználattal, szociális riportot írt Kárpátaljáról Balogh Edgár (*Tíz nap Szegényországban*, 1930–1931) és Fábry Zoltán (*Az éhség legendája*, 1932). A szociográfia műfajának igazi remekét alkotta meg Mónus Gyula és Szerényi Ferdinánd: *Bene – Beňa község jelene és múltja* (Beregszász, 1934).

A magyar tudományos irodalom igazán szolid eredményt ezenkívül a történettudományban, Sas Andor (1887–1962) munkássága révén tudott felmutatni, aki az időszakban Munkácson volt kereskedelmi iskolai tanár, s sokat tett többek között a város helytörténetének feltárása terén. Jelentős tudománytörténeti esemény volt 1931-ben a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi, Művészeti Társaság, közismert nevén a Masaryk Akadémia T. G. Masaryk köztársasági elnök adományából történt létrehozása. Az Akadémia tagjai azonban alig fejtettek ki tudományos tevékenységet, s a szervezet a pártpolitikai viták kereszttüzébe került. A Masaryk Akadémia főtitkára Szerényi Ferdinánd (1886–1938) lett, aki előtte Ungváron gimnáziumi tanárként működött, egyúttal a Kárpátaljai Általános Magyar Tanító Egyesület élén állt. A szervezet elismerte többek között Sas Andort jelentős tudományos tevékenységéért.

A Csehszlovákiában megjelent több mint kétezer féle magyar nyelvű könyvnek csak igen kis töredéke esett Kárpátaljára. Persze ehhez az is hozzátartozik, hogy ezen a vidéken csak az elinduláshoz voltak elégségesek a feltételek; aki nem csupán lokális irodalmi

hírnévre tört, annak ebből a körből ki kellett lépnie. A humanizmus, a felvilágosodás, a 19. századi liberalizmus egységesítő hatására végbement a regionális irodalmi kultúrák egyesülése, ami a nemzeti irodalmak létrejöttét eredményezte. Trianon, a történelmi Magyarország feldarabolása következtében ez az egységesség a magyar irodalomban megszűnt, önállósuló irodalmak jöttek létre, külön fejlődési utakon, melyek az adott területrészek hagyományaira támaszkodtak, emellett azonban megmaradtak valamiféle benső egységnél, az egyetemes magyar irodalmat képviselték, amelyen belül a nemzetiségi jelző a létezési keretet határozta meg, a művészi értéket nem. A kivételt több szempontból Kárpátalja jelentette. Itt nem voltak meg a nagy fajsúlyú regionális hagyományok, e régióban szakadt el leginkább az irodalmi gondolkodás a magyar irodalom egészének fejlődési ívétől, zárkózott regionális keretek közé, különösen a második világháború után. Az 1920–1930-as években nem választható szét pontos határ mentén a kárpátaljai és a szlovenszkói magyar irodalom, legfeljebb az előbbi perifériálisabb jellegére utalhatunk. Akkor is így van ez, ha a korszakban a magyarországi irodalmi életet döntően befolyásoló *Nyugat* című folyóirat hasábjain is többször foglalkoztak kárpátaljai alkotókkal és műveikkel. Turczel Lajos irodalomtörténész találó megfogalmazása szerint: „A kisebbségi társadalomban és irodalomban a provincializmus nagy veszélyt jelent. Az elnyomottság, a nemzeti létben való veszélyeztetettségnek érzése érzékennyé, sértődékennyé tesz, és a korproblémákkal szemben sokszor a saját kis világ falai közé zár. A megkülönböztetésnek, a fél- és negyed-lehetőségeknek intenzív tudatosítása, a nemzeti lét teljes kiélésének korlátozottsága felnagyítja a kisebbségi sérelmeket, és »rabsággá«, »mártíriummá« fokozza a kisebbségi helyzetet." Ennek ellenére nem hagyható ki a magyar irodalomból ez a fejezet sem, amely sajátos színt képvisel, megkerülhetetlen eleme a kárpátaljaiságnak. Nevesebb alkotók voltak a két világháború között például Fülöp Árpád (1863–1953), Ilku Pál (1912–1973), Ják (Jakubovits) Sándor (1898–1980), Kiss László (1904–1976), Nátolyáné Jaczkó Olga (1895–1970), Prerau Margit (1909–1944), Rácz Pál (1888–1952), Sáfáry László (1910–1943), Simon Menyhért (1897–1962), Tamás (Tvaroska) Mihály (1897–1967) és Vaskó István (1893–1940). Fülöp Árpád, aki Erdélyben született, tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte, s mint magyar–latin szakos tanár került Ungvárra. Foglalkozott fafaragással is, juhar- és szilfából székely motívumú bútordarabokat faragott, amelyeket ungvári otthonában Móricz Zsigmond is megcsodált.

Az időszakban Kárpátalján a következő könyvsorozatokat adták ki magyar nyelven (egyes esetekben a tervezett sorozatból végül csak egy-egy könyv lett): A Néplap Könyvtára, Hitvédelmi füzetek, A Néplap Műkedvelő Színtára, Cserkész-könyvtár, A Szeretet Kiskönyvtára, A Jó Barátom Kiskönyvtára. A magyar nyelvű könyvek között legnagyobb számban szépirodalmi művek jelentek meg. Az adott időszakban magyar nyelvű könyveket (is) megjelentető nyomdák voltak (ezek szerepelnek kiadóként, eltekintve egy-két magánkiadástól; némely esetben a megjelenés helye és a nyomda telephelye nem egyezik; ilyen esetekben sejthető, hogy nem a nyomda a kiadó, csak bérmunkát végzett): Beregszászban – Kálvin, Merkur, Kormos, Haladás; Munkácson – Grosz, Grünstein, Nekudah, Kárpáti, Novina, Pannonia, Reform; Ungváron – Földesi, Lám, Miravcsik, Skolnaja Pomoscs, Svoboda, a Szent Bazil rend nyomdája, Unio és Viktoria. A magyar könyvkiadás szempontjából a legjelentősebb a maga kb. huszonöt kiadványával a Kálvin Nyomda volt Beregszászban. A nyomda a Kárpátaljai Református Egyház tulajdonát képezte.

A Csehszlovák Köztársaságban az egyik leghasznosabbnak tartott törvény a könyvtárak szervezésére vonatkozott, melyek alapján a kárpátaljai helyzet is javult. Az 1919/430. sz. törvényerejű rendelet a négyszáz főt meghaladó magyar népesség, illetve magyar iskola megléte esetén kötelezővé tette a magyar nyelvű közkönyvtár felállítását. A községi könyvtár fenntartása a község feladata volt. A könyvtár vezetői általában a helybeli tanítók voltak. A rendelet a szórványmagyarságra is vonatkozott, ezeken a településeken is nyitottak magyar részleget a könyvtárakban. 1935-ben Kárpátalján 592 könyvtár volt, ebből 190 magyar, 421 ruszin (orosz, ukrán), 36 cseh (szlovák), a többi német és román. Ezekben összesen mintegy százezer kötettel tudtak szolgálni. A könyvtárak statisztikái szerint az emberek a magyar szerzők közül elsősorban Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Zilahy Lajos, illetve Gulácsy Irén műveit keresték. Arról nem tudni, mennyire olvasták a helyi szerzőket. Néha találhatók a helyi lapokban panaszok arról, hogy az emberek csak kalendáriumokat hajlandók olvasni, ami, ugyancsak a kortárs lapvélemény szerint, igénytelen olvasási kultúrára vall. A helyi lapoknak többnyire volt irodalmi rovata, ahol közöltek könyvismertetéseket, s ezek között szerepeltek a kárpátaljai alkotók művei is. A *Kárpáti Magyar Hírlap* című lapban Kováts Miklós a könyvismertetéseknél 1936-ban elkezdte használni a következő mottót: „Ne feledd: az úri lakás a könyvtárnál kezdődik." Egy könyvkereskedés reklámjában pedig ez olvasható: „szép könyvtár nélkül nincsen értékes, úri lakás." 1922-ben megjelent egy kérészéletű lap *Napsugár* címmel a „könnyű fajsúlyú irodalmi termékek" terjesztésére, nem elhanyagolva „a mélyebb és irodalmilag értékesebb műfajok kultiválását sem." A csehszlovákiai magyar irodalom történetének kiemelkedő lapja volt az 1921–1923 között megjelenő *Tűz*. Itt fedezték fel többek között Nátolyáné Jaczkó Olgát. A romániai Kolozsváron 1926 és 1940 között megjelenő *Korunk* című folyóirat teret adott a csehszlovákiai magyar szerzőknek is. A magyarországi lapok közül a korszak vezető folyóirata, a *Nyugat* kritikákat, recenziókat közölt a határon túli magyar irodalomról. Az 1933–1944 között megjelenő *Látóhatár* volt az a lap, amelyik rendszeresen és hivatásszerűen foglalkozott az egész magyar nyelvterület irodalmával és kultúrájával, így a csehszlovákiaival is.

Ebben az időszakban Magyarországról nem lehetett könyveket, lapokat és folyóiratokat behozni Csehszlovákiába. A magyarországi irodalom a csempészáru kategóriába tartozott. 1930-ban Csehszlovákiában országszerte revíziónak vetették alá a nyilvános könyvtárak állományát, melynek során az 1918 előtt kiadott, államellenesnek nyilvánított könyveket kivonták az olvasói forgalomból és megsemmisítették. A magyar közintézmények könyvtárainak hasonló revíziójára már közvetlenül az államfordulat után sor került.

Magyarországról olyan írók érkeztek előadókörútra Csehszlovákia magyarlakta vidékeire, mint Szabó Dezső, Karinthy Frigyes és Móricz Zsigmond. Az 1935-ben Budapesten tartott ún. első Kisebbségi Irodalmi Esten (erdélyi, felvidéki és vajdasági résztvevőkkel) Kárpátalját Tamás Mihály képviselte. Fontos esemény volt 1937 végén, amikor erdélyi magyar írók estjeit tartották több kárpátaljai (és szlovenszkói) településen. A vendégek között volt többek között Tamási Áron, Molter Károly és Ligeti Ernő. Az Erdélyi Szépműves Céh 10 kötetes, a csehszlovákiai magyarok számára készült válogatása megvehető, illetve megrendelhető volt a könyvesboltokban, illetve a lapkiadóknál. Magyarországon az 1931. évi könyvnapokra először adták ki külön kötetben „az elszakított országrészek íróinak antológiáját" *Koszorú* címmel. Kárpátalján (Ungváron, Munkácson, Beregszász-

ban) 1936-ban, majd 1943-ban rendeztek könyvnapokat, illetve a tárgyalt időszakban utoljára 1944 júniusában.

A 20. század egyik legjelentősebb magyar zeneszerzője, zongoristája és zenetudósa, Bartók Béla többször is megfordult Kárpátalján. Nagyszentmiklóson született 1881-ben. Apja halála után, 1889-ben anyjával és húgával Nagyszőlősre költöztek. Itt járt elemi és polgári iskolába, illetve itt adta első nyilvános koncertjét 1892-ben a vármegyeházán (ma a magyar tannyelvű középiskola épülete). Elköltözésük után, már felnőttként többször is ellátogatott Kárpátaljára, ahol magyar, román és ukrán népdalokat gyűjtött. A két világháború közötti időszakban kétszer is koncertezett Ungváron. Kapcsolatban állt Plotényi Nándorral és Zádor Dezsővel is.

Plotényi hegedű- és zongoraművész volt. Munkácson született 1844-ben, majd bejárta a világot, sokfelé koncertezett. Nagyságát és elismertségét jelzi, hogy zongorán négykezest játszott Liszt Ferenccel, illetve egyes hegedűkoncertjeit Johannes Brahms kísérte zongorán. 1896-ban Nagylázra költözött, s ettől kezdve tevékenyen részt vett Ungvár kulturális életében. Nem sokkal 1933-ban bekövetkezett halála előtt költözött Budapestre.

Zádor Dezső (1912–1985) ungvári zongoraművész és zeneszerző volt. Az 1930-as években kezdett koncertezni. 1936 és 1938 között Prágában a művelődési minisztérium folklórosztályán Kárpátalja zenei referenseként népdalkutatással foglalkozott. A második világháború után az ungvári zeneművészeti szakiskola igazgatója (a tanintézet 1991 óta az ő nevét viseli), majd a filharmónia művészeti vezetője lett, 1963-tól a lembergi konzervatórium tanára, 1978-tól professzora volt.

8.5. Képző- és iparművészet

Képzőművészet terén az időszak nyitánya egy jelképes – egyúttal lezáró – dátumhoz köthető. 1918. május 8-án Técsőn meghalt Hollósy Simon festőművész (1857, Máramarossziget), a naturalizmus és a realizmus egyik legkiválóbb magyar képviselője, akinek nagybányai iskolája a szabadtéri napfényes tájfestéssel évtizedekre meghatározta a magyar festészet fejlődésének útját, a modern magyar festőművészet elindítója lett. Hollósy 1901-ben kivált a nagybányaiak közösségéből és a következő évtől nyaranta Técsőre vitte tanítványait.

1921-ben Munkácson létrejött a Munkácsi Művészklub [más néven: Podkarpatszka Ruszi Festőművészek Klubja] a festő Virág Gyula (1880–1949) vezetésével. A klub doayenje Beregi Sámuel munkácsi zsidó festőművész volt. 1931-ben Boksay József, Erdélyi Béla, valamint cseh festők, Bedrich Oždian és Jaroslav Kaigl kezdeményezésére megalakult a Podkarpatszka Ruszi Képzőművészek Szövetsége. Az utóbbinak hosszú évekig Erdélyi Béla volt az elnöke.

Már 1921-től folyamatosan voltak kiállítások. Például a Művészklub az év elején képkiállítást rendezett Munkácson, az év végén pedig Beregszászban téli tárlatot Kárpátalja és Kelet-Szlovenszkó festőművészeinek alkotásaiból. Ősszel Ungváron Angyal Géza festőművésznek és grafikusnak, illetve Bayer Ágost festőművésznek volt kiállítása. 1922-ben Ungváron előbb önálló bemutatkozási lehetősége volt Boksay Józsefnek, majd a Művészklub tagjainak – Erdélyi Béla, Boksay József, Virágh Gyula, Grabovszky Emil, Ijjász Gyula – műveit láthatta a közönség. 1922–1923 fordulójának nagy eseményei vol-

tak a Petőfi Sándor, az 1948–49-es magyar szabadságharc emblematikus költőegyénisége születésének centenáriuma alkalmából tartott ünnepségek. Sziklay Ferenc kortárs csehszlovákiai magyar kultúrpolitikus szerint ezen ünnepségektől „számítható a szlovenszkói és kárpátaljai magyarság hogy úgy mondjam »kisebbségi« öntudatának, közösségérzetének fogantatása. Ez az első egységes és országos megmozdulás támasztotta fel a lelkekben az országos szervezkedés, a biztos alapokra fektetett kultúrmunka szükségérzetét, az egyesületi jog igénybevételének kívánságát". Kárpátalján azzal is tisztelegtek az esemény előtt, hogy a *Ruszinszkói Magyar Hírlap* karácsonyi (1922. december 24-i lapszám) melléklete Petőfi egész alakos képe volt, Ijjász Gyula festményének reprodukciója. Mindez annak az országos magyar kulturális megmozdulásnak a keretében történt, hogy 1923-ban Petőfi Sándor és Madách Imre, 1925-ben pedig Jókai Mór, azaz a 19. századi magyar irodalom kiemelkedő alkotói születésének centenáriumára emlékező ünnepségeket szerveztek országszerte. 1926-ban II. Rákóczi Ferenc, az 1703–1711-es magyar szabadságharc vezetője születésének 250. évfordulója volt hasonló nevezetes, széles körben ünnepelt évforduló.

Az 1920-as években tűnt fel Spaláné Benes Miláda ungvári festőművész. A közös tárlatok sorában nagy feltűnést keltett az 1926-os ungvári (Boksay József, Novák Andor, Vaczik Theodor, Szay Károly) és az 1933-as munkácsi, amelynek anyagát csehszlovákiai körútra vitték. 1938 februárjában párizsi kiállításon mutatták be kárpátaljai festők műveit. Az 1930-as években jelentkeztek Sárkány Baba, Lahita Ernő, Boreczky Béla, Koczka András, Soltész Zoltán festőművészek. 1937-ben ünnepelték Remes Ferdinánd festőművész negyedszázados alkotói jubileumát.

Kárpátalján időről-időre kiállítottak magyarországi festőművészek is, legtöbbször egyúttal vásárlási lehetőséget is biztosítva. 1927-ben Ungváron állított ki Bayer Ágost és Knicht Sára, 1930-ban Munkácson Mund Hugó, 1931-ben pedig Iványi Grünwald Béla. 1926 és 1933 között többször volt kiállítása Kárpátalján, illetve dolgozott itt Rottmann Mozart. 1924 és 1934 között Kárpátalján élt Erdei Viktor budapesti festő, szobrász és grafikus. Neves magángyűjtő volt az ungvári Kontratovics Viktor, akinek többek között Lotz Károly, Feszty Árpád, Pólya Károly, Barabás Miklós képek voltak a birtokában.

Az 1920-as években népszerű iparművész volt Walentinyi Ida és Varga Irén, az 1930-as években Bíró István, szintén népszerűek voltak Ádám Gyula és Ortman Rezső szobrászok. Híres volt Markovics Antal munkácsi fotográfus is.

(Baktai) Egry Ferenc (1864–1945) kisgejőci harangöntő közismert személyiség volt, műhelyét elődei alapították 1793-ban. Egry ezenfelül kisgazda politikus, szenátor is volt hosszú időn keresztül. Harangjai a köztársaság egész területére eljutottak, Magyarországról is számos megrendelést kapott. A kiállításokon rendszerint aranyérmet nyert. Keresetéből adományozott pártcélokra, kultúraszolgálatra, és megesett, hogy a harangot ingyen adta valamely kárpátaljai egyházközségnek, felekezeti megkülönböztetés nélkül. Így pl. a Kavasch Ernő tervezte ungvári evangélikus templomnak is adományozott egy harangot 1925-ben. A templom berendezését ungvári iparosok készítették: a templompadokat Steierer Ferdinánd, az oltárt és a szószéket Olcsváry Gyula, a csillárt Kohut és Tsa, az oltárképet Szilvay Sion festette.

Az 1940-es évek közepéig Kárpátalja talán legnagyobb köztiszteletének örvendő férfiújaként ismert Egry Ferencről Mécs László és Reményik Sándor kortárs költők verset is írtak. Egry nevenapjára mintegy negyedszázadon át minden évben Kisgejőcre zarándokoltak a kárpátaljai magyarok fontos személyiségei. Ma is Egry öntötte harang kondul

meg Közép-Európa közel kétszáz templomában Kárpátalján, illetve Magyarország, Szlovákia és Lengyelország területén.

1941. május 17. és június 8. között a Művészeti Hetek rendezvénysorozata Hóman Bálint magyar kultuszminiszterrel együtt az irodalom és a művészet kiválóságait személyesen is elhozta Ungvárra. A könyvkiállítást a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete szervezte, a képzőművészeti kiállítást Csánky Dénes, Aba-Novák Vilmos, Bernáth Aurél, Hincz Gyula, Molnár C. Pál, Szőnyi István és mások képei mellett Kárpátaljáról Boksay József, Erdélyi Béla, Koczka András, Kontratovics Ernő olajfestményeit, Manajló Ferenc temperáit tekinthette meg a közönség. Viszont 1943-ban a „felvidéki és kárpátaljai képzőművészek" budapesti kiállításán, melynek szervezője a Kazinczy Társaság (Kassa) volt, a 23 alkotó 182 műve közé Kárpátaljáról már csak az egyetlen Erdélyi Béla négy olajfestménye fért be.

KRONOLÓGIA 1914–1939

1914. június 28. Gavrilo Princip szerb diák Szarajevóban megöli az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösét, Habsburg Ferenc Ferdinándot és feleségét, Zsófiát. A Monarchia hadat üzen Szerbiának, amivel megkezdődik az első világháború.

1914. augusztus 6. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Oroszországnak.

1914. szeptember 25. Az orosz cári csapatok az Uzsoki-hágón át benyomulnak Magyarországra.

1915. január 27. Az orosz csapatok ismét benyomulnak a Kárpátok térségébe.

1915. június 15. Georgij Bobrinszkij gróf, Galícia katonai parancsnoka Lembergben kötelezően végrehajtandó hirdetményt tett közé, mely szerint Galícia azon járásaiból, amelyekből az orosz hadsereg kivonult, a 18 és 50 év közötti férfiakat a Volinyi guberniumba kell kitelepíteni, hogy ne tudják besorozni őket az osztrák–magyar hadseregbe.

1916. november 6. Bécsben közétették Ferenc József császár és király rendeletét, melyben ígéretet tett Galícia autonómiájára.

1916. november 21. Meghal I. Ferenc József. Utóda IV. Károly magyar király (osztrák császárként I. Károly).

1917. március 15. II. Miklós orosz cár lemondott a trónról. Oroszországban megalakult az Ideiglenes Kormány.

1917. november 7–8. Oroszországban, Petrográdban (Leningrád, Szentpétervár) fegyveres felkelés tört ki, megalakult az első szovjet kormány, a Népbiztosok Tanácsa V. I. Lenin elnökletével.

1918. január 8. Megjelenik W. Wilson amerikai elnök 14 pontos békeprogramja.

1918. január 10. Breszt-Litovszkban megkezdődnek a béketárgyalások Szovjet–Oroszország, valamint a központi hatalmak (Osztrák–Magyar Monarchia, Németország és szövetségeseik) között.

1918. április 8. Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei római kongresszusukon állami önállóságot követelnek a maguk számára.

1918. július 23. Az egyesült államokbeli Homesteadben megalakult a Ruszinok Amerikai Néptanácsa. A tanács megbízta Gregory Zhatkovych ügyvédet, hogy foglalja össze a szervezet célkitűzéseit.

1918. október 16. IV. Károly kiáltványában Ausztriát föderatív állammá minősítette. A kiáltvány azonban a Magyar Királyságra nem vonatkozott.

1918. október 21–22. Washingtonban W. Wilson amerikai elnök fogadta a Ruszinok Amerikai Néptanácsának küldöttségét. Tárgyalt többek között Gregory Zhatkovych ügyvéddel.

1918. október 23. A Ruszinok Amerikai Néptanácsa tagja lett a Közép-Európai Demokratikus Szövetségnek, melynek T. G. Masaryk volt az elnöke.

1918. október 24–26. Philadelphiában a Ruszinok Amerikai Néptanácsa nevében G. Zhatkovych aláírta a független közép-európai népek közös céljait megfogalmazó nyilatkozatot.

1918. október 28. Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot.

1918. október 30. Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács csatlakozott a Csehszlovák Köztársasághoz.

1918. október 31. Az őszirózsás forradalom győzelmével a monarchiából kiváló magyar állam törvényhozó szerve a Magyar Nemzeti Tanács lett, Károlyi Mihály vezetésével.

1918. november 3. Az Osztrák–Magyar Monarchia Pádovában fegyverszünetet kötött az antanthatalmakkal.

1918. november 6. Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa (elnök Szabó Simon görög katolikus kanonok, titkár Avgusztin Volosin). Programjuk többek között kimondta: „A magyarországi rutén nép ragaszkodik az őshaza integritásához, és tiltakozik mindazok működése ellen, akik a magyarországi rutént el akarják szakítani az anyaországtól, és veszélyeztetik Magyarország területi egységét."

1918. november 8. Kőrösmezőn a település és a környező falvak lakói határozatot hoztak a Huculföld Ukrajnához csatolásáról. Megalakították a Hucul Néptanácsot.

1918. november 12. A Ruszinok Amerikai Néptanácsa Scrantonban megszavazta az ősi ruszin területek – Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros – Csehszlovákiához való csatolását „széles jogkörű autonómiával".

1918. november 13. Gregory Zhatkovych Washingtonban átadta T. G. Masaryknak a scrantoni kongresszus jegyzőkönyvét. Az uralkodó, IV. Károly Eckartsauban kiadott nyilatkozatában lemondott. 1920. március 1-jétől Magyarország kormányzója Horthy Miklós lett.

1918. november 16. Kikiáltották a Magyar Népköztársaságot. Az I. számú néphatározat 1. §-a kimondta, hogy „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság".

1918. december 1. A magyar kormány Szabó Oreszt ungi kormánybiztost „a magyarországi rutén nemzet önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítése céljából Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyék rutén lakta területeire kiterjedő hatáskörrel" felállított Budapest székhelyű kormánybiztosághoz kormánybiztosnak nevezte ki.

1918. december 10. Budapesten tanácskoztak a ruszinok képviselőivel a Ruszka Krajna autonómia-tervezetről. Ekkor használták először nyilvánosan a „rutén" helyett a „ruszin" népnevet.

1918. december 22. A magyar katonaság bevonult Kőrösmezőre. A Hucul Néptanács tagjai a hegyekbe menekültek.

1918. december 25. Károlyi Mihály kormánya közzétette az 1918. december 21-én kelt X. sz. Néptörvényt (Ruszka Krajna néven Munkács központtal területi autonómiát biztosít a magyarországi ruszinoknak).

1918. december 29. A Károlyi-kormányban ruszka krajnai miniszternek nevezték ki Szabó Oresztet, a ruszin ügyek kormánybiztosát.

1919. január–március A román hadsereg benyomul a Felső-Tisza vidékére.

1919. január 3-tól a magyar kormány megbízásából Ruszka Krajna kormányzója Avgusztin Stefán.

1919. január 3. Sztanyiszlavban kimondták a Nyugat-Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Népköztársaság egyesülését.

1919. január 8. Kőrösmező és a környező települések lakói közgyűlés keretében kikiáltották az önálló és független Hucul Köztársaságot.

1919. január 12-re a csehszlovák katonaság elfoglalta az Ung folyóig terjedő nyugati térséget, közte Ungvárt, ahová a 31. sz. ezred vonult be Amedeo Ciaffi olasz ezredes vezetésével.

1919. január 18. Megnyílt a párizsi békekonferencia. A csehszlovák kormány nevében Edvard Beneš és Karel Kramář volt jelen, akik a ruszinok képviseletére meghívták Gregory Zhatkovychot és Julij Gardosht, az amerikai ruszinok küldötteit és Anton Beszkidet, az Eperjesi Ruszin Nemzeti Tanács elnökét. Beneš és Kramář a csehszlovák ügyekben 11 feljegyzést terjesztettek be, ezek közül az egyik a „magyarországi ruszinokra" vonatkozott. Az általuk lakott területekre való csehszlovák igényt nemzeti elvre alapozták.

1919. január 21. Huszton a kárpátaljai ukránok népgyűlése határozatot hozott Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaújtorna (a történeti Kárpátalja) csatlakozásáról az egységes ukrán államhoz.

1919. január 22. Az Ukrán Nemzeti Tanács direktóriuma Kijevben kimondta a Nyugat-Ukrán Népköztársaság (Galícia, Bukovina és „Uhorszka Rusz") és a Dnyeperi Nagy Ukrajna egyesítését.

1919. február 19. Elfoglalta hivatalát Ladislav Moys, a csehszlovák hatóságok által kinevezett ungi zsupán.

1919. március 12. A párizsi békekonferencián jóváhagyólag vették tudomásul a csehszlovák követeléseket, többek között Kárpátaljára vonatkozóan.

1919. március 21. Budapesten megalakult az új kormány, a Forradalmi Kormányzótanács, mely kikiáltotta a Magyarországi Tanácsköztársaságot. Március 24-től Avgusztin Stefán lett Ruszka Krajna népbiztosa.

1919. április 16-án a román hadsereg, *1919. április 23-án* a csehszlovák hadsereg megkezdte a régió még Magyarországhoz tartozó területeinek elfoglalását.

1919. április 29. A csehszlovák és a román katonai megszállás a régióban véget vetett a tanácshatalomnak (40 napig állt fenn, 1919. március 21-től).

1919. május 8. A csehszlovák megszállás alatt levő Ungváron az eperjesi, az ungvári és a huszti ruszin tanácsok közös gyűlésükön megalakították a Központi Orosz Nemzeti Tanácsot. Elnök: Beszkid Anton. A Tanács kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes" csatlakozást.

1919. június 6. Edmond Hennoque francia tábornok katonai közigazgatást léptetett életbe a csapatai által ellenőrzött területen, így Kárpátalján is.

1919. június 11. A párizsi békekonferencián jóváhagyták a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar országhatárt.

1919. június 13-án G. B. Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke, a párizsi békekonferencia elnöke jegyzékben kijelölte Magyarország új határait, amelyek északon és keleten megegyeznek a későbbi trianoni határokkal.

1919. június 19. Németország aláírta a versailles-i békeszerződést. Németország elvesztette területének egyhetedét, lakosságának egytizenkettedét.

1919. július 29. A csehszlovák kormány megbízásából Ungvárra érkezett J. Breicha, akinek feladata a polgári igazgatás megszervezése volt.

1919. augusztus 12. G. Zhatkovych a csehszlovák köztársasági elnök által láttamozott levelet intézett a Központi Orosz Nemzeti Tanácshoz, melyben tudatta: „a csehszlovák kormány kinevezett az autonóm Direktórium elnökének."

1919. augusztus 20. Ungváron J. Breichát beiktatták a ruszin terület polgári igazgatása vezetőjének tisztébe.

1919. szeptember 10. A Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt szerződés értelmében a régió (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobb része) Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. E szerződés 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg. (A csehszlovák törvénykezésben 508. sz., kihirdetve 1921. december 31-én.)

1919. október 1. Edmond Hennoque francia tábornok lett egész Podkarpatszka Rusz katonai parancsnoka.

1919. november 8. E. Hennoque és J. Breicha aláírásával megjelent a Generalny Statutum Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról.

1919. november 10. Kinevezték Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriumát; elnöke: Gregory Zhatkovych. A terület négy zsupára tagolódik: Ungvári, Munkácsi, Beregszászi és Máramarosi zsupa.

1919. december vége A távozó Edmond Hennoque helyett Marie Paris tábornok lett Kárpátalja új katonai parancsnoka.

1920. január 18. Genfben megkezdte működését a Népszövetség.

1920. február 19. Lemondott Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriuma.

1920. február 24.–március 30. A román hadsereg kiüríti a Tiszántúlt.

1920. február 29. Elfogadták a csehszlovák alkotmányt (a törvénytárban 121. sz.) és az annak részét képező nyelvtörvényt (122. sz., a 6. § foglalkozik Podkarpatská Russzal). A választási törvényben (123. sz.) Podkarpatszka Rusz a Csehszlovák Köztársaság 23. számú választókerülete. Az alkotmány nemzetiségnek ismeri el a zsidóságot.

1920. április 18., 25. Az első általános választások a csehszlovák nemzetgyűlésbe és a szenátusba. Podkarpatszka Rusz nem választhat. Az ok: a terület egy része még román megszállás alatt van.

1920. április 26. Elfogadták a Generalny Statutum módosítására vonatkozó 356. sz. kormányrendeletet, amely bevezette Kárpátalján a kormányzói tisztséget. J. Breichát, a polgári közigazgatás vezetőjét felmentették.

1920. május 5. T. G. Masaryk köztársasági elnök Zhatkovych Gregoryt Podkarpatszka Rusz kormányzójának nevezte ki ideiglenes jelleggel („a szojm összehívásáig").

1920. június 4. A versailles-i Nagy-Trianon-palotában aláírták a Magyarországgal kötött békeszerződést. Magyarország területe 283 ezer km²-ről 93 ezerre, lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. A 48. cikk megerősítette Podkarpatská Rus-nak a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását: „Magyarország, amint azt a Szövetséges és Társult Hatalmak már megtették, elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruthéneknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét.".

1920. augusztus 30. A román hadsereg kivonult Kőrösmezőről, elhagyta a csehszlovák Kárpátalja egész területét.

1920. augusztus – 1921. június Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia kétoldalú védelmi szövetségi szerződéseket kötöttek, amelyekkel létrehozták a Habsburg-restauráció és a magyar revíziós igények ellen közös fellépést biztosító kisantantot.
1920. október 30. Ungváron megnyílt az első mozi (mozgószínház).
1921. február 15. Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 612.442 fő.
1921. március 17. Gregory Zhatkovych, Kárpátalja kormányzója bejelentette lemondását.
1921. május eleje Prágában elfogadták G. Zhatkovych kormányzó lemondását.
1921. május 17. Hivatalos búcsút vett Ungvártól Zhatkovych Gregory volt kormányzó. Az ügyek vitelét átadta Peter Ehrenfeld alkormányzónak.
1921. július 20. Megtartotta első ülését a Ruszinszkói Földtanács, a kárpátaljai földhivatal tanácsadó szerve. A határozat: ősszel megkezdik a síkvidéki területek volt uradalmi birtokainak parcellázását, ahova szegény ruszin családokat telepítenek le.
1921. július 27. Rigában Szovjet–Ukrajna és Szovjet–Oroszország, valamint Magyarország egyezményt írt alá „a hadifoglyok és a civil internáltak kicseréléséről".
1921. október 15. E naptól a belügyminiszter 1921. augusztus 26-án kelt rendeletével új közigazgatási beosztás lépett életbe, melynek értelmében Podkarpatszka Rusz három egységből áll: Ungi, Beregi és Máramarosi zsupa.
1922. október 29. Ungvárra érkezett Pascal Castella francia tábornok, Kárpátalja új katonai parancsnoka (a távozó Marie Paris tábornok utóda).
1922. december 30. Megalakult a Szovjetunió (Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége).
1923. április 25. Megindult az első autóbuszjárat Ungvár és Munkács között.
1923. augusztus 7-én kelt 171. sz. kormányrendelet (kihirdetve 1923. augusztus 18-án) ideiglenes jelleggel szabályozta a kárpátaljai települések jogviszonyát (kiterjesztette a szlovenszkói községi választásokról szóló 1919. január 31-én kelt 75. sz. törvény hatályát). Ungvár és Munkács rendezett tanácsú városok maradtak, Beregszász nagyközség lett.
1923. november 18. A prágai kormány a Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párttal folytatott tárgyalások eredményeképpen Podkarpatszka Rusz kormányzójává nevezték ki a párt vezetőségének egyik tagját, Anton Beszkidet. Alkormányzó lett a cseh Antonín Rozsypal miniszteri tanácsos.
1923. december 14. Ungváron a földbirtoktanács ülésén megszavazták, hogy „a Tisza menti földeket Bátyutól Máramarosig [...] cseh-szlovákoknak adják".
1924. január 7. Az e napon kelt 18. sz. kormányrendelet szabályozta a kárpátaljai parlamenti választások rendjét.
1924. február 16. Kiírták a parlamenti választásokat 1924. március 16-ra.
1924. március 16. Kárpátalján megtartották az első parlamenti választásokat. (Pótválasztások Csehszlovákiában.) Parlamenti képviselők: Gáti József, Kaminszky József, Korláth Endre, Kurtyák Iván, Mondok Iván, Nečas Jaromír, Hahatko Andrij, Safranko Emanuel, Scserecki Vaszil, Szedorják Nyikolaj. Szenátorok: Bodnár Iván, Csehy Endre, Egry Ferenc, Riskó Béla.
1925. április 15. Életbe lépett az ún. kisiskola-törvény, amely kimondta: „A vallástanulás alól a felekezet nélküli vagy nem törvényes felekezethez tartozó tanulók felmentendők. De ép így nem köteles vallástani órára járni minden más tanuló sem, ha a felmentést külön kéri."

1925. szeptember 1-jétől a nemzetvédelmi minisztérium egyesítette Szlovenszkó és Kárpátalja katonai vezetését. Ezentúl a nyugati rész parancsnoksága Pozsonyban, a keleti Kassán székel. Kárpátalján a 12. hadosztály állomásozik, melynek élére Lev Prchala tábornokot nevezték ki.

1925. október 16. Feloszlatták a prágai nemzetgyűlést és kiírták az új parlamenti választásokat.

1925. november 15. Csehszlovákiában előrehozott parlamenti választásokat tartottak. Kárpátaljai parlamenti képviselők: Gáti József, Hahatko Andrij, Kurtyák Iván, Korláth Endre, Králik František, Mondok Iván, Nečas Jaromír, Prokop Kiril, Stefán Avgusztin, Szedorják Nyikolaj, Volosin Avgusztin; szenátorok: Bodnár Iván, Egry Ferenc, Rescsuk Kiril.

1926. február 4. Megjelent az 1920. február 29-én elfogadott nyelvtörvény végrehajtási rendelete. A kárpátaljai pártok értelmezése szerint a rendelet „kisebbségi nyelvnek" deklarálja a ruszint, holott annak az államnyelvvel egyenrangúnak kellene lennie. Márciusban Ruszinszkó valamennyi képviselőjének aláírásával interpellációt nyújtottak be a parlamentben a februári nyelvrendelet ellen.

1926. március Ungváron üzembe állították az első mentőautót.

1926. június 4-én kelt 84. sz. kormányrendelet kimondta a három ruszinszkói zsupa (ungi, beregi, máramarosi) összevonását.

1926. június 10. Kárpátalja parlamenti képviselői egységesen állást foglaltak a terület nagyzsupává alakítása ellen, mert az szerintük az autonómia megadásának újabb elodázását jelenti.

1926. július 1. Podkarpatszka Ruszban életbe lépett a tartományi rendszer („nagyzsupa" lett). Székhely: Munkács.

1926. július 2-án kelt 106. sz. kormányrendelet Ruszinszkóban a helyi igazgatási szervek működését szabályozta a nagymegyén belül.

1927. január 19. Ungváron tiltakozó megmozdulást szerveztek az ellen, hogy „Ruszinszkó fővárosát Munkácsra helyezzék át."

1927. március 14. Munkács lakossága népgyűlésen követelte, hogy a város nyerje el a terület fővárosa rangot.

1927. július 5–27. Ungváron megrendezték az I. Podkarpatszka Ruszi Iparkiállítást több mint 600 csehszlovák, lengyel, román, német, magyar, svájci és belga kiállító részvételével.

1927. július 14. A prágai parlament megszavazta a közigazgatási reformtörvényt (125. sz.).

1927. december 1. Aláírták azt a szerződést, amelynek értelmében a francia–svájci Bignon Részvénytársaság birtokába került a Rákóczi–Schönborn uradalom. Ezzel megalakult a Latorica Rt.

1927. évi 117. sz. törvény aszociális állampolgároknak bélyegzi a cigányokat, korlátozza személyi szabadságukat.

1928. február Az Ungvár–Munkács–Beregszász útvonalon forgalomba állították az első állami autóbuszokat. Eddig a tömegközlekedésnek ez a módja magánkézben volt.

1928. június 28-án kelt 93. sz. kormányrendelet szabályozta a járások területét, a 95. sz. és a 96. sz. módosította a közigazgatási hivatalok hatáskörét Ruszinszkóban.

1928. július 1. Csehszlovákiában életbe lépett az 1927. július 14-én elfogadott 125. sz. közigazgatási reformtörvény. Podkarpatszka Rusz a köztársaság többi területeinek mintájára szervezett tartomány, a székhely Ungvár.

1928. augusztus 1. Antonín Rozsypal addigi alkormányzót a kárpátaljai Országos Hivatal elnökévé nevezték ki.

1929. október 27. Országos parlamenti választásokat tartottak. Kárpátaljai képviselők: Bródy András, Husznay Julij, Hokky Károly, Kurtyák Iván, Prokop Kiril, Scserecki Vaszil, Szedorják Nyikolaj, Török Pál, Zajíc Josef; szenátorok: Bacsinszky Edmund, Curkanovics Ilarion, Csehy Endre, Korláth Endre, Lokota (Prokop) Iván.

1929. december 18. Az e napon kelt 186. sz. kormányrendelet módosította az állami igazgatási hivatalok hatáskörét Kárpátalján. A 187. sz. rendelet a minisztériumok egyes hatáskörét átadta a kárpátaljai Országos Hivatalnak.

1930. július Munkácson bemutatták az első hangosfilmet.

1930. december 1. Népszámlálás Csehszlovákiában. Kárpátalja lakossága 734.315 fő.

1931. november 4. Anton Beszkid, Kárpátalja kormányzója nyilatkozata szerint: „Az autonómia feltételei száz százalékig teljesedésbe mentek. Kétséges azonban, hogy az autonómiát mindjárt most meg lehet-e valósítani száz százalékig. Az autonómia inkább a fejlődés dolga."

1931. november 8. Pozsonyban megalakult a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (Masaryk Akadémia).

1932. évi nyilvántartás szerint Kárpátalján 53 település (11%) volt ellátva villanyárammal.

1933. június 15. Meghalt Beszkid Anton, Kárpátalja kormányzója.

1933. július eleje Az állandó esőzések hatalmas árvizet okoztak a Tisza mentén, a a két világháború közötti legnagyobbat.

1933. július A hivatalos nyilvántartás szerint Kárpátalján ekkor 608 személyautó és 71 autóbusz, összesen 1180 géperejű jármű volt forgalomban.

1934. szeptember 1. Ettől a naptól a kassai rádió naponta egy órás magyar és ruszin nyelvű adást sugároz Kárpátaljáról.

1935. február 15. Hrabár Konstantint nevezték ki Kárpátalja (harmadik) kormányzójává.

1935. május 19. Nemzetgyűlési és szenátusi választásokat tartottak az országban. Kárpátaljai képviselők: Borkanyuk Oleksza, Bródy András, Fenczik István, Korláth Endre, Kossey Pál, Kugel Cháim, Lokota Iván, Révai Julian, Török Pál, Zajíc Jozef; szenátorok: Bacsinszky Edmund, Balla József, Földesi Gyula, Hokky Károly, Popovics Vaszil.

1936. december 5-én kelt 150. sz. kormányrendelet módosította az Országos Hivatal és a járási hivatalok hatáskörét Kárpátalján.

1936. december 31. A nemzetvédelmi minisztérium rendelkezésére új katonai beosztás lépett életbe. Az ország területén hét hadtest állomásozik, ezek közül Kárpátalja Kassa központtal a hatodik hadtest körzetébe tartozik.

1936. Az étkezőkocsival is ellátott gyorsvonat négy és fél óra alatt teszi meg a Csap–Budapest távolságot.

1937. január 1. Nyugdíjba vonult Antonín Rozsypal, a kárpátaljai Országos Hivatal elnöke. Helyét nem töltik be az autonómia „közelgő bevezetése" miatt.

1937. június 26. A parlament megszavazta a kárpátaljai kormányzói jogkört szabályozó 172. sz. törvényt.

1937. október 8. Életbe lépett a kormányzói jogkört szabályozó 172/1937. sz. törvény, amelyet a csehszlovák sajtó a podkarpatszka ruszi autonómia alapjának nevezett.

1937. december 1. Munkácson átadták Kárpátalja első automata telefonközpontját.

1938. március 12. Német csapatok vonultak be Ausztriába, Adolf Hitler német kancellár kinyilvánította az állam Németországhoz való csatolását (Anschluss).

1938. augusztus 22. A kisantant államok és Magyarország aláírják a bledi egyezményt a fegyverkezési egyenjogúságról és a magyar kisebbségek helyzetéről.

1938. szeptember 29–30. Münchenben Németország, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország állam- és kormányfői, külügyminiszterei megállapodtak a csehszlovákiai német többségű területek Németországhoz csatolásáról. A müncheni szerződés kiegészítő jegyzőkönyve a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbség ügyének rendezése érdekében az érintett államokat kétoldalú tárgyalásokra szólította fel.

1938. szeptember 30. Kozma Miklós volt belügyminiszter Imrédy Béla miniszterelnök megbízásából, a vezérkarra támaszkodva, megkezdte diverzáns szabadcsapatok (az ún. „rongyos gárda") szervezését. A kiképzett önkéntesek kis csoportokban átszivárogtak a csehszlovák határon, ahol fegyveres akciókat hajtottak végre.

1938. október 1–2. Lengyelország ultimátumban követelte a lengyel többségű sziléziai és árvai lengyel települések átadását, amit a prágai kormány teljesített.

1938. október 4. Párkányi Ivánt (a köztársasági elnök személyi tanácsadóját a ruszin ügyekben) kinevezték a csehszlovák kormányban a podkarpatszka ruszi ügyek miniszterévé.

1938. október 5. Csáky István magyar külügyminiszteri kabinetfőnök Varsóban tárgyalt Józef Beck külügyminiszterrel Kárpátaljának közös katonai akcióval történő megszerzéséről.

1938. október 6. Andrij Hlinka Szlovák Néppártja Zsolnán kikiáltotta Szlovákia autonómiáját. Létrejött a Második Cseh-Szlovák Köztársaság.

1938. október 7-én a német külügyminisztérium közölte: Németországnak nem érdeke, hogy Szlovákiát és Kárpátalját Magyarországhoz csatolják és katonai szempontból ellenzi a magyar–lengyel határt.

1938. október 8. Ungváron közös ülést tartott a Központi Ukrán Nemzeti Tanács és a Központi Orosz Nemzeti Tanács. A két nemzeti tanács tagjaiból megalakították Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát, amely első memorandumában kinyilatkoztatta, hogy magát az önrendelkezéssel és önkormányzattal bíró összes ruszin terület egyetlen törvényes képviselőjének tartja, s a hatalmat azonnal át kell adni az autonóm kormánynak.

1938. október 9. Jan Syrový miniszterelnök lemondatta Konstantin Hrabár kárpátaljai kormányzót, s helyébe Párkányit nevezte ki.

1938. október 9–13. Komáromban Cseh-Szlovákia és Magyarország kormánydelegációi eredménytelen tárgyalásokat folytattak a müncheni szerződés elveinek érvényesítéséről a dél-szlovákiai magyar területek átadását illetően.

1938. október 11. A cseh-szlovák minisztertanács jóváhagyta a kárpátaljai autonóm kormány személyi összetételét. A miniszterelnök Bródy András (Autonóm Földműves Szövetség).

1938. október 15. A Bródy-kormány első ülése.
1938. október 18. A Bródy-kormány második ülése.
1938. október 22. A Bródy-kormány harmadik, utolsó ülése.
1938. október 26. „Hazaárulás" vádjával letartóztatták Bródy András miniszterelnököt. Az új miniszterelnök Volosin Avgusztin.
1938. október 29. A Volosin-kormány betiltotta az összes politikai pártot.
1938. november 2. A bécsi Belvedere-kastély aranytermében kihirdették a tengelyhatalmak (Németország és Olaszország) döntőbírósági határozatát, az ún. „első bécsi döntést". A csehszlovák delegáció tagjaként jelen volt Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnök. Podkarpatszka Rusz területéből 1.523 km² (a csehszlovák országrész 21,1%-a) került Magyarországhoz. A kárpátukrán terület 11.094 km², a lakosság száma 552.124 fő.
1938. november 3. A Cseh-Szlovákiához tartozó Kárpátalja számára kijelölt főváros az elvesztett Ungvár helyett Huszt lett. Megkezdődik az állami hivatalok evakuálása.
1938. november 9. A varsói magyar követ átadta Józef Beck külügyminiszternek Kánya Kálmán külügyminiszter jegyzékét, melyben a lengyel kormány katonai segítségét kérte Kárpátalja megszállásához. A lengyel külügyminisztérium csak az ún. szabadcsapatok segítségét ígéri. Ugyanezen a napon került sor Huszton a Kárpáti Szics Népi Önvédelmi Egyesület alakuló ülésére Huszton. Főparancsnok: Dmitro Klimpus.
1938. november 11. G. Ciano olasz külügyminiszter közölte a római magyar követtel, hogy Olaszország a németekre való tekintettel nem támogatja Magyarországnak Kárpátalja elfoglalására irányuló törekvéseit.
1938. november 18. Budapesten rendkívüli minisztertanácsi ülésen elhatározták a Kárpátalja elleni katonai akciót. Másnap a német követ átadta kormánya jegyzékét, melyben az nem helyesli a tervet.
1938. november 19. Az e napon kelt 297. sz. csehszlovák kormányrendelet a kárpátaljai Országos Hivatal székhelyéül Ungvár helyett Husztot tette meg.
1938. november 21. Németország és Olaszország Budapestre továbbított jegyzékben tiltakozott Kárpátalja megszállása ellen. A rendkívüli minisztertanács leállította a Kárpátalja elleni katonai akciót.
1938. november 22. Prágában jóváhagyták a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt. (A törvénytárban kihirdetve december 16-án 328. számmal.)
1938. november 25. A Volosin-kormány rendeletben a régió hivatalos nyelvévé tette az ukrán nyelvet.
1938. november 28. Avgusztin Volosin miniszterelnök és Vladimir Raics püspök találkozóján a püspök kinyilvánította, hogy a pravoszláv egyház lojális Kárpáti Ukrajnához.
1938. október–november. Lengyelország diverzáns akciókat szervezett Kárpátalján egy hivatásos katonatiszt, Feliks Ankerstein irányításával Feszítővas Akció néven.
1938. december 4. Huszton megtartották a Kárpáti Szics első kongresszusát, melyen tartalmi-szervezeti kérdésekről döntöttek.
1938. december 17. Megjelent a 9.330/1938. sz. M. E. (miniszterelnöki) rendelet a „felszabadult Felvidék közigazgatásának új rendjéről". Megyei beosztás: Ung (székhely: Ungvár), Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített (Beregszász) vármegyék. Megyei városi rangot kapott Ungvár és Munkács.
1938. december 30. A Volosin-kormány a régió hivatalos elnevezésévé tette a Kárpáti Ukrajnát.

1939. január 6. Józef Beck lengyel és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter találkozójának reggelén Munkács külterületén, Oroszvégen európai sajtóvisszhangot kiváltó fegyveres határincidens tört ki a magyar és a csehszlovák katonaság között („vízkereszti csata").

1939. január 12. Avgusztin Volosin február 12-ére kiírta a választásokat Kárpáti Ukrajna szojmjába.

1939. január 13–14. Megalakult az Ukrán Nemzeti Egyesület, Kárpáti Ukrajna egyetlen hivatalos pártja.

1939. január 24. Megalakult az Ukrán Nemzeti Egyesület központi vezetősége Fedor Révaival az élen.

1939. február 12. Kárpáti Ukrajnában megtartották a választásokat a szojmba. A megválasztott képviselők (az Ukrán Nemzeti Egyesület listájáról): Volosin Avgusztin, Révai Julian, Brascsajko Julij, Brascsajko Mihajlo, Hriha Iván, Dovbak Adalbert, Dolinai Mikola, Drbach Milos, Dutka Avgusztin, Ihnatko Iván, Komarinszkij Volodimir, Kacsala Iván, Klimpus Vaszil, Klocsurak Sztepan, Lacanics Vaszil, Mandzjuk Mikola, Maruscsak Mihajlo, Romanyuk Leonyid, Mojs Hrihorij, Nyimcsuk Dmitro, Oldofredi Anton-Ernest, Pazuhanics Jurij, Perevuznik Iván, Popovics Petro, Révai Fegyir, Rizdorfer Mikola, Roszoha Sztepan, Sztaninec Jurij, Sobej Vaszil, Sztefan Avgusztin, Fedeles Kirilo, Tulik Mihajlo.

1939. február 19. Huszton megtartották a Kárpáti Szics második kongresszusát.

1939. február 24. Magyarország csatlakozott az antikommintern-paktumhoz. A Szovjetunió válaszlépésként bejelentette, csak harmadik ország közvetítésével kívánja fenntartani a kapcsolatokat Magyarországgal.

1939. március 2. Megjelent az első „Kárpáti Ukrajna" feliratú postabélyeg.

1939. március 10. Budapesten a minisztertanács ülésén elhatározták, hogy a német hadsereg Csehszlovákiába történő bevonulása, illetve Szlovákia függetlenségének kikiáltása esetén a honvédség megszállja Kárpátalját, akkor is, ha ehhez a németek nem járulnak hozzá.

1939. március 12. Adolf Hitler kancellár a berlini magyar követ révén értesítette a magyar kormányt, hogy el fogja ismerni Szlovákia függetlenségét, de a kárpátukrán kormánynak 24 óráig nem ad hasonló elismerést. Magyarország ez idő alatt megoldhatja a rutén kérdést.

1939. március 13. J. Beck lengyel külügyminiszter a varsói szenátusban bejelentette, hogy Lengyelország támogatja Magyarország ruszinföldi követeléseit.

1939. március 13–14. A Kárpáti Szics Huszton fegyveres harcba keveredik a csehszlovák hadsereggel.

1939. március 14. A magyar katonaság Béldy Alajos parancsnoksága alatt a reggeli órákban átlépte a demarkációs vonalat. A prágai kormány pedig elfogadta a magyar kormány ultimátumát, amely azt követelte, hogy vonják vissza Kárpátaljáról a cseh csapatokat. Avgusztin Volosin a rádióban bejelentette, hogy Kárpáti Ukrajna független állam.

1939. március 15. Huszton megkezdte munkáját Kárpáti Ukrajna első és utolsó szojmja. Az elfogadott 1. sz. törvény többek között kimondta: a terület független állam, hivatalos megnevezése Kárpáti Ukrajna. Kárpáti Ukrajna elnökévé Avgusztin Volosint választották meg.

1939. március 16. Kárpáti Ukrajnában általános mozgósítást rendeltek el.

1939. március 18. Budapesten Teleki Pál miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről.

1939. március 20. A magyar kormány „Kárpátalja most felszabadult ruszin többségű területének kormánybiztosává" nevezte ki Marina Gyula görög katolikus kanonokot. A katonai közigazgatás vezetője Novákovits Béla lett. A Honvéd Vezérkar 18.00 órai helyzetjelentése szerint: „Seregtesteink a mai napon felvonulásukat befejezték. A megszállt ruszin terület megtisztítása tervszerűen folyik."

IRODALOM

A beregszászi magyar gimnázium története. 1864–1989. (Felelős szerk. Juhász Gyula.) Budapest, 1990, Magyarságkutató Intézet. 300 p.

Ádám Magda–Cholnoky Győző (szerk.), Pomogáts Béla (bev., vál.) *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* Budapest, 2000. 543 p.

Angyal Béla „A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között." *Regio*, 2000. 3. sz. 133–178.

Angyal Béla *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Galánta–Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet – Lilium Aurum. 347 p.

Balla László *Erdélyi Béla és kortársai.* Ungvár–Budapest, 1994, Galéria. 112 p.

Barát Mihály *Válogatott találkozások. Életpálya- és portrévázlatok, 1970–1996.* Ungvár–Budapest, 1998, Intermix. 107 p.

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. 508 p.

Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.) *Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében.* Somorja, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet. 439 p.

Barnovsky M. „Politicke straný na Podkarpatske Rusi v rokoch 1918–1938." In *Slovensko v politickom systeme Československa (Materiali z vedeckeho sympozia)*. Bratislava, 1992. Časta 11–13 novembra 1991. 193–203.

Bibó István „A kelet-európai kis államok nyomorúsága." In *Válogatott tanulmányok.* II. köt. 1945–1948. Budapest, 1986, Magvető.

Boniszlavszky Tibor *(Magyar) zenei élet Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix, 1992. 87 p.

Boniszlavszky Tibor *Kárpátaljai kantáta. Zádor Dezső élete és munkássága.* Ungvár–Budapest, 1998, Intermix. 69 p.

Boniszlavszky Tibor *...és a hegyek is hallották: Márton István.* Ungvár–Budapest, 2000, Intermix. 96 p.

Borsody István (szerk.) *Magyarok Csehszlovákiában*. Somorja, 2002, Mery-Ratio. 204 p.

Bölöny József *Magyarország kormányai 1848–1992.* (4., bőv. és jav. kiad.) Budapest, 1992, Akadémiai. 486 p.

Brandejs J. „Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v obdobi 1918–1935." In *Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářskeho, kulturniho a politického poznáni Podkarpatské Rusi.* Bratislava, 1936. 72–88.

Csanádi György *Régi beregszásziak.* Beregszász, 2001, BeregInfo. http://mek.oszk.hu/02100/02131/

Chmelař J. „Politické poměry v Podkarpatské Rusi.” In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů prirodnich, hospodářskich, cirkevnich, jazykovych a osvětovych.* Praha, 1923. 184–192.

Danilák M. „Podkarpatská Rus v politike susedných štatov (1918–1939).” In *Veľka politika a malé regióny (1918–1939).* Prešov–Graz, 2002, Universum. 59–82.

Danilák M. „Podkarpatská Rus v polsko-madarských vztahoch (1918–1938).” In *Małe regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy /* pod redakcją Mariana Stolarczyka, Andrzeja Bonusiaka, Jerzego Kuzickiego. Rzeszów, 2003, Wydawn. – Uniwersytetu Rzeszowskiego. 34–44.

Eiler Ferenc „A két világháború közti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere.” *Pro Minoritate*, 1997. 3–4. sz. 64–91.

Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván *A határon túli magyar irodalom kislexikona 1920-tól napjainkig.* Budapest, 2000, Fiesta. 208 p.

Fedinec Csilla „Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között.” *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007. 1. szám. 83–110.

Fedinec Csilla „Magyar könyvkiadás és képzőművészet kapcsolata Kárpátalján (1918-tól napjainkig).” In *„Az elsüllyed jelek” I. A 20. századi magyar könyvillusztráció Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig.* Budapest, 2003, Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága. 138–171.

Fedinec Csilla *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Somorja–Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. 663 p.

Fedinec Csilla *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* (Nostra Tempora 7.) Galánta–Dunaszerdahely, 2002, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. 533 o.

Fedinec Csilla „Kárpátaljai autonómia, határváltozások 1918–1944.” In Pásztor Cecília (szerk.) *„… ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* (Kárpátia Könyvek.) Salgótarján, 2002, Nagy I. Történeti Kör: Nógrád M. Lvt.: Szindbád. 415–436.

Fedinec Csilla „Ungvár és vonzáskörzete betagozódása a csehszlovák államba (1918–1928).” *Limes*, 2004. 3. sz. 101–112.

Ferkó O.–Tokár M. *A magyar, zsidó és német nemzeti kisebbség szervezetei Kárpátalján 1919–1939 között.* Ungvár, 2008. 100 p.

Fidler J. „Francouzští generálové na Slovensku a Podkarpatské Rusi (1919–1925).” *Vojenská história*, 2000, 3–4. 79–86.

Fogarassy László *„Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában 1919–1939.”* Dunaszerdahely, 1992, Lilium Aurum. 160 p.

Görömbei András *Irodalom és nemzeti önismeret.* Budapest, 2003, Nap Kiadó. 404 p.

Grenville J. A. S. *A history of the world in the twentieth century.* 1994, Harvard University Press. 973 p.

Gyáni Gábor–Kövér György *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 1998, Osiris. 395 p.

Kepecs József (szerk.), Czibulka Zoltán (összeáll.) *Kárpátalja településeinek vallási adatai, 1880–1941.* Budapest, 2000, Központi Statisztikai Hivatal. 571 p.

Keresztyén Balázs *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon.* Budapest–Beregszász, 2001, Új Mandátum – Hatodik Síp Alapítvány. 290 p.

Kontler Laszlo *Millennium in Central Europe. A History of Hungary.* Budapest, 1999, Atlantisz. 537 p.

Kováts Miklós *Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában 1918–1938.* Bratislava, 1974, Madách. 225 p.

Magocsi, Paul R.–Pop, Ivan *Encyklopedia of Rusyn History and Culture.* 2002, University of Toronto. 520 p.

Magocsi, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe /* History of East Central Europe. Vol. 1. 2002, University of Washington Press. 288 p.

Magocsi, Paul R. *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948.* Harvard University Press, 1978. 640 p.

Ormos Mária *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, 1983, Kossuth. 451 p.

Peyer-Müller, Fritz *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre.* Budapest, 1994, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. 467 p.

Pomogáts Béla „Magyar irodalom kisebbségben (Erdély és Felvidék magyar irodalma)." *Kisebbségkutatás*, 2005. 1. sz. 57–64.

Popély Gyula *Erős várunk az iskola.* Pozsony, 2005, Madách-Posonium. 371 p.

Popély Gyula „Magyar népiskolai oktatás Csehszlovákiában (1918–1938)." In: Juhász Gyula (főszerk.) *Magyarságkutatás. 1990–1991. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve.* Budapest, 1991. 41–54.

Popovics Béla *Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében.* Munkács, 2005, Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség. 357 p.

Romsics Ignác *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Budapest, 2005, Osiris. 378 p.

Romsics Ignác *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2007, Osiris. 207 p.

Romsics Ignác (főszerk.) *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.* Budapest, 1995, TLA. 732 p.

Romsics Ignác–Bertényi Iván ifj. (szerk.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok.* Budapest, 1998, Osiris. 240 p.

Rónai András *Térképezett történelem.* Budapest, 1989, Magvető. 349 p.

Rotman Miklós *Fáklyavivők. A Munkás Újság rövid története.* Ungvár, 1972, Kárpáti Kiadó.

Rotschild, Joseph *East Central Europe between Two World Wars* (A History of East Central Europe IX.) (4. kiadás) Seattle-London, 1983. 438 p.

Rothschild, Joseph *Csehszlovákia története a két világháború között.* Szeged, 1995, JATE. 87 p.

Sáfáry László *Nyugat-európai ízlésáramlatok a felvidéki magyar költészetben (1920–1938).* Közreadja: Turczel Lajos. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 1. évf. 4. sz. (1990. december). 121–144.

Simon Attila *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között.* (Nostra Tempora 15.) Somorja, 2008, Fórum Kisebbségkutató Intézet. 286 p.

Sipos Péter–Fülöp Mihály *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Budapest, 1998, Aula. 494 p.

Stemler Gyula–Tombor László (szerk.) *Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998.* Budapest, 1998, Puskás Tivadar Távközlési Technikum. 216 p.

Szarka László „Autonómiaelképzelések a kisebbségi magyar pártok két világháború közti politikájában.” In Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* Budapest, 1995, 1956-os Intézet – Osiris. 250–254.

Szarka László *Duna-táji dilemmák: nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.* Budapest, 1998, Ister. 377 p.

Švorc P. *Zakliata Krajina (Podkarpatská Rus 1918–1946).* Prešov, 1996, Universum. 126 s.

Švorc P. *Krajinská hranica. Medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939).* Prešov, 2003, Universum. 424 s.

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dokumenty českého a slovenského parlamentu http://www.psp.cz/eknih/

Taylor A. J. P. *The Habsburg Monarchy, 1809–1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary.* 1976, The University of Chicago Press. 280 p.

Tilkovszky Loránt *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941).* Budapest, 1967, MTA Történettudományi Intézet. 349 p.

Tóth László (szerk.), Filep Tamás Gusztáv (társszerk.) *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* Budapest, 1998–2000, Ister. I. k.: 261 p.; II. k.: 431 p.; III. k.: 320 p.; IV. k.: 367 p.

Turczel Lajos *Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918–1938.* Bratislava, 1992, Madách – Bratislava. 180 p.

Turczel Lajos *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között.* Pozsony, 2008, Madách-Posonium. 325 p.

Vadkerty Katalin „A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938).” In *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből (1918–1992).* Pozsony, 1993, Kalligram. 175–216.

Váradi-Sternberg János, Dupka György (összeáll.) *Kisebbségi ének a beregi rónán. Kárpátaljai írók antológiája (1919–1944).* Ungvár–Budapest, 1992, Intermix. 253 p.

Zeidler Miklós *A revíziós gondolat.* Pozsony, 2009, Kalligram. 390 p.

Zeidler Miklós (szerk.) *Trianon.* Budapest, 2003, Osiris. 932 p.

Zöllner Erich *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart.* 7th ed. Wien, 1984, Verlag für Geschichte und Politik. 716 p.

Zseliczky Béla *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekterében 1920–1945.* Budapest, 1998, Napvilág. 159 p.

Баглай Й. Роль театрального мистецтва у піднесенні національної свідомості українців Закарпаття в 20–30-х роках // *Українські Карпати: Матеріали міжнародної конференції.* – Ужгород, 1993. – С. 13–17.

Басараб В. – Вегеш М. – Сергійчук В. *Августин Волошин: нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України.* – Ужгород, 2006. – 152 с.

Бауэр О. *Австрийская революция 1918 года.* – М. – Ленинград, 1925.

Белень М. *Карпатська Україна у портретах.* − Ужгород, 1998. – 196 с.

Бибо И. Нищета духа малых восточноевропейских государств // *Венгерский меридиан (Будапешт).* – 1991. – № 2. – С. 52–53.

Болдижар М. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус // *Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках. Матеріали наукової конференції.* – Ужгород, 1997. – С. 7–10.

Болдижар М. *Державність на Закарпатті: правда історії та вигадки фальсифікаторів. Перші кроки.* – Ужгород, 2004. – 180 с.

Болдижар М. *Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин.* – Ужгород, 1993. – 160 с.

Болдижар М., Мосні П. *Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини.* – Ужгород, 2002. – 240 с.

Болдижар М., Панов А. *Державність Закарпаття в політико-правовій діяльності Т. Масарика.* – Ужгород, 2005. – 104 с.

Болдижар М. М., Лемак В. В. Проголошення автономії. Формування і діяльність уряду А. Бродія // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. 2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 274–283.

Болдижар М. М., Лемак В. В. Уряд А. Волошина і його державно-правова діяльність // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. 2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 283–294.

Болдижар М. М., Лемак В. В. Політичні партії та об'єднання Підкарпатської Русі // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. 2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 302–309.

Ванат І. *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Т. І. (1918–1938).* – Пряшів, 1979. – 360 с.

Вегеш М. М. *Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках. (Матеріали до спецкурсу для студентів історичного факультету).* – Ужгород, 1996. – 62 с.

Вегеш М. *Карпатська Україна (1938–1939): (Соціально-економічний розвиток).* – Ужгород, 1993. – 136 с.

Вегеш М. *Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.).* – Ужгород, 1996. – 23 с.

Вегеш М. Про альтернативу включення Закарпаття до складу Чехословаччини // *Українські Карпати: Матеріали міжн. наук. конф. «Українські Карпати: етнос, історія, культура».* – Ужгород, 1993. – С. 113–121.

Вегеш М. *Карпатська Україна у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х т.* – Ужгород, 1997. – Т. І. – 236 с.

Вегеш М., Задорожний В. *Велич і трагедія Карпатської України: історико-популярний нарис.* – Ужгород, 1993. – 82 с.

Вегеш М. *Історичні дослідження: Історія Карпатської України.* – Ужгород, 2000. – Т. І – 311 с.

Вегеш М. *Історичні дослідження: Історія Карпатської України.* – Ужгород, 2000. – Т. ІІ– 282 с.

Вегеш М. *Історичні дослідження: Августин Волошин: педагог, політик, людина.* – Ужгород, 2000. – Т. ІІІ. – 357 с.

Вегеш М. *Історичні дослідження: Закарпаття між двома світовими війнами.* – Ужгород, 2000. – Т. IV. – 339 с.

Вегеш М. М., Гиря В. І., Король І. Ф. *Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939).* – Ужгород, 1998. – 130 с.

Вегеш М., Токар М. *Карпатська Україна на шляху державотворення.* – Ужгород, 2009. – 448 с.

Вегеш М., Токар М., Басараб М. *Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник.* – Ужгород: Карпати, 2008. – 256 с.

Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. *Августин Волошин: Життя і помисли президента Карпатської України.* – Ужгород: Карпати, 2009. – 480 с.

Віднянський С. Перша світова війна як найбільша криза європейської цивілізації (до 90-річчя початку Великої війни) // *Історичний журнал (Київ).* – 2004. – № 9. – С. 7–15.

Віднянський С., Петрище П. Політична діяльність закарпатської еміграції в США наприкінці 19-го – на початку 20-го ст. та її вплив на долю рідного краю // *Українська діаспора.* – Ч. 4. – Київ – Чикаго, 1993. – С. 11–12.

Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // *Культура українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції.* – Ужгород, 1994. – С. 130–140.

Волошин А. *Спомины.* – Ужгород, 1923. – 96 с.

Волошин А. *Твори.* – Ужгород: Гражда, 1995. – 452 с.

Волошин А. *Вибрані твори.* – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 528 с.

Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під ред. М. М. Вегеша. – Ужгород, 2002. – 709 с.

Гомоннай В., Росул В., М. Талапканич. *Школа та освіта Закарпаття.* – Ужгород, 1997. – 248 с.

Гранчак І. М. Хустський форум і його рішення // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. 2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 65–68.

Гранчак І. М. Гуцульська республіка 1919 року // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. 2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 68–74.

Гранчак І. М. Уроки існування Карпатської України // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. 2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 337–348.

Гренвилл Дж. *История XX века. Люди. События. Факты* / Пер. с англ. О. Суворов. – М., 1999. – С. 134.

Гренджа-Донський В. *Твори.* − Т. VIII: Щастя і горе Карпатської України / Щоденник. − Вашінгтон, 1989. – 488 с.

Гренджа-Донський В. Українська культура на Закарпатті початку нового століття і за першої Чехословаччини // Гренджа-Донський В. *Твори.* – Т. X. Публіцистика. – Вашингтон, 1989. – 518 с.

Данилюк Д. *Історична наука на Закарпатті.* – Ужгород, 1999. – 346 с.

Добош І. *Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років XX ст.* – Івано-Франківськ, 1995. – 128 с.

Задорожний В., Кундрат Ю. *Курс історії української культури (IX – початок XXI ст.): навчальний посібник для студентів україністів.* – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 323–356.

Енциклопедія Українознавства. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 762.

Закарпаття в етнополітичному вимірі (авт. кол.). – Київ, 2008. – 520 с.

Заставний Ф. Д. *Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах).* – Львів, 1991. – С. 13–17.

Історія Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університету / За ред. Леоніда Зашкільняка. – Львів, 2001. – С. 388–390.

Каминскій Й. Т. Г. Масарикъ и Подкарпатская Русь // *Карпатскій свѣть.* – Ужгород. – 1930. – Ч. 1–2. – С. 780.

Клочурак С. *До волі. Спомини.* – Нью-Йорк, 1978. – 190 с.

Кондратович И. *История Подкарпатскоь Руси для народа.* – Ужгород, 1924. – 116 с.

Контлер Л. *История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы.* / Пер. с англ. – М., 2002.

Король І. Ф., Делеган В. В., Хланта О. В. Політичні партії і політична боротьба в 1921–1929 рр. // *Нариси історії Закарпаття.* – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т. ІІ. (1918–1945). – С. 180–194.

Лемак В. В. Сойм Карпатської України. Події березня 1939 р. // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. 2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 310–318.

Ліхтей І. М. Виникнення політичних партій. Головні напрями їх діяльності // *Нариси історії Закарпаття.* – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т. ІІ. (1918–1945). – С. 127–136.

Ліхтей І. Демократичні перетворення в політичній і соціальній сферах на Закарпатті в 1920 році // *Нариси історії Закарпаття.* – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. ІІ. (1918–1945). – С. 124–127.

Ліхтей І. Періодична преса Закарпаття 20–30-х рр. // *Нариси історії Закарпаття.* – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т. ІІ. (1918–1945). – С. 402–413.

Ліхтей І. Українське питання в діяльності політичних партій Підкарпатської Русі (1919–1939) // *Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919–1939): Зб. матеріалів 6-ої наукової карпатознавчої конференції.* – Пряшів, 2000. – С. 81–90.

Магочі П. Р. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948).* – Ужгород, 1994. – 296 с.

Макара М., Офіцинський Р. Німці на Закарпатті (Х–ХХ ст.) // *Carpatica – Карпатика: Німці на Закарпатті (Х–ХХ ст.).* – Ужгород: Патент, 1995. – Вип. 4. – С. 5–21.

Мишанич О. Література Закарпаття: стан і проблеми наукового дослідження // *Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження.* – Ужгород, 1993. – С. 19–51.

Мушинка М. *Лицар волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака.* – Ужгород, 1995. – 284 с.

Остапець Ю., Токар М. *Закарпаття через призму політичних виборів.* – Ужгород: Карпати, 2009. – 408 с.

Палінчак М. *Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20–середині 30-х років ХХ століття.* – Ужгород, 1996. – 93 с.

Поп Д. *Історія Підкарпатської Руси.* – Ужгород, 2005.

Поп І., Галас В., Керецман Н., Палінчак М. «Політичні діти» // *Карпатський край.* – 1994. – № 7–12. – С. 37–42.

Поп И. И. *Чехословацко-венгерские отношения. (1935–1939).* – М.: Наука, 1972. – 247 с.

Поп И. *Энциклопедия Подкарпатской Руси.* – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. – 431 с.

Пушкаш А. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945.* – Москва, 2006. – 560 с.

Росоха С. *Сойм Карпатської України.* − Віннінег, 1949. – 98 с.
Росул Т. *Музичне життя Закарпаття 20–30-х років XX ст.* – Ужгород, 2002. – С. 139–144.
Сміян П. К. *Жовтнева революція і Закарпаття (1917–1919 рр.).* – Львів, 1972.
Співак Б., Троян М. *40 незабутніх днів.* – Ужгород, 1987.
Стерчо П. *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках.* Репринтне видання. – Львів, 1994. – 288 с.
Субтельний О. *Україна: історія.* – Київ, 1991. – 512 с. (Subtelny Orest. *Ukraine: a History.* – University of Toronto Press, 1989. – 678 p.)
Тейлор А. Дж. П. *Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія австрійської імперії та Австро-Угорщини.* – Львів, 2002. – С. 256–259.
Тиводар М. Початки становлення української національної свідомості на Закарпатті // *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції.* – Ужгород, 1993. – С. 288–303.
Токар М. *Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках.* – Ужгород, 2001. – 176 с.
Токар М. *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* – Ужгород, 2006. – 380 с.
Токар М. *Партії національних меншин Закарпаття (20–30-і роки XX ст.).* – Ужгород, 2002. – 56 с.
Токар М., Басараб В. Роль «Просвіти» у процесі становлення та розвитку політичних партій Закарпаття в 1920–1939 роках // *Carpatica – Карпатика: Політологічні студії: історія, теорія, практика.* – Ужгород, 2003. – Вип. 21. – С. 260–269.
Українська еміграція. – Історія і сучасність. – Львів, 1992.
Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. – Київ, 2007. – С. 331.
Федак В. *Закарпаття у спортивному вимірі.* – Ужгород: Карпати, 1994. – 150 с.
Федака П. *Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі – України (1920–1939).* – Ужгород, 1991. – 52 с.
Федака С. *Августин Волошин: Коротка біографія.* – Ужгород, 2005. – 84 с.
Федака С. *Хроніка Карпатської України.* – Ужгород: Гражда, 2004. – 65 с.
Фединець Ч. Перехід м. Ужгород під владу Чехословаччини (за матеріалами місцевої угорськомовної преси 1918–1920). // *Науковий Вісник Чернівецького університету.* Випуск 378–379. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 114–119.
Ференц П. Вплив геополітичних факторів на включення Закарпаття до складу Чехословаччини // *Carpatica – Карпатика.* – Вип. 6. – Ужгород, 1999. – С. 86–87.
Ференц П. *Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30-ті роки XX століття.* – 216 с.
Химинець Ю. *Закарпаття – земля Української держави: Нотатки з історії Закарпаття.* – Ужгород, 1991. – 144 с.
Химинець Ю. *Мої спостереження із Закарпаття.* – Нью-Йорк, 1984. – 188 с.
Химинець Ю. *Тернистий шлях до України.* – Ужгород, 1996. – 396 с.

Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття // *Українські Карпати: Матеріали міжн. наук. конф. «Українські Карпати: етнос, історія, культура».* – Ужгород, 1993. – С. 538–545.

Худанич В., Боднар В. Руська Крайна в 1918–1919 роках // *Культура українських Карпат: традиції і сучасність.* – С. 272–280.

Цьольнер Е. *Історія Австрії.* / Пер. з нім. – Львів, 2001. – 487 с.

Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории. – М., 2005. – Кн. 1. – С. 105.

Шандор В. *Спомини.* − Т. 1.: Карпатська Україна. 1938−1939. − Ужгород, 1996. – 390 с.; Т. 2.: Карпатська Україна. 1939−1945 – Ужгород, 2000. – 246 с.

Шерегій Ю. *Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року.* – Пряшів, 1993. – 414 с.

Штефан А. *За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України.* – Торонто, 1973. – Книга перша. – 352 с.

Штефан А. *За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України.* – Торонто, 1981. – Книга друга. – 384 с.

II. fejezet
KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTALJAI KORMÁNYZÓSÁG) MAGYARORSZÁG FENNHATÓSÁGA ALATT *1939–1944*

1. A kárpátaljai autonómia kérdése – Teleki Pál kísérlete

1.1. Érdekek hálójában

A versailles-i rendszer „legigazságtalanabb békéje", a trianoni szerződés Magyarország minden addigi külpolitikai törekvését háttérbe szorította, s az ettől kezdve egyetlen célnak, a revíziónak volt alárendelve. Ebbe a kontextusba került Kárpátalja kérdése is. Az ukránság számára a Kárpátok két oldala az ukrán Piemontot kezdte jelenteni – a keleti oldalon a bolsevik uralom alatt súlyos etnikai tisztogatást szenvedtek el, ugyanakkor a nyugati részen, Csehszlovákiában végrehajtott közigazgatási, föld-, iskolai és egyházi reform teret nyitott Kárpátalján az ukrán nemzeti eszmének. Felszámolták a magyar uradalmi birtokokat, helyükre a magyar lakosság közé ékelődve szlovák és ruszin telepek jöttek létre. A csehszlovák állam jelentős állami beruházásokat eszközölt Kárpátalján, hogy az elmaradott tartományt felzárkóztassa az ország többi részéhez, amivel a galíciai vagy a bukovinai viszonyoknál előnyösebb körülményeket teremtett. Az 1930-as évekre megerősödtek az ukrán politikai erők, ami a választási eredményeken mutatkozott meg. A Piemont-álmokat erősítette a kárpátaljai autonóm kormány megalakulása 1938 őszén, azonban Magyarország ekkor – mindenekelőtt Németország hathatós segítségével – elfoglalta Kárpátalját.

Az ukrán nemzeti mozgalom megerősödése ellentétes volt a csehszlovák államérdekkel. A Volosin-kormány idején az erősödő ukrán befolyás fokozta az ellentéteket Huszt és Prága között. A Szovjetunió elítélte Csehszlovákiának Németország és Magyarország általi feldarabolását, ezzel szemben – Kárpátalja Magyarország általi megszállásához hasonlóan – később a Szovjetunió is német hozzájárulással szállta meg a nyugat-ukrán területeket.

Magyarország a nemzetközi színtéren kereste a szövetségeseket a revízióhoz. Az 1920-as években Olaszország, az 1930-as évek fordulójától pedig Németország is szembefordult a versailles-i renddel. A német diplomáciai fordulat különösen Adolf Hitler hatalomra jutása (1933) után vált egyértelművé. Az 1935-ös szovjet–francia szerződés aláírásával, valamint 1936-ban az antikomintern paktum létrejöttével Európa és a világ ismét kezdett két egymással szemben álló nagy blokká alakulni. 1936-ban a német csapatok bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe, s Hitler még ugyanabban az évben kiválasztotta a következő célpontokat: Ausztriát és Csehszlovákiát.

Csehszlovákia feldarabolásával kapcsolatos tervében Hitler fontos szerepet szánt Magyarországnak: azt szerette volna, ha fegyveres konfliktus kirobbantásával ürügyet szolgáltat a német katonai beavatkozásra. Az 1937. november 25-i megbeszélésen a német diplomácia közölte Darányi Kálmán magyar miniszterelnökkel, hogy a Csehszlovákiával

szembeni magyar területi követeléseket jogosnak ismerik el, s Magyarország számíthat Németország támogatására. 1938 augusztusában Hitler ismét bizalmas megbeszélésre invitálta a magyar vezetőket, Imrédy Béla miniszterelnök és Horthy Miklós azonban elhárította a nyílt katonai beavatkozást. A magyar katonai akció elmaradása miatt Csehszlovákia feldarabolása helyett Hitlernek meg kellett elégednie azzal, hogy egyelőre csak a németek lakta cseh területeket, a Szudéta-vidéket csatolja a birodalomhoz. Erről az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény intézkedett. Az egyezményhez csatolt záradék javaslatot tett arra, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzen meg a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. Ennek alapján került sor 1938. október 9. és 13. között Komáromban a magyar–csehszlovák tárgyalásokra.

Mivel a komáromi tárgyalások Bródy András Podkarpatszka Rusz miniszterelnökévé történt kinevezése (október 11.) előtt néhány nappal kezdődtek (október 9.) és a kinevezése utáni napokban (október 13.) véget is értek, így Kárpátalja képviselője szinte napról napra változott. Először Párkányi Iván, a Syrový-kormány podkarpatszka ruszi ügyekért felelős minisztere, majd Zsidovszkij Iván lapszerkesztő, végül immár a podkarpatszka ruszi autonóm kormány képviseletében Bacsinszkij Edmund volt jelen a tárgyalásokon. Kárpátalja itt alig került szóba, mivel Magyarország csak Szlovákiát tekintette tárgyalási partnernek, Kárpátaljával kapcsolatban pedig népszavazást követelt. A komáromi tárgyalások napjaiban kezdődtek el az ún. rongyos gárda kárpátaljai akciói.

Bródy András miniszterelnök is követelte a népszavazást, ami beleilleszkedett a München után felerősödött magyarországi propagandába. Megalakult például a Ruszinszkóiak Magyarországi Egyesülete, amelyik *Igazságot Rákóczi népének* feliratú emlék-levelezőlap árusítására és az ennek révén befolyó adományok gyűjtésére kapott engedélyt. Ezenkívül a Felvidéki Egyesületek Szövetsége 1938. november 15-én emlékiratban fordult Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, az USA, Lengyelország budapesti követségeihez, „a világ nagyhatalmaihoz, hogy rendeljék el Szlovákiában és Kárpátalján a népszavazást". Bevonták a görög katolikus egyházat is. A tokaji görög katolikus egyházközség például 1938. október 16-i határozatában „követelte" „ruthén hittestvérei részére" az önrendelkezési jog biztosítását. „Meg vagyunk győződve arról, hogy a ruthének Magyarországhoz kívánnak csatlakozni."

A sikertelen komáromi tárgyalások után 1938. november 2-án Németország és Olaszország döntést hozott a Cseh-Szlovákia és Magyarország közötti államhatár etnikai alapú módosításáról. Ez volt az első bécsi döntés, melynek következtében 11.927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 60 ezer főnyi lakossal (ebből 1.523 km²-nyi terület és több mint 170 ezer főnyi lakosság volt kárpátaljai). Az első bécsi döntés nyomán a magyar hadsereg november 9-én vonult be Beregszászba, és november 10-én Munkácsra és Ungvárra. Ungvár örökös főterének nevét már november 10-től Masarykról Horthy térre változtatták. Az ungvári *Kárpáti Magyar Hírlap* arról számolt be, hogy nem minden ungvári kávézóban, étteremben hajlandók kiszolgálni a magyar katonákat, tiszteket.

Kárpátaljával kapcsolatban Magyarországot az etnikai revízió – a magyarlakta területrészek visszaszerzése – nem elégítette ki. Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy Kárpátalja nem magyarok lakta területeit Magyarország nem követelheti etnikai alapon. Teleki Pál – a komáromi tárgyalások alkalmával a magyar delegáció egyik vezetője, 1939. február 16-tól miniszterelnök – 1938 novembere után úgy vélte, hogy a nagyhatalmakat nem a történeti érvek (ezeréves ruszin–magyar együttélés, a csehszlovák kormány által

elmulasztott autonómia, a „leghűségesebb nemzet" toposza) fogják a visszacsatolás elfogadására bírni, hanem éppen a „modern" gazdasági és politikai földrajzi érvek, amelyek korrigálják az etnikai határtervezés egyoldalúságát.

A Magyar Távirati Iroda (MTI) a kárpátaljai ruszinok ez irányú követeléseiről közölt híreket: november 3-án „Ruszinföld politikai és egyházi szervezetei" nagygyűlésen követelték, hivatkozással az „északi hegyvidék" és a „déli völgyek" gazdasági és történelmi összefonódására, a bécsi döntőbírósági határozat után „a ruszin népnek adassék meg, hogy állami hovatartozásának sorsáról az elvi önrendelkezési jog alapján maga dönthessen általános népszavazás útján". Az aláírók között ott van a görög katolikus egyház, Bródy András és Fenczik István pártja is. November 11-én Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök hálaadó istentisztelet keretében a ruszinkérdés végleges megoldásának szükségességéről beszélt. A gazdasági összefonódásokat hangsúlyozta az Ungváron megjelenő *Kárpáti Magyar Hírlap* is október folyamán, az Orosz Nemzeti Tanács határozatára hivatkozva: a Kárpátalja egy egészet alkot, és ennek az északi részét nem lehet elválasztani a délitől, már csak azért sem, mert ezt egybeköti „az ezeréves múlt gazdasági kapcsolata, az őslakos népek testvéri együttélése." Vagy másutt: „Aki Kárpátalját bármiféle elgondolások szerint több részre akarja szakítani, az ellensége a ruszin földnek. Kárpátalja – éppen gazdaságilag – annyira szervesen egy terület, hogy csak így életképes. Aki másféle elgondolásban látja a jövőjét, az nem ismeri ezt a földet." A lap szerint a lakosság „a legnagyobb bizonytalanságban éli napjait, megállt a gazdasági vérkeringés, megállt az üzleti forgalom, senki nem tudja, mit hoz a holnap, milyenek lesznek Kárpátalja határai".

A nyílt propagandával párhuzamosan a magyar és a lengyel kormány folyamatos diverzáns akciókkal is igyekezett elősegíteni a közös határ megteremtését. Imrédy Béla magyar miniszterelnök szeptember 29-én elvi beleegyezését adta a szabadcsapatok (az ún. rongyos gárda) bevetésére, október 2-án Kozma Miklósra bízta az akció „politikai vezetését", a katonai irányítás a Vezérkari Főnökségre tartozott. A rongyos gárda bevetéseit a magyar kormány hivatalosan ugyan leállította, a határincidensek azonban továbbra is folytatódtak. A legnagyobb visszhangot keltett eseményre 1939. január 6-án került sor. A Beck–Ribbentrop találkozó reggelén Munkács külterületén, Oroszvégen fegyveres határincidens tört ki a magyar és a csehszlovák katonaság között („vízkereszti csata"). Még aznap a városba érkezett Jaross Andor tárca nélküli felvidéki miniszter. A magyar fél szerint „a csehszlovák reguláris és az ukrán szabadcsapatok" intéztek támadást a város ellen, rálőttek a magyar parlamenterekre is, egyikük könnyebben megsérült. Fogolycserére is sor került Őrhegyalján, január 10-én. A másik oldal hivatalos jelentése szerint az összetűzést a magyarok provokálták. Berlinben az incidenst „helyi fegyveres alakulatok önkényes tettének" tekintik. Viszont sokatmondó, hogy 1939. június 2-án a rongyos gárda tagjai emléktáblát helyeztek el a munkácsi Latorca-hídon a január 6-i harcokban elesettek emlékére.

Kozma rongyosaival egy időben, 1938 októberének végén és novemberében, a lengyelek is szerveztek diverzáns akciókat Kárpátalján: a Feszítővas fedőnevű akciót egy hivatásos katonatiszt, Feliks Ankerstein irányította. A belső tájékoztatást az ungvári lengyel konzulátus szolgáltatta. A helyi informátor Fenczik István és Marina Gyula volt. Lengyelország azért is volt érdekelt a közös lengyel–magyar határ megteremtésében, mert az ország területén élő nagy számú galíciai ruszin lakosság miatt veszélyesnek tartotta egy autonóm ruszin terület szomszédságát. Ezért is segítette Magyarországot abban,

hogy destabilizálja a kárpátaljai helyzetet és kiprovokálja Magyarország nyílt katonai beavatkozását.

A magyar kormány 1939. március 10-én olyan határozatot hozott, hogy Kárpátalját katonai akció keretében akár német beleegyezés nélkül is visszafoglalja. Berlin jóváhagyása azonban végül megérkezett. A cseh-morva területek Wehrmacht általi elfoglalásával és a Szlovák Köztársaság megalakulásával párhuzamosan a magyar hadsereg elfoglalta Kárpátalját. Előzetesen a prágai kormány elfogadta a magyar kormány ultimátumát, amely azt követelte, hogy vonják vissza Kárpátaljáról a cseh csapatokat.

Már március 18-án (az előző nap este Budapestről indult különvonattal) Csapon keresztül Munkácsra érkezett Horthy Miklós kormányzó, aki többek között felkereste a sebesültkórházat, ahol a márciusi harcok szenvedőit ápolták. Innen Beregszászra, Nagyszőlősre és Husztra indult tovább. 17 órakor Budapesten Teleki Pál miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről.

Teleki Pál miniszterelnök tehát már a katonai akció lezárulása előtt összehívta az első tanácskozást azzal a céllal, hogy megvitassák a kárpátaljai ruszin autonómia lehetőségét. A miniszterelnöki hivatalban 1939. március 18-án megtartott tanácskozástól 1940. augusztus 5-ig ível a kérdéssel kapcsolatos vita, amikor Teleki visszavonta a parlament elé terjesztett törvényjavaslatot a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról. A vita két szinten zajlott: a nyilvánosság előtt és a miniszterelnökségi zártkörű megbeszéléseken.

A nyilvánosságban, azaz a sajtóban széles körben jelentek meg azok az írások – főleg 1939-ben –, melyek szöges ellentétben vannak az 1920–30-as években autonómiára méltónak tartott ruszinok addigi megítélésével. A podkarpatszka ruszi időszak magyar politizálásának egyik kulcskérdése volt az autonómiához való viszonyulás. A testvéri, őslakos érzést, összefogást hangoztató kárpátaljai magyar politikusok, a magyarországi politikai erők burkolt támogatásával, folytatták azt a politikát, amely a ruszin nemzeti gondolatot és a ruszinoknak megígért, de kárpátaljai, tehát az itt élő magyaroknak is szóló autonómia ügyét igyekeztek képviselni. Még úgy is, hogy nem felvidéki magyarságban, hanem kárpátaljai magyarságban gondolkodtak. Sajátos visszahatás erre az időszakra, s ezekre a történésekre az autonómia kérdésének kezelése 1938–1939 után.

A nyomtatásban megjelent vélemények közös irányelve volt, hogy a „nyomorban és műveletlenségben" élő nép számára – amely egy szélsőséges meghatározás szerint „nem tekinthető másnak, mint ruszinul beszélő és görög katholikus hitet valló magyarnak" – kielégítő kell, hogy legyen az 1868-as nemzetiségi törvényben leírtak valóra váltása. De „ha már mindenáron autonómiában akarjuk látni" a ruszinokat, akkor elő kell venni az 1918:X. Néptörvényt. A többség kulturális autonómiában gondolkodott, a lényeg, hogy az ne bontsa meg „a magyar korona ezeréves integritását". A határok tekintetében szintén előjött az a gondolat, hogy a vármegyerendszert lehetőleg meg kell tartani.

A tervezettel szembeni ellenállás helyi szinteken is megnyilvánult. Kósa Kálmán, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium miniszteri osztályfőnöke Pataky Tibor államtitkárhoz írott 1939. november 16-án kelt bizalmas magánlevelében így fogalmazott: „Valahogy úgy érzem, hogy a hivatalos nemzetiségi politikánk és annak gyakorlati kivitele nincs egymással összhangban. Alsó hatóságaink sokszor olyan intézkedéseket tesznek, amelyek szöges ellentétben vannak a felülről hangoztatott elvekkel. [...] az egész visszacsatolt részeken, beleértve Kárpátalját is, éppen nemzetiségi vonatkozásban állandóan olyan nehézségekbe ütközöm, amelyeket legjobb akarat mellett is alig tudok és tudunk

legyőzni. Ezekbe a kérdésekbe mindenki beleszólási jogot vindikál magának és minden intézkedésre hivatott emberünket állandóan fúrják."

A Kárpátalja önkormányzatának előkészítésére összehívott 1939. március 18-i bizalmas miniszterelnökségi értekezleten arról beszéltek, hogy elsősorban kulturális autonómiában kell gondolkodni, de területi elv alapján. E tekintetben fontos szerep hárulna a görög katolikus egyházra. A helyi politikai személyiségek közül Bródy Andrást tervezték helyzetbe hozni. Imrédy Béla volt miniszterelnök elmondta, hogy 1938 szeptemberében tárgyalt Bródyval, aki „felvetette a kérdést, hogy hajlandók vagyunk-e Kárpátalja csatlakozása esetén bizonyos autonómiát adni? Akkoriban azt a kijelentést tettem előtte, hogy igen, azonban akkor sem precizíroztuk a dolgot, hanem igyekeztünk inkább homályban tartani, de mondom, határozottan elhangzott az az ígéret, hogy autonómiát adunk nekik. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez természetesen attól feltételezetten történt, hogy önkéntes csatlakozás lesz, tehát egy ilyen elfoglalás-szerű csatlakozás, ami szerintem lényegesen változtat a helyzeten és a korábbi ígéretek alól erkölcsileg minket tulajdonképpen fel is ment." A további fejleményekkel elégedetlen, a ruszin ügyet hűen képviselő, horvát típusú autonómiában gondolkodó Bródy végül semmilyen pozíciót nem kapott, meg kellett elégednie az országgyűlési képviselőséggel, amely azonban Kárpátalja ügyében sem hatalmat, sem érdemi beleszólást nem tett számára lehetővé. A később Kárpátalja első kormányzói biztosának kinevezett Perényi Zsigmond már ezen az értekezleten kijelentette: „igaz, hogy biztattuk őket autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de ezt a csehekkel szemben csináltuk".

Teleki a következőképpen szólalt fel a soros tervezetet megvitató 1940. április 25-i miniszterelnökségi értekezleten: „a mi segítségünkkel jöttek létre és részben itt is szerkesztődtek – magunk között vagyunk, ma már beszélhetünk róla – azok az autonómia-javaslatok és követelések, amelyekkel Kárpátaljának, Ruszinszkónak népe Csehszlovákiával szemben előállott." Teleki Pál miniszterelnök éppen ezért erkölcsi kérdésnek tartotta, hogy Kárpátalja egészének Magyarországhoz kerülése után a ruszinok számára megadják a már sokszor ígért területi különállást, a nyelvi-kulturális önállóságot biztosító autonómiát. Kárpátalját nemzetiségpolitikai kísérleti terepnek gondolta a Szent István-i állameszme megvalósítása keretében, ugyanis a ruszinságban látta a leginkább a magyar államhoz lojális nemzetiségi csoportot. Teleki azonban maga is megtapasztalhatta azt az ellenirányú törekvést, amit az egyik tervezettel kapcsolatban megjegyzett: „hibája, hogy nagyon látszik a védekezés az önkormányzat ellen."

A törvényjavaslat többszörösen módosított szövege végül 1940 júliusában került a magyar parlament elé, de röviddel ezután a miniszterelnök, főleg a katonai körök biztonságpolitikai érvelésének nyomására, kénytelen volt azt visszavonni, s ezzel a kérdés véglegesen a süllyesztőbe került. Teleki elgondolása a ruszin vajdaságról megbukott.

Kárpátalja egyre nehezebben kezelhető ügy lett a magyar kormány számára. Novákovits Béla, Kárpátalja katonai közigazgatásának vezetője már 1939 júniusában figyelmeztette feljebbvalóit: „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni". Fenczik István parlamenti képviselő, aki mindvégig lojális maradt a magyar kormányhoz, a miniszterelnökséghez 1939 augusztusában intézett bizalmas levelében a lakosság hangulatának lényeges rosszabbodásáról számolt be. Az okok között többek között felsorolta, hogy „a katonai parancsnokok túlkapásai nagy elhidegülést váltottak ki, mert sok becsületes magyarorosz alaptalan vádak és intrikák áldozatául

esett", valamennyi hivatalban „a tisztviselők legnagyobb része az anyaországiakkal lett betöltve", a „görögkeleti vallás" gyakorlása akadályokba ütközik. Hasonló értelemben nyilatkozott számos más, magyar és nem magyar közszereplő. Sérelmes volt az is, hogy nem kaptak komoly szerepet a csehszlovák időszakban vezető szerepet betöltő magyar politikusok. Új emberek kerültek pozícióba, olyanok is, akik az 1938–39-es katonai akciók támogatásában kerültek először előtérbe.

Magyarország két világháború közötti politikájában tehát meghatározó szerepet töltött be a trianoni békeszerződéssel létrejött határok valamilyen mértékű revíziójának kérdése. Kárpátaljával kapcsolatban a két világháború közötti időszakban folyamatosan támogatta a helyi magyar pártokat és az autonómiakövetelést előtérbe helyező ruszin irányultságú pártokat. Olaszország és Németország hathatós támogatásával az első bécsi döntéssel visszakapta a régió határ menti, magyarlakta sávját, de igényt tartott – immár gazdasági alapon – Kárpátalja egészének visszacsatolására. Nem összehangolt, de egyidejű magyar és lengyel diverzáns akciókkal igyekeztek kikényszeríteni a katonai beavatkozást, amire végül Németország hallgatólagos beleegyezésével 1939. március közepén került sor. Ezzel egyidejűleg, 1939. március közepétől Teleki Pál magyar miniszterelnök határozott lépéseket tett a ruszin autonómia megvalósítása érdekében, de ebben a törekvésében magányos maradt, nem talált politikai szövetségesekre.

A visszacsatolás után a helybeli lakosság körében visszatetszést keltett többek között a liberális csehszlovák demokráciához képest a véleményszabadságot sokkal inkább korlátozó magyarországi berendezkedés. Ez azonban nem csak a Horthy-rendszernek tudható be. Az is közrejátszott, hogy határterületről, katonai szempontból kiemelt jelentőségű régióról volt szó. A „húszéves küzdelemben kivívott" intézmények megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe, noha a „kárpátaljaiak" a „szlovenszkóiakkal" szemben kialakított egyfajta szuverenitásukat az „anyaország" kötelékében sem kívánták volna feladni, ami azonban nem illett bele az integer Magyarország képébe. 1940. március 15-én kimondták az Egyesült Magyar Párt feloszlását, illetve a Magyar Élet Pártjába történő beolvadását. 1939 októberétől a magyarországi református egyházi zsinat döntésével a Kárpátaljai Református Egyházkerület megszűnt létezni, a régió a magyar fennhatóság alatt ismét a Tiszántúli Egyházkerületbe tagolódott be. 1939 októberében pápai rendelkezésre megszüntették a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot, a terület egyházközségei ismét egyesültek a szatmári egyházmegyével. A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség tekintetében pedig 1939 nyarán visszaállt az esztergomi főhatóság. Visszaszorult a ruszin gimnáziumi oktatás, a hivatalnokok nagy részét az „anyaországból" helyezték ide.

1.2. Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja

Magyarország kötelékében Kárpátalja közigazgatása sajátosan alakult. Az első bécsi döntéssel visszakerült határ menti magyarlakta sávot a történelmi vármegyékbe tagolták be. Az 1938. évi területrendezés eredményeként közigazgatásilag az Ungvári járást az Ungvár székhelyű Ung vármegyéhez, a Beregszászi, Munkácsi, Tiszaújlaki járásokat a Beregszász székhelyű Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékhez csatolták. Az 1939. évi területrendezéskor Bereg és Ugocsa vármegyéket kettéválasztották, a Beregszász székhelyű

Bereg vármegye a Beregszászi, Munkácsi járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi járást, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői járást foglalta magába Kárpátalja területéből. Az 1939 márciusában visszafoglalt területet pedig a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette. Megkülönböztető sajátossága ennek a területnek, hogy nem voltak mindenütt szabályosan meghúzott határok, egy-egy település két-két közigazgatási területhez is tartozhatott. Így például Ungvár a kormányzóság és ezen belül az ungi közigazgatási kirendeltség székhelye, egyúttal Ung vármegye székhelye is, Munkács pedig a kormányzóság beregi kirendeltségének székhelye és a Beregszász székhelyű Bereg vármegyének is része volt. Tanügyigazgatás tekintetében akár egy iskolaépületen belül is szétválasztották az intézményeket; tannyelvtől és földrajzi elhelyezkedéstől függően a kassai, a szatmárnémeti vagy a kárpátaljai tankerülethez tartoztak.

A Kormányzóság területén kívül eső, de a csehszlovák időszakban Kárpátaljához (Podkarpatszka Ruszhoz) tartozó, a vármegyerendszerbe tagolt területen megmaradt egyfajta virtuális Kárpátalja-érzés a magyar lakosságban is. Siménfalvy Árpád ungi főispán 1939-ben többek között így fogalmazott: „amint a magyarság és a ruszinság az elnyomás évei alatt közös erővel harcolt jogaiért és együvé tartozónak érezte magát, úgy nem emelhető ma sem kínai fal a ruszinság lakóhelyének, Kárpátaljai közigazgatási területe és a vármegyei közigazgatás tevékenysége közé. A magyarságot és a ruszinságot egymáshoz közelebb kell hozni."

A Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatási helyzetét az 1939. július 7-én életbe lépő 6.200. számú miniszterelnöki rendelet szabályozta, amit hiba lenne egyenértékűnek tartani az autonómia megadásával. Már a rendelet címéből is kiderül, hogy „ideiglenesen" rendezi a kérdést, azaz az autonómia bevezetéséig. Ilyen ígértet a csehszlovák időszakban is kapott a régió.

1927-től kezdve a magyar országgyűlés kétkamarás volt. A képviselőházban, ahová választások útján lehetett bekerülni, a kormánypártok mindvégig domináltak, az ellenzéki pártok és a függetlenek a mandátumok húsz–harminc százalékán osztoztak. A második világháború időszakának kormánypártja a Magyar Élet Pártja (MÉP). Ezzel szemben a felsőházba örökös jogon, méltóság vagy hivatal, választás vagy kinevezés útján kerülhettek be a tagok, akiknek döntő többsége nagy- és középbirtokos, állami főtisztviselő, egyházi vezető volt. A visszacsatolt területeken nem tartottak képviselőházi választásokat, hanem behívták a képviselőket: 1938. december 5-én vonultak be a magyar parlamentbe a felvidéki képviselők, valamennyien a Felvidéki Egyesült Magyar Párt tagjai, mely párt később beleolvadt a MÉP-be. A Kárpátaljáról behívott képviselők: Egry Ferenc, Hokky Károly, Korláth Endre, Ortutay Jenő, R. Vozáry Aladár, Csuha Sándor.

1939. május 28–29-én Magyarországon megtartották a soros országgyűlési képviselőválasztásokat, Kárpátalja azonban nem választhatott. Miután 1939. június 22-én elfogadták a 6.200/1939. sz. M. E. (miniszterelnöki) rendeletet a kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről és az 1939:VI. tc.-t a kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről, a képviselőházba tíz kárpátaljai képviselőt hívtak be: Bencze Györgyöt, Boksay Jánost, Bródy Andrást, Demkó Mihályt, Fenczik Istvánt, Földesi Gyulát, Hajovics Pétert, Homicsko Vladimirt, Spák Ivánt és Zsegora Ödönt. 1939. december 31-én hirdették ki az 1939. évi XVIII. tc.-t „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési

képviselők választásáról", melynek alapján Kárpátalján tizenegy mandátumot töltöttek volna be (ennyi járása volt a területnek). A törvénycikkben foglaltakat azonban nem hajtották végre. 1940. június 19-én Teleki Pál miniszterelnök parlamenti felszólalásában kitért arra, hogy Kárpátalján június 30-ig meg kellett volna tartani a választásokat, de a háborús viszonyok miatt ezt bizonytalan időre kénytelenek elhalasztani, ezért a behívott képviselők mandátumát meghosszabbítják. A kárpátaljai képviselők személye ezután egy ízben változott: 1942 februárjában három megüresedett helyre behívták Riskó Bélát, Buday Istvánt és Hápka (Kökényesy) Pétert.

Kárpátalja részéről a felsőház örökös tagjaivá 1939. július 1-jén Horthy Miklós kormányzó Ilniczky Sándor görög katolikus nagyprépostot, Kaminszki Józsefet, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnökét és Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus megyéspüspököt nevezte ki, illetve 1943. január 1-jétől „a visszacsatolt kárpátaljai területről" felsőházi tagként hívták be a parlamentbe Demjanovich Pétert, Kricsfalussy-Hrabár Endrét és Ganyó Istvánt.

Kárpátalja egyik nagy tragédiája a helyi zsidóság sorsa. Egy részüket 1941-ben a németek által megszállt belső ukrajnai területekre, más részüket 1944-ben Németországba deportálták, a biztos halálba. A nagy hányadban magát magyarnak is tartó népcsoport a háború áldozata lett.

1944 áprilisa és októbere között Kárpátalja ismét hadműveleti területté vált, és végül szovjet megszállás alá került.

2. A magyar kormány Kárpátalja-politikája

2.1. Válság és válságkezelés

Az 1930-as évek végén Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz, Kárpáti Ukrajna) politikai és nemzetközi jogi vonatkozásban egyaránt válsághelyzetbe került. Kettős államfordulattal, 1938 novemberében és 1939 márciusában, a régió a demokratikus Csehszlovák Köztársaság kötelékéből az autoriter berendezkedésű horthysta Magyarország fennhatósága alá került. 1944 októberében újabb államfordulattal pedig a totalitárius szovjet állam részévé vált.

Nem egyszerű a terminológiai meghatározása annak, hogy mi történt Kárpáti Ukrajna felszámolásakor. A történeti szakirodalomban leggyakrabban használt fogalmak az „agresszió", „annexió" vagy „annektálás", „intervenció" és „megszállás".

A „megszállás" egészen pontosan egy idegen ország területének katonai erővel való ideiglenes elfoglalását jelenti (latin „occupatio": elfoglalás, birtokba vétel, megszállás). A 20. század első felében a katonai megszállás rendjét az 1907-es hadijogi tárgyú hágai egyezmények szabályozták. Kárpáti Ukrajna négy hónapig – 1939. március 15-től július 7-ig – a Magyar Királyság katonai megszállása alatt volt, a területen katonai közigazgatást vezettek be.

A „megszállás" fogalma megkülönböztetendő az „annektálás"-tól (latin „ad nectere": hozzácsatolás, bekebelezés). Az utóbbi esetben egy állam erőszakosan és egyoldalúan a saját területéhez csatol egy idegen területet. Az annektálás tehát az agresszió egy formája. Ez történt például 1938. március 13-án, amikor Németország bekebelezte Ausztriát, amely addig önálló állam volt. Az Anschluss-ról 1938. április 10-én német-osztrák népszavazást is tartottak. A totalitárius Németországtól eltérően az autoriter Magyarország nem kockáz-

tatta meg a népszavazást a területi hovatartozás kérdésében és nem tette lehetővé a népakarat kinyilvánítását a megszállt területeken parlamenti választás kiírásával sem. Magyarország kvázilegitim módon szállta meg Kárpáti Ukrajnát, amit azonban a második világháború utáni békecsinálók nem ismertek el, mivel a békeszerződésekben az 1937-es határokhoz tértek vissza.

A föderatív berendezkedésű Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Kárpáti Ukrajna az 1938 októbere és 1939 márciusa közötti időszakban az agresszió kétféle formáját szenvedte el. Először Magyarország és Lengyelország felfegyverzett irreguláris diverzáns csoportokat vetett be, akik a határövezetekben terrorcselekményeket hajtottak végre. A közvetett agresszióként értelmezhető cselekményekben néhány száz ember vett részt és néhány tucat ember esett áldozatul neki (gyilkoltak meg). 1939 március közepén pedig a cseh-szlovák államhatalmat képviselő kárpátaljai kormány Magyarország nyílt katonai beavatkozásával szembesült. Március 18-ra a magyar katonaság megszállta Kárpáti Ukrajnát, július 7-re pedig mind de jure, mind de facto megtörtént a terület annektálása.

Ugyanakkor Magyarország 1939 szeptemberében, amikor saját területét (Kárpátalját) nem bocsátotta Németország rendelkezésére, lemondott a szövetséges Lengyelország elleni agresszióban való részvételről. Egészen addig Magyarország és Lengyelország együttesen igyekezett bomlasztani a csehszlovák államot, aminek eredményeképpen létrejött a közös magyar–lengyel határ, amely a második világháború kitörésekor váratlanul magyar–szovjet határrá változott.

Március 15-én reggel Emil Hácha csehszlovák elnök Berlinben aláírta a dokumentumot Csehország és Morvaország átadásáról, s azonnal megkezdődött a szóban forgó területek német megszállása, a magyar hadsereg pedig megindult Kárpáti Ukrajna ellen. 12 óra 30 perckor Magyarország Csáky István külügyminiszteren keresztül ultimátumot küldött Husztra, amelyben a kormányt megadásra szólította fel. A válaszadásra este 8 óráig adtak haladékot. Avgusztin Volosin miniszterelnök azonban már 16 óra 50 perckor elküldte a táviratot. A táviratban a miniszterelnök azt közölte, hogy három tagú küldöttséget irányított Budapestre tárgyalni és kérte, hogy a tárgyalások befejezéséig függesszék fel a katonai akciót. 18 óra 05 perckor a magyar kormány azt válaszolta, hogy szívesen látja a küldöttséget, a katonai akció leállítása azonban már technikailag lehetetlen.

1939. március 15-én, szerdán igen rossz volt az időjárás, havas eső hullt egész nap, sőt a rossz idő folytatódott március 18-ig, szombatig. Egy időben azzal, hogy a Wehrmacht elfoglalta a cseh-morva területeket, 1939. március 15-én a magyar hadsereg is átlépte három irányban az akkor még csehszlovák határt az autonóm Kárpátalja irányában. Közvetlenül azután, hogy Szlovákia bejelentette függetlenedését, Kárpáti Ukrajna parlamentje, a szojm is meghozta a döntést az autonóm terület független állammá válásáról. Csehszlovákia romjain ez tűnt az egyetlen lehetséges lépésnek, hogy megvédjék nemzeti érdekeiket, kitöltsék a hatalmi vákuumot és esetlegesen megelőzzék a magyar beavatkozást.

Másnap, március 16-án, dél után került magyar kézre a főváros, Huszt, ugyanekkor a Vereckei hágó térségében a magyar katonaság pedig elérte a lengyel határt. Március 17-én a honvédség bevonult Kőrösmezőre [Jaszinya] és ellenőrzése alá vette az Uzsoki-hágót. Március 18-án este 11 órakor ment a távirat Budapestre, hogy a régió megszállása befejeződött. A katonai akció előkészítését és lebonyolítását Béldy Alajos altábornagy irányította. Közvetlen felettese Szombathelyi Ferenc, a Kassán állomásozó VII. hadtest parancsnoka volt. A honvédség előrenyomulását feltartóztatta a csehszlovák katonaság,

amelyik az evakuációt biztosította. Béldy Alajossal közvetlen kapcsolatban volt Jan Gerzman ezredes, az evakuációt felügyelő csehszlovák hadsereg hivatalos képviselője.

Lev Prchala hadseregtábornok, a 12. csehszlovák hadosztály parancsnoka március 16-án kapta meg a parancsot, hogy vonuljon ki Kárpátalja területéről. Prchala volt a felelős a hadsereg és az állami hivatalnokok evakuálásáért. Szolyván, Perecsenyen és Takcsányon keresztül vonult ki a csehszlovák katonaság (12 ezer fő) és mintegy 8 ezer polgári menekült Oleh Svátek dandártábornok parancsnoksága alatt. A csehszlovák hadsereg egy része František Václavek ezredes irányításával Románia felé hagyta el Kárpátalja területét, ahol leadták a fegyvereket mintegy 30 millió akkori csehszlovák korona értékben, közte 1 repülőgépet, 3 lánctalpas, 3 páncélozott járművet, 12 ágyút, 150 golyószórót, 7 ezer puskát, ezer pisztolyt. Václavek védelmében hagyta el Kárpátalját Románia irányában Avgusztin Volosin miniszterelnök is. A csehszlovák katonaság ugyanakkor számos fegyvert hátrahagyott, ami a honvédség kezébe került: 2 lánctalpas járművet, 62 különböző kaliberű ágyút, 38 aknavetőt, 322 nehéz és 850 könnyű gépfegyvert, valamint egyéb lőfegyvereket, közte 22,5 ezer puskát és 8,6 ezer pisztolyt.

A kivonulást fegyveres összetűzések kísérték. Bohumil Martin törzskapitány hazatérve a csehországi Mikulovba március 19. után lejegyezte, hogy az ő zászlóalja hat gyalogos és egy lövészszázadból állt, melyek Szolyván, Szentmiklóson [Csinagyijevo] és Hársfalván [Nelipino] állomásoztak. Március 14-e és 18-a között 6 katona meghalt, 36 pedig megsebesült. A zászlóalj Perecsenyen és Ublyán [Ugaron] keresztül jutott el Szlovákiába.

A csehszlovák Ungvár Határőr Zászlóalj parancsnoka, Bohumil Martin törzskapitány március végén lejegyezte a kivonulás eseményeit, hogy mivel kellett szembenézniük Kárpátalján az Államvédelmi Őrség (Stráž obrany státu – SOS) tagjainak, valamint – többek között – az Ungvár, Huszt, Nagyberezna Zászlóaljaknak, melyek már március 14-én összetűztek a honvédséggel.

Az Ungvár Zászlóaljhoz (a Domaninci [Alsódomonya], Rakosino [Beregrákos], Kolcsino [Kölcsény] századok) 2 csendőrtiszt, 619 SOS-tag, 61 helyőrségi katona, a fegyverzethez pedig 86 golyószóró tartozott. Az első két század zöme Szlovákiába távozott, az utóbbi egy része 533 polgári menekülttel együtt Beszkid állomáson keresztül Lengyelországba, néhány szakasz (Zaluzs, Sarkagy, Lalovo) Huszton és Técsőn keresztül Romániába távozott, egy pedig (Pidmonasztir) Szlovákiába. A Makarjovo szakasz fogságba esett. A honvédség a foglyokkal korrektül bánt és két héttel később, március 30-án el is engedték őket, végül Munkács–Ungvár–Budapest–Bécs–Brno útvonalat járták be.

1939. március közepén Kárpátalja területét tehát elhagyta a csehszlovák hadsereg, valamint legalább 40 ezer polgári személy, főleg a cseh és az ukrán értelmiség képviselői, valamint a középiskolás ifjúság jelentős része. A migránsok számát egyelőre csak becsülni tudjuk. Részletes adatok még nem állnak rendelkezésre, visszaemlékezésekből, dokumentumrészletekből rekonstruálhatók az események. Tudjuk például, hogy Oroszkeresztúron mintegy kétszáz menekült tartózkodott több mint két hónapon keresztül. A kárpátukrán kormány különmegbízottjaként Leonyid Romanyuk mérnök feladata volt a jugoszláv hatóságokkal együttműködve szervezni a menekültek útját.

Ma még nem állnak rendelkezésre hitelt érdemlő adatok a március 14–20-a közötti katonai akció áldozatainak számát illetően sem. Az ukrán szakirodalomban legtöbbször Bircsak Volodimir kortárs író és tanár visszaemlékezését idézik, aki feljegyezte a magyar rádió híradását, mely szerint a honvédek közül 74 estek el és 140-en sebesültek meg, az

ukrán oldalon pedig 3–4 ezerre tette az áldozatok számát a tudósítás. Bircsak a huszti német konzulátuson keresztül segítette a menekülni szándékozókat. Munkájában segítségére voltak Usztijanovics Volodimir és Komarinszkij Iván tanácsosok, valamint Bilik Ilyko jegyző, Aliszkevics Andrij iskolaigazgató, Malik Jevhen jogászdoktor. A csapat hat héten keresztül, 1939. április 30-áig tudta ellátni feladatát.

A bizottság tagjai minden tőlük telhetőt megtettek az emberek mentése érdekében. Novákovits Bélával, a kárpátaljai katonai közigazgatás vezetőjével Usztijanovics Volodimir tartotta a kapcsolatot. Az ukrán fél annak elismertetésére törekedett, hogy a Kárpáti Szics legális szervezet, nem pedig banditák gyülekezete, akiket így bírósági tárgyalás nélkül el lehet ítélni vagy ki lehet végezni.

Elevenítsük fel, mi történt Dmitro Klimpussal (1897–1959), a Kárpáti Szics parancsnokával, aki Huculföldön, Kőrösmezőn született és itt is halt meg! Fivérével, Vaszillal, Kárpáti Ukrajna szojmjának képviselőjével együtt 1939. március 18-tól négy hónapon keresztül Kőrösmezőn bujkált a hatóságok elől. Felvette velük a kapcsolatot egy Noviczky nevű magyar katonatiszt, aki megszervezte, hogy bántatlanul eljussanak Budapestre, ahol a Honvéd Vezérkar közbenjárására útlevelet kaptak, és Szlovákiába utaztak gyógykezelésre. Hét hetes szlovákiai tartózkodás után Dmitro és Vaszil Klimpus Budapesten keresztül Ungvárra utazott, ahol hivatalosan fogadta őket Perényi Zsigmond kormányzói biztos, és arra szólította fel őket, hogy térjenek vissza a vállalkozásukhoz (fafűrésztelepük volt), s ne ártsák bele magukat a politikába. Ez a rendkívül méltányos bánásmód nyilvánvalóan összefüggésben volt azzal, hogy még 1939. március 15-én Ernst von Weizsäcker, a német birodalom külügyi államtitkára táviratot intézett Hamilkar Hoffman huszti német konzulhoz, melyben azt írta: „Belátására bízom, hogy amennyiben szükséges, vegye védelmébe a kárpátukrán kormányhoz kötődő személyeket."

Különös kegyetlenségéről vált hírhedtté a megszállás időszakában a Zöldi Márton vezette csendőrszázad. 1939. március 18-án Técsőn Zöldi azt jelentette Kozma Miklósnak, hogy százada három nap alatt 200 személyt ölt meg. Huszton a körzeti katonai parancsnok, bizonyos Hollódi ezredes 170 halálos ítéletet hagyott jóvá. 1939. március 16-án Ókemence [Kamjanica] község határában a magyar katonák kamerák előtt lőttek agyon 10 szicsgárdistát. Ez nem csak az 1907-es hágai egyezményeknek mondott ellent, de az emberiességnek is: emberiesség elleni bűntett volt. Hasonló cselekményre került sor a Vereckei hágónál is – lengyel közreműködéssel.

Március második felében a magyar hatóságok kiutasították a kárpátukrán kormány paramilitáris szervezetének, a Kárpáti Szicsnek egy csoportját, majd kényszerítették őket a Lengyelországba való visszatérésre. A kiutasítottak máig tisztázatlan körülmények között pusztultak el a határövezetben, a Vereckei-hágó környékén, miután a határ mindkét oldalán fegyvertűzzel kellett szembenézniük. A tragédiában közvetlen része volt Werth Henrik vezérkari főnöknek, aki a németek közbenjárása ellenére rendíthetetlen volt a nem kárpátaljai őslakosok tekintetében. 1939. március 22-én Teleki Pál miniszterelnök Bródy András parlamenti képviselő jelenlétében szólította fel Werth Henriket, hogy tanúsítson önmérsékletet, és részesítse humánus elbánásban a szicsgárdistákat, de intése teljesen hatástalan maradt.

Pataky Tibor, a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának vezetője közvetlenül a katonai akció befejezése után körutat tett Kárpátalján, hogy személyes tapasztalatokat szerezzen. Megfordult szülőfalujában, Alsóvereckén is. Innen március 23-án éjjel felhívta a miniszterelnökséget, és kérte, hogy adják át Teleki Pálnak: vesse latba tekintélyét Werth Henrik ámokfutásának leállítása érdekében.

A veszélyesnek és gyanúsnak ítélt személyeket a Huszt melletti Krivij faluban (1939. március–április folyamán közel ezer személyt) és a Nyíregyháza melletti Varjúlaposon (1939 májusában–júniusában mintegy 1200 személyt) tartották fogva embertelen módon a magyar hatóságok. A letartóztatásokat besúgáson alapuló gyanúsítás alapján hajtották végre. A tisztogatások olyan méreteket öltöttek, hogy Pataky Tibor, a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának vezetője megrótta a tisztogatások irányítóit. Bizottságok sokaságát hozták létre, melyek a csehszlovák időszak állami alkalmazottainak (hivatalnokok, pedagógusok, egészségügyi dolgozók, mérnökök) igazoltatását végezték, s megbízhatatlanság címén közel kétezer embert mentettek fel állásából.

Ugyanakkor látványos külsőségekkel hajtottak végre néhány szociális-humanitárius akciót, például a kormányközeli Magyar a Magyarért Mozgalom keretében. Horthy Miklós kormányzó felesége, valamint Imrédy Béla volt miniszterelnök neje védnökségével országszerte pénzt és élelmiszert gyűjtöttek a visszafoglalt területek szegényeinek megsegítésére. Ugyancsak a Magyar a Magyarért Mozgalom, valamint a Gyermekvédő Liga közreműködésével 300 kárpátaljai gyermeket három hetes balatoni nyaralásra vittek. Ezenkívül 15 ezer pengőt adományoztak a Rahó környéki háziipar fejlesztésére. Kárpátalja visszafoglalását követően, március második felében 106 ezer élelmiszercsomagot osztottak szét 667 ezer pengő értékben. Az élelmiszercsomagokat az ungvári, a munkácsi és a beregszászi Hangya Szövetkezet állította össze. Mindegyiket piros-fehér-zöld szalaggal kötötték át, amely a magyar zászlót jelképezte. Az akció épp a görögkeleti húsvét napjaira esett, s a lakosság örömmel fogadta, tekintettel a több hónapos élelmiszerhiányra. Szétosztottak többek között 20 vagon első osztályú, 7 vagon másodosztályú és 1 vagon negyedosztályú lisztet, 100 vagon kukoricát, 7325 mázsa burgonyát, 750 mázsa árpalisztet, 10 mázsa babot, 10 mázsa borsót, 10 mázsa lencsét, 32 mázsa szalonnát, 695 hordó savanyított káposztát, 240 hordó étolajat, 300 hordó heringet.

1939 tavaszán és nyarán 7,5 ezer kárpátaljai idénymunkás dolgozott az Alföldön, a keresetük 240 vagon kenyérgabona volt. A vasút köteles volt ingyenesen elszállítani a keresményt az idénymunkások otthonához legközelebb eső vasútállomásra. Ezenkívül a legszegényebbeket fizetett közmunkára alkalmazták, amire 222,5 ezer pengőt költöttek. Falusi utakat javítottak meg, fákat ültettek, kitisztították a vízelvezető csatornákat, valamint a szennyvíztárolókat stb. A Técsői járásban a Lipcse–Herincse–Alsószelistye–Kövesliget–Uglya közút építésében 1939 áprilisában 784 napszámos, 117 fogatos, a Huszti járásban 1848 napszámos és 62 fogatos vett részt. Ugyanakkor az életszínvonal rendkívüli mértékben visszaesett, az élelmiszerárak pedig az egekbe szöktek.

Kárpátalja megszállásával Magyarország nem fejezte be a területi kiigazítást. 1939. március 23-án reggel 6 órakor a honvédség betört Szlovákiába és estig elfoglalta a Nagyberezna – Poprádófalu [Starina], Kisberezna – Takcsány [Stakčín], Ungvár – Szobránc [Sobrance] vonalat. Március 25-én Teleki Pál magyar miniszterelnök felkereste a megszállt területeket. Az annexiót azzal indokolták, hogy az Ung völgyében meg kell védeni a vasútvonalat. (Ez volt az ún. kis háború [malá vojna]).

1939. március 27. és április 4. között tevékenykedett Budapesten a magyar–szlovák határmegállapító bizottság. Szlovákia elvesztett 1.065 km^2 területet – a Szobránci járást (24 ezer lakos, 41 falu) és a Szinnai [Snina] járás egy részét (45 ezer lakos, 74 falu) –, amit a Kárpátaljai Kormányzósághoz csatoltak. Kárpátalján a magyar hatóságok már 1939. március 20-án katonai közigazgatást vezettek be, mely három hónapon keresztül,

június 7-éig állt fenn Novákovits Béla altábornagy irányításával. Novákovits mellett tanácsadói szerepben tűnt fel Demkó Mihály. (Demkó az Autonóm Földműves Szövetség egyik alapítója, részt vett több európai kisebbségvédelmi kongresszuson, a csehszlovák időszakban tartománygyűlési képviselő volt.) Az ideiglenes kormánymegbízott Marina Gyula görög katolikus pap volt, akit már március 15-én kinevezett Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter. A katonai közigazgatási hatóságot már Kárpátalja megszállása előtt felállították, amelynek az említett személyeken kívül még tizenhárom ezredes és alezredes volt a tagja, akik később a körzeti parancsnokságok vezetői lettek.

1939 márciusának harmadik hetében Keresztes-Fischer Ferenc magyar belügyminiszter Budapesten hivatalos keretek között találkozott befolyásos kárpátaljai politikusokkal (Ilniczky Sándor, Marina Gyula, Bródy András, Beszkid Sándor, Demkó Mihály), akiket arra kért, hogy két napon belül nevezzék meg azokat a személyeket, akik szerintük alkalmasak lennének a kárpátaljai polgári közigazgatás vezető pozícióinak betöltésére. Ezeket a javaslatokat alapjában véve figyelembe vették.

Kárpátalja esetében a katonai közigazgatásról a polgári közigazgatásra való áttérést a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről szóló 1939:VI. törvénycikk és a Magyar Szent koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről szóló 1939. évi 6.200. M. E. számú rendelet szabályozta. Ezek a dokumentumok határozták meg a történeti Kárpátalja sajátos helyét a Magyar Királyság közigazgatási rendszerében.

Kárpátalja beosztása, közigazgatása, 1939–1944 (Készítette: Sebők László)

2.2. A Kárpátaljai Kormányzóság

1939 nyarán a történelmi Kárpátalja állami-jogi helyzete gyökeresen megváltozott. A katonai közigazgatást felváltotta a polgári, amely a régió esetében az ország többi részétől eltérő, specifikus keretek között valósult meg.

1939. június 22-én a magyar parlament elfogadta az 1939:VI. tc.-et „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területnek az országgal egyesítéséről", Teleki Pál miniszterelnök pedig aláírta a 6.200. M. E. rendeletet „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről". E dokumentumok képezték a jogi alapját a polgári közigazgatás bevezetésének. Az addigi katonai közigazgatást sajátos, Magyarország összes többi közigazgatási egységétől különböző polgári irányítási rendszer váltotta fel. A hivatalosan Kárpátaljai Kormányzóságnak nevezett terület élén a kormányzói biztos állt, aki közvetlenül az ország kormányzójának és miniszterelnökének volt alárendelve.

A 6.200. M. E. rendelet huszonkét paragrafust tartalmaz öt fejezetre tagolva. A dokumentum leszögezi, hogy ideiglenesen rendezi a kárpátaljai terület közigazgatását, ami addig marad érvényben, míg a „kárpátaljai önkormányzatról", azaz autonómiáról törvény nem rendelkezik. A rendelet szerint az államfő (Horthy Miklós kormányzó) a miniszterelnök javaslatára nevezi ki, illetve menti fel a „kárpátaljai terület" kormányzói biztosát és főtanácsadóját, akik a miniszterelnök előtt teszik le a hivatali esküt. „A kormányzói biztos és a főtanácsadó állása az állami rendszerű II. fizetési osztályba soroztatik; a főtanácsadó állása az országgyűlési képviselői megbízatással nem összeférhetetlen." (1.§) Mindkét hivatali személy székhelye Ungváron volt.

A kormányzói biztos jogköre megegyezik a vármegyei közigazgatás élén álló főispán jogkörével. Ezen felül „a kormányzói biztos hatáskörébe tartozik a tanügyi közigazgatási és iskolai ügyekben mindazoknak a tennivalóknak az ellátása, amelyekben a jogszabályok szerint a tankerületi kir. főigazgató jár el." (2. §) A Teleki Pál által aláírt 1940. január 20-i 520. M. E. rendelet „Kárpátalja közigazgatásának ideiglenes rendezéséről szóló rendelet kiegészítéséről" a kormányzói biztos hatáskörébe utalta még „a mezőgazdaság előmozdítása végett szükséges intézkedéseket", valamint az erdőbirtokossági társulások felügyeletét is.

A kárpátaljai területet érintő „általános érdekű kérdések" tárgyalására a rendeletben foglaltak szerint „véleményező és indítványozó bizottságot" kell létrehozni. „A bizottság üléseit a szükségeshez képest tartják", a kormányzói biztos „a bizottság tárgyalásaiban bármikor részt vehet". (3. §) A bizottság elnöke a főtanácsadó, „nyolc tagot a m. kir. miniszterelnök nevez ki".

A kárpátaljai területen három közigazgatási kirendeltséget létesítenek, melyek működési területét a belügyminiszter állapítja meg. (4. §) A közigazgatási kirendeltség vezetőjét és helyettesét a belügyminiszter nevezi ki, a hivatali esküt azonban a kormányzói biztos előtt kell letenni. A kirendeltség vezetője közvetlenül a kormányzói biztosnak van alárendelve.

A kormányzói biztos mellett a tennivalókat a belügy-, a pénzügyminisztérium, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium fogalmazási tisztviselőinek létszámába tartozó tisztviselők látják el. (5. §) A tisztségviselőket a belügyminiszter nevezi ki. (13. §)

A 11. § értelmében a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a „ma-

gyar-orosz". A törvényeket hiteles fordításban „magyar-orosz" nyelven is ki kell adni. A kárpátaljai terület lakosai a kárpátaljai területen működő állami és önkormányzati hatóságokhoz, valamint a minisztériumokhoz „magyar-orosz" nyelven is fordulhatnak.

A kinevezett tisztviselő köteles hivatala elfoglalása előtt magyar vagy „magyar-orosz" nyelven hivatali (szolgálati) esküt tenni. (14. §) Ha a belügyminiszter a település hivatalos nevét magyar és „magyar-orosz" nyelven állapította meg, a kétnyelvű megnevezést együttesen kell használni. (7. §)

A vegyes rendelkezések között a 19. § kimondja, hogy ha valamely kérdésben törvény vagy rendelet nem rendelkezik, „azt a jogszabályt kell alkalmazni, amely az illető területen az 1939. évi március hó 15. napján hatályban volt."

Novátkovits Béla altábornagy, a katonai közigazgatás vezetője 1939. július 7-én adta át a hatalmat a polgári közigazgatás vezetőjének, báró Perényi Zsigmond (1870–1946) kormányzói biztosnak. Perényi többek között a magyar országgyűlés felső házának alelnöke, koronaőr, a Magyarok Világszövetségének elnöke volt.

A kormányzói biztosság fontosságát jelezte, hogy élére ilyen magas rangú személyt neveztek ki. Ráadásul Perényi báró családja a 13. század óta ugocsai birtokos volt. Jól ismerte a vidéket annak köszönhetően is, hogy 1903 és 1913 között Máramaros vármegye főispánja volt. Az első bécsi döntés után kormánybiztos volt Ungváron. Avgusztin Volosin kárpátukrán miniszterelnök gyakran telefonált Husztról Perényi bárónak rendkívüli ügyekben, s kérései mindig meghallgatásra találtak.

A kormányzói biztosság főtisztviselői közé tartozott Halász Géza minisztériumi tanácsos, jogászdoktor, a közigazgatási osztály vezetője, Mágocsi-Dietz Sándor nyugalmazott egyetemi tanár, jogtudós, a gazdasági osztály vezetője, Marina Gyula egyházjogász, a tanügyi osztály vezetője, Demkó Mihály, a pénzügyi osztály vezetője, Beszkid Sándor, a belügyi osztály vezetője, vitéz Simonkay Gyula, mérnök, a Latorca Rt. vezérigazgatója.

A Kárpátaljai Kormányzóság három közigazgatási kirendeltségre oszlott: ungi Ungvár székhellyel, beregi Munkács székhellyel és máramarosi Huszt székhellyel. Az ungi közigazgatási kirendeltséget Gyurits Gyula, a beregit Beszkid Kornél, a máramarosit Riskó Béla, majd Dudinszky Béla vezette.

Az ungi közigazgatási kirendeltséghez tartozott Kárpátalja központja, Ungvár (főpolgármester Peltsárszky Imre), valamint az Ungvidéki (vezetője Beszkid Olekszij), Perecsenyi (Margitay András), Nagybereznai (Nagy Kálmán) és Szobránci járás (Zsofcsak Stefan).

A beregi közigazgatási kirendeltség négy járásra tagolódott: a Munkácsvidékire (vezetője Hribovszkij Szimeon), a Szolyvaira (Medvigy István), az Ilosvaira (Dobos Jenő) és az Alsóvereckeire (Roskovics Emanuel, majd Kaszarda Omeljan).

A máramarosi közigazgatási kirendeltséghez tartozott az Ökörmezői (vezetője Dudics Andrij), a Rahói (Gorzó Ernő), a Técsői (Szabó István) és a Huszti járás (Ondreovics Vaszil). Dombói különmegbízott volt Szopkó Brúnó.

1940. szeptember 12-én Gödöllőn Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök közösen írta alá a rendelkezést az új kormányzói biztos, vitéz Leveldi Kozma Miklós (1884–1941) titkos tanácsos, volt belügyminiszter, felsőházi tag kinevezéséről. Kozma katonacsaládban nőtt fel. Gyerekkorának nagy részét az Ung vármegyei Turjaremetén töltötte, ahol az apja katonai lótelepet vezetett több mint tíz évig. Kozma Miklós iskolái egy részét Ungváron végezte. Apja nyomdokait követve elvégezte a Ludovika Akadémiát,

s harcolt az első világháborúban. 1919-ben csatlakozott Horthy Miklós ellentengernagyhoz, Horthy kabinetirodájának katonapolitikai referense lett. Ettől kezdve karrierje felfelé ívelt. Megalakulásától, 1921 májusától elnöke volt a Magyar Távirati Irodának, 1926-tól a Magyar Rádiónak is. 1935 májusa és 1937 februárja között Gömbös Gyula, majd Darányi Kálmán kormányában belügyminiszteri posztot látott el. 1938–1939 fordulóján Kozma egyik központi alakja a Kárpátalja visszaszerzésére irányuló magyar törekvéseknek. Imrédy Béla miniszterelnök 1938. október elején rábízta a Kárpátalja elleni izgatással, illegális katonai akciók végrehajtásával megbízott szabadcsapatok (a rongyos gárda) politikai szervezését. Az időszakról Kozma személyes naplójában számolt be, amelyből az derül ki, hogy tetteivel az ország katonai lobbijának érdekeit szolgálta ki.

A kinevezése után, 1940. szeptember 22-én Kozma Miklós az ungvári kormányzósági palota márványtermében elmondott beszédében vázolta elképzeléseit. „Mint szuverén ország és nemzet, sorsunkat magunk irányítjuk, de lehetőségeink kerete az európai helyzet. De bármilyen is az európai helyzet, egy dolog bizonyos: Kárpátalja és népének sorsa Magyarország sorsa és magyar sors." „Ez a gondolat lesz alapja és vezérlő eszméje kárpátaljai működésemnek. Kárpátalja eljövendő autonómiája ezt az alaptételt csak még jobban megerősíti majd, mert az autonómia gondolata azt az eszmét akarja szolgálni, hogy e rutén többségű országrész minél több együttérzéssel és termékeny harmóniában végezze nemzeti munkáját idősebb és több felelősséggel terhelt sokszázéves testvérével, a magyarsággal." „1939-ben Kárpátaljáért vér is folyt, annak ellenére, hogy őslakossága felszabadítóként várta a magyar csapatokat. A vérnek idegen betolakodók miatt kellett folynia." Kozma Miklós beszéde számos párhuzamosságot mutat a későbbi szovjet retorikával az ukránok idősebb orosz testvéréről és a szovjet katonáról, Európa felszabadítójáról.

Az új kormányzói biztos nyíltan fogalmazott a kárpátaljai terület irányításával kapcsolatos elképzeléseit illetően. Feltétlen hűségéről biztosította az ország kormányzóját, a magyar államot és a népet. „Az ország határain túl nyúló politikát kizárólag és egyedül a magyar kormány csinálhat." Kozma ígéretet tett, hogy rendet fog tenni az országrészben és a rendet a későbbiekben is betartatja. „A rutén nép legnagyobb átka a pálinka. E káros szenvedély leküzdésére mindent meg kell tenni." Elvárható, hogy „mindenki csak a hetedik napon pihenjen és hat napig keményen dolgozzék". Támogatásáról biztosította az ifjúságot, a tanítóságot és a papságot. Ugyanakkor a legfontosabb „a honvédelmi kötelességek", valamint „a közigazgatás honvédelmi feladatainak legjobb" teljesítése.

Részletesen foglalkozott az új kormányzói biztos Kárpátalja magyar és „nem magyar anyanyelvű lakosságának", a „rutének", a németek, a románok, a „tótok" nyelvi és kulturális jogaival. Véleménye szerint „ez a kérdés sokkal komolyabb, semhogy vele bárki is egyéni politikát űzhessen." Elengedhetetlen, hogy „a néppel való érintkezésben a hivatalnokok a nép nyelvén beszéljenek". Kozma kijelentette: „a rutén néppel [...] ruténül fogok beszélni, a németajkú kisebbség nyelve számomra nem kérdés, de a román nyelvet is megtanulom". A zsidókérdésben kijelentette, hogy teljes mértékben érvényesíteni fogja a kormány politikáját, amely nyíltan antiszemita volt.

Fontos lépés volt a kormányzói biztosság hírközlési-propaganda tevékenységének biztosítása érdekében a *Kárpáti Híradó* hivatalos lappá tétele. Az addig Munkácson megjelenő újságot Kozma Miklós állampénzen, 14 ezer pengőért vásárolta meg a laptulajdonos-szerkesztőtől, Simon Menyhérttől. Az Ungvárra átkerült *Kárpáti Híradó* főszerkesztőjének Kozma Siska Istvánt, a kormányzóság adminisztratív osztályának vezetőjét, az

ungi közigazgatási kirendeltség árvagyámügyi előadóját kérte fel, aki felelős kiadóként is jegyezte a lapot 1941. március 15. és 1944. október 27. között. A kezdeti 1500-as példányszám később 8 ezerre emelkedett.

Jóval korábban, 1939. július 30-tól vasárnaponként jelent meg a *Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вѣстникъ*, melyet még Perényi Zsigmond kormányzói biztos alapított. A lap felelős kiadója Toroczkay József, az ungvári állami nyomda vezetője volt, felelős szerkesztője pedig Balas Vilmos jogászdoktor.

A *Kárpáti Híradó* kizárólag magyar nyelvű volt, a *Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вѣстникъ* azonban, mely közreadta az országos és a kormányzósági törvényeket, rendeleteket, határozatokat, egyéb hivatalos dokumentumokat, két nyelven, hasábosan, magyarul és ruszinul jelent meg, megfelelően az 1939. június 22-i 6.200. M. E. rendelet 11. §-ában foglaltaknak.

A kormányzói biztos rendelkezésére Kárpátalja hivatalos zászlaja a Rákóczi család színeit képviselő kék-vörös zászló lett. Kozma Miklós kezdeményezésére jött létre a Kárpátaljai Bank, a Központi Hitelszövetkezet és a Kárpátaljai Tudományos Társaság. 4,5 millió pengős beruházással 50 km utat javítottak meg, illetve építettek Kárpátalján.

Kozma kormányzói biztosságának időszakában következett be az az esemény, amely Kárpátalja és egész Magyarország, sőt a világ sorsát döntően befolyásolta. 1941. június 22-én Németország megtámadta Szovjetuniót. 1934. február 16-án – a közép- és délkelet-európai országok közül elsőként – Magyarország létesített diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, amit 1941. június 24-én felmondott, azonban a háborúba lépéstől egyelőre tartózkodott. Június 26-án az országot megrázta a hír, hogy Rahó és Munkács környékén légitámadás érte a vasútvonalat, Kassát pedig bombázták. A támadásban 30 magyar állampolgár meghalt, 285 pedig megsebesült. Bár a támadó gépek hovatartozását azóta sem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani, a korabeli vélemények szerint a szovjetek bombáztak. A légierő június 27-ei megtorló akciója után a magyar seregrészek (mintegy 40 ezer fő) július 1-jén lépték át a szovjet határt. A kormányzó már június 26-án deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval, amit június 27-én a parlament is jóváhagyott. A hadba lépéssel Kárpátalján tovább szigorodtak az addig is érvényben levő korlátozások.

Kozma Miklós 57 éves korában, 1941. december 7-én halt meg Budapesten. A temetésén részt vevő kárpátaljai küldöttség részéről Ilniczky Sándor mondott gyászbeszédet.

Kárpátalja új kormányzói biztosává Tomcsányi Vilmos Pál (1880–1959) jogászdoktort nevezték ki, aki a hivatali esküt 1942. január 10-én tette le Bárdossy Lajos miniszterelnök és Perényi Zsigmond volt kormányzói biztos jelenlétében. Tomcsányi 1920–1922-ben igazságügy- és belügyminiszter volt az első Teleki-, illetve a Bethlen-kormányban. 1927-től országgyűlési képviselőként, 1939-től a felsőház tagjaként tevékenykedett. A magyarországi jogalkotás elismert szakértője volt. Több könyvet is írt, többek között: *A parlamentek költségvetési joga* (Budapest, 1908).

Tomcsányi kormányzói biztossága nehéz háborús időszakra esett. Különösebb ügybuzgalomról nem tett tanúbizonyságot, a legtöbbet a Kárpátaljai Tudományos Társaság ügyeivel foglalkozott, annak majdnem minden ülésén részt vett. A *Kárpáti Híradó* számára 1943 januárjában adott interjúban arról beszélt, hogy kormányzói biztosként három kérdést tart fontosnak: az ukrán mozgalmat, a zsidókérdést, valamint a kommunisták és a partizánok ügyét. Tervei között szerepelt egy közművelődési egyesület létrehozása, ami azonban nem valósult meg.

1944 márciusában Kárpátalján ismét katonai közigazgatás lépett életbe, bár Tomcsányi még két hónapon keresztül hivatalában maradt, s csak májusban tért vissza Budapestre. Vincze András kormányzói biztos feladata az volt, hogy felügyelje a katonai előkészületeket, és amikor az ellenség, a szovjet hadsereg elérte a Kárpátokat, előkészítse az evakuációt.

1. táblázat. Kárpátalja vezetői 1939–1944

Ideiglenes kormánymegbízott	*Katonai parancsnok*
Marina Gyula 1939. III. 15.–1939. VII. 7.	Novákovits Béla 1939. III. 20.–1939. VII. 7.
Kormányzói biztos	
Báró Perényi Zsigmond 1939. VII. 7-től	
Kozma Miklós 1940. IX. 12-től	
Tomcsányi Vilmos Pál 1942. I. 5-től	
Hadműveleti terület kormánybiztosa	
Vincze András 1944. IV. 1.–1944. X. 19.	

Forrás: Офіцинський Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944).* К.: Ін-т історії України НАН України, 1997.; Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* (Nostra Tempora 7.) Galánta–Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet – Lilium Aurum.

2.3. A véleményező és indítványozó bizottság szerepe

A kárpátaljai kormányzói biztos mellett főtanácsadó és a főtanácsadó elnökletével működő nyolc tagú véleményező és indítványozó bizottság működött, melyet 1939. december 3-án hoztak létre. A főtanácsadó mindvégig Ilniczky Sándor kanonok volt (1889–1947). A bizottság tagjai: Vaszil Balog (Nagylucska), Hrabár János (Nagykomját), Iván Retyeznik, Rahó polgármestere, Sztepán Antal (Rahó), Boksay János (Huszt), Csuha Sándor (Szobránc), Földesi Gyula (Ungvár) és Hápka Péter (Técső) parlamenti képviselők voltak. Az egyes közigazgatási kirendeltségekben hasonló bizottságok működtek.

Ilniczky Sándort 1939. november 20-án nevezték ki kárpátaljai főtanácsadónak. Tagja volt a magyar parlament felsőházának. Rendszeresen, havonta egyszer tájékoztatta a magyar miniszterelnököt a kárpátaljai állami hivatalok működéséről, a helyi képviselőtestület tagjainak magatartásáról, a helyi lakosság hangulatáról. Ilniczkyt több ízben fogadta Horthy Miklós kormányzó, 1941 novemberének első napjaiban például két órás kihallgatáson tájékoztatta a kormányzót a kárpátaljai helyzetről.

Ilniczky 1938–1939 azon időszakában, amikor Magyarország és Lengyelország a közös határ megteremtésére törekedett, Ungvár külvárosából, Radváncról 50–100 koronás jutalomért agitátorokat küldött Kárpáti Ukrajna területére. Ehhez az akcióhoz összesen 150 ezer csehszlovák koronát kapott a magyaroktól. Ilniczky 1942-es *Miről ábrándoznak Kárpátalja és a ruszin nép ellenségei?* című röpiratában az amerikai ruszin emigráció ellen szólalt fel, amikor az a londoni emigráns csehszlovák kormányt támogató propagandába kezdett. 1941. október 29-én a kárpátaljai véleményező és indítványozó bizott-

ság határozatot fogadott el, melyben elítélte a csehszlovák állam újjáélesztéséről szőtt elképzeléseket, amelyet az amerikai ruszinok is támogattak. A dokumentumot Ilniczkyn kívül aláírta Marina Gyula, valamint Demkó Mihály, Földesi Gyula és Csuha Sándor parlamenti képviselők, valamint több közéleti személyiség. A dokumentumot elküldték az amerikai ruszin egyesületeknek és periodikáknak.

Az Ilniczky által szerkesztett *Неділя* [Vasárnap] című lap, amely a kormányzói biztostól havonta 1000 pengő támogatást kapott, a szovjetellenes propaganda bázisa volt. Hozzá kell tenni, hogy mai szemmel nézve „jól látta" a lap a szocializmus igazi arcát.

1940-ben Sztojka Sándor püspök kezdeményezésére Ilniczky Sándor vezetésével megalakult a görög katolikus ifjúsági szövetség (a KALOT mintájára). Mintegy 8 ezer 16 és 24 év közötti fiatal csatlakozott a szövetséghez. A szervezet fő feladata az ifjúság Szent István-i szellemben való nevelése volt.

Ilniczky 1941 februárjától a Kárpátaljai Tudományos Társaság irodalmi-nyelvi szakosztályát vezette, 1942 júniusától pedig a Társaság elnöke lett (elődje ebben a tisztségben Hodinka Antal volt). Ezen túl kárpátaljai egyházi lapokat szerkesztett (*Благовѣстникъ* [Jó Hírnök], *Міссійний Вѣстникъ* [Missziós Hírnök], *Добрый Пастырь* [Jó pásztor]), melyekben több mint 400 prédikációt közölt, illetve a Rusz Sportklub elnöki tisztét is betöltötte.

A *Карпаторусскій голосъ* [Kárpátorosz Hírmondó] 1941. február 1-jei, március 1-jei, április 29-i, július 1-jei és augusztus 26-i számaiban beszámolókat közölt a véleményező és indítványozó bizottság üléseiről. A bizottsági üléseken meghallgatták a közigazgatási egységek vezetőit, személyi kérdéseket vitattak meg, gazdasági ügyekről (állattenyésztés, turizmus), az oktatást és a kultúrát érintő kérdésekről beszéltek. Szóba került a Kárpátaljai Tudományos Társaság alapítása is, 1000 pengős segélyt szavaztak meg a kárpátaljai ruszin népszínháznak, állást foglaltak Harajda Iván ruszin nyelvtanának hivatalossá tétele mellett stb.

A Kárpátaljai Kormányzóság jogi alapjainak és működésének elemzése arra enged következtetni, hogy a régió sajátos, kváziautonóm státust élvezett Magyarország kötelékében, ami azonban az autoriter magyar politikai rendszer és a második világháború eseményeinek hatására perspektívátlan kísérletnek bizonyult.

2.4. Magas rangú állami vezetők kárpátaljai látogatásai

1938 novembere és 1940 áprilisa között működött a Felvidéki Ügyek Tárcanélküli Minisztériuma Jaross Andor vezetésével, aki korábban a csehszlovákiai magyar kisebbség vezetője, a csehszlovákiai Magyar Nemzeti Párt elnöke volt. A többi magyar minisztérium is közvetlenül foglalkozott a kárpátaljai ügyekkel.

1939. január 21–22-én Ungvárra, Beregszászba és Munkácsra látogatott Imrédy Béla miniszterelnök, akit felesége is elkísért. A vonattal érkező küldöttségnek tagja volt még Kunder Antal kereskedelem-, közlekedés- és iparügyi miniszter és Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár. Megtekintették többek között a vitatott hátterű január 6-i munkácsi ún. vízkereszti csata helyszínét.

Kiemelten kezelte Kárpátalja kérdését Teleki Pál miniszterelnök, különösen az autonómiát illetően. 1939. február 16. és 1941. április 3. közötti hivatali idejében háromszor

is járt a vidéken: 1939. március 24–25-én a Técsői és a Szobránci járásban, 1939. július 25-én és 1940. április 23-án pedig Ungváron találkozott a kárpátaljai politikai elittel.

A kormányzói biztosság első évében jelentős gazdasági (erdészet, állattenyésztés, földművelés, kereskedelem) és infrastrukturális (közlekedési, egészségügyi, oktatási, távközlési, kereskedelmi) fejlesztések történtek. Így például a Tarac folyó völgyében Királymező és Tarackraszna között 13 km hosszúságú víztároló építését kezdték el 25–30 millió pengő ráfordítással. Ha elkészült volna, 250 ezer hold termőföld öntözését tette volna lehetővé. 1939 márciusának második felében Teleki Pál miniszterelnök személyesen nézte meg az előkészítést. Az építkezést, amely a tervek szerint öt év alatt 2,5 ezer embernek adott volna munkát, 1939 júliusában személyesen felkereste Teleki Mihály akkori és Kállay Miklós korábbi földművelésügyi miniszter is.

1939 decemberében Kárpátaljára látogatott Varga József ipar-, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, hogy megtekintse a Tarac és Aknaszlatina között épülő 13 kilométeres vasúti pályaszakasz (a munkálatok 1939 augusztusától 1940 februárjáig tartottak, 2,6 ezer munkással), valamint az Ung folyó Nevicke és Ungvár közötti szakaszán épülő vízerőmű munkálatait, melyet 1941 őszére terveztek befejezni 3 millió pengős ráfordítással.

1940. október 7–8-án járt Kárpátalján Teleki Mihály földművelésügyi miniszter, aki repülőgéppel érkezett Ungvárra. Látogatásának az volt a célja, hogy a helyszínen tájékozódjon az erdőgazdálkodás és a fafeldolgozás helyzetéről. Néhány hónappal korábban, 1940 májusában a Tarac és a Tisza völgyének erdőgazdálkodását ellenőrizte.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. május 24-e és 27-e között Kárpátalja intellektuális értékeivel és művészetével ismerkedett. Megtekintette többek között az ungvári képzőművészeti kiállítást, illetve felszólalt a Kárpátaljai Tudományos Társaság ülésén. Kozma Miklós kormányzói biztos és Ilniczky Sándor főtanácsadó kíséretében járt Szolyván, Alsóvereckén, Volócon, Ökörmezőn, Huszton, Bustyaházán, Máramarosszigeten. A *Карпаторусскій голосъ* [Kárpátorosz Hírmondó] számára adott interjúban Hóman azt nyilatkozta, hogy körútjának célja a szórvány magyar oktatásügy helyzetének felmérése volt.

„A magyarorosz néphez" fordult Csáki István külügyminiszter a *Землеробський календар на рік 1941 / Földműves kalendárium az 1941. évre* című kiadvány hasábjain. Csáki kifejtette, hogy a magyar nép azért törekszik az ezeréves határok visszaállítására, mert Kárpátalja fejlődése is csak ezek között a határok között képzelhető el.

Felesége, gróf Edelsheim Gyulai Ilona kíséretében 1941. március 30-án villámlátogatást tett Ungváron Horthy István, a kormányzó fia, a Magyar Államvasutak elnöke. Repülőjével 10.45-kor érkezett, és 13.45-kor már tovább is repült. Csupán a városban állomásozó V. gépkocsizó zászlóalj (parancsnoka Latorczay Lőrinc) zászlóátadási ünnepségére érkezett. 1942. április 19-én a magyar parlament Horthy Istvánt kormányzóhelyettessé választotta. Néhány hónappal később, júniusban tartalékos vadászpilótaként a keleti frontra került, felesége pedig, aki elvégzett egy ápolónői tanfolyamot, a kijevi magyar katonai kórházban vállalt munkát. A harmincnyolc éves kormányzóhelyettes 1942. augusztus 20-án a Donnál vadászgépével lezuhant és szörnyethalt. A balesetet valószínűleg Horthy elavult konstrukciójú gépének műszaki állapota okozta. Az egész ország gyászolt, a kárpátaljai sajtó is kifejezte együttérzését.

Antal István propagandaminiszter két ízben járt Kárpátalján. 1942. július 11-én Ung-

váron látta vendégül Siménfalvy Árpád főispán, este pedig részt vett a Magyar Élet Pártja helyi szervezetének ülésén, ahol beszédet mondott. A következő napon Técsőre és Máramarosszigetre látogatott. Egy évvel később, 1943 júliusában már nemzetvédelmi miniszterként járt Técsőn, Máramarosszigeten és Visken, ahol díszpolgárrá avatták.

1943. március 16-án Béldy Alajos, az ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője és Pataky Tibor, a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának vezetője Ilniczky Sándor jelenlétében vette át az alsóvereckei díszpolgári címet. 1939 márciusában a Béldy vezette honvédek értek először Alsóvereckére, Pataky pedig a falu szülötte volt.

1942 októberében járt Ungváron Kállay Miklós miniszterelnök, aki beszédet mondott a Kárpátaljai Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ungvári nagygyűlésén.

Országos jelentőségű esemény volt 1943. november 5-én az első világháborús hősök emlékművének felavatása Huszton. Az ünnepségen részt vett Kállay Miklós miniszterelnök, Csatay Lajos honvédelmi miniszter, Lukács Béla tárca nélküli miniszter, Antal István nemzetvédelmi miniszter, Thuránszky László és Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárok, valamint Incze Péter tanácsos. A vendéglátók Tomcsányi Vilmos Pál kormányzói biztos és Ilniczky Sándor főtanácsos voltak. A miniszterelnök magyarul megtartott beszédét Bródy András tolmácsolta ruszinra. Kállay Miklós a magyar államesze jelentőségéről beszélt, ugyanakkor hangsúlyozta a kisebbségekkel szembeni tolerancia fontosságát.

Második bécsi döntés, 1940 (Készítette: Sebők László)

A magyar királyság keretei között az agresszív külpolitika eredményeképpen visszaszerzett kárpátaljai terület sajátos közigazgatási státuszt élvezett. A terület határai négy lépésben alakultak ki: 1.) az 1938. november 2-i első bécsi döntés nyomán Podkarpatszka Rusz területéből kiszakadt 1523 km² és 173 ezer főt meghaladó lakosság; 2.) 1939. március 14–20. között a magyar honvédség megszállta Kárpáti Ukrajna területét (11.094 km², több mint 552 ezer fő lakossággal); 3.) 1939. március 23-án a Szlovákia elleni „kis háború" során 115 falu (Szobránc és Szinna környéke) és 69 ezer lakos került Kárpátaljához, az országrész területe ekkor 11.500 km² volt, lakossága pedig meghaladta a hatszázezer főt; 4.) az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés hatással volt a máramarosi határszakaszra. A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara 1941-es nyilvántartása szerint az országrész területe ekkor 12.061 km², lakossága mintegy 670 ezer fő volt.

3. Etnikai-kulturális összefüggések

Az alábbi táblázat a mai Kárpátalja területére átszámított adatok alapján mutatja be megközelítőleg – a különféle adatfelvételi módozatok nem teszik lehetővé a pontos egybevetést – a demográfiai tendenciákat.

2. táblázat. A történelmi Kárpátalja lakossága, 1938–1946

	1938. nov. 2.		*1941. jan. 31.*		*1946. nov. 1.*	
	Fő	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*
Ruszin/ukrán	450.925	62,2	502.329	58,8	527.032	73,6
Orosz					12.176	1,7
Magyar	115.805	16,0	233.840	27,4	134.588	18,8
Zsidó	95.008	13,0	78.727	9,2	6.998	1,0
Cseh	34.511	4,8	6.853	0,8	2.774	0,4
Szlovák					13.404	1,9
Német	13.804	1,9	13.251	1,5	2.338	0,3
Román	12.777	1,76	15.602	1,8	12.412	1,7
Egyéb	2.527	0,34	4.170	0,4	4.192	0,6
Összesen	*725.357*		*854.772*		*715.914*	

Forrás: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 86. p.; Офіцинський Р. *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944).* – Київ: Ін-т історії України НАН України, 1997. – С. 59.

Általános jelenség volt a kárpátaljai hivatalnokok áthelyezése az ország belsejébe. A Magyarország fennhatósága alatti időszakban 176 kárpátaljai település kapta vissza magyar nevét.

3.1. Ruszinok (ukránok)

Kárpátalja legnagyobb lélekszámú etnikai közösségét a tárgyalt időszakban a ruszinok alkották. A hivatalos magyar politika arra törekedett, hogy e népcsoportot önálló népként, nemzetként határozza meg. E politikai cél megvalósítása cseppet sem volt problémamentes, ugyanis már maga a népnév is számos bonyodalmat okozott. Siménfalvy Árpád, Bereg és Ugocsa vármegye főispánja a miniszterelnökségnek címzett, 1940. május 7-i helyzetjelentésében foglalkozott az autonómiával kapcsolatos elképzelések kárpátaljai visszhangjával, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a „magyar-orosz" népnév a magas hivatalok találmánya, az emberek számára azonban idegen, és nem akarják elfogadni. A magyar őslakosok a „rutén" népnevet, a magyar tisztviselők pedig a „ruszin" népnevet használják. Maguk az érintettek saját nyelvükön a „руський" [ruszin] népnevet tartják természetesnek. Hasonlóképpen nem volt egységes az ország megnevezése sem a kárpátaljai szláv nyelvű időszaki sajtóban, ahol „Угрія", „Венгрія", „Мадярщина", „Угорщина", „Мадярія" változatokkal találkozunk.

Bonkáló Sándor, a kárpátaljai származású jeles szlavista a *Láthatár* 1939. évi 7. számában közölt tanulmányában elemezte a használatban levő népneveket: *„kárpátorosz", „nagyorosz", „orosz", „ruszin", „rutén", „uhrorusz", „ukrán"*. Bonkáló arra a következtetésre jutott, hogy a legmegfelelőbb népnév az „uhrorusz" (magyarorosz) vagy a „ruszin", a többit el kell vetni. Másutt, az 1940-es *Hangya Kalendárium*ban Ilniczky Sándor úgy vélte, hogy Kárpátalján „mindig is ruszinok éltek és élnek ma is, akiket az oroszokkal és az ukránokkal, akárcsak a csehekkel és más szláv népekkel csak a szláv származás köt össze", s elválasztja tőlük „a kikezdhetetlen magyar–ruszin közös történelem".

Nem voltak egységes véleményen a magyarpárti vezetők sem. Legfőbb érvük az volt, hogy a „ruszin" népnevet kompromittálja az a körülmény, hogy hosszú időn keresztül az „ukrán" szinonimájaként használták. A valóságban Ugocsa és Bereg vármegyékben használta a lakosság a „ruszin" népnevet, Máramaros, Zemplén és Sáros vármegyékben a „rusznák" volt elterjedve. Az egységes névhasználat hiányából Kaminszki József arra a következtetésre jutott, hogy „magyar állami és nemzeti szempontból" a legmegfelelőbb a „magyarorosz nép" elnevezés.

A magyar kommunisták, akik 1940-ben illegálisan adták ki Kárpátalján a *Munkás Újság* című lapot, a *Mit akar Kárpátalja népe* című cikkben az „ukrán" népnév mellett foglaltak állást, igazodva a Kommunista Internacionálé hagyományos értékrendjéhez.

Nyelvtankérdés. A ruszofil irányzat képviselői az orosz nyelv hivatalossá tételét szerették volna elérni. Georgij Gerovszkij 1939-ben elkészítette orosz nyelv tankönyvét a népiskolák második osztálya számára (*Русская грамматика* [Orosz nyelvtan]). A magyar hivatalos körök azonban az orosz nyelvi irányzatot soha nem tartották mértékadónak. A nyelvkérdés egyre égetőbbé vált.

Hivatalosan elfogadott nyelvtankönyv hiányában a nyelvkérdés szabályozatlansága csak fokozta a problémákat. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság 1940-ben jelentette meg a hivatalos tankönyvet: *Грамматика угрорусского языка* [Magyarorosz nyelvtan]. Az előszóban Marina Gyula kanonok, miniszteri tanácsos, aki a kormányzóság tanügyi osztályának volt a vezetője, rámutatott, hogy vissza kell térni Avgusztin Volosin 1907-ben és 1919-ben kidolgozott nyelvtani elveihez, melyeket a Magyar Tudományos Akadémia is jóváhagyott. Ám ez a tankönyv sem örvendett osztatlan sikernek. 1941-ben megjelent

Ungváron egy 78 oldalas brosúra, amelyben az ungvári, a munkácsi és a huszti gimnáziumok orosz nyelv tanárai Georgij Gerovszkij és Vaszil Krajnyanica vezetésével ízekre szedték a „magyarorosz" nyelvtant. A kritika látszólag visszhangtalan maradt.

Már a csehszlovák időszakban is bebizonyosodott, hogy a nyelvi viták a társadalmi stabilitás ellen hatnak. A megoldást a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványa hozta meg. Iván Harajda *Грамматика руського языка* [Ruszin nyelvtan] című könyve az 1941/42-es tanévtől hivatalos tankönyvvé vált. Kozma Miklós kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Sőt, az ő javaslatára került be az ábécébe egy 34. betű: „ъ" [йор]. Kozma külön rendeletben tette kötelezővé a Harajda-féle nyelvtant, majd a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette azt hivatalossá.

A nyelvkérdést az országrészben folyamatosan kiemelten kezelték. Kozma Miklós többek között négyezer pengős jutalmat helyezett kilátásba azon csendőrök számára, akik kiemelkedő előmenetelt tanúsítanak a ruszin nyelv elsajátításában.

A kárpátaljai történéseket, a magyar politika törekvéseit folyamatos figyelemmel kísérte a vidékről elszármazott diaszpóra, különösen a politikai emigráció tagjai. Az ukrán nacionalisták *Hacmyn* című, Prágában megjelenő lapja különösen fontosnak tartotta, hogy minden történésről részletesen beszámoljon. Az 1940. március 16-i számban többek között ezt olvassuk: „A magas tandíjon túl az is hozzájárul a nagy számú iskolaelhagyáshoz, hogy az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60 százalékát (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátorosz (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják."

1938-ban Kárpátalján négy gimnázium (Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt), egy kereskedelmi iskola (Munkács) és két tanítóképző (Ungvár, Munkács) működött. A kárpátukrán kormány által a beregszászi gimnázium elmenekült ruszin/ukrán osztályainak tanulói számára létesített bilkei és rahói gimnáziumokat 1940-ben, illetve 1941-ben polgári iskolákká minősítették. 1940 januárjában a gimnáziumokban 48 osztályban 2.386 tanuló tanult „magyarorosz" nyelven 75 pedagógus és 9 hittantanár irányításával.

Az 1938/1939-es tanév elején Kárpátalján 52 polgári iskola működött. Ebből 23 ukrán/ruszin, 24 cseh, négy magyar, egy pedig német tannyelvű volt. Ezekbe az intézményekbe összesen 12.127 tanuló járt. 1940 januárjában a kormányzóság területén már csak 16 polgári iskola működött 146 pedagógussal és 3.137 tanulóval. A tanulólétszám tehát ez idő alatt a negyedére csökkent. A megmaradt iskolák nyolc magyaroroszra, hat magyarorosz és magyar oktatási nyelvűre, párhuzamos osztályokkal, valamint egy-egy magyar és szlovák tannyelvűre oszlottak. Az 1940/1941-es tanévben a magyarorosz, magyar, szlovák, német, román és héber tannyelvű elemi iskolák 2.622 osztályában 2.450 pedagógus oktatott mintegy 120 ezer gyermeket.

A hatóságok határozott lépéseket tettek annak érdekében, hogy megszabaduljanak a tantestületek megbízhatatlannak ítélt tagjaitól, és hogy csak minden gyanú fölött álló tanerők kerüljenek alkalmazásra. 1939. március 24-én a kormányzóság iskolaügyi osztálya körlevelet adott ki, mely szerint el kell bocsátani a tantestületekből minden ukrán emigránst, aki 1918. október 28. után költözött Kárpátaljára. Csak azok az orosz emigránsok taníthattak, akik harcoltak a bolsevizmus ellen. A körzeti katonai parancsnok 1940.

december 27-i jelentése szerint két év alatt az ungvári görög katolikus tanítói szeminárium tanári karának 70%-a lecserélődött „anyaországi" pedagógusokkal.

A kárpátaljai katonai közigazgatás vezetőjének 1939. március 31-i rendelete értelmében elkoboztak és megsemmisítettek „minden ukrán és minden magyarellenes könyvet". Siménfalvy Árpád ungi főispán 1940. április 15-én arra kérte Ungvár főpolgármesterét, hogy bizalmasan utasítsa a városi könyvtár vezetőjét a cseh, az ukrán és az orosz nyelvű irodalom elzárására. Ezeket a könyveket csak akkor tették hozzáférhetővé, ha bebizonyosodott, hogy „tudományos célra" akarják használni, s erről minden alkalommal jelentést kellett tenni az alispánnak.

Felekezeti tényező. A kárpátaljai szláv lakosság etnikai hovatartozása körüli harcokat, főként a ruszin és a ruszofil irányzat szembenállását tovább súlyosbította a felekezeti széttagoltság. 1941-ben 412.901 (61,9%) görög katolikus (Romzsa Tódor püspök adatai szerint 519.945 fő), 114.659 (17,2%) görögkeleti (pravoszláv), 80.598 (12,1%) zsidó, 39.818 (6%) római katolikus, 14.825 (2,2%) református, 1.858 (0,2%) evangélikus és 2.842 (0,4%) egyéb felekezethez tartozó lakosa volt Kárpátaljának.

A régió Magyarországhoz csatolásakor a hivatalos körök egyértelmű támogatásban részesítették a görög katolikus egyházat, később azonban számos intézkedés történt a görögkeleti egyház megerősítése, helyzetének jogi rendezése érdekében is.

1939 márciusa után a munkácsi-eperjesi görögkeleti püspökség híveinek többsége, valamint 112 pap és Volodimir Raics megyés püspök magyar fennhatóság alá került, 26 pap 20 ezer hívővel pedig szlovák állampolgár maradt. A kezdeti időszakban a magyar hatóságok nyílt ellenszenvvel viseltettek a felekezet iránt, úgy vélték „a pravoszlavizmus az a kapu, amelyen keresztül az oroszok beteszik a lábukat a Duna-medencébe". (1939 végén Raics püspök visszatért Szerbiába.)

1940 közepétől azonban megváltozott a helyzet. A talaborfalvi (ma Técsői járás) görögkeleti kolostor szerzetesei Teleki Pál miniszterelnökhöz fordultak, hogy tiltakozzanak a kolostor bezárása ellen. Kérésük meghallgatásra talált, az 1940. június 7-én a helyi hatóságok által bezárt kolostort egy hónapon belül újra megnyitották. A kárpátaljai görögkeleti egyház az autonómia ellenzőinek sorába tartozott, amivel erősítették bizonyos magyar körök ilyen irányú törekvéseit. 1941. április 12-én Horthy Miklós kormányzó Popoff Mihály nagyprépost, érseki helynököt „a görögkeleti magyar és görögkeleti ruszin részek" adminisztrátorává nevezte ki. Ez „az első lépés annak megvalósítására, hogy Magyarországon önálló görögkeleti egyház szerveztessék". Popoff a cári Oroszországból emigrált Magyarországra a vörös terror elől, itt a Debreceni Egyetemen tanított. Hivatalát ünnepélyes körülmények között 1941. június 1-jén foglalta el a munkácsi görögkeleti székesegyházban Kozma Miklós kormányzói biztos és Jeszenszky Sándor miniszteri tanácsos jelenlétében. Két hónappal később, augusztus 1-jétől a görögkeleti papok állami fizetést kaptak.

A kisegyházak azonban nehéz időket éltek. 1942 elején Visken (ma Huszti járás) például betiltották a Hetedik Napi Adventisták és a Jehova Tanúi tevékenységét. Nemcsak Kárpátalján, hanem országszerte hoztak ilyen korlátozó jellegű intézkedéseket.

3.2. Német kérdés

A németek a második világháború időszakában a német népcsoport-politika eredményeképpen kivételezett helyzetben voltak Magyarországon.

1940. augusztus 30-án a Belvedere palotában kihirdették a második bécsi döntést. Németország és Olaszország döntőbíráskodása nyomán Romániától Magyarországhoz visszakerült a Székelyföld és Erdély északi fele, összesen 43 ezer km²-nyi terület 2 millió 577 ezer lakossal. Ebből több mint 1 millióan román nemzetiségűek voltak. Ugyancsak Bécsben írták alá a magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyvet, valamint a román–német jegyzőkönyvet a romániai német népcsoport helyzetéről. A magyar kormány vállalta, hogy „Gondoskodni fog arról, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyeknek a népcsoporthoz való tartozás tényéből és amiatt, hogy a nemzeti szocialista világnézetet vallják, semmiféle módon és semmiféle téren hátrányuk ne származzék." „A német népcsoporthoz tartozó személyeknek [...] joguk van arra, hogy szervezkedjenek [...] kulturális téren joguk van a nagynémet anyaországgal szabadon érintkezni." „A népcsoporthoz az tartozik, aki magát a németséghez tartozónak vallja s akit a Magyarországi Németek Szövetségének (Volksbund der Deutschen in Ungarn) vezetősége népi németnek (volksdeutsch) elismer."

Kozma Miklós kormányzói biztos nem szerette volna kiengedni a kezéből az ellenőrzést, és megbízta tanácsadóját, Kricsfalusi-Hrabár Endre csendőrezredest, hogy fokozottan ügyeljen a volksbundok tevékenységére, melyeket Berlin utasítására hoztak létre. Kricsfalusi-Hrabár 1941 folyamán rendszeresen látogatta a német falvakban tartott Volksbund-üléseket. (A Volksbund a magyarországi németek jobbára nemzetiszocialista ideológiát követő szervezete volt.)

1941. május 30. és június 2. között Kárpátaljára látogatott Otto von Erdmannsdorf budapesti német követ. Megnézte az aknaszlatinai sóbányát, járt Rahón, majd visszatért Ungvárra, ahol találkozott Kozma Miklóssal. A kárpátaljai németek közvetlenül érezhették az anyaország odafigyelését.

Magyarország vállalta, hogy a magyarországi németek közül a Waffen-SS 20 ezer főt toborozhat a 18 és 40 év közötti korosztályból. 1942. február 12-én jött létre a hivatalos SS-toborzások tárgyában kötött véglegesített, szóbeli megállapodás, de a sajtóban tilos volt foglalkozni a toborzásokkal. A VIII. kassai csendőrkerület ungvári részlegének vezetője már 1942. február 24-én azt jelentette az ugocsai főispánnak, hogy Kárpátaljáról mintegy 400 volksbund-aktivista jelentkezett sorozásra. Közülük mintegy kétszáz főt találtak szolgálatra alkalmasnak. Családjaik havi 70 pengő segélyben részesültek. Ha valaki elesett, a családja egyszeri nagy összegű segélyben részesült, és megkapta a német állampolgárságot. A családos férfiak felesége havi 60 pengőt kapott, s ezen felül minden gyerek után 22,5 pengő járandóságot fizettek.

A keleti frontról a magyar hivatalos körök időközben egyre aggasztóbb híreket kaptak. 1943 januárjában a 2. magyar hadsereg katasztrofális vereséget szenvedett a Donnál. A Wehrmacht vezetése 1943 szeptemberében utasítást kapott, hogy dolgozzon ki hadműveleti tervet Magyarország megszállására. A terv a Margaréta fedőnevet kapta. 1944. február végétől a terv kiegészült a Trójai Faló fedőnevű művelettel, amelynek keretében német katonaság szivárgott be az országba illegálisan. 1944. március 19-én a német csapatok ellenállás nélkül szállták meg az országot. A bevonuló erők létszáma negyven–ötvenezer főre becsülhető.

1938 és 1944 között, akárcsak az első világháborúban, Magyarország ismét Németország szövetségese volt, s mindkét világháború egyformán súlyos következményekkel járt számára.

3.3. Egyéb kisebbségek

A vidéket súlyosan érintették az antiszemitizmus társadalmi és gazdasági következményei. Kárpáti Ukrajna megszállása után a magyar hatóságok szinte azonnal visszavonták az iparűzési engedélyek 36 százalékát. Ezzel az intézkedéssel a zsidókat sújtották. Az iparűzési járulékfizetés mértékét 60 százalékkal emelték meg. 1.708 felső- és középfokú végzettséggel rendelkező személy vesztette el állását. 3.830 zsidó kereskedő üzletét 2.475 keresztény vállalkozó vitte tovább, akik közül csak 1.764-en voltak kárpátaljai származásúak.

Kozma Miklós kiemelten kezelte a zsidókérdést. 1940. szeptember 22-i beszédében kijelentette: „Zsidókérdés Kárpátalján is van. Sőt a zsidóság számarányánál fogva még fokozottabb mértékben van jelen, mint az ország többi részében." A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról az 1939. évi IV. törvénycikk nyomán súlyos intézkedéseket hajtottak végre.

A *Карпаторусскій голосъ / Kárpátorosz Hírmondó* című lap tendenciózus írásaiban rendszeresen foglalkozott a zsidók „rafinériájával", és azt mindannyiszor a hatóságok különös figyelmébe ajánlotta. Az 1939. augusztus 26-i lapszámban közölt cikkben például azt olvassuk, hogy a Hersko Davidovics, Salmo Salar, Kopolovics cégek pályáztatás nélkül kaptak állami megrendelést hidak és töltések építésére (a Vizköz és Zúgó, valamint a Bustyaháza és Alsószinevér közti útszakaszokon). 1941 októberében a lap élelmiszerpanamát „leplezett le". Az ügyészség vizsgálatot kezdett négy zsidó zöldségkereskedő – Sáfrán Mór, Herczog, Weisberger Fülöp és Glück Ábrahám ellen. Kecskeméten 24 filléres kilogrammonkénti áron 6.400 kilogramm paradicsomot vásároltak fel, amit Kárpátalján 35–40 fillér közötti kilogrammonkénti áron adtak el, s így közel 700 pengő nyereségre tettek szert. Egy másik ungvári kereskedő, Lebovics Samu, akinek a Széchenyi téren volt zöldségárudája, a lap 1941. november 21-i számában került tollhegyre amiatt, hogy 35 pengős mázsánkénti áron vásárolt fel zabot, amit ennél drágábban akart továbbadni, noha annak a megállapított legmagasabb ára 24,5 pengő volt. A zabot egyébként a városi lakosság vásárolta a lovainak, illetve a külvárosi gazdálkodók vették meg a vasárnapi vásárokon. (A szekér alapvető közlekedési-szállítási eszköz volt az időszakban, az utakon alig járt még automobil, illetve a külvárosi részek, mint például Radvánc kimondottan falusias jellegű volt.)

Az ilyen és hasonló írások célja egyértelműen a zsidók elleni hangulatkeltés volt. Azt sugallták, hogy az árak a zsidó boltosok spekulációi következtében emelkednek, noha az elsősorban az egyre növekvő hadikiadásokkal párhuzamosan növekvő inflációval volt szoros összefüggésben. Ugyanakkor a diszkriminatív intézkedések egyike volt a hírzárlat. A belügyminisztérium utasítására 1942 januárjában Ungváron mintegy harminc megbízhatatlannak ítélt zsidó lakostól kobozták el a rádiót, hogy ne tudják hallgatni a londoni és a moszkvai „hazugságokat".

A magyar hatóságoknak gondolniuk kellett a kárpátaljai szlovákokra is, különös tekintettel a Szlovákiával fennálló feszült viszonyra. 1938-ban a két ország határvitájában még Németország és Olaszország játszotta a döntőbíró szerepét. A Szlovák Nemzeti Egység Pártja (Strana slovenskej národnej jednoty) Kárpátalján is tevékenykedett.

A II. bécsi döntéssel Magyarország épp olyan kibékíthetetlen viszonyba került Romániával, mint az I. bécsi döntés esetében Szlovákiával. A Kárpátalján élő románok ügye azonban nem tartozott a központi kérdések közé.

4. Holokauszt Kárpátalján

4.1. A „zsidótörvények" (1938–1942)

A trianoni békediktátummal nem csak Magyarország területi kiterjedése változott meg, hanem az etnikai arányok is nagymértékben átalakultak. A történeti Magyarország lakosságának 54,4 százaléka volt magyar nemzetiségű 1910-ben, a trianoni határok között az ország teljes népességén belül pedig a kisebbségek részaránya már alig haladta meg a 10 százalékot. Éppen ezért 1920 és 1938 között Magyarországon a nemzetiségi kérdés belpolitikai téren nem tartozott a fontos ügyek közé. A nemzetiségi kérdés az 1938 és 1941 közötti területgyarapodások után került ismét a politika előterébe. Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Dél-Szlovákia és Kárpátalja magyarlakta területsávja, az 1939. márciusi katonai beavatkozással Kárpátalja egésze, majd az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel Székelyföld és Észak-Erdély került vissza Magyarországhoz. Végül 1941 áprilisában, a német támadást követő jugoszláv összeomlás után a magyar honvédség birtokba vette Bácskát, a baranyai háromszöget és a Muraközt. Az ország megnagyobbodásával az izraelita felekezethez tartozó polgárok száma 400 ezerről 725 ezerre nőtt.

A zsidóság zöme a huszadik század elejére asszimilálódott a magyarsághoz, és az elszakított területeken, különösen Erdélyben nagy szerepe volt a magyar kultúra megőrzésében. Ennek ellenére a magyar középosztály és a politikai elit nagy része a zsidóságot idegen testnek látta, és vélt vagy valós befolyásának korlátozását kívánta. A „zsidótörvények" 1938 és 1942 közötti bevezetése elsősorban ennek a szemléletnek, és nem a náci Németország nyomásának volt a következménye.

Az ún. I. „zsidótörvény" (1938. évi XV. tc.) 20 százalékban maximálta az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak, valamint a különböző értelmiségi pályák izraelita vallású tagjainak a számát. A II. „zsidótörvény" (1939. évi IV. tc.) az iparban és a kereskedelemben 12 százalékos, az értelmiségi pályákon 6 százalékos, az állami alkalmazottak körében pedig 0 százalékos kvótát állapított meg. A törvény szerint zsidónak az minősült, akinek legalább egyik szülője vagy két nagyszülője izraelita vallású volt. A III. „zsidótörvény" (1941. évi XV. tc.) megtiltotta a zsidók és nem zsidók közötti házasságkötést és az azon kívüli nemi kapcsolatot is. A IV. „zsidótörvény" (1942. évi XV. tc.) értelmében zsidók a továbbiakban nem vásárolhattak mezőgazdasági ingatlant, sőt meglévő földjeiket is el kellett adniuk. A II. „zsidótörvény" értelmében a jogfosztó intézkedések a 725 ezer izraelitán túl, további mintegy 100 ezer izraelita ősökkel rendelkező keresztényt is érintettek.

A második világháború éveiben Kárpátalja népességének legtöbbet szenvedett csoportja a zsidóság volt. Az 1941. évi népszámlálás szerint Kárpátalja lakosságának mint-

egy 14 százaléka, 115.908 fő tartozott az izraelita felekezethez. A zsidóság területi elhelyezkedése egyenetlen volt. Nagyobb városokban részarányuk lényegesen meghaladta a térségre adott átlagértéket. Így például Ungváron a lakosság 28 százalékát, Beregszászon 30 százalékát, Munkácson pedig 43 százalékát alkották. Az 1920-as évek elején Kárpátalján több zsidó élt, mint Palesztinában.

A kárpátaljai zsidóság, a terület Magyarországhoz történő visszacsatolását bizakodással fogadta, mivel a magyar közigazgatásról az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből jó tapasztalatai voltak. Ugyanakkor rossz előjel volt, hogy a magyar haderő formális bevonulása előtt a térségben tevékenykedő rongyos gárda tagjai több településen betörték a zsidó boltok ablakait és számos zsidót megvertek. A zsidók, különösen a vallásosak bántalmazása később is napirenden volt. A magyarországi „zsidótörvények" bevezetése minden kárpátaljai zsidót érintett.

A magyar hatóságok jelentősen korlátozták a zsidóság kereskedelmi és gazdasági tevékenységét. Az iparengedélyek tömeges visszavonása azonban olyan nehézségeket idézett elő, amelyeket a nem zsidó lakosság is megérzett. Beregszászon például a bortermelés annyira megsínylette a zsidó kereskedők és termelők kiszorítását, hogy a város polgármestere néhány zsidó vállalkozást újból engedélyezett. A magyar hatóságok betiltották a cseh időkben virágzó cionista pártok tevékenységét. A politikai és gazdasági korlátok ellenére a zsidóság bizakodva tekintett a jövőbe, mert Magyarországon béke volt, és ez az állapot felbecsülhetetlen értéket jelentett a fokozatosan lángba boruló Európában.

A környező országokban még gyorsabban romlott a zsidóság helyzete. A Németországban és a németek által megszállt területeken élő zsidóságra teljes jogfosztás, majd megsemmisítés várt. Egy 1936-ban hozott intézkedés következtében a külföldön élő lengyel zsidók elvesztették állampolgárságukat. 1938-ban Romániában az Octavian Goga és Alexandru C. Cuza pártjának egyesülése után megalakuló Cuza–Goga-kormány rendelkezései következtében a zsidóság nagy része elvesztette állampolgárságát. Az állandó és növekvő fenyegetettség és kilátástalanság hatására egyre többen hagyták el szülőföldjüket, hogy Közép-Kelet-Európától távol új hazát találjanak. A hagyományos befogadó országok – Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália – azonban csak résnyire nyitották meg kapuikat a közép-kelet-európai zsidók előtt, így a kivándorlás rendkívül vontatottan haladt. A szülőföldjüket elhagyni kényszerülők jelentős része számára az első, átmeneti menedéket Magyarország jelentette. A legelső menekültek a nürnbergi „faji törvények" 1935. évi bevezetése után Németországból érkeztek. Újabb népes menekültcsoportok az anschlusst (Ausztria Németország általi megszállását) követően Ausztriából jöttek. Jelentős számban érkeztek zsidók az 1939-ben megszállt cseh területekről és a szlovák államból. A legnagyobb menekülthullám Lengyelország lerohanása után érte az országot. Mintegy 60–80 ezer lengyel talált hosszabb-rövidebb ideig menedéket Magyarországon, közülük 5–6 ezren lehettek zsidók. A német, osztrák, cseh, szlovák és lengyel zsidó menekültek teljes számára vonatkozó becslések 15–35 ezer fő között mozognak. Sorsuk alapvetően az 1930-ban svájci mintára szervezett Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságtól (KEOKH) függött, amelynél elvben jelentkezniük kellett. Ez a szerv a harmincas évek második felétől egyre nagyobb szigorral járt el a menedéket keresőkkel szemben, különösen akkor, ha a befogadást kérő zsidó származású volt.

4.2. Az 1941. évi deportálások

A második világháború kitörésével tömegesen érkező menekültek miatt a KEOKH feladatköre és felelőssége hirtelen megnőtt. 1941 nyarán, Magyarország hadba lépése után a szervezet egyik főnyomozója Martinidesz Ödön, valamint Kiss Árpád rendőrtanácsos tervet dolgozott ki a nemkívánatosnak tekintett hontalan zsidók kitelepítéséről a magyar katonai közigazgatás alá került galíciai területekre. A tervet Kozma Miklósnak, Kárpátalja kormányzói biztosának nyújtották be. A végrehajtáshoz nemcsak Kozma, hanem Bartha Károly honvédelmi miniszter, Werth Henrik vezérkari főnök, majd Bárdossy László miniszterelnök támogatását is sikerült megszerezni. A június végére összehívott minisztertanács úgy határozott, hogy „minden kétes állampolgárságú egyént ki kell utasítani Kárpátaljáról, és át kell adni őket a kelet-galíciai német hatóságoknak." Az intézkedés végrehajtása azonban túlmutatott Kárpátalja határain és nem csak az újonnan érkezett menekülteket érintette.

A KEOKH vezetői révén már a harmincas évek végétől elterjedt az a felfogás, hogy eleve idegennek, azaz külhonosnak tekinthető minden magyar zsidó, aki nem tudja okiratokkal igazolni magyar honosságát. Ennek a nézetnek jogi hátteret biztosított az állampolgársági igazolás kiadását megszigorító 1939. XIII. tc., valamint a II. „zsidótörvény" 3. paragrafusa, amely alapján az 1914 után szerzett magyar állampolgárság elvehetővé vált, ha valakit a hatóságok arra érdemtelennek tartottak. A KEOKH tehát nemcsak a hontalan, hanem a magyar állampolgárságú zsidók számottevő részének sorsát is egyszerű idegenrendészeti ügyként kezelte. Ezt lehetővé tette a Belügyminisztérium 1941. július 12-én kibocsátott 192/2/1941 r.s. VII. b. számú rendelete, amely kimondta, hogy „a jelenlegi külpolitikai körülményekre tekintettel megnyílt a lehetősége annak, hogy az ország területén tartózkodó alkalmatlan idegenek, [...] akik ellen a jogerős kiutasító, illetve lakhatási engedélyt megtagadó véghatározat [...] mindezidáig végrehajtva nem lett, a közeljövőben az ország területéről eltávolítassanak." A rendelet végrehajtása során mind a KEOKH, mind a vidéki hatóságok a lehető legtágabban és gyakran önkényesen értelmezték a hontalanság fogalmát. Nem csak a lengyel és orosz zsidó menekülteket fogták el. „Ezrével hurcoltak el olyanokat, akiknek már folyamatban volt az állampolgári kérelmük intézése. De százával gyűjtöttek be embereket ennek az okmánynak a birtokában is. Előfordult, hogy az illető szeme láttára széttépték az igazolványt, majd pedig csomagolásra szólították fel, mint 'nyilvánvaló külhonost', vagy jobb esetben egy-két napi haladékot adtak az okmány beszerzésére. Elvittek olyanokat is, akik nem lengyel vagy orosz eredetűek voltak, hanem valamely más országból érkeztek ide. Kitelepítettek sokszorosan kitüntetett frontharcosokat, negyvennyolcas honvédleszármazottakat, munkaszolgálatra behívottak itthon lévő családtagjait, szüleiktől nyaraláson távollévő gyermekeket" – írja tanulmányában Majsai Tamás, az első magyarországi deportálás történetének szakértője. A magyar hatóságok Kárpátalján jártak el a legnagyobb kíméletlenséggel.

Az ország különböző településein összegyűjtött embereket marhavagonokba zárták, és Kőrösmezőre szállították. Innen napi több száz főből álló csoportokban átszállították őket a tengelyhatalmak által ellenőrzött Galíciába. Az augusztus végéig tartó deportálások a KEOKH adatai szerint összesen 18.500 személyt érintettek. Ez vagy ehhez hasonló adat szerepel a témával foglalkozó szakirodalomban is. Galíciában a magyar zsidók zömét Kolomea [Kolomija] térségében vonták össze, ahonnan háromszáz–négyszáz fős

csoportokban gyalog Kamenec Podolszkijba indították őket. Itt érte őket az 1941. augusztus 27–28-án végrehajtott tömeggyilkosság. A tömeges kivégzéseket a mozgó vágóhídként működő SS-különítmények (Einsatzgruppen) egyik alakulata hajtotta végre. Egyes források szerint az SS-egységek mellett egy magyar utászalakulat és ukrán segéderők is részt vettek a mészárlásban. Az SS-től származó korabeli jelentések viszont felháborodottan állítják, hogy a magyar alakulatok segítették az üldözött magyar és szovjet zsidókat. A Magyarországról kitelepített 18.500 zsidóból csupán mintegy 2.000 személy maradt életben. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy az áldozatok között hány kárpátaljai volt.

A deportálás körülményeiről és a tömeggyilkosságról szóló hírek eljutottak a zsidó Pártfogó Irodához, mely viszont Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert tájékoztatta a kitelepített zsidók sorsáról. Közbenjárt Horthy Miklós kormányzónál a kőrösmezői tábort is felkereső Schlachta Margit, a katolikus Szociális Testvérek főnöknője, valamint több más egyházi méltóság. A kiszállításokat a belügyminiszter leállíttatta, de ez a döntés nemcsak a közbenjárásoknak volt köszönhető. Német forrásokból kiderül, hogy a deportáltak tömegei Galíciában a német hatóságok számára is terhet jelentettek. A likvidálás üzemszerű végrehajtására a megszállásnak ebben a kezdeti időszakában még nem voltak felkészülve.

4.3. Gettók és haláltáborok (1944)

Az Einsatzgruppék tevékenysége 1941 őszén érte el csúcspontját. A megszállt területeken meggyilkoltak száma ekkorra meghaladta az egymilliót. Az 1942. január 20-án a minisztériumi tisztviselők és magas rangú tisztek részvételével a Berlin melletti Wannsee-ben rendezett konferencián megállapodás született a „végső megoldásról" (németül: Endlösung), mely valójában az európai zsidóság teljes megsemmisítését jelentette. 1942-ben a zsidók deportálása a környező országokban mindenhol megkezdődött, a Főkormányzóság területén a korábban és az újonnan felállított megsemmisítő táborok teljes kapacitással dolgoztak.

Ebben a zaklatott Közép-Kelet-Európában Magyarország a zsidóellenes intézkedések ellenére is a biztonság szigetének számított. A Bárdossyt 1942 márciusában váltó Kállay Miklós miniszterelnök halogatással, időnyeréssel próbált kitérni a zsidóság deportálását sürgető német követelések elől. Az olasz fasiszta rendszer bukása felgyorsította a nyugati szövetségesekkel már 1942-ben megkezdett titkos tárgyalásokat a háborúból való kilépésről. A magyar kormány azonban hiába várta az Alpokon vagy a Dinári hegységen áttörő angol-amerikai seregeket, a szövetségesek 1943. novemberi teheráni találkozójukon a normandiai partraszállás mellett döntöttek. A Magyarország szovjet megszállását minden áron elkerülni igyekvő magyar politikai vezetés elvesztette mozgásterét, ráadásul Hitler is leszámolni készült „megbízhatatlan" szövetségesével. A német csapatok 1944. március 19-i bevonulása új korszakot nyitott az ország történetében. Magyarország több mint fél évszázadra elvesztette függetlenségét. Sztójay Döme kollaboráns kormánya megtette mindazt, amit a németek és a nyilasok korábban is követeltek, de amely követeléseknek a nemzeti-konzervatív politikai elit sikeresen ellenállt. A megszállt ország a náci „végső megoldás" színterévé vált. A magyar zsidóságot sárga csillag viselésére kötelez-

ték, tulajdonaitól megfosztották, életlehetőségeit a minimálisra korlátozták, gettóba zárták, majd deportálták őket.

A kárpátaljai zsidóságnak már a gettóba hurcolás előtt is a megfélemlítésnek és megaláztatásnak számos formáját kellett elszenvednie. A német katonák több településen zsidó házakba törtek be, ahol értékek, főleg ékszerek után kutattak. Az Ungvárra érkező megszállók a zsidók számára részleges kijárási tilalmat rendeltek el. Csak délelőtt 11 és 12 óra között hagyhatták el házaikat, vásárlás céljából. Az 1944. március 31-én a Beregszász városba érkező Gestapo túszokat ejtett és egymillió pengős kollektív „bírságot" rótt ki a helyi zsidóságra. A pénzt összegyűjtötték és a foglyok kiszabadultak, de a megfélemlítés és rablás ezen módja később többször is megismétlődött. Ugyanez történt Huszton is, ahol a németek a zsidó hitközség negyven vezetőjét túszként tartották fogva. Miként az ország többi részén, a németek Kárpátalja nagyobb településein is zsidó tanácsokat hoztak létre. A zsidóságot ezen a szerven keresztül sarcolták meg, mert a megszállók által igényelt ingatlanokat, értéktárgyakat és műszaki cikkeket a zsidó tanácsnak kellett előteremtenie.

A magyar hatóságok 1944. április 1-jétől Kárpátalját hadműveleti területté nyilvánították. A döntés az ország lakosságának félrevezetését szolgálta. A kormányzat a zsidóság elkülönítésére és elszállítására hozott intézkedéseket az ország közvéleménye előtt a hadi helyzettel magyarázta. A zsidóság felé a döntés azt sugallta, hogy az ország belső részében élők háborítatlanul maradnak. Kárpátalja közigazgatási vezetői számára a gettósítás menetrendjéről Endre László belügyi államtitkár elnökletével április 12-én értekezletet tartottak. A zsidóság összegyűjtése két nappal később, az egyik legfontosabb zsidó ünnep, a pészah után kezdődött.

A Kárpátalja területén élő zsidókat kilenc település gettóiban gyűjtötték össze. Bereg vármegye területén Beregszászon és Munkácson létesültek gettók. A Beregi Közigazgatási Kirendeltség területéről is ezekbe szállították a zsidókat. Beregszászon a gettót a pészah utolsó napján állították fel az előzőleg zsidó tulajdonban volt „Kont és Vály" téglagyárban. A nagygettó mellett a „Weisz féle tanya" gazdasági épületeiben egy második gettót is létesítettek. A két gettóban összesen mintegy 10 ezer zsidót őriztek, akiket Beregszászról és a környező településekről telepítettek át. Munkács rendőrkapitánya lemondásával tiltakozott a zsidóság összegyűjtését és elszállítását célzó intézkedések ellen. Már utóda volt hivatalban, amikor felállították Munkács két gettóját. Az egyik a zsidó negyed központjában volt, s a Latorca, a Dankó, a Kálvin, a Töltés, a Zrínyi, a Munkácsi, a Szent Márton, a Mikes Kelemen, a Csokoli, a Zenész és a Malom utcákat foglalta magában. Itt 13 ezer embert zsúfoltak össze. A másik gettó a város külterületén, a „Sajovits-féle" téglagyárban került felállításra. Itt mintegy 14 ezer embert őriztek, akiket a vármegye településeiről hoztak ide.

A Máramaros Közigazgatási Kirendeltség korábban Csehszlovákiához tartozó északi sávjában öt gettó volt: Huszt, Técső, Aknaszlatina, Iza, Szeklence. Huszton, a város központjában a zsinagóga körüli területen, a Csöregi, Kossuth és az Izai utcákban alakítottak ki gettót, ahová mintegy 6.000 helyi és 5.000 környékbeli zsidót zártak. Aknaszlatinán a gettó a város központjában volt. Április 17–20. között gyűjtötték itt össze a helyi és a környékbeli zsidókat. Izán április 16-án kezdődött a gettósítás, 5–7 ezer főt gyűjtöttek össze a falu központjában. Szeklencén április második felében állították fel a gettót.

Ugocsa vármegyében Nagyszőlősön, a zsinagóga környékén létesítettek gettót, ahol

mintegy 12 ezer embert zsúfoltak össze. A gettólakók közül 4.700-an nagyszőlősiek voltak.

Az Ung vármegye és az Ungi Közigazgatási Kirendeltség területén élő zsidókat Ungvárra telepítették. Ungváron három gettó létesült. A Moskovits téglagyár területén felállított gettóba április 16-ától kezdve szállították a zsidókat a környező településekről. Az ungvári zsidóságot április 20-án telepítették ide. Amikor a téglagyári gettó megtelt, akkor a Glückféle fatelepen felállított gettóba vitték az ungváriakat. A helyi zsidóság vezetői, így a zsidó tanács és a Chevra Kadisa tagjai, valamint a zsidó kórház orvosai a város belterületén felállított gettóba kerültek. Az ungvári gettókban összesen mintegy 20 ezer zsidót tartottak fogva.

Mindegyik gettóban szörnyű zsúfoltság uralkodott. Ennek következtében tört ki flekktífuszjárvány Munkácson, a téglagyári gettó egyik részlegében. A gettókban az élelmezésről a zsidóknak kellett gondoskodniuk. A gettó lakói azt ették, amit magukkal hoztak, illetve amit feketén venni tudtak. Perényi Zsigmond, a parlament felsőházának elnöke és fia – értesülvén a nagyszőlősi gettó életkörülményeiről – ennivalót küldött az elzárt zsidóknak, hogy enyhítsék az ínséget. Az ungvári téglagyári gettóban uralkodó állapotokról a város polgármestere április 24-én a következőket jelentette a belügyminiszternek: „megjegyezni kívánom, hogy a téglagyárban elhelyezett nagyszámú tömegnek a legelemibb egészségügyi berendezések sem állnak rendelkezésre [...]. Legsúlyosabb probléma, hogy a tábor nincsen kanalizálva és 20.000 embernek napi ürülékét nem lehet eltávolítani. A városban mész nincs, ugyanúgy a dezinficiálás lehetetlen." A munkaképes korú férfiakat az SS vagy a magyar katonaság építkezéseken, erődítési munkálatokon dolgoztatta. A nőket általában takarításra rendelték a környező kaszárnyákba.

A zsúfoltságon, kényszermunkán és éhezésen túl a gettók lakóinak számos megaláztatást is el kellett szenvedniük. Az elfogott, gettóba zárt zsidók zömmel a vallási előírásaikhoz szigorúan ragaszkodó, jámbor haszidok voltak, ezért a megaláztatások minden esetben a vallásos érzületet vették célba. A munkácsi zsidónegyedben felállított gettóban az újvidéki vérengzésben vezető szerepet játszó Zöldi Márton csendőr alezredes utasítására a zsidókat arra kényszerítették, hogy saját kezükkel verjék szét zsinagógájuk és jesivájuk (a rabbiképző iskola) berendezését. A rombolást követően taleszekkel kellett a padlót felmosniuk. Hasonló megaláztatást kellett elszenvedniük a téglagyárba hurcolt zsidóknak is. Nekik a halomba rakott imaszereiket kellett elégetniük. Aknaszlatinán a férfiakról levágták a vallási előírások által megkövetelt szakállat. Szeklencén a férfiakat és fiúkat a hagyományos pajesz viseletétől fosztották meg. Técsőn a nők haját lenyírták, vagy csíkokat vágtak bele. Izán is hasonló módon bántak a férfiakkal és a nőkkel. A megaláztatásnak ezek a módjai általánosan elterjedtek voltak a nácik által megszállt területeken.

A zsidóság gettóba zárásával korlátlan lehetőség nyílt az üldözöttek anyagi javainak megszerzésére. Személyes csomagjaikat a gettókban többször is átvizsgálták, és ha lehetett, kirabolták. Elrejtett értékek után kutatva a motozások az intim testrészeket is érintették. A gazdag zsidókat őrzőik kínvallatásnak vetették alá, hogy felfedjék feltételezett értéktárgyaik rejtekhelyét. A kínvallatás során többeket megöltek. Az utolsó motozásra közvetlenül a bevagonírozás előtt került sor.

Beregszászon a bevagonírozást irányító csendőrök még a marhavagonokba történő beszállás előtt sok zsidót kifosztottak azon a címen, hogy túl sok csomag van náluk. A fosztogatás folytatódott a zsidók elszállítása után is. A lepecsételt 800 ingatlan közül a helyi lakosság 80–100 lakást feltört és kifosztott. A helyi lakosság korrumpálása cél-

jából Munkácson a zsidók mezőgazdasági ingatlanjait és ingóságait már a gettósításkor szétosztották. Az elhurcolt zsidók üresen maradt házait, lakásait és az azokban lévő berendezéseket a városi hatóságok leltárba vették. A számbavétel idejére azonban már ott is számos ingatlant feltörtek és kiraboltak a szomszédok. A hátrahagyott javakon való osztozkodás hasonló módon ment végbe a többi településen is.

Az őrizetbe vett zsidók 4–6 hetet töltöttek a gettókban. Az első, deportáltakat szállító szerelvény Munkácsról indult el május 14-én. Május 24-ig összesen kilenc transzportban vitték el a két munkácsi gettó lakóit. Beregszászról a május 15-én induló első transzportban a fiatal és munkaképes zsidókat vitték el. Az időseket, asszonyokat és gyermekeket három további transzporttal szállították ki az országból. Május 15-én számolták fel a gettót Szeklencén. Lakóit a száldobosi vasútállomásra vitték. Május 17. és 30. között öt vonatszerelvénnyel szállították el az ungvári gettókban összegyűjtött zsidókat. A nagyszőlősi gettót május 19. és június 1. között három transzporttal ürítették ki. Aknaszlatináról május 20-án és május 23-án gördült ki szerelvény. Técsőről május 22. és 26. között két transzportban vitték el a zsidókat. A Huszton összegyűjtött zsidókat négy transzportban deportálták május 24. és június 6. között.

A deportáló vonatok úti célja minden esetben az auschwitzi megsemmisítő tábor volt.

Felmerül a kérdés, hogy vajon a zsidók miért nem szöktek el a deportálás elől, hiszen a gettókat őrző csendőrök, rendőrök és leventék általában megvesztegethetők voltak, és a táboron kívül végzett munkák során is volt lehetőség a szökésre, ráadásul az erdős Kárpátokban elvben könnyen el lehetett tűnni a csendőrség szeme elől. A kedvező vagy annak tűnő adottságok ellenére szökésre mégis csak kevesen vállalkoztak. A gettóban maradás melletti döntésnek gyakorlati és érzelmi okai voltak. Sokan azért nem próbálkoztak szökéssel, mert nem akarták elhagyni a gettóban maradó hozzátartozóikat. A hatóságok által tudatosan terjesztett félrevezetéseknek is megvolt a hatásuk. Sokan azért tartották értelmetlen vállalkozásnak a szökést, mert abban bíztak, hogy nem szállítják ki őket az országból. Beregszászon azt híresztelték, hogy Kecskemétre viszik a zsidókat munkára. Munkácson azt mondták, hogy a gettó lakóit a Hortobágyra szállítják. A deportálás elől a munkaszolgálat jelentett valódi menekülési lehetőséget. Ugocsa vármegyében a katonakorú zsidó férfiak egy részét a gettóból hívták be munkaszolgálatra. Számukra a magyar hadsereg kötelékében végzett kényszermunka akkor az életet jelentette.

A fent megadott adatok összege, azaz az elhurcoltak hozzávetőleges összlétszáma nyolcvanöt–nyolcvanhétezer fő. A közölt számadatok forrása Randolph L. Braham *A népirtás politikája* című két kötetes könyve. Az adatok lelőhelye kapcsán a professzor visszaemlékezésekre, korabeli jelentésekre hivatkozik, de gyakran nem ad meg semmilyen forrást. A nagyvonalú forráskezelés ellenére a megadott adatok valószínűleg megközelítőleg pontosnak tekinthetők, mert az őrizetbe vettek és deportáltak 85–87 ezres összlétszámát több ismert forrás alátámasztja.

Az elhurcoltak számáról több korabeli forrás is tudósít. A Magyarország háború alatti területéről 1944 nyarán kiszállított zsidók összlétszámáról Németország teljhatalmú képviselőjének, Edmund Veesenmayernek a német külügyminisztériumba küldött beszámolói az irányadók. Információit a kiszállítást közvetlenül irányító Eichmann-csoport tagjaitól, valamint a magyar csendőri szervektől kapta. Veesenmayer statisztikája szerint Magyarországról 1944. május 14. és június 8. között 437.402 főt deportáltak, túlnyomórészt Auschwitzba. Ezt az összegző adatot megerősíti Ferenczy László csendőralezredes, aki

Eichmann különítménye és a magyar csendőrség között teljesített összekötő tiszti szolgálatot. Ő összesen 434.351 személy átadásáról számol be a belügyminiszternek írott jelentésében. Veesenmayer és Ferenczy összefoglaló számainak forrásai a Magyarország főbb régióiból, műveleti zónákból, csendőrkerületekből elhurcoltak számára vonatkozó részadatok voltak. A forrásul használt jelentések és statisztikák azonban a Kárpátalja területéről elhurcoltak számát külön nem tartalmazták, mivel ez a terület csupán részét képezte az „I. műveleti zónának", amelyhez Észak-Erdély és a Felvidék egy része is tartozott.

Megfelelő forrásnak bizonyul ugyanakkor a Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottsága által Horthy kormányzó számára június végén készített jelentés, mely deportálási központonként közli az elhurcoltak számát. A kárpátaljai helységekhez rendelt adatok összege 85 ezer. Hasonló eredményre jutunk egy másik forrás alapján is. Ez a forrás Gaskó Miklós kassai ügyvéd 1944 nyarán készített, de csak 1988-ban előkerült feljegyzése. Gaskó – barátja, a kassai vasútállomás parancsnokságán szolgálatot teljesítő Vrancs István segítségével – figyelemmel kísérte a deportáltakat szállító vonatok mozgását. Az Auschwitz felé szállított transzportok számára a vasúti csomópontként működő Kassa kiemelt jelentőséggel bírt, mivel magyar területen itt álltak meg utoljára a szerelvények. A csendőrkísérettel ide érkező leláncolt vagonokat a helyi hatóságok minden alkalommal felnyitották, és az emberszállítmányokat szám szerint adták át a németeknek és a szlovák vasutasoknak. Vrancs István és Gaskó Miklós számára így nyílt lehetőség arra, hogy megállapítsák a halálvonatok indulásának helyét, idejét és a kiszállítottak számát. A kárpátaljai állomásokról indítottak száma e dokumentum szerint is 85 ezer fő volt.

A Kárpátalján élő zsidóság háromnegyed részét tehát elvitték. 1944-ben az elhurcolás elől többen Budapestre jöttek, hogy a főváros forgatagában találjanak menedéket. A deportálást elkerülők nagyobbik része azonban munkaszolgálatos volt. A nyilas rendszer bukása után ők térhettek vissza először szülőföldjükre, közülük is elsősorban azok, akik, miután fogságba estek, beléptek a Vörös Hadsereg soraiba.

A zsidó élet újjászervezése Kárpátalján 1945 elején nagy lendülettel indult. A *Holocaust földrajzi enciklopédia* és más források szerint a hitközségek a következő településeken alakultak újjá: Alsóapsa, Batarcs, Beregszász, Dolha, Felsőapsa, Halmi, Huszt, Ihóc, Iza, Kaszony, Keselymező, Kökényes, Körösmező, Kövesliget, Középapsa, Lipcse, Munkács, Nagyberezna, Nagykapos, Nagyszőlős, Nagytarna, Oroszvég, Ökörmező, Prikopa, Rahó, Szerednye, Szobránc, Técső, Tiszaborkút, Turc, Túrterebes, Ugocsakomlós, Ungvár.

Az amerikai zsidó szervezetek támogatását élvező Nemzetközi Vöröskereszt delegátusai már 1945 májusában létrehozták a visszatérők fogadását és szociális ellátását végző központokat. Ebben segítségükre volt a szovjet csapatok megérkezése után gyorsan kiépülő szovjet közigazgatás. Az új központi szerv, a Néptanács Szociális Ügyosztályán a deportáltak segélyezésével foglalkozó szakosztályt állítottak fel. A Nemzetközi Vöröskereszt munkatársaiból álló szakosztály Munkácson, Ungváron, Beregszászon, Nagyszőlősön és Huszton területi albizottságokat szervezett. Fogadóhelyeket és konyhákat állítottak fel Kárpátalja minden olyan településén, ahová tíznél több deportált érkezett vissza. A Zsidó Világkongresszus és az American Joint bukaresti központjain keresztül érkező pénzügyi segély lehetővé tette az élelmiszerek, ruhák és cipők csehszlovák területen történő beszerzését és kárpátaljai szétosztását.

A szociális intézményhálózat kiépítése után lehetővé vált a túlélők, a munkaszolgálatból és a koncentrációs táborokból érkezők összeírása. A Nemzetközi Vöröskereszt

kárpátaljai delegátusainak 1945. június 7-i jelentése még csak részeredményekről tudósított. Ezek szerint május 20-ig Ungváron és környékén nyolcszáz személyt regisztráltak. Munkácsra 1.200 túlélő tért vissza. Nagyszőlősön és vidékén egy évvel a deportálás után mintegy 700 zsidó élt.

A Nemzetközi Vöröskereszt bukaresti központjába érkező jelentések – a júniusig elhúzódó adatfelvétel végeredményére támaszkodva – egybehangzóan 12–13 ezer főben határozták meg a túlélők összlétszámát.

Ez az adat először hivatalosan a *Munkás Újság* 1945. június 17-i számában jelent meg. A Néptanács Szociális Ügyosztályának vezetője, F. Csekan az *Állami segítség a fasiszta terror áldozatainak* című cikkében a következőket írja: „Most, a német fasizmus végleges leverése után, tömegesen jönnek haza a német internálótáborokból és börtönökből az elhurcolt áldozatok. Azon személyek száma, akiknek segítségre van szükségük, állandóan növekszik, s a befutott jelentések szerint az eddig hazaérkezettek száma, kik segélyre, ruhára, élelemre és orvosságra szorulnak, meghaladja a 12 ezret." Ez az adat csak a Kárpátalján összeírtakra vonatkozik. A Kárpátaljáról származó túlélők létszáma ennél lényegesen nagyobb volt. Pontos szám azonban nem adható meg, mert a zsidóság jelentős része 1945 nyarán és őszén folyamatos mozgásban volt Kárpátalja és az anyaország között. A legtöbb túlélő azonban Csehszlovákia felé tartott.

A kárpátaljai túlélők rezignáltan vették tudomásul a terület Szovjetunióhoz történő csatolását. Sok túlélő ezért eleve nem jött vissza szülőföldjére, a visszatértek nagyobb része pedig kivándorlásra készült. A határ Csehszlovákia felé 1945. szeptember 30-ig átjárható volt. A vasfüggöny leereszkedése után már csak a Kárpátalját átadó szovjet–csehszlovák szerződés nyújtott némi reményt az egérfogóból való szabadulásra. Az egykori csehszlovák állampolgároknak ugyanis 1946 nyaráig engedélyezték az áttelepülési kérelmek benyújtását. A feltételek azonban annyira összetettek, önkényesek voltak, hogy a menekülők többsége inkább a kockázatos tiltott határátlépéssel próbálkozott.

Az áttelepülők és menekülők számáról a csehországi és morvaországi zsidóközösségek által az Angol–Amerikai Palesztina Vegyesbizottság számára 1946 februárjában készített memorandum ad némi támpontot. A két országrészben 1945 őszén 16 ezer túlélőt regisztráltak. Közülük hatezren Kárpátaljáról érkeztek. Az összeírásból kimaradt mintegy négyezer személy fele is Kárpátaljáról származott. 1947-ben újabb összeírásra került sor. Az Izraelita Hitközségek Szervezetének Statisztikai Osztálya (Statistical Department of the Association of Jewish Religious Communities) Cseh- és Morvaország területén 18.970 izraelitát, továbbá 5.031 magát zsidónak tartó személyt írt össze. Az összesen 24.001 zsidóból – a számbavétel tanúsága szerint – 8.455-en Kárpátaljáról érkeztek.

Az 1947-ben készített összeírásból figyelmet érdemelnek a „hadsereggel visszatértek" számára vonatkozó adatok is. A csehszlovák légió tagjaiként 2.007-en lépték át a határt. Túlnyomó részük ugyancsak kárpátaljai volt, mivel a cseh területről származó menekültek az angol-amerikai hadsereg kötelékébe kerültek, s őket az 1947. évi összeírás során is megkülönböztették a keletről érkezőktől.

A hadsereggel visszatérők kárpátaljai származására utal vallási összetételük is. Míg a cseh zsidóság mintegy 30–40 százaléka nem volt felekezeti kötődésű, addig a Kárpátaljáról betelepülők 97 százaléka 1947-ben izraelitának vallotta magát. A háború alatt a cseh fegyveres erőben szolgálók igen nagy része is (95%) az izraelita felekezethez tartozott. A szovjet fogságba esett kárpátaljai munkaszolgálatosoknak két választási lehetőségük

volt. Vagy hadifogolytáborban maradnak a német, olasz, magyar katonákkal, esetleg személyes rabtartóikkal, vagy csatlakoznak a Vörös Hadsereghez, illetve a csehszlovák légióhoz. A legtöbben az utóbbi megoldást választották. Einczig József, aki munkaszolgálatosként került szovjet fogságba, majd onnan a csehszlovák légióba, visszaemlékezésében ezt írja: „Az Oroszországban szerveződő csehszlovák fegyveres erő legalább 60 százaléka túlélő zsidókból állt." Mivel a nemzetiszocializmus üldözöttjei voltak, annyira megbíztak bennük, hogy csatlakozási kérelmüket sok táborban automatikusan elfogadták. Erre utal Einczig József visszaemlékezésének egy másik részlete, mely hiteles és színes képet ad a sorozás hangulatáról és körülményeiről. „A hadseregbe való felvételem egyszerű volt. A sorozó tiszt egy Elovics nevű beregszászi zsidó volt. Tudni akarta, hogy zsidó vagyok-e, ezért megkért, hogy mondjam el a »Mode Ani« kezdetű imát. Miután ezt hibátlanul felmondtam, gyorsan beöltöztettek vadonatúj egyenruhába és Lvovba [Lemberg] küldtek. Miután a feletteseim megtudták, hogy felsőfokú képzettségem van, és csehül is tudok, a háborút végigharcoló egységünk főírnokának neveztek ki. A háború végén kiszolgált katonaként Brnóba kerültem, ahol az egyetem 4 éves ösztöndíjat adott, és egy német lakását is megkaptam."

A csehszlovák hadsereggel érkezőkkel együtt a csehországi összeírás során 1947-ben összesen mintegy tízezer kárpátaljai zsidót vettek számba. A Szlovákiában letelepedőkről nincs pontos adatunk. Számuk, korabeli becslések szerint, ezer alatt volt. A kárpátaljaiak szinte kivétel nélkül Csehországba mentek, ott is elsősorban a Szudéta-vidékre, ahol a németek kiűzése után az életfeltételek lényegesen jobbak voltak, mint a keleti határszélen.

A különböző források mintegy 14–15 ezerre becsülik a kárpátaljai zsidó túlélők számát. Az 1941. évi népszámlálás alkalmával 116 ezer izraelitát írtak össze. A veszteség mintegy 100 ezer fő. A zsidóság elhurcolásával és túlnyomó többségének elpusztításával a kárpátaljai magyar népesség történetének legnagyobb veszteségét szenvedte el.

A kivándorlásra kényszerülő túlélők útjai nagyon gyakran Csehszlovákián és Magyarországon túlra vezettek. Többségük Palesztina–Izrael, az Egyesült Államok és Kanada felé igyekezett. Számadat csak az Izraelben letelepedőkről áll rendelkezésre. Az 1961. évi népszámlálás alkalmával Izraelben egy reprezentatív adatfelvételt is készítettek, amely a bevándorlók születési helyét nemcsak országok, hanem régiók szerint is tudakolta. Ily módon a kitöltendő statisztikai adatlapon Magyarország mellett Erdély és Kárpátalja is külön régióként szerepelt. A felmérés szerint Kárpátaljáról 5.920-an települtek Izraelbe. Az adat értékelésénél azonban figyelembe kell venni, hogy ez a felmérés tartalmazza a háború előtt érkezetteket is, másrészt a szülőföldjüket elhagyó holokauszt-túlélők közül 1961-ben már nem mindenki volt életben.

Az 1959-es szovjetunióbeli népszámlálás szerint Kárpátalján még 12.169 „zsidó nemzetiségű" élt. Sokan közülük azonban nem helyiek voltak, hanem a Szovjetunió belsejéből érkeztek. Húsz évvel később már csak 3.848 zsidót írtak össze.

A szovjet rendszer az egykor pezsgő zsidó kultúrának még a nyomait is igyekezett eltüntetni. Néhány példa erre: a Beregszász központjában álló nagyzsinagógát először raktárnak használták, majd 1969-ben kultúrházzá alakították át. A Zrínyi utcai kis zsinagógát egy katonai alakulat kapta meg, és lőszert tároltak benne. Ungváron a zsinagógát hangversenyteremnek rendezték be. Az 1960-as évek végén a munkácsi zsidó temető területéről elvitték a sírköveket, mert gyárat akartak építeni a telken. Ez ugyan nem valósult meg, de a temető helyén csak az üres telek maradt.

KRONOLÓGIA 1938–1944

1938. május 29. Magyarországon kihirdetik az ún. I. zsidótörvényt (1938. évi XV. tc.), amely 20%-ban maximálta a zsidó vallásúak arányát egyes pályákon.

1939. január 21–22. Ungváron és Munkácson járt Imrédy Béla magyar miniszterelnök felesége, Imrédy Béláné, valamint Kunder Antal ipar- és kereskedelemügyi miniszter és Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár.

1939. február 2. A Szovjetunió megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.

1939. február 19. Az „orosz nacionalisták" az Orosz Nemzeti Autonóm Párt és a Feketeingesek Orosz Nemzeti Gárdájának részvételével Munkácson tartották kongresszusukat. Vezérszónok Fenczik István, az „orosz nacionalisták" vezetője.

1939. március 15. A német hadsereg bevonult Prágába, a magyar hadsereg pedig három irányban átlépte a csehszlovák határt, megkezdte Kárpáti Ukrajna elfoglalását.

1939. március 18. A magyar hadsereg elfoglalta Kárpáti Ukrajna területét. Budapesten Teleki Pál miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről.

1939. március 20.–július 7. Kárpátalján katonai közigazgatás volt érvényben, vezetője: Novákovits Béla. Tanácsadó: Demkó Mihály. Polgári közigazgatási megbízott (kormánybiztos): Marina Gyula.

1939. március 21. A *Magyar Nemzet* közölte Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök közös kiáltványát Kárpátalja népéhez: „a rutén népnek a magyar államiság keretén belül meg kell kapnia az önkormányzatot, amelyet azon kívül való életében elérni nem tudott."

1939. március 23. A magyar katonaság betört Szlovákia területére három irányban: Nagyberezna – Utcás [Ulič] – Poprádófalu [Starina]; Kisberezna – Ugar [Ubľa] – Takcsány [Stakčín]; Ungvár – Tiba [Tibava] – Szobránc [Sobrance].

1939. március 24. A kárpátaljai polgári közigazgatási hivatal körlevelet adott ki, miszerint az ukrán emigránsokat, akik 1918. október 28. után érkeztek Kárpátaljára, ki kell zárni az iskolákból; ugyanez nem vonatkozott a fehéremigránsokra és gyerekeikre. Ugyanezen a napon szlovák repülőgépek intéztek támadást Ungvár, Nagyberezna és Szobránc ellen. A magyar válaszlépés az iglói repülőtér bombázása volt.

1939. március 25. Teleki Pál magyar miniszterelnök Kárpátaljára látogatott.

1939. március 27.–április 4. Budapesten ülésezett a szlovák és a magyar bizottság a kárpátaljai határrendezés ügyében. A tárgyalások eredményeképpen április 7-én a magyar katonaság újabb településekre vonult be. A szlovák határok között csak a Szobránci járás [Okres Sobrance] és a Szinnai járás [Okres Snina] egy része maradt (74 település mintegy 45 ezer lakossal, többségében ruszin identitású). Az elcsatolt települések közigazgatásilag Kárpátaljához kerültek.

1939. március 30. A földművelésügyi minisztérium kezdeményezésére Ungváron Ilniczky Sándor nagyprépost elnökletével megalakult az a hattagú bizottság, amelynek feladata „a Kárpátalján megindítandó sürgős gazdasági segítő akció lebonyolítása".

1939. március 31. A kárpátaljai katonai közigazgatás 1939. évi 142. sz. rendelete értelmében „minden ukrán és magyarellenes" könyvet el kell kobozni.

1939. április 22. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Hangya Termelési, Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet. Elnök: Marina Gyula.

1939. május 5. Kihirdetik az ún. II. zsidótörvényt (1939. évi IV. tc.) a zsidó származású magyar állampolgárok „közéleti és gazdasági térfoglalásának" további korlátozásáról.

1939. május 14. A szent jobbot szállító „aranyvonat" áthaladt Csapon, Ungváron, Bátyun, Munkácson, Beregszászban. Munkácson az ereklyét végigvitték a városon. A körmenet tagja volt többek között Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás.

1939. május 22. Létrejött a német–olasz katonai szövetség („acélpaktum").

1939. május 28–29. Magyarországon – a Felvidék és Kárpátalja kivételével – országgyűlési képviselőválasztásokat tartottak. Az országgyűlés június 10-én ült össze a felvidéki és kárpátaljai képviselet nélkül.

1939. június 22. Elfogadták a 6.200/1939. sz. M. E. (miniszterelnöki) rendeletet a kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről és az 1939:VI. tc.-et a kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről. Ezek a dokumentumok szabályozták a katonai közigazgatást felváltó polgári közigazgatás kereteit. A sajátos közigazgatási berendezkedésű régió hivatalos neve: Kárpátaljai Kormányzóság, élén a kormányzói biztossal, aki közvetlenül az ország kormányzójának és miniszterelnökének tartozott elszámolással. A képviselőházba tíz kárpátaljai képviselőt hívtak be (Bencze György, Boksay János, Bródy András, Demkó Mihály, Fenczik István, Földesi Gyula, Hajovics Péter, Homicsko Vladimir, Spák Iván, Zsegora Ödön). A Felvidéki Egyesült Magyar Párt részéről korábban behívottak: Egry Ferenc, Hokky Károly, Korláth Endre, Ortutay Jenő, R. Vozáry Aladár, Csuha Sándor.

1939. június 28. Horthy Miklós kormányzó kinevezte Kárpátalja kormányzói biztosát Perényi Zsigmond koronaőr személyében

1939. július 1. Horthy Miklós kormányzó a felsőház örökös tagjává nevezte ki Ilniczky Sándor görög katolikus nagyprépostot, Kaminszki Józsefet, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnökét és Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus megyéspüspököt.

1939. július 7. Kárpátalján megszűnt a katonai közigazgatás és hatályba lépett a polgári közigazgatásra vonatkozó rendelet (6.200/1939. M. E.). A ruszinlakta vidékeket a Kárpátaljai Kormányzóság szervezete egyesítette. Átvette hivatalát Perényi Zsigmond kormányzói biztos.

1939. július 16. Perényi Zsigmond, az új kormányzói biztos Huszton megtartotta bemutatkozó beszédét.

1939. július 16–24. Minisztertanácsi határozat alapján „a visszatért kárpátaljai területen" mintegy kétezer számlálóbiztos nép-, mezőgazdasági és állatösszeírást végzett. A terület ekkor 12.146 km², az összlakosság száma 671.962 fő volt. A „nyaraló" hétezer, a „távollevő" (nagyrészt aratómunkán az Alföldön) 13.582 fő. A legnagyobb települések lakossága: Munkács 27.291, Ungvár 23.785, Huszt 18.874, Nagyszőlős 12.569, Kőrösmező 10.499 fő. A régió lakosságának felekezeti megoszlása ebben az időszak-

ban: 61,8% görög katolikus, 17,2% pravoszláv, 12,1% zsidó, 8% római katolikus, 2,2% református vallású.

1939. július 22. Ungváron Bródy András megalakította a Ruszin Országgyűlési Képviselők Klubját.

1939. július 30. Ungváron megjelent a *Kárpátaljai Közlöny* c. hetilap első száma, „a kárpátaljai terület hivatalos lapja". Kiadja: a kárpátaljai terület kormányzói biztosa.

1939. augusztus 2. A közhivatalok nyelvhasználatát szabályozó rendeletek (5.800/1939. sz. és 6.200/1939. sz. M. E. rendelet) kiegészítése (18.136/1939. sz. M. E. rendelet) kimondta: „Kárpátalján a magyarorosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni."

1939. augusztus 23. Vjacseszlav Molotov szovjet és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszterek Moszkvában aláírják a német–szovjet megnemtámadási szerződést (Molotov–Ribbentrop paktum).

1939. augusztus 28. A m. kir. belügyminiszter 17.946/1939 sz. rendelete „Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatási beosztásának módosításáról".

1939. szeptember 1. Németország megtámadta Lengyelországot, amivel kezdetét vette a második világháború. Magyarországon rendkívüli állapotot vezettek be. Korlátozták a gyülekezési jogot, eltörölték a munkaidő korlátozását és a fizetett szabadságot, bevezették a hatósági árszabást.

1939. szeptember 12. Bródy András megalakította a Magyarorosz Nemzeti Egyesületet, melyről nem ismertek további híradások.

1939. szeptember 17. A Szovjetunió tudatta a magyar kormánnyal, hogy tiszteletben tartja Magyarország határait. Ezen a napon a szovjet hadsereg átlépte a lengyel határt.

1939. szeptember 18. A lengyelországi események következtében éjszaka megkezdődött a lengyel lakosság Magyarországra szivárgása az uzsoki vasútvonalon. Az Uzsokra, Volócra, Kőrösmezőre menekültek között több diplomata, külügyminisztériumi főtisztviselő is volt. A magyar kormány hozzájárult a menekülő lengyel polgári lakosság befogadásához.

1939. szeptember 24. Magyarország újra felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

1939. szeptember 27. A szovjet csapatok ezen a napon délután a Vereckei hágónál, este a Tatár hágónál, szeptember 28-án este pedig az Uzsoki hágónál érték el a magyar határt. A parancsnokság felvette a kapcsolatot a magyar határőrséggel „a határvonalak pontos megállapítása céljából".

1939. szeptember 28. A szovjet hadsereg megkezdte Besszarábia katonai elfoglalását.

1939. szeptember A vallás és közoktatásügyi miniszter 133.200/IX.1939. sz. rendelete értelmében a szlovák, ruszin vagy német tanítási nyelvű iskolákban az államnyelvnek mint tantárgynak kötelező tanítása mellett anyanyelven folyik a tanítás; a még használatban levő tankönyvek hiányait addig a tanítók kötelesek megfelelő hazafias szellemű oktatással kiegészíteni. Az 1939–1940. tanév még mindig átmenetinek tekinthető, az 1940–1941. tanévtől azonban az oktatás kizárólag a magyar tantervek szerint történik.

1939. november 20. Teleki Pál miniszterelnök Ilniczky Sándor görög katolikus nagyprépost, felsőházi tagot főtanácsadónak nevezte ki a Kárpátaljai kormányzói biztos mellé.

1939. december 4. Elfoglalta hivatalát Ilniczky Sándor kárpátaljai főtanácsadó.

1939. december 12. A felsőház ülése elé terjesztették a felvidéki és kárpátaljai képviselő-választási szabályzatot, melynek alapján Kárpátalján 11 mandátumot töltenek be (ennyi járása van a területnek), Ung megyében egyet, Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített megyékben hármat. A jóváhagyás december 18-án történt meg.

1939. december 31. Kihirdették az 1939. évi XVIII. tc.-t „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról" (kelt december 28-án).

1939. A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara kimutatása szerint Kárpátalján a keresők száma 263.847 fő (ebből 196.330 férfi, 67.517 nő). Az eltartottak száma 403.714 fő, őstermelésből él 521.708 (212.793 kereső és 308.915 eltartott), közte napszámos 28.054 (és 20.451 eltartott), erdőmunkából él további 19.497 fő (és 39.883 eltartott).

1940. március 16. A kormányzói biztosság rendeletet adott ki „a Kárpátalja területén levő községek és iskolák által kezelt könyvtárak ellenőrzése tárgyában." A könyveket „bizottság bírálja felül abból a szempontból, hogy azok nem államellenesek-e vagy nincsenek-e olyan irányzatú nyelven (ukrán, nagyorosz) írva, amelyek nem felelnek meg a ruthén nyelvnek és így nem esnek-e kifogás alá." Az „alkalmatlannak ítélt könyveket" „további rendelkezésig zár alá kell venni."

1940. április Árvíz volt Kárpátalján.

1940. május 25. Ünnepség keretében indították el a fővárosból az Ungvár–Kassa–Budapest útvonal első menetrend szerinti repülőgépét.

1940. június 19. Teleki Pál miniszterelnök parlamenti felszólalásában kitért arra, hogy a Felvidéken és Kárpátalján június 30-ig meg kellett volna tartani a választásokat, de a háborús viszonyok miatt ezt bizonytalan időre elhalasztják. A behívott képviselők mandátumát meghosszabbítják.

1940. július 2. Teleki Pál miniszterelnök a magyar országgyűlésben hangsúlyozta: méltányos nemzetiségi politikára van szükség, megengedhetetlen, hogy a hatóságok „bárkit is befolyásolni merészeljenek abban, hogy melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát", hogy befolyásolják a gyermekeket az iskolaválasztásban. A nemzetiségi vidékeken a tisztviselőknek nyelvvizsgát kell majd tenni.

1940. július 23. Teleki Pál miniszterelnök a parlament elé terjesztette a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslatot.

1940. augusztus 5. Katonai vezető körök követelésére Teleki Pál miniszterelnök visszavonta a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslatot.

1940. augusztus 30. Németország és Olaszország az ún. második bécsi döntéssel Romániától Magyarországhoz csatolja vissza Észak-Erdélyt és a Székelyföldet.

1940. augusztus vége Az áradó Ung és a Latorca nagy károkat okozott. Munkács külterületein házak is összedőltek.

1940. szeptember 2. Horthy Miklós kormányzó saját kérelmére felmentette hivatalából Perényi Zsigmondot, Kárpátalja kormányzói biztosát.

1940. szeptember 12. A kormányzó Kárpátalja kormányzói biztosává nevezte ki Kozma Miklóst.

1940. szeptember 15. Ungvárra érkezett Kozma Miklós, az új kormányzói biztos.

1940. szeptember 25. Teleki Pál miniszterelnök aláírta a 6840/1940. M. E. sz. rendeletet, amely engedélyezi közalkalmazottak belépését politikai pártokba, ugyanakkor minisz-

ter, kormányzói biztos, államtitkár, főispán, képviselő nem tölthet be pártfunkciót és hivatali munkája során nem használhatja a pártjelképeket.

1940. szeptember Újjászervezték a Latorica Rt.-t Latorca Rt. néven. Vezérigazgató: Simonkay Gyula.

1940. november 26. Életbe lépett a 23.301/940. sz. B. M. (belügyminisztériumi) rendelet a kárpátaljai terület közigazgatási beosztásának módosításáról.

1940. november 27. A magyar parlamentben felszólaló R. Vozáry Aladár kárpátaljai képviselő kijelentette, hogy „a nemzetiségi kérdés elsősorban szociális probléma".

1940. Az Országos Közegészségügyi Intézet tájékoztatása szerint az országban a születési arány Kárpátalján volt a legmagasabb: minden ezer lakosra 29,1 születés jutott. A csecsemőhaladóság szintén itt volt a legmagasabb: 18,2%.

1941. január 26. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Tudományos Társaság. Elnök: Hodinka Antal.

1941. január 31. Országos népszámlálás. A történeti Kárpátalja lakossága 854.772 fő.

1941. január Az ungvári rendőrkapitányság jelentése szerint a városban 135 magánautó, 54 bérautó, 1 autóbusz, 54 motorkerékpár, 40 teherautó, 2085 kerékpár, 44 egyfogatú bérkocsi volt nyilvántartva.

1941. március 15. Munkács napilapja, a *Kárpáti Híradó* szerkesztőségét és kiadóhivatalát, valamint megjelenését áttette Ungvárra, ahol a kormányzói biztosság sajtószolgálati orgánuma lett.

1941. március 21. A szovjet fővárosból elindult a Moszkva–Budapest menetrend szerinti járat első szerelvénye (menetidő 50 óra). Ez a vonat hozta a visszaszármaztatott 1848–1849-es zászlókat. Az ünnepélyes fogadásra a lavocsnei határállomáson került sor március 23-án.

1941. március 30. Feleségével, Ilonával Ungvárra látogatott Horthy István, Magyarország kormányzójának fia, a Magyar Államvasutak elnöke.

1941. április 6. Ettől a naptól sebesvonat közlekedik a Királyháza–Budapest útvonalon. A menetidő egy irányba 7 óra.

1941. április 27. Horthy Miklós kormányzó „a görög keleti magyar és görög keleti rutén (magyar–orosz) egyházrészek" adminisztrátorává nevezte ki Popoff Mihály atyát, a Debreceni Egyetem fehér emigráns származású tanárát. 1941. június 1-jén, ünnepélyes keretek között szentelték fel Munkácson Kozma Miklós kormányzói biztos és Jeszenszki Sándor miniszteri tanácsos jelenlétében.

1941. május 17.–június 8. Ungvári Művészeti Hetek. Székesfehérvár, Győr, Kassa, Nyíregyháza, Pécs után az országos művészeti hetek hatodik állomása.

1941. június 22. Németország megtámadta a Szovjetuniót.

1941. június 23. Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter többek között azt közölte Kristóffi József moszkvai magyar követtel, hogy kormányának nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben.

1941. június 24-én Magyarország megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

1941. június 26. Bombatámadás éri Kassát és egy vonatszerelvényt Rahó térségében. Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak.

1941. július 1. E naptól vallásfelekezeti, közhatósági és társulati gyűlések kivételével semmiféle gyűlés, majális, ünnepség nem tartható Kárpátalján. Az interurbán telefonbeszélgetés is tilos.

1941. július 12-én kibocsátott 192/2/1941 r. s. VII. b. sz. belügyminisztériumi rendelet kimondta, hogy „a jelenlegi külpolitikai körülményekre tekintettel megnyílt a lehetősége annak, hogy az ország területén tartózkodó alkalmatlan idegenek, [...] akik ellen a jogerős kiutasító, illetve lakhatási engedélyt megtagadó véghatározat [...] mindezidáig végrehajtva nem lett, a közeljövőben az ország területéről eltávolítassanak." Ez volt az első magyarországi zsidó deportálás.

1941. augusztus 1. Ettől a naptól kezdve a kárpátaljai pravoszláv papok a magyar államtól kaptak fizetést.

1941. augusztus 8. Kihirdették az ún. III. zsidótörvényt (1941. évi XV. tc.), amely megtiltja a zsidók és nem zsidók közötti házasságot.

1941. augusztus 27–28. A zsidók elpusztítása Kamenec-Podolszkijban.

1941. augusztus 31. Kárpátalján eddig a 3.830 „zsidó iparűző helyből" 2.475-öt vettek át keresztény kereskedők és iparosok, közülük 1.796 „kárpátaljai őslakos" és 679 „az ország egyéb területéről telepedett le Kárpátalján".

1941. szeptember 1. E naptól az iskolákban az Iván Harajda-nyelvtant kell használni (27.300/1941. sz. VKM).

1941. szeptember 23. A kárpátaljai terület kormányzói biztosa ideiglenes jelleggel rendeletben szabályozta a területen a zászlóhasználatot. „A magyar nemzeti zászló mellett a ruszin népiség megjelölésére más zászlót mint a kék–pirosat ne használjanak. Ezek a színek az ősrégi Rákóczi-zászló színei [...]".

1941. december 7. Meghalt Kozma Miklós kormányzói biztos.

1941. A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara kimutatása szerint Kárpátalja területe 11.583 km², lakossága 621.916 fő, a lakóházak száma 119.904. A települések: 433 kisközség, 11 nagyközség, 1 koronaváros (Huszt), 103 körjegyzőség. A népsűrűség 55.1, családonként 4,1 gyermek születik, 2,93 marad életben, a népszaporodás 1930–1941 között 17,6%.

1942. január 5-től az új kormányzói biztos Tomcsányi Vilmos Pál.

1942. január 17. Ungvárra érkezett Tomcsányi Vilmos Pál, az új kormánybiztos.

1942. január 20-án a Berlin melletti Wannsee-ben rendezett konferencián megállapodás született a „végső megoldásról", mely az európai zsidóság teljes megsemmisítését jelentette.

1942. január 30. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „kemény a hideg [...] kilencven éve nem volt olyan hideg, mint ezen a télen." „Egész Kárpátalját hatalmas hóréteg borítja. Szerte mindenfelé hatalmas hóviharok dühöngenek." Emiatt egyhetes iskolaszünetet is elrendeltek.

1942. február 12. Magyarország és Németország megállapodást írt alá a magyarországi németek körében végrehajtandó toborzásáról a Wermacht soraiba.

1942. február Három megüresedett helyre a következőket hívták be Kárpátaljáról a képviselőházba: Riskó Béla, Buday István, Hápka (Kökényesy) Péter.

1942. április 11. Megkezdődött a 2. magyar hadsereg kiszállítása a keleti frontra.

1942. április Az iparügyi minisztérium jelentése szerint Kárpátaljának mindössze 5,9%-a van villamosítva.

1942. június 3. A Kárpátaljai Tudományos Társaság új elnökévé Ilniczky Sándort választották.

1942. szeptember 6. Kihirdetik az ún. IV. zsidótörvényt (1942. évi XV. tc.), amely szerint a zsidók nem szerezhetnek mezőgazdasági ingatlanokat és a birtokukban levőket kötelesek eladni.

1942. szeptember 12. Megkezdődik a cigányok deportálása.

1942. november 19. A szovjetek sztálingrádi győzelmével bekövetkezett a döntő fordulat a világháború menetében. E napon kelt rendeletével a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége amnesztiát adott azoknak a Magyarországról menekült „kárpátoroszoknak, ukránoknak és szlovákoknak, akik Csehszlovákia feldarabolásáig csehszlovák állampolgársággal rendelkeztek." Az érintetteket kiengedték a munkatáborokból és Buzulukba irányították, hogy „önként belépjenek a csehszlovák hadseregbe". A katonai szolgálatra alkalmatlan személyeket, lányokat és asszonyokat Kazahsztánba irányították munkára. (A Szovjetunióban mintegy 8 ezer kárpátaljai menekült volt.)

1942. november 28. Kihirdették az 1942. évi XXI. tc.-et „az országgyűlés felsőházáról szóló 1926:XXII. tc. módosításáról és kiegészítéséről, valamint a visszacsatolt területekkel kapcsolatban a felsőház szervezetére vonatkozóan szükséges átmeneti rendelkezésekről" (kelt november 25-én).

1943. január 1-jétől „a visszacsatolt kárpátaljai területről" felsőházi tagként hívták be a parlamentbe Demjanovich Pétert, Kricsfalussy-Hrabár Endrét és Ganyó Istvánt.

1943. január–február. A 2. magyar hadsereg megsemmisítő vereséget szenved a Donnál.

1943. március 10-től belügyminiszteri rendeletre „semmiféle mulatságot nem lehet tartani."

1943. június A Mezőgazdasági Kamara jelentése Kárpátaljáról: felülvizsgáltak 8.447 iparjogosítványt, ebből 1.792 keresztények, 6.655 zsidók kezén volt. Megszűntettek 3.830 zsidó ipart, helyettük 3.500 keresztény kereskedő és iparos kapott jogosítványt, közülük 1.796 kárpátaljai, 679 „Csonkaország egyéb területéről telepedett Kárpátaljára".

1943. július 5.–augusztus 23. A kurszki csata. Döntő fordulat a világháború menetében.

1943. augusztus 18. Huszt környékén földet ért az a szovjet ejtőernyős deszant, amelyet a magyar Pataki Ferenc vezetett (1943 végétől Budapesten működtek).

1943. november 28.–december 1. Teheráni konferencia. Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt és Joszif Visszarionovics Sztálin megegyeztek a német haderő elleni közös fellépésről (második front) és a háború győzelmes befejezése utáni béke alapvonalairól.

1943. december 12. A Szovjetunió és a csehszlovák emigráns kormány (Edvard Beneš) barátsági, segélynyújtási és a háború utánra szóló együttműködési szerződést kötött Moszkvában. (A szerződés kimondta, hogy az első bécsi döntés érvénytelen.)

1943. december 14. Edvard Beneš Moszkvában emlékiratot nyújtott át a szovjet kormánynak *Csehszlovákia lakossága egy részének kitelepítése* címmel. Csehszlovákia „nemzetállam lesz", a nemzeti kisebbségek törvényesen „nem számítanak majd nemzetiségeknek vagy politikai kollektíváknak".

1943. december 14–18. Moszkvai csehszlovák–szovjet kormányközi tárgyalások alkalmával Edvard Beneš emlékiratban fogalmazta meg kívánságait, többek között jogot formált arra, hogy a csehszlovák hadsereg „foglalja el a Köztársaság München előtti területét" (vagyis Kárpátalját is).

1944. január 6. Winston Churcill angol miniszterelnök emlékiratai szerint Edvard Beneš ezen a napon bemutatott neki egy térképet, amelyen Kárpátalja már a Szovjetunió részeként volt feltüntetve.

1944. március 18. este A nyugati határon felsorakozott német csapatok megindulnak Magyarországra.

1944. március 19. A német katonaság ellenállás nélkül megszállta Magyarország területét.
1944. március 22. délután Német katonaság érkezett Ungvárra.
1944. április 1-jével Kárpátalja területét hadműveleti területté nyilvánították (1440/1940. M. E. rendelet).
1944. április 16. Kárpátalján megkezdődött a zsidók gettókba zárása. 2001-ben a Magyar Köztársaság kormánya ezt a napot nyilvánította a holokauszt magyarországi emléknapjává.
1944. április 20. Kárpátalján „közigazgatási és rendészeti érdekből megkezdődött a zsidó lakosság kitelepítése [...] gyorsított eljárással".
1944. április 29. Közzétették a 10.750/1944. sz. kormányrendeletet, amely bevezeti a teljes sajtócenzúrát.
1944. május 8-án a londoni emigráns kormány és a Szovjetunió között létrejött egyezmény szerint Kárpátalja Csehszlovákiát illeti meg.
1944. május 10. Kárpátaljára mint hadműveleti területre az összes hatóság fölé rendelt, miniszteri hatáskörrel bíró kormánybiztost neveztek ki Vincze András ny. altábornagy személyében.
1944. május 11. Klement Gottwald a moszkvai rádió hullámhosszán arról biztosította Csehország, Morvaország, Szlovákia és Kárpátukrajna népeit, hogy „a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg nem kíván beavatkozni Csehszlovákia belügyeibe és nem kényszeríti rájuk társadalmi rendjét", annak ellenére, hogy „Berlin és Budapest urai, valamint a prágai, pozsonyi és ungvári szolgáik" éppen ettől féltik a cseheket, szlovákokat és kárpátukránokat. Az új Csehszlovák Köztársaságot „megtisztítják" a német és a magyar „szeméttől".
1944. május közepe Szovjet ejtőernyősöket dobtak le Kárpátalja területén.
1944. június 6. A normandiai partraszállás (megnyílt a második front).
1944. június vége Edvard Beneš Londonban találkozott Lebegyev szovjet nagykövettel és kifejtette: nem lesz ellenvetése, ha Kárpátukrajnát a Szovjetunióhoz csatolják, de szeretné, ha ez csak azután történne meg, miután Csehszlovákia felszabadult és kormánya tagjaival együtt visszatért oda.
1944. július 9. A partizánmozgalom ukrán törzskara ejtőernyős csoportot irányított Kárpátaljára Olekszandr Tkanko alezredes parancsnoksága alatt.
1944. július 14. A moszkvai csehszlovák követ közölte Valerij Zorinnal, a szovjet külügy 4. európai osztályának vezetőjével, hogy a felszabaduló Kárpátalja kormánybiztosául František Nemec gazdasági és újjáépítési miniszter lett kinevezve.
1944. július A hadműveleti terület kormánybiztosa rendeletet adott ki az 1896–1926-os születésű férfiak katonai behívásáról.
1944. július végén a szovjet csapatok elérték az Északkeleti-Kárpátok gerince előtt 15–20 kilométerre húzódó Hunyadi állást.
1944. július 30. A front közelségére való tekintettel a belügyminiszter rendeletére Kárpátalján betiltották a politikai pártok tevékenységét.
1944. augusztus 5. A szovjet vezérkari főnökség létrehozta a 4. Ukrán frontot a Kárpátok vonalán folytatandó harcokra.
1944. augusztus 8.–október 26. Kárpátalján harcolt Uszta Gyula partizánegysége, melyet a partizánmozgalom ukrán törzskara és a Magyarországi Kommunista Párt Központi Bizottsága képviselői közösen hoztak létre. Az egység tagjai olyan magyar katonák, akik önként átálltak a szovjet hadsereghez.

1944. augusztus 21. Edvard Beneš beszéde a londoni rádióban a Kárpátok térségébe induló katonákhoz: „A háború után új köztársaságunk lesz – jobb, sokkal demokratikusabb, sokkal népibb. Ez mindenekelőtt a csehek, szlovákok és kárpátukránok nemzeti állama lesz. Köztársaságunknak München előtti határai lesznek."

1944. augusztus A Kárpátalján működő egyesített szovjet partizánosztagok parancsnoksága felhívta a lakosságot, hogy harcoljon „a fasiszta hódítók" ellen; a közeledő Vörös Hadsereg csehszlovák hadtestében számos kárpátaljai hazafi szolgált.

1944. augusztus 26. Kárpátalján földet ért a partizánmozgalom ukrán törzskara és a Magyarországi Kommunista Párt Központi Bizottsága képviselői által megalakított partizánegység Iván Priscsepa parancsnokságával.

1944. augusztus 27. A szovjet csapatok átlépik a magyar határt az Ojtozi-szorosban.

1944. szeptember 14. Megindul a 4. Ukrán Front támadása az északkeleti Kárpátokban kiépített Árpád-vonal ellen.

1944. szeptember 27. Újabb ejtőernyős partizánegységet vetettek be Kárpátalján, melynek neve: „Csehszlovákia szabadságáért".

1944. október 15. A magyar hatóságok elrendelték Ungvár kiürítését. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a magyar közigazgatás egész Kárpátalján.

1944. október 16. Lemondott Horthy Miklós kormányzó. A miniszterelnök („nemzetvezető") Szálasi Ferenc (nyilas hatalomátvétel) lett. Ugyanezen a napon Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka tisztikarának egy részével átállt a Vörös Hadsereghez.

1944. október 19. Vincze András kormánybiztos ezen a napon hívta össze Ungváron az utolsó értekezletet.

IRODALOM

Ablonczy Balázs *Teleki Pál*. Budapest, 2005, Osiris. 547 p.

Ádám Magda „A versailles-i Közép-Európa összeomlása. A müncheni válság és Magyarország." *Századok*, 1999. 4. sz. 685–726. p.

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, 2008, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 508 p.

Botlik József *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján* I. k. *Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945.* 552 p.; II. k. *A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945.* Nyíregyháza, 2005. 445 p.

Bölöny József *Magyarország kormányai 1848–1992.* (4., bőv. és jav. kiad.) Budapest, 1992, Akadémiai. 486 p.

Braham, Randolph L. *A magyar holocaust.* I–II. k. Budapest–Wilmington, 1989, Gondolat– Blackburn International Incorporation.

Braham, Randolph L. *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. Budapest, 2003, Új Mandátum. 249 p.

Braham, Randolph L. *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. I–III. k. Budapest, 2007, Park. 3718 p.

Brenzovics László „Kozma Miklós és Kárpátalja. Kozma Miklós naplója." *Korunk*, 1998. 1. sz. 104–118. p.

Dąbrowski Dariusz *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939.* Toruń, 2007, Europejskie Centrum Edukacyjne. 414 p.

Danilák, Michal „Dejiny Rusínov-Ukrajincov v slovenskej historiografii." *Historický časopis 50*, 2002. 1. sz. 80–89. p.

Deák, Ladislav *Viedenská arbitráž*. Bratislava, 1997, Matica slovenská.

Dombrády Lóránt *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944.* Budapest, 2000, Ister. 293 p.

Eden (Einczig) Joseph *The Jews of Kaszony, Subcarpathia.* New York, 1988. 131 p.

Eiler Ferenc *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939).* Budapest, 2007, Gondolat. 396 p.

Fedinec Csilla *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Somorja–Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 663 p.

Fedinec Csilla *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* (Nostra Tempora 7. Galánta) Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet – Lilium Aurum. 533 p.

Fedinec Csilla (szerk.) *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány. 277 p.

Fedinec Csilla „Kárpátaljai autonómia, határváltozások 1918–1944." In Pásztor Cecília (szerk.): *„... ahol a határ elválaszt" Trianon és következményei a Kárpát-medencé-*

ben. (Kárpátia Könyvek.) Salgótarján, 2002, Nagy I. Történeti Kör – Nógrád M. Lvt. – Szindbád. 415–436. p.

Fedinec Csilla „Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között." In *Kisebbségkutatás.* 2001. 3. sz. 450–469. p.

Fedinec Csilla „Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között." In *Magyar Pedagógia.* 1996, 4. sz. 367–375. p. http://www.magyarpedagogia.hu/document/Fedinec_MP964.pdf

Gutman, Israel and Gutterman, Bella (ed): *The Auschwitz Album: The Story of a Transport.* 2002, In association with the Auschwitz Museum, Second edition. 278 p.

Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris. 788 p.

Gyurgyák János *Magyarország története képekben*. (Osiris Képeskönyvek), 2008. I–III. k.

Halevy, Jehoshua *Berehovo–Beregszász zsidósága képekben*. Tel-Aviv-Natanya (Izrael), 1989, Berehovo–Beregszász és környéke zsidóságának köre. 274 p.

Halmosy Dénes *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései.* Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat. 690 p.

Haraszti György „Kárpáti rapszódia." *História*, 2004. 2–3. szám. 23–28. p.

Juhász Gyula *Magyarország külpolitikája 1919–1945.* Budapest, 1988, Kossuth. 434 p.

Juhász Gyula (szerk.) *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945.* IV. k. *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939 – 1940*. Budapest, 1962, Akadémiai.

Jelinek Yeshayahu A. *The Carpathian diaspora: the Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo, 1848–1948.* [Boulder, Colo.] East European Monographs; New York, 2007, Columbia Univ. Press. 411 p.

Kárpátalja megyéi. – 1. r., Az Ugocsa megyéből kiűzött zsidók nevei. Nagyszőllős és járása. / The countries of Carpathian-Ruthenia. Pt. 1., Names of Jews deported from Ugocsa county. Sevlus and vicinity. [Yad Vashem, 2004.] 248 p.

Kepecs József (szerk.), Czibulka Zoltán (összeáll.) *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1880–1941.* Budapest, 1996, KSH. 263 p.

Kozma Miklós *Kárpátalja visszavétele. Napló.* [Közread. Brenzovics László.] Ungvár, 1999. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 144 p.

Kozma Miklós *A visszacsatolt Kárpátalja. Napló.* [Közread. Brenzovics László.] Ungvár, 2010, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Kocsis Károly–Eszter Kocsis-Hodosi *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences. 241 p.

Kozauer Nikolaus *Die Karpaten-Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Bevölkerung.* Esslingen Am Neckar, 1979, Bruno Langer Verlag. 240 S.

Lackó Miklós *Nyilasok, nemzetiszocialisták: 1935–1944.* Budapest, 1966, Kossuth. 347 p.

Lusztig Károly „A gyertyák csonkig égnek." *Múlt és Jövő*, 1992. 3. szám. 87–92. p.

Magocsi, Paul R.–Pop, Ivan *Encyklopedia of Rusyn History and Culture*. University of Toronto, 2002. 520 p.

Magocsi, Paul R. *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948.* Harvard University Press, 1978. 640 p.

Majsai Tamás „A magyar holocaust első felvonása, *1941*." In Králl Csaba (szerk.): *Holocaust Emlékkönyv, a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából.* Budapest, 1994, Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség Kiadása. 303–309. p.

Marcus Vasyl „Carpatho-Ukraine under hungarian occupation, 1939–1944." *The Ukrainian Quaterly* [New York]. 1954. № 3. P. 252–256.

Malá vojna. Vojensky konflikt medzi Mad'arskom a Slovenskom v marci 1939. / Zost. Ladislav Deák. – Bratislava: Slovakia Plus, 1993. – 98 p.

Márai Sándor *Ajándék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása.* Budapest–Szombathely, 2004, Helikon. 348 p.

Nagy Milada (szerk.) *Nagyszőlős, a világ közepe.* Budapest, 2009, Aposztróf. 196 p.

Ormos Mária *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941).* II. k. Budapest, 2000, PolgART. 549–572. p.

Ormos Mária *Magyarország a két világháború korában.* Debrecen, 1998, Csokonai. 316 p.

Ormos Mária–Király Béla (eds.) *Hungary: Governments and Politics 1848–2000.* Atlantic Research and Publ. New York, 2001, Columbia Univ. Pr.

Pándi Lajos (szerk.) *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény.* Budapest, 1997, Osiris. 803 p.

Pomogáts Béla (szerk.) *Querela Hungariae. Trianon és a magyar irodalom.* Budapest, 1996. 237 p.

Püski Levente *Társadalmi érdekképviselet és konzervativizmus. A felsőház felépítése a Horthy-korszakban.* Debrecen, 1996, Kossuth. 111 p.

Prepuk Anikó *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században.* Debrecen, 1997, Csokonai. 264 p.

Pritz Pál *Magyar diplomácia a két háború között.* Budapest, 1995, Magyar Történelmi Társulat. 356 p.

Pritz Pál–Sipos Balázs–Zeidler Miklós (szerk.) *Magyarország helye a 20. századi Európában.* Budapest, 2002, Magyar Történelmi Társulat. 212 p.

Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.) *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Budapest, 1968, Kossuth. 1005 p.

Romsics Ignác *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Budapest, 2005, Osiris. 378 p.

Romsics Ignác *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2005, Osiris. 668 p.

Romsics Ignác *Hungary in the 20th Century.* Budapest, 1999, Corvina, Osiris. 512 p.

Romsics Ignác (szerk.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Budapest, 1998, Osiris. 240 p.

Romsics Ignác (főszerk.)–Bán D. András–Diószegi László–Fejős Zoltán–Vinnai Győző (szerk.) *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány. 732 p.

Romsics Ignác (szerk.) *Magyarország és a nagyhatalmak a huszadik században*. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány. 313 p.

Romsics Ignác (szerk.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Budapest, 2005, Osiris. 408 p.

Romsics Ignác (ed.) *20th Century Hungary and the Great Powers.* N. J.: 1995, Atlantic Research and Publications. 391 p.

Romsics Ignác (ed.) *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848–1998.* Budapest, 1999, Central European University Press. 413 p.

Sallai Gergely *Az első bécsi döntés.* Budapest, 2002, Osiris. 296 p.

Shandor, Vincent *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History.* Ukrainian Research Institut, Harvard University, n. d. 344 p.

Ságvári Ágnes „Zsidósors Kárpátalján." In *Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből.* Budapest, 2002, Napvilág. 33–67. p.

Szabadi István (vál. és sajtó alá rend.) *Református lelkész-önéletrajzok Kárpátaljáról és Partiumból, 1942-ből* I. k. Debrecen, 2008, Tiszántúli Ref. Egyhker. és Kollégiumi Lvt. 183 p.

Tilkovszky Loránt: *Die Sozialdemokratische Partei und die Frage der Deutschen Nationalität in Ungarn. 1919–1945.* Budapest, 1991, Akadémiai. (Studia Historica 194.) – 139 p.

Tilkovszky Loránt *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941.* Budapest, 1967, Akadémiai. 350 p.

Tilkovszky Loránt *Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. században.* Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó. 285 p.

Tilkovszky Loránt *Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország. 1938–1945.* Budapest, Kossuth, 1978. 420 p.

Váradi-Sternberg János „Mementó. A nagyszőlősi zsidó közösség múltjából." *Kárpátalja,* 1991. 9. szám. 10. p.

Vasas Géza „A belső önrendelkezés érvényessége. A ruszin autonómia rövid története 1918 őszétől 1939 márciusáig." *Valóság*, 42. 1999. 8. 19–34. p.

Vasas Géza „A ruszin autonómia válaszútjain. 1939. március–szeptember." *Aetas*, 2000. 4. 64–87.

Vasas Géza „Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben." In Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Budapest, 2004. Teleki László Alapítvány, 157–215.

Zeidler Miklós *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány. 137 p.

Zseliczky Béla *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekterében. 1920–1945.* Budapest, 1998, Napvilág. 159 p.

Адам М. Загарбання Закарпаття гортистською Угорщиною в 1938–1939 рр. // *Українсько-угорські історичні зв'язки.* / Відп. ред. Ф. Шевченко. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 78–109.

Баран О. Угорська влада на окупованому Закарпатті (1938–1944) // *За українське Закарпаття.* / Упоряд. В. Маркусь і В. Худанич. – Ужгород: Ґражда, 1994. – С. 11–20.

Баран О. Мадярська окупація Закарпаття в 1939 р. // *Український історик [Нью-Йорк].* – 1995. – № 1–4. – С. 119–136.

Бірчак В. *Карпатська Україна: Спогади й переживання.* / Підгот. текстів і післям. Р. Офіцинського. – Ужгород: Ґражда, 2007. – 198 с.

Брензович Л. *Національна політика на Закарпатті після приєднання краю до Угорщини: [На правах рукопису].* – [Ужгород, 2002, 2008]. – 46 с.

Ванат І. *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини.* – Книга друга (вересень 1938 – лютий 1948 р.). – Братіслава – Пряшів: Словацьке педагог. вид-во, 1985. – 356 с.

Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. / Сост. М. Адам, Л. Жигмонд, Л. Керекеш, Д. Югас. – Москва: Изд-во иностранной л-ры, 1962. – 367 с.

Гранчак І. Окупація Карпатської України військами Угорщини в березні 1939 року // *Carpatica – Карпатика.* – Вип. 3. – Ужгород, 1995. – С. 70–81.

Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр. // *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність (Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1–4 вересня 1993 р.).* – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 349–364.

Довганич О., Керечанин В., Пруниця С., Попович П. Закарпаття напередодні та в роки другої світової війни // *Книга Пам'яті України. Закарпатська область.* І том. / Упоряд. М. Владимир, Н. Цомпель. – Ужгород: Карпати, 1995. – С. 13–85.

Довганич О. *Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938–1945 рр.): Дисертація у вигляді наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.* – Ужгород, 1997. – 72 с.

Довганич О. *Карпатська Україна в боротьбі за незалежність: репресії проти її оборонців та керівних діячів.* – Ужгород: Ґражда, 2007. – 140 с.

Желицки Б. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957). // *Новая и новейшая история [Москва].* – 1996. – № 2. – С. 173–196; № 3. – С. 185–213.

Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр. / Ред. -упоряд. В. Маркусь і В. Худанич. – Ужгород: Ґражда – Карпати, 1999. – 230 с.

Магочій П. Р. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948).* – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. – 296 с.

Марина В. *Румыны Закарпатья: проблемы истории и этнокультурного развития: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук.* – Ужгород, 1995. – 183 с.

Нариси історії Закарпаття. / Відп. ред. І. Гранчак. – Т. ІІ (1918–1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 668 с.

Офіцинський Р. *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944).* – Київ: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 244 с.

Пашкуй З. Політика мадяризації українського населення на Закарпатті в 1939–1944 рр. // *Український історичний журнал.* – 1972. – № 4. – С. 98–104.

Пашкуй З. До питання про автономію Закарпаття під час угорської окупації. // *Український історичний журнал.* – 1973. – № 2. – С. 93–98.

Пушкаш А. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945.* – Москва: Европа, 2006. – 564 с.

Українська державність у XX столітті. / Ред. О. Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – 436 с.

Худанич В. Яку автономію обіцяв нам Горті? // *Закарпатська правда.* – 1993. – 14 вересня. – С. 2.

Шандор В. *Спомини.* – Т. ІІ. (Карпатська Україна. 1939–1945). – Ужгород: Ґражда, 2000. – 246 с.

Шляхом Жовтня (Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною): Збірник документів. – Т. V. (1938–1944 рр.) / Упоряд. Г. Сіяртова. – Ужгород: Карпати, 1967. – 520 с.

III. fejezet
SZOVJET KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET) *1944–1991*

1. Kárpátalja kérdése a második világháború végén, 1944–1945

A náci Németország és szövetségesei, Magyarország és Románia haderejének kiűzése Ukrajna területéről rendkívüli véráldozatokat követelt. Az 1943 januárja és 1944 októbere között lezajlott egy védelmi és tizenegy támadó hadműveletben a szovjet fegyveres erők három és fél millió embert vesztettek. A második világháború keleti frontvonala lassan ugyan, de feltartóztathatatlanul tolódott a nyugat-ukrán területek és a Kárpátok térsége felé. A Keleti-Kárpátok a második világháború időszakában négy önálló államot határoltak: Magyarországot, Szlovákiát, Németországot és Romániát, melyek egymás szövetségesei és stratégiai partnerei voltak.

1941 nyarától Kárpátalján is behívták a sorköteleseket a náci Németország oldalán harcoló magyar hadseregbe. A bevonultatott kárpátaljaiak zöme 1942–1944-ben a keleti fronton esett el, többek között Pinszk (Belorusszia) és Ternopil (Ukrajna) körzetében. Ugyanakkor tudnunk kell azt is, hogy a magyar hadseregben szolgáló kárpátaljaiak számával azonos számú kárpátaljai katona a szovjet hadseregnek volt tagja. Földiek harcoltak egymás ellen, idegen érdekek szolgálatában. Vegyük például a legnagyobb kárpátaljai falut, Alsókalocsa [Kolocsava] települést, amely minden szempontból szimbolizálja a háborús viszonyok természetét. 1941 és 1945 között 39 falubeli esett el a magyar hadsereg, 52 pedig a szovjet hadsereg katonájaként. 2009-ben a falu központjában restaurálták a régi katonai emlékművet, melynek két oldalán elhelyezett táblákra felírták minden elesett nevét.

1.1. A 4. Ukrán Front és az ellenfelek

1944 nyarán a Lemberg–Sandomierz hadművelet keretében az 1. Ukrán Front két irányban érte el Lengyelországot. A fő erők a Visztula mentén alakítottak ki állást, és a berlini offenzívára készültek. A balszárny a Kárpátok, az egykori Csehszlovákia határai felől közeledett. A 2. Ukrán Front Románia irányába nyomult előre. A két hadseregcsoportot a Kárpátok mintegy 400 km hosszúságú és 100 km mélységű hegygerince választotta el egymástól. A Kárpátokon való átkelés speciális felkészülést, felszerelést, fegyverzetet és katonai stratégiát kívánt meg. Éppen ezért a Szovjetunió vezérkari főnöksége 1944. július 30-i rendeletével az 1. és a 2. Ukrán Front között létrehozta a 4. Ukrán Frontot Iván Petrov vezérezredes (1896–1958) parancsnokságával. Addig a 48 éves Petrov a 2. Belorusz Front parancsnoka volt. Petrovtól 1944 februárjában egy sikertelen krími hadművelet után elvették a „hadseregtábornok” címet, amit az 1944. október 26-i munkácsi bevonulás

után kapott vissza. 1945 márciusában új feladattal bízták meg: az 1. Ukrán Front vezérkari főnöke lett.

A 4. Ukrán Front egyik fő feladata az volt, hogy biztosítsa az elfoglalt kárpáti régió szovjetizálásának végrehajtását. 1944 augusztusának végéig az 1. és a 4. Ukrán Front kiűzte az ellenséget a mai Ukrajna teljes nyugati területéről, Kárpátalja kivételével. A szomszédos Szlovákiában egyre aktívabbá vált a németekkel szembeni ellenállási mozgalom. Josef Tiso kormánya augusztus 12-én rendkívüli állapotot hirdetett, augusztus 23-án pedig Adolf Hitlerhez fordult katonai segítségért. Szlovákiába SS egységek és német katonaság vonult be, többek között az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport egyes egységei, összesen mintegy húszezer fő. A német csapatok viszonylag könnyűszerrel semlegesítették a szlovák partizánokat: szeptember 2-án Eperjes [Prešov], Felsővízköz [Svidník] és Mezőlaborc [Medzilaborce] körzetében lefegyverezték a szlovák nemzeti felkeléshez csatlakozott közel huszonnégyezres kelet-szlovákiai csapatokat.

A szovjet politikai vezetés arra törekedett, hogy minél hamarabb semlegesítse a németekkel szövetséges Szlovákiát és Magyarországot. Eperjes irányában felvonult az 1. Ukrán Front 38. hadserege (Kirill Moszkalenko vezérezredes) és a 4. Ukrán Front 1. gárdahadserege (Andrej Grecsko vezérezredes). A tervek szerint Eperjest [Prešov] szeptember közepére kellett volna elfoglalni, azonban ez csak 1945 januárjában sikerült.

A 38. hadsereg kötelékébe tartozott az 1. csehszlovák hadtest. A 17 ezres csehszlovák hadtestben 7,1 ezer katona, azaz a személyi állomány 42 százaléka kárpátaljai származású volt. A parancsnok kezdetben Jan Kratochvíl tábornok, 1944. szeptember 10. és 1945. április 6. között Ludvík Svoboda tábornok, majd Karel Klapálek tábornok volt. A Kárpátok–Dukla hadműveletben közel 800 kárpátaljai esett el.

Magyarázatra szorul, hogy miért váltotta le Iván Konyev marsall, az 1. Ukrán Front parancsnoka Kratochvíl tábornokot. Mára egyértelműen bebizonyosodott, hogy Kratochvíl ellenszegült annak az utasításnak, hogy a csehszlovák hadtestet „szovjet módra" előretolt élő pajzsként használják fel az ellenség jól felkészült tüzérségével szemben. A szovjet hadvezetés értelmetlenül, a túlélés esélye nélkül mészároltatta le saját katonáit az előrenyomulások biztosítása érdekében. Nem volt szempont a taktikai célszerűség, csakis az erőltetett menetelés. A Kárpátok–Dukla hadművelet után a londoni csehszlovák emigráns kormány is szorgalmazta Ludvík Svoboda leváltását, mert aránytalanul súlyos veszteségnek tartotta a hadtest felének pusztulását.

A Kárpátok akció megindítását a szovjet vezetés legkésőbb 1944. szeptember 8-ára tervezte, s öt nap alatt be is kellett volna fejezni, mely alatt Eperjes [Prešov] térségében 90–95 km-t kellett volna előrenyomulnia a 4. Ukrán Front bal szárnyának a 2. Ukrán Front támogatásával. A természeti akadály, a Kárpátok hegyvonulata, valamint az Árpád-vonal néven ismert magyar katonai védelmi rendszer állt a szovjet hadsereg útjában. Az északkeleti Kárpátok hágóit lezáró erődrendszert a magyar honvédség építette ki, alapvetően 1940–1943 között. A számok nyelvén az Árpád-vonal 99 támpontot, 759 tartós vasbeton építményt, 394 fa-föld erődöt, 439 nyílt tüzelőállást, 400 kilométer futóárkot és lövészárkot, 135 kilométer hosszú harckocsi- és gyalogság elleni akadályt (árkot, sáncfalat, torlaszt stb.) jelentett.

Az Árpád-vonalat védő német–magyar hadseregcsoport parancsnoka Gotthard Heinrici vezérezredes volt. A hadseregcsoporthoz a Heinrici közvetlen irányítása alá tartozó, Kelet-Szlovákiában állomásozó német 1. páncéloshadsereg és a Dálnoki Miklós Béla által

vezetett, az Északkeleti-Kárpátokban állomásozó (nagyjából a mai Kárpátalja területe, vezérkari központ Huszt) 1. magyar hadsereg tartozott. A Heinrici hadseregcsoport egy német páncéloshadtestből, öt német gépesített lövészhadosztályból, hét magyar gyalogos hadosztályból és huszonnégy gyalogos zászlóaljból és tüzérosztályból állt.

1. táblázat. Erőviszonyok a Keleti-Kárpátok hadműveletben

	Szovjet katonaság	*Magyar és német katonaság*
Létszám (ezer fő)	246	300
Ágyúk és aknavetők	5140	3250
Tankok	322	100
Repülőgépek	1165	450

Forrás: Дюпюи Э., Дюпюи Т. *Всемирная история войн: В 4 томах*. Т. 4. – Санкт-Петербург–Москва, 1998. – 304.

Gotthard Heinrici (1886–1971) vezérezredes a második világháború időszakában a Wermachtban a védelmi taktika egyik legsikeresebb alkalmazója volt. Többek között 1942 januárjában a 4. német hadsereg parancsnoka volt, amely a Moszkva alatt ellentámadásba

Árpád-vonal (Készítette: Sebők László)

lendülő, tizenkétszeres számbeli fölényben levő szovjet hadsereggel szemben védekezett. Az egyszerű német katonák szemében Heinrici ekkor vált legendássá, miután minimális emberveszteséggel volt képes tartani a frontot. Heinrici ezt követően került a német 1. páncéloshadseregből és az 1. magyar hadseregből álló hadseregcsoport élére. Katonái úgy vélték, hogy Heinrici csak akkor vonul vissza, ha az ég ólommá változik, s akkor is csak alapos megfontolás után. Ennek igazságtartalmát megtapasztalta az elhúzódó Kárpátok–Dukla hadművelet során a szovjet katonaság is.

1.2. Achilles-sarok: az 1. magyar hadsereg

Az 1. magyar hadsereg alapvetően a mai Kárpátalja területén harcolt. Három hadteste közvetlenül védte az Árpád-vonalat, amely az egykori magyar államhatár mentén épült ki, azaz a mai Kárpátalja, Lemberg és Ivano-Frankivszk megyék határvonalán.

Az 1. magyar hadsereg parancsnoka Dálnoki Miklós Béla vezérezredes volt (1890–1948), aki korábban az I. gyorshadtest, a magyar honvédség legütőképesebb alakulata élén állt. 1941 júliusában–novemberében még mint vezérőrnagy a német Déli hadseregcsoporttal Közép- és Kelet-Ukrajna területén harcolt. 1944. október 16-án Dálnoki Miklós Béla vezérezredes az 1. magyar hadsereg tisztjeinek és katonaságának egy részével (mintegy tízezer fő) átállt a szovjet hadsereg oldalára. Heinrici megakadályozta az 1. magyar hadsereg felbomlását, haladéktalanul kinevezte az új vezérkart. Az Erdélyben harcoló 2. magyar hadsereg parancsnokát, Dálnoki Veress Lajost a németek letartóztatták.

Az átállás és az ahhoz kapcsolódó események nyomán kéthetes nyugalmi állapot következett a keleti frontnak ezen a szakaszán. 1944. szeptember 12-én Románia kapitulált, Magyarországról pedig Horthy Miklós kormányzó 1944. szeptember 28-án útnak indította Moszkvába a magyar fegyverszüneti delegációt Faragho Gábor, a csendőrség és a rendőrség felügyelője vezetésével. A küldöttek október 11-én aláírták az egyezményt. Az ideiglenes fegyverszünet aláírásáról Horthy tájékoztatta a magyar front vezetőit, majd október 15-én proklamációt tett közzé a rádióban „az ellenségeskedés megszüntetéséről". Azonban október 16-án ezt a proklamációt visszavonta, lemondott államfői posztjáról, és kinevezte miniszterelnökké az ultraradikális Szálasi Ferencet. Mindez gyakorlatilag államcsíny keretében történt: Szálasi kinevezésére zsarolással tudták rávenni a kormányzót, Miklós fiát a németek ugyanis fogva tartották. Szálasi nem támogatta a kiugrást, így a 4. Ukrán Front azonnali támadásba lendült a demoralizált 1. magyar hadsereg ellen. A következő 12 napban Kárpátalja egész területe a szovjet hadsereg ellenőrzése alá került.

1944. december 21-én Debrecenben szovjet ellenőrzés alatt összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Másnap, december 22-én megalakult a koalíciós Ideiglenes Nemzeti Kormány, melynek élén miniszterelnökként 1945. november 15-ig Dálnoki Miklós Béla állt.

1941 júniusától kezdődően Magyarország hadi erejét a mai Ukrajna területén vetette be. A német hadsereg oldalán harcolt a Szovjetunió ellen, ugyanakkor közvetlen kapcsolatba került az Ukrán Felkelő Hadsereggel is. 1943 végén, 1944 első felében Volhíniában és Galíciában állt kapcsolatban egymással a két haderő. 1944. június 27-én Farkas Ferenc altábornagy, a VI. hadtest parancsnoka és Bohdan Zubenko tábornok, az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnokának megbízottja megállapodást írt alá a kölcsönös bizalomról, biztonságról és segítségnyújtásról a közös ellenséggel, a bolsevik Oroszországgal szemben.

1944. áprilisától az 1. magyar hadsereg a mai Ivano-Frankivszk megye területén folytatott harcokat. Az Ukrán Felkelő Hadsereg épp ebben a körzetben rendelkezett a legerősebb pozíciókkal, egyszerre támadta az 1. magyar hadseregtől északnyugatra álló 1. német páncéloshadsereget és a 3. román hadsereget is. A német tisztek biztonsági okokból nem egy ízben magyar zászlóval és magyar rendszámmal ellátott gépkocsin közlekedtek. Vannak részleges információk arra vonatkozóan, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg összetűzésbe került a magyar katonasággal is, azonban kétségtelen bizonyítékok vannak az együttműködésre és titkos tárgyalásokra, amire a németekkel és románokkal kapcsolatban nem volt példa. Az 1944 júliusában kelt 896. számú parancs az Ukrán Felszabadító Hadsereg állományát arról tájékoztatta, hogy a magyar hadsereg kész fegyvereket és gyógyszereket adni. A magyar hadsereg azért volt hajlandó aláírni a megállapodást, mert az Ukrán Felkelő Hadsereg elismerte Kárpátaljának Magyarországhoz tartozását. „Nem szabad esztelen harcot folytatnunk egy maroknyi földért [Kárpátaljáért] és ugyanakkor szép hazánkat – Franciaországnál is nagyobb területet – Moszkvának átengedni" – hangsúlyozta Bohdan Zubenko tábornok.

1944 júliusában megalakult az Ukrán Legfelsőbb Felszabadítási Tanács, amely nem értett egyet az Ukrán Felszabadító Hadsereg parancsnokságával abban a kérdésben, hogy Magyarországgal szemben nincsenek területi követeléseik, álláspontja szerint „minden népnek joga van arra, hogy etnikai szállásterületein saját állama legyen".

Magyarország embervesztesége a második világháborúban megközelítette az 1,3 millió főt. Az 1938–1941 között visszaszerzett területeket ismét elveszítette. Az ország befolyása jelentősen meggyengült a Kárpád-medencei régióban, noha a magyarok egyharmada az ismét jelentős területi veszteségeket elszenvedett ország határain kívül rekedt.

A Szovjetunió mint győztes nagyhatalom a második világháborúban megszerezte a történelmi Galíciát, Bukovinát, Kárpátalját, Besszarábiát, Izmailt, s etnikai elvekre hivatkozva Szovjet-Ukrajnához csatolta. A háború után Magyarország, akárcsak egész Kelet-Európa, a szovjet mintájú „szocialista tábor" tagja lett. Ezt követően Magyarország nemzetközi szinten egyszer sem vetett fel olyan kérdést, amely kérdésessé tette volna álláspontját a határok sérthetetlenségét illetően. Országon belül azonban a politikai elit egy része úgy vélte, hogy az 1920. évi igazságtalan trianoni békét a 12 győztes hatalom (Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság, Kanada, Csehszlovákia, India, Új-Zéland, Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság, a Dél-afrikai Unió és a Jugoszláv Szövetséges Népköztársaság) még súlyosabb feltételekkel újította meg Párizsban 1947 februárjában.

1.3. A Keleti-Kárpátok hadművelet

Korábban már szó esett arról, hogy 1944. szeptember 8. előtt a kárpáti hadműveletekben részt vevő szovjet katonai erő létszámában kisebb, fegyverzetében viszont erősebb volt ellenfelénél. Az 1., 2. és 4. Ukrán Front operatív elhelyezkedéséből következően egyértelműnek tűnt, hogy legkézenfekvőbb délről, Románia felől megkerülni a Kárpátokat. A szlovák nemzeti felkelés azonban a Kárpátok bevételére egyébként felkészületlen szovjet hadsereget a tervek megváltoztatására sarkallta.

A Keleti-Kárpátok hadművelet 1944 szeptemberében–októberében zajlott három szakaszban. Az első szakaszban (szeptember 8–14.) a szovjet hadsereg az Elő-Kárpátokban elérte az első védelmi vonalat. A második szakaszban (szeptember 15–30.) elérték a hegygerincet, a harmadikban (október 1–28.) pedig átkeltek a Kárpátokon, és elérték a síkságot.

A „Keleti-Kárpátok hadművelet" gyűjtőneve két hadműveletnek, melyekben három szovjet hadsereg vett részt, s amelyek a Kárpátoknak legalább hét hágóját érintették. Az 1. Ukrán Front 38. hadserege és a 4. Ukrán Front 1. gárdahadserege a Kárpátok–Dukla hadműveletben vett részt, amely Kelet-Szlovákiát érintette, és az erőltetett menet célja az augusztus 29-én kitört országos felkelés megtámogatása volt. A 38. hadsereg a Duklai-hágón, az 1. gárdahadsereg pedig a Lupkovi- és az Oroszi-hágón kelt át. Ezek ma a határt képezik Lengyelország és Szlovákia között. A 4. Ukrán Front többi egységei a Kárpátok–Ungvár hadműveletben vettek részt. A céljuk az volt, hogy kijussanak a magyar alföldre és bekerítsék az ellenséget Erdélyben. A 18. hadsereg az Uzsoki-, a Vereckei- és a Toronyai-hágón, a 17. különleges hadtest pedig a Tatár-hágón kelt át. A 2. Ukrán Front centruma Debrecen, jobb szárnya pedig Máramarossziget felé haladt, hátba támadva a 4. Ukrán Fronttal szemben álló magyar és német erőket.

A Keleti-Kárpátok hegyvidékes-erdős területén végrehajtott katonai akció közel két hónapot vett igénybe: 1944. szeptember 4. és október 28. között folyt le. A szovjet hadtörténészek azon a véleményen voltak, hogy közben különleges eseményre nem került sor, ezért viszonylag szűkszavúan foglalkoztak az itt lezajlott történésekkel. Moszkvában, a szovjet fővárosban viszont három ízben is díszsortűzzel tisztelegtek az említett két hónap egy-egy jeles eseményénél: 1944. október 18-án megünnepelték, hogy a szovjet hadsereg átkelt a Kárpátokon, majd október 26-án azt, hogy megszállták Munkácsot, október 27-én pedig azt, hogy elfoglalták Ungvárt. A megemlékezés patetikus jellege azonban a későbbiekben elmaradt. Az 1950-es évek végén Moszkvában megjelent egy vastag könyv a Szovjetunió Fegyveres Erőinek 1944. januári–decemberi hadtörténetéről, mely csak nagy vonalakban foglalkozott a Kárpátok–Ungvár hadművelettel. A Keleti-Kárpátok hadműveletet pedig egészen jelentéktelen színben tüntették fel a szerkesztők. Nem azt hangsúlyozták, hogy bármilyen része lett volna a szovjet előrenyomulásban, hanem azt, hogy a szlovák nemzeti felkelés megsegítését célozta.

A Keleti-Kárpátok hadművelet előkészítetlensége miatt ugyan nagy veszteségekkel járt a szovjet hadsereg számára, ugyanakkor a katonai akciókkal párhuzamosan igen rövid idő alatt, már 1944 novembere–decembere folyamán sikerült végrehajtani Moszkva legfőbb utasítását, az elfoglalt régió szovjetizálását.

1944 júliusa–októbere folyamán a szovjetek 8 partizánegységet, összesen 158 főt vetettek be Kárpátalján (dobtak le ejtőernyővel), akik azután helybelieket is bevontak az akciókba. Így mintegy 2,7 ezer partizán tevékenykedett a régióban, nem számítva azt a legalább ezer illegalitásban tevékenykedő szimpatizánst, akik a segítségükre voltak. Ezek a szovjetek által létrehozott félkatonai csoportok 130 diverzáns akciót hajtottak végre, 3,6 ezer ellenséges katonát öltek meg és közel kétezret ejtettek fogságba. Ennek ellenére a hadi eseményekre semmilyen közvetlen befolyást nem gyakoroltak, viszont a kellő időben gyakorlatilag minden településen jelen voltak, és irányították a szovjetizálást. A kárpátaljai partizánok a kommunista ideológia emblematikus alakjai lettek az elkövetkezendő évtizedekben. Azokat a „keletről jött testvéreket" testesítették meg, akik hősiesen felszabadították Kárpátalja dolgozóit az idegen elnyomás és rabság alól.

A szovjet katonai vezetés tisztában volt a Kárpátokon való átkelés várható nehézségeivel, J. V. Sztálin azonban közvetlenül beavatkozott azzal, hogy a katonai szempontoknál előbbre valónak tartotta a szlovák nemzeti felkelés támogatásával megvetni a lábát Kelet-Közép-Európában. Hadászati szempontból majdhogynem lehetetlen vállalkozás volt áttörni a Kárpátok megerősített vonalát. Különösen súlyosnak bizonyult a rendkívül elhúzódó Kárpátok–Dukla hadművelet, melyet az 1. Ukrán Fronthoz tartozó 38. hadsereg hajtott végre. A hadsereg parancsnoka, Kirill Moszkalenko vezérezredes (1902–1985) a dnyeperi átkelésért kapta meg az első arany csillagot: a Szovjetunió Hőse címet. A 38. hadsereg 1944. szeptember 8-án lendült támadásba 125 perces légi és tüzérségi előkészítés után. A 68 km szélességű front áttöréséhez azonban a 38. hadsereg nem rendelkezett kellő erővel. A következő napon 50 perces tüzérségi előkészítés után bevetették Andrej Grecsko vezérezres 1. gárdahadseregét is. Grecsko (1903–1976) 1967 és 1976 között vált közismertté mint a Szovjetunió védelmi minisztere. Szeptember 13-ára az 1. gárdahadsereg további 30 km-rel szélesítette ki a frontvonalat, azonban csak alig 10–12 km-es mélységben sikerült előrehaladnia. A két hadsereg, illetve az 1. csehszlovák hadtest hét nap alatt a mai Lengyelország irányából Szlovákia felé különböző frontszakaszokon 12–23 km-t tudott előrehaladni. Beékelődtek az ellenfél védelmi vonalába, áttörni azt azonban nem sikerült. A Duklai-hágón október 28-án a szovjet hadsereg kénytelen volt védekező állást felvenni.

A tulajdonképpen sikertelen Kárpátok–Dukla hadműveletnek szovjet hadászati szempontból az volt a jelentősége, hogy a német hadvezetés jelentős erőket csoportosított át erre a frontszakaszra, ami segítette a szovjet hadsereg előrenyomulását Magyarország területén, illetve Lengyelországban a sandomierzi hídfőállás védelmezését.

Eredményesebb volt a 4. Ukrán Front balszárnya, a 18. hadsereg és a 17. gárdaezred. A 18. hadsereg október 7-én átkelt a Vereckei-hágón, október 16-án pedig az Uzsoki-hágón, és tovább haladt Ungvár, Szolyva és Munkács irányában. A gyors előrenyomulást segítette a 2. Ukrán Front Debrecen elleni támadása. 1944. október 23-án a 17. hadtest bevonult Husztra, és elérte a Beregkisfalud/Szilce–Nagyszőlős vonalat. Következett Nagyberezna, Munkács, majd október 27-én Ungvár. A következő napon a 17. hadtest háromszáz katonájának életébe került Csap elfoglalása. Október 28-án ünneplik Ukrajnában azt a napot, amikor az utolsó ukrajnai településről is kiűzték a náci megszállókat. A Keleti-Kárpátok hadműveletek során 26.843 szovjet katona halt meg és 99.368-an sebesültek meg. Kárpátalja területén, a Kárpátok–Ungvár hadműveletben 10.060 katona vesztette életét, 1.806 eltűnt, 41.387-en pedig megsebesültek. 1945. július 22-én Ungváron a Kálvária-dombon levő temetőben felavatták a Dicsőség Halmot, mely alatt 924 szovjet katona van eltemetve.

A Kelet-Kárpátok hadműveletben az 1. magyar hadsereg gyakorlatilag felmorzsolódott, az 1. német páncélos hadsereg pedig súlyos veszteségeket szenvedett. A két hadseregben az elesettek és a sebesültek száma összesen 66.240 fő volt (több mint húszezren közvetlenül Kárpátalja területén), huszonnyolcezren pedig fogságba estek (a többség, mintegy húszezer fő Kárpátalja területén).

A Keleti-Kárpátok hadművelet után a 4. Ukrán Front 59 egysége a harcok tiszteletére megkapta a Kárpáti, Ungvári, Munkácsi neveket. Az ellenfél is kitüntette a saját hőseit: Gotthard Heinrici 1945 márciusában kapta meg a tölgyfalombokkal és kardokkal ékesített Lovagkeresztet Magyarország védelmében tanúsított hősiességéért. A német Vaske-

resztnek erre a legmagasabb fokozatára az egész háború során mindössze 160 főt érdemesítettek.

2. A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történelmében

2.1. A korszak általános jellemzése

Totalitárius rendszernek tekintjük az olyan államhatalmat, amelynek uralkodó elitje a társadalom és az egyének minden tevékenységére és megnyilvánulására kiterjeszti ellenőrzését, nemcsak a politikai intézményeket vonják szoros ellenőrzés alá, hanem az emberek életmódját és gondolkodását is. Ide sorolható a fasiszta Olaszország, a náci Németország és a Szovjetunió is. A Szovjetunióban a teljhatalmat a kommunista párt gyakorolta, amelyet jórészt az uralkodó elit, azaz a bürokratikus rendszer nómenklatúrája alkotott.

A tömegterror a totális forradalom és a totális autokrácia időszakait jellemzi. Az elit permanens tisztogatásokkal szilárdítja meg abszolút hatalmát, az ellenzéket és a (többnyire csak vélt) ellenfeleket törvényen kívüli, megsemmisítendő ellenségként kezelik. A szovjet rendszer terrorja szakított a cárizmussal, egy gyökeresen új, toralitárius társadalmi rendet alakított ki. Joszif Sztálin másodvonalbeli vezető volt, nem volt „alapító atya", ezért a hatalomhoz vezető úton meg kellett semmisítenie az első vonalat (a leninistákat).

Sztálin halála után a totális oligarchia időszaka következett. A nomenklatúra osztályöntudata megakadályozta, hogy új diktátor foglalja el a helyét. A soron következő szovjet vezetők hétköznapi pártfunkcionáriusok voltak, a legfelsőbb hatalom teljesen elszemélytelenedett. A tömegterrort, amely kiterjedt a társadalom egészére, közte a párttagokra is, felváltotta az „egyén terrorja", melynek célpontjai a disszidenseknek nevezett másként gondolkodók voltak. A totalitárius társadalomszervezés felbomlása időlegesen a lakosság marginalizálódását és addigi értékrendjének elvesztését hozta magával.

A szovjet történelem négy időszakából Kárpátalja hármon ment keresztül: a korai szakasz, a forradalom, elkerülte, ám megélte az autokráciát (1944-től), az oligarchiát (1953-tól) és a szétesést (1985-től). 1944 és 1950 között ment végbe Kárpátalja szovjetizálása: a teljes körű kollektivizálás, „osztályharc" keretében „a nép ellenségeinek" megsemmisítése, a görög katolikus egyház felszámolása, a kommunista párt teljhatalomra juttatása. A következő szakaszokat ellentmondásos gazdasági, társadalmi, ideológiai, kulturális és etnikai változások jellemzik: 1953–1964 az „enyhülés" [оттепель] és a hruscsovi reformok (desztalinizáció és liberalizáció) évtizede; 1965–1985 a „pangás" [застой] két évtizede, melyet viszonylagos stabilitás (változatlanság) jellemzett; 1986–1991 pedig az „átalakítás" [перестройка] öt éve át- meg átszőve az önsorsrontó önelemzések („önkritika") tömkelegével.

Az időszakban a falusi lakosság egyre nagyobb tömegben költözött az iparközpontokká váló városokba. A társadalmi-gazdasági átalakulások elősegítették, hogy a nemzeti identitások alternatívájává váljon a „szovjet identitás". Hozzájárult ehhez a kényszer- és önkéntes migráció, az ideológiai és a nyelvi-kulturális presszió is.

2.2. Közigazgatási változások

Állami-jogi szempontból az időszakban Kárpátalja története két szakaszra bontható: sajátos átmeneti államalakulat Kárpátontúli Ukrajna [Закарпатська Україна] néven 1944. november 26. és 1946. január 22. között, illetve 1946. január 22-től tipikus szovjet megye Kárpátontúli terület [Закарпатська область] néven.

A Kárpátalja hovatartozásáról döntő szovjet–csehszlovák egyezményt Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése ratifikálta 1945. november 22-én, néhány nappal később, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége. Az egyezmény ezzel lépett érvénybe. A következő lépések a régiónak a szovjet jogrendszerbe való beillesztését célozták. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1946. január 22-én kelt rendeletével megalakult a Kárpátontúli terület [Закарпатська область] Ungvár központtal. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1946. január 24-én kelt rendelete értelmében másnaptól (január 25-től) Kárpátalján Szovjet-Ukrajna törvényei léptek életbe. De facto ez azonban már jóval korábban bekövetkezett.

A szovjet időszakban Kárpátalja az Ukrán SZSZK két megyéjével volt határos – északon a Drohobicsival, melyet 1959-ben a Lembergihez csatoltak, keleten a Sztanyiszlavival [Ivano-Frankivszkival]. A nemzetközi határok délen a Román Szocialista Köztársasággal, délnyugaton a Magyar Népköztársasággal, nyugaton a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal, északnyugaton pedig a Lengyel Népköztársasággal. Az 1989–1991 közötti időszak „bársonyos forradalmai" nyomán nem változott meg ezeknek az államoknak a geográfiai elhelyezkedése, csak a nevük (illetve Szlovákia önállósult).

A szovjet időszakban a közigazgatásban az első változásokat 1946. március 9-én vezették be. A népi bizottságokat falusi tanácsoknak nevezték el. Öt településnek – Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Nagyszőlős – megerősítették a városi rangját. 18 települést nagyközséggé nyilvánítottak, a többi község (falu) volt. Szolyva és Csap 1957-ben, Rahó 1958-ban, Técső 1961-ben, Ilosva 1982-ben kapott városi rangot.

Fontos szerepe volt a megye életében az 1953-as közigazgatási reformnak. Megváltoztatták számos település, utca, vasútállomás státusát és nevét. A megye és a települések közötti közigazgatási egységek nevét „körzetről" [округ] „járásra" [район] változtatták. A korszak sajtójában számos cikket találunk arról, hogyan „magyarosította a gyarmatosító hatalom Kárpátalját". Ezzel indokolták a változtatások szükségességét. Ekkor lett Szőlősből [Севлюш] – Vinohradovo [Виноградово], Szőlősvégardóból [Севлюшвейгардо] – Pidvinohradov [Підвиноградів], Csongovából [Чингава] – Borzsavszke [Боржавське] stb. Ekkor, 1953-ban változott meg két járás neve is: a Szőlősi járás Vinohradovói, a Volovei pedig Mizshirjai lett.

Az 1965-ös nyári állapot szerint Kárpátaljának 11 járása – Berehovói [Beregszászi], Vinohradovói [Nagyszőlősi], Irsavai [Ilosvai], Mizshirjai [Ökörmezői], Mukacsevói [Munkácsi], Perecsenyi, Rahói, Szvaljavai [Szolyvai], Tyacsevói [Técsői], Uzshorodi [Ungvári], Huszti –, 9 városa, valamint 14 városi típusú nagyközsége és 738 faluja volt, melyek 14 nagyközségi és 256 falusi tanács igazgatása alá tartoztak. A közigazgatási reformmal két új járást hoztak létre: a Nagybereznait és a Volovecit [Volócit], melyek azonban Nyikita Hruscsov által az államigazgatásban megkövetelt takarékossági rendelkezések következtében néhány évig még a Perecsenyi és a Szolyvai járások apparátusai alá tartoztak. Az így kialakult 13 járás a mai napig érvényes közigazgatási beosztás.

2.3. Látszatválasztások

1946 és 1990 között rendszeres időközönként (négy-öt évente) voltak választások a Moszkvában ülésező országos, illetve a Kijevben székelő ukrajnai parlamentbe (hivatalos nevén: Legfelsőbb Tanácsba), valamint a helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsokba. Az utolsó, 1990-es választások kivételével minden szovjet választás a Szovjetunió Kommunista Pártjának szigorú ellenőrzésével zajlott. A választásokon gyakorlatilag 100 százalékos részvétel mellett szavazták meg „a kommunisták és a pártonkívüliek megbonthatatlan tömbje" által javasolt alternatíva nélküli jelölteket.

A kárpátaljaiak első ízben 1946. február 10-én kapcsolódtak be a szovjet választásokba. Ekkor a Szovjetunió kétkamarás Legfelsőbb Tanácsába (Szövetségi Tanács és Nemzetiségek Tanácsa) választottak képviselőket. A választások lebonyolításának felügyeletére több mint száz felelőst küldtek Kijevből és Moszkvából, akik helyben további 12 ezer aktivistát toboroztak. A szovjet szokásoknak megfelelően a kárpátaljai választópolgárok 99,95 százaléka járult az urnákhoz és szavazta meg a megye négy parlamenti képviselőjét: Iván Turjanicát, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkárát, a megyei végrehajtó bizottság elnökét (92,1 százalék szavazott rá), Iván Vast, a megyei pártbizottság másodtitkárát (85,8 százalék), Vaszil Ruszint, a megyei bíróság elnökét (92,4 százalék), valamint a volovei [ökörmezői] Hanna Petriscsét, a nőmozgalom aktivistáját.

1947. február 9-én volt az első olyan választás az Ukrán SZSZK egykamarás Legfelsőbb Tanácsába, amelyben már a kárpátaljaiak is részt vettek. Kárpátaljáról kilenc képviselőt választottak meg, közte Iván Turjanicát, aki korábban a moszkvai parlamentbe is bekerült.

Kárpátalján az első helyhatósági választásokra 1947. december 21-én került sor. A korabeli jelölési szokásokat jól példázza, hogy az Ungvári Állami Egyetem tantestülete és diákjai például a 6. számú ungvári választási körzetben öt jelöltet állítottak a Kárpátaljai Megyei Tanácsba – Joszif Sztálint, Vjacseszlav Molotovot, Lazar Kaganovicsot, Nyikita Hruscsovot, a Szovjetunió és az Ukrán SZSZK vezetőit, valamint Vaszil Kuskát, az orvostudományok doktorát, az egyetem prorektorát. A *Закарпатская Украина* [Kárpátontúli Ukrajna] című orosz nyelvű lap 1947. november 13-i számának vezércikke a következő címet viselte: *A nagy Sztálin – az első össznépi jelölt*. Nyilvánvaló, hogy a vezér és társai nem akartak bekerülni a 70 tagú Kárpátaljai Megyei Tanácsba, így a jelöltlistára egyetlen név került fel, Vaszil Kuskóé. A 108 tagú Ungvári Városi Tanácsba az egyetem részéről Arkagyij Kurisko rektor került be. A helyi tanácsokba összesen 7.677 képviselőt választottak meg, akik közül 1.700-an (22 százalék) voltak kommunisták.

Bár ezek a választások teljes mértékben formálisak voltak, a karhatalmi szervek mindig különleges készültségben álltak. 1947-ben például a Técsői járási Novoszelica [Sósújfalu] községben az öt szavazófülkét 10 fegyveres őrrel őriztették, minden eshetőségre felkészülve, gondoskodtak tartalék világításról is.

A következő években már nem volt szükség ilyen nagy készültségre, az élet „normális" – szovjet – kerékvágásban folyt, automatikussá váló cselekvésformákkal. Igen keveset tudunk arról, hogy mit is csináltak a képviselők, noha négy kárpátaljait választottak a moszkvai Legfelsőbb Tanácsba, kilenc, később pedig tíz képviselőt a kijevibe. Aktivitásra egyébként sem okuk, sem lehetőségük nem volt, hiszen a Legfelsőbb Tanács nem állandóan ülésezett, hanem kétszer-háromszor évente.

2.4. Nómenklatúra

1923 őszén az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának titkársága megküldte a szovjet népbiztosoknak (miniszterekneк) és az állami intézmények vezetőinek azt a listát, amely felsorolta azokat a tisztségeket, amelyek csak a párt által jóváhagyott személyekkel tölthetők be. Idővel ez a lista egyre hosszabb lett, s magába foglalta az országos, a köztársasági, a megyei és a járási vezetés teljes palettáját. A „nomenklatúra" terminológia ettől kezdve egyet jelentett a szovjet párt-, állami, gazdasági stb. vezetéssel.

Miután a párt a társadalom egészét ellenőrzése alá vonta, kormánypártból állampárttá avanzsált. A kommunista párt és a szovjet állam vezetői egyazon személyek voltak. A nómenklatúra kiválasztásának kritériumává vált a pártkönyv megléte, a munkás vagy paraszti származás, a szovjet hatalomért és a kommunista eszmékért folytatott küzdelemben való részvétel. Az erkölcsi-etikai tulajdonságok, az iskolázottság, a kulturális nívó vagy a szakmai rátermettség igen hosszú ideig nem tartoztak azon tényezők közé, amelyeknek bármiféle jelentősége lett volna a káderek kinevezése során. Minden tisztségviselőt a párt választott ki az adott funkcióra, vagy pedig „választások" útján nyerte el pozícióját. A jelöltté válás is a párt jóváhagyására történt. A választások nem voltak sem közvetlenek, sem egyenlők, sem titkosak. A pártbefolyás a képviselőket „kézi vezérlésű" végrehajtókká fokozta le.

A politikai és ideológiai területet a pártfunkcionáriusok közvetlenül irányították, az egyéb területekre pedig a „vezérhez" hű kádereket állították. A nómenklatúra erősen privilegizált társadalmi csoporttá lett. Anyagi jólétükről nem csak a magas fizetéssel gondoskodtak, hanem olyan csatornákon juttatták őket minőségi élelmiszerekhez, iparcikkekhez, szolgáltatásokhoz stb., amelyek a hétköznapi emberek számára elérhetetlenek voltak.

A Szovjetunió vezető rétegét képező nómenklatúra destruktív társadalmi szerepet játszott: tagjai elpusztult, lelkileg és anyagilag kifosztott emberek millióiért felelősek. Nem volt ez alól Kárpátalja sem kivétel. 1945–1946-ban közel félezer kommunistát irányítottak vidékre, s velük töltötték be gyakorlatilag az összes vezető pozíciót. Valamennyien úgy gondoltak a szovjet időszak előtti Kárpátaljára, mint szegény, korlátolt és elnyomott régióra. 1946–1950-ben a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága négy határozatot fogadott el Kárpátalja fejlesztéséről. Elrendelték, hogy több mint háromezer szovjet szakembert kell a megyébe telepíteni.

1947-ben a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja beleolvadt a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjába, melyet 1952-ben átneveztek Szovjetunió Kommunista Pártjává. A köztársasági pártszervezet is ennek megfelelően kapott új nevet: Ukrajnai Kommunista Párt, azaz elhagyták a fölöslegessé vált „bolsevik" jelzőt, miután „mensevikek" már évtizedek óta nem léteztek az országban. (A bolsevikok és mensevikek az 1898-ban létrehozott Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt két frakciója; az 1917-es oroszországi forradalomban a bolsevikok ragadták magukhoz a hatalmat, és megalapították az Oroszországi Kommunista /bolsevik/ Pártot, melyet 1925-től SZK/b/P-nek, 1952-től pedig SZKP-nek neveztek.)

A káderpolitikában a központi vezetés mellőzte a helybéli kommunistákat. Ezt példázta többek között az 1946 áprilisában–augusztusában a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjában végrehajtott tisztogatás is, amikor a 4.590 párttagból csak 2.634-en (57 százalék) kapták meg az SZK(b)P pártkönyvét. A helyi tanácsi nómenklatúra 1.276 tagját a megyei pártbizottság döntése alapján helyezték hivatalába. Ugyancsak a megyei pártbizottság

döntött a városi és körzeti pártbizottságok összetételéről is. Az Ukrajnai Kommunista Párt kárpátaljai megyei szervezetének taglétszáma egyre nőtt. 1947-ben 5.861, 1950-ben 9.012, 1985-ben pedig több mint 46 ezer párttagot és párttagjelöltet számlált. A pártfunkcionáriusok főállású munkát végeztek. 1948–1953 között mintegy száz helyi kommunista végezte el a két vagy hároméves pártiskolát, 946-an az egyéves és kilenc hónapos tanfolyamot, s közel ötvenen kaptak diplomát a Kijevi Legfelsőbb Pártiskolán.

A megyei komszomolszervezet („a kommunista párt megbízható tartalékcsapata") jóval nagyobb létszámú volt: 1985-ben 180 ezer 14 és 28 év közötti fiatal tartozott a soraiba. Negyven évvel korábban, 1945-ben még csak 5,6 ezer komszomol (Kárpátontúli Ukrajna Ifjúsági Szövetségének tagja) volt a megyében.

A kommunistákat a korabeli patetikus szóhasználattal az állam és a társadalom vezető erejének, önfeláldozó élharcosainak, a munkafront és a közélet hangadóinak, a szocialista versenyek előmozdítóinak stb. nevezték. Különösen nagy dicsőség volt a „vörös igazgatóság" (az iparvállalatok vezetőségének) és a „szocialista munka élharcosainak" (a jó munkáért kitüntetett parasztok és munkások) sorába tartozni.

A megye vezetésének sok gondot okoztak a csehszlovák hadseregből leszerelt egykori katonák. Több kérdésben is különvéleményt fogalmaztak meg, többek között nem szívesen léptek be a kommunista ifjúsági szövetség (a komszomol) soraiba. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1950-ig Kárpátalján a komszomol alapszervezetek meglehetősen kis létszámúak voltak.

1946. július 30-ával a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendeletével a Kárpátontúli területet az 1-es övezetbe sorolták be. Ez gyakorlatilag a tiltott zónát jelentette, ahol mindenki megfigyelés alatt állt. Itt telepítettek le 7,6 ezer repatriánst, volt szovjet állampolgárt, akik bizonyos ideig nyugat-európai országokban éltek. Ezenkívül tömegesen telepítették le Kárpátalján az obsitos katonákat. Ungvárra és Munkácsra költözött három Szovjetunió Hőse cím birtokosa, öt tábornok, hat ezredes és 6.844 alacsonyabb rangú tiszt. Nekik utalták ki a legjobb lakásokat, melyekből szükség esetén minden teketória nélkül kirakták az előző lakókat, illetve a legjobb vezető állásokra számíthattak.

A kárpátaljai kommunisták csak szerényebb állásokat kaphattak meg lokális közösségükben. Ők irányíthatták a fakitermelést, a gabonabeszolgáltatást, az államkölcsönnel kapcsolatos ügyeket, a munkaerő toborzást, az iskolaépületek rendbe hozatalát stb.

A kritika és önkritika demagóg retorikájával a kommunisták egymást sem kímélték. Súlyos szemrehányás volt a következménye a „pártmunka elhanyagolásának". Ehhez elegendő volt, ha egy párttag nem fizetett elő a pártújságokra, vagy nem látogatta a Lenin és Sztálin életrajzát tanulmányozó klub foglalkozásait. A klubvezetők olyan tanítók voltak, akiknek a zsebében legalább komszomol tagkönyv lapult.

A második világháború utáni első öt évben a kárpátaljai pártalapszervezetek nem voltak túlságosan népesek. A következő évtizedben azonban robbanásszerű növekedés következett be. A falusi (települési) alapszervezetek helyett kolhozi alapszervezeteket hoztak létre, amelyek ily módon akár több települést is összefogtak. Ezenkívül külön pártalapszervezete volt az iskoláknak. A kolhoz, az üzem vagy valamely nagy iparvállalat pártbizottsága titkárának posztja fizetett főállás volt. Az 1960-as évek végétől ügyeltek arra, hogy lehetőleg csak felső végzettségű személyek legyenek párttitkárok. Ez azért volt fontos, mert a párttitkár a kollektívában „a második számú vezető" volt, a kolhozelnök vagy a vállalatigazgató távollétében automatikusan a helyükbe lépett.

2.5. Az első számú vezetők

A szovjet időszakban Kárpátalja első számú vezetőjének a kommunista párt megyei bizottságának első titkára számított. Ez alól kivétel az 1944 és 1945 közötti időszak, amikor a Néptanács elnöke, illetve 1991 után a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke volt de jure az első számú vezető. (Bár a Néptanács elnöke és a megyei pártbizottság első elnöke a jelzett időszakban egyazon személy volt.) A szovjet időszak kárpátaljai első számú vezetői: Iván Turjanica (1944–1948), Iván Kompanec (1948–1952), Iván Vas (1952–1959), Pilip Scserbak (1959–1962), Jurij Ilnickij (1962–1980), Henrik Bandrovszkij (1980–1990), Mihajlo Voloscsuk (1990–1991). Négyen közülük „helybeliek", azaz kárpátaljai származásúak voltak. A káderpolitikában ez ritkaságszámba ment, mivel a többi nyugat-ukrajnai megyében kizárólag „betelepültek" kerültek ebbe a pozícióba. Képletesen szólva, a 48 „szovjet évből" 31 évig, a teljes időszak kétharmadában, „helybeli" irányította a megyét. A leghosszabb ideig, 18 évig Jurij Ilnickij volt első számú megyei vezető, amiben máig rekorder. A „helybeliek" és a „betelepültek" felváltva követték egymást a megye élén.

2. táblázat. Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkárai

№	*Név, életévek*	*Hivatali időszak*
1.	Turjanica Iván (1901–1955)	1944. november 19.–1948. január 27.
2.	Kompanec Iván (1904–1969)	1948. január 27.–1952. szeptember 5.
3.	Vas Iván (1904–1966)	1952. szeptember 7.–1959. június
4.	Scserbak Pilip (1907–?)	1959. június–1962. február
5.	Ilnickij Jurij (sz. 1924)	1962. február–1980. december 2.
6.	Bandrovszkij Henrik (1929–2008)	1980. december 2.–1990. február 9.
7.	Voloscsuk Mihajlo (sz. 1934)	1990. február 9.–1991. július 2.
8.	Himinec Vaszil (sz. 1948)	1991. július 2.–augusztus 26.

Forrás: *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991.* www.knowbysight.info/index.asp.

Vaszil Himinec szerepeltetése a táblázatban magyarázatra szorul – ő volt a megyei pártbizottság utolsó első titkára, de már nem volt a megye első számú vezetője. Az 1990-es alkotmányos reform következtében a hatalom átment a helyi önkormányzatok kezébe. Lezárult egy történelmi ciklus ugyanazzal, amivel a kezdetét vette: a pártállami unitarizmus hiányával.

A szovjet időszak kezdete és vége kivételével a végrehajtó bizottságok vezetői a jelképes rangsorban közvetlenül a pártbizottságok első titkárai után következtek. A szovjet időszak első heteiben Kárpátalján kétféle hatalom próbált érvényt szerezni akaratának – a csehszlovák és a szovjet.

A szovjet Kárpátalja vezetői nem egyszerűen csak feladat-végrehajtásra kiszemelt formális pártemberek voltak. Egyikük-másikuk nem hétköznapi személyiségnek bizonyult.

Iván Turjanicát az „újraegyesítés mérnökének" nevezték, mivel a szovjetizálás első három évében állt a megye élén. A Munkácsi járási Repede [Bisztrica] községben született, a csehszlovák hadseregben teljesített szolgálatot. 1925-ben lépett be a Csehszlovák

Kommunista Pártba, a következő évben pedig feleségül vette Roskovics Annát, egy munkácsi árva lányt. 1930 és 1933 között a Harkovi Kommunista Újságíró Főiskolán szerzett újságíró diplomát. A városban szemtanúja volt az ukrán nép genocídiumának – a szovjetek által mesterségesen előidézett nagy éhínségnek. 1933 és 1939 között Kárpátalján a vörös szakszervezetek elnöke volt. 1939-ben feleségével együtt a Szovjetunióba emigrált, Moszkvában a Kommunista Internacionálé alkalmazottja volt, majd egy luhanszki gyárban dolgozott. 1943-tól a csehszlovák hadtest 3. brigádjának volt kulturális-oktatási tisztje (komisszárja). Feleségét Kárpátaljára küldték az illegális mozgalom szervezésére. Lengyelország fölött dobták le egy szovjet katonai repülőgépről. Innen kellett volna hazajutnia, azonban útközben ismeretlen körülmények között meghalt. A szovjet hadsereg által ellenőrzött Munkácsra Iván Turjanica 1944. október 29-én érkezett. 1944. november 19-től 1948. január 27-ig a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, majd az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkára. Ezzel egy időben 1944–1946 között a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke, majd 1946–1955 között (kivéve 1951–1952) a Kárpátaljai Megyei Tanács végrehajtó bizott ságának elnöke. Tudjuk róla, hogy 1947. szeptember 18-i keltezéssel levelet írt Nyikita

Hruscsovnak, az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa elnökének, melyben kérte, hogy engedjék szabadon a Szovjetunió belsejébe munkatáborokba hurcolt kárpátaljaiakat. A megözvegyült Iván Turjanica újranősült, egy görög katolikus pap volt feleségét vette nőül. Egy párttag, különösen egy első titkár részéről ez rendkívül kompromittáló lépés volt, és véget is vetett Turjanica pártkarrierjének.

Az őt követő Iván Kompanec csak pártiskolát végzett, Ukrajna északkeleti szegletéből származott. Pártkarrierjét Csernyihiv megyében kezdte. Innen Nyugat-Ukrajnába irányították, melyet „vassal és vérrel" szovjetizáltak. 1939 novemberétől 1948 februárjáig az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Ternopil Megyei Bizottságának volt az első titkára. 1948. február 26-tól 1952. szeptember 5-ig Kompanec az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának volt az első titkára. Utána ugyanezt a tisztséget töltött be Csernyivci megyében.

Iván Vas az Ilosvai járási Loza [Füzesmező] községben született. 1924-ben lépett be a Csehszlovák Kommunista Pártba. 1931–1933-ban a Harkovi Kommunista Egyetemen tanult, ő is éppen abban az időszakban, amikor szemtanúja lehetett a nagy éhínségnek. Hazatérve a Szovjetunióból, a Csehszlovák Kommunista Pártban töltött be különböző funkciókat. 1938-ban dezertált a csehszlovák hadseregből, bujkált, majd 1940-ben a Szovjetunióba szökött. Ő is kulturális-oktatási tiszt lett a csehszlovák hadtestben. 1944 novemberében a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja lett, a következő évben pedig a Kárpátontúli Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának élére került. Ezután az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának titkára, a Kárpátaljai Megyei Tanács végrehajtó bizottságának elnöke (1951–1952) volt. Hét éven keresztül volt Kárpátalja első embere mint az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára (1952 szeptembere és 1959 júniusa között). Hivatali időszakának utolsó éveiben súlyos betegséggel küzdött: fertőző („nyílt") tuberkulózisa volt. A napi feladatokat a másodtitkára, Mihajlo Povzik látta el, aki Harkovból került Kárpátaljára.

3. táblázat. Kárpátaljai végrehajtó hatalom első emberei

№	*Név, életévek*	*Hivatali időszak*	*Beosztás*
1.	Němec František (1889–1963)	1944. október 28.– 1945. február 15.	a Csehszlovák Köztársaság kormánymegbízottja hivatalának vezetője
2.	Turjanica Iván (1901–1955)	1944. november 26.– 1946. január 22.; 1946. január 22.– 1955. március 27. (kivéve 1951–1952)	Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke; a Kárpátaljai Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának (VB) elnöke
3.	Vas Iván (1904–1966)	1951–1952	a megyei tanács VB elnöke
4.	Harahovics Iván (1917–1993)	1955–1963	a megyei tanács VB elnöke
5.	Ruszin Vaszil (1919–2005)	1963–1974	a megyei tanács VB elnöke
6.	Voloscsuk Mihajlo (sz. 1934)	1974–1984	a megyei tanács VB elnöke
7.	Malyovanik Mihajlo (sz. 1935)	1984–1990	a megyei tanács VB elnöke
8.	Voloscsuk Mihajlo (sz. 1934)	1990. április 6.– 1991. szeptember 27.	a Kárpátaljai Megyei Tanács, valamint a Kárpátaljai Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke
9.	Krajilo Mihajlo (1933–2006)	1991. október 1.– 1992. március 24.; 1991. március 24.– 1994. július 12.	a Kárpátaljai Megyei Tanács, valamint a Kárpátaljai Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke; Ukrajna elnökének Kárpátaljai megyei megbízottja

Forrás: *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991.* www.knowbysight.info/index.asp; *Slavic Research Center (Japan).* http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data.html.

Pilip Scserbak a közép-ukrajnai Kamenec-Podolszkij (ma Hmelnickij) megyéből származott. Iskoláiról csak annyit tudni, hogy 1950–1951-ben részt vett a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága által szervezett továbbképzésen. 1949–1950 és 1951–1959 között az Ukrajnai Kommunista Párt Sztanyiszlavi (Ivano-Frankivszki) Megyei Bizottságának első titkára. 1959–1962 között volt Kárpátalja első embere. Az ő karrierjének agyvérzés vetett véget. Bár felgyógyult, egészségügyi okokból kénytelen volt kérni az előrehozott nyugdíjaztatását.

Jurij Ilnickij az Ökörmezői [Mizshirjai] járási Rosztoka faluban született. Nem szolgált a hadseregben, bár ez akkoriban alapfeltétele volt annak, hogy valaki pártkarriert fusson be. 1945-ben lépett be a kommunista pártba. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának hároméves pártfőiskoláját végezte el. Az Ukrajnai Kommunista Párt

Volóci [Voloveci] körzeti és Ungvári városi bizottságának élén állt. 30 évesen az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátalja Megyei Bizottságának titkára, 35 évesen másodtitkára, 38 évesen pedig első titkára lett. Ő volt a leghosszabb ideig Kárpátalja vezetője: 18 évig (1962–1980) állt a terület élén. Ilnickij három másodtitkára (az első titkár helyettese) is megyei vezető lett: Iván Mozgovij Rivne (1966–1972) Herszon megyében (1972–1980), Volodimir Dikuszarov Csernyivci (1972–1985) és Hmelnickij megyében (1985–1990), Iván Szkiba pedig Ivano-Frankivszk megyében (1978–1983).

Kárpátalja szovjet vezetői közül Henrik Bandrovszkij volt az első, aki klasszikus felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Kirovohrad megyében született, 1953-ban lépett be a pártba, ugyanabban az évben, amikor mérnök szakon elvégezte a Kijevi Műszaki Főiskolát. Mester, technológus, majd üzemvezető volt a Lembergi Műszergyárban. Utána hosszú időn keresztül Lemberg város pártbizottságának első titkáraként működött. 1980. december 2. és 1990. február 8. között volt az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára.

A fenti életrajzi adatokból kiderül, hogy Kárpátaljára nagy figyelmet fordítottak az Ukrán SZSZK keretében. A helyi nómenklatúrának erős pozíciói voltak abból eredően, hogy a megye különleges geopolitikai helyzetével összefüggésben közvetlen kapcsolatban állt a legfelső szovjet vezetéssel. A köztársasági vezetés viszont éppen emiatt szemlélte gyanakodva Kárpátalja vezetőit, és „regionális szeparatizmust", „helyi egoizmust", „nacionalista tendenciákat" stb. vélt felfedezni tevékenységükben. Jurij Ilnickij, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkára többek között közvetlen kapcsolatban állt Leonyid Brezsnyevvel, az SZKP Központi Bizottságának főtitkárával és a többi szovjet csúcsvezetővel. Megtehette, hogy regionális, de akár országos jelentőségű kérdésekben is a köztársasági vezetés feje fölött döntsön. Ilnickij érte el Moszkvában, hogy Kárpátalján nem épült atomerőmű, pedig az építési terveket kétszer is jóváhagyták. Pozíciójából 1980 decemberében távolították el azzal a mondvacsinált kifogással, hogy vezetése alatt „romlott a megye szociális-gazdasági helyzete".

Ilnickijt követően Kárpátaljára „erős kezű" tábornokot küldtek. Henrik Bandrovszkij, a Lembergi Városi Pártbizottság első titkára lett Kárpátalja első embere. Kinevezése Volodimir Scserbickij, az Ukrajna Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára közbenjárására történt meg. Henrik Bandrovszkij kemény döntéseket hozott, különösen a személyi kérdéseket illetően nem teketóriázott. Többek között 1984-ben az Ungvári Állami Egyetem gazdasági rektorhelyettesévé neveztette ki legfőbb ellenlábasát, Mihajlo Voloscsukot, aki addig a megyei végrehajtó bizottság elnöke volt. Az első titkár megakadályozta, hogy környezetkárosító nehézipari létesítmények épüljenek Kárpátalján. Meghiúsult egy alumíniumgyár és egy nehézhegesztő-berendezéseket gyártó üzem létesítése is.

Henrik Bandrovszkijnak stabil hátországot jelentett a köztársaság vezetésének támogatása. A helyi nómenklatúra úgy döntött, hogy Kijev ellensúlyozására Moszkvával köt paktumot. Az érdekek közösek voltak. 1988. december 10-én a Szovjetunió Kommunista Pártjának lapja, a moszkvai *Pravda* leleplező cikket közölt Henrik Bandrovszkijról, egyrészt mint Kárpátalja vezetőjéről, másrészt mint emberről. Korábban a megyei vezetőket csak a köztársasági lapok „dorongolták le", ami után természetesen az következett, hogy leváltották őket. Ezúttal azonban Kijev megvédte Bandrovszkijt.

A Bandrovszkijra mért következő csapás az volt, hogy az első alternatív parlamenti képviselőválasztások alkalmával vereséget szenvedett. A szavazatoknak mindössze 22 szá-

zalékát szerezte meg, míg ellenfele, a közéletben szinte ismeretlen Mikola Bihunec orvos a Técsői járásból 73 százalékot kapott. Ismét csak felvetődött a nyugdíjazás kérdése. Bandrovszkij azonban még közel egy évig maradt a székében. A bukáshoz a Munkácsi járási pisztraházi [pisztrjalovei] lokátorállomás kérdése vezetett el. A radarállomás építését jóváhagyó 1984-es határozaton két aláírás szerepelt: Henrik Bandrovszkij első titkáré és Mihajlo Voloscsuk végrehajtó bizottsági elnöké. Az utóbbi azonban elhárította a felelősséget.

1990. január 26-án, a megyei tanács soron kívüli ülésszakán Henrik Bandrovszkijt élesen bírálták amiatt, hogy nem találta meg a közös hangot a helybeli jelöltekkel, nem védte meg Kárpátalja érdekeit, a nép körében a párt vesztett tekintélyéből stb. Az ülésszakot nem véletlenül hívták össze: ezzel reagáltak a moszkvai *Pravda* újabb cikkére, amely az 1990. január 11-i lapszámban jelent meg. Ez néhány hónappal azután történt, hogy nyugdíjazták Volodimir Scserbickijt, az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkárát. Bandrovszkij bejelentette nyugdíjba vonulását. 1990. február 9-én kérését jóváhagyták. Nem sokkal ezután visszavonta jelölését az ukrán parlamentbe a rahói választási körzetben.

Henrik Bandrovszkij nem az ellenzék nyomására vonult vissza. A szomszédos megyéktől eltérően Kárpátalján az ellenzék erőtlen volt. Bandrovszkijt a Moszkva által támogatott helyi nómenklatúra távolította el. A szovjet időszakban minden egyes megyei pártbizottsági első titkár, mielőtt elfoglalta hivatalát, személyes beszélgetésen vett részt a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkárával. Bandrovszkij nyugdíjazása után üzletember lett, és aktívan részt vett a közéletben. Vérbeli kárpátaljaiként ostorozta a hatalmon lévő elitet. „Nekem ma sincs afelől kétségem, hogy Ukrajnának függetlennek kell lennie, és valóban azzá lesz. Ez az állam, ez a nemzet erre van predesztinálva! Sajnos, a mai vezetők még nem alkalmasak erre" – nyilatkozta Henrik Bandrovszkij két évvel a halála előtt, 2006 szeptemberében egy lapinterjúban.

2.6. Alternatíva. Ellenzéki mozgalom

Kárpátalja beterelése a szovjet totalitárius rendszerbe együtt járt politikai, közéleti és egyházi személyiségek meggyilkolásával. Egyesek már az ellenük kreált politikai per nyomozati szakaszában életüket vesztették, másokat a bíróság ítélt halálra, és végrehajtották az ítéletet, többen pedig „rejtélyes körülmények között" haltak meg. Példaként lássunk három tipikus esetet!

Avgusztin Volosint (1874–1945), Podkarpatszka Rusz autonóm kormányának miniszterelnökét, Kárpáti Ukrajna elnökét a szovjet titkosszolgálat Prágában tartóztatta le 1945 májusában. Butirban, a politikai foglyoknak fenntartott Moszkva melletti börtönben halt meg 1945. július 19-én, miután egy kihallgatáson megverték. Máig nem tudni, hol temették el. 2002 márciusában Volosin posztumusz megkapta az Ukrajna Hőse címet.

Romzsa Tódor (1911–1947) munkácsi görög katolikus püspök ellen Moszkvában készítettek elő merényletet. A püspök túlélte az akciót, ám 1947. november 1-jén a munkácsi kórházban halálos injekciót adtak be neki. Ungváron helyezték örök nyugalomra a görög katolikus székesegyház kriptájában (a görög katolikus egyház felszámolását követően a székesegyházat is a pravoszláv egyház kapta meg). 2001 júniusában II. János Pál pápa ukrajnai látogatása alkalmával Romzsa püspököt boldoggá avatták.

1946. május 26-án Ungváron a megyei bíróság a „történelmi bűnök elkövetőinek” sorában halálra ítélte Bródy Andrást, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnökét, a magyar parlament képviselőjét. Bródyt 1946. december 7-én végezték ki, s fél évszázad múlva, 1991-ben ugyanaz a szovjethatalom rehabilitálta „bűncselekmény hiányában”. Ugyanakkor „kollaboráns” múltja miatt a kommunizmus bukása után is mellőzött maradt, s nem részesült posztumusz ukrán állami kitüntetésben.

Podkarpatszka Rusz (Kárpáti Ukrajna) 1938–1939-es időszaka két kormányának tagjaival a szovjet rendszer különös kegyetlenséggel számolt le. Az első miniszterelnököt, Bródy Andrást 1946 decemberében lőtték agyon Ungváron. A második miniszterelnök, Volosin Avgusztin 1945 júliusában halt meg Moszkvában, miután a kihallgatások alkalmával megkínozták. Az első kormány tárca nélküli miniszterét, Fenczik Istvánt szintén agyonlőtték.

Bacsinszkij Edmund belügyminisztert donbászi munkatáborba küldték. A Volosin-kormány három miniszterét, Perevuznik Jurij igazságügyi, Dolinay Mikola egészségügyi és Klocsurak Sztepan gazdasági és védelmi minisztert nyolc-nyolc év kényszermunkára ítélték. 1955 és 1957 között, miután nem ismerték el szovjet állampolgárságukat, Csehszlovákiába repatriáltak.

1945 áprilisában, 1946 májusában és júniusában állították Ungváron az ún. népbíróság elé a megelőző rendszerrel való kollaborálás vádjával Demjanovich Pétert, Bródy Andrást és még nyolc társukat, valamint Fenczik Istvánt és kilenc társát. A népbíróság halálra ítélte a magyar parlament öt képviselőjét – Demjanovich Pétert, Bródy Andrást, Demkó Mihályt, Kricsfalussy-Hrabár Endrét, Fenczik Istvánt. Valamennyiüket agyonlőtték. További hét képviselőt – Bencze Györgyöt, Zsegora Ödönt, Ilniczky Sándort, Ortutay Jenőt, Riskó Bélát, Földesi Gyulát, Spák Ivánt – öttől húsz évig terjedő börtönbüntetésre ítéltek, amit a szibériai GULÁG-okban vagy a Donbászon kellett letölteni. Néhányan közülük, közte Földesi Gyula és Ilniczky Sándor a börtönben meghalt.

Számos tanú, közreműködő megérte az államfordulat (1991) utáni időszakot, azonban soha senkit nem vontak felelősségre az emberiség ellen elkövetett bűncselekményekért. Többen közülük részt vettek a nemzeti-függetlenségi mozgalmak tagjai elleni „titkos háborúban” is. Az Ukrán Felkelő Hadsereg (Українська повстанська армія – УПА) és az Ukrán Nacionalisták Szervezete (Організація українських націоналістів – ОУН) 1947 végéig nyílt partizánharcot folytatott a nyugat-ukrajnai megyékben, így Kárpátalján is, utána azonban teljes illegalitásba vonultak.

Amikor 1946. február 10-ére kiírták a választásokat a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába, a kommunista rendszer igyekezett bizonyítani, hogy nincs politikai ellenzék. A kelet-ukrajnai megyékben a választások előkészítése csupán technikai kérdés volt, Nyugat-Ukrajnában azonban politikai feladatokat is megkívánt. Megszületett a szovjet–csehszlovák egyezmény arról, hogy a két ország határőrei szabadon átléphetik a határt, ha az Ukrán Felkelő Hadsereg tagjait üldözik. A kérdéses határszakasz Kárpátalján volt. A helyzet háborús viszonyokra emlékeztetett. A nyugati megyék, közte Kárpátalja településeinek többségét a katonaság ellenőrzése alá vonta. A választásoknak az volt a tétje, hogy felmérje, mekkora erőt képvisel az ellenzék. Az ellenzék arra biztatta az embereket, hogy nemmel szavazzanak. A szovjet hatalomnak ismételten szembesülnie kellett azzal, hogy a helybeli lakosság egy része nem lojális. Ez azonban nem jelentett akadályt, hogy bejelentsék: „a kommunisták és a pártonkívüliek szövetségére” a választóknak több mint 99%-a adta voksát, ami aligha fedte az igazságot.

A szovjet hatalom szélsőséges eszközöktől sem riadt vissza. A „feketepiacon” tífusz

elleni orvosságként tífuszbaktériummal fertőzött ampullákat árultak. Különösen a hegyvidéki járásokban ütötte fel a fejét soha nem látott mértékű járvány. A nemzeti erők a Nyugat támogatásában bíztak, ismerték Winston Churchill fultoni beszédét, amellyel kezdetét vette a „hidegháború". A Szovjetunióban az átalagemberek pánikkal reagáltak az eseményekre, elkezdték felvásárolni az élelmiszert, az élelmiszerárak a többszörösére nőttek. Az ukrán nacionalisták terrorcselekményei demoralizálóan hatottak. Az áldozatok sok esetben az adóbeszedők voltak, akiket a lakosság rablóknak tartott.

A szovjet titkosszolgálat kibővítette az ügynökök hálózatát, illetve lázadóknak álcázott „fedett csoportokat" vetett be, melyeknek célja a provokáció volt. 1946. december 15-én a segítségükkel számolták fel a Perecsenyi járásban a banderista szellemiségű „Kárpátontúli ukrán felkelők" elnevezésű szervezetet. A 75 tagot számláló szervezet vezetője Iván Hopak volt, aki 1947 augusztusában egy összecsapás során vesztette életét. Ugyanekkor számolták fel a Técsői járásban működő „Ukrajna felszabadításáért" elnevezésű szervezetet is, amelynek 66-an voltak a tagjai.

Kárpátalján az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete gyér hálózattal rendelkezett. A hegyvidéki lakosság körében volt a legtöbb aktív támogató. Kárpátalja volt az a terep, ahol a felkészülés történt. A szovjethatalom összesen 1.176 katonából 11 csapatot hozott létre, melyeknek a feladata volt e szervezetek felszámolása. 1945 júliusában a Bohdan Hmelnickij csoport tagjai a rahói járási Gyertyánligeten [Kobilecka Poljana] gyújtó hangú beszédeket mondtak, amire a helybeliek elégették a falusi klubban kifüggesztett Sztálin-képet és kommunista lózungokat.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg akciói ösztönzőleg hatottak a kárpátaljai ellenzéki csoportokra. A legaktívabb Vaszil Pahirjának a Huszti járásban tevékenykedő csoportja volt. Az utolsó csoportot 1956-ban a Mizshirjai járásban számolták fel. A szovjet titkosszolgálattól ez komoly erőket kívánt meg.

A háború utáni években Kárpátalján legalább tíz alkalommal került sor fegyveres összetűzésre. Így például besúgó bejelentése alapján 1945. augusztus 2-án éjjel Ódávidháza [Sztare Davidkovo] községben a titkosszolgálat emberei bekerítettek egy parasztudvart, ahol az Ukrán Nacionalisták Szervezetének több vezetője rejtőzködött – Dmitro Banduszjak, Andrij Cuha és egy máig ismeretlen nevű. A tűzharcban szerzett sebesüléseibe Cuha belehalt, a többieknek sikerült kitörni. Őket 1945 decemberében Pereszlő [Priszlip] határában ismét bekerítették. Miután elmenekülni nem tudtak, betartották az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete íratlan szabályát, miszerint élve nem kerülnek ellenséges kézre, és gránáttal felrobbantották magukat.

A fegyveres ellenszegülésen túl a békés ellenzékiségre is volt példa. Az 1950-es évek végén a hruscsovi enyhülésnek köszönhetően amnesztiával szabadult a GULÁG-okról 3,5 ezer kárpátaljai, akiket „másként gondolkodás" vádjával ítéltek el, mert a gyanú szerint szovjetellenes és nacionalista csoportok tagjai voltak. Így például a técsői iskolából 1946-ban kikerülő harmincegy végzősből nyolcat, a nagybocskói iskola 1947-ben végzett osztályából szintén nyolcat, az Ungvári Állami Egyetemről 1947-ben tíz diákot küldtek a GULÁG-ra. És a sor hosszasan folytatható lenne.

A veszélyérzet a szovjet vezetőkben nyilvánvaló volt. 1950-ben például Kárpátaljára látogatott Mihajlo Grecsuha, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke. A volóci járási Verebes [Verbjazs] falunál fogadták a magas rangú vendéget (Szovjet-Ukrajna harmadik legmagasabb rangú vezetőjét; az első az Ukrajnai Kommunista Párt Köz-

ponti Bizottságának első titkára, a második pedig a kormányfő, azaz a minisztertanács elnöke volt), akinek személyi védelmét 30 gépfegyverekkel felszerelt autó látta el.

A fegyveres akciók 1956-tal tehát véget értek, helyette megnyílt a „második front". 1956 őszén számos magánember nyilvánította ki, hogy szimpatizál a magyarországi eseményekkel. A szimpatizánsok egy csoportját börtönbe zárták, másokat „nevelő célzatú" közmunkára rendeltek a falusi vagy a járási milícia (rendőrség), vagy az állambiztonsági hivatal helyi kirendeltségei mellé. A szimpatizánsokkal nem volt nehéz leszámolni, mivel az emberekre erős benyomást gyakorolt a legyőzhetetlen hadsereg látványa. A magyarországi forradalom eltiprására Kárpátalján keresztül özönlött keresztül a szovjet katonaság, ezenkívül megsokszorozták a határvédelmet, és szigorúan ellenőrizték a határ menti településeket.

Gyakorlatilag folyamatosan Ungváron tartózkodott Mikola Pidhornij, az Ukrajnai Kommunista Párt másodtitkára (1969-ben ő lett az első titkár). Az Ungvár melletti Kereknyében [Koritnyani] gyorsított ütemben felállítottak egy rádióállomást, mely Magyarország egész területén sugárzott. Kádár János innen szólította fel honfitársait, hogy szűntessék be a testvérharcot. Ezután röviddel, még 1956 novemberében Kádár János találkozott Nyikita Hruscsovval Ungváron. A Csap és Ungvár közötti úton az emberek virágokkal és lózungokkal köszöntötték a két vezetőt. Ungváron a Lenin téren (ma Népi tér) több ezres tömeg előtt mondtak beszédet a megyei tanács épületének erkélyéről.

A tragikus magyarországi eseményeket a „gulyáskommunizmus" ideológiájával próbálták elfedni, ami liberális álcába bújtatott totalitarizmust és (szocialista mércével mérve) viszonylagosan magas életszínvonal biztosítását jelentette. Bő egy évtized elteltével Kárpátalja ismét geopolitikai földindulás központjába került, amikor Csehszlovákiában megpróbálkoztak az „emberarcú szocializmussal". 1968. augusztus 20-án Leonyid Brezsnyev, a Szovjetunió vezetője személyesen utasította Jurij Ilnickijt, Kárpátalja akkori első emberét egy kényes feladat végrehajtására. Az Alexander Dubček által vezetett „prágai tavasz" – reformkísérlet az „emberarcú szocializmus meghonosítására" – időszakában az egyik fő ellenlábast, Vasil Bil'akot és családját (feleségét és fiát) biztonsági megfontolásokból Ungvárra költöztették. A következő napon a Varsói Szerződés tagállamainak hadseregei, elsősorban persze a szovjet hadsereg, megszállta Csehszlovákiát. Az országot visszaterelték a „szocialista táborba", végrehajtották a személycseréket, melyek nyomán politikai menekülthullám indult meg Nyugatra.

Kárpátalján figyelemmel kísérték a közhangulatot. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága 1969 februárjában külön foglalkozott azzal, hogy a „csehszlovákiai események" negatív visszhangot váltottak ki az ukrajnai társadalom egy részében. 1969 áprilisában inkognitóban repülőgéppel Kárpátaljára érkezett Leonyid Brezsnyev, ahol egy „történelmi éjszakát" töltött a reptéren. Gustáv Husákkal tárgyalt, aki Dubček helyére volt kijelölve, s a következő két évtizedre Csehszlovákia vezetője lett.

Az 1956-os és az 1968-as forradalmak a szomszédos országokban emberáldozatokat követeltek, ezekkel azonban nem ért véget a külföldi katonai beavatkozások sora. A Szovjetunió részt vett az afganisztáni katonai akcióban is, ahol 15.051 embert vesztett, köztük 53 kárpátaljait. Az afgán hegyekben nyomtalanul eltűnt közel 400 szovjet katona közt is volt négy kárpátaljai. A kárpátaljai fiatalokat a kötelező katonai szolgálatuk idején a világ legkülönbözőbb pontjain vetették be. A szovjet hadseregben töltött szolgálati évek határkövet jelentettek az életükben. A szovjet időszakban a helyi tanácsok szigorúan nyilvántartották a katonaköteleseket, különösen a tartalékos tiszteket, akik már átestek a „tűzkeresztségen". A helyzet

Ukrajna függetlenedésével változott meg gyökeresen. Ukrajna radikálisan csökkentette a hadsereg létszámát, és célul tűzte ki a szerződéses (hivatásos) hadseregre való áttérést.

Mihail Gorbacsov reformjai következtében 1989-től fokozatosan csökkentették a Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban állomásozó szovjet fegyveres erők létszámát. 1991. április 1-jén megszűnt a Varsói Szerződés, a szocialista országok közös katonai szervezete. Két és fél hónappal később, 1991. június 19-én az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarországot. Nyilvánvalóan Kárpátalján keresztül történt a hadseregkivonás.

Az 1970-es évek elején Kárpátalján újra felerősödött az ellenzéki mozgalom. Éreztette hatását a régióban a Kijevben 1976 novemberében megalakult Ukrán Helsinki Bizottság. A szervezetnek Ukrajna-szerte mindössze harminchat tagja volt, akiket a milícia és a titkosszolgálat „egyéni terrorral" igyekezett befolyásolni.

A mizshirjai [ökörmezői] járási Kelecsin [Kelecsény] szülötte, Joszip Terelja (1943–2009) az ukrán disszidens mozgalom egyik legismertebb tagja volt. Illegalitásban jelentette meg az ukrajnai katolikus egyház krónikáját (*Хроніка Католицької церкви на Україні*), 1982 szeptemberében pedig az ukrajnai hívők jogvédő csoportját bemutató kötetét. Terelja megélte a tábort, a „diliházat", a magánzárkát, a száműzetést, a kitiltást az országból. Mindezek a stációk összességében huszonhárom év üldöztetést jelentettek. Terelját 1987-ben megfosztották a szovjet állampolgárságtól, az „átalakítás" (peresztrojka) időszakában emigrált Kanadába. Sokat utazott a világban, s felemelte a szavát a görög katolikus egyház rehabilitálásáért és Ukrajna függetlenségéért. Angol nyelvű visszaemlékezéseit kétmillió példányban adták ki (Josip Terelya: *Witness to apparitions and persecution in the USSR*). A nemzeti és felekezeti szabadságért küzdő aktivista Torontóban halt meg. Mivel szülőfalujában nem maradt családtagja, végakaratának megfelelően az ilosvai járási Nizsnye Bolotne [Alsósárad] faluban temették el. A gyászszertartást két püspök tartotta tizenegy pap segédletével. (A negyven évnyi tiltás időszakában a faluban illegálisan működött a görög katolikus egyházközség, a közeli Dzsublik-forrás görög katolikus zarándokhely, ahol két kolostor is épült.)

Az ilyen személyiségek inkább kivételt jelentettek, az ehhez hasonló magatartás nem volt általános. A kommunista rezsim elleni tiltakozás legfeljebb néma engedetlenségben fejeződött ki.

A „szocialista törvényesség és erkölcs megsértése" általában szociális-gazdasági téren jelentkezett. Faluhelyen a paraszti logika működött akkor, amikor a háztájit engedély nélkül kibővítették a szomszédos műveletlen területekkel. A hatóságok folyamatosan ellenőrzéseket tartottak az efféle kihágások leleplezésére. Az illegálisan művelt föld összességében több száz hektárban volt mérhető. Számos nehézségbe ütközött a „szocialista tulajdon" megőrzése. Az emberek nem tisztelték, és valóban „össznépinek", azaz szabad prédának tekintették a közös tulajdont. A kolhozban dolgozó birkapásztorok például azzal tudták kiegészíteni keresetüket, hogy a kolhozi tulajdonú birkákkal együtt legeltették a falusiak birkáit, természetesen a közösségi legelőn. Amikor ősszel visszatértek a nyári legelőkről, a kolhozi birkaállománynak mindig híja volt, ami anyagi veszteséget jelentett a kolhoz számára.

A nómenklatúra tagjait úgy is próbára tették, hogy a szovjet titkosszolgálat provokáció céljával névtelen leveleket küldött nekik. Jurij Ilnickij egy ízben nagy kereszttel díszített fekete koporsót kapott, fenyegető levél kíséretében. A nyomozás során kiderült, hogy a titkosszolgálat – közkeletű nevén a KGB – egyik munkácsi rejtett ügynöke volt a túlbuzgó.

2.7. Ideológiai kampányok

Az 1940-es évek második felétől a kárpátaljai kommunisták számára kötelező volt előfizetni egyes időszaki kiadványokra. Olyan körzeti (járási) lapokra fizettek elő, mint a Técsői járási *Червона трибуна (Дружба)* [Vörös fórum (Barátság)] című, vagy az Ungvári járási *Вогні комунізму – Kommunizmus fényei*, a *Закарпатська правда – Kárpáti Igaz Szó* című megyei lap, illetve a *Радянська Україна* [Szovjet Ukrajna] című köztársasági lap. Ezenkívül kötelező olvasmány volt az országos *Правда* [Igazság] című újság, valamint az ugyancsak országos folyóiratok, mint a *Молодий комуніст* [Ifjú kommunista], a *Комуніст* [Kommunista], a *Партійне життя* [Pártélet] és a *Під прапором ленінізму* [A leninizmus zászlaja alatt] és más ehhez hasonlók.

1946-tól kezdve Kárpátalján 16-féle újság jelent meg összesen 67,5 ezer példányban. Ukrán nyelvű volt a megyei *Закарпатська правда* és a *Молодь Закарпаття* és a 13 körzeti (járási) lap, orosz nyelvű a megyei *Закарпатская Украина* (később: *Советское Закарпатье*), magyar nyelvű a *Kárpáti Igaz Szó*, a *Kárpátontúli Ifjúság*. Az Ungvári, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járási lapoknak magyarra fordított változata is volt (sorrendben *Kommunizmus Fényei, Vörös Zászló, Kommunizmus Zászlaja*), a Técsői járási lapot pedig román nyelven is kiadták. A totalitárius állam propagandakiadványai az ország legeldugottabb szegleteibe is eljutottak. 1970-től a *Закарпатська правда* már 130 ezer példányban jelent meg, miközben az időszakban a megyének 1 millió lakosa volt.

1968-ban a Técsői járási Novoszelica [Sósújfalu] községben közel 2 ezer újságelőfizető volt, öt évvel később pedig 2,5 ezer. A falu nyolcosztályos iskolájának pedagógusai 295 darab újságot járattak: a *Правда*-nak 27 előfizetője, a *Закарпатська правда*-nak 40 előfizetője, a *Дружба*-nak 34 előfizetője volt stb. Ezenkívül 794 tanuló 854 orosz és ukrán nyelvű gyermek- és ifjúsági lapra fizetett elő.

Kárpátalján a szovjet időszakban jelent meg a vezetékes rádió. Az ungvári stúdió naponta jelentkezett ukrán és magyar nyelvű adásokkal. Tartalmi tekintetben ez lapszemlét, mezőgazdasági, ipari híreket, szépirodalmi műsorokat, zenét jelentett. Csak 1953 folyamán 450 koncertet, irodalmi rendezvényt, illetve rádiószínházat közvetítettek. A megyei tévéstúdió 1967-ben kezdte meg az adások sugárzását fekete-fehér és színes változatban. 1972-től lehetett fogni Kárpátalján az Ukrán TV adásait. Ehhez 16 átjátszóállomást építettek ki.

A totalitárius rendszernek korlátlanok voltak a lehetőségei a források és a közfigyelem koncentrálása tekintetében azokban az ügyekben, amelyeket a kommunista ideológia megkívánt. 1953-ban ilyen esemény volt Joszif Sztálin halála.

Az országban éppen a finisbe érkezett a „méregkeverő orvosok" pere, ami a zsidóüldözés egyik állomása volt. Kárpátalján ez abban nyilvánult meg, hogy a helyi lapok cikkeket közöltek a cionista fenyegetésről, melynek képviselői „a fehér köpenyes gyilkosok" voltak. Így érkezünk el az akkor tragikusnak mondott „csapás"-hoz. Joszif Sztálin koporsóját 1953. március 9-én helyezték el V. I. Lenin mauzóleumában a moszkvai Vörös téren. A temetés napján Sztálin összes kárpátaljai emlékművénél virágokat helyeztek el az emberek. „A kommunista párt és a szovjet nép vezérének halála mélységes szomorúsággal tölt el nem csak bennünket, hanem a világ összes dolgozóját – ezekkel a szavakkal kezdte gyászbeszédét Joszip Oller, az Ungvári Bútorkombinát pártbizottságának titkára. – Sztálin személyében a számunkra legdrágább embert, elvtársat, apát és barátot veszítettük el." Boksay József festőművész így búcsúzott: „Az én fejem már őszbeborult.

Ám eddigi életem során nem ért még olyan súlyos veszteség, olyan nagy szomorúság, amit most érzek, hogy hírét vettem vezérünk és apánk halálának, aki a kárpátaljaiakat felszabadította az évezredes elnyomás alól." A helyi sajtó garmadával adta közre az ilyen és hasonló szövegeket.

Néhány hónappal később letartóztatták Lavrentyij Beriját, Joszif Sztálin harcostársát. Hivatalosan Nagy-Britannia javára végzett kémtevékenységgel vádolták meg. A kárpátaljai értelmiség ebben az ügyben is kötelességszerűen szólalt meg. „A tudósok, a művészek, a szovjet értelmiség egésze egyöntetűen támogatja a határozott és gyors fellépést az emberhez méltatlan magatartást tanúsító Berija pártellenes és államellenes bűntetteivel szemben" – jelentette ki Mikola Regyko, az Ungvári Állami Egyetem rektorhelyettese. A Técsői járási kolhoztagok is hangot adtak ellenszenvüknek „az imperializmus aljas ügynökét" illetően.

Rövidesen a kárpátaljai fiatalokat a szűzföld meghódítására szólították fel. „Milyen nagyszerű lesz 10–20 év múlva virágzó, burjánzó kerteknek látni Kazahsztán mai pusztaságait. És milyen nagyszerű érzés lesz, hogy ez a mi kezünk munkája, akik a lenini komszomol neveltjei vagyunk, hogy mi, szovjet fiúk és lányok húztuk az első barázdát, melyben dús kalászt hozó búzát és árpát vetettünk" – ezt a lelkes felhívást közölte 1955-ben a sajtó Andrij Vovkaninec (Huszti járási Vörös Partizán Kolhoz) aláírásával.

1957 elején a komszomol irányított hétszáz kárpátaljai fiatalt Donbászra, a „Kárpátaljai komszomol" [Закарпатська комсомольська] elnevezésű bánya építésére. Még ugyanannak az évnek a végén megérkezett Kárpátaljára a jelképes első szénszállítmány, melyet ebből a bányából hoztak felszínre. A bányát tanulmányi kirándulás keretében többször felkeresték kárpátaljai iskolai csoportok.

1961. július 30-án a moszkvai *Pravda* közétette a Szovjetunió Kommunista Pártja harmadik programjának tervezetét. Nem valósult meg az elképzelt álom, miszerint „a szovjet emberek mai nemzedéke már a kommunizmusban fog élni". A pártprogram részleteit az iskolásoknak mindazonáltal kívülről meg kellett tanulniuk.

Paradox helyzet, hogy a szovjet állam ugyanebben az évben kezdett el gabonát vásárolni az USA-tól. Az egyik gabonapálinkát Amerikai Kalásznak [Колос Америки] nevezték el. Nyikita Hruscsov híres kijelentése, miszerint „utolérjük és lehagyjuk" az USA-t, viccek tömkelegét generálta.

Kárpátalja is rendelkezett saját nagy ívű programmal, melynek lényege a vidék „virágzó kertté" való változtatása volt. Ehhez százezer hektár gyümölcsöst és szőlőt kellett volna telepíteni. Fontos ideológiai tartalmat hordozott a V. I. Leninről elnevezett Barátság Almáskert, melyet 1960-ban alapítottak a szovjet–magyar határon a „világ proletariátusa vezére" születésének 90. évfordulója tiszteletére. A fákat két gazdaság – a Beregszászi járási Baktai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás és a Szabolcs-Szatmár megyei vásárosnaményi Barátság Szövetkezet – földjébe ültették. 1967-ben az októberi forradalom 50. évfordulója tiszteletére a magyarországi oldalon újabb 50 hektár gyümölcsössel gyarapították a Barátság Kertet, ami így már összesen 307 hektárt foglalt el, ebből 102 hektár a magyarországi oldalon helyezkedett el. 1969-ben 15 hektáros közös szőlőskertet is telepítettek, a Béke Szőlészetet, melyhez a magyarországi partner a balatonboglári állami gazdaság volt.

A szovjet életmód mindennapi jelszava volt az internacionalista testvériség, barátság és kölcsönös segítségnyújtás. Ennek jegyében a párt utasítására a szovjet városok és ré-

giók testvérkapcsolatokat létesítettek. Ungvár testvérvárosai Vlagyimir (az azonos nevű megye központja) és Ordzsonikidze (Észak-Oszétia), Munkácsé a Moszkva megyei Dmitrov lett. A Beregszászi járás partnerévé az észak-oszét Mozdoki járás és a Csernyivci megyei Kicmanyi járás, a Huszti járásé a Belgorod megyei Valuji járás, az Ungvári járásé a Krasznodari országrész Dinszki járása vált.

A kárpátaljaiak az országon belül az oszétiaiakkal és a bukovinaiakkal, a határon túl a kelet-szlovákiai régióival (Csehszlovákia), Szabolcs-Szatmár megyével (Magyarország), Szatmár megyével (Románia) ápoltak ún. testvérkapcsolatokat. A *Закарпатська правда*, a *Východoslovenské noviny* és a *Kelet-Magyarország* közös lapszámokat is kiadott egy-egy jeles esemény alkalmával, mint a Győzelem Napja, illetve negyedévente tematikus oldalakat cseréltek. Hagyományosak voltak az államhatáron a testvérrégiók által szervezett Barátság Napok.

Alig hihető, hogy a szovjet időszakban több mint ötvenezer kárpátaljai kapott valamilyen kitüntetést. Több százan közülük többször is részesültek kitüntetésben. A Szocialista Munka Hőse címet 45-en kapták meg a megyében, közülük ketten két ízben is. A Szocialista Munka Hőse cím alapításától, 1938-tól 1991-ig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a címet tizenkilencezerszer ítélte oda, ebből 160 ízben kétszer, 16 ízben pedig háromszor. A cím kétszeres birtokosának még életében szülőhelyén vagy munkahelyén bronz mellszobor járt. Kárpátalján két kukoricatermesztő, a nagylucskai Ladányi Hanna és a bilkei Jurij Pitra kapott mellszobrot.

1958. február 26-án kelt rendeletével a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége Lenin rendjellel tüntette ki az Ukrán SZSZK tíz megyéjét: Vinnica, Dnyipropetrovszk, Zaporizsja, Kárpátalja, Kijev, Sztálin (Donyeck), Harkov, Hmelnickij, Cserkaszi, Csernyivci megyét. Kárpátalja az elismerést a gabonafélék, a szőlő, a gyümölcsfélék, a tej, a hús, a gyapjú és egyéb mezőgazdasági termékek termelésében és készletezésében elért eredményeivel érdemelte ki. A kitüntetést Katerina Furceva, az SZKP Központi Bizottságának titkára nyújtotta át Ungváron, ahová Moszkvából érkezett kifejezetten ezzel a céllal. Furceva egyidejűleg Jurij Pitrának is átnyújtotta a Szocialista Munka Hősének járó aranycsillagot. Furceva magával hozta Nyikita Hruscsov személyes ajándékát is Kárpátalja számára: a dolgozó nő portréját.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a történelmi emlékezet masszív ideológiai preszszionak volt kitéve. A legnagyobb vállalkozás az *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область* [Az Ukrán SZSZK városainak és falvainak története. Kárpátontúli terület] című honismereti kiadvány volt, melynek mindkét kötetét 15 ezer példányban adták ki (1969, 1982). A hatalmas terjedelmű munkába több tucat hivatásos történészt és több száz önkéntest, főként pedagógusokat vontak be. Valamivel kisebb példányszámban adták ki az első titkárok, Iván Vas, Jurij Ilnickij, Henrik Bandrovszkij, valamint más megyei vezetők, a „szocialista munka" élenjáróinak, a különböző szintű „pártharcosoknak" stb. könyveit. Ez a bőségesen ontott irodalom erőteljes befolyást gyakorolt a történelmi emlékezetre.

Ukrajna függetlenné válása után gyakorlatilag ugyanazok a szakemberek kaptak megbízást a *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область*-hoz hasonló megavállalkozásokra, mint a megelőző szovjet időszakban, viszont egy kardinálisan új értékrend mentén kellett gondolataikat megfogalmazzák. 1995 és 2008 között jelent meg többek között: *Книга пам'яті України. Закарпатська область* [Az ukrajnai emlékezet könyve. Kárpátontúli terület] két kötetben, a *Книга скорботи України. Закарпатська область* [Az uk-

rajnai gyász könyve. Kárpátontúli terület] hat kötetben, valamint a *Реабілітовані історією. Закарпатська область* [A történelem által rehabilitálva. Kárpátontúli terület] két kötetben. Az első két kiadvány a második világháború időszakával, a harmadik pedig a totalitarizmus ambivalens, egészében véve azonban Kárpátalja történetének tragikus fejezetével foglalkozik.

3. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946

Kárpátalja „Kárpátontúli Ukrajna" néven átmeneti államalakulat volt, mely 15 hónapig, 1944 októberétől 1946 januárjáig állt fenn. Ebben az időszakban az ukrán nyelvet tették hivatalossá a régióban. Jogi értelemben a hatalmat választott képviseleti szervek, a Néptanács és helyben a népi bizottságok gyakorolták. A Néptanács mint a legfőbb államhatalmi szerv az igazgatási funkciók mellett jogalkotó szerepet is betöltött, ezért a tárgyalt időszakban Kárpátontúli Ukrajna kormányának tekinthetjük. A kormányt az elnökség és a megbízotti testület alkotta. A Néptanács számos dekrétumot és határozatot fogadott el. 1944. decemberében megszakította a kapcsolatot a Csehszlovák Köztársaság kormányának helyi képviselőjével, valamint a csehszlovák, illetve a magyar állami tulajdont Kárpátalján a saját tulajdonába vette.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének 1946. január 22-én kelt rendelete Kárpátontúli Ukrajnát az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területének nyilvánította. 1944 végétől 1946 elejéig a régió életében gyökeres változások következtek be.

3.1. Preventív szovjetizálás

Az Orosz Birodalomnak s később a Szovjetuniónak is fontos stratégiai célja volt, hogy befolyását kiterjessze a Duna-medencére (a Kárpát-medence területére) és a Balkán térségére. Amint láttuk, a második világháború végén adott volt a lehetőség, hogy ezt a célt ne pusztán katonai eszközökkel érje el, hanem azt a népakarat megvalósulásaként tüntesse fel.

1944-ben a londoni csehszlovák emigráns kormány kezdeményezésére a BBC rádió ukrán nyelvű adást kezdett sugározni, melynek célközönsége Kárpátalja lakossága volt. Ugyanakkor Moszkvából is elkezdték sugározni a „Kárpátontúli Ukrajna hangja" rádióadást, amely kezdetben nem kérdőjelezte meg a háború után újjáalakuló Csehszlovák Köztársaság területi épségét. Ezzel egy időben 1944 végén, 1945 elején Kárpátalján lezajlott a népi bizottságok első kongresszusa (1944. november 26.). Az újraegyesítésről szóló kiáltványt háromszázezren írták alá, külön kongresszust, illetve konferenciát tartottak a kommunisták, a pedagógusok, az ifjúság, a nők, a szakszervezetek, tömeggyűlésekre került sor annak az összehangolt agitációs-propaganda akciónak a keretében, amely a szovjetizálás immár megváltoztathatatlan tényének volt alárendelve. Mindezen események megvalósíthatósága érdekében a Szovjetunió képviselői számos katonapolitikai intézkedést helyben foganatosítottak.

Először. A František Němec gazdasági és újjáépítési miniszter vezette csehszlovák kormánybizottságot csak Kárpátalja elmaradottabb, délnyugati hegyvidéki területére engedték be, a Csehszlovák Köztársaság kormánymegbízottja hivatalának székhelyéül

Husztot jelölték ki. A régió többi részét, Ungvár, Munkács, Beregszász körzetét hadiövezetnek nyilvánították, amelyre a szovjet hadsereg és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának illetőségét terjesztették ki. 1944. december 3-án Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki arról, hogy megszakít minden kapcsolatot a csehszlovák kormány helyi képviselőjével. December 8-án Němec és a többi csehszlovák hivatalnok elhagyta Kárpátalját, ahol október 28. óta tartózkodtak, s ideiglenesen Kelet-Szlovákiában várták a további fejleményeket.

Másodszor. Megnyitottak 520 toborzóhelyet, ahol önkéntesek jelentkezését várták a szovjet hadseregbe. Ily módon 1944 végéig 640 településen 15.988 személyt mozgósítottak, akik közül 689-en bizonyultak egészségügyileg alkalmatlannak vagy pedig megbízhatatlannak. Többek között hazaküldtek 166 magyar jelentkezőt, mert az „ellenséges" nemzetet képviselték. A Kárpátalján toborzott 15.299 önkéntest az 1. gárdahadseregbe és a 18. hadseregbe sorozták be. A 18. hadsereg vezérkara Ungváron állomásozott a Bercsényi utca 45. szám alatti épületben, a politikai osztály pedig a szomszédos faluban, Nevickén. Az önkéntesek rövid kiképzésben részesültek. A hadtesteket, melyekbe besorozták őket, Lengyelországban, Szlovákiában és Csehországban vetették be. Az önkéntesek toborzása „alkotó módon" történt. A 4. Ukrán Front vezetése kijelölt ötven katonatisztet, akik a katonaság soraiból nyolc–tíz fős agitációs csoportokat hoztak létre, melyek a népi bizottságok támogatásával végigjárták a településeket, élelmiszercsomagokkal és pénzadományokkal kecsegtették az embereket. A kárpátaljai önkéntesek zöme igen szegény családból származott, a nyomorból kerestek kiutat bármi áron. Formailag a kárpátaljai toborzás Antonín Hasala csehszlovák tábornok hatáskörébe tartozott, azonban a 4. Ukrán Front parancsnoksága ezt akadályozni igyekezett. 1944. november 8. és 1945. február 15. között a csehszlovák hadosztályba így is sikerült beszervezni 6.735 kárpátaljait, közülük tizenötöt tiszti rangban. Emlékeztetünk rá, hogy az 1939–1941 között illegálisan a Szovjetunióba szökött és ott a GULÁG lágereibe zárt kárpátaljai közül 1942–1943 között a dél-urali Buzuluk városban mintegy két és fél ezren már csatlakoztak a csehszlovák hadtesthez. A csehszlovák hadtest kárpátaljai származású önkénteseinek nagy része a háború után Csehszlovákiában maradt, 240-en tiszti rangban szolgáltak tovább a csehszlovák hadseregben, közülük hetvenen ezredesi, nyolcan tábornoki rangban.

Harmadszor. Megtorló intézkedéseket foganatosítottak „a hátországnak az ellenséges elemektől való megtisztítása" érdekében. Az ellenséges nemzeteknek nyilvánított magyarokkal és németekkel szembeni akciók azonnal kezdetüket vették, ahogy a szovjet hadsereg Kárpátalja területére lépett. Már 1944 novemberében–decemberében elszigetelték a katonakorú magyar és német férfiakat a 4. Ukrán Front katonai tanácsának 0036. számú határozata alapján. Ugyanakkor Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. január 15-én határozatott hozott „a magyar megszállás időszakában betelepített székely útépítő munkások" kitelepítéséről is.

Negyedszer. Kárpátalján szovjet mintájú államhatalmi jelképeket, igazságszolgáltatást és karhatalmat rendszeresítettek. A Néptanács dekrétumban rendelkezett Kárpátontúli Ukrajna himnuszáról és zászlajáról, melyek demonstratívan szovjet eredetűek voltak. 1944. december 9-én önkéntes népi druzsinákat (katonai elven szervezett karhatalmi alakulatokat) hoztak létre, 1944. december 18-án első ízben ült össze a Rendkívüli Bíróság, melynek célja „a nép ellenségeivel" való leszámolás volt.

Ötödször. Államosították vagy az állam szigorú ellenőrzése alá vonták az ipart, a közlekedést, a kereskedelmet, a földet. A lakosságnak munkát, pihenést, anyagi és egészségügyi ellátást, nyugdíjat, anyanyelvű oktatást ígértek. A munkához való jog biztosításának jelszavával államosították a gyárakat és üzemeket, megígérték a munkanélküliség felszámolását, a tervgazdálkodás bevezetését. 1945 januárjában került állami tulajdonba a Latorca Rt., lefoglalták a perecsenyi [Perecsin], szolyvai [Szvaljava], nagybocskói [Velikij Bicskiv] vegyi üzemeket. A munkásoknak és alkalmazottaknak 8 órás munkanapot és 48 órás munkahetet, egy év munkaviszony után minden évben 14 napos fizetett szabadságot biztosítottak. A Schönborn grófok szentmiklósi [Csinagyijevo] kastélyában szakszervezeti üdülőt, Szinyákon szanatóriumot nyitottak. Minden intézkedés, melyek többsége erősen populista jellegű volt, Kárpátalja szovjetizálásának célját szolgálta. A folyamat, mely már akkor kezdetét vette, amikor a szovjet–csehszlovák megállapodások még a háború előtti csehszlovák határok elismeréséről szóltak, igen gyorsan lezajlott, az előtt, hogy Kárpátalja hivatalosan is a Szovjetunió fennhatósága alá került volna.

Kárpátalja preventív szovjetizálása tehát időben megelőzte – előkészítette – az államijogi helyzet formális rendezését. A Kárpátalján történtek szimbolikus kezdetét jelentették a szovjet befolyás kiterjesztésének a háború utáni egész közép-európai térségre.

3.2. A csehszlovák kormánymegbízotti hivatal

1944 júliusában a Csehszlovák Köztársaság kormánymegbízottjává nevezték ki a felszabadított Podkarpatszka Rusz területére a cseh származású František Němecet, az emigráns kormány ipari miniszterét, helyettesévé a szlovák Rudolf Viest tábornokot, politikai tanácsadóvá pedig a kárpátaljai ukrán származású Iván Turjanicát, a csehszlovák hadtest tisztjét. A felszabadított terület katonai parancsnoka a cseh Antonín Hasal-Nižborský tábornok lett.

František Němec, az emigráns csehszlovák kormány minisztere és kárpátaljai megbízottja 1944. október 28-án Huszton proklamációt tett közzé, melyben arról tájékoztatott, hogy a Csehszlovák Köztársaság elnökének alkotmányos dekrétuma értelmében megalakult a felszabadított kárpátaljai terület adminisztrációja, melynek élén kormánymegbízott áll.

A csehszlovák államhatalom ideiglenes helyi szervei a katonai parancsnokságok és népi bizottságok voltak. Němec 1944. november 7-én utasításba adta, hogy tartóztassák le mindazokat a személyeket, akik a müncheni konferencia utáni időszakban államellenes cselekményekben vettek részt. Ez alatt értették azokat, akik tagjai voltak valamilyen ukrán, ruszin, magyar és német ultraradikális („fasiszta") szervezetnek, illetve a karhatalmi szervek munkatársai vagy velük együttműködő ügynökök voltak. A nemkívánatos személyek sorában első helyre kerültek a Kárpáti Szics (Kárpáti Ukrajna időszakának legális félkatonai szervezete) tagjai, valamint Bródy András és Fenczik István csehszlovák időszakbeli pártjainak tagjai. Mind Bródy, mind Fenczik ekkor még a magyar parlament képviselői voltak.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa ugyanígy járt el, a nemkívánatos személyek listáját azonban tovább bővítette azokkal a személyekkel, akik szabotálták a Néptanács határozatait, szovjetellenes (értsd a szovjet hadsereg ellen irányuló) propagandát folytattak vagy

etnikai és felekezeti ellenségeskedés szítottak. A Néptanács eszköze ezekben az ügyekben az 1944. december 18-án létrehozott Rendkívüli Bíróság volt.

A csehszlovák kormánymegbízotti hivatal igyekezett miden területen megnyilvánulni. Például a Magyar Királyság 27-féle postabélyegzőjét 1944 decemberétől oly módon használták néhány hónapon keresztül a „csehszlovák zónában", hogy külön bélyegzővel ráütötték a ČSP (csehszlovák posta) feliratot.

Ugyanígy járt el Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa is 1945 februárjában–márciusában: a „Magyar Királyság" feliratú postabélyegzőt három soros felirattal felülbélyegezték: Пошта / Закарпатська / Україна [Kárpátontúli Ukrajna postája]. Május–augusztus folyamán négyféle saját bélyegzőt is kibocsátottak: a vörös hadsereg katonái sisakban, háttérben zászlóval és hegyekkel; széttépett lánc; láncait tépő kezek; ötágú csillag sarlóval és kalapáccsal. Kárpátontúli Ukrajna saját bélyegein nem tüntették fel, hogy a megjelölt összeget milyen pénznemben kell érteni, valójában fillért és pengőt értettek alatta. A bélyegeket 1945. november 15-ig használták, utána a Szovjetunió bélyegei kerültek forgalomba.

3.3. Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak első kongresszusa

František Němec, a csehszlovák kormánymegbízotti hivatal vezetője 1944. november 21-ére Husztra tanácskozást hívott össze azzal a céllal, hogy megválasszák a tartománygyűlést. Azonban a csehszlovák adminisztráció bármiféle érdemi ténykedését megakadályozta a 4. Ukrán Front parancsnoksága, amelynek egyre több helyi szimpatizánsa akadt.

1944. november 26-án Munkácson tartották meg Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak első kongresszusát. Ez volt az első és az utolsó ilyen fórum. A kongresszust az egyik legidősebb küldött, Mihajlo Dragula, a munkácsi népi bizottság elnöke, gimnáziumi tanár nyitotta meg, aki a két világháború közötti időszakban a ruszofil irányzat képviselője volt. A két legfontosabb beszédet a szintén ruszofil Szova Péter, az ungvári népi bizottság elnöke és az ukrán irányzatú Iván Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára tartotta. A vitában felszólalt 12 küldött, akik különböző településeket és társadalmi rétegeket képviseltek. A kongresszus végén a küldöttek kiáltványt fogadtak el „Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesüléséről". A kiáltvány szövegét Dmitro Tarahonics, az Ökörmezői [Mizshirja] járási népi bizottság elnöke olvasta fel.

A kiáltvány szövegét a jelen levő 663 küldött egyhangúlag fogadta el. A küldötteknek alig több mint egyharmada volt tagja a kommunista pártnak. 263 települést képviseltek. Pontos kvóták nem voltak meghatározva, a kisebb településeket 1–2, a nagyobb településeket 3–4 vagy több küldött képviselte. Nemzetiség szerint 621-en ukránok, 26-an magyarok, 5-en oroszok, 4-en zsidók, 2–2-en románok, németek, szlovákok voltak, 1 pedig cigány. A küldöttek között volt 14 pap is (11 pravoszláv és 3 görög katolikus), valamint 13 nő (közte két magyar). A teremben jelen volt 116 „vendég" is, közte Lev Mehlisz altábornagy, a 4. Ukrán Front parancsnokának politikai helyettese, Leonyid Brezsnyev ezredes, a 18. hadsereg politikai osztályának vezetője (1964 és 1982 között a Szovjetunió vezetője, az SZKP Központi Bizottságának főtitkára), Szergej Tyulpanov ezredes, a 18. hadsereg politikai osztálya 7. csoportjának vezetője (ez a csoport volt felelős a polgári lakosság körében folyta-

tott munkáért). Tyulpanov ugyanakkor Iván Turjanicának, a Néptanács elnökének tanácsadója is volt. Ez a három katonatiszt irányította és felügyelte Kárpátalja szovjetizálását.

Az újraegyesítést kimondó kiáltványt a kongresszus utáni egy hónapban közel 300 ezren írták alá, azaz csaknem a teljes választókorú felnőtt lakosság. A csehszlovák hivatalnokok megpróbáltak ellenpropagandát kifejteni, de az hatástalan volt a Néptanáccsal szemben, amely mögött ott állt a szovjet hadsereg, a politikai vezetéssel együtt. A magyarok lakta Gödényháza [Hugya] községben (Nagyszőlősi járás) például a csehszlovák ellenpropaganda következtében a kiáltványt először csak 30-an írták alá, ám miután a Néptanács összehívta a falugyűlést, már 478-an. Noha a körülmények folytán gyakorlatilag értelmetlen volt, az aláírási kampányban mégis előfordultak hamisítások.

A sorsdöntőnek bizonyult 1944. november 26-i munkácsi kiáltvány szövege a történelmi múlttal is foglalkozik, különösen súlyosan ítéli meg a csehszlovák és a magyar időszakokat. A magyarokat és a németeket kollektív bűnösnek bélyegzi. A kiáltvány hangsúlyozza, hogy az újraegyesítés gondolata nem újkeletű. Ilyen értelmű határozatot hozott az 1918. december 18-i máramarosszigeti és az 1919. január 21-i huszti népgyűlés is. Ugyanakkor az 1944-es kiáltvány azt elhallgatja, hogy a máramarosszigeti és a huszti határozatok elfogadói nem a bolsevik Szovjet-Ukrajnához, hanem a független Ukrán Népköztársasághoz akartak csatlakozni, mely államalakulatot a kommunisták később könyörtelenül felszámoltak.

A munkácsi kiáltvány utolsó része felsorolja Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa első kongresszusának határozatait: a régió kiválik Csehszlovákiából, csatlakozik Szovjet-Ukrajnához, megválasztják a Néptanácsot és többek között az újraegyesítés törvényi rendezéséért felelős különmegbízottat.

A munkácsi kongresszus küldöttei elfogadtak egy felhívást is az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság parlamentjéhez és kormányához – a Legfelsőbb Tanács Elnökségéhez és a Népbiztosok Tanácsához, melyben kérték Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnához (az USZSZK-hoz), a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének (az SZSZKSZ) egyik tagköztársaságához való csatolását.

3.4. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa

A népi bizottságok 1944. november 26-i munkácsi kongresszusán megválasztották a legfőbb államhatalmi szervet, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, amely 17 tagból állt. Közülük tizennégyen alkották a kormányt: az elnök, két elnökhelyettes, 11 megbízott (osztályvezető) és három tag, akik nem töltöttek be egyéb külön funkciót. Jogi értelemben a Néptanács Kárpátontúli Ukrajna törvényhozó és legfelső végrehajtó-rendelkező szerve volt.

A Néptanács elnökévé pártembert választottak, a kommunista Iván Turjanicát, elnökhelyettesekké pedig két helybeli ruszofilt: Szova Péter városi hivatalnokot és Petro Lintur gimnáziumi tanárt. A Néptanács elnöke az államalakulatot nemzetközi színtéren is jogosult volt képviselni.

A Néptanács tizenhét tagja közül csak öten voltak kommunisták, négyen szimpatizánsok, nyolcan pártonkívüliek, akik korábban valamelyik más párt tagjai voltak. Etnikai hovatartozás szerint hét–hét ukránnak, illetve „orosznak" (ruszofil), kettő zsidónak mondta

magát, egy személy pedig nem határozta meg az etnikai identitását, pontosabban nem választotta sem az „ukránt", sem az „oroszt".

A Néptanács 1944. december 5-i dekrétumával megszakított minden kapcsolatot a csehszlovák kormánymegbízotti hivatallal, s erre utasította a helyi hatalmi szerveket is. Néhány nappal később, december 9-én a Néptanács megtiltotta, hogy a csehszlovák hatóságok Kárpátalján a csehszlovák hadtestbe toborozzanak.

Sajátos fejlemény, hogy az 1940-es évek második felében, illetve az 1950-es évek elején szovjetellenesség vádjával elítélték az 1944-es munkácsi kongresszus 25 küldöttét, valamint a kárpátukrán kormány két tagját: a Néptanács igazságügyi megbízottját, Sztepan Boreckijt és a szociális ügyi megbízottat, Homa Csekánt. A totalitárius rendszer gyakran nyúlt ahhoz az eszközhöz, hogy saját kádereinek sorait is megritkította azzal a szándékkal, hogy a közigazgatási-hatalmi ágat még elkötelezettebbé és rendíthetetlenebbé tegye.

Kárpátontúli Ukrajna mint átmeneti államalakulat népi demokratikus elvűnek nevezett berendezkedése a szovjet mintát követte. A politikai bázist a sajátos helyi hatalmi szervek: a települési és járási népi bizottságok, valamint regionális szinten a Néptanács képezte. A falusi és városi népi bizottságokat a 18. életévüket betöltött polgárok közgyűlés keretében, a járási bizottságokat a települési népi bizottságok képviselői választották meg. A választásra való jogosultságnak és a megválaszthatóságnak csak életkori megkötése volt, egyéb feltételeket nem támasztottak.

Az 1945. február 9-én kelt 39. számú dekrétum szabályozta a helyi népi bizottságok létszámát. Demográfiai mutatókat, azaz a falu, a város vagy a járás lakosságának lélekszámát vették figyelembe. Falusi népi bizottságokba legkevesebb 9 (az ezer fő alatti településeken) és legtöbb 36 tagot választottak (a több mint ötezer lakosú településeken), a városi népi bizottságokba minimum 36 (a húszezer fő alatti lakosú városok esetében) és maximum 42 tagot választották (a húszezer fő fölötti városok esetében), a járási népi bizottságokban a képviselők száma 18 (negyvenezer fős lakosságszám alatt) és 36 között mozgott (több mint százezres lakosság esetében). A régióban összesen 561 falusi és városi, valamint 13 járási (körzeti) népi bizottság jött létre. A helyi népi bizottság végrehajtó szerve az elnökség volt, amely elszámolással tartozott a bizottság irányában. Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt és Máramarossziget (az utóbbi röviddel később Romániához került) önálló közigazgatási egységek voltak, melyek közvetlenül Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának voltak alárendelve. A népi bizottságok egyidejűleg töltötték be az államhatalmi és helyi önkormányzati szerv szerepét. Ezenkívül a városi és a járási népi bizottságok megválasztották a bírákat, akiknek a kinevezését a Néptanács elnöke hagyta jóvá.

A normaalkotási tevékenység dekrétumok, határozatok, instrukciók és rendelkezések kibocsátásában realizálódott. Mindezek a dokumentumok a hivatalos közlöny (*Вісник Народної Ради Закарпатської України* [Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye]) publikálásának napján léptek hatályba. Fontos szerepe volt a propagandában a *Закарпатська правда* című kommunista napilapnak. Kezdetben, 1944. november 3-tól két hasábos lapként jelent meg négyezer példányban, 1944. november 24-től pedig nyolcezer példányban. Az első felelős szerkesztő Iván Turjanica, a Néptanács elnöke volt.

1944. decemberében a Néptanács végrehajtotta a termőföldek, erdők, vasutak, villanytelepek, gyárak, üzemek, bányák, bankok, kereskedelmi vállalatok és tanintézetek úgynevezett prevenciós államosítását.

Kárpátontúli Ukrajna Népbankja lett a régió egyetlen bankja. 1945 közepéig a helyi lakosság rendkívül bizalmatlan volt a szovjet rubel iránt, ezért a polgári lakosság otthonaiban elszállásolt szovjet katonaság is csehszlovák koronában kapta meg a pénzbeli járandóságot.

A tárgyalt időszakban az árképzést Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa szabályozta, a betartatását pedig az egyes települések népi bizottságai ellenőrizték. 1944 végén, 1945-ben háromféle pénznem volt forgalomban: a magyar pengő, a csehszlovák korona és a szovjet rubel.

Egy mázsa búzát 26 pengőért, az árpát 24,5 pengőért, egy kilogramm szappant 5,3 pengőért adtak. Egy liter borért 2 pengőt, a pálinkáért 10 pengőt kértek. Egy kilogramm hús 24 pengőbe, a konyhasó pedig fél pengőbe került. Az ellátás akadozott. Novoszelica község 1945 novemberében 170 kilogramm szappant kapott összesen.

Az árucikkeken nem egyszer kétféle pénznemben is feltüntették a fizetendő összeget. Ennek alapján össze tudjuk hasonlítani a korabeli váltási arányt: 1 kilogramm cukor 13 pengőbe vagy 29 koronába került, egy darab háztartási szappan (40 dkg) 6,34 pengőbe vagy 14 koronába, 1 kilogramm hering 15 pengőbe vagy 33 koronába került.

Az ipar és a kereskedelem végleges államosítására 1945 augusztusában került sor. Addig a kiskereskedők, bolttulajdonosok Magyarországról, Romániából, Csehországból és Szlovákiából hozták be az árut. A bizonytalan helyzet, az áruhiány következtében virágzott a feketekereskedelem. 1945 első negyedében Kárpátalján a 243 iparvállalatból 174-ben (72%) vették fel a munkát (tizenhatezer munkás).

1945. február 28-án a Néptanács napirendre vette a földreformot, melynek keretében 54,5 ezer embernek 52,7 ezer hektár földterületet juttattak. A népi bizottságok a földnélkülieket és a kevés földdel rendelkezőket, a munkásokat és az alkalmazottakat ingyenesen földhöz juttatták. A kiutalt földrészlegek nagysága nem haladhatta meg az 1.000 négyzetmétert. A földet a nagybirtokosoktól és „a nép árulóitól" kobozták el. A szétosztott földek között volt szántóföld, kaszáló, legelő, valamint ide tartoztak az 1 hold (körülbelül fél hektár) alatti gyümölcsösök és a 10 hold (körülbelül 6 hektár) alatti szőlőültetvények. Az ennél nagyobb területű gyümölcsösöket és szőlőültetvényeket a népi bizottságok kertészeti és ipari szövetkezeteknek adták át. Az egy gazdaságra jutó földterület az alföldi részen nem haladhatta meg a 40 holdat (24 hektárt), helyvidéken pedig az 50 holdat (30 hektárt). Az erdők teljes egészében állami tulajdonba kerültek.

Ezzel párhuzamosan került sor a közoktatás reformjára. Kötelezővé vált a hétosztályos iskola, szétválasztásra került az oktatás és az egyház. Az 1944/1945-ös tanévben Kárpátalján 560 elemi, 30 polgári iskolában, valamint 6 gimnáziumban folyt oktatás. A következő tanévben, 1945 szeptemberétől újabb 101 tanintézet nyitotta meg kaput, 505 elemi, 165 nem teljes középiskola (általános iskola) és 27 középiskola működött, közte magyar, román és szlovák nemzetiségi iskolák. Minden tanintézetben kötelező tantárgy volt az orosz nyelv. 1945 tavaszán a 140 ezer iskolaköteles gyerekből mintegy 100 ezer (71 százalék) járt ténylegesen iskolába. Szociális helyzettől, felekezeti hovatartozástól függetlenül minden gyermek számára lehetővé vált az iskolába járás, illetve kötelezővé vált a hét osztály elvégzése. A papi szemináriumok kivételével minden tanintézet állami tulajdonba került. 1945 márciusában került megrendezésre az első diákolimpia (tantárgyi verseny), ekkor még egyetlen tárgyból (népművészet).

Ebben az időszakban nyílt meg Kárpátalja első felsőoktatási intézménye. 1945. július 19-én a Néptanács és Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának

titkársága közös határozatot adott ki „a Kárpátukrán Egyetem alapításáról". Ez az intézmény ma az Ungvári Nemzeti Egyetem.

A végső cél nem az állam életképessé tétele volt, hanem a szovjetizálás, azaz a Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülés a Szovjetunió keretei között. Kiderül ez többek között a hivatali eskü szövegéből is, melyet a Néptanács hagyott jóvá. A hivatali eskü szövege így kezdődött: „Én, Kárpátontúli Ukrajna állampolgára, ünnepélyesen esküszöm, hogy hű leszek Hazámhoz, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához és Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságai első kongresszusának Kiáltványához, mely kimondta az újraegyesülést és a Csehszlovákiából való kiválást."

A Néptanács 1945. január 12-én kelt 27. számú dekrétuma értelmében a Szovjetunió himnusza lett Kárpátontúli Ukrajna himnuszává is, mindenféle változtatás nélkül. Kárpátontúli Ukrajna állami zászlaja 1:2 arányú vörös lobogó, a zászlórúd felőli felső sarokban arany sarló, kalapács és ötágú vörös csillag arany szélekkel, valamint arany betűs felirat: „Éljen Kárpátontúli Ukrajna és Szovjet-Ukrajna újraegyesülése".

1945. március 14-én a Néptanács kezdeményezte a települések, az utcák és terek nevének megváltoztatását ideológiai alapon. Minden faluban és városban kötelezővé tették, hogy utcákat nevezzenek el „a mártírokról és a hősökről, akik a nép ügyéért folytatott harcban vesztették életüket". A kommunista emlékezetpolitika szolgálatában a köztereket javarészt olyan személyiségekről nevezték el, akiknek semmi köze nem volt Kárpátaljához.

1944. decemberében a Néptanács létrehozta a népi milíciát (rendőrséget) és a népi druzsinákat. Az utóbbiak olyan irreguláris fegyveres erők voltak, amelyeket a közrend fenntartására voltak hivatottak. 1945 januárjában a Huszti járásban (körzetben) például a népi druzsinának 120 tagja volt. A druzsinák szakaszokból és századokból álltak. A törzskart egy a Szovjetunió Hőse címmel kitüntetett szovjet tiszt, Olekszandr Tkanko vezette. 1945 decemberében a népi milícia és a népi druzsinák irányítására létrehozták Kárpátontúli Ukrajna belügyi igazgatóságát. Több mint egy évig, már 1945 szeptemberétől 1945 októberéig a főparancsnok Pjotr Szoprunenko vezérőrnagy volt, aki a szovjet GULAG-ok révén vált hírhedtté. 1939–1943-ban Szoprunenko a Szovjetunió belügyi népbiztosságának (belügyminisztériumának) alárendelt Hadifogoly- és Internálttáborok Igazgatósága vezetője volt. Ő dolgozta ki, illetve közvetlenül felügyelte annak a műveletnek a végrehajtását, melynek keretében 1940 tavaszán közel huszonkétezer lengyel hadifoglyot gyilkoltak le, többek között a katyńi erdőben (Szmolenszk megye, Oroszország).

1944 decemberében és 1945 januárjában Kárpátontúli Ukrajnában kialakították az új ügyvédi, ügyészségi és bírósági rendszert. A bíráskodás a népi bíróságok, a Legfelsőbb Népbíróság, valamint az utóbbi külön kollégiuma, a Rendkívüli Bíróság feladatköre volt. A Rendkívüli Bíróság a „nép ellenségeivel" kapcsolatos ügyekre szakosodott. A Legfelsőbb Népbíróság és a Rendkívüli Népbíróság elnöki tisztét egyetlen személy töltötte be, a 26 éves volt partizán, Vaszil Ruszin, aki nem rendelkezett semmiféle jogi végzettséggel.

A Néptanács elnöke a Néptanács határozata alapján legfőbb ügyésznek a ruszofil Iván Andraskót nevezte ki, aki a háború előtt a prágai Károly Egyetemen szerzett jogi diplomát. A legfőbb ügyészség tevékenysége, vezetőjének jogi végzettsége ellenére, nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy Kárpátontúli Ukrajna nem volt jogállam. A totalitárius rendszer felülírta a meglehetősen feltételes „szocialista jogot" is.

3.5. Ukránok a szomszédos államokban

Az etnográfiai határok az ukránság tekintetében nem estek egybe Kárpátontúli Ukrajna határaival. Ugyanakkor az államformáció keretében történteket élénk érdeklődéssel kísérték a határokon túl élők. A Szovjetunió azonban elérte azt a célját, hogy stratégiai támaszpontja legyen a Kárpát-medencében, ahonnan ellenőrizni tudja a „népi demokrácia" (később a „szocialista tábor") országait, kijátszva az ukrán kártyát.

Máramarosszigeten (ma Sighetu Marmației, Románia) 1945. február 4-én a helybeli lakosság kezdeményezésére összeült a Máramarosszigeti járás (körzet) népi bizottságainak első kongresszusa. A kongresszuson döntöttek a Kárpáti Ukrajnához való csatlakozásról és Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésről. A kongresszuson 426 küldött és 133 vendég volt jelen. A küldöttek többsége, 339-en, ukránok voltak, valamint 47-en magyarok, 15-en románok, 25-en pedig egyéb nemzetiségek képviselői. Az ukrán falvakból 46 petíció támogatta az újraegyesítést. A petíciókat közel negyvenezren írták alá. A máramarosvidéki ukránok jelentős része önkéntesen belépett a szovjet hadseregbe és harcolt a 4. Ukrán Front katonájaként. Csak Ruszkovo faluból 130 önkéntes származott, akik közül 62-en elestek a harcok során. Moszkva azonban ignorálta a máramarosszigeti kongresszust, s a területet átadta Romániának.

Kelet-Szlovákiában is maradt közel 250 ukrán település, melyekben az 1950–60-as években a hivatalos adatok szerint hatvanezer ukrán élt, a háború előtt pedig több mint százezer. Ugyanakkor számos olyan település is a régióhoz került, melyek lakossága abszolút többségben magyar vagy román nemzetiségű volt.

1945. március 1-jén Eperjesen [Prešov] az ukrán települések küldötteinek kongresszusán megalakították az Eperjesi Ukrán Néptanácsot, amelyik szintén állást foglalt az ukrán etnikai területek egyesítése és az Ukrán SZSZK-val való „újraegyesítés" mellett. Erről tanúskodik a kongresszusi határozat, valamint azok az üdvözlő táviratok, melyeket a kongresszus küldöttei Nyikita Hruscsovhoz, az Ukrán SZSZK vezetőjéhez és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához intéztek. 1945 nyarán aláírásgyűjtő kampány indult az Eperjesi járásban, hogy a terület Kárpátontúli Ukrajnához csatlakozhasson. A Szovjetunió jóváhagyásával a csehszlovák hatóságok azonban leállították a kezdeményezést.

1945. október 10-én összeült az eperjesi helyi és járási népi bizottságok második kongresszusa. A 312 küldött minden olyan kelet-szlovákiai települést képviselt, ahol ukránok éltek. A kongresszus azonban ezúttal mérsékeltebb határozatot hozott, követelte, hogy az ukránokat ne tekintsék nemzeti kisebbségnek, hanem az ukránok és a szlovákok egyenlő jogokkal rendelkezzenek a közélet minden területén.

A görög katolikus egyházközségek nyilvántartása szerint 1949 februárjában Kelet-Szlovákiában mintegy kétszázezer ukrán élt. A csehszlovák belügyminisztérium szerint azonban számuk nem haladta meg a negyvenötezret.

1952 decemberében betiltották az Eperjesi Ukrán Néptanácsot, s helyette 1954-ben megalakult a (csehszlovákiai) Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége.

A szomszédos országokban az etnikai kisebbségek helyzete számos kívánnivalót hagyott maga után. Az ukránság Csehszlovákiában, de még inkább Romániában elnemzetietlenítő praktikák és asszimilációs törekvések elszenvedője volt.

3.6. A szovjet–csehszlovák tárgyalások és egyezmény Kárpátalja sorsáról

A második világháború éveiben a szovjet–csehszlovák kapcsolatok állandó témája volt Podkarpatszka Rusz kérdése, azé a közigazgatási területé, amely két évtizeden keresztül a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott.

A kárpátaljai ukrán lakosság nagy része az egységes ukrán államhoz akart tartozni, ami találkozott a Szovjetunió katonapolitikai törekvéseivel közép-európai terveit illetően. Amikor a szovjet hadsereg a de jure Csehszlovákiához tartozónak tekintett Kárpátalja területére lépett, megsértette az 1941. július 18-i és az 1944. május 8-i kétoldalú egyezményeket, valamint az 1943. december 12-i szerződést. Ezek a dokumentumok elismerték Csehszlovákia háború előtti határait, és a szovjetek kötelezték magukat, hogy a régiót azonnal átadják a csehszlovák polgári igazgatás hivatalnokainak.

A Szovjetunió és Csehszlovákia 1945 januárjában tárgyalásokba kezdett Kárpátaljának Ukrajnához csatolása – „újraegyesítése" – érdekében. Határkérdésben kiindulási alapnak az 1939 eleji Kárpátalja–Szlovákia határt tekintették. Emlékeztetünk arra, hogy a Szovjetunió volt az egyetlen ország, amelyik elítélte Cseh- és Morvaország Németország, valamint Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállását 1939. március közepén. Ugyanakkor a Szovjetunió maga sem cselekedett másként, amikor a Molotov–Ribbentrop paktum alapján 1939. szeptember 17-én bevonult Lengyelországba. Kelet-Galíciát és Nyugat-Volhíniát is az újraegyesítés doktrínájára hivatkozva csatolták el. A második világháború Németország és a Szovjetunió közös fellépésével vette tehát kezdetét azzal az egyértelmű céllal, hogy újrarajzolják Európa térképét.

Edvard Beneš, Csehszlovákia emigrációban élő volt köztársasági elnöke azon kevés európai politikus közé tartozott, aki üdvözölte a nyugat-ukrán területek szovjet megszállását. Ezt 1939. szeptember 22-én Londonban közölte Iván Majszkij (Lyahoveckij) szovjet követtel. Ezen a találkozón első ízben esett szó Podkarpatszka Rusz háború utáni lehetséges sorsáról. Benešnek kétféle elképzelése volt: a régió kerüljön vissza Csehszlovákiához, vagy kapja meg a Szovjetunió, de semmiképp sem kerülhet Magyarország vagy Lengyelország fennhatósága alá. Ezek a felvetések nyilvánvalóan taktikai megfontolásból eredtek: a Szovjetuniót szövetségesnek kellett megnyerni a München előtti Csehszlovákia visszaállítása érdekében.

A Szovjetunió elsőként ismerte el az emigráns csehszlovák kormányt, s több egyezményt is kötött vele. Az 1941. július 18-i megállapodás lényege az volt, hogy együttműködnek a nácizmus elleni harcban, és a Szovjetunióban létrehoznak egy csehszlovák katonai alakulatot. Ebbe az alakulatba azoknak a kárpátaljaiaknak is megengedték a belépést, akik elégedetlenek voltak a magyar uralommal, és 1939–1941 között átszöktek a határon a Szovjetunióba, ahol azonban kivétel nélkül minden menekültet (illegális bevándorlót) GULÁG-okba száműztek. Az 1943. december 12-i barátsági, segélynyújtási és a háború utánra szóló együttműködési szerződésben a Szovjetunió elismerte Csehszlovákia határait az 1938. január 1-jei állapot szerint. Az 1944. május 8-i egyezmény kimondta, hogy az ellenség kiűzése után a szovjet hadsereg azonnal átadja a terepet a csehszlovák közigazgatásnak. Ám ahogy a front elérte Kárpátalját, azonnal nyilvánvalóvá váltak a szovjet vezetés valódi céljai. A csehszlovák emigráns kormány tiltakozására Joszif Sztálin Edvard Benešhez címzett 1945. január 23-i levelében úgy fogalmazott, hogy a szovjet kormány

„nem tilthatta meg Kárpátontúli Ukrajna népének, hogy kifejezze nemzeti akaratát", de kész a tárgyalásokra egy mindkét fél számára megfelelő időpontban.

A győztes nagyhatalom katonapolitikai szempontból stratégiai szerepet tulajdonított Kárpátaljának, ezért a front nem keresztülvonult annak területén, hanem egyúttal kijelölte az új szovjet határokat is.

Az 1945. április 5-én elfogadott kassai kormányprogram VII. fejezete kimondta: az új csehszlovák kormány gondoskodik arról, hogy mielőbb megoldódjék Kárpátontúli Ukrajna kérdése, amelyet ezen országrész lakossága maga vetett fel. A kormány óhaja, hogy ez a kérdés a kárpátukrán nép demokratikusan kinyilvánított akarata szerint, valamint a Csehszlovákia és a Szovjetunió közötti teljes barátság jegyében oldódjék meg, s meggyőződése, hogy ez valóban így is lesz. A kormány ebben az értelemben megtesz minden szükséges előkészületet. Edvard Beneš köztársasági elnök Kassára látogatott, Kárpátaljával pedig Nyikita Hruscsov, Szovjet-Ukrajna vezetője ismerkedett személyesen.

Kárpátalja kérdése nem vált széles körű nemzetközi vita tárgyává, hanem két ország kötött szerződést hovatartozásáról. San-Franciscóban, az ENSZ alapító konferenciáján részt vevő Dmitrij Manuilszkij ukrán külügyi népbiztos (külügyminiszter) az 1945. május 22-én tartott sajtókonferencián bejelentette, hogy Kárpátalja békés megegyezéssel válik a Szovjetunió részévé. A bejelentést a közvélemény tartózkodással fogadta.

1945. június 29-én Moszkvában Joszif Sztálin generalisszimusz jelenlétében írták alá a Szovjetunió és Csehszlovákia szerződését Kárpát-Ukrajnáról. Az aláíráson nem vett részt egyetlen ukrán diplomata sem, illetve Kárpátalja sem képviseltette magát. A szerződés három nyelven – ukránul, oroszul és szlovákul – készült. A szerződéshez csatolt jegyzőkönyv a határmegállapító és a felszámolási bizottságról, valamint az optálásról (lakosságcseréről) rendelkezett. Meghatalmazottakká Vjacseszlav Molotovot, a szovjet Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettesét és külügyi népbiztost, illetve Zdeněk Fierlinger miniszterelnököt és Vladimír Clementis külügyminisztert nevezték ki.

Másnap, 1945. június 30-án az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának hetedik ülésszaka törvénybe foglalta Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülését. A szerződést néhány hónappal később, 1945. november 22-én Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége ratifikálta, amivel az formálisan is jogerőre emelkedett.

A két cikkből álló szerződés 1. része kimondta, hogy Kárpát-Ukrajna (a csehszlovák alkotmány megnevezése szerint: Podkarpatská Rus) a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával és ennélfogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik.

A Szlovákia és Kárpát-Ukrajna között 1938. szeptember 29. napján fennállt határok, az eszközölt módosításokkal, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság közötti határokká lesznek.

A Kárpátalja és Magyarország közötti határok az 1938. január 1-jei állapot szerint lettek megállapítva. Magyarország az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt magyar fegyverszüneti egyezmény, valamint az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés alapján lemondott az első bécsi döntés után megszállt és visszacsatolt területekről.

A magyar és német megszállók kiűzése, valamint 1945. június 29-én a szovjet–csehszlovák szerződés aláírása Kárpátalját a totalitárius szocializmus útjára állította, ami

egyidejűleg jelentett modernizációt, illetve olyan politikai és gazdasági körülményeket, melyek a lakosság etnikai és társadalmi szerkezetét gyökeresen megváltoztatták.

3.7. Terület- és lakosságcsere

A Kárpátontúli Ukrajnának nevezett államalakulat időszakában számos kárpátaljai menekült Csehszlovákiába és Magyarországra. Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződéshez csatolt jegyzőkönyv lehetővé tette az optálást (az állampolgárság szabad megválasztását) a Kárpátontúli Ukrajnában élő cseh és szlovák, valamint a Csehszlovákia területén (Szlovákia kerületeiben) élő ukrán és orosz személyek számára. A szerződés 1945 novemberében lépett életbe, miután mindkét ország ratifikálta. Az optálásokra a következő évben, 1946-ban került sor. Ennek eredményeképpen közel tizenkétezer eperjesvidéki lakos lett szovjet állampolgár (az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Voliny és Rivne megyékben telepítették le őket), és mintegy tízezer kárpátaljai pedig csehszlovák állampolgárságot kapott.

Munkácson 1.402 fő jelentkezett, hogy szeretne áttelepülni, az engedélyt azonban csak 194-en kapták meg. Többek között nem vállalkozott az új rezsimmel való szembenézésre, hanem ehelyett a kitelepülést választotta Mihajlo Dragula, a munkácsi városi népi bizottság első elnöke, aki egyébként 1944. november 26-án megnyitotta Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusát.

Az optálással foglalkozó csehszlovák bizottság képviselői 1946 októberében–novemberében többször találkoztak Iván Turjanicával, a kárpátontúli területi végrehajtó bizottság elnökével, a kommunista párt területi bizottságának titkárával. A bizottság tagjai vizsgálták az optálások megtagadásának és akadályozásának okait. Azt próbálták elérni, engedjék meg az optánsoknak, hogy magukkal vigyék vagyontárgyaikat, hivatkozással az 1945. június 29-i szerződés jegyzőkönyvére. Azonban a közbenjárás nem vezetett eredményre.

A kárpátaljai optánsokat ráadásul a hatóságok minden módon akadályozni igyekeztek. Mindenkit, akiről kiderült, hogy ki akar telepedni, kirúgtak az állásából, és elvették tőlük az élelmiszerjegyeket, megfosztva ezzel őket a minimális létfeltételektől is. Elrettentés céljából a kárpátaljai bíróságok 150 ítéletet hoztak olyan személyekkel szemben, akik illegálisan próbáltak átkelni a szovjet–csehszlovák határon. Az ítéletek háromtól hat évig terjedő szabadságvesztést jelentettek.

Pontos számot nem tudunk mondani azzal kapcsolatban, hogy ténylegesen hány kárpátaljai települt át Csehszlovákiába. A prágai szovjet követség *Ukránok, akik Csehszlovákiában élnek* című tájékoztatója az optánsok számát pár százra tette, noha bizonyosan több ezren voltak. A szovjet diplomáciai jelentés szerint valamennyien „reakciós elemek", akik ellenségesen viszonyulnak a Szovjetunióhoz.

Az 1945. június 29-i szerződés ratifikálása után Csehszlovákia még közel 250 km²-nyi területet engedett át a Szovjetuniónak. Tizenegy olyan, zömében magyarok lakta településről van szó – Bátfa, Gálocs, Kisszelmenc, Palágykomoróc, Palló, Rát, Tiszasalamon, Szürte, Tiszaásvány, Téglás, Csap –, melyek nem tartoztak Podkarpatszka Rusz területéhez, hanem a Nagykaposi és a Királyhelmeci járások részét képezték. 1946. április 4-én

a Szovjetunió is átadott egy települést Csehszlovákiának: Lakárdot (Lekárovce). Ezzel befejeződött a két ország közötti területcsere.

A Szovjetunió és Csehszlovákia 1958. január 8-án egyezményt írt alá Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolásából eredő vagyoni kérdések rendezéséről, azonban a kényes kérdések tényleges tisztázása ezúttal is elmaradt. Több mint fél évszázad késéssel azok a cseh állampolgárok, akik a második világháború időszakában a vagyonukat Kárpátalján elveszítették, jogosulttá váltak maximum kétmillió korona (7,5 ezer euro) kártérítésre. A törvényt a cseh parlament 2009 márciusában fogadta el.

A hivatásos történészek és a lelkes helytörténészek nem csillapodó vitákat folytatnak Kárpátalja történetéről, többek között azzal kapcsolatban, hogy vajon mennyire volt általános és tömeges az a mozgalom, amely az Ukrán SZSZK-val való „újraegyesülést" szorgalmazta. Egyesek szerint inkorporáció (bekebelezés) történt, amelyet a szovjetek által behozott buzgó hívek és a helybeli kommunisták szavaztak meg. Azonban tények igazolják, hogy sokan valóban hittek az „újraegyesítés" eszméjében.

4. Társadalom- és nemzeti-nemzetiségi politika

A mai Kárpátalja területe mindig is sokszínű volt mind társadalmi, mind nemzeti-nemzetiségi értelemben. A 20. század második felében a lakosság zömét alkotó etnikumok – ukránok, magyarok, románok – etnikai térszerkezete állandó változásban volt. Az oroszok, németek, szlovákok, zsidók, cigányok településszerkezete ennél jóval heterogénebb. Az utóbbiak, az oroszok kivételével, javarészt a 18. századtól jelentek meg a mai Kárpátalja területén. A legnagyobb lélekszámú etnikum, az ukránok néprajzi értelemben igen sokfélék: a hegyvidéken élnek a verhovinaiak (huculok, bojkók, lemkók), illetve a síkvidéken a dolisnyánok.

A szovjet időszak alatt Kárpátalja lakossága 65%-kal gyarapodott. A második világháború időszakában bekövetkezett demográfiai katasztrófa után viszonylag békés évek következtek. Kárpátalján a szovjet időszakban „példamutatóan" magasak voltak a születési arányok. A lélekszám növekedése az 1950–1960-as években volt a legnagyobb arányú, akkor, amikor a világban is nagyarányú népességszám-növekedés volt tapasztalható. Egy átlagos családban 5 gyermek nevelkedett. Az 1980-as évek végére már csak 2–3 gyermek volt egy-egy családban. A lélekszám-növekedés lelassult, bár még mindig pozitív volt a szaldó, szemben számos ukrajnai régióval, ahol egyre csökkent a lakosság.

1946-ban 776 ezer fő volt Kárpátalja lakossága, az 1960-as évek végén lépte át az egymilliós határt. 1990-ben már egymillió 254 ezren éltek itt, azaz az akkori Ukrajna teljes lakosságának közel 2,5 százaléka.

1959 és 1989 között Ukrajna teljes lakossága 23%-kal nőtt, Kárpátaljáé viszont 36%-kal, ami országosan a legmagasabb arány volt. Kárpátalja Európa egyik legsűrűbben lakott területévé vált (98 fő/km²). Ekkora embertömeget azonban helyben nem tudtak foglalkoztatni, ezért minden ötödik kárpátaljai lakos a megye határain kívül vállalt munkát.

A két legnagyobb város, Ungvár és Munkács lakossága az időszakban megkétszereződött. A megyeközpontban, Ungváron például 1959-ben 48 ezren laktak, két évtizeddel később pedig már valamivel több mint 117 ezren.

4.1. Etnikai tisztogatások

1944 novemberétől a magyar és a német kisebbség igen súlyos politikai, ideológiai és etnikai terrort szenvedett el. A kárpátaljai magyarok és németek etnikai alapon váltak megtorló intézkedések áldozatává, mely folyamat egy évtizeden keresztül, 1955-ig tartott.

Mintegy huszonötezer 18 és 50 év közötti kárpátaljai magyar férfit zártak szovjet hadifogolytáborokba, s tették ezt annak ellenére, hogy alig voltak közöttük olyanok, akik valóban szolgáltak a Szovjetunió ellen hadat viselő magyar hadseregben.

A magyarokkal és németekkel szemben alkalmazott diszkriminációs politika oda vezetett, hogy a magyar lakosság lélekszáma erősen megcsappant, illetve alig növekedett, a németek pedig szinte eltűntek a vidékről. A szovjet hatalom első éveiben a német családokat szibériai és kazahsztáni zárt településekre deportálták örök időkre.

A kárpátaljai németek közül 1944 őszén többen az anyaországba tudtak menekülni: 1920 fő a későbbi Nyugat-, 373 fő a későbbi Kelet-Németországba, 53-an Ausztriába távoztak. A legtöbben Királymező [Uszty-Csorna] (400 fő), Németmokra [Nyimecka Mokra] (330 fő), Felsőkerepec [Verhnyij Koropec] (183 fő), Szofijivka [Zsófiafalva] (181 fő), Újtövisfalva [Dracsino] (128 fő), Oroszmokra [Ruszka Mokra] (104 fő), Lalovo (90 fő) és Németkucsava [Nyimecka Kucsava] (88 fő) településekről távoztak. Azonban sokan közülük elpusztultak az út során. A hátramaradt német férfiakat 17-től 45 éves korig, a nőket pedig 18-tól 30 éves korig mozgósították. A 4. Ukrán Front katonai tanácsának rendelkezésére Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 22-én köriratot adott ki „A német nemzetiségű lakosság mozgósításáról és kétkezi munkások toborzásáról fakitermeléshez". A mozgósított személyek tizenöt napra elegendő élelemmel voltak kötelesek jelentkezni a gyűjtőhelyeken. Többségük a nova horlivkai (Donbász) szénkombinátban lett munkaszolgálatos.

1946. január 15-én a Szovjetunió belügyminisztériuma elrendelte a kárpátaljai német nemzetiségű lakosság tömeges deportálását. Kényszer-kitelepítés várt azokra, akik „leginkább kompromittálták magukat a német–magyar megszállás idején, többek között: a német nacionalista szervezet, a Volksbund tagjai és támogatói, az SS-tagok családtagjai, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonaikba." A rendelet értelmében 1946 folyamán kétezer kárpátaljai németet vittek el Szibériába. Egyes személyek és teljes családok is voltak közöttük. A többség a szibériai Tyumeny megyébe került, ahol erdőkitermelésre fogták őket. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1949. november 28-án kelt rendelete megtiltotta, hogy a kényszer-kitelepítettek visszatérjenek szülőföldjükre. A rendelkezés megsértőit húsz év kényszermunkával sújtották.

Joszif Sztálin halála után, 1955. december 13-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott „a kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról". Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy engedélyt kaptak arra, hogy visszatérjenek szülőföldjükre. Ugyanennek a rendeletnek a második pontja értelmében azonban nem kaphatták vissza elkobzott vagyontárgyaikat.

Kárpátalján a milícia (rendőrség) megtagadta az amnesztiában részesült németek lakcímbejelentését. Aki bejelentett lakcím nélkül tartózkodott Kárpátalján, azt megbüntették. Körülbelül kétszáz németet érintett ez, akik szerettek volna visszatérni szülőföldjükre. A lehetetlen helyzet miatt az érintettek panasszal fordultak a Szovjetunió Legfelsőbb Ta-

nácsához. Némelyek közülük megpróbáltak kapcsolatba lépni a Német Szövetségi Köztársaság moszkvai követségével, illetve az ENSZ főtitkárával, hogy segítséget kérjenek a Szovjetunió elhagyásához.

1959 szeptemberében „titkos" felirattal érkezett belső rendelkezés a kárpátaljai milíciához, hogy tegyék lehetővé a lakcímbejelentést azok számára, akik igazolni tudják a lakhatási feltételeket és a hatóságoktól pozitív jellemrajzot tudnak beszerezni. Miután ennek híre elterjedt, újabb német családok próbáltak meg visszatérni szülőföldjükre.

A Szovjetunióban csak 1974-ben vált lehetővé, hogy a németek szabadon megválasszák lakhelyüket. Három évtized telt el az etnikai alapú represszók óta, s közben felnőtt egy új nemzedéke az egykori kitelepítetteknek. A rendelet évében, 1974-ben Kárpátalján 4.230 németet (a megye lakosságának 0,4%-a) tartottak nyilván, ami a harmada volt a szovjet időket megelőző számuknak. Folytatódott a kivándorlás az NSZK-ba és a Német Demokratikus Köztársaságba, valamint Ausztriába, így számuk 1979-re, néhány békésnek mondható év alatt, 3.746 főre (0,34%) apadt.

A szovjet időszakban a németek végig kitaszítottnak érezték magukat, a „bűnös nemzet" tagjaiként tartották őket számon. Ezért bizonyos részük a személyi igazolványban ukránnak, szlováknak vagy magyarnak jegyeztette be magát. A „német kérdés" megkésett rendezése már nem tudta megállítani a kitelepedési hullámot. 1979 és 1992 között 887 német emigrált Kárpátaljáról. A velük szemben alkalmazott kíméletlen bánásmód arra késztette őket, hogy visszatérjenek őseik évszázadokkal korábban elhagyott földjére.

4.2. „Budapest felé fordultak védelemért..."

A második világháború és a háborút követő kényszerű migrációk hatására elszürkült Közép-Európa nemzetiségi térképe. A németek, magyarok és más „idegen" etnikumok elleni bosszúhadjáratokról a világ közvéleménye alig vett tudomást. Azóta is általános a vélekedés, hogy az elűzés és kitelepítés érthető, sőt jogos válasz volt a németek és a magyarok megszálló politikájára. Valóban, a náci bűnök mindenhol hozzájárultak a németellenes indulatok elszabadulásához. A győztes nagyhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió), illetve Ausztria kivételével a szomszéd országok Magyarországot is agresszív, megszálló hatalomnak tekintették. A második világháború utáni részleges és teljes körű elűzetés hátterében azonban nemcsak a megszállás alatt elkövetett bűnök és hibák megtorlásának szándéka állt. Ezek inkább ürügyül szolgáltak az etnikailag homogén nemzetállam kialakítását célul kitűző, régóta dédelgetett elképzelések megvalósításához.

Csehszlovák, román és szerb részről már a háború kezdete óta készültek tervek a román, illetve a szláv nemzetállamok létrehozására. Lakosságcserék és deportálások révén Románia már a háború alatt a nemzetállammá válás útjára lépett. A Ion Antonescu marsall által kezdeményezett etnikai átrendezés 1944 végén a romániai németek és a magyarok részleges elűzésével, valamint a Szovjetunióba történő elhurcolásával érte el tetőpontját. Jugoszláviában és Csehszlovákiában is akkor jött el az idő a németek és magyarok eltávolítására, amikor a térség a Vörös Hadsereg, illetve a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ellenőrzése alá került. 1944. október 17-én maga a főparancsnok, Josip Broz Tito rendelte el a katonai közigazgatás bevezetését a térségben. A katonai közigazgatás élére kinevezett

Iván Rukovina tábornok október 22-i felhívásából világosan kiderült, hogy az intézkedés célja „a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése" volt. Az 1945 tavaszáig tartó vérengzések során tizenöt–húszezer magyart gyilkoltak meg. A harcok elülte után Csehszlovákiában a szláv nemzetállam létrehozása kormányprogramban vállalt céllá lépett elő. Jogfosztás, internálás, kitoloncolás és lakosságcsere voltak a magyarság felszámolására kijelölt mérföldkövek. A „lakosságcsere" azonban a valós folyamatokat megszépítő, eufemisztikus kifejezés, mivel a magyarországi szlovákság önként dönthetett áttelepüléséről, míg a szlovákiai magyar családokat akaratuk ellenére kényszerítették szülőföldjük elhagyására. A mintegy százezer magyar elűzésével és kitelepítésével párhuzamosan belső telepítések is folytak, melyeknek célja a felvidéki magyarság gyengítése volt. A lakóhelyén hagyott magyarságot egy „reszlovakizációs" kampány keretében igyekeztek „eltüntetni" a csehszlovák hatóságok.

Bár az 1940-es évek végéig a nyíltan magyarellenes jogszabályokat minden szomszédos országban visszavonták, az etnikai homogenizáció politikáját burkolt formában a kommunista rezsimek is folytatták.

A szomszédos országokban élő magyarság kálváriájának rövid ismertetésekor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a környező országok birodalom-, illetve nemzetépítő koncepciói Magyarországon sem maradtak hatás nélkül. A világháború utolsó hónapjaiban, a szovjet csapatok által megszállt területen formálódó új politikai elitben konszenzus alakult ki a magyarországi németség kitelepítésével kapcsolatban. A németség részleges vagy teljes eltávolításának igénye azonban elsősorban nem elvi, hanem gazdasági okokból merült fel.

A háború végi bosszúhadjáratok következtében mintegy háromszázezer magyar hagyta el szülőhelyét és települt át Magyarországra. Nagyjából ugyanannyian, mint az első világháború után. A határon túli magyarság azonban jobban meggyengült, mint azt a kényszerű elvándorlás adatai mutatják. Az áttelepülőkkel és a Magyarországra menekülőkkel közel azonos számú kárpátaljai, erdélyi, felvidéki és délvidéki zsidó 1944-ben végrehajtott deportálásával a határon túli magyarság a legpolgárosodottabb rétegét vesztette el. Ezek a migrációs adatok nem tükrözik a holokauszt után a második legtöbb áldozatot követelő háborús veszteségforrás, a szovjet fogság következményeit.

1944 végén, mintegy fél évvel a vidéki zsidóság elhurcolását követően Magyarország ismét tömeges deportálások színhelye lett. A deportálást végrehajtó hatalom elsődleges célja ezúttal nem a megsemmisítés, hanem a munkaerőszerzés volt. A szovjet vezetés a háború kezdetétől fogva törekedett arra, hogy a fogságba esett katonákból és az elfoglalt területek civil lakosságából nagyszámú kényszermunkás-seregre tegyen szert.

A Kárpátalján élők sorsát a háború utolsó hónapjaiban az a körülmény határozta meg, hogy – történelmi jogokra hivatkozva – erre a területre két ország, a Szovjetunió és az akkor még csak de jure létező Csehszlovákia is igényt tartott. A városokban, valamint az Ung és Bereg vármegyékben koncentrálódó magyarság mind a szovjet, mind a cseh törekvéseknek útjában volt. Ebben a térségben a magyarok tömeges elhurcolásának két fő oka volt. Más elfoglalt területekhez hasonlóan a civilek deportálása itt is egyrészt a kényszermunkások iránti általános igényből következett. Az általános mellett volt azonban egy közvetlen, helyi szempont is: nevezetesen a magyar etnikum gyengítése, megfélemlítése.

A kárpátaljai magyarság nem foglalt állást a csehszlovák–szovjet vitában. Nem is volt módja véleményt nyilvánítani. A magyarság érdekeit senki sem képviselte a népi bizott-

ságok „újraegyesülést” kimondó november 26-i kongresszusán. A magyarságot kollektív büntetés sújtotta.

Kiszolgáltatottságukban a magyarok még 1945 tavaszán is Budapest felé fordultak védelemért. Erről számos dokumentumot őriz a budapesti Hadtörténeti Levéltár. A magyarlakta települések képviselői a magyar kormányszerveknek küldték el beszámolóikat az elhurcolásokról, és kérték közbenjárásukat a férfiak hazahozatala ügyében. Az egyedül maradt feleségek, anyák aláírásával is hitelesített korabeli jelentésekből és a visszaemlékezésekből kiderül, hogy a nemzetiséget sokszor önbevallás alapján állapították meg. 1944. november végén az elhurcoltak első nagy állomáshelyén, a szolyvai gyűjtőtáborban volt még egy választási lehetőség. Elengedték azokat a foglyokat, akik vállalták, hogy belépnek a csehszlovák légióba. A jelentkezőktől azonban megkövetelték a cseh/szlovák nyelv minimális ismeretét. A cseh himnusz vagy cseh imádságok elmondása is elégséges feltétele volt a felvételnek.

Számos településen az emberek összegyűjtése már jóval a deportálási parancs kiadása előtt megkezdődött. Parancsra, fenyegetésre kezdetben nem is volt szükség. Közvetlenül a front elvonulása után, kihasználva az emberek vágyát a háború utáni békés élet megindítására és az újjáépítésre, sok faluban önkéntes munkásokat toboroztak három napos közmunkára. Szernye, Bátyu, Bótrágy, Bakos, Újbátyu, Szalóka, Lónya községekből mintegy kétezren jelentkeztek berobbantott alagutak újjáépítésére. „Az emberek azt gondolták, hogy három nap semmi, még három hetet is kibírnak. A már induló csoportban öt kommunista ember is volt. Példát akartak mutatni és még a párttagsági könyvet is vitték magukkal. Amikor ezek észrevették, hogy becsapták őket és baj van, megpróbálták felmutatni azt, de senki sem hallgatta meg őket” – emlékszik vissza az eseményekre egy szemtanú.

Munkácson, november elsején repülőtér építésére toboroztak munkásokat. Sokan jelentkeztek, és az önkéntes munkásokat valóban a repülőtérre vitték dolgozni. November 18-án azonban a magyarokat különválasztották, és a Rákóczi várba kísérték. Aznap sok férfi kapott névre szóló idézést, másokat éjszaka vittek el. Azokat, akik szlováknak vagy ruszinnak vallották magukat, hazaengedték a gyűjtőhelyként használt várból. A magyarokat a szolyvai gyűjtőtáborba, majd onnan Szamborba meneteltették.

Közvetlenül a szovjet csapatok bevonulása után a nagyszőlősieket kirendelték a lerombolt Tisza-híd újjáépítésére. November közepén, amikor megjelent a parancs a hadköteles férfiak összegyűjtéséről, a hídépítés abbamaradt, és az embereket a nagyszőlősi vármegyeházán gyűjtötték össze. Innen indították őket útba százas csoportokban Tiszaújlakra, majd Szolyvára.

A magyarok által lakott települések többségében november közepén kezdődtek meg az elhurcolások. Már november 13-án falragaszok szólították fel a hadköteleseket jelentkezésre, illetve november 15-én és az azt követő két napon a járási katonai parancsnokságok dobszó útján tétették közhírré, hogy a községekben minden 18 és 50 éves kor közötti férfinak jelentkeznie kell. Az összegyűlteket először hazaengedték azzal, hogy november 18-án ismét jelenjenek meg, immár háromnapi élelmiszerrel és ruhával ellátva. A második jelentkezés után, november 19-én az embereket Szolyvára meneteltették, ahol mintegy 2 hónapot töltöttek a gyűjtőtáborban. A még munkaképesek egy részét 1945. január 21-én vagonírozták be és szállították Szamborba. Másik részüket a Kárpátokon túli Turka és Sztrij táboraiba, majd onnan a Szovjetunió belsejébe vitték.

Az otthon maradt hozzátartozók kérvényeiből kiderül, hogy például Nagymuzsalyból 234, Badalóból 143, Izsnyétéről 71 férfit vittek el. A magyar külügyminiszterhez írott

levelekből úgy tűnik: a hozzátartozók meg voltak győződve arról, hogy férjeiket és fiaikat a szovjetek partizángyanús személyeknek tekintették, és ezért hurcolták el őket. Az elhurcoltak közül egy se „még gondolatban se volt partizán és minden ellenséges cselekedettől tartózkodott..." – írták az izsnyéteiek. A nagymuzsalyi asszonyok is azt hangsúlyozták, hogy „Népünk nem a háború, hanem a tisztességes munka s a béke népe. [...] S egyetlen községünkbeli lakosnak, még gondolatban sem fordult meg az a lehetőség, hogy fegyverrel szálljon szembe a községen átvonuló Vörös Hadsereg egységeivel. A Vörös Hadsereg katonáit megértő figyelemmel és barátsággal fogadtuk és tekintjük ma is." A badalói lakosok levelében a következők sorokat olvassuk: „Nevezetteknek politikai bűneik annál inkább sem lehetnek, mivel soha se politizáltak, csak családjuknak éltek. Közülük egy sem volt, nem is lesz partizán."

Beregardóban is falragaszon és dobszó útján rendelték összeírásra a 18–50 éves férfiakat. Az összegyűlteket Beregszászra meneteltették, és onnan egy nappal később, más környékbeli községekből elvittekkel együtt Szolyvára hajtották. A meghatározott korószszetétel ellenére az elhurcoltak között volt gyermek és 70 éves idős ember is.

November 22-én Dercenben is kidobolták, hogy azonnali hatállyal, három napra való élelemmel minden 18 és 50 év közötti férfinak, egészségre való tekintet nélkül, jelentkeznie kell a munkácsi katonai parancsnokságon. Tíz napi közmunkáról volt szó, de az összegyűjtött 206 férfi gyűjtőtáborba került Kisszolyvára, illetve Szolyvára. Onnan vitték Szamborba, illetve a Szovjetunió belsejébe őket. Dercenből további 19 embert politikai fogolyként vittek el, nyomozás és tárgyalás nélkül, köztük egy 67 éves férfit, egy 50 éven felüli nőt és hat 16 éves fiút.

A Felső-Tisza-vidék szórványtelepüléseiről november végén vitték el a férfiakat. „Visket 1944. nov. 27-én érte az a nagyon szomorú sors, hogy csaknem minden 18–50 éves magyar férfit orosz táborokba hajtottak. A kötelességteljesítés alól sohasem húzódott a viski magyarság, háborús kötelességének most is eleget tett. Az elhurcolt férfiakat az itthoni sok-sok megpróbáltatás között is – csendes reménységgel helyettesítették a közeli viszontlátás reményében a gyenge nők és gyermekek. Amióta azonban a táborlistákról [a gyűjtőtáborban lévőkről] a néhány hazaengedett, szinte élőhalott ember hírt hozott, azóta a csendes reménység a legsürgetőbb aggodalommá és kétségbeeséssé változott. Ugyanis a néhány 45–50 éves hazatért ember a legelhagyatottabb külsővel, a legszánalmasabb ruházattal és oly egészségi állapotban jött, hogy most mind fekvő beteg s talán soha többé nem lesznek egészségesek. – Ha ezeket hét hét Oroszországban ennyire tönkre tette, mi lehet a többiek sorsa három hónap után megfelelő ruházat, emberies élelem, fűtés, gyógyszer és orvos hiányában?" – írták az elkeseredett viski „édesanyák, édesapák, feleségek, testvérek, menyasszonyok, özvegyek és árvák" 1945. február 28-én kelt, Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek küldött levelükben.

November végén Ungvár térségében is deportáltak. A végül Csehszlovákiához került Veskóc [Veškovce] és az Ukrajnához csatolt Palló községek tanácselnökei a budapesti Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottsághoz írtak az elhurcoltak kiszabadítása érdekében. A két faluból 44 főt vittek el. 1944 decemberében folytatódó akció keretében hurcolták el az Ungvártól délnyugatra fekvő Kistéglás, Kisrát, Nagyrát, Szürte, Palágy, Kisszelmenc és a Csehszlovákiának adott Nagyszelmenc [Veľké Slemence] és Dobóruszka [Ruská] munkaképes férfilakosságát. A budapesti „Nagyméltóságú Fegyverszünetet Ellenőrző Bizottság"-nak címzett levelükben e falvak képviselői leírták, hogy „Gondolkodás nélkül tettek

eleget 1944 év decemberben a vörös hadsereg ama felhívásának, amely szerint 18–50 éves férfiaknak, tehát a nem katonáknak is, azonnal jelentkezniük kell. Jelentkeztek, mivel azt a felvilágosítást kapták, hogy csak 2–3 heti hadi munkára kell menniük. Senki sem gondolt arra, hogy elszállíttatnak".

A munkaképes férfiak elhurcolására nem csak a kényszermunka iránti szovjet igény miatt került sor. Etnikai tisztogatás zajlott, melyet a terület magyar jellegének megváltoztatására irányuló további intézkedések követtek. „A lakosság hangulata nyomott, lelkiállapota feldúlt és nagy az elkeseredés [...] Az orosz megszállás, illetve a felszabadulás óta a magyar nép nagy elnyomásban részesült [...] a magyar felírású üzlet, stb. táblákat eltüntették. Iskolákban a magyar tanítás megszűnt. Beregszászon a Hősök emlékművét lebontották. [...] Megkezdték az ukrán és ruszin betelepítéseket. Nagyborzsova községbe 20 ruszin család érkezett. Telepeseket várnak Beregszászba és Vári községbe is" – írta 1945. április 25-én a fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó-század parancsnoka Szabolcs vármegye alispánjának.

Becslések szerint harmincezer és ötvenezer közé tehető a Kárpátaljáról elhurcolt magyarok és németek száma. A táborvilágban elhunytak számáról pontos adat nem áll rendelkezésre. A mintegy hatszázezer, Magyarország háború alatti területéről származó fogoly egyharmada nem tért vissza szülőföldjére. Ha ugyanilyen arányú a Kárpátaljáról elhurcoltak vesztesége, akkor a szovjet lágerekben tíz–tizenhatezer kárpátaljai magyar veszett oda.

4.3. Munkaerő-toborzás a Donbászra

Oroszországban rögtön a bolsevikok hatalomra kerülése után széles körű munkaerő-toborzást hajtottak végre – létrehozták Lev Trockij hírhedt „munkahadseregeit". Ez a gyakorlat a totalitárius szovjet állam állandó gazdaságpolitikai eszközévé vált. Az agitációs propagandagépezet azt hirdette, hogy önkéntes tömegmozgalomról van szó, azonban a kényszerítés tényét nehéz volt leplezni.

Ugyanezt az eljárást bevetették Kárpátalja szovjetizálásának eszközeként is. Legkevesebb tizenkétezer kárpátaljai fiatalt kényszerítettek a donbászi (Donyec-medencei) iparvidékre, kegyetlen munka- és életkörülmények közé. Az „önkéntes munkát" nem is élte túl mindenki.

A háború utáni újjáépítés során különösen a Donbász igényelt nagy számú munkaerőt. A Szovjetunió szénipari fellegvárainak számító Sztálin és Vorosilov (ma Donyeck és Luhanszk) megyékbe toborozták tanoncnak a kárpátaljai fiatalokat. 1940 és 1958 között álltak fenn a Szovjetunióban azok a szakipari iskolák, melyekben a tömegszakmákra képezték ki a fiatalokat. Ezek a tanintézetek a szénipari, bányászati, kohászati, kőolajipari, építő és egyéb vállalatok keretében működtek. Ezeket 16–18 év közötti fiatalokkal töltötték meg, függetlenül attól, hogy addig milyen iskolát végeztek. Az oktatás fél éves volt, teljes állami ellátással.

A kárpátaljai fiatalok toborzása 1947 első felében kezdődött meg. Az USZSZK minisztertanácsa és az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának határozata nyolcezer fős kvótát állapított meg a megye számára. Már az első toborzások alkalmával kiderült, hogy a behívásra nem mindenki jelentkezik, némelyek nyíltan megtagadták, hogy átvegyék a behívót. 1947. március 10-én például 171 személyt hívtak be

Rahóra, ebből azonban csak 66-an jelentek meg, közülük 53 főt találtak alkalmasnak, de csak 23-at tudtak elküldeni, mert a többiek megszöktek.

A legnagyobb problémák a zömében románok által lakott településeken, Középapsán [Szerednye Vogyane], Tiszafejéregyházán [Bila Cerkva], Aknaszlatinán [Szolotvino] keletkeztek. Közel száz ember kapott behívót, de egyikük sem jelent meg a gyűjtőhelyen. A munkabizottságok tagjai felkeresték az érintettek otthonait, de a behívottak közül senkit nem találtak meg.

1948. március 14-éről 15-ére virradó éjjel a milícia rajtaütésszerű ellenőrzést végzett Középapsán [Szerednye Vogyane]. A huszonöt elfogott személyt a községi tanács épületébe zárták be. Öten azonnal megszöktek a betört ablakon keresztül. Reggel megérkezett egy teherautó két milicistával. Percek alatt összegyűlt a falu lakossága, és körbevették a teherautót. Kihasználva a helyzetet, a fiatalok feltörték a községi tanács ajtaját, és elmenekültek.

Azok közül, akiket sikerült a Donbászra irányítani, több százan szöktek meg útközben. A munkácsi gyűjtőközpont a Duchnovics utcában, a vasútállomás közelében volt. A behívottaknak meleg öltözetet, cipőt, tartalék fehérneműt, kanalat, törölközőt, három napi élelmet kellett magukkal vinniük. Szükség volt a következő iratokra is: személyi igazolvány bejegyzéssel, hogy kijelentkeztek állandó lakhelyükről, érvényes lakcímkijelentő lap, beutaló a munkaiskolába, egészségügyi igazolás, lakhelyi igazolás.

Kárpátalja a Sztálini (Donyecki) Munkaközponthoz tartozott, ahonnan Horlivka, Jenakijev, Krasznoarmijszk és Dzerzsinszk munkaiskoláiba irányították a fiatalokat. Az 1949-es tervet (5,5 ezres behívás) Kárpátalja kétharmad részben tudta teljesíteni. A legjobban a hegyvidéki járásokban ment a toborzás. A Rahói és a Perecsenyi járásokban azonban gyakorlatilag szabotálták az akciót (a tervezett behívások 15%-át sikerült megvalósítani). A munkabizottságok a milícia bevonásával igyekeztek javítani a helyzeten.

Mivel magyarázható a munkabehívásokkal szembeni tömeges ellenszegülés? Mindenekelőtt azzal, hogy a donbászi munkaiskolákban tűrhetetlen (gyakorlatilag börtön jellegű) életkörülmények uralkodtak. Sokan megszöktek, s inkább vállalták a bujdosást. Akiket elfogtak, büntetőjogi felelősségre vonás elé néztek: elítéltek többek között nyolc felsőszlatinai (Ungvári járás) és négy kovászói (Beregszászi járás) fiatalt. Megtörtént, hogy rendszerellenes tevékenységgel vádolták a szökevényeket, ami igen súlyos büntetési tételekkel járt. A turjasebesi [Turja bisztrai] (Perecsenyi járás) templomban Egresi György görög katolikus lelkész „vétke" mindössze annyi volt, hogy felolvasott egy a Donbászról küldött levelet, melynek tartalmát a hatóságok „provokatívnak és szovjetellenesnek" minősítették, ezért a lelkészt elítélték.

1947–1949-ben, három év alatt tizenkétezer kárpátaljai fiatalt kényszerítettek a Donbászra. Iván Turjanica, a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke minden adandó alkalommal kérte, hogy Kárpátalja számára állapítsanak meg alacsonyabb kvótákat, mivel azok teljes mértékű végrehajtása lehetetlen. Azonban változás nem történt, a kényszerintézkedéseket még évekig végrehajtották.

4.4. Telepítéspolitika

A szovjet rendszer azonnal kiterjesztette Kárpátaljára is az ország egészében érvényes migrációs politikát. Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa és az UK(b)P KB 1949. au-

gusztus 12-én kelt határozata értelmében Kárpátaljáról az Ukrán SZSZK déli megyéibe (Mikolajiv és Sztálin [Donyeck]) 3.600 kolhozistát és gazdálkodót kellett áttelepíteni. 1950 februárja–augusztusa folyamán 100–200 fős kontingensekben indították útjukra az embereket. Az önkéntes alapon beszervezett áttelepülőknek különböző kedvezményeket biztosítottak: két évre felmentették őket mindenféle adófizetési kötelezettség alól, elengedték az adósságaikat, ingyenes volt az odautazás és pénzbeli segélyt is adtak: 700 rubelt a családfőre és 250–250 rubelt minden egyes családtagra számítva. Ezen kívül tíz évre ötezer rubel kölcsönt adtak, melynek törlesztését csak az első három év letelte után kellett megkezdeni.

Ezek a rendkívül kecsegtető feltételek azonban nem győztek meg minden áttelepülőt. 1950-ben 57 család (147 fő) tért vissza Kárpátaljára. A visszatérést családi problémákkal és a kijelölt lakhely kedvezőtlen ökológiai viszonyaival, rossz életkörülményekkel indokolták. A kárpátaljai hatóságok azonban nem voltak felkészülve ezekre a visszatérésekre. Ilosván a milícia nyolc „dezertőrrel" közölte félreérthetetlenül, hogy amennyiben nem térnek vissza Izmail megyébe (ma Odessza megye része), bíróság elé kerülnek. Hasonlóképpen az Ökörmezői [Volove] járásban öt „fegyelmezetlen és lelkiismeretlen" visszatelepülni szándékozó a rendőrségen írásbeli kötelezettséget vállalt, hogy visszatér Izmailba.

1950 áprilisában az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt megyei bizottságának ülésén, melyen részt vettek az állambiztonsági szervek és az ügyészség munkatársai is, arról döntöttek, hogy minden szökevényt visszairányítanak. Iván Andrasko megyei főügyész Roman Rudenko, az Ukrán SZSZK főügyészének levele alapján a következő tájékoztatást adta Iván Turjanicának, a megyei pártbizottság első titkárának, Iván Kompanecnek, a megyei végrehajtó bizottság elnökének: „1. Nincs törvényes alapja a büntetőjogi felelősségre vonásnak. 2. Nem büntetőjogi eszközökkel kell elérni, hogy a szökevények visszatérjenek Izmail megyébe. 3. A milícia minden egyes konkrét esetben a személyi igazolványokra vonatkozó rendelkezések betartásával dönt arról, hogy a visszaszökött személyek bejelentkezhetnek-e régi lakhelyükre vagy sem. 4. Az áttelepülőknek nyújtott vissza nem térítendő juttatások visszaköveteléséről polgári perrendtartásban a bíróságoknak kell dönteniük."

1951-ben Kijev újabb 500 kárpátaljai áttelepítését rendelte el: 100 személyt Poltava és 400 személyt Zaporizsja megyébe. Ungvár, az előző évek tapasztalatai alapján, kérte a kvóta csökkentését. Azonban a központ ezúttal sem engedett.

Végrehajtva az Ukrán SZSZK minisztertanácsának és az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának „a kolhoztagok és más lakosok Kárpátalja határain kívülre telepítéséről" 1951. február 5-én kelt határozatát, Sztálin [Donyeck] megyébe 178 családot (312 főt), Harkov megyébe 15 családot (72 főt) telepítettek át. Összességében abban az évben 215 kárpátaljai családot (856 főt) telepítettek át Kárpátaljáról más ukrajnai területekre. Ezzel Kárpátalja 107%-ra teljesítette az 1951. évi áttelepítési tervet, aminek az lett a következménye, hogy a következő évre jelentősen megemelték a kvótát. Ám 1952-ben a tervezett 2.875 fő helyett csak 2.226 főt sikerült áttelepíteni, azaz a tervet ezúttal 77,4%-ra „teljesítették".

Az 1955. esztendő különösen súlyosnak bizonyult. A tervek szerint 7.600 kárpátaljait kellett volna áttelepíteni, azonban csak több mint ezerrel kevesebb fővel, 6.446 emberrel tudták ezt megtenni. Ráadásul ebben az évben pótlólagos kitelepítési kvótákat is róttak

a megyére: az erdőgazdálkodási minisztérium még 1.300 fő áttelepítését (végül 1.409 embert tudtak meggyőzni), a szénipari minisztérium pedig 4.450 főt kért (és 2.246-ot küldtek).

Az 1950-es évek közepére tehát a szovjetizált Kárpátalján kényszermigrációs folyamatok egész hálózata alakult ki, melyek kapcsán a munkaképes lakosság lélekszáma súlyos veszteségeket szenvedett el. Az 1940-es évek második felében a módszer az internálás, a deportálás volt, majd ezután az önkéntességet próbálták elérni mindenféle anyagi juttatások fejében. A háború utáni első évtizedben ezek a népmozgások Kárpátalján minden tizedik embert érintettek. Kárpátalja hagyományos társadalmi rétegződése gyorsan átalakult. A létra tetején ugyanolyan módon megmozgatott migránsok álltak, mint akiket Kárpátaljáról áttelepítettek más területekre. Ezek a migránsok a szovjet rezsim által már tökéletesen maga alá gyűrt ukrán és orosz területekről érkeztek. Mintegy hetvenezer különböző anyanyelvű és különböző társadalmi réteghez tartozó embert kényszerítettek vagy vettek rá arra, hogy elhagyja Kárpátalját, s ugyanennyi orosz nyelvű lakost (a katonasággal együtt) telepítettek be Kárpátaljára, akik a kommunista hatalom támaszai lettek minden szinten.

4.5. Oroszosítás

A gyorsított szovjetizálás célja az volt, hogy Kárpátalját visszafordíthatatlanul integrálják a totalitárius társadalmi-politikai rendszerbe. A ruszin kérdés megszűnt létezni, mindenki ukrán lett. Ugyanakkor az orosz állameszmén és az orosz kultúrán alapuló, asszimilációs célokat követő „egységes szovjet nép" doktrínája mélyreható társadalmi és etnikai változásokat idézett elő.

A különböző gyökerű népmozgások következtében átalakuló kárpátaljai etnikai térben az orosz nyelvű betelepülők foglalták el szinte az összes jelentős posztot a gazdaságirányításban, az államigazgatásban és a pártvezetésben. Nem véletlen, hogy az 1980-as évek közepén a Szovjetunió Kommunista Pártjának megyei szervezetében a tagok 13%-a volt orosz, noha a megye lakosságának csak 4%-a tartozott ehhez az etnikumhoz. A szisztematikus betelepítéssel nem csak egy addig idegen kultúra került be a megyébe, hanem hozzájárult az etnikai térszerkezet jelentős átalakulásához is. Mesterségesen létrehoztak egy új kisebbséget, az oroszt, amely számarányánál nagyobb mértékben vett részt a társadalmi és politikai élet irányításában. S azt a stratégiai szerepet is be kellett töltenie, hogy ellensúlyozzon egy esetleges központellenes nemzetiségi mozgalmat.

A Szovjetunió legnyugatibb szegletében haladéktalanul megkezdődött az oroszosítás, igénybe véve mind adminisztratív, mind politikai eszközöket. Az őslakosságnak azonosulnia kellett a kivételes, történelmi elhivatottságú „egységes szovjet néppel".

A demográfiai, etnikai, társadalmi-kulturális tényezőkre csak következtetni tudunk a szovjet népszámlálások alapján, melyek közül az elsőre Kárpátaljára is kiterjedően 1959-ben került sor. Ezek a népszámlálások arról tanúskodnak, hogy a kárpátaljai szláv lakosság az ukrán nép részévé vált, a kárpátaljai románok, cigányok és magyarok viszont etnikai-nemzeti értelemben izolálódtak.

Az oroszosítás határozott befolyása egyértelműen érezhető volt. A kárpátaljaiak közül is egyre többen kezdték orosz nemzetiségűnek vallani magukat. Először az oroszországi forradalom elől elmenekült „fehér emigránsok", majd a kárpátaljai értelmiségnek

az a része, amelyik korábban a ruszofil irányzat képviselőjének tartotta magát. Összesen ez mintegy kétezer főt jelent. Ez a szám nem egész ötven év alatt nőtt ötvenezerre a szovjet rendszerben betelepítettek révén.

Ugyanakkor Moszkva kiemelt geopolitikai jelentőséget tulajdonított Kárpátaljának, ez volt a Szovjetunió egyik jelentős katonai támaszpontja, ahonnan könnyűszerrel ellenőrizni tudta Közép-Európát, azaz a „szocialista tábor" nem mindig beletörődő, sőt időnként lázadó országait. Az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovákiai események ezt meggyőzően bizonyították.

Már 1945 augusztusának közepétől jelentős számban telepítettek le és állítottak munkába leszerelt szovjet katonákat Kárpátalján. Mégis az 1945 és 1950 közötti időszakot tekinthetjük Kárpátalján a szovjet típusú „ukránosítás" időszakának is. Az oktatás és a kultúra átalakításában ez volt a lózung, s rövid időre valóban teret engedett az ukrán irodalmi nyelv elterjedésének, az ukrán népi hagyományok erősödésének.

1945. december 15-én megalakult az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt megyei szervezete, amelynek legelső teendője a pártkönyvek felülvizsgálásával álcázott tisztogatás volt. Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja tagjainak csak 38%-a kapott bebocsátást a bolsevik pártba. Megtagadták a párttagság megújítását azoktól, akik a második világháború idején a magyar hadseregben szolgáltak (811 fő), illetve akik korábban valamilyen „ellenséges" párt tagjai voltak (10 fő). De nem léphettek be a bolsevik pártba a csehszlovák (287 fő), a magyar (4 fő), a francia (4 fő) és a kanadai (2 fő) kommunista pártok tagjai sem. Ezenkívül többeket kizártak „a felszabadulás után tanúsított szovjetellenességért", vagy mert a „nem munkás" társadalmi csoportba tartoztak. A kizártak vagy fel nem vettek helyébe a Szovjetunió belső területeiről félezer kommunistát küldtek Kárpátaljára, akik a totalitárius rezsim „kipróbált" tagjai voltak. Nem ez volt az egyetlen ilyen típusú „deszant akció".

Az 1940-es évek második felében alakult ki Kárpátalján a hatalom részéről a lakosság hallgatólagos besorolása a „helybeliek" és a „betelepültek" kategóriáiba. 1946-ban Munkácson a vezető káderek közül 94 orosz, 88 ukrán, 11 zsidó, 2 magyar és 2 cseh nemzetiségű volt. Tudjuk, hogy a város irányításában részt vevők 83%-a betelepült volt, s orosz nyelven beszélt.

Fontos elv volt, hogy a betelepített szakemberek Kárpátalja minden pontján megjelenjenek. Több mint ezer agronómus, gépész, állatfelcser került a falvakba. Főleg városon kaptak munkát a mérnökök, egészségügyi dolgozók, pedagógusok. Számos pártfunkcionárius is érkezett Kárpátaljára, illetve a karhatalmat is erősítették a betelepítettekkel.

1945 és 1947 között 2.383 pedagógust vezényeltek ide kelet-ukrajnai területekről. 1947. július 1-jéig 1.139 orvos és 3.998 egyéb egészségügyi dolgozó érkezett Kárpátaljára. Ezeknek a hiányszakmákat ellátó szakembereknek a megjelenése nem okozott társadalmi feszültségeket, azt sem lehetett mondani, hogy kiszorították az igen kis létszámú helybeli értelmiséget, hiszen valóban betöltetlen állásokat foglaltak el.

Az 1953–1954 folyamán Kárpátaljára települők 74,3%-a az Ukrán SZSZK más vidékeiről származott, 18,4%-a pedig az Orosz Föderációból érkezett. Hasonló arányban oszlott meg a Kárpátalját elhagyók célterülete: 72,8% Ukrajna más területeire és 17,6% az Orosz Föderatív Köztársaságba költözött.

4. táblázat. Migráció Kárpátalja lakossága körében, 1948–1954

Év	*1948*	*1949*	*1950*	*1951*	*1953*	*1954*
Betelepült (fő)	19.891	18.390	21.096	28.236	33.287	30.307
Kitelepült (fő)	15.818	20.495	21.076	26.477	31.528	27.780
Migrációs szaldó	+ 4.073	- 2.105	+ 20	+ 1.759	+ 1.759	+ 2.527

Forrás: *Державний архів Закарпатської області.* – Фонд Р-195. – Опис 23. – Справа 151. – Аркуші 4, 5; Справа 170. – Аркуш 17.

A jelzett időszakban egyértelműen több volt a betelepülő, mint a kitelepülő. A mesterséges lélekszámnövelés célja az asszimiláció felgyorsítása volt „az orosz nyelvű elem" révén.

Ennek figyelembevételével kell értékelnünk a kárpátaljai lakosság etnikai összetételében végbement változásokat. Három évtized alatt (1959–1989) az ukránok részaránya nem egész 4%-kal nőtt: 74,6%-ról 78,4%-ra (685 ezer főről 977 ezer főre), a „moldovánoké" (románoké) pedig kevesebb mint fél %-kal: 2%-ról 2,4%-ra (18 ezer főről, 30 ezer főre). A magyarok aránya viszont csökkent, majdnem 3,5%-kal: 15,9%-ról 12,5%-ra, noha az abszolút számokat tekintve megnőtt a lélekszámuk: 146 ezerről 156 ezerre. A kivándorlási törvény viszonylagos liberalizálásával az 1980-as évektől a kárpátaljai magyarok egy része Magyarországra költözött, ahol jobb életkörülmények várták őket.

Ezzel szemben az addig alig számba vehető orosz lakosság részaránya, pontosabban azoknak a részaránya, akik ehhez az etnikumhoz tartozónak vallották magukat, ez idő alatt elérte a 4%-ot (közel ötvenezer fő). 1946-ban, a szovjet hatalom harmadik évében még csak tizenkétezren voltak.

Az etnikai és társadalmi szerkezet gyökeres átalakulása, a kultúra és a hétköznapok ideológiai egyneműsítése (pontosabban szovjetizálása), a nyelvi és kulturális asszimiláció (oroszosítás) hivatalosan a „szovjet internacionalizmus" jegyében zajlott. A megye vezetése büszkén hirdette, hogy a szovjet Kárpátalján békében és barátságban élnek több mint harminc nemzetiség képviselői. Arról azonban nem esett szó, hogy ez a békés együttélés több évszázados hagyomány volt a vidéken. Kárpátalja történelmében egyetlen etnikai alapú tényleges konfliktus sem ismeretes. Az ukránok, a magyarok, a románok, a cigányok, a zsidók, a németek, a szlovákok évszázadokig békében éltek egymással. Csak az 1920-as években jelentek meg itt az oroszok: az oroszországi bolsevizmus elől menekült emigránsok, illetve a második világháború után tervszerűen telepítették le az orosz nyelvű kultúra szláv és nem szláv származású képviselőit.

A kiépülő párt és állami vezetés, közigazgatás és gazdaságirányítás kialakította a maga nómenklatúráját. Ez a nómenklatúra volt a totalitárius rendszer és az oroszosítás politikájának fő támasza. A betelepített lakosság erősen különbözött egymástól végzettség, társadalmi státusz, kulturális tradíciók, felekezeti hovatartozás, antropológiai jegyek tekintetében.

A szovjet időszakban folytatódott a zsidó és a szlovák lakosság fogyása, ugyanakkor rendkívül kis mértékben nőtt a magyarok és a németek száma, az oroszoké viszont huszonötszörösére, a cigányoké háromszorosára, a románoké két és félszeresére, az ukránoké pedig közel kétszeresére emelkedett. Az okok: a születésszám változása, az élettartam növekedése, a megtorló intézkedések, a kényszerű és az önkéntes migráció.

A szovjet gyakorlathoz tartozott az is, hogy a friss diplomásoknak, így a kárpátaljaiaknak is az első néhány évben kötelezően szülőföldjüktől távol kellett dolgozniuk. Ugyanakkor Kárpátaljára nagy számú orosz katonaságot, belügyi, párt- és tanácsi dolgozót irányítottak, valamint nyugalmazott katonákat telepítettek le.

Az oroszosítás a tanintézetekben azonban kevésbé volt sikeres, mint Ukrajna többi részén. Az 1980-as évek végén a 693 iskolából 568 ukrán, 50 magyar, 14 orosz, 13 moldován (román), 49 pedig vegyes tannyelvű volt. Az Ungvári Állami Egyetemen az ukrán is oktatási nyelv volt. Ugyanakkor 1989-ben az ukránok csak 149 középiskolával rendelkeztek, azaz 6.384 ukrán gyerekre jutott egy középiskola. A 49.458 orosz lakos azonban 14 iskolába járathatta a gyerekeit, melyek között 12 középiskola volt, azaz 4.121 orosz gyerekre jutott egy középiskola. Ne feledkezzünk meg arról, hogy formai szempontból az oroszok etnikai kisebbséget alkottak az Ukrajnán belüli Kárpátalján.

Az oroszosítást különösen Ungvár és Munkács szenvedte meg, ahol az oroszországi betelepülők többsége talált otthonra. Itt kaptak lakáskiutalást a szovjet hadsereg és haditengerészeti flotta nyugalmazott katonái. Ezenkívül Ungváron lakónegyedek épültek a szibériai és a sarkkörön túli bányák volt dolgozói számára.

Az oroszosítást szolgálta az a gyakorlat is, hogy a nemzeti kisebbségek (magyarok és románok) iskoláiban nem tanították az ukrán nyelvet. Az orosz nyelv viszont emelt óraszámban szerepelt a tantervben. Így az a paradox helyzet állt elő, hogy a kisebbségekhez tartozók idősebb nemzedéke részben még beszélte az ukrán/ruszin nyelvet, a gyerekeik azonban már csak oroszul tanulhattak meg. Az a tény, hogy az orosz nyelv vált „a nemzetek közötti érintkezés nyelvévé", orosz nemzetállami érdekeket szolgált, s nyilvánvalóvá tette, hogy az Ukrán SZSZK létezésének nincs köze a névadó etnikum identitás-megőrzéséhez.

4.6. Népességmozgás és identitás

Az etnikai térszerkezet változásán az adott régióban élő etnikai csoportok számaránybeli és abszolút változását értjük. Nyilvánvaló, hogy az etnikai viszonyok erőteljes átalakulása is bekövetkezhet.

Kárpátalján monoetnikus településszerkezet jellemzi a Mizshirjai [Ökörmezői], a Volóci és az Ilosvai járást, monoetnikus falusi és vegyes városi lakosságú a Nagybereznai, a Perecsenyi, a Szolyvai, a Huszti járás, vegyes lakosságú a Rahói járás, vegyes lakosságú falvak és multietnikus városok jellemzik a Munkácsi és a Técsői járást, illetve multietnikus a Beregszászi, a Nagyszőlősi és az Ungvári járás.

Kárpátalja a szovjet időszakban az ukrán tagköztársaság azon régiói közé tartozott, ahol folyamatos volt a lakosságszám növekedése a természetes népszaporulat következtében. A bekövetkezett társadalmi és etnikai változások a mesterségesen gerjesztett népmozgásokkal vannak szoros összefüggésben. A különböző etnikumok között eltérések mutatkoznak a népességszám változását illetően, összefüggésben a kulturális hagyományokkal és a lakókörnyezettel (város vagy falu, hegyvidék vagy alföld).

A társadalmi rétegződés változására mindenekelőtt a migráció hatott. Kárpátaljára elsősorban az ipar fejlesztésével kapcsolatban telepítettek be lakosságot a Szovjetunió minden vidékéről. A zöm a városokban telepedett le és az orosz volt a beszélt nyelvük.

Az 1959 és 2001 közötti adatok tanulsága szerint Kárpátalján az etnikai-nyelvi identifikáció tekintetében a magyarokra és a románokra jellemző elsősorban, hogy a nemzetiségük szerinti nyelvet tartják anyanyelvüknek. A többségében ukránok lakta falvakban az orosz, német, zsidó és belorusz lakosság erőteljesen asszimilálódott.

Kárpátalján 1946-ban népesség-összeírást végeztek, hivatalos népszámlálásra 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben került sor. A régió lakossága folyamatosan növekedett, annak ellenére, hogy igen jelentős volt a veszteség a kényszermigráció következtében.

1947 és 1970 között Kárpátalján a természetes népszaporodás 367,8 ezer fő (46,4%) volt. A tényleges lakosságnövekedés 278,3 ezer fő (35,1%), mivel mintegy kilencvenezerre tehető a kitelepítettek és az önként távozók száma.

Az elvándorlás-kitelepedés 1970 után is folytatódott. A szovjet időszak egészében Kárpátalját mintegy kétszázezer ember hagyta el. Ezen felül közel húszezer kárpátaljai emigrált különböző európai országokba.

A szovjet időszakban, pontosabban 1946-tól kezdődően Kárpátalján az ukránok lélekszáma négyszázötvenezer fővel, a magyaroké huszonegyezer fővel, az oroszoké harminchétezer fővel, a románoké tizenhétezer fővel, a cigányoké pedig tizenkétezer fővel nőtt. Csökkent viszont a zsidók, a németek, a csehek és a szlovákok lélekszáma. A zsidók több mint négyezer fővel, a csehek és a szlovákok hatezer fővel lettek kevesebben. A németek lélekszáma 1959 és 1989 között gyakorlatilag azonos szinten maradt, három és fél ezer fő körül.

Az egyes etnikumok egymáshoz viszonyított számaránya is megváltozott az időszakban. 1946-ban a lakosság 68%-a tartozott az ukrán etnikumhoz, 1989-ben pedig 78,4%-a. A szakemberek a több mint 10%-os növekedést főként a természetes népszaporodással magyarázzák. Az ukrán etnikai jelleg tehát egyértelműen erősödött.

Az iparosítási politika munkaerő-szükségletet teremtett, a kollektivizálás pedig marginalizálta a falusi lakosságot. A falusi lakosság nagy hányada a városokban keresett munkát, ami megváltoztatta Ungvár, Munkács, Huszt, Nagyszőlős, Beregszász, Csap és a többi város etnikai összetételét. 1950-ben, a magyar többségű Beregszász kivételével, már valamennyi kárpátaljai városban az ukrán lakosság volt többségben.

1946 és 1989 között az asszimiláció és a mesterséges betelepítés következtében jelentős mértékben megnőtt az oroszok részaránya: 1,5%-ról 4%-ra. Ugyanígy nagyobb arányú lett az össznépességen belül a románok és a cigányok jelenléte: 1,6%-ról 2,4%-ra, illetve 0,6%-ról 1%-ra nőtt. A magyaroké viszont csökkent 17,4%-ról 12,5%-ra, ugyanígy a cseheké és a szlovákoké 1,7%-ról 0,6%-ra, a németeké pedig 0,3%-on maradt.

A magyarok és a németek lélekszámának jelentős csökkenése, illetve stagnálása közvetlen összefüggésben van a háború utáni megtorlásokkal, a szerény természetes szaporodással, a csehek és a szlovákok esetében pedig a Szovjetunió és Csehszlovákia közötti lakosságcserével, valamint az asszimilációval.

Az 1945. június 29-én aláírt szovjet–csehszlovák szerződés többek között kimondta: „Azok a szlovák és cseh nemzetiségű személyek, akik Kárpát-Ukrajna területén laknak (állandó lakhellyel bírnak), jogosultak 1946. január 1-jéig a Csehszlovák Köztársaság állampolgárságáért optálni.” Ennek nyomán mintegy tízezer csehszlovákiai (főleg Eperjesi járási) ukrán lett szovjet állampolgár, akik Volinyban és Ukrajna déli részén telepedtek le. Ugyanennyi kárpátaljai lakos pedig csehszlovák állampolgárságot kapott.

A háború után megkezdődött a szovjet frontkatonák leszerelése. 1945 augusztusának

végéig a Kárpátmelléki Katonai Körzetben, ahová Kárpátalja is tartozott, harminckilencezer katonát szereltek le, akik zömmel Kárpátalján kaptak állást.

Az államhatárok hermetikus őrzése sokáig megoldatlan volt, a kárpátaljaiak folyamatosan szöktek át a határon, főleg Csehszlovákiába. 1945 szeptemberében–októberében több mint 600 embert fogtak el a zöldhatáron. A menekülők között mindenféle társadalmi réteg képviseltette magát, menekült a helybeli kommunisták egy része is. Csak Ungvárról 21 kommunista hagyta el az országot.

Az 1960–80-as években a kárpátaljaiak identitását sajátos kettősség jellemezte: egyrészt próbálták őrizni a néphagyományokat, az azokból eredő értékrendet, ugyanakkor ezeket a tradíciókat és ezt a normarendszert folyamatosan igyekezett felhígítani a párt- és állami apparátus által oktrojált „szocialista" kultúra. A hagyományok megőrzésére a közösségi tér így javarészt alkalmatlanná vált, az visszaszorult a személyes, egyéni térbe. Azonban ebbe is beleszólt a politika a család és a rokonság társadalmi-kulturális státusának megváltoztatásával. Az urbanizáció és az oroszosítás ellene hatott az etnikai kódok továbbörökítése természetes folyamatának.

Ugyanakkor az értelmiség egy része számára a nemzeti kultúra a kommunista ideológia alternatíváját jelentette. A szovjet társadalmi-politikai valóság sokakban megérlelte a belső ellenállást, a nemzeti önérzet lázadását.

Az „átalakítás" lózungjával meghirdetett demokratizálási folyamat érezhetően enyhítette a társadalomra nehezedő ideológiai nyomást. Az 1980-as évek második felében nyíltan megkérdőjeleződött a szovjet korszak ideológiai és társadalmi-politikai alapjainak helyessége. Kárpátalján a közfigyelem az erőszakos oroszosítás és a gyarmatosítás következményeire irányult, a politikai üldözöttek és a görög katolikus egyház rehabilitálására, a nemzeti-kulturális örökség valós értékeire.

Mind a falusi, mind a városi lakosság tekintetében a magyarság asszimilálódott a legkevésbé. 1989-ben a magyaroknak csak 0,6%-a mondta anyanyelvének az oroszt és 2%-a az ukránt. Az orosz nyelvet a városiak, az ukrán nyelvet pedig a vegyes lakosságú falvakban élő magyarok vették át anyanyelvként.

Az erőszakos kollektivizálás Kárpátalja minden falusi lakosát sújtotta, függetlenül etnikai hovatartozásától. Mivel a román lakosság szinte kizárólag csak faluhelyen lakott, 82%-ukat kolhozistaként tartották nyilván, 18%-ukat pedig az erdőgazdaságokban foglalkoztatták. A román lakosság körében volt a legnagyobb arányú az idényjellegű, megélhetési munkaerő-vándorlás a Szovjetunió belső területeire.

A kárpátaljai románok által lakott települések gyakorlatilag mind monoetnikusak, ami hozzájárult etnikai identitásuk megőrzéséhez. Elhanyagolható százalékban mondták azt, hogy nem a román az anyanyelvük, hanem az orosz vagy az ukrán. Körükben a legerősebb a lokálpatriotizmus. Nem jellemző rájuk az asszimiláció, illetve a románok közül telepedtek át a legkevesebben a Szovjetunió más részeibe, illetve külföldre. Ez elsősorban azzal van összefüggésben, hogy az idénymunkának köszönhetően Kárpátalján a románok éltek a legjobb módban, ami meglátszik az általuk lakott településeken, ugyanakkor azzal is járt, hogy az oroszokhoz, ukránokhoz, magyarokhoz és a szlovákokhoz képest körükben a legalacsonyabbak az iskolázottsági mutatók.

A szovjet időszakban a kárpátaljai németeket nem csak a megtorló politika sújtotta, hanem a rádióból, sajtóból, filmekből, irodalomból, az iskolai tananyagból áradó náciellenes, valójában németellenes propaganda légköre is. Ezért egy részük ukránnak, szlo-

váknak, magyarnak vallotta magát. és magas volt körükben a vegyes házasságok aránya. Az 1970-es évektől enyhült a németekre nehezedő nyomás a Szovjetunióban, ezt a népcsoportot is igyekeztek továbbtanulásra, társadalmi aktivitásra ösztönözni.

A 20. század folyamán a kárpátaljai szlovákok helyzetében sokféle változás következett be. A két világháború közötti évtizedekben az államnemzethez tartoztak, bár a „csehszlovakizmus" ideológiája mögött nehéz volt felfedezni a sajátos szlovák érdekeket. Kárpátalja szovjetizálása, valamint az 1968-as csehszlovákiai intervenció együtt járt azzal, hogy a totalitárius rezsim igyekezett körükben elfojtani mindenfajta nacionalistának tekintett megnyilvánulást, kiszorítva őket a közéletből.

1989-ben Kárpátalján a hivatalos népszámlálás alkalmával valamivel több mint tizenkétezren vallották magukat cigánynak. Egy 1989 áprilisában végzett szociológiai felmérés több mint húszezresre becsülte létszámukat. A szocialista internacionalizmus világában épp olyan nehéz volt boldogulniuk, mint a megelőző rendszerekben. 1956. október 5-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa rendeletet hozott a vándorcigányok munkára fogásáról. A milíciát kötelezték, hogy a munkanélküli cigányokat vonják büntetőjogi felelősségre. A kárpátaljai cigányok egy része úgy keresett kibúvót, hogy más nemzetiségűnek vallotta magát.

Az orosz kisebbség Kárpátalján gyakorlatilag a szovjet időszakban alakult ki. A felülről vezérelt betelepítés célja a totalitárius rezsim társadalmi támogatottságának megerősítése volt. A kommunista doktrína az orosz nyelvű betelepítetteknek „kultúrahordozó" szerepet szánt.

A kommunista doktrínán alapuló szovjet etnopolitika és társadalompolitika hármas célkitűzése a szocialista iparosítás, a teljes körű kollektivizálás és a kulturális forradalom volt. Ezeknek a céloknak a követése befolyással volt Kárpátalja minden etnikai csoportjára. Különösen szembetűnő az ukrán és a zsidó lakosság asszimilálódása – eloroszosodása. Köszönhető ez többek között annak, hogy szinte az összes fontos pozíciót orosz nyelvű migránsokkal töltötték be.

Az etnikai átrendeződésnek hosszú távú következményei voltak. 2001-ben például mintegy másfél ezer zsidó élt Kárpátalján, a népszámlálás alkalmával azonban csak 565-en vallották magukat ehhez az etnikumhoz tartozónak. 1989-ben még 2.639 fő volt a lélekszámuk. Ugyanakkor a magyarok különösen erősen őrizték etnikai identitásukat. A románok, a cigányok és a németek is igyekeztek megőrizni kulturális és életmódbeli sajátosságait.

5. Iparosítás és urbanizáció

A 20. század közepéig a kárpátaljai ukránok mindennapi életüket az egyszerűség, a természetbeni árucsere jellemezte, ami az idővel alig változott. Szélcserzett bőrű, vászonruhás emberek voltak, akik javarészt puliszkán nőttek fel. A szovjet iparosító-urbanizáló korszak ezt az idillt a múzeumi falak közé száműzte.

Kárpátalján a fűtési idény legalább fél éves, így a háztartásokban nagy mennyiségű fát kellett készletezni. Az 1980-as évekre az Ural, a Druzsba, a ZID márkájú benzinfűrészek mindennapos kéziszerszámokká váltak. A hegyvidéken gyakorlatilag minden család rendelkezett ilyen eszközzel. A Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben, amikor egyre

súlyosabb lett az áruhiány, a falusi tanácsok benzinjegyet adtak ki, melyre negyedévente 5 liter üzemanyagot lehetett vásárolni.

Az 1960–80-as években Kárpátalján nagyon népszerű közlekedési eszköz volt a motorkerékpár, többek között a Voszhod, az Izs, az MT, a Java, a Minszk, a K-650 márkák. A motorkerékpárok fokozatosan szorultak vissza, ahogy a szovjet gyártmányú gépkocsik kezdték valósággal elárasztani a piacot, elsősorban a Zsiguli, illetve a Moszkvics, a Zaporozsec, a Volga, a Nyiva. A szűkös utolsó szovjet években faluhelyen az üzemanyagra bevezették a jegyrendszert; a motorkerékpárosok negyedévente 15–20 liter, az autósok 100 liter benzint kaptak.

Hrihir Tyutyunnik *Син приїхав* [Megjött a fiam] című elbeszélésének hősnője nagyon szemléletesen jellemzi azoknak az időknek (az 1970–80-as éveknek) hétköznapi valóságát a „nekünk mindenünk van" szlogennel: Zsitomir (kárpátaljai változatban Uzshorod, Csinagyijevo stb.) szekrénysor, Donbász hűtőszekrény, Ogonyok televízió, Nyisztru mosógép, Rakéta, vagy ha ez épp hiánycikk volt, akkor Buran porszívó, napi költőpénz és némi megtakarítás takarékbetétben.

A „szocialista átalakulások" időszakának pozitív hozadéka volt, hogy Kárpátalján szerteágazó ipar fejlődött ki, amely szoros szálakkal kapcsolódott az ország gazdaságához. 1990-ben a régió ipara egy nap alatt többet termelt, mint 1946-ban egész évben. A szovjet időszak végére az iparban kilencvenkétezer szakképzett munkást és huszonötezer mérnöki-műszaki dolgozót, az agrárszférában pedig hatezer felsőfokú végzettségű szakembert foglalkoztattak. Ezek a mennyiségi mutatók meggyőzőek, azonban a minőség oldaláról nézve árnyaltabb képet kapunk. Ez a megállapítás elsősorban arra vonatkozik, hogy a hétköznapi emberek életszínvonala messze elmaradt a fejlett nyugati társadalmakétól.

Hatalmas a különbség az emberek által saját maguknak épített családi házak és az állam által építtetett „hruscsovkák" (az 1960-as évek szovjet lakótelepi építészetének népies gyűjtőneve) és a későbbi „panelházak" között. Ugyanakkor a szovjet panelek mellett Ungváron, Beregszászban, Munkácson, Huszton megjelentek olyan lakótelepek is, melyek panelházait a szocialista táboron belüli együttműködés keretében csehszlovákiai és magyarországi építőbrigádok emeltek, a szovjet paneleknél összehasonlíthatatlanul jobb minőségben. Az építkezések volumene hatalmas volt, azonban a korabeli lakások méretei lehangolóan szűkösek.

Az időszakban nem volt jellemző, hogy különösebben ügyeltek volna a természetvédelmi szempontokra. Messze ható következményekkel járt a levegő- és a talajszennyezés, a megfelelő szeméttelepek, csatornahálózat és a hulladékmegsemmisítő üzemek hiánya. Kétszer is kísérlet történt rá az 1960–70-es években, de végül nem épült atomerőmű Huszt és Beregszász környékén.

5.1. Gazdasági fejlődés

Szovjet-Ukrajna fennállásának utolsó időszakában az alacsony ipari fejlettségű régiók voltak többségben. Tizenkét megye tartozik ide a központi és a nyugati régiókból: Cserkaszi, Kirovohrad, Vinnyica, Hmelnickij, Herszon, Zsitomir, Rivne, Voliny, Ternopil, Ivano-Frankivszk, Csernyivci megyék, valamint Kárpátalja. Minden felsorolt régió preiduszt-riális állapotból mozdult el, azonban a fejlődés megrekedt egy meglehetősen alacsony

szinten. Az iparosodás Kárpátalján a szovjet időszakban fontos gazdálkodásszerkezeti, társadalmi átalakulásokat hozott magával, elősegítette az életszínvonal javulását. A korábban erőteljesen agrárjellegű régióban az iparnak a mezőgazdasággal azonos szerepe lett.

A Szovjetunió több tucat gazdasági régióra tagolódott, melyekben különbözőek voltak az ipari fejlődés feltételei és lehetőségei. A Kárpátok gazdasági régióban megtalálható volt minden olyan táji jellegzetesség, ami egyáltalán előfordult Szovjet-Ukrajna területén. A régióhoz négy sűrűn lakott megye tartozott: Lemberg, Ivano-Frankivszk, Csenyivci és Kárpátalja. Ukrajnában az átlagos népsűrűség négyzetkilométerenként 78 főt tett ki, ebben a régióban viszont 107-et. Ennek a tényezőnek azért van jelentősége, mert a lakosság volt az ipari termékek megrendelője, fogyasztója és előállítója.

Az ipar a nemzetgazdaság húzóágazata, ezért a szociális és kulturális háló is nagymértékben ennek volt a függvénye. Az ipar olyan gyűjtőfogalom, amely sokféle területet foglal magában. A termékcsoportok: kevéssé technológia-igényes (kitermelés és elsődleges feldolgozás), közepesen technológia-igényes (könnyűipar, élelmiszeripar, fafeldolgozás, vegyészet, villamosenergia-előállítás), magas technológiai szintű (bútorgyártás, papírgyártás és nyomdaipar, gépgyártás, gumi- és műanyaggyártás), csúcstechnológiai (elektronika és számítástechnika). A szovjet időszakban Kárpátalján ezek mindegyike megtalálható volt, de az ipari termelés zöme a kevéssé és a közepesen technológia-igényes ágazatokat fedte le. Ugyanakkor a szovjet időszakban felfuttatott ipari termelés végre munkát tudott biztosítani minden itt élőnek, ami a régió egész addigi története folyamán állandó megoldhatatlan problémát jelentett. Az iparosításnak ily módon pozitív szociális funkciója is volt.

Kárpátalja szovjet iparosítását két nagy, s azokon belül több kisebb szakaszra tagolhatjuk. Az 1965. év mint korszakhatár nem kimondottan kárpátaljai jelenség, hanem a Szovjetunió egészében ez a kronológiai keret volt a jellemző. A „szocialista átalakulások" kiemelten kezelt területe volt az ipari fejlődés.

Az 1945 és 1950 közötti időszakban Kárpátalján is megtörtént az államosítás, a munkaerő-átrendezés. Az iparosítás számos problémát megoldott, ugyanakkor a gyarmatosító szemlélet a kárpátaljai átalakulásokban is megmutatkozott, ami új típusú problémahalmazt eredményezett.

Az 1950-es évek és az 1960-as évek első fele a gépesítés javításának és korszerűsítésnek időszaka volt azzal a céllal, hogy javuljon a munka termelékenysége. Az 1960-as évek közepére az élelmiszeripar, a könnyűipar, a faipar, a famegmunkálás és a bútorgyártás, a bányaipar már fejlett ágazatoknak számítottak Kárpátalján. Szerteágazóvá vált az élelmiszeripar (konzervgyártás, borászat, húsipar, tejipar, malomipar, édesipar), a könnyűipar (ruhaipar, kötöttáru, lábbeli), a bányászat (sóbányászat, barnaszénbányászat és bentonitbányászat).

Az 1965-ben végrehajtott országos ipari reform lazított az adminisztratív-parancsuralmi gazdaságirányítás szorításán, a vállalatok pénzügyi és gazdasági téren nagyobb önállósághoz jutottak. Az árképzés, a bevételek, a hitelek és a jutalmazások rendszerében megjelentek bizonyos piaci elemek, noha továbbra is érvényesült a kommunista párt kemény stratégiai irányítása az állam anyagi-pénzügyi, termelési és egyéb forrásainak elosztása tekintetében.

Az 1960-as évek második felében Kárpátalján az ipar nagy lendületet vett. Ekkoriban épült fel többek között az ungvári és a beregszászi gépjavító üzem, a rokoszovói [ra-

kaszi] és a selesztovói [szélestói] kőfejtő, a muzsalyi perlitgyár, a beregszászi majolikagyár, a szolyvai üveggyár, Nagyszőlősön a háztartási műanyagárukat előállító üzem, az aknaszlatinai sóbánya új tárnája, a szolyvai és a tereszvai [taracközi] erdőkombinátok új bútorüzemei és a munkácsi kötöttárugyár. Ugyanebben az időszakban átalakult az ipari és a technológiai struktúra. A közepesen technológia-igényes gépgyártás, a szerves kémia és az elektrotechnikai ágazatok fejlesztése került előtérbe.

Az 1970–80-as években újabb negyven üzemet és gyárat, több mint 20 műhelyet nyitottak meg Kárpátalján, melyekben huszonkétezer embert foglalkoztattak. Ezzel megoldódtak a hegyvidéki járások munkaképes lakosságának foglalkoztatási gondjai is. Az 1940-es években a munkaképes korú lakosság 12%-ának volt munkahelye, az 1970-as évek közepére pedig közel 96%-ának. Csak a Mizshirjai járásban nyolc iparvállalat nyílt, melyekben hatezer embert foglalkoztattak. A lembergi Elektron Gyár mizshirjai [ökörmezői], voloveci [volóci], zsdenyijevói [szarvasházi], szvaljavai [szolyvai] üzemeiben televízió-alkatrészeket készítettek. Ökörmezőn készítették a színes televíziókba való tápegységeket és modulokat.

Történtek bizonyos intézkedések, melyek az iparövezetek természeti környezetének megőrzését célozták. Azonban az ökológiai problémák megoldatlanságára Kárpátalján is hatványozottan ráirányította a figyelmet egy világméretű katasztrófa: a Csernobili Atomerőműben bekövetkezett robbanás.

5.2. Mit hozott az iparosodás?

Mintegy két évtized alatt, 1946 és 1964 között Kárpátalja ipari termelése a tizenegyszeresére növekedett. Első helyen állt az élelmiszeripar (37%), utána az erdőgazdaság, a bútorgyártás és a fafeldolgozás (29%), végül a könnyűipar (20%).

Az élelmiszeripari vállalatok zömét Ungváron, Munkácson, Nagyszőlősön, Beregszászban, Técsőn, Ilosván és Szerednyén találjuk. Elsősorban vajgyárakat, húskombinátokat, konzervgyárakat, borgyárakat, konyaküzemeket kell az iparvállalatok alatt értenünk.

Az 1970-es években már évente több mint 80 millió üveg ásványvizet palackoztak. A legismertebb márkák a Поляна квасова, Лужанська, Плосківська, Неліпинська, Драгівська. A kiváló gyógyhatásukról ismert kárpátaljai ásványvizeknek Szovjetuniószerte több mint tízezer megrendelője volt, többek között valamennyi gyógyszertár-igazgatóság. Kárpátaljáról került ki az Ukrajnában palackozott ásványvizek 25%-a. 1990-ben már 56 millió liter ásványvíz került a fogyasztókhoz, két és félszer több, mint 1965-ben.

Ennél is nagyobb volumenű volt a bortermelés. Ebben az iparágban az 1970-es években 60 vállalatnál 1,3 ezer embert foglalkoztattak. 1980-ban 35 millió liter szőlőbort és 50 millió liter gyümölcsbort termeltek. Ez megfelelően 3,5-ször és 8-szor volt több, mint 1960-ban. A kárpátaljai bortermelést igen súlyosan érintette „az alkoholizmusellenes harc", amit Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára kezdeményezett 1985-ben. Az állampolitikai feladat végrehajtása katasztrofális csapást mért a bortermelésre, amely 60%-kal esett vissza. Barbár módon kiirtottak 125 ezer hektár kárpátaljai szőlőt.

A kiváló ízű kárpátaljai borok és konyakok nemzetközi versenyeken félszáz arany, ezüst és bronz érmet nyertek, így többek között tíz érmet kapott a Променисте asztali

bor, hetet pedig a Kárpátalja rózsája [Троянда Закарпаття] desszertbor. A terület kiváló tájborai a Kárpátaljai rizling [Рислінг закарпатський] és a Szerednyei [Середнянське], elismert konyak a Tisza [Тиса] és a Kárpáti [Карпати].

A szovjet időszakban Kárpátalján összességében több mint 300 iparvállalat létesült, ezeknek közel 40%-a a hegyvidéki járásokban. Az iparvállalatok 40%-a fafeldolgozó, bútorgyártó és favegyi üzem volt, melyek a munkaképes lakosság kétharmadát foglalkoztatták.

A háború utáni időszakban Kárpátalján háromszor annyi fát termeltek ki, mint ami megengedhető lett volna. A mértéktelen erdőirtás a kárpáti régió egészének ökológiai helyzetére negatívan hatott, pl. súlyosan károsította a vízháztartást is. A szomszédos szocialista országok, Magyarország és Csehszlovákia nyomására 1964-től korlátozták a kitermelést. Ezzel szemben a fafeldolgozás területén pozitív változások következtek be. A háború utáni első években a fafeldolgozás 40%-ban még a fa fűrészárut jelentette, 1960-ban azonban ez az arány már csak 18% volt, a bútorgyártásé viszont 27%-ra nőtt. Újabb két évtized alatt a fa fűrészáru részaránya tovább csökkent, 12%-ra, a bútorgyártásé viszont elérte az 50%-ot. Ungvár, Munkács és Szolyva lettek a kárpátaljai bútorgyártás fellegvárai. Ezekben a gyárakban állították elő Kárpátalján a legjobb minőségű bútorokat, illetve a megyei össztermelés több mint felét. Fafeldolgozó kombinát, bútorgyár vagy asztalosműhely működött ezen kívül még Huszton, Taracközön [Tereszva], Beregszászban, Ilosván, Rahón, Volócon, Bustinán [Bustyaházán], Csinagyijevón [Szentmiklóson], Kosztrinón [Csontoson].

1959-ben a kisebb faipari vállalatokat összevonták, majd bő évtized múlva megalakult a Zakarpatlisz Fakitermelő és Fafeldolgozó Tröszt, amelyhez 23 kombinát (14 erdészeti, 6 fafeldolgozó és bútorgyártó, 3 favegyi) tartozott. A terméklistán egy év alatt tizenhétezer hálószobabútor, nyolcezer konyhabútor, negyvennyolcezer nappali és másfélezer gyermekszobabútor garnitúra szerepelt. 1974-ben külön elismerésben részesült a Beregszászi Bútorgyár hálószoba garnitúrája és a Munkácsi Bútorgyár nappali szoba garnitúrája.

Az erdészeti, fafeldolgozó és bútorgyártó iparban több mint félszáz szakma képviselőit foglalkoztatták. Kárpátalján hatan kapták meg a Szocialista Munka Hőse címet, közte Iván Csusza, az Uszty-Csornai [Királymezői] Erdőkombinát és Vaszil Sorban, a Rahói Erdőkombinát favágó brigádvezetői. 1967-ben a kanadai Montrealban ők ketten favágó versenyt nyertek.

A szocialista munkamorált jellemző eset volt az 1970-es években, hogy a Munkácsi Bútorgyárban Vaszil Janco brigádja vállalta, hogy minden negyedévben az egyik napon megtakarított nyersanyagok felhasználásával fognak dolgozni. Vaszil Janco 1977-ben megkapta a Szovjetunió Állami Díját. A szovjet időszakban ő volt az egyetlen munkácsi, aki ebben az elismerésben részesült.

A Munkácsi Sílécgyár a Szovjetunió egyik legnagyobb ilyen típusú vállalata volt. Jégkorongozáshoz ütőket és korongokat gyártottak, illetve természetesen különféle szakágaknak megfelelő síléceket: Tisza [Тиса], Sprint [Спринт], Futó [Кроc], Gyémánt [Алмаз]. 1979-ben a Dmitrij Sparo vezette szovjet expedíció az Алмаз sílécekkel jutott el az Északisarkra.

A favegyikombinátok ecetsav, formalin, metilalkohol, faszén előállítására szakosodtak. Falepárló működött Szolyván, Perecsenyben és Nagybocskón. A Rahói Kartonpapírgyár pedig Ukrajna papíriparának egyik meghatározó vállalata volt.

A könnyűiparban a Huszti Kalapgyár, valamint Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősön és Tiszaújlakon cipőgyár, varroda, illetve kötöttáru üzem működött. Jaszinyán [Kőrösmezőn] műszőrme gyártó üzem létesült, ahol az 1970-es évek végén közel ezer embert foglalkoztattak.

Az 1947-ben létesített Huszti Kalapgyárat a szovjet időszakban a kárpátaljai ipar büszkeségének tekintették. A mintegy másfélezer dolgozó női és férfi kalapokat, kucsmát [usankát], simléderes sapkát, panama kalapot varrt. Itt rendelték meg a fejfedőket többek között a Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusi küldöttei, a Legfelsőbb Tanács, azaz a szovjet parlament képviselői számára. Az 1980-as évek végére évente mintegy másfélmillió fejfedőt állítottak elő. A huszti gyár termékeit sikerrel mutatták be zágrábi, montreali, lipcsei [Leipzig], párizsi kiállításokon.

Kárpátalján a nehézipar főképpen a gépgyártás és műszergyártás terén volt jelen. Például, a Munkácsi Szerszámgépgyár fémmegmunkáló gépeket, a Mukacsivprilad és az Uzshorodprilad Műszergyárak automatizálási berendezéseket állított elő. Az Ungvári Kísérleti Gázközlőműgyár (később – Turbohaz) 1980-ban, a világon elsőként kezdte el az ötmillió m³/nap teljesítményű gázközlő expanziós hűtőturbina-blokkok sorozatgyártását.

Az 1980-as évek elején adták át a Técsői Zenit Gyárat, amely a szovjet hadiipari komplexum egyik vállalata volt. Mintegy tíz éven keresztül televízió- és rádióalkatrészeket, elektronikai eszközöket gyártottak itt. A vállalat ezer embernek adott biztos kenyeret az anyavállalatnál, illetve a kihelyezett műhelyekben. Így többek között kétszázan dolgoztak a Técsői járási Novoszelica [Újkemence] község négy műhelyében.

A Szovjetunió felbomlása után a Zenit is a többi hadiipari vállalat sorsára jutott, melyek alkatrészeket, tartozékokat állítottak elő. A megváltozó gazdasági viszonyok közepette a megtermelt árura nem volt kereslet. Az elektronikai termékek előállítására szakosodott vállalatok abban bízhattak, hogy külföldi befektetőket találnak, amelyek egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak az olcsó és képzett munkaerő miatt az itteni piacok felé.

A kárpátaljai építőipar elsősorban vasbeton termékeket gyártó üzemekből, téglagyárakból és bányákból állt. A Munkácsi Építőkerámia Gyár volt az egyetlen Ukrajnában, ahol a hagyományos tégla mellett út- és járdaburkoló téglákat is előállítottak.

A szovjet időszakot megelőzően a radvánci kőbányában a kézi erejű munkavégzés dominált. Az 1940-es évek végén végrehajtott technikai-technológiai fejlesztések eredményeképpen a kitermelés megnégyszereződött.

A vasbeton elemek gyártásában a Munkácsi Építőipari Vállalat állt az első helyen. 1981-től állítottak itt elő vasbeton panel elemeket. Ezek felhasználásával Ungváron és Munkácson nyolcemeletes lakóházak épültek, Beregszászban, Szolyván, Huszton pedig négyemeletesek.

A bányászatban a régió hagyományos ágazatait fejlesztették tovább. Az Aknaszlatinai Sóbányában az 1970-es években például évente félmillió tonna sót termeltek ki. A kitermelt mennyiség 40%-át Magyarországra és Csehszlovákiába exportálták. 1968-ban Országos Allergológiai Kórházat nyitottak itt.

A szovjet időszakban Kárpátalján hat ilnicai [iloncai] (Ilosvai járás) és két berezinkai [nyírhalmi] (Munkácsi járás) bányában lignitet (barnaszenet) bányásztak. A kitermelt szén zömét a kárpátaljai villamos erőművekben használták fel. Az 1950-es években Kárpátalja kistelepülésein 58 kisebb villamos erőművet építettek, melyeket szénnel, fával, gázzal vagy például Uszty-Csorna [Királymező], Sztavne [Fenyvesvölgy] és Turjaremete településeken

vízerő felhasználásával működtettek. Az 1960-as évek végére kiderült, hogy ezek a kis erőművek drágábban termelik az áramot, mint amennyibe a Kárpátokon túlról vezetéken érkező kerül. Ezek megszüntetése a barnaszénbányászat visszaszorulását is eredményezte.

Kárpátalján haladt keresztül az a páneurópai energiafolyosó, mely Csehszlovákiába és Magyarországra juttatta el a szovjet energiát a Barátság Kőolajvezetéken és a Béke Villamos Távvezetéken keresztül. 1984-ben pedig átadták az Urengoj–Pomari–Ungvár gázvezetéket.

Az 1960-as évek közepére a kárpátaljai vasúthálózat teljes hossza 641 km-t tett ki. Az ungvári vasúti depóban éppen ekkor helyezték üzembe a Szovjetunióban a legelső gépkezelő nélküli kompresszorállomást. A Csap–Munkács–Sztrij–Lemberg, a Csap–Ungvár–Lemberg, Csap–Rahó–Ivano-Frankivszk vonalak jelentős vasúti forgalmat bonyolítottak le. Csap, Munkács, Bátyu és Ungvár-2 voltak a legnagyobb vasúti csomópontok. Ungvár-2 a Szovjetunió első olyan vasúti csomópontja volt, ahol két ország határőrei és vámosai együttesen végezték az ellenőrzést (és nem a határ két oldalán külön-külön).

A csapi vasúti csomópontnak stratégiai jelentősége volt a Szovjetunióban. A szovjet oldalon Csap, a magyar oldalon Záhony és a csehszlovák oldalon Tiszacsernyő [Čierna nad Tisou] vasutasai szorosan együttműködtek. Negyed évszázad alatt (1975-ig) a teherforgalom Csap és Záhony között 130%-kal nőtt meg, Csap és Tiszacsernyő között pedig megkétszereződött. 1980-ban Csapon új várótermet építettek a moszkvai olimpiára való felkészülés keretében. 1962-ben adták át a Moszkva–Prága vasúti fővonalat. Az 1960-as években villamosították a Csap és Szianki közötti vasúti pályaszakaszt. Kárpátaljáról naponta négy komfortos gyorsvonat közlekedett Moszkvába. Közvetlen vonatjárattal lehetett eljutni Kijevbe és Harkovba, Szovjet-Ukrajna két fővárosába. Harkov 1934-ig volt a köztársaság fővárosa, utána pedig Kijev lett a központ. Kárpátalján keresztül haladtak át a Moszkvát Budapesttel, Prágával és Belgráddal összekötő nemzetközi gyorsvonatok.

Az 1960-as évek közepére háromezer kilométeresre bővült az aszfaltozott autóúthálózat. A három főútvonalból kettő: az Ungvár–Munkács–Huszt–Aknaszlatina–Rahó–Kőrösmező, valamint az Ungvár–Perecseny–Nagyberezna–Uzsok–Lemberg a nyugati határszakasz mentén haladt végig, a harmadik – Munkács–Szolyva–Alsóverecke–Sztrij – pedig a páneurópai közlekedési folyosó részét képezte.

Ungváron volt az ország legnyugatibb elhelyezkedésű repülőtere, melyet 1975-ben újítottak fel, illetve korszerűsítettek. Évente mintegy kilencvenezer utas vette igénybe a repülőteret. Ungvár légi úton közvetlen kapcsolatban állt Moszkvával, Kijevvel, Lemberggel, Harkovval, Donyeckkel, Odesszával, Szimferopollal s még néhány szovjet várossal.

Az országos szinthez képest Kárpátalja jól kiépített közlekedési infrastruktúrával rendelkezett, ami hozzájárult ahhoz, hogy a régió országos jelentőségű turista és üdülő övezetté vált. 1964-re már tizenöt szanatórium (2,2 ezer férőhellyel) és három üdülő (500 férőhellyel) várta a vendégeket. Különösen népszerűek voltak a polenai és a szinyáki balneológiai központ természetes gyógyvizei. Az időszakban Kárpátalján 7,2 ezer egészségügyi dolgozó volt, ebből 1.500 orvos. A régióban mintegy 400 forrásról állapították meg szakemberek, hogy vizük gyógyhatású. Az 1970-es évek közepére évente 12–14 ezer ember kapott ilyen kezelést. Az ágazat fejlesztésére az állam komoly összegeket költött. Az 1980-as években már tizenhét szanatórium, panzió és üdülő évente ötvenhatezer gyógyulni vágyó látogatót fogadott. Nevezetes gyógyüdülők és szanatóriumok voltak a Szonyacsne Zakarpattya, a Kvitka Polonini, a Poljana a Szolyvai járásban, a Verhovina az

Ökörmezői járásban, a Saján a Huszti járásban, a Kooperator az Ungvári járásban, a Kárpáti és a Szinyak a Munkácsi járásban, a Hirszka Tisza a Rahói járásban. 1985-re ezenkívül huszonöt turistatelep, szálló és kemping biztosított több mint négyezer helyet a pihenni vágyóknak. Több mint 100 ezer kárpátaljai hódolt az amatőr turizmusnak. Csak 1984-ben másfélmillió ember járt Kárpátalján szervezett turistaút vagy kirándulás keretében.

5.3. A Talabor-Nagyág (Tereblja-Rika) Vízerőmű

Érdemes külön foglalkoznunk azzal az objektummal, amely Kárpátalja szocialista iparosításának jelképévé vált. Geopolitikai helyzeténél fogva Kárpátalja a szovjet időszakban kiépülő páneurópai energetikai folyosók kereszteződésének színtere lett. Itt haladt keresztül a Béke Villamos Távvezeték, amely összekötötte a „szocialista tábor" – a Szovjetunió, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és a Német Demokratikus Köztársaság – országait. Továbbá Kárpátalján épült meg a Barátság Kőolajvezeték, a Testvériség, a Szojuz, az Urengoj–Pomari–Ungvár gázvezetékek gázátadó és kompresszor állomása. Kárpátalján is folyt gázkitermelés Aknaszlatinán és Oroszkomorócon. Hozzá kell tenni azonban, hogy ezek a sűrű energiahálózatok visszafordíthatatlanul károsították a természeti környezetet. Minden száz hektár termőföldből két-három hektárt elfoglaltak a villamosvezetékek vagy a csővezetékek és a hozzájuk kapcsolódó kisegítő létesítmények. Az erdőkivágások a hegyvidéken felerősítették a talaj erózióját.

Kárpátalja a villamos energiát az időszakban a Lvivenergo Vállalattól kapta, melyhez az ungvári, az onokóci, a tereblja-rikai vízerőművek, valamint a Rahói Kartonpapírgyár hőenergia központja is tartozott. A több mint fél évszázada épült vízerőművek ma a Zakarpattyaoblenergo (Kárpátaljai Villamosenergia-szolgáltató) Vállalathoz tartoznak.

Akárcsak a 21. század elején, a szovjet időszakban is három vízerőmű biztosította Kárpátalján a saját villamosenergia-termelést. Az erőművek összteljesítménye 31,5 MW, s a vízhozamtól függően évente 100–180 millió KW-óra áramot termeltek. Ez a megye villamosenergia-szükségletének mindössze 6–10%-a volt.

Kárpátalja vízerőtartalékai a 20. század elejétől foglalkoztatták a szakembereket, azt igen nagyra értékelték. Megfogalmazódott olyan vélemény is, hogy a vidéken több mint ötven vízerőmű megépítésére van lehetőség. Ám csak 1942-ben épült fel az első kettő az Ung folyón Ungvár közelében. A 2,6 MW teljesítményű onokóci és az 1,9 MW teljesítményű ungvári vízerőmű berendezéseit 1941-ben készítette el a prágai német–cseh Kaplan cég. Viktor Kaplan cseh mérnök szabadalmaztatta a róla elnevezett Kaplan-turbinát, amellyel lehetővé vált kisesésű, de bővizű folyók energiájának hasznosítása. Bár ezek a berendezések mára elavultak, de a folyamatos karbantartásnak köszönhetően ma is működőképesek.

A nevezetes Talabor-Nagyág Vízerőműben három, egyenként 9 MW teljesítményű turbina működik. Ennek a vízerőműnek a története igencsak tanulságos.

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1945. november 15-i határozata megbízta Szovjet-Ukrajna villamosenergia-ügyi minisztériumát, hogy vegye számba a nyugat-ukrajnai megyék vízenergia-tartalékait. A szovjet szakemberek elővették a korábbi esettanulmányokat, a „külföldi szakemberek" korábban e tárgyban készült felméréseinek dokumentumait. Kárpátalja 1939-es Magyarországhoz csatolásával szinte egy időben már megjelent

az első víztározó- és vízerőmű-építési tervezet. 1939 és 1944 között az akkori Országos Öntözésügyi Hivatal részletesen feltárta az öntözésre és vízerő-hasznosításra alkalmas tározási lehetőségeket. Mosonyi Emil irányításával folytak a kárpátaljai vízgyűjtőterületeken a hegyvidéki tározók felmérési és tervezési munkái. A kárpáti duzzasztógátak műszaki geológusa Scherf Emil volt. Az 1940-es években tervezte Salamin Pál a Talabor–Nagyág tározót és vízerőművet. A magyar tervekből azonban akkor szinte semmi nem valósult meg. A szovjethatalom a magyar tervek alapján építette ki a Talabor és Nagyág folyókat összekötő Talabor-Nagyág vízerőművet és hozzá az égermezői tározót.

1948-ban kezdtek el komolyan foglalkozni a kérdéssel. Határ menti, tehát biztonsági kockázatot jelentő objektumról lévén szó, az alapvető létesítményt először harminc méterrel a földfelszín alatt akarták megépíteni, később azonban megváltozott a terv, s a költségkímélőbb földfelszíni építkezés mellett döntöttek. Az erőmű és a tározó építése miatt a környező települések – Vilsani falu (161 udvar és két tanya), Kriszovo (15 udvar) és Bócár (10 udvar) – teljes lakosságát előbb ki akarták telepíteni Kárpátaljáról az „állami áttelepítés" program keretében. Végül a lakosok többsége az alföldi részeken telepedett le, illetve a többiek 12 km-re az eredeti településtől új falut alapítottak a felszámolt helyett, az eredetivel megegyező Vilsani néven.

1953-ban Kárpátalján a legnagyobb esemény a Talabor-Nagyág Vízerőmű – korabeli nevén: Kárpátaljai Vízerőmű – építésének megkezdése volt. Az erőmű három év alatt készült el. Mind a sajtó munkásai, mind a szépírók megörökítették a heroikus építkezés minden mozzanatát. Az egész Szovjetunióból érkeztek mérnökök és szakemberek, többek között az ukrajnai Mikolajivből, az oroszországi Moszkvából, Leningrádból, Kujbisevből, valamint Belorussziából és Türkmenisztánból. Az akkoriban elérhető legkorszerűbb gépeket és berendezéseket használták fel, melyek uráli, novoszibirszki, dnyipropetrovszki, minszki és zaporizsjei gyárakban készültek.

A szokásoknak megfelelően némi kritikával is vegyítették a dicshimnuszokat. A „kritika és önkritika" szellemében figyelmeztették például a Huszti járás vezetését, hogy „az építkezésen kevés a munkáskéz, pedig a falvakban annyi a kolhozi teendőkkel el nem foglalt munkaerő, amennyi csak szükséges". Elsősorban az alacsony bérezésű kétkezi munkásokról volt szó természetesen. Az ötödik szovjet ötéves terv legfontosabb kárpátaljai építkezése volt ez, melyet 1956-ra fejeztek be. Az 1956-ban átadott vízerőmű különlegessége az volt, hogy a világon egyedülálló módon két folyót kötött össze. A ma is működő erőmű a nyugat-ukrajnai Burstin-sziget része, amely Kárpátalja, Lemberg és Ivano-Frankivszk megyék energiahálózatát egyesíti, s amely évtizedek óta becsatlakozik a Magyarországot, Szlovákiát, Lengyelországot és Romániát ellátó rendszerhez is.

A mesterségesen létrehozott Talabor-Nagyág (Tereblya-Rikai) vízerőmű víztározójának hossza kilenc-, szélessége pedig közel egy km a víztározó legmagasabb vízállásánál. Átlagos mélysége megközelíti a tíz métert. A kárásztól a harcsáig számos folyami halfaj élőhelye. A víztározó az Égermező [Vilsáni] községtől jó tíz km távolságra, a Talabor [Tereblya] folyón található. A Talabor medrét és völgyét negyven méter magas betongáttal zárták el. Az erőmű üzemegységeit a hegy túloldalán lévő állomáson helyezték el, Alsóbisztrán [Nizsnyij Bisztrij], amely Ökörmező [Mizshirja] és Huszt között félúton terül el. Emiatt, valamint egyéb tényezők hatására a kárpátaljai folyókon megszűnt a térségben évszázadokon át hagyományos faúsztatás. A víz a hegyen keresztül, a Talabor víztározóból érkezik egy nagy átmérőjű csövön a turbinákra, onnan pedig a Nagyág [Rika] folyóba

kerül. Ezért nevezték el a vízerőművet Talabor-Nagyáginak (Tereblya-Rikszka). Ezzel a leleményes műszaki megoldással sikerült létrehozni a nagy szintkülönbséget a vízforrás és a turbinára jutási szint között. Ennek köszönhetően az erőmű méretéhez képest tekintélyes teljesítményű. Vastag biztonsági üvegen keresztül megfigyelhető, hogyan örvénylik a víz a turbinalapátokon. Hosszadalmas esőzések után, amikor a víztározó megtelik, a víz a gátról száz méter széles folyamként, negyven méteres magasságból zúdul alá.

5.4. A városok gyarapodása

1946-ban Kárpátalján a városi lakosság részaránya 20,7% volt, 1989-ben azonban már 41 százalékot tett ki. A gyors urbanizáció szembetűnő folyamat volt. A városi népesség növekedésének ütemével azonban nem tartott lépést az életmód városiasodása. Ráadásul a városiasodás nem is mindig a lakosság városra költözése, vagy a lakosság természetes szaporodása révén ment végbe, hanem az agglomeráció településeinek közigazgatási értelemben a városhoz csatolásával.

Az 1960-as évek közepén a megye öt legnagyobb városa Ungvár (ötvennyolcezer lakossal), Munkács (ötvenhatezer lakossal), Beregszász (huszonhétezer lakossal), Huszt (huszonháromezer lakossal) és Nagyszőlős (tizennyolcezer lakossal). A következő negyed évszázad alatt a leggyorsabb ütemben Ungvár és Munkács lakossága növekedett: Ungvár kétszeresére (száztizenhét-ezer főre), Munkácsé másfélszeresére (nyolcvanötezer főre). Lassabban növekedett Huszt (21%-kal huszonkilencezer főre), Nagyszőlős (31%-kal huszonhatezer főre) és a leglassúbb ütemben Beregszász (10%-kal harmincezer főre).

Kárpátalján a városok szubregionális jellegűek, kivéve a központot, Ungvárt, melytől a legtávolabb eső település 200 km-re van. Az infrastruktúra fejlettsége alapján a városokat három kategóriába sorolták: az elsőbe tartozott Ungvár, Munkács, a másodikba Huszt, Rahó, Nagyszőlős, Técső, Beregszász, a harmadikba Ilosva, Csap, Szolyva.

A városok és a falvak között helyezkednek el a „városias típusú nagyközségek". A járási központok közül Nagyberezna, Volovec [Volóc], Mizshirja [Ökörmező], Perecseny, valamint Tiszaújlak, Bátyu [ekkor: Uzlovoje], Dubove [Dombó], Királyháza, Szerednye, Aknaszlatina, Tereszva [Taracköz] stb.

Ungvár fejlődésével párhuzamosan a főútvonalak (Ungvár–Munkács, Ungvár–Csap, Ungvár–Perecseny) menti települések városiasodtak elsősorban. Ungvár után a második legnagyobb és legjelentősebb város Munkács maradt.

A városi lakosság lélekszámának változását politikai tényezők is befolyásolták. A 20. század közepétől a településépítészetben lényeges változások következtek be. Ekkoriban indultak meg ugyanis a nagyarányú építkezések, beleértve a lakóépületeket és az ipari létesítményeket. A városközpontokban a főteret körülvevő történelmi épületek mellett megjelentek a szovjet mintájú közigazgatási épületek, pártházak, kereskedelmi egységek, oktatási-kulturális létesítmények, sok esetben átalakult az egyházi és volt egyházi épületek arculata. A tereken megjelentek „a proletariátus vezéreinek" (leggyakrabban V. I. Lenin), valamint a szovjet katonahősök szobrai és emlékművei. Megjelentek a köztereken a köztéri virágtartó vázák, világítótestek, ülőpadok, reklámtáblák, propagandaeszközök. Az útszéleken megjelentek a buszmegállók, az ipari komplexumokat pedig a város szélére telepítették, amivel sajátos, önálló életet élő ipari negyedek alakultak ki.

A lakhatási körülmények javulása két nagy kampányhoz köthető. Az elsőt 1957-ben kezdeményezte Nyikita Hruscsov, a második pedig 1967-ben vette kezdetét a „koszigini reformok” nyomán elinduló gazdasági fellendülés keretében. A „hruscsovkának”, majd „brezsnyevkának” nevezett többemeletes lakótömbökben utaltak ki lakást, illetve engedélyezték az embereknek, hogy átépítsék régi családi házukat. Építkezés céljára 5–6 szotek földet is kaphattak, akik ezt igényelték. Az állam a helyi tanácsok hatáskörébe utalta az építőanyagok és a cement kiutalását, noha az utóbbihoz ily módon igen kis mennyiségben, csupán 3–6 mázsához lehetett hozzájutni.

Egészében véve a lakás- és otthonprogram így is pozitív szerepet játszott a szociális szférában. Az otthonhoz jutás és az építkezés lehetősége sokkal többet adott az embereknek, mint az addigi juttatások, melyek legfeljebb árkedvezményekben mutatkoztak meg. 1953-ban például Sztálin halála után csökkentették az élelmiszerek és az iparcikkek, közte a ruha és a cipő árát. A legnagyobb mértékben, 50%-ban a zöldségek és a gyümölcsök árát csökkentették. Az efféle akciókat mindig nagy ünnepségek keretében méltatták. Az Ungvári Cípőgyárban például az árcsökkentést úgy értékelték, hogy az fényes példája a szovjet kormány és a kommunista párt gondoskodásának „a nép javáról”, s az a lakosság anyagi és kulturális szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítését célozza.

Az új lakáspolitika következtében emelkedett az életszínvonal. A magánszektorban a tipikus lakóház két- vagy három szobás, négyzet alapú tégla vagy vályog épület, palavagy cseréptetővel. Az alapot eleinte nyolcszor tíz méteresre, majd tízszer tíz méteresre engedélyezték. Emelet ráépítése sokáig nem volt lehetőség. Külön foglalkoztak a területrendezéssel. Elő volt írva, hogy a telket – a kertet és az udvart – kerítéssel kell körülvenni, gyümölcsfákat kell ültetni, rendben kell tartani a porta előtti járdát, biztosítani kellett az udvarra való szabad felhajtást. Az utak 8–12 méter szélesek voltak, amelyből 6 méter széles volt a kemény útburkolat. Járdának mindkét oldalon 1–3 métert hagytak meg. A lakóházak között minimum 6–7 méter távolságot kellett hagyni, és szigorúan be kellett tartani az útpadkától számított 2,5–14 méteres távolságot is. A lakóház mögött sorakozott az ásott kút, valamint az udvari/kerti WC. Később megengedték nyári konyha és gazdasági épületek felhúzását is.

A városok lakótelepeinek mindegyikét központi vízzel, gázzal és csatornával látták el. A magánházakban a központi csatornát nélkülözni voltak kénytelenek.

A konyhákban többnyire gáztűzhelyet használtak, mely sűrített gázzal működött. A palackokat speciális autóval hordták szét a lakosságnak. Az 1980-as évek végéig a lakóházakat és a közösségi létesítményeket is fa- vagy széntüzelésű kályhával fűtötték, utána kezdték fokozatosan kiépíteni a központi gázvezetéket.

A villamos energiát a transzformátor állomásokról oszlopokon vezetett vezetékeken keresztül jutatták el az épületekbe. Fa és vasbeton oszlopokon alumínium vezetékeket húztak ki, melyeken közvetlenül jutott el az áram a fogyasztókhoz. A lumineszkáló utcai világítást a villanyoszlopokra hat méteres magasságban felerősített lámpákkal oldották meg.

Kiépült a vezetékes telefonhálózat is. Ám meglehetősen hosszú ideig kellett várni (sorban állni), amíg bekötötték az áhított vonalat. (Tipikus jelenség volt ez a Szovjetunióban – mindenre várni kellett.) A telefon viszont a kiváltságos, magas beosztású személyeknek járt, az egyszerű emberek számára luxuscikk maradt.

A vezetékes rádió viszont minden házban ott volt, mert hatékony propagandaeszközként használták.

5.5. Ungvár és Munkács mint ipari központok

A szovjet időszakban több évtizeden keresztül regionális szinten Munkács járt az élen az ipari termelésben. Az 1950–70-es években itt összpontosult a megye ipari össztermelésének 15 százaléka, Ungváron pedig kevesebb mint 13%-a. Az 1970-es években, amikor a megyeközpontban számos új ipari objektumot létesítettek, gyökeresen megváltozott a helyzet.

1946 februárjában Munkácshoz csatoltak öt környező települést: Oroszvéget (Roszvigovo), Őshegyalját (Pidhorjani), Klastromalját (Pidmonasztir), Várpalánkát (Palanok) és Munkácsváralját (Pidhorod). Ezáltal a városnak „agrár" jellege lett, mivelhogy 6.300 hektár szántóföld, 1.250 hektár gyümölcsös és szőlő tartozott hozzá. Nem véletlen, hogy Munkácson alakult meg a megye egyik első kolhoza, amely a Georgi Dimitrov nevet vette fel.

Ekkoriban Munkács legnagyobb iparvállalatai a dohánygyár (477 dolgozó) és a sörfőzde (170 dolgozó) volt. A város egyik alapvető terméke volt az olcsó, füstszűrő nélküli cigaretta; a legnépszerűbb a korban a Verhovina volt. 1960 nyarán a dohánygyár helyén műszergyárat nyitottak. A cigarettagyártó berendezéseket átszállították Lembergbe, ahol folytatták a nevezetes Verhovina cigaretta előállítását.

A Munkácsi Műszergyár hamarosan a város legnagyobb iparvállalata lett, ahol több mint négyezer ember dolgozott. Az itt előállított elektronikai és számítástechnikai eszközöket 35 ország kétezer vállalata vásárolta meg. A legnagyobb megrendelő persze a Szovjetunió Védelmi Minisztériuma volt.

1963-ban hozták létre Munkácson azt az üzemet, amely komplett laboratóriumi berendezéseket állított elő a népgazdaság számos ágazata számára. A Szovjetunióban ez volt az egyetlen olyan vállalat, amely nem alkatrészeket, tartozékokat, hanem a teljes laboratóriumi felszerelést előállította, így például a víz, a levegő, az ásványok, az élelmiszerek teljes körű ellenőrzésére alkalmas laboratóriumi berendezéseket, valamint iskolák és tanműhelyek laborfelszerelését. A legkisebb laboratórium belefért egy kisebb bőröndbe, a legnagyobbak azonban több vasúti vagont megtöltöttek.

Ungváron már 1946-ban megnyílt a zenés-drámai színház, a filharmónia, az ifjúsági palota, az iparművészeti iskola, illetve a cipőgyár. A következő évben korszerűsítették a kőbányát, 1948-ban megnyílt a honismereti és a szépművészeti múzeum. A városban számos parkot, zöld területet alakítottak ki, hoztak rendbe.

Az 1950-es évek végére Ungváron félszáz üzlet, több tucat étterem, étkezde, kávézó és két nagy piac működött. A szovjet időszak legeredetibb vendéglátóhelye volt a földalatti Szikla (Szkala) Étterem, amely 1968-ban nyílt meg közel Ungvár központjához, a Szobránci utcában. A régi pincéket az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában építették, s itt tárolták a szőlőbirtokosok által adó fejében beszolgáltatott bort. A megtermelt mennyiség után minden tizedik hordót be kellett szolgáltatni. 1945 után a borospincéket zöldségtárolásra használták. Fénykorában, az 1970–80-as években a Szikla Étterem a következőképpen nézett ki. A húsz méteres mélységben elhelyezkedő öt terem fél kilométer hosszan nyúlt el. A kisteremben a falakat durván megmunkált kövekkel burkolták, a vörös fából készült bútorokat kárpátaljai mesterek készítették népművészeti motívumok felhasználásával. A régies hangulatot mécseslámpákkal fokozták. A kis és a nagyterem közötti átjárót bükk és tölgy faragott oszlopokkal díszítették. A nagytermet hucul stílusú tölgy asztalokkal, lócákkal és székekkel rendezték be. A terem végében egy fehér kőből

faragott háziasszony – Manajlo Fedor alkotása – üdvözölte a vendégeket. A négyszáz vendég fogadására alkalmas étteremben kárpátaljai ételeket szolgáltak fel. A kárpátaljai márkás borokat – Троянда Закарпаття, Променисте, Берегівське, Середнянське, Квіти полонини –, a kárpátaljai konyakot, a feketekávét a bárban szervírozták, ahol élő zene szólt. A következő termet vadászteremnek rendezték be, faburkolatú falakkal, trófeákkal. A szarvasagancsok és medvebőrök alatt durván megmunkált asztalok sorakoztak, ülőalkalmatosságként pedig tuskók szolgáltak. A kandalló elé vaddisznóbőrt terítettek. Ebben a teremben a kárpáti erdőkben lőtt vadakból készült ételeket szolgáltak fel. A borkóstoló teremben hatalmas boroshordókat állítottak fel, melyekbe tölgy asztalt és lócákat, valamint kovácsoltvas mécseslámpákat állítottak be. Egy-egy ilyen „hordóban" kettő–négy ember tudott helyet foglalni.

A közel ezer négyzetméteres Szikla Étterem azonban csak rövid ideig működött. Az 1980-as évek közepén bezárták, mert nem tudtak megbirkózni a feltörő talajvízzel.

A szovjet időszak ungvári érdekességei között kell megemlíteni a gyermekvasutat, amely 1947-ben nyílt meg, s némi hányattatás után mind a mai napig működik. A kisvasút két állomása közti távolság 1,1 km. Eleinte gőzmozdony húzott két fából készült vasúti kocsit. Az évtizedek alatt több mint félszáz iskolás volt itt gyermekvasutas, s utaztatott évente több ezer gyereket az Ung folyó mentén a filharmónia és a régi városi park (egykori Bercsényi park) között.

1946-ban az ungvári Kozár Vasgyárat államosították új néven: Győzelem Vasgyár. A termékpalettán konyhai tűzhely, szeg, ágyrugó előállítása szerepelt. 1955-ben átalakították, s a fő termék a moszkvai licensz alapján készülő gáztűzhely lett. A vállalat a mai Ungvári Gázközlőmű-gyár (Turbohaz) elődje.

Ungvárból Kárpátalja legnagyobb ipari központja vált. Az 1960-as években a bútorgyár és a cipőgyár mellett megnyílt az autójavító üzem, a műszergyár, valamint átadták a televíziós állomást és átjátszót is. Az 1970-es években jelent meg a villanymotorgyártó, a mosószergyártó, a mechanikai, a gépgyártó üzem, a Patent és a Zakarpattya nyomdaipari vállalat. Az ungvári gyárak és üzemek többsége köztársasági besorolású volt.

Másfél évtized alatt, 1969 és 1983 között épültek fel a korszak emblematikus kereskedelmi egységei: az Ukrajna Áruház, a Tallin Áruház és a Bútoráruház, a többszintes szolgáltatóház, a Zakarpattya Szálló, egyetemi épületek, a városi kórház stb. 1973-ban Medveczky Antal építész tervei alapján elkészült a városi tanács új épülete.

Az 1970-es országos népszámlálás szerint a városban hatvanötezren éltek, 772 személygépkocsi volt magántulajdonban. 1985-re már majdnem tízszer ennyi embernek volt autója. Az 1979-es népszámlálás szerint a lakosok száma elérte a kilencvenegyezret. Annak érdekében, hogy minél hamarabb elérjék a százezres határt, 1981-ben Ungvárhoz csatolták még Gerényt [Horjani], Darócot [Dravci] és Domonyát [Domaninci]. 1982-ben így már megszülethetett a százezredik ungvári lakos. 1989-ben száztizenhét-ezer ungvárit regisztráltak, ebből 69,2% vallotta magát ukránnak, 14,2% orosznak és 7,8% pedig magyarnak. Egy évszázad alatt a város lakossága megtízszereződött, illetve ha az 1945 és 1989 közötti adatokat vesszük, meghatszorozódott. 1945-ben Ungváron mindössze tizenkilencezren éltek.

Ungvár lélekszámának gyors növekedésében mesterséges tényezők is közrejátszottak. Ilyen a környező településeknek a városhoz csatolása, illetve a betelepedés. A Radvánc [Radvanka] néven ismert városrész és a városhoz csatolt egykori falvak őrizték meg első-

sorban őslakos-jellegüket. A csehszlovák építőmunkások által emelt lakónegyedet, valamint a Laborc tér körüli lakónegyedeket a kárpátaljai politikai és gazdasági elit előszeretettel választotta lakóhelyéül. Az 1980-as évekre a város lakosságának kétharmada (66%-a) az aktív munkaképes lakossághoz tartozott, s hét százalék volt nyugdíjas. Ez is közrejátszott a munkahelyteremtés gyors ütemű fejlesztésében. Ez gyökeres fordulatot jelentett, hiszen a háború utáni időszakban éppen hogy munkaerőhiány volt Ungváron. 1945-ben a város tizenhét vállalatánál mindössze 538-an dolgoztak, 1985-ben már huszonegyezer embert foglalkoztattak a város iparvállalatai. Ugyanakkor igen nagy számú munkaerő ingázott. 1985-ben 19 ezren jártak be más településekről – ebből 16,5 ezren (87%) a szomszédos falvakból – Ungvárra dolgozni. Az ingázók 74%-a az Ungvári járásban, 14%-a a Perecsenyi járásban, 7%-a a Nagybereznai járásban, 3%-a a Munkácsi járásban lakott.

5. táblázat. Ungvár ipara 1945-ben

№	*A vállalat neve*	*A dolgozók száma*
1.	Villanytelep	81
2.	Fafeldolgozó Üzem	42
3.	Szövetkezeti Asztalos Üzem	22
4.	Mundus Fafeldolgozó Üzem	150
5.	Asztalos Üzem	6
6.	Asztalos Műhely	3
7.	Gépjavító Műhely	16
8.	Téglagyár	6
9.	Kőbánya	22
10.	Cipészműhely	18
11.	1. sz. Malom	40
12.	2. sz. Malom	31
13.	3. sz. Malom	21
14.	Püspöki Szeszgyár	17
15.	Pálinka Üzem	40
16.	Vágóhíd	11
17.	Nyomda	12

Forrás: Зілгалов В. Ужгород у повоєнний час (1945–1992). // *Історія Ужгорода.* Кер. автор. кол. Г. Павленко. – Ужгород: Карпати, 1993. – 172.

A táblázatból kitűnik, hogy a háború utáni időszakban a fafeldolgozás, az építőipar és az élelmiszeripar dominált, bár ezek még inkább műhelyeknek, mint iparvállalatoknak voltak tekinthetők. A régió gazdaságában az agrárjelleg dominált. Ekkoriban a város lakosságának jelentős része mezőgazdasági termeléssel foglalkozott, közel 500 hektárnyi termőföldön gazdálkodott. Ebből 364 hektár volt a termőföld, 56 hektár a szőlő, 15 hektár a gyümölcsös, 8 hektár a kaszáló, 6 hektár a legelő.

A kollektivizálás utáni időszakban az Ungvári Szőlőszovhoz 300 hektár szőlővel és gépesített borüzemmel rendelkezett. A legismertebb termékük az Ungvári [Ужгородське] márkás bor volt. A szovhoz nyitotta meg 1967-ben Ungváron – a Szuvorov utcában, ma: Korzó – az első bor márkaboltot Promeniszte néven.

A szovjet időszakban Ungvár ipari jellege erősödött meg. Az 1980-as években már itt összpontosult a megye ipari termelésének közel egyötöde, miközben a város lakossága a megye összlakosságának 10%-át tette csak ki. Az ungvári gyárak és üzemek termékeit 26 országba exportálták. Különösen keresettek voltak a műszergyár, a gázközlőműgyár (Turbohaz), a gépgyár (Tisza) termékei, a háztartási vegyi áru üzem pedig a csehszlovák Spolana céggel gyakorlatilag vegyesvállalatként működött együtt.

1946 és 1965 között az iparban foglalkoztatottak száma háromezerről tizenkétezerre nőtt, 1965 és 1985 között pedig tizenkétezerről huszonegyezerre. Az 1980-as évek közepén közel tizenegyezren közlekedési és szállítmányozási, 9,3 ezren kereskedelmi és közétkeztetési, másfélezren pedig a szolgáltató ágazatban dolgoztak.

Az 1960-as években alapozták meg a városban a gépgyártást és a műszergyártást. Az 1980-as évek közepén az ungvári ipari dolgozók 55%-át a gépgyártás és a fémmegmunkálás területén foglalkoztatták, s ezek az ágazatok adták a város ipari termelésének 40%-át. A városnak összesen 26 iparvállalata volt. Az ipari negyedek Déli [Pivdenna], Radvánc [Radvanka], Bozdos és a Központi [Centralna] voltak.

Az 1970-es években Ungváron új lakónegyedeket emeltek. Felépültek az első nyolcemeletes lakóházak, az Uzshorod Szálló szomszédságában pedig a város egyetlen tizenöt-emeletes lakóépülete. Azonban a magasházak építése nem volt kifizetődő, mivel túlzottan sokba került az alapozás, ezért ezzel felhagytak. Az 1980-as években évente mintegy 1,2 ezer lakást adtak át.

A város gyenge pontja a tömegközlekedés volt. Kevés volt az autóbusz, és szinte soha nem tartották be a menetrendet. Mind a mai napig érezteti hatását a rossz várostervezés. „Ipari negyedeket" és „alvókerületeket" (a lakónegyedek népi neve: munka után aludni jártak haza az emberek) hoztak létre, melyek infrastruktúrája máig kiépítetlen maradt.

6. Mezőgazdaság

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban külön fondokban vannak elhelyezve a szovjet időszakkal, a kommunista párt területi bizottságának tevékenységével kapcsolatos anyagok, így megvan a termelőszövetkezetekre és a pártalapszervezetekre vonatkozó dokumentáció, mely alapján rekonstruálhatók a regionális történelem ezen fejezetei.

A szovjet időszakot megelőzően Kárpátalja tipikusan agrárjellegű és nyersanyagellátó vidék volt. 1937-ben az ipari termelés mindössze 2,2%-ot tett ki. A munkaképes lakosság több mint 80%-a a mezőgazdaságban dolgozott, az iparban nem egész 10%-ukat foglalkoztatták.

A kárpátaljai falu a 20. század második felében alapvető átalakuláson ment keresztül. A totalitárius állam előbb korlátozta, majd teljes egészében felszámolta a magántulajdont. A kommunisták az agrárszférában a haladás egyetlen és kizárólagos eszközének a kollektivizálást tartották, amely értelmezésükben kulturális és anyagi értelemben is felemelni hivatott a falusi lakosságot.

A második világháború után a kárpátaljai falvak két gyökeres fordulatot értek meg. Az első az 1944–1945-ös agrárreform volt. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944 novemberében és 1945 januárjában alakította át a földbirtokviszonyokat. 1946 és 1950 között,

immár a Szovjetunió és azon belül Szovjet-Ukrajna közigazgatási területén végrehajtották a totális kollektivizálást.

Az 1944–1945-ös földreform még inkább hasonlított a kelet-európai „népi demokratikus" országok mérsékelt gyakorlatára, mint a szovjet mintára. A mezőgazdasági tulajdon nem volt kizárólagosan állami. A következő években azonban a szovjet kolhoz–szovhoz modell alapján kíméletlenül végrehajtották a mezőgazdasági termelés uniformizálását.

Az 1946 és 1950 közötti szakaszt két további időszakra tagolhatjuk: 1946–1948-ban kezdetét vette a kollektivizálás, 1949–1950-ben pedig a mezőgazdasági termelés teljes mértékben szovjet mintára alakult át.

6.1. Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája

A második világháborúnak gazdasági értelemben is súlyos következményei voltak, melyeket Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa úgy próbált enyhíteni, hogy az Ukrán SZSZK népbiztosainak tanácsához (azaz kormányához) fordult azzal a kéréssel, hogy segítsen a vetőanyag- és az élelmiszer-ellátásban. Kárpátalja így kapott az 1945. évi tavaszi vetéshez ingyenesen 37,6 ezer mázsa gabonát. A humanitárius segítségként érkezett vetőanyagot 59,7 ezer parasztgazdának osztották szét. Az élelemhiány pótlására érkezett ezen kívül 96 ezer mázsa búza, ebből 32 ezer mázsa ingyenesen. A szovjet hadsereg is segítséget nyújtott, aknamentesítette a mezőgazdasági földterületeket, lovakat és szállítóeszközöket bocsátott a lakosság rendelkezésére. A katonaság egészségügyi személyzete 150 egészségügyi rendelőben látta el a polgári lakosságot, és kiosztott 750 kilogramm gyógyszert.

Az agrárreform szükségességével már Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak 1944. november 26-i munkácsi kongresszusa foglalkozott. Az újraegyesülést kimondó kiáltvány mellett megvitatta és határozatot hozott a földkérdés rendezéséről is. A Kárpátontúli Ukrajna falusi lakosainak, munkásainak és alkalmazottainak föld- és erdőterülettel való ellátásáról szóló határozat értelmében 52,7 ezer hektár földterületet osztottak szét az emberek között. A kiosztott földekből 35 ezer hektár elkobzott nagybirtok, 17,7 ezer hektár kisebb gazdálkodók földhasználatának korlátozása (földtulajdonának részbeni kisajátítása) révén állt rendelkezésre.

1945. február 28-án a Néptanács határozatot hozott az elkobzott földterületek szétosztásának rendjéről. Eszerint elsőbbséget élveztek a szovjet hadsereg önkéntesei és a partizánok, valamint azok, akik a hegyi falvakból az alföldi részekre telepedtek. A 145,2 ezer háztájival rendelkező falusi gazdálkodóból 54,4 ezren (37,5%) kaptak földet. A Néptanács 1945. december 15-i dekrétuma kimondta, hogy a föld „korlátlan időre a falusi dolgozók ingyenes használatába kerül".

Az agrárreformmal felszámolták a nagybirtokokat. A minimális földterülettel rendelkezők kategóriába soroltak részaránya 2,9%-ra csökkent. Ugyanakkor a falusi gazdálkodók reményei nem teljesültek, nem egészen három évig volt módjuk arra, hogy belátásuk szerint gazdálkodjanak, utána mindannyian az erőszakkal végrehajtott kollektivizálás elszenvedőivé váltak.

A tárgyalt időszakban minden falusi népi bizottság több oldalas jelentéseket írt a falu és a gazdálkodók helyzetéről. Ezek a jelentések ma is fellelhetők az állami levéltárban, és így szinte minden településről érdekes információk állnak rendelkezésre.

1945 márciusában a falusi bizottságok a földet a földnélkülieknek, a kevés földdel rendelkezőknek és a „dolgozó értelmiség” számára utalták ki. Kiosztották a náci koncentrációs táborokban elpusztult zsidók földjeit is. Mintegy ezer zsidó család otthonát a frontkatonák családjai kapták meg, vagy pedig iskolává, közintézménnyé alakították át azokat.

A földosztás felügyeletére külön bizottságokat hoztak létre. 1945. március 19-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki, melyben maximálta az egyes földbirtokok nagyságát: az Ungvári, a Beregszászi, a Nagyszőlősi, az Ilosvai és a Técsői körzetekben (járásokban) 40 holdban (22 hektár), a Perecsenyi, a Nagybereznai, a Szolyvai, a Volóci, az Ökörmezői [Volovei] és a Rahói körzetekben pedig 50 holdban (28 hektár) gazdaságonként. 1946 decemberében ezeket a normákat jelentős mértékben korrigálták. Az alföldi részeken 6 hektárban, a hegyvidéken 8 hektárban határozták meg a maximálisan birtokolható szántóföldterület nagyságát.

Az agrárreform egyik deklarált célja a hegyvidéki járásokban a földnélküliség és a kevés földdel rendelkezők helyzetének megváltoztatása volt. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa határozatot hozott a hegyvidéki járások lakosságának az alföldi részekre telepítéséről. Ennek a kampánynak a keretében 1945 júliusáig 1.804 szegény család, illetve a szovjet hadsereg önkénteseinek családjai, valamint a partizánok családjai költöztek az alföldre. Az új lakhelyen minden család földet kapott.

A Kárpátontúli Ukrajna időszakában megvalósított földreform záróaktusa a magántulajdon megszüntetése volt. Az 1945. december 15-én kelt dekrétummal bevezették „a föld államosítására vonatkozó szovjet törvényeket”. A termőtalaj, a vizek, az erdők állami tulajdonba kerültek, korabeli kifejezéssel „össznépi vagyonná” lettek. Ezzel a lépéssel megnyílt az út a mezőgazdaság kollektivizálása előtt.

1946 tavaszán a mezei munkálatok elvégzésére már megalakultak az első földműves társulások. A földműves társulás a kollektív gazdálkodás legegyszerűbb formája, s ilyennel már 1944 őszén próbálkoztak Kárpátalján. A közösségi földművelésnek ez a formája valósult meg a Szovjetunióban is az 1920-as években.

1946 végén már 620 ilyen földműves társulás volt Kárpátalján, melyek 87 ezer falusi gazdaságot (az összes 62%-át) egyesítettek. A társulások működése a farmergazdálkodáshoz volt hasonlítható. Kezdetben a föld a parasztok tulajdonában volt, amit közös erővel műveltek meg. Így lehetőség nyílt vetésforgó alkalmazására, az agrártechnológia korszerűsítésére stb.

Fontos szerepet játszottak a traktorállomások (gépparkok). 1946-ban kilenc traktorállomást hoztak létre, melyekben száz traktor, harminc gépkocsi, több száz eke, vetőgép, cséplőgép stb. állt rendelkezésre. Ezeket az eszközöket kezdetben félezer egyéni parasztgazdaság használhatta. 1948-ban már 6,7 ezer gazdaságot láttak el ily módon gépekkel és eszközökkel. Olcsóbban és hatékonyabban tudták megművelni a földet, begyűjteni a termést.

Ukrajna belső területeiről kezdettől fogva számos agrárszakembert irányítottak Kárpátaljára, akik mezőgazdasági tanfolyamokat szerveztek. Munkácson mezőgazdasági technikum, a Beregszászi járási Bene községben kertészeti-szőlészeti iskola, a Nagyszőlősi járási Újlakon gépkezelői és állatfelcseri iskola nyílt.

A két első kolhoz – szovjet típusú mezőgazdasági szövetkezet – Nyikita Hruscsov és Georgi Dimitrov nevét viselte. A Hruscsov Kolhozt 1946 márciusában hozták létre

az Ungvári járási Eszenyben. A Dimitrov Kolhoz tulajdonképpen bolgárkertészet volt, melyet a Munkácshoz csatolt Oroszvégen élő bolgárok alapítottak. Zöldségtermesztéssel foglalkoztak, kiváló hozamokat értek el, melyből szép jövedelemre tettek szert.

6.2. Kollektivizálás

A kollektivizálás menetében az 1949-es év áttörést hozott. 1946-ban még csak két kolhoz volt Kárpátalján, 1950 elejére már 532, melyek magukba olvasztották a falusi gazdaságok 82%-át, illetve a szántóföldek 84%-át. Rövidesen ezek a számok elérték az olyannyira áhított „100 százalékot". A kolhozosítást nem kevés pátosszal és csinnadrattával körítették. Már 1949-ben a kárpátaljai mezőgazdasági dolgozók között tizenkilenc szocialista munka hőse volt, százkilencvenhárman pedig egyéb szovjet kitüntetésekben részesültek. Az ezt követő évtizedekben szűkmarkúbban osztogatták a Szocialista Munka Hőse címet, táboruk mindössze huszonhat fővel gyarapodott, akik azonban már nem csak a mezőgazdasági dolgozók közül kerültek ki, hanem a népgazdaság minden ágazatát képviselték. A kollektivizálás elősegítésére számos eszközt bevetettek: káderekет telepítettek be Kárpátaljára, erőteljes agitáció folyt a kollektív gazdálkodás előnyeiről, könyörtelenül megadóztatták azokat a parasztokat, akik önállóan akartak gazdálkodni.

A káderpolitika tekintetében a központ nem volt nagy bizalommal a helybeli kommunisták iránt. Erről tanúskodik többek között a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjában 1946 áprilisában–augusztusában végrehajtott tisztogatás, amikor a 4.590 pártkönyv tulajdonosból csak 2.634 személy (57%) párttagságát újították meg. 1947 végén már közel nyolcezer kommunista szerepelt a nyilvántartásban. Ez a hatalmas létszámnövekedés elsősorban a betelepített kádereknek volt köszönhető.

A kollektivizálás felgyorsításának hathatós eszköze volt a párt és állami agitáció és propaganda is, melyet elsősorban a rádió és a sajtó közvetített. Nem takarékoskodtak a pénzzel annak érdekében, hogy a legeldugottabb faluba is eljusson „a kolhoz és a szovhoz szakirodalom", valamint a filmhíradók a szocializmus előnyeiről.

Rendszeres gyakorlattá vált, hogy a kárpátaljai parasztokat „tapasztalatszerzés" céljából kelet-ukrajnai élenjáró kolhozokba küldték ki, az élenjáró kolhozistákat oklevelekkel és kitüntetésekkel halmozták el, fényképük felkerült az ún. „dicsőségtáblára". A parasztokat állandó erkölcsi-pszichológiai nyomás alá helyezték, mondván „az emberhez méltó élethez" a kolhozon keresztül vezet az út. Kárpátalján is megismerték az emberek, mi az, hogy „szocialista verseny".

A kollektivizálás menete leginkább az adópolitika következtében gyorsult föl. Ezzel főként a tehetős parasztokat igyekeztek megnyomorítani. A kárpátaljai vezetés javaslatára az Ukrán SZSZK minisztertanácsa 1948 júliusában „a hatályos törvények értelmében" a „kulákgazdaságok" kötelező beszolgáltatásait gabonából, burgonyából és szénából 30%-ra emelte.

Kárpátaljára is kiterjesztették az Ukrán SZSZK minisztertanácsa 1947. június 21-i „a lembergi, a sztanyiszlavi, a drohobicsi, a ternopili, a rivnei, a volinyi és csernyivci megyei kulákgazdaságok megadóztatásáról" szóló határozatát. Minden faluban összeírták a „kulákgazdaságokat", leltárba vették az ingóságokat, hogy semmi ne maradjon ki az adóterhelés alól.

Ezek a nyíltan rabló intézkedések természetesen tiltakozásokat váltottak ki. Az emberek a leggyakrabban az ellenszolgáltatás nélküli terménybeszolgáltatást próbálták megkerülni. Őket, a tehetősebb és a magukat jól bíró gazdákat sorolták be „kuláknak", de „kiskulákoknak" tekintették azokat a szegényparasztokat is, akik nem igen akarták elfogadni az új világot. A kulákság mint társadalmi osztály felszámolását célzó hivatalos politika jegyében az ellenszegülést megtorlás követte.

A kollektivizálás legerőteljesebb szakaszában a falusiak fellázadtak Nagylucskán (Munkácsi járás), Nagybocskón (Rahói járás), Alsóapsán [Gyibrove] és Uglyán (Técsői járás). A hegyvidéki falvakban a lázadozó parasztokat többször az Ukrán Felkelő Hadsereg felderítő egységei is támogatták.

A Técsői járási Uglya községben 1948. október 9–15. között kolhozellenes lázadás tört ki. Megtorlásul tizenhárom falusit (többségében nőket) 2-től 25-ig évig terjedő börtönbüntetésekre ítéltek. Az 1949. április 1-jei nagylucskai lázongásban 800 falusi vett részt, akik szabotálták a vetést. Az Ungvári járási Nagydobronyban történtek a legsúlyosabb atrocitások. Mintegy félezren lázadoztak és rongáltak, végül határőregységek fékezték meg az elégedetleneket.

Kárpátalja vezetése egyidejűleg igyekezett megoldani a földkérdést és megszabadulni a kollektivizálás ellenzőitől. Ezt a törekvést segítették a mesterséges migrációs folyamatok is: a lakosság egy részének kitelepítése Ukrajna keleti területeire, a fiatalok Donyec-medencei (donbászi) munkaiskolákba kényszerítése stb.

A kollektivizálást adminisztratív, kényszerítő eszközökkel igyekeztek végrehajtani. Ennek következtében azonban igen alacsony volt a munka termelékenysége, a kollektív gazdaságok veszteségesek voltak, olyannyira, hogy bár alig hihető, de az 1950-es években a megye párt- és állami vezető szervei igyekeztek meggyőzni a fővárost arról, hogy célszerűtlen és gazdaságilag nem igazolható hegyvidéki környezetben a kollektivizálás. Ungvárról Kijevbe, az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságához 1950. február 4-én tájékoztató jelentést küldtek „a kárpátaljai hegyvidéki települések mezőgazdaságának állapotáról és további fejlesztésének lehetőségeiről". A dokumentumot Iván Turjanica, a kárpátaljai területi végrehajtó bizottság elnöke és Iván Kompanec, a megyei pártbizottság első titkára írta alá. A jelentésben egyértelműen megfogalmazták, hogy hegyvidéki területen célszerűtlen mezőgazdasági szövetkezeteket létrehozni. Azonban Kárpátalján esélytelen volt a közép-európai népi demokráciák mérsékelt megoldásaiban gondolkodni.

Az 1940-es évek végén Kárpátalja-szerte falugyűléseken hirdették ki, hogy mindenkinek be kell lépni a kolhozokba. Az időközben kolhoztagokká lett falusiak és a magánzók hetente összegyűltek a falusi klubokban. Ezeket a gyűléseket kezdetben igen kevesen látogatták, néhány főtől néhány tucat főig. Idővel azonban két-háromszáz embert összetereltek egy-egy alkalommal.

A gyűlések azonos forgatókönyv szerint zajlottak. Beszédet mondott a kolhozelnök, melyben vázolta a teendőket és a legapróbb részletekig beszámolt az elvégzettekről. Például arról, hogyan nyitott számlát a bankban, hogy kölcsönt vehessen fel mezőgazdasági felszerelés, vetőanyag, műtrágya, állatgyógyászati eszközök vásárlása céljából. Ilyen alkalmakkor leltárt készítettek a kolhozi jószágállományról is. A falugyűléseken választották meg az adott idényre a pásztorokat és a szekereseket. Érdekességként: 1948-ban a kárpátaljai kolhozok a gyapjú kilóját 35 rubelért, a szilva kilóját 55 kopekért, a juhtej literjét 2 rubel 50 kopekért adták el az államnak.

1949 tavaszán ismételten jelentősen megnyirbálták a földtulajdonlást. 26 szotek (szotek: [orosz] сотая часть, a hektár század része; 1 szotek = 1 ár, azaz 100 m^2) háztájival rendelkezhetett az a család, amelynek legalább egy tagja kolhozista volt, 40 szotek járt annak a családnak, amelyiknek két vagy három tagja volt kolhozista, és 50 szotekkel rendelkezhetett az a család, amelyből háromnál többen dolgoztak a kolhozban. A kolhoztagok háztájijában a kolhoz eké jével 1 rubelért szántottak fel egy szoteket.

1949 márciusában a falugyűléseken hivatalosan bejelentették, hogy hamarosan megvalósul a teljes körű kollektivizálás. A megátalkodott magángazdálkodókat diszkriminatív intézkedésekkel igyekeztek sarokba szorítani. Így többek között tehenenként 25 rubelt kellett fizetniük, hogy a jószág a falu legelőjén legelhessen. A kolhoztagoknak tehenenként 15 rubelt, azaz 40%-kal kevesebbet kellett fizetniük.

A következő évben a hegyvidéki járásokban az emberek különböző árakon vehették meg a tejtermékeket, a kolhoztagoknak mintegy harmadával kevesebbet kellett fizetniük érte, mint a magánzóknak: egy kilogramm sajtért 8, illetve 12 rubelt, az ordáért (juhtej savójának forralásakor keletkező édes, túróhoz hasonló tejtermék) 6, illetve 8 rubelt, a brinzáért (túróhoz hasonló állagú kecske- és juhtejből előállított sajt) 10, illetve 14 rubelt. Minden egyéb termékért vagy szolgáltatásért a magánzóknak 30–40%-kal többet kellett fizetniük, mint a kolhoztagoknak. Felfoghatjuk ezt közvetett szociális adónak is. A totalitárius rendszerben a diszkrimináció – és a megtorlás – napi gyakorlat volt.

A kárpátaljai kolhozokban hagyományos mezőgazdasági kultúrák termesztésével foglalkoztak. Ennek ellenére a terméshozam rendkívül csekély volt. Kevés volt a szerves és a műtrágya. A háztájikra emiatt újabb beszolgáltatási kötelezettséget róttak trágya-beszolgáltatás formájában, 1950-ben például háztájinként 6 kilogramm hamut és 6 kilogramm szárnyas ürüléket.

Az újabb változások 1950. május 30. után következtek, amikor Moszkvában a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága határozatot hozott „a kiskolhozok összevonásáról és a pártszervezetek ezzel kapcsolatos feladatairól". Ez volt a kollektivizálást illető első olyan országos akció, amelyet Kárpátalján is ugyanakkor hajtottak végre, mint az ország többi részében. Kárpátalján az 557 kolhozból 294 lett, majd ez a szám is a felére csökkent.

A kolhozban a fizetést a nyilvántartott munkanapok alapján kapták az emberek. A kolhoziroda takarítónőinek például havonta 15 munkanapot számoltak el. A körzeti traktor- és gépállomással kötött szerződés alapján a kolhoz használatba kapott benzinhajtású cséplőgépet. A cséplőgép üzemeltetőjének egy óra munkával töltött időért 0,1 munkanapot számoltak el, azaz egy teljes munkanapért 10 órát kellett a cséplőgép mellett tölteni. Ez nem volt könnyű munka, különösen a tűző napon. Az irodai takarítónak nyilvánvalóan könnyebb volt a dolga. A kolhozelnöknek számolták el a legtöbb munkanapot, évi 300 és 360 között. Ugyanakkor a kolhoztagok egyharmada, a legnehezebb fizikai munkát végzők, a minimális munkanap (180) után kapták a bérüket. A kolhozisták többsége azonban nem tudta elérni ezt a 180 napot sem. Ezek a körülmények nem kevés konfliktushoz vezettek. A falugyűléseken heves viták alakultak ki a munkanapok igazságtalan kiszámítása miatt, amely nem volt tekintettel sem a fizikai megterhelés mértékére, sem a munkafeltételekre, sem a munka intenzitására. Gyakran hangzottak el a következő érvek. Valaki azért kapott munkanapokat, mert végigsétált a falun és kidobolta a híreket. Egyetlen dobolás 0,2 munkanapot ért. A falusi könyvtár vezetője a kolhoziroda előtti virágágyás gondozásáért

1,5 munkanapot, és azért, hogy megfestette a kommunizmus vívmányait éltető plakátokat, valamint a május 1-jei (a dolgozók nemzetközi szolidaritásának napját) éltető lózungot, 7,2 munkanapot számolhatott el. Azok, akik nehéz fizikai munkát végeztek (szántottak, kaszáltak, arattak, jószágot gondoztak) mindezeket igazságtalannak tartották.

1949 decemberében a Técsői járási Novoszelica [Újkemence] kolhozában minden munkanap után 3,92 rubelt, 3,59 kg gabonát, 15 kg burgonyát, 74 dkg zöldséget, 10 kg szénát és 50 dkg szalmát adtak ki fizetségként. 1950-ben azonban ennél egyharmadnyival kevesebbre futotta csak.

A munkanap hosszúságát az idényjellegű munkák befolyásolták. A szénakaszálás és a szénabegyűjtés idején hajnali 4 órától este 10-ig, azaz 18 órát dolgoztak az emberek, nem számítva a rövid ebédszünetet. 1950 márciusától az átlagos munkanap moszkvai idő szerint 7 órakor kezdődött és 21 órakor ért véget. Az ebédszünetre két órát adtak. Így a munkanap 12 órás volt. A nyugati világ 8 órás munkanapjától ez igen messze volt.

Ugyanakkor minden faluban találtak olyan embereket, akikre ráfogták, hogy a nép és a kolhozrendszer ellenségei. Az ügyészség, a milícia és az állambiztonság állandóan zaklatta őket. Azokat, akiket kuláknak nyilvánítottak, szabotázs vádjával kizárták a kolhozból. Innen egyenes út vezetett ahhoz, hogy a rendszer bedarálja áldozatát.

Gyakran vonták felelősségre vélt bűnökért a csoportvezetőket, brigádvezetőket, telepvezetőket stb. Egyiküket például azért, hogy falusi tanácsi képviselőt „csinált magából", s nem tett meg mindent, hogy „lenyúzza a szegényekről a bőrt". A vétkest leváltották a „főnökségből", és halmazati büntetésként öt munkanapot levontak a teljesítményéből. Volt, akinek azt vetették a szemére, hogy bár több munkaképes családtagja is van, egyikük sem vett részt a tavaszi munkálatokban. Egy kolhozi alsó vezető legnagyobb bűne az lehetett, ha házépítésbe kezdett. Ez megengedhetetlen nagyzolásnak számított.

Az egyre növekvő mennyiségi mutatók nem jártak együtt minőségi javulással. Éppen ezért a kolhozelnökök éves jelentésükben nagy teret szenteltek a munkafegyelem szigorításának. Vég nélkül sorolták az elementáris gondatlanság és a kiáltó nemtörődömség példáit. Előfordult például, hogy „megdöglött egy növendékbika, mert nem gondozták megfelelően, egy másikat pedig le kellett vágni, azonban a húsát a kolhoziroda folyosóján felejtették és megromlott". A kendervetményt pedig „idegen tyúkok" szétkapirgálták.

A kolhozon belül sem uralkodtak tehát idillikus állapotok, de azon kívül is mindenféle gondok és problémák merültek fel. Fegyir Bencsák, a már említett Técsői járási novoszelicai [újkemencei] kolhoz elnökhelyettese 1951 januárjában például arra panaszkodott, hogy „valamennyien a kommunizmus győzelméért küzdünk", ugyanakkor „ha le kell szállítani az állatoknak a takarmányt, akkor hosszasan kell könyörögni a vasúti főnököknek, hogy az áru egyik állomásról eljusson a másikra". Ebből az következett, hogy „a kommunizmus csak Neresznicéig jut el [Novoszelice községhez legközelebb eső vasútállomás], onnan tovább egy tapodtat se".

6.3. Újítások és újítók

A kolhozosítás időszakában az embereket igyekeztek meggyőzni arról is, hogy próbálkozzanak meg néhány új kultúra termesztésével, mint például a pázsitfűfélékhez tartozó takarmánynövény, a csumiz, vagy új módszerek bevezetésével, mint például a négyzetes-fészkes

kukoricavetés. Ennek kicsivel több értelme és haszna volt, mint az amerikai imperialistáknak a szovjet nép és a haladó emberiség ellenségeiként való folyamatos beállításának.

Az 1950 és 1955 közötti időszakban Kárpátalján lelkesen kísérleteztek nem csak a csumiz, hanem a tea, citrusfélék és egyéb szubtrópusi növények meghonosításával. És ezzel a kollektív gazdaságok hatalmas veszteségeket szenvedtek el. Moszkvában úgy döntöttek, hogy felülemelkednek a természeti-éghajlati adottságokon és Kárpátalját tea, citrom, narancs, füge, gránátalma, datolya, valamint babér, eukaliptusz ültetvények lepik majd el. Az alapanyag beszerzésére, a kényes növények gondozására értelmetlenül hatalmas pénzeket pazaroltak el. A behozott növények folyamatosan kipusztultak. Az 1950-ben a Nagyszőlősi és az Ungvári járásban elültetett 800 tő eukaliptusz például kifagyott. 23 alföldi kolhozban 80 hektár teaültetvényt telepítettek. A növények egyharmada az első télen kifagyott, de a maradék nagyobbik része is elsatnyult. Az effajta kísérletezésekkel 1956-ban hagytak fel.

A szovjet időszakban különböző méretű és terjedelmű könyvek tömegével árasztották el a megyét, melyek a mezőgazdasági termelés kultivált területeiről szóltak. Kárpátalján a mezőgazdaság alapvető ágazatai ekkoriban a gabonafélék és takarmánynövények termesztése, az állattenyésztés, a szőlészet és a gyümölcskertészet, a tea és citrusfélék termesztése volt. A könyvek szerzőiként kolhozelnökök és szovhozigazgatók, a szocialista munka hősei voltak feltüntetve.

A kárpátaljaiak egyharmada csak névleg volt kolhoztag, s ez a körülmény változatlan maradt az egész szovjet időszakban. A munkanapok utáni járandóság fokozatosan emelkedett. 1966-ban például 1,54 rubel, 1969-ben pedig 2,2 rubel fizetés járt egy munkanap után. Egyértelműen jobban megérte idénymunkára utazni az ország belső területeire. A Vologda megyei (Oroszország) erdőkitermelésen például havi 300 rubel körül lehetett keresni, ötször többet, mint egy átlagos kárpátaljai kolhozban.

A kolhozok összevonása folyamatosan napirenden volt. 1953 végére Kárpátalján 263 kolhoz volt, ebből 200 összevonással jött létre. A kolhozokhoz százhétezer parasztudvar tartozott kétszázegyezer munkaképes korú népességgel. Ezenkívül volt 15 erdőgazdaság, 7 szőlészet és egy gyümölcskertészet.

Minden évben a kolhoz vagy a szovhoz pártbizottságának ülésén hagyták jóvá a káderek nómenklatúráját. Ide tartoztak a növénytermesztési csoportvezetők, a telepvezetők, a brigádvezetők, a kisipari műhelyek, a gépparkok vezetői, valamint a könyvelőség munkatársai. Egy átlagos gazdaságban mintegy 50 ember dolgozott. Kihagyták ebből a listából a lakatosműhely vezetőjét, az agronómust, a fizetés számfejtéséért felelős közgazdászt, a kisipari műhelyek külön könyvelőit vagy az őröket, többek között az idénymunkát végző mezőőröket. A falusi nómenklatúra a végzettség és szakmai tapasztalat terén egyre magasabb szintre került. A mezőgazdasági szakmákat főként a lembergi és az umanyi főiskolákon, valamint a sztriji és a munkácsi technikumokban sajátították el. A többség levelező tagozaton, azaz munka mellett tanult tovább.

1946-tól kezdve Kárpátalján is egyre másra megjelentek „a szocialista munka" élenjárói. Számos kolhoztag kapott szovjet munkarendjeleket és munkaérdemrendeket, mely kitüntetések olyan sokfélék voltak, hogy ma már szinte lehetetlen valamennyit felsorolni. A kitüntetett értelmiségi körökben „Gertrud"-nak nevezték (a Gertrud a Герой труда [Munka hőse] orosz nyelvű kifejezés összevonása, s az így keletkezett szó azonos egy német eredetű női névvel). A kétszeres Szocialista Munka Hősének bronz mellszo-

bor járt, melyet szülőhelyén, vagy a munkahelyéül szolgáló településen állítottak fel. A Szocialista Munka Hőse címet az első kárpátaljaiak 1948-ban kapták meg. Köztük két 19 éves viski lány: az ukrán Hanna Lehman és a magyar Szépi Ilona. Mindketten a Huszti járási Határőr Kolhoz csoportvezetői voltak. Ugyanebben a névsorban még négy csoportvezető szerepelt – a magyar Baráth János (Beregszászi Szőlészeti Szovhoz), a bolgár Pencso Pencsev, Denyo Plejev és Pencso Osztrjev (munkácsi-oroszvégi Georgi Dimitrov Kolhoz).

Elismerésben mindenki fölé nőtt a Szocialista Munka Hőse címmel kétszeresen elismert Ladányi Hanna, a munkácsi járási nagylucskai Lenin Kolhoz csoportvezetője (1949, 1958) és Pitra Jurij, az ilosvai járási bilkei Új Élet Kolhoz brigádvezetője (1958, 1977). Az utóbbi ezenkívül négyszer kapta meg a Lenin-rendjelet, kitüntették az Októberi Forradalom és a Munka Vörös Zászlaja Érdemrendekkel, 1976-ban pedig a Szovjetunió Állami Díjasa lett. A brigádja három évtizeden keresztül hektáronként átlagban 112 mázsa kukoricát termelt (nem a szemes terményt mérték, hanem a csutkával együtt). A legjobb év 1974 volt, amikor hektáronként 124,7 mázsa termett.

Eleinte Pitra brigádjába ellenőröket küldtek, mert nem akarták elhinni, hogy valóban ilyen magas terméshozamot képesek elérni. Igaz, Dnyipropetrovszk megyében a háború utáni években Marko Ozernij hektáronkénti 150 mázsa kukoricaterméssel büszkélkedhetett, ám ezt a hozamot kis alapterületű kísérleti részlegen, mesterséges klimatikus körülmények között érték el. Ily módon több volt a ráfordítás, mint a haszon.

Jurij Pitra 27 éven keresztül, 1962 és 1989 között hat ciklusban volt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának képviselője, személyesen ismerte a legmagasabb posztokon lévő állami vezetőket. A Legfelsőbb Tanács, azaz a parlament akkoriban nem állandó jelleggel ülésezett. A képviselőknek megtérítették az útiköltségét és 15 rubel napidíjat fizettek számukra. A népképviselőket Moszkva központjában, a Rosszija Szállóban szállásolták el, mindenkit külön szobában. A hotelben speciális boltot működtettek, ahol import holmit és nehezen beszerezhető árucikkeket lehetett vásárolni. Jurij Pitra úgy emlékezett vissza, hogy ruhákat, ajándékokat vásárolt itt szívesen, és természetesen narancsot, banánt, amit Kárpátalján legfeljebb a tévében lehetett látni. A kétszeres Szocialista Munka Hőse Jurij Pitra Moszkvába szilvóriumot (szilvapálinkát) vitt magával, amit legalább 50 fokosra főztek. Kolhozában a szilvóriumot két és fél decis üvegekbe (csetvertuska – a negyed liter orosz megfelelőjének kicsinyítő képzős változata) palackozták. A „kárpátaljai orvosság" igen népszerű volt a szovjet parlamentben.

Jurij Pitra alapfizetése a kolhozban 150 rubel volt, erre jött rá a 80–120 rubeles brigádvezetői pótlék. Ezenkívül képviselőként eleinte havi 100 rubel, később havi 200 rubel fizetést kapott. A munkasikerekért is premizálták 3 rubelig terjedő összegekkel. Azaz az ún. „kolhozi arisztokrácia" nem panaszkodhatott a keresetére.

A Szocialista Munka Hőse címet Kárpátalján összesen 45-en kapták meg. Például a magyar Bíró Andor, akit számos egyéb kitüntetéssel is elismertek. Megkapta többek között a Lenin rendjelet, a Népek Barátsága Érdemrendet, az Októberi Forradalom Érdemrendet és a Munka Vörös Zászlaja Érdemrendet. Hat ízben választották meg az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa képviselőjének. A Szocialista Munka Hőse címre 1971-ben érdemesítették.

Bíró Andor falusi tanítóként kezdte a pályáját szülőfalujában, a nagyszőlősi járási Péterfalván. Később az iskola igazgatója lett, végül 1961-ben a Határőr Kolhoz élére

került. A gazdaság a gabonafélék, valamint az ipari növények termesztésében járt élen. Az új agrártechnológiák meghonosításával az ősziek terméshozamát sikerült a háromszorosára, hektáronként 72 mázsára növelniük. Péterfalván téglagyár és konzervgyár is épült. A kolhoznak jelentős bevételei voltak, amelyből az 1970–80-as években öt iskola, négy óvoda, négy kultúrház és zeneiskola is épült. A Tisza Népi Együttes számos belföldi és külföldi elismerésben részesült. 1986-ban Bíró Andor kezdeményezésére az addig elhanyagolt grófi kastélyban képtárat nyitottak, mely ismert 20. századi kárpátaljai és magyarországi festők alkotásainak adott otthont.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1948 és 1950 között hozott, a kitüntetésekkel kapcsolatos rendeletei jól tükrözik, miért részesülhettek az emberek a magas elismerésben.

6. táblázat.

A Szocialista Munka Hőse címmel kitüntetett kárpátaljai mezőgazdászok, 1948–1950

№	*Név*	*Beosztás*	*Terméshozam*	*A rendelet kelte*
1.	Pencsev Pencso	Munkácsi Dimitrov Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 77,5 mázsa kukoricatermés 3 hektár területen	1948. február 16.
2.	Ladányi Hanna	Nagylucskai Lenin Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 26,2 mázsa napraforgótermés 10 hektár területen	1949. február 28.
3.	Rubis Jurij	Nagylucskai Lenin Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 75,7 mázsa kukoricatermés 10 hektár területen	1949. február 28.
4.	Szemenyak Ilja	Munkácsi Dimitrov Kolhoz brigádvezetője	Hektáronkénti 510,2 mázsa burgonyatermés 6 hektár területen	1949. február 28.
5.	Bocskay Pál	Beregszászi Kalinyin Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 91,4 mázsa szőlőtermés 3 hektár területen	1949. június 21.
6.	Dolinszkij Vaszil	Munkácsi Dimitrov Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 92 mázsa szőlőtermés 3 hektár területen	1949. június 21.
7.	Ruszinko Mária	Munkácsi Szőlészeti Szovhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 94,7 mázsa szőlőtermés 3,5 hektár területen	1949. október 5.
8.	Misko Júlia	Eszenyi Hruscsov Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 75,2 mázsa kukoricatermés 10 hektár területen	1950. augusztus 4.

Forrás: *Золоте сузір'я: Нариси про Героїв Соціалістичної Праці.* – Ужгород: Книжково-журнальне видавництво, 1951. 180 с.

6.4. Gazdaságföldrajzi régiók és vezető mezőgazdasági ágazatok

Az 1960-as évek közepén Kárpátalja területének 15,1%-át szántóföldek, 10%-át legelők, 8,6%-át kaszálók, 3,4%-át gyümölcsösök és 1,2%-át szőlőültetvények foglalták el. A teljes vetésterület 192,4 ezer hektár volt, ebből 78,6 ezer hektáron gabonaféléket, 64 ezer hektáron takarmánynövényeket, 35,7 ezer hektáron burgonyát, 8,9 ezer hektáron ipari kultúrákat, 5,1 ezer hektáron pedig zöldségféléket és dinnyét termesztettek. Az alapvető gabonafélék az őszi búza (28,1 ezer hektár), a kukorica (21,2 ezer hektár), a babfélék (11,6 ezer hektár, ebből a borsó 7,2 ezer hektár). Az ipari növények közül dohányt (4,9 ezer hektáron), napraforgót (3,6 ezer hektáron), rostlent (0,2 ezer hektáron) termesztettek. A vetésterületek az alföldi és az előhegyvidéki járásokban összpontosultak. A kukorica átlaghozama hektáronként 33,8 mázsa, az őszi búza 17 mázsa, a burgonya 109 mázsa volt. Ezek igencsak szerény eredmények a Szovjetunió meglehetősen alacsony normáihoz képest is.

A gyümölcskertészetek és a szőlészetek 1964-ben 72 ezer hektárt foglaltak el, ebből 17,1 ezer hektár volt a szőlőültetvény. Az átlagos gyümölcshozam 850 ezer mázsa volt, a szőlőtermés pedig 330,5 ezer mázsa. Különösen elterjedt volt a gyümölcskertészet a Técsői és a Huszti járásban, a szőlészet pedig a Beregszászi, a Nagyszőlősi, a Munkácsi és az Ungvári járásban. Az 1950–60-as évek népszerű lózungja volt, hogy „Kárpátalját változtassuk a gyümölcsösök és a szőlőskertek hazájává!" 1949 és 1959 között a szőlőültetvények területe 3,3-szorosára, a gyümölcsösöké 4,4-szeresére növekedett.

Az állattenyésztésben az alapvető állatfajták: a szarvasmarha (kárpáti borzderes), a sertés (nagy fehér és középnagy fehér), juh (az alföldi részeken a húsmerinó, a hegyvidéken pedig a racka).

Az alföld 3,4 ezer km^2 területre terjedt ki (a megye összterületének 26,6%-a volt). Ide tartozik a Beregszászi, a Nagyszőlősi, a Munkácsi és az Ungvári járás. Az 1980-as évek végén 596 ezer ember élt itt (a megye teljes lakosságának 46,3%-a). Minden munkaképes korú lakosra 2,31 hektár mezőgazdasági termőterület jutott, ebből 1,41 hektár volt a szántó (a legmagasabb arány a megyében). Az alföldi régióban főleg szőlőt, gabonaneműeket (közte kukoricát), valamint ipari növényeket (dohányt és napraforgót) termesztettek. Fontos szerepük volt a gyümölcskertészeteknek. Az állattenyésztésben a tej- és hústermelésre szarvasmarhát, félzsíros sertést, baromfit és halat tartottak. Széles körben foglalkoztak méhészettel is. Az alapvető ágazat a növénytermesztés volt. 73 ezer hektáron (a szántóföldterület 40%-án) gabonát, 15 ezer hektáron (8,5%) burgonyát termesztettek. A dohány, a zöldség és a napraforgó részaránya 1–3% között volt. A talaj- és éghajlati viszonyok rendkívül kedvezőek voltak a kukoricatermesztéshez. 1955-ben 25 ezer hektárt vetettek be kukoricával. 1962 és 1964 között az éves átlag hozam 65,5 ezer tonna volt (a gabonaneműek hozamának 48,6%-a). Ehhez a régióhoz tartozott a legnagyobb kárpátaljai kollektív gazdaság, a nagylucskai Lenin Kolhoz, amelynek 5,8 ezer hektár földje volt, ebből 4 ezer hektár szántóföld. A kolhozban 2,4 ezren dolgoztak, ezenkívül volt 400 ló, 1,5 ezer szarvasmarha, 1,3 ezer juh, 1,2 ezer sertés és 6,3 ezer baromfi.

A hegyaljai (előhegyi) régió 3,7 ezer km^2 területet (a megye teljes területének 28,9%-át) foglalta el, ide tartozott az Ilosvai, a Técsői, a Huszti járás 401 ezer lakossal (a teljes lakosság 31,1%-a). A gyümölcskertészetre, a szőlőtermesztésre, a hússertésre, a gyapjú-tej juhászatra, a tej-hús szarvasmarha-tenyésztésre fordították a legnagyobb figyelmet. Az

össztermelésben 65%-ot tettek ki az állati termékek, 15,8%-ot a gyümölcs és a szőlő, 9,5%-ot a burgonya és a zöldségfélék.

A háború után Kárpátalján fokozatosan gépesítették a mezőgazdasági termelést. A kolhozokat tizenegy traktorállomás és két állattenyésztési gépállomás látta el. Ezeken az állomásokon 1958-ban közel háromszáz szakember – mérnök, technikus, agronómus, zootechnikus, könyvelő stb. – dolgozott.

A soros kolhozösszevonásokat követően 1964-ben Kárpátalján 146 kolhoz és 13 szovhoz volt. A teljes géppark 3,6 ezer traktorból, 2 ezer tehergépkocsiból és 172 gabonakombájnból állt, melyek fölött immár a gazdaságok közvetlenül rendelkeztek, a korábbi gépállomásokat felszámolták.

A kolhoztagok bérét többnyire természetben adták ki, főként gabonában. 1961 februárjától bevezették, hogy a terméshozam után osztalékot kell fizetni, azonban helyben ezt többnyire nem tartották be. Az Ukrajnai Kommunista Párt kárpátaljai megyei bizottsága vezetőségének és a megyei tanács végrehajtó bizottságának 1963. október 22-én kelt közös határozata „a kolhoztagokkal való elszámolás terén tapasztalható súlyos szabálysértésekről" többek között azzal foglalkozott, hogy a kolhoztagok nem csak az osztalékot nem kapják meg, hanem a ledolgozott munkanapok után járó alapfizetést sem.

Az „arany ötéves terv" (1966–1970) időszakában a kárpátaljai mezőgazdaság fejlesztésébe az állam közel 200 millió rubelt fektetett be; kétszer többet, mint 1961 és 1965 között. A felhasználható műtrágya mennyisége 37%-kal, a traktorok és gépek száma 34%-kal nőtt, a kombájnoké pedig 3,5-szörösére nőtt. Befejeződött a mezőgazdaság teljes körű villamosítása. Az időszakban a mezőgazdasági össztermelés a megyében 14,4%-kal, a termelési alapok másfélszeresére nőttek. Az átlagos gabonahozam az előző ötéves terv időszakához képest 28,8%-kal növekedett: hektáronkénti 17,7 mázsáról 22,8 mázsára. A hústermelés 56,2%-kal, a tejtermelés 33,5%-kal, a gyapjútermelés pedig 18,9%-kal nőtt meg. A termelésnek komoly ösztönzést adott, hogy a terven felüli hozamokat az állam emelt áron vette át a gazdaságoktól.

Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy az időszak fejlett (korabeli kifejezéssel „kapitalista") országainak termésátlagaihoz és hozamaihoz képest ezek nagyon szerény eredmények voltak. Nyikita Hruscsov híres jelszava, hogy „Utolérjük, sőt lehagyjuk Amerikát", képtelenség volt, s ez különösen helyi szinteken látszott jól. A Szovjetunió fennállása alatt legsikeresebb „arany ötéves terv" csak némileg tudta csökkenteni a lemaradást.

Az elkövetkező években a mezőgazdaságban nem következett be lényeges növekedés. A kolhozoktól a megtermelt árut az állam továbbra is nyomott áron vette át, így a kolhoztagok fizetése is szerény maradt, a megélhetéshez szükségük volt a háztáji gazdálkodásra. A háztáji kiskerteket, a megtermelt húst, tejet, tojást azonban az állam súlyos adókkal sújtotta. A háztáji megadóztatásának célja az volt, hogy ezáltal azok fokozatosan „elhaljanak". Azonban a Szovjetunióban élelmiszerválság tört ki, ami újabb lélegzethez juttatta ezt a gazdálkodási formát. Kárpátalja lakosai a 233 ezer háztáji kiskertben és udvaron a kárpátaljai mezőgazdasági össztermék 30–60%-át termelték meg. Főként zöldséget, burgonyát, húst, tejet, tojást, szőlőt, gyümölcsféléket, mézet stb.

A soros agrárreform az *Élelmiszerprogram* nevet viselte (1982). Kárpátalján 13 agráripari egyesülés jött létre, melyeknek 357 különböző, egymással technológiai vagy gazdasági kapcsolatban álló ágazati szubjektumot rendeltek alá. Ezek között volt 168 mezőgaz-

dasági, 40 ipari és 70 kiszolgáló vállalat. A 40 iparvállalatból 21 mezőgazdasági termékek feldolgozására szakosodott. Ez 6 húskombinátot, 5 tejfeldolgozót, 8 konzervgyárat, egy borgyárat és egy takarmányüzemet jelentett. Az ungvári tejüzemben egy műszak alatt 50 tonna tejet dolgoztak fel.

Vegyünk példát egy másik területről is. 1972-ben az Ungvári járási Koncházán a magyarországi Bábolnai Állami Gazdaság segítségével felépült a Kárpátaljai Kísérleti Baromfitelep, amelynek kapacitása lehetővé tette évente egymillió bojlercsirke nevelését és ötvenmillió tojás megtermelését. Más részről az állandó összevonások következtében több szarvasmarhatelepet bezártak a Perecsenyi, az Ungvári és a Munkácsi járásban.

A szovjet időszakban a falusi ember nemcsak kolhozi fizetést kapott, de az állam gondoskodott a bolthálózatról, egészségügyi ellátásról, kulturális és oktatási intézményekről, az építőanyagról, az utak aszfaltozásáról, a gáz- és áramellátásról. Faluhelyen, ahol a szociális szférát maradékelven finanszírozták, az életkörülmények rosszabbak voltak, mint a városban. 1985-ben a kolhoztagok átlagfizetése 109 rubel volt, a szovhozban dolgozóké pedig 104 rubel. Az ipari munkás 184,2 rubelt keresett átlagban, ami 60%-kal volt magasabb az agrárszférában foglalkoztatottakénál.

Faluhelyen a falusi emberek saját pénzükből építkeztek. 1946 és 1971 között a Kárpátalján felépített 7.254 m^2 lakóterületből 3.248 m^2-t a falusiak építettek, a többit állami vállalatok és szövetkezetek. A falusi építkezések legfőbb fedezete az ország belső területein végzett idénymunka volt. Többek között csak a Técsői járásból 1966 tavaszán több mint tízezer ember utazott el építkezésekre, a nyári–őszi idényben pedig tizenháromezren betakarítási munkálatokra. Óriási hajtóerőt jelentett számukra, hogy ezzel háromszor annyit kerestek, mintha otthon maradtak volna.

A kárpátaljai kolhozi-szovhozi rendszer örökös problémája volt, akárcsak a Szovjetunió egészében, az adatszépítés és a vég nélkül elhúzódó építkezések. 1977-ben például az Ungvári járás szovhozai arról számoltak be, hogy 14,4 ezer tonna zöldséget értékesítettek, holott a valóság ennek a mennyiségnek csupán az egyharmada volt. Az ungvári járási hudlyovoi [horlyói] Frunze Kolhoz 1977-ben 106 mázsa hektáronkénti kukoricatermésről számolt be, holott a tényleges hozam csak 60 mázsa volt.

Az építkezések soha nem fejeződtek be határidőre. A Nagybereznai járásban a Beszkid Kolhoz 400 jószágra méretezett állattelepét az előzetes tervek szerint 36 hónap alatt kellett volna felépíteni, ehelyett az építkezés 9 évig tartott. A szolyvai járási Sevcsenko Kolhozban a hathektáros melegházi kombináttal másfél év alatt kellett volna elkészülni, ehelyett az építkezés tíz évig tartott.

A példák nem egyediek, a hasonló „csúszások" általánosak voltak. Ezt igazolja a szocializmus utolsó éveiben széles körben terjedő alábbi vicc. Az egyik kis kolhozban egyik éjjel hármat fialt a koca. A gondozó reggel jelenti a brigádvezetőnek a hírt. A brigádvezető a kolhozelnök felé már négy malacról számolt be, hogy szépítse a statisztikát. A kolhozelnök a járási központnak küldött beszámolóban öt kismalac születéséről küldött jelentést, remélve, hogy kap egy kis prémiumot a kedvező mutatóért. A járási statisztikai osztály a megyei központnak már hat malacról adott információt, hogy ezzel is szépítsék a járás mezőgazdasági termelésének statisztikáit. A megyei központból a köztársasági hivatal felé azt jelentették, hogy hét, onnan Moszkvába pedig már azt, hogy nyolc malacot fialt a koca. A moszkvai illetékes hivatalból aztán dicsérő oklevél és egy levél érkezett:

a nagyszerű eredményekhez gratulálunk, és a 8 kismalac közül 3 malacot azonnal adjanak át a szomszéd gazdaságban létesítendő sertéstelep kialakításának céljaira.

A Szovjetunióban az adatok kozmetikázása általános jelenség volt. A parancsuralmi rendszerben a gazdaságban is a tényleges hatalmat a tanácsi és a pártfunkcionáriusok gyakorolták. A gyakorlatban ők rendelkeztek a kolhozok, a szovhozok és a közvagyon felett. A párttitkár ellenőrizte a kolhozelnököt és a tanácselnököt. Minden döntést pártbizottsági üléseken kellett egyeztetni, melyeken megvitatták a folyó gazdasági ügyeket és akár aprócseprő ügyekben is politikai döntéseket hoztak.

A pártbizottsági ülések jegyzőkönyvei a mai olvasó számára groteszkek: „a traktorállomás kommunistáinak vezető szerepe az almos trágya és a hígtrágya készletezésében" (1976. augusztus 22.), „szigorúan meg kell tiltani, hogy a teheneket és az üszőket satnya tenyészállatokkal termékenyítsék meg" (azt kellett megindokolni, miért van szükség mesterséges megtermékenyítésre, 1980. december 27.), „a kommunisták teendői a jószág poloninai [magashegyi legelőn való] nyári táboroztatásra való felkészítésében" (1989. május 30.) stb.

A kollektív gazdaságok és a szocialista gazdálkodás helyzetét jól illusztrálja az alábbi korabeli vicc. A kolhozgyűlésen a gazdaság elnöke bejelentette, hogy az ülésnek két napirendi pontja van: az istálló beázó tetejének megjavítása és a kommunizmus építése. Ezután a kolhozelnök így folytatta: „Mivel az istálló megjavításához nincs se cserép, se gerenda, se pénz, térjünk át a második napirendi pont megvitatására!"

Az 1990-es évek elején, a Szovjetunió szétbomlásának időszakában Ukrajna-szerte megkezdődött a kolhoz-szovhozi rendszer keserves széthullása. A kolhozi-szovhozi vagyont széthurcolták, s ennek során gyakoriak voltak a tagadhatatlan visszaélések. Történelmi paradoxon, hogy a kolhozosítás a parasztok kifosztásával vette kezdetét, s egy ugyanilyen kifosztási folyamat vetett véget a szocialista kollektív gazdaságok világának is.

7. Állam és egyház

Az ideális társadalmi formációként hirdetett kommunizmus velejárója volt a vallásossággal szembeni kíméletlen harc. A kommunista párt és a szovjet kormány céltudatosan szorította ki az egyházakat a társadalmi élet minden területéről. Tömegesen zárták be a templomokat, üldözték a papságot, erőteljes ateista propagandát folytattak. A totalitárius rezsim egyetlen felekezetet sem kímélt. Az 1940-es évek második felében a szovjetizált Kárpátalján különösen súlyos üldöztetésnek volt kitéve a görög katolikus egyház. Az 1960-as évek elején pedig az ukrajnai pravoszláv templomok közel felét bezárták: lerombolták, vagy raktárrá, klubházzá, tornateremmé, ateista múzeummá stb. alakították át. Ez az elnyomó politika a későbbiekben is folytatódott. 1965 és 1974 között Ukrajnában évente átlagosan félszáz pravoszláv templomot zártak be, 1974 és 1987 között pedig évente több mint húszat. Negyven év alatt, 1945 és 1985 között Kárpátalján a különböző felekezetektől 58 templomot, több tucat kápolnát és harangtornyot koboztak el, több száz út menti keresztet semmisítettek meg. Az Ungvár központjában álló evangélikus templomban például évekig az ungvári egyetem egyik tornacsarnoka működött.

Az ateizmus a Szovjetunióban hivatalos állami doktrína volt. 1954-ben sajátos terminológiát is bevezettek: „tudományos ateizmus". A kifejezés először a Szovjetunió Kom-

munista Pártja Központi Bizottságának „a tudományos-ateista propagandában tapasztalható súlyos hiányosságokról és a helyzet javítását célzó intézkedésekről", valamint „a lakosság körében folytatott tudományos-ateista propaganda területén tapasztalható hiányosságokról" szóló határozataiban szerepelt. 1959-től *A tudományos ateizmus alapismeretei* című tantárgy kötelezővé vált a Szovjetunió összes felsőoktatási intézményében.

Az ateista nevelés egyik sajátos formája volt az egyéni foglalkozás azokkal az iskolás gyerekekkel, akik vélelmezetten erősen vallásos családból származtak. A pedagógusoknak a tanórákon is folyamatos kötelessége volt úgymond leleplezni, haladás- és tudományellenes színben feltüntetni az egyházakat.

7.1. Szekularizáció szovjet módra

A második világháború végén a kárpátaljai lakosság zöme görög katolikus vallású volt; 460 ezer hívő tartozott ehhez a felekezethez. A pravoszlávok számát 109–121 ezer közé tették, 81 ezren római katolikusok, 78 ezren pedig reformátusok voltak.

Már Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa megtett minden tőle telhetőt, hogy a felekezeti viszonyokat a „megfelelő" irányba terelje. 1945 márciusában elvették az egyházaktól és az állami szervek feladatává tették a születés, a házasság és az elhalálozás bejegyzését, egyszóval az anyakönyvezést. A kolostoroktól részben elkobozták a földbirtokokat, szerzetesenként félhektárnyit hagytak meg. A Néptanács törvényerejű rendeleteinek sorában fontos szerepe volt a családról és a házasságról szóló dekrétumnak. Ez lehetővé tette az egyházi szertartás nélküli esküvőt. Egyházi esküvőre csak a polgári házasságkötés után volt lehetőség.

Mélyreható változásokat hozott a Néptanács 1945. április 20-án kelt, az egyházi vagyonról szóló dekrétuma. Minden ingó és ingatlan vagyontárgy, ami addig az egyházak mint jogi személyiségek tulajdonában volt, átment a hívek tulajdonába. Ez azt jelentette, hogy a hívek dönthettek az egyházi vagyon sorsáról oly módon, hogy amennyiben az adott egyházközséghez tartozóknak legalább kétharmada egy másik egyházközséghez csatlakozott, akkor a vagyon is az új egyházközséghez került. Hasonlóképpen rendelkezett Kárpátontúli Ukrajna vallásügyi bizottsága is.

1945. április 29-én kelt a „Kárpátontúli Ukrajna közoktatásának reformjáról" szóló dekrétum. Addig az állami iskolák mellett községi és egyházi tulajdonú iskolák is működtek. A dekrétum minden tanintézetet – a papi szemináriumok kivételével – államivá, ennek megfelelően a pedagógusokat is állami alkalmazottakká nyilvánította.

Már 1944. december 5-én sor került a tömeges szekularizálásra, az egyház és az állam, az egyház és az iskola szétválasztásának deklarálására. Az 1944/1945-ös tanévben az addigi két hittanóra helyett csak heti egyet engedélyeztek. A következő tanévtől a hittanoktatást végleg betiltották.

A Néptanács 1945. március 24-én kelt „a vallás szabad megválasztásáról" szóló dekrétumával a sajtóban kezdetét vette a görög katolikus egyház elleni propaganda. A görög katolikus egyház hamarosan az első számú közellenséggé vált.

A szovjet politika a görög katolikus egyház egészének megsemmisítésére törekedett, mely a nyugat-ukrajnai megyékben, így Kárpátalján is a legnagyobb tekintélyű és létszámú egyházszervezet volt, s így meghatározó befolyást gyakorolt a társadalom egészére. Az optimális forgatókönyv szerint a görög katolikus egyházat igyekeztek beolvasz-

tani az orosz pravoszláv egyházba. Megtorló intézkedések egész sorát léptették életbe, a végrehajtásban a főszerepet a karhatalom játszotta. Beépített emberek, árulásra bírt egyházi személyek és hívek, provokátorok bomlasztották az egyházat. Titkos információkat gyűjtöttek az egyházközségekről, kompromittálták a papokat. A nyílt és titkos akciók hatékonyságát letartóztatásokkal, erőteljes agitációs propagandatevékenységgel igyekeztek növelni.

1945. április 8-án a *Вільна Україна* [Szabad Ukrajna] című lembergi lapban megjelent egy politikai pamflet az ukrán görög katolikus egyházról. A *Kereszttel vagy tőrrel?* címet viselő írás az 1596. évi breszti uniótól kezdve számba vette az egyház történetét, és kifigurázta a karizmatikus egyházvezetőt, Andrij Septickij metropolitát, aki 1944. november 1-jén hunyt el 80 éves korában. A Volodimir Roszovics álnevet használó szerző Jaroszlav Halan, ismert kommunista újságíró és író volt. A szándékosan elferdített tények illeszkedtek a görög katolikus egyház ellen indított lejárató kampányba.

Az időszakban számos tudományosnak álcázott egyházellenes kiadvány jelent meg azzal a célzattal, hogy megalapozzák a görög katolikus felekezet megszüntetésének szükségességét, aláássák az egyház tekintélyét, a papokat, az egyházi elöljárókat „a nép elárulásával", „az elnyomókkal való együttműködéssel", a megszálló hatalmakkal, többek között a nácikkal való kollaborálással vádolták meg.

Az egyházellenesség totális volt. Minden felekezet papjait és lelkészeit „a nép ellenségeiként", „ellenforradalmárokként", „a társadalmi haladás elszabotálóiként" tüntették fel. Az állambiztonsági szolgálat ugyanakkor elsősorban a görög katolikus papok tevékenységét kísérte figyelemmel, betolakodtak a magánszférájukba is. A püspökség vezetőiről külön ügynökdossziét nyitottak „kereszthordozók" megjelöléssel.

7.2. Egyházellenes intézkedések

Az önálló munkácsi görög katolikus püspökséget 1771-ben, XIV. Kelemen pápa idejében állították fel. A 18. század végén a püspökség Munkácsról Ungvárra tette át a székhelyét, a megnevezésében azonban megmaradt a „munkácsi" jelző.

A munkácsi püspökség joghatósága a történeti Kárpátaljánál szélesebb területre terjedt ki. Horvátországban, Szlovákiában és Magyarországon találjuk az elszakított egyházmegyéket: körösi [križevci] (1777), eperjesi (1818) és hajdúdorogi (1912). A 19. század folyamán és a 20. század első felében a vidék görög katolikusainak legkedveltebb zarándoklata volt a máriapócsi (Magyarország).

Az 1949 és 1989 közötti fél évszázad az egyház történetének tragikus fejezete. A betiltástól az újbóli legalizálásig, 1989 novemberéig magánlakásokon, titokban jöttek össze a hívek. A „katakombákba" visszavonult virtuális egyházat 1979-ig Murányi Miklós vikárius, majd halála után, 1978 augusztusától Szemedi János vezette. Szemedi lett a püspök az egyház legalizálása után is.

A szovjet időszakot megelőzően a Munkácsi Görög Katolikus Püspökséghez öt főesperesség (Beregi, Zempléni, Máramarosi, Ugocsai, Ungi), 32 esperesség és közel háromszáz egyházközség tartozott. Ungváron találjuk a székesegyházat, a püspöki palotát és a papi szemináriumot. Összesen 433 papot (közte 25 nyugdíjas korút) és tíz bazilita szerzetest tartottak nyilván.

A püspökséghez számos oktatási és szociális intézmény tartozott, többek között az ungvári görög katolikus kántor-tanítóképző, az ungvári tanítónőképző, Ungváron négy (konviktus, alumneum), Huszton egy (alumneum), Munkácson egy internátus és a Szent Család Árvaház.

Sztojka Sándor püspök 1943. május 31-én meghalt. Ezután a püspökséget Ilniczky Sándor nagyprépost, káptalani helynök kormányozta, majd pedig Dudás Miklós püspök mint apostoli kormányzó. 1944. szeptember 24-én, néhány nappal azelőtt, hogy a 4. Ukrán Front elérte Kárpátalját, az ungvári székesegyházban Dudás püspök Madarász István kassai római katolikus püspök és Scheffler János szatmári püspök segédletével a 33 éves, a Római Szent Teréz Kollégiumban végzett Romzsa Tódort szentelte új főpásztorrá.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség, a szovjet hadsereg és a szovjetpárti helyi hatalmi szervek vezetőinek egyik legelső hivatalos találkozójára az ungvári Rákóczi Mozi épületében került sor. 1944. november 7-én Kárpátalján itt méltatták először az 1917 őszi oroszországi bolsevik államfordulat – a Szovjetunió fennállásának időszakában nagy októberi szocialista forradalomnak nevezték – évfordulóját. Romzsa püspököt felkérték, hogy mondjon beszédet. Ezután a helyi, majd a kijevi sajtóban megjelent egy meghamisított tudósítás arról, hogy a főpásztor Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítését kérte. Amikor Romzsa cáfolni igyekezett a tudósítást, akkor azt mondták neki, hogy éppen erről kellett volna beszélnie.

A görög katolikusok üldözésének első dokumentuma az a J. V. Sztálinhoz címzett levél volt, amit 1944. november 18-án Munkácson fogalmaztak meg a Munkácsi-Eperjesi Pravoszláv Püspökség elöljárói: Feofan Szabo püspökhelyettes, apát, Olekszij Kabaljuk főapát, Iván Kopolovics, a püspöki iroda titkára, Dmitrij Beljakov esperes, valamint Petro Lintur huszti gimnáziumi tanár. A levélben arra kérték a Szovjetunió vezetőjét, hogy Kárpátontúli Ukrajnát csatolják a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségéhez mint „Kárpátorosz Szovjet Köztársaságot", melynek határai Kőrösmezőtől a Poprádig, az Ungtól Debrecenig terjednek. A levél írói azt is kérelmezték, hogy a Munkácsi-Eperjesi Pravoszláv Püspökséget helyezzék a Moszkvai Patriarchátus fennhatósága alá, illetve, hogy Kárpátontúli Ukrajna görög katolikus templomait, egyéb egyházi ingóságait, földbirtokait adják a pravoszlávoknak. A levelet az 1944. november 18-i munkácsi pravoszláv kongresszuson 23 pap is aláírta. A 4. Ukrán Front politikai osztályának kezdeményezésére és támogatásával 1944. december 7-én Kárpátaljáról pravoszláv delegáció indult Moszkvába, mely magával vitte a fenti levelet.

Amint a küldöttség visszatért Moszkvából, azonnal megkezdődött a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség erőszakos felszámolása. A végrehajtás irányításával 1945. április 20-án Petro Linturt bízták meg, aki időközben a Néptanács egyházügyi megbízottja lett. A pravoszláv püspökség részéről segítségére volt Iván Kopolovics. A püspöki iroda titkára egyházi hivatala ellenére nagy ügybuzgalmat tanúsított állami funkciói betöltésében is: a huszti városi népi bizottság elnökségének tagja és első elnökhelyettese, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának tagja, valamint annak a rendkívüli bizottságnak az elnöke volt, amelyiket a „német–magyar megszállók" által elkövetett gaztettek felderítésével, az okozott károk számbavételével bíztak meg. Ezután Kopolovics felvette az Ionafan szerzetesnevet és nagy külföldi egyházi karriert futott be. Miután „belföldön" ellátta a feladatát, „külföldön" vetették be. Kopolovics a magyarországi pravoszláv egyház helynöke és adminisztrátora (1949), majd a szlovákiai Eperjesen segédpüspök (1955) volt. 1966-tól

berlini és közép-európai püspök, Észak- és Dél-Amerika, valamint az Aleut-szigetek exarchája, tambovi és micsurini püspök, végül moldovai és kisinyovi érsek lett.

Kopolovics Kárpátalján együttműködött az állambiztonsági szervekkel. 1944. december 14-én hozták létre Kárpátontúli Ukrajna Rendkívüli Bíróságát, amelynek az volt a feladata, hogy leszámoljon „a nép ellenségeivel". A felállított vizsgálóbizottság tagjai között két pravoszláv pap is volt: Iván Kopolovics és Volodimir Pronyin.

1945 februárjában letartóztatták Demjanovics Péter atyát, Rahó görög katolikus paróchusát, a magyar parlament képviselőjét. Kémkedéssel és a „szovjet nép" elárulásával vádolták meg. A Rendkívüli Bíróság kimondta a halálos ítéletet. Az idős, beteg embert az ungvári kórházban, a betegágyán lőtték agyon nagypénteken, 1945. április 23-án.

Hasonló sors várt a görög katolikus papok sorából kikerült többi volt magyar parlamenti képviselőre is. 1945 márciusában került börtönbe Ilniczky Sándor, a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség kanonokja, ahol máig felderítetlen körülmények között halt meg.

Letartóztatták Fenczik István atyát is, akit megpróbáltak beszervezni, hogy a görög katolikusokat a pravoszláv egyház kebelébe terelje. Fenczik azonban nemet mondott. 1946. június 14-én ítélték halálra, s az ítéletet az ungvári börtönben hajtották végre.

A görög katolikus egyházat morális-pszichológiai és anyagi értelemben is présbe fogták. Kisajátították a templomokat, bezárták a papneveldéket, az egyházi jövedelmekre hatalmas adókat róttak ki, majd államosították az egyházi vagyont, üldözték „fasiszta, szovjetellenes, bomlasztó tevékenysége" miatt.

Az engedetlen papokról folyamatosan gyűjtötték a kompromittáló információkat. Már 1946 elején különböző időtartamú börtönbüntetésre ítéltek nyolc görög katolikus papot. Valamennyiük ellen a „magyar fasiszta rendszerrel" való együttműködés volt a vád.

Egyre több görög katolikus templom került a pravoszlávok kezére. A görög katolikus papok híveik nélkül maradtak. 1945-ben többen közülük elhagyták az országot: tizenkilencen Csehszlovákiába, hatan Magyarországra, hárman Romániába, nyolcan az USA-ba emigráltak. 1945 elején még 425 görög katolikus pap volt Kárpátalján, az év végére már csak 297-en maradtak (70%).

7.3. Romzsa püspök meggyilkolása

Romzsa Tódor (1911–1947), a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség főpásztora a kommunista rezsim számtalan áldozatának egyike. Míg Galíciában Havriil Kosztelnik atyát rá tudták kényszeríteni, hogy elnöke legyen „az ukrán görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoportnak", addig Romzsa püspök a kárpátaljai görög katolikusok hősies ellenállásának jelképes alakjává vált.

A kommunista vezetés és az állambiztonság kitartóan igyekezett rávenni a püspököt, hogy írja alá az 1944. november 26-i kiáltványt az „újraegyesülésről", és arról is megpróbálták meggyőzni, hogy egyháza „önként egyesüljön" a pravoszlávokkal. Romzsa helytállása az egész egyház elleni fellépéshez vezetett.

Megkezdődött az az akció, melynek keretében a pravoszlávok Máramarosban közel húsz templomot erőszakkal elvettek a görög katolikusoktól. Ez történt Vajnág [Vonyihovo], Alsókálinfalva [Kalini], Kricsfalu [Kricsovo], Uglya [Uhlja] (Técsői járás), Herincse [Horincsevo], Husztsófalva [Danilovo], Lipcse [Lipcsa], Husztköz [Nankovo],

Alsószeliscse [Niznye Szeliscse], Szeklence [Szokirnica], Száldobos [Szteblivka], Ósándorfalva [Sandorovo] (Huszti járás), Vucskómező [Vucskove], Toronya [Toruny] (Ökörmezői járás) és Rókamező [Liszicsevo] (Ilosvai járás) községekben.

A népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának 1946. augusztus 21-én kelt határozata értelmében megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása. Romzsa püspök írásbeli kérelmekkel fordult a legkülönbözőbb hivatalokhoz, hogy orvosolják a görög katolikusokat ért sérelmeket. Folyamatosan járta az egyházközségeket és tartotta a lelket a papokban, hogy álljanak ellent a pravoszláv egyházba terelésnek.

Ezek után megtiltották, hogy a püspök külön engedély nélkül elhagyja Ungvár területét. Éppen ezért a környezete rendkívüli módon furcsállta, amikor Szergej Ljamin-Agafonov vallásügyi megbízott azonnal megadta az engedélyt, hogy felszentelje a Munkácsi járásban a lókai [Lavki] templomot.

1947. október 25-én Mihajlo Buhir és Mihajlo Maszlej szeminaristák kíséretében Romzsa püspök gyalog kiment az ungvári autóbuszállomásra. A püspökségnek akkor már egyetlen jármű sem volt a birtokában. Az utasokkal teli Ungvár–Munkács autóbusszal Iványiig utaztak, ahol már várt rájuk a bricska, amely Beregszőlősre [Lohovo] vitte őket. A faluban töltötték az éjszakát Vaszkó Péter paróchusnál.

Következő nap, október 26-án vasárnap a püspök misét tartott a két szomszédos faluban, Lókán és Beregszőlősön. Ebéd után tervezték a visszaindulást Ungvárra, ám a vendéglátók figyelmeztették a püspököt, hogy a falu határában gyanús gépjárművek várakoznak. Ezért Romzsa még egy éjszakát töltött Beregszőlősön.

1947. október 27-én a bricskára hatan szálltak fel: a püspök, Bacsinszky Dániel és Bereznay András atya, a két szeminarista és a kocsis. Lókáig megtettek közel két kilométert, amikor észrevették, hogy egy hatalmas teherautó közeledik feléjük. Iványi határában a kocsis ki akart térni a teherautó útjából, ám a katonai Studebaker menetgyorsasággal nekicsapódott a bricskának és szilánkokra törte azt. A teherautó orrára hatalmas fémrács is fel volt szerelve. Az ütközéskor a bricska hátsó kerekéből kiszakadt egy 30 centiméteres fémszilánk, amelyik kilyukasztotta a Studebaker hűtővíztartályát. Nem sokkal ezután megjelent egy postaautó, a gyilkosok pedig gyorsan elmenekültek a Studebakert távolabbról kísérő terepjáróval. A postaautó a sérülteket a munkácsi kórházba szállította.

Több véletlenszerű eleme is volt az eseményeknek. Az egyik, hogy a tizenkét keréken guruló hatalmas Studebaker, amelyet a nép körében tanknak is neveztek, könnyedén széttaposhatta volna a könnyű bricskát, a rajta ülőkkel együtt, ehelyett az az ütközés pillanatában megállt, mivel egy fémdarab megrongálta. A másik, hogy Romzsa Tódor és Bacsinszky Dániel a bricska törmeléke alá került, ezért a merénylők azt hitték, elvégezték a dolgukat és a kezükben levő vasdorongokkal a többi utast kezdték ütlegelni. És a harmadik, hogy időközben odaért a postakocsi, amelyik így minden áldozat életét megmentette, akik a továbbiakban szakszerű orvosi ellátásban részesültek.

1947. november 1-jén már úgy állt a helyzet, hogy a püspök felgyógyul. Ezért egy ápolónővérnek álcázott belügyi operatív tiszt méreginjekciót adott be neki. Romzsa Tódor az igen ritka kuráre méregtől halt meg, melyet laboratóriumi vizsgálat nélkül nem lehet kimutatni. 1947. november 4-én temették el Ungváron a székesegyház kriptájában. A temetésen húszezres tömeg vett tőle végső búcsút.

A hivatalos verzió szerint Romzsa Tódor véletlen közúti balesetben szerzett sérüléseibe halt bele, a falusi úton a püspök bricskájának egy ismeretlen teherautó ütközött neki.

A Szovjetunió felbomlása után napvilágra kerültek a rejtélyes haláleset körülményei. Részletesen beszámolt a történtekről Pavlo Szudoplatov ezredes, a szovjet állambiztonsági szolgálat veteránja, akinek a szakterülete a sztálini rezsim ellenzéki vezetőinek fizikai megsemmisítése volt.

Romzsa Tódor merénylet áldozata lett, melyet Nyikita Hruscsovnak, az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága első titkárának utasítására, Joszif Sztálin, a Szovjetunió vezetője tudtával hajtottak végre. A gyilkosságot Viktor Abakumov, a Szovjetunió és Szerhij Szavcsenko, az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere közvetlen felügyeletével szervezték meg.

2001 júniusában II. János Pál pápa ukrajnai látogatása alkalmával boldoggá avatta a hithű püspököt. 2003-ban Lembergben kiadták Romzsa Tódor terjedelmes életrajzát.

7.4. A görög katolikus püspökség felszámolása

Az orosz birodalomban a görög katolikus egyházzal szembeni erőszakos akciók a 18. század második felében, II. Katalin uralkodása idején vették kezdetüket. I. Pál és I. Sándor cár liberálisabb uralkodása alatt a görög katolikusok viszonylagos békében éltek. Majd a konzervatív I. Miklós (1825–1855) törvényen kívül helyezte a felekezetet, az engedetlen papokat pedig Szibériába száműzte. A történeti Chełm és Podlasie régiókban (ma Lengyelország) száz év alatt, 1815 és 1914 között az ukrán lakosság hatalmas veszteségeket szenvedett, elsősorban a görög katolikus vallás betiltása miatt. Több mint félmillióan a pravoszláv hitre térés helyett inkább a római katolikus vallást választották. A latin szertartású katolikus egyházban az identitásváltás gyorsan lezajló folyamat volt.

I. Miklós despota egyházpolitikáját folytatta Joszif Sztálin is. 1945 áprilisában Szovjet-Ukrajnában letartóztatták az összes görög katolikus püspököt, Romzsa Tódor kivételével. Börtönbe került többek között Joszif Szlipij metropolita, öt püspök és több száz pap. Ugyanakkor Lembergben felállították „az ukrán görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoportot" Havriil Kosztelnik elnökletével. Az egyházinak álcázott szervezet számos propagandisztikus röplapot, felhívást, brosúrát bocsátott ki. Többek között 1945 júliusában jelent meg ötezer példányban Kosztelnik atya 60 oldalas kiskönyve *Péter apostol és a római pápák, avagy a pápaság dogmái* címmel, melyben „az egész ukrán néppel és a pravoszláv egyházzal való újraegyesülés" szükségességét igyekezett megalapozni.

A nagytiszteletű nyugat-ukrajnai görög katolikus papsághoz című, Lembergben, 1945. május 28-án kelt 4 oldalas felhívást Havriil Kosztelnik, Mihajlo Melnik, Anton Pelveckij atyák írták alá a lembergi, a peremisli és a sztanyiszlavi görög katolikus püspökségek nevében. A felhívásban a görög katolikus egyházat a lengyelek és a magyarok eszközeként állították be, melyet az ukránok elnemzetietlenítésére használtak fel, és arra a következtetésre jutottak, hogy az ukránság jövője csak a pravoszláv egyház kebelében biztosított. A felhívás külön tisztelettel adózik „az első marsall, a felülmúlhatatlan Sztálin" titáni harcának, amivel meghozta a felszabadulást. A szöveg szerzői sajnálatukat fejezik ki, hogy püspökeik nem értették meg az idők szavát, ezért szükségesnek látják „az ukrán görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoport" létrehozását Lemberg központtal. A legsürgősebb teendők a felvilágosítás, a papok és

a diakónusok meggyőzése, tagdíj beszedése az irodai és a nyomdai munkák fedezésére (a papoktól 50 rubel, a diakónusoktól 10 rubel).

Az egyházi nagygyűlésre 1946 márciusában, Lembergben került sor az állambiztonsági szolgálat által kidolgozott forgatókönyv szerint. Havriil Kosztelnik atya maradéktalanul eleget tett megbízatásának. Beszédet mondott „a görög katolikus egyháznak az orosz pravoszláv egyházzal való újraegyesülésének szükségességéről", a nyugati kereszténység álságos természetéről, illetve felszólított a keleti pravoszlávokkal való egyesülésre. Az eseményen egyetlen görög katolikus püspök sem volt jelen, mert ellenszegülésük miatt valamennyiüket bebörtönözték, de hogy ne essék csorba az egyházi szokásokon, az „újraegyesülést" a jelenlevő négy pravoszláv püspök szentelte meg. Sürgősséggel megjelentették a „Lembergben 1946. március 8–10-én tartott görög katolikus egyházi nagygyűlés" határozatait, szűk körű terjesztésre.

A szovjet vezetés egyáltalán nem törődött azzal a hatalmas felzúdulással, amellyel a külföld fogadta az egyházi autonómiába való durva beavatkozást. A görög katolikus papság ellen tovább folytatódott a hajtóvadászat. A lembergi nagygyűlés még nem jelentette a görög katolikus egyház teljes felszámolását.

A következő lépés a kárpátaljai görög katolikusoknak a moszkvai pravoszlávia kebelébe terelése volt. Ugyanazt a módszert követték, mint Lembergben. Az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt kárpátaljai megyei bizottságának 1947 márciusában hozott határozata értelmében a „galíciai forgatókönyvnek" megfelelően létrehozták „a görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoportot".

Az 1646. évi ungvári unió semmissé nyilvánításával kezdetben világi személyek foglalkoztak. Szova Péter, a „kezdeményező csoport" tagja tett jelentést Szergej Lyamin-Agafonovnak, a megyei tanács végrehajtó bizottsága újonnan kinevezett egyházügyi megbízottjának. Lyamin-Agafonovot Moszkvából küldték Kárpátaljára, hogy kézbe vegye a felekezeti ügyeket. A megbízott úgy látta, hogy a helybeliek teljesen tanácstalanok, hogyan kellene végrehajtani a nyilvánvaló feladatot. Ezért az *Intézkedési terv az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területe görög katolikus egyházának az orosz pravoszláv egyházzal való újjáegyesítésére* című dokumentumot Moszkvában dolgozták ki 1947-ben.

Az „intézkedési terv" megvalósításának legfőbb akadálya a fiatal, határozott és hajlíthatatlan püspök, Romzsa Tódor volt, aki kategorikusan megtagadta a pravoszláv vallásra való áttérést. Moszkva – ahogy ezt föntebb már tárgyaltuk – válaszul erre, meggyilkoltatta 1947. november 1-jén. Romzsa püspök halála után a káptalani vikárius (helyettes püspöki) teendőket Murányi Miklós, a püspöki hivatal vezetője látta el. Az egyház papjainak nagy része azon a véleményen volt, hogy a legvégső esetben hajlandók a Szovjetunióban legális római katolikus egyház keretei között ellátni feladataikat. A hatalom ezt fenyegetésnek fogta fel, ezért azonnal reagált. Az állambiztonsági hivatal felgyorsította az eseményeket. A közvéleményt a sajtón keresztül igyekeztek befolyásolni, kisajátították a székesegyházat, a püspöki rezidenciát, letartóztatták az egyházi hivatalban dolgozókat.

Az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztériuma 1949. február 12-én leiratot intézett a hatóságokhoz, hogy Kárpátalján azonnal fel kell számolni a görög katolikus egyházat. Letartóztatták Hira Sándor kanonokot, február 17-én pedig a pravoszláv püspök felügyelete alá helyezték a görög katolikus székesegyházat és a püspöki palotát annak minden berendezésével együtt.

1949. február 18-án minden kárpátaljai görög katolikus egyházközséget értesítettek a munkácsi püspökség felszámolásáról. Az értesítést püspöki levélpapíron Murányi Miklós aláírásával küldték szét, aki azt is a hívek tudomására hozta, hogy lemond helyettes püspöki hivataláról. Ezzel sikerült azt a látszatot kelteni, hogy formailag a görög katolikus egyház saját magát szüntette meg. A levél olvastán a görög katolikus papok egy része önként áttért a pravoszláv hitre. A többség azonban ezt a lépést a megtorlások elkerülése érdekében tette meg, lelkükben mindvégig őrizték hitüket, s várták a jobb időket.

Az ungvári nyomdából került ki az a 8 oldalas, 1949. április 5-én kelt orosz nyelvű dokumentum, amelynek címe: *Kárpátalja Görög Katolikus Egyházának nagytiszteletű papságához és minden igaz hívőhöz.* Az iratot az a tizennégy görög katolikus pap írta alá, akik áttértek a pravoszláv hitre: Kontratovics Iréneusz (az ungvári székesegyház plébánosa), Mihajlo Penzely (az ungvár-ceholnyai templom plébános), Danielovics István (Munkács), Petro Mosak (Huszt), Beca Mihály (Beregszász), Lengyel János (Nagyszőlős), Szopkó János (Ökörmező/Mizshirja), Kádár György (Nagyberezna/Velikij Bereznij), Bendász Mihály (Volóc/Volovec), Kopik István (Alsóverecke/Nizsnyi Vorota), Papp Sándor (Újlak/Vilok), Varfolomij Boltovics (Alsókaraszló/Zariccsja), Anton Popovics (Újdávidháza/Nove Davidkovo), Havriil Markovics (Gerény/Horjani).

Az irat a római pápákat és a magyar királyokat teszi felelőssé, hogy „ellehetetlenítették és kiirtották pravoszláv őseinket". Az ungvári unió kitépte a nép szívét és idegen szívet rakott a helyére. Az újraegyesülés a testvérnéppel „az egységes szovjet államban" levette a hályogot az emberek szeméről, mert a katolikus Róma mindig mostoha volt, a pravoszláv Kijev pedig édesanya. Az irat többi része olyannyira hasonlít a lembergi irathoz, mintha csak indigóval készült volna. Megállapítja, hogy az egyház vezetői nem értették meg az idők szavát, ami az 1946. március 8–10-i lembergi görög katolikus nagygyűlés határozatainak követésére kötelez, s példaként kell szolgáljon a romániai és a magyarországi aposztázia is. Végül az irat arra szólította fel a görög katolikus papokat, hogy haladéktalanul rendeljék alá magukat Makarij (Okszijuk) érseknek.

Makarij ez időben Lembergben tartózkodott, miután egyidejűleg vezette a lembergi és a ternopili, valamint a munkácsi-ungvári püspökséget. Antonyij (sztanyiszlavi és kolomijai) és Mihajlo (drohobicsi és szambori) püspökökkel együtt 1950. január 28-án ugyancsak orosz nyelvű felhívást tett közé. A 8 oldalas dokumentum címzettje Nyugat-Ukrajna és Kárpátalja nagytiszteletű papsága volt. Egy lembergi nyomdában mindössze 500 példány készült belőle. Antonyij és Mihajlo püspökök azonosak Antonyij Pelveckij és Mihajlo Melynik volt görög katolikus püspökökkel. Az irat mérhetetlen örömnek és megelégedésnek ad hangot, hogy a szlávok egy országban és egy egyházban egyesültek, és érvényét vesztette a breszti és az ungvári unió 1946-ban, illetve 1949-ben. Az utilitarizmus tagadhatatlan volt, bevezettek tizenhat változást az egyházi dogmákat és a szertartásokat illetően, többek között megtiltották, hogy „idegen" névre kereszteljék a gyermekeket.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség papjainak 40%-a (132 fő) tért át a pravoszláv vallásra. A többiek (175 fő) kitartottak, annak ellenére, hogy közülük 128-an a GULAG-ra kerültek, ahol 27-en elpusztultak. 1956 közepére 92 görög katolikus, 15 református és 14 római katolikus pap tért vissza Kárpátaljára a száműzetésből és a börtönből.

A betiltás utáni nehéz időkben különösen fontos szerepe volt Hira Sándor helytállásának (1897–1983). Hirát 1945. december 30-án XII. Pius pápa áldásával Romzsa Tódor püspökké szentelte. 1949 februárjában Hirát letartóztatták, 25 év szibériai fogságra ítél-

ték. Több évnyi raboskodás után visszatért Kárpátaljára, és 1956 novemberében felszentelt négy papot. Az egyik titkos mise alkalmával Hirát letartóztatták, öt év kényszermunkára ítélték, és kitiltották az Ukrán SZSZK területéről. Hira püspök Karagandában élt, de ott sem feledkezett meg a görög katolikusság ügyéről. Amikor a helyzet megkívánta, titokban tette meg az ötezer kilométeres utat Ungvárig. 1956 és 1983 között mintegy harminc papot és három püspököt szentelt fel titokban.

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején a görög katolikusok fellélegezhettek. 1990. január 26-án ismét legálissá vált az Ukrán Görög Katolikus Egyház. Kárpátalján 132 egyházközséget, 60 templomot és 90 papot jegyeztek be. Ekkoriban jelentek meg az első olyan publikációk, amelyek leplezetlenül mutatták be az egyház történetét.

Foglalkoznunk kell a Szent Bazil rend kárpátaljai történetével is. A szovjet időket megelőzően nyolc monostoruk volt a vidéken: öt férfi (Ungváron, Munkácson, Kisbereznán [Malij Bereznij], Miszticén [Imszticsevo], Husztbaranyán [Boronyava]) és három női (Ungváron, Munkácson, Huszton). Bazilita monostor működött még Máriapócson (Magyarország), Laborcréven [Krásny Brod], Bukócon [Bukovce] (Szlovákia) és Bikszádon [Bixad] (Románia). Kárpátalján 1947 márciusában a munkácsi monostort átadták a pravoszlávoknak, 1949-ben pedig bezárták az összes bazilita monostort, a miszticei kivételével, amely azonban ettől kezdve gyakorlatilag a szerzetesek börtöneként működött 1950 áprilisáig, amikor ezt is felszámolták. A szerzeteseket üldözték, bebörtönözték, többek között Pavol Gojdič eperjesi püspököt is. 2001-ben Romzsa Tódorral együtt boldoggá avatták. Egyetlen szerzetes volt, aki megtagadta hitét, Bohdan Mereszij, aki ateistává lett, s erről értekezést is megjelentetett, amit nyilvánvalóan megrendelésre írt meg.

Ukrajna függetlenedése óta a bazilita rend újjáéledésének vagyunk tanúi. 2006-ban már három férfi (Misztice/Imszticsevo, Husztbaranya/Boronyava, Kisberezna/Malij Bereznij) és egy női (Huszt) monostoruk volt Kárpátalján.

7.5. Megtűrt pravoszlávok és üldözött reformátusok

1939-ig a Munkácsi-Eperjesi Görögkeleti Püspökség a Szerb Patriarchátus fennhatósága alá tartozott. A magyar kormány a második világháború időszakában autokefál görögkeleti egyház megteremtésére törekedett. Ennek érdekében a Munkácsi-Eperjesi Görögkeleti Püspökség („a görög keleti magyar és görög keleti rutén (magyar–orosz) egyházrészek") adminisztrátorává Popoff Mihály atyát, a doni kozák származású fehér emigránst tették meg. A pravoszláv egyház ezt követően állami támogatásban részesült. Az 1941. évi nyilvántartás szerint a püspökséghez valamivel több mint 125 ezer hívő tartozott, 1945 végén pedig 142 ezer (ez 173 egyházközséget jelentett). A görögkeleti papok közül csak nagyon kevesen végeztek felsőbb iskolát, mintegy félszáznak volt középfokú végzettsége, a többiek csupán alapfokú képzésben részesültek, hittantanfolyamot végeztek.

1945. március 24-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa a „görögkeleti" elnevezést „pravoszlávra" változtatta. Április 20-án a püspökséget a Moszkvai Patriarchátushoz csatolták. A szovjet időszakban a pravoszláv egyház egyre gyarapodott, rövidesen ehhez az egyházhoz tartozott a legtöbb hívő, templom, pap, akiket már a szovjet papi szemináriumokban képeztek ki. A munkácsi és a csumánfalvi [Csumalevo] női kolostorok való-

sággal vonzották az új belépőket. Az egyház hivatalos megnevezése a „Русская", azaz Orosz Pravoszláv Egyház volt, az ukrán nyelvben azonban a „Руська" – a Kijevi Rusz [Київська Русь] idejére emlékeztető „óukrán" – kifejezést használták, ami a hívek megtévesztetésére szolgált.

A Moszkvai Patriarchátussal való egyesítést a 4. Ukrán Front politikai tisztjeinek és a helyi ruszofilok közreműködésével hajtották végre. A pravoszláv papság megelégedéssel fogadta a Szovjetunióhoz való csatlakozást. Az új hatalomtól előnyöket reméltek és lehetőséget arra, hogy elégtételt vegyenek a görög katolikusokon. Ugyanakkor a szovjethatalom arra törekedett, hogy az államnak rendelje alá az összes felekezetet. A Néptanács megszüntette a pravoszláv papoknak járó kongrua kifizetését, ami érzékenyen érintette anyagi helyzetüket.

A szovjet időszakban a pravoszlávok is az állam teljes körű ellenőrzése alá kerültek. Kárpátalján az első szovjet években pozitív elbánásban részesültek, amivel azt akarták elérni, hogy közreműködjenek a görög katolikusok elleni fellépésben. Amikor ez megtörtént, az ateista ország keményebb eszközökhöz nyúlt a pravoszlávokkal szemben is: a kommunista hatalom szövetségeséből a pravoszláv egyház is leszámolások elszenvedőjévé vált.

Ugyanakkor Kárpátalján a görög katolikusok után a reformátusok, valamint a kisegyházak (evangélisták, hetedik napi adventisták, baptisták, Jehova Tanúi stb.) váltak a totalitárius rezsim legfőbb célpontjaivá. A „felekezeti viszonyok rendezése" érdekében az állam egyesíteni akarta a különböző protestáns egyházakat: az evangéliumi keresztényeket (baptistákat), a szabad keresztényeket, a reformátusokat és az ötvenedik napi keresztényeket. A másik egyesítendő csoport: a hetedik napi adventisták és a református adventisták.

1946 februárjában a hatalom kísérletet tett arra, hogy az állami ellenőrzést az újonnan alakult Baptista Szövetségen keresztül kiterjessze a protestáns felekezetek mindegyikére. Ez a törekvés azonban határozott ellenállásba ütközött. Az 1940-es évek második felében az ötvenedik napi keresztények és az evangéliumi keresztények (baptisták) egyesítését tudták véghezvinni.

A szovjetizált Kárpátalján a reformátusokra azonnal kivetette a hálóját a karhatalom. Koncepciós perben bíróság elé állították az egyház vezetőit (ez volt az ún. Keleti Testvérek-ügy). A református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki, az evangélikus felekezetet pedig feloszlatták arra való hivatkozással, hogy elnéptelenedett.

Az 1950-es években a kárpátaljai református egyháznak mintegy 95 gyülekezete volt. A három egyházkerülethez tartozó 90 egyházközségben 67 lelkész szolgált. 30 éven keresztül Gencsy Béla volt a Kárpátaljai Református Egyházkerület elöljárója, püspöke. 1978 januárjában egyházi szolgálatának 50. évfordulóját töltötte be és elment nyugdíjba. Őt követte Forgon Pál püspök, aki 1994-ig állt az egyházkerület élén. Forgon püspököt két magyarországi püspök, Bartha Tibor és Tóth Károly szentelte fel a beregszászi templomban 1978. május 21-én. A református püspök rezidenciája a tárgyalt időszakban Ungváron volt.

A háború utáni évtized állami egyházpolitikájának három legfontosabb törekvése volt az egyházközségek bejegyzésének lehetetlenné tétele, az egyházi személyek szigorú ellenőrzés alatt tartása, valamint a kivételesen szigorú pénzügyi ellenőrzés.

Elsősorban a protestáns felekezetek bejegyzését igyekeztek megakadályozni, különösen a jehovisták, pünkösdisták és adventisták esetében. E „szekták" felszámolására felszámoló bizottságok egész hálózatát építették ki. A protestáns kisegyházak többsége (Jehova Tanúi, „ellenzéki" baptisták, pünkösdisták, adventisták) nem adta fel hitvallását, ezért betiltották őket. Azok a protestáns felekezetek, amelyek rugalmasabban viszonyultak a totalitárius rendszerhez, bejegyezésre kerültek. A hatalom szemében a törvényesen működő felekezetek a reformátusok, lutheránusok, baptisták és adventisták voltak. Gencsy püspök és a hatalom viszonya lehetővé tette, hogy a reformátusok részt vehessenek akár nemzetközi egyházi rendezvényeken is.

Az úgynevezett „anketizálás" keretében minden egyes egyházi személyről pontos nyilvántartást vezettek. A pénzügyi nyilvántartások tanúsága szerint a pravoszláv papokkal jóval kisebb adót fizettettek, mint például a református lelkészekkel.

Nyikita Hruscsov időszakában erőteljes ateista propaganda keretében jelentős mértékben megváltozott a vallásgyakorlással kapcsolatos törvénykezés. 1961 júniusában módosították az Ukrán SZSZK Büntető Törvénykönyvét, belekerült a hírhedt 209. cikkely, melyben „a vallási szertartások ürügyén személy ellen, illetve a polgárok jogai ellen elkövetett merényletről" rendelkeztek. Ezzel törvényileg is lehetővé vált, hogy bármilyen indokkal eljárjanak felekezeti ügyekben. Kárpátalján az önkény áldozatai lettek a jehovisták, a nagydobronyi református hitközség, a nagyrákóci [Velikij Rakovec] és az alsókaraszlói [Zariccsja] baptisták, valamint az iloncai [Ilnica] adventisták.

1963-ban a járási és városi tanácsok végrehajtó bizottságai mellett bizottságokat hoztak létre azzal a céllal, hogy felügyeljék a vallásgyakorlással kapcsolatos törvények betartását és a szovjet szokások meghonosítását. E bizottságok feladata volt a vallási közösségek és az egyházi személyiségek tevékenységének felügyelete is.

A feszült viszonyok ellenére a baptisták például folyamatosan kérelmezték, hogy engedjék meg az anyanyelvű, Magyarországon és Romániában nyomtatott magyar és román egyházi könyvek használatát. Az 1970-es évek végén 21 kárpátaljai család azzal hagyta el az országot, hogy a betiltott adventista kisegyház hívei, s a vallási elnyomás miatt emigrálnak. Az esetnek mind a Szovjetunióban, mind külföldön nagy visszhangja volt.

A legtöbb gondot a rendszernek a jehovisták jelentették, mivel ők teljesen elzárkóztak a közélettől: a gyerekek nem viselték a pionírnyakkendőt, a komszomoljelvényt, nem vettek részt az iskolai és a közösségi ünnepségeken. A kisegyház férfi tagjai vallási meggyőződésből gyakran megtagadták a kötelező katonai szolgálatot, aminek börtönbüntetés volt a következménye.

Azonban hiába erőltette az állam minden eszközzel az ateizmust, teljes áttörést nem sikerült elérnie. 1976-ban például a taracújfalui [Novoszelica] községi tanács nyilvántartása szerint a faluban 965 család élt, közülük 430-an pravoszlávok voltak, 200-an időnként eljártak a pravoszláv templomba, 31-en voltak jehovisták, 6-an pedig hetedik napi adventisták. Csupán 298 család – azaz a lakosság 31 százaléka – volt ateista.

Ugyanebben a faluban és a szomszédos Tiszalón [Tiszolov] 1980-ban 87 gyermek született és mindet megkeresztelték. 28 pár házasodott, s mindegyiknek volt templomi esküvője is. 1982-ben a 107 újszülöttből 80-at kereszteltek meg, a 45 házasságból 35 párt eskettek meg templomban is, és a 22 temetésből 19 volt egyházi.

A kommunista rezsim minden erőfeszítése ellenére sem volt képes kiirtani „a nép ópiumát", azaz a vallásosságot. Az 1980-as évek végétől változott a helyzet. Ekkor meg-

semmisítették az 1961. március 16-án hozott rendelkezést a felekezetekkel kapcsolatos törvények végrehajtásáról. 1991. április 23-án elfogadták Ukrajna törvényét a lelkiismereti szabadságról és az egyházakról. Az állam és az egyház viszonya a demokratikus államok mintájára alakult át.

8. Oktatás és tudomány

A 20. század folyamán a politika többnyire negatívan befolyásolta az ukrán kultúra fejlődését. A második világháború utáni időszakban Szovjet-Ukrajna az „ukrán burzsoá nacionalizmus" ellen hirdetett harcot. Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártjának számos dokumentuma foglalkozott a kérdéssel, mint például *Elferdítések és hibák az ukrán irodalom történetének bemutatásában a Fejezetek az ukrán irodalom történetéből* című könyvben. Az értelmiséget gyakran vádolták „gyökértelen burzsoá kozmopolitizmussal". De nem csak a társadalomtudományokkal volt ez így, hanem például a kibernetikát és a genetikát is „burzsoá áltudományként" aposztrofálták.

Nyikita Hruscsov hatalomra kerülésével enyhülés következett be. A társadalom egészére kiható desztalinizáció vette kezdetét, rehabilitálták a politikusok és az értelmiség egy részét, s bizonyos fokig teret engedtek az alkotó szabadságnak is. Hruscsov azonban viszonylag rövid ideig maradt hatalmon, puccsszerűen távolították el az ország éléről, s kezdetét vette a brezsnyevi pangás időszaka. A hruscsovi kor hatásai azonban mély gyökereket eresztettek a társadalomban. Megjelent a tudósoknak és a művészeknek az a nemzedéke – a „hatvanasok" [шестидесятникі] –, akik a nemzeti értékeket és a humanista eszméket helyezték előtérbe.

Az 1950-es évek végén a Szovjetunió immár elég nyilvánvalóan lemaradt a vezető hatalmaktól, ahol viharos tudományos-technikai fejlődés indult meg. A birodalomban is kiemelten kezdték támogatni a természettudományi, társadalomtudományi és műszaki kutatásokat. Tudományos kutatóintézetek egész sora nyílt meg, megnőtt a tudományos, a tudományos-népszerű és az oktatási irányvonalú szaklapok száma.

Ezzel egyidejűleg dinamikusan fejlődött az oktatás is. A Szovjetunióban 1959-től vált kötelezővé a nyolcosztályos általános iskola elvégzése, 1977-ben pedig kötelezővé tették az érettségit. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy az oktatás terén a mennyiségi mutatók előrelendülése nem jelentette a tartalmi és színvonalbeli javulást. A bölcsődei-óvodai, az iskolai, sőt, az iskolán kívüli oktatás-nevelés is a kommunista elveknek volt alárendelve, ignorálva minden egyéb szempontot.

Az oktatásban két nagy iskola állt szemben egymással: az Anton Makarenko nevével fémjelzett totális kollektivizmus és Vaszil Szuhomlinszkij rendszere, aki azt hirdette, hogy minden gyermeket önálló személyiségnek kell tekinteni, előtérbe helyezve az erkölcsietikai és az esztétikai elveket.

A politechnikai iskola erőltetése és a szigorú unifikálás következtében csökkent a tanulók tudásszintje, s ennek következményeként a társadalmi mobilitás és a kommunikációs készség is visszaesett. A kommunista „vasfüggöny" a felnövekvő nemzedékek és a szovjet értelmiség konkurenciaképességére mért csapást.

8.1. Óvoda és iskola

1946-ban a szovjet Kárpátalján megszűntették a korábbi iskolatípusokat: a népiskolát és polgári iskolát, gimnáziumot, tanítói és papi szemináriumokat. Az egész Európában elterjedt és elfogadott modellt a szovjet elemi, nem teljes középiskolák (hétosztályos iskolák) és a középiskolák rendszere váltotta fel.

7. táblázat. Kárpátalja közoktatási intézményei, 1943–1948

Tanítási nyelv	*1943/1944. tanév*		*1947/1948. tanév*	
	Iskola	*Tanuló*	*Iskola*	*Tanuló*
Népiskola → elemi iskola				
Ruszin/ukrán	305	64.203	520	43.872
Orosz	–	–	9	339
Magyar	215	31.840	77	6.656
Moldován	–	–	12	2.121
Német	23	2.103	–	–
Összesen	*543*	*98.106*	*618*	*52.988*
Polgári iskola → hétosztályos iskola				
Ruszin/ukrán	4	1.280	159	48.250
Orosz	–	–	2	506
Magyar	14	2.752	25	7.999
Moldován	–	–	1	423
Összesen	*18*	*4.032*	*187*	*56.178*
Gimnázium → középiskola				
Ruszin/ukrán	3	2.120	30	14.340
Orosz	–	–	66	3.350
Magyar	4	1.298	–	–
Összesen	*7*	*3.418*	*36*	*1.760*
Együtt	*568*	*105.596*	*841*	*126.856*

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 49. p.

A terület szovjetizálásának egyik hatékony eszköze volt a káderpolitika. Ennek lényege a gyarmatosítást elősegítő betelepítés, ami nem szovjet találmány volt, hiszen a történelemből számos példa ismeretes az alkalmazására. A második világháború után Szovjet-Ukrajna központi és keleti régióiból 2,7 ezer ukrán és orosz nyelvű pedagógust irányítottak Kárpátaljára. Egy ideig ez a kontingens alkotta a kárpátaljai pedagógustársadalom zömét. Például az Ilosvai járási Priborzsavszki Hétosztályos Iskola tizennégy pedagógusa közül tízen érkeztek a hágón túlról. Csak az 1970-es évekre haladta meg a helybeli származású pedagógusok létszáma a betelepítettekét. A kárpátaljai pedagógusok zöme az Ungvári Állami Egyetemen, valamint nyugat-ukrajnai egyetemeken és főiskolákon szerzett diplomát.

A háború utáni időszakban az egyik legfontosabb feladat az írástudatlanság felszámolása volt, ami mintegy hatvanötezer személyt, a felnőtt lakosság 15 százalékát érintette.

Közülük legalább huszonötezren cigány származásúak voltak, akiknek a beiskolázása folyamatos problémát jelentett. Az 1947/1948-as tanévben mintegy ötezer pedagógust, diákot és hivatalnokot vontak be az írástudatlanokkal való foglalkozásba. 380 iskola falai között 785 csoportban tanítottak harmincezer felnőttet, akik több mint harmincötezer tankönyvet kaptak ingyenesen. A cél az első és a második osztályos tananyag, azaz az írás, az olvasás és a számolás alapjainak elsajátíttatása volt. Ez a nagy felhajtással körülvett kampány mintegy tíz évet vett igénybe, az 1950-es évek közepéig mintegy hatvanezer felnőttet értek el vele.

Az oktatásban és a kultúrában tapasztalható változások Kárpátalja szovjetizálásának emblematikus jelenségeivé váltak. Míg minden egyéb területen a változásokat repressziók kísérték, ellenállást és elégedetlenséget váltottak ki, az emlékezetbe szomorú és fájdalmas eseményekként vésődtek be, a szocialista állam széles körű iskoláztatási törekvései, az általa létrehozott új intézmények valamelyest tompították a totalitárius valóság éleit.

Ugyanakkor a kárpátaljai „iskolaterv", akárcsak a Szovjetunió összes többi szegletében, az asszimiláció és az ideológiai manipuláció eszközévé vált. A tanterv kulcseleme a *Szovjetunió története* című tantárgy volt, amit a harmadiktól a tizedik osztályig heti három-négy órában tanítottak. Ugyancsak emelt óraszámban tanították az orosz nyelvet és irodalmat: heti három-öt órában. Ennél jóval kevesebb óraszámban oktatták az idegen nyelvet. A nemzetiségi iskolákban az ukrán nyelv egyáltalán nem szerepelt a tantárgyak között, ami a mai napig ható következményekkel járt.

Az 1946/1947-es tanévben Kárpátalján 558 elemi iskola működött, melyek közül 182 ekkor nyitotta meg kapuit. Mintegy ötvenezer gyermeket iskoláztak be, akiknek nagy része, főleg a hegyvidéki járásokban, iskolák és pedagógusok hiányában, korábban nem járhatott iskolába. Ugyanekkor a 179 hétosztályos iskolába, melyek többsége ebben a tanévben nyílt meg, ötvenhatezer tanuló járt. A 17 középiskolának több mint nyolcezer tanulója volt. Már ekkor volt 98 magyar tannyelvű iskola is, köztük 16 hétosztályos, tizenkétezres tanulólétszámmal. Az egyre növekvő orosz nyelvű lakosság gyermekei számára 17 iskolában folyt az oktatás. Ezenkívül volt még hét román és egy szlovák elemi iskola. A németek számára egyetlen iskolát sem nyitottak, noha korábban 14 anyanyelvi iskolájuk volt Kárpátalján. Az első számú ellenségnek tekintett németeket teljesen háttérbe szorították. Ettől az időszaktól kezdve folyamatosan nőtt a nem teljes középiskolák (hét-, majd nyolcosztályos általános iskolák), valamint a középiskolák száma. 1945 és 1960 között másfélszáz új iskola nyílt meg.

Az 1960-as évek elején a 331 általános és középiskolából 169-ben, azaz az intézmények felében folyt az oktatás egy váltásban. Ezzel országosan is előkelő helyen állt a vidék. Mintegy három évtized kellett még ahhoz, hogy az 1980-as évek végére a kárpátaljai iskolák 97 százalékában egy váltásban tudják oktatni a gyermekeket. Közel 50 középiskolának volt diákszállója, ahol a távoli településekről érkezett felsőosztályosokat helyezték el. A diákszállókban a lakhatást és az étkezést ingyenesen vagy kedvezményes áron biztosították. Ezenkívül az időszak sajátos intézményei voltak az ún. bentlakásos iskolák.

Minden évben az állami költségvetés jelentős összeget, több mint négymillió rubelt fordított iskolaépítésre. Az 1970–1980-as években épült iskolák jól megkülönböztethetők a korábbiaktól. Ezek már ésszerűbb tervek alapján készültek, ami annak is köszönhető,

hogy megemelték az állami normatívát az egy tanulóra jutó iskolaterület (négyzetméter) tekintetében. Ez a pozitív változás lehetővé tette az áttérést a szaktantermi rendszerre.

A korszak mintaiskolájának számított a Nagyszőlősi 8. Sz. Általános Iskola. Már a megújított kritériumok szerint emelték az épületet 1972-ben. A 29 szaktantermet felszerelték a legkorszerűbb technikai eszközökkel, csak filmvetítőből hat darab volt az iskolában. A munkaórákat három műhelyben (varró, fafaragó és fémmegmunkáló) tartották meg.

A pedagógusok egyre felkészültebbek lettek. Kárpátalján az Ungvári Állami Egyetem és 1950–1954 között az Ungvári Tanítóképző Főiskola biztosította felsőfokú képzésüket. 1946-ban kevesebb mint négyezer pedagógus dolgozott a vidéken, 1961-ben pedig már 10,5 ezer, akiknek 17 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel.

Az 1980-as évek végére a tantestületek összlétszáma 14,7 ezerre nőtt. Minden iskolaigazgató és helyettese felsőfokú végzettséggel és legalább tízéves pedagógusi munkaviszonnyal rendelkezett. A bérezés szigorú rendben, a végzettségnek és a munkaviszony időtartamának megfelelő bértábla szerint történt. Az időszakban 47 kárpátaljai kapta meg az érdemes pedagógus címet.

Nagy ismertségre és népszerűségre tett szert Zsoffcsák Zoltán, az Ungvári 2. Sz. Iskola igazgatója, aki végzettsége szerint fizikus volt, életét mégis a zeneoktatásnak szentelte. Több könyvet is publikált újító pedagógiai módszereiről Olha Kanyevszka, a huszti bentlakásos iskola ukrán nyelv és irodalom tanára.

A pedagógusok között több neves írót is találunk. A teljesség igénye nélkül néhány név: Olekszandr Markus (1891–1978), Joszip Zsupan (1904–1987), Julij Borsos-Kumjatszkij (1905–1978), Jurij Kerekes (1921–2006) és Jurij Mejhes (1925–1999).

Az 1964/1965-es tanévben már 768 iskolában tanult 188.879 gyerek. Ebből 281 volt elemi iskola (13.359 tanulóval), 349 nyolcosztályos (92.948 tanulóval) és 125 középiskola (81.260 tanulóval).

Ezenkívül 208 esti és 7 levelező iskolát tartottak fenn azok számára, akik már munkaviszonyban álltak. Ezekben az intézményekben ukrán, orosz, magyar és moldován (román) nyelven folyt az oktatás. 1950 és 1985 között hetvenezren végeztek Kárpátalján esti iskolát, s 40 százalékuk ezután továbbtanult magasabb szintű oktatási intézményben.

A területen 372 bölcsőde és óvoda volt, melyekbe 15.646 gyerek járt. Ezenkívül 19 idény jellegű bölcsődébe-óvodában fogadtak még 891 gyermeket.

A szovjet időszakban Kárpátalja-szerte tizenöt úttörőpalota, öt sportiskola, két ifjú technikusok háza, két ifjú természetvédő állomás, továbbá gyermek turistatelepek és gyermekvasút létesült, valamint sorra nyíltak meg az ún. „internacionalista barátság klubjai".

1989-re 55 művészeti iskola volt már Kárpátalján. 1945 és 1990 között az ungvári 1. sz. Pjotr Csajkovszkijról elnevezett zeneiskolában 2,5 ezren végeztek. Vaszil Cibere népművész kezdeményezésére nyílt meg 1979-ben a munkácsi művészeti iskola.

A képzőművészet mint nevelési eszköz páratlan eredményekre vezetett az ungvári úttörőpalotában, melynek módszertanát Bakonyi Zoltán érdemes pedagógus dolgozta ki. Bakonyi 1946 és 1989 között vezette az úttörőpalota képzőművészeti stúdióját. Több mint nyolcezer neveltje volt a stúdióban, akik közül bő háromszázan hivatásos művészek lettek. Bakonyi Zoltán nem arra törekedett, hogy művészt neveljen minden gyerekből, aki a stúdióba járt. Célja az volt, hogy a szépség, a művészi ízlés, az elvont gondolkodás megérintse tanítványait, s ezáltal gazdagabb egyéniségekké váljanak. Bakonyi plein air festésre vitte tanítványait Kárpátalja különböző szegleteibe, melyeken minden alka-

lommal két-három hivatásos művész is jelen volt. A kiváló pedagógus erőfeszítéseinek köszönhetően mintegy nyolcszáz gyerek több mint hétezer alkotása eljutott köztársasági, országos és nemzetközi kiállításokra a világ 53 országába, többek között az USA-ba, Olaszországba, Japánba, Indiába és Kínába.

8. táblázat. Tanulólétszám a különböző tannyelvű osztályokban
(az 1966/1967. és az 1988/1989. tanév összehasonlítása)

Város/járás	*1966/1967*					*1988/1989*				
	Ukrán	*Orosz*	*Magyar*	*Moldován*	*Összesen*	*Ukrán*	*Orosz*	*Magyar*	*Moldován*	*Összesen*
Ungvár	4.706	3.864	1.081	–	*9.651*	111.64	5.363	607	–	*17.134*
Munkács	5.819	3.252	806	–	*9.877*	7.509	4.524	708	–	*12.741*
Beregszászi	3.169	1.575	9.156	–	*13.900*	4.116	2.302	6.878	–	*13.296*
Nagybereznai	11.972	88	–	–	*12.060*	4.549	–	–	–	*4549*
Perecsenyi						4.825	117	–	–	*4942*
Nagyszőlősi	14.633	677	3.811	–	*19.121*	15.560	923	2.869	–	*19.352*
Volóci	9.155	–	–	–	–	4.861	–	–	–	*4861*
Ökörmezői					*9.155*	9.166	–	–	–	*9.166*
Ilosvai	16.755	–	–	–	*16.755*	16.912	–	–	–	*16.912*
Munkácsi	16.390	–	1.759	–	*18.149*	14.090	92	1.733	–	*15.915*
Rahói	13.559	139	–	1.244	*14.942*	13.847	367	–	1.490	*15.704*
Szolyvai	13.511	271	–	–	*13.782*	8.828	340	–	–	*9.168*
Técsői	20.615	538	727	2.853	*24.733*	24.684	743	456	3.530	*29.413*
Ungvári	6.275	718	3.944	–	*10.937*	5.039	1.300	3.496	–	*9.835*
Huszti	18.435	787	558	–	*19.780*	20.544	914	392	–	*21.850*
Összesen	*154.994*	*11.909*	*21.842*	*4.097*	*192.842*	*165.694*	*16.985*	*17.139*	*5.020*	*204.838*

Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 112. p.

8.2. Magyar oktatásügy és internacionalizmus

Az 1944/1945-ös tanévet Kárpátalján – a szovjet katonai jelenlét következtében – átmeneti időszaknak csak feltételesen tekinthetjük. A tanügy a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa közoktatási megbízotti hivatalának hatáskörébe tartozott. Az első rendelkezések ennek a hivatalnak rendelték alá a sajtótermékeket és a könyvkiadást ellenőrző cenzori bizottságot, zárolták az „idegen” nyelven íródott tankönyveket, utasítást adtak a pedagógusoknak a munka azonnali megkezdésére, a helyi hatalmi szerveknek az iskolaépületek rendbehozatalára. Nemcsak a magyar, német stb. nyelvű kiadványok kerültek tiltólistára, hanem a Proszvita Társaság, a Duchnovics Társaság népkönyvtárainak állománya, valamint a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványai is.

Az 1944. december 23–24-én tartott első pedagógusértekezleten felhívást fogadtak el, mely kimondta, hogy a tanulókat a „szovjet haza" iránti szeretetre kell nevelni. Ennek értelmében valamennyi településen iskolákat kell nyitni, különösen azokon a helyeken, melyeket a leginkább hátrányos helyzetbe hozott az „idegen hódítók" iskolapolitikája. Félre kell állítani mindazokat a pedagógusokat, akik elárulták a népet és a „megszállókat" szolgálták.

A tanítás a rendeletektől függetlenül a front elvonulása után szinte azonnal megkezdődött a megmaradt pedagógusokkal és tanulókkal. Decembertől viszont, amikor az első hivatalos statisztika szerint már 350 tanintézetben – 5 gimnáziumban, 18 polgári iskolában és 327 népiskolában – folyt az oktatás, a központi irányítás egyértelműnek tekinthető. Ezt támasztja alá Kanyó Sándor beregszászi tanító beszámolója az 1947. augusztusi megyei pedagógusértekezleten: „Az első év nagyon kezdetleges irányú volt. Nem volt rendes beiskolázás, az járt, aki akart. Nem volt semmilyen tankönyv. Mindenki úgy készítette tantervét és tananyagát, ahogy tudta és ahogy a legjobbnak látta, különféle nyelveken: kisorosz, nagyorosz, ukrán, magyar. Ki melyiket értette legjobban, vagy amilyen mintakönyvhöz jutott. A beregszászi magyar iskolában orosz újságból olvastak a gyerekek, amilyet időnként lehetett kapni, hogy a tanulók egyforma szövegeket olvashassanak és ezzel gyakorolják az új nyelvet, amit addig nem tanultak és nem gyakoroltak [...] A második éven már mint magyar tannyelvű iskola szerepelt iskolánk, az oroszt mint nyelvet tanítottuk már."

Az első éven az 1944/1945-es tanévet, a második éven pedig az 1945/1946-os tanévet kell értenünk. A fenti idézetből az derül ki, hogy az első tanévben nem volt határozottan eldönthető az iskolák tannyelve, volt ugyan egységes utasítás, amihez tartani kellett magukat, a tanítás nyelve azonban elsősorban a pedagógus nyelvtudásától függött.

Az 1944/1945-ös tanévben „a beregszászi magyar iskola" egy népiskola és egy polgári iskola volt. Ez volt az egyetlen magyar tannyelvű polgári iskola ebben a tanévben, ahol nem szűnt meg a tanítás. A magyar tannyelvű gimnáziumi oktatást decemberre mindenütt beszüntették. Ezeket a tanintézeteket a megye pedagógusaiból álló bizottságok keresték fel azzal, hogy a magyar nyelvű oktatás megszűnik, de aki úgy érzi, hogy vállalni tudja az ukrán nyelvű iskolát, az maradhat. Beregszászban a diákok közül összesen négyen maradtak. A többiek egy része, átlépve az akkor még nyitott határokat, Magyarországon folytatta középiskolai tanulmányait. A fiú osztályból többeket, valamint két tanárt „málenykij robotra" hurcoltak, ahonnan nem tértek vissza. Az immár ukrán tannyelvű gimnáziumban az osztály gerincét a kárpátaljai ruszin gimnáziumok környező falvaiból származó diákok képezték. Az érettségi után, még mielőtt a terület hovatartozása hivatalosan eldőlt volna, a tanulók és a tanárok nagyobb része Csehszlovákiába távozott.

Az 1945. április 20-án Ungváron kiadott 58. számú dekrétum mondta ki a tanintézetek államosítását. A három tanítóképzőről az 1945. július 3-án kelt néptanácsi határozat döntött. E szerint a tanítóképzés négyéves, koedukációs. Ungvárról az egyik tanítóképzőt áthelyezték Husztra, a munkácsi tanítóképzőben pedig óvodai nevelők számára is indítottak csoportot.

Az 1945/1946-os tanévben magyar tannyelvvel 82 elemi iskola és 17 hétosztályos iskola kezdte meg működését. Emellett a moldován (román) és az egyetlen szlovák tannyelvű iskola számított nemzetiségi iskolának. A pontosság kedvéért meg kell jegyez-

nünk, hogy a kijevi oktatási minisztérium hivatalos rendeleteiben mintegy két évtizeden keresztül nem használta a „nemzetiségi" kifejezést, hanem helyette a „nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolák" körülírással találkozunk.

Az egyetlen szlovák tannyelvű oktatási intézmény a frigyesfalvi [Klenovec] általános iskola volt 1944 és 1946 között. Az iskola igazgatójának korabeli beszámolója szerint „az iskola nagy nehézségekkel küzd amiatt, hogy a falu lakosainak több mint 90 százaléka Csehszlovákiába távozott és ez rendkívül rossz hatással van az oktatásra. Azok is készülődnek, akik eddig még maradtak...". A tanintézet később megszűnt.

Az 1950/1951-es tanévben először a magyar tannyelvű iskolák között már több a hétosztályos, mint az elemi: 55, illetve 46. A minisztérium a következő tanévben a köztársaság néhány más nemzetiségi iskolájával együtt kárpátaljai moldován és magyar tannyelvű iskolákat is beszámoltatott az azokban folyó oktató-nevelő munkáról, és először tette azt a megállapítást, hogy „a fennálló iskolahálózat teljes egészében biztosítja a nem ukrán és nem orosz nemzetiségű gyerekek általános hétosztályos anyanyelvi iskoláztatását". Az első nemzetiségi középiskolák – négy magyar (Kaszony, Vári, Nagybereg, Nagydobrony) és egy moldován tannyelvű – az 1953/1954-es tanévben indultak Kárpátalján. Ettől kezdődően fokozatosan növekedett a magyar tannyelvű középiskolák száma, de a tanintézetek – elemi, általános és középiskolák – összlétszáma (90 és 100 között) igen kis eltéréssel állandó szinten maradt. Az a tény, hogy már 1945 szeptemberében annyi magyar tannyelvű iskola kezdte meg működését, melynek számbeli változása a szovjet időszakban alig szembetűnő, alapot szolgáltatott a nemzetiségi oktatás kedvező színben való feltüntetésére. Ám az iskolahálózatról alkotott kép teljesebbé tétele érdekében számba kell venni a tisztán magyar és vegyes tannyelvű tanintézetek arányának alakulását.

A magyar tannyelvű iskolákban 1945-től mind az orosz, mind az ukrán nyelvet és irodalmat tanították, nem sok eredménnyel, de ugyanígy gondok voltak e tantárgyakkal az ukrán és orosz tannyelvű iskolákban „a magyar, cseh és német szavakkal való keveredés miatt". Ezért „az anyanyelv, valamint az orosz nyelv és irodalom eredményesebb elsajátíttatása érdekében" a minisztérium úgy rendelkezett, hogy 1947. december 1-jétől a „nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban" szüntessék meg az ukrán nyelv és irodalom oktatását. Az ukrán nyelv eltörlése a nemzetiségi iskolákban a helyzeten lényegesen nem változtatott. Az orosz nyelv oktatásának eredményesebbé tétele érdekében 1953-tól – a magyar tannyelvű középiskolák megnyitásával egyidejűleg – a magyar iskolákban a magyar gyerekek számára orosz vagy ukrán tannyelvű osztályokat indítottak. Az 1966/1967-es tanévben már a magyar tannyelvű iskolák egynegyedében voltak párhuzamos orosz vagy ukrán osztályok. Ezeknek több mint a fele a Beregszászi járásban, a terület egyetlen magyar többségű járásában működtek.

Az 1960/1961-es tanévtől az 1958-as iskolatörvény alapján a hétosztályos iskola helyébe a nyolcosztályos iskola lépett. A középiskolai osztályok 1966-ig továbbra is három osztályt, utána két osztályt jelentettek. 1974-től a nemzetiségi iskolák tanulóit 6 éves kortól iskolázták be az úgynevezett előkészítő (a köznyelvben: nullás) osztályba: ekkor tanultak meg anyanyelvükön írni, olvasni, az első osztály első félévében pedig az orosz ábécét sajátították el. 1989-től mindenki 6 éves kortól jár iskolába, megszűnt a nemzetiségi iskolákban az előkészítő osztály, az elemi négy, az általános öt, a középiskola két osztály (tizenegy osztályos iskola).

9. táblázat. Iskolai tanévek száma a közoktatás különböző szintjein

Tanév	*1945/1946*	*1962/1963*	*1966/1967*	*1974/1975*	*1989/1990*
Elemi/általános/ középiskola	4+3+3	4+4+3	0+3+5+2	0+3+5+2	4+5+2

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 68. p.

A magyar iskolába járók számának alakulásáról megállapítható, hogy 1945-ben közel tizenkétezren kezdték meg tanulmányaikat magyar nyelven. Ehhez viszonyítva szembetűnő a tanulók számának jelentős növekedése 1948-ban, majd csökkenés tapasztalható 1953-ban, amikor az első magyar középiskolák nyíltak.

10. táblázat. A magyar tannyelvű iskolák száma és tanulólétszáma, 1945–1954

	1945/1946	*1949/1950*	*1953/1954*
Elemi	82	53	35
Általános	16	48	59
Középiskola	–	–	4
Iskola összesen	98	100	98
Tanuló összesen	*11.808*	*17.336*	*16.437*

Forrás: Fedinec Csilla*: Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 70–71. p.

11. táblázat. Magyar tannyelvű iskolák, 1987–1991

	1987/1988	*1988/1989*	*1989/1990*	*1990/1991*
Magyar tannyelvű				
Elemi	13	13	11	11
Általános	26	26	29	34
Középiskola	11	11	13	14
Összesen	*50*	*50*	*53*	*59*
Két- és három tannyelvű (magyar – egyéb)				
Elemi	–	–	–	2
Általános	17	16	14	11
Középiskola	18	19	17	16
Összesen	*35*	*35*	*31*	*29*

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 109. p.

Ettől kezdve egyre növekedett a vegyes tannyelvű iskolák száma, a szülők körében pedig egyre általánosabbá vált az a nézet, hogy a gyermek jövőjének biztosítása érdekében kívánatosabb orosz vagy ukrán tannyelvű iskolába járatni a következő nemzedéket.

A magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma az 1966/1967-es tanévi 21,8 ezerről az 1988/1989-es tanévre 17,1 ezerre csökkent. Járásokra bontva a Beregszászi járásban 28,6%-kal, a Nagyszőlősi járásban 20,9%-kal, az Ungvári járásban 8,4%-kal, a Huszti járásban 29,7%-kal, Técsőn 45%-kal, Ungváron pedig 43,8%-kal csökkent a magyar iskolák tanulólétszáma. Ugyanakkor a Beregszászi járásban – amely az egyetlen járás a megyében, ahol a magyar nemzetiségűek többségben élnek – az orosz iskolák tanulóinak 60,8%-a, az ukrán iskolák tanulóinak 35%-a, Beregszászban az orosz iskolák tanulóinak 38%-a és az ukrán iskolák tanulóinak 25%-a magyar nemzetiségű volt.

12. táblázat. A tanulók megoszlása a különböző tannyelvű osztályok között,%

Tanév	*Ukrán*	*Magyar*	*Orosz*
	tannyelvű osztályba jár		
1981/1982	81,2	8,6	7,6
1984/1985	80,6	9,2	7,2
1985/1986	80,8	9,0	7,4
1986/1987	80,0	7,6	9,0
1988/1989	80,9	8,4	8,3
1989/1990	81,0	8,5	8,1
1990/1991	81,4	8,6	7,7
Magyar nemzetiségű első osztályos tanulók az 1988/1989. tanévben	8,7	67,5	23,8
Az egyes etnikumok aránya a megye lakosságán belül az 1989. évi népszámlálás adatai szerint	*78,4*	*12,5*	*4,0*

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 110. p.

A pedagógusképzésben teljesen új generációt kellett felnevelni, hiszen a régi oktatók vagy külföldre távoztak, vagy félreállították őket. A területi közoktatási osztály az első szovjet tanév legnagyobb eredményének könyvelte el, miszerint „sikerült szinte teljes egészében megszabadulni azoktól a tanítóktól, akik alkalmatlanok az ifjúság szovjet szellemű nevelésére”, illetve leszögezte, hogy „sok felsőbb képesítésű magyar tanerő megtagadta hivatását”. A pedagógushiány pótlására az egész területre a Szovjetunió belső területeiről irányítottak pedagógusokat. A magyar tanárok részére folyamatosan tartottak átképző tanfolyamokat. A tárgyalt időszakban a magyar tanítóképzés első intézménye 1947-től a huszti középfokú tanítóképző volt. Az első csoport 1950-ben végzett. Huszton ez egyben az utolsó évfolyam is volt, mert a magyar csoportot áthelyezték a munkácsi tanítóképzőbe. Egyidejűleg megszüntették az ungvári középfokú tanítóképzőt, melynek helyébe tanítóképző főis-

kola lépett. A főiskolán az 1953/54-es tanévben Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Kar nyílt, a következő tanévtől azonban a főiskolát felszámolták. A magyar szakosokat átvette az egyetem orosz nyelv és irodalom szakra, de fakultatív órakeretben hallgathattak magyar nyelvet és irodalmat is. Két évfolyam végzett ily módon. Hivatalosan úgy szerepeltek, mint az első orosz tanárok, akik kifejezetten a magyar tannyelvű iskolákban való munkára lettek kiképezve. Az 1956/1957-es tanévben a magyar tannyelvű iskolákban 1.060 pedagógus dolgozott, közülük 115-nek volt felsőfokú, 721-nek középfokú végzettsége. Ugyanekkor az ungvári egyetemnek 92, a munkácsi tanítóképzőnek 250 magyar nemzetiségű diákja volt. A munkácsi tanítóképző mellé immár mint felsőfokú tanintézményben az ungvári egyetemen 1963-ban magyar nyelv és irodalom szak indult, 1965-től önálló (magyar filológiai) tanszékkel. Mindkét tanintézetben csak a speciális tantárgyakat oktatták magyar nyelven. Más oktatási intézményekben, illetve az adott intézmények más karain nem volt lehetőség a magyar nyelven való tanulásra. A magyar oktatási rendszer az érettségiig terjedt tehát.

13. táblázat. A magyar tannyelvű iskolák pedagógusainak képesítés szerinti megoszlása, 1947–1976

Képesítés	*1947/1948*	*1949/1950*	*1959/1960*	*1970/1971*	*1975/1976*
Felsőfokú	4	5	196	634	862
Felsőfokú tanulmányokat folytat	103	160	273	223	233
Középfokú	329	349	626	617	469
Képesítés nélkül	17	91	15	596	468
Érettségi nélkül	69	76	–	43	17
Összesen	*552*	*610*	*1.100*	*1.517*	*1.581*

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 80., 108. p.

A tananyag tekintetében 1947-ig Ukrajna iskoláiban a tanítás a háború előtti szovjet tantervek szerint folyt, az aktuális párthatározatok alapján történő kisebb módosításokkal. 1947–1951 között is csak a középiskolai osztályok tantervében történtek változások, így azok a magyar iskolákat nem érintették. Sokkal inkább változtak ebben az időszakban az ukrán irodalmi tankönyvek, melyek „túlzottan idealizálták Ukrajna régmúltját” és „aránytalanul nagy hangsúlyt fektettek az ukrán írók és költők nemzeti érzületére”. Amikor 1944 végén zárolták az „idegen nyelven” íródott tankönyveket, ez nem csak a magyar könyvekre vonatkozott, hanem többek között a helybeli szláv lakosság különböző irányvonalat képviselő, a háború alatt, illetve után megszüntetett szervezeteinek kiadványaira is; ugyanakkor minden helytörténeti vonatkozású művet is kivontak a forgalomból. Felnőtt egy olyan nemzedék, amely nem volt tisztában saját történelmével. 1956-ban sor került még egy nagy tisztogatásra. Ekkor – most már valamennyi tankönyvből, így a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvekből is – ki kellett iktatni J. V. Sztálin említését, valamint az őt dicsőítő műveket. A moldován (román) tannyelvű iskolák tankönyvgondjait úgy oldották meg, hogy azokat teljes egészében Moldáviából (mely akkor a Szovjetunió

tagköztársasága) szállították. Ezeknek az iskoláknak a szovjet időszakban a latin betűs írásról át kellett térniük a cirill betűsre.

Az 1945/1946-os tanévben a magyar iskolák tanmeneteit a járási közoktatási osztályok, illetve maguk az iskolák a nyári tanfolyamokon kapott utasítások alapján, a nyelvi nehézségek miatt eléggé nehézkesen állították össze. „Sajnos nem sokat értettünk, mert ukrán és orosz nyelven folyt az előadás. A fordításokból ismerkedtünk meg az új irányelvekkel" – fogalmazott az egyik beregszászi tanító. A tananyagot az ukrán és orosz nyelvű tankönyvekből kellett fordítani. A magyar nyelvi és irodalmi tantervek összeállítása a járási módszertani szakcsoportok feladata volt. A jóváhagyott tananyagot a pedagógusok a szakcsoport ülésein másolták le, beleértve a versek és az elbeszélések szövegét is. Ezek a kéziratok szolgáltak az első „tankönyvek"-ként. Használták „olvasókönyvnek" a korabeli újságokat, s egy ideig az első magyar nyelven megjelent számtankönyv is ezt a célt szolgálta. Az „írásbeliség" eme korszaka a tanulóknak is sok gondot okozott, ugyanis minden tantárgyból „mindent írni kellett [...] Némely gyermek írógörcsöt kapott az ujjaiban [...] Nagy hiba volt az is, hogy a hiányzó tanulók nehezen pótolták az anyagot vagy a papírdarabok, amelyekre sokszor írtak, elvesztek". Ráadásul „ezek a gyermekek zsinórírást tanultak. Most dűlt írás a szabály. Mivel begyakorolták az előbbit, nehezen sajátítják el az utóbbit. Így a betűk se nem dűltek, se nem állók."

1946 végétől sorra jelentette meg a köztársasági tankönyvkiadó előző évben létrehozott ungvári szerkesztősége az orosz és ukrán nyelvű tankönyvek magyar fordításos változatait. Persze a kezdeti időben voltak nehézségek a könyvek rendeltetési helyükre való eljuttatásában. A fordításos tankönyvekkel a legnagyobb gond az volt, hogy a fordítóknak szorosan kellett ragaszkodniuk az eredeti szöveghez, de kellő gyakorlat, és a magyar szakirodalomban való tájékozódás hiányában a tudományos szaknyelv szenvedett jelentős csorbát. A fordításos tankönyvek alól természetszerűen a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvek kivételt képeztek.

Az egységes tantervek hiánya meglehetős bonyodalmakat okozott a tanévzáró vizsgákon. Kiderült ugyanis, hogy minden járásban más-más volt a tananyag abból eredően, hogy a járási közoktatási osztályok maguk hagyták jóvá azokat a pedagógusok javaslatai alapján. A tételeket azonban megyei szinten állították össze és adták ki onnan az iskoláknak. Így olyan kérdések is bekerültek, amelyek tárgyát az adott iskolában esetleg egyáltalán nem tanítottak. A tanulókat a szünidőben kellett behívni az iskolába, hogy megtanulják a vizsgatételek ismeretlen anyagrészeit.

Magyar nyelvből és irodalmi olvasásból az első hivatalos tanterv 1951-ben, illetve 1952-ben jelent meg.

A tanári öntevékenység érdekes színfoltjáról számol be a területi hivatalos lap fordításos változatában, a *Kárpáti Igaz Szó*ban 1946 őszén megjelent hír. Ebből az derül ki, hogy a vidék magyar iskoláinak egyikében a magyar órán a tanító az *Óda a pálinkás üveghez* című verset tanította a gyerekeknek, melyben az erkölcstelenség és az iszákosság nyílt propagandája foglaltatott. A cikk eredetileg ukrán nyelven íródott, s az eredeti verscímet nem tudta a szerző hitelesen tolmácsolni, magyarra pedig tükörfordításban ültették át. Ez a költemény pedig nem volt más, mint a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*, vagyis Csokonai Vitéz Mihály „bús" szívének „ünnepi" éneke. A vers beiktatása a tananyagba természetes, hiszen Keresztes Pál vagy Pintér Jenő irodalomtörténetében – melyen feltehetőleg felnőtt az illető pedagógus – a vers *A Magánossághoz* és *A tihanyi ekhóhoz* című

költeményekkel egyenrangú méltatást kapott. 1946-ban a még Beregszászban tartózkodó Győry Dezső költő (később áttelepült Magyarországra) is tagja volt annak a bizottságnak, amely a könyvtárak magyar szépirodalmi anyagát szelektálta. A magán- (azaz otthoni) könyvtárakat nem bolygatták.

Az egész országban egységes óraterveket az Ukrán SZSZK Oktatási Minisztériuma hivatalos rendeleteinek tárában tették közé (a nemzetiségi iskolák számára külön rubrika az „anyanyelv" és az „anyanyelvi irodalom"). A tanterveket magyar nyelvből és irodalomból a Kárpátontúli Területi Pedagógus-továbbképző Intézet magyar kabinetjének módszerészei, vagy az ő megbízásukból iskolai tanítók és tanárok állították össze. A szovjet időszakban a magyar nyelvű tantervtervezeteket, illetve a teljes tankönyvkéziratokat le kellett fordítani ukránra/oroszra, hogy azt Kijevben illetékes helyen jóváhagyhassák. A tantervek alapján készültek a tankönyvek. A legelső irodalomkönyv kivételével a magyar nyelv és irodalom tankönyvek szerzői mindig kárpátaljaiak voltak.

Az elemi iskolai osztályokra vonatkozóan az 1970-es magyar nyelvi tanterv (1–3. osztály) alapkövetelményei: „a tudatos olvasás", a helyesírás, „a szabatos beszéd" elsajátíttatása. Ennek megfelelően a tantervnek három fejezete van: az 1. osztály számára az írás-olvasás tanításának követelményeit fogalmazza meg; a 2. osztályban a feladat az olvasás és a beszédkészség fejlesztése; a 3. osztályban pedig az alapvető nyelvtani ismeretek elsajátíttatását (a hang, a betű, a szó, a mondat), a helyesírási készségek kialakítását írja elő. Az olvasmányok tárgykörei: az októbrista és a pionír, a család, az évszakok, a haza (a Szovjetunió), a szovjet hadsereg, a szovjet ünnepek. Megismerkedhetnek a tanulók orosz, ukrán, kis részben pedig magyar alkotók (Petőfi Sándor, Arany János, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc) műveivel.

Ezzel szemben az 1986-os tantervben (1–4. osztály) megfogalmazott követelmények: „megérteni" és „felfogni" az elolvasottakat, a gondolat kifejezése szóban és írásban, „logikusan" és „képekben" gondolkodni. Új kifejezések: a didaktikai játék, a dramatizálás. A nyelvtani rész: az előbeszéd és az írott nyelv, a hang, a betű, a szó, a mondat, a szöveg, a szófajok. Az olvasmányok között szerepel a gyermekirodalommal való ismerkedés, találkozunk a házi olvasmányok jegyzékében két kárpátaljai szerző, Szalai Borbála és Balla László nevével. Mindkét tanterv koncentrikus.

Az általános iskolai (4–8. osztály; 1989-től: 5–9. osztály) tantervek lineárisak. Az 1970-es fejezetei: hangtan, jelentéstan, szóalkotás, szótan (a 4–5. osztályban); mondattan (a 7–8. osztályban). A megfogalmazott feladatok: az ismeretek differenciálása, gyakorlati alkalmazása, nyelvművelés, „aktív gondolkodásra" nevelés, a magyar nyelv és az orosz nyelv összehasonlítása.

Az 1981-es tanterv többek között idézi a szovjet alkotmány következő mondatát: „Az SZSZKSZ különböző fajú és nemzetiségű állampolgárainak egyenlő jogaik vannak." A tanterv kifejezésre juttatja, hogy: „A magyar nyelvoktatás az iskolában a marxista–leninista szellemű nyelvtanításra épül." A magyar nyelv minden sajátosságát a „tantárgyak közötti kapcsolat" alapján is be kell mutatni. A nyelvhelyesség kérdésében kimondja: „a tanulók beszédéből kigyomlálni a zsargont és a fölösleges idegen szavakat [...] Ez a munka csak úgy lesz eredményes, ha a magyar nyelv tanára tanulmányozza a helyi nyelvjárást, rendszeresen figyelemmel kíséri és javítja tanítványainak beszédét, ha megtanítja tanulóit arra, hogy állandóan korrigálják saját és társaik beszédét."

Az 1987-es tanterv legelső mondata: „A nyelv az emberi érintkezés és gondolatközlés

eszköze, a népi hagyományok, a gazdasági, tudományos és kulturális vívmányok letéteményese." Az értékelés kritériumainak egyik kitétele viszont, hogy kerülendők a tájnyelvi szavak, kifejezések. Ennek a tantervnek a végén szerepel először szakirodalmi ajánlás a pedagógusok részére, közte három kárpátaljai módszertani kiadvány (a szerzők Drávai Gizella, Kótyuk István és Csengeri Éva).

Az első magyar ábécéskönyv, egyben az első eredeti magyar nyelvű tankönyv 1947-ben jelent meg. (Előtte az írást-olvasást a fonomimika módszerével tanították.) Szerzője Kutlán István volt, aki 1965-ig készítette a kárpátaljai ábécéskönyveket, utána ezt a feladatot Ónody Géza vállalta át.

Magyar irodalomból az általános iskolai anyag irodalmi olvasás, a középiskolai osztályokban: irodalomtörténet. Nincs külön szöveggyűjtemény, a szemelvények és a tananyagrész egy könyvbe került.

A második világháború utáni időszakban az első magyar irodalmi tankönyv 1950-ben jelent meg (két évvel korábban, mint az első hivatalos minisztériumi tanterv). Ez irodalmi olvasókönyv volt a magyar iskolák V. osztálya számára. Az összeállító Hidas Antal, a Moszkvában élő magyar író és – nyilván névleg – Máchlin Nátán, az ukrán oktatási minisztérium munkatársa, a szerkesztő pedig Hidas Antal felesége, Kun Béla lánya – Krásznova Anna (felvett név) volt. Hidas 1948-tól aktívan közreműködött szerzőként, fordítóként, szerkesztőként az ungvári könyvkiadó munkájában. Mindezt Moszkvából tette, de valószínű, hogy személyesen is megfordult Kárpátalján. Az olvasókönyvbe Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila, Illés Béla, Zalka Máté, Balázs Béla, Várnai Zseni, Fodor József, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula és Darvas József művei kerültek be. Életrajzi adatokat csak Petőfiről találunk, akiről Hidas monográfiáját 1948-ban adta ki az ungvári tankönyvkiadó. Az olvasókönyv felépítésében nem ismerhető fel törvényszerűség, a felsorolt magyar írók művei Alekszandr Puskin, Lev Tolsztoj, Tarasz Sevcsenko, Iván Franko és számos szovjet szerző magyarra fordított műveivel váltakoznak. A magyar irodalmi anyag a tankönyvnek mintegy negyed részét képezi.

Más nem lévén, ebből tanultak a VI–VII. osztályosok is (ekkor az általános iskola hétosztályos, magyar középiskola még nincs). A gyér magyar irodalmi anyag ellenére a Hidas–Máchlin-féle olvasókönyvet több mint egy évtizedig nem múlták felül. A VI. és a VII. osztályos tankönyv egyaránt 1954-ben jelent meg. Az elsőben a magyar irodalmi anyag: Petőfi Sándor, Gergely Sándor és Hidas Antal műveit, a másodikban: Petőfi Sándor és Hidas Antal műveit tartalmazza. A tankönyv végén – ami egy új momentum volt – irodalomelméleti ismeretek összefoglalását találjuk. E helyütt jelent meg először tananyagként Olesz Honcsar *Zászlóvivők* című regénye, ami később három évtizeden keresztül igen gyakran volt a magyar tannyelvű iskolákban az irodalmi érettségi vizsgadolgozatok egyik választható témája. Minden tankönyv végén az ukrán irodalmat mutatták be.

Az 1950-es évek közepétől beszélhetünk a második írásbeliség korszakáról. Ekkor megnyíltak a magyar középiskolák, a szükséges felső osztályos – magyar nyelv és irodalom, a többi tantárgyból a lefordított – tankönyvekre azonban a következő évtized elejéig kellett várni. 1960 és 1962 között a tankönyvkiadó az általános iskolai osztályok számára az 1950-es években kibocsátott könyveket adta ki újra, módosításokkal. Az első középiskolai irodalmi tankönyvekben, a magyar mellett, már nem voltak orosz és egyéb szovjet köztársaságokbeli szerzők, csak ukrán költők és írók. Ezek az első középiskolás irodalmi tankönyvek nagy lépést tettek a szakszerűség felé azzal, hogy előbb, illetve egy időben

jelentek meg a tantervvel, illetve ahhoz képest, mely 1961-ben jelent meg nyomtatásban. A IX. osztályban Balassi Bálintot, Csokonai Vitéz Mihályt, Eötvös Józsefet, Petőfi Sándort 42 órában tanították, a X. osztályban Arany Jánost, Jókai Mórt, Mikszáth Kálmánt, Gárdonyi Gézát 37 órában, a XI. osztályban Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, József Attilát, Zalka Mátét, Veres Pétert, Illyés Gyulát 29 órában, miközben mindhárom osztályban 70–70 óra állt a tárgy oktatásához a pedagógusok rendelkezésére. Az érettségi közeledtével egyre kevesebb magyar irodalmi ismeretet kaptak a magyar iskolák tanulói.

Bár az óratervben szereplő magyar órák száma nem egyezett meg a valóban a magyar irodalomnak szentelt órákéval, meg kell állapítanunk, hogy az 1940-es évek végén a magyar irodalom kiszorítására indult folyamat az 1960-as években visszafordult. Megindult az irodalomtanítás nagykorúvá válása a magyar tannyelvű iskolákban: nemcsak szövegismeretet, hanem műelemzési, életrajzi, irodalomtörténeti ismereteket is adott. A szovjet időszakban az irodalmi tankönyvek anyaga volt az egyetlen – persze esetleges – forrás a magyar történelemre vonatkozóan. Tantárgyként a magyar nép történelmének oktatását csupán 1989-ben vezették be a kárpátaljai magyar iskolákban, először fakultatív órakeretben, majd kötelező jelleggel, később ismét fakultatív tantárgy lett (ma is az). Ugyanez volt a helyzet a világirodalommal is. A szovjet időszakban egyáltalán nem volt benne a magyar iskolák tananyagában.

A magyar irodalom-tankönyvekben az egyetlen vitán felül elfogadott magyar alkotó *„a forradalmár költő”*, Petőfi Sándor volt. Második világháború utáni alkotó szinte egyáltalán nem kerülhetett be tankönyvekbe, a meghirdetett *„szovjet–magyar barátság”* ellenére. Ritka kivétel volt például Váci Mihály, akivel levelezett is az egyik tankönyvszerző, Drávai Gizella. Kötetéhez azonban az 1960-as években nem lehetett hozzájutni Kárpátalján, pedig ekkor már beengedték a magyarországi szépirodalmat. A kötetet az egyik magyar szakos egyetemista gépelte indigó alatt és terjesztette bizalmas körben. Egy másik tankönyvszerző, Balla László Veres Péterrel állt kapcsolatban. Az író *Helytállás* című elbeszélése aktuális volt az 1950-es években, mert igen sikeresen festette meg a magyar falu kollektivizálásának képét. Volt a műben egy mondat: *„A feje fölött levő Sztálin-kép éles és finom, de bölcs mosolya mintha világított volna a füstös szobában.”* Sztálin halála után az író levélben adta meg az engedélyt, hogy a rosszul csengő nevet Leninével helyettesítsék a kárpátaljai magyar irodalom-tankönyvekben.

Az irodalomtanítás legfőbb célja még az 1980-as években is „a tanulók kommunista világnézetének kialakítása, eszmei-politikai és esztétikai nevelése.” „A tanulókkal tudatosan és alaposan el kell sajátíttatni az irodalmi alkotás eszmei és művészi gazdagságát, művészi ízlést kell beléjük plántálni. Az irodalmi művek olvasása és elemzése során a tanulók ismereteket sajátítanak el az írókról, azok munkásságáról, az irodalomnak a társadalom életében betöltött szerepéről. A tanító feladata feltárni az irodalmi alkotások vallásellenes vetületét is [...] a Lenin-műveknek és pártokmányoknak az irodalom és a művészet kérdéseivel kapcsolatos alapvető elveit és tételeit.”

Mind a magyar irodalom-, mind a magyar nyelvtankönyvek szerzői, a Hidas-féle tankönyv kivételével, kárpátaljai pedagógusok, szerkesztők voltak, többek között Csengeri Dezső, Kormos Adél, Vlagyimir Mihály, Vlagyimir Piroska, Popovics Tibor, Drávai Gizella, Balla László, Gortvay Erzsébet, Kótyuk István, Palotai Etelka, Varga Júlia, Imre Éva, Kulin Katalin, Keresztyén Balázs, Bagu Balázs és mások.

A szovjet időszakban a kisiskolások az októbrista szervezet, az általános iskolások

a pionírszervezet, a felső osztályosok és a fiatal felnőttek pedig a komszomolszervezet tagjai voltak kötelező módon. Az októbristák és a komszomolok jelvényt, a pionírok vörös nyakkendőt viseltek. A szovjet iskolában kötelező volt az egyenruha viselése: sötétbarna szövetruha, a lányoknak hétköznap fekete, ünnepi alkalmakkor fehér köténnyel.

8.3. Szakképzés

A csehszlovák időszakban Kárpátalján közel 40 ipariskola működött, melyekben 176 pedagógus és mester irányításával lehetett elsajátítani a szakmát. Ezen a területen tehát voltak hagyományok.

A szovjetrendszer is nagy hangsúlyt fektetett a szakképzésre. Az első szovjet típusú szakiskolák 1945-ben Ungváron és a Nagyszőlősi járási Újlakon nyíltak, melyekben 250 fiatal kezdte meg tanulmányait. Két évtized elteltével, 1965-ben a hét kárpátaljai szakiskolában 2.574-en tanultak. Ezután a szakiskolák száma rohamos növekedésnek indult, 23 tanintézetben 80 szakmát sajátíthatott el tizenhatezer diák. A szakiskolákba általános iskola és érettségi után is lehetett jelentkezni. A szakiskolákban 1.700 pedagógus és mester dolgozott.

Ugyanakkor az 1950–1960-as években a kárpátaljai iskolákban kötelezővé tették az olyan munkaórák beiktatását a tanmenetbe, amelyeken valamilyen szakmát kellett elsajátítani. Külön tanműhelyeket is kialakítottak, illetve a falusi iskolákban erdészeti, állattenyésztési, zöldségtermesztési, kertészeti, valamint szőlészeti csoportokat hoztak létre. Ezek a tanműhelyek az egyes iskolák szervezeti egységeiként működtek, az 1970–1980-as években azonban már több iskolára kiterjedő hatókörű termelési tankombinátokat hoztak létre. Az agrárgazdaságokat és az iparvállalatokat kötelezték, hogy vállaljanak „önkéntes" védnökséget e tankombinátok fölött. Az 1986/1987-es tanévben már 29 szakipari tankombinát és 16 több iskolát átfogó tanműhely működött Kárpátalján. Ezenkívül a gyárakban, üzemekben mintegy ötven tanműhelyt hoztak létre az iskolások számára.

Az erőltetett munkaoktatásnak is köszönhetően 1964-re már 35,8 ezer közép- és felsőfokú végzettségű szakember dolgozott Kárpátalján. Az 1920-as évektől az 1940-es évek közepéig a tanítóképzők, a kereskedelmi akadémiák, ipari és mezőgazdasági szakiskolák képezték a szakembereket. A szovjet időszakban ezeket az iskolatípusokat felváltották a technikumok és a szakiskolák, melyekben összesen nyolcvannyolcezren szereztek ipari, mezőgazdasági, közoktatási, kulturális vagy egészségügyi szakirányú képesítést.

1965-ben összesen tizennégy szakképzőben folyt oktatás, ebből nyolc szakiskola (négy egészségügyi, valamint egy-egy képzőművészeti, zeneművészeti, pedagógiai és klubvezetői-könyvtárosi), és hat technikum (két politechnikai, valamint erdészeti, szövetkezeti, mezőgazdasági és kereskedelmi) volt, összesen 7,7 ezer diákkal.

Az 1960–1980-as években a huszti, a beregszászi, az ökörmezői és egy ideig az ungvári egészségügyi szakiskolák évente 300–400 felcsert és ápolót bocsátottak ki a kórházak, poliklinikák, rendelőintézetek, felcserközpontok és szülőotthonok számára.

1946-ban megkapta a működési engedélyét a Munkácsi Mezőgazdasági Technikum, amely az 1921-ben alapított tanintézet jogfolytonosa lett. Kezdetben három szakirányban folyt az oktatás: földművelés, zöldség- és gyümölcstermesztés, valamint szőlészet. Később állatorvosi és könyvelő szakokat is indítottak. A tanintézetben negyven tanterem

és tanműhely, valamint állatorvosi rendelő, kísérleti mezőgazdasági részleg és géppark szolgálta a képzési célokat. Évente mintegy 300 mezőgazdasági szakember fejezte be tanulmányait.

1947-ben nyílt meg Huszton az erdészeti technikum, amelynek diákszáma folyamatosan 200 fölött volt. 1945 és 1985 között ötezer villanyszerelő végzett a Nagyszőlősi Politechnikumban.

A Szolyvai Politechnikum 1964-ben nyitotta meg kapuit. Itt az élelmiszer- és feldolgozóipar számára képeztek szakembereket. Az 1969-ben megnyíló Ungvári Elektronikai Technikum nemcsak Kárpátalja, hanem egész Nyugat-Ukrajna szakemberellátását biztosította.

A Técsői járási Dombón 1978-ban megnyílt technikum a szovjet időszakban az egyetlen olyan ukrajnai szakiskola volt, ahol a repülőgépgyárak számára képeztek szakembereket. Az államfordulatig több mint négyezren kaptak itt oklevelet.

A munkácsi és az ungvári kereskedelmi akadémiákat a szovjet érában kereskedelmi technikumokká alakították, melyeket 1946 és 1990 között összesen tizennyolcezren végeztek el.

Az ungvári és a munkácsi tanítóképző szeminárium helyett 1946-ban Ungváron, Munkácson és Huszton nyílt középszintű tanítóképző, melyeket később összevontak egyetlen intézménybe, a munkácsiba. Itt képezték az óvópedagógusokat, a zenepedagógusokat és az elemi iskolai tanítókat. A szovjet időszakban közel tízezer szakember végzett itt. A munkácsi tanítóképzőben külön csoportban képezték a magyar iskolák számára a szakembereket.

Az Ungvári Zeneművészeti Szakiskolában több mint háromezer zenetanár kapott diplomát. 1946-ban még húsz diák kezdte meg tanulmányait, négy évtized elteltével azonban egyidejűleg már ötszázan tanulhattak itt. Az 1980-as évek végén a szakiskolának százhúsz oktatója volt.

1947 és 1990 között az Ungvári Közművelődési Szakiskola, valamint 1947 és 1985 között a Huszti Közművelődési Technikum hatezer diplomát adott ki könyvtáros, klubvezető, iparművész és színházi szakember szakokon.

Az Ungvári Képzőművészeti Szakiskola nevét több ízben megváltoztatták, a tantestületet különböző ideológiai megfontolásokból többször erőszakosan átalakították. Mintegy ezren szereztek itt képesítést.

Jól megfigyelhető a 20. század folyamán az a változás, ahogyan a néhány tucat képző- és iparművészlétszám mintegy kétezer fősre bővült. A képzésben az általános művészeti képzés egyre inkább eltolódott a hivatásos művészképzés felé. Ugyanakkor az 1950–1980-as években az egyéni művészeti tevékenység ösztönzése helyett a „termelési-technológiai szükségletek" kielégítésére törekedtek.

1946 márciusában nyílt meg Ungváron a képző- és iparművészeti szakiskola festő és szobrász szakiránnyal, amihez később a fafaragás szakirány is társult. A tanintézet első igazgatója Erdélyi Béla volt, aki eredetileg művészeti akadémiát szeretett volna alapítani. A szakiskola tanárai mind hivatásos művészek voltak: Boksay József, Fedor Manajlo, Koczka András, Kontratovics Ernő, Iván Harapko, Boreczky Béla, Berecz Vilmos, Petky Sándor, Vaszil Szvida. Ennek a legelső pedagóguskollektívának olyan kiváló művészeket sikerült kinevelniük, mint Volodimir Mikita, Mihajlo Romanisin, Habda László, Jurij Herc és Sütő János.

A szakiskola magas színvonalát biztosította, hogy a mesterek, Erdélyi Béla és Boksay József Budapesten, Fedor Manajlo és Iván Harapko Prágában, Koczka András Rómában végzett művészeti akadémiát. Azonban az a folyamat, amely a tömegcikknek számító ajándéktárgyak előállításához szükséges készségek kialakítása felé vitte el a magas művészeti oktatást, kártékony hatással volt a művészeti életre tág teret engedve a dilettantizmusnak. Ennek ellenére az Erdélyi Béla és Boksay József által létrehozott művészeti iskola és képzőművészeti szövetség összességében segítette a tehetséges fiatalokat a kibontakozásban.

A művészeti iskola alapítóinak pedagógiai és művészeti elvei ellentétben voltak a szovjet oktatás ideológiájával. Éppen ezzel összefüggésben 1947-ben Erdélyi Bélát eltávolították a szakiskola, majd a képzőművészeti szövetség éléről is. Addig teljesen ismeretlen „bűnökkel", kozmopolitizmussal, formalizmussal, burzsoá elvek követésével vádolták meg. Az 1950-es évek első felében a szakiskolát végleg elhagyták az alapítók. Megnyílt néhány új szak, s ezzel együtt az alkotóművész-képzés átadta a helyét az iparszerű művészeti termelésre való felkészítésnek. Ugyanekkor a Szovjetunió Művészeti Akadémiájának égisze alatt végbement egy nagyfokú centralizáció. A Lembergi Képzőművészeti Akadémián például, ahol az ungvári szakiskola számos végzőse tanult tovább, 1960-ban megszüntették a festőművész és a szobrászművész szakokat.

Az Ungvári Képzőművészeti Szakiskola fennállásának első három évtizedében a mintegy 600 végzőst reklámgrafikusnak vagy tömegtermelési művészeti vezetőnek irányították helyi, ungvári, munkácsi, huszti, nagyszőlősi, beregszászi vagy hágón túli iparvállalatokhoz, vagy az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Művészeti Alapjának műhelyeibe. A végzősök közül sokan általános vagy középiskolában tanítottak, esetleg képzőművészeti stúdiót vezettek. Az 1990-es évek elején az Ungvári Képzőművészeti Szakiskola ismét a művészeti képzés irányába fordult és felvette az alapító, Erdélyi Béla nevét.

8.4. Ungvári Állami Egyetem

Intézmények és emberek között fennállhat némi hasonlóság abban a tekintetben, hogy hivatalos történetük, hivatalos életrajzuk eltér a valóságtól, mindenféle titkokat rejt. A szovjet történelem tele van ilyesfajta történetekkel. Az egyik példa erre az ungvári egyetem alapítása.

Három történet szálai érnek itt össze. Az egyik Nyikita Hruscsov, Szovjet Ukrajna (1938–1949) és a Szovjetunió (1953–1964) első emberének mára már elfeledett kultuszával kapcsolatos. A másik a kárpátaljai lokálpatriotizmus, melynek a kommunisták adtak némi esélyt azzal, hogy eltérően a többi nyugat-ukrán területtől, itt pozícióba helyeztek néhány őslakost is. A harmadik a két világháború közötti ruszofil irányzat képviselőinek látványos veresége, akik csehszlovákiai Podkarpatszka Ruszban értek el sikereket – különösen az 1937-es iskolamentő akcióval –, s a revíziós időszakban sem érték őket különösebb hátrányok, ám a szovjet rendszer végül őket sem kímélte.

Miközben a „nacionalisták" (ukranofilek) és a görög katolikusok (ruszinofilek) mindenféle üldöztetésnek voltak kitéve, a ruszofil irányzat egyes képviselői magas pozíciókba kerültek. Közülük került ki a főügyész, Iván Andrasko. Másokat, mint például Iván Kercsát, Petro Szovát, Sztepan Dobost, ott találjuk az egyetem alapítói között. Miután

azonban betöltötték történelmi szerepüket, Moszkva véget vetett a nemzeti identitások mibenlétével kapcsolatos mindenféle helybeli kísérletezésnek. Kárpátalját a szovjet időszakban az ukrán nemzeti-kulturális fejlődés szocialista típusának medrébe terelték, hiszen az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz tartozott.

Az egyetem alapító okiratának címe: „Kárpáti Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága Titkárságának és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Ungváron, 1945. július 19-én kelt határozata a Kárpátontúli Ukrán Egyetem létrehozásáról". A dokumentum rögzítette azokat a konkrét intézkedéseket, melyek végrehajtására bizottságot hoztak létre. Eszerint az egyetemet négy karral (történelem, filológia, biológia és orvosi) kell megnyitni a mai Volosin és Pidhirna utcák által határolt épületben (egykori Drugeth Gimnázium, ma az Ungvári Nemzeti Egyetem kémiai kara), amihez rendbe kell hozni és be kell rendezni a volt gimnáziumépületet. A dokumentum ezenkívül foglalkozott az ösztöndíjakkal, a tantestület felállításával és könyvtári állománnyal, valamint a diákfelvétellel, melynek lebonyolítását a dokumentum kelte utáni napra, július 20-ra tűzték ki, a tanév kezdetét pedig október 1-jére. Döntöttek a legfontosabbról, a finanszírozásról is: Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa saját költségvetéséből az egyetem céljaira ötmillió pengőt (korabeli árfolyamon kétmillió szovjet rubelt) szánt, illetve 35 tanári lakás kiutalásáról rendelkezett.

A dokumentumot hatan írták alá: Iván Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának első titkára és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke, valamint a Néptanács közoktatási, kommunális és erdőgazdálkodási, pénzügyi, egészségvédelmi megbízottjai. A végrehajtás oroszlánrésze Iván Kercsa közoktatási megbízott feladatkörébe került. A felsoroltak tekinthetők tehát az egyetem alapítóinak, akik szinte valamennyien őslakosok voltak. A hágón túli, szomszédos megyékben a helybeli lakosok csak másodhegedűsök, vagy legjobb esetben titkos tanácsadók lehettek. Ott gyakorlatilag minden fontos pozíciót a „betelepülő szovjetizálók" foglaltak el.

1945. július 20-án Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának közoktatási osztálya felvételt hirdetett az egyetem négy karára négyéves (történelem, filológia) és ötéves (biológia, orvosi) tanulmányi idővel. 1945. szeptember 27-én Iván Kercsa, a Néptanács közoktatási megbízottja Sztepan Dobos orosz filológust, a középiskolák ügyeivel megbízott tanfelügyelőt megbízta az egyetem megszervezése teendőinek ellátásával. Lokálpatrióta megfontolásokból mind a mai napig őt tartják az egyetem első rektorának.

Ténylegesen az első rektort az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság oktatási minisztériumának 1945. november 5-én kelt rendeletével nevezték ki Arkagyij Kurisko, a kémiai tudományok kandidátusa, egyetemi docens személyében. Kinevezése előtt a 2. Ukrán Front vegyi laboratóriumát vezette, a világháborút megelőzően pedig a Kijevi Tarasz Sevcsenko Állami Egyetem oktatója volt. Az első rektor négy évet töltött az egyetem élén. 1947 májusában a szovjet népgazdaság újjáépítésére és fejlesztésére kibocsátott állami kölcsönkötvényből 8,3 ezer rubel, Iván Rohaly rektorhelyettes pedig hétezer rubel értékben vásárolt. Az egyetem többi dolgozója egy havi bérét „adta kölcsön" az államnak. Minden hasonló akcióban az egyetem mindig az első volt Kárpátalján.

1945. október 18-án Kijevben kelt az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsának és az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának határozata az „állami egyetem megnyitásáról Ungvár városában". A dokumentumot Nyikita Hruscsov, az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsának elnöke és Demjan Korotcsenko, az UK(b)P Központi Bi-

zottságának első titkára írta alá. Ezzel mintegy „örökbe fogadták” a már megalapított egyetemet. A dokumentum foglalkozott azzal, hogy erre a lépésre Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának kérelmére kerül sor, illetve rendelkezett arról, hogy köztársasági hatáskörben oldjanak meg olyan gyakorlati lépéseket, mint a négy kar létrehozása, a diákfelvétel, a tanári kar felállítása, a tantermek, laboratóriumok, tanszékek felszerelése, illetve a könyvtár gyarapítása tankönyvekkel, tudományos, politikai és szépirodalommal.

E dokumentum keltkezésekor az egyetem valójában már működött. 1945. szeptember 1. és 20. között tartották meg a felvételi vizsgákat, utána pedig az előkészítő tanfolyamokat. A tényleges egyetemi oktatás 1946. február 1-jétől vette kezdetét. Júliusban még 240 diák felvételét tervezték, októberben 180 főt engedélyeztek, februárban azonban végül 168 diák kezdhette meg tanulmányait. Az egyetemi könyvtár könyvállománya 1947. júliusi adat szerint elérte a százharmincezer kötetet. Az 1964/1965-ös tanévben az egyetemnek már 7,3 ezer diákja volt, illetve kihelyezett általános kara működött Nagyszőlősön.

Miután Nyikita Hruscsov az 1950–1960-as években fényes karriert futott be, ezzel párhuzamosan az egyetemalapítás legendáriummá alakult át. 1945. október 18-a az a nap lett, amikor „előtűnt a fény az alagút végén” minden „haladó gondolkodású kárpátaljai vágyának beteljesülésére”, hogy állami egyetemük legyen. 1964 októberében Hruscsovot eltávolították a hatalomból, de senki nem foglalkozott azzal, hogy felül kellene vizsgálni az egyetem születésnapjának kérdését. Valami azonban mégiscsak történt: az egyetem első épületének (a mai Kémiai Kar) folyosóján márvány emléktáblán az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsa és az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága 1945. október 18-án kelt, az egyetem alapításáról szóló határozatának egy részlete volt olvasható. Hruscsov menesztése után a márványtáblának letörték az alsó részét, ahol a dokumentum két aláírójának, Nyikita Hruscsovnak, az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsa elnökének és Demjan Korotcsenkónak, az UK(b)P Központi Bizottsága első titkárának neve szerepelt. A műveletet eléggé szakszerűtlenül hajtották végre, az emléktábla alsó része még ma is eldolgozatlan.

Kárpátalján megtalálták az új szovjet vezető, Leonyid Brezsnyev – 1964 és 1982 között a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára – helyi emlékezetpolitikai szerepét is. Ő volt a felszabadító hős és az „újraegyesítés” atyja. Leonyid Brezsnyev a második világháború időszakában a 4. Ukrán Front 18. hadseregének volt politikai tisztje, 1944. november 26-án Munkácson ott ült Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságai első kongresszusa vendégeinek sorában. 1979-ben Mihajlo Trojan történészprofesszor a következőket írta: „Leonyid Brezsnyev a munkácsi kultúrházban szót kért és előadást tartott a városi értelmiségnek a Szovjet Alkotmányról, s mi ott akkor először Brezsnyevtől hallottunk világos és nyílt beszédet a tanácsok országának Alkotmányáról.”

1945. október 18-án jogi értelemben Kárpátalja még nem tartozott az Ukrán SZSZK-hoz. Akkor azonban ez senkit nem zavart. A jogi nihilizmus a kommunista rezsim velejárója volt. Vaszil Ruszin, Kárpátontúli Ukrajna Rögtönítélő Bíróságának elnöke nem rendelkezett jogi végzettséggel, de felsőfokú végzettséggel sem.

Az egyetemalapítás története ezzel nem ért véget. Immár jogilag is a Szovjetunió keretei között további lépések következtek. 1946 kora nyarán Moszkvában két orosz nyelvű dokumentum is született, azonos címmel: „Az Ungvári Állami Egyetem megnyitásáról az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Ungváron”. Az egyik dokumentum a Szovjet-

unió Minisztertanácsának május 28-án kelt határozata (aláírója Vjacseszlav Molotov, a minisztertanács elnöke), a másik pedig a Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériumának június 7-én kelt rendelete (Szergej Kaftanov miniszter aláírásával). A korabeli szokásoknak megfelelően a legfelső szintű döntéseket az illetékes minisztériumok megismételték. Mindkét dokumentum szerint az egyetem 1946-ban nyílt meg, a legmagasabb szintű oktatási intézményekhez sorolták be, és az USZSZK illetékes minisztériumának rendelték alá.

Az alapítás körüli időszakban tehát az egyetem elnevezése többször változott: Kárpátontúli Ukrán Állami Egyetem, Kárpátontúli Állami Egyetem, Ungvár székhelyű állami egyetem. 1946. május 28-tól a hivatalos neve: Ungvári Állami Egyetem. 2000. október 19-én Leonyid Kucsma, Ukrajna elnöke rendeletben nemzeti intézménynek nyilvánította, s ettől kezdve a hivatalos neve: Ungvári Nemzeti Egyetem. Főhatósága Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.

Az aprócska provinciális felsőoktatási intézmény az 1980-as évek végére tekintélyes egyetemmé nőtte ki magát. A szovjet időszakban közel negyvenezren szereztek itt diplomát. A tizenegy karon és hatvankét tanszéken egyszerre nyolcezer diák tanult harmincnyolc professzor irányításával. Az egyetem fennállásának első éveiben még csak egyetlen professzor oktatott a falai között.

8.5. Tudományos potenciál

Az ungvári egyetemen több tudományos iskola is létrejött, melyek kiemelkedő eredményeket értek el. A legeredményesebbek a fizikusok voltak, akik különösen a félvezetők, az elektron-atom ütközések és az űrkutatás területén jeleskedtek, jelentős, elsősorban állami megrendelésekből származó anyagi támogatást élvezve.

Kárpátalja legismertebb orvosa, Fedinec Sándor (1897–1987) az ungvári egyetem professzora volt, aki az endemiás golyva gyógyításával világhírnévre tett szert. Ez a betegség Kárpátalján állandó problémát jelentett a természetes vízkészletek jódhiánya következtében. Fedinec professzornak a golyva gyógyításáról szóló könyvét lefordították és kiadták Latin-Amerikában, ahol a golyva népbetegségnek számított. 1955-ben megalapította a sebészorvosok megyei szövetségét, melynek két évtizeden keresztül volt az elnöke.

Szamuil Berman és Petro Hudivka az algebra területén nyújtottak kiemelkedő teljesítményt. Az egyetemen a véges csoportok egész számú elmélete terén komoly kutatások folytak.

Amikor a Kárpátaljai Tudományos Társaság *Літературна неділя* [Irodalmi vasárnap] című lapjában megjelent Fedor Potusnyak *A kárpátaljai filozófia alapvonalai* című tanulmánya (Ungvár, 1943), a kortársak között nem volt senki, aki akárcsak hozzá tudott volna szólni a kérdéshez. Potusnyák (1910–1960) alapos, széles látókörről tanúskodó dolgozatához hasonló azóta sem született a régióban. A szerző, aki a háború után az ungvári egyetem tanára lett, igyekezett bevinni a köztudatba olyan kevésbé ismert kárpátaljai gondolkodók munkásságát is, mint Petro Logyij, Andrij Dudirovics, Vaszil Dovhovics, Mikola Teodorovics, Vaszil Hadzsega. Potusnyak az egzisztencializmus előhírnöke volt az ukrán filozófiai gondolkodásban.

Kiváló tudományos iskolákat teremtett Kárpátalján két belső ukrajnai (poltovai és

Cserkasszi megyéből származó) tudós, Dmitro Csepur (1923–1983) és Iván Zapiszocsnij (1922–2001).

Csepur alapozta meg a félvezetők fizikájának és technológiájának tanulmányozását Kárpátalján. Tanítványa és utóda, Volodimir Szlivka kutatócsapata 1989-ben Állami Díjban részesült a kristályszerkezet nélküli összetett kalkogenid anyagok tanulmányozása, valamint azok alapján optoelektronikai és lézertechnikai berendezések létrehozása terén kifejtett tevékenységért. Később, 2001-ben Volodimir Szlivka a félvezetők hosszantartó komplex kutatásáért kapott Állami Díjat.

Kárpátalján számos akadémiai intézmény is működött az 1960-as évek közepétől. A két első intézmény az atommagkutató és az elméleti fizikai intézet volt. Kárpátaljai tudósok a fotonukleáris reakcióknak és a mikronnak a termelésben való alkalmazását vizsgálták, az elemi részecskék (andronok) elméletének egyes aspektusai kidolgozásával foglalkoztak. Iván Zapiszocsnij professzor vezetésével az 1990-es évek elején ebből a két intézetből jött létre az ugyancsak akadémiai elektronfizikai kutatóintézet. 1995-ben az intézet kutatócsapata Állami Díjat kapott az elektronok, atomok, ionok ütközése során keletkező elemi folyamatok és rezonancia-jelenségek kutatásában elért eredmények elismeréseként.

Ungváron műholdmegfigyelő állomást is felállítottak 1972-ben Motrja Bratijcsuk csillagász vezetésével. A Szovjetunióban először itt alkalmazták a műholdak lézeres helymeghatározását.

1969-ben nyílt meg az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének ungvári fiókja, amelynek fő profilja a szocialista országok történetének tanulmányozása volt. Főként a szomszédos országokkal, Magyarországgal, Csehszlovákiával és Romániával foglalkoztak, természetesen a szovjet történetírás kánonjának prizmáján keresztül. Az intézmény éppen az ideológiai megfontolások következtében többször átszerveződött, ma az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Kutatóintézete.

1973-ban hozták létre Ungváron az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Intézetének régészeti fiókintézetét a régió őstörténetének tanulmányozására.

Fontos intézmények az időszakban a nagybaktai állami mezőgazdasági kísérleti állomás, a Kárpáti Hegyvidéki Kísérleti Állomás (Alsóverecke), a földművelési és állattenyésztési tudományos kutatóállomás, a lembergi gyermekgyógyászati, szülészeti és nőgyógyászati kutatóintézet munkácsi fiókja, az Ukrajnai Erdőgazdasági és Meliorációs Tudományos Kutatóintézet kárpátaljai állomása (Munkács) és a haszonállatok tenyésztésével és mesterséges megtermékenyítésével foglalkozó kutatóállomás (Munkács). Az Odesszai Kurortológiai Tudományos Kutatóintézet ungvári fiókja többek között az ásványvizeket és gyógyászati célú felhasználásukat vizsgálta, illetve a szpeleoterápiának a szlatinai sóbányákban való alkalmazását a légúti asztma és az emberi szervezet légzőszervei egyéb megbetegedéseinek kezelésében. 1976 és 1980 között Szlatinán 250 ágyas, köztársasági jelentőségű kórházat nyitottak, föld feletti és föld alatti kórtermekkel. A kórház az Odesszai Kurortológiai Tudományos Kutatóintézet ungvári fiókjának klinikájaként is működött.

Az Ungvári Állami Egyetem Orvosi Karán is végeztek kísérleteket, illetve klinikai vizsgálatokat olyan kárpátaljai ásványvizekkel, mint az „Uzshorodszka", „Kelecsinszka", „Szinyacka", „Szojmi", „Sajan", Ploszkivszka", „Poljana Kupely".

A szovjet időszakban létesített szanatóriumi-üdülői hálózat első intézménye, a Szinyáki Szanatórium (Munkácsi járás) 1946-ban nyílt, amely a szív-érrendszeri és a mozgásszervi

megbetegedések kezelésére szakosodott. Szolyva mellett, Beregváron, a Schönborn grófok egykori kastélyában kapott helyet az általános egészségügyi ellátásra szakosodott Kárpáti Szanatórium.

A nagybaktai mezőgazdasági kísérleti állomás (Beregszászi járás) elsősorban a gyümölcsfák és a szőlő terméshozamának növelésére szakosodott. Munkácson is volt egy kísérleti telep: a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Alekszej Szevercov Állatökológiai és Evolúciós Morfológiai Intézete a mezőgazdasági kártevőkkel foglalkozott.

Munkácson a Kárpátaljai (majd Kárpáti) Erdészeti Tudományos Kutatóállomást 1949-ben alapították, amely az erdei cserjéket tanulmányozta. Az évtizedek alatt több mint hatezer hektárt telepítettek be, illetve létrehozták a több mint négyszáz féle növényfajtának otthont adó Berezinka Dendráriumot (botanikus kertet).

Természetesen távolról sem soroltunk fel minden kutatóintézetet, csak néhány példával érzékeltettük a szovjet időszak ebben a tekintetben sokszínűnek mondható világát.

9. Kultúra, közművelődés

Kárpátalja irodalmi, művészeti és általában véve kulturális, közművelődési életében az elmúlt évszázad során egymástól jól elkülöníthető szakaszokról beszélhetünk, melyek egybeesnek a történeti értelemben vett korszakokkal.

A vidék 20. századi szellemi-kulturális élete ukrán szempontból a következő fontos időszakok keretein belül tárgyalható: a századelő, az első két évtized – „lagymatag provincializmus"; az 1920–30-as évek – „nemzeti újjászületés"; 1940–50-es évek – stagnálás; 1960–80-as évek – „ezüstös kor"; az 1990-es évektől: a kiteljesedő regionalizmus kora.

Ezt a szakaszolást történelmi tényezők és a kulturális örökség együttesen eredményezik. A század két kritikus időszakában, az 1940–80-as években a kulturális teret olyan nagy egyéniségek határozták meg, akik az összukrán kultúrában nyomot hagytak. Ukrajna legmagasabb állami művészeti elismerésében, Tarasz Sevcsenko-díjban részesült Jevhen Sztankovics zeneszerző (1977), Vaszil Szvida szobrászművész (1983), Oleksza Misanics irodalomtudós (1988), Jurij Herc festőművész és Iván Csendej prózaíró (1994), Petro Szkunc (1997) és Dmitro Kreminy (1999) költők, Andrij Bokotej üvegművész (2002), Volodimir Mikita festőművész (2005), Vaszil Szidak fafaragó (2008). Művészetük a legnehezebb időkben teljesedett ki, némelyek életét és munkásságát a rendszer állandó gyanakvása kísérte, személyüket politikailag megbízhatatlannak tartotta, ezért elismerésben sokuk csak 1991 után részesült.

A vidéken igen nagy számú és kiterjedt kulturális intézményhálózat alakult ki, ami a gyakorlatban nem jelentett mást, mint a falusi klubok tömegét. Ezekkel többnyire egy tető alatt volt a könyvtár és a mozi is, kielégítve ezzel a szocializmus elvárását az emberek nevelésére és szórakoztatására.

A kultúra a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága ideológiai osztályának felügyelete alá tartozott. A Szovjetunióban a hivatalos álláspont szerint a kultúrpolitika „tartalmában szocialista és formájában nemzeti" irányú volt. A nemzeti jelleget a külsőségekben megnyilvánuló folklórelemek voltak hivatottak biztosítani, miközben újra és újra kampányszerű harc folyt „a kultúrában megnyilvánuló etnografizmus" kivédésére.

9.1. „Ezüstös kor" a kárpátaljai irodalomban

Kárpátalja irodalmi életében a magyar és a szovjet időszakok (1938/1939–1991) egyaránt sokrétű lenyomatot hagytak. A szépirodalmat eszmei-esztétikai értelemben három irányzat határozta meg: a népi irodalom, az egyházi (rendi) irodalom és a szocialista realizmus irodalma.

A népi irodalom, követve az ébredés (felvilágosodás) hagyományosan kiemelt érdeklődését az átlagember élete iránt, rusztikus tematikát igyekezett feldolgozni. A becsületes, a közösségért áldozatokat vállaló falusi vezető pozitív alakjának megteremtésére törekedett. A népi ideológia az értelmiség tekintélyes képviselőihez, így például a görög katolikus papság irodalmi vénával rendelkező tagjaihoz köthető.

Az 1940-es évek a *stagnálás időszaka* volt. Az évtized elején az ukrán értelmiség egy jelentős része (többek között Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Zoreszlav, Olekszandr Markus) vagy börtönbe került hosszabb-rövidebb időre, vagy külföldre, Szlovákiába (Zoreszlav, Hrendzsa-Donszkij), illetve Csehországba (Volodimir Bircsak, Andrij Karabeles, Iván Irljavszkij, Iván Kolosz és mások) mentek.

Ugyanakkor 1939 szeptemberétől egyre több alkotó érkezett a Szovjetunióból, akik illegálisan lépték át a magyar–szovjet határt (Jurko Borolics, Andrij Patrusz-Karpatszkij, Fegyir Iváncsov, Vaszil Valjo). A prózában a hangadók az ukrán „irodalmi újjászületés" azon képviselői, akik Kárpátalján maradtak: Olekszandr Markus, Luka Demjan, Jurij Sztaninec, Andrij Voron, Fegyir Potusnyak.

Az említettek közül különösen kitűnik a görög katolikus pap Jurij Sztaninec (1906–1994), aki a népi irodalom társadalompszichológiai irányvonalát képviselte. Két legjelentősebb prózai műve a *Юра Чорний* [Fekete Jura] (Ungvár, 1943) című kisregény és a *Сусіди* [Szomszédok] (1935–1941) című regény. Az utóbbi mű a kárpátaljai ukrán irodalomban az első regény, amely a mindennapi életet ábrázolja. Míg a kisregény azonnali sikert hozott az alkotójának, a regény hosszú időn keresztül kéziratban maradt, a keletkezése után több mint hat évtizeddel jelent meg díszkiadásban. A *Сусіди* [Szomszédok] realista regény népies, moralizáló és pszichologizáló elemekkel. Az író az egyéni sorsot a társadalmi környezet hatásaival összefüggésben ábrázolja. A Borzsa-völgyi ember élete jelenik meg előttünk a könyv lapjain keresztül.

Az 1940-es évek legjelentősebb kárpátaljai lírikusai az idősebb nemzedékhez tartozó Julij Borsos-Kumjatszkij és Fegyir Potusnyak. Az ekkoriban jelentkező fiatalok, Iván Kercsa, Jurij Hojda és Dmitro Vakarov orosz nyelven írtak. Később a szocialista-realista kritika őket emelte a piedesztálra.

Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Julij Borsos-Kumjatszkij, Iván Irljavszkij, Fegyir Potusnyak és mások mellett sajátos színt képvisel a kárpátaljai irodalomban Zoreszlav (Szaboi Szevasztyian, Szent Bazil rendi szerzetes) lírája. Zoreszlav az egyházi (rendi) irodalom képviselője, alkotásainak két központi fogalma Isten és Ukrajna. A hivatalos szovjet irodalomkritika „a kárpátaljai irodalom ukrán burzsoá nacionalista irányvonala tipikus képviselőjének" tartotta őt. Klasszikus szonettjei és bravúros szabad versei, érzelmes látomásai és filozofikus etűdjei képgazdagságról, metaforikus látásmódról és eredeti alkotói tehetségről tanúskodnak.

A változásokra gyorsan reagáló és lényeglátó irodalomkritikus volt Mikola Lelekacs. A műfordításban (főként magyar nyelvű művek ruszinra/ukránra tolmácsolásában) Iván

Muranyij és Olekszandr Markus remekelt. A fiatal Olekszandr Szlivka pedig komédiáival szórakoztatta a közönséget.

A háborús időszak egyik legnagyobb teljesítménye Iván Harajda kiadói tevékenysége volt. Az általa gondozott, szerkesztett kiadványok kiváló lehetőséget nyújtottak a fiatalok számára, hogy tanuljanak és kiteljesítsék alkotó lendületüket. Az *Irodalmi Vasárnap/Литературна недъля* (1941–1944), a *Ruszin Ifjúság/Руська молодежь* (1941–1944), a *Зоря/Hajnal* (1941–1943) című irodalmi orgánumok biztosították az alkotók számára a publikációs lehetőséget.

Kárpátalja szovjetizálása (1944 októberétől) nem kedvezett a szellemi-irodalmi élet fellendülésének. Sőt, az írók és költők a legújabb irányzatok követésének lehetőségétől is meg voltak fosztva. Ehelyett rájuk kényszerítették a szocialista realizmus művészeti irányvonalát, s a Szovjetunió Írószövetségének éppen megalakuló helyi szervezetét felhasználták az ahhoz való igazodás biztosítására.

Az irodalom számos tekintetben a politika kiszolgálójává és kiszolgáltatottjává vált. Az idősebbek (Markus, Demjan, Borsos-Kumjatszkij) nehezen fogadták el az új rendszert. A fiatalabb nemzedék (Hojda, Patrusz-Karpatszkij) azonban látszólag könnyen alkalmazkodott.

Az állam tudatosan törekedett arra, hogy a helyi alkotóközösség ne maradjon homogén, és Kárpátalján is megjelenjenek a betelepülő szovjet értelmiségiek (Matvej Tevelyov, Pavlo Cibulszkij, Volodimir Ladizsec, Petro Uhljarenko, Volodimir Pancsenko, Vaszil Mikitasz, Feliksz Krivin). Az 1947-től 1959-ig terjedő időszakban két irodalmi almanach látott napvilágot: a *Szovjet Kárpátontúl (Радянське Закарпаття)* (1947–1957) és a *Kárpátok (Карпати)* (1958–1959) című, ám a pozitív kezdeményezésnek nem volt folytatása.

Az 1945 utáni kárpátaljai irodalmat már nem két különutas, hanem három egymásba fonódó irodalmi irányzat jellemezte. A legnagyobb létszámú az ukrán írók és költők csoportja volt, kisebb számú alkotó képviselte az orosz (Joszip Zsupan, Matvej Tevelyov, Szemen Panyko), illetve a magyar irodalmat (Balla László, Kovács Vilmos és Szalai Borbála).

Akárcsak az 1940-es évek első felében, az évtized második felében és az 1950-es években sem történt minőségi kiugrás a kárpátaljai irodalomban. Sztaninec már említett *Юра Чорний* [Fekete Jura] és *Сусіди* [Szomszédok] című művein kívül, melyeket a kortársak még alig ismertek, a többi szerző és műveik felfedezése, elismerése csak jóval később következett be. Komoly teljesítményt a regényirodalom hozott (Matvej Tevelyov, Fegyir Potusnyak, Szemen Panyko). Alkotó körökben nagy visszhangot keltett Oleh Hrabar *Поэзия Закарпатья. 1939–1944* [Kárpátalja költészete. 1939–1944] (Pozsony, 1957) című orosz nyelvű monográfiája.

Az irodalmi-művészeti élet jellemzője az újabb és újabb alkotók folyamatos jelentkezése. Az 1950-es évek annyiban volt más, mint a megelőző évtized, hogy akik ekkor léptek pályára, irodalmi fellendülést alapoztak meg.

„Ezüstös kor." Az 1960–80-as évek kárpátaljai szépirodalmában a legjelentősebb Mihajlo Tomcsanyi és Iván Csendej prózaírói, valamint Petro Szkunc lírikusi munkássága. Mihajlo Tomcsányi *Жменяки* [A Zsmenyak család] (1964) és Iván Csendej *Птахи полишають гнізда* [A madarak kirepülnek fészkükből] (1965) című regénye a kárpátaljai irodalom emblematikus alkotásai. Mindkét művet a fájdalmas társadalmi átalakulások, szociális-gazdasági és politikai viszonyok ihlették, felkavarták az eszmei-tematikai állóvizet. Különös figyelmet érdemel az irodalmi kifejezés gazdagsága, a hősök és

környezetük ábrázolásának pszichológiai pontossága és mélysége. Tomcsányi *Жменяки* [A Zsmenyak család] című regényéből 1982-ben azonos címmel játékfilmet is forgattak Kijevben a Dovzsenko Filmstúdióban. Iván Csendejt pedig a *Березневий сніг* [Márciusi hó] (1968) című leleplező erejű prózakötetéért valósággal kiátkozták a pártirányítás alatt álló irodalmi életből.

Petro Szkunc hősies-hazafias tematikájú alkotásaival írta be magát a kárpátaljai (és az összukrán) irodalomba. Legjelentősebb költeményét – a *Розп'яття* [Keresztrefeszítés] (1971) címűt – a cenzúra betiltotta, *Розрив-трава* [Nebántsvirág] (1979) című verseskötetét pedig az irodalmi munkásságért adható legmagasabb állami kitüntetésre, a Sevcsenko-díjra terjesztették fel. A pártos irodalom funkcionáriusai azonban megakadályozták, hogy megkapja az elismerést.

Az orosz nyelvű alkotók közül Feliksz Krivin szatírái érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. A *Подражание театру* [A színház utánzása] (1971) című kötetét betiltotta a kommunista cenzúra.

A tárgyalt időszakban a prózairodalom minden műfajában – regény, kisregény, novella, elbeszélés, karcolat, mese – különösen nagy fejlődés tapasztalható. Az igen sokféle műfajt sikeresen művelő prózaírók tábora termékeny alkotókból állt: Mihajlo Tomcsanyi, Iván Csendej, Volodimir Ladizsec, Petro Uhljarenko, Jurij Mejhes, Iván Dolhos, Jurij Kerekes, Vaszil Vovcsok, Vaszil Baszarab, Vaszil Hreba, Vaszil Kohan, Dmitro Keselja, Petro Hodanics.

Több verseskötetet is jegyzett az időszakban Petro Szkunc, Vaszil Vovcsok, Balla László, Oleksza Jancsik, Kazimir Hurnickij, Volodimir Matyijiv, Vaszil Ihnat, Vaszil Varadi, Ljudmila Kudrjavszka, Vaszil Huszti, Hrisztina Kerita, Iván Petrovcij, Volodimir Fedinisinec, Mikola Matola. Hosszú szünet után megjelent a lírában a humor és a szatíra is (például Mihajlo Vovk és Jurij Sip révén). Jelentős teljesítményeket hozott a gyermekirodalom (Volodimir Ladizsec, Sztepan Zsupanin, Szemen Panyko és Szalai Borbála műveiben).

Szemen Panyko, Jurij Skrobinec, Konsztantyin Bibikov és mások műfordításainak köszönhetően az ukrán olvasók megismerkedhettek a magyar, a cseh, a szlovák, a szerb és a horvát irodalom klasszikusaival. Alekszandr Rudenko-Desznyak, Natalija Rogova, Marina Dobrinyina, Jurij Szajenko, Andrej Kravcsenko, Galina Asanyina moszkvai műfordítók pedig az orosz nyelvű közönséggel ismertették meg a kárpátaljai ukrán irodalmat.

Noha az irodalomkritikával szemben elvárás volt az alkotó tehetség és a szabad gondolkodás ideológiai ellenőrzése, mégis születtek pozitív teljesítmények ezen a téren is. Különösen figyelemre méltó Iván Visnevszkij *Традиції і сучасність* [Hagyomány és modernség] (1961), valamint *Закарпатські новелісти* [Kárpátaljai novellisták] (1964) című tanulmánygyűjteménye.

A vidék 17–20. századi irodalomtörténeti vonatkozásait kutatta Vaszil Mikitasz, Jurij Baleha, Olena Rudlovcsak, Oleksza Misanics, Pavlo Liszovij. A 20. századi kárpátaljai irodalom, Jurij Hojda, Dmitro Vakarov, Luka Demjan, Olekszandr Markus, Fegyir Potusnyak, Joszip Zsupan munkásságának elismert szakértője volt Vaszil Pop. Kárpátalja irodalmi életével hágón túli szakemberek is foglalkoztak, többek között a kijevi Mikola Zsulinszkij, a lembergi Mikola Ilnickij és Tarasz Szaliha.

Sajátos színfoltot jelentettek azok a kiadványok, amelyek egyik oldalán kárpátaljai alkotók műveit, másik oldalán pedig szlovák, komi, oszét, leningrádi [szentpétervári] orosz

szerzők műveit adták közre. A kárpátaljai ukrán irodalmárok szoros kapcsolatban álltak a Szlovákiában, Eperjes vidékén élő alkotókkal (Olena Rudlovcsak, Iván Macinszkij, Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Mihajlo Molnar, Fegyir Ivancsov). Ungváron a Kárpáti Kiadó Könyvtára sorozatban megjelent többek között Fegyir Potusnyak, Iván Csendej és Volodimir Ladizsec életműsorozata.

A publikálás lehetősége is hozzájárult a regionális és a járási lapok, valamint a tanintézetek keretében működő irodalmi stúdiók népszerűségéhez, s a fiatalok nagy számban éltek a lehetőséggel és próbálták ki magukat. Az újonc szárnypróbálgatók műveit adták közre a különböző időközönként megjelenő almanachok: *Калинові корали* [Kányafa kaláris] (1968), *Перевал* [Határkő] (1973), *Новоліття* [Újév] (1974), *Сонячний годинник* [Napóra] (1976), *Суцвіття* [Virágcsokor] (1977), *Калиновий спів* [Kányafaének] (1978), *Молодий день* [Új nap] (1979), *Ранковий клич* [Hajnali kiáltás] (1981), *Дзвінке джерело* [Vízcsobogás] (1983), *Відлуння* [Visszhang] (1985), *Витоки* [Eredet] (1988).

1966-ban adták át először a kárpátaljai kommunista ifjúsági szövetség (komszomol) elismerését, a Dmitro Vakarov-díjat. A kitüntetést megkapta a költő Jurij Hojda (posztumusz) és Vaszil Vovcsok (1966), valamint Petro Szkunc (1967), a prózaíró Vaszil Baszarab (1970), a költő Oleksza Jancsik (1976) és Vaszil Huszti (1984), az irodalomkritikus Vaszil Pop (1986) és a költő Balla D. Károly (1989). Állami elismerésben részesült Petro Szkunc (Andrij Malisko-díj, 1986), Jurij Mejhes (Andrij Holovko-díj az *Стихія* [Őserő] című regényéért, 1985), Iván Csendej (Andrij Holovko-díj a *Скрип колиски* [Nyikorgó bölcső] című regényért, 1987), a műfordító Jurij Skrobinec (Makszim Rilszkij-díj, 1983), végül a gyerekíró Volodimir Ladizsec (Leszja Ukrajinka-díj, 1985).

Az irodalmi élet számára súlyos tehertételt jelentett a cenzúra, de gúzsba kötötték az időről-időre fellángoló botrányok is, melyek nem egy esetben – az irodalmi tárgyban folytatott vitákon túl – személyeskedésbe torkolltak.

Az irodalmi életet közvetlenül befolyásolta a kiadói tevékenység. Már 1945-ben államosították az összes nyomdát és kiadót. A kisajátított vagyont az újonnan létrehozott egységes állami könyv- és lapkiadó kapta meg, melyet 1964-ben helyi kiadóból köztársasági jelentőségűvé szerveztek át Kárpáti Kiadó néven. Hatáskörébe tartozott Kárpátalja, valamint Ivano-Frankivszk és Csernyivci megye. A Kárpáti Kiadó működési elvei, formái és módszerei semmiben sem különböztek a Szovjetunióban bevettől. A kiadó által megjelentetett (engedélyezett) könyvek listái a kor történelmi lenyomatai. A kiadói terveknek semmi köze nem volt az olvasói szokásokhoz, igényekhez, kizárólag csak az állami és pártszervezetek határozatait tükrözték. A kiadó egyúttal – hallgatólagosan – cenzori hivatalként is működött, noha rajta kívül hivatalos cenzori hálózat is létezett.

A kiadó azonban nem csupán az alkotó szellem korlátozására tört, másrészt hírét is terjesztette. 1970-ben jelent meg a Kárpáti Kiadó gondozásában Mikola Szjadrisztij könyve saját miniatúráiról *Тайны микротехники* [A miniatúra titkai] címmel. Az orosz nyelvű könyvet Szovjetunió-szerte olvasták, s a művész alkotásaival így nem csak országos hírnévre tett szert, hanem a világban is elismertté vált különleges munkásságával.

A kiadó történetének dicstelen fejezete Petro Szkunc *Розп'яття* [Keresztrefeszítés] és Feliksz Krivin *Подражание театру* [A színház utánzása] című műveinek betiltása, melyek 1971 végén jelentek meg. Utólag eszmei értelemben éretlennek minősítették mindkét könyvet és a már kinyomtatott több ezer példányt bezúzták.

A Kárpáti Kiadó évente mintegy százféle könyvet, brosúrát, albumot, egyéb kiadványt

jelentetett meg összességében másfél-kétmillió példányban. A kiadó fennállása alatt 3,5 ezer különféle könyvet adott ki, több mint ötvenmillió példányban.

A kiadó többszázezres példányszámokban jelentett meg úgynevezett társadalmi-politikai irodalmat: agitációs-propaganda anyagot, elsősorban a marxizmus-leninizmus klasszikusainak műveit, a Szovjetunió Kommunista Pártjának és a Szovjetunió kormányának hivatalos dokumentumait, Kárpátalja történetével foglalkozó tendenciózus válogatásokat és a szocialista munka élmunkásait dicsőítő füzeteket.

Ugyanakkor számos értékes kiadvány látott napvilágot az ökológia, a folklór, a turizmus területéről, megjelentek ukrán, orosz és magyar nyelvű írók, költők időtálló munkái is. Állandó gyakorlattá vált az együttműködés Magyarország és Csehszlovákia jelentős kiadóival. 1958 és 1989 között 584-féle közös kiadvány jelent meg (évente több tucat), melyek összterjedelme 10,5 ezer kiadói ív, az összpéldányszáma pedig 16,3 millió volt. A Kárpáti Kiadó partnere volt a tárgyalt időszakban a magyarországi Kossuth, Európa, Magvető, Móra, Gondolat, Zrínyi, Akadémiai, valamint a csehszlovákiai Madách és Kelet-szlovákiai Kiadó. A Kárpáti népszerűsítette külföldön az ukrán klasszikusokat és a kortárs kárpátaljai irodalmat.

Többnyire napilapként jelent meg a *Закарпатська правда* című lap (magyar változata a *Kárpáti Igaz Szó*). Ezenkívül tíz járási, városi és üzemi lapot adtak ki. 1944 novemberében a *Закарпатська правда* példányszáma négyezer volt, a november 24-i lapszám ennek a duplája, az 1980-as években pedig minden idők legnagyobb példányszámú kárpátaljai sajtókiadványa volt a maga százötvenezres példányszámával. A szerzők között megtalálhatjuk az irodalmi élet jeles képviselőit is, rendszeresek voltak a tematikus irodalmi oldalak. Az újság minden szerzőnek fizetett honoráriumot.

9.2. A kárpátaljai festőiskola

1939 nyarán, rögtön azután, ahogy a katonai közigazgatást felváltotta a polgári, Ungváron hallattak magukról a képzőművészek. Erdélyi Béla elnökletével megalakult a Kárpátaljai Képzőművészek Egyesülete. Júliusban már plein air festést szerveztek a hegyvidéken, a mai nagybereznai járási Voloszjanka és Uzsok települések határában, budapesti vendégekkel, többek között Benkhardt Ágoston részvételével. Ősszel a kárpátaljai művészek részt vettek az V. Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon, melyet Kassán rendeztek meg. A műkritikusok magasra értékelték a kárpátaljai alkotókat. 1941 májusában–júniusában a Művészeti Hetek keretében Ungváron gyűlt egybe a magyarországi művészvilág. Kiállították többek között Aba-Novák Vilmos, Szőnyi István, Bernáth Aurél műveit. A fővárosi vendégek mellett az Erdélyi Béla és társai által képviselt festőiskola olyan magas színvonalon mutatkozott be, amely a nehéz háborús viszonyok ellenére a vidéki kisvárost, Ungvárt a közép-európai térség egyik képzőművészeti központjává emelte. Ezt nem hagyhatta figyelmen kívül az újabb fordulat után a szovjethatalom sem.

1945 júliusában nyílt meg Kárpátalján a szovjet időszak első képzőművészeti kiállítása. 1945 decemberében a kárpátaljai alkotások eljutottak Kijevbe, a következő évben pedig Moszkvába, az országos kiállításra.

1945-ben adták Kijevben az első hangversenyt a kárpátaljai művészek. A díszleteket Koczka András készítette. Nagy népszerűségre tett szert a Kárpátaljai Állami Népi

Együttes Petro Miloszlavszkij vezetésével. Az együttes fellépőruhái Fedor Manajlo tervei alapján készültek. Felélénkült az amatőr művészeti élet is.

1945-ben létrejött a szellemi-kulturális élet két központi intézménye, a zenés drámai színház és az egyetem, 1946-ban megnyílt az ungvári középszintű művészeti iskola, a zenei szakközépiskola, a filharmónia, a megyei könyvtár, megalakult a képzőművészeti és az írószövetség, 1947-től fogadta a látogatókat a kárpátaljai képtár. Erdélyi Béla, Koczka András, Boksay József, Fedor Manajlo kárpátaljai festőművészeti akadémia alapítását is elhatározta. 1945 augusztusában Kijevből bizottságot küldtek ki Ungvárra az ügyben. Akadémia alapítását azonban nem engedélyezték, mindössze egy középszintű oktatási intézmény létrehozására adtak engedélyt. Annak ellenére így volt ez, hogy Vaszil Kaszijan és Mikola Hluscsenko, az ukrán képzőművészet két központi alakja Erdélyi Béla, Boksay József, Fedor Manajlo, Koczka András és Boreczky Béla munkásságát európai rangúnak nevezte.

Többek között ezeknek az értékelésnek köszönhetően már 1946 augusztusában létrejöhetett az Ukrajnai Képzőművészeti Szövetség kárpátaljai tagozata Erdélyi Béla elnökletével. A szövetség első tagjai sorában találjuk Boksay Józsefet, Fedor Manajlót, Boreczky Bélát, Koczka Andrást, Hrabovszki Emilt, Soltész Zoltánt, Vaszil Szvidát, Iván Harapkót, valamint Kontratovics Ernőt.

Azonban a művészet területén is gyorsan megmutatkozott az ideológiai prés hatása. 1946-ben rendezték meg Ungváron Kárpátalja képzőművészeinek második kiállítását, melyet immár a népképviselők kárpátaljai tanácsának végrehajtó bizottsága, a kommunista párt kárpátaljai bizottsága, a képzőművészeti szövetség helyi szervezete szervezett, mégpedig a hivatalos megfogalmazás szerint a nagy októberi szocialista forradalom 29. és Kárpátalja felszabadításának 2. évfordulója tiszteletére. A 32 kiállító művész közül ekkor még mindössze ketten tudtak szocialista realista művet felmutatni. Vaszil Szvida fafaragó nyolc alkotása közül három tányér – Sztálin és Lenin portréja, *Прощання партизана* [A partizán búcsúja], *Зустріч Червоної Армії* [A Vörös Hadsereg fogadása] –, valamint a szobrász Iván Harapko két műve: Sztálin mellszobra és a *Партизани* [Partizánok] című kompozíció terve felelt meg ennek a kritériumnak.

Az egész 20. századi kárpátaljai művészeti élet egyik legnagyobb alakja Erdélyi Béla volt (1891–1955). A festőművész, pedagógus, közéleti személyiség hatását jelzi az is, hogy 2003 óta a Kárpátaljai Képzőművészeti Főiskolán minden évben Erdélyi-napokat tartanak. Erdélyi Béla a kárpátaljai festőiskola megalapozója, az első kárpátaljai művészeti iskola létrehozója. Pedagógusként nem csak művészi oktatásban részesítette tanítványait, hanem történelmi és irodalmi ismeretekkel is igyekezett kiművelni őket. Édesapja, Mihajlo Hric ruszin származású falusi tanító volt, édesanyja, Zeiski Ilona pedig sváb. 1901-ben a magyarosító politika hatására vette fel a család az Erdélyi nevet. A szó jelentése a magyar nyelvben a szülőföldre, az „erdős országra" utal.

Erdélyi Béla hivatásos művészek nemzedékeit nevelte fel. Kiemelkedő tehetsége és közéleti tevékenysége eredményeként az ukrán művészettörténetben is fogalom a kárpátaljai festőiskola.

1934-ben számba vették Erdélyi Béla műveit. Ekkorra ecsetje alól már több mint ezer olajfestmény került ki. Képeiért komoly összegeket fizettek, neves emberek rendelték meg tőle portréjukat. Az 1930-as években Erdélyi Bélának volt Ungváron az egyik legelső automobilja. Egyetlen festményével akár ötezer koronát is keresett: háromszor töb-

bet, mint havi tanítói fizetése. Erdélyi az ungvári tanítói szeminárium tanára volt, melyet Avgusztin Volosin, a későbbi miniszterelnök igazgatott.

Erdélyi Béla a festészetet Budapesten (1911–1916), Münchenben (1922–1926) és Párizsban (1929–1931) tanulta. Sokoldalú értelmiségiként nem csak a festészetben, de a zenében és az irodalomban is jártas volt. Felvetődik a kérdés, hogy vajon melyik nyelvet használta Ungváron, ahol élt és alkotott? A családban mindig magyarul beszélt, azokkal pedig, akik nem tudtak magyarul, munkácsi-ilosvai ruszin dialektusban.

1947 februárjában Erdélyi Bélát mindenféle indoklás nélkül eltávolították az ungvári képzőművészeti szakiskola igazgatói székéből. Ám az ok nyilvánvaló volt: megkezdődött a könyörtelen ideológiai harc a kultúra megtisztításáért „a nacionalistáktól, a kulákoktól és a klerikusoktól". Utolsó éveit Erdélyi nehéz körülmények között tengette. Művészetét is támadták, „formalista", „kozmopolita" címkéket aggattak rá. 1949. március 23-i számában a kommunista párt lapja, a *Закарпатська правда/Kárpáti Igaz Szó* a *Sújtsunk le Kárpátontúlon a kozmopolita csökevényekre* című szerkesztőségi cikkében azzal vádolta meg Erdélyi Bélát, hogy „a kapitalista Nyugat rothadó kultúrája előtt hajlong". A cikk felelősségre vonta „a szovjet emberek portréinak eltorzításáért", „burzsoá esztétának" nevezte. Mindezekre a következtetésekre a lap a művész *Ливарний завод* [Vasöntöde] című festménye nyomán jutott. Ugyanitt súlyosan elmarasztalták Koczka Andrást *Зимовий пейзаж* [Téli táj] című vásznáért, Iván Harapkót *Дівчина-керамік* [Keramikuslány] című szobráért, Fedor Manajlót Iván Franko nevezetes kisregénye, a *Захар Беркут* [Zahar Berkut] illusztrálásáért. Valamennyien nemkívánatos személyek lettek a kommunista rezsim számára. A cikk megjelenése után Erdélyi Bélát eltávolították a kárpátaljai képzőművészeti szövetség éléről. A szövetség közgyűlésén a mestert elítélték „a szocialista rendszer építésében" elkövetett hibákért. Ezután igen nehéz időszak következett rá. A napi betevőért dömpingáron odaadott festményeivel fizetett. Manapság viszont az Erdélyi-festmények ára a legmagasabb ukrajnai műtárgyárakkal vetekszik, a gyűjtők előszeretettel kutatják fel a kárpátaljai expresszionista művész alkotásait.

Az először az ukrán írószövetség plénumán napirendre tűzött harc a „kozmopolitizmus" ellen ily módon elérte a kárpátaljai képzőművészeket is. A kommunista párt ideológiai apparátusa talált egy „hőst" és egy „antihőst", két kortárs festőművészt, két barátot állítva ebbe a szerepbe: Boksay Józsefet és Erdélyi Bélát. A hatalom gátlástalanul bevetette bevált módszerét: erkölcsi nyomás alá helyezni az egyiket, felmagasztalni a másikat.

Erdélyi Béla művészetszemlélete nem illeszkedett a kor ideológiai kereteibe. Ugyanakkor a kommunista vezetés Boksay Józsefhez (1891–1975) sem viszonyult egyértelműen. A nemzeti romantizmushoz rendíthetetlenül hűséges Boksayt példaadó szovjet művészként állították be. 1951-ben a kárpátaljai művészek közül elsőként kapta meg az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság érdemes művésze címet.

A 20. század modernista kihívásai ellenére Boksay József megmaradt a realizmus útján, és megmaradt mélyen vallásos embernek. Templomi falképeket és freskókat is készített. 1939-ben festette meg az ungvári görög katolikus székesegyház mennyezetfreskóját. A szovjet időkben Boksay vallásos tárgyú freskóit tönkretették, megsemmisítették. Paradox volt tehát a helyzet, hogy az ateista kommunista vezetők éppen Boksay József művészetét kanonizálták. Csendéleteiből, életképeiből, tájképeiből vagy szakrális kompozícióiból átsüt a természet, a népélet iránti szeretet. A képein megjelenő alakok a nép élethű képviselői, ami a művész alkotásainak védjegye. A szülőföld természeti szépsége

és az ott élő emberek megörökítése Boksay számára a legmagasabb esztétikai kategóriát jelentette.

Kárpátalján mind a mai napig a festészet a legnépszerűbb művészeti ág, ugyanakkor a grafika területén is létrejöttek kiváló alkotások. Az 1950-es évektől az 1980-as évek elejéig a legelterjedtebb technika a monotípia, az akvarell és a pasztell volt.

Boreczky Béla (1910–1990) kiváló festőként gyakran fordult a szénhez, a ceruzához, az akvarellhez, valamint a pasztellhez. Életműve több száz festmény és grafika. Erdélyi Béla munkássága hatott rá, így nem véletlen, hogy műveinek legfőbb jellegzetessége az „expresszív realizmus". Rajzait dinamikus kompozíció, szaggatott, véletlenszerű vonalak, ujjbeggyel való satírozás jellemzi. Nem riadt vissza a befejezetlenségtől, a spontaneitástól, gyakran meghagyta a rajzon a segédvonalakat is.

Figyelmet érdemel Pavlo Bedzir (1926–2002) munkássága is, aki elsajátította a jógát, komolyan foglalkozott a keleti filozófiákkal és a kultúra világtörténetével. 1946-ban felvételizett az ungvári képzőművészeti szakiskolába, ahol rögtön a 4. évfolyamra vették fel. Személyesen megismerkedett Erdélyi Bélával, Boksay Józseffel, Fedor Manajlóval és Kontratovics Ernővel.

Pavlo Bedzir és felesége, Jelizaveta Kremnicka (1925–1978) nagy közönségsikerrel alkotott. Pavlo Bedzir nagy szeretettel dolgozott a *Життя дерев* [Fák élete] című sorozatán, amit gravírtechnikával készített. A növényvilágnak szentelt monotípiái az emberi élet örök kérdéseinek metaforikus ábrázolásai. Bedzir hajlíthatatlan természete vezetett a disszidensmozgalom kezdetéhez a kárpátaljai művészek körében. Folyamatosan kísérletezett, folyamatosan kutatta a filozófiai alapot elképzeléseihez, egy magánakadémiát is létrehozott. Az 1960-as években a tasizmussal (foltfestéssel) próbálkozott. Végül legfőbb védjegyévé az op-art irányzat vált.

Sokféle műfajban alkotott Medveczkyné Luták Edit (sz. 1932): festészet, táblaképfestészet, könyvillusztrálás, színházi díszlettervezés, jelmeztervezés, gobelinek. Egyes gobelinjei kidolgozottságukkal freskó hatását keltik: *Fiatalok* [Молоді] (1969), *Augusztus a Verhovinán* [Серпень на Верховині] (1980), *Körtánc* [Танок] (1983).

A kárpátaljai festőiskola képviselőinek szoros kötődése a szülőföldhöz követendő példa volt a vidék megannyi művészeti közössége számára. A természeti szépség és a népélet ábrázolása döntő szerephez jutott a művészetben. Ennek köszönhetően a plein air tartalma is kiszélesedett. Nemcsak a természetben való festést jelentette, hanem a népi kultúra, a népi filozófia tanulmányozását is. Minden művész törekedett arra, hogy saját kis tárlatot hozzon össze a plein air festéseken létrehozott alkotásaiból. Ez a jelenség is védjegyévé vált annak az unikális jelenségnek, amit kárpátaljai festőiskolának nevezünk.

Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor a hivatalosan oktrojált szocialista realizmusról. A legfőbb követelmény „a valóság hű, történelmileg konkretizált ábrázolása, érzékeltetve a forradalmi átalakulást". Előtérbe került a művész eszmei beállítottsága, alkotásait pedig a világ osztályszempontú átalakítása eszközeinek tekintették. A személyiség teljesen háttérbe szorult.

Az iparművészek legfőbb témája is a népélet volt. A legtöbbet használt anyag a fa. A 20. század második felének gyakorlatilag minden kárpátaljai fafaragója Vaszil Szvida (1913–1989) neveltje vagy követője volt. Legismertebb alkotása az *В сім'ї єдиній* [Egységes családban] (1978–1982) című többalakos relief, amiért az alkotó 1983-ban Tarasz Sevcsenko-díjat kapott.

Szvida iskolájából került ki Iván Brovdi (sz. 1939). Legjelentősebbek az 1974–1975-ben keletkezett, a népéletet megörökítő kompozíciói: *Рости щасливим* [Nőlj nagyra], *Наряджають молоду* [Öltöztetik a menyasszonyt], *Дідо-гончар* [Agyagozó öregember], *Материнство* [Anyaság]. A *Легенди Карпат* [Kárpátok legendái] című, nyolc méter magas alkotását 1984-ben a Szinevéri Nemzeti Parkban állították fel. A *Обрізання винограду* [Szőlőmetszés] című többalakos munkáján a népi viseletbe öltözött emberalakokkal megtöltött teret átszövik a szőlőindák. Kiemelkedő képzőművésze, szobrászművésze volt még Kárpátaljának Horváth Anna (1924–2005).

9.3. A zeneirodalom és a színház remekei

A kárpátaljai zenei életben is hasonló folyamatok zajlottak. Erről tanúskodik az ungvári zeneművészeti szakiskola, a kárpátaljai népi kórus, a filharmónia, a számos zenei együttes története.

A kórus- és zeneművészet fejlődéséhez jelentős mértékben járult hozzá Petro Miloszlavszkij, a Szentpétervárról emigrált folklorista, zenetudós, aki a bolsevik hatalom elől menekült külföldre. 1933-ban került Ungvárra a Bojan Zenei-Színházi Egyesület meghívására. Tanítói kórust készített fel és vezetett, saját népdalfeldolgozásait nagy sikerrel adták elő.

A zeneirodalom Kárpátalját Zádor Dezső (1917–1985) és Márton István (1923–1996) munkásságával fedezte fel. Zádor Dezső 1934-ben végezte el a prágai konzervatóriumot. Kiváló zongoraművész, zeneszerző, folklórkutató és zenetudós volt. Szerzeményei közé tartozik a *Verhovina* [Верховина] című szimfonikus költemény és a *Kárpátok* [Карпати] című kantáta Jurij Hojda versére. Zádort tekintjük a professzionális zeneoktatás megteremtőjének Kárpátalján. Ő volt az első igazgatója az 1946-ban alapított ungvári zeneművészeti szakiskolának.

Márton István legismertebb művei az *Esik eső* [Паде дощ] című hegedűre írt népdalvariáció, valamint a *Tisza partján* [Над Тисою] és *A Kárpátokban* [В Карпатах] című játékfilmek zenéje.

Márton legtehetségesebb tanítványa Jevhen Sztankovics zeneszerző (sz. 1942) gyakorlatilag minden zenei műfajban alkotott. 15 szimfóniát, 5 balettet, folkoperát, kaddish rekviemet, kóruszenét írt a Biblia, Tarasz Sevcsenko, Alekszandr Puskin, Pavlo Ticsina, Dmitro Pavlicsko, Pavlo Movcsan szövegeire, több mint 100 film és színpadi előadás zeneszerzője. Elsősorban mégis szimfonikus műveiről vált világhírűvé. Pavlo Ticsina *Я стверджуюсь* [Megerősíttettem] című versére írt 3. szimfóniájáért 1976-ban Tarasz Sevcsenko-díjat kapott. Fuvolára és 12 vonós hangszerre írt 3. kamaraszimfóniáját 1985-ben az UNESCO a világ tíz legszebb szimfóniája közé sorolta.

1945 januárjában az Ukrán Állami Dal- és Táncegyüttes Ljudmila Csernisova vezetésével több mint félszáz koncertet adott Kárpátalján. Ugyanekkor alakult meg a száznál is több tagú kárpátaljai dal- és táncegyüttes, 1959-től Kárpátaljai Állami Érdemes Népi Együttes, amely három csoportból tevődött össze: kórus, táncegyüttes és zenekar.

1946-ban Kárpátalján járt koncertkörúton Borisz Hmirja kijevi operaénekes, 1948-ban pedig Moszkvából jött el Iván Kozlovszkij tenorista és Ljubov Orlova filmszínésznő,

táncdalénekes. Az ukrán származású Kozlovszkij fellépett a kárpátaljai dal- és táncegyüttessel is Kárpátalján és Moszkvában a Pjotr Csajkovszkijról elnevezett koncertteremben (a karmester Petro Miloszlavszkij, az énekmester Mihajlo Krecsko volt). Negyven éves fennállása alatt a kárpátaljaiak több mint hétezerszer szerepeltek a színpadon Szovjetunió-szerte és Európa számos országában. Balogh Klára (sz. 1928), Kárpátalja első balettmestere állította színpadra a kárpátaljai néptánckincset, megőrizve az eredeti jelleget, mozgáskultúrát, szerepfelfogást, zenekultúrát és népi öltözködési módot.

Az ungvári filharmónia mellett működött a rendkívül népszerű Magyar Melódiák együttes és kamarazenekar (1948-tól). Legnagyobb sikereiket az 1970–80-as években érték el Marton István zeneszerző vezetésével. Marton az együttes számára közel kétszázötven népdalt dolgozott fel.

1974-ben az ungvári filharmóniában felállítottak egy patinás osztrák orgonát, amely a moszkvai Nagyszínház ajándékaként került ide Garri Grodberg moszkvai orgonista és Tamara Brascsajko ungvári zongoraművész közbenjárására. Százezer rubelért – akkoriban ez mérhetetlenül nagy összeg volt – restaurálta az orgonát egy krnovi (Csehszlovákia) cég. Azóta egész Európából érkeznek orgonisták Ungvárra.

A kárpátaljai magyar származású művész, Cipola Gizella operaénekesként vált világhírűvé. A közel három oktáv hangterjedelmű szopránénekes a beregszászi járási Gáton született. 1969 májusában énekelte először Giacomo Puccini *Pillangókisasszony* című operájának címszerepét. Nemcsak az énekhang tökéletessége, hanem a japán gésa szerepébe való mély beleérzés képessége is elbűvölte a közönséget. Az ukrán nemzeti operaházban Cso-Cso-Szan szerepe összefonódott Cipola Gizella nevével. Ezzel a szereppel államvizsgázott a harkovi művészeti főiskolán és ezzel debütált a kijevi színpadon, néhány évvel később pedig egy tokiói világversenyen elnyerte *A világ legjobb Pillangókisasszonya* címet.

Cipola Gizella a 20. század második felének egyik legnagyobb operaénekese. A szovjet időkben sajnos a külföldi meghívásoknak csak egy töredéke jutott el hozzá, nagy részüket a rendszer elszabotálta. Az 1970–80-as években az európai színpadok szegényebbek voltak egy Renata Tebaldihoz, Maria Callas-hoz, Montserrat Caballé-hoz mérhető tehetséggel. Negyedszázados karrierje során Cipola Gizella több mint harminc operaszerepet énekelt el, volt Okszana Szemen Hulak-Artemovszkij *Запорожці за Дунаєм* [Zaporozsjei kozákok a Duna-mentén], Marilycja Mikola Liszenko *Тарас Бульба* [Tarasz Bulyba], Valois Erzsébet Giuseppe Verdi *Don Carlos*, Margit Charles Gounod *Faust* és Liza Pjotr Csajkovszkij *Піковая дама* [Pikk dáma] című operájában.

1983-ban a kijevi Dovzsenko Filmstúdióban készült a *Повернення Баттерфляй* [Pillangókisasszony visszatérése] című játékfilm (rendező: Iván Mikolajcsuk) Szolomija Kruselnickaja életéről. A film sikere hatással volt Cipola Gizella életére is. Bár nem jelent meg a filmben, de ő adta a főszereplőnek az énekhangot. Amikor a filmet bemutatták Münchenben egy nemzetközi fesztivál keretében, a teremben olyanok is ültek a közönség soraiban, akik élőben hallották énekelni Kruselnickaját, s nem akarták elhinni, hogy nem a 20. század első felének nagy ukrán szopránját hallják. Cipola Gizella hangja mindenkit lenyűgözött.

A ruszin színház 1940. április 2-án debütált Ungváron. Lugosi Mihály és Volodimir Hrabar írt négy felvonásos színművet Szilvai Sion *Вівчар* [A juhász] című kisregényéből.

A rendező Petro Alekszejev volt. A színtársulatnak ekkor tizenegy tagja volt, korábban valamennyien a podkarpatszka ruszi tartományi népszínház tagjai voltak.

Kárpátontúli Ukrajna népszínházát 1945. március 3-án hozták létre. Főrendezőnek Petro Alekszejevet nevezték ki, aki tizenkét színésszel kezdte meg a munkát. Már április 30-án színpadra léptek az első darabbal, Konsztantyin Szimonov *Російські люди* [Orosz emberek] című művével. Az előadáshoz Fedor Manajlo készítette a díszleteket. Az 1953-ban létrehozott Beregszászi Népszínházban fennállásának negyven éve alatt közel ötven bemutatót tartottak.

1945 júliusában Ungváron vendégszerepelt a 125 tagú zsitomiri Mikola Scsorsz Színház. A művészeti vezető, Vaszil Mahar Kárpátalján maradt mint a népszínház művészeti vezetője, illetve Volodimir Avramenko lett a rendező. 1945. november 27-én került sor Ungváron a népszínház második bemutatójára: Iván Karpenko-Karij *Сто тисяч* [Százezer] című darabját vitte színre Volodimir Avramenko.

A népszínház 1946 januárjában átalakult Kárpátaljai Ukrán Zenés-Drámai Színházzá. A társulat kibővült ukrajnai színházakból szerződtetett művészekkel. Lakhatásuk biztosítására öt háromszobás és tíz kétszobás lakást utaltak ki. A színház sikeréhez nagyban hozzájárult az intézmény vezetőjének és rendezőjének, Hnat Ihnatovicsnak a tevékenysége. 1946–1948 és 1959–1963 között tizenöt darabot vitt színre. A színház vezető színésznője, egyben Kárpátalja első hivatásos színművésze Maria Pilcer volt. A megelőző időszakban már szerepelt a podkarpatszka ruszi tartományi színház és a prágai Nemzeti Színház színpadán.

Az ukrán színház két legsikeresebb előadása a *Вовчиха* [Anyafarkas] (Olha Kibiljanszkaja azonos című kisregényét Oleh Hrib és Pavlo Linyov vitte színre), valamint a *Жменяки* [A Zsmenyak család] (Mihajlo Tomcsanyij azonos című regényét Oleh Hrib és Mihajlo Tomcsanyi állította színpadra) volt. A *Жменяки* [A Zsmenyak család] annyira sikeres volt, hogy kétszer is műsorra tűzték, 1970-ben és 1976-ban, a kijevi filmstúdió pedig filmszalagra rögzítette az előadást.

1974-ben Jaroszlav Helyasz lett a Kárpátaljai Ukrán Zenés-Drámai Színház főrendezője, aki a világirodalom számos remekét vitte színre.

1987-ben az ukrán színház lelkesen költözött át az újonnan emelt épületbe. A nézőtér egyszerre 815 nézőt tudott befogadni, berendezése modern volt. Örvendetes volt, hogy voltak színházi öltözők, és hogy a látogató egy nagy előcsarnokba léphetett be. Az épület azonban egyáltalán nem volt szép: mind megjelenésében, mind az építkezés körüli bonyodalmak tekintetében – a tervezéstől az átadásig két évtized telt el – a szovjet korszak tipikus mementója lett.

Az ungvári ukrán színházzal párhuzamosan Munkácson működött a Kárpátaljai Orosz Drámai Színház, amely főként szocreál darabokat játszott. 1981-ben nyílt meg Ungváron a bábszínház, amelynek fennállása első évtizedében harminchét premierje volt; az előadásokat összesen 1,2 millió ifjú néző látta.

9.4. Tömegkultúra

A szovjet időszakban jelentős infrastrukturális fejlesztések történtek a tömegkultúrának helyt adó intézmények létesítésével. Főleg klubok, mozik épültek. Míg 1946-ban ötvenöt

mozi volt Kárpátalján, addig 1980-ban már száznyolvancnyolc. Egy 1986-os adat szerint egy év alatt a kárpátaljai lakosok átlagban tizenháromszor ültek be moziba. Az ungvári filmraktárban 3,5 ezer játékfilm, 1,3 ezer filmhíradó és dokumentumfilm és ezer tudományos-népszerűsítő film kópiája volt meg.

A szovjet filmesek előszeretettel választották forgatási helyszínnek Kárpátalját. Szergej Bondarcsuk és Szergej Paradzsanov is készített itt játékfilmet. 1975-ben itt forgatta Emil Lotjanu rendező Makszim Gorkij elbeszélései nyomán a *Cigánytábor az égbe megy* című többszörös díjnyertes szovjet kultuszfilmet.

1965-re már 607 kultúrpalota és klub, 732 közkönyvtár (4,4 milliós könyvállománynyal) és 638 mozi működött Kárpátalján. Az intézményhálózat gyakorlatilag minden települést elért. Megkezdődött az ungvári stúdióból a helyi rádió- és tévéadás sugárzása. Nyolcvanhétezer „kontyos rádió" (a köznyelvben *tocská*-nak nevezett vezetékes rádió), százhétezer rádiókészülék és tizenháromezer televízió volt ekkor használatban. 1967-ben nyílt meg Ungváron az ötezer férőhelyes amfiteátrum, amely koncerteknek, fesztiváloknak adott otthont. Az ország vezető művészei léptek fel itt.

1965-ben mintegy háromezer amatőr művészeti kör és együttes működött Kárpátalján, főként kézműves, zenei, színjátszó, illetve filmes. Kiemelkedik közülük a munkácsi, a huszti és a beregszászi népszínház, a munkácsi érdemes pedagógus énekkar, a perecsenyi és a szolyvai járási kultúrpalota pedagógus énekkara, a munkácsi kultúrház cirkusza, a Rahói Kartonpapírgyár Kárpátok Ének- és Táncegyüttese, a huszti járási Boronyava falu néptáncegyüttese és az ungvári Ifjúság Néptáncegyüttes.

1929 óta működött tartományi múzeum az ungvári volt vármegyeházán, amelyet 1945 júniusában megerősítettek ebben a minőségében. 1947-ben a Kárpátaljai Honismereti Múzeum átköltözött az ungvári várba, a képtár viszont továbbra is megmaradt a régi helyén.

1970-ben nyílt meg Ungváron a skanzen. Az Ung folyó bal partján álló, a pravoszláv felekezettől elkobzott Pokrovszkij templom 1979 és 1990 között ateista múzeumként működött.

1987-ben a négy nagy állami múzeum mellett 188 kisebb-nagyobb múzeum és múzeumszoba várta a látogatókat. Ma egész Kárpátalján huszonkét múzeumot tartanak nyilván, melyek javarészt az 1960–80-as években létesültek. Fontos történelmi, néprajzi, helytörténeti anyag gyűlt össze Nagyberegen, Nagybocskón, Nagykopányban, Zaricsevón (lemkó udvarház), Liszicsevóban (kovácsmúzeum), Alsóbisztrán, Novoszelicében, Aknaszlatinán (bányászmúzeum), Tiszabökényben, Nagyberegen (képtár), Kőrösmezőn, Péterfalván, a munkácsi várban történelmi múzeum és képtár stb.

Ungvár határában, a szovjet–csehszlovák határ mentén avatták fel 1970. május 9-én a felszabadító katona emlékművét, Iván és Valentin Znoba alkotását. Az emlékmű mását felállították a Luhansz megyei Milove községben, az első ukrán településen, amelyet felszabadítottak a náci megszállás alól. Ungvár az utolsó felszabadított város volt. Ily módon a szovjet propaganda jelképesen összekötötte a szocialista köztársaság két szélét.

Az 1980-as évek elejére már 569 olyan emlékmű állt Kárpátalja-szerte, amelyek az 1944 őszén itt elesett szovjet katonákra emlékeztettek. A rezsim különösen sok pénzt áldozott arra, hogy megörökítse a kommunista vezetőket. Csak egyetlen évtized alatt, 1970 és 1980 között negyvenkilenc emlékművet állítottak V. I. Leninnek.

Ugyanakkor negyven év alatt (1945–1985) a permanens ateista kampány időszakában Kárpátalján leromboltak huszonhat fa- és harminckét kőtemplomot, több tucat harangot és kápolnát és több száz útmenti keresztet. Régészeti emlékek sokaságát semmisítették meg szándékosan. Kárpátalján mintegy félezer régészeti lelőhelyet tártak fel. A megtalált településmaradványokat, temetkezési helyeket beszántották.

Kárpátalján igen elterjedt volt a házi szövés-fonás, hímzés, faragás stb. Különösen népszerű volt a vesszőfonás, itt készült az ukrajnai fonott vesszőáruk fele. A női táskák, valamint a különféle kosarak voltak a legkelendőbbek. Kedvelt nyersanyag volt a szalma és a kukoricacsuhé is. Ez a fajta kisipar különösen a huszti járási Izát tette nevezetessé, ahol több tucat mester dolgozott. Az izai kosarak voltak a legváltozatosabbak mind a funkció, mind a kivitelezés technikája tekintetében.

9.5. Sportélet

Az első háború utáni ukrajnai szpartakiádot 1945. augusztus 23. és szeptember 6. között rendezték meg, amelyen már részt vettek kárpátaljai sportolók is: harmincnyolc könnyűatléta, huszonöt úszó, harminc labdarúgó (két csapat), tizenöt kosárlabdázó (női és férfi csapat) és nyolc tornász (lányok és fiúk egyenlő arányban).

Az első kárpátaljai érmet, egy bronzot Kerecsanin Klára szerezte 100 méteres futásban (a későbbi neves koreográfus, népművész Balogh Klára). 1945-ben az ungvári tanítóképző 3. évfolyamos diákja volt. Az egyetlen első helyet egy rahói pedagógus, Jurij Zozulics szerezte magasugrásban. A falusi atléták közül egyetlenként vitte át a 160 centiméteres magasságot.

A háború utáni időszakban a tömegsportok közül a labdarúgás volt a legnépszerűbb. Ezt nem nehéz elképzelni, ha tudjuk, hogy negyvenezer aktív labdarúgót tartottak nyilván, volt ezer csapat és több mint félezer focipálya. Az ungvári Szpartak 1953-ban ukrán bajnok lett, 1972-ben pedig második volt. Számos labdarúgó, aki Kárpátalján kezdte a sportolói pályafutását, játszott bajnokcsapatokban. A Szovjetunió különböző csapataihoz több mint kétszáz játékost igazoltak le. Különösen nagy karriert futott be Mihajlo Mihalina, Vaszil Turjancsik, Szabó József, Sztefan Resko, Rácz László, Iván Jaremcsuk. Joszip Beca sportmester a szovjet válogatott tagjaként 1956-ban olimpiai bajnok lett.

A kárpátaljai focisták rendre bekerültek a Kijevi Dinamo csapatába. Négy évtized alatt (1948–1990) a kijevi együttes első csapatában 21 kárpátaljai játékos lépett pályára. Voltak olyan időszakok, amikor a játékosállomány egyharmada innen származott. A Kijevi Dinamo 1952-ben ezüstérmes volt a szovjet bajnokságban, 1954-ben pedig kupagyőztes lett. Mihajlo Mihalina már csapatkapitányként az első kárpátaljai labdarúgó volt, aki elnyerte az érdemes sportolói címet. Sztefan Resko 1975-ben KEK- és szuperkupagyőztes volt, Rácz László és Iván Jaremcsuk pedig 1986-ban lett KEK-győztes. Juszt Ernő 1949–1957 között játszott a Kijevi Dinamóban, majd sikeres edző lett. Irányításával a lembergi Kárpáti 1969-ben elnyerte a szovjet kupát.

A második legnépszerűbb sportág a röplabda volt. 1946-ban 238 röplabdaklub működött Kárpátalján 4,5 ezer játékossal. Azonban ebben a sportágban nem sikerült kiemelkedő eredményeket elérni.

A Kárpáti (Beregszász–Ungvár) női kézilabdacsapat viszont egyetlen kárpátaljai csapatként a szovjet legfelső ligában szerepelt. A csapat legnevesebb tagja Nyina Hecko-Lobova. A szovjet válogatott tagjaként 1976-ban olimpiai bajnok, 1982-ben pedig világbajnok lett.

Vaszil Sztankovics hosszú időn keresztül tartozott a világ vívóinak élvonalába. 1969 és 1974 között öt világbajnokságon vett részt, melyeken öt arany, egy ezüst és egy bronzérem került a nyakába. Ezenkívül nyert univerziádét, illetve az 1968-as és az 1972-es olimpián is ezüstérmes lett.

1950 és 1980 között kárpátaljai sportolók az olimpiákon hét érmet nyertek: két aranyat, két ezüstöt és három bronzot. A világbajnokságokon tizenkét kárpátaljai sportoló tizenhárom aranyat, két ezüstöt és egy bronzot mondhatott magáénak.

A vidék számos rangos versenynek adott otthont. Többek között az 1980-as években minden esztendőben megrendezték a Barátság könnyűatlétikai tornát, valamint az ungvári maratont, amelyen kiváló külföldi sportolók is szerepeltek. Az ungvári Ifjúság Sportcsarnokban nemzetközi tenisz- és kézilabdatornákat rendeztek.

1990-ben adott otthont Ungvár a város történetében a legnagyobb sporteseménynek, az iskolások nemzetközi sportversenyének vagy ahogy nem hivatalosan nevezték, a gyermekolimpiának, amely 1968 óta szerepelt a világ sportnaptárában. Az ungvári gyermekolimpia műsorán négy versenyszám szerepelt: könnyűatlétika, úszás, tenisz és asztalitenisz.

10. Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újrateremtés

10.1. Általános tendenciák

A kultúra, a magyar irodalom alakulása Kárpátalján elválaszthatatlan az egyéni és a közösségi sors változásaitól. Különösképp hangsúlyos volt ez az összefonódás a második világháború után. A szovjet rendszer már a legelső napokban felszabadulást hirdetett, és egy olyan időszak kezdetét, melyben a kárpátaljai magyarság is boldogan és szabadon élhet, önazonosságát megőrizheti, sőt ki is teljesítheti. Az embereknek a valóságban azonban egész mással kellett szembesülniük. A háromnapos munkára behívott magyar férfiak sorsa ugyanis az elhurcolás lett. Túl kevesen éltek ott ahhoz, hogy erről ne szerzett volna mindenki tudomást. Kárpátalja magyar lakossága szinte bénultan figyelte, mivé formálódik az, amit boldog felszabadulásnak, kiteljesedésnek ígértek. Ilyen kezdet után alaposan meg kellett hát gondolnia annak a szerzőnek, aki meg akart szólalni, aki anyanyelvű irodalmi alkotással kívánt jelentkezni, hogy miként is fejezi ki magát és világát, melyben ő maga és közössége mindennapjait megéli. S különösképp fontossá vált ez a szovjet időszakban, amikor a megelőző érától eltérően nem nyílt lehetőség pártpolitizálásra, s visszaszorultak az egyházak is. Az irodalomnak tehát többféle hivatást is be kellett töltenie egyszerre.

Kárpátalja irodalmi, kulturális állapotára még a megelőző kisebbségi időszak is kihatott. A kultúra és irodalom művelői mindig messzebb láttak annál, mint amennyit az állami ideológia és rendszer megszabott egy-egy történelmi időszakban. Ők mindig a helyzettel történő számvetést s a megmaradást tartották ügyüknek, az egymást erősítő önazonosságban hittek.

A történelmi körülmények által determinált kulturális összetettség mellett igen sajátságosan hatott a magyar irodalom kárpátaljai részén alakuló „írásbeliségre", hogy szinte alig maradtak itt írók, költők. Egy ideig még Kárpátalján tartózkodott Győry Dezső, Sándor László és Herpay Ferenc is. Sütő Kálmán szülőfalujában, Somban élt. Ám akiknek munkássága szélesebb körben is hatott, akik a Szovjetunió keretein belül erőteljes lépéseket tettek a kárpátaljai magyar irodalom kialakítására, az elsősorban Kovács Vilmos (1927–1977) és Balla László (1927–2010) voltak. Köréjük csoportosulnak Kárpátalja kulturális életének meghatározó személyiségei.

Kovács Vilmos, valamint az Ungvári Állami Egyetemen oktató Fodó Sándor és az általuk létrehívott Forrás Stúdió szellemisége elsősorban Tamás Mihályt, valamint Sáfáry Lászlót tekintette a kárpátaljai magyar irodalom letéteményeseinek. Ugyanez a hagyományteremtő szándék sorolta ide Bellyei (Zapf) László, Simon Menyhért, Demjén Ferenc, Kiss László, Ják Sándor, Ilku Pál, Prerau Margit, Herpay Ferenc, Győry Dezső, Fülöp Árpád, György Ferenc, Mécs László, Nátolyáné Jaczkó Olga, Rácz Pál, Vaskó István és a haláláig (1997) itt élő és alkotó, valóban kárpátaljai „parasztköltő", Sütő Kálmán életművét. Ezzel szemben 1975. december 7-én a *Kárpáti Igaz Szó* – főszerkesztője, Balla László vezetésével – egy másféle szemlélet meghonosodását szerette volna elérni. „Múltként semmiképp sem Mécs Lászlóék, Simon Menyhérték, Rácz Pálék munkásságát, hanem Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Karikás Frigyes, Gereblyés László, Lányi Sarolta, Gábor Andor, Madarász Emil és mások szovjetunióbeli tevékenységét kellene kutatnia és bemutatnia" az irodalomtörténésznek – hangzott a program.

A múlttal szembesülő emlékezetnek a formálódó történelmi-társadalmi körülmények között kellett egyezkednie a pártirányítással és a dogmatikus esztétikai megközelítéssel.

1945 után sokáig kellett várni az első olyan magyar nyelvű mű megjelenésére, melynek kárpátaljai volt a szerzője. Egészen 1951-ig. Ekkor jelent meg Balla (Bakó) László első verseskönyve, a *Zengj hangosabban!* Címének hangvétele is jelzi, hogy köze volt a szovjet rendszer által meghirdetett – s mondhatni kötelezővé tett – optimizmushoz. Szépirodalmi értéke a műnek nincs, mint ahogyan a későbbi Balla-regények, elbeszéléskötetek és verseskönyvek sem nevezhetők magas színvonalúaknak. Balla Lászlónak egészen a rendszerváltozásig leginkább olyan magyar nyelvű művek kerültek ki a keze alól, amelyek elsősorban mintha egy-egy párthatározathoz, annak szellemiségéhez igazodtak volna. Egysíkúságuk leegyszerűsített világlátást közvetített.

Balla Lászlónak jutott az a történelmi-kulturális szerep, hogy létrehozhatta és hosszú ideig fenntarthatta a magyar irodalom elemi intézményi formáit e tájon. Befolyása nagy volt. Így a kortársak: Szenes László, Osvát Erzsébet, Csengeri Dezső, Kecskés Béla s mások, jóval kevesebb publikálási lehetőséghez jutottak. Amennyihez mégis, azt elsősorban az állami könyvkiadó magyar szerkesztősége és a magyar nyelvű vagy magyar nyelven is megjelenő újságok irodalmi rovatai biztosították. A kárpátaljai magyar irodalom ezekben az években szinte egyet jelentett Balla Lászlóval, aki „a pártirányítás elvtelen végrehajtójaként" jórészt gátolta azt, aminek a létrehozására egyébként elszegődött: hogy kibontakoztassa a kárpátaljai magyar irodalmat.

Ebben a közegben lépett színre Kovács Vilmos 1957-es *Vallani kell* című verseskötetével. Majd ezt követte az 1959-es *Tavaszi viharok* és az 1962-es *Lázas a Föld*. Ez a három verseskötet elegendő volt ahhoz, hogy kiderüljön: Kárpátalján az 1960-as években figyelemre méltó tehetség jelentkezett, és hogy az eddigi rangsor – Balla Lászlóval az

élen – átértékelendő. Olyannyira így volt ez, hogy Kovács Vilmos negyedik, már 1963-ban elkészült könyve, az 1965-ben napvilágot látott *Holnap is élünk* című regénye csupán hosszas viták közepette és után, komoly összeütközések mellett kerülhetett ki az ungvári nyomdából. Rövidesen azonban tiltólistára került, s csak 1989-ben jelenhetett meg újra, és jutott el ténylegesen az olvasóközönséghez.

A regény főhőse Somogyi Gábor, ám ennek a személynek a gondolatai között gyakran fel lehet fedezni a versekből megismert beszélőt. Több költeménybeli motívum is megismétlődik ebben a műben. Különös hasonlóságot a családi háttér ábrázolása mutat. Ezen belül is az apa személye, annak a politikával összefonódott hite és sorsa az, ami meghatározza a fiú gondolkodásmódját. A regénybeli Somogyi Gábor, az autodidakta festő, aki elvált feleségétől, sokak szerint rendezetlen életet él, megosztó személyiség. Megtagadja Sztálin arcképének megfestését, s ezért tíz évre elítélik. Szókimondó természete, bátorsága, szembeszállása a hatalom képviselőivel új regényhősként hatott ekkor ezen a vidéken. Ezért aztán Somogyi Gábor magatartásának megítélése Kárpátalja társadalmi életében üggyé dagadt, olyannyira, hogy az kihatott a szerző sorsára is. Kovács Vilmos a hatóság, a különféle szervek figyelmének a középpontjába került. Lassan egész Kárpátalját érintő üggyé terebélyesedett a regény sorsa, ezzel pedig a kárpátaljai magyarságra terelődött a figyelem.

Balla László ekkorra már számos művet publikált. Az említett 1951-es kötet után már megjelent a *Kitárom karom* (1954), a *Rohanó évek sodrában* (1956), a *Kip-kop kalapács* (1959) és a *Nyári lángok* (1961) című verseskönyve. Prózai művei közül ekkorra már olvasható volt az *És felgördül a függöny* (1961), *A holnap öröméért* (1961), *Ez az a város* (1962), *A Juventus-1 űrutasai* (1963), a *Meddőfelhők* (1964), valamint a *Hidi Pista biciklista* (1965) című. De hiába ez a jelentősnek tekinthető mennyiségi különbség, mégis Kovács Vilmos színre lépése mozgatta meg a kárpátaljai kultúrában érdekelteket. Csakis az ő irodalmi-közéleti fontossága: igazságérzete és a magyar hagyományokra tekintő szemlélete – melyet a Forrás Stúdió fiataljai 1970-re jelentősen fölerősítettek – alakult át komoly, társadalmi üggyé. Ehhez kapcsolódva, ezzel szemben született meg Balla Lászlóban az a nagy figyelmet keltő gondolat, miszerint a kárpátaljai magyarok valójában „szovjet magyarok".

Hogyan s miért lett ekkora ügy Kovács Vilmos írói tevékenységéből? Tudniillik egy olyan szerzőről van szó, akinek addigi művei nem voltak „felforgatók", „rendszerellenesek", melyek nem közvetítettek semmiféle „reakciós" eszmét, amelyekben kimondottan felfedezhető a baloldaliság, a szovjet szocialista eszmerendszer pozitív mivolta. 1963-ban Moszkvában is megjelent egy orosz nyelvű verseskönyve a *Весенняя буря/Tavaszi viharok*. Sőt, Kovács Vilmos ebben az időszakban még hangsúlyosan ateista lévén, műveit egyházellenesség híján sem lehetett volna elmarasztalnia a szovjet cenzúrának. Valami történt a háttérben, mert a *Holnap is élünk* című regénye már egyértelműen tartalmaz olyan tényeket, amelyekről beszélniük tilos volt a magyaroknak abban az időben, és a mű szabadabb, önállóbb, tágabb gondolatisága és művészi megformáltsága révén igazi támadófelületet kínált a dogmatikus pártirányítás helyi végrehajtóinak.

A regény gondolatisága, a *Holnap is élünk* gyökerei egyértelműen a *Lázas a Föld* című verseskötethez vezetnek. Az itt található hosszú költemények erőteljessége vezet el a problémák társadalmi gyökereinek irodalmi feldolgozásához. Különösen nyomatékosítja mindezt a *Válasz egy névtelen levélre* című sodró lendületű hosszú költeménye. Már

itt megjelenik az áruló, a feljelentő, az alkotói sorsrontó személy. És a regény világában úgyszintén egy névtelen feljelentés nyomán vesz komolyabb fordulatot a cselekmény. Nyilvánvalóvá, hogy Kovács Vilmos a környezetéből vett – névtelen följelentő – támadásokat egy egész rendszer abszurditásaira tágította ki, annak bírálatává tette. Erre a szerzői, emberi bátorságra méltán figyelt föl Kárpátalja irodalom iránt érdeklődő magyarsága, illetve a hatalom képviselői nem kevésbé.

Fontos tény, hogy Kovács Vilmos 1962-ben a *Lázas a Föld* kötet egyik versében csupán a fasizmus ártalmas ideológiáját bírálja (*Európa, hallod, Európa!*). A költeményben a versbeni beszélő hátán lévő háborús nyomokra utalva a szerző felrója a fasizmus bűneit. A *Holnap is élünk*ben pedig már a sztálinizmus barakk-világát emlegeti a főhős, Somogyi Gábor mellén található lövésnyomok kapcsán. Először itt jelenik meg kárpátaljai szerző alkotásában a háromnapos munkára behívott magyar férfiak sorsának kérdése.

Kovács Vilmos és regénye a megjelenése utáni évben már az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos diákjai körében is igen népszerű lett. Fodó Sándor pedig, az akkori Uzshorodi [Ungvári] Állami Egyetem magyar tanszékének tanáraként a magyar szakos diákok körében jelentősen erősítette és gazdagította azt a szabadszelleműséget, amit addig Kovács Vilmos írásaiból merítettek a diákok. Létrejött az *Együtt* című irodalmi, kulturális folyóirat: az a szamizdat, melyet néhány szám után a hatalom megszüntetett. Ez lett (volna) az első önálló irodalmi „lapja" Kárpátaljának. És ugyancsak ezek a személyek megalakították a Forrás Stúdiót, melynek egyes tagjai (Fodor Géza, Vári Fábián László, Füzesi Magda, Balla Gyula, S. Benedek András, Zselicki József, Kecskés Béla, Balla Teréz) mára a kárpátaljai magyar irodalom megalapozói lettek. Az ekkori irodalmi beszédmódokat felforgatni látszó Forrás-tagok fóruma volt – az *Együtt* létrejöttéig – a *Kárpátontúli Ifjúság* című lap irodalmi rovata, az az orgánum, ahol ekkor Kovács Vilmos is dolgozott.

Így vált az 1960-as években, az 1970-es évek elejére két pólusúvá a kárpátaljai magyar kulturális, irodalmi közélet: az egyik elképzelést Balla László és a hozzá kapcsolódók testesítették meg, a másikat pedig Kovács Vilmos, Fodó Sándor és a Forrás Stúdió képviselte.

Az a kultúragazdagító tény, hogy Magyarországról a könyvek és folyóiratok behozatala egyre természetesebb, majd később szinte naprakész frissességű lett, jelentősen hozzájárult a kárpátaljai magyar szellemi élet kiteljesedéséhez. Újabb színt vitt Kárpátalja magyar kulturális életébe az egyetem magyar tanszékének keretein belül létrejött, a vidéket járó népi együttes és szavalókórus.

10.2. Kovács Vilmos tevékenysége, hatása az 1950–60-as években

Kovács Vilmosnak első könyve megjelenésétől, 1957-től 1977-ben bekövetkezett haláláig kereken húsz esztendő állt a rendelkezésére, hogy elvégezze, amit hite szerint el kellett végeznie. Munkásságával a kárpátaljai magyar irodalom kimagasló alakjává vált. Az út a baloldali, ateista világszemlélettől vezetett a nemzeti hagyomány és kultúra, a kárpátaljai magyar sorskérdések megfogalmazásáig. Közben lírikusként, prózaíróként, valamint őstörténeti kutatásokat végező „szobatudós"-ként is tevékenykedett. (Őstörténeti

tanulmányai kötetbe gyűjtve csupán 1997-ben láttak napvilágot *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság* kialakulásáról címmel.)

A *Vallani kell* (1957) még nem szemléletbeli, csupán költői eredetiség tekintetében jelzi a tehetséget. Joggal jegyzi meg Balla László 2002-ben a *Szegény ember vízzel főz* című visszaemlékezéseiben, hogy Kovács Vilmos ezen kötete sem volt mentes a „sematikus, rendszerdicsőítő versektől". Az 1959-es *Tavaszi viharok* nem jelent előrelépést művészi, költői teremtőerő tekintetében. A kötet tele van aggasztó propagandaízzel és ideológiai felhanggal. A szovjet ateizmus ideológiai magyarázatait átvéve majdhogynem durva hangot üt meg egy-egy költeménye. Ám a harmadik verseskönyvben – *Lázas a Föld* (1962) – már jelentős az elmozdulás. A *Vérkeresztség* és az *Ars poetica* című költemények például teljesen meg vannak tisztítva a korszak propagandaeszméitől, bennük a közösségéért felelősséggel tartozó ember vallomása szólal meg. Így érkezik a szerző a *Holnap is élünk* című regényéhez. Kiss Ferenc 1965-ből való megállapítása szerint a temérdek „intellektuális természetű probléma" vezette Kovácsot a regény műfajához, mivel azok már nem fértek bele a vers műfajába.

A *Holnap is élünk* című regény kéziratát tizennégyen olvasták el mielőtt a nyomdába került volna. Ezen a rostán átment, de a könyvesboltokból gyorsan visszavonták. Kovács Vilmosnak ez után hosszú szünetet követően, 1968-ban jelenhetett meg újabb könyve, a *Csillagfénynél* című verseskötet, mely az elcsendesült lírai beszélő hangján szólal meg. A szerző finom érzékkel teremt itt egyensúlyt a szenvedély és bölcsesség, a dac és lemondás között. 1969-es önéletrajzában így fogalmazott: „Sok mindenen mentem keresztül, míg leírtam ezt a két sort: Letörlöm arcomról a nyálat, s szembe fordulok a széllel... Sorsom úgy alakult, hogy egy kis zárt közösség szószólója s egy világ sorsát intéző roppant birodalom idegvégződése lettem".

Még 1985-ben, a *Sugaras utakon* című – Petro Lizanec, Vaszócsik Vera, Gortvay Erzsébet által szerkesztett – antológiában is az áll, hogy művében Kovács Vilmos „torzító képet fest Kárpátontúl társadalmának életéről, mindennapjairól a felszabadulás utáni első évtizedben". A Kovács regényét Szolzsenyicin *Iván Gyenyiszovics egy napja*, valamint Iván Csendej *Márciusi hó* című kötetéhez hasonlító Gortvay Erzsébet irodalomtörténész szavai szerint „móresre-tanítás követte" a művet.

A *Holnap is élünk* világa, a verseskönyvek által kirajzolódó környezet, valamint Kovács Vilmos *Kiskarácsony* (1969) című elbeszélése igazolja egymás állításait. Szinte mozaikszerűen összeilleszthető az a családi háttér, társadalmi lét és történelmi helyzet, amelyből kialakult a hatvanas évekre Somogyi Gábor magatartása, gondolkodása, eszmei világa. Természetesen a regény főhősének megnyilatkozása-gondolkodása, a versbeni beszélő vagy az elbeszélés narrátora nem azonosítható a szerzővel, ám a hasonlóság felhívja a figyelmet magára. Kovács Vilmosnak egy 2007-ben előkerült magánlevele bizonyítja, hogy életművének elképzelt világa csöppet sem kívánt elrugaszkodni a szerző megélt s megszenvedett életanyagától.

10.3. Önazonosság-teremtő szándék az 1970-es években

Ami Kovács Vilmos szépírói munkásságában – Balla László esztétikai elveivel szembeni – egyensúlyteremtésnek tekinthető az 1960-as évek végén, az higgadt, megfontolt és

igen következetes munkának minősül, ha a *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* (1970) című tanulmányt vizsgáljuk. Mérföldkő volt ez az írás Kárpátalja kulturális életében. A magyarországi *Tiszatáj* című folyóiratban jelent meg; társszerzője S. Benedek András, a Forrás Stúdió egyik szellemi vezére. Szekunder irodalomként nagyobb korabeli visszhangot keltett, mint bármelyik szépirodalmi alkotás.

Ebben a tanulmányban összeadódott az a szellemi, gondolkodás- és eszmélkedésbeli eredmény, ahová Kovács Vilmos 1970-ben eljutott, azzal a cselekvőképes kulturális felkészültséggel, ami az *Együtt* c. folyóirat körül kialakult, valamint a Forrás Stúdióban folytatódott, mások mellett elsősorban S. Benedek András által. Ez az írás a hagyomány identitásmegfogalmazó és irodalmat befolyásoló hatása mellett politikai tettnek is bizonyult: tudósított a kárpátaljai magyar irodalomról, megfogalmazta és felmutatta értékeit. A tanulmánynak volt egy tágabb mondandója is: tudomásul kell venni a kisebbségi lét megváltoztathatatlanságát, és törekedni kell a saját intézményi rendszer megteremtésére, ami a megmaradás záloga.

A legfontosabb kulturális tény a Fodó Sándor által létrehozott népi együttes munkálkodása, a Forrás Stúdió megalakulása és a népköltészeti gyűjtőmunka beindulása, valamint Kovács Vilmos szabadabb szellemiséget árasztó tehetsége volt ebben az időben. E három igen fontos kulturális-szellemi erő lett mintegy biztosítéka annak, hogy a magyar kultúra eredeti önazonosságában is megmutatkozhat egyszer ezen a tájon.

A Kovács Vilmos ellen megindított ellehetetlenítési hadjárat közepette a Forrás Stúdiót is megtámadta a *Kárpáti Igaz Szó*. Az *Elidegenedés? A Kárpátontúli Ifjúság, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás stúdió* címmel 1971. augusztus 20-án megjelent írásnak nem volt aláírója, „szerkesztőségi állásfoglalásnak" minősítették. Így fogalmaz: „Cikkünk címét aligha kell a mai olvasónak magyarázni: a XX. század második fele burzsoá társadalmának egyik jellegzetes viselkedésmódját jelöli. [...] S kik azok, akik »elidegenedtek«? Nagyrészt egyetemünk hallgatói, olyan ifjak, akiket társadalmunk [...] kényeztet [...], akik szilárd egzisztenciájú család sarjaként látogatják az egyetemet, s ennek a soraiban alkalmuk van behatóan megismerkedni az emberi társadalom leghaladóbb ideológiájával, a marxizmussal-leninizmussal. [...] A Kárpátontúli Ifjúság égisze alatt működött (azóta megszűnt) Forrás stúdiót eszmeileg nem irányította, eltűrte, hogy az apolitizmus mentsvárává, az irodalmi destrukció központjává váljék. [...] És sajnos el kell marasztalnunk az Uzshorodi Állami Egyetem pártbizottságát is, hisz a kifogásolt [...] versek szerzői nagyrészt egyetemi hallgatók, magyar nyelv és irodalom szakon látogatják az előadásokat. Hogy a pártbizottság politikailag nem irányítja, nem neveli őket, nem kíséri figyelemmel közéleti szereplésüket, sajtópublikációikat, annak bizonyítására a felsorolt példák több, mint elégségesek. Mind a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőségétől, mind az Uzshorodi Állami Egyetem pártbizottságától elvárjuk, hogy súlyos mulasztását rövid időn belül helyre hozza."

A legkülönfélébb retorziók máig élő nyomokat hagytak a Forrás-tagok emlékezetében. Ám a Forrás Stúdió tagjai (Balla Gyula, S. Benedek András, Vári Fábián László, Fodor Géza, Füzesi Magda, Zselicki József), akik ebben az időben már társaivá váltak Kovács Vilmosnak és Fodó Sándor tevékenységének, fölvették a harcot, és kiálltak ügyük mellett.

1971 őszén a Forrás Stúdió tagjai *Beadvány*t fogalmaztak meg. *A tűz nem alszik ki...* alcímmel ellátott írás címzettjei között volt a területi pártbizottság első titkára, a területi írószövetség, a *Kárpáti Igaz Szó*, valamint a *Kárpátontúli Ifjúság* szerkesztősége. Ez a „beadvány" az irodalmi, könyvkiadási és egyéb kulturális gondok fölvetése mellett

Balla László tevékenységét irodalmi kalózkodásnak és politikai kalandorságnak nevezi, és a nemzeti kisebbségi problémák orvoslását sürgeti.

1972-ben újabb hasonló írás született. Ez a *II. Beadvány* – mely Az *SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének* alcímet viseli – átfogóan elemzi a magyar kisebbség helyzetét, s rámutat a legfontosabb gondjaira, bajaira. Azok sürgős orvoslását kéri. Így lépett ki az irodalmiság és kultúra ügye – a kisebbségi magyarság megmaradásának feltételeit kimondva – egy szélesebb nyilvánosság elé.

Az 1970-es évek körül született Kovács Vilmos-versek – *Verecke* (1967), *Bikaháton* (1970), *Világosító szent Gergely örmény püspök fohásza az Úrhoz* (1975), *Testamentum* (1977) – csak 1992-ben láttak napvilágot.

A Forrás Stúdió tagjait a sors szétszórta, külön-külön kerestek utakat önmaguk számára. Volt, aki Kárpátalján hosszú évekig nem publikált, de akadt olyan is, akinek kötete jelent meg. A *Kárpáti Igaz Szó* keretein belül létrehozott új stúdió – a József Attila Irodalmi Stúdió – a Balla László által képviselt „szovjet magyarok" ideológiáját követte.

10.4. Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években

Az 1971-ben életre hívott József Attila Irodalmi Stúdió a felszámolt Forrást volt hivatott pótolni. Tóth István 1998-as megállapítása szerint „közutálattól övezett" volt ez a stúdió, tagjai pedig „szürkék, agitatívak és unalmasak voltak". Szerinte a kárpátaljai irodalmi nívó és gondolat mélyrepülése volt ez a műhely. Így következett a kárpátaljai művelődési közéletben egy olyan évtized, amikor számottevő kulturális esemény, nagy jelentőségű alkotás nem született. Annak ellenére, hogy Balla László művei ekkor átalakulóban voltak.

Újabb könyveiben Balla László ugyanis egyre inkább etikai problémákat kezdett feszegetni. A Kovács Vilmos és a Forrás ellen megvívott harca közben napvilágot látott könyvei – *Parázs a hóban* (1967), *A világóra ketyegése* (1970), *Tapsi titok* (1972), *Értekezem, tehát vagyok* (1973), *Csillogó, lobogó, vibráló tájak* (1975), *Nevető csillagok* (1976), *Visszapillantó tükör* (1977) – részben szépirodalmi alkotások, részben pedig a kultúra különféle területeit vizsgálják. E könyvekben csak burkolt formában jelenik meg Balla László azon szemléletes elgondolása, melyet „a legfőbb parancs elveként" ismertetett először 1983-ban. Ezen elgondolásának lényege, hogy az életben maradás mindennél fontosabb. Hogy az Élet továbbörökítése érdekében az ember mindenét, a múltját, emlékeit is feladhatja – tettét szentesíteni fogja e nemes cél. Példázattá emelt gondolat ez, amely úgy is értelmezhető, hogy az elkövetett tettek nem a Kovács Vilmos és a Forrás által képviselt kulturális önazonosság irodalomban való meghonosodása ellen irányultak, hanem épp az irodalom, a magyar szó továbbörökíthetősége érdekében történt minden. Szerinte csakis a szovjethatalommal összedolgozó, együttműködő magatartás volt az egyedüli életképes módszer, amely a kárpátaljai magyar irodalmat életben tarthatta.

A József Attila Irodalmi Stúdió 1981-es átszervezésétől kezdődően ugyanis termékeny és hathatós évek következtek Kárpátalja kulturális, irodalmi életében, amelyeket mind a mai napig csupán megközelíteni tudott egy-egy tömörülés, lap vagy esemény. Az 1971-től Márkus Csaba és Erdélyi Gábor által koordinált Stúdiót 1981-ben egy háromtagú vezetés vette át Balla D. Károly, Dupka György és Horváth Sándor személyében, és innen számítható az a szakasz, amit „a lendület évei"-nek is lehet nevezni. Balla

D. Károly ezzel a címmel megjelentetett kiadványában, 1994-ben, joggal mondja, hogy ez a tömörülés „néhány év alatt a vidék kulturális életének meghatározó erejévé vált".

Az irodalmi-kulturális élet megszervezésében fontos mozzanat volt az, hogy ennek a háromtagú vezetésnek néhány éven belül sikerült mindenkivel elhitetnie „ellenálló" szerepét. A vezetők és a hozzájuk csatlakozó tucatnyi szerző olyan magatartást alakítottak ki, melyben úgy tűntek fel, mintha Balla László ellenében érnék el a legkülönfélébb eredményeket. Hiteles irodalomszervezői- és politikusi magatartásnak tekintették a legtöbben ezt az igen aktív munkálkodást. A *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain rendszeressé váló publikációk a *Lendület, a József Attila Irodalmi Stúdió közleményei* címmel láttak napvilágot, és ezeket az irodalmi tartalmú hasábokat úgy tördelték, hogy azok kivághatóságuk és összeilleszthetőségük révén irodalmi folyóirat benyomását keltették. Balla László ezen ötletes találmánya által tizennégy kárpátaljai költő „saját, önálló kötetet" vághatott ki a *Kárpáti Igaz Szó*ból. Így kapott nagy nyilvánosságot Horváth Gyula, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Dupka György, Balogh Miklós, Imre Sándor, Horváth Sándor, Demjén Miklós, Füzesi Magda, Nagy Zoltán Mihály, Kőszeghy Elemér, Tárczy Andor, Balla Teréz, Fodor Géza.

A stúdió élővé tette az irodalmat. Közvetlenségében rejlett kitörölhetetlen hatása, melyet a rendszeresített író-olvasó találkozók biztosítottak. A stúdió egyszerre volt képes a hatalmi elvárásokat teljesíteni és a közösséget is szolgálni. A vidékre, egyéb közösségekhez érkező irodalmi szó valószínűleg csillapítóan hatott a nemzeti érzés lefojtottságára. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a volt Forrás-tagok némelyike mindjárt az induláskor csatlakozott már e stúdióhoz, az 1980-as évek közepére pedig Zselicki Józsefen kívül mindenki. Vári Fábián Lászlótól olyan vers jelenhetett meg 1984-ben – az *Útban Törökország felé* –, amely történelmi példabeszédként magas esztétikai színvonalon fejezi ki a kárpátaljai magyarság hazátlan állapotát, a magyarság örökös függőségét, leigázottságát.

A szépirodalmon kívül a kultúra különféle területeiről jelentek meg írások a stúdió közleményei között, és egyre inkább érződött, hogy ez az irodalmi szerveződés túlnő saját keretein. Az egymást követő legkülönfélébb pályázatok, eredményhirdetések, estek, találkozók híradásai, recenziók, ismertetések, írói, költői portrék és beszélgetések a *Kárpáti Igaz Szó* révén széles olvasóközösséget alakítottak ki ekkor Kárpátalján. A kultúra, művészet különféle területein munkálkodókat lassan magához vonzotta ez a csoportosulás. Nyilvánvaló jeleit lehetett érezni annak is, hogy kisebbségszervező teendőket is elláthat. Átalakulása után, 1988-ban már József Attila Alkotóközösség néven nevezte magát.

Az irodalomközpontú kárpátaljai magyar kulturális élet iránt az 1989-es esztendőtől egyre többen mutattak érdeklődést. A képzőművészeket, zenészeket, fotósokat, írókat, költőket és a kultúra egyéb területein munkálkodókat egybefogó József Attila Alkotóközösség lehetett volna Kárpátalja kulturális érdekvédelmi szervezete, csakhogy ekkorra, 1989-re már egy másik, ugyancsak érdekvédelemre igényt tartó közösség is alakulni kezdett. Így történhetett meg az az igen tanulságos esemény, hogy az Alkotóközösség tagsága mind kihátrált ebből a csoportosulásból, méghozzá olyannyira, hogy ekkor, 1989 elején, önnön megszűntét, feloszlatását sem tudta már kimondani. Valamennyien az 1989. február 26-án megalakuló Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséghez (KMKSZ) csatlakoztak ugyanis.

Ekkorra érett be az a szélesebb körű kulturális kezdeményezés, melynek legelső megnyilvánulása volt a beregszászi Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub még 1984-es megalaku-

lása. Ez, valamint az ezt követő években sorra megalakuló kulturális körök és társaságok – II. Rákóczi Ferenc Kulturális Kör Munkácson, Hollósy Simon Kör Técsőn, Drávai Gizella Közművelődési Kör Ungváron, Bartók Béla Kör Nagyszőlősön, Móricz Zsigmond Kör Tiszapéterfalván, Kovács Vilmos Irodalmi Klub Gáton – szintén fontos szerepet játszottak abban, hogy végül is 1989-ben megalakult a KMKSZ.

Az 1987-ből való *Évgyűrűk* című antológia nyíltan vallotta, hogy a kárpátaljai magyarság azonosságtudatától elválaszthatatlan a magyar nemzet ezeréves történelmi-kulturális mibenléte. És a kárpátaljai magyar kulturális kezdeményezések, törekvések egyik fontos célja is megvalósult abban, hogy 1989 augusztusában napvilágot látott Kárpátalja első önálló irodalmi folyóirata, a *Hatodik Síp*. Ez a nagy vívmány, valamint Balla D. Károly főszerkesztő, továbbá a többi munkatárs – Dalmay Árpád, Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály, Vári Fábián László, Fodó Sándor, Váradi-Sternberg János – neve mutatja, hogy ekkor minden kulturális eredmény és kezdeményezés egymást segítve, egymást kiegészítve okozott olyan természetes önazonosság-élményt, amely messze felülmúlta az 1960-as és 1970-es években tapasztaltakat.

A *Hatodik Síp* létrejöttéig a kárpátaljai magyar irodalom a következő állomásokon haladt keresztül: *Munkás Újság* (1944 vége); később a *Vörös Zászló* c. lapban az első publikációk (Beregszász, az 1940-es évek vége); az *Új Hang* című antológia (Ungvár, 1954); *Szovjet Kárpátontúl* (1955); *Tavaszi napsütés* (1955); *Kárpátontúli elbeszélők* (1956); *Kárpátok* (1958); 1957-től a *Kárpáti Kalendárium*, majd a *Kárpáti Kalendárium Irodalmi Mellékleti*; az *Együtt* (1966); közben a *Kárpátontúli Ifjúság* és a *Kárpáti Igaz Szó* rendszeresített közleményei, majd ez utóbbiban a *Neon*; a *Lendület*; *Új Hajtás*; *Vallani kell*. További antológiák: *A várakozás legszebb reggelén* (1972); *Szivárványszínben* (1977); *Lendület* (1982); *Sugaras utakon* (1985); az *Évgyűrűk* 1987-től számított néhány évfolyama; *Vergődő szél* (1990).

A magyar nyelvű művelődést az érettségiig vivő iskolarendszer, a Munkácsi Tanítóképző és az Ungvári Állami Egyetem magyar szakja, valamint a kárpátaljai könyvtárhálózat magyar könyvállománya mellett a Magyarországról folyamatosan érkező újságok és folyóiratok jelentették, továbbá azok a lapok, amelyek ekkor minden család otthonába eljutottak, mert előfizetésük kötelező volt. Kiegészítették ezt a kínálatot az ungvári rádió (1946-tól), valamint az ungvári televízió (1965-től) magyar nyelvű adásai. A Magyar Rádió és Magyar Televízió adásai foghatók voltak Kárpátalján.

A rendszerváltozáskor, valamint az államfordulat körüli időszakban valóságos kulturális lázban alkottak a szerzők. Ez az aktivitás még inkább kiteljesedett, amikor új korszak kezdődött Kárpátalja történetében azáltal, hogy Ukrajna független állammá vált 1991-ben.

11. Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989–1991-ben

Az „átalakítás" [перестройка] politikája a Szovjetunióban az 1980-as évek második felében addig ismeretlen társadalmi mozgásokhoz vezetett. Általános jelenséggé váltak a demokratikus gyűlések, számos legális és informális egyesület jött létre, melyek egyértelmű célja a totalitárius rendszer megingatása volt.

A provinciális kárpátaljai viszonyok között is létrejöttek olyan egyesületek, amelyek

nyíltan kifejezésre juttatták nem kommunista, sőt antikommunista álláspontjukat. Szervezeti tekintetben igen gyengék voltak, kevés számú aktivistával, akik úgymond passzióból vagy a „hivatásos forradalmár" elkötelezettségével tették a dolgukat. Ugyanakkor ezeknek az egyesületeknek jelentős holdudvara volt, nagy volt azoknak a szimpatizánsoknak a köre, akik immár kritikusan viszonyultak a tanácstalanságba fulladó, magát lejárató kommunista rendszerhez.

11.1. A civil társadalom kezdetei

Az időszak legfontosabb szervezetei, amelyekről szót kell ejtenünk: az Ukrajna Népi Mozgalma az Átalakításért (közkeletű nevén a RUH), a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság, az Emlékezet [Memorial] Társaság, a Politikai Foglyok és Üldözöttek Egyesülete, az Ukrán Helsinki Bizottság megyei szervezetei, valamint a helyben újjáéledő Proszvita Társaság, a Kárpátaljai Ukrán Nők Szövetsége, Kárpátalja Ukrán Néptanácsa stb. Ezeknek a meglehetősen sokféle álláspontot képviselő szervezeteknek a megjelenése Kárpátalján egyrészt a történelmi-politikai tradíciókkal, másrészt a társadalomban egyre növekvő ideológiai feszültségekkel magyarázható. Az adminisztratív-parancsuralmi gazdaság stagnálása és hanyatlása, a lakosság zöme életszínvonalának folyamatos romlása nagymértékben hozzájárult a közhangulat radikalizálódásához.

Szovjet-Ukrajna utolsó időszakában harcias kiállásával, nagy tömegeket megmozgató utcai rendezvényeivel, médiaszereplésével legfőbbképpen Ukrajna Népi Mozgalma az Átalakításért, a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság, az Ukrán Helsinki Bizottság, az Emlékezet [Memorial] Történelmi-Kulturális Egyesület és a Zöld Világ Ökológiai Egyesület hívta fel magára a figyelmet. Kárpátalján e nagy, egész Ukrajnára kiterjedő szervezeteken kívül helyi társaságok is alakultak, melyek közül különösen határozattan hallatta a hangját a Proszvita Társaság és az Olekszandr Mitrak Honismereti Egyesület. A szóban forgó szervezetek döntő többsége 1989, 1990 és 1991 folyamán alakult meg. Tevékenységük alapvető iránya a kulturális-felvilágosító munka volt. Ez mindenekelőtt a korábban betiltott történeti irodalom terjesztését, az elhallgatott történelmi események, személyiségek emlékének felélesztését, valamint a kulturális örökség újjáélesztését jelentette. Meglehetősen laza szervezeti felépítésű egyesületeket kell elképzelnünk, a szervezeti tagság formális regisztrálása sem volt kötelező. A tagság döntő részét a középkorú és az idősebb nemzedék tette ki, akiknek az emlékezete valamilyen formában még őrizte a kommunista érát megelőző korszakot.

A Népi Mozgalom igencsak heterogén összetételű vezetéssel és támogatói táborral rendelkező megyei szervezete erőteljesen befolyásolta a kárpátaljai közgondolkodást. Elkeseredetten, nem egyszer amatőr módon szállt szembe az uralmon levő kommunista vezetéssel, amivel elriasztotta magától az átlagpolgárokat, akik így nézeteiket nem osztották, és erkölcsi támogatást sem nyújtottak az egyesületnek. A Népi Mozgalom azonban ennek ellenére az ukrán nemzeti újjászületés központi szereplője tudott lenni. A nyelvi-kulturális identitás és nemzeti önrendelkezés érvényesítésének tudatosításán keresztül jutott el az állami függetlenség követeléséhez. A történelmi emlékezetre rakódott sztereotípiák lehántása egy nehéz, hosszadalmas és fájdalmas folyamat volt. Több évtizeden keresztül sulykolta azokat egy olyan rendszer, amelynek tudatos gyarmatosító politikája

legfőbbképpen az ukrán nemzet asszimilációját és az orosz kultúrába való beolvasztását célozta meg.

1989–1991-ben, abban az időszakban, amely gyökeres fordulatot hozott az egész Szovjetunió történetében, Ukrajna Népi Mozgalma rendkívül fontos szerepet játszott abban, hogy a totalitárius rendszer alapjaiban meginogjon. Ez egyértelműen látszott Kárpátalján is.

1988 második felében kezdett megélénkülni Kárpátalja közélete, és diskurzus tárgyává válni a nemzeti újjászületés gondolata. Ebbe a fogalomkörbe tartozott a nyelvkérdés, az ökológiai problémák, az állam és az egyház viszonya. Létrejöttek az első civil szervezetek. A legfontosabb szerepe ebben a folyamatban az alkotó értelmiségnek volt. Összukrajnai szinten a legfontosabb ellenzéki lap a *Літературна Україна* [Irodalmi Ukrajna] című hetilap, Kárpátalján pedig a *Молодь Закарпаття* [Kárpátontúli Ifjúság] című hetilap volt. A helyzet paradoxona, hogy a *Mology Zakarpattya* az Ukrajnai Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol) megyei szervezetének volt a lapja.

Az egyik legelső nem kommunista társadalmi egyesület Kárpátalján a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság megyei szervezete volt, amely aktív propagandát folytatott az ukrán nyelv minél szélesebb körben való használatáért, követelte a kommunista rendszerre emlékeztető toponímiák (elsősorban az utcanevek) megváltoztatását, az idegen nyelvű reklámok lecserélését, az ukrán nyelvű sajtó palettájának kiszélesítését, és élesen reagált az ukrán nyelvet érintő minden vélt vagy valós sérelemre. Más társadalmi szervezetekkel együtt kezdeményezte a kárpátaljai demokratikus fórum létrehozását.

1989 januárjának végén a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság megyei szervezetének ungvári székházában tartották a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság megyei szervezetének alakuló ülését. Az alakuló ülést meghirdető nyilvános meghívót a *Закарпатська правда* című lapban tették közé, mely ekkor a kommunista párt hivatalos orgánuma volt. Az alakuló ülésnek otthont adó termet színültig megtöltötték az érdeklődők. Nyitóbeszédében Petro Szkunc, közismert kárpátaljai költő sajnálattal állapította meg, hogy „az anyanyelv védelme érdekében kénytelenek vagyunk egyesületet létrehozni". Ezt követően Pavlo Csucska, az Ungvári Állami Egyetem professzora beszélt arról, hogy el kell hárítani minden olyan mesterséges akadályt, amely az ukrán nyelv fejlesztésének útjában áll. Az alakuló ülésen a társaság elnökévé Pavlo Csucskát választották meg. Ezen az összejövetelen kezdődött meg a gyűjtés Tarasz Sevcsenko ungvári szobrának felállítására. A terv először 1983-ban merült fel annak kapcsán, hogy Ungvár az egyetlen olyan megyeközpont volt Ukrajnában, ahol a nemzeti költőnek nem volt szobra. A pénzgyűjtésnek addig példa nélküli sikere volt. Vállalatok, intézmények, magánszemélyek járultak hozzá Kárpátalja-szerte. Az „átalakítás" időszakának ez volt az első informális mozgalma a régióban. A hatalom ambivalens módon viszonyult ehhez az akcióhoz. Ennek ellenére 1989. március 9-én, Tarasz Sevcsenko születésének 175. évfordulóján Ungváron a Népek barátsága téren lerakták a leendő emlékmű alapkövét. 1989 májusától a Sevcsenko Társaságnak egyre több alapszervezete alakult meg.

Ezzel egyidejűleg más nemzeti-kulturális szervezetek is létrejöttek. 1989 februárjában, ugyancsak a Tudományos Ismertterjesztő Társaság megyei szervezetének székházában, mintegy 350 fő részvételével alakult meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Elnökké Fodó Sándort, az Ungvári Állami Egyetem magyar filológiai tanszékének oktatóját választották meg. A KMKSZ 1989. március 15-én, a magyarság nemzeti ünnepén több mint ezer fős nagygyűlést szervezett Ungváron az Újraegyesülés

téren. Ezután egyre-másra alakultak meg az alapszervezetek. A kommunista párt megyei bizottságának tájékoztató anyaga szerint az alapszervezeti gyűléseken, többek között Beregszászban, egyes hangadók arra szólítottak fel, hogy párttagot ne válasszanak be a vezetőség soraiba.

Megkezdődött a régió történetének, történelmi személyiségeinek újraértékelése, a politikai koncepciós perek elítéltjeinek rehabilitálása. 1989 februárjában Vaszil Zilhalov, az Ungvári Állami Egyetem docense, a történelemtudományok kandidátusa vezetésével kezdeményező csoport alakult a sztálinizmus bűneinek feltárására.

Egész Ukrajnában széles körű környezetvédő mozgalom bontakozott ki, miután a problémára ráirányította a figyelmet a Csernobili Atomerőműben 1986. április 26-án bekövetkezett katasztrófa. Kárpátalján a környezetvédők fellépése a pisztraházi [pisztralyovei] radarállomás körüli történésekhez köthető. Az objektumot 1985-ben kezdték el építeni. A helyszínt Mihajlo Voloscsuk, a megyei tanács végrehajtó bizottsága elnöke által irányított bizottság választotta ki. Az építkezés céljára 371 hektár területet jelöltek ki, melynek egy részét erdő foglalta el. Az építkezési területen levő erdőt az utolsó fáig kivágták.

1988 októberében levél érkezett Henrik Bandrovszkijhoz, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottsága első titkárához, melyet Borisz Paton akadémikus, az Ukrán Tudományos Akadémia elnöke írt alá. A levélben a Munkács melletti radarállomás megépítése miatti súlyos aggodalmát fejezte ki. Csak a hatalom képviselői voltak tisztában azzal, mi is épül Pisztraházán. Előbb azt terjesztették, hogy „javítóműhely", majd hogy „makarónigyár" épül. A szárnyra kelő találgatások azonban egyre növelték a bizalmatlanságot és a gyanakvást. Elsőként a munkácsi orvosok kongatták meg a vészharangot. Nyílt levélben tiltakoztak az építkezés ellen, melyet 168 orvos írt alá. Az aláírásgyűjtést egész Kárpátaljára kiterjesztették.

A nemzeti-kulturális törekvések mellett ez az ökológiai katasztrófával fenyegető létesítmény kapcsán kibontakozó mozgalom vezetett el ahhoz, hogy 1989 tavaszán Munkácson megalakult az Olekszandr Mitrak Honismereti Egyesület, melynek négy szekciója volt: ökológiai, történelmi, irodalmi és népművészeti.

1988-ban több évtizednyi illegalitás után ismét hallatták hangjukat a görög katolikusok is: követelni kezdték a felekezet újbóli legalizálását, az egyházközségek bejegyzését, valamint a templomok visszaadását. Több mint száz egyházközség nyújtott be kérvényt a hatóságokhoz, hogy ismerjék el működésüket hivatalosan, de kérésük nem talált meghallgatásra. Ekkorra azonban Kárpátalja-szerte már 70 településen 48 görög katolikus lelkész és 20 szerzetes működött. Margitics Iván püspök 1988 májusában jelen volt azon a moszkvai találkozón, amelyen a görög katolikusok Ronald Reagannel, az USA elnökével találkoztak.

Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának 1989. június 16-i plénumán elhangzott beszédében Henrik Bandrovszkij első titkár kénytelen volt leszögezni: „Miután az emberek nem bíznak már abban, hogy az ügyeik igazságos módon elintézésre kerülnek, tiltakozásukat radikális módon fejezik ki." A hatalom tekintélyét a társadalmi-gazdasági problémák egyre jobban aláásták.

1989 augusztusában fél évszázad után újraszervezték a Proszvita Társaságot, amely elsősorban azon fáradozott, hogy az állami könyvtárakat ellássa népművelő irodalommal, újra kiadja a betiltott történelmi-kulturális tematikájú könyveket, terjessze az ellenzéki újságokat és hazafias kalendáriumokat. Hatalmas visszhangot keltett, amikor a Proszvita

visszakapta régi székházát Ungvár központjában, amiben a kommunista időszakban a Szovjet Tisztek Háza volt. A Proszvita ugyanakkor élénk figyelemmel kísérte az ukrajnai történéseket, illetve odafigyelt a határon túli és a diaszpórában élő ukránokra is. A fiatalok lelkesen csatlakoztak a Proszvitához és az olyan, hozzá szellemiségében közel álló szervezetekhez, mint például a Diáktestvériség. Élvezték, hogy politizálhatnak, vitatkozhatnak a legégetőbb kérdésekről, melyek a társadalmat foglalkoztatták, vagy amelyeket a hatalom dobott be a köztudatba. A legfontosabb témák ekkoriban a politikai ruszinizmus, a szabad gazdasági övezet, a területi vagy kulturális autonómia. Rendkívül nyugtalanító volt a környezetvédelem állapota, különösen a pisztraházi radarállomás építésének indulatokkal telített időszakában. Okot szolgáltattak az izgalomra az etnikai természetű villongások, a görög katolikus egyház újjáéledése, a vallási-felekezeti egyenlőség helyreállításának szándéka körüli viharok is.

Az újonnan alakuló társadalmi szervezetek egységes ideológiai alapon álltak, azonban a tagság társadalmi hovatartozása meglehetősen heterogén volt. Nagy volt az egyetértés Ukrajna területi egységének megőrzését illetően, illetve abban, hogy a rendszerváltást békés, erőszakmentes eszközökkel kell elérni. A demokratikus egyesületek a 20. század első felének azon politikai ideáljai és személyiségei felé fordultak, akiket a kommunista rendszer indexre tett. A hatalmi válság légüres terét kulturális robbanás töltötte ki, amit „nemzeti újjászületésnek" neveztek el. Ennek a folyamatnak Kárpátalja is részese volt.

Ez volt az oka annak, hogy éles médiaháború és nyílt politikai csatorozás folyt a trójai falónak tekintett „kárpátaljai ruszin"-kérdés körül. A kommunista hatalom helyi képviselői jó érzékkel játszották ki ezt a kártyát. Ugyanakkor a demokratikus erőknek nevezett politikum pedig a ruszin-kérdés körüli ingerültséget fordította államépítő elképzelései szolgálatába.

A Szovjetunió a nemzeti függetlenségi törekvések gyengítése, az ország szétesésének megakadályozása érdekében kísérletet tett a kisnépek szeparatista törekvéseinek mesterséges szítására. Ez történt többek között a Krímen, a Dnyeszter-melléken (Transznisztria), a Baltikumban, Abháziában, Dél-Oszétiában és másutt. Egyes régiókban véres összetűzésekre is sor került, Kárpátalja azonban a békés forgatókönyvet követte.

A ruszin kérdés tervszerű reanimálása azt a stratégiai célt szolgálta, hogy gyengítsék a szomszédos államokban élő közösségeket. A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete 1990. február 6-i nyilatkozata szerint: „Elméletileg elképzelhető, hogy a ruszinok – az oroszokkal, ukránokkal és beloruszokkal azonos kategória, s nem pedig a részei ezen etnikumok valamelyikének." 1990-ben alakult meg a Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége, amelyik követelte, hogy a ruszinokat ismerjék el önálló nemzetiségnek, az egykori Podkarpatszka Rusz kapjon autonómiát, svájci mintára. Ma Kárpátalján több tucat ruszin nemzeti-kulturális egyesület működik legálisan.

1990-ben gyors egymásutánban alakult meg Kárpátalján a Kárpáti Ruszinok Társasága (február), Szlovákiában a Ruszin Újjászületés Társaság [Rusínska Obroda] (március), Lengyelországban a Lemkók Társasága [Stowarzyszenie Łemków], Csehországban Ruszinszkó Barátainak Társasága [Společnost přátel Podkarpatské Rusi] (október), Szerbiában/Jugoszláviában a Ruszin Anya [Ruska Matka] (december). 1991 májusában alakult meg Magyarországon a Magyarországi Ukrán-Ruszin Kulturális Egyesület. Ugyancsak 1991-ben rendezték meg a szlovákiai Mezőlaborcon [Medzilaborce] a ruszinok első világkongresszusát. A Kárpáti Ruszinok Társasága követelte, hogy a ruszinokat ismerjék el

önálló nemzetiségként, illetve svájci mintára Podkarpatszka Rusz kapjon autonómiát. De az ukrán államiság feléledő reményeivel senki nem foglalkozott.

A beszédmódokat a történelmi-politikai és a nyelvi-etnopolitikai keret határozta meg. A ruszin-kérdést azonban csak politikai síkon próbálták értelmezni, amivel nem jutottak előre.

11.2. Ukrajnai Népi Mozgalom (RUH)

Az országos nemzeti-függetlenségi törekvések első számú letéteményese az Ukrajnai Népi Mozgalom elnevezésű társadalmi-politikai szervezet volt.

A Népi Mozgalom különböző ideológiai meggyőződésű embereket egyesített: liberális kommunistákat, radikális nacionalistákat, kozmopolita demokratákat és egyházi embereket. Az a közös meggyőződés egyesítette őket, hogy a totalitárius rendszert meg kell dönteni és demokratikus rendszert kell bevezetni új politikai elittel, a kommunista nómenklatúra tagjait pedig le kell cserélni az ellenzék képviselőivel, szakpolitikai alapon. A rendkívül népszerű Ukrajnai Népi Mozgalom megjelenését az tette lehetővé, hogy az „átalakításnak" nevezett politikai folyamat megindította a totalitárius rendszer erózióját. Az 1980-as évek második felében a Szovjetunióban kísérletet tettek a politikai liberalizációra, ami érzékenyen érintette a hatalmat gyakorló kommunista párt vezető rétegét, keresték a kiutat a társadalmi zsákutcából, és gyártották a programokat a demokratikus átalakulásokról.

Az Ukrajnai Népi Mozgalom (közkeletű nevén RUH) alakuló kongresszusát 1989. szeptember 8–10-én tartották Kijevben. Az 1.109 küldött kétszáznyolcvanezer ukrajnai, valamint lettországi és litvániai RUH-tagot képviselt. A kárpátaljai delegáció tizenöt tagú volt. Vendégként felszólalt a kongresszuson Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke. Fodó beszédében meleg támogatásáról biztosította az ukrán nép nemzeti-függetlenségi harcát.

1989. szeptember 23-án Ungváron a megyei szakszervezeti kultúrpalotában tartották a Népi Mozgalom megyei szervezetének alakuló konferenciáját. Az eseményt a kommunista párt megyei bizottsága és az Ungvári Városi Tanács is támogatta. A pártbizottság nyomtattatta ki a meghívókat és egyéb nyomtatványokat, a városi tanács pedig a termet és a hangosítást biztosította. A konferencián 220 küldött vett részt, köztük 186 értelmiségi, 13 munkás, 10 diák, 10 nyugdíjas és 1 háziasszony. 171 küldött volt felsőfokú végzettségű, 75-en a kommunista párt, 17-en a kommunista ifjúsági szövetség (komszomol) tagjai voltak. A mandátumvizsgáló bizottság feljegyzése szerint kétszázöten ukránok, heten oroszok, hárman magyarok, ketten zsidók, egy kabard, egy pedig karaim nemzetiségű küldött volt.

A nyitóbeszédet *Ukrajna Népi Mozgalmának feladatai Kárpátalján* címmel Petro Szkunc tartotta. A felszólalók közül Jurij Kerekes író és Pavlo Csucska nyelvészprofeszszor az ukrán nyelv helyzetével, Iván Mesko történészprofesszor és Jaroszlav Mojsevics mérnök szociális-gazdasági kérdésekkel, Mihajlo Tivadar docens pedig az etnikai viszonyokkal foglalkozott. Szót kapott Sztepan Turjanica, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának másodtitkára is.

A konferencián összességében több mint harminc felszólalás hangzott el. Köszöntötte a konferenciát a megye zsidó közössége nevében Váradi-Sternberg János, az Ungvári

Állami Egyetem professzora, és beszédet mondott Fodó Sándor is, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, aki a kék-sárga ukrán nemzeti zászlóra felerősített egy magyar nemzeti trikolor szalagot.

Kárpátalján nagy jelentősége volt annak, hogy a Népi Mozgalom emblematikus alakjai írók, tudósok, pedagógusok, művészek voltak. A kommunista párt konzervatív vezetése hiába remélte, hogy a Népi Mozgalom alárendelt szervezet lesz. Ehelyett a hazafias érzelmű ukránoknak lett egy olyan szervezete, amely a társadalom mélyreható demokratizálására, gyökeres társadalmi-gazdasági reformokra, önálló államiságra törekedett.

A Népi Mozgalom kárpátaljai tevékenysége igen széles körű volt. Kronológiai sorrendben vizsgálva, először az ökológiai kérdésekkel kezdtek el foglalkozni. Követelték a pisztraházi radarállomás építésének leállítását, az ipari szennyezés, a mértéktelen fakivágás, a mezőgazdaságban a túlzott műtrágyahasználat korlátozását stb. Köztiszteletben álló tudósok emelték fel szavukat az ukrán nyelv státusának emelése, a nemzeti emlékezet és a nemzeti szimbolika újjáélesztése érdekében.

A társadalom demokratizálása, a haladást szolgáló gazdasági reformok, a társadalmi igazságosság, a pártnómenklatúra privilégiumai visszaszorításának követelését állandóan napirenden tartották. A legfontosabb törekvés az ukrán függetlenség elérése volt. A mozgalom a kommunista párt, a vezető funkcionáriusok tevékenységét állandó bírálat tárgyává tette. A Népi Mozgalom követelte a görög katolikus egyház újbóli legalizálását, az egyházi vagyon visszaszolgáltatását is.

11.3. Ellenzéki tömegmozgalmak és ellenzéki képviselők

Az átlagember Kárpátalján kétféleképpen kapcsolódott be a politikába: vagy valamilyen tömegrendezvényen – gyűlés, tüntetés, sztrájk – vett részt, vagy pedig ellenzéki irodalmat, röplapot stb. terjesztett. 1990–1991 folyamán több informális újság is megjelent, mint például: *Нова свобода* [Új Szabadság], *Благовісник* [Jóhírnök], *Карпатська Україна* [Kárpáti Ukrajna], *Голос Мараморощини* [Máramarosvidék Hangja], *Просвіта* [Felvilágosodás], *Пробудження* [Ébredés]. Nyomdatechnikailag ezek a lapok gyenge minőségűek voltak, az emberek azonban lelkesen olvasták őket, mert áhították az „igazságot".

1989. szeptember 2-án, szombaton az ungvári Dmitro Vakarov téren tartották a Népi Mozgalom első kárpátaljai gyűlését. A hatalom engedélyezte a rendezvényt. A legfontosabb kérdés a parlamenti és a helyhatósági képviselők megválasztásáról szóló törvény tervezetének vitája volt. A szovjet időszakban példa nélküli eseményre több ezer ember gyűlt össze.

A Népi Mozgalom védjegyévé vált a rendszeres tömegrendezvények szervezése. Csak 1990 első három hónapjában megyeszerte több mint negyven gyűlést tartottak, azaz gyakorlatilag minden második napon. Minden olyan kérdés napirendre került, ami akkoriban foglalkoztatta az embereket. A legaktívabb politizálás Ungváron, Munkácson, Huszton, Técsőn, valamint Nagybocskón folyt.

A program végső formába öntésében, a többpártrendszer bevezetése elodázhatatlanságának beláttatásában úttörő szerepet játszott Ukrajna Népi Mozgalma Nagytanácsának IV. ülésszaka, melyre 1991. március 24–25-én Huszton került sor.

Az 1990. március 18-i parlamenti és helyhatósági választásokon a nyugat-ukrajnai megyéktől eltérően Kárpátalján a kommunista nómenklatúra képviselői szerezték a legtöbb mandátumot. A Népi Mozgalom jelöltjei csak egyes járásokban diadalmaskodtak. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsában egyéni képviselő lett Viktor Begy ügyvéd, Iván Herc, a Zakarpatlisz Faipari Egyesülés vezetője, Vaszil Sepa, a Kárpátaljai Agráripari Tudományos-kísérleti Állomás igazgatója. Ők a parlamentben az ellenzéki Néptanács padsoraiba ültek be. A megye másik hét képviselője a kommunista többséghez csatlakozott.

Egy évvel korábban, 1989 márciusában, amikor a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába választottak képviselőket, már volt mód arra, hogy a választók kifejezhessék a hatalomhoz való kritikus viszonyukat. Ekkor a szovjet történelem során első ízben minden képviselői helyre két jelöltet állítottak. Henrik Bandrovszkijjal, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkárával szemben egy addig kevesek által ismert ember, Mikola Bihunec, a Técsői járási Dubovei [Dombói] Körzeti Kórház főorvosa szállt ringbe. Bandrovszkij csak 185.751 szavazatot kapott, Bihunec pedig 617.974-et, azaz 3,3-szor többet. Az emberek ezt az eredményt a kommunistaellenes tiltakozás jeleként értékelték.

11.4. A megyei tanács blokádja 1991 szeptemberében–októberében

Az 1990. márciusi választások alkalmával a százhúsz tagú Kárpátaljai Megyei Tanácsba alig húsz demokratikus érzelmű jelölt került be. Közülük többen – e jelöltek fele – a Népi Mozgalomhoz kötődött, és létrehozták a megyei tanácsban a Demokratikus platform elnevezésű képviselői csoportot. Az egyetlen helyi tanács Kárpátalján, ahol az ellenzék került többségbe, az ungvári városi tanács volt. A nemzeti demokraták követelték a helyhatósági választások megismétlését, a nómenklatúra pedig azon fáradozott, hogy megőrizze „rezervátumát". A csatározások két fő helyszíne a megyei tanács tanácskozóterme és a székháza előtti Népi tér lett. Tömeggyűlés, blokád, éhségsztrájk – mindezek napi eseményekké váltak itt.

Az 1991. augusztusi országos puccs meghiúsulása, Ukrajna függetlenségének kikiáltása, a kommunista párt betiltása után a megyei nómenklatúra megpróbálkozott a túlélással. 1991. augusztus 23-án Vaszil Himinec első titkár levezette az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottsága vezetőségének utolsó ülését. Ezen a következőket mondta: „Mivel a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Titkárságától nem egyértelmű, ellentmondásos utasításokat kaptunk, a köztársaság vezetésének nyilatkozatához tartottuk magunkat, miszerint Ukrajna területén nincs érvényben rendkívüli állapot." A funkcionáriusok bíztak abban, hogy a kommunista párt túléli ezt az időszakot. Azonban augusztus 26-án, azon a napon, amikor épp a vezetőségi ülés jegyzőkönyvét gépelték, az ungvári városi tanács határozata alapján lepecsételték a kommunista párt városi bizottságának hivatali helyiségét. Ezután sor került a megyei bizottságra, végül lentről fölfelé minden szinten lezárták a kommunista párt irodáit. Mivel a lepecsételt irodákat senki nem őrizte, a kommunisták összeszedtek minden kompromittáló iratot.

1991. augusztus 30-án több ezres tömeg előtt lebontották V. I. Lenin Ungvár Népi téren álló szobrát. Hasonlóképpen cselekedtek Kárpátalja településeinek többségén. Nem mindenütt sikerült békésen eltávolítani a proletariátus vezérének emlékművét.

Az Ungvári Városi Tanács és a Demokratikus platform elnevezésű képviselői csoport követelte, hogy hívják össze az ülésszakot, és oszlassák fel a megyei tanácsot a puccsisták támogatása miatt. Augusztus 26-án Jurij Vorobec, a megyei tanács elnökhelyettese aláírta a rendelkezést a megyei tanács soron kívüli ülésszakának augusztus 30-ára történő összehívásáról a politikai helyzet felülvizsgálására. Ugyanakkor Mihajlo Voloscsuk, a megyei tanács elnöke, akinek a helyzetértékelő beszámolót kellett volna megtartania, augusztus 29-én úgy döntött, hogy az ülésszakot későbbre kell összehívni, mivel alaposabban ki kell vizsgálni a megyei tanács szerepét a puccskísérletben. A társadalmi feszültség oldása érdekében a megyei végrehajtó bizottság haladéktalanul bejegyzett 208 egyházközséget, és visszaszolgáltatott 83 egyházi épületet.

1991. szeptember 27-ére végre összehívták a megyei tanács rendkívüli VII. ülésszakát. Az előzetes tervek szerint az ülésszaknak ugyanezen a napon be is kellett volna fejeződnie. Ám hosszabb-rövidebb szünetekkel végül több mint egy hónapig, október 31-ig üléseztek. Ezen időszak alatt öt ülésnapot tartottak: szeptember 27-én, október 1-jén, 2-án, 15-én és 31-én.

A megyei tanács és a székháza előtti Népi tér a politikai élet kohójává vált. A teret 1991. augusztus végén nevezték el így az Ungvári Városi Tanács határozatára. Addig V. I. Lenin nevét viselte.

Szeptember 27-én reggel a Népi teret megtöltötték a tűntetők, akiket a Népi Mozgalom szólított ide a megye egész területéről. Követelték a megyei tanács vezetésének leváltását, a megyei tanács önfeloszlatását, új választások kiírását és annak kivizsgálását, hogy milyen magatartást tanúsítottak a megye vezetői a moszkvai puccs időszakában. A tüntetők tábort ütöttek a téren, és elérték, hogy az ülésszakot rádión közvetítsék számukra. A jelenlevő 104 képviselőből nyílt szavazáson harmincketten megszavazták a megyei tanács elnöke elleni bizalmatlansági indítványt, ötvenheten elvetették és tizenhárman tartózkodtak. Az ellenzék követelésére a szavazást titkos formában megismételték. Ezúttal ötvenegyen szavaztak igen-nel, ötvenhárman pedig nem-mel. Ezzel a bizalmatlansági indítványt elvetették. Tiltakozásuk jeléül a Népi téren tizenöt személy, köztük a megyei, az ungvári városi, a Técsői járási és városi tanácsok képviselői éhségsztrájkot hirdettek. Késő este a képviselők úgy döntöttek, hogy a megyei tanács ülésszakát október 1-jén, kedden folytatják. Ám a tüntetők eltorlaszolták a megyei tanács székházának összes kijáratát. Több ezer ember vette körül az épületet. Egyes képviselők kimásztak az ablakon, másokat éjjel kettőig bent tartottak a tüntetők, amikoris civil ruhás rendőrök menekítették ki őket a vészkijáraton. Más képviselőket kiengedtek a tüntetők, így a magyar képviselőcsoport tagjai is szabadon távozhattak.

A következő nap, szeptember 28-án, szombaton Mihajlo Voloscsuk a rádióban bejelentette, hogy egészségügyi okok miatt benyújtotta lemondását. Vasárnap este a tüntetők körbevették az ungvári rádió és televízió épületét, ahol végül megkapták az engedélyt a megszólalásra. Időközben egyre több tüntető érkezett a megyéből Ungvárra. Az Ungvári Állami Egyetem diákjai is sztrájkba léptek, és követelték, hogy a megyei tanács oszlassa fel magát.

A második ülésnapon, október 1-jén a képviselők egyhangúlag jóváhagyták Mihajlo Voloscsuk lemondását a megyei tanács és végrehajtó bizottsága elnöki posztjáról, a megyei tanács épületén pedig felhúzták a kék-sárga nemzeti zászlót.

A megyei tanácsban megszületett a kompromisszumos határozat: képviselőtestület kéri az Ukrajnai Legfelsőbb Tanács Elnökségét, hogy 1992. április 1-jére írja ki a soron kívüli választásokat a Kárpátaljai Megyei Tanácsba. Azonban a Legfelsőbb Tanács rövidesen közölte, hogy az előrehozott választások kiírásának nincs jogi alapja. A hatályos törvények szerint a megyei tanácsi választások kiírására két esetben volt mód: a megyei tanács vagy kitöltötte mandátumát, vagy kimondta az önfeloszlatást.

Így nem jártak sikerrel a demokratikus választások megtartása érdekében tett erőfeszítések. A kárpátaljai demokratikus erők ezután arra összpontosítottak, hogy az 1991. december 1-jei népszavazás Ukrajna függetlenségéről, valamint Ukrajna államfőjének megválasztása sikeres legyen. A népszavazáson részt vevő kárpátaljaiak 92,6 százaléka az ország függetlensége mellett foglalt állást. Az egyes járásokban született eredmények között nem volt nagy a különbség: a legalacsonyabb, 88,8% a Huszti járásban, a legmagasabb, 97,1% a Nagybereznai járásban született.

Az országos népszavazás mellett, azzal egyidőben megyei népszavazást is tartottak Kárpátalja státuszáról. Az „önrendelkezés" mellett szavazott az urnákhoz járulók 78%-a: a legtöbben, 89% az alföldi, magyar többségű Beregszászi járásban, a legkevesebben, 54% a hegyvidéki Rahói járásban.

A Beregszászi járásban a járási tanács határozata értelmében a magyar autonóm körzetről is szavaztak az emberek 1991. december 1-jén. A szavazáson részvevők 81,4%-a támogatta az elképzelést.

Közép-Európa és a Baltikum posztszocialista országaitól eltérően Ukrajnában a demokratikus erőknek nem sikerült hatalomhoz jutniuk. A vezető pozíciók a korábbi gyarmatosító nómenklatúra képviselőinek kezében maradtak.

KRONOLÓGIA 1944–1991

1944. augusztus 5. Megalakult a 4. Ukrán Front, melynek feladata a Kárpátok térségében a német és a magyar hadsereggel szembeni hadviselés volt.
1944. augusztus 31. A szovjet hadsereg bevonult Bukarestbe, Románia fővárosába.
1944. szeptember 8.–október 28. Az 1. és a 4. Ukrán Front Keleti-Kárpátok elnevezésű támadó hadművelete eredményeként a szovjet katonaság ellenőrzése alá került Kárpátalja és Kelet-Szlovákia egy része.
1944. szeptember 9.–október 28. Ekkor zajlott a 4. Ukrán Front Kárpátok-Ungvári támadó hadművelete.
1944. szeptember 15. A szovjet hadsereg elfoglalta Szófiát, Bulgária fővárosát.
1944. szeptember 20. A 4. Ukrán Front Szlovákia területére lépett.
1944. szeptember 23. A 2. Ukrán Front Battonya térségében Magyarország területére lépett.
1944. szeptember 24. Az ungvári székesegyházban Dudás Miklós püspök, Madarász István kassai római katolikus püspök és Scheffler János szatmári püspök segédletével Romzsa Tódort szentelte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye főpásztorává.
1944. október 11. Horthy Miklós kormányzó megbízottai Moszkvában előzetes fegyverszüneti megállapodást írtak alá.
1944. október 9. A szovjet hadsereg elfoglalta a kárpátaljai Volócot [Volovec].
1944. október 18. A szovjet Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontjának egységei elfoglalták Rahót.
1944. október 20. A 2. Ukrán Front elfoglalta Debrecent.
1944. október 24. A szovjet csapatok elfoglalták Ökörmezőt [Volove, Mizshirja], Szolyvát, Husztot.
1944. október 25. Szovjet és román csapatok elérték a második bécsi döntés előtti határt. A Vörös Hadsereg bevonult Nagyszőlősre [Vinohradovo] és Ilosvára [Irsava]. Husztra érkezett František Nemec, a csehszlovák kormány megbízottja, és hozzálátott a polgári közigazgatás megszervezéséhez. Másnap kiáltványt intézett a régió lakosságához.
1944. október 26. A szovjet katonaság bevonult a kiürített Munkácsra, valamint Beregszászba és Nagybereznára.
1944. október 27. A szovjet katonaság bevonult Perecsenybe és Ungvárra, „a Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Kárpátontúli Ukrajna fővárosába”, amely esemény előtt Moszkvában díszsortűzzel tisztelegtek.
1944. november 3. A munkácsi színházban szovjet művészek léptek fel. A köszönetet mondó szónok kifejezte reményét, hogy a város lakossága egyesülhet „a Kárpátok túloldalán élő ukrán néppel”.

1944. november 5. Ungváron bevezették a moszkvai időszámítást. Megjelent a *Zakarpatszka Pravda [Закарпатська правда]* első száma, ami Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának, majd az Ukrajnai Kommunista Párt területi szervezetének lett a hivatalos sajtóorgánuma. Néhány nap múlva követte a *Zakarpatszkaja Ukrajina [Закарпатская Украина]* és a *Mology Zakarpattya [Молодь Закарпаття]*.

1944. november 13. A IV. Ukrán Front vezérkara parancsot adott ki, hogy három napos munkára köteles jelentkezni minden hadköteles korú magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfi. Sokan már a szolyvai gyűjtőtáborban elpusztultak.

1944. november 19. Megalakult Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja.

1944. november 26. Munkácson összeült Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa, melyen kiáltványt fogadtak el „Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről."

1944. december 5. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa levelet küldött Edvard Beneshez, amelyben az elnököt és kormányát a csehszlovák meghatalmazottak visszahívására szólítja fel. Ugyanezen a napon a Néptanács dekrétumban tette közzé, hogy minden kapcsolatot megszakít a csehszlovák kormányküldöttel. Elrendelte a csehszlovák és a magyar állami vagyon elkobzását.

1944. december 10. A szovjet hatóságok Huszton tömegtüntetést szerveztek a csehszlovák közigazgatás ellen.

1944. december 14. Létrejött Kárpátontúli Ukrajna Rendkívüli Bírósága, amelynek az volt a feladata, hogy leszámoljon „a nép ellenségeivel".

1944. december 15. A londoni csehszlovák kormány a szovjet kormányhoz fordult a kárpátaljai Néptanács lépései miatt, mire Valerij Zorin szovjet külügyminiszter-helyettes ezen a napon közölte Zdeněk Fierlingerrel, a kormány londoni követével, hogy Kárpátalja kérdése csehszlovák belügy, amelybe a szovjet szervek nem akarnak beavatkozni, mert be kívánják tartani a csehszlovák kormánnyal kötött szerződéseket.

1944. december 18. A Néptanács rendeletet hoz a rendkívüli bíróság felállításáról, amely gyorsított eljárással ítélkezik „a nép ellenségei" felett.

1945. január elején František Nemec tisztviselői karával együtt elhagyta Husztot és Kassára költözött.

1945. január 20. Moszkvában Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírta a három győztes nagyhatalom (USA, Nagy-Britannia, Szovjetunió) és Magyarország közötti fegyverszüneti egyezményt. Ezzel Magyarország elismerte a háború elvesztését.

1945. január 23. J. V. Sztálin Edvard Beneshez intézett levelében kijelentette: a szovjet kormány nem tilthatja meg Kárpát-Ukrajna népességének, hogy nemzeti akaratának kifejezést adjon.

1945. február 4–12. Jaltai konferencia. F. D. Roosevelt amerikai elnök, J. V. Sztálin, a szovjet Népbiztosok Tanácsának elnöke és W. Churchill brit miniszterelnök egyeztetett a világháború utáni békerendezésről.

1945. február 9. A Néptanács amnesztiát hirdet „Kárpátontúli Ukrajna minden állampolgára számára, akik 1944. október 26. előtt követtek el bűncselekményt".

1945. március 24. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki a „a vallás szabad megválasztásáról".

1945. április 13. A Néptanács dekrétuma alapján megalakult a határ menti rendőrség Olekszandr Tkanko ezredes parancsnokságával.

1945. április 20. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa kiadta az egyházi vagyonról szóló dekrétumot. Minden ingó és ingatlan vagyontárgy, ami addig az egyházak, mint jogi személyiségek tulajdonában volt, átment a hívek tulajdonába.

1945. április 29. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki a közoktatás reformjáról. A dekrétum a papi szemináriumok kivételével minden tanintézetet államivá nyilvánított, a pedagógusokat pedig állami alkalmazottakká nyilvánította.

1945. május 8. A német véderő képviselői Berlinben-Karlhorstban a szovjet, angol-amerikai és francia katonai vezetők jelenlétében aláírták a feltétel nélküli kapitulációt.

1945. május Ismét megjelenhetett az 1920-ban indult *Munkás Újság*, ám decemberben a *Kárpáti Igaz Szó* vette át a helyét, amely a *Zakarpatszka Pravda* tükörfordítása volt.

1945. június 26. San-Franciscóban aláírták az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) alapokmányát, mely október 24-én lépett hatályba.

1945. június 29. A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában egyezményt írt alá Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnához való csatolásáról. Az egyezményt november 22-én csehszlovák részről, november 27-én szovjet részről ratifikálták.

1945. július 11. Egy moszkvai börtönben meghalt Avgusztin Volosin, aki 1938. október 26. és 1939. március 15. között Kárpáti Ukrajna miniszterelnöke volt. Az első kárpátaljaiként 2002-ben megkapta az Ukrajna Hőse címet.

1945. július 17.–augusztus 2. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió állam-, illetve kormányfőinek potsdami tanácskozása – a teheráni és a jaltai konferencia nyomán – kidolgozta a második világháború utáni európai és nemzetközi politikai és jogrendet.

1945. július 19. Létrejött az állami Kárpátontúli Ukrán Egyetem (Ungvári Állami Egyetem).

1945. szeptember 2. Japán feltétel nélkül megadta magát. Ezzel véget ért a második világháború.

1945. szeptember 30. Lezárták a határt Csehszlovákia irányába, amely eddig a napig átjárható volt.

1945. december 2. Megindult a *Vörös Zászló* című beregszászi lap, amelyet később követtek az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi helyi lapok magyar fordításai.

1945. december 30. XII. Pius pápa áldásával Romzsa Tódor görög katolikus püspökké szentelte Hira Sándort.

1946. január 15. A Szovjetunió belügyminisztériuma elrendelte a kárpátaljai német nemzetiségű lakosság tömeges deportálását.

1946. január 22. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátontúli terület megalakításáról az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékében.

1946. január 24. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében a Kárpátontúli területen az Ukrán SZSZK törvényei léptek életbe.

1946. február 10. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába. Kárpátaljai képviselők: Iván Turjanica, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkára, a megyei végrehajtó bizottság elnöke, Iván Vas, a megyei pártbizottság másod titkára, Vaszil Ruszin, a megyei bíróság elnöke, valamint a volovei [ökörmezői] Hanna Petriscse, a nőmozgalom aktivistája.

1946. március 8–10. A szovjet karhatalmi szervek által szervezett lembergi egyházi nagygyűlésen jóváhagyták a breszti uniót semmisnek nyilvánító és az Ukrán Görög Katolikus Egyházat az Orosz Pravoszláv Egyházba beolvasztó határozatot.

1946. május 23. A *Kárpáti Igaz Szó* idézte az ügyész vádbeszédét: Bródy András, Demkó Mihály és Kricsfalussy-Hrabár András, a magyar parlament képviselői „történelmi gaztett ocsmányabb hordozói [...] hadd haljanak meg most a nép és a bíróság akaratából, ocsmány árulókhoz illő szégyenteljes halállal."

1946. május 25. Ungváron halálra ítélték, majd november 7-én kivégezték Bródy Andrást, Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) első miniszterelnökét. 1991-ben rehabilitálták.

1946. augusztus 21. A népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának határozata értelmében megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása.

1946. október 22. Kárpátaljára érkezett Nesztor püspök azzal a feladattal, hogy felgyorsítsa a görög katolikus egyház felszámolását. Alekszij moszkvai pátriárka Ungvári-Munkácsi megyéspüspökké nevezte ki.

1947. február 9. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába.

1947. február 10. Magyarország, Finnország, Bulgária, Olaszország és Románia Párizsban aláírta a második világháborút lezáró békeszerződéseket. Magyarország számára a béke egyik cikkelye azonban kimondta: „a Szovjetuniónak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erők tartására, amelyre szüksége lenne ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa."

1947. szeptember 13. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége ratifikálta a Magyarországgal, Finnországgal, Bulgáriával, Olaszországgal és Romániával Párizsban, 1947. február 10-én aláírt békeszerződéseket.

1947. november 1. Romzsa Tódor görög katolikus püspök gyilkosság áldozata lett a munkácsi kórházban. 2001. június 27-én az Ukrajnába látogató II. János Pál pápa boldoggá avatta.

1947. november 13. Az Ukrán SZSZK-t az ENSZ Biztonsági Tanácsának tagjává választották az 1949. december 31-ig terjedő időszakra.

1947. december 21. Választások az Ukrán SZSZK helyi tanácsaiba.

1948. február 18. Aláírják a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.

1948. október 1. Átadták, Európa legnagyobb kapacitású gázvezetékét a Dasava–Kijev vonalon. Ezzel kezdetét vette az ukrajnai települések bekötése a gázhálózatba.

1949. január 20. Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió Moszkvában megalakítja a Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsát (KGST).

1949. február 18. Betiltották Kárpátalján a görög katolikus hitvallást.

1949. november 28. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége rendeletben megtiltotta, hogy a kényszer-kitelepítettek visszatérjenek szülőföldjükre.

1950. április 6. A Szovjetunió minisztertanácsának határozata megváltoztatta az 1944 és 1949 között deportált személyekre vonatkozó szabályozást: addig minden deportált konkrétan meghatározott ideig nem térhetett vissza otthonába, ettől kezdve viszont a deportálás „örökös időkre" szólt.

1950. március 12. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.

1950. október 7–8. A kanadai Torontóban megtartották a Kárpáti Szicstagok Testvériségének kongresszusát, melyen állást foglaltak Ukrajna területi egysége és függetlensége mellett.

1951. február 10. Az Ungvári Állami Egyetemen megtartották az intézmény történetében az első államvizsgákat. Hatvan kárpátaljai kapott felsőfokú végzettségről diplomát, amit immár szülőföldjükön szerezhettek meg.

1951. július 2. A moszkvai *Pravda* szerkesztőségi cikket közölt *Ideológiai elferdítések az irodalomban* címmel, amelyben elsősorban az ukrán alkotókat támadta, különösen Volodimir Szoszjurát a *Любить Україну* [Szeressétek Ukrajnát] című költeményéért.

1951. november 6. Kijevben átadták az első ukrajnai televíziós központot.

1952. február 18–24. Kijevben megrendezték a magyar filmek fesztiválját.

1952. május 9. Az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága elfogadta „az Ukrán SZSZK nyugati megyéiben működő ukrán-burzsoá bandák maradványainak felszámolásáról" szóló határozatot.

1952. október 5–14. Moszkvában a kommunista párt XIX. kongresszusán az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt nevet a Szovjetunió Kommunista Pártja névre változtatták.

1953. március 5. Meghalt J. V. Sztálin, a Szovjetunió minisztertanácsának elnöke, az SZKP Központi Bizottságának első titkára.

1953. március 27. A Szovjetunióban amnesztiában részesítették mindazokat, akiket öt évnél rövidebb időre ítéltek el.

1953. május 18–24. Kijevben megrendezték a magyar filmek fesztiválját.

1953. szeptember 3–7. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plénumán az SZKP KB első titkárává választották Nyikita Hruscsovot.

1954. augusztus 16. A Szabad Európa Rádió először sugárzott ukrán nyelvű adást.

1954. november 10. Az SZKP Központi Bizottsága határozatban foglalkozott „a tudományos ateista propaganda" hiányosságaival.

1954. január 18. Ukrajna-szerte méltatták Ukrajna és Oroszország „újraegyesítésének" 300. évfordulóját.

1954. február 19. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége az addig Oroszországhoz tartozó Krím félszigetet Ukrajnához csatolta.

1954. március 14. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.

1954. május 12. Az Ukrán SZSZK az UNESCO és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tagja lett.

1955. május 11–14. Varsóban Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és a Szovjetunió barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írnak alá. Ezzel létrejön a Varsói Szerződés, a szocialista országok közös katonai szervezete.

1954. július 9. Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa határozatot hozott a koedukált oktatás bevezetéséről az Ukrán SZSZK területén. Az 1953/1954-es tanévtől minden megyeközpontban és nagy iparvárosban koedukálttá vált az oktatás.

1954. augusztus 2. Ungváron megnyitotta kapuit az első kárpátaljai esti zeneiskola.

1955. február 27. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába és a helyi tanácsokba.

1955. április 4. A szovjet, magyar és csehszlovák hármas határon fekvő Csapra érkezett a magyarországi fiatalok küldöttsége, akik Magyarországnak a német megszállás alóli felszabadítása 10. évfordulója alkalmából hozták magukkal a barátság stafétát a Szovjetunióba.

1955. április 11. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága határozatot hozott az állambiztonsági szolgálat [KGB] tevékenységének javításáról az Ukrán SZSZK nyugati megyéiben. Fő feladatuk a külföldi kémtevékenység és a külföldi nacionalista központok tevékenysége elleni fellépés szigorítása lett.

1955 szeptember. Amnesztiában részesültek azok a szovjet állampolgárok, akik a második világháborúban együttműködtek a németekkel. Korábban őket „az ellenséggel való kollaborálásért" Szibériába száműzték.

1955. november 4. Az KSZP KB és a Szovjetunió minisztertanácsa határozatban foglalkozott azzal, hogy fel kell hagyni a megalomániával „a tervezésben és az építkezésben".

1955. december 13. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott „a kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról".

1955. december 19. Kijevben megnyílt a hagyományos magyar filmfesztivál.

1956. február 3. Az Ukrán SZSZK Kulturális Minisztériuma zároltatta a múzeumoknak azokat a kiállítási tárgyait és dokumentumait, melyek „szovjetellenes ellenforradalmi szervezetekkel kapcsolatosak, valamint a forradalom előtti Oroszország, nemesi Lengyelország, Ausztria-Magyarország egyes burzsoá-nacionalista személyiségeinek portréit".

1956. február 14–25. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, melyen zárt ülésen tárgyaltak a sztálini személyi kultusz következményeiről.

1956. február 15. Kárpátalján átadták a Talabor-Nagyág (Tereblja-Rika) vízerőművet.

1956. június 6. A Szovjetunió Minisztertanácsa határozatot hozott „a középiskolákban, a szakközépiskolákban és a felsőoktatásban fizetendő tandíj megszűntetéséről".

1956. június 30. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága határozatot hozott a személyi kultusz következményeinek felszámolásáról.

1956 szeptember. A Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma minden felsőoktatási intézményben kötelezővé tette három új tantárgy oktatását: A Szovjetunió Kommunista Pártjának története, Politikai közgazdaságtan, Dialektikus és történelmi materializmus.

1956 augusztus. Lemberg, Sztanyiszlav (Ivano-Frankivszk), Drohobics, Ternopil, Csernyivci és Kárpátalja megyékben állami bizottságok foglalkoztak „a görög katolikus eszmék végleges felszámolásával".

1956. október 5. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa rendeletet hozott a vándorcigányok munkára fogásáról.

1956. október 23. A budapesti egyetemisták békés tüntetése fegyveres felkelésbe csap át. Kezdetét veszi a forradalom és szabadságharc.

1956. október 29. A szovjet csapatok megkezdik kivonulásukat Budapestről.

1956. november 30. Jaltában vendégszerepelt a Martiny Lajos által vezetett magyar dzsessz kvintett.

1956. november 1. Nagy Imre kormánya deklarálja Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből.

1956. november 3. Ungváron magyar szerkesztőkkel korrigáltatták nyelvhelyességi szempontból Kádár János másnapi, szolnoki beszédét, amit oroszból fordítottak.
1956. november 4. A szovjet csapatok megtámadják Budapestet.
1956. november 11. Magyarországon véget ér a fegyveres ellenállás. Másnap felmentik Nagy Imre kormányát (a miniszterelnököt később társaival együtt kivégzik) és megalakul Kádár János kormánya.
1956 vége A magyarországi forradalmi eseményekkel szimpatizáló csoportok alakultak Kárpátalján. A résztvevők közül többeket később börtönbüntetésre ítéltek.
1957. szeptember 11. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének rendelete értelmében élő személyekről tilos bármit (közterületet, vállalatot, kolhozt stb.) elnevezni, s meg kell változtatni minden olyan intézménynek a nevét, amelyik élő ember nevét viseli.
1957. szeptember 17. Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottsága vezetőségének határozatában szereplő adatok szerint a megyében 710 templom, imaház, kolostor működött, valamint 202 pravoszláv pap, 57 szerzetes, 314 apáca, 32 római katolikus pap, 64 református lelkész, 26 hetednapi adventista vezető tevékenykedett. Szekták: Jehova tanúi, pünkösdisták stb.
1958. január 8. A Szovjetunió egyezményt ír alá Csehszlovákiával „Kárpátontúli Ukrajnának az Ukrán SZSZK-val való újraegyesítéséből" eredő vagyoni és pénzügyi kérdések végleges rendezéséről.
1958. február 26. Megjelent a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátaljának Lenin-rendjellel való kitüntetéséről, az indoklás szerint „a gabonafélék, a szőlő, a gyümölcsfélék, a tej, a hús, a gyapjú és egyéb mezőgazdasági termékek előállításában és készletezésében elért sikerekért".
1958. október 13. Moszkvai vasutasok kezdeményezésére kezdetét vette a „tanuljunk meg kommunista módra dolgozni és élni" mozgalom.
1958. december 24. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának ülésszaka törvényt fogadott el „az iskolának a való élethez való kötődése erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről". A Szovjetuniót alkotó szövetségi köztársaságok nyelvének oktatásáról a döntést az adott köztársaság parlamentjének hatáskörébe utalták.
1959. január 15–22. Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 920.173 fő.
1959. március 1. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába.
1959. március 26. Kijevben megnyílt a hagyományos magyar filmfesztivál.
1959. augusztus 12. A Szovjetunió minisztertanácsának határozata lehetővé tette, hogy a munkások és az alkalmazottak tartós fogyasztási cikkeket részletre vásárolhassanak meg.
1959. augusztus 27. A Szovjetunió minisztertanácsa határozatott fogadott el azzal kapcsolatban, hogy a középiskolák végzőseit kitüntetik: arany éremmel azokat, akik kitűnőre érettségiztek, illetve ezüst éremmel azokat, akiknek a bizonyítványában csak egy négyes érdemjegy van.
1959. december 10. Kijevben kezdetét vette a Magyar Kultúra Napjai rendezvénysorozat.
1960. január 20–29. Magyarországon megrendezték az Ukrán Kultúra Napjait.
1960. február 2. Ukrajnában üzembe helyezték az első ipari atomreaktort.
1960. március 29. A szovjet–magyar határ két oldalán, a Borzsova folyó völgyében beültették a 160 hektárosra tervezett Barátság Gyümölcsöskert 10 hektárját V. I. Lenin születésének 90. és Magyarország felszabadításának 15. évfordulója tiszteletére.

1960. május 7. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnökévé választották Leonyid Brezsnyevet.

1960. október 13. Befejeződött a Barátság Kőolajvezeték Brodi–Ungvár szakaszának építése.

1960. november 6. Kijevben megnyílt az első ukrajnai metró.

1961. január 3–18. Lemberg, Sztanyiszlav (Ivano-Frankivszk), Ternopil, Csernyivci és Kárpátalja megyékben állami bizottságok vizsgálták „a pravoszlávosítási folyamat" következményeit.

1961. március 5. Az Ukrán SZSZK-ban helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi, községi) tanácsi választásokat tartottak.

1961. október 17–31. Az SZKP XXII. kongresszusa határozatot hozott arról, hogy Joszif Sztálin koporsóját eltávolítják a Vörös téri mauzóleumból.

1961. november 9. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének rendeletére az ukrajnai Sztálin megye nevét Donyeck megyére, Sztálin város nevét Donyeckre változtatták.

1962. január 14. Átadták a nemzetközi Barátság Kőolajvezetéket.

1962. március 18. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.

1962. április 17. Ukrajna tagja lett az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának.

1962. október 11.–december 8. Megtartották a II. vatikáni zsinat első ülésszakát. Megfogalmazást nyert többek között, hogy a lelkiismeret szabadsága ellen való cselekedet a görög katolikusságnak az ortodox egyházba integrálása, többek között Ukrajnában 1946–1948 között.

1962. december 26. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának határozata értelmében az addigi tizennégy helyett hét gazdasági övezetet alakítottak ki: donyecki, kijevi, lembergi, podóliai, Dnyeper-melléki, harkovi, fekete-tengeri. Kárpátalja a lembergi övezethez tartozik.

1963. február 11–15. Az Ukrán Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Kijevi Tarasz Sevcsenko Egyetem által szervezett nyelvészeti konferencia résztvevői azzal a kéréssel fordultak a köztársaság vezetéséhez, hogy az ukrán nyelvet ismerjék el államnyelvnek.

1963. március 3. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába.

1963. augusztus 6. Az Ungvári Állami Egyetem Filológiai Karán megnyílt a magyar nyelv és irodalom szak.

1963. szeptember 28.–október 3. Ungváron rendezték meg a X. országos finnugor kongresszust.

1964. július 15. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa törvényt fogadott el „a kolhoztagok nyugdíjáról és segélyezéséről". A lakosság „életszínvonalának javítása" érdekében az állam bevezeti a kolhoztagok számára az „öregségi nyugdíjat". A kolhozban dolgozó nők – hasonlóan a gyárakban és hivatalokban dolgozó asszonyokhoz – immár jogosulttá váltak gyermekgondozási segélyre a gyermekszülési szabadság időszakára. A szülési szabadság 56 naptári nap a gyermek születése előtt és 56 naptári nap a gyermek születése után.

1964. október 14. Ny. Sz. Hruscsovot elmozdítják az SZKP KB első titkári posztjáról és a Szovjetunió Minisztertanácsának éléről.

1965. március 14. Az Ukrán SZSZK-ban helyi (megyei, járási, városi, Nagyközségi és községi) tanácsi választásokat tartottak.

1965. augusztus 13. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége határozatot fogadott el a Kárpátalján folyó kulturális-oktatási tevékenységről. E szerint javítani kell a klubok, kultúrpaloták, könyvtárak, múzeumok munkáját, „nagyobb figyelmet kell fordítani a dolgozóknak a Szovjetunió és a szocialista országok népei közti megbonthatatlan barátság szellemében való nevelésére".

1965. szeptember 4. Szerhij Paradzsanov *Тіні забутих предків* [Elfelejtett ősök árnyai] című filmjének kijevi bemutatója után tiltakozó megmozdulás kezdődik a politikai üldöztetések ellen. Az ellenzéki ukrán értelmiség, a disszidens mozgalom számos tagját letartóztatják.

1965. december Iván Dzjuba irodalomkritikus tollából napvilágot látott az *Інтернаціоналізм чи русифікація?* [Internacionalizmus vagy oroszosítás?] című szamizdat.

1966. március 29. Az SZKP XXIII. kongresszusán az SZKP Központi Bizottságának főtitkárává választották Leonyid Brezsnyevet.

1966. május 11. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának Elnöksége határozatban foglalkozott azzal, hogy a köztársaságban „a nacionalista elemek aktivizálták tevékenységüket".

1966. június 12. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.

1966. szeptember 5. Az Ukrán SZSZK-ban kezdetét vette a Magyar Kultúra Napjai rendezvénysorozat.

1966. szeptember 9. Budapesten aláírják az új szovjet–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést.

1966. december 8. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének határozatával változott a járási szintű közigazgatás. Kárpátalján új járás a Nagybereznai és a Volóci.

1967. március 1. Zaporizsjéban a Kommunár Gyár megkezdte a szovjet időszak legolcsóbb és legnépszerűbb négykerekűjének, a Zaporozsec-966 gépkocsik sorozatgyártását.

1967. március 8. Önálló magyar napilappá vált az addig ukránból fordított *Kárpáti Igaz Szó*, az egyetlen magyar nyelvű megyei napilap.

1967. március 12. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába és a helyi tanácsokba.

1967. április – október. A kanadai Montrealban megrendezték az Expo '67 kiállítást, melyen a kárpátaljai Iván Csusza és Vaszil Sorban nyerte a favágóversenyt.

1967. június 29. Átadták a Testvériség szovjet–csehszlovák gázvezetéket.

1968. március 18., április 29., május 14., június 6., június 10., június 11. A szovjet–csehszlovák határon nem hivatalosan találkozott egymással Jurij Ilnickij, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára és Jan Koscelanský, a Csehszlovákiai Kommunista Párt kelet-szlovákiai regionális pártbizottságának első titkára, hogy megvitassák a csehszlovákiai eseményeket.

1968. május 18. Jurij Andropov, a szovjet állambiztonsági bizottság (KGB) vezetője az SZKP KB-hoz címzett levelében nacionalista, szovjetgyalázó műnek titulálta Olesz Honcsar *Собор* [Székesegyház] című regényét.

1968. június 3.–június 10. Csehszlovákiában megrendezték az Ukrán Kultúra Napjait.

1968. augusztus 20–21. A Varsói Szerződés tagállamainak hadseregei megszállják Csehszlovákiát.

1968. szeptember 11., november 7. A szovjet–csehszlovák határon találkozott egymással Jurij Ilnickij, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára és Jarolím Heteš, a Csehszlovákiai Kommunista Párt kelet-szlovákiai regionális pártbizottságának titkára. A csehszlovákiai belpolitikai eseményeket vitatták meg.

1969. január 28. A szovjet–csehszlovák határon a szovjet állambiztonsági szolgálat (KGB) kárpátaljai megyei bizottságának, valamint a Csehszlovák Nemzetbiztonsági Testület Kelet-Szlovákiai Igazgatóságának munkatársai találkoztak egymással és a csehszlovákiai helyzetet vitatták meg.

1969. február 11. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága foglalkozott a „csehszlovákiai események" miatti rossz ukrajnai hangulattal.

1969. március 16. Az Ukrán SZSZK-ban helyhatósági választásokat tartottak.

1969. április 16. Kijevben megnyílt a Magyar Népköztársaság főkonzulátusa.

1969. június 14. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.

1969. június 23. Hivatalos látogatást tett Kijevben Rapai Gyula moszkvai magyar nagykövet.

1969. szeptember 18. Az Ukrajnai Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol) Központi Bizottságának titkársága határozata „komoly politikai hibának" nevezte Iván Csendej *Березневий сніг* [Márciusi hó] című művének megjelentetését.

1970. január 15–22. Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 1.057.521 fő.

1970. június 14. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.

1970. október 8. Átadták a Barátság Kőolajvezeték második vonalát.

1971. június 2. A Moszkva megyei Zagorszkban 1945 óta első ízben ült össze az Orosz Pravoszláv Egyház püspökeinek szinódusa, melyen jóváhagyták a breszti és az ungvári görög katolikus unió megsemmisítését kimondó 1946-os, illetve 1949-es határozatokat.

1972. január 12. Ukrajnában „szovjetellenes tevékenység" vádjával számos értelmiségit (közte Jevhen Szversztyukot, Iván Szvitlicsnijt, Vjacseszlav Csornovilt és másokat) tartóztattak le. A disszidens mozgalom tagjait 3-tól 10 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.

1972. szeptember. A Barátság Kőolajvezetéken megnyitották a csapot Magyarország irányában.

1973 január. Az Ukrán SZSZK Hírközlési Minisztériuma által felállított szakértői csoport megalkotta a Kijanka elnevezésű mozgó telefonközpontot, amely a célterületeken, a kolhozokban, a szovhozokban és az építkezéseken 50–200 számos operatív vonalat volt képes befogadni.

1973. május 26.–június 3. Kijevben megrendezték a Szovjetunió népeinek barátságát hirdető első országos fesztivált, a Kijevi tavaszt.

1973 május. Első ízben indult közvetlen repülőjárat a Moszkva – Kijev – Párizs – Montreal vonalon (közel hatezer kilométer).

1974. január 2. Lembergben az ukrajnai könyvnyomtatás kezdetének 400. évfordulóját ünnepelték.

1974 december. Krivij Rihben üzembe helyezték a világ legnagyobb vaskohóját.

1975. június 15. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába, valamint a helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsokba.

1975 december. Befejeződött a legnagyobb ukrajnai vízgazdálkodási létesítmény, az Északi-Krími csatorna első szakaszának építése.
1976. november 9. Kijevben Mikola Rudenko elnökletével megalakult a Helsinki Egyezmény Végrehajtását Elősegítő Ukrán Társadalmi Csoport (1988-tól Ukrán Helsinki Bizottság).
1977. április 9. A kelet-szlovákiai Eperjesen [Prešov] kárpátaljai festőművészek alkotásaiból nyílt kiállítás. Bemutatták többek között Erdélyi Béla, Boksay József, Boreczki Béla, Dobos Endre, Kassay Antal, Koczka András, Kontratovics Ernő és mások műveit.
1977. május 18. Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa határozatott hozott a kamenyecpodolszki emlékpark létrehozásáról.
1977. június 12. Közétették a Szovjetunió himnuszát, melyet a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége hagyott jóvá 1977. május 27-én. Szövegíró Szergej Mihalkov és Gabriel El-Regisztan, zeneszerző Alekszandr Alekszandrov.
1977. október 7. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elfogadta az ország Alkotmányát.
1977. október 12. Odesszában megkezdődött a Szovjetunió és Magyarország felsőoktatási rektorainak második konferenciája, melynek fő témája az oktatás minőségének javítása volt. Az időszakban harminckét szovjet és huszonkét magyar felsőoktatási intézmény között volt érvényben együttműködési megállapodás.
1978. február 5. A Kárpátaljai Ukrán Zenés-Drámai Színház *A Zsmenyak család* című előadással vendégszerepelt Románia több városában.
1978. március 22. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége rendeletben hagyta jóvá az Ukrán SZSZK himnuszát. Szövegíró Pavlo Ticsina és Mikola Bazsan, a zeneszerzők csoportját Anton Lebedinec vezette.
1978. április 19–20. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa rendkívüli ülésén elfogadta az Ukrán SZSZK új Alkotmányát.
1978. augusztus 3. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében az Ukrán SZSZK-ban 49-en kapták meg a Hős Anya címet. Ezzel az elismeréssel méltatták a Szovjetunióban azokat az édesanyákat, aki tíz vagy több gyereket szültek, illetve neveltek fel.
1978. szeptember 29. Átadták a Vinnica–Albertirsa közötti, 1.300 kilométer hosszúságú magasfeszültségű vezetéket.
1979. január 17–24. Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 1.155.759 fő.
1979. március 4. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.
1979. május 22. A Magyar Népköztársaság kijevi főkonzulátusán Ady Endre emlékérmet adtak át Mikola Bazsannak, Dmitro Pavlicskónak, Borisz Olijniknek, Iván Dracsnak, Koszty Droknak.
1979. december A szovjet katonaság bevonult Afganisztánba.
1980. december 2. Idő előtt nyugdíjazták Jurij Ilnickijt, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkárát, aki a szovjet időszakban a leghosszabb ideig – 18 évig állt a megye élén.
1981. május 9. Kijevben megnyílt a Nagy Honvédő Háború (1941–1945) múzeuma.
1982. május 28. Ukrajna-szerte ünnepélyes keretek között méltatták Kijev alapításának 1500. évfordulóját.
1982. november 10. Meghalt L. I. Brezsnyev.
1982. november 12. Az SZKP KB főtitkárává Jurij Andropovot választották meg.

1983. július 25. Befejeződött a 4.451 km hosszúságú Urengoj–Pomari–Ungvár interkontinentális gázvezeték építése.

1984. február 9. Meghalt Jurij Andropov, az SZKP KB főtitkára, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.

1984. február 13. Az SZKP KB főtitkárává választották Konsztantyin Csernyenkót.

1985. március 10. Meghalt Konsztantyin Csernyenko, az SZKP KB főtitkára, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.

1985. március 11. Az SZKP KB soron kívüli plénumán Mihail Gorbacsovot választották főtitkárrá. Kezdetét vette a peresztrojka ('átalakítás') és a glasznoszty ('nyíltság') időszaka.

1985. május 7. Az SZKP Központi Bizottsága harcot hirdetett az iszákosság és az alkoholizmus ellen.

1985. augusztus 1. Moszkvában magyar–szovjet egyezményt írtak alá az egyszerűsített határátlépésről.

1985. szeptember 4. A börtönben meghalt Vaszil Sztusz ismert ukrán költő és jogvédő.

1986. április 26. Robbanás következett be a Kijev melletti Csernobili Atomerőműben.

1986. május 14. Mihail Gorbacsov először beszélt nyilvánosan a csernobili katasztrófáról.

1987. január 27–28. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plénuma megvitatta „a párt átalakításának és káderpolitikájának" kérdését. Mihail Gorbacsov, az SZKP KB főtitkára fogalmazta meg a legfontosabb teendőket: az ország szociális-gazdasági fejlődésének felgyorsítása (uszkorenyije), az átalakítás (peresztrojka) politikai stratégiájának valóra váltása, a szocialista demokrácia kiépítése, a nyíltság (glasznoszty), a bírálat és önbírálat elfogadtatása.

1987. június 21. Választások az Ukrán SZSZK helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsaiba.

1987. november 2. A Nagy Október 70. évfordulójának szentelt ünnepi ülésen Mihail Gorbacsov *Október és átalakítás [peresztrojka]: a forradalom folytatódik* címmel tartott előadást.

1988. május 15. Megkezdődött a szovjet csapatok kivonása Afganisztánból.

1988. május 26. Elfogadták a Szovjetunió törvényét a szövetkezetekről.

1988 június – augusztus Országszerte méltatták, hogy a Kijevi Rusz 1000 éve vette fel a kereszténységet.

1988. június 28. Moszkvában az SZKP XIX. országos konferenciáján a társadalom átalakításának és demokratizálásának kérdéseivel foglalkoztak. Döntöttek arról, hogy megszűnik a pártszervek ellenőrzése a végrehajtó hatalmat gyakorló tanácsi szervek felett.

1988. október 1. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke Mihail Gorbacsov lett.

1988. november 29.–december 1. Moszkvában a Legfelsőbb Tanács soron kívüli ülésszakán módosították a szovjet alkotmányt és a népképviselők megválasztásáról szóló törvényt, azaz törvényerőre emelték a XIX. pártkonferencián elfogadott új politikai irányelveket.

1988. december 7. Mihail Gorbacsov bejelenti az ENSZ közgyűlésén, hogy csökkentik a Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban állomásozó szovjet csapatok létszámát.

1989. január 1. Beregszászban, az egykori Oroszlán Szálló falán felavatják Petőfi Sándor emléktábláját, mely a szovjet időszak első magyar kulturális emlékjele Kárpátalján.
1989. február 11. Kijevben megalakult a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság.
1989. február 15. Befejeződött a szovjet csapatok kivonása Afganisztánból.
1989. február 26. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Elnökévé Fodó Sándor ungvári egyetemi tanárt választják.
1989. március 1. A szovjet–magyar határon megnyíltak az első olyan határátkelők, amelyek a kishatárforgalmat biztosítják.
1989. március 15. 1944 óta első ízben ünnepelte szabadon az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc évfordulóját a kárpátaljai magyarság.
1989. március 26. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába. Első ízben volt mód arra, hogy a szavazók több jelölt közül válasszanak.
1989. március Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 1.245.618 fő.
1989. április 22. Megkezdődik a szovjet csapatok részleges kivonása Magyarországról.
1989. július 16. Tiszaújlak határában felavatták a Rákóczi-szabadságharc első győztes csatájának színhelyén újjáépített turulmadaras emlékművet, amelynek eredetijét 1945-ben lerombolták. Ettől kezdve minden évben megtartják a Turul-ünnepséget, a kárpátaljai magyarság találkozóját.
1989. szeptember 6. Vitára bocsátották az Ukrán SZSZK gazdasági függetlenségének alapvető elveiről szóló tervezetet.
1989. szeptember 8–10. Kijevben megalakult Ukrajna Népi Mozgalma [РУХ], mely célul tűzte ki a társadalom radikális átalakítását.
1989. szeptember 19–20. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plénuma jóváhagyta az SZKP platformját „A párt nemzetiségi politikája a jelenben” címmel.
1989. október 27–28. Kijevben az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának soros ülésén jóváhagyták az Ukrán SZSZK nyelvtörvényét, amely a köztársaság területén államnyelvvé tette az ukrán nyelvet.
1989. november 10. Ungváron megnyílt a Szovjet Hungarológiai Központ.
1989. november 25–26. Első ízben emlékeznek meg nyíltan Kárpátalján az 1944-es szovjet megtorlás kárpátaljai áldozatairól.
1989. november 27. Elfogadták a Szovjetunió törvényét „A Lett SZSZK, a Litván SZSZK és az Észt SZSZK gazdasági függetlenségéről”.
1989. december 13. Kijevben hatályon kívül helyezték a görög katolikus egyházat betiltó 1949-es rendeletet.
1989. december 4. A Szovjetunió elítélte az 1968-as csehszlovákiai bevonulást.
1990. január 26. Ismét legálissá vált az Ukrán Görög Katolikus Egyház.
1990. február 27. Moszkvában törvényt fogadtak el az elnöki (államfői) tisztség bevezetéséről a Szovjetunióban; módosították az 1977-es alkotmányt.
1990. március 4. Ukrajnában megtartották az első demokratikus választásokat a helyi tanácsokba.
1990. március 6. Moszkvában elfogadták a magántulajdonról szóló törvényt.
1990. március 10. Moszkvában kormányközi megállapodást írtak alá a szovjet csapatok teljes kivonásáról Magyarország területéről.

1990. március 12–15. A Szovjetunió népképviselőinek kongresszusa a Szovjetunió első elnökévé választotta meg Mihail Gorbacsovot. Ismét módosították a szovjet Alkotmányt, megnyitva az utat a többpártrendszer előtt.

1990. március 18. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába. Első ízben volt mód arra, hogy a szavazók több jelölt közül válasszanak. A képviselői helyek negyedét Ukrajna Népi Mozgalmának jelöltjei szerezték meg.

1990. június 11. Az ukrán köztársaságban a „moszkvai időről" áttértek a „kijevi időre"

1990. június 12. Moszkvában elfogadták az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság állami függetlenségéről szóló nyilatkozatot.

1990. június 20. Kijevben megsemmisítették az UKP KB által az 1940-es évek végén – 1950-es évek elején hozott, az ukrán irodalom, művészet, történettudomány fejlődését hátrányosan érintő határozatokat.

1990. július 16. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanács elfogadta az Ukrajna állami függetlenségéről szóló nyilatkozatot.

1990. augusztus 24. Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko külügyminiszterek Budapesten közös nyilatkozatot írtak alá. „Mindkét ország népei közeledésében fontos szerepet hivatottak játszani a két ország területén élő nemzetiségi csoportok."

1990. szeptember 27. Kijevbe érkezett Göncz Árpád magyar köztársasági elnök, ahonnan Leonyid Kravcsuk, az USZSZK Legfelső Tanácsának elnöke kíséretében Ungvárra is ellátogatott. Göncz és Kravcsuk látogatásának egyik legfontosabb mozzanata Petőfi Sándor ungvári szobrának leleplezése volt.

1990. október 2–17. Kijevben a diákok éhségsztrájkkal adtak nyomatékot politikai követeléseiknek, többek között az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa elnökének lemondását követelték.

1990. október 24. Kijevben az ukrán Legfelsőbb Tanács megsemmisítette az Ukrán SZSZK Alkotmányának 6. cikkelyét, amely a kommunista párt vezető szerepét mondta ki. A 71. cikkely kimondta, hogy a köztársaság területén az Ukrán SZSZK törvényei az elsődlegesek.

1991. február 12. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa határozatot fogadott el arról, hogy a továbbiakban is elismeri a Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot.

1991. április 23. Elfogadták Ukrajna törvényét a lelkiismereti szabadságról és az egyházakról.

1991. március 17. Országos referendumot tartottak a Szovjetunió egysége megőrzésének kérdésében. A lakosság többsége a szövetség fennmaradása mellett adta le voksát. Kárpátalján az ukrajnai átlagnál kevesebben mondtak igent az unióra (62%).

1991. április 1. Megszűnt a Varsói Szerződés katonai szervezete.

1991. május 31. Leonyid Kravcsuk, az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsának elnöke és Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke Budapesten nyilatkozatot írt alá az USZSZK és Magyarország kapcsolatainak alapjairól. A két fél vállalta, hogy: „Megteremtik a feltételeket ahhoz, hogy mielőbb megkezdhesse tevékenységét a magyar konzuli intézmény az USZSZK-ban és az ukrajnai konzuli képviselet az MK-ban." Ugyanekkor került aláírásra az Ukrán SZSZK és a Magyar Köztársaság Közös Nyilatkozata a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról.

1991. június 19. Befejeződik a szovjet csapatok kivonása Magyarországról.

1991. június 28. Budapesti ülésükön a tagállamok feloszlatták a Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsát (KGST), a közép-európai szocialista országok gazdasági együttműködési szervezetét.
1991. július 1. Megszűnt a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete.
1991. augusztus 1. A Szovjetunióban egyes termékekre bevezették a jegyrendszert.
1991. augusztus 8. Hivatalos úton a Szovjetunióban járt Jeszenszky Géza, Magyarország külügyminisztere. Lembergben és Kárpátalján találkozott a helyi magyarság képviselőivel.
1991. augusztus 10. Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter megnyitja a Magyar Köztársaság kijevi főkonzulátusának ungvári képviseletét.
1991. augusztus 18. A késő esti órákban Moszkvában rendkívüli bizottság vette át a hatalmat. Mihail Gorbacsov szovjet elnököt a Krímen tartották fogva. Moszkvában rendkívüli állapotot vezettek be, a hadsereget az utcára vezényelték.
1991. augusztus 19. Leonyid Kravcsuk, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöke az ukrán televízióban a nyugalom megőrzésére szólított fel, kijelentve, hogy Ukrajnában nem érvényes a rendkívüli állapot.
1991. augusztus 21. Moszkvában Borisz Jelcin orosz elnök bejelentette a puccs meghiúsulását. A katonaságot visszarendelték a laktanyákba.
1991. augusztus 24. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadta Ukrajna állami függetlenségéről szóló törvényt.
1991. augusztus 30. Ukrajna Legfelsőbb Tanács betiltotta az Ukrajnai Kommunista Párt tevékenységét.
1991. december 1. Ukrajna független állammá vált.

IRODALOM

A beregszászi magyar gimnázium története. Felelős szerkesztő: Juhász Gyula Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990. 300 p.

Balla D. Károly (összeáll.) *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája.* Budapest–Ungvár, 1992. 214 p.

Balla D. Károly *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia.* Ungvár–Budapest, 1993, Galéria. 172 p.

Balla D. Károly (szerk.) *A Lendület évei.* Ungvár–Budapest, 1994, Galéria–Écriture. 51 p.

Balla László *Szegény ember vízzel főz. Életem a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947–1987.* Ungvár, 2002, PoliPrint. 264 p.

Balla László „A Forrás-ügy műhelytitkaiból." *Hatodik Síp*, 1998, 2. sz.

Balla László *Erdélyi Béla és kortársai: Kárpátalja képzőművészeinek három nemzedéke.* Ungvár–Budapest, 1994, Galéria–Ecriture. 87 p.

Bendász István–Bendász Dániel *Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai.* Ungvár–Budapest, 1994, Galéria–Ecriture. 169 p.

Bendász István *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből.* Ungvár, 1999, KMKSZ. 306 p.

Beregszászi Anikó–Papp Richárd (szerk.) *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok.* Budapest–Beregszász, 2005, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 178 p.

Bognár Zalán „(Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945." In Zeidler Miklós (szerk.): *Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből.* Budapest, 2001, ELTE BTK. 133–148. p.

Bognár Zalán „Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944/45-ben." In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban.* Budapest, 2005, Zrínyi. 181–190. p.

Bognár Zalán (szerk.) *Málenkij robot „Egyetlen bűnünk a származásunk volt..." Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. Esszék, tanulmányok.* Pécs, 2009. 526 p.

Csanádi György *Sorsfordító évek sodrában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* Ungvár, 2004, PoliPrint. 337 p.

Csernicskó István et al. *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Ungvár, 1998, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 172 p.

Dupka György (szerk.) *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946.* Ungvár–Budapest, 1993, Intermix. 323 p.

Dupka György – Alekszej Korszun *A „Malenykij Robot" dokumentumokban.* Ungvár – Budapest, 1997, Intermix. 161 p.

Eperjesi Penckófer János *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* Budapest, 2003, Magyar Napló – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. 326 p.

Fedinec Csilla *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 160 p. http://mek.oszk.hu/07400/07493/

Fedinec Csilla „Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján." In Sipos Lajos (szerk.) *Iskolaszerkezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében. Élményközpontú irodalomtanítás.* Budapest, 2003, Pont Kiadó. 129–147. p.

Fedinec Csilla „A magyar irodalom a kárpátaljai oktatásban 1944-től napjainkig." *Literatura*, 2001, 4. sz. 409–426.

Fedinec Csilla „Adalékok Beregszász iskolatörténetéhez." *Pedagógiai Műhely*, 1994, 8. sz. 53–58.

Fedinec Csilla „A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben." *Pánsíp*, 1997, 3. sz. 30–38.

Fejős Zoltán „A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–1947-ben." *Pro Minoritate,* 1997. 1. sz. 33–37.

Fodó Sándor „A Forrás – a KMKSZ előképe." *Kárpátaljai Minerva,* Budapest–Beregszász, 1998, 1–2. füzet.

Görömbei András *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000).* Debrecen, 2001, Kossuth Egyetemi Kiadó. 357 p.

Heller Mihail – Nyekrics Alexandr. *Az Orosz Birodalom története / A Szovjetunió története.* I. és II. köt. Budapest, 2003, Osiris.

„Hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken": a kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében. Szerk. Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Márku Anita. Ungvár, 2008, PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet. 189 p.

Kaplan, Karel *Csehszlovákia igazi arca, 1945–1948.* Pozsony, 1995, Kalligram. 316 p.

Keresztyén Balázs *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon.* Budapest–Beregszász, 2001, Mandátum – Hatodik Síp Alapítvány. 290 p.

Kovács Vilmos – Benedek András „A Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában." In *Tiszatáj*, 1970, 10. és 12. sz.

M. Takács Lajos *Résnyire nyílt ajtók.* Debrecen–Ungvár, 1991. 199 p.

M. Takács Lajos (összeáll.) *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948.* Ungvár–Budapest, 1994, Intermix. 317 p.

Mélységből a magasba: bizonyságtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása. [Munkács], [2000], Kárpátaljai Ref. Egyh. 106 p.

Móricz Kálmán *Nagydobrony.* Beregszász–Budapest, 1995, Mandátum–Hatodik Síp. 348 p.

Orosz Ildikó *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény.* Ungvár–Budapest, 1995, Intermix. 254 p.

Ötágú Síp. Tisztelgés Illyés Gyula emléke előtt. Ungvár, 1992, Galéria. 58 p.

Pál György *A magyar irodalom Kárpátalján.* (Szabolcsi Téka, 13.) Nyíregyháza, 1990. 242 p.

Pekar, Atanasij *„Tanúim lesztek": adalékok a kárpátaljai görög katolikus egyház vértanúságához.* (Ford. és utószó Molnár D. István.) Miskolc, 2003, Felsőmagyarország K. 183 p.

Puskás László *Megalkuvás nélkül: Boldog Romzsa Tódor élete és vértanúhalála*. [Budapest], Barnaföldi Archívum, 2005. 328 p.

Romsics Ignác *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században.* Budapest, 1998, Napvilág. 420 p.

Romsics Ignác *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest, 2006, Osiris. 269 p.

Rubicon, 2007. 1–2. sz. Második Trianon c. tematikus szám.

S. Benedek András *Kárpátalja története és kultúrtörténete.* Budapest, 1994, Bereményi. 128 p.

Schober Ottó *Színfalak előtt, mögött, nélkül. Epizódok a Beregszászi Népszínház történetéből.* Ungvár–Budapest, 1995, Intermix. 212 p.

Siselina Ljuba „A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság." *Regio*, 1992. 2. sz. 166–174.

Skultéty Csaba *A Szabad Európa Rádiótól az Ung partjáig.* Budapest, 2000, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia. 250 p.

Skultéty Csaba *Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában.* Budapest, 2009, Kairosz. 193 p.

Soós Kálmán. A kárpátaljai magyarság anyaország-képének változása, 1944–1991. In *Magyarország és a magyar kisebbségek: történeti és mai tendenciák.* Budapest, 2002, MTA. 97–110.

Stark Tamás *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Budapest, 2006, Lucidus. 259 p.

Szabó József János *Az Árpád-vonal: a Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban, 1940–1944.* Budapest, 2002, Timp. 300 p.

Várdy S. B. – Tooley T. H. – Várdy A. H. *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe.* New York, 2003, Columbia University Press. 862 p.

Zeley Miklós *A 342-es határkő: negyedszázad Kárpátalján.* Ungvár, 2006, KMKSZ. 419 p.

Zseliczky Béla *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekterében 1920–1945.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó. 159 p.

Бандровський Г. Більшість людей не витримує випробування владою // *Старий Замок «Паланок».* – 2006. – 21 вересня.

Бандровський Г. *На магістралі звершень: [Соціально-економічні перетворення у радянському Закарпатті].* – Ужгород: Карпати, 1985. – 144 с.

Басараб М. *Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2007. – 198 с.

Басараб М., Токар М. *Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України.* – Ужгород: Карпати, 2009. – 336 с.

Бендас С., Бендас Д. *Священики-мученики, сповідники вірності.* – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 408 с.

Біланич Г. *Книговидавничий форпост. Видавнича діяльність «Карпат» як джерело вивчення історії України (1945–1991 рр.).* − Ужгород: Карпати, 2005. − 162 с.

Бойко Н. *Лесной производственный комплекс Украинских Карпат.* – Ужгород: Карпаты, 1989. – 178 с.

Бурка В. *Географічні особливості розвитку будівельно-індустріальних комплексів України на регіональному рівні (на матеріалах Карпатського економічного району): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.* – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.

Ванат І. *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини.* – Книга друга (вересень 1938 – лютий 1948 року). – Братіслава–Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1985. – 356 с.

Ванат І. *Матеріали до історії Української народної ради Пряшівщини (1945–1952).* – Пряшів: EXCO, 2001. – 120 с.

Віднянський С. Україна та українське питання в політиці Чехословаччини // *Українська державність у XX столітті.* / Ред. О. Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – Режим доступу: izbornyk.org.ua/links/inistor.htm.

Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов. / Составители Д. Борисов, Е. Варга, В. Воронцов, В. Коротаев, Л. Пылова, Н. Тархова. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2005. – 544 с.

Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. / Упорядники О. Довганич, А. Шекета, М. Делеган. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 342 с.

Возз'єднання: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною (Ужгород, 26 червня 2000 р.) / Укладач В. Худанич. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 178 с.

Галас В., Поп І. *Закарпаття в контексті політичної історії XX століття.* – Ужгород, 1995. – 78 с.

Гашпаръ И. *Соціальна біологія русиновъ.* – Унгваръ: Выданя Подкарпатского общества наукъ, 1944. – 76 с.

Голик Й. *Містобудівний розвиток Ужгорода в системі регіонального розселення: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.20 – містобудування і територіальне планування.* – Київський національний університет будівництва і архітектури. – К., 2004. – 150 с.

Гомоннай В. *Народна освіта радянського Закарпаття.* – Київ–Ужгород: Радянська школа, 1988. – 166 с.

Гомоннай В. *Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.).* – Ужгород: Закарпаття, 1992. – 298 с.

Гомоннай В., Росул В., Талапканич М. *Школа та освіта Закарпаття.* – Ужгород: Міська друкарня, 1997. – 248 с.

Гомоннай В., Росул В., Ходанич П. *Педагогічна освіта на Закарпатті.* – Ужгород: Ґражда, 2003. – 112 с.

Гранчак І. Розвиток промисловості у Закарпатті: здобутки та упущення (1946–1990) // *Нариси історії Закарпаття.* – Т. III (1946–1991) / Кер. автор. кол. М. Болдижар. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – С. 73–115.

Гранчак І., Поп І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни // *Карпатика.* – Вип. 2. – Ужгород, 1993. – С. 223–236.

Данилець Ю. *Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2007. – 266 с.

Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини // *Українська державність у XX столітті.* / Ред. О. Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – Режим доступу: izbornyk.org.ua/links/inistor.htm.

Довганич О. та ін. Репресії проти громадян Закарпаття у передвоєнні та повоєнні роки // *Реабілітовані історією. Закарпатська область.* – Кн. 1. – Ужгород, 2003. – С. 9–141.

Довганич О., Хланта О. *У жорнах сталінських репресій. З історії ліквідації греко-католицької церкви.* – Ужгород: Карпати – Ґражда, 1999. – 128 с.

Дорошко М. Непереможена номенклатура // *Дзеркало тижня.* – 2008. – 23 серпня. – Режим доступу: www.dt.ua/3000/3150/63822.

Дробот І., Жулканич Н. *Соціальний розвиток карпатського села (1965–1990-ті рр.).* – К.: Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, 2008. – 76 с.

Жулканич Н. *Аграрно-виробничі та соціально-економічні відносини на Закарпатті (1945–1990 роки).* – Ужгород, 2002. – 180 с.

Завершилося. Сталось. Навіки збулось! 55 років возз'єднання Закарпаття з Україною: Документи, спогади, розповіді про делегатів Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. / Упорядник О. Довганич. – Ужгород: Карпати, 2001. – 128 с.

Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. / Упорядники В. Задорожний та Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – 138 с.

Закарпаття вітає визволителів. / Гол. ред. кол. В. Приходько. – Ужгород: Карпати, 1994. – 48 с.

Закарпатські митці – лауреати Національної премії ім. Т. Г. Шевченка. / Упоряд. О. Канюка, М. Бадида. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2008. – 254 с.

Зан М. *Етнічні процеси на Закарпатті (1989–2001 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.* – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського Національної академії наук України. – К., 2003. – 306 с.

Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989–1991 років // *Carpatica – Карпатика.* – Вип. 16. – Ужгород, 2002. – С. 140–166.

Зілгалов В. Ужгород у повоєнний час (1945–1992) // *Історія Ужгорода.* / Кер. автор. кол. Г. Павленко. – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 160–184.

Золоте сузір'я: Нариси про Героїв Соціалістичної Праці. – Ужгород: Книжково-журнальне видавництво, 1951. – 180 с.

Ігнатович Г. *Від гасниці до рампи. Нариси історії українського театру на Закарпатті.* – Книга перша. – Ужгород: Ліра, 2008. – 342 с.

Ільницький Ю. *Віхи звитяжного поступу: [Соціалістичні перетворення у Закарпатті].* – Ужгород: Карпати, 1975. – 144 с.

Ільницький Ю. *Спомини: Із прожитого і пережитого.* – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – 256 с.

Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. / Гол. редкол. В. Бєлоусов. – К.: УРЕ, 1969. – 786 с.

Історія українського селянства: Нариси у двох томах. / Відп. ред. В. Смолій. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 654 с.

История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. / Предс. редкол. М. Семенюк. – К.: УСЭ, 1982. – 612 с.

Киричук Ю. *Партизанська боротьба УПА-ОУН у західних областях УРСР (травень 1945–1946 рр.).* – Режим доступу: www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um7/Statti/6-KYRYCHUK%20Yuriy.htm.

Кічера В. *Заснування і діяльність монастирів Чину Святого Василія Великого на Закарпатті (1733–1950 роки): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 252 с.

Копчак В., Копчак С. *Население Закарпатья за 100 лет: [1870–1970].* – Львов: Изд-во при Львовском университете, 1977. – 200 с.

Кульчицький В., Настюк М., Ткач А., Ганчин В., Гураль П. *Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: Соціально-політичні і правові основи.* – Львів: Вид-во Львівського університету, 1985. – 168 с.

Кульчицький В., Настюк М., Тищик Б., Глубіш М. *Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939–1945 рр.).* – Дрогобич: Добре сердце, 1995. – 68 с.

Лендєл М. *Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність.* – Ужгород: Патент, 1999. – 274 с.

Лешко О. *Протестантські громади Закарпаття 1945–1991 рр.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 256 с.

Лужанська Т. *Виробничо-територіальні типи сільськогосподарських підприємств Закарпатської області: суспільно-географічне дослідження: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна і соціальна географія.* – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2003. – 246 с.

Маґочий П. Р. Русинське питання // *Політична думка.* – 1995. – № 2–3. – С. 105–115.

Макара М. *Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.).* – Ужгород: Патент, 1995. – 108 с.

Макара М., Мигович І. *Карпатами поріднені: Історичний нарис українсько-словацьких етнополітичних та етнокультурних відносин.* – Ужгород: Патент, 1999. – 84 с.

Макара М., Мигович І. *Закарпатський соціум: етнологічний аспект.* – Ужгород: Патент, 2000. – 158 с.

Малець О. *Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. XX ст.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.* – Інститут народознавства Національної академії наук України. – Львів, 2003. – 183 с.

Маркусь В. *Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945.* / Переклад з французької. – К.: Інтел, 1993. – 112 с.

Марьина В. *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг.* – М.: Новый хронограф, 2003. – 303 с.

Мигович І. *Закарпатський соціум. У 2-х частинах.* – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2009. – Ч. 1. – 378 с.; Ч. 2. – 346 с.

Мишанич О. *Політичне русинство.* – К.: Обереги, 1999. – 48 с.

Міщанин В. *Аграрна політика на Закарпатті (1944–1945 рр.).* – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 138 с.

Міщанин В. *Аграрна політика на Закарпатті (1944–1950 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2003. – 284 с.

Міщенко С., Шеневідько А. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки радянської влади // *Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття.* / Відп. ред. М. Троян. – Ужгород: Карпати, 1970. – С. 348–366.

Навічно в пам'яті історії: Біографічний довідник делегатів першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. / Упоряд. О. Довганич. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2004. – 366 с.

Нариси історії Закарпаття. – Т. II (1918–1945) / Кер. автор. кол. І. Гранчак. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 668 с.

Нариси історії Закарпаття. – Т. III (1946–1991) / Кер. автор. кол. М. Болдижар. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 646 с.

Небесник І. *Адальберт Ерделі.* – Львів: Мс, 2007. – 296 с.

Небесник І. *Художня освіта на Закарпатті у XX столітті.* – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 166 с.

Німці на Закарпатті (X–XX ст.) / Упоряд. М. Макара, Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – 92 с. (Carpatica-Карпатика. Вип. 4).

Операции советских вооруженных сил в Великой отечественной войне 1941–1945 гг.: В 4-х т. – М.: Воениздат, 1958–1959. – Т. 3. – 840 с.

Остапець Ю., Токар М. *Закарпаття через призму політичних виборів.* – Ужгород: Карпати, 2009. – 408 с.

Островський Г. *Образотворче мистецтво Закарпаття.* – К.: Мистецтво, 1974. – 200 с.

Офіцинський Р., Петрецький В. Закарпаття у міграційних процесах (1944–1955) // *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Історія. – 2006. – Вип. 17. – С. 48–53.

Офіцинський Р., Петрецький В. Трудова мобілізація закарпатських юнаків у Донбас (1947–1949 рр.) // *Вісник Прикарпатського університету.* Історія. – 2007. – Вип. XII–XIII. – С. 36–39.

Офіцинський Р. Коли народився Ужгородський національний університет? // *Екзиль.* – 2007. – № 8. – С. 11–13.

Пагиря В., Ціцак В. *Мукачево. Історія міста над Латорицею.* – Ужгород: Карпати, 1996. – 254 с.

Панчук М. Політичне русинство в Україні // *Політична думка.* – 1995. – № 2–3. – С. 116–123.

Педагоги-науковці: [Ужгородський державний університет] / Упоряд. В. Туряниця. – Ужгород: Міська друкарня, 1997. – 134 с.

Підгрушний Г. *Промисловість і регіональний розвиток України: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук із спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія.* – Інститут географії НАН України. – К., 2007. – 42 с.

Піпаш В. *Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років XX століття: закарпатський регіональний аспект.* – Ужгород: Гражда, 2008. – 216 с.

Потушняк Ф. *Я і безконечність. Нариси історії філософії Закарпаття.* / Упоряд. Р. Офіцинський. – Ужгород: Ґражда, 2003. – 130 с.

Поп И. *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai Terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.).* – Ужгород: Повч Р.М., 2008. – 102 с.

Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій. / Відп. ред. Ю. Кіндзерський. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 408 с.

Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення. / Упоряд. Л. Мокану. – Ужгород: Карпати, 2005. – 418 с.

Пушкаш А. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945.* – М.: Европа, 2006. – 564 с. – С. 418–419.

Пушкаш Л. *Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа.* – Львів: Львівська богословська академія, 2003. – 244 с.

Равас І. Українсько-угорські військові відносини в першій половині XX ст. // *Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення: Матер. міжнар. наук. конфер. (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)* / Відп. ред. В. Смолій. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 216–227.

Реабілітовані історією. Закарпатська область: У 2 кн. / Гол. ред. кол. П. Тронько. – Ужгород: Закарпаття, 2003, 2004. – Кн. 1 – 788 с.; Кн. 2. – 798 с.

Ребрик Н. *Література народовецтва і чину на українському Підкарпатті в першій половині XX століття.* – Ужгород: Ґражда, 2007. – 220 с.

Рєпін І. Критичний погляд на ведення бойових дій військами 38-ї армії 1-го Українського фронту (вересень-жовтень 1944 р.) // *Воєнна історія.* – 2005. – № 3–4. – С. 58–68.

Рєпін І. *Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944 р. – червень 1945 р.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія.* – Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2007. – 191 с.

Рішко М. *Золоте сузір'я: Нариси про Героїв Радянського Союзу та Героїв Соціалістичної Праці.* – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 152 с.

Розумюк В. *Тоталітарна держава: еволюція політичних режимів у міжнародному контексті: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку.* – Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2001. – 177 с.

Росул В. *Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.* – Київський університет ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 24 с.

Сердюк Н. *Репресії органів державної безпеки СРСР щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 190 с.

Сирохман М. *Втрачені церкви Закарпаття.* – Ужгород: Патент, 1999. – 124 с.

Сирохман М. *Церкви України – Закарпаття.* – Львів: Мс, 2000. – 880 с.

Советское Закарпатье: Путеводитель-справочник. / Сост. В. Кандель, Л. Годованый. – Ужгород: Карпати, 1983. – 334 с.

Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991. – Режим доступу: www.knowbysight.info/index.asp.

Стоколос Н. Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття. // *Людина і світ.* – 2001. – № 9. – С. 2–7.

Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали. / Укладач Н. Жулканич. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2005. – 218 с.

Студінський В. *Паперова промисловість України: XVI–XX ст.* – Житомир: Волинь, 2004. – 268 с.

Тиводар М. *Закарпаття: народознавчі роздуми.* – Ужгород: Карпати, 1995. – 206 с.

Того дня зійшло сонце возз'єднання: минуле і сучасне. / Упорядник О. Довганич. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1997. – 166 с.

Токар П. *Національний рух на Закарпатті: 1988–1993 рр.* – Ужгород, 2002. – 188 с.

Троян М. *Того дня зійшло сонце возз'єднання. Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України.* – Ужгород: Карпати, 1979. – 136 с.

Туркевич В. Зірка на ім'я Гізела Ципола. // *День.* – 2009. – 18 березня.

Україна: Хроніка XX століття. / Упоряд. О. Іваненко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005, 2006. – Роки 1944–1945. – 280 с.; Роки 1946–1960. – Ч. 1. 1946–1953. – 288 с.; Ч. 2. 1953–1960. – С. 289–614; Роки 1961–1975. – Ч. 1. 1961–1965. – 294 с.; Ч. 2. 1969–1975. – С. 295–614; Роки 1976–1985. – 460 с.; Роки 1986–1990. – 408 с.

Ужгородська Шевченкіана. З історії спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Ужгороді. – Ужгород – Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 112 с.

Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття. / Відп. ред. Т. Розумик. – Ужгород: Карпати, 2005. – 192 с.

Федак В. *Закарпаття у спортивному вимірі.* – Ужгород: Карпати, 1993. – 150 с.

Федака С. Ужгород 50–80-х років XX століття. // *Ужгород.* – 2000. – 17 червня. – С. 11.

Фенич В. *«Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною.* – Ужгород, 2007. – 108 с.

Хланта І. *Літературне Закарпаття у XX столітті.* – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 966 с.

Художники Закарпаття. / Упоряд. Б. Кузьма, К. Стельмах. – Ужгород: Карпати, 2001. – 240 с.

Шаблій О. *Лісопромислові комплекси Української РСР.* – Львів: Вища школа, 1976. – 188 с.

Шманько І., Золотун Л. *Нариси з історії фізики з елементами краєзнавства.* – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 136 с.

1945 рік. Закарпатська Україна: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 26 травня 1995 р.) / Упоряд. В. Задорожний та Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – 134 с.

IV. fejezet
KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET) A MAI UKRAJNÁBAN *1991–2009*

1. Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009)

1.1. Függetlenség, referendum, autonómia

1991. augusztus 24-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elfogadta az állami függetlenséget kimondó okmányt. Ihor Juhnovszkij, a Legfelsőbb Tanácsban működő Népi Tanács frakcióvezetőjének javaslatára 1991. december 1-jére megerősítő népszavazást írtak ki. Ugyanezen a napon választották meg Ukrajna államfőjét is.

A függetlenségi nyilatkozat kimondja, hogy „az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa ünnepélyesen kinyilvánítja: Ukrajna függetlenségét és az önálló ukrán állam létrehozását; Ukrajna területe oszthatatlan és érinthetetlen; a mai naptól Ukrajna területén csakis Ukrajna Alkotmánya és Ukrajna törvényei érvényesek."

Az 1991. december 1-jei népszavazás alkalmával a résztvevők 90,3%-a az ország függetlensége mellett tette le a voksát. Ugyanezen a napon választották meg Ukrajna elnökét Leonyid Kravcsuk személyében, aki a szavazatok 61,59%-át szerezte meg.

A népszavazással megerősített függetlenségi nyilatkozat így egyértelmű jogosítványokat adott az ukrajnai vezetés kezébe. 1991. december 7–8-án a belorussziai Belovezsszkaja Puscsában Borisz Jelcin orosz elnök, Leonyid Kravcsuk ukrán elnök és Sztanyiszlav Suskevics, Belorusszia Legfelsőbb Tanácsának elnöke bejelentették, hogy a Szovjetunió megszűnik, s a Független Államok Közössége (FÁK) lép a helyébe.

A térség geopolitikai térképén gyökeres változások történtek. Az egykori szovjet tagköztársaságok önálló államokká váltak, köztük Ukrajna is. Az ukrán függetlenséget sorra ismerték el a külföldi államok: 1991. december 2-án Lengyelország és Kanada, december 3-án Magyarország, december 4-én Litvánia és Lettország, december 5-én Oroszország és Bulgária, december 19-én Svédország, december 24-én Norvégia, december 25-én az USA. Egy év leforgása alatt 140 állam ismerte el a független Ukrajnát.

1992. január 15-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége jóváhagyta az ország himnuszát: *Ще не вмерла Україна* [Még nem halt meg Ukrajna], melyet szöveg nélkül adtak elő. A 2003. március 6-án elfogadott törvénnyel a himnuszhoz rendelték az eredeti szöveget is. A himnusz szövegét Pavlo Csubinszkij írta, zenéjét Mihajlo Verbickij szerezte.

1992. január 28-án Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elfogadta a kék-sárga sávos állami zászlót, a háromágú szigony alakú [тризуб] kis állami címert.

Azonban a függetlenség kinyilvánítása és az állami jelképek elfogadása, illetve az önálló államiság gyakorlati megvalósítása két különböző dolog. Ukrajnának ezen az úton nem kevés problémával kellett szembenéznie. Hogyan viszonyuljon például a FÁK ország-

gaihoz, ezen belül is elsősorban Oroszországhoz? Unitáris vagy inkább föderatív állam legyen? A gazdaságban szabadpiaci viszonyokat teremtsen vagy az állami szocializmus örökségét folytassa? Mit kezdjen a kultúrával, az oktatással? Hogyan kezelje az ukrán nyelv és kultúra helyét és szerepét? Milyen nemzetpolitikát folytasson?

Az államalkotás gyakorlati feladatai szoros összefüggésben vannak az egyes ukrajnai régiók, így Kárpátalja társadalmi-politikai folyamataival. Kárpátalja társadalmi-politikai életét a tárgyalt időszakban aszerint lehet korszakolni, hogy a regionális elitek különböző csoportjai és a különböző politikai erők milyen befolyással rendelkeztek, melyek domináltak a társadalomban, illetve kerültek ellenzékbe. Ennek alapján négy időszakot különíthetünk el:

Az első időszak (1991–1996) jellemzője az új regionális politikai elit kialakulása, kísérlet a saját regionális politika megfogalmazására és a különböző csoportosulások harcának megindulása a befolyásért.

A második időszak (1997–2002) jellemzője a kitörési kísérlet a regionális mozgástérből és bekapcsolódás az országos nagypolitikába, regionális szinten az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt vezető szerepe mellett.

A harmadik időszak (2002–2004) jellemzője a legfőbb pénzügyi-politikai csoportosulások intézményesülése a megyében, az új politikai elit harca a regionális javak (természeti források, kereskedelmi monopólium, az államhatár ellenőrzése stb.) birtoklásáért, az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt (U(e)SZDP) helyi szervezetének nyílt szembenállása azokkal a politikai erőkkel, amelyek Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkjába tartoztak.

*A negyedik időszak*ban (2005–2009) a vezető szerepet a megyében a Mi Ukrajnánk Népi Szövetség (MUNSZ) töltötte be. Erős volt a MUNSZ szembenállása Julia Timosenko Blokkjával, majd végül a 2010 eleji elnökválasztások küszöbén újabb átrendeződés zajlott le.

1.2. Első szakasz: 1991–1996

Az első szakaszt a függetlenség kikiáltása nyitja és Ukrajna Alkotmányának elfogadása zárja. A társadalmi-politikai átalakulások kialakulatlan jogi keretek között és alkotmány hiányában zajlanak.

A központ politikai kiforratlanságát, valamint Kárpátalja történelmi sajátosságait kihasználva, a helyi nómenklatúra arra törekedett, hogy hatalmát és befolyását minél inkább kiterjessze, s Kárpátalja jövőjével kapcsolatban különböző terveket fogalmaznak meg – a leggyakrabban használt kifejezések az autonómia, az önkormányzat (önigazgatás), a szabad gazdasági övezet stb.

Az autonómia már az ország függetlenségét megelőzően beszédtémává vált. A Kárpáti Ruszinok Társasága 1991. szeptember 29-i ülésén nyilatkozatot fogadott meg, mely kimondta, hogy „Kárpátaljának vissza kell adni az autonóm köztársaság státuszt". A nyilatkozat kétségbe vonta az 1945–1946 folyamán a Szovjetunió és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság által hozott törvényeket Kárpáti Ukrajnának az Ukrán SZSZK-val való újraegyesítéséről, s az egyetlen törvényes és érvényes döntésnek ismerte el, hogy 1938. október 8-án Podkarpatszka Rusz autonómiát kapott Csehszlovákián belül.

1991 szeptemberében a Kárpátalja autonóm státuszáról szóló kérdést a népképviselők megyei tanácsa VII. rendkívüli ülésszakának napirendjére tűzték. Az ülésszak 1991. október 31-ig tartott. A vidék nemzeti-demokrata erői az autonómia ellen foglaltak állást, a demonstrálók körbevették a megyei tanács épületét és követelték annak feloszlatását. A demonstrálók követelésére 1991. szeptember 28-án a következőképpen megfogalmazott kérdést tárgyalták: „Kárpátalja státusza a független Ukrajnában". Mihajlo Voloscsuk, a megyei tanács és a megyei végrehajtó bizottság elnöke lemondott. Október 31-ével új ülésszak vette kezdetét, melyen döntöttek arról, hogy Ukrajna elnökének megválasztásával egyidőben referendumot tartanak Kárpátalja autonóm státuszáról.

Valamivel korábban, 1991. szeptember 14-én a beregszászi járási tanács úgy döntött, hogy helyi (járási) népszavazást tartanak a magyar autonóm körzet megalakításáról a Beregszászi járás határain belül.

Ily módon az államfőválasztás küszöbén a kárpátaljai társadalom két ellentétes táborra szakadt. Az egyik a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligája volt, melyet 1991 októberében alakítottak meg hét kárpátaljai nemzetiség kulturális egyesületei. A Liga támogatta, hogy Kárpátalja kapjon speciális önkormányzati státuszt, melyen belül a kisebbségek saját közigazgatási autonómiára jogosultak. Az autonómia gondolata mellett foglalt állást a pártnómenklatúra is. A kisebbségi szervezetek közül csak a George Coşbuc Román Kulturális Egyesület nem csatlakozott a Ligához, mivel nem értett egyet az autonómiakövetelésssel. A másik pólust a nemzeti-demokratikus erők képviselték, melyek Ukrajna Népi Mozgalma (RUH) körül tömörültek. A RUH és a hozzá közel álló szervezetek 1992 márciusában megalakították Kárpátalja Ukrán Néptanácsát.

1991. december 1-jén tehát négy kérdésben kellett dönteniük a polgároknak: 1. államfőválasztás, 2. országos referendum az ország függetlenségéről, illetve 3. Kárpátalján referendum a megye státuszáról és 4. a Beregszászi járásban referendum a járás státuszáról.

Az országos referendum kérdésére – „Támogatja-e Ukrajna függetlenné válását?" – a kárpátaljaiak 92,6%-a igennel válaszolt. Az államfőjelöltekre leadott szavazati arányok: Leonyid Kravcsuk – 58,5%, Vjacseszlav Csornovil – 27,6%, Levko Lukjanenko – 5%. A többi jelölt 1% körüli szavazatot kapott.

A megyei referendum kérdésére – „Szeretné-e, hogy Kárpátalja Ukrajna Alkotmányába foglalt speciális önkormányzati státuszt kapjon, a független Ukrajna szerves részeként, ugyanakkor ne legyen hozzácsatolható semmilyen más közigazgatási egységhez?" – a kárpátaljaiak 78%-a igennel válaszolt. A Beregszászi járásban 81,4% mondott igent arra a kérdésre, hogy „Szeretné-e, ha a Beregszászi járás magyar autonóm körzetté alakulna át?"

Mihajlo Voloscsuk lemondása után 1992 januárjában a megyei tanács és a megyei végrehajtó bizottság elnökévé Mihajlo Krajilót választották meg, aki azonban csak rövid ideig tölthette be a megyei tanács elnöki tisztségét. Két hónappal később az államfő 1992. március 26-án kelt rendeletével az államfő kárpátaljai megbízottjává nevezték ki. Leonyid Kucsma államfő kezdeményezésére 1992. március 5-én fogadták el a törvényt Ukrajna államfőjének helyi megbízottjáról. A törvény értelmében a megyék és a járások élén az elnöki megbízottak állnak. A megyei és járási elnöki megbízottak köré külön apparátus (állami adminisztráció) szerveződött, mely független volt a megyei és járási tanácsoktól. Ily módon az ország az államfő közvetlen irányítása alá került.

1991–1992 őszén-telén az autonómia, a decemberi referendumok megvalósításának kérdései folyamatosan napirenden voltak, különösen, hogy a közigazgatási elit megőrizte a pozícióit.

1992. március 6-án a Kárpátaljai Megyei Tanács kérte Ukrajna Legfelsőbb Tanácsát, hogy fogadja el a Kárpátalja speciális önkormányzati státuszáról szóló törvényt és ismerje el önálló nemzetiségnek a ruszinokat. 1992. április 28-án pedig a Beregszászi Járási Tanács megszavazta a magyar autonóm körzet megalakításáról szóló törvénytervezetet, és felszólította a megyei tanácsot és Ukrajna Legfelsőbb Tanácsát annak támogatására. Sem a Kárpátaljai Megyei Tanács, sem a Beregszászi Járási Tanács kezdeményezése nem talált támogatásra Kijevben. Az államfő azonban rendeletet adott ki, mely szerint a megyében szabad gazdasági övezeteket kell létrehozni.

A kárpátaljai politikusok egy része szembefordult a helyi vezetés autonómiatörekvéseivel. A kárpátaljai nemzeti-demokratikus erők, azaz az ellenzék vezetője az üzleti világban sikereket elkönyvelő Viktor Begy lett.

Az új parlamenti és helyhatósági választások küszöbén Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1994. február 3-án törvényt fogadott el a helyi hatalmi szervek és önkormányzatok működéséről, mellyel felszámolta az 1992 márciusában létrehozott állami adminisztráció és elnöki megbízott intézményét és visszaadta a hatalmat a végrehajtó bizottságok kezébe. Formailag visszatért a „szovjet tanácsok világa".

A megyei tanácsi választásokon a hatalmon lévő nómenklatúra Mihajlo Krajilo első helyettese, a feltörekvő politikus, Szerhij Usztics mögé sorakozott fel. Az ellenzék a nemzeti-demokrata Viktor Begyet támogatta. Rajtuk kívül pályázott a megyei elnökségre még Emil Landovszkij, Ungvár első embere, Vaszil Himinec, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkára és mások. Az 1994. június 26-án megtartott első fordulóban Viktor Begy (19,7%) és Szerhij Usztics (33,2%) kapta a legtöbb szavazatot. Az 1994. július 10-i második fordulóban Uszticsra a választópolgárok 58,8, Begyre pedig 32,45%-a szavazott.

A helyi tanácsi és a megyei elnök megválasztásával párhuzamosan zajlott a parlamenti képviselőválasztás. A többségi rendszerben a választás érvényességéhez a szavazásra jogosultak több mint 50%-ának kellett az urnákhoz járulni. Az 1994-es választásokon Kárpátalján a két meghatározó erőt a nemzeti-demokraták és a kommunisták képviselték.

Kárpátalján tíz szavazókörzetet alakítottak, melyekben összesen 154 jelölt szállt versenybe. 119 jelöltet választói csoportok, huszonkilencet munkahelyek, hatot politikai pártok jelöltek. Többségük közigazgatási vezető, orvos, tanár és jogász volt. 1994. március 27-én parlamenti képviselővé választották Oreszt Klimpust (172. sz. rahói választási körzet). A többi körzetben második fordulóra volt szükség (senki nem érte el az 50% + 1 szavazatot), ahol a két legtöbb szavazatot begyűjtő jelölt indult.

A kárpátaljai választások sok tekintetben eltértek az országos trendektől. A kilenc megválasztott parlamenti képviselőből hét a hatalmat képviselte (Vaszil Ulinec – a Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció elnökhelyettese, Tóth Mihály – az államfő megbízottja a Beregszászi járásban, Szerhij Usztics – a Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció elnökhelyettese, Oreszt Klimpus – közlekedési miniszter, Mihajlo Rjabec – a Kárpátaljai Megyei Tanács jogi osztályának vezetője, Mihajlo Dancsa – az államfő megbízottja az Ungvári járásban, Mihajlo Hrabar – a Kijevi Városi Tanács rendvédelmi és szervezett bűnözés elleni bizottságának elnöke stb.).

Az 1994-es államfőválasztáson a kárpátaljai hatalmi elit és a nemzeti-demokratikus erők egyaránt a regnáló államfőt, Leonyid Kravcsukot támogatták. Az első fordulóban (1994. június 26.) Kárpátalján a két legtöbb szavazatot szerzett jelölt: Leonyid Kravcsuk (49,7%) és Leonyid Kucsma (16,8%). A második fordulóban (1994. július 10.) Kárpátalján Leonyid Kravcsuk győzött (70,5%), Leonyid Kucsma mindössze a szavazatok 25%-át szerezte meg.

Az új államfő, Leonyid Kucsma egyik legfontosabb feladatának az elnöki hatalom kiterjesztését tartotta. Leonyid Kucsma államfő és Olekszandr Moroz, a Legfelsőbb Tanács elnöke 1995. június 8-án egyéves időtartamra aláírták az úgynevezett alkotmányozó levelet. A dokumentum visszaállította a helyhatalmi szervekben az 1992–1994 közötti állapotot, azaz ismét megszűntette a végrehajtó bizottságokat. Ezt a funkciót a megyei és járási adminisztrációk elnökei vették át. A Kárpátaljai Megyei Adminisztráció elnökévé az államfő Szerhij Uszticsot, a megyei tanács elnökét nevezte ki.

1996. június 28-án elfogadták Ukrajna Alkotmányát, amivel megszűnt az addigi jogi bizonytalanság. Az alaptörvény leszögezte, hogy Ukrajna – unitáris, központosított állam, erős elnöki hatalommal, melyet helyi szinten az állami adminisztráció elnökei képviselnek. A IX. fejezet 132. cikkelye szerint „Ukrajna területi berendezkedésének alapja az államterület egysége és sérthetetlensége, a centralizáció és a decentralizáció egyensúlyának megteremtése az államhatalomban, az egyes régiók társadalmi-gazdasági fejlődésének kiegyensúlyozása, figyelembe véve történelmi, gazdasági, földrajzi és demográfiai, etnikai és kulturális hagyományaikat."

Az időszakban számos társadalmi egyesület, mozgalom jött létre, intézményesült a civil társadalom, amely segítségére volt az embereknek, hogy eligazodjanak a mindennapi élet során, lehetőségük legyen részt venni és alakítani a közéletet. 2009 végén Kárpátalján 622 társadalmi egyesület, 266 jótékonysági alapítvány és 8 alkotószövetség volt bejegyezve. A társadalmi egyesületek száma egyre növekedett, ám a hihetetlen mértékű állami centralizáció következtében a civil szféra szerepe csökkent.

Fontos számba venni azt is, vajon hogyan viszonyult a lakosság a körülötte zajló politikai eseményekhez. Kárpátaljai szociológusok Petro Tokar, valamint Iván Mihovics és Anatolij Kolibaba vezetésével végeztek felméréseket, melyek eredményeit ma már alapmunkának számító monográfiákban összegezték: *Регіональне управління і ринок* [Regionális vezetés és a piac], *Національний рух на Закарпатті: 1988–1993 рр. Соціолого-політологічний аналіз* [Nemzeti mozgalom Kárpátalján: 1988–1993. Szociológiai-politilógiai vizsgálat], *Соціальне самопочуття та ціннісні орієнтації закарпатців* [A kárpátaljaiak társadalmi közérzete és értékorientációi]. A kutatók megállapították, hogy az 1990–1991-es időszak nagy utcai megmozdulásai után a lakosság csekély érdeklődést tanúsított a politika iránt. A megkérdezettek 67,4%-a alig, 32,6%-a egyáltalán nem érdeklődött a politika iránt, 4,9%-uk volt tagja valamely politikai pártnak, 9,1 százalékuk pedig valamely társadalmi egyesületnek. A szakemberek megállapítása szerint a) az emberek 1990–1991 után egyre inkább elfordultak a politikától, illetve b) a kommunista párt betiltása után az új politikai pártok nem rendelkeztek társadalmi bázissal, tekintélyes vezetőkkel, cselekvőképes tagsággal. Negatív hatása volt annak is, hogy szemben a regionális hagyományokkal, az új politikai erők élesen szembefordultak a helyi hatalommal; c) igen alacsony volt a pártok és a társadalmi egyesületek elfogadottsága: Ukrajna Demokratikus Pártja – 5%, Ukrajna Népi Mozgalma – 3,5%, Ukrajnai Zöldek Pártja – 2,1%, Ukrajna Szocialista Pártja – 1,6%, Parasztszövetség – 1,4%, Kárpátalja Demokratáinak

Egyesülete – 1%; d) 1992 végére az összlakosság 1,2%-a (alig tízezer ember) volt tagja valamely pártnak.

Az emberek a legnagyobb bizalommal az egyházak iránt voltak az időszakban (20,4%).

1.3. Második szakasz: 1997–2002

Ez a szakasz az ország alkotmányának elfogadásával veszi kezdetét, és a 2002. márciusi parlamenti választásokkal ér véget.

Az új alkotmány előírásainak megfelelően Szerhij Usztics, miután kinevezték a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció elnökének, lemondott képviselői mandátumáról. Maga helyett az ilosvai választási körzetben Viktor Medvedcsukot, a kijevi jogászt, ismert üzletembert támogatta. 1997. április 13-án Medvedcsuk meg is nyerte a választásokat, megszerezve a parlamenti képviselői mandátumot. Ezután a megyei politikai elit és a kijevi üzleti világ két prominens személye, Viktor Medvedcsuk és Hrihorij Szurkisz kölcsönösen előnyös megállapodásra jutott: a kijevi politikusok és üzletemberek szabad utat kaptak politikai-gazdasági ambícióikhoz, a megyei elit pedig bebiztosította a maga számára a központ támogatását.

A szóban forgó időszakban a megyei tanács támogatta a „hatalom pártját", Ukrajna Népi-Demokrata Pártját, valamint lojális volt Ukrajna Népi Mozgalmához és a Reformok és Rend Párthoz. Az ellenzéket a Leonyid Kucsma politikájával szembehelyezkedő politikai erők képviselték: Pavlo Lazarenko Közösség Egyesülete (Hromada), Ukrajna Kommunista Pártja, Ukrajna Szocialista Pártja stb.

Az 1998-as parlamenti és helyhatósági választásokat vegyes választási rendszerben tartották. 225 képviselő arányos rendszerben pártlistákról, 225 képviselő pedig egyszerű többséggel egyéni képviselőként került be a parlamentbe. A pártlisták az ideológiai alapon szerveződött pártoknak kedveztek, akiket a választók jól be tudtak azonosítani, valamint azoknak a pénzügyi-gazdasági csoportoknak, melyek mind aktívabban kapcsolódtak be a politikai életbe, hogy ily módon szerezzenek érvényt érdekeiknek. Ukrajnában a politika vált a legjövedelmezőbb üzletággá.

Az 1998-as választások alkalmával Kárpátalját öt körzetre osztották. A megyében a legtöbb szavazatot az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt kapta (31,17%). Rajta kívül a megyében az Ukrajna Népi Mozgalma, az Ukrajna Kommunista Pártja, a Reformok és Rend Párt, az Ukrajna Népi Demokratikus Pártja és az Ukrajnai Zöldek Pártja érte el a 4%-os parlamenti küszöböt.

Az öt többségi választási körzetben hatvan jelölt küzdött meg a helyekért, azaz átlagban tizenkét jelöltből kellett választani (ez egyébként a legalacsonyabb létszámú jelöltállítás volt egész Ukrajnában, ennél mindenütt többen versengtek). A hatvan jelöltből huszonöt (41,67%) független jelölt volt, harmincöt (58,33%) pedig valamely politikai párt jelöltje. Az Ukrajnai Kommunista Párt, Ukrajna Parasztpártjának és Ukrajna Szocialista Pártjának Választási Tömörülése, a Reformok és Rend Párt és az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt minden többségi körzetben tudott jelöltet állítani. Ez arról tanúskodik, hogy a többi párt viszonylag láthatatlan maradt a választók számára. A jelöltek közül négyen az előző ciklusban már parlamenti képviselők voltak; többségük, szám szerint huszonnyolcan vállalkozók voltak, ezenkívül kilencen a kultúra területét, ugyanennyien

társadalmi egyesületeket képviseltek. Életkor szerint: tizenketten 31 és 40 év közöttiek, huszonöten 41 és 50 év közöttiek, tizenketten 51 és 60 év közöttiek, nemek szerint: a hatvanból ötvennégy férfi és hat nő volt.

Megválasztott képviselők az egymandátumos körzetekben:

– 70. sz. választási körzet (Ungvári) – Nesztor Sufrics, Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt, 16,8%;
– 71. sz. választási körzet (Munkács) – Hrihorij Szurkisz, Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt, 63,42%;
– 72. sz. választási körzet (Beregszász) – Kovács Miklós (pártonkívüli), 29,27%;
– 73. sz. választási körzet (Ilosva) – Viktor Medvedcsuk, Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt, 90,17%;
– 74. sz. választási körzet (Huszt) – Viktor Zserdickij, Ukrajnai Népi Demokrata Párt, 15,16%.

A 71., 72., és 73. sz. választási körzetekben az előzetes várakozásoknak megfelelő eredmények születtek. A 73. sz. választási körzetben végül csak három jelölt indult, a többiek visszavonták jelölésüket, mivel úgy gondolták, hogy Medvedcsukkal szemben nincs semmi esélyük. Hasonló volt a helyzet a 71. sz. választási körzetben is, ahol Szurkisz indult. Az elemzők Kovács Miklós, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökének győzelmét is biztosra vették.

A 70. sz. választási körzetben ugyanígy mindenki biztosra vette Szerhij Ratusnyak ungvári polgármester győzelmét, azonban egy nappal a választások előtt a Központi Választási Bizottság törölte a jelöltek listájáról, olyan időben, amikor Ratusnyaknak már nem volt ideje megfellebbezni a döntést. Nesztor Sufrics (Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt) győzelme igen kétséges volt. Végül az urnákhoz járuló szavazók 16,8%-a voksolt rá. A szavazásra jogosultak arányában ez mindössze 10%-ot jelentett.

A 74. választási körzetben a hatalom a kijevi bankárt, Viktor Zserdickijt támogatta. A helyi hatalom támogatása és saját anyagi ráfordításai ellenére is csak nehezen sikerült győznie a szavazatok 15,16 százalékának megszerzésével.

A helyi tanácsi választások többségi rendszerben zajlottak. Fontos megjegyezni, hogy a jelöltek párthovatartozása nem volt lényeges befolyással a választások kimenetelére. Éppen ezért a jelöltek többsége teljesen elhatárolódott minden politikai párttól, s „önjelöltként" indult a mandátumokért. A megyei tanácsi képviselőségért induló 509 jelöltből 203-at jelöltek jelölőgyűléseken, 128-at politikai pártok, 71-et társadalmi egyesületek állítottak, 107-en pedig függetlenek voltak. A járási tanácsok 2.374 képviselőjelöltje közül 1.034-et választási gyűléseken, 527-et politikai pártok jelöltek, 813-an „önjelöltek" voltak. A helyi tanácsokba bekerült képviselők közül 130 képviselő 16 politikai párt színeiben jutott mandátumhoz. A legtöbb képviselőt az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt (51), az Ukrajna Népi Mozgalma (22), az Ukrajna Agrárpártja (13), az Ukrajna Népi Demokrata Pártja (12), az Ukrajna Kereszténydemokrata Pártja (6) és az Ukrán Nacionalisták Kongresszusa (5) adta. A többi pártnak ennél kevesebb képviselője volt.

A helyi tanácsi választások 6.966 körzetben zajlottak, ehhez képest a pártok által delegált képviselők kis száma azt jelzi, hogy a pártoknak igen csekély volt a befolyása a választóközönségre, s általában a megye társadalmi-politikai életére. A megyei tanács 75 megválasztott képviselője közül öten az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt, egy-egy képviselő Ukrajna Népi Mozgalma, Ukrajna Nemzeti-gazdasági Fejlesztési Pártja, az Ukrajnai Kereszténydemokrata Párt és az Igazságosság Ukrajnai Pártja tagja volt.

Ezenkívül tizenhét képviselőt az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt, tizenkilenc képviselőt az Ukrajna Népi Demokrata Párt, tizenkettőt az Új Kárpátalja társadalmi egyesület jelölt vagy támogatott.

Ily módon az 1998. évi helyhatósági és parlamenti választások az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt fölényét hozták, a párt kárpátaljai szervezetének taglétszáma gyorsan növekedett, főleg a közigazgatási-állami vezetők szintjén.

Úgy tűnt, hogy az U(e)SZDP-t semmi sem akadályozhatja meg abban, hogy a megye legerősebb politikai pártja legyen. Ám a természet közbeszólt. 1998 novemberében katasztrofális árvízhullám sepert végig Kárpátalján, óriási anyagi veszteségeket okozva a lakosságnak. A legtöbb pénzügyi és tárgyi segítség Kárpátaljára Doneck megyéből érkezett, melynek első embere ekkor Viktor Janukovics volt. Nagy segítséget kapott Kárpátalja Donecktől 2001 márciusában, a második nagy árvíz alkalmával is. A Régiók Pártjának kárpátaljai befolyását magyarázza a lakosság egy részének oroszpárti beállítottsága és a moszkvai patriarchátusnak alárendelt ukrajnai pravoszláv egyház dominanciája a megyében.

Az 1999 végi államfőválasztás előtt Leonyid Kucsma akkori államfő Viktor Balogát, Munkács addigi polgármesterét nevezte ki a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció élére. A teljes megyei felső vezetés lecserélődött, a fontos pozíciókba Iván Rizak, az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt megyei elnöke, Volodimir Prihogyko, az Ukrajnai Népi Demokrata Párt megyei elnöke, Vaszil Lintur, az Ukrajnai Vállalkozók és Iparosok Pártjának megyei elnöke stb. került. Az első fordulóban, 1999. október 31-én Kárpátalján Leonyid Kucsma kapta a legtöbb szavazatot (54,7%). A többi jelöltre leadott szavazatok: Jevhen Marcsuk – 16,4%, Olekszandr Moroz – 8,2%, Natalija Vitrenko – 4,3%, Petro Szimonenko – 3,3%, Jurij Kosztenko – 2,5%, Hennagyij Udovenko – 1,5%.

A második fordulóban Leonyid Kucsma a szavazatok 84,5%-át, Petro Szimonenko pedig 9,7%-át szerezte meg. A második fordulóban kétszázharmincezerrel több választó járult az urnákhoz Kárpátalján, mint az elsőben. A helyi vezetés mellszélességgel támogatta a regnáló államfőt.

2000 tavaszán Leonyid Kucsma elnök népszavazást kezdeményezett az alkotmány módosításáról Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa, azaz a parlament jogosítványainak és szerkezetének megváltoztatása érdekében. Amiről a népszavazásnak döntenie kellett: az államfő jogkörének kiszélesítése a parlament feloszlatását illetően, a képviselői mentelmi jog megszűntetése, a Legfelsőbb Tanács létszámának csökkentése 450 főről 300 főre, a kétkamarás parlament bevezetése. Az ország függetlenedése óta eltelt időszakban a legtöbb kárpátaljai, a szavazásra jogosultak 97,9%-a járult az urnákhoz, s mindenki minden kérdésre igennel válaszolt. Országosan is az igen válaszok kerültek többsége, ám ennek ellenére sem lett gyakorlati eredménye a népszavazásnak. Az igen válaszok életszerűtlenül magas arányából egyes elemzők arra következtettek, hogy nyilvánvalóan meghamisították az eredményeket.

Kárpátalja politikai életére az ezt követő időszakban rányomta a bélyegét Viktor Baloga, a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció elnökének és csapatának szembenállása a Viktor Medvedcsuk és Hrihorij Szurkisz vezette pénzügyi-politikai csoportosulással, melyet Kárpátalján Iván Rizak és csapata képviselt. Viktor Baloga kilépett az U(e)SZDP-ből, s átpártolt Viktor Juscsenko miniszterelnökhöz, akinek távozásával Baloga is beadta lemondását, és távozott a megye éléről.

2001. június 2-ával kinevezték a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció új elnökét Hennagyij Moszkal személyében. Moszkal kezdetben az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemok-

rata Párt, azaz a Medvedcsuk–Szurkisz-féle csoport irányvonalához igazodott, később azonban a kormánypárti Egységes Ukrajnáért Választási Blokkot támogatta a helyhatósági és a parlamenti választásokon.

A 2002-es parlamenti választások kampányának az volt a legfőbb sajátossága, hogy a politikai pártok többsége a minél eredményesebb választási szereplés érdekében nem önállóan indult, hanem összefogott más pártokkal, azaz választási tömörüléseket hoztak létre. Ezek az összefogások azonban nem ideológiai alapon, hanem üzleti megfontolásokon, illetve az államfőhöz való viszonyon – lojalitás vagy ellenzéki magatartás – alapultak. Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkja és Julia Timosenko Választási Blokkja például éppen az államfőhöz való eltérő viszonyuk miatt nem tudott összefogni. Teljesen nyilvánvaló volt a helyi hatalmi szervek szerepe a politikai tömörülések létrejöttében, mindenekelőtt az Egységes Ukrajnáért Választási Blokk esetében. A nómenklatúra tagjai pozícióik megőrzése érdekében egyként csatlakoztak a tömörüléshez.

A Központi Választási Bizottság összesen 33 párt és tömörülés indulását jegyezte be a választásokon. Ezek között mindössze 10 olyan volt, amelyik reális parlamentbe jutási eséllyel indult. A pártok, illetve tömörülések egy része csak azért indult, hogy elvonja a szavazatokat, vagy hogy pénzt keressen a kampány során.

A választások előtt Kárpátalján négy érdekcsoport alakult ki:

1. Barva Holding (Viktor Baloga, Vaszil Petyovka, Anatolij Kolibaba, Ihor Krily, Eduard Matvijcsuk, Viktor Begy, Olekszandr Ledida). A fő célok: visszatérés a hatalomba a megyében; a parlamenti mandátum megszerzése három körzetben (munkácsi, rahói és beregszászi); Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkja számára biztosítani a legalább 20%-os eredményt; minél több képviselői hely megszerzése a helyhatósági választásokon. A politikai támogatást biztosító pártok: Reformok és Rend Párt, Ukrajna Népi Mozgalma, Ukrán Népi Mozgalom, a Szolidaritás Politikai Párt megyei szervezete, valamint a megyei tanács húsz képviselője. A holding médiatámogatói: a *Старий замок, Європа – центр, Срібна Земля, Срібна Земля. Фест* című lapok és az M-студія RTV Társaság.
2. U(e)SZDP megyei szervezete (Iván Rizak, Nesztor Sufrics, Sztepan Bobik, Volodimir Gyacsenko). A fő célok: a párt domináns szerepének visszaszerzése a megyében; a parlamenti mandátum megszerzése az ungvári, a munkácsi, a beregszászi és az ilosvai körzetben; a helyi tanácsi választások megnyerése. A politikai támogatást biztosító pártok: Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt és Demokratikus Szövetség Párt. Médiatámogatók: *Соціал-демократ, Орбіта-логос* című lapok és a Huszt RTV Társaság.
3. Kárpátaljai Társadalmi Szövetség elnevezésű társadalmi egyesület (Volodimir Hiszem, Volodimir Makijenko, Volodimir Panov, Volodimir Prihogyko, Henagyij Moszkal, Fegyir Haruta, Miroszlava Kalamunyak, Vaszil Ruszin, Petro Tracsuk). A fő célok: a rátermett képviselőjelöltek támogatása minden szinten; a hatalom megtartása; a győzelem megszerzése minden többségi körzetben; a megyei tanácsi választások megnyerése. A politikai támogatást biztosító pártok: Ukrajna Népi Demokrata Pártjának, Dolgozó Ukrajna Politikai Párt, Ukrajna Agrárpártjának, Ukrajna Liberális Pártjának, Ukrajna Liberális Pártjának (megújított), Ukrajna Demokratikus Pártjának, Ukrajna Kereszténydemokrata Pártjának megyei szervezetei. Az egyesület médiatámogatói: a *Вісті тижня, Закарпатська правда, Новини Закарпаття, Репортер, Слово, Р.І.О.* című lapok és az ICTV RTV Társaság.

4. A R.I.O. [ukr. P.I.O.] Csoport (Szerhij Ratusnyak, Olekszandr Antal és mások). A fő célok: revansot venni a vetélytársakon az ungvári polgármester-választáson; a parlamenti mandátum megszerzése az ungvári körzetben; a R.I.O. Szindikátus gazdasági hatalmának visszaszerzése; minél több megyei képviselői hely megszerzése. A politikai támogatást az Új Kárpátalja társadalmi egyesület, valamint az Egység Ukrajnai Pártjának, Ukrajna Szociáldemokrata Pártjának megyei szervezete biztosította. Médiaszövetségesek: *P.I.O.* és *Exo Kapnam* című lapok.

2002-ben Kárpátalján két politikai pártnak és három választási tömörülésnek sikerült elérnie a 4%-os választási küszöböt: Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkja – 36,63%, Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt – 14,01%, Egységes Ukrajnáért Választási Blokk – 10,26%, Ukrajna Kommunista Pártja – 6,01%, Julia Timosenko Választási Blokkja – 4,4%.

A hat többségi körzetben százhét képviselőjelölt indult, azaz egy-egy képviselői helyre átlagban tizennyolcan pályáztak, akik közül hatvanhatan függetlenek voltak, negyvenegyet pedig politikai pártok állítottak.

Az egymandátumos körzetekben a következő képviselőket választották meg:

– 70. sz. választási körzet (Ungvár) – Szerhij Ratusnyak (35,47%).
– 71. sz. választási körzet (Munkács) – Viktor Baloga (66,39%).
– 72. sz. választási körzet (Beregszász) – Gajdos István (33,5%). Az elemzők Kovács Miklósnak, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökének győzelmére számítottak. Azonban Kovácsnak csak a szavazatok 32,72%-át sikerült megszereznie. Ebben a körzetben tartott a legtovább a szavazatok összeszámlálása, s egyes helyszíneken érvénytelenítették a szavazást. Kovács Miklós vereségében közrejátszott az is, hogy egy vele azonos nevű jelöltet is állítottak a körzetben. Az „ismeretlen" Kovács Miklós pedig megszerezte a szavazatok 8,4%-át. Ez a körzet bizonyította – s ezt a strasbourgi bíróság is megállapította 2008. februári határozatában –, hogy lehetséges a választási eredmények meghamisítása oly módon, hogy egyes kerületek eredményeit megsemmisítik, s ennek bírósági döntéssel is érvényt szereznek. Az itt bevetett technikákat az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt később alkalmazta a munkácsi polgármester-választáson, és éltek vele a 2004. évi államfőválasztás alkalmával is.
– 73. sz. választási körzet (Ilosva) – Olekszandr Kamenyas (25,13%).
– 74. sz. választási körzet (Huszt) – Mihajlo Szjatinya (31,39%).
– 75. sz. választási körzet (Rahó) – Oreszt Klimpus (28,87%).

A helyhatósági és a parlamenti választások végeredménye azt tanúsította, hogy Kárpátalján a két legbefolyásosabb politikai erő az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt és Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkja (későbbi nevén: Mi Ukrajnánk Népi Szövetség Politikai Párt). Ez a két politikai erő mérte össze erejét a munkácsi polgármester-választás és a 2004-es államfőválasztás alkalmával is.

1.4. Harmadik szakasz: 2002–2004

A parlamenti választások után a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció elnökévé Iván Rizakot, az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt megyei szervezetének elnökét nevezték ki. Rizak azzal kezdte a tevékenységét, hogy az ellenzéket, melyet Viktor Baloga és

csapata testesített meg, eltávolította. Leváltotta az összes Járási Adminisztráció vezetőjét, a Megyei Adminisztráció főosztályvezetőit, a megyei rendőrfőnököt, a közúti rendőrség vezetőjét, az Állami Adóhivatal vezetőjét, az Ukrajnai Nemzetbiztonsági Szolgálat megyei vezetőjét, valamint a filharmónia, a megyei drámai színház, az Avangard Stadion s még számos tanintézet igazgatóját. Ez a fajta tisztogatás egyenlő volt a hatalom egyetlen politikai erő általi monopolizálásával. Az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt a megyén belül csak Munkácsra nem tudta kiterjeszteni a hatalmát, ahol Viktor Balogát, Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkja megyei elnökét választották meg polgármesternek. Viktor Baloga a parlamenti képviselői mandátumot is megszerezte, ezért lemondott a polgármesterségről. 2003. június 29-ére új polgármester-választást írtak ki a városban.

Megyei szinten a centrista pártok – Ukrajna Népi Demokrata Pártja, Ukrajna Agrárpártja, a Régiók Pártja, az Ukrajnai Iparosok és Vállalkozók Pártja – nem foglaltak állást a két politikai erő torzsalkodásában, nyíltan nem támogatták sem a Mi Ukrajnánk Választási Blokk, sem az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt jelöltjét. Mindkét fél egyenlő erőkkel bírt (úgy a támogató államhatalom, mint a PR-technológiák, az anyagiak, a média kihasználása és a politikai brand tekintetében).

A választásokat Vaszil Petyovka (Mi Ukrajnán Választási Blokk) nyerte meg 15.288 szavazattal (47,23%). Nuszer Ernő (Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt) 12.702 (39,24%) szavazatot kapott. A többi jelölt elhanyagolható szerepet játszott. Az urnákhoz 32.371 választópolgár (a választásra jogosultak 49,39%-a) járult. A munkácsi polgármester-választásnak országos visszhangja volt, s az elemzők úgy értékelték, hogy az ország egész addigi történetében ez volt a „legmocskosabb" választás, mely során mindkét politikai erő bevetett minden eszközt. Petyovka azonban nem melegedhetett meg a polgármesteri székben, peres eljárások, provokációk nyomán Ukrajna elnöke rendeletet hozott „a Kárpátaljai Munkács városa polgárai alkotmányos jogai biztosításával és a városműködés normális kereteinek helyreállításával kapcsolatos intézkedésekről". A rendelettel leváltották Vaszil Petyovkát, s helyébe megbízott polgármesterré nevezték ki Mihajlo Opacskót, az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt városi szervezetének elnökét.

Az új polgármester-választást 2004. április 18-ra írták ki. Ez a választás még szégyenletesebb volt mint az előző: sorozatos hamisítások, vandalizmus, parlamenti képviselőverés, szavazólaplopás, jegyzőkönyvlopás stb. tényeire derült fény. A munkácsi körzeti választási bizottság Nuszer Ernőt nyilvánította győztesnek, akit az U(e)SZDP támogatott. Kárpátalja az országos politika játékterévé vált: a munkácsi választásokon Viktor Balogát és Vaszil Petyovkát Viktor Juscsenko és csapata, részben Julia Timosenko támogatta, Nuszer Ernőt pedig Viktor Medvedcsuk és párttársai.

A munkácsi polgármester-választással lezárult a 2002. évi választási ciklus. Az eseményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ebben a ciklusban nem volt helye az egyéni ambícióknak, csapatok küzdöttek meg egymással, illetve két politikai erőnek – az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt és Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkjának – volt döntő befolyása, s a közöttük fennálló viszony hosszú időre meghatározta Kárpátalja politikai erőviszonyait.

A 2004-es államfőválasztáson huszonnégy jelölt indult, ám többségük nem volt tényleges jelöltnek tekinthető, csapataik fő feladata a leköszönő államfő jelöltje, Viktor Janukovics kampányának segítése volt. A jobbközép ellenzék két vezető személyisége Viktor Juscsenko és Julia Timosenko volt. Már a választási előkészületek nyilvánvalóvá tették, hogy nehéz és

bonyolult időszak következik. Janukovicsnak három stábja is volt – egy hivatalos Szerhij Tihipko vezetésével és egy nem hivatalos, melyet Viktor Medvedcsuk, az Államfői Hivatal Titkárságának vezetője irányított és az Új Együttműködés elnevezésű társadalmi mozgalom.

Az első fordulóban két jelölt maradt talpon: Viktor Juscsenko, aki a szavazatok 39,9%-át, és Viktor Janukovics, aki 39,26%-át szerezte meg. A november 21-i második forduló példátlan körülmények között zajlott: meghamisították a szavazólapokat, szervezett csapatok járták az országot és gyűjtötték a szavazatokat, és azt állították, hogy betörtek a választási bizottság számítógépes rendszerébe. A kihozott végeredmény szerint Janukovics a szavazatok 49,46%-át, Juscsenko pedig 46,61%-át szerezte meg. November 24-én a Központi Választási Bizottság hivatalosan kihirdette Janukovics győzelmét.

Az államfőválasztás második fordulója után Ukrajnában bekövetkező eseményeket nevezik „narancsos forradalomnak": az előzetes eredmények 2004. november 21-i kihirdetésével vette kezdetét és 2005. január 23-áig, Viktor Juscsenko hivatalos beiktatásáig tartott.

November 27-én a Legfelsőbb Tanács határozatban mondta ki, hogy az országban politikai válság van, amivel gyakorlatilag semmissé nyilvánította Viktor Janukovics győzelmét. A második fordulóban „megsértették a törvényeket és az állampolgárok jogát a szabad véleménynyilvánításhoz". A következő nap Szeverodoneckben a helyi önkormányzat kongresszust hívott össze, melyen arról döntöttek, hogy népszavazást tartanak az Északkeleti Ukrán Autonóm Köztársaság megalakításáról.

Viktor Juscsenko megbízottja panaszt nyújtott be a Legfelsőbb Bírósághoz, amely Anatolij Jarema elnökletével egy hét után hozta meg az addig példátlan döntést: megsemmisítette a Központi Választási Bizottság által kihirdetett választási eredményt. Az új választásokat 2004. december 26-ára írták ki. Ebben a megismételt fordulóban Viktor Juscsenko a szavazatok 51,99%-át, Viktor Janukovics pedig 44,19%-át szerezte meg.

Ebben az időszakban (december 8-án) a Legfelsőbb Tanács törvényt fogadott el Ukrajna Alkotmányának módosításáról. A négyszázötven képviselőből négyszázkettő megszavazta a módosításokat, melyek lényege: az államfő hatáskörének megnyirbálása, a miniszterelnöknek a parlamenti többség általi megnevezése, a kötelező parlamenti többség megteremtése. Amennyiben a képviselők nem képesek biztosítani a parlamenti többséget, a parlament feloszlik. Az alkotmánymódosítással az addigi elnöki-parlamentáris rendszer parlamenti-elnöki rendszerré alakult át.

Nem kevésbé szokatlan események zajlottak Kárpátalján is. 2004-ben a megyében az egyik legerősebb politikai tényező az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt volt. Hívei közé tartozott a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció, valamennyi járási adminisztráció, valamint a jogvédő szervek vezetői. A pártot számos magánkiadásban megjelenő újság támogatta, illetve a párt tagjainak magas állami pozícióiból eredően a kárpátaljai állami média is. A szociáldemokratáknak volt a legkiépítettebb pártszervezetük a megyében, a tagság a hivatalos nyilvántartás szerint elérte a harminchároméezret. Ez a párt tehát felkészülten várta az államfőválasztást.

A megyében széles körű tevékenységet fejtett ki a Régiók Pártjának helyi szervezete is, élén az ismert vállalkozóval, Olekszandr Ledidával, aki 1999–2000-ben Viktor Baloga kárpátaljai kormányzó helyettese volt. A 2004-es államfőválasztás küszöbén a szociáldemokraták és a régiósok viszonya igen bonyolult volt. 2004 februárjáig a két párt együttműködött egymással, ám miután Ledidát a régiósok megyei elnökévé választották, a helyzet megváltozott. Noha 2004 májusában közös szándéknyilatkozatot írtak alá, mi-

szerint az államfőválasztáson ugyanazon jelölt mögött sorakoznak majd fel, a háttérben azonban nyilvánvaló volt, hogy a régiósok új utakon járnak.

Janukovics kárpátaljai stábja élén Spenik Ottó állt, azonban a tényleges irányítást (beleértve a pénzügyeket) néhány járás kivételével – Huszti, Técsői és Perecsenyi –, ahol a régiósoknak sikerült a saját kezükben tartani az ügyeket, az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt megbízottai látták el. Formálisan a két párt 2004. november 24-ig tartotta fenn a szövetséget. Ekkor az ungvári Avangard Stadionban felfegyverzett rendbontókat tartóztattak le, akik szét akarták zavarni az összegyűlt embereket.

Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkjának megyei stábját Viktor Baloga parlamenti képviselő vezette. A 2002-es választások óta a tömörülés alig változott: Ukrán Nacionalisták Kongresszusa, Ukrán Néppárt, Ukrajna Népi Mozgalma, Egység [Szobor] Ukrán Köztársasági Párt.

A megyei szintű politikát továbbra is pénzügyi-politikai csoportok befolyásolták. A Viktor Juscsenkót támogatók közül meg kell említenünk többek között Szerhij Ratusnyak parlamenti képviselő csoportját, valamint Mihajlo Dzsanda huszti polgármester, az Ukrán Néppárt megyei szervezete elnökének csoportját, valamint a Szolyvai járásban Olekszandr Kamenyas parlamenti képviselő, az Alex LTD elnökének csoportját.

Az államfőválasztás első fordulója 2004. október 31-én rendben zajlott. Viktor Juscsenko a szavazatok 46,61%-át, Viktor Janukovics pedig 37,57%-át szerezte meg. Juscsenko minden választási körzetben győzött, kivéve a Beregszászit, ahol a többség Janukovicsra szavazott. Kárpátalja volt az egyetlen nyugati megye, ahol Juscsenko kevesebb mint 50%-ot szerzett. Juscsenko viszonylag rossz szereplése a kárpátaljai magyar és román kisebbség szavazatain múlott, akik inkább Janukovicsra voksoltak.

Viktor Baloga, Juscsenko kárpátaljai választási stábjának vezetője elismerte, hogy az első fordulót megelőzően nem foglalkoztak a magyar közösséggel, s az ezen való változtatás érdekében megkeresték Kovács Miklóst, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökét, aki megállapodást írt alá Kijevben Viktor Juscsenkóval a választásokon és az azt követő időszakban való együttműködésről. Az aláírásnál jelen volt az ukrán fővárosba repülőgépen érkező Orbán Viktor, a Fidesz elnöke, volt miniszterelnök is, a Kárpátalján is népszerű politikus.

Az államfőválasztás második fordulójában 620.448-an járultak az urnákhoz, azaz 67,51%-os volt a részvételi arány, ami mindössze 0,59%-kal kevesebb, mint az első fordulóban. Juscsenko a szavazatok 55%-át, Janukovics pedig 40,07%-át szerezte meg. A választási kampány során elkövetett jogsértések hírére, illetve Viktor Juscsenko híveinek agitációja nyomán Ungváron is nagyszabású tiltakozás vette kezdetét. November 22-én a Színház téren tízezres tömeg gyűlt össze. A tiltakozók száma egyre növekedett. 2004. november 25-én a megye egészéből érkeztek demonstrálók Ungvárra, s Juscsenkót éltető jelszavakkal vonultak végig a főutcákon. Tiltakozó megmozdulásokra került sor a járási központokban is. Ungváron a Népi téren, a megyei tanács épülete előtt felépült a „kárpátaljai sátortábor", a kijevi mintájára.

A megismételt második fordulóra december 26-án, nyugodt, incidensek nélküli légkörben került sor. Juscsenko Kárpátalján a szavazatok kétharmadát mondhatta magáénak, Janukovics pedig az egynegyedét. Nagy volt a különbség a szomszédos megyékben született eredményekhez képest: Csernyivci megyében Juscsenkóra 80%, Lemberg és Ivano-Frankivszk megyékben pedig több mint 90% szavazott.

1.5. Negyedik szakasz: 2005–2009

Az elnökválasztás utáni fordulat többek között azzal járt, hogy Kárpátalján is nagy változások következtek be a vezetői szinteken. 2005. február 4-i rendeletével Viktor Juscsenko államfő a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció elnökévé nevezte ki Viktor Balogát. Minden kulcspozícióban vezetőváltás történt (járási közigazgatási vezetők, bírák, ügyészek, karhatalmi szervek vezetői stb.). Baloga fél évig irányította a megyét, amikor a rendkívüli helyzetek miniszterterévé nevezték ki. Kárpátalja kormányzója 2005 októberétől Oleg Havasi lett.

Ukrajna-szerte és Kárpátalján is végbement a politikai erők átcsoportosítása, ily módon készülve fel a 2006-os parlamenti és helyhatósági választásokra. A 2004-es államfőválasztással nem lezárult, hanem tovább folytatódott egy korszak, amelyben ugyanazok a politikai erők álltak szemben egymással, akik korábban is. Ráadásul a „narancsos koalíción" belül azonnal felszínre kerültek a belső ellentétek, Julia Timosenko miniszterelnököt, Petro Porosenkot, a Nemzetvédelmi Bizottság elnökét lemondatták, s a politikai csúcsvezetők kölcsönösen a hatalommal való visszaéléssel vádolták egymást. Ugyanakkor a volt államfő, Leonyid Kucsma politikai táborába tartozó erők továbbra is egységesek voltak. A Régiók Pártja nem fogadott be kis pártokat úgynevezett társpártként, hanem csakis a teljes beolvasztás módszerével élt, cserébe megfelelő pozíciót biztosítva a pártlistán. Viktor Janukovics pártelnök az államfőválasztás 2004. december 26-i megismételt második fordulójában országosan 44,19%-nyi szavazatot szerzett, s pártja ugyanilyen eredményre számíthatott a 2006-os parlamenti választásokon is.

A Központi Választási Bizottság 225 választási körzetet alakított meg, ebből hatot Kárpátalja területén. A választások előtt Kárpátalján négy érdekcsoport alakult ki:

1. Barva Holding (Viktor Baloga, a rendkívüli helyzetek és a Csernobili Atomerőműben bekövetkezett katasztrófa következményeinek felszámolásával megbízott miniszter, Vaszil Petyovka, Munkács polgármestere, Anatolij Kolibaba, az Ungvári Járási Adminisztráció elnöke és mások). A politikai támogatást biztosító pártok: Mi Ukrajnánk Népi Szövetség Politikai Párt, Reformok és Rend Párt, Ukrajnai Iparosok és Vállalkozók Pártja. Médiatámogatók: az M-студія RTV Társaság, a *Паланок*, a *Старий Замок*, a *West-експрес*, és részben a *Новини Закарпаття* című lapok.
2. BJUT [Julia Timosenko Blokkja] csoport (Andrij Szerbajlo parlamenti képviselő, a Haza [Batykivscsina] Összukrán Egyesület megyei szervezetének elnöke és mások). Mádiatámogatók: a *Післямова*, részben a *Трибуна*, a *P.I.O.* és a *Моя новинка* című lapok.
3. A R.I.O. [ukr. P.I.O.] Csoport (Szerhij Ratusnyak parlamenti képviselő, Olekszandr Szjatinya parlamenti képviselő). Párttámogató az Ukrán Néppárt. Médiatámogató: a *P.I.O.*, a *Трибуна* és a *Моя новинка* című lapok.
4. Üzletemberek egy csoportja, melynek tagjai a Régiók Pártja soraiból kerültek ki (Olekszandr Ledida, a Régiók Pártja megyei szervezetének elnöke, Fegyir Haruta, Viktor Fehér). A politikai hátteret a Régiók Pártja adta. A kárpátaljai médiával szórványosan működtek együtt.

A 2006-os parlamenti választási küzdelemben immár két magyar párt is részt vett, amelyeket 2005-ben jegyeztek be: KMKSZ – Ukrajnai Magyar Párt (elnöke Kovács Miklós) és Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (elnöke Gajdos István). A kárpátaljai magyarságot

megosztotta a két magyar párt. Kovács Miklós még elnökjelöltsége idején kötött szövetséget Viktor Juscsenkóval, Gajdos István, az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt volt tagja pedig Viktor Janukovicsot támogatta.

Kárpátalja Ukrajna azon három megyéjének egyike, amelyben a parlamenti választásokat a Mi Ukrajnánk Választási Blokk nyerte meg. A megyében a szavazásra jogosultak 61,6%-a járult az urnákhoz és születtek meg a következő eredmények: Mi Ukrajnánk Választási Blokk – 25,79%, Julia Timosenko Blokkja – 20,7%, Régiók Pártja – 18,56%, Ukrajna Szocialista Pártja – 3,57%, Litvin Népi Blokkja – 3,49%. A Mi Ukrajnánk fölénye koránt sem volt meggyőző.

A megyei tanácsi választások egészen más eredményt hoztak. A megyei tanácsi képviselők létszámát nyolcvannégyről kilencven főre emelték. A megyében bejegyzett százhetvenöt pártszervezet közül ötvenkettő indult a helyekért. Az ötödik összehívású megyei tanácsba végül hét politikai párt képviselői kerültek be: Mi Ukrajnánk Választási Blokk – harminc képviselő (a szavazatok 23%-a), Julia Timosenko Blokkja – huszonöt képviselő (19,2%), Régiók Pártja – tizenöt képviselő (11,5%), Litvin Népi Blokkja – hét képviselő (5,2%), Ukrajna Szocialista Pártja – négy képviselő (3,1%). Bejutott a megyei tanácsba mindkét magyar párt: KMKSZ UMP – öt képviselő (3,3%), UMDP – négy képviselő (3,1%).

Az ötödik összehívású Kárpátaljai Megyei Tanács első ülésszaka április 18-án kezdte meg a munkáját, s számos váratlan fordulatot hozott. Április 16-án a megyei tanácsba bejutott pártok zöme aláírta a koalíciós megállapodást, így a koalíció tagja lett: Mi Ukrajnánk Blokkjának mind a harminc képviselője, Julia Timosenko Blokkjából a Haza [Batykivcsina] Párt megyei szervezetének soraiból megválasztott tizenkét képviselő, az Ukrajnai Szocialista Párt négy, a KMKSZ UMP öt, az UMDP négy és a Régiók Pártjának tizenöt képviselője (összesen hetven képviselő). A megyei tanács elnökévé Mihajlo Kicskovszkijt, a Mi Ukrajnánk képviselőjét választották meg. Julia Timosenko Blokkjának többi képviselője és Litvin Népi Blokkjának képviselői ellenzékbe kerültek (összesen húsz képviselő).

A 2006-os választásokon a kisebbségek nagyfokú szervezettségről tettek tanúbizonyságot. A két magyar párt igen sikeresen szerepelt, mind a megyei, mind a járási tanácsokba számos képviselőt tudtak delegálni. A KMKSZ UMP öt képviselőt adott a megyei tanácsba, hetet az ungvári járási, tizenegyet a nagyszőlősi járási, négyet a munkácsi járási, huszonnyolcat a beregszászi járási tanácsba, hármat a nagyszőlősi városi, kettőt a munkácsi városi, négyet a csapi városi, hármat a técsői városi és nyolcat a beregszászi városi tanácsba (összesen hetvenöt képviselő). Az UMDP négy mandátumhoz jutott a megyei tanácsban, öthöz az ungvári járási, hathoz a nagyszőlősi járási, huszonhathoz a beregszászi járási tanácsban, háromhoz a técsői városi és hathoz a beregszászi városi tanácsban (összesen ötven képviselői hely).

Ily módon a kárpátaljai magyar kisebbség lehetőséget kapott arra, hogy megfelelő arányban képviselve legyen a helyi tanácsokban. A KMKSZ UMP fölénye nyilvánvaló volt. A KMKSZ 1989-ben alakult meg mint társadalmi szervezet, s mint ilyen a magyar lakosság körében a legnagyobb tekintélynek örvendő szervezet volt párttá alakulásáig. Az UMDP elnöke, Gajdos István viszont korábban az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt tagja volt, ami nem vetett rá jó fényt sem megyei, sem országos szinten.

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy Gajdosnak Beregszászban sikerült megnyernie a polgármester-választást.

2007 tavaszán Ukrajnában politikai válsághelyzet alakult ki. Az államfő 2007. április 2-ával rendeletet adott ki Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa, azaz a parlament feloszlatásáról és előrehozott választások kiírásáról. A parlamenti koalíciós frakció azonban Alkotmánybírósághoz fordult. Május 27-én megszületett a megállapodás, hogy 2007. szeptember 30-án megtartják az előrehozott választásokat. A küzdelemben részt vevő politikai erők nem változtak. A Régiók Pártja arra készült, hogy megerősítse vezető pozícióját, a narancsos erők pedig a visszavágásra készültek.

A 2007. szeptemberi választások ismét csak bizonyították, hogy egyes megyékben, így többek között a legnyugatibban, Kárpátalján, igencsak sajátosak a választói szimpátiák. Kárpátalján a politikai küzdelemben ugyanaz a négy csoport mérte össze az erejét, mint 2006-ban. Kárpátalja volt az egyetlen olyan megyéje Ukrajnának, ahol a Mi Ukrajnánk Választási Blokk szerezte meg a győzelmet. Az előrehozott választásokat megelőző évek során nem változott a megyében a regnáló államfő pártjának támogatottsága. Összefüggésbe hozható ez többek között azzal, hogy Viktor Baloga, a kárpátaljai üzleti elit képviselője volt Viktor Juscsenko államfő Titkárságának vezetője.

Fontos sajátosság az is, hogy Kárpátalja volt az a megye, ahol a választásra jogosultak legkisebb hányada vett részt a választásokon. 2006. március 26-án az arra jogosultak 61,45%-a, 2007. szeptember 30-án pedig csupán 52,4%-a járult az urnákhoz.

A kárpátaljai választók viszonyulása a nagy pártokhoz nem változott. Az első három helyen végzett párt a Mi Ukrajnánk Népi Önvédelem 31,11%-kal, Julia Timosenko Blokkja 28,85%-kal és a Régiók Pártja 19,76%-kal. Mindhárom politikai erő még növelte is néhány százalékkal a támogatottságát. A 3%-os parlamenti küszöböt sikerült elérnie Kárpátalján Litvin Blokkjának (6%) és a Szocialista Pártnak is (3,53%). Ám mind a Szocialista Párt, mind a kommunisták sokat veszítettek pozícióikból az előző választásokhoz képest. A Kommunista Párt mindössze 1,77%-ot szerzett – ez a párt történetében a legrosszabb eredmény, amit Kárpátalján magáénak tudhatott (2006-ban például a párt még 5,34%-on állt a megyében). Az előrehozott választások során Kárpátalja parlamenti képviselői Nesztor Sufrics, Szerhij Mosak, Eduard Matvijcsuk (Régiók Pártja), Viktor Pinzenik, Olekszandr Kemenyas (Julia Timosenko Blokkja), Ihor Krily, Vaszil Petyovka és Sztanyiszlav Arzsevityin (Mi Ukrajnánk Népi Önvédelem Blokk) lettek.

A Régiók Pártja továbbra is megőrizte szilárd pozícióját a megyében. A párt támogatottságát az üzleti körök, valamint a kisebbségek – az oroszok, a magyarok és a románok – biztosították.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a választásokkal nem szűnt meg a látens szembenállás Kárpátalja politikai erői között. Az egyik konfliktusforrás a megyei tanácsi koalíció lett, amelybe belépett a Régiók Pártja is. A választási eredmények nyomán Kárpátalja vezetésében ismételten megtörténtek a cserék. Az államfő rendeletével felmentették azon öt járás – a Rahói, a Técsői, a Huszti, az Ökörmezői [Mizshirjai] és a Nagybereznai – vezetőjét, melyekben a Mi Ukrajnánk szerényen szerepelt. Elmondható, hogy a kárpátaljai történések kontextusát az országos események adják, ugyanakkor folyamatosan megfigyelhető egyfajta sajátos színezet az országos tendenciákhoz képest.

2. Társadalmi-gazdasági helyzet

2.1. Geopolitikai és gazdasági környezet

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb megyéje. Északkeleten, keleten és délkeleten Lemberg [Lyviv] és Ivano-Frankivszk megyékkel határos. A megye északnyugati, nyugati és déli határai mintegy 467,3 km hosszan egybeesnek az államhatárral, ebből Lengyelországgal 33,4 km, Szlovákiával 98,5 km, Magyarországgal 130,0 km és Romániával 205,4 km hosszúságú a közös határ. A megyében 19 határátkelő működik. Különleges geopolitikai helyzeteténél fogva nemzetközi közlekedési folyosók, gazdasági, kereskedelmi, kulturális útvonalak metszéspontjában helyezkedik el, miáltal egész Ukrajna európai integrációjának fontos láncszeme.

Kárpátalja közigazgatása (Készítette: Sebők László)

Kárpátalján mintegy 9,5 ezer folyó és patak található, többségük a hegyvidéken. Nyáron az átlaghőmérséklet +21 °C, télen –4 °C. A vegetációs időszak az alföldi részen 230, az előhegyekben 210–230, a hegyekben 90–210 nap.

A megye területének közel 80%-át hegyek foglalják el. Itt található Ukrajna legmagasabb hegycsúcsa, a 2.061 m magas Hoverla. Kárpátalja legfőbb kincse az erdő. Területének több mint fele erdővel borított. A legelterjedtebb fafajták a bükk, a lucfenyő, a borókafenyő, a tölgy, a juhar, a kőris. Évente mintegy egymillió m³ faanyag kerül kitermelésre.

Kárpátalján több mint 220 ásványkincs-lelőhely található, melyekből több mint harmincféle ásványi kincs nyerhető, köztük konyhasó, kaolin, márvány, polimetalikus ércek, alunit, perlit, zeolit, liparit, barit stb. A talaj közepes termőképességű, a humuszos szint vékony, erősen savanyú kémhatású.

A gazdaság legfontosabb ágazatai a fafeldolgozás és készletezés, az élelmiszeripar, a könnyűipar, a gépgyártás, a turizmus, különösen a szanatóriumi-üdülői terület, a mezőgazdasági termelés. A legfőbb mezőgazdasági termékek a burgonya, a zöldségfélék, a gyümölcsfélék, a szőlő, melyekből a megye önellátó.

A termelési infrastruktúra részét képezik a vasutak, az autóutak, a vezetékes szállítás. Kárpátalján két országos főút halad keresztül (Kijev–Csap és Munkács–Rohatin), valamint egy páneurópai közlekedési folyosó („krétai folyosó") szeli át (Lisszabon–Trieszt–Ljubljana–Budapest–Kijev–Volgográd). Ungváron repülőtér működik. Kelet-Nyugat irányú gáz- és kőolaj-, valamint elektromos fővezetékek sora metszi a megyét.

Kárpátalja kiépült telekommunikációs hálózattal rendelkezik, fejlődésnek indultak a hírközlés új ágazatai, különösen a mobilhálózatok és az internetes-hálózat.

Kárpátalja az ország egyik üdülőövezete. Szakemberek véleménye szerint az itt található ásvány- és termálvizek felveszik a versenyt a Kaukázusban, Csehországban és Franciaországban fellelhető vizekével. Az országban regisztrált harminchatféle ásványvíztípusból harminckettő Kárpátalján található meg.

A turizmus és a rekreáció a gazdaság fontos ágazata. Az ún. zöld turizmus pedig kifejezetten segíti a falvak gazdasági talpon maradását. A megyében több mint kétezer történelmi, kulturális és építészeti emlék áll állami védelem alatt.

Az utóbbi években megfigyelhető a munkehelyek teremtésében fontos szerepet játszó szolgáltatóipar gyors fejlődése.

Kárpátalja vállalatai a világ több mint száz országával vannak kapcsolatban. 2008-ban az áru és a szolgáltatások exportja 1.285 millió, importja 1.912 millió USA dollárt tett ki.

A megye adottságai vonzzák a beruházókat. Megvetették a lábukat olyan nemzetközi vállalkozások, mint például az Eurocar Ltd. (Skoda, VW, Seat), a Groclin-Karpaty Ltd. (Inter Groclin S. A. csoport tagja), a Yazaki-Ukraine Corp. (Opel, Volvo, Ford stb.), a Jabil Circuit Inc. (Nokia, HP, Philips, Alcatel, IBM, NEC, Johnson Controls, valeo Corporation stb.). A külföldi vállalatok elsősorban a gépgyártásba, a fafeldolgozásba és az élelmiszeriparba fektetnek be.

A megye energiaellátásának egy része saját forrásból történik, amit a folyók vízereje, az oroszkomoróci és a técsői járási gázlelőhelyek biztosítanak.

A 2009. január 1-jei állapot szerint a megye lakossága 1243,4 ezer fő, Ukrajna lakosságának 2,7%-a. A népességszám tekintetében Kárpátalja Ukrajna megyéi között a tizenhetedik, a népsűrűség tekintetében (97fő/km²) pedig a nyolcadik helyet foglalja el. Faluhelyen él a lakosság 62,9%-a. A születési ráta 14,7%, ami az egyik legmagasabb Ukrajna régiói között. Ungvár lakossága 116,3 ezer fő, Munkácsé 83,4 ezer fő. A 15–70 év közötti lakosság száma 922,5 ezer fő, ebből a munkaképes korú lakosság 778,6 ezer fő. A foglalkoztatottak száma 552,2 ezer fő. A kárpátaljaiak átlagéletkora 68 év, ezen belül a nőké 73 év, a férfiaké 64 év.

Egyre fontosabbá válik a megyében a gazdasági tervezés. Kárpátalja 2015-ig szóló fejlesztésstratégiai programja szerint szükség van a megye gazdaságának strukturális átalakítására, különös tekintettel az Európai Unió terjeszkedésére keleti irányban. A fej-

lesztési elképzelések szerint Kárpátalján a szociálisan érzékeny piacgazdaság kívánatos, a kultúra, a rekreáció és a turizmus olyan adottságok, amelyekre kiemelt figyelmet kell fordítani, ugyanígy az innovációs fejlesztések, a határon átnyúló együttműködések, valamint a tranzitpotenciál fejlesztésére.

Mindezek a stratégiai elképzelések szoros összefüggésben vannak a természet és a természeti erőforrások ésszerű felhasználásával, megújításával, a környezetvédelemmel, a gazdaság hatékonyságának növelésével, a strukturális piaci átalakítások ösztönzésével, a geopolitikai elhelyezkedésből, a természeti adottságokból és a munkaerő (humán erőforrás) minél teljesebb hasznosításának igényéből eredő feladatok megvalósításával. A gazdasági fejlesztésekben is a legfontosabb érték az ember, az életminőség javítása.

2.2. Ipar

Kárpátalja gazdaságában az ipar fontos szerepet tölt be. Az NSRUEO (National State Registry of Ukrainian Enterprises and Organizations) nyilvántartása szerint a hivatalosan bejegyzett vállalatok közül a 2009. január 1-jei állapot szerint 12% volt ipari. Az utóbbi években az ipari termelés növekvő tendenciát mutat. Ebben a tekintetben 2005 az áttörés éve volt, amikor az éves termelés a 2000. évi szint 2,7-szeresére növekedett (az éves átlagnövekedés 25,3%). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez a növekedés elsősorban extenzív fejlődést jelent annak köszönhetően, hogy az 1990–1996-os válságidőszak után sikerült javítani a foglalkoztatottságot, illetve újra beindítani olyan vállalatokat, amelyek leálltak a termeléssel, de nem zártak be végleg.

Az ezredforduló utáni időszakban beindult az ipari termelés növekedése. 2000 és 2008 között Kárpátalja ipara majdnem kétszer gyorsabban növekedett, mint az ukrajnai átlag. Az ipari termelés indexe 1990-hez képest 2006-ra 2,3 szorosára (Ukrajnában 100%-kal) nőtt. Utána azonban ismét visszaesés következett be. A mezőgazdasági termelés tekintetében a helyzet kiegyensúlyozódásáról beszéltünk, az 1990-es szintet azonban még mindig nem sikerült elérni.

A megye ipari termelésének átstruktúrálódásában a fő szerepet a gépgyártás, az élelmiszeripar és a mezőgazdasági termékek feldolgozása, valamint a fakitermelés és -feldolgozás játssza.

Az ipari termelés fontos eredménye, hogy egyre növekszik az eladott termékek mennyisége. 2008-ban a vállalatok nettó 7481,8 millió UAH terméket értékesítettek, ami 2,7-szer több a 2004. évinél. Az ipari termékek sorában 53,7% származik gépgyártásból, 13,6% élelmiszeriparból és a mezőgazdasági termékek feldolgozásából, 11,2% villamosenergia, gáz és víz előállításából, illetve kitermeléséből, valamint elosztásából, 4,5% fafeldolgozásból.

A termelés növekedéséhez hozzájárult, hogy 2002–2004-ben sikerült újjáéleszteni több olyan vállalatot, amelyek korábban leállították a termelést, illetve több új gyár és üzem is nyílt (Eurocar Ltd., Groclin-Karpaty Ltd., Yazaki-Ukraine Corp., Henkel-Uzhhorod Ltd., Miltex Ruhagyár), valamint számos vállalat növelte a termelési kapacitását (Mrija Munkácsi Ruhagyár, Sanders Varróüzem, Fischer Sílécgyár, Munkácsi Finommechanikai Üzem, Mátyás és Mátyás Vállalat, Ungvári Ruhagyár Rt.).

2008-ban a megyében 457 élelmiszeripari vállalkozás működött, melyekből a feldolgozóipari termékek 13,6%-a származott. A hús- és kolbászfélék előállításában, valamint a tejfeldolgozásban visszaesés tapasztalható. 2008-ban 605,8 ezer tonna kolbászféleséget állítottak elő, 1513,0 ezer tonna tejet dolgoztak fel, ami megfelelően kétszer, illetve 1,9-szer kevesebb, mint 2003-ban volt. 1,4-szeresével csökkent az alkoholmentes italok előállítása. A meglevő kapacitásokat a tejtermékek előállításában csak 3,2%-ban, a konzervgyártásban 46%-ban, a húskészítmények előállításában 17,4%-ban használják ki. 1990-ben Kárpátalja egyetlen sóbányájában, az aknaszlatinaiban még kilencszázezer tonna sót termeltek ki, mára pedig a vállalat gyakorlatilag leállt: 2008-ban 0,1 ezer tonna sót hoztak a felszínre.

Az egyik legfontosabb feladat a könnyűipar talpra állítása Kárpátalján. 2008-ban 243 termelőegység tartozott ehhez az ágazathoz, azonban 84,7%-uk csak bérmunkát végzett. E termelőegységek dolgozták fel a megyébe vámmentesen érkező alapanyag egyharmadát, 291,8 millió UAH értékű árút értékesítettek, ami a másfélszerese a 2004. évinek.

A gazdaság fejlesztésének és a megye életképessége megőrzésének egyik legfontosabb területe az erdők és a feldolgozás hatékonyságának javítása. A megye területének 48%-a erdősült, az 1037,7 ezer m³-es kitermelés biztosítja a fafeldolgozó vállalatok nyersanyagigényét és a lakosság kellő foglalkoztatását az iparágban. A Kárpátaljai Megyei Erdészeti és Vadgazdálkodási Főigazgatósághoz tizennyolc állami erdőgazdaság és hat vadgazdaság tartozik. Ezek 2008-ban 170919,5 ezer UAH munkát végeztek el, illetve nyújtottak szolgáltatást, ami 2,9-szerese a 2000. évinek. Ugyanebben az évben 953,4 m³ haszonfa lett készletezve, ami az 5,1-szerese az összehasonlítás alapjául vett évinek. Nagy a különbség a fakitermelő és -feldolgozó ipari termékek exportja és importja tekintetében: 2008-ban az export értéke 48.148 ezer USD, az importé 11.112 ezer USD volt, ez 1,8-szor, illetve 3,2-szer kevesebb a 2004. évinél. Ugyanakkor a megyébe olyan termékeket is importálnak, amelyeket korábban a fafeldolgozó üzemek helyben állítottak elő.

A tudományos vizsgálódások tanúsága szerint az erdőgazdálkodás egyik negatív tényezője a megyében, hogy az erdők sok tulajdonos között oszlanak meg. A Kárpátaljai Megyei Erdészeti és Vadgazdálkodási Főigazgatóság 484,5 ezer hektárt, az Ungvári Katonai Erdészet 9,8 ezer hektárt, a Kárpátaljai Erdészeti Technikum 3,7 ezer hektárt, a Kárpáti Bioszféra Rezervátum 32,0 ezer hektárt, a Szinevéri Nemzeti Park 32,3 ezer hektárt, az Ungi Nemzeti Park 14,9 ezer hektárt felügyel, a Zakarpatagrolisz Vállalat tulajdonában pedig 88,2 ezer hektár van. Ráadásul a főhatóság sem egységes: Ukrajna Erdőgazdálkodási Állami Bizottsága, valamint az Agrárpolitikai Minisztérium, a Védelmi Minisztérium, az Oktatási és Tudományos Minisztérium és a Környezetvédelmi Minisztérium osztozik a feladaton. Ez rendkívül megnehezíti a természetvédelmi, helyreállító és kitermelő munka összehangolását, ésszerűsítését. A megoldás az egységes állami felügyelet lenne.

2.3. Mezőgazdaság

Kárpátalja gazdaságának egyik legfontosabb ágazata a mezőgazdaság. Itt összpontosul az alapvető eszközök 40%-a, ebben az ágazatban dolgozik a foglalkoztatottak 28,5%-a, és 23,7% bruttó hozzáadott értéket állítottak elő. Itt termelik a fogyasztási cikkek 28%-át.

A reformok a mezőgazdaságot is érintették, jelentős mértékben átalakult a mezőgazdasági termelés szerkezete, és nagy változás történt az ágazatban foglalkoztatottak számát tekintve is.

A 2009. január 1-jei állapot szerint a megyében 1.807 mezőgazdasági vállalkozás volt bejegyezve, köztük tizenöt állami. A megyében a szovjet időszakban működő 169 termelőszövetkezetet (kolhoz) az államfordulat után felszámolták. 103 gazdasági társaság, 1.652 farmergazdaság, tizennyolc magánvállalat, hét szövetkezet és tizenkét egyéb agrárvállalkozás lépett a helyükbe. Ezenfelül a mezőgazdasági termékek előállításából még 238,2 ezer háztáji gazdaság is kiveszi a részét.

Az agrárreform legfontosabb következménye a magántulajdon megjelenése és a piacgazdaságra való áttérés. A mezőgazdasági össztermelés 2008-ban 2142,8 millió hrivnyát tett ki, ami (2005-ös árakhoz viszonyítva) 16,8%-os növekedést jelent 2000-hez képest. Gabonaneműből 316,4 ezer tonnát takarítottak be, ami 149,6 ezer tonnával magasabb a 2000. évi terméshozamnál. A gabonafélék hektáronkénti átlaghozama 36,8 mázsa volt, 11 mázsával több, mint 2000-ben. Növekedett a zöldségfélék és a burgonya hozama. Tej- és hústermékekből 2008-ban 33,6 ezer, illetve 5,6 ezer tonnával termeltek többet, mint 2000-ben.

Az élelmiszertermelés központi szereplői a háztáji (paraszt)gazdaságok. 2008-ban (2005. évi árakon) a háztájiban 2026,7 millió UAH terméket állítottak elő, ami a megye mezőgazdasági össztermelésének 94,6%-a. A lakosság kiskertjében terem meg a burgonya 91,1%-a, a zöldségfélék 97,7%-a, a hús (vágósúlyban) 93,6%-a és a tej 98,5%-a. A háztáji szarvasmarha állomány az utóbbi években nem változott. 2009. január 1-jei állapot szerint a lakosság 146,6 ezer szarvasmarhát, köztük 104,4 ezer tehenet, 253,2 ezer sertést, 113,6 ezer birkát és kecskét, 3.052,2 ezer szárnyast nevelt, illetve tartott. Ez a megye egy lakosára számítva évente 41 kg hús és 317 kg tej termelését teszi lehetővé.

Az elmúlt két évtizedben katasztrofális mértékben csökkent a termőtalajba juttatott trágyamennyiség. A vetőterületnek mintegy 70%-át műtrágyázzák. Ez 2008-ban hektáronként 84 kg műtrágyát jelentett, ami 14,6-szor kevesebb, mint 1990-ben. Szerves trágyával a termőterületnek mindössze 0,3%-a van ellátva, s így is hektáronként csak 0,5 tonna szerves trágyát juttatnak a talajba, ami közel huszonötször kevesebb, mint 1990-ben.

Bár nem lehet azt állítani, hogy a tárgyalt időszakban a mezőgazdasági termelés teljesen sikertelen lett volna, azonban tény, hogy egyre kevésbé tudja kielégíteni a megye növekvő igényeit. Ráadásul nincs befejezve az agrárszektor reformja, és nincs véglegesen megoldva a földtulajdonlás kérdése sem. Mindezek a körülmények nyilvánvaló problémákat okoznak az agrárszférában, a lakosság élelmiszerellátásában.

2.4. Energiaellátás, közlekedés, posta és távközlés

Kárpátalja gyakorlatilag teljes függőségben van a külső energiaforrásoktól. 2008-ban a termelő szféra üzemanyag-tüzelőanyag felhasználása 361,6 ezer tonnát tett ki, ami 7%-kal több, mint a megelőző évben. Az elfogyasztott 1.671,9 millió kW villamos energiából a megye 157,6 millió kW-ot tudott megtermelni, ami a teljes szükséglet 9,4%-a. Ezenfelül van a lakosság villamosenergia-fogyasztása, ami 2008-ban 500,4 millió kW volt.

A teheráru-szállítás a 2000. évi 14,7 millió tonnáról 2008-ban 20,5 millió tonnára nőtt. A 75,1 millió utas 88%-a taxival utazott. A megye vasúti hálózata 606 km hosszúságú, ebből 260 km (42,9%) villamosított, a szilárd burkolatú autóutak hosszúsága 3,3 ezer km.

A postai szolgáltatások volumene évről évre növekszik. 2008-ban az 596 millió UAH értékű szolgáltatás 2,1-szerese a 2005. évinek. A posta és a hírközlés területén 2008-ban 135,3 millió UAH tőkeberuházás történt, ami 1,6-szorosa a 2005. évinek. 100 családra 47 vezetékes telefon jut (2009. január 1-jei állapot szerint ez 21,8 ezer vonalat jelent).

2.5. Kereskedelem és külgazdasági kapcsolatok

A kis- és nagykereskedelmi forgalom, beleértve a piacok forgalmát is, 2008-ban 9.860,9 millió hrivnyát tett ki, ami 2000-hez képest 43,4%-os növekedést jelez. A jelzett időszakban nőtt a külkereskedelmi forgalom is. 2008-ban a termékek és szolgáltatások exportja 1.285,3 millió USA dollárt tett ki, ami 5,6-szorosa a 2000. évinek, az import 1.912,2 millió USD, ami tízszeres növekedést jelent. Ugyanakkor a régióban megtermelt áruk részaránya a helyi kereskedelmi forgalomban 67,1%-ot tett ki, s 2000. évhez képest 11,7 százalékpontos csökkenés következett be.

Kárpátalja a világ 103 országával folytat kereskedelmi kapcsolatokat. A legfontosabb partnerek Magyarország, Csehország, Németország, Szlovákia, Ausztria és Olaszország. A Kárpátaljával közvetlenül határos országokkal (Magyarország, Szlovákia, Lengyelország, Románia) a külkereskedelmi forgalom 2008-ban a következőképpen alakult: export – 783 millió USD, az import – 578,2 millió USD. Ezekkel az országokkal folytatott külkereskedelem a teljes külkereskedelem 64,1%-át tette ki 2008-ban, s az utóbbi években egyre növekvő tendenciát mutat. Összehasonlításként: Kárpátalja és a FÁK tagországok közötti áruforgalom 2008-ban mindössze 42,6 millió USD értékű volt, ami a jövőben nyilvánvalóan bővítésre szorul.

2.6. Beruházások és építőipar

A megye gazdasági fejlődése szoros összefüggésben van a beruházási kedvvel. 2008-ban a tőkebefektetés 3.303,5 millió hrivnyát tett ki, ami a 2000. évhez képest tízszeres növekedés. A befektetések forrásai a vállalatok saját pénzeszközei – 1.024,4 millió UAH (31%), banki és egyéb kölcsönök – 548,9 millió UAH (16,6%), központi és helyi költségvetésből – 372,1 millió UAH (11,3%), illetve 185,1 millió UAH (5,6%). Az invesztálások 26,2%-a az ipart, 13,4%-a a közlekedést és a hírközlést, 31,2%-a az ingatlantulajdont, a haszonbérletet, a logisztikát és a vállalkozóknak nyújtott szolgáltatásokat érintette.

Az utóbbi években a megyébe egyre több külföldi befektető érkezik. 2009-ben Kárpátalján 773 külföldi tőkéjű vállalat működött. A beruházások összege 355,8 millió USD, azaz 286,1 USD a megye egy lakosára számítva. A prioritást élvező gazdasági irányokban a vállalkozói szféra tizennyolc alanya foglalkozott beruházási projektek megvalósításával, mely területen ezidáig 77,1 millió USD értékű beruházást eszközöltek. 2008-ban a beruházások összértéke 70,6 millió USA dollárt tett ki, ebből a külföldi invesztálás

17,8 millió USD (25,2%). 2000 óta egyre növekszik azoknak a vállalatoknak a száma, amelyek külföldi működő tőkét vonnak be.

A Kárpátalja Különleges Gazdasági Övezet területén tevékenykedő tizenhat vállalat a 2009. január 1-jei állapot szerint 201,9 millió USD működő tőkével rendelkezett, ebből 67,6 millió USD (33,5%) a külföldi beruházás.

Visszavetette a gazdasági fejlődést az a 2005-ös kormánydöntés, amellyel megszüntették a különleges gazdasági övezetek területén nyújtott befektetői kedvezményeket. Ennek következtében a Kárpátalja Különleges Gazdasági Övezet nyolc vállalata 159 millió USD értékű beruházást állított le, illetve Kárpátalja kijelölt gazdasági övezeteiben hárommillió USA dollárt megmozgató projektet állítottak le. Mindezek 11.850 munkahely megszűntetésével jártak. A kijelölt gazdasági övezetekben (Csap, az ungvári vasúti csomópont, a munkácsi volt katonai repülőtér térsége) tizennégy projekt, illetve a Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezetben tizenöt projekt befejezetlen maradt, előbbiek 11,47 millió USA dollárt, utóbbia 163,6 millió USD beruházást igényeltek volna.

2008-ban az építőiparban 2.231,7 millió UAH beruházás történt. 2005-höz képest ez háromszoros növekedést jelent. Az építővállalatok 667,8 millió UAH értékű munkát végeztek el (tényleges árakban), a növekedés az előző évhez képest 176 millió UAH. Átadtak öt általános iskolát 1.380 férőhellyel, ebből hármat faluhelyen 820 férőhellyel, egy óvodát ötven férőhelylyel, valamint összesen 30 ezer m^2 összterületű üzlethelyiséget. Lefektettek 64,8 km gázvezetéket és 1,1 km vízvezetéket. Átadtak 393,1 ezer m^2 lakóterületet, ebből 354,5 ezer m^2 magánlakás. 2008-ban ezenkívül 392 objektum építése volt folyamatban, illetve 196 objektum építését vagy felfüggesztették meghatározatlan időre, vagy teljesen leálltak az építkezéssel.

2.7. Vállalkozásfejlesztés

Sajátos helyük van a gazdaságfejlesztésben a kisvállalkozásoknak. A kis- és középvállalkozások elsősorban a szállodák, éttermek, kereskedelmi egységek fenntartásában, a közlekedésben, az építőiparban, a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban és a mezőgazdasági termékfeldolgozásban érdekeltek.

A megye minden tízezer lakosára ötvenegy kisvállalat jut. A 2009. október 1-jei állapot szerint Kárpátalján 64,8 ezer egyéni vállalkozót tartottak nyilván, a kisvállalkozások és a farmergazdaságok összességében több mint száznyolcezer főt foglalkoztattak. 2008-ban a kisvállalkozások által termelt áruk és szolgáltatások értéke 4.548,5 millió hrivnyát tett ki, ami közel hétszerese a 2000. évinek. Ebből 47,2% ipari és mezőgazdasági, 23,9% általában gazdasági tevékenységből származott. Ugyanakkor nyugtalanságra adnak okot a kisvállalatok hagyományos tevékenységének adózását tükröző adatok: 2008-ban ezen vállalkozások 75,2%-a összesen 197.012 ezer UAH nyereséget termelt, míg 24,8%-uk 445.175,1 ezer UAH veszteséget mutatott ki.

Ugyanakkor a kis- és középvállalkozásoknak köszönhetően a megyében 2004 és 2009 között százezer új munkahely jött létre, ami érezhetően csökkentette a munkanélküliséget. A kisvállalkozások fejlődése hozzájárul a fizetések növekedéséhez is. A kisvállalkozások által foglalkoztatottak átlagkeresete 2008-ban 912,46 UAH volt (2008 decemberében ezer forint körülbelül 25 hrivnyát ért, tehát az átlagkereset körülbelül harminchatezer forintnak megfelelő összeg volt).

2.8. Szociális ellátás, egészségvédelem

2006 óta a megyében pozitív természetes szaporulatot mutatnak ki, melynek ezer jelenlévő lakosra számított rátája 2008-ra 0,5-ről 1,7-re nőtt, ami a legmagasabb mutató az országban. A régió migrációs mérlege azonban negatív: a kitelepülők száma 1.380 fővel haladta meg a beköltözőkét, a régióközi migráció vonatkozásában pedig 1.023-mal. Ráadásul, a statisztikai szervek nem tárják fel a rejtett külső migrációt, így a Független Államok Közösségébe (FÁK) irányuló munkavállalói migrációt. Kárpátalján rendkívül kiterjedt a szezonális migráció: a munkaképes lakosság főleg Oroszországba és a közeli külországokba jár idénymunkára. Ennek eredményeként az olyan mutatók, mint a ki- és beutazás gyakorisága, a belső és külső migrációból származó migrációs gyarapodás jóval magasabb, mint Ukrajna egészében.

A megyében igen magas a munkanélküliség. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) módszertana alapján számítva a 15 és 70 év közötti munkanélküliek száma 2008-ban 37,8 ezer fő volt, azaz a gazdaságilag aktív lakosság 6,4%-a. (Az ILO meghatározása szerint foglalkoztatottnak minősül, aki a megkérdezés előtti héten akárcsak egyetlen órát dolgozott, fizetés ellenében.) Évről évre nő azoknak az aránya, akiknek nincs állandó munkahelye. A munkaügyi központok 2009-ben 66,9 ezer munkakeresőt tartottak nyilván.

Ukrajna megyéi közül Kárpátalján a legalacsonyabbak a jövedelmek: 2007-ben az egy főre eső éves jövedelem 7.152,5 UAH volt, ami az országos átlag 72%-a. A havi átlagkereset 1.091 UAH, ami 19,3%-kal alacsonyabb az országos átlagnál. Különösen alacsonyak ezek a számok, ha a Kárpátaljával szomszédos államokat, Magyarországot, Lengyelországot, Szlovákiát, Romániát vesszük összehasonlítási alapnak. Az egy főre jutó GDP ezeknek az országoknak az átlagában tizenötezer USD, Kárpátalján 800 USD (2007-es adat), azaz a szomszédos országok átlagának 5,5%-a.

Rendkívül nagy jelentősége van az egészségvédelemnek. Kárpátalján 2008-ban 71 kórház működött 10,2 ezer ággyal, valamint 316 rendelőintézet, melyek naponta 26,3 ezer ember fogadására voltak alkalmasak. Az ágazatban 5.116 orvost és 11,4 ezer középszintű egészségügyi dolgozót foglalkoztattak. Tízezer lakosra 41,2 orvos és 92,3 középszintű egészségügyi dolgozó jutott (az országos átlag ennek megfelelően 48,2 és 101).

Helyi költségvetésből 2008-ban 636 millió hrivnyát fordítottak az egészségügyre, 7,7-szer többet, mint 2000-ben.

Megyeszerte szociális ellátásban részesülnek a hátrányos helyzetű családok, a rokkantak és a rokkantakat gondozó személyek, illetve a családok minden egyes gyermek születésekor. Az állam hozzájárul a rászorulók kommunális kiadásaihoz, kompenzációt biztosít a háztartási gáz, a fűtőanyag vagy a központi fűtés költségeinek fedezéséhez. 2008-ban a megyében szociális célokra 608 millió hrivnyát fordítottak, ami 11,5-szerese a 2000. évinek.

Kárpátalján tizenkilenc körzeti szociális központ működik hatvanhét kirendeltséggel, amelyek a nyugdíjasokkal és az egyedülálló munkaképtelen állampolgárokkal foglalkoznak. 2008-ban több mint 19,3 ezer lakost tudtak elérni szolgáltatásaikkal.

Tudományos vizsgálatok is igazolják, hogy a demográfiai helyzet összefüggésben van a lakosság szociális helyzetével, jövedelmi viszonyaival. 2008-ban a havi átlagkereset 1.453 hrivnyára emelkedett. Ugyanakkor a háztartások 39,5%-ában az egy főre jutó

átlagkereset kevesebb volt, mint a minimálbér (2007-es adat). Egy-egy háztartás teljes bevételének 44,7%-át fordította élelmiszervásárlásra (2008-as adat).

2009 elején a megyében 289,7 ezer nyugdíjast tartottak nyilván, akiknek 73,4%-a a nyugdíjkorhatár elérésével ment nyugdíjba, 13,3%-uk rokkantnyugdíjas volt, 6,6%-uk az eltartó elvesztése utáni nyugdíjat kapott, 4,3%-uk szolgálati évek utáni nyugdíjat, 3,3%-uk szociális nyugdíjban részesült, 0,1%-uk pedig életjáradékban részesülő nyugalmazott bíró. Az indexálással együtt 2009-ben 207,8 millió hrivnyát fizettek ki nyugdíjakra. A havi átlagnyugdíj 741,35 UAH volt (az előző évben 615,07 UAH).

2.9. Környezetvédelem

Környezetvédelemre 2008-ban a megyében 6,6 milliárd hrivnyát fordítottak, ami a kétszerese a 2000. évinek. A legtöbb anyagi forrást a szennyvíztisztításra (45,4%), a hulladékkezelésre (12,5%), a biodiverzitásra és az életkörnyezet megóvására (20,2%) fordították.

Kárpátalján az ökológia terén a legfontosabb feladatok a méltányos életfeltételek, megfelelő életminőség biztosítása és javítása mindenki számára, beleértve az egészséges környezethez szükséges feltételeket, a különlegesen változatos táji, természeti és kulturális értékek, a természeti környezet védelme, a természeti erőforrások harmonikus és kíméletes igénybevétele, az öröklött környezetszennyezés felszámolása és a kármentesítés.

Kárpátalja fejlesztési koncepciója a természet- és a környezetvédelem kérdéseivel is foglalkozik. A célkitűzések között szerepel a folyóvizek szennyezésének megszüntetése és az optimális hidrológiai állapot fenntartása, a talajdegradáció visszafordítása, az erózió megakadályozása, a szemméttárolás és -megsemmisítés korszerűsítése, az erdőgazdálkodás korszerűsítése, az őshonos fauna és flóra megőrzése és gyarapítása, a természeti sokszínűség megőrzése, a rekreációs lehetőségek ésszerű alkalmazása, az ökológiai és gazdasági szempontok egyensúlyának megteremtése a gazdasági és természetvédelmi tevékenységben, valalmint újabb természetvédelmi övezetek kialakítása.

2.10. Turizmus

Kárpátalján az egyik jelentős gazdasági ágazat a turizmus, melynek legelterjedtebb formái a vidéken a gyógy-, a sí-, a falusi (zöld) turizmus és a természetjárás. A turistáknak és Kárpátalja vendégeinek legalább tíz okuk van arra, hogy felkeressék vidékünket: 1.) a kárpátaljaiak vendégszeretete; 2.) az ezeréves kultúra; 3.) az érintetlen természet; 4.) a gyógyvizek; 5.) a pezsgő kulturális élet; 6.) a nemzeti örökség objektumai; 7.) a szemkápráztató népművészet; 8.) az aktív életmód és a sportolás lehetőségei; 9.) nemzeti ételek, helyi borok és italok; 10.) az autentikus emléktárgyak.

A szovjet időkben a turisztikai ágazat szinte 100%-ban rekreációs célokat szolgált: „A szovjet ember legyen egészséges a hadsereg és a nép számára” jelszóval. Szanatóriumok, gyógyfürdők, gyógyüdülők, rekreációs övezetek Polena, Saján, Kékesfüred [Szinyák], Galambos [Holubina], Alsószlatina, Aknaszlatina, Vízköz [Szojmi] és más települések környékén biztosították a „nagy szovjet ember” minőségi pihenését és gyógyulását,

hogy eredményesen építhesse a kommunizmust. Úgyszintén fejlődtek a turizmus úgynevezett kisköltségű fajtái: gyalogos túrák, kirándulás (várak, városok, múzeumok), gasztronómiai túrák (Ungvár, Szerednye borospincéi), síturizmus (Ökörmező, Berezna, Rahó vidéke), autóbuszos kirándulások (kis és közepes körút Kárpátalján), gyermek-ifjúsági (pionír) táborok stb. Az üdülőövezetek szakszervezeti vagy kolhozi fenntartásúak voltak. Kárpátalja nevezetes helyei Polena a Szolyvai járásban, Saján a Huszti járásban, a Hegyi Tisza a Rahói járásban, Vízköz [Szojmi] az Ökörmezői [Mizshirjai] járásban, a Kárpáti szanatórium és Kékesfüred [Szinyák] a Munkácsi járásban. A sportolási lehetőségek miatt látogatták Beregszászt (termálvízmedencék), Szarvasházát [Zsdenyijevo], Krasziját, Padócot [Podobec] (sífelvonók), turistaútvonalak vezettek keresztül a Borzsa-havason és a Róna-havason. Nevezetes szovjet turistairodák az Inturiszt, a Szputnyik és a Bjuro ekszkurszij [szó szerint: utazási iroda]. A legnagyobb szállodakomplexumot az 1980-as moszkvai olimpia évében adták át Ungváron, ez volt az Inturiszt Zakarpattya.

A Szovjetunió felbomlásával az 1990-es évek elején a turizmus ágazata még hosszú ideig a szovjet örökség életben tartását vagy legalábbis az erre tett kísérletet jelentette. Az Ungvári Nemzeti Egyetem turisztikai szakirányának elindítása nyitott új fejezetet ezen a területen Kárpátalján. Itt az oktatási és tudományos tevékenység stratégiai céljává a turisztikai ágazat számára kiválóan képzett szakemberek felkészítése, egy új generáció kinevelése, a Kárpáti Régió új turisztikai-rekreációs arculatának kidolgozása, a Kárpátok elismert turisztikai márkanévvé tétele lett.

Kárpátalján 67 fontosabb ásványvízlelőhelyet ismerünk, melyek közül Ukrajna ásványvizeinek kataszterében 39 szerepel (országosan 207-et tartanak nyilván). A gyógyhatású ásványvizek mennyiségét és minőségét tekintve Kárpátalja az első helyet foglalja el Ukrajnában. A megyében több mint 360 ásványvízforrást tartanak számon, s az innen származó vizek harminc különböző típust képviselnek vegyi összetételük és gyógyhatásuk alapján. A megyében megtalálható majdnem minden ismert ásványvíztípus: nátrium-hidrokarbonátos, hidrokarbonát-kloridos, hidrokarbonát-szulfátos, kalcium-magnéziumos, szulfátos, arzénes, kovasavas. Ezek képezik Kárpátalja fő balneológiai készleteit. A megyében négy Jeszentuki-típusú, három Borzsomi-típusú, és három Arzanyi-típusú ásványvízforrás van. Ezenkívül a megyében vannak egyedi ásványvizek, amelyeknek nincsenek analógjaik, ilyen többek között a Kelecsényi, a Vízközi [Szojmi] és a Polena-Kvaszovi [Poljana-Kvaszivszka].

A geotermális készletek Kárpátalján csak részlegesen vannak feltárva. A régióban a föld méhe az átlagosnál magasabb hőmérsékletű. A +50 °C hőmérsékletű izotermális felület 520–600 m mélyen húzódik, 4,2 km mélyen pedig a hőmérséklet 210 °C (munkácsi furat). Így nem véletlen, hogy a Beregszászi, Ilosvai, Munkácsi, Huszti és Ungvári járások területén a geológusok számos meleg, forró és nagyon forró ásványvízlelőhelyet találtak. A Csap–Munkácsi síkság geotermális vizeinek reálisan kitermelhető készleteit fürdőkben és ivóvízként hasznosítják.

A Kárpátalján meglévő rekreációs erőforrások, szanatóriumi-üdülői, gyógyászati és turisztikai létesítmények hálózatából kiindulva a Rehabilitáció Tudományos Egyesület munkatársai 10 rekreációs zóna kialakítását javasolták Kárpátalján, a közigazgatási járásokat alapul véve. Ezek a zónák az Ungvári, a Munkácsi, a Nagybereznai-Perecsenyi, az Ökörmezői-Volóci, a Szolyvai, az Ilosvai, a Beregszászi, a Huszti-Nagyszőlősi, a Técsői és a Rahói. A rekreációs zónák határainak megállapításakor az egységes orvosi tér fogalmából indultak ki, amely egyesíti az egészségügyi, az egészségügyi rehabilitációs és az

üdülőintézményeket, hogy minél hatékonyabban tudják kihasználni a természet adta lehetőségeket. A fent említett elveket figyelembe véve, kiemelten a rendszerelvűséget, a rekreációs zónákat mikrozónákra osztják. Így a Nagybereznai-Perecsenyit Nagybereznaira és Perecsenyire, az Ökörmezői-Volócit Ökörmezőire és Volócira, a Huszti-Nagyszőlősit Husztira és Nagyszőlősire.

A téli üdülésre legalkalmasabb területek a megye hegyvidéki részei, ahol a hóborítás 5–6 hónapig megmarad, a hó vastagsága pedig 10–35 cm. Ez lehetővé teszi a téli üdülést és sportokat szolgáló intézmények széles hálózatának kialakítását.

A napsütéses napok száma alapján (a síkvidéken és az alacsonyhegységi részen közel 2000 óra/év, a középhegységin 1600 óra) Kárpátalját csak Ukrajna déli megyéi előzik meg. A kedvező időszakok összesítése alapján Kárpátalja a rekreációs vidékek éghajlatának értékelésére kidolgozott skála szerint a „legjobb" értékelést kapta. A kedvező éghajlati viszonyok lehetővé teszik az üdülést egész évben, mivel a teljes értékű pihenés éghajlati feltételei 10–11 hónapig maradnak fenn az év folyamán, a kedvezőtlenek részben áprilisban és október végén, valamint november elején jellemzőek.

Kárpátalja mint Ukrajna egyik legerdősültebb megyéje, jelentős erdei rekreációs komplexummal bír. Az erdőterületek a megye összterületének kb. 50%-át teszik ki. Az erdőalap területe alapján Kárpátalja az első ötbe tartozik Ukrajna megyéi között, a faanyagkészletek és az erdősültség alapján pedig az első helyet foglalja el. Itt 0,55 ha erdő jut egy főre, miközben Ukrajna egészére vonatkoztatva ez a mutató 0,17 ha-t tesz ki. A legerdősültebbek a hegyvidéki járások, ami lehetőséget biztosít a turizmus és a rekreáció széleskörű fejlesztésére. Kárpátalja az első helyet foglalja el a kárpáti régió megyéi között a zöldövezeti területeinek nagysága alapján.

Kárpátalja a turizmus szempontjából fontos vízerőforrásokkal rendelkezik: a legsűrűbb folyóhálózattal (1,7 km/km^2) és a legnagyobb évi átlagos lefolyással (több mint 15 mlrd. m^3). A felszín formálásában fontos szerepet játszik a Tisza folyó, amelynek a vízgyűjtőjéhez tartozik a megye összes folyója. Elég nagy a folyók, patakok és erek összmennyisége Kárpátalján, szám szerint 9.429. Ezek közül 9.277 10 km-nél rövidebb kis patak, 152 folyó hossza haladja meg a 10 km-t, és négy olyan folyó van, amelyek hossza meghaladja a 100 km-t (Ung, Latorca, Borzsa, Tisza). A sebes hegyi folyókkal ellentétben a csendes tavak teljes száma Kárpátalján nem nagy: 137, közülük csupán 32 az állandó tó. Kárpátalja legnagyobb tava a Szinevér, amely tízezer évvel ezelőtt keletkezett 989 m magasan, területe 7 ha, maximális mélysége 27 m, vízhőmérséklete +12–+18 °C, itt él a szivárványos, a folyami és a tavi pisztráng.

Kárpátalján nagy számú, 17–19. században keletkezett fából készült építészeti műemlék található. Ma is áll 118 olyan fatemplom, amelyeket ezekben az időszakokban emeltek. A megyében több mint 700 történelmi és kulturális műemléket tartanak számon, ezen belül száznál több építészeti műemléket. Az építészeti műemlékek a megyében több mint ezer éves időszakot ölelnek fel és minden főbb európai építészeti stílus jelen van. Jelenleg Kárpátalján 129 turistaút működik, amelyek közül a legismertebb és leglátogatottabb a Gasztronómiai turistaút, a Borzsa-völgyi keskenynyomtávú vasút, a Bor turistaút, a Hadi turistaút, a Kárpátaljai turistaút, valamint a Kárpátaljai várak turistaút. Az év folyamán a megyében több mint száz különféle fesztivál zajlik: zenei, etnokulturális, gasztronómiai, történelmi stb.

A turizmusban még hatalmas lehetőségek rejlenek. Az előrelépés egyik lehetséges útja, az áttérés a gazdag és jómódú középosztályt megcélzó turizmusról a középosztályt és az alsó középosztályt megcélzóra. A falusi turizmus, a gazdaságosan működő motelek jelenthetik a húzóágazatot a „megérdemelt minőség – alacsony árak" elv alapján. Fontos az is, hogy a Kárpátok térsége által érintett országok, Ukrajnán kívül Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Románia, Szerbia és Magyarország, együttműködjenek. Az összes érdekelt ország saját példáján tapasztalhatta meg ugyanis azt, hogy nem elegendő csak a saját hatáskörbe tartozó turisztikai övezetekről gondoskodni, hiszen a Kárpátok természeti környezetét egységesen kell kezelni. Szezonálisan a turizmus a kelet-középeurópai térségben mintegy tízmillió embert érint. Kárpátalja számára a legfontosabb az imázsteremtés, a bizalom növelése, a befektetői kedv ösztönzése.

Kárpátalja turisztikai statisztikája arról tanúskodik, hogy régiónkban éppen ez az ágazat a legperspektivikusabb, tekintettel a természeti és történelmi-kulturális erőforrásokra. Napjainkban a régióban több mint 2000 étterem, több mint 600 szálloda, több mint 3000 turisztikai szolgáltatást nyújtó falusi vendégház, több mint 100 sífelvonó, húsznál több üdülő, spa és wellness központ, száznál több turistairoda várja az érdeklődőket és a vendégeket.

3. Ukrajna és Magyarország hivatalos kapcsolatainak kialakulása

3.1. A kölcsönös megértés útján

Ukrajna közép- és kelet-európai földrajzi fekvésének vannak előnyei és persze hátrányai is. Az ukrán állam számára az 1990-es évek elején a legfontosabb feladatok egyike volt szoros kapcsolatokat kialakítani a szomszédos országokkal. A rendszerváltások utáni átalakulásokban az egyik legpozitívabb példával Magyarország járt elől. Mindkét ország az úgynevezett „szocialista táborhoz" tartozott korábban, a rendszerváltással járó feladatokban megmutatkozó leglényegesebb különbség az volt, hogy Ukrajnának meg kellett teremtenie államiságát is.

A Magyar Köztársaság, Lengyelországhoz hasonlóan, odafigyelt az Ukrajnával való jószomszédi viszony kialakítására. Kárpátalja hosszú évszázadokig a magyar államhoz tartozott. A történelmi örökségnek és földrajzi fekvésnek egyaránt szerepe van abban, hogy Kárpátalja ma is fontos szerepet játszik Ukrajna és a Magyar Köztársaság kapcsolatainak alakulásában.

Megfontolt és összehangolt közös külpolitikai akcióknak köszönhetően Ukrajna és Magyarország az 1990-es években nem csak szilárd kétoldali államközi kapcsolatokat létesített különböző szinteken, de megteremtette a stratégiai partnerség rendszerének alapját is. A harmadik évezred elején az ukrán–magyar együttműködést hatványozottan felértékeli, hogy kibővült az európai közösség, amelynek immár a Magyar Köztársaság is tagja. Így az Ukrajna és Magyarország közötti határ az Európai Unió (EU) „keleti kapuja" lett, Kárpátalja pedig annak kulcshelye.

A Magyar Köztársaság volt az első a szomszédos országok között, amely szerződéses alapon megszilárdította baráti viszonyát Ukrajnával. 1991. december 1-jén az ukrán nép a függetlenséget választotta. Már két nap múlva, december 3-án a két ország felvette a diplomáciai kapcsolatot. A következő fontos lépés a jószomszédság és együttműködés

alapjairól szóló szerződés aláírása volt 1991. december 6-án Kijevben, a Marijinszkij-palotában. 1991. december 6-án a Magyar Köztársaság nagykövetséget nyitott Kijevben, kevéssel később pedig, 1992. március 26-án Budapesten átadták a független Ukrajna nagykövetségét, több mint hetven esztendő után az első ukrán külföldi képviseletet.

A két ország közeledése 1990-ben kezdődött, amikor Budapestre látogatott az Ukrán SZSZK külügyminisztériumának küldöttsége. Majd 1990 szeptemberében Göncz Árpád köztársasági elnök az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának meghívására Ukrajnába látogatott, útba ejtve Kárpátalját is. A legfelső szintű találkozók ettől kezdve rendszeresekké váltak. Fontos esemény volt 1991-ben Leonyid Kravcsuknak, az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsa elnökének május 30.–június 1. közti budapesti vizitje, melynek eredményeképpen az államközi viszonyokkal kapcsolatos ukrán–magyar szerződések egész sorát írták alá. Leonyid Kravcsukot lényegében úgy fogadták, mint egy szuverén állam elnökét, s a találkozó során aláírt dokumentumoknak államközi jellegük volt.

Az aláírt dokumentumok egyike az Ukrán SZSZK és a Magyar Köztársaság közötti kapcsolatok alapjairól szóló 1991. május 31-i nyilatkozat volt. A magyar országgyűlési felszólalásában Jeszenszky Géza külügyminiszter kiemelte, hogy Ukrajna a Magyar Köztársaság legnagyobb szomszédja és fontos gazdasági partnere, ráadásul a szomszédos ország területén számos magyar él. Jeszenszky Géza magyar és Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter 1991. május 31-én Budapesten több kétoldalú egyezményt írt alá, s a magyar külképviseleti hivatal vezetője már augusztus 8–11-én hivatalos látogatást tett Ukrajnában és Kárpátalján is (Ungváron, Beregszászon). Anatolij Zlenko és Jeszenszky Géza Ungváron hivatalosan megnyitotta a Magyar Népköztársaság Főkonzulátusának konzuli hivatalát. Jegyzőkönyv aláírására is sor került, amely kimondta, hogy nem csak a kétoldali kapcsolatokról kell konzultálni, hanem „az európai béke, stabilitás és bizalom, Európa széttagoltságának megszüntetése kérdéseiben is, beleértve a biztonság és együttműködés mechanizmusának megteremtését, az egységes demokratikus Európa kiépítését". A tárgyalások során megfogalmazódott, hogy mindkét fél a baráti, jószomszédi viszonyok szilárdítására törekszik, megvitatták az ukrán–magyar kölcsönösen előnyös együttműködés további fejlesztésének konkrét irányait a politika, a gazdaság, humanitárius együttműködés stb. területén, oly módon, hogy az megfeleljen mind a két ország gazdasági érdekeinek, mind az egyesített Európa ügyének. Hangsúlyozták, hogy a látogatás során aláírt dokumentumok minőségileg magasabb szintre emelik a két ország közötti kapcsolatokat.

Magyarország 1991. május 31-én Ukrajnával még mint a Szovjetunió tagköztársaságával írt alá nyilatkozatot az együttműködés elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén. Ennek a dokumentumnak az aláírását az indokolta, hogy Ukrajnában nagy számú magyar kisebbség él, a magyarországi kisebbségek között pedig ukránok és ruszinok is találhatók. Az ukrajnai magyarokra jellemző, hogy kevésbé integrálódnak az ukrán közegbe, mint az ukránok Magyarországon: őrzik hagyományaikat, kultúrájukat, nyelvüket. Ennek megfelelően a magyar nemzeti kisebbség szerepe e két ország kapcsolataiban nagyobb, mint az ukrán és a ruszin kisebbségé.

A kisebbségekre vonatkozó nyilatkozat jogalapot teremtett a Kárpátaljai Népképviselők Beregszászi Járási Tanácsa számára, hogy 1991 szeptemberében határozatot fogadjon el „A Beregszászi járás keretében magyar autonóm körzet létrehozásával kapcsolatos népszavazásról". A helyi népszavazáson, amelyet az Ukrajna függetlenségéről szóló összukrajnai népszavazással és az ukrajnai elnökválasztással együtt tartottak meg 1991.

december 1-jén, a szavazásra feltett „Akarja-e Ön a magyar autonóm körzet létrehozását a Beregszászi járásban?" kérdésre igennel válaszolt 43.482 szavazó, a felnőtt lakosság 81,4%-a. A népszavazás eredményeinek gyakorlati realizálására a járási vezetőség és a bevont szakemberek kidolgozták „A magyar autonóm területi körzetről" szóló ukrajnai törvénytervezetet. Ez azonban nem került megvitatásra Ukrajna Legfelső Tanácsában.

Magyarország a maga részéről nagy figyelmet fordít a területén élő nemzeti kisebbségek jogainak teljes biztosítására. 1993-ban a magyar országgyűlés jóváhagyta a LXXVII. sz. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. E törvény lehetővé tette a nemzeti és etnikai kisebbségek számára kisebbségi önkormányzatok létrehozását, kinyilvánította a kulturális autonómiához, a nemzeti és etnikai önazonossághoz való jogot, és azt, hogy a Magyar Köztársaságban élő kisebbségek államalkotó tényezők.

Az ukrán–magyar jószomszédság és együttműködés alapjairól szóló szerződés előkészítése körültekintően zajlott. Az első, 1991 tavaszán elkészített ukrán egyezménytervezetben nem volt szó a határról és a kárpátaljai magyar kisebbségről. A határok sérthetetlenségének elvét csak később vették be a tervezetbe, szakértői szintű egyeztetés után. A vegyes bizottság 1991 októberére kidolgozott egy másik tervezetet, amelyben már szerepelt a kölcsönös területi igényekkel kapcsolatos javaslat és a nemzeti kisebbségek jogait rögzítő cikkely. A szerződés első cikke hangsúlyozza: „A Magyar Köztársaság és Ukrajna kapcsolataikat baráti államokként fejlesztik. Következetesen a szuverén egyenlőség, az erőszak alkalmazásától vagy az azzal való fenyegetéstől való tartózkodás, a határok sérthetetlensége, a területi épség, a viták békés rendezése, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, az alapvető emberi jogok és szabadságjogok, a népek egyenjogúsága és a sorsuk feletti rendelkezéshez való joguk tiszteletben tartása, a nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése, a jószomszédság, a partnerség és az együttműködés elvei által vezérelve tevékenykednek." A Magyar Köztársaság is, Ukrajna is parlamenti ülésen ratifikálta a szerződést: az ukrán parlament 1992. július 1-jén, Magyarországon viszont ez a folyamat eléggé viharosan zajlott, mivel a ratifikálást ellenezte a Magyar Demokrata Fórum (MDF), az akkori kormánypárt.

Az egyezményt megvitatták a magyar parlamentben, amely pro és kontra táborra oszlott. Vitát váltott ki a 2. cikk, amelyben ez áll: „A Felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs és nem is lesz területi követelésük." Ez a pont az opponensek szerint örökre megfosztja a magyarokat attól a reménytől, hogy visszakapják a trianoni békeszerződéssel elcsatolt területeiket. Az aggályok többsége a kormánypárt Csurka István vezette képviselői csoportja, és a Torgyán József vezette Független Kisgazdapárt képviselői részéről hangzott el.

Támogatta a ratifikációt a Magyar Szocialista Párt (MSZP) elnöke, Kovács László, aki a parlamentben felszólalva a következőket mondta: az Egyezményt úgy kell ratifikálni, ahogyan azt Antall József aláírta, hogy ne romoljanak az ukrán–magyar viszonyok. Jeszenszky Géza külügyminiszter pedig kijelentette, hogy ha nem ratifikálják az Egyezményt, az a kárpátaljai magyarság helyzetének rosszabbodásához vezet. Bár a magyar országgyűlésben erős volt az ellenállás, a képviselők többsége 1993. május 11-én mégis megszavazta az Egyezmény ratifikálását 223 igennel a 39 nem és a 17 tartózkodás ellenében. Göncz Árpád köztársasági elnök külön hangsúlyozta, hogy a fennálló bonyolult nemzetközi helyzetben megnyugtató, hogy Ukrajna olyan szomszédos állam, amely konstruktív, jószomszédi politikát folytat.

Az Ukrajna és a Magyar Köztársaság közötti jószomszédi és együttműködési szerződés, amelyet Leonyid Kravcsuk, Ukrajna elnöke és Antall József, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke írt alá, 1993. június 16-án, a ratifikációs okmányok cseréjének napján lépett hatályba.

1993 márciusáig Ukrajna és a Magyar Köztársaság 25 dokumentumot írt alá, amelyek szabályozták együttműködésüket politikai, gazdasági, kulturális, tudományos-műszaki, ökológiai és humanitárius területen. Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter 1992. április 4-i, ukrán kollégájával, Anatolij Zlenkóval való beregszászi találkozóján kijelentette: meggyőződése, hogy az Ukrajna és Magyarország között létrejött mintaszerű kapcsolatok például szolgálhatnak az egész kelet-európai régiónak.

A kétoldali együttműködés elmélyítése céljából az 1990-es években a felek ukrán–magyar kormányközi bizottságokat hoztak létre, amelyek illetékesek jóváhagyni mindkét fél beleegyezésével a két állam kormányainak javaslatait. Ilyenek: 1.) a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításával foglalkozó bizottság; 2.) a kereskedelmi-gazdasági és tudományos-műszaki együttműködési bizottság; 3.) a határ menti együttműködést koordináló bizottság; 4.) a szervezett bűnözés elleni harccal foglalkozó bizottság.

Az ukrán–magyar kapcsolatok szilárdulását segítette Ukrajna álláspontja a magyar parlament által 2001. június 19-én elfogadott és 2002. január 1-jétől hatályos LXII. sz., a szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvény jóváhagyásával kapcsolatban. E törvény jóváhagyásával a magyar parlamentnek az volt a célja, hogy elősegítse a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek nyelvének és kultúrájának megőrzését.

3.2. Határ menti együttműködés

Az ukrán–magyar határ menti együttműködés fejlesztésében különleges szerepe van Kárpátaljának, ami mindenekelőtt földrajzi fekvésével magyarázható: négy közép-európai országgal határos (Szlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia), valamint gazdasági, kereskedelmi, közlekedési útvonalak keresztezik, többek között az „Észak–Dél" és „Kelet–Nyugat" nemzetközi közlekedési folyosó.

A határokon átívelő együttműködés mint jogi fogalom széleskörű elterjedése akkor kezdődött, amikor 1980. május 21-én Madridban az Európai Tanács tagállamai aláírták az Európai Keretegyezményt a területi önkormányzatok és közigazgatási szervek határ menti együttműködéséről. Ukrajna a Legfelső Tanács 1993. július 14-i határozatával csatlakozott a Keretegyezményhez. E dokumentum ratifikálásával Ukrajna a határ menti együttműködést a helyi és regionális hatóságok legitim tevékenységének minősítette. A madridi egyezményhez kapcsolódó pótjegyzőkönyv (15. sz.) vagy a Keretegyezményben résztvevő államok által aláírt 1995. november 9-i 1. sz. jegyzőkönyv elismerte a territoriális közösségek és hatóságok határokon átívelő együttműködésének jogi alapjait. Az Európai Keretegyezményhez kapcsolódó 1998. május 5-i jegyzőkönyv (169. sz.) kibővítette a határokon átívelő együttműködést a területközi (régióközi) együttműködéssel, azaz a különböző országok egymással nem határos régiói közötti kapcsolatokkal.

2004. június 24-én lépett hatályba az Ukrajna Legfelső Tanácsa által jóváhagyott törvény „A határokon átívelő együttműködésről". A törvény 1. cikkelye kimondja: „A határokon átívelő együttműködés Ukrajna territoriális közösségei és helyi végrehajtó hatalmi

szervei, valamint a szomszédos országok territoriális közösségei és megfelelő hatóságai közötti gazdasági, szociális, tudományos-műszaki, kulturális és egyéb viszonyok elmélyítésére irányuló közös akciók a nemzeti törvényhozás meghatározta illetékesség keretében".

Magyarország 2003. november 1-jével bevezette Ukrajnával szemben a vízumkényszert, s emiatt megkülönböztetett jelentősége volt a két ország kormánya megállapodásának a határon átnyúló együttműködésről, amelyet Valerij Pusztovojtenko ukrán miniszterelnök 1997. november 11–12-i magyarországi látogatása során írtak alá. Ennek értelmében a felek kötelezettséget vállaltak a helyi és regionális önkormányzati szervek közötti határokon átívelő együttműködés támogatására, s az 5. cikkely határokon átívelő együttműködést segítő magyar–ukrán bizottság létrehozását is kimondta. 1994. március 3-án írták alá a nemzetközi közúti közlekedésről szóló egyezményt, amely szabályozta a személy- és teherszállítást az államhatáron keresztül. Kárpátalja területén 19 határátkelőhely van, a 136,7 km-es ukrán–magyar határon 5 gépkocsiforgalmi és két vasúti átkelő a megfelelő vámhatóságokkal: Csap (Tisza)–Záhony, Csap (Barátság)–Záhony, Szalóka–Eperjeske, Harangláb–Lónya, Kaszony–Barabás, Asztély–Beregsurány, Újlak–Tiszabecs. Magyarország 2004. évi európai uniós csatlakozásával ez a határszakasz az EU külső határa lett.

A határ menti együttműködést is magukban foglaló ukrán–magyar régióközi kapcsolatok jogi alapja az Ukrajna elnökének rendeletével 1993. december 16-án jóváhagyott „Ukrajna államhatára kiépítésének komplex programja". E program egyik fő feladata a határ-átkelőhelyek és a megfelelő szolgáltatási infrastruktúra hálózatának fejlesztése, valamint az Ukrajna és a szomszédos országok határ menti övezete helyi lakossága szabad kapcsolattartási feltételeinek biztosítása a történelmi, etnikai, kulturális és családi kapcsolatok megőrzése céljából.

Mivel Kárpátalja határ menti területén egy tömbben él a magyar nemzeti kisebbség, az ukrán–magyar határ fontos sajátsága az egyszerűsített határátlépési rendszer. 1990. augusztus 1-jétől a Szovjetunió és Magyarország közötti 1985. augusztus 1-jei és 1989. január 13-i kormányközi egyezmények alapján léphették át a határt az állampolgárok, vagyis azok, akiknek rokonaik voltak az okmányukban megnevezett határ menti falvakban. A határ menti övezetben élő állampolgárok egyszerűsített határátlépéséről szóló 1993. február 26-i egyezmény 2003. augusztus 1-jéig volt érvényben, és Magyarországnak az EU-ba való belépése miatt vonták vissza. Ezen a napon szüntették meg az egyszerűsített átkelést az ukrán–magyar határon, azóta csak útlevéllel lehet átlépni a határt.

Hosszú tárgyalások után, amelyek 2003. október 9-én a két ország kormánya megegyezett az ún. „lengyel modell" alkalmazásáról. Az aszimmetrikus határátkelési rendszer értelmében Ukrajna állampolgárai díjmentes vízumot kaptak, cserébe a magyar állampolgárok vízummentes beutazásáért Ukrajnába. Az egyezmény 2003. november 1-jén lépett hatályba.

2004-ben az EU kibővítése következtében új nemzetközi határ keletkezett az EU és Ukrajna között. Ez radikálisan megváltoztatta az új határ átlépésének rendszerét, hiszen bevezették az Ukrajna és Magyarország közötti vízumrendszert. A következő lépés az volt, hogy Magyarország 2007 novemberében csatlakozott a schengeni övezethez, ami az egyik fő feltétele a közép-európai országok EU-csatlakozásának. 2007. szeptember 18-án Ukrajna és Magyarország külügyminiszterei egyezményt írtak alá a helyi határforgalomról, ami lényegében bekapcsolta a határ menti területek lakosságát a schengeni övezet sávjába. Ez az egyezmény kiterjed az államhatártól 50 km-re fekvő területekre. A magyar fél kezdeményezésére azonban az egyezmény érvényét Nyíregyházáig bővítették.

Kárpátok Eurorégió (Készítette: Sebők László)

A határokon átívelő együttműködésnek példája a Kárpátok Eurorégió (KE). 1990-ben Magyarország kezdeményezte a „Kárpátok–Tisza" Társaság megalapítását. 1991 novemberében a *Régiók a nemzetközi együttműködésben* nemzetközi konferencián a szlovákiai Mihalovcén [Nagymihályban] kialakították a Szlovákia, Ukrajna, Magyarország és Lengyelország határokon átívelő együttműködésének koncepcióját. Az említett kérdések megvitatásának szentelték Lengyelország, Magyarország és Ukrajna külügyminisztereinek 1993. február 14-i debreceni találkozóját. A megbeszélés befejeztével a három ország miniszterei nyilatkozatot írtak alá a határ menti területeken élő lakosság együttműködéséről. E dokumentum szerint a Kárpátok és a Tisza vidékének közigazgatásai és helyi önkormányzati szervei támogatják egy nemzetközi szervezet, a Kárpátok Eurorégió létrehozását az Ukrajna, Lengyelország, Szlovákia és Magyarország közötti hosszan tartó együttműködés támogatására. Ma öt ország – Magyarország, Ukrajna, Szlovákia, Románia és Lengyelország határ menti közigazgatási egységei alkotják ezt a szervezetet.

3.3. A vereckei emlékjel

Ukrajna és Magyarország között az ezredfordulón feszült légkört teremtett és Kárpátalján 1996-tól kezdve bonyolította a politikai folyamatokat az a tény, hogy a megye magyar lakossága a nemzeti-kulturális egyesületek koordinálásával emlékművet akart állítani a Vereckei-hágón a magyar honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából. E jelentős

kulturális és történelmi eseményre való emlékezésbe a politika olyan mélyen ártotta bele magát, hogy a továbbiakban nehéz kifejezetten kulturális jelenségnek tekinteni. A magyar kormány kezdeményezésére ez a kérdés nem került le a nemzeti kisebbségi jogok védelmének kérdéseivel foglalkozó ukrán–magyar vegyes bizottság üléseinek, a különböző szintű tárgyalásoknak a napirendjéről, s gyakran foglalkoztak vele a tömegtájékoztatási eszközök is.

A nemzeti kisebbségi jogok védelmének kérdéseivel foglalkozó ukrán–magyar vegyes bizottság V. ülésének (Budapest, 1995. március 28–29.) jegyzőkönyve nyomán 1996. február 6-án Hennagyij Udovenko ukrán külügyminiszter levelet intézett a kárpátaljai megyei adminisztrációhoz, amelyben kifejtette, hogy támogatja az 1896-ban felállított, később lerombolt emlékmű újbóli felállítását. A millennium alkalmával a Vereckei-hágón emlékművet és emlékoszlopot is állítottak. Az emléktábla a Latorca völgyének legszűkebb helyén, Pidpolozzja [Vezérszállás] község mellett (ma Volóci járás) került elhelyezésre egy szikla oldalfalán. A tábla közepén a magyar állami címer domborműve, fölötte a felírás: „Ezer év emlékére". Baloldalt: „Árpád 896", jobboldalt: „Első Ferenc József, 1896", a címer alatt pedig: „Isten, áldd meg hazánkat". A négy méter magas gúla alakú obeliszk magán a hágón, az út mentén állt. Elülső oldalán a magyar címer domborműve, alatta a felirat: „A honszerzés emlékére, Magyarország fennállásának 1000 éves évfordulója alkalmából, 1896. Állíttatta Bereg vármegye lakossága Lónyai Sándor főispán és Jóbeti Gyula alispán hozzájárulásával, Káldi Gyula kir. főmérnök vezetésével". Az obeliszk talapzatára rávésték Kóródi Sándor, a Bereg megyei kalendárium szerkesztőjének verssorait.

A vereckei emlékmű felújításának ötletére rendkívül negatívan reagált mind a helyi ukrán lakosság, mind az ukrán értelmiség országszerte, mivel az emlékmű tervezett helyén 1939 márciusában lemészárolták azokat a katonákat, akik a kárpátukrán államot védték a magyar agresszióval szemben. A Kárpátaljai Állami Megyei Adminisztráció 2000-ben úgy döntött, hogy a történelmi tények tisztázásáig az emlékmű gyakorlati kivitelezését el kell halasztani.

A hágón állítandó emlékmű problémája ismét szóba került a nemzeti kisebbségi jogok védelmének kérdéseivel foglalkozó ukrán–magyar vegyes bizottság XI. ülésén 2001. december 20–21-én Budapesten. A felek vállalták a közreműködést e kérdés megoldásában. 2002. április 30-án azonban a vegyes bizottság XII. ülése jegyzőkönyvéből már kikerült a vereckei emlékmű kérdése. Nézetkülönbség támadt az emlékmű ügyében a két ukrajnai magyar szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség között is. 2008. március 14-én elmaradt az avatás, főként a kárpátaljai és a Lemberg megyei ukrán közvélemény tiltakozására. Végül az emlékművet 2008. július 21-én avatták fel.

4. Magyarország és a határon túli magyarok: Kárpátalja példája

4.1. Alkotmányos felelősségvállalás

Magyarországon az 1949. évi XX. törvénnyel elfogadott Alkotmány van érvényben. 1989-ben az alaptörvényben gyökeres módosításokat eszközöltek, melyek október 23-án léptek hatályba. E módosításoknak az egyik lényeges eleme volt, hogy a törvénybe beke-

rült a következő megállapítás: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását" (6.§ 3. pont). Ez a mondat 1989 óta számos vita, gyakorlati és elméleti probléma középpontjában áll Magyarországon, s abból számos kötelezettséget (esetenként pedig kötelezettség-mulasztást) eredeztetnek a politikusok, közgondolkodók.

1. táblázat. A Kárpát-medence magyarsága, 2001–2002

	Magyarország	*Szlovákia*	*Ukrajna*	*Románia*	*Szerbia*	*Horvátország*	*Szlovénia*	*Ausztria*
Terület (ezer km^2)	93,0	49,0	603,7	238,4	88,3	56,4	20,3	83,9
Lakosság	10.197.971	5.379.457	48.416.000	21.680.974	7.498.001	4.437.460	1.963.558	8.032.926
Ebből magyar nemzetiségű	9.626.613	520.528	156.600	1.431.807	293.299	16.595	7.658	40.583

Forrás: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, 2008, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 473. p.

A határon túli magyarság „újrafelfedezése" a magyarországi rendszerváltást megelőző évekre tehető. Természetesen itt a politikai újjáéledésről beszélünk, hiszen a magyarországi társadalom körülbelül 20%-ának volt személyes – rokoni, ismeretségi – kapcsolata határon túli magyarokkal. Az 1988-as erdélyi falurombolás elleni tüntetés vagy a szintén 1988-ban a szlovák–magyar határ menti bős-nagymarosi vízlépcső megépítése elleni tüntetés egyaránt szerves részei a magyarországi rendszerváltásnak, illetve a határon túli magyarság ügye előtérbe kerülésének.

Az 1989-es magyarországi rendszerváltást követően, a fent idézett Alkotmány-szakasz megszületése után, önként vállalt állami feladattá vált a határon túli magyarság sorsával való törődés. Ez a téma a magyar pártpolitika majdhogynem egyetlen olyan kérdése volt, amelyben konszenzus uralkodott a magyarországi politikai erők között. A rendszerváltást követően a magyar külpolitika hármas prioritásrendszert követett. A három szegmens – az európai integrációs politika, a szomszédságpolitika és a határon túli magyarokért érzett felelősség – között persze mindig volt olyan elem, amely „első volt az egyenlők között". Általánosságban elmondhatjuk, hogy míg a jobboldali kormányok az integrációs politikát és a határon túli magyarság ügyét tekintették elsődlegesnek, addig a baloldali kormányok inkább a szomszédságpolitikát és az EU-csatlakozást tartották szem előtt. A határon túli magyarság ügyében a jobboldali kabinetek (1990–1994 között Antall József, illetve Boros Péter kormánya, és 1998–2002 között Orbán Viktor kormánya) a politikai felelősségvállaláson túl, érzelmi alapon viszonyultak a kérdéshez. Ezt a nemzetet érzelmi közösségként felfogó konzervatív értékrendet, a rendszerváltó-ellenzéki múlt mellett az is segítette, hogy a baloldali politikai erőkénél fejlettebb kapcsolati hálóval rendelkeztek a határon túli magyarok között. A baloldali kormányok – 1994–1998 között Horn Gyula kormánya, 2002–2004 között Medgyessy Péter, majd ezt követően 2004–2006, illetve

2006–2009 között Gyurcsány Ferenc kormányai – jóval több pragmatizmussal kezelték a kérdést. A felelősséget leginkább gazdasági feladatként értelmezve a figyelmük középpontjában a fejlesztéspolitika állt. Szimbolikus kérdésekben kerülték a konfrontációt a határon túli magyarok ügyében a jobboldallal – egészen 2004-ig.

A határon túli magyarok kérdésének konszenzusos voltát támasztja alá az, hogy az időszakban minden magyarországi kormányzat a szülőföldön maradás doktrínáját követte. Ennek lényege, hogy olyan támogatási rendszert kell működtetni, amely nem az elvándorlásra ösztönöz, hanem segíti a helyben való boldogulást. Természetesen ebben a kérdésben is vannak eltérések a két oldal között: a baloldal szemléletéből kifolyólag megengedőbb a mobilitással szemben és a gazdasági előnyökből fakadó elvándorlást illetően.

A rendszerváltás utáni magyar kormányzatok gyakran változtattak azon, hogy ki legyen a határon túli magyarok ügyének „gazdája". A kérdés általában két minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal és a Külügyminisztérium kompetenciaharcaként merült fel. A szomszédos országokban élő magyarsággal kormányzati szinten foglalkozó Határon Túli Magyarok Hivatalát (HTMH) 1992-ben alapították meg, az addig működő Miniszterelnöki Hivatal Határon Túli Magyarok Titkársága egyidejű megszüntetésével. A HTMH 1998-ban átkerült a Külügyminisztériumhoz, majd 2002-től vissza a Miniszterelnöki Hivatalhoz, 2004 és 2006 között pedig ismét a külügyhöz tartozott. 2006-ban az újjáalakuló Gyurcsány-kormány megszüntette a Hivatalt, s feladatkörét a Miniszterelnöki Hivatal szakállamtitkársága vette át.

Ám a Határon Túli Magyarok Hivatalán, a Külügyminisztériumon, a Miniszterelnöki Hivatalon kívül számos más szervezeti egység is foglalkozik a szomszédos államokban élő magyarokkal. A mindenkori Oktatásügyi Minisztérium, a köztársasági elnök, a Magyar Országgyűlés külügyi és határon túli magyarokkal foglalkozó bizottsága, a különböző egyeztető fórumok, a magánalapítványokból létrejött közalapítványok, majd azok megszüntetése után a Szülőföld Alap mellett természetesen az egyházakról és a civil szerveződésekről sem feledkezhetünk meg.

Miután Magyarország még a Szovjetunió felbomlása előtt, 1991. december 3-án elismerte a független Ukrajnát, a két ország 1991. december 6-án kötötte meg Kijevben a Magyarország és Ukrajna kapcsolatait szabályozó alapszerződést, amelyet az ukrán parlament 1992-ben, Magyarország pedig 1993-ban ratifikált. A francia külügyminiszter nevéhez fűződő Balladur-terv – azaz az Európai Stabilitási Paktum – alapvetése volt, hogy a kelet-európai alapszerződések biztosítják a térség stabilitását. Ezek a szerződések voltak hivatottak garantálni, hogy a szomszédos államoknak ne legyenek területi követelésük egymással szemben, illetve a térségben nagy számban élő kisebbségek alapjogai biztosítottak legyenek. A szerződés leszögezi: a két állam közötti határt mindkét fél megváltoztathatatlannak tekinti, nincs és a jövőben sem lesz egymással szemben területi követelésük (2. cikkely). Ugyanakkor kimondja, hogy meg kell teremteni a szükséges feltételeket a nemzeti kisebbségek kulturális, nyelvi és vallási identitása kölcsönös védelmének biztosítására (17. cikkely).

Magyarországon az alapszerződés megosztotta a politikai közvéleményt. A szerződés ratifikációjáról szóló 1993-as parlamenti vitában a radikálisok azt kifogásolták, hogy Magyarország ezzel végleg lemond Kárpátaljáról. Érvelésük középpontjában az állt, hogy a magyar és az ukrán fél között a második világháborút követően nem született békeszerződés (mivel azt a Szovjetunió írta alá, nem pedig Ukrajna), tehát a Kárpátalját Szovjet-

uniónak ítélő dokumentum Ukrajnára nem vonatkozik, vagyis a terület visszakövetelhető. A konfliktus az akkori kormánypárt szakadását idézte elő, a radikális Magyar Igazság és Élet Pártja elhagyta a kormányzó Magyar Demokrata Fórumot. Ugyanakkor az alapszerződést a kárpátaljai magyarság körében sem fogadták egyöntetű örömmel. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) kifogásolta, hogy nem vonták be a tárgyalásokba, a kárpátaljai magyarság sorsáról a fejük fölött, megkérdezésük nélkül döntöttek.

4.2. Ukrán–magyar vegyes bizottság

1991. május 31-én Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko, Magyarország, illetve az Ukrán SZSZK külügyminisztere nyilatkozatot írt alá a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról. Ez a nyilatkozat viszonylag részletesen foglalkozik a kisebbségi jogokkal, azok garanciáival. A nyilatkozathoz csatolt jegyzőkönyv 1. pontja alapján a felek a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításával foglalkozó kormányközi vegyes bizottságot hoztak létre. A vegyes bizottság, melynek munkájában részt vesznek a két országban élő kisebbségek képviselői is, ajánlásokat fogalmaz meg a két ország kormányai számára a Magyarországon élő ukrán és az Ukrajnában élő magyar kisebbség számára nagy fontossággal bíró ügyek, így a nemzeti identitás megőrzése, az oktatás, a kultúra fejlesztése és a kisebbségi problémák megoldása érdekében. A bizottság tagjai az 1991-es szöveg szerint magyar részről: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei önkormányzat és a Magyar Köztársaság ukrán nemzetiségű állampolgárainak képviselői; az ukrán fél részéről: az Ukrán SZSZK Nemzetiségi Állami Bizottsága, az Ukrán SZSZK Külügyminisztériuma, az Ukrán SZSZK Kulturális Minisztériuma, az Ukrán SZSZK Népoktatási Minisztériuma, valamint a Kárpátontúli Terület népképviselői tanácsának végrehajtó bizottsága és az Ukrán SZSZK magyar nemzetiségű állampolgárainak képviselői. Természetesen a szereplők a kormányzati struktúra átalakulásával változnak, ám a vegyes bizottság mindmáig működik. A nyilatkozatban foglaltak alapján évente kétszeri ülést kellene tartaniuk, ám ennél ritkábban üléseznek.

Először 1993. február 4-én Kijevben ülésezett a vegyes bizottság, 2009-ig összesen 14-szer tanácskoztak. A bizottság főként a kisebbségi oktatás (a kárpátaljai oktatási helyzet, a magyar iskolák állapota, a magyar nyelvű érettségi jogának biztosítása, a tankönyvek és tansegédletek kérdése, a beregszászi magyar főiskola, az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar kara, illetve a magyarországi ukrán vasárnapi iskolák, valamint ukrán szakok megnyitásának ügye a magyar felsőoktatásban), a kisebbségi kultúra (sajtótermékek és a beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház támogatásának kérdése) és a kisebbségi jogok biztosítása ügyében (így például kölcsönösen elismerték a kisebbségek nemzeti-kulturális autonómiához való jogát) tárgyalt. Ám ennél gyakorlatibb problémák is terítékre kerültek: a határátkelők ügye, a beregszászi kórház felújításának vagy akár a határon átkelő gépjárművek biztosításának kérdése is. Mivel a bizottság ülésein készült jegyzőkönyvek csak ajánlásokat tartalmaznak, ezért esetleges, és a felek jóindulatára bízott, hogy ezekből az ajánlásokból melyeket teljesítik, és melyeket hagyják figyelmen kívül. Megállapítható, hogy a vegyes bizottság üléseinek jegyzőkönyve egyfajta problémakatalógusként működik, ám a következmények hiánya gátolja, hogy a bizottság fajsúlyosabb intézménnyé válhasson.

4.3. Magyar Állandó Értekezlet

A rendszerváltás után Magyarországon és a környező országokban élő magyarságban felmerült az igény, hogy intézményesített kapcsolatot, párbeszédet tartsanak fenn a magyar és a határon túli magyar politikai erők képviselői.

Első alkalommal a határon túli magyar közösségek érdekképviseleti szervezetei, a magyar kormány és a magyarországi parlamenti pártok képviselői 1996. július 4–5-én találkoztak Budapesten. A *Magyarország és a határon túli magyarság* című konferencia keretében a résztvevők megvitatták Magyarország és a határon túli magyarság kapcsolatának politikai és stratégiai kérdéseit. A konferencián Kárpátalját Kovács Miklós, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke és Tóth Mihály, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke képviselte. Ezen a konferencián döntés született arról, hogy rendszeres konzultációkra van szükség (például a magyarországi pártok kötelezettséget vállaltak, hogy a magyar közösségeket érintő kérdésekben konzultálnak a határon túli magyar szervezetekkel), ám az 1994–1998-as kormányzati ciklusban többé nem rendeztek hasonló találkozót.

Változást az intézményesített párbeszéd létrejöttében az 1998-as kormányprogram hozott, amelyben foglalkoztak a magyar–magyar konzultáció kérdésével is. „A Kormány alapvető fontosságot tulajdonít a magyar állam és a határon túli magyar szervezetek közötti rendszeres és intézményes párbeszédnek. A határokon túl élő magyarság és Magyarország közös ügyeinek összehangolására rendszeressé teszi az egész magyarság politikai vezetőinek találkozóit. Ez jelenti a garanciát arra vonatkozólag, hogy a határon túl élő magyarokat érintő törvények, szerződések kidolgozása, kormányzati döntések meghozatala az ő legitim szervezeteik bevonásával történjék meg" – fogalmaz az 1998-as kormányprogram.

Ennek megfelelően 1999-ben újra összehívták a *Magyarország és a határon túli magyarság – 1999* konferenciát, melyre a magyar parlamentben képviselettel rendelkező pártok, az adott országban parlamenti vagy tartományi képviselettel rendelkező határon túli magyar szervezetek és a nyugati magyarság képviselői kaptak meghívást. A találkozó közös nyilatkozattal zárult, melyben a felek leszögezték, hogy állandósítják a konferenciát Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) néven, amely politikai konzultatív testületként működik tovább. A konferencia résztvevői felkérték a Magyar Kormányt, hogy a konferencia munkájának elősegítése érdekében a Magyar Állandó Értekezlet bevonásával hozzon létre határon túli magyar és magyarországi szakértőkből álló bizottságokat. A szakbizottságok az oktatás, a gazdasági és szociális kapcsolatok, a jogi és önkormányzati együttműködés, a kultúra, valamint az európai uniós csatlakozással összefüggő kérdések (különös tekintettel a schengeni egyezmény következményeire) témakörében működtek.

A kárpátaljai magyarságot a Magyar Állandó Értekezleten a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség képviselte. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség csak 2002-ben, a Magyar Szocialista Párt kormányra kerülése után kapott meghívást.

4.4. A státustörvény

A MÁÉRT és a szakbizottságok munkája leginkább az úgynevezett státustörvény megalkotása körüli vitákra és koncepciók kidolgozására koncentrálódott. Elsőként a Kárpátaljai

Magyar Kulturális Szövetség vetette fel egy, a határon túli magyarokkal foglalkozó törvény megalkotásának szükségességét, még 1998-ban, az előkészületben álló határon túli ukránokról szóló törvényt, illetve a már elfogadott hasonló szlovák törvényt véve alapul. A KMKSZ a törvény koncepcióját is kidolgozta, amely a magyar állam határon túli magyarokat érintő kötelezettségeivel, illetve a határon túli magyarok jogaival foglalkozott. A Magyar Állandó Értekezlet szakbizottságaiban, illetve a különböző minisztériumokban folyó viták miatt azonban egyre nehezebbé vált a megegyezés a törvény alanyát és a kedvezményeket illetően. A helyzetet nehezítette az is, hogy felmerült a kettős állampolgárság, a külhoni állampolgárság fogalma, illetve az ez iránti igény, különösen az erdélyi magyarság részéről. A KMKSZ az akadályokat látva, 2000 októberében aláírásgyűjtésbe kezdett a határon túli igény megerősítésére. Az íveket harminckilencezer kárpátaljai írta alá. A KMKSZ kezdeményezte azt is, hogy – tekintettel a várhatóan tömeges igazolványigénylésre – a magyarigazolványok kiadására ne csak magyarországi helyszíneken, hanem az ungvári konzulátuson is legyen lehetőség.

A törvényt – hivatalos nevén 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról – 2001-ben fogadta el a magyar Országgyűlés, nagy többséggel (92,4 százalékos támogatottsággal). A köznyelvben státustörvényként vagy kedvezménytörvényként emlegetett jogszabály a Horvátországban, Szerbiában, Szlovéniában, Romániában, Ukrajnában és Szlovákiában élő, magyar állampolgársággal nem rendelkező magyarokra vonatkozik. A 2002. január elsején életbe lépő törvény kedvezményeket és támogatásokat biztosít a magukat magyarnak valló személyeknek és a velük közös háztartásban élőknek, akik más nemzetiségűek is lehetnek. A kedvezményeket és támogatásokat az anyaországban, illetve az adott szomszédos országban külön fényképes igazolvánnyal lehet igénybe venni, amelyet magyarországi hatóság ad ki a határon túli magyar szervezetek ajánlása alapján – ez az úgynevezett magyarigazolvány. Ennek érvényessége öt évre szól; lejárta után meghosszabbítható. A magyarigazolvány birtokában a munkavállalás, az oktatás, a kultúra, az utazás, a tudományos tevékenységek, valamint a szociális és egészségügyi ellátás területén lehetett kedvezményeket igénybe venni. A szomszédos országok közoktatási intézményeiben magyarul tanuló vagy bármely felsőoktatási intézményben hallgatói jogviszonyban álló és a státustörvény hatálya alá eső személy jogosult volt a magyar állampolgárokat megillető diákigazolványra. Azok a szülők, akik legalább két gyereküket járatták magyar oktatási intézménybe, évi 20.000 forintos támogatásban részesültek.

Kárpátalján – akárcsak a többi Kárpát-medencei magyarok lakta régióban – létrehoztak olyan testületeket, amelyek úgynevezett ajánlást adhattak ki, bizonyíthatták, hogy a magyarigazolványért jelentkező személy valóban magyar nemzetiségű. Az igazolvány iránti kérelmeket az információs irodák gyűjtötték össze, melyek központja kezdetben Munkácson működött. A központi iroda munkáját tizenegy regionális (közöttük kijevi és lembergi) iroda segítette. A KMKSZ mellett négy szervezet vett részt a végrehajtásban, amelyek az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) tagszervezetei voltak. A 2002-es magyarországi kormányváltás után, 2004 januárjától az irodák működtetésének jogát, illetve az azokhoz szükséges forrásokat az UMDSZ vette át a KMKSZ-től. A hat regionális irodát az Ungváron működő Központi Információs Iroda igazgatta. Természetesen a legtöbb kérelem közvetlenül a törvény életbelépése után érkezett, de az igénylés gyakorlatilag folyamatos. 2009-ig 140.000 magyarigazolványt adtak ki Kárpátalján – ami

az itteni magyarság körülbelül 150.000-es létszámát tekintve kiemelkedően magas arány a többi régió magyarsága által igényelt magyarigazolványok számához képest.

Két szomszédos állam, Románia és Szlovákia kifogásokat emelt a státustörvénnyel kapcsolatban, ezért az 2003-ban jelentős módosításokon esett át. A módosításokat előbb a Magyar Állandó Értekezleten kívánta elfogadtatni a szocialista kormány: az eredeti törvényt életre hívó Fidesz, egy vajdasági szervezet, illetve a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elutasította a változtatást, a többi határon túli szervezet – kényszeredetten bár, de – aláírta az Értekezlet zárónyilatkozatát. A KMKSZ hatvanötezer aláírást gyűjtött a törvény módosítása ellen. A törvénymódosítás sokak számára legfájóbb pontja az volt, hogy kikerült a szövegből az egységes magyar nemzetre való utalás. Kivették a munkavállalásra és az egészségügyi ellátásra jogosító részeket, szűkítették az utazási kedvezményeket. Az oktatási támogatás alanya a szülő helyett a gyerek lett, ami azt jelentette, hogy az addigi gyakorlattól eltérően már nem a szülők kapták közvetlenül a támogatást, hanem szülői és iskolai közösségek. Ugyanakkor a támogatást már egy gyerek után is igényelni lehetett. A pedagógus- és diákigazolványok igénylési rendjét úgy módosították, hogy tantárgyakhoz, illetve iskolához és nem nemzetiséghez kötötték a jogosultságot.

4.5. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás

2004-ben kormányfőváltás történt Magyarországon: Medgyessy Péter helyett Gyurcsány Ferenc került a miniszterelnöki posztra, ami az addig konszenzusos alapon álló nemzetpolitikában is változásokat hozott. A kormányzó Magyar Szocialista Párt és a Szabad Demokraták Szövetségének (MSZP–SZDSZ) koalíciója nehéz helyzetben találta magát 2004 őszén. A Magyarok Világszövetsége aláírásgyűjtést kezdeményezett a határon túli magyarság kettős állampolgársága ügyében, vagyis, hogy a magyar állam a határon túli magyaroknak alanyi jogon adja meg a magyar állampolgárságot. A magyarországi törvények értelmében kellő számú aláírás összegyűjtése és hitelesítése esetén a köztársasági elnök köteles kiírni a népszavazást. Ez esetben ez meg is történt. Ebben a helyzetben a kormánykoalíciónak döntenie kellett, hogy támogatja-e a kezdeményezést, vagy elveti azt. A koalíció úgy döntött, hogy a kettős állampolgárság elutasítására – vagy legalábbis a szavazástól való távolmaradásra – biztatja szavazóit. A 2004. december 5-én tartott népszavazáson végül kis arányban (51,57%) győztek az igenek, ám az alacsony részvétel miatt (37,49%) a voksolás eredménytelen volt. Jogkövetkezménye a népszavazásnak abban az esetben lett volna, ha a szavazatra jogosultak legalább 50%-a voksolt volna.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Ukrajna az egyetlen olyan ország a régióban, amely nem ismeri el a kettős állampolgárság intézményét. Az Európai Unió a tagállamok belügyének tekinti a kérdést, bár a tömegesen megadott kettős állampolgárságot valóban aggasztónak tartják az Unióban. Láthatjuk ezt Románia esetében is, amely a moldovai románoknak ad ily módon állampolgárságot, s ezzel a lépésével az Unió rosszallását váltotta ki. Ugyanakkor Románia pontosan a 2004-es magyar népszavazás idején figyelmeztette Magyarországot: nem engedélyezi a kettős állampolgárságot az ott élő magyarok számára. A 2004-es népszavazás tétje az Ukrajnában, illetve Szerbiában élő magyarság kettős állampolgársága volt, hiszen a nagyszámú romániai magyarság akkor már csak néhány lépésre volt attól, hogy uniós állampolgár legyen; Szlovákia és Szlovénia pedig

már EU-tagok voltak. Szerbia engedélyezte volna, sőt szorgalmazta is a kettős állampolgárságot az ott élő magyarok esetében.

A Magyar Állandó Értekezlet utolsó ülésére 2004 novemberében került sor, a kettős állampolgárságról szóló kampány közepette. A határon túli magyar szervezetek képviselői kiálltak a kettős állampolgárság mellett, míg a kormánykoalíció pártjai nem változtattak álláspontjukon. Így nem ért meglepetésként senkit, hogy az ülés végén nem született egyhangúlag hozott zárónyilatkozat.

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök 2005 szeptemberében találkozott ismét a határon túli magyar szervezetek képviselőivel, ahol nyilvánvalóvá tette, hogy addig nem hajlandó ismét összehívni a Magyar Állandó Értekezletet, míg nem remélhet eredményt a konszenzussal döntő testületben. A MÁÉRT, mivel többet nem hívták össze, gyakorlatilag megszűnt.

A határon túli magyarok válaszlépésként összehívták saját, úgynevezett kis-MÁÉRT-jukat, amelyre a budapesti kormány nem kapott meghívót. A kis-MÁÉRT azonban súlytalan testület maradt, a magyar kormány jelenléte nélkül nem tudta betölteni eredeti funkcióját, a nemzetpolitikai kérdésekben való egyeztetést.

4.6. Magyar–magyar Kormányzati Konzultáció

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök a támogatási rendszer és a kormányzati párbeszéd 2006-os megújításával létrehozta a Magyar–magyar Kormányzati Konzultációt, melyen a magyar kormány miniszterelnöke és miniszterei, valamint a Kárpát-medencében élő magyarság képviselői mellett a nyugati magyarság szervezetei is képviseltették magukat. Az évente egyszer összehívott Konzultáció célja az olyan stratégiai kérdések megvitatása, az ezekben való véleményegyeztetés, melyek a határon túli magyarság egészét érintik. Ez a fórum azonban egy lényeges ponton különbözik a MÁÉRT-től: míg annak munkájában a magyarországi ellenzéki pártok is részt vehettek, itt erre nem adott lehetőséget a kormányzat. Így a magyar nemzetpolitika stratégiai döntései – melyekbe a dolog horderejénél fogva a mindenkori ellenzék számára is véleményezési és együttdöntési jogot kell biztosítani –, amelyeknek mindig vannak belpolitikai vonzataik is, nem kerülhettek a Konzultáció elé. Annak témái kizárólag a határon túli magyarságot érintő kérdések lehetnek, a nemzet egészét illető stratégiaalkotás nem.

4.7. Regionális Egyeztető Fórum

A Magyar–magyar Kormányzati Konzultáció a gyakorlatban kevéssé elválasztható a Regionális Egyeztető Fórumtól, amelynek keretében a magyar miniszterelnök fejlesztési és támogatási elvekről egyeztet a határon túli magyarsággal. A Regionális Egyeztető Fórum (REF) tagjait a miniszterelnök a Miniszterelnöki Hivatal külkapcsolatokért és nemzetpolitikáért felelős szakállamtitkárának a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter útján tett javaslatai alapján kéri fel a központi államigazgatási szervek állami vezetői és vezetői megbízatású köztisztviselői, illetve a szomszédos államokban élő magyar közösségek választott vezetői, képviselői közül. Az Egyeztető Fórum évente legalább egy alkalommal

ülésezik. A REF a támogatáspolitika 2006-os megújítása után a határon túli magyarok számára nyújtott támogatások fő forrásaként szolgáló Szülőföld Alap csúcsszerveként a támogatáspolitika fő irányvonalait határozza meg. A REF kárpátaljai résztvevői Kovács Miklós a KMKSZ és Gajdos István az UMDSZ képviseletében.

A miniszterelnök emellett évente legalább két alkalommal külön-külön is konzultált az erdélyi, a felvidéki és a vajdasági magyarság legnagyobb politikai erőinek vezetőivel. Ebből a körből kimaradt Kárpátalja, az itteni magyarság számarányára való hivatkozással.

4.8. Kárpát-medencei Képviselők Fóruma

A Magyar Állandó Értekezlet működésével párhuzamosan egy másik, a parlamenti együttműködést is biztosító intézmény szintén megkezdte működését, majd az Értekezlet megszűnte után egyedüli lehetőségként biztosította az intézményes politikai párbeszédet. Ez a fórum 2002-től Magyar–magyar Parlamenti Partnerség néven, 2004-től pedig Kárpát-medencei Képviselők Fóruma (KMKF) címmel működött. A Fórumot Szili Katalin Házelnök hozta létre, az ő összehívására ült össze a plenáris ülés, illetve ő is elnökölte azt. A KMKF tagjai a Magyar Országgyűlés frakcióinak küldöttei, a parlament Külügyi és Határon túli magyarok Bizottságának egyes tagjai, a Magyarországgal szomszédos országok parlamentjeinek vagy regionális közgyűléseinek azon képviselői, akik az ott működő magyar kisebbségi szervezetek támogatásával szerezték mandátumukat, valamint az Európai Parlament magyar pártjának tagjaként megválasztott képviselői. Kárpátalját a KMKSZ és az UMDSZ képviseli a munkában. A magyar törvényhozás 2008. március 5-én országgyűlési határozatot fogadott el, amelyben a KMKF 2004-ben alkotott (illetve 2006-ban módosított) statútuma alapján – konzultatív testületként – saját intézményének ismeri el a KMKF-et, és ennek jegyében saját költségvetéséből biztosítja annak működését. Ez a határozat azóta számos szlovák kritika alapjául szolgált, kifogásolva, hogy a más államok magyar képviselőit – tehát a szomszédos országok magyar honatyáit – összehívó KMKF a magyar parlament intézménye. A Fórum évente ülésezik, emellett a KMKF albizottságainak tagjai (Gazdasági, Jogi, Kulturális, Külügyi és Európa-ügyi Bizottság) gyakrabban is találkoznak. Különösen aktív a Kulturális Bizottság, amely a határon túli magyarokat érintő oktatásügyi problémákban gyakran megnyilatkozik. A Fórum egyik célja az intézményes keretek közötti együttműködésen túl, hogy a magyarországi társadalmat jobban megismertesse a határon túli magyarokkal – ez a kettős állampolgárságról szóló népszavazás után különösen fontosnak mutatkozik. A Fórum kiemelkedő eredményei közé tartozik a Nemzeti Együttműködési Stratégia megalkotása, illetve egy szakmai anyag elfogadása a határ menti régiók közlekedésfejlesztéséről. 2008-ban egy szórvány-munkacsoport is alakult a KMKF-en belül, amely a szórványban élő magyarság problémáival foglalkozik, azokra dolgoz ki megoldási stratégiát.

4.9. „Határon túli magyarság a XXI. században”

Sólyom László, a 2005 óta hivatalban levő magyar köztársasági elnök is gyakran egyeztetett a határon túli magyar politikusokkal, ezenfelül pedig egy állandó találkozási fó-

rumot is működtetett a civil és tudományos szféra számára. A *Határon túli magyarság a XXI. században* című konferenciasorozat 2006-ban indult, célja a határon túli magyarok problémáinak megismerése, és a magyarországi közvélemény számára egy új szemlélet kialakítása ezeket illetően. Sólyom László köztársasági elnök azt tűzte ki a konferenciasorozat céljául, hogy megváltozzon a határon túli magyarokkal kapcsolatos anyaországi gondolkodásmód és cselekvés. Eddig a konferencia az identitásmegőrzés tömbben és szórványmagyarságban, az autonómia és regionalizmus, a támogatáspolitika, az oktatás és képzés kérdésköreit járta körül.

A konferenciasorozat – akárcsak a fentebb leírt Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma – egyrészt a Magyar Állandó Értekezlet megszűnte után az intézményesített párbeszédet igyekezett segíteni a határon túli magyarokkal, másrészt a kettős állampolgárságról szóló népszavazás okozta súlyos disszonanciát törekedett orvosolni – az által is, hogy a magyarországi társadalmat próbálta több információhoz juttatni a határon túli magyarokat illetően. A két fórum két különböző szegmenshez szólt: míg a parlamenti KMKF a politikai szereplőknek, addig az államfő konferenciasorozata a civil szférának biztosított találkozási lehetőséget. Mindkét fórum erősen kötődött életre hívójához és működtetőjéhez: a konferenciasorozat Sólyom László köztársasági elnökhöz, a KMKF Szili Katalin házelnökhöz.

4.10. Támogatási rendszer és kapcsolattartás az anyaországgal

Magyarország a rendszerváltás óta anyagilag is támogatja a határon túli magyarság intézményeit (a rendszerváltás előtt csupán szórványos támogatásról beszélhetünk, például említhetjük a magyar sajtótermékek hozzáférhetőségét a magyarok lakta régiókban). A támogatás-, illetve fejlesztéspolitika kiemelten koncentrált az oktatás, a gazdaság és a helyi magyar média, a nyilvánosság fejlesztésére. Ezek azok a fő területek, amelyek – a határon túli magyarság egyetértésével – a különböző támogatáspolitikai átalakítások után is prioritásként működnek.

A rendszerváltást követően kiépültek azok az intézmények, amelyek évekig meghatározó szereplői voltak a támogatáspolitikának. Ilyenek voltak a fentebb már említett Határon Túli Magyarok Hivatala, az Oktatásügyi Minisztérium határon túli magyarokkal foglalkozó főosztálya, illetve mellettük kiépültek a közalapítványok, melyek közül a legjelentősebbek az Illyés Közalapítvány, az Apáczai Közalapítvány, a Segítő Jobb Alapítvány, a Mocsáry Alapítvány és az Új Kézfogás Közalapítvány voltak. A közalapítványok rendszerét 2006-ban szüntették meg, amikor a fenti alapítványok feladatait és eszközeit részben a Szülőföld Alap, részben a Corvinus Zrt., részben más alapítványok vették át.

Az 1990-ben alapított Illyés Közalapítvány rendkívül széles körben fejtette ki tevékenységét, szinte minden területen írt ki pályázatokat. Az Illyés Közalapítvány – akárcsak az Új Kézfogás és a Segítő Jobb – úgynevezett előkuratóriumi rendszert működtetett, melynek lényege, hogy a pályázatokról, a támogatások elosztásáról helyben (a határon túl) dönthessenek. A többi alapítvány esetében a határon túli magyar szakértők vagy a kuratóriumban kaptak helyet, vagy ad hoc módon kérték fel őket egy-egy eset kapcsán.

Az Illyés Közalapítvánnyal szemben a többi alapítvány tevékenysége jóval szűkebb tartományban mozgott: az Apáczai Közalapítvány kizárólag a határon túli magyar okta-

tás és képzés témakörében pályáztatott és adott támogatásokat, így például Kárpátalján összesen 176 projektet támogatott, 687,5 millió forint értékben, melyek 7%-ban az alapfokú, 27%-ban a középfokú, 51%-ban a felsőfokú oktatásra és 8%-ban a felnőttképzésre irányultak. A Segítő Jobb és a Mocsáry Alapítvány a határon túli magyarok magyarországi gyógykezelésével foglalkozott, így többek között közel tizenkétezer kárpátaljai magyar anyaországi kezelését támogatta. Az Új Kézfogás 1995-ös megalapításától kezdve a határon túli magyar vállalkozásokat segítette pályázataival.

A támogatási rendszer 2006-os átalakítása után a támogatási struktúra jóval egységesebb és átláthatóbb lett. Az addigi alapítványok megszűntek, illetve beleolvadtak a miniszterelnöki hivatal által működtetett Szülőföld Alapba, amely a pályáztatások legnagyobb részét bonyolította. Az Alap Regionális Egyeztető Fóruma dönt a támogatási irányokról, kijelöli a támogatási célokat. A támogatáspolitika átalakításakor megegyezés született arról, hogy elsősorban azokat a közösségeket kell támogatni, amelyek még nem tagjai az EU-nak, ezért a Vajdaság és Kárpátalja a lakosság arányánál több támogatást kap – Kárpátalja az össztámogatások 19%-át. A támogatások fele az oktatásra, 40%-a a kultúrára, az egyházakra, a médiára, 10%-a pedig az informatikai fejlesztésre, illetve az önkormányzati együttműködésre megy el.

A támogatáspolitika megújításának egyik célja a támogatások kiszámíthatóbbá tétele volt. Ennek érdekében meghatározták az úgynevezett Nemzeti Jelentőségű Intézmények és Programok listáját a határon túli magyarság képviselőinek javaslatai alapján. Ezek a programok, illetve intézmények évente összesen 667 millió forint támogatásban részesülnek, amely összeg nem függ költségvetési alkuktól. Kárpátalján a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Munkácsi Humán-pedagógiai Főiskola Zrínyi Ilona Magyar Tagozata, az Ungvári Nemzeti Egyetem Hungarológiai Központja, a református líceumok, a Munkácsi Magyar Tannyelvű Líceum, a Karácsfalvi Görög Katolikus Líceum, a református és a római katolikus egyházak szociális tevékenysége, a szórványprogram, a kutatóműhelyek, a beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház, valamint egyéb ukrajnai irodalmi és kulturális szervezetek részesednek ilyen kiszámítható támogatásban. Emellett ezek az intézmények továbbra is pályázhattak a Szülőföld Alapnál támogatásokra, tehát a kiszámítható alapfinanszírozás mellett további összegeket is elnyerhettek.

A fentebb ismertetett intézményi támogatások mellett ugyanakkor ki kell térnünk a személyi jellegű támogatásokra, juttatásokra is. A státustörvény kapcsán már jelzett oktatási-nevelési támogatás mellett (Kárpátalján ez a 2007/2008-as tanévben közel húszezer magyar diákot érintett) meg kell említenünk a kapcsolattartási támogatást. A támogatás célja, hogy Magyarországnak a schengeni rendszerhez való csatlakozása után a felmerülő vízumdíjakat és a megnövekedett kapcsolattartási költségeket ily módon támogassa. A támogatás igénybevételének feltétele, hogy a jelentkező rendelkezzen magyarigazolvánnyal vagy magyar hozzátartozói igazolvánnyal, illetve oktatási, kulturális, művészeti, közművelődési, tudományos, hitéleti, média, sport, civiltársadalmi, önkormányzati együttműködési, magyar–magyar együttműködési, illetve kegyeleti okokból utazzon Magyarországra (tehát az üzleti és a munkavállalási célú utazásokat nem támogatja).

Több tízezer embert érintett Kárpátalján a Magyarország által indított kárpótlási folyamat. Az első kárpótlási törvény 1992-ben született, melynek alapján az életüktől és szabadságuktól 1938 és 1989 között jogtalanul megfosztottakat (vagy hozzátarto-

zóikat) kárpótolták. A törvényt kiterjesztették a határon túli magyarságra is, így Kárpátalján is lehetőség volt a szovjet kényszermunkára hurcoltak kárpótlási igényének benyújtására.

Nem feledkezhetünk meg arról a támogatásról sem, amit az 1998-as tiszai árvíz kapcsán nyújtott Magyarország Kárpátaljának, többek között a Kárpátalja Megsegítése Program keretében, de az árvíz rombolása utáni újjáépítést kiemelten segítették az egyházak, illetve a különböző karitatív szervezetek is. Az árvíz utáni helyzetben széles körű segítségnyújtást kapott a régió: nem csupán élelmiszert, a megrongálódott házak javítását, hanem például vetőmag is érkezett az anyaországtól, hogy ezzel is segítsék Kárpátalja mihamarabbi talpra állását.

A fentiek mellett meg kell említenünk azt a nagyarányú segítséget, amelyet különböző magyarországi egyházaktól, civil szervezetektől, kezdeményezésektől kap Kárpátalja. Nyilvántartási rendszer híján a segélyek mértékét még csak megbecsülni sem lehet, de ezek nélkül kétségtelenül rosszabb helyzetben lenne a kárpátaljai magyarság.

A Szovjetunió időszakában rendkívül nehéz volt a határon átnyúló kapcsolattartás magánszemélyek számára. Akinek nem volt külföldön rokona, az csak sportolóként, művészeti együttes tagjaként vagy diplomata útlevélre jogosult személyként juthatott el külföldre, illetve szervezett turistaúton vehetett részt. A szovjet–magyar határon unikális jelenség volt az asztélyi–beregsurányi Szovjet–Magyar Barátság Almáskert. A kapcsolattörténet sajátos esete ez, mivel a szovjet időszakban a határt Magyarország felé csak a csapi–záhonyi átkelőnél lehetett átlépni, ezenkívül mindenütt szigorúan őrzött szögesdrót állt. Az almáskertnél azonban minden évben egyszer megnyitották a határt és az egyszerű tsz-tagok és kolhozisták a pártvezetőkkel karöltve szüretelték a gyümölcsöt. Sajátos példa Kisszelmenc és Nagyszelmenc esete is. Míg az előbbi Szovjetunióhoz, az utóbbi Csehszlovákiához került a második világháború végén. A falu főutcáján húzták meg a határt, tekintet nélkül arra, hogy így a temető a csehszlovák oldalon marad. Ezzel több évtizeden keresztül lehetetlenné tették, hogy a kisszelmenciek kilátogassanak szeretteik sírjához.

1989 hozott fordulatot a kapcsolattartásban. 1989. március 1-jén a szovjet–magyar határon átadott négy, a kishatár menti személyforgalom számára biztosított határátkelő nyílt. A kishatárforgalom ugyanakkor csak azoknak jelentett könnyebbséget, akik a határsáv közelében éltek. Bő évtizeden keresztül jól működött a kishatárforgalmi rendszer, noha számos visszaélésre adott lehetőséget.

Az 1980-as évek utolsó esztendeje egy másik, szimbolikus jelentőségű határnyitást is hozott. Ahogyan a kárpátaljai magyarok számára a kishatárforgalom megindítása, úgy a kelet-németek számára a magyar–osztrák határ megnyitása jelentett nagy lépést a szabadság, a szocialista tömbből való kiválás felé. A magyar kormány 1989-ben nyitotta meg a kelet-német menekültek előtt az osztrák–magyar határt, feleslegessé téve a berlini falat, lebontva a vasfüggönyt, ezzel újabb rést ütve a szovjet rendszer – már amúgy is düledező – falán.

Schengen előszobájában, 2003. november 1-jétől az ukrán állampolgárok ingyenes, hosszú lejáratú vízummal jöhettek Magyarországra, a magyar állampolgárok viszont vízum nélkül utazhattak be az országba. Viktor Juscsenko elnök kezdeményezésére Ukrajna 2005-ben egyoldalúan megszüntette a vízumkötelezettséget valamennyi EU-s állampolgár számára, ezért cserébe azt várta, hogy ingyenes schengeni vízumhoz jussanak

az állampolgárai. Az ukránok többször is elégedetlenségüket fejezték ki amiatt, hogy az EU – de legfőképpen Magyarország, Szlovákia és Litvánia – nem lép ez ügyben. Felmerült annak a lehetősége is, hogy Ukrajna újból bevezetné a vízumkötelezettséget az EU-állampolgárok számára, ám sokak szerint ennek maga az ukrán állam lenne a legnagyobb vesztese, a visszaeső forgalom és tőkebehozatal miatt. Ilyen aszimmetrikus vízumrendszer már működik Ukrajna és Lengyelország között: ez lehetővé teszi öt éves lejáratú vízum megszerzését azon ukrán állampolgárok számára, akik rendszeres résztvevői a gazdasággal, oktatással, tudománnyal, kultúrával és sporttal kapcsolatos kétoldalú találkozóknak, bizonyított rokoni kapcsolatokkal rendelkeznek Lengyelországban, szülőhelyüket akarják meglátogatni vagy nyugdíjasok.

2008-ban Magyarország csatlakozása a schengeni határőrizeti rendszerhez nem csak nehezen megszerezhető, hanem emellett drága vízumokat jelent az ukrán állampolgárok számára. Ezen vízumdíjak kompenzálására szolgál a fent leírt kapcsolattartási támogatás a magyar állam részéről, amit a magyarigazolvánnyal rendelkezők vehetnek igénybe.

5. Demográfia, Kárpátalja népességének etnikai arculata; népesedéspolitika, vándormozgalom, munkaerő migráció

5.1. Demográfiai helyzet

Ukrajna függetlenné válása után Kárpátalján a demográfiai helyzet, az országos tendenciákkal összhangban, bár azok mértékétől elmaradva, jelentősen romlott. Ez egyrészről a születésszám csökkenésében, másfelől a halálozásszám emelkedésében jelentkezett (1. ábra).

A születésszám visszaesésének intenzív szakasza az 1988-as évvel vette kezdetét, és egy évtizeden keresztül tartott (1. ábra). A születésszám csökkenésének két fő összetevője volt:

– Kárpátalja és Ukrajna, a kelet-európai posztszovjet térség egészével együtt, a népesedési ciklusnak az alacsony születésszámmal és a népességszám stagnálásával jellemezhető szakaszához való demográfiai átmenet fázisában volt, ami Európa nagyobb részén már lezajlott. Ezt a fázist a születési ráta csökkenése jellemzi a 10‰ körüli szinten való megállapodásig.
– A születésszámnak a társadalmi fejlődéssel együtt járó természetes mérséklődését felgyorsította a rendszerváltás körül bekövetkezett gazdasági visszaesés, illetve az életszínvonal ezzel járó esése.

Az ezredforduló körüli mélypont után, amikor is a születési ráta Kárpátalján 11‰ közelébe süllyedt, enyhe emelkedés következett, és az utóbbi években újra meghaladta a 13‰-et. A fordulat okai között a gazdasági válságból való kilábalás, valamint az ukrán kormány 2004 utáni gyermekvállalást ösztönző intézkedései játszhatták a fő szerepet.

A halálozási ráta a megyében az 1970-es évektől lassan, de kisebb hullámoktól eltekintve, folyamatosan emelkedett. Az ezredfordulón a megyében 11‰ közeli értékkel elérte a születési rátát, majd tovább emelkedett a jelenlegi 13‰ körüli szintre (1. ábra). A halálozási ráta emelkedését szintén két tényező együttes hatása magyarázza:

– A népesség átlagéletkorának évtizedek óta tartó emelkedése az egyik. (Az idősebb korszerkezetű lakosságon belül gyakoribbak a halálesetek.)
– Az életszínvonalnak a rendszerváltással járó csökkenése éreztette a hatását a halandóság növekedésében is – ez a másik.

1. ábra. A születési ráta (folyamatos görbe), a halálozási ráta (szaggatott görbe) és a természetes szaporulat (a görbék közötti távolság) alakulása Kárpátalján 1946 és 2007 között, ezrelékben

Forrás: saját szerkesztés Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok* (Ungvár–Budapest, 1993, Intermix) és a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2002–2008) adatai alapján.

A természetes szaporulat visszaesése a rendszerváltás utáni években – a születési rátának a gazdasági válsággal összefüggő esése és a halálozási ráta emelkedése következtében – felgyorsult. Az ezredfordulón a születésszám és a halálozási szám közel kiegyenlítette egymást. Azóta a szaporulat stagnálása jellemzi a megye demográfiai viszonyait. Megjegyezzük, hogy a születésszám Ukrajna megyéi közül utolsóként Kárpátalján csökkent a halálozások szintjére.

Azonban a demográfiai viszonyok a megyén belül is mutattak jelentős eltéréseket. Közülük a fontosabbakat az alábbiakban foglaltuk össze (2. táblázat, 2. ábra):
– A születési ráta az utóbbi szűk két évtizeden belül magasabb volt a keleti, máramarosi járásokban.
– A halálozás viszont Kárpátalja idősebb korszerkezetű nyugati részein ért el magasabb értékeket.

2. táblázat. A születési ráta, a halálozási ráta és a természetes szaporulat alakulása az Ukrajna kötelékébe tartozó Kárpátalja közigazgatási egységeiben

Közigazgatási egység	*Születési ráta, ‰*			*Halálozási ráta, ‰*			*Természetes szaporulat, ‰*		
	1991	*2000*	*2007*	*1991*	*2000*	*2007*	*1991*	*2000*	*2007*
Ukrajna	12,2	7,9	10,2	11,2	15,5	16,4	1,0	-7,6	-6,2
Kárpátalja	16,0	11,5	13,5	9,4	11,1	13,3	6,6	0,4	0,2
Beregszász város*	–	–	12,6	–	–	13,6	–	–	-1,0
Csap város*	–	–	14,6	–	–	11,1	–	–	3,5
Huszt város*	–	11,5	13,0	–	11,5	12,7	–	0,0	0,3
Munkács város	14,2	9,8	11,4	8,8	11,2	12,4	5,4	-1,3	-1,0
Ungvár város	13,0	9,5	12,8	7,7	9,9	12,0	5,3	-0,4	0,8
Beregszászi járás*	15,4	9,6	11,5	10,9	13,1	16,0	4,5	-3,6	-4,5
Huszti járás*	17,6	12,1	12,7	8,3	9,9	11,9	9,3	2,2	0,8
Ilosvai járás	17,2	12,0	14,2	9,6	11,0	12,8	7,6	1,0	1,4
Munkácsi járás	15,4	11,7	13,5	10,1	13,2	15,0	5,3	-1,5	-1,5
Nagybereznai járás	15,6	11,9	11,9	10,9	14,5	20,4	4,7	-2,7	-8,5
Nagyszőlősi járás	15,9	13,2	15,2	9,3	11,1	13,6	6,6	2,0	1,6
Ökörmezői járás	17,1	13,4	14,5	9,0	11,2	13,0	8,1	2,2	1,5
Perecsenyi járás	17,6	11,9	14,7	10,7	14,7	17,3	6,9	-2,8	-2,6
Rahói járás	18,4	13,9	15,5	9,6	10,5	12,5	8,8	3,4	3,0
Szolyvai járás	15,0	10,8	13,9	8,1	11,7	14,6	6,9	-0,8	-0,7
Técsői járás	17,4	12,2	13,5	7,7	8,8	10,7	9,7	3,5	2,8
Ungvári járás*	13,5	9,0	13,1	10,9	12,3	15,7	2,6	-3,3	-2,6
Volóci járás	16,2	11,9	14,3	8,8	12,6	15,0	7,4	-0,8	-0,7

* Huszt 1998-ban, Beregszász 2001-ben, Csap 2003-ban lett megyei alárendeltségű várossá nyilvánítva. Az azt megelőző időpontokra vonatkozó adataik ennek megfelelően a Huszti, a Beregszászi és az Ungvári járáson belül szerepelnek.

Forrás: Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok.* Ungvár–Budapest, 1993, Intermix; Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2002, 2008).

– A természetes szaporulat a fentiekkel összhangban kelet–nyugati irányban csökkent.
– Az ezredforduló óta a természetes szaporulat Kárpátalja nyugati járásaiban, az egykori Ung és Bereg vármegyék területén a negatív tartományban stabilizálódott, azaz az Ukrajna túlnyomó részét jellemző demográfiai krízis ide is kiterjedt.
– A máramarosi és az ugocsai részeken a születések száma továbbra is meghaladja az elhalálozásokét. Az ukrajnai viszonylatban ritka jelenség magyarázatát a térségben jellemző népes, hagyományőrző falvakban máig élő erős, két-, illetve többgyermekes családmodellben látjuk.
– Bár nemzeti bontású népmozgalmi adataink nincsenek, de a magyar többségű Beregszászi járás mutatóit a teljes kárpátaljai magyarságra extrapolálva megállapíthatjuk, hogy a közösség demográfiai mutatói rosszabbak a többségi nemzetéinél: alacsonyabb születési ráta, magasabb halandóság és az utóbbi évtizedben demográfiai krízis jellemzi.

– Kedvezőtlen és romló képet mutatnak az aprófalvas hegyvidéki Nagybereznai járás népesedési viszonyai, ami az intenzív elvándorlással, valamint az ezzel összefüggő idősödő korszerkezettel magyarázható.

2. ábra. A születési ráta, a halálozási ráta és a természetes szaporulat alakulása Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2007-ben

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2008) adatai alapján.

5.2. Demográfiai politika

A világ egyes országaiban lejátszódó kedvezőtlen népesedési folyamatok állami beavatkozást tesznek szükségessé az optimális népességszám megtartásához. Vannak országok, ahol a születésszám növekedését, míg másokban a csökkenését próbálják törvényekkel, kormányrendeletekkel elérni. Ukrajna az első csoport országaihoz tartozik, mivel a rendszerváltást követő években a születésszám, és ezzel együtt a lakosság száma rohamosan csökkenni kezdett, és ez a tendencia mind a mai napig tart.

Az utóbbi években számos születésszám serkentő állami programot, intézkedést vezettek be Ukrajnában. Ilyenek a „Családtervezés” nemzeti program 1994-ben, „Ukrajna

állami családpolitikai koncepciója" (2000), az „Ukrán család" program (2001), „Reproduktív egészség 2001–2005" (2001), „Ukrajna demográfiai fejlesztésének koncepciója a 2005–2015 években" (2004).

Mértékadó vélemények szerint a demográfiai szituáció kedvezőbbre fordulását csak az ország gazdasági helyzetének javulása révén lehet elérni, továbbá, ennek érdekében, többek között a következő fontos lépéseket kell megtenni:

– Az elszegényedés, az öröklött szegénység mértékének csökkentése, mely a lakosság bevételeinek és ezzel együtt életszínvonalának növelésével valósítható meg.
– A munkaszféra mélyreható reformja, ugyanis ez fontos szerepet játszik a migrációs mérleg, a reprodukciós viszonyok, az egészségügyi helyzet, az egészséges életmód alakításában.
– Az effektív foglalkoztatottság megteremtése, mely nem csupán a foglalkoztatott, de az általa eltartott egyének számára is garanciát nyújt az adott életszínvonal fenntartatására.
– Kedvező munkafeltételeket kell teremteni a gyereket nevelő nők részére.
– Meg kell teremteni a feltételeket a munkaképes lakosság egészének a foglakoztatásához.
– Egyenlő feltételeket kell teremteni a gyerekgondozási szabadságon lévő és a foglalkoztatott nők anyagi juttatásai terén; megszüntetni a különbséget a gyerekgondozási támogatás és a gyerekre ténylegesen ráfordítandó költségek között, biztosítani a rendszeres kifizetéseket, garantálni a munkahely fenntartását.

A gyerekvállaláshoz szükséges megfelelő anyagi körülmények megteremtésének elősegítése érdekében az állam a szülőket vagy az eltartókat, többek között „A gyermekes családok állami támogatásáról" törvény által előírt támogatásban részesíti.

A gyermekes családok az Ukrajna Miniszteri Kabinetje által meghatározott rendben kedvezményes kölcsönöket kaphatnak lakásvásárlásra, lakásépítésre és tartós fogyasztási cikkek vásárlására.

„A gyermekes családok állami támogatásáról" szóló törvény az állam által garantált szintű anyagi támogatást határoz meg a gyermekes családoknak pénzbeli juttatás formájában, figyelembe véve a család összetételét, bevételeit, a gyerekek korát. A törvény értelmében a következő támogatásokra jogosultak a gyermekes családok:

– terhességi és szülési támogatás;
– egyszeri gyerekszületési támogatás (2008. január 1-jétől ez az összeg az első gyerek esetében 12.240 hr., a második után 25.000 hr., a harmadik és azt követő gyerekek után 50.000 hr.);
– gyerekfelügyeleti támogatás, mely a gyerek 3 éves koráig tart;
– gondozás, gyámság alatt lévő gyerekek támogatása;
– egyedülálló anyák gyerekeinek járó támogatás.

Habár a családi támogatások mértéke az utóbbi években folyamatosan nő, ám elemzők szerint ez csupán a népesség egyes rétegeit ösztönzi több gyermek vállalására, mely rétegeknél egyébként is a többgyermekes családmodell az elfogadott. Tartós kedvező hatások elérése érdekében az ország politikai és gazdasági stabilitását kellene jelentősen növelni.

5.3. A lakosság nemzeti összetétele

A legutóbbi, 2001-es összukrajnai népszámlálás (amely a független Ukrajnában lebonyolított eddigi egyetlen népszámlálás volt) megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával összesen több mint 100 nemzetiség képviselőit vették számba. Ám közülük csak nyolc haladta meg az össznépességen belül a 0,1%-ot. (3. táblázat).

3. táblázat. A népesebb nemzetiségek lélekszáma és aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	*Lélekszám*		*Százalékarány a megye lakosságán belül*		*A 2001-es lélekszám az 1989-es százalékában*
	1989	*2001*	*1989*	*2001*	
ukránok	976.749	1.010.127	78,4	80,5	103,4
magyarok	155.711	151.516	12,5	12,1	97,3
románok	29.485	32.152	2,4	2,6	109,0
oroszok	49.458	30.993	4,0	2,5	62,7
cigányok	12.131	14.004	1,0	1,1	115,4
szlovákok	7.329	5.695	0,6	0,5	77,7
németek	3.478	3.582	0,3	0,3	103,0
beloruszok	2.521	1.540	0,2	0,1	61,1
egyebek	8.756	5.005	0,6	0,4	64,0
össznépesség	*1.245.618*	*1.254.614*	*100,0*	*100,0*	*100,7*

Forrás: Лавер, Олександр–Зилгалов, Василь: „Хто живе на Закарпатті?” *Карпатський край,* № 38. Ужгород, 1991. 3−16.; Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003).

Kárpátalja összlakossága a két utolsó népszámlálás között eltelt 13 évben (nem tévedés, mert az 1989-es januárban, a 2001-es decemberben volt) enyhén, 0,7%-kal emelkedett. Az adott időszak alatt a megye lakosságszámának alakulását jellemző trend megváltozott. 1995-ig a vidéken élő népesség száma nőtt: ekkor 1.288,1 ezren tetőzött. A továbbiakban a természetes szaporulat értéke a kivándorlási többlet értéke alá csökkent, ami a népesség jelenleg is tartó fogyásának a kezdetét jelentette (2008. január 1-jére az állandó népesség 1.239,8 ezer főre csökkent).

A két utolsó cenzus között a megye legnépesebb nemzetének, az ukránoknak, gyarapodása meghaladta az összlakosságét, ami az ukránok arányának az összlakosságon belüli emelkedésében volt tetten érhető (78,4%-ról 80,5%-ra; 3. ábra). Az ukránok gyarapodásában a természetes szaporulat volt az első számú tényező, de hozzájárult ehhez némi asszimilációs nyereség is, elsősorban az oroszoktól (reasszimiláció), míg a negatív migrációs mérleg a lélekszám növekedése ellen hatott.

3. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003) adatai alapján.

2001-ben Kárpátalján 151,5 ezer magyar élt, ami az ukrajnai magyarság (156,6 ezer fő) 96,8%-át tette ki. Az utolsó két népszámlálás között a kárpátaljai magyarság lélekszáma 4,2 ezerrel (2,7%-kal) csökkent, a megye összlakosságán belüli aránya pedig 12,5%-ról 12,1%-ra módosult. Az elemzők nagyobb mértékű csökkenést vártak, ugyanis a természetes szaporulat az elmúlt bő évtizedben a kárpátaljai magyarság körében huzamosan negatív előjelű volt, és egyértelmű volt a kivándorlási többlet is a bevándorlással szemben. Ezt ellensúlyozta némileg, hogy a korábban nyomás hatására magukat ukránnak, vagy szlováknak vallók közül is többen újra magyarként lettek számba véve, továbbá a cigányok egy része is magyarnak vallotta magát.

A kárpátaljai nemzetiségek lélekszám szerinti rangsorában a legújabb népszámlálás alapján a románok léptek elő a harmadik helyre (3. ábra), megelőzve az 1989-ben még magasan előttük álló oroszokat. A románok száma a 13 év alatt 9%-kal nőtt és meghaladta a harminckétezret (3. táblázat). Ez a gyarapodás szinte teljesen a természetes szaporulat számlájára írható, mert a kárpátaljai románoknak mind a migrációs (az ideiglenes munkavállalást leszámítva), mind az asszimilációs mobilitása igen alacsony szinten volt.

Az oroszok számának és arányának csökkenése várható volt, ám ennek mértéke meglepte a szakértőket is. Kárpátalján, az ugyancsak váratlanul nagymértékű országosat is meghaladó mértékben, több mint egyharmadával lettek kevesebben a két népszámlálás között kisebbséggé átminősült korábbi államalkotók. Az 1989-ben kevés híján félszázezres orosz közösségből harmincegyezer fő maradt, amivel a románok mögé kerültek. A fogyás okai a megyében azonosak az összukrajnaiakkal: egyrészt az asszimiláció (illetve reasszimiláció), másrészt pedig, kisebb mértékben, az alacsony születésszám és a kitelepülés.

A cigányok száma tizennégy ezerre nőtt. A 13 évre jutó 15%-os gyarapodás nagyjából tükrözi a természetes szaporulatuk ütemét. A lélekszámuk ugyanazt a bizonytalanságot tartalmazza, amit a többi európai ország népszámlálásainak a cigányságra vonatkozó eredményei: az önbevalláson alapuló felmérések alkalmával a romák egy jelentős része ugyanis más nemzetiségűnek mondja magát. Álljon itt tájékoztatásul egy Kárpátalján

közvetlenül az 1989-es népszámlálás után a statisztikai hivatal által végzett átfogó felmérés eredménye: ez húszezer cigány származású lakost talált a megyében, ugyanakkor a népszámlálás 12,1 ezret írt össze. Az oktatási intézmények adatai és egyéb források alapján végzett vizsgálatainkra támaszkodva a cigányság 2001-es lélekszámát harminckétezerre becsüljük. De természetesen nincs sem alapunk, sem szándékunk kétségbe vonni senkinek a nemzeti identitás megválasztásához való jogát.

Jelentősen, majdnem negyedével csökkent a két népszámlálás között a kárpátaljai szlovákok száma. Ebben döntő szerepet a kivándorlás játszott, bár hozzájárult a fogyáshoz az asszimiláció és az alacsony születésszám is. A kis létszámú német közösség viszont, dacára a Németországba irányuló tömeges kivándorlásnak, meglepő módon némi gyarapodást könyvelhetett el. Ennek forrása abban az asszimilációs, illetve reasszimilációs nyereségben keresendő, amely az után következett be, hogy a németek Ukrajnában már nem számítanak bűnös nemzetnek és a németországi támogatások, esetleges bevándorlási lehetőségek miatt „érdemes" lett németnek lenni. Végül a beloruszok nagymértékű fogyásával kapcsolatban jegyezzük meg, hogy annak a mértéke, akárcsak okai, az oroszokéhoz hasonlók voltak.

Számottevő eltérések figyelhetők meg az egyes nemzetiségek urbanizációs szintjében. Miközben Kárpátalja népességének többsége falvakban él (63,3%), léteznek túlnyomórészt a városokban összpontosuló etnikai közösségek is. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a megye három legnépesebb nemzetisége, az ukrán, a magyar és a román (amelyek etnikai területtel is rendelkeznek) a falusi népességen belül túlreprezentált. Az első kettőre ez a megállapítás csak kis mértékben vonatkozik, míg a románokra fokozottan igaz (4. ábra, 5. táblázat).

4. ábra. Kárpátalja városi (bal oldalt) és falusi (jobb oldalt) lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003) adatai alapján.

A kisebb, etnikai területtel Kárpátalján nem rendelkező, magasabb szintű migrációs aktivitású nemzetiségek viszont a városi lakosság körében képviseltetik magukat nagyobb arányban. Kiemelten igaz ez a 20. század második felében, döntően a városokba betelepült oroszokra és beloruszokra. A cigányság körében szintén nagyobb a városlakók aránya a megyei átlagnál: valamivel több mint a felük lakik városokban. A szlovákok

legnagyobb kárpátaljai közössége Ungváron él, a németeké Munkácson, és ez határozza meg a városlakók magas arányát közöttük.

Lényeges különbségek mutatkoztak a kárpátaljai nemzetiségek lélekszámának változásában a falvakban és a városokban a két legutóbbi ukrajnai népszámlálás között (4. táblázat). A megállapítás vonatkozik az összlakosságra is, hiszen 13 év alatt a városi népesség száma több mint 9%-kal csökkent, miközben a falvaké 7% fölötti gyarapodást ért el. Az eltérésnek két fő oka volt:

– a két népszámlálás között nyolc település minősíttette vissza magát városi típusú településből faluvá, mert Ukrajnában falun valamivel olcsóbb az elektromos áram;
– a falvak magasabb természetes szaporulata a két népszámlálás között (megjegyezzük, hogy az utóbbi években a helyzet megfordult, és akárcsak Ukrajna egészében, Kárpátalján is a városokban lett magasabb a szaporulat).

4. táblázat. A népesebb nemzetiségek száma és aránya Kárpátalja városi és falusi népességén belül a 2001-es népszámlálás adatai alapján, illetve az előző népszámlálás eredményeivel összevetésben

Nemzetiség	*Városi népesség*			*Falusi népesség*		
	Száma	*%*	*A 2001-es lélekszám az 1989-es százalékában*	*Száma*	*%*	*A 2001-es lélekszám az 1989-es százalékában*
ukránok	356.711	77,5	95,2	653.416	82,3	108,5
magyarok	53.598	11,6	91,2	97.918	12,3	101,0
románok	5.477	1,2	104,7	26.675	3,4	110,0
oroszok	25.866	5,6	60,0	5.127	0,6	81,2
cigányok	7.149	1,6	94,7	6.855	0,9	149,7
szlovákok	4.029	0,9	63,9	1.666	0,2	162,1
németek	2.556	0,6	165,0	1.026	0,1	53,2
beloruszok	1.227	0,3	58,7	313	0,0	73,0
egyebek	3.816	0,8	53,9	1.189	0,1	70,9
összesen	*460.429*	*100,0*	*90,9*	*794.185*	*100,0*	*107,4*

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003).

A városi lakosság csökkenésének és a falusi gyarapodásának tendenciája érvényesült mind az ukránság, mind a magyarság körében. Az ukránok körében ez egyértelműen a fenti két ok eredőjeként alakult így. A városi magyarság fogyásának üteme közel megegyezett az összlakosságéval, annak ellenére, hogy magyarlakta településeket nem minősítettek városi típusúból faluvá. A falusi nemzetrész lélekszámának egy százalékos növekménye elmaradt a megyei átlagtól. Ezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kárpátaljai magyarság fogyása az utóbbi bő évtizedben főleg a városokban ment végbe. A városi magyarság számának apadásához hozzájárult a falusihoz képest intenzívebb kivándorlás, az erőteljesebb asszimiláció, illetve az alacsonyabb születésszám is.

A románok száma mindkét településtípuson emelkedett, bár a falvakban nagyobb mértékben. Az oroszok jelentékeny fogyása jóval markánsabban érintette a városlakókat, és ez mondható el a beloruszokról is. Meglepő, hogy a közismerten magas szaporulatú

roma népesség száma a városokban csökkent (valószínűleg a nyilvántartásba vételük körüli bizonytalanság magyarázhatja a jelenséget), míg a falvakban a magas szaporulattal indokolható mértékben nőtt.

A kárpátaljai szlovákok számának jelentős csökkenése a városokban a falvak szlovák nemzetiségű lakosságszámának meglehetős gyarapodásával áll szemben. A városi (döntően ungvári) szlovákság fogyását a kivándorlásra és az asszimilációra vezethetjük vissza. A kisszámú falusi szlovák népesség a szlovákiai státusztörvény hozadékaként tudott reasszimilációs nyereséget felmutatni. A németeknél a helyzet fordított: nagyarányú létszámemelkedés volt megfigyelhető a városokban, szemben a falvak markáns létszámcsökkenésével. A kivándorlás erőteljesebben érintette az etnikai sajátosságaikat jobban őrző falusi németeket, ugyanakkor a kivándorlás kecsegtető lehetősége lehetett a német gyökerű városi (főleg munkácsi) népesség reasszimilációjának mozgatórugója.

5.4. A főbb nemzetiségek területi elhelyezkedése

Kárpátalja közigazgatási egységeinek majdnem mindegyike ukrán többségű (5. táblázat, 5. ábra). Öt járás tekinthető egynemzetiségűnek, ahol az ukránok aránya meghaladja a 95%-ot: az Ökörmezői, a Volóci, az Ilosvai, a Nagybereznai és a Perecsenyi. Közel egynemzetiségű (ukránok alkotják a lakosság 80–95%-át) Huszt megyei jelentőségű város, továbbá a Huszti, a Szolyvai, a Munkácsi, a Rahói és a Técsői járás. Többnemzetiségű ukrán többségű (az ukránok aránya 50–80%) Ungvár és Munkács, valamint a Nagyszőlősi és az Ungvári járás. Relatív többséget alkotnak az ukránok Csap megyei jelentőségű városban, ahol a lakosság 40%-át teszik ki (a város nem szerepel külön tételként a 5. táblázatban, mivel csak a legutóbbi népszámlálás után, 2003-ban vált ki az Ungvári járásból és léptették elő megyei alárendeltségűvé, a mai szóhasználat szerint megyei jelentőségűvé). Beregszászban és a Beregszászi járásban az ukránok kisebbségben vannak.

A megyében a magyarság csak egy közigazgatási egységben van abszolút többségben, a Beregszászi járásban (5. táblázat, 5. ábra). A járás majdnem teljesen a magyar nyelvterülethez tartozik (6. ábra), bár számos 20. századi ukrán telepesfalu képez benne nyelvszigetet. Beregszász megyei jelentőségű városban a két utolsó népszámlálás között 50% alá süllyedt a magyarok aránya, ám a relatív többség megmaradt. Az ukrán–magyar határ mentén húzódó magyar nyelvterület további három járást érint, az Ungvárit, a Munkácsit és a Nagyszőlősit, valamint Csap várost. Ezekben a magyarság kisebbségben van ugyan, de jelentős arányt képvisel. A nyelvterületen kívül jelentős számú szórványmagyarság él Kárpátalja nyelvhatár közeli két nagy városában, Ungváron és Munkácson. A kárpátaljai magyarság egy része nyelvszigeteken és szórványként a magyar–ukrán nyelvhatártól távolabb él. Ez a Felső-Tisza-vidékre jellemző, az egykori Máramaros vármegye területére. Az itteni Huszti, Técsői és Rahói járásokban, illetve Huszt városában a magyarság a lakosság 3–5%-át alkotja.

5. táblázat. A lakosság nemzetiségi megoszlása Kárpátalján közigazgatási egységenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

Közigazgatási egység	*A népesség száma*	*Az adott nemzetiség %-os aránya*							
		ukrán	*magyar*	*román*	*orosz*	*cigány*	*szlovák*	*német*	*belorusz*
Beregszász város	26.554	38,9	48,1	0,1	5,4	6,4	0,2	0,1	0,2
Huszt város	31.864	89,3	5,4	0,0	3,7	0,4	0,1	0,3	0,2
Munkács város	81.637	77,1	8,5	0,0	9,0	1,4	0,4	1,9	0,4
Ungvár város	115.568	77,8	6,9	0,1	9,6	1,5	2,2	0,2	0,4
Beregszászi járás	54.062	18,8	76,1	0,0	0,7	4,1	0,0	0,0	0,0
Huszti járás	96.960	95,0	3,9	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Ilosvai járás	100.905	98,6	0,1	0,0	0,6	0,1	0,3	0,0	0,0
Munkácsi járás	101.443	84,0	12,7	0,0	0,7	1,3	0,2	0,8	0,1
Nagybereznai járás	28.211	96,3	0,1	0,0	0,7	1,6	1,0	0,0	0,1
Nagyszőlősi járás	117.957	71,4	26,2	0,0	1,2	0,8	0,1	0,0	0,1
Ökörmezői járás	49.890	99,1	0,0	0,0	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0
Perecsenyi járás	32.026	96,3	0,2	0,3	1,3	0,4	1,0	0,0	0,1
Rahói járás	90.945	83,8	3,2	11,6	0,8	0,2	0,0	0,0	0,1
Szolyvai járás	54.869	94,5	0,7	0,0	1,5	1,4	0,6	0,7	0,1
Técsői járás	171.850	83,2	2,9	12,4	1,0	0,0	0,0	0,2	0,1
Ungvári járás	74.399	58,4	33,4	0,0	2,0	4,1	1,6	0,0	0,1
Volóci járás	25.474	98,8	0,1	0,0	0,6	0,0	0,1	0,1	0,1

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003).

Vizsgáljuk meg, milyen területi sajátosságai vannak a két legnépesebb kárpátaljai nemzetiség, az ukrán és a magyar lélekszáma, illetve az összlakosságon belüli aránya változásának a két utolsó népszámlálás között! Ezeket az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

– az ukránok lélekszáma, az összlakosságéhoz hasonlóan, a természetes szaporulat földrajzi eltéréseinek megfelelően, Kárpátalja keleti járásaiban emelkedett, míg a nyugatiak többségében csökkent (6. táblázat);
– jelentősen nőtt az ukránok száma a két nagy városban, Ungváron és Munkácson, ahol a növekedés fő forrásai az asszimiláció (nagyrészt reasszimiláció), valamint a bevándorlás voltak;
– az Ungvári járásban a többségi nemzetet döntően a megyeszékhely körüli agglomerációs falvakba történő betelepülés (sok esetben ez az Ungvárról való kitelepülés) gyarapította;
– a két kisebb megyei jelentőségű városban, Huszton és Beregszászban, a negatív természetes szaporulat következtében fogyott az ukránok száma;
– Beregszászban az ukránok aránya az összlakosságon belül a lélekszámuk csökkenése ellenére is emelkedett, mivel az összlakosság fogyása gyorsabb ütemű volt;

5. ábra. A népesség nemzeti összetétele Kárpátalján közigazgatási egységenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003) adatai alapján.

- az aprófalvas hegyvidéki járásokban az elvándorlás is hozzájárult az ott élő ukránság létszámának az apadásához, esetenként növelve annak a mértékét (például, a Nagybereznai, vagy a Volóci járásban), máshol elnyomva a pozitív természetes szaporulat hatását (így volt ez az Ökörmezői járásban);
- a közigazgatási egységek többségében, két kivételtől eltekintve (a Nagyszőlősi járás és Munkács város), a magyarok lélekszáma csökkenésének tendenciája érvényesült (6. táblázat);
- a magyarság lélekszámának a Nagyszőlősi járásban regisztrált 10%-ot meghaladó gyarapodása részben az ottani magasabb természetes szaporulatnak, részben a korábban nyomás hatására magukat ukránnak vallók visszatérésének, részben a magyar anyanyelvű cigányság magyar nemzetiségűként való számbavételének köszönhető;
- a munkácsi magyarság számának gyarapodásában a döntő szerepet a magát 1989-ben cigánynak, míg 2001-ben magyarnak valló kb. ezer fős tömeg játszotta (ennyivel csökkent a cigányság száma a városban a két népszámlálás adatai alapján);
- jelentős, 15% körüli, döntően a kivándorlás következményeként jelentkező fogyást regisztráltak 1989 és 2001 között a két legnagyobb magyar közösségben, Beregszászon és Ungváron;
- gyorsütemű volt a szórványmagyarság lélekszámának a csökkenése, aminek az asszimiláció lehetett a fő oka.

6. táblázat. Az ukrán és a magyar lakosság számának módosulása Kárpátalja közigazgatási egységeiben az 1989-es és a 2001-es népszámlálások között („–" – adathiány)

Közigazgatási egység	*Ukránok*				*Magyarok*			
	1989	*2001*	*változás*	*változás, %*	*1989*	*2001*	*változás*	*változás, %*
Beregszász város	10.763	10.321	-442	-4,1	15.125	12.785	-2.340	-15,5
Huszt város	29.029	28.446	-583	-2,0	1.759	1.726	-33	-1,9
Munkács város	58.489	62.965	4.476	7,7	6.713	6.975	262	3,9
Ungvár város	81.054	89.942	8.888	11,0	9.179	7.972	-1.207	-13,1
Beregszászi járás	10.821	10.185	-636	-5,9	41.846	41.163	-683	-1,6
Huszti járás	87.229	92.146	4.917	5,6	3.988	3.785	-203	-5,1
Ilosvai járás	95.322	99.498	4.176	4,4	265	114	-151	-57,0
Munkácsi járás	87.345	85.168	-2.177	-2,5	12.897	12.871	-26	-0,2
Nagybereznai járás	29.186	27.182	-2.004	-6,9	–	15	–	–
Nagyszőlősi járás	80.548	84.263	3.715	4,6	27.896	30.874	2.978	10,7
Ökörmezői járás	49.596	49.453	-143	-0,3	111	8	-103	-92,8
Perecsenyi járás	31.326	30.857	-469	-1,5	196	78	-118	-60,2
Rahói járás	70.705	76.184	5.479	7,7	3.511	2.929	-582	-16,6
Szolyvai járás	52.319	51.868	-451	-0,9	433	383	-50	-11,5
Técsői járás	135.211	142.978	7.767	5,7	6.156	4.991	-1.165	-18,9
Ungvári járás	41.273	43.489	2.216	5,4	25.541	24.822	-719	-2,8
Volóci járás	26.596	25.182	-1.414	-5,3	–	25	–	–

Forrás: Лавер, Олександр–Зилгалов, Василь: „Хто живе на Закарпатті?" *Карпатський край,* № 38. Ужгород, 1991. 3−16; Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003).

Hogy néz ki jelenleg Kárpátalja nyelvterülettérképe? A nyelvterületet (vagy etnikai területet) többségében adott etnikum által lakott települések viszonylag egységes, összefüggő (esetleg néhány kisebb nyelvsziget vagy vegyes lakosságú város, falu által fellazított) területe alkotja. Kárpátalján három nemzet rendelkezik nyelvterülettel: az ukrán, a magyar és a román.

A megye túlnyomó része evidensen a többségi nemzet nyelvterületéhez tartozik (6. ábra). Az egységes ukrán nyelvterületet csak egy román (Plajuc, Rahói járás), valamint néhány vegyes ukrán–magyar lakosságú nyelvsziget tarkítja. Ez utóbbiak zöme a Máramarosi-medencében (Visk, Técső), valamint az ukrán–magyar nyelvhatár közelében (Beregrákos, Gödényháza) helyezkedik el.

A magyar nyelvterület Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen (6. ábra). A magyar–ukrán nyelvhatár egyes sza-

kaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva kiszélesedik (így, Ungvártól délre, vagy Nagyszőlőstől nyugatra), máshol vonallá zsugorodik. A magyar nyelvterületbe vegyesen lakott városok (Beregszász, Csap), zömmel ukrán népességű 20. századi telepesfalvak ékelődnek (például Cservona és Dimicső az Ungvári; Nagybakos, Kisbakos, Nagybakta a Beregszászi; valamint Puskinó és Oroszvölgy a Nagyszőlősi járásban), továbbá egy több évszázados nyelvsziget (Kovászó) ékelődnek.

A kilenc települést magába foglaló román nyelvterület a Técsői és a Rahói járások határán, Aknaszlatina körül nyúlik át Kárpátalja területére (6. ábra). Az ukrán–román nyelvhatár mindenütt éles, a román nyelvterületen csupán a központját alkotó Aknaszlatina vegyes román–magyar–ukrán népességű.

6. ábra. Kárpátalja nyelvterülettérképe

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal adatai, valamint saját adatok alapján.

5.5. A kárpátaljai népesség anyanyelve

A 2001-es ukrajnai népszámlálás felmérte a népesség anyanyelvi összetételét. Az anyanyelv fogalmát Ukrajnában az általában használt nyelv értelmében alkalmazzák. A nemzetiség és az anyanyelv eltérését az asszimilációs folyamatok egyik fontos mutatójának tekintik.

Az anyanyelv és a nemzetiség Kárpátalja lakosságának 97,1%-ánál megegyezik (7. táblázat). Azonban az egyes nemzetiségek esetében ez a mutató jelentős különbségekre

7. táblázat. Kárpátalja népességének százalékos anyanyelv szerinti megoszlása nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

Nemzetiség	*Lélekszám*	*Közülük anyanyelveként nevezte meg, %*					
		saját nemzete nyelvét	*az ukránt*	*a magyart*	*a románt*	*az oroszt*	*egyéb nyelvet*
ukránok	1.010.127	99,2	–	0,2	0,0	0,5	0,1
magyarok	151.516	97,1	2,6	–	0,0	0,2	0,1
románok	32.152	99,0	0,5	0,1	–	0,1	0,2
oroszok	30.993	91,7	7,9	0,2	0,1	–	0,1
cigányok	14.004	20,5	16,7	62,4	0,1	0,2	0,2
szlovákok	5.695	43,5	41,5	11,3	0,0	2,6	1,0
németek	3.582	50,5	39,6	4,2	0,1	4,8	0,8
beloruszok	1.540	37,4	18,4	0,6	0,1	43,2	0,3
egyebek	5.005	36,1	26,8	3,9	1,6	24,9	6,7
összesen	*1.254.614*	*97,1*	*1,1*	*0,9*	*0,0*	*0,6*	*0,1*

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003).

hívja fel a figyelmet. A négy legnépesebb nemzetiség képviselőinek több mint 90%-a saját nemzete nyelvét nevezte meg anyanyelvként. A legmagasabb ez az arány az államalkotó ukránoknál (99,2%). Alig maradnak el ettől a tömbben élő románok (99,0%) és a nagyrészt tömbben élő magyarok (97,1%). Az oroszok között szórvány jellegű elhelyezkedésük ellenére is magas az orosz anyanyelvűek aránya (91,7%), ami az államalkotói közelmúltjuk örökségének tekinthető.

A megye kisebb nemzetiségei körében az anyanyelvként a saját nyelvüket használók aránya jóval alacsonyabb, többnyire 50% körüli, vagy az alatti. Az anyanyelvváltók magas aránya az asszimiláció folyamatának előrehaladottságára utal a kis lélekszámú és szórványként települt népek között. Változatos a cigányság anyanyelvi összetétele: csak az ötödük anyanyelve a cigány; majdnem ugyanennyien az ukránt, több mint 60%-uk pedig a magyart használja leginkább. A szlovákok körében közel azonos (40%-ot meghaladó) a szlovák és az ukrán anyanyelvűek aránya. A németek fele használja a német nyelvet anyanyelvként, közel 40%-a az ukránt, a fennmaradók többsége pedig az oroszt és a magyart. A beloruszok többsége orosz és belorusz anyanyelvű, ezen kívül sokuk az ukránt nevezte meg anyanyelvének. Az egyéb kategóriába került kisebb nemzetiségek, ahová döntően a volt Szovjetunió betelepült népei kerültek, saját nyelvükön kívül nagy számban használják az ukránt és az oroszt is.

Tanulságos az anyanyelvi összetétel változása a két utóbbi népszámlálás között.

Amint az természetes, Ukrajna függetlenné válása után az ukránok körében az anyanyelvként az ukránt megnevezők aránya valamelyest emelkedett (8. táblázat). Az orosz anyanyelvű ukránok számának csökkenése egyértelműen az ukrán presztízsnyelvvé válásának tudható be. A magyar anyanyelvű ukránok száma viszont inkább azért esett vissza kevesebb mint a felére a két tárgyalt népszámlálás között, mert sokuk 2001-ben már magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

A magyarok körében az anyanyelvként a magyart használók aránya a két népszámlálás között gyakorlatilag nem változott. Valamelyest nőtt az ukrán anyanyelvű magyarok aránya, miközben csökkent az ilyen minőségben az oroszt megnevezőké.

A román nyelvterületen kívül élő románok számának csökkenésével párhuzamosan kisebb lett a más anyanyelvű románok aránya.

Az oroszok nem csak létszámukban fogyatkoztak meg Kárpátalján az utóbbi bő évtizedben, de az orosz nyelvet anyanyelvként használók aránya is csökkent a körükben. Ugyanakkor jelentősen emelkedett az ukrán anyanyelvű oroszok aránya a megyében. A folyamat egyértelműen az államváltással függött össze.

Nem változott az anyanyelvként a cigány nyelv valamelyik változatát használó romák aránya, a magyar nyelvűeké viszont a két népszámlálás között csökkent (bár a lélekszámuk 8 ezerről 8,7 ezerre emelkedett). Az arányuk csökkenésének okát abban látjuk, hogy a magyar nyelvű cigányság 2001-ben a korábbinál nagyobb részben vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az ukrán presztízsnyelvvé válása vonhatta maga után az ukrán anyanyelvű romák arányának a növekedését.

Jelentős változáson ment keresztül a kárpátaljai szlovákok anyanyelvi összetétele. Az államhatalom változása magyarázhatja az ukrán anyanyelvűek arányának emelkedését, illetve az oroszokénak a visszaesését. A magyar–szlovák vonatkozásban végbement nyelvi eltolódást a kárpátaljai szlovákok körében az indokolhatja, hogy a magukat annak idején kényszerből szlováknak valló magyarok egy része újra a magyarok között szerepel.

Szintén jelentős eltolódás figyelhető meg a németek anyanyelvi összetételében a két népszámlálás között. A német anyanyelvűek számottevő kivándorlása alaposan visszavetette a németajkúak összlakosságon belüli arányát. Jelentősen emelkedett ugyanakkor a nyelvi asszimiláció előrehaladott fokán álló, ám most a gyökereikhez visszatérő ukrán és magyar nyelvű németek aránya.

8. táblázat. A népesebb nemzetiségek anyanyelvi megoszlása Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálások adatai alapján, százalékban

Nemzetiség	*Anyanyelve és nemzetisége megegyezik, %*		*Ukrán anyanyelvű, %*		*Magyar anyanyelvű, %*		*Orosz anyanyelvű, %*	
	1989	*2001*	*1989*	*2001*	*1989*	*2001*	*1989*	*2001*
ukránok	98,5	99,2	–	–	0,5	0,2	1,0	0,5
magyarok	97,2	97,1	2,1	2,6	–	–	0,6	0,2
románok	98,2	99,0	0,7	0,5	0,2	0,1	0,5	0,1
oroszok	95,8	91,7	3,8	7,9	0,3	0,2	–	–
cigányok	20,5	20,5	12,3	16,7	65,7	62,4	1,0	0,2
szlovákok	34,9	43,5	33,2	41,5	25,8	11,3	5,3	2,6
németek	74,1	50,5	18,4	39,6	1,0	4,2	6,1	4,8
beloruszok	45,2	37,4	7,5	18,4	0,6	0,6	46,6	43,2

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003).

Az asszimilációs folyamat előrehaladását szemlélteti a belorusz anyanyelvű beloruszok arányának csökkenése az utóbbi bő évtizedben. Az ukrán államnyelvvé válása eredményezte az anyanyelvként ezt a nyelvet megnevezők arányának jelentős emelkedését a fehéroroszok körében.

Összességében Kárpátalján a lakosság 81,0%-a ukrán, 12,7%-a magyar, 2,9%-a orosz és 2,6%-a román anyanyelvű. A megyében három nyelvet használnak nagyobb számban anyanyelvként más nemzetiségűek: az ukránt (több mint tizennégyezren), a magyart (közel tizenkétezren) és az oroszt (közel nyolcezren). Az ukrán anyanyelvű más nemzetiségűek 27,5%-a magyar, 17,2%-a orosz, 16,6%-a szlovák, 16,3%-a cigány. A magyar anyanyelvű nem magyarok többsége cigány (74,8%), ukrán (15,9%) és szlovák (5,5%).

Folytassuk a számosabb kárpátaljai nemzetiségek anyanyelvi összetételének területi sajátosságaival!

Az ukránok körében az ukrán anyanyelvűek aránya Ungvárt, Munkácsot, Beregszászt és a Beregszászi járást kivéve mindenütt 99% fölötti. A három említett megyei jelentőségű városban az orosz nyelv használata is viszonylag elterjedt az államalkotó nemzet képviselői körében (1,8 és 3,1% közötti az orosz anyanyelvű ukránok aránya). A Beregszászi és a Nagyszőlősi járás ukrán nemzetiségű, de nem ukrán anyanyelvű lakosai között a legtöbb a magyart tekinti anyanyelvének (az ukránok 0,9 és 0,7%-a). Beregszászban ugyancsak jelentős arányt, 1,4%-ot tesznek ki a magyar anyanyelvű ukrán lakosok.

A magyarság anyanyelvi összetétele közigazgatási egységenként jóval nagyobb szórást mutat. Kitűnik anyanyelvi homogenitásával a magyar nyelvterületet magába foglaló négy járás és Beregszász város magyar lakossága. Hasonlóan magas (98,3%) érték jellemzi a nyelvterületen kívül eső Huszti járást, ahol a magyarok túlnyomó része egy nyelvszigetet alkotó településen, Visken összpontosul. Munkács, Ungvár és a Técsői járás nagyszámú kisebbséget alkotó magyarságának 90%-a tekinti a magyart anyanyelvének. A kisszámú szórványtelepülések vidékein a legkisebb a magyar anyanyelvű magyarok lakosságon belüli aránya. Ezeken a helyeken ez az érték 80% alatt marad (helyenként jóval), ami az asszimiláció előrehaladottságára utal. Az egyéb anyanyelvű magyarok döntő többsége az ukránt nevezte meg anyanyelveként.

5.6. Migráció

A népességszám alakulására jelentős hatást gyakorol a migráció is. Kárpátalja migrációs mérlege az ukrán korszakban, szemben a korábbi szovjet időszakkal, veszteséges volt. Évente átlagosan 2,5 ezer fővel többen hagyták el a megyét, mint ahányan érkeztek (7. ábra). A múlt század kilencvenes éveiben a migráció mint folyamat, és a vándorlási hiány is erőteljesebben érintették a mobilabb városi népességet. 1999 óta azonban, az össznépességbeli arányokhoz hasonlóan, a migrációs veszteségekben is a falusi népesség került túlsúlyba. 2007-ben a veszteséges vándorlási mérleg utóbbi években tapasztalható csökkenése felgyorsult, és értéke megközelítette az évi 1,5 ezret.

7. ábra. A migrációs mérleg alakulása
Kárpátalja városi és falusi népessége körében az 1995–2007-es időszakban

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2002–2008) adatai alapján.

A migráció jelentős hatást gyakorol a népesség kor és nem szerinti összetételére. 2007-ben az összes áttelepülő 62,4%-a férfi volt, 48,9%-uk pedig 15–28 éves korú fiatal (8. ábra). A férfitöbblet azzal magyarázható, hogy a migráció kiváltó okai között előkelő helyen van a munkavállalás és a katonai szolgálat. A fiatal korosztályok dominanciáját pedig az előzőekkel együtt olyan vándorlási tényezők magyarázzák, mint a családalapítás és a tanulmányok. Így, a negatív migrációs mérleg csökkenti a fiatal korosztályok és a férfiak népességen belüli arányát.

8. ábra. A Kárpátalja településeire 2007-ben betelepülők (a) és az azokról kitelepülők (b) ötéves bontású korfája. Az adott nem többletét eltérő árnyalat jelzi

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2008) adatai alapján.

2007-ben a megye településeire 9.622 betelepülő érkezett, szemben a 11.187 kitelepülővel, így a vándorlási mérleg 1.565 fős veszteséget mutatott. Az 1.000 főre vonatkoztatott migrációs ráták összevetése alapján Kárpátalján volt a legalacsonyabb a migrációs aktivitás Ukrajna megyéi között. Az áttelepülők többsége (6.646 fő) a megyén belül változtatott lakóhelyet. Az ország más régióiból 2.674-en érkeztek, külföldről 302-en (ebből 225-en a FÁK-országokból), ugyanakkor Ukrajna más megyéibe 3.746-an települtek, a határon túlra pedig 795-en (229-en a FÁK-országokba). A régióközi migrációs forgalom a legélénkebb a Lviv és a Rivne megyék, valamint Kijev főváros vonatkozásában volt. Az emigráció fő célországai továbbra is Magyarország (a kitelepülők 35,3%-a), Oroszország (27,9%), Csehország (13,5%), az Amerikai Egyesült Államok (10,7%) és Németország (7,0%) maradtak.

Akárcsak egész Ukrajnában, a migrációnál is jóval nagyobb tömegeket érintett Kárpátalján a rendszerváltás után a szezonális munkaerő migráció. Ennek hagyományai a szovjet korszakra nyúlnak vissza: a munkaerő felesleggel rendelkező máramarosi járásokból a nyári félévben tömegek indultak Oroszországba, valamint Kelet-Ukrajnába mezőgazdasági, illetve építőipari szezonmunkára. Ukrajna függetlenné válása után, a munkahelyek megszűnése, a kiutazási könnyítések és a jobb kereseti lehetőségek sokakat csábítottak külföldi vendégmunkára.

A kárpátaljai vendégmunkások többsége az 1990-es években valamelyik közeli országban, többnyire Magyarországon, Szlovákiában vagy Csehországban próbált szerencsét. Az ezredforduló után az oroszországi és az ukrajnai gazdaság fellendülésével párhuzamosan egyre több kárpátaljai (főleg építőmunkás) talált munkát ezen országok intenzíven épülő nagyvárosaiban. Az utóbbi években Kárpátalját is elérte a gazdasági fellendülés, megélénkültek az építkezések, sok új munkahely létesült, elsősorban a megye nyugati részén, az Ungvár–Munkács–Beregszász térségben, ami a vándorló munkaerő egy részét hazacsábította. Egyelőre nem világos, hogy a 2008 őszén kibontakozó világgazdasági válság milyen hatással lesz majd a munkaerő vándorlására.

A statisztika a munkaerő migrációt, annak jelentős részben illegális jellege miatt, nem tudja nyilvántartani, így csak becsléseink lehetnek az érintettek létszámáról. Ezek értelmében az ezredforduló után, amikor a jelenség a legnagyobb tömegeket mozgatta meg, a kárpátaljai vendégmunkások száma meghaladta a százezer főt, napjainkra viszont közel felére esett vissza.

5.7. Munkaerő

A gazdaságilag aktív népesség 2007-ben Kárpátalján 584,6 ezer fő volt, és száma – az összlakosság számának a változásával párhuzamosan – lassan csökkent. Ennek 54%-át a férfiak tették ki. A férfitöbblet fő oka a nők alacsonyabb nyugdíjkorhatára, továbbá a háztartásbeliek magasabb aránya a nők között. A foglalkoztatottság a 15–70 éves korosztályra számítva a férfiak körében 66,4%, a nők között 52,9% volt. A foglalkoztatottak aránya mindkét nem esetén a 35–39 évesek között volt a legmagasabb: az erősebbik nemé 87,1, a szebbiké 77,3%. A foglalkoztatottak között 33,1 ezren (a foglalkoztatottak 6%-a) nyugdíjas korúak voltak. A nyugdíjas korú pénzkeresők zömét – 71,6%-ot – a nők tették ki. A gazdaságilag aktív népesség 38,2%-a városi lakos volt, ami valamivel magasabb, mint a városlakók 37,1%-os aránya az összlakosságon belül.

A foglalkoztatottak száma 2007-ben 547,6 ezer volt, miközben harminchétezer embert tartottak nyilván a munkaügyi központok munkanélküliként. A munkanélküliségi ráta így az adott évben 6,3% volt. A munkanélküliek körében a nemi arány nem tért el jelentősen a teljes gazdaságilag aktív népesség megfelelő mutatójától: a munkát keresők 53%-a volt férfi. Érdekes módon, a regisztrált munkanélküliek többsége (61,6%-a) a városi népesség köréből került ki. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jelenség a városlakókat erőteljesebben sújtaná (valószínűleg inkább ellenkezőleg), csupán arról lehet szó, hogy a városokban élő munkanélküliek között jóval nagyobb azoknak az aránya, akik fontosnak tartották, hogy jelentkezzenek a foglalkoztatási központokban.

A bérből élő alkalmazottak száma az elemzés tárgyévében 213,7 ezer fő volt. Az emelkedő tendencia a 2004-es 202,7 ezres mélypont után bontakozott ki (nem lehet tudni, hogy a 2008 őszén kezdődött világgazdasági válság milyen mértékben érinti majd azt). A statisztikai adatok jelentős földrajzi különbségekre derítettek fényt: az alkalmazottak száma a városokban népességarányosan többszöröse a falusias jellegű járásokénak. A bérből és fizetésből élők száma magasan a két nagy városban volt a legtöbb: Ungváron (49,7 ezer) és Munkácson (30,5 ezer).

A munkanélküliség leginkább a 15–24 éves fiatal korosztályt, valamint a 40–49 éves idősebbet érinti. A munkát kereső nők 33,3%-a esett a tárgyalt évben az említett fiatal és 40,8%-a az idősebb korcsoportba, miközben a gazdaságilag aktív női népességen belül ezen korosztályok aránya 17,2, illetve 26,0% volt. A férfi munkanélküliek kormegoszlása egyenletesebb volt, csak a fiatal korcsoportban jelentkezett egy csúcs: 24,5%-uk volt fiatal, miközben ugyanez a korosztály 16,8%-kal részesedett a gazdaságilag aktív népességből. A fiatalok munkanélküliségi rátája 9,1% volt a férfiaknál, 12,6 a nőknél.

6. Etnikai folyamatok Kárpátalján

6.1. Kölcsönös egyetértés

Ukrajnában a függetlenség kikiáltása után az állam nemzetiségi politikájának fő prioritásai között jelenik meg az etnikai közösségekre való odafigyelés. Ma Ukrajnában száznál több etnikum képviselői élnek (ide tartozik az ország lakosságának 27%-a).

Történelmi örökség, hogy a megye területén különböző nemzetiségek képviselői élnek. A 2001. évi országos ukrán népszámlálás szerint a lakosság összetétele: 1.010,1 ezer ukrán (80,5%), 151,5 ezer magyar (12,1%), 32,1 ezer román (2,6%), 31 ezer orosz (2,5%), 14 ezer roma (1,1%), 10,1 ezer ruszin (0,8%), 5,6 ezer szlovák (0,5%), 3,5 ezer német (0,3%), valamint 1.540 belorusz, 565 zsidó, 518 lengyel, 490 örmény stb.

Ebből kiindulva a helyhatósági szervek egyik elsődleges feladata az etnikumok közötti egyetértés és tolerancia történelmileg hagyományos légkörének, a különböző etnikai csoportok kölcsönös megértésének további elősegítése.

Immáron szép hagyomány a területi nemzetiségi ünnepek és fesztiválok évenkénti megrendezése, a magyar (a magyar kultúra napja, a magyar képzőművészeti ünnepek, Szent István napi rendezvények, turul ünnepség), a román (Mercisor tavaszünnep), az orosz (az orosz kultúra napjai, Puskin-emléknapok), a roma (Cigány tábortűz), a szlovák (Slovenska veselica, újévi bálok), a ruszin (Piros rózsa), a német (német kulturális

fesztiválok) hagyományok ápolása. Ezeken az ünnepeken mindig részt vesznek külföldi hivatalos küldöttségek és művészegyüttesek is.

2009 szeptemberében a megyei rádió- és tévétársaság megrendezte a tizenegyedik *Szülőföldem* nemzeti kisebbségi művészeti nemzetközi tévéfesztivált Ungvár közelében. Ukrajna e nyelvi potenciál tekintetében legnagyobb kapacitású tévétársaságának rendezvényére hagyományosan beneveznek olyan európai országok stúdiói, mint Ausztria, Magyarország, Románia, Szlovákia, Macedónia, Szerbia, Lengyelország. A Tisza-1 csatorna nyolc nyelven sugároz műsort, műholdas adásban közvetítette a fesztivál nyitó-, és záróünnepségét, valamint a tévések és rádiósok csapatainak *Etnobogrács* elnevezésű hagyományos főzőversenyét.

6.2. Nemzeti történelmi emlékezet

Az utóbbi években a megyében felállítottak, illetve restauráltak ötven emlékművet és emléktáblát azoknak az ismert kulturális és történelmi személyiségeknek a tiszteletére, akiknek fontos szerepe volt a Kárpátalján élő nemzeti közösségek életében az évszázadok során.

2002. március 28-án a megyei központban felavatták Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), a Csehszlovák Köztársaság első elnöke mellszobrát, miután tíz évig folyt a vita a helyéről, illetve arról is, hogyan nézzen ki az emlékmű.

2008. március 5-én a munkácsi várban a magyar kisebbség képviselői egy 14 méteres talapzaton felállítottak egy bronz turulmadarat, amelynek súlya 850 kg, kiterjesztett szárnyainak fesztávolsága pedig 5 méter. Egyébként ezt az emlékművet a 19. sz. végén emelték a magyar honfoglalás ezeréves évfordulójára, de a csehszlovák hatóság 1924-ben lebontatta. Ukrajna függetlenné válása óta megyeszerte több turulmadár-emlékművet állítottak, még magánterületeken is. Szimbolikus jelentéssel bírnak az ilosvai járási Dovhe [Dolha] községben és a nagyszőlősi járási Tiszaújlakon az ukrán–magyar határ közelében emelt Turul-emlékművek is.

A történelmi emlékezet újraélesztése szempontjából fontos esemény volt a költő és forradalmár Petőfi Sándor bronzszobrának felavatása Ungváron és Beregszászon. A megyeszékhelyen Petőfi nevét viseli az egyik főtér, ezenkívül öt járási központban neveztek el róla utcát. A magyar nép másik kiemelkedő politikusának, a Habsburgok elleni szabadságharc hősének, Kossuth Lajosnak 1993-ban emeltek emlékművet a Nagyszőlősi járási Nagypaládon.

Az 1990-es évek derekán merült fel a gondolat, hogy emlékművet emeljenek a Vereckei hágón a magyar honfoglalás 1100 éves évfordulója tiszteletére. Az emlékmű felállítása ellen szót emeltek Kárpátalja nacionalista beállítottságú társadalmi szervezetei – a Kárpátaljai Ukrán Népi Tanács, a RUH megyei szervezete, a lembergi, ivano-frankivszki, ternopili megyei tanácsok, valamint Ukrajna Legfelső Tanácsának egyes képviselői.

Csak a kárpátaljai megyei adminisztráció vezetőségével való konstruktív együttműködés révén került sor 2008. július 21-én a magyar honfoglalás 1100 éves évfordulója előtt tisztelgő vereckei emlékmű leleplezésére. Matl Péter szobrász szerint a monumentum a Kelet és a Nyugat közötti kaput szimbolizálja. A kápolnaszerű emlékmű hét kőtömbből áll, amelyek a Kárpátokon keresztül bevonuló hét törzset jelképezik. Az emlékmű közepén oltárkő helyezkedik el, amely a vérszerződés edényét jelképezi. Ugyanaznap emlékművet avattak Kárpát-Ukrajna védőinek tiszteletére, melynek alkotója Sztepan Soltész,

Ukrajna érdemes művésze. Az emlékmű három pillérből álló, tetején keresztben végződő tömb. Kápolnaszerű, közepén egy fekete andezitből faragott, az oltárt jelképező kocka, rajta ukrán és angol nyelvű felirat: „Az Ukrajna függetlenségéért, szabadságáért és felvirágzásáért életüket áldozó hősök emlékének tiszteletére".

6.3. A nemzetiségi tömegmédiumok

A megye minden nemzetiségi kisebbsége számára hozzáférhető a tömegtájékoztatás. A rádió és a televízió magyar, román, szlovák, német nyelven sugároz műsort, és ruszin nyelvű programot is közvetítenek. Jóval tágabb terű tájékoztatást ad a megye nemzetiségi kisebbségeinek életéről az időszaki sajtó. A nemzeti kisebbségek nyelvein jelenik meg huszonhat sajtókiadvány, köztük tizenhárom magyar, négy pedig orosz nyelven, negyvenhét két, három vagy több nyelven, hat kiadvány magyar fordításban.

Egyebek közt roma, magyar és ukrán nyelven jelenik meg a *Romani Jag* újság, amely már országos lappá fejlődött. *Rom Som* címen is jelent meg romaújság. 2007 óta pedig a Terne Chaja po Novo Drom roma nőszervezet adja ki a *Mirikla* roma folyóiratot a nők számára.

Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség lapja az *Ukrajnai Magyarok Krónikája*. Példányszámát és cikkeinek színvonalát illetően legjelentősebb a magyar nyelvű *Kárpáti Igaz Szó*. Ungváron havonta jelenik meg a *Kárpátaljai Szemle*, a KMKSZ kulturális tartalmú sajtóorgánuma. Negyedévenként jelenik meg a *Közoktatás* és az *Irka*, mindkettő a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség szaklapja. A cserkészek (Munkács) sajtóorgánuma a *Nyomkereső*. A Kárpátaljai Magyar Értelmiségi Közösség kezdeményezte a *Kárpáti Magyar Krónika* kiadását. Háromnyelvű a *Kárpátok Gazdasági Szemle*.

A Matica slovenská szlovák egyesület jelenteti meg Kárpátalján a *Podkarpatsky Slovak* című lapot. A megyei román szövetség, a Dacia 2001 óta jelenteti meg az *Apşa* című lapot. Később alapították a *Maramureşeni* című újságot. A Hesed Spira kárpátaljai megyei zsidó jótékonysági alap indította el az *ECHO* című lapot. A ruszin társadalmi szervezetek lapja a *Подкарпатський русин* és a *Подкарпатська Русь*. Megjegyzendő, hogy pénzügyi nehézségek miatt sok időszaki kiadvány hol megszűnik, hol újraindul.

6.4. A Kárpátaljai Nemzeti Kisebbségek Kulturális Központja

1999-ben Ungváron megnyílt a Kárpátaljai Nemzeti Kisebbségek Kulturális Központja (Ukrajnában az első ilyen intézmény), ahol minden egyesületnek lehetősége van ingyenes gyűléseket, konferenciákat, kulturális tömegrendezvényeket tartani, vendégeket fogadni stb. A Központ évente több mint 150 különböző rendezvénynek ad otthont. A Központ mellett a nemzeti kisebbségek kulturális egyesületeinek elnökeiből koordinációs tanács alakult, melynek ülésein a nemzeti kisebbségek időszerű problémáit vitatják meg.

A nemzeti kisebbségek kulturális központja a megyei adminisztráció osztályával közösen negyedévenként tájékoztató közlönyt ad ki a megye etnokulturális folyamatainak időszerű kérdéseiről, a törvényhozási és szabályozási aktusokról, a hatóságoknak a nemzetiségi kérdésekben hozott határozatairól, az ezekben a szférákban folyó tudományos kutatásokról, közli a nemzeti kisebbségek és társadalmi szervezetek eseménykrónikáját.

6.5. Nemzeti-kulturális egyesületek

Ma a megyében 56 nemzeti-kulturális egyesület működik megyei státussal, ebből 12 magyar, 17 roma, négy román, négy szlovák, kettő orosz, kettő német, kettő zsidó, valamint egy-egy lengyel, örmény, belorusz és görög.

A legszervezettebb közösség a magyaroké. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség mellett számos érdekvédelmi szervezettel rendelkeznek. A Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség alapokmánya kimondja, hogy a szövetség célja, hogy „megszervezze Kárpátalja magyar pedagógustársadalmát, alapot teremtsen érdekvédelmi szervezetének kialakításához, elősegítse Kárpátalja önálló magyar oktatási rendszerének létrehozását". A Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség alapokmánya szerint a szövetség kitűzött célja és „küldetése a kárpátaljai magyar ifjúság vallási, erkölcsi szellemi és testi adottságainak fejlesztése a cserkészet irányelvei alapján". A kárpátaljai magyar vállalkozók a helyi magyarság gazdasági tevékenységének aktivizálására, az ukrajnai gazdaságba való integrálására, sajátos jellegének megőrzésére törekednek.

A megye román lakossága körében az etnokulturális propaganda szervezője az 1990-es évek eleje óta a George Coşbuc nevét viselő román társadalmi-kulturális egyesület, amely Romániával is jó kapcsolatokra törekszik.

1999-ben alakult meg a Kárpátaljai Románok Ioan Mihaly de Apşa Társadalmi-kulturális Egyesülete, melynek célja a megyei románság és a tagság kulturális, gazdasági és egyéb közös érdekeinek védelme. Az egyesület kezdeményezésére ünneplik meg immár hagyományosan a romániai románokkal együtt a román állam nemzeti ünnepét, az egyesülés napját (december 1.).

2000 novemberében jött létre a Dacia Kárpátaljai Megyei Szövetség, amely saját lapot ad ki *Apsa* címmel, szemináriumokat és konferenciákat szervez, könyvtárakat létesít stb. 2003 szeptemberétől tevékenykedik a Mihai Eminescu Ifjúsági Szervezet.

A megye orosz lakosságának egyesülete az Orosz Ház (1991). Az egyesület nevéhez több jótékonysági és kulturális akció fűződik. Orosz (románc) dalesteket, felolvasásokat Puskin műveiből és kerekasztalokat rendeznek.

Ugyancsak az orosz nemzeti kisebbség érdekeit képviseli 1995 óta az Orosz Közösség Kárpátaljai Szláv Gyülekezet. Az egyesület célja „az új politikai viszonyok között" a megye orosz lakossága előtt álló feladatok megoldása és törvény adta jogaik érvényesítése. 1999 végén megalakult a megye orosz lakosságának egy újabb nemzeti-kulturális szervezete: az Összukrán Polgári Egyesület kárpátaljai tagozataként az Ukrajnai Orosz Mozgalom.

1991 májusában alakult meg Ungváron a Roma Egyesület, amelyből a két társelnök, Ádám Aladár és Ádám József egyet nem értése folytán 1993 májusában kivált a Romani Jag egyesület, élén Ádám Aladárral. A Romani Jag aktív társadalmi és kulturális felvilágosító munkába kezdett a megyei cigányság körében, folyamatosan napirenden tartja a megye cigány kisebbségének helyzetét, és támogatja a roma diákokat állami és más alapítványokból kapott ösztöndíjakkal.

Az állami függetlenség éveiben Kárpátalján jelentősen bővült a megyei cigány szerveztek hálózata. A kárpátaljai magyarok nemzeti kulturális egyesületeihez hasonlóan itt is bekövetkezett az egyesületek sajátos „szakadása". Ezek az egyesületek felölelik a megye egész cigány kisebbségét. Az 1995-ben alapított Amaro Drom főként a sport

fejlesztésével foglalkozott. Felszerelt egy sportpályát Ungváron a Kőbánya városnegyedben, ahol egy tömbben élnek a romák, és a 11. sz. iskolában roma gyerekek tanulnak. Csapatuknak a Szpartak Stadionban is többször tapsolt a közönség. Nagy figyelmet fordít az egyesület arra, hogy foglalkoztassa a fiatalokat szabadidejükben és megelőzze a drogfogyasztást.

A Rom Som és a Lautari egyesület a cigányság zenekultúráját népszerűsíti. De vannak életkori, nemi és nyelvi prioritások szerint alakult egyesületeik is. Ilyen az Amaro Drom-Ternengero ifjúsági társulat (1995), a Terne chaja po nevo drom nőszervezet (1999), a kárpátaljai magyar cigányok védelmére alakult Ung-romen egyesület. 2000 szeptemberében újabb egyesület jött létre, a Romani chehreny [Roma csillag] ifjúsági klub.

A cigány nemzeti kulturális társulatok hálózatának fejlődése két nagy egyesület kialakulásához vezetett. Az egyik a Kárpátaljai Roma Társadalmi Szervezetek Ekhipe [Egység] Egyesülete (1998) Ádám Albert vezetésével. 2000-ben jegyezték be a kárpátaljai cigányság kongresszusát, az ún. Pralipe-t [Testvériség]. Időközben a Roma Egyesület a különböző cigányegyesületek gyűjtő szervezetévé vált.

Kárpátalján a helyi szlovákoknak is vannak társadalmi-kulturális szervezeteik. Ilyenek a Matica slovenská, a Kárpátaljai Szlovákok Ľudovít Štúr Egyesülete, a Szlovák Nők Bizalom Kárpátaljai Megyei Kultúrfelvilágosító Társasága és a megyei szlovák értelmiségiek egyesülete. Közülük legaktívabb a Matica slovenská, melynek kezdeményezésére jelentős munkát végeztek a megye szlovákságának szociális és gazdasági segélyezésére, a szlovák iskolai oktatás megszervezésére, a pedagógusképzésre, valamint a *Podkarpatski Slovak* lap kiadására. Vezetője Jozef Hajnis, aki a Szlovákok Világkongresszusa Európai Tanácsának alelnöke is.

A Kárpátalján élő németek 1990-es években létrehozott egyesületei a Wiedergeburt (Újjászületés) és a Hoffnung (Reménység). Az utóbbinak köszönhetően a megye német fiataljai lehetőséget kaptak arra, hogy Németországban, anyanyelvi iskolákban tanuljanak. A 2000-ben bejegyeztek Kárpátaljai Németek elnevezésű egyesület vasárnapi iskolákat, német nyelvtanfolyamokat és egyéb kulturális felvilágosító rendezvényeket szervez.

A megye zsidó közössége életében fontos határkő volt a megyei zsidó kulturális egyesület megalakulása 1993 szeptemberében. Az Ukrajnai Zsidó Alapítvány, a lembergi Solom Alapítvány, a Sinberga Alapítvány és a Béke Jótékonysági Alap támogatásával a megyei zsidó egyesület aktív munkát végez, kulturális és jótékonysági akciókat szervez, segíti a szegényebb sorsú embereket.

1996-ban a megyében élő örmények megalapították a Kárpátaljai Örmények Ararát Kulturális Egyesületét. Az egyesület sokat tett az örmény közösségért. Tagjai rendszeresen szerveznek koncerteket, irodalmi és művészeti esteket, örmény témájú kiállításokat. Az Ararát közreműködésével készültek a *Fájdalmadat átvállalom, A kő imája, Szülőföldem* és az *Ukrajna* című dokumentumfilmek. 1999-ben az Ararát az ungvári 8. sz. iskolában vasárnapi örmény iskolát alapított. A szülők támogatásával sokszorosították az örmény nyelvű ábécéskönyveket, daloskönyveket, Örményország történelmi és földrajzi térképeit.

A csekély létszámú kárpátaljai lengyel közösség nagy sikerként könyvelhette el a megyei lengyel kulturális egyesület megalakítását 1995-ben. Az egyesület felvette a kapcsolatot a Wspólnota Polska lengyel szervezettel, valamint az Ukrajnai Lengyel Szervezetek Föderációjával. Ez az együttműködés tette lehetővé a lengyel szülők gyerekeinek ingye-

nes üdültetését különböző lengyelországi táborokban, illetve oktatásukat lengyelországi főiskolákon.

1999-ben alakult a beloruszok Sjabri megyei kulturális egyesülete. A győzelem napján és Belorusszia felszabadításának napján az egyesület minden évben találkozót szervez a háborús veteránokkal, valamint tematikus esteket, koncerteket, vitaesteket rendeznek Jakub Kolasz és Janka Kupala tiszteletére. Aktívan működik az egyesületben a háborús veteránok kórusa, amely hangversenyeket ad és részt vesz a szláv kultúra fesztiváljain.

2004-ben jött létre a kárpátaljai görögök Hellász kulturális egyesülete. Ez az egyetlen görög szervezet Nyugat-Ukrajnában.

A megye nemzeti-kulturális egyesületei tehát a nemzeti kisebbségek nyelvei, szokásai, hagyományai, kulturális és művészeti vívmányai megtartásának és fejlesztésének szervezői és megvalósítói. Kezdeményezésük nyomán nemzeti-kulturális központok, színházak, iskolák létesülnek, művészeti fesztiválok, szemlék, vetélkedők szerveződnek. A nyelvi és kulturális problémák megoldása mellett aktívan foglalkoznak társadalmi-gazdasági problémákkal: bekapcsolódnak a vállalkozások bővítésébe, új munkahelyeket teremtenek az egy tömbben élő nemzetiségek körében, bevonják ebbe a hazai és külföldi befektetőket, elősegítik a határon túli együttműködés élénkítését.

A nemzeti kisebbségeknek és társadalmi szervezeteiknek lehetőségük van kapcsolatokat teremteni és ápolni anyaországi honfitársaikkal, részt venni nemzetközi társadalmi szervezetek munkájában. Az állam ezeket a kapcsolatokat a nemzeti kisebbségek jogait biztosító államközi vegyes és kétoldalú bizottságok által segíti.

A Kárpáti Alapítvány pénzügyi támogatásával a Kárpátaljai Nemzetiségi és Migrációs Ügyosztály és a Nemzeti Kisebbségi Központ a nemzeti-kulturális szervezetekkel együtt működteti az *Egyesülés határai* programot, amelynek célja a Szlovákia, Magyarország, Románia és Lengyelország határ menti övezeteiben élő nemzetiségi csoportok kapcsolatainak és együttműködésének elmélyítése. 2009-ben került sor a Kárpátok Eurorégió Nemzeti Kisebbségeinek *Sós tavak melódiái* elnevezésű fesztiváljára.

Az elért eredmények mellett a negatív jelenségek és folyamatok is megfigyelhetők. Ilyenek: a nemzeti kisebbségek egyes szervezeteinek túlzott politizálása; a nyelvi-kulturális problémák helyett szociális-gazdasági és politikai kérdések előtérbe helyezése; a nemzeti kisebbségi tanintézetek tankönyvekkel, irodalmi olvasókönyvekkel, szótárakkal, tájékoztatókkal, tudományos és módszertani szakirodalommal való ellátottságának hiányosságai.

6.6. A ruszin szeparatizmus

1992 óta tombol a politikai harc Kárpátalján az 1991. december 1-jei népszavazás eredményeinek implementációja körül, amikor is a megye lakosságának többsége megszavazta, hogy Kárpátalja különleges közigazgatási státust kapjon. 1992. január 24-én a népképviselők megyei tanácsa jóváhagyta a népszavazás eredményeit: a szavazók 78%-a igent mondott a népszavazásra feltett kérdésre.

Kárpátalja társadalma két politikai táborra szakadt. 1992 márciusában megkezdte működését a Kárpátaljai Ukrán Néptanács, amely Ukrajna Népi Mozgalma, az Ukrán Köztársasági Párt, Ukrajna Demokrata Pártja megyei szervezeteiből, a Proszvita és az or-

ságrészi Proszvita ukrán nyelvtársaság, a politikai foglyok és üldözöttek és a kárpátaljai népművészeti mesterek szövetsége megyei szervezeteiből alakult. Ez a szervezet határozottan fellépett a megyei hatóság és a ruszin vezérek szeparatista törekvései ellen. Velük szemben foglalt állást a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligája (tagszervezetei a KMKSZ, a Ľudovít Štúr Szlovák Nemzeti Kulturális Egyesület, a megyei németség Újjászületés egyesülete, a megyei zsidóság Menora egyesülete, az Orosz Ház, a Roma Egyesület és a Kárpátaljai Ruszinok Egyesülete). 1992 márciusában megalakult a szeparatista Kárpátaljai Köztársasági Párt.

1993-ban a megyei tanács kezdeményezte, hogy Kárpátaljának adják meg a speciális (szabad) gazdasági övezet státusát. Közben 1993. május 15-én Munkácson kikiáltották „Podkarpatszka Rusz ideiglenes kormányát" Iván Turjanica professzorral az élén, amelynek szlovákiai és magyarországi tagjai is voltak. Az önjelölt kormány szeparatista nézeteket vallott, felhívta a közvélemény figyelmét a kárpátaljai ruszinság helyzetére, és semmissé nyilvánította az 1945. évi szovjet-csehszlovák egyezményt. A megyei hatóság megpróbált távol maradni a ruszin mozgalom egyes vezérei által propagált politikai szeparatizmustól. Turjanicát 1997-ben lemondatták elnöki tisztségéről.

A megyei tanácsban időről időre napirendre került Kárpátalja különleges státuszának kérdése. 1999. június 24–27-én Ungváron ülésezett a Ruszinok V. Világkongresszusa. A felszólalásoknak és a világkongresszus államhatalmi szervekhez intézett felhívásának vezérmotívuma az volt, hogy ismerjék el a ruszin nemzetiséget, és foglalják be a „ruszint" a nemzetiségek hivatalos jegyzékébe.

Az 1999–2001-es évek során a ruszin szervezetek agitációja megélénkült a 2001. december 5–14-i országos ukrán népszámlálás kapcsán. A ruszin szervezetek képviselői röplapokat és naptárakat terjesztettek „Maradj meg ruszinnak!" felhívással. E felhívásra 10.090 kárpátaljai reagált, ami a megye összlakosságának kevesebb mint 1%-a. Ugyanakkor a ruszin nemzeti-kulturális egyesületek azt nyilatkozták, hogy százötvenezer fő tartja magát ruszinnak.

A népszámlálást (2001) és a választásokat (a 2002. évi parlamenti és 2004–2005. évi elnökválasztást) követő időben Kárpátalján ismét aktivizálódott a ruszin mozgalom. A helyi ruszinság új vezetője, Dimitrij Szidor (a Kárpátaljai Ruszinok Szojmja szervezet elnöke). Az ezredforduló után egyre több szakértő beszélt arról, hogy a ruszin mozgalom nyilvánvalóan Moszkva befolyása alá került. Erről tanúskodnak az Oroszországban szervezett ruszin konferenciák és szervezetek, valamint az oroszbarát szervezetek részvétele a munkácsi és ungvári ruszin akciókban.

2007. március 7-én a népképviselők Kárpátaljai Megyei Tanácsa elismerte a „ruszin" nemzetiséget a megye területén. 2007 végén Munkácson a Szojm jóváhagyta a függetlenséget követelő Deklarációt. Egy év múlva, 2008. október 25-én a Ruszinok II. Európai Kongresszusa Munkácson elfogadta „A ruszin államiság visszaállításának kikiáltásáról" szóló memorandumot. A közvéleményt tájékoztatták a Petro Hecko vezette „ruszin árnyékkormány" működéséről.

2009. április 25-én Pardubicében (Cseh Köztársaság) a kárpátaljai ruszinok első világkongresszusa határozatot hozott, miszerint 2009. december 1-jével megalapítja a Podkarpatska Rus Köztársaságot Munkács vagy Ungvár fővárossal. Ezt a határozatot és az Alkotmány elfogadását kellett volna jóváhagynia az európai kongresszusnak 2009. május 1-jén Ungváron. Ez azonban nem történt meg. A kárpátaljai ruszinság egyik vezetője,

M. Sztaroszta elhatárolta magát Dimitrij Szidor és Petro Hecko szeparatista javaslataitól és javaslatot tett a Kárpátaljai Nemzetek Ligájának megalakítására, amelybe a ruszinok is belépnek és részt vesznek egy Kárpátalja fejlesztésére vonatkozó társadalmi-politikai stratégia kidolgozásában. A ruszinkérdés tehát továbbra is az ukrán államiság destabilizációs tényezője maradt.

6.7. A magyar autonomizmus

A Tisza-melléki járás létrehozására vonatkozó igényét Leonyid Kucsma államfőhöz intézett 2000. január 25-én kelt levelében fogalmazta meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke. Kovács Miklós javaslata nem talált egyértelmű fogadtatásra sem a megye lakossága, sem a helyi önkormányzati szervek és társadalmi szervezetek részéről. Több közigazgatási vezető és helyi magyar kisebbségi önkormányzat nehezményezte, hogy Kovács Miklós az ő megkerülésükkel terjesztette javaslatát a közvélemény és Ukrajna végrehajtó főhivatala elé.

A Tisza-melléki járás létrehozását aktívan támogatták a magyarországi politikai pártok és a Magyar Köztársaság kormánya. A nemzeti kisebbségi jogok biztosításával foglalkozó ukrán–magyar vegyes bizottság X. ülésén (2001. április 3–4.) a magyar fél javasolta: vegyék be a jegyzőkönyvbe, hogy „az ukrán félnek adminisztrációs reform keretében támogatnia kell a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek a Tisza-melléki járás létrehozásával kapcsolatos javaslatát". A magyar járás létrehozásának kérdését viharos körülmények között vitatták meg a magyar parlamentben is, s több kifogás is elhangzott, amiért a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség javaslata nem kap kellő támogatást.

A magyar területi autonómia kérdése nem merült feledésbe. Realizálásához azonban új politikai feltételekre van szükség mind nemzetközi, mind ukrán színtéren és a magyar közösségen belül is. E kérdés megoldása a tervezett ukrajnai közigazgatási reform során lesz aktuális, amikor törvényt kell alkotni „Ukrajna közigazgatási-territoriális rendszeréről".

Bizonyos problémák ellenére a megyében az etnikai viszonyok kiegyensúlyozottak. A megye nemzeti kisebbségeinek eredményeit a nemzetiségi iskolarendszer kiépítésével, a kárpátaljai nemzeti-kulturális egyesületek tevékenységével, a kulturális-propagandisztikus rendezvényekkel, ünnepek, fesztiválok szervezésével támaszthatjuk alá. Továbbra is probléma marad azonban az ukrán nyelvű irodalommal való nem megfelelő mértékű ellátottság és a könyvtárak nemzeti nyelvű állományának hiányosságai. Az Ukrajnában elsőként létrejött Kárpátaljai Nemzeti Kisebbségek Kulturális Központja tanúsítja, hogy a megye etnikai közösségeinek párbeszéde korszerű keretek között fejlődik.

7. Kárpátalja politikai szervezetei

A társadalmi és politikai egyesületek a közélet, az akaratnyilvánítás és a közvéleményalakítás különböző formáinak több vetületű hálózataként részei a polgári társadalomnak, az államhoz való viszonyukban pedig autonóm jellegűek.

Ukrajnának „Az állampolgárok egyesületeiről" szóló törvénye (1992. június 12.) értelmében egyesületnek tekintendők a politikai pártok és a társadalmi szervezetek (függet-

lenül attól, hogy a nevük mozgalom, kongresszus, társulás, alap vagy szövetség-e stb.). 2009 végéig Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma 173 politikai pártot és 2.910 társadalmi szervezetet regisztrált.

7.1. Az ukrajnai pártrendszer jellemzése

A politikai párt olyan egyesület, amelynek tagjai elkötelezettek a társadalmi fejlődés valamely nemzeti programja mellett, amelyeknek fő célja a részvétel az állam politikájának kialakításában, a hatalmi szervek, a helyi és a regionális önkormányzat létrehozásában és az azokban való képviselet.

Az ukrajnai törvények tiltják politikai pártok alapítását regionális elv alapján. Ukrajnában politikai párt csak össznemzeti státussal alapítható. Tilos politikai pártot alapítani kimondottan nemzetiségi, szakmai vagy egyéb sajátosságok szerint.

A kárpátaljai pártrendszer funkcionálásának és fejlődésének sajátosságait csak úgy tudjuk megérteni, ha megvizsgáljuk az ukrajnai pártrendszer evolúcióját általában. Ukrajnában az 1994-es parlamenti választások többségi rendszer szerint zajlott; 1998-ban és 2002-ben vegyes rendszerben: 225 képviselőt többségi rendszerben, ugyanennyit listák alapján arányos rendszerben választottak, 4%-os választási küszöbbel; 2006-ban arányos választási rendszerben 5%-os választási küszöbbel.

I. szakasz: a többpártrendszer kezdete (az 1980-as évek közepe – 1991 vége). A mai ukrajnai többpártrendszer története akkor kezdődött, amikor a Szovjetunió 1975-ben aláírta az európai biztonsági és együttműködési Helsinki egyezményt, amely arra ösztönözte a jogvédő mozgalom részvevőit, hogy tevékenységüket Ukrajnai Helsinki Csoportként legalizálják. E csoport tevékenységét azonban a hatalom üldözte, tagjaik megtorlást szenvedtek el. Ukrajnában a többpártrendszer létrejöttének folyamatát felgyorsította a peresztrojka. A jogvédő politikai foglyok amnesztiája után nyílt antikommunista szervezetek jöttek létre: az Ukrán Helsinki Szövetség, illetve az Ukrán Demokrata Szövetség stb.

A törvényhozó hatalmi szervek 1990. évi első alternatív választása után Ukrajnában több politikai párt jött létre: párttá alakult az Ukrán Helsinki Szövetség, amely alakuló gyűlésén Ukrán Köztársasági Pártnak nevezte magát. Konzervatívokra és reformerekre szakadt az SZKP, és kivált belőle a Demokratikus Platform, amely a későbbiekben Ukrajna Demokratikus Újjászületésének Pártja lesz. Ukrajnában a pártépítés folyamatát felgyorsították az elkövetkező jelentős események: 1990 októberében Ukrajna Legfelső Tanácsa semmissé nyilvánította az USZSZK Alkotmányának a kommunista párt vezető és irányító szerepéről szóló cikkelyét; 1991. augusztus 24-én kikiáltották Ukrajna függetlenségét; 1991 decemberében a lakosságnak népszavazáson volt lehetősége nyilatkozni a függetlenséghez és az elnökválasztáshoz való viszonyáról.

1991 végére Ukrajnában nyolc politikai párt volt bejegyezve: az Ukrán Köztársasági Párt, az Ukrán Demokratikus Parasztpárt, az Ukrajnai Néppárt, az Ukrajnai Zöldek Pártja, Ukrajna Liberális Pártja, Ukrajna Szociáldemokrata Pártja, az Ukrán Kereszténydemokrata Párt és Ukrajna Szocialista Pártja.

II. szakasz: az atomizált többpártrendszer (1991 vége – 1998 eleje). Ebben az időszakban több olyan esemény történik, amelyek lényeges befolyást gyakoroltak a politikai pártok

alakulására. Ukrajna Legfelső Tanácsa törvényt hozott „Az állampolgárok egyesületeiről" (1992. június 16.) és „Ukrajna népképviselőinek választásáról" (1993. november 18.). Ezek megteremtették a politikai pártok tevékenysége szabályozásának jogi alapjait. Erre az időszakra esik Ukrajna Legfelső Tanácsának 1994. és 1998. évi választása és Ukrajna elnökének megválasztása (1994).

Erre a szakaszra az jellemző, hogy legalizálódik a legbefolyásosabb alternatív ideológiát képviselő úgynevezett brand-pártok – az Ukrajnai Kommunista Párt és az Ukrajna Népi Mozgalma – térhódítása a politikai arénában. Ezek a pártok a kommunista, szociáldemokrata, liberális, konzervatív, kereszténydemokrata, nemzeti-demokrata és más eszméket a politikai tevékenység és a pártprogram alapjaként hirdetik meg. 1994 végére Ukrajnában már harmincöt politikai párt volt bejegyezve, 1997 végén pedig ötvennégy.

III. szakasz: a polarizált pluralista rendszer kialakulása (1998 eleje – 2009). Ebben a szakaszban is ki kell emelnünk azokat a lényeges eseményeket, amelyek befolyással voltak az ukrajnai pártrendszer alakulására: választások Ukrajna Legfelső Tanácsába és helyi önkormányzati szerveibe (2002, 2006); államfőválasztás (1999, 2004); Ukrajna Legfelső Tanácsa jóváhagyja az „Ukrajna politikai pártjairól" szóló törvényt (2001. április 5.), illetve az „Ukrajna népképviselőinek választásáról" szóló törvényt (2004. március 25.).

Ebben az időszakban a politikai pártok létrejötte a következőképp történt: új politikai pártok alakultak már meglevő pártstruktúrák felbomlása következtében; új pártokat hoztak létre adminisztratív úton; több párt alakult és funkcionált lobbycsoportként; a pártok mint pénzügyi és ipari csoportok és egyének politikai projektumaiként működtek.

Az egypártrendszertől a sok párt atomizált rendszerén keresztül jutunk el tehát a polarizált pluralizmushoz. Az ukrajnai többpártrendszer alakulását befolyásoló tényezők: az átalakulási konfliktus jellege és a régi elitek szerepe; a „történelmi pártok" tapasztalatainak hiánya; a pártok alakulásához nem megfelelő intézményi közeg (prezidencializmus, kellő normatív bázis hiánya, a választási rendszer specifikuma stb.); a klientalizmus, paternalizmus, regionalizmus máig élő hagyományai. E tekintetekben Kárpátalja sem kivétel. Ezenkívül a megyei pártstruktúra fejlődésének sajátosságait elemezve hangsúlyozni kell az ukrajnai pártrendszer kiépítésének regionális specifikumát. Nevezetesen azt, hogy a kutatók Ukrajnában öt régiót különítenek el (Kelet, Nyugat, Dél, Észak, Központ), amelyek mindegyikének megvannak a maga sajátosságai (történelmi hagyományok, kulturális örökség, gazdasági struktúra, politikai igazodás stb.).

7.2. Kárpátalja pártstruktúrája (1991–2009)

Valamely politikai párt dominanciáját meghatározó tényező a megyei állami adminisztráció (MÁA) elnökeinek pártorientációja. A MÁA elnökeinek pártpreferenciáit és megbízatásuk terminusát az 9. táblázatban foglaltuk össze.

9. táblázat. Kárpátalja vezetői (A megyei pártbizottságok első titkárai, a Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció elnökei)

№	*Név*	*Tisztség, betöltésének ideje, párttagság*
1.	Bandrovszkij Henrik	1980. december 2.–1990. február 8. A Kárpátaljai Megyei Pártbizottság első titkára, UKP
2.	Voloscsuk Mihajlo	1990. február 10.–1991. október 1. A Kárpátaljai Megyei Pártbizottság első titkára, UKP
3.	Krajilo Mihajlo	1994. július 10.–október 1.
4.	Usztics Szerhij	1994. július 10.–1999. május 5. A Megyei Tanács elnöke, 1995. július 10-től a Kárpátaljai Megyei Közigazgatás elnöke, az USZDP tagja
5.	Baloga Viktor	1999. május 5.–2001. május 31. a Kárpátaljai Megyei Közigazgatás elnöke, a „Mi Ukrajnánk” tagja
6.	Moszkal Hennagyij	2001. június–2002. szeptember
7.	Rizak Iván	2002. szeptember 27.–2005. január 22. a Kárpátaljai Megyei Közigazgatás elnöke, az U(e)SZDP tagja
8.	Baloga Viktor	2005. február 4.–szeptember 27. a Kárpátaljai Megyei Közigazgatás elnöke, a „Mi Ukrajnánk” tagja
9.	Havasi Oleg	2005. október 7. – az RRP tagja

Forrás: Федака С., Ільницький В. Г. Бандровський // *Срібна Земля – Фест.* – 2006. – 16–22 лютого; М. Волощук. – 23–31 березня; С. Устич. – 8–15 березня; І. Різак. – 4–10 травня; О. Гаваші. – 18–24 травня; В. Балога. – 23–29 березня.

A politikai pártok kárpátaljai megyei szervezeteinek tevékenységét elemezve tehát mindenekelőtt azokra a pártokra kell figyelmet fordítani, amelyek a választók szavazataiért harcoltak és aktívan vettek részt a hatalmi viszonyok alakításában, a megye társadalmi és politikai életében.

A Kárpátaljai Megyei Igazságügyi Hivatalban a 2009. októberi állapot szerint 137 politikai párt megyei szervezete volt bejegyezve.

10. táblázat. Kárpátalján megyei szervezettel rendelkező főbb politikai erők megoszlása (2009 végi állapot)

№	*A pártok minősítése*	*Ideológia, a tevékenység célja*
1.	kommunista pártok	Ukrajna Kommunista Pártja, Ukrajna (egyesített) Kommunista Pártja, SZKP, Kommunista Munkáspárt, Összukrajnai Munkáspárt stb.
2.	szocialista pártok	Ukrajna Szocialista Pártja, „A baloldali erők szövetsége” Politikai Párt, Ukrajna Progresszív Szocialista Pártja, Igazságpárt Baloldali Erők Választási Egyesülés, Összukrán Béke és Egységpárt stb.

№	*A pártok minősítése*	*Ideológia, a tevékenység célja*
3.	szociáldemokrata pártok	Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt, Ukrajnai Szociáldemokrata Párt, Szociáldemokrata Szövetség Politikai Párt, Ukrajna Szociáldemokrata Pártja, Ukrajna Kereszténydemokrata Pártja, Ukrajna Demokrata Pártja stb.
4.	demokrata néppártok	Népi Demokrata Párt, Néppárt, „Új demokrácia” Politikai Párt, „Hromada” Választási Egyesülés stb.
5.	államiság-pártok	„Batykivscsina” (Hon) Választási Egyesülés, „Moloda Ukrajina” (Fiatal Ukrajna) Politikai Párt, „Pragmaticsnij vibir” (Pragmatikus választás) Politikai Párt, „Nova szila” (Új erő) Választási Egyesülés, „Vidrodzsennya” (Újjászületés) Politikai Párt, „Derzsava” (Állam) Politikai Párt, „Vicse” Politikai Párt, „Ukrajina Szoborna” (Egységes Ukrajna) Politikai Párt, Ukrajna Nemzeti-Gazdasági Fejlesztéséért Párt, „Jednyiszty” (Egység) Ukrajnai Párt stb.
6.	liberális pártok	Ukrajna Liberális Pártja, Ukrajna Liberális Demokrata Pártja stb.
7.	pragmatikus irányzatú jobbközép pártok	Régiók Pártja, „Mi Ukrajnánk” Politikai Párt, „Egységes Központ” Politikai Párt, Reform és Rend Párt, „Trudova Ukrajina” (Dolgozó Ukrajna) Politikai Párt stb.
8.	konzervatív pártok	Ukrán Nemzeti Konzervatív Párt, Ukrán Konzervatív Párt stb.
9.	nemzeti demokrata pártok	Ukrajna Népi Mozgalma, „Szobor” (Egység) Ukrán Köztársasági Párt, „Pora” (Itt az idő) Polgári Párt, „Szvoboda” (Szabadság) Választási Egyesülés stb.
10.	ökológiai pártok	Ukrajnai Zöldek Pártja, Ukrajna Zöld Pártja, „Raduga” (Szivárvány) Ukrajnai Zöld Párt, Öko+25% Környezetvédő Párt stb.
11.	nacionalista pártok	Ukrán Nemzeti Kongresszus, Ukrán Nemzeti Közgyűlés, „Ukrán Nacionalisták Szervezete Ukrajnában” Politikai Párt, „Orosz blokk” Politikai Párt, „Szláv népi hazafias Egység” Politikai Párt stb.
12.	vállalkozások védelme	Ukrajnai Iparosok és Vállalkozók Pártja, Ukrajna Kis- és Középvállalkozók Pártja stb.
13.	európai integrációs pártok	„Európai platform” Politikai Párt, „Euró gondoskodás” Politikai Párt, Ukrajna Európa Pártja stb.
14.	nőpártok	„Az ukrajnai nők szolidaritása” Politikai Párt, „Nők a jövőért” Választási Egyesülés stb.
15.	magyar pártok	KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt, Ukrajnai Magyar Demokrata Párt

№	*A pártok minősítése*	*Ideológia, a tevékenység célja*
16.	a lakosság különböző, rétegeinek érdekeit védelmező pártok	Ukrajna Nyugdíjasainak Pártja, Ukrán Igazságosság Pártja, „Szövetség, Ukrajna. Csernobil” Összukrán Szociális Igazságosság Párt, Ukrajna Elnyomott Népét Pártoló Párt stb.
17.	egzotikus pártok	Egészség Párt, „Jabluko” (Alma) Politikai Párt, Ukrajna Humanistáinak Pártja, „Ukrajna lelkiismerete” Politikai Párt, Ukrajna Kozák Pártja stb.

A táblázatot a Kárpátaljai Megyei Igazságügyi Hivatal adatai alapján állítottuk össze.

7.3. Első szakasz: 1985–1990

Ebben az időszakban az SZKP marad a megye domináns politikai ereje. A nemzeti értelmiség azonban megérezve Moszkva engedékenységét, a nemzeti eszmék bűvkörébe kerül. A népképviseleti és a helyi tanácsi választások előkészületei ennek politikai kifejezésére is lehetőséget adtak. Az ellenzékiségnek immár van tere a nagygyűléseken.

Az új ellenzéki vezérek jelentős támogatást kaptak a társadalom deklasszált és marginálizált elemeitől, ami fokozta a mozgalmak agresszivitását. A tömeggyűlések jelszavai szöges ellentétben álltak a hivatalos ideológiával: a szocializmus alternatívája a kapitalizmus lett, az internacionalizmusé a nacionalizmus, az állami vörös lobogóé a kék-sárga és a fekete-vörös stb. Ily módon a megyében a mozgalmak és a politikai szervezetek kezdeti önazonosulása az ellenségkeresésben nyilvánult meg.

A megye területén létrejöttek az első nemzeti-kulturális társaságok: a Tarasz Sevcsenko nevét viselő Proszvita Ukrán Nyelv Társaság (1998. január 21.), a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (1989. augusztus 26.), a George Cosbuc Román Társadalmi-Kulturális Egyesület (1989. február 22.), a Memorial Társaság (1990 októbere), a Kárpátaljai Németek Újjászületés Nemzeti-Kulturális Egyesülete és több más társaság. 1989-ben volt az Ukrán Népi Mozgalom kárpátaljai megyei alakuló konferenciája, 1990. november 5-én pedig bejegyezték az SZKP első alternatív politikai pártjának, az Ukrán Köztársasági Pártnak a helyi szervezetét.

Az 1990. évi választások eredményeképpen Ukrajna Legfelső Tanácsába Kárpátaljáról tizenegy népképviselő jutott be: Gábor Iván, Voloscsuk Mihajlo, Begy Viktor, Eliasevics Ihor, Dancsevszkij Volodimir, Sepa Vaszil, Policsko Anadrij, Halász Iván, Kelman Dmitro, Herc Iván és Popovics Iván.

A megyei tanácsba (120 képviselő) az Ukrajna Nemzeti Mozgalmának tizenkét tagját (10%), a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tizenegy tagját (9,1%), a George Cosbuc Román Társadalmi-Kulturális Egyesület két tagját (1,6%) választották be. Figyelemreméltó, hogy most először volt választási lehetőség, s a megyei tanácsba 96 SZKP-tag, két SZLKISZ-tag, tíz nő, nemzetiség szerint 91 ukrán (75,8%), 14 magyar (11,6%), négy orosz (3,3%), két román (1,6%), két zsidó, egy bolgár, illetve egy munkás került be, kolhoztag egy sem.

7.4. Második szakasz: 1990–1995

1990-től kezdve Ukrajna Népi Mozgalma (közkeletű nevén: RUH) és a sokféle társadalmi szervezet mellett egyre több párt alakult a megyében, illetve egyre több országos párt jegyeztette be megyei szervezeteit. A nyugati országrész sajátossága volt az elmúlt rendszerhez kötődő úgynevezett „történelmi pártok" revitalizálódása, illetve olyan nemzeti demokratikus pártok megjelenése, mint az Ukrán Köztársasági Párt, az Ukrán Kereszténydemokrata Párt vagy az Ukrán Konzervatív Köztársasági Párt.

Ugyanebben az időszakban jelentek meg Kárpátalján az első helyi pártszerű egyesületek: a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligája és a Kárpátaljai Ukrán Néptanács (KUN). A Liga hét nemzeti kulturális egyesületből alakult.

A Kárpátaljai Ukrán Néptanácsot hivatalosan 1992 tavaszán hozta létre Ukrajna Nemzeti Mozgalma, a Proszvita és a Memorial társaságok, az Ukrán Köztársasági Párt, az Ukrajnai Demokrata Párt, az Ukrajnai Zöldek Pártja, valamint Ukrajna Néppártja. A szervezet programjának főbb célkitűzése a szervezett politikai ellenzék tevékenységének koordinálása volt a megyében, illetve a szuverén Ukrajna kiépítése bármiféle nemzeti-kulturális autonómiák és szabad gazdasági övezetek nélkül.

A politikai erők szerveződése a társadalmi-politikai paletta balszárnyán az 1991. évi augusztusi események után kezdődött, amelyeknek eredményeképpen Ukrajna Legfelső Tanácsa határozatot hozott „Az Ukrajnai Kommunista Párt tevékenységének betiltásáról" (augusztus 30.). A volt kommunista párt után maradt űrt Ukrajna Szocialista Pártja (1991) és Ukrajna Parasztpártja (1992) töltötte ki. E pártok viszonylag rövid idő alatt megszerveződtek. Miután Ukrajna Legfelső Tanácsa határozatot hozott a kommunista párt működésének ismételt engedélyezéséről (1993 májusa), Kárpátalján is újjáéledt az Ukrajnai Kommunista Párt megyei tagozata, s mindjárt sikerült is visszahódítania híveinek jelentős részét. A párt társadalmi bázisát munkanélküliek, az Ukrajnai Kommunista Párt volt tagjai, veteránok, munkások és kolhozisták alkották.

A megyei pártstruktúra kialakulásának ebben a szakaszában kezdődik a centrista pártok intézményesítése is. A megyében ilyen párt volt az Ukrán Demokratikus Parasztpárt (UDPP), Ukrajna Demokrata Pártja (UDemP), az Ukrajnai Demokratikus Újjászületés Pártja (UDUP), valamint Ukrajna Szociáldemokrata Pártja (USZDP). A centrista pártoknak alig volt befolyásuk a megye lakosságára és politikai folyamataira.

Az említetteken kívül a centrista pártokhoz sorolható az Ukrajnai Zöldek Pártja (UZP) is, amelynek a megyében történt szerveződési folyamata és befolyása összefügg az ökológiai problémák megoldásával (a munkácsi repülőtér bezárása, a pisztraházi rádiólokációs telep építésének leállítása, az erdővágások tilalma stb.).

Nem voltak befolyásosak a megyében a liberális irányzatú pártok: Ukrajna Liberális Pártja (ULP) és Ukrajna Liberális Demokrata Pártja (ULDP). Nem voltak népszerűek, mert hiányzott az alapvető társadalmi bázis, a középosztály, s mert ezek a pártok erősen Oroszország felé orientálódtak.

A megyei pártstruktúra alakulásának lényeges vonása az adott szakaszban az egyház jelentős befolyása a társadalmi-politikai szervezetek intézményesítésére. Ebben az időszakban a vallási szervezeteknek volt a legnagyobb befolyása és a legnagyobb támogatottsága a lakosság részéről. Kárpátalján a legnagyobb aktivitást két egyház képviselői fejtették ki: az orosz pravoszláv egyház (később ukrán autokefál és orosz ortodox részekre bomlott fel)

és a görög katolikus egyház. A görög katolikus egyházat aktívan támogatta Ukrajna Népi Mozgalma, az Ukrán Köztársasági Párt, az Ukrán Konzervatív Párt, a Proszvita Társaság és mások. A pravoszláv egyház a hatalmi szervek támogatását élvezte. A pravoszláv egyház érdekeinek védelmére (elsősorban a görög katolikusokkal és a mögöttük álló erőkkel szemben) létrehozták a Kárpátaljai Pravoszlávok Szent Cirill és Metód Társaságát.

Az 1994-es helyi és parlamenti választásokon a 154 képviselőjelölt közül csak hat volt valamely politikai párt jelöltje. A megye választási arénájában jól elkülönültek a baloldaliak, a jobboldaliak, a centristák és a függetlenek (pártonkívüliek), megkönnyítve a szavazók választását.

A választások azt tanúsították, hogy a nemzeti demokrata irányvonalat képviselő pártok befolyása igen csekély.

7.5. Harmadik szakasz: 1997–2002

A lakosság zömének politikai elkötelezetlensége következtében keletkezett űrt leginkább a centrista pártoknak sikerült kitölteniük: a Népi Demokrata Párt, az Ukrajnai Agrárpárt és Ukrajna (egyesített) Szociáldemokrata Pártja számára adódott elsősorban erre lehetőség. Ebben a szakaszban zajlanak a választások Ukrajna Legfelső Tanácsába és a helyhatalmi szervekbe (1998), és ekkor választják Ukrajna elnökét (1999). Kárpátalján a parlamenti és a helyi választásokon magabiztosan győz az U(e)SZDP. Ekkor kezdődik a megyében e párt 2004 végéig tartó diadalmenete.

A megyében az U(e)SZDP befolyása akkor vette kezdetét, amikor Szerhij Uszticsot, az U(e)SZDP megyei tagozatának későbbi elnökét 1995 júliusában kinevezték a megyei állami adminisztráció elnökévé. 1999 májusában Ukrajna elnöke ebbe a tisztségbe ismét az U(e)SZDP tagját, Viktor Balogát nevezte ki. Az U(e)SZDP kemény vonalával elégedetlen Viktor Baloga ellentétbe került pártjával, és meghirdette a „hatalmi szervek pártmentesítését". A 2000. június 12-i megyei tanácsi pótválasztás alkalmával már a megye nyolc körzetében vesztett a párt.

A Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adatai szerint a régióban ekkor 151 politikai párt működött 35.686 fős tagsággal, ami a választók 3,2%-a. A 4%-os választási küszöböt Kárpátalján 1998-ban 6 párt tudta átlépni: 1.) az U(e)SZDP – 31,7%; 2.) Ukrajna Népi Mozgalma – 7,19%; 3.) Ukrajna Kommunista Pártja – 6,64%; 4.) a Népi Demokrata Párt – 6,27%; 5.) az Ukrajnai Zöldek Pártja – 5,4%; 6.) az Reformok és Rend Párt – 4,68%. A legerősebb pártnak tehát az U(e)SZDP bizonyult, s a centrista pártok összességében megszerezték a szavazatok 63,39%-át.

Kárpátalja megválasztott népképviselői: Sepa Vaszil (Ukrajna Népi Mozgalma), Barancsik Iván (Ukrajna Szocialista Pártja), Mihovics Iván (Ukrajna Kommunista Pártja), Sufrics Nesztor (U(e)SZDP), Szurkisz Hrihorij (U(e)SZDP), Medvedcsuk Viktor (U(e)SZDP), Kovács Miklós (KMKSZ) és Zserdickij Viktor.

Az 1998-as választások tanúsítják, hogy a választások előtt röviddel alapított pártok nem értek el komolyabb sikereket, kivéve az Ukrajnai Zöldek Pártját és a Reform és Rend Pártot, melyek viszonylagos ismeretlenségük ellenére is át tudták lépni a megyében a 4%-os parlamenti küszöböt. A siker záloga az volt, hogy a zöldek elhatárolódtak mindenféle ideológiától, a másik kis párt pedig a reformok elkötelezett híveként reklámozta magát a szponzorok révén, akik mélyen a zsebükbe nyúltak.

A pártidentifikáció szintje a megyében 62,96% volt, azaz ennyi választó szavazott valamely pártra a választások alkalmával.

7.6. Negyedik szakasz: 2002–2004

A 2002-es parlamenti választások és a 2004-es államfőválasztás időszaka ez. Viktor Balogát menesztették a megyei állami közigazgatás éléről, helyére Hennagyij Moszkal került. Az új kormányzónak az volt a fő feladata, hogy a választások küszöbén biztosítsa a hatalmon lévő politikai erők támogatását. Moszkal kezdetben az U(e)SZDP politikájához igazodott, később azonban elhatárolódott tőle, és az Egységes Ukrajnáért Választási Blokkot támogatta, ami természetesen meglátszott a választások végeredményén.

E szakaszban nagyjából négy politikai erő küzdött a megyei befolyásért: az Egységes Ukrajnáért Választási Blokk, Viktor Juscsenko „Mi Ukrajnánk" Választási Blokkja, Julia Timosenko Választási Blokkja és az U(e)SZDP.

A 4%-os választási küszöböt Kárpátalján 2002-ben két politikai párt és három választási blokk tudta átlépni: 1.) Viktor Juscsenko „Mi Ukrajnánk" Választási Blokkja – 36,63%; 2.) az U(e)SZDP – 14,01%; 3.) az Egységes Ukrajnáért Választási Blokk – 10,26%; 4.) az UKP – 6,01%; 5.) Timosenko Választási Blokja – 4,4%.

Bár az 1998-as választásokon az U(e)SZDP befolyása dominált, 2004-ben pedig Viktor Juscsenko „Mi Ukrajnánk" Választási Blokkja tört előre, a kárpátaljaiak azonban mégis csak egyetlen parlamenti képviselői helyhez juttatták, a helyi tanácsokba pedig egyáltalán nem tudott bekerülni. Kárpátalja szavazótábora a függetlenség éveiben először elutasítóan, azaz a fennálló hatalom ellen szavazott: Juscsenko „Mi Ukrajnánk" blokkja (36,63%) + UKP (6,02%) + Timosenko blokkja (4,4%) + Natalja Vitrenko politikai pártválasztási blokkja (1,39%), mindez összesen egyenlő 53,67%-kal. Az előző választásokon a megye lakosságának többsége a kormányon levő erőkre szavazott: 1994-ben Leonyid Kravcsuk elnökre, 1998-ban az U(e)SZDP-re és a Népi Demokrata Pártra, 1999-ben pedig Leonyid Kucsma elnökre. Az Ukrajnai Kommunista Párt szavazótábora töretlen, minden alkalommal 6% fölött volt.

A 2002-ben megválasztott kárpátaljai parlamenti képviselők: Mihovics Iván, Márkus Mária (Ukrajnai Kommunista Párt), Matvijcsuk Eduard, Ivancso Iván (Mi Ukrajnánk Blokk), Rizak Iván (U(e)SZDP), valamint Ratusnyák Szerhij, Baloga Viktor, Gajdos István, Kemenyás Olekszandr, Szjatyinya Mihajlo és Klimpus Oreszt.

2002-ben Kárpátalján 344 helyi tanács és 6.463 választási körzet működött, a képviselői mandátumok száma pedig 7.076 volt. A megválasztott képviselők közül 1.767 fő volt párttag, ebből 995-en az U(e)SZDP, 123-an a „Nők a jövőért" Összukrán Politikai Egyesület, 119-en a Demokrata Szövetség, 82-en az Ukrajnai Parasztpárt, 33-an Ukrajna Népi Mozgalmának, 20-an pedig a Régiók Pártjának stb. voltak a tagjai.

A nagyközségi, községi és városi tanácselnökök pártállása: 112 – U(e)SZDP, 6 – Ukrajna Népi Demokratikus Pártja, 7 – Demokrata Szövetség, 4 – Ukrajnai Parasztpárt, 3 – „Haza" (Batykivscsina) Összukrán Egyesület tagja stb.

A megyei tanácsba 2002-ben 85 képviselőt választottak meg, közülük 26-an voltak valamely politikai párt tagjai: tizenöt képviselő az U(e)SZDP, négy az Ukrajnai Agrárpárt, három Ukrajna Népi Demokratikus Pártja és egy–egy képviselő a „Nők a jövőért" Összukrán Egyesület, az „Egység" Politikai Párt, a „Szobor" Ukrán Néppárt, a „Jabluko"

Politikai Párt, a Reform és Rend Párt és a Régiók Pártja tagja volt. Az Ungvári Városi Tanács képviselőinek (összesen 41 fő) párttagság szerinti megoszlása: nyolc az U(e)SZDP, három az „Új Erő" Összukrán Párt, kettő az Ukrajnai Népi Demokratikus Párt, egy pedig az „Ifjú Ukrajna" Összukrán Párt tagja.

A fenti statisztikai adatok tükrözik a politikai pártok helyi befolyását. Ezekből látható az U(e)SZDP dominanciája a megyében, annak ellenére, hogy sokkal kevesebb szavazatot kapott, mint 1998-ban és átengedte Juscsenko Mi Ukrajnánk Blokkjának az elsőbbséget a parlamenti választásokon.

A választások után Hennagyij Moszkalt felmentették a megyei közigazgatási elnök tisztsége alól, és 2002 szeptemberében Iván Rizak, az U(e)SZDP megyei tagozatának elnöke lett a kormányzó. Rizak gyakorlatilag a teljes megyei vezetést lecserélte (a megyei adminisztráció osztályvezetőit, a tanácselnököket, az erőszakszervezetek vezetőit stb.). Így a megye megint készen állt, hogy a 2004-es elnökválasztáson „megfelelően" szavazzon. Az ukrajnai elnökválasztás küszöbén (2004) a megyében az U(e)SZDP taglétszáma elérte a harminchárom ezret.

A 2004-es államfőválasztás után az új hatalom Rizakot eltávolította a megye éléről. A katasztrofális vereséget elszenvedő U(e)SZDP ezután már nem tudta összeszedni magát.

7.7. Ötödik szakasz: 2005–2009

Ebben az időszakban a két meghatározó erő a Mi Ukrajnánk Blokk és Timosenko Blokkja. 2005-től kezdve, az államfőválasztás nyomán, a megyében a pártok erőviszonyai ismét jelentősen átrendeződtek. Megjelentek a „narancsos forradalom" idején keletkezett pártok: a Mi Ukrajnánk Népi Szövetség Politikai Párt és a „Pora" Polgári Egyesület. 2005-ben Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma bejegyezte a KMKSZ Ukrajnai Magyarok Pártját (2005. február 5.), melynek vezetője Kovács Miklós, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, és az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (2005. március 24.), melynek vezetője Gajdos István, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke lett.

A megyei igazságügyi hivatal adatai alapján Kárpátalján a 2006. december 15-i állapotok szerint az ukrajnai politikai pártoknak száztizenöt megyei szervezete volt bejegyezve. Ezeknek közel 20%-a csak papíron létezett, hivatalosan semmiféle politikai tevékenységet nem fejtettek ki a megyében.

A 2006. évi választások nem hoztak váratlan eredményeket. A 61,6%-os részvételi arány mellett a parlamenti választásokon a leadott szavazatok a következőképpen oszlottak meg: Mi Ukrajnánk Blokk 25,79%, Timosenko Blokkja 20,7%, Régiók Pártja 18,56%, Ukrajnai Szocialista Párt 3,7%, Litvin Népi Blokkja 3,49%. Listás parlamenti képviselők: Krily Ihor (Mi Ukrajnánk), Matvijcsuk Eduard (Régiók Pártja), Arzsevityin Sztanyiszlav (Mi Ukrajnánk), Ledida Olekszandr (Régiók Pártja), Kemenyas Olekszandr (Timosenko Blokkja).

A helyi tanácsi választási eredmények nagy meglepetést okoztak. A megyei tanácsban olyan koalíció jött létre, amelynek Ukrajnában nem volt analógiája: nagykoalíciót alakított a Régiók Pártja, a Mi Ukrajnánk, a Szocialista Párt, a KMKSZ UMP, az UMDP és Timosenko Blokkjának néhány képviselője, míg Timosenko Blokkjának többi tagja ellenzékben maradt. Gyakorlatilag intézményesült a Mi Ukrajnánk és a Timosenko Blokk szembenállása az ungvári városi tanácsban, ahol a képviselőknek részben sem sikerült megegyezésre jutniuk.

11. táblázat. A kárpátaljai megyei, járási, városi tanácsok összetétele a 2006-os választások után

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*															
		választási tömörülések és pártok szerint							*foglalkozás szerint*						*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Litvin Blokkja	KMKSZ UMP	UMDP	Ukrajna Szocialista Pártja	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	egészségügyi dolgozó	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Kárpátaljai megyei	90	30	25	15	7	5	4	4	20	26	13	9	1	21	2	67	21

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*												
		választási tömörülések, illetve pártok szerint					*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	KMKSZ UMP	UMDP	köztisztviselő	vállalkozó	költségvetési intézmény dolgozója	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Beregszászi járási	90	17	6	13	28	26	11	25	16	3	35	10	72	8

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*																
		választási tömörülések, illetve pártok szerint									*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Ukrajna KerDem Pártja	Ukrajna Nemzetgazdasági Fejlesztésének Pártja	Ukrajnai Zöldek Pártja	Ukrajna Szocialista Pártja	Újjászületés	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	egészségügyi dolgozó	vállalatvezető	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Nagybereznai járási	45	11	10	4	3	3	2	5	3	4	14	8	5	9	9	1	31	13

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*															
		választási tömörülések, illetve pártok szerint								*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	KMKSZ UMP	UMDP	Ukrajna Szocialista Pártja	Újjászületés	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Nagyszőlősi járási	90	29	15	14	11	6	6	5	4	12	23	16	3	36	2	48	40

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*																
		választási tömörülések, illetve pártok szerint									*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Reformok és Rend	Nem így! Blokk	Ukrajna KerDem Pártja	Ukrajna Szocialista Pártja	Újjászületés	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	orvos	munkavállaló	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Volóci járási	45	7	18	4	2	3	2	2	4	3	11	5	4	6	19	4	28	13

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*																
		választási tömörülések, illetve pártok szerint									*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Harmadik erő	Keresztény Mozgalom	Ukrajna Szocialista Pártka	Újjászületés	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	orvos	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Ilosvai járási	78	27	17	7	4	3	6	9	5	12	15	2	6	43	7	38	33

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*															
		választási tömörülések, illetve pártok szerint								*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Ukrajna Liberális Pártja	Kosztenko és Pljuscs Blokkja	Ukrajna Szocialista Pártja	„Pora” Polgári Párt	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Mizshirjai járási	69	22	9	7	5	3	9	3	11	25	14	5	1	24	3	51	15

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*														
		választási tömörülések, illetve pártok szerint						*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Ukrajna Szocialista Pártja	KMKSZ UMP	Újjászületés	köztisztviselő	vállalkozó	szociális területen foglalkoztatott	vasutas	munkanélküli	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Munkácsi járási	78	41	17	9	4	4	3	15	40	16	4	3	2	49	27

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*															
		választási tömörülések, illetve pártok szerint								*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Keresztény Mozgalom	Ukrajna Szocialista Pártja	„Szobor” Ukrán Köztársasági Párt	Népi Demokrata Párt	Ukrajnai Parasztpárt	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Perecsenyi járási	45	11	10	6	6	5	3	2	2	10	11	–	–	24	2	25	18

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*													
		választási tömörülések, illetve pártok szerint							*foglalkozás szerint*				*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Reformok és Rend	Ukrajna Szocialista Pártja	Ukrajna Nemzetgazdasági Fejlesztésének Pártja	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	munkanélküli	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Rahói járási	63	28	15	7	3	3	3	4	11	14	17	21	4	48	11

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*														
		választási tömörülések, illetve pártok szerint							*foglalkozás szerint*						*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenki Blokkja	Régiók Pártja	Ukrajna Szocialista Pártja	Litvin Blokkja	Újjászületés	Reformok és Rend	köztisztviselő	vállalkozó	egészségügyi dolgozó	pedagógus	munkavállaló	nyugdíjas	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Szolyvai járási	42	8	11	5	8	4	4	2	9	14	7	6	4	2	1	25	16

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*															
		választási tömörülések, illetve pártok szerint									*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Técső és vidéke jövőjéért Blokk	Nem így! Blokk	Egységes Ukrajna	Ukrajna Szocialista Pártja	Újjászületés	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	egészségügyi dolgozó	pedagógus	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 péves	50–70 éves
Técsői járási	74	24	12	14	5	3	4	5	4	3	14	27	8	9	16	2	50	22

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*												
		választási tömörülések, illetve pártok szerint							*foglalkozás szerint*			*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Litvin Blokkja	KMKSZ UMP	UMDP	Újjászületés	köztisztviselő	vállalkozó	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Ungvári járási	62	14	17	6	10	7	5	3	12	15	35	2	38	22

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*														
		választási tömörülések, illetve pártok szerint						*foglalkozás szerint*						*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Litvin Blokkja	Ukrajna Szocialista Pártja	„Pora” Polgári Párt	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	egészségügyi dolgozó	állami vállalat vezetője	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Huszti járási	78	19	14	18	11	8	4/4	17	14	10	6	17	14	4	49	25

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*																	
		választási tömörülések, illetve pártok szerint									*foglalkozás szerint*						*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	UMDP	Ukrajna Szocialista Pártja	„Pora” Polgári Párt	Ukrajnai Zöldek Pártja	KMKSZ UMP	Nem így! Blokk	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	egészségügyi dolgozó	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Beregszászi járási	36	5	5	5	6	2	2	2	8	1	4	14	7	3	2	6	1	22	13

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*													
		választási tömörülések, illetve pártok szerint					*foglalkozás szerint*						*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	KMKSZ UMP	Újjászületés	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	egészségügyi dolgozó	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Munkácsi városi	43	20	8	11	2	2	10	20	5	1	4	3	3	29	11

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*														
		választási tömörülések, illetve pártok szerint						*foglalkozás szerint*						*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Litvin Blokkja	„Pora” Polgári Párt	Ukrajna Szocialista Pártja	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	egészségügyi dolgozó	nyugdíjas	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Ungvári városi	50	12	17	6	8	4	3	7	18	12	4	1	8	3	37	10

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*																
		választási tömörülések, illetve pártok szerint									*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	Litvin Blokkja	Ukrajna Szocialista Pártja	„Pora” Polgári Párt	Dem. Szövetség	KMKSZ UMP	Ukrán Néppárt	köztisztviselő	vállalkozó	pedagógus	egészségügyi dolgozó	nyugdíjas	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Huszti városi	36	7	8	5	2	2	2	2	2	6	4	20	3	3	6	1	22	13

Tanács	*Megválasztott képviselők száma (fő)*	*A képviselők megoszlása*															
		választási tömörülések, illetve pártok szerint								*foglalkozás szerint*					*életkor szerint*		
		Mi Ukrajnánk	Timosenko Blokkja	Régiók Pártja	KMKSZ UMP	Becsület Párt	Ukrajna Parasztpártja	Újjászületés	Litvin Blokkja	köztisztviselő	vállalkozó	nyugdíjas	költségvetési intézmény dolgozója	egyéb	30 évnél fiatalabb	30–50 éves	50–70 éves
Csapi városi	30	6	4	4	4	1	2	7	2	2	7	3	4	14	–	12	18

2008-ban szakadás következik be az Mi Ukrajnánk Népi Szövetség Politikai Pártban, ennek eredményeképpen a megyében létrejön az Egységes Központ Párt Iván Balogával, a megyei közigazgatás elnökhelyettesével az élen. A Mi Ukrajnánkból kilépett a megyei tanács tizenöt képviselője, valamint a városi, járási, községi tanácsok több képviselője és más pártaktivisták. 2009 májusában az Egységes Központ képviselője került Perecsenyben a városi tanács, Volócon pedig a járási tanács élére.

8. Ukrajnai magyar szervezetek

Az 1980-as évek végéig Kárpátalján nem volt lehetőség magyar érdekvédelmi szervezet létrehozására, csupán irodalmi stúdiók működhettek a megyében. Áttörést az évtized vége hozott: 1988 folyamán a nagyobb magyarlakta településeken sorra alakultak a hagyományőrző művelődési körök. A beregszászi Illyés Gyula, a munkácsi II. Rákóczi Ferenc, a nagyszőlősi Bartók Béla, a técsői Hollósy Simon, a gáti Kovács Vilmos Kör csak néhány példa ezekre. Ezek a körök, illetve a magyar közösség élményének újrafelfedezése indította el azt a folyamatot, amely a későbbi érdekvédelmi szervezetek létrejöttéhez vezetett.

1988 szeptemberében a sorolt magyar művelődési körök vezetői beadványban fordultak az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságához és a Kárpátontúli Területi Pártbizottsághoz, amelyben egy kulturális szövetség, az Ukrajnai Magyarok Kulturális Szövetségének megalapítását kérték, Ungvár központtal. Ez a szervezet az első elképzelések szerint egy rendszerkonform egyesület lett volna, amely a kárpátaljai magyar művelődési köröket fogta volna össze állami keretek között, fizetett apparátussal, az akkori rendszer által elfogadott értelmiségiek vezetésével. A területi pártbizottság világossá tette, hogy egy magyar kulturális szövetség megalakításának politikai akadálya nincs, ám az állam az anyagi hátteret ehhez nem biztosítja. A pártbizottság javaslatát, miszerint a megalakuló szervezet működhetne a Szovjet–Magyar Baráti Társaság vagy az Ukrán Kulturális Alap keretein belül, a magyar értelmiségiek elutasították.

Az 1989. január 21-én Ungváron megalakuló Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság kárpátaljai szervezete első ülésén részt vett több magyar értelmiségi is, akik ott helyben jelezték, hogy nem a társaság magyar tagozataként, hanem független magyar érdekvédelmi szervezetként képzelik el a létrehozandó magyar egyesületet.

8.1. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) alakuló ülésére 1989. február 26-án Ungváron, a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság nagytermében került sor. A Szövetség Alapítólevelét egyhangúlag elfogadták, és célul tűzték ki a Kárpátalján élő magyarok kultúrájának, nemzeti hagyományainak, anyanyelvének megőrzését, az anyanyelvi művelődés és oktatás elősegítését, valamint az ezekkel összefüggő érdekvédelem megvalósítását. A KMKSZ elnökévé Fodó Sándort választották meg. A szervezet hivatalos elismerése késett, bejegyzése csak 1989. június 20-án történt meg. A tagság folyamatosan nőtt, egy év alatt mintegy húszezren léptek be a szervezetbe.

A KMKSZ az első időszakban a szervezeti struktúra kialakításával és az újjáéledő magyar közösségi érzés szimbolikus megjelenítésével foglalkozott: ezt mutatja az emléktáblák és emlékművek állítása, az ebben az időszakban rendezett számos konferencia és találkozó. Napirendre került a magyar helységnevek visszaállításának kérdése is. Ekkoriban került a mai helyére többek között Tiszaújlakon a Turul emlékmű a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711-es szabadságharc győztes csatájának emlékére, Beregszászban Illyés Gyula mellszobra, valamint Nagyszőlősön báró Perényi Zsigmond mellszobra. Szinte minden magyarlakta helységben emlékművet, kopjafát állítottak az 1944 őszén elhurcolt magyar férfiak tiszteletére, illetve napirendre került, hogy a szolyvai gyűjtőtábor helyén emlékpark létesüljön. A szövetség feladatának tartotta az anyanyelvű iskoláztatás esélyeinek javítását is, így például napirenden tartotta az aknaszlatinai és a nagyszőlősi magyar tannyelvű iskolák újraindításának kérdését.

Ugyanakkor a hagyományos értelemben vett politikai szerep is erősödött: az 1990-ben rendezett helyhatósági választásokat követően szinte minden magyarlakta település önkormányzatában, a járási és a megyei tanácsokban is helyet kaptak a KMKSZ által támogatott jelöltek, sőt, a beregszászi járásban önálló KMKSZ frakció is alakult.

A KMKSZ sikerei láttán felvetődött egy új, az egész ukrajnai magyarságot egyesítő érdekvédelmi szervezet megalakításának gondolata. 1991. október 4–5-én a KMKSZ a Lembergi Magyarok Kulturális Szövetségével (LMKSZ) és a Magyarok Kijevi Egyesületével (MKE) közösen döntöttek az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) létrehozásáról, melynek elnökévé Fodó Sándort, a KMKSZ elnökét, társelnökeivé Vigh Jánost (MKE) és Ilku Marion Józsefet (LMKSZ) választották meg. Ugyanekkor, tehát 1991 októberében a kárpátaljai ruszinok, németek, szlovákok és romák nemzetiségi szervezetei, valamint a KMKSZ megalakította a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligáját, hogy az együttes fellépésben rejlő lehetőségeket ily módon használják ki a kisebbségi szervezetek.

1992 márciusában átalakult a KMKSZ szervezeti struktúrája. A Szövetség kialakította máig érvényes szervezeti rendszerét (alapszervezetek, középszintű járási szervezetek, választmány, elnökség és a mellette működő titkárság). Elindították a KMKSZ

hírlevelét, majd 1993-ban a Szövetség addigi folyóiratát, a Miskolcon kiadott *Kárpátalja* című lapot felváltotta az Ungváron szerkesztett *Kárpátaljai Szemle*, 2000-től pedig a Beregszászban szerkesztett *Kárpátalja*. A vezetés személyi összetétele is megváltozott: kikerült a vezetésből Dupka György addigi felelős titkár, Tóth Mihály pedig lemondott az alelnökségről. Dupka Demokratikus Platform néven belső ellenzéket szervezett a szövetségen belül.

Szakadás egyelőre nem következett be, de nyilvánvalókká váltak a belső ellentétek, illetve az irányváltás. 1993-ban a KMKSZ felfüggesztette tagságát a Ligában. Az 1991-ben aláírt ukrán–magyar alapszerződés 1993-as magyar parlamenti vitája, illetve elfogadása nem csak a magyar politikai életet osztotta meg, Kárpátalján sem volt egyértelmű a fogadtatása. A szerződés magyarországi támogatói és ellenzői egyaránt kárpátaljai véleményekkel szerették volna alátámasztani igazukat, ám a KMKSZ úgy határozott kimarad a vitából, és nem hajlandó állást foglalni sem mellette, sem ellene. Kovács Miklós szerint: „A választmány döntése, amely nem foglalt állást a szerződés tartalmával kapcsolatban, viszont nehezményezte, hogy azt a kárpátaljai magyarok háta mögött kötötték meg, értelemszerűen nem elégített ki senkit. Visszhangot különféle KMKSZ-tisztségviselők magánvéleményei kaptak, többnyire azok, amelyek az alapszerződést támogatták."

A KMKSZ alapszabálya a kezdetektől tartalmazta a kárpátaljai autonómia-törekvések támogatását, ám az autonómia pontos formája több ízben is vitákat váltott ki a szervezeten belül. A magyar többségű Beregszászi járás esetében egyértelmű volt az autonómia iránti igény, ám az kérdéses maradt, hogy az esetleges beregszászi központú területi autonómia által garantált jogokat és lehetőségeket miként lehet kiterjeszteni a szórványban élő magyarságra is. Fodó Sándor nyilatkozata szerint: „A szövetségen belül is vannak, akik ellenzik, és vannak, akik támogatják az autonómia eszméjét." 1991. december 1-jén, egybekötve az ország függetlenségéről szóló referendummal, Kárpátalján a választópolgárok 78%-a a terület különleges státusú önkormányzatára, a Beregszászi járásban 81,4%-a a magyar autonóm körzet megalakítására szavazott. A gyakorlati lépések azonban egységes politikai akarat híján elmaradtak.

Az 1994-es parlamenti és önkormányzati választások előtt, az 1993 őszén zajló jelöltállítási folyamat eredményezte a végső törést a KMKSZ és belső ellenzéke között. A tagság és a vezetés egy része a szövetség elnökét, Fodó Sándort, másik része a választmányi tag Tóth Mihályt támogatta. Tóth ekkor a megyei tanács magyar frakcióját vezette, illetve 1992 áprilisától a beregszászi járási elnöki adminisztráció vezetője volt. A parlamenti mandátumot végül Tóth Mihály nyerte el.

A kampányban tapasztalt személyeskedő hangvételű torzsalkodás, illetve a KMKSZ elnökének veresége romboló hatással volt a szövetségre. A belső ellenzék kivált a KMKSZ-ből, és alternatív szervezeteket hozott létre. A taglétszám addigi növekedése megtorpant, a Beregszászi járásban a kiválásnak, illetve a konfliktusoknak köszönhetően csökkent, az ungvári városi középszintű szervezet pedig felbomlott. A szövetség csak nehezen rendezte sorait, ám év végére újjászerveződött a beregszászi középszintű szervezet, illetve az ungvári alapszervezetek is megalakultak. 1996 márciusában a KMKSZ felfüggesztette tagságát az UMDSZ-ben azután, hogy az utóbbi szervezet lembergi közgyűlésén a KMKSZ-ből kivált ellenzék jutott fontos pozíciókhoz, így például Tóth Mihály lett az UMDSZ új elnöke.

Ugyanebben a hónapban a KMKSZ elnökévé Kovács Miklóst választották meg, míg Fodó Sándor tiszteletbeli elnök lett. Az elnöki tisztségért ketten indultak: a KMKSZ alelnöke, a mérsékeltnek ítélt Vári Fábián László, és az ungvári járási szervezet elnöke, a radikálisabbnak tartott Kovács Miklós, aki Fodó Sándor támogatottjaként kezdte pályáját. Az új elnök megjelenése egyértelmű generációs és stílusváltást is hozott a szervezet életében. Alelnökké Kovács javaslatára Milován Sándort és Brenzovics Lászlót választották. Az 1997-ben elfogadott *Szilárd demokratikus rendet, emberhez méltó életet!* című választási programmal indult Kovács Miklós az 1998-as parlamenti és önkormányzati választásokon. A választási törvény ugyanis nem tette lehetővé, hogy társadalmi szervezet jelöltet állítson, ezért egyéni jelöltként indult, a KMKSZ külső támogatásával. Ugyanakkor Fodó Sándor, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke is bejelentette, hogy indulni kíván a választásokon, mégpedig az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt listáján. A KMKSZ elnöksége elhatárolta magát az ügytől, és a szervezet etikai bizottsága elé vitte azt. A 72. számú választási körzetben végül két esélyes jelölt – Kovács Miklós és Tóth Mihály – mérkőzött meg a mandátumért. A képviselői helyet Kovács nyerte 29,3%-kal, Tóth a leadott szavazatok 18,1%-át tudta csak megszerezni. Az önkormányzati szinten a magyar esélyeket segítette, hogy választási megállapodás született a KMKSZ, a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség (BMKSZ) és a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma (KMSZF) között a megyei tanácsba indítandó jelöltekről. Ám ennek ellenére kevesebb magyar képviselő jutott be a megyei tanácsba, mint az előző ciklusban.

A 2002-es választások előtt változások történtek a 72-es körzetben: a választókerülettől elcsatoltak nyolc, többségében magyarok lakta települést, helyettük ukrán falvakat kapcsoltak a többségében magyar választási körzethez. A KMKSZ az ismét csak egyéni jelöltként induló Kovács Miklóst szerette volna bejuttatni a parlamentbe, ám ezúttal Gajdos István szerezte meg a mandátumot, az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt listájáról. Gajdos ekkor az U(e)SZDP beregszászi járási szervezetének titkára, illetve a nevezett párt megyei szervezetének elnökhelyettese és a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal vezetője volt, s élvezte a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma (KMSZF) tagszervezeteinek támogatását.

A szavazatszámlálás során hol egyik, hol másik felet hozták ki győztesként, miközben mindkét élen álló jelölt egymást vádolta csalással, ám az eredményt végül a helyi választási bizottság határozata döntötte el, amely megsemmisítette négy olyan szavazókör eredményét, melyben Kovács kapta a szavazatok többségét. Az eljárás ellen Kovács Miklós mind a Központi Választási Bizottságnál, mind a Legfelsőbb Bíróságnál tiltakozott, ám beadványát elutasították. 2008-ban végül az Európai Emberi Jogi Bíróság a Kovács kontra Ukrajna ügyben olyan határozatot hozott, amely kimondta: a hivatalos ukrán döntés jogellenes volt.

A 2006-os megmérettetés nem hozott sikert a két magyar párt számára, nem sikerült magyar parlamenti képviselőt juttatni az ukrán törvényhozásba. A megyei tanácsba a KMKSZ öt képviselővel jutott be, a beregszászi járási tanácsban huszonhat, az ungvári járási tanácsban hét, a nagyszőlősi járásban tizenegy, a munkácsi járásban pedig négy mandátumot tudtak szerezni, így összesen hetvenöt képviselővel vehettek részt a megyei, járási és a városi tanácsok munkájában. A legnagyobb eredmény, hogy a Kárpátaljai Megyei Tanács elnökhelyettese Brenzovics László, a KMKSZ alelnöke lett.

1991 decemberében alakult meg a kárpátaljai magyar pedagógusok összefogása révén a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ). A szakmai-érdekvédelmi szervezet elnöke Orosz Ildikó, a KMKSZ Oktatási Munkabizottságának elnöke lett. A két szervezet együttműködési megállapodást kötött. 1993-ban közös döntés született, mely szerint szükség van egy kárpátaljai magyar tannyelvű főiskolára. Ennek érdekében a Kárpátaljai Református Egyházzal és Beregszász város önkormányzatával összefogva 1994-ben létrehozták a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítványt. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként regnáló főiskola 1996-ban megkapta a működési engedélyt, 2001-ben pedig akkreditálták a Kárpát-medence első magyar kisebbségi felsőoktatási intézményét. Mára a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tíz szakirányon tanulhatnak a diákok.

A másik téma az autonómia valamilyen formájának kárpátaljai meghonosítása volt. A kérdés az ezredforduló körül került ismét előtérbe. 2000. február 26-án a KMKSZ közgyűlése nyilatkozatban foglalt állást a Beregszászi központú Tiszamelléki járás létrehozásával kapcsolatosan. Azonban ennek a tervnek sem lett politikai következménye.

A honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából még 1996 márciusában egy emlékmű felállítását határozta el a Vereckei-hágón a Magyarok Világszövetsége (MVSZ) és a KMKSZ. Az avatóünnepséget eredetileg 1996. augusztus 15-re tűzték ki, ám az avatás végül több mint egy évtizedet késett, az építkezés leállítása miatt. Végül 2008-ban a magyar külügyminisztérium anyagi támogatásával fejezték be az emlékművet. Július 21-én avatták fel többek között Bársony András, a Magyar Köztársaság kijevi nagykövete, Dmitro Tkacs, Ukrajna budapesti nagykövete, az alkotó, Matl Péter, valamint az UMDSZ vezetőinek részvételével. A KMKSZ képviselői nem voltak jelen az eseményen.

8.2. Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség

Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) 1991. október 5-én alakult meg Kijevben, három szervezet – a KMKSZ, a Lvovi Magyarok Kulturális Szövetsége (LMKSZ) és a Magyarok Kijevi Egyesülete (MKE) – összefogásából. Az UMDSZ első elnöke Fodó Sándor, a KMKSZ akkori elnöke lett.

Az UMDSZ – a tagszervezetek passzivitása miatt – 1996-ig gyakorlatilag nem működött. Az 1996-ban tartott közgyűlés hozott változást a szervezet életében, melyet az MKE és az LMKSZ, az UMDSZ két alapító tagszervezetének elnökei hívtak össze, hogy az UMDSZ átszervezéséről, illetve jövőbeni tevékenységéről, ennek új elemekkel való megtöltéséről határozzanak. Ekkor új tagszervezetek felvételének kérdésében is döntöttek: a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK), a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma (KMSZF) csatlakozott az UMDSZ-hez. A Szövetség Ungvárról Kijevbe tette át a székhelyét. Elnöke Tóth Mihály parlamenti képviselő lett, Vass Tibort, a szervezet korábbi főtitkárát ügyvezető elnökké választották. A korábbi három társelnök helyébe a Közgyűlés létrehozta a társelnökök tanácsát, melynek tagjai a tagszervezetek elnökei: Vígh János (MKE), Ilku Marion József (LMKSZ), Dalmay Árpád (KMSZF) és Dupka György (MÉKK) lettek. A döntés értelmében minden tagszervezetet öt-öt személy képviselt a szövetségi fórumon. Az UMDSZ elnöke megbízást kapott arra,

hogy a szövetséget képviselje Ukrajna törvényhozó és végrehajtó szervében, illetve az országos és a nemzetközi fórumokon. A KMKSZ úgy ítélte meg, hogy az UMDSZ az átszervezéssel a KMKSZ ellenzékének ernyőszervezetévé vált, ezért felfüggesztette tagságát az UMDSZ-ben. Az UMDSZ közgyűlése határozatban vette tudomásul a KMKSZ döntését.

Az UMDSZ tagsága tovább bővült: csatlakozott hozzá a Krími Magyarok Petőfi Sándor Szövetsége, a Kárpátaljai Egészségügyi Dolgozók Szövetsége, a Kárpátaljai Magyar Gazdaszövetség, a Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége, az Ivano-Frankivszki Balaton Kulturális Egyesület, a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Magyar Iskolaigazgatók Fóruma. Az 1999-es tisztújító közgyűlésen elnökké Tóth Mihályt, ügyvezető elnökké Vass Tibort, regionális alelnökké Zubánics Lászlót (Kárpátalja) és Ilku Marion Józsefet (Kárpátokon túli régió) választották.

A 2002. december 7-én tartott újabb tisztújító közgyűlés Gajdos Istvánt választotta meg az Ukrajnai Demokrata Szövetség új elnökévé. Gajdos István, a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumának alelnöke a 2002-es parlamenti választás alkalmával az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt jelöltjeként jutott be a Legfelsőbb Tanácsba, az UMDSZ támogatásával, amely mint társadalmi szervezet továbbra sem állíthatott jelöltet. Az tisztújító közgyűlés négy alelnököt választott: Dupka György kulturális-szervezési, Kincs Gábor gazdasági, Kőszeghy Elemér politikai, Vass Tibor pedig ügyvezetői alelnöki tisztséget kapott. 2003-ban Országos Tanácsot is alakítottak Zubánics László elnökletével. 2002-ben az UMDSZ belső reformja következtében az addigi szervezeti tagsági rendszert egyéni tagságra cserélték.

2004-ben döntés született az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt létrehozásáról, melynek bejegyzését 2005-ben indították el. Az UMDSZ 2005-ös programja szerint a Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társulásával (KHÖT) együtt támogatják Gajdos Istvánt – aki 2005-ben még parlamenti képviselő volt – a nemzetiségi kulturális autonómia törvénytervezet elkészítésében és az ukrán parlamentben történő elfogadtatásában. A program szerint az elfogadás után kezdeményezni fogják vajdasági mintára az autonómia képviseletét megjelenítő Kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács megszervezését, melynek megvalósításába be kívánják vonni a kárpátaljai magyar történelmi egyházak, magyar társadalmi, civil és szakmai szervezetek, intézmények, önkormányzatok által delegált képviselőket.

2005-ben az Ungvári Nemzeti Egyetem és az UMDSZ együttműködési megállapodása értelmében Ungváron magyar állami támogatással Magyar Történelem és Európai Integrációs Tanszék nyílt, 2008 szeptemberében pedig a Magyar Miniszterelnöki Hivatal és a Szülőföld Alap anyagi támogatásával megnyílt az állami egyetemen a magyar humán- és természettudományi kar.

Az UMDSZ munkájában hangsúlyosnak tartja a hágón túli magyarok és szervezeteik összefogását, kapcsolatokat tart fenn más kisebbségek, többek között az oroszok, a románok és a krími tatárok szervezeteivel. Az emlékezetpolitika részeként 1997-ben Kijevben, a Magyar-dombnak nevezett helyen avattak emlékművet annak emlékére, hogy a Nesztor-krónika szerint a Kijevi Rusz területén átvonuló, későbbi honfoglaló magyar törzsek a IX. században egy rövid időre megtelepedtek ezen a helyen.

8.3. Az UMDSZ egyes tagszervezetei

2009-ben a szövetségnek tizenöt kollektív tagszervezete volt. A tagszervezetek között jellemzőek a személyi (vezetők közötti), illetve szerkezeti átfedések, de ez sok esetben a tagságnál is érvényesül.

A KMKSZ-ből 1994-ben kiszakadt ellenzék önálló helyi szervezeteket hozott létre. 1994 augusztusában a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségből kivált beregszászi városi és járási KMKSZ-alapszervezetek egy része hozta létre Dalmay Árpád vezetésével és Tóth Mihály támogatásával a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetséget (BMKSZ, székhelye Beregszász, elnöke Pirigyi Béla). A regionális szervezet programjában, a Beregszászi járásban és a történelmi Bereg megye más településein élő magyarok politikai, kulturális és szociális érdekeinek képviseletét vállalja fel. Legfőbb politikai célja az 1991. december l-jei népszavazás eredménye alapján a magyar autonóm körzet létrehozása.

Helyi kulturális szövetségek jöttek létre Szolyván (Szolyvai Magyarok Kulturális Szövetsége), Técsőn (Técsői Magyarok Kulturális Szövetsége) és az Ungvári járásban (Ungvidéki Magyar Szövetség). Ezek a szervezetek a BMKSZ kezdeményezésére 1994. augusztus 6-án megalakították a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumát (KMSZF). A helyi szövetségeken kívül a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségét (a MÉKK 1996-ban kilépett), a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Közművelődési Kört és néhány gazdakört is (Hetyeni Független Gazdakör, Beregújfalui Független Gazdakör) is magába foglal. 2002-ben döntés született arról, hogy a tagszervezetek mellett az egyéni tagság intézményét is bevezetik. Mára a Fórumnak huszonöt tagszervezete és mintegy nyolcezer tagja van. A KMSZF székhelye Beregszász, elnöke Kincs Gábor. A szervezet 1996 óta az UMDSZ tagszervezete.

8.4. Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége

A jórészt konferenciákat, író-olvasó találkozókat, irodalmi esteket, különböző kulturális eseményeket szervező Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége 1993 áprilisában alakult. A MÉKK alapító elnöke Dupka György volt, aki a KMKSZ-en belül 1992-ben megalakult Demokratikus Platform Csoport alakulásánál is kezdeményező szereppel bírt, majd otthagyta a KMKSZ-t.

A szervezet bejegyzésekor megjelentett közlemény szerint a MÉKK célja egybefogni a magyar ajkú értelmiséget, megállítani a magyar kivándorlást Kárpátaljáról és elősegíteni a kapcsolatteremtést és a kapcsolattartást mind Kárpátalján belül, mind a külfölddel. Dupka György egyik elnöki összefoglalójában kijelentette: a MÉKK nem politikai szervezet, elsősorban a kárpátaljai magyarság művelődési életének gazdagítása, gazdasági boldogulásának segítése a célja. Prioritásként kezelik a gazdasági tevékenység támogatását, meggyőződésük szerint az eredményes kulturális élet a magyarság gazdasági kibontakozásának függvénye.

A MÉKK székhelye Ungvár. A szervezet szakmai társaságok konföderációja, három szakterület alapegységeit tömöríti: a tudományos-ismeretterjesztő társaság, az irodalmi-művészeti és közművelődési társaság, illetve a gazdaságfejlesztési társaság, amelyek különböző munkabizottságokkal, tagozatokkal működnek. Az 1994-es tisztújításon ismét Dupka Györgyöt választották meg a szervezet elnökének. Tóth Mihályt a küldöttek tiszteletbeli elnökké választották. 1998-ban a MÉKK regionális szervezetek felállításáról

döntött az Ungvári járásban, Ungváron, a Beregszászi járásban, a Nagyszőlősi járásban, a Felső-Tisza-vidéken és a Felső-Latorca-vidéken. A szervezet legnagyobb eredménye, hogy 1994 novemberében a MÉKK és a Szolyvai Emlékpark-bizottság szervezésében felavatták a sztálinizmus áldozatainak emlékparkját.

A MÉKK több szervezet létrehozását is kezdeményezte, többek között a Kárpátaljai Magyar Gazdaszövetségét (1996), a Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetségét (1996), a Kárpátaljai Önkormányzati Fórumot (1994), az Ungvári Híd Hitelszövetkezetet (1998) és a Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Központot (1998). 2002 februárjában a MÉKK zsidó tagjainak kezdeményezésére létrehozták a Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesületét, melynek elnöke Huber Béla, a MÉKK gazdasági ügyintézője lett.

8.5. Önkormányzati társulások

A MÉKK által kezdeményezett szervezetek némelyike kérészéletűnek bizonyult, mások, mint például a Magyar Újságírók Kárpátaljai Közössége szakmai érdekvédelmi szervezetként hallatott magáról. Jelentősnek azonban csak a Kárpátaljai Magyar Önkormányzati Fórum tekinthető, mely 1994-ben jött létre Tóth Mihály parlamenti képviselő kezdeményezésére. Résztvevői egyes magyarlakta települések polgármesterei, önkormányzati képviselői. A Fórum több szakmai konferenciát szervezett, egyebek között a magyar közösség és a helyi önkormányzatok viszonyáról; az önkormányzatokról, a privatizációról és a területfejlesztésről; az önkormányzatok területén található kétnyelvű feliratok problémájáról; a határon átnyúló önkormányzati- és testvér-települési kapcsolatokról, regionális gazdasági programokról.

A XI. Kárpátaljai Magyar Önkormányzati Fórumon, 1999-ben alakult meg a Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társulása (KHÖT). Elnökévé Nuszer Ernőt, a Kárpátaljai Megyei Tanács elnökhelyettesét választották. A KHÖT létrehozását az 1997-ben elfogadott új ukrán önkormányzati törvény tette lehetővé, amely engedélyezte az önkormányzati társulások létrejöttét. 2002-ben megerősítették tisztségében Nuszer Ernőt, és társelnökké választották Gajdos István, akkori parlamenti képviselőt, az UMDSZ elnökét.

8.6. Szakmai érdekvédelmi szervezetek

A legnagyobb szakmai érdekvédelmi szervezet a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ), amely 1991-ben alakult meg, elnöke Orosz Ildikó. A KMPSZ szorosan együttműködik a KMKSZ-szel, közös sikerükként könyvelhetik el, hogy Beregszászban létrejött a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

A szakmai érdekvédelmi szervezetek közé tartozik a Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége (MÚKSZ), a Kárpátaljai Magyar Gazdaszövetség, a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Kárpátaljai Magyar Tudósok Társasága, a Kárpátaljai Magyar Egészségügyi Dolgozók Szövetsége, a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége, a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Asszociációja, a Magyar Állatorvosok Kárpátaljai Szövetsége,

a Kárpátaljai Magyar Keresztyén Orvosok Egyesülete és a Magyar Iskolaigazgatók Fóruma. Ezen szervezetek aktivitása és tagságuk száma változó, 10 főtől a több ezerig terjed.

Több különböző irodalmi és képzőművészeti magyar társaság is működik Kárpátalján. Ilyen a Zádor Dezső Zenei Társaság, a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társasága, a Hármas Határ Irodalmi Társaság Kárpátaljai Csoportja, a Kárpátaljai Kodály Zoltán Zenepedagógiai Társaság, illetve a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja.

Az ifjúsági szervezetek között a legnagyobb súllyal a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség van jelen, amely 1991-ben alakult Munkácson, elnöke Popovics Béla.

Míg a Cserkészszövetség leginkább iskolás gyerekekkel foglalkozik, addig a KMKSZ Ifjúsági Szervezete (KMKSZ ISZ), a Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetsége, a MÉKK Ifjúsági Tagozata, a Kárpátaljai Magyar Diákújságírók Szövetsége a felsőoktatásban tanulókra koncentrál.

9. Kárpátalja oktatásügye: általános helyzetkép

9.1. Az ukrán oktatási rendszer

Ma Európa egyesülésének folyamata zajlik, s ennek kiterjesztése kelet felé összekapcsolódik a közös oktatási és tudományos tér létrehozásával, az egész kontinens számára egységes kritériumok és szabványok kidolgozásával, az európai átalakulások adaptálásával a helyi viszonyokra. A nemzeti oktatási ágazat kulcskérdése nem egyszerűen az oktatáshoz, de a minőségi oktatáshoz való szabad hozzáférés biztosítása.

Az ukrajnai oktatási rendszer azon oktatási-nevelési és kulturális intézményeknek az összessége, amelyek az Alkotmány és más törvények értelmében az állampolgárok oktatását és nevelését megvalósítják. Ukrajna Alkotmánya (53. cikkely) deklarálja az oktatás minden szintjének, a tanulás különböző formáinak hozzáférhetőségét és térítésmentességét.

Az oktatási rendszer feladatait, annak struktúráját Ukrajna oktatási törvénye, Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról, Ukrajna törvénye a felsőoktatásról és több más jogi dokumentum határozza meg. Ukrajnában az oktatásnak európai típusú bonyolult struktúrája van, mely magában foglalja az óvodai nevelést, az általános középiskolai oktatást, az iskolán kívüli oktatást, a technikumi oktatást (a szakoktatást), a főiskolai oktatást és a továbbképzést, az aspirantúrát, a doktorantúrát és az önképzést. Az ukrán állampolgároknak joguk van képesítést szerezni különböző oktatási formák szerint: rendes (nappali), esti és levelező oktatás vagy externátus (egyéni tanterv) útján. A meghatározott oktatási szintek: elemi iskolai oktatás, általános középfokú alapoktatás, teljes általános középfokú oktatás, szakmai-műszaki (technikumi) oktatás, felsőfokú alapoktatás, teljes felsőfokú oktatás.

9. ábra. Az ukrán oktatási rendszer

Jelmagyarázat: É – Érettségi, C – végzettséget igazoló okirat („certificat”), D – diploma.

9.2. Az iskoláskor előtti nevelés

A minőségi képzésben való részesülés az iskoláskor előtti neveléssel kezdődik, ez a gyermek rendszeres fejlődésének alapja. Erre a szakaszra két szempont jellemző: 1.) a gyerekek bevonása az iskoláskor előtti képzésbe azzal a céllal, hogy egyforma eséllyel rajtoljanak az elemi iskolában; 2.) a képzés tartalmának, formáinak és módszereinek közelebb hozása a gyermekekhez; a képességek és hajlamok feltárása és fejlesztése, a különleges igények figyelembevétele stb.

Ukrajnában az iskoláskor előtti nevelésnek a következő típusai találhatók meg: bölcsőde, óvoda, bölcsőde-óvoda, kompenzáló vagy elemi típusú családi, sétáltató iskoláskor előtti intézmények rövid idejű, nappali, egész napos gyermekellátással, valamint bentlakásos típusú óvodák, gyermekotthonok stb. Kárpátalján 2009-ben 528 iskoláskor előtti oktatási intézmény volt, ezekben 32,8 ezer gyerekkel foglalkoztak, ami 2008-hoz képest hét intézménnyel és 2,3 ezer gyerekkel több. A beóvodázottság aránya 42% a 2008. évi 40%-kal szemben. Ez a mutató azonban jóval kisebb az országos mutatónál, ami 57%. Az iskoláskor előtti intézmények struktúrájában a legnagyobb része – 97% (516 intézmény) – az oktatási és tudományos minisztériumhoz tartozó intézményeknek van.

A magántulajdonban levő intézményekbe félezer gyerek jár. A megye óvodáiban a következő nevelési területek élveznek prioritást: művészeti-esztétikai – harmincnégy intézmény, testnevelési – húsz intézmény, zenei – tíz intézmény, humán szakirányú – tizenhét intézmény. Az oktatás-nevelés az intézményekben ukránul (89,3%), magyarul (9,9%), oroszul (0,4%), románul (0,1%) és németül (0,1%) folyik.

Az iskoláskor előtti oktatás intézményi hálózatának tökéletesítését, annak kiterjesztését minél több gyerekre elsődleges célként jelölte meg „Kárpátalja fejlesztésének regionális stratégiája 2015-ig". Az iskoláskor előtti oktatás terén végzett munka az utóbbi időben aktivizálódott. Ez lehetővé tette a beóvodázottsági mutató növekedését (a megyei mutatószám 75%). A legfőbb pozitív tendencia, hogy megállt a rohamos számbeli csökkenés és pozitív momentum az is, hogy a képzés színvonalát illetően alig van minőségi eltérés a városi és a falusi óvodák között.

A mai iskoláskor előtti oktatásban örvendetes előrelépés a normatív bázis tökéletesítése, a gyerekek fejlesztése, nevelése és oktatása modern formáinak, tartalmának és módszereinek alkalmazása. 2009–2010 során az iskoláskor előtti intézmények fokozatosan áttérnek az „Én a Világban" iskoláskor előtti gyermekek fejlesztésének Alapprogramja szerinti munkára, amelyet Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának kollégiuma hagyott jóvá 2008. március 21-én és 2009. január 29-i 41. sz. határozatával szentesített. Ez a program lényegesen különbözik az előzőktől: tartalma az iskoláskor előtti gyermek harmonikus és sokoldalú fejlesztésére, személyiségének alakítására, az iskoláskor előtti intézményekben a fejlődést biztosító élettér megteremtésére irányul.

Sajnos a megyében az óvodai-bölcsődei nevelés kérdése nem problémamentes. Elsősorban az okoz problémát, hogy nem tud annyi gyerek óvodába járni, mint amennyi kívánatos lenne. „A legjobb iskoláskor előtti intézmény" cím elnyerésére kiírt pályázat, mely lehetővé teszi a legjobb városi és falusi óvoda kiválasztását, s az alkotó módon dolgozó pedagógus kollektívák tapasztalatainak széles körben való megismertetését, erre a problémára igyekszik felhívni a helyi végrehajtó hatalmi szervek, a helyi önkormányzati szervek és a közvélemény figyelmét.

9.3. Az általános középiskola

A középfokú oktatási intézmények alaptípusa a három fokozatú általános oktatási rendszerű középiskola: első fokozat az elemi iskola, második az alapiskola, mely a középfokú alapképzést biztosítja, harmadik a felső osztályos iskola, amely a teljes általános középfokú képzést biztosítja. A gyerekek hajlamainak, adottságainak és tehetségének fejlesztésére szakirányú osztályokat (egyes tantárgyak alaposabb oktatására vagy elemi szakmai előképzésére) szakosított iskolákat, gimnáziumokat, líceumokat, kollégiumokat hoztak létre, valamint különböző típusú oktató-nevelő komplexumokat, egyesületeket. Az általános középfokú végzettség megszerzésére létrehozhatók esti (üzemi) iskolák, valamint levelező tagozatos osztályok az általános iskolákban.

Jelenleg a középiskola reformja a legrendszeresebb, legnagyobb méretű. A középiskolai oktatásba bevont gyerekek számát tekintve Ukrajna a legjobb helyek egyikét foglalja el a közép- és kelet-európai országok között. Az általános középfokú oktatás kiterjed az iskoláskorú gyerekek 99,87%-ára. 2009-ben Kárpátalján 710 általános oktatási intézmény működött (2008-ban 702 volt), amelyekben 161.185 gyermek tanult.

Az általános középfokú oktatási szféra elsődleges feladata a minőségi oktatáshoz való egyenlő hozzáférhetőség feltételeinek megteremtése. Ez indokolta a változtatásokat az oktatási intézmények hálózatában. Így Ungváron átszervezték az 1. sz. I–III. fokozatú általános iskolát lingvisztikai gimnáziummá és 1. sz. I–III. fokozatú általános iskolává; a 9. sz. I–III. fokozatú általános iskolát I–III. fokozatos „Gazdasági líceum" oktatási-nevelési komplexummá, a „Grand" oktatási-nevelési komplexumot I. fokozatú „Szivárvány" oktatási-nevelési komplexummá és I–III. fokozatú „Erudit" általános iskolává. A beregszászi I–III. fokozatú bentlakásos iskola, melyben fizikai (testi) és szellemi fogyatékos gyerekek számára is működtek osztályok, I–III. fokozatú szakosított iskolainternátus lett. A Huszti járási I. fokozatú Malolunkovói Általános Iskolát átalakították „Iskoláskor előtti oktatási intézmény–általános oktatási intézmény" néven nevelési komplexummá.

Három I–II. fokozatú középiskolában megnyitották a III. fokozatot. A bonyolult demográfiai helyzettel kapcsolatban az iskolákban csökkent az osztályok és a tanulók átlagos létszáma, megnőtt a kevés számú tanulót oktató általános iskolák száma, ami negatívan hat a tanítók pedagógiai megterhelésére.

Stabilizálódik azoknak az oktatási intézményeknek a hálózata, amelyek megfelelő feltételeket teremtenek a személyiség alkotó fejlődéséhez. A megyében 13 gimnázium és 8 líceum (ezekből 5 magánlíceum) működik, melyekben 7.697 ezer tanuló tanul, vagyis az iskolások 4,6%-a. Az innovációs oktatási technikák gyakorlati alkalmazására példa lehet a kárpátaljai ilosvai járási általános iskolák újító pedagógusi kollektívájának pedagógiai kísérlete, amely a dolhai általános iskola elemi osztályaiban kezdődött. Mára a „Szivárvány-iskola" túlnőtt egy intézmény keretein és elterjedt az egész járásban. „Szivárvány-módszertan" szerint tanul 200 elsőosztályos és ugyanennyi másodosztályos az Ilosvai járás iskoláiban.

A „Szivárvány-iskolai" osztályok és az adott innovációs rendszerbe be nem kapcsolódott osztályok tanulói előmenetelének összehasonlító elemzése azt mutatja, hogy a „szivárványosok" eredményei stabilan meghaladják a hagyományos osztályokéit. A hagyományos I. osztályban 81,5% és 86% a jó, illetve kitűnő osztályzatok száma, a „szivárványos" I. osztályban pedig mindkettő 93%. A többi osztályban a kitűnő és a jó osztályzatok száma

24 és 72% között mozog, a „szivárványos" osztályokban pedig 83 és 97,6% között. Az 5–6. osztály tanterve szerint ellenőrző dolgozatot írattak a 3. és 4. „szivárványos" osztály és három hagyományos 5. osztály tanulóival. Az ellenőrző dolgozatok eredménye magáért beszél: 47 és 81% kitűnő, illetőleg 79 és 94% kitűnő és jó osztályzatot kaptak a két „szivárványos" osztály tanulói, a három hagyományos 5. osztály tanulói pedig 16%-nyi kitűnőt, illetőleg 29 és 48%-nyi kitűnő és jó osztályzatot. Vagyis a „Szivárvány-iskola" tanulóinak eredményei jelentősen felülmúlják a hagyományos osztályokba járó kortársaikét, jóval több kiegészítő ismeretet kapnak érdekes és könnyen érthető formában. Sajnos azonban problémák is felmerülnek, mindenekelőtt a kísérlet finanszírozása tekintetében. Ennek természetesen a tanulók látják kárát, hiszen hiányosságok jellemzik például a tankönyv- és segédkönyvellátást.

Az általános oktatási rendszer optimalizálásának különösen nagy jelentősége van a szakirányú oktatásra való tömeges áttérés viszonyai között, amely arra hivatott, hogy a tehetséges falusi fiatalok számára a minőségi képzést hozzáférhetővé tegye. Megfigyelhető a felső osztályosok szakirányú képzése bővülésének tendenciája. A falusi fiatalok tanítási problémáinak megoldására bentlakásos típusú iskolákat kellene létesíteni, amelyek bázisiskolai (mintaiskolai) szerepet játszanak, ahol a területileg távol eső iskolákból jövő tanulókat oktatnák. A nemzeti kisebbségeket a megyében 120 ilyen intézmény szolgálja, ami az összes iskola 17,2%-át jelenti, melyekben 21.822 tanuló tanul.

Az általános oktatási rendszerű iskolákban használt óratervek figyelembe veszik azt a stratégiát, amelyet kifejtett „Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája, tekintettel az oktatási-nevelési folyamatnak a gyermekek sajátságait számba vevő átorientálására és a felső osztályos iskoláknak szakirányú oktatásra való átállítására". A szakirányú oktatás megszervezésére igénybe vehetők a következő formák: az általános oktatási rendszerű iskolák szakirányú osztályai; a többprofilú iskolák szakirányú csoportjai; az iskolaközi szakirányú csoportok; a Kis Tudományos Akadémia, és az iskolán kívüli oktatási intézmények. Perspektivikus az oktatásnak az általános iskolák és a szakiskolák együttműködése alapján szervezett formája.

Az oktatás szakosítása „A szakirányú oktatás bevezetésének programja a 2007–2010. évekre" megyei rendelet keretében történik. 2009–2010-ben befejeződik az általános iskolák áttérése az új tartalmú és tizenkét éves oktatásra. Különösen figyelemreméltóak a 9. osztály oktatási-nevelési folyamatának sajátosságai. Az oktatás irányításának helyi szervei és az általános oktatási rendszerű tanintézetek vezetői folytatják a munkát az iskolákban a szakosítás előtti képzés megszervezéséhez szükséges feltételek megteremtésére. A szakosítás előtti képzés előfeltételei: az iskolások pedagógiai diagnosztizálása; a hatékony szakkonzultációs munka megszervezése; az iskolások szakmai érdeklődésének feltárása; szabadon választható, fakultatív tantárgyak bevezetése; egyes tantárgyak alaposabb oktatása; szakkörök; olimpiászok, vetélkedők; Kis Tudományos Akadémia-szakosztályok.

Fontos újítás az ukrajnai oktatásban az áttérés az általános oktatási rendszerű iskolák azon végzősei tanulmányi eredményeinek mindenre kiterjedő független külső értékelésére, akik főiskolán szándékoznak továbbtanulni. 2009-ben a megyében 10.760 volt a független külső értékelést igénylők száma. Közülük 2.670 az előző évek végzősei, 8.090 (64,6%) pedig 2009-es végzős, köztük 6.684 általános oktatási rendszerű iskolai, 217 szakosított iskolai, 108 általános szakiskolai, 553 gimnáziumi, 373 líceumi, 155 oktatási-nevelési komplexumi végzős. Nem jelent meg a tesztelési központban 2.324 személy (22% az előző évi 28%-kal szemben).

Az oktatás minőségét teszteléssel értékelő ukrajnai központ 2009. évi adatainak elemzése azt mutatta, hogy a megye oktatási intézményeinek végzősei közül a választott tantárgyakból a legmagasabb 12 pontot 15 tanuló érte el. Elemi szinten teljesített a tesztek alapján matematikából a vizsgázók 22,4%-a, ukrán nyelvből és irodalomból 14%-a, fizikából és kémiából 10%-a. Egyetlen vizsgázó sem érte el a legmagasabb pontszámot francia nyelvből, kémiából, és matematikából is csupán 8%. Beigazolódott az is, hogy a tudás értékelésének objektivitása és annak alapján az éremre érdemesek kijelölése minden kritikán aluli. A 2009. február 1-jei állapot szerint a megyében 971 éremre jelölendő (278 ezüst- és 693 aranyérem) tanuló volt. Ezekből július 9-re csak 533 (354 ezüst /179 arany) maradt, azaz 54,9%.

9.4. A technikumi oktatás

Fontos lépcsőfoka az oktatásnak a szakmunkásokat képező technikumi oktatás. Állami megrendelés alapján a megyében 19 állami szakmai-műszaki oktatási intézmény és a Kijevi Nemzeti Kereskedelmi-gazdasági Egyetem egy fiókintézete (a KMKGE Ungvári Kereskedelmi Főiskolája) képez szakmunkásokat. A 8.933 tanulóból 2.202 tanuló (25%) a szakmunkás-bizonyítvány mellett az érettségit is megszerzi.

2009-ben 3.659 fiatal kapott szakmunkás-bizonyítványt. A végzősök 89%-a elhelyezkedett, ez 2,5%-kal több, mint 2008-ban volt.

Kellő figyelmet fordítottak az árva gyerekekre: a technikumokban 246 árva gyermek tanul. Közülük az idén 92-en végeztek, valamennyien elhelyezkedtek a szakmájukban a számukra fenntartott munkahelyeken.

Az elemi fokú szakmai képzésen kívül a szakoktatási intézményekben munkanélküliek képzése és átképzése is folyik a megyei foglalkoztatási központtal kötött szerződések alapján. 2008 folyamán a szakoktatási intézményekben 706 fő kapott szakmai képesítést, 2009 első félévében pedig 463 fő (a 2008-as első félévi 363-mal szemben).

A regionális munkapiac jól képzett szakemberszükségletének kielégítése, a díjmentes minőségi elsőfokú szakoktatás egyenlő hozzáférhetőségének biztosítása, a szakmunkások képzése, átképzése és továbbképzése céljából hagyta jóvá 2008. február 29-i 120. sz. rendeletével a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás és erősítette meg 2008. március 12-i 494. sz. határozatával az V. összehívású megyei tanács „A szakmunkásképzés 2008–2012-es évekre szóló programjá”-t. 2008–2009-ben e program realizálására 300, illetőleg 168 ezer hrivnyát utaltak ki a költségvetésből, ezeket az összegeket a megye szakoktatási intézményei anyagi-műszaki bázisának szilárdítására használták fel.

A szakoktatási intézményekben 102 műszaki és művészeti műkedvelő kör működik, ezekben 2.142 tanuló vesz részt, ami az összlétszám 25%-a. Három oktatási intézményben működnek a Kis Tudományos Akadémia szakosztályai.

9.5. A felsőfokú oktatás

A felsőfokú oktatás képzési-minősítési szintjei: segédtanár – technikumok, szakiskolák, első akkreditálási szintű felsőoktatási intézmények számára; baccalaureus (bachelor) –

kollégiumok, második akkreditálási szintű egyéb felsőfokú tanintézetek számára; szakember, magiszter (master) – harmadik és negyedik akkreditálási szintű felsőfokú tanintézetek számára.

Kárpátalján 18 felsőfokú oktatási intézmény működik (egyetemek, főiskolák, fiókintézetek és konzultációs központok). A 2008/2009-es tanév kezdetén az I–II. akkreditálási szintű felsőfokú tanintézetekben közel 5.000 diák tanult, ezeknek csaknem a fele állami tulajdonban levő főiskolákon, a többi közösségi és magánfőiskolákon. A 2008/2009-es tanévre 1.553 diákot vettek fel. A megyében tízezer lakosra számítva 225 diák tanul, ami ukrajnai viszonylatban (tízezer lakosra átlagban 599 diák) a legalacsonyabb. Viszont Ukrajna régiói között Kárpátalján a legmagasabb a főiskolákon oktató doktorok (PhD) száma: 100 diákra 1,47 (Ukrajnában 0,95).

A megyében az I. és II. akkreditálási szintű felsőfokú állami tanintézetek: Beregszászi Orvosi Kollégium, Kárpátaljai Állami Orvosi Báziskollégium, Ungvári Erdélyi Béla Kulturális és Művészeti Kollégium, Kárpátaljai Gépgyártási Technikum, Mizshirjai Orvosi Kollégium, Ungvári Zádor Dezső Zenei Szakiskola, Ungvári Kereskedelmi Technikum. Nem állami tulajdonban levő főiskolák: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. akkr. szint), Volosin Avgusztin Kárpáti Egyetem (III. akkr. szint), Dolhai V. Jakub „Bakkalaureus" Felsőfokú Gazdasági Kollégium (I. akkr. szint), Kárpátaljai „Erudit" Üzemvezetési és Kereskedelmi Kollégium (I. akkr. szint), az Ukrajnai TSZO Huszti Műszaki Kollégiuma (I. akkr. szint) stb. Ezenkívül Kárpátalján működik a megye területén kívüli felsőfokú tanintézetek I–IV. akkreditálási szintű huszonkét elkülönített tagozata, ezekben közel 14.000 diák tanul (lásd az 12. táblázatot).

12. táblázat. Felsőoktatás Kárpátalján (2008/2009-es tanév)

Az I–IV. akkreditálási szintű felsőfokú tanintézmények
(állami és közösségi tulajdonban)

egyetemek	*akadémiák*	*főiskolák*	*collegek*	*technikumok*	*szakiskolák*	*összesen*
2	–	2	2	3	3	12

Az I–IV. akkreditálási szintű felsőfokú tanintézmények
(magántulajdonban)

egyetemek	*akadémiák*	*főiskolák*	*collegek*	*technikumok*	*szakiskolák*	*összesen*
1	–	2	3	–	–	6

A diákok száma

a diákok létszáma az akkreditálási szint szerint (fő)		*a diákok száma tízezer lakosra számítva*		
I–II.	III–IV.	I–II.	III–IV.	Összesen
4.844	23.143	39	186	225

Kárpátalja III–IV. akkreditálási szintű felsőfokú tanintézeteiben a 2008/2009-es tanévben 23.143 diák tanult, közülük 4.604 első évfolyamos. III–IV. akkreditálási szintű állami felsőfokú tanintézet az Ungvári Nemzeti Egyetem (IV. akkr. sz.), a Kárpátaljai Állami Egyetem (IV. akkr. sz.), a Munkácsi Állami Egyetem (IV. akkr. sz.) és a Kárpátaljai Művészeti Főiskola (III. akkr. sz.).

A felsőfokú oktatás modernizálásának stratégiai feladata az oktatás átszervezése a bolognai folyamat követelményeinek megfelelően. A bolognai átalakításokba aktívan bekapcsolódó első tanintézet az Ungvári Nemzeti Egyetem. Társadalomtudományi karán pedagógiai kísérlet során tesztelték az oktatás bolognai rendszerét, és kidolgozták az oktatás kredit- és modulszervezésének módszertanát.

A *Дзеркало тижня* [Heti Tükör] hetilap adatai szerint az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrajna egyik legtekintélyesebb klasszikus egyeteme. Jelenleg az egyetemen 34 bachelor és 42 master képzés folyik 94 tanszéken és 19 fakultáson. A posztgraduális tagozaton orvos rezidensek képzése és bázis szakos specialisták átképzése folyik, valamint továbbképző tanfolyamok is működnek.

A 2009–2010-es tanévben az egyetemen 12.087 diák tanult, közülük 7.491 nappali tagozaton, 3.496 levelező és 1.100 diák és tanfolyamhallgató a posztgraduális fakultáson. Jól látható tendencia a diáklétszám évenkénti növekedése. A nappali tagozaton a diákok 65,3%-a állami megbízás alapján, 34,5%-a pedig szerződéses alapon tanul. A levelező tagozaton ugyanez 30,5 és 69,5%. 2009-ben 1.606 diák kapott bachelor diplomát, köztük 223 kitüntetéssel.

Az első kibocsátás 1951-ben volt, azóta az egyetem összesen több mint 60.000 szakembernek adott diplomát. Jelentős hozzájárulásáért a nemzeti oktatás és tudomány fejlesztéséhez Ukrajna elnökének 2000. október 9-kén kelt 1148/2000. sz. rendelete az egyetemnek a nemzeti egyetem státusát adományozta és nevét Ungvári Nemzeti Egyetemre változtatta, besorolását negyedik akkreditálási szintre emelve.

A régióban ennek az egyetemnek van a legnagyobb könyvtára: állománya 1,5 millió kötet, közte sok hazai és külföldi kiadású könyvritkaság. A könyvtárban sok igen értékes könyv is van, többek között 1500 előtti latin nyelvű inkunábulumok (ősnyomtatványok).

A Kárpátaljai Állami Egyetem IV. akkreditálási szintű, állami tulajdonban levő felsőoktatási intézmény, melyet az Ungvári Állami Informatikai Gazdasági és Jogi Főiskola bázisán hoztak létre 2004-ben. Az egyetemnek öt kara van: informatikai, nemzetközi kapcsolatok, nemzetközi kereskedelmi és nemzetközi gazdasági, jogi és közgazdasági.

2009. december 3-án a Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola és a Munkácsi Technológiai Főiskola összevonásával létrehozták a Munkácsi Állami Egyetemet. A munkácsi egyetem IV. akkreditálási szintű állami tulajdonú felsőfokú intézmény a következő karokkal: technológiai, turisztikai, közgazdasági és menedzseri, pedagógiai, humántudományi és levelező kar. Az egyetemhez tartozik a Nagyszőlősi Technológiai Kollégium, valamint a Munkácsi Humán Pedagógiai Kollégium.

A modern oktatás számára fontos kihívás az élethosszig tartó tanulás. A munkaerőpiac gyors változása megköveteli a munkavállalók átképzése és továbbképzése rövid tartamú tanterveinek összeállítását. Ezt a fontos feladatot látja el a posztgraduális képzés rendszere. A megyében a posztgraduális pedagógusképzést a Kárpátaljai Posztgraduális Pedagógusképző Intézet végzi.

Az élet új kihívásainak megfelelően a kárpátaljai oktatási rendszer részese Ukrajna integrációjának az európai gazdasági szférához. Az európai tapasztalatok azt mutatják, hogy minél magasabb a képzettségi színvonal, annál jobban élnek az emberek, s annál tökéletesebbek a demokratikus intézmények.

10. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben

10.1. Kisebbségi oktatás

A kárpátaljai magyarok oktatásának aktuális kérdéseit és kihívásait rendszer szemléletű megközelítésben mutatjuk be, amely a kisebbségi oktatást az ország egészének oktatási és más társadalmi folyamataiba igyekszik elhelyezni. E szempontból ugyan lényeges az országos és/vagy regionális folyamatok számbavétele, ám ugyanilyen fontos a kisebbség ún. immanens, saját és sajátos gondjaira, kérdéseire is kitérni. A kisebbségi oktatás egy ország oktatási rendszerének alrendszerét képezi, amelynek fenntartása állami feladat, hiszen a részvevők (oktatásirányítók, pedagógusok, diákok) a többségi nemzethez tartozó állampolgárokhoz hasonlóan szintén az adott ország állampolgárai. E már-már közhelyszerű megállapításból egyértelműen következik, hogy a kötelező oktatási szinteken az állami szerepvállalás elengedhetetlen, de az már nem, hogy a nem kötelező vagy a felsőfokú képzésekben is jelen van-e az állami, egyenlő bánásmódra épülő politikai akarat. Azaz: az oktatás magasabb szintjein, rendszerint valamilyen vélt vagy valós etnikai-kisebbségi hátrány kompenzációjaképpen az államtól eltérő szervezetek (civil szervezetek, avagy egy másik állam vagy egy másik ország oktatási intézménye) is létrehoznak/létrehozhatnak oktatási intézményeket.

Az állami szerepvállalás az oktatás alsóbb szintjein sem gördülékeny, illetve nem probléma- és konfliktusmentes. Az egyik visszatérő probléma a kisebbségekhez tartozók számára az államnyelv elsajátítása. Ez különösen így van egy olyan fiatal önálló ország esetében, mint Ukrajna, amely – érthető okokból – nemzetállami törekvései egyik kiemelt területeként kezeli nyelvpolitikáját, az oktatási rendszert pedig e politika szolgálatába akarja állítani. A nyelvpolitika és oktatás egymásrautaltsága természetes, az azonban nem, ha az ilyen jellegű kihívásnak kitett oktatási rendszer a társadalom valamely szegmensét hátrányos helyzetbe hozza. Az ukrán nyelv megerősítését célzó intézkedések érthetők, ám a kisebbségek esetében pedagógiai-módszertani, illetve finanszírozási kérdés is a többségi nyelv elsajátítása, illetve elsajátíttatása. Ha a politikai szándékhoz nem társul szakmai akarat és megfelelő finanszírozás, akkor az e szándék által kikövezett út a kisebbségi elit számára elfogadhatatlanná válik, az oktatás működtetése pedig a kisebbségi és többségi politizálás szimbolikus mezejébe, gyakran átláthatatlan labirintusába kerülhet.

A kisebbségi oktatást ugyanis nem lehet elképzelni, megérteni a kisebbségi elit és törekvései nélkül. Az oktatás minden kisebbségi elit számára kulcsfontosságú terület, hosszú távú fenntartása pedig az adott közösség fennmaradásának záloga. A többségi nemzet döntéshozói a kisebbségi éthosz e mondhatni alaptételét nem mindig értik, vagy nem mindig fogadják el, és néha – ugyan kisebbségi szempontból neutrális álláspontra

helyezkedve – kizárólag szakmai indokok mentén is hozhatnak a kisebbségi közösség érdekeit sértő döntéseket. Jó példa erre az ukrán nyelv megerősítését célzó intézkedések egy része: abban felelős többségi és kisebbségi vezetők is egyetértenek, hogy az ukrán nyelv elsajátítása az etnikai kisebbségi közösség tagjai számára is a munkaerő-piaci esélyek növelését, mobilitásukat szolgálja. Azonban úgy nyelvet oktatni a kisebbségi közösség tagjainak, hogy nem veszik figyelembe a más anyanyelvűségből fakadó sajátos igényeiket, nem csak e pedagógiai munka eredménytelenségét vetíti előre, hanem a kisebbségi oktatás fennmaradásában érdekeltek ellenállását is. Hasonlóképpen, a 2008-ban bevezetett új érettségi rendszer alapvetően szakmai okokra vezethető vissza, nevezetesen az oktatásban is mérhetetlenül eluralkodott korrupció visszaszorítására. A tesztrendszer gyakorlati életbeléptetése azonban nyelvi okokból elfogadhatatlan a kisebbségek számára, ugyanis nem lehet elvárni, hogy egy más anyanyelvű, más nyelven tanuló diák hasonló eséllyel teljesítsen ukrán nyelven, mint azok, akiknek ukrán az anyanyelve. Ezúttal is egy szakmai kérdés etnicizálódott, az új tesztrendszer pedig akár diplomáciai konfliktusokhoz is vezethet.

Említettük már a kisebbségi elitek oktatás területén kifejtett intenzív tevékenységét. Csakhogy – mint minden elit – a kisebbségi elit sem egységes, így a kisebbségi oktatásról alkotott elképzelések sem lehetnek egységesek. Ebben az összefüggésben a kisebbségi oktatás az elitcsoportok közötti versengés lenyomatait is hordozza, amit Kárpátalján szépen jeleznek az Ungvári Nemzeti Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közötti viszálykodások. Míg előbbit állami költségvetésből támogatják, amit az UMDSZ tevékenysége jóvoltából magyarországi költségvetési források is kiegészítettek, addig utóbbit a KMKSZ-hez közeli civil kezdeményezésnek tekinthetjük, amely elsősorban magyarországi forrásokból látja el magát.

Megközelítésünkben a kisebbségi oktatást nem lehet körülírni az országos folyamatok figyelembevétele nélkül, és működését ugyanakkor nem lehet megérteni a kisebbségi-többségi, valamint a kisebbségi eliten belüli konfliktusok nélkül sem. Mielőtt kifejezetten a kárpátaljai magyar oktatás néhány aktuális kérdésére és kihívására térnénk, az oktatás tágabb kereteit adó demográfiai állapotra és erőtartalékokra, illetve az országspecifikus jogi keret rövid körülírására vállalkozunk.

10.2. Demográfiai adottságok mint oktatási kihívások

Ukrajna népességének túlnyomó része (68%) – a 20. század második felében lezajlott szocialista iparosításnak köszönhetően – városokban, elsősorban a nagyobb ipari centrumok környékén él. A legutolsó 2001-es népszámlálási adatok szerint az ország 10 évnél idősebb populációján belül az ukrán nemzetiségűek 63,5, az oroszok 87%-a, míg a magyaroknak mindössze 36%-a él városban. A városi lakosság aránya az ország nyugati felében alacsonyabb az országos átlagokhoz képest, aminek az az oka, hogy e területeken kisebb ipari centrumokat találunk. A falusi és városi lakosság iskolázottsági mutatói közötti nagyfokú eltéréseknek köszönhetően, e megyékben, így Kárpátalján is, a leggyengébbek az iskolázottsági mutatók.

13. táblázat. A 10 éves és idősebb populáció iskolai szintek szerint egyes nemzetiségek szintjén a 2001-es népszámlálási adatok alapján

		A 10 éves és annál idősebb teljes lakosság, fő	*A 10 éves és annál idősebb lakosság iskolai szintek szerint (%-ban, 2001)*						
			Teljes felsőfokú	*Alap felsőfokú*	*Befejezetlen felsőfokú*	*Középiskola*	*Általános iskola*	*Elemi iskola*	*Iskolai végzettség nélkül (és/vagy nem válaszolt)**
Ukrajna	Ukránok	33.718.100	11,69	0,71	17,02	35,63	16,44	15,05	3,46
	Oroszok	7.823.575	18,70	0,74	21,12	32,52	13,80	10,84	2,28
	Magyarok	138.638	4,83	0,42	9,88	43,33	23,66	16,27	1,61
Kárpát-alja	Ukránok	875.876	8,09	0,61	13,1	39,85	19,35	16,51	2,49
	Oroszok	29.854	27,13	0,99	23,94	33,05	8,73	5,71	0,46
	Magyarok	133.980	4,65	0,42	9,85	43,65	23,72	16,37	1,35
Magyarok – Kárpátalján kívül		4.658	9,98	0,56	10,8	34,05	22,11	13,35	9,15

* A hivatalos statisztikában ez az oszlop nem szerepelt, saját számítás.

Forrás: http://www.ukrstat.gov.ua/

A *13. táblázat* adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált három nemzetiség közül az iskolázottsági mutatók az oroszok körében a legmagasabbak, a magyarok körében pedig a legalacsonyabbak. Az ukránok mutatói a kettő között helyezkednek el, amelynek komoly oktatáspolitikai következményei vannak: miközben az elmúlt években az ukrán nyelvű oktatás pozícióinak megerősítése tapasztalható, az ezt elősegítő intézkedések elsősorban az orosz kisebbség oktatásban elfoglalt pozícióinak gyengítését célozzák, amelynek mintegy „velejárója" a többi kisebb kisebbség (így a magyarok) az oktatás szféráján belüli lemaradásainak növelése is. Az *13. táblázatból* továbbá az is élesen körvonalazódik, hogy Kárpátalja iskolázottsági szintje meglehetősen elmarad az ország többi területétől, ezen túlmenően pedig a kárpátaljai magyarok oktatási mutatói szintén elmaradnak a terület ukrán lakosságának mutatóitól: az alacsonyabb iskolai szinteken ugyanis magasabb, a magasabb iskolai szinteken pedig alacsonyabb a részarányuk az ukránokhoz (és oroszokhoz) képest.

Itt nem részletezett adatok szerint Ukrajna szintjén továbbá megállapítható, hogy éles határvonalak húzhatók a településtípusok alapján. A városi népesség iskolai végzettsége jóval magasabb, mint a falusi lakosságé: a városi populáción belül háromszoros a felsőfokú végzettségűek aránya, mint a falusi népességen belül, a falusi népességen belül pedig közel kétszeres azok aránya, akik csak elemi vagy általános iskolai végzettséggel rendelkeznek a városi populációhoz képest. A magyarok átlagos felsőfokú végzettsége gyakorlatilag az ukránok falusi populációjának szintjéhez közelít, ezzel párhuzamosan pedig a magyar városi népesség felsőfokú végzettségének aránya – noha meghaladja az

ukrán falusi hasonló rétegét, mégis közel kétszeres lecsúszásban van az ukrán városi populációhoz képest.

Kárpátalján kívül számításaink szerint 4.658 magyar származású él (az ukrajnai 10 évnél idősebb magyarok mintegy 3,3%-a), akiknek iskolai végzettségét ellentétes tendenciák jellemzik: egyrészt magas a felsőfokú végzettségűek aránya, ám szintén magas az iskolai végzettség nélküliek aránya is. Míg előbbiek aránya a városi népesség körében eléri az ukrán városi szinteket, addig utóbbiak aránya a falusi népesség körében rendkívüli magas. Mindez röviden azt jelenti, hogy Kárpátalján kívülre egyrészt a diplomások kerülnek/kerültek, akik vélhetően a különféle egyetemi centrumokban végzett tanulmányaik után maradtak a városokban, másrészt pedig létezett egy, az alacsony végzettségűek körében zajló kirajzás is (a férfiak esetében valószínűleg ez a kötelező katonai szolgálattal is összefüggött).

A demográfiai trendek oktatásra történő kihatásának egy másik nagyon fontos dimenziója az ország lakosságának nagyfokú csökkenésével is összefügg. Az ország lakossága a két utolsó (1989-es és 2001-es) népszámlálás között 51,5 millióról 48,2 millióra csökkent, 2007-ben pedig már csak 46,6 millió lakosa volt. Előrejelzések szerint az ország lakossága 2020-ban 42,9, míg 2050-re 35 millió lesz, amely a 2001-es állapothoz képest mintegy 37 százalékos csökkenést jelent. A csökkenés a magyar populációt is érinti: a magyarországi KSH munkatársai előrejelzése szerint Kárpátalján 2021-ben mintegy százhuszonötezer magyar nemzetiségű fog élni. Ha azonban az ENSZ előrejelzését kivetítjük a magyar populációra is, 2050-ben mintegy kilencvenhétezer magyar fog élni Kárpátalján, amely óhatatlanul is előrevetíti a jelenlegi magyar nyelvű oktatási alrendszer zsugorodását – mindenféle ukrán nemzet- és nyelvpolitikai megfontolások nélkül is.

Az ország általános lakosságcsökkenésének ellensúlyozása érdekében nemrégiben olyan szociálpolitikai beavatkozást foganatosítottak, amelynek értelmében a kisgyerekes családok – ukrán viszonyok közepette – jelentős szociális juttatásban részesülnek. Országos szinten ugyan nincs megbízható információnk e szociális rendszer hatásáról, ám Kárpátalja vonatkozásában szakértők úgy vélik, a rendeletnek köszönhetően a szülési kedv elsősorban a romák körében nőtt meg, akik gyermekeiket magyar osztályokba járatják.

Kárpátalján a magyar nyelvű oktatásnak számolnia kell a romák jelenlétével, a romák mondhatni a magyar nyelvű oktatás tartalékát képezhetik. Igen ám, csakhogy a romák foglalkoztatási és oktatási mutatói a legrosszabbak Kárpátalján: mindössze 6 százalékuk foglalkoztatott, illetve közel fele csak elemi iskolai végzettséggel rendelkezik, és mintegy 30 százalékuk nem is járt iskolába. Korábban már jeleztük, hogy kárpátaljai viszonylatban a magyarok iskolázottsági szintje elmarad a terület átlagos értékeitől, a romák egyre nagyobb potenciális részvétele pedig egyrészt a magyar iskolai szerkezet eredményességét gyengíthetné tovább, amit a kisebbségi politikai elit valószínűleg nem támogatna. Másrészt a romák jelenléte fontos lehet a magyar nyelvű oktatásban, hiszen az iskolák támogatása fejkvóta alapján történik, a csökkenő gyereklétszám pedig a magyar nyelvű osztályok, iskolák megszűnéséhez vezethet. Harmadrészt pedig a nagyszámú magyar anyanyelvű cigány nemzetiségűek részvétele pedagógiai kihívás elé állítja a magyar kisebbségi oktatás működtetőit. Központi kérdés ugyanis az, hogy a nyelvi hasonlóság és a szociális háttér különbözőségét sikerül-e majd valamiféle iskolai integráció segítségével kezelni.

10.3. Jogi helyzet

Ukrajnában az 1990-es években, illetve az ezredforduló után meghozták azokat az új jogszabályokat, amelyek az oktatási rendszer működését új alapokra hivatottak helyezni. A teljesség igénye nélkül néhány fontosabbat említünk meg (zárójelben a törvények életbeléptetésének dátuma, melyek majd mindegyikét módosították időközben): Ukrajna Alkotmánya (1996), Ukrajna oktatási törvénye (1991, 1996), Ukrajna törvénye az iskola előtti nevelésről (2001), Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999), Ukrajna törvénye a szakoktatásról (1998), Ukrajna törvénye a felsőoktatásról (2002), Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája (2002), Ukrajna oktatási miniszterének rendelete a tesztközpontok létrehozásáról, Ukrajna oktatási miniszterének 607. számú, 2007. július 13-án kelt rendelete az emeltszintű vizsgaközpontokban az érettségik rendjéről, Ukrajna oktatási miniszterének 2008. május 26-án kelt, 461. számú rendelete az ukrán nyelv oktatásának javításáról a 2008–2011 időszakra vonatkozólag.

E jogalkotási lendületet mondhatni mindvégig a szovjetrendszer örökségétől való megszabadulásának kísérlete és a nemzeti megújulás (az ukrán mentalitás kialakításának) fontossága motiválta, valamint az EU-s normák helyi alkalmazása jellemzi. A 2002-ben elfogadott az *Oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája* szerint az oktatás az alapja az ukrán állam, nemzet, társadalom és egyén fejlődésének, és mint ilyen a jóléti társadalom stratégiai kérdése. Az oktatás fejlődésétől várják az ország versenyképességének növelését nemzetközi viszonylatban. A globalizáció és nemzetközi trendek kihívásaira adott válaszként aktuális feladatnak tekintik az állampolgárok számára a minőségi oktatáshoz való egyenlő hozzáférés, az élethosszig tartó tanulás lehetőségének biztosítását, és az oktatás nemzeti jellegének erősítését. Jóllehet a meghirdetett célok (minőségi oktatás, egyenlő hozzáférés, élethossziglani tanulás) akár egy EU-s dokumentumban is szerepelhetnének, az olyan kifejezések, mint az „öntudatos állampolgár", „hazafiságra nevelés", „intellektuális potenciál", „béketeremtés" stb. még őrzik a szovjet típusú bikkfanyelv használatát. Ez mintegy arról is árulkodik, hogy inkább csak deklarált célokról van szó, s a tényleges megvalósulás csak a jövőben várható, jelenleg azonban továbbra is egy erősen centralizált rendszerrel van dolgunk.

Az ukrán oktatási rendszer centralizmusa leginkább a szovjet örökség továbbélésében és az ukrán nemzeti/nyelvi érdekek túlhangsúlyozásában nyilvánul meg. Noha az 1990-es években lehetővé vált magán iskolák alapítása is, az oktatási rendszer működtetésében továbbra is Kijevnek van meghatározó szerepe, a helyi tervezés és stratégia kidolgozásának sem a hagyománya, sem a (helyi) szaktudása nincs meg. (Noha az ilyen szaktudás fejlesztésére, illetve a nyugati tapasztalatok adaptálására találunk kísérleteket, ezek egy részét pedig a Világbank helyi közösségszervezést erősítő projektjei, illetve az oktatás döntéshozói számára tartott különféle képzései is támogatták).

Az oktatási rendszer egészének szabályozását az 1996-os oktatási törvényben találhatjuk, amelyet később más rendelkezések, illetve a 2002-es felsőoktatási törvény is módosított. Az alapiskola 5 éves, a diákok ez után folytathatják tanulmányaikat középfokú intézményekben (4+2 év), érettségizni a 11. osztály után lehetséges. Ezzel párhuzamosan gimnáziumokban és líceumokban is letehető az érettségi, ahol a felső középfokú szint a 12. osztállyal ér véget. Felsőoktatási szinten ún. ifjú specialista, bachelor, specialista és mesteri végzettséget lehet szerezni. A 2002-es felsőoktatási törvény az ifjú specialista

szintet nem teljes felsőoktatási szintnek, a bachelor szintet alap felsőoktatási szintnek, míg a specialista és mesteri képzéseket teljes felsőoktatási szintnek nevezi.

Az ukrán felsőoktatás fejlesztésének alapelveit a 2002-ben elfogadott felsőoktatási törvény is megerősíti. Ezek az elvek a felsőoktatásba való bekerülés fő kritériumaira, a hallgatók jogaitól kezdve az egész rendszer modernizálására kiterjednek. Külön fejezet foglalkozik az egyetemi autonómia és a döntéshozatal decentralizációjával, és leszögezi az egyetemek politikai pártoktól és egyházi intézményektől való függetlenségét is. Megjegyzendő azonban, hogy a valóságban ezen elvek nem teljesülnek maradéktalanul, hiszen ukrán szakértők is éppen az autonómia elvének csorbulását tartják a felsőoktatási rendszer egyik legnagyobb kihívásának. *A politika jelenléte a felsőoktatási intézményekben azonban nem csak a nagyobb ukrán egyetemeken tapasztalható, hanem a kisebbségi intézményekben is.*

Ukrajnában az oktatási rendszer finanszírozási hiánnyal küszködik. Noha az ukrán oktatási törvény leszögezi, hogy az oktatás támogatása a mindenkori GDP legalább 10 százalékát kell, hogy kitegye, a valóságban sosem teljesült ez a jogi (és tegyük hozzá: jogos) elvárás. Az oktatás valós részesedése az éves GDP összegéből 2000-ben 3,9%, 2001-ben 4,06%, 2002-ben pedig még ennél is kevesebb, mindösszesen 3,45% volt. 2006-ra pedig 6,3%-ra növekedett, ám ez csak az 1990-es évek eleji szintet jelenti.

Az oktatás alulfinanszírozása óhatatlanul magával hozta a korrupció egyre nagyobb mértékű elterjedését e szférában is. Szakértők, nemzetközi megfigyelők szerint az ukrán oktatási rendszert, néhány egyetemet leszámítva, teljes mértékben a korrupció, a megvesztegetések, illetve a különböző oktatási szereplők közötti rejtett kapcsolathálózat elterjedése jellemezte. Ez egyaránt tapasztalható volt a felsőoktatásba való bekerüléskor, a különféle vizsgák sikeres letételekor, vagy akár a mesteri vagy doktori fokozatok megszerzése során is. A korrupciónak sok formája lehet (a „kis szívesség kéréstől" kezdve a tényleges lefizetésig), azonban vonatkozó szociológiai kutatások egyértelműen azt jelezték, Ukrajnában a felsőoktatás jóval korruptabb, mint a közoktatás. A korrupció visszaszorítása érdekében 2005-től kezdve az oktatási minisztérium több lépést is tett, ezek közül kettőt mindenképpen meg kell említenünk: a diploma hamisítás kiszűrését, illetve a felvételi vizsgák átláthatóvá tételét. Az előbbi jelenség vonatkozásában egy honlapot hoztak létre, amely tartalmazza az 1997 után diplomát szerzettek adatait, és azt is ellenőrizni lehet, hogy valakinek van-e diplomája vagy nincs? A felvételi vizsgák transzparenciája érdekében 2006/2007-től független vizsgaközpontokat hoztak létre, illetve jogszabályban is rögzítették, hogy a felsőoktatásba csak azok kerülhetnek be, akik e központokban vizsgáztak (érettségiztek). 2006 és 2007-ben még csak kísérleti jelleggel vezették be, ám 2008-ban már csak azok nyertek felvételt a felsőoktatásba, akik e központokban vizsgáztak.

E vizsgarendszer azonban kisebbségi vonatkozásban más megvilágításba került, ugyanis a teszteket eredetileg csak ukrán nyelven akarták megíratni, azonban a kisebbségi közösségek képviselőinek tiltakozására, és diplomáciai nyomásra el lehetett érni, hogy a 2008/2009-es tanévben még lefordítsák a szaktantárgyak tesztjeit magyar nyelvre, a következő tanévtől azonban már nem. Hogy ezen új vizsgarendszer bevezetésének milyen hatása van már jelenleg a kisebbségek nyelvén történő oktatásra, illetve milyen lehet a közeljövőben, a későbbi alfejezetekben még visszatérünk rá.

10.4. Óvodai nevelés és oktatás a szórványban

Az utóbbi közel húsz évben az óvodai ellátás számbelileg nem változott lényegesen: míg például 1991–1992-ben 78 óvoda működtetett magyar nyelvű csoportokat (ebből 15 volt vegyes tannyelvű), ez a szám 2007–2008-ban 74 volt, amelyből 10 vegyes csoportokat működtetett. Az eltelt időszakban azonban egyfajta ingadozást lehetett észlelni: 1995-ig egyre több helyen nyíltak új óvodai csoportok, azonban ez a folyamat lelassult, illetve megfordult az évtized második felében, amikor is az ország elhúzódó gazdasági válsága következtében egyre többen elveszítették munkahelyüket, ezért gyerekeiket nem adták óvodába. Az ezredfordulótól kezdve e folyamat megfordult, és jelenleg már újra ugyanannyi óvodában zajlik magyarul a nevelés, mint 1991-ben. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a legutóbbi időkben csökkent a vegyes tannyelvű csoportokat működtető óvodák száma, ami feltételezhetően a szórvány vidékeken/járásokban működtetett csoportok számának csökkenésével magyarázható.

10. ábra. Magyar tannyelvű óvodai csoportokat működtető óvodák száma Kárpátalján

Forrás: *Jelentés a külhoni magyarság helyzetéről.* Miniszterelnöki Hivatal, 2008.; Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999*). Ungvár, 2005, PoliPrint. 112–115.

Az óvodák belső világával kapcsolatosan három elemet mindenképpen meg kell említenünk: az infrastrukturális adottságok sok helyen kívánni valót hagynak maguk után, egy korábbi felmérés tanulságai szerint tudjuk például, hogy kihasználtságuk mintegy 73 százalékos. Egy másik elem az óvodapedagógusok végzettségével, illetve az új kihívásoknak való megfelelésével függ össze. Az 1990-es években meglehetősen kevés óvodapedagógus rendelkezett felsőfokú végzettséggel, ám azt gondoljuk, mára, főleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán zajló szakirányú képzés beindulásának köszönhetően,

a helyzet változott. Harmadik elemként az óvodapedagógusok továbbképzését említenénk, amely egyrészt az új pedagógiai módszerekkel való megismerkedést, nem utolsó sorban pedig a kötelező óvodai nevelésbe egyre nagyobb számban bekapcsolódó hátrányos helyzetű, illetve roma származású gyerekek integrációját elősegítő foglalkozások hatékonyságának növelését szolgálják.

Nem foglalkozunk részletesen a szórványoktatás rendkívül sokrétű sajátosságaival, azonban néhány adatot rögzítenünk kell. A Felső-Tisza vidék (Huszt, Técső, Rahói járások) óvodáiban a 2006/2007-es tanévben 9 csoportban mintegy 192 gyerekkel 19 pedagógus foglalkozott, és ugyanezen a vidéken 78 osztályban 1.187 tanulót mintegy 160 pedagógus oktatott. Ezen intézményi magyar képzési hálózat mellett kilenc településen vasárnapi iskolákat is találunk, ahol 34 csoportban, 537 gyerek és serdülőkorú tanul magyar nyelvet.

Meg kell jegyezni, hogy szakértők szerint a szórványban való oktatást is differenciáltan kell látnunk. Egyrészt léteznek azok a települések, ahol fennmaradt még intézményes anyanyelvű oktatás, és amelynek fejlesztése a helyi eliten múlik (például Visk, Técső, Aknaszlatina), másrészt találni olyan településeket, ahol a magyar nyelvű képzések az elmúlt tíz évben indultak el, itt pedig a csökkenő gyereklétszám miatt az intézmény fennmaradása jelenti a kihívást (pl. Huszt, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget). Harmadrészt találni olyan településeket is (mint például Tiszabogdány, Nagybocskó, Terebesfejérpatak, Taracköz, Kerekhegy, Bustyaháza), ahol a magyar nyelvű oktatás óvodában vagy vasárnapi, hétvégi iskolákban zajlik.

10.5. Alap- és középfokú oktatás

A 2008/2009-es tanévben Kárpátalján 693 iskola működött, amelyek közül 66 magyar tannyelvű, 31 pedig ukrán–magyar tannyelvű volt.

Az alap- és középfokú oktatás elemzésekor elsősorban az oktatási rendszerben való részvételre koncentrálunk, ezen kívül azonban valamilyen módon képet szeretnénk kapni arról is, mit tudhatunk kizárólag szakmai-iskolai szempontokból a kisebbségi oktatás eredményességéről a többségivel (ukránnal) való, vagy más nemzetközi összehasonlítás során.

Kárpátalján húsz év alap- és középfokú iskolai adatainak összevetése alapján látható, hogy az ukrán nyelvű oktatás megerősödött, ugyanakkor a magyar nyelvű képzés részaránya is emelkedett: az 1989/1990-es tanév 8,4 százalékáról 1996-ra elérte a 10 százalékot és ezt az értéket őrzi 2008/2009-ben is. Mindezzel párhuzamosan látható, hogy az orosz nyelvű képzések majdnem teljes mértékben felszámolódtak: míg 1989-ben ez a képzési forma még a 8%-ot is meghaladta, 2008-ra 1% alá süllyedt.

A magyar nyelvű képzésben résztvevők arányának viszonylagos stabilizálódása, azonban annak tulajdonítható, hogy az össztanulói, illetve az ukrán nyelvű képzésekben résztvevők száma nagyobb arányban csökkent, mint a magyar nyelven tanulók esetében: 1989-ben még 204.945 diák volt Kárpátalján (ebből 166.245-en ukránul, 17.275-en magyarul tanultak), 2008/2009-es tanévre pedig már csak 159.965 (ukrán nyelven 138.333, magyar nyelven 16.407 diák tanult). Azonban ha az adatokat nem húsz év viszonylatában vizsgáljuk, hanem csak az elmúlt tíz évben, akkor megállapíthatjuk, a magyar

diákok számának csökkenése (21.431-ről 16.407-re) követi a megye diáklétszámának átlagos, mintegy 23 százalékpontos csökkenését. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy míg a megye tanulói népességének száma 1989 és 1998 között stabilan kétszázezer fölött volt, és nagyon enyhe (1,5 százalékpontos) növekedést mutatott, addig a magyarul tanulók száma fokozatosan (24 százalékponttal) növekedett. Ennek alapján érthető tehát, hogy az elmúlt években tapasztalható csökkenés a magyarok esetében szembetűnőbb. (*11. és 12. ábrák*)

11. ábra. Kárpátaljai diákok létszáma tanévenként (1989–2009)

Forrás: Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály adatai.

12. ábra. A magyarul tanuló kárpátaljai diákok létszáma (1989–2009)

Forrás: Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály adatai.

Az iskolai eredményesség egyik fokmérője a lemorzsolódás. Már korábbi, 1995-ös adatok is arról számoltak be, hogy a Beregszászi járásban a magyar nyelvű általános iskolát végzők mintegy 44 százaléka nem folytatja tanulmányait. Kérdés, ez az arány általánosítható-e, illetve manapság is ilyen lemorzsolódással találkozunk-e?

A lemorzsolódás teljesebb képét kaphatjuk, ha összevetjük egy iskolai kohorsz bemenő (1. osztályba beiratkozottak számát), illetve kimenő (11. osztály után érettségiző) adatait: a 2000/2001-ben végzettek az 1990/1991-es tanévben kezdték meg tanulmányaikat, a 2001/2002-ben végzettek 1991/1992-ben és így tovább (lásd *14. táblázat*). Számításainkból kiderül, hogy a 2000/2001 és 2007/2008 között érettségizettek évfolyamaiban 44 és 54 százalék közötti volt a lemorzsolódás az iskolai életút során. A *14. táblázathoz* azonban még két megjegyzést kell fűznünk: egyrészt az érettségizettek aránya kissé túlbecsült, hiszen az érettségizettek száma tartalmazza a líceumi, gimnáziumi 12 osztály után végzettek számát is (tehát olyan személyekről is szó van, akik a referenciának számító első év előtt egy évvel kezdték meg tanulmányaikat). Ez azt jelenti, hogy a valóságban a lemorzsolódási arányok még magasabbak. Másrészt a 2007/2008-as tanév 11. osztályosainak adatai nem a ténylegesen érettségizettek, hanem a végzősök számát tartalmazza (a felsőoktatásban való továbbtanulást biztosító érettségizettek számára a későbbiekben visszatérünk – ld. *14. ábra*).

14. táblázat. A magyar iskolákba beiskolázott és közülük érettségizettek száma és aránya 2000 és 2008 között

Érettségi éve	*2000/01*	*2001/02*	*2002/03*	*2003/04*	*2004/05*	*2005/06*	*2006/07*	*2007/08*
Első osztály éve	*1990/91*	*1991/92*	*1992/93*	*1993/94*	*1994/95*	*1995/96*	*1996/97*	*1997/98*
1. oszt	2147	2160	2311	2442	2440	2370	2365	2203
11. oszt.	989	1052	1292	1376	1263	1196	1221	1129
Érettségizett (%)	*46,06*	*48,70*	*55,91*	*56,35*	*51,76*	*50,46*	*51,63*	*51,25*
Lemorzsolódási arány (%)	*53,94*	*51,30*	*44,09*	*43,65*	*48,24*	*49,54*	*48,37*	*48,75*

Forrás: Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály adatai.

Kérdés továbbá, hogy a lemorzsolódás kárpátaljai szinten, és azon belül a kisebbségi magyar oktatásban más-más „alakzatokat" ölt-e? Ezt megválaszolandó vizsgáljuk meg részletesebben a lemorzsolódást az egyes osztályokból a nagyobb osztályokba való átmenetkor.

A 2007/2008-as, illetve a 2008/2009-es tanévek beiskolázásai arányait vizsgálva (*13. ábra*) tehát részletesebb képet kapunk a lemorzsolódás mértékéről és „természetrajzáról" is. Az egyes átmeneteket osztályonként vizsgálva (azaz összehasonlítva a 2007/2008-as tanév osztályait a következő tanév 1-gyel nagyobb osztályainak adataival) megállapíthatjuk, hogy a magyar tannyelvű osztályok majdnem mindegyikében több a lemorzsolódó diák. Az elemi oktatásban meglehetősen alacsony a rendszerből kikerülők aránya, az első nagyobb kiesés az 5. osztályba való bekerüléskor tapasztalható: itt a magyar osztályokban végzettek közel 4 százaléka „eltűnik" (vagy kiesik az oktatási rendszerből vagy más, nem magyar tannyelvű osztályba kerül). Az általános iskolai 5–9. osztályokban valamivel

13. ábra. Lemorzsolódási arányok 2007/2008 és 2008/2009 tanév között – osztályonként

Forrás: saját számítás 11. és 12. ábrák alapján.

magasabb a lemorzsolódások száma, mint az elemiben, s a magyarok körében még nagyobb mértékben morzsolódnak le. A nagy veszteség azonban a 9. osztályból a 10-ikbe való kerüléskor, azaz a középfokú oktatásba való bekerüléskor tapasztalható: itt rendszer szinten a tanulók több mint harmada, a magyar diákoknak pedig közel fele kiesik. A középiskola utolsó osztályának számító 11. osztályban pedig a magyarok körében a megyei átlagnak kétszerese a lemorzsolódás.

Hasonló módszerrel megvizsgálva a 2005/2006, illetve a 2006/2007-es tanévek eredményeit, egyrészt arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyar tannyelvű osztályba járók az átlagnál, minden oktatási szinten (és majdnem mindegyik osztály szintjén), magasabb lemorzsolódási arányokat produkálnak. Másrészt a legmagasabb számú kiesést az oktatási rendszerből a 4-ikből az 5-ikbe, illetve a 9-ikből a 10-ikbe lépő osztályok esetében lehet tapasztalni. Az utóbbi, középiskolai szintre a magyar tannyelvű osztályokban végzettek közel fele nem jut el, míg megyei szinten ez az arány „csak" egyharmados. Ugyanakkor mindkét összehasonlítás tanulságai alapján kijelenthetjük azt is, hogy a lemorzsolódás mértéke növekszik az oktatási szintekkel: az elemiben a legalacsonyabb, az általánosban magasabb, a legmagasabb pedig a középiskola szintjén.

A lemorzsolódásnak számos oka lehet, amelyek egyaránt vonatkozhatnak a diákok szociális körülményeire, az iskola-szülő kapcsolatrendszerre, valamint a pedagógusok módszertani kultúrájára. Vonatkozó kutatások hiányában csak annyit állíthatunk, e tényezők mindegyike akár egyszerre is jelen lehet. A magyar nyelvű képzések vélhetően megfelelő pedagógiai felkészültség hiányában nem képesek nagyobb mértékben benn tartani a diákokat a rendszerben, az alsóbb osztályokban valószínűleg a kárpátaljai magyar anyanyelvű romák, illetve a hátrányos helyzetűek iskolai integrációs sikertelensége is nehezíti a helyzetet. Mindezeken túlmenően magyarázat lehet a problémára az ukrán oktatáspolitika sok szempontból kisebbségellenesnek nevezhető magatartása is, amely a kisebbségi oktatás presztízsét igyekszik aláásni, hiszen olyan jogi környezetet teremt, amely a szülőt

és diákot egyaránt arra készteti – főképp az utóbbi években –, hogy az ukrán nyelvű képzés mellett döntsön.

Mint jeleztük, e tényezők bizonyára együttesen okozzák a kisebbségi oktatás nehézségeit, ám fontos azt leszögeznünk, hogy az iskolai sikertelenség okainak számbavételekor külön kell választani az oktatás belső világához (pedagógusok felkészültsége, iskolai klíma, iskola vezetősége), illetve külső környezetéhez (szülők anyagi helyzete, diákok szociális háttere, iskola helyi környezete), valamint a többségi-kisebbségi szimbolikus politizáláshoz kapcsolódó tényezőket. Kisebbségi közegben ugyanis gyakori jelenség a szakmai sikertelenség politikai színezetben való tálalása, illetve fordítva, a politikai siker explicite szakmai erényként való megjelenítése. Fontos azonban látnunk azt is, hogy a lemorzsolódás mértéke a magyar nyelvű képzések esetében konstans módon magas, és ez így volt az 1990-es, illetve az ezredforduló utáni években is. Az már csak tovább rontja a kárpátaljai magyarok továbbtanulási kilátásait, hogy az új érettségi rendszer bevezetésével, az ukrán nyelv és irodalom vizsgatárgyként való kötelezővé tételével, tovább csökken a magyar nyelven végzett érettségizők száma.

2008-as adatok alapján lehet tudni, hogy a magyar osztályokban végző 1.129 diákból mindössze 619 diák (54,8 százalék) jelentkezett az emelt szintű érettséginek minősülő, ám a felsőoktatásba való belépést is biztosító vizsgákra. A független vizsgaközpontban szervezett tesztek keretében ukrán nyelv és irodalomból és szaktárgyakból is vizsgát kellett tenni. Átmenetileg, 2008 és 2009-ben szaktárgyakból még lehetett magyarul is vizsgázni, ám ukrán nyelv és irodalomból az ukrán anyanyelvűekhez hasonló (értelemszerűen: ukrán nyelvű) teszteket kellett kitölteni. 2008-ban az ukrán nyelvű vizsgán 265 magyar maturandus elégtelenül (a lehetséges 200-ból 124 pont alatt) teljesített, ami azt jelenti, hogy a vizsgákra jelentkezettek 42,8 százaléka, a végzős 11. osztálynak pedig 68,6 százaléka eleve elesik a (bármilyen, így a magyar nyelvű) felsőoktatási továbbtanulási lehetőségtől.

Ha e 2007/2008-as kohorsz iskolai életútját végigkövetjük az első osztálytól az érettségiig, a teljes lemorzsolódást szétbonthatjuk magyar ún. *strukturális lemorzsolódásra* (hatásra), illetve az új érettségi rendszer *„teszt-hatására”*. A vizsgált évfolyam első osztályba történő iskolai belépésekor (az 1997/98-as tanévben) 2.203 főből állt, akik közül mindössze 1.129-en jutottak el az érettségi vizsgáig, és közülük 619-en jelentkeztek emelt szintű érettségire, amelynek során 265-en elégtelenül teljesítettek.

Az alábbi diagramokon (*14*. és *15. ábra*) szemléltetjük a kétféle lemorzsolódást. A strukturális hatás a magyar nyelvű képzés sajátosságaiból fakad, és mint korábban is láttuk (ld. *14. táblázat*), a rendszeren belül ebben az évfolyamban közel 50 százalékos volt a lemorzsolódás. Erre a már eleve megcsappant diáklétszámra hatott ki az új vizsgarendszer, amely újabb közel 50 százalékos továbbtanulási veszteséget eredményezett (az egykori első osztályosok 28 százaléka, a végzősök 54,8 százaléka jelentkezett a vizsgákra). A vizsgaeredmények alapján pedig látható, hogy az iskolai kohorsz mindössze 16 százaléka nyert jogot arra, hogy valamilyen felsőoktatási intézménybe folytassa tanulmányait, ami a végzősök nem egészen egyharmadát jelenti. A két hatást analitikusan szétválasztva azt is megállapíthatjuk, hogy a strukturális hatás gyengébb, mint a teszt hatás: a magyar nyelvű osztályok elvégzése során a diákok több mint fele jogot nyert arra, hogy érettségizzen, a teszt hatás eredményeképpen azonban a diákok közel 70 százaléka elesik bármilyen továbbtanulási lehetőségtől, ami rendkívüli magas arány.

14. ábra. Lemorzsolódás a 2007/2008-ban végzett magyar nemzetiségűek körében – szám szerint

Forrás: saját számítás, bemeneti adatok: Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály.

15. ábra. Lemorzsolódási arányok a 2007/2008-ban végzett magyar nemzetiségűek körében

Forrás: saját számítás, bemeneti adatok: Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály.

A kétféle lemorzsolódást befolyásoló hatás különválasztása azért is lényeges, mert míg előbbi elsősorban a kisebbségi magyar oktatás mindennapi működtetőinek felelősségi körébe tartozik, a tesztvizsgák hatása centralizált oktatáspolitikai és nyelvpolitikai moz-

zanatokkal áll összefüggésben. A strukturális lemorzsolódást szakmai, pedagógiai eszközökkel is lehet csökkenteni, a teszt hatásának mérséklésére viszont sokkal kevésbé szakpolitikai megfontolásokkal, mint inkább kifejezetten politikai nyomásgyakorlással lehet hatni.

Akárhogy is tekintünk ezen lemorzsolódási arányokra, fontos kihangsúlyoznunk, hogy ezek az arányok nemzetközi összehasonlításban rendkívüli magasak. Az EU tagállamainak szintjén 2007-ben például mindössze 15 százalékos volt a 18–25 évesek körében a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya. A kárpátaljai magyar diákok körében az ezredfordulótól kezdve tapasztalt mintegy 44–54 százalékos középiskolai strukturálisnak nevezett lemorzsolódás (ld. *14. táblázat* adatait) az EU sereghajtójának számító Portugália (36 százalékos) szintjét is meghaladja. (*16. ábra*)

16. ábra. Korai iskolaelhagyók. A 18–24 éves korosztály középfokú végzettséggel nem rendelkező és az iskolarendszerből kilépett része (%)

Forrás: Peter Rado: *Promoting Equity in Education. Central European Comparative Overview.* Budapest, 2008. 7.

Ha azonban ehhez hozzátesszük a 2008-ban mért ún. teszthatást, azt tapasztaljuk, hogy a kárpátaljai magyar fiatalok mintegy 84 százalékos lemorzsolódása (a korcsoporton belül befejezett középiskolai végzettséggel mintegy 16 százalék rendelkezik) Európán kívüli szintekre tehető. Ha ezt az értéket a közeljövőben nem lehet megváltoztatni, a magyar nyelvű felsőoktatás és közoktatás is komoly zsugorodást fog elszenvedni. A teszthatás ugyanis nem csak a középiskola kimeneti szintjére, áttételesen pedig a felsőoktatásra, hanem a bemeneti szintekre is visszahat: a magyar iskolákban végzett nagyfokú sikertelen érettségizők aránya a magyar nyelvű képzések vonzerejét ássák alá, és a szülők értelemszerűen más, ukrán nyelvű képzésekre fogják gyerekeiket beíratni. Ennek jelei már ma is látszanak: ha pusztán az elmúlt négy tanév adatait összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy 2008 őszére az első osztályba beíratott magyar gyerekeknek nem csak a száma, hanem a kárpátaljai első osztályosokon belüli részaránya is lecsökkent (11,5-ről 9,2%-ra), vélhetően már a 2008-as érettségi eredmények hatására.

15. táblázat. A kárpátaljai első osztályba beiskolázott tanulók tanév és nemzetiség szerint

	2005/2006		*2006/2007*		*2007/2008*		*2008/2009*	
	Szám szerint	*%*	*Szám szerint*	*%*	*Szám szerint*	*%*	*Szám szerint*	*%*
Ukrán	12.158	85,07	12.734	86,64	12.181	86,30	12.541	87,54
Orosz	104	0,73	131	0,89	135	0,96	146	1,02
Magyar	1.647	11,52	1.499	10,20	1.495	10,59	1.321	9,22
Román	374	2,62	316	2,15	276	1,96	296	2,07
Szlovák	8	0,06	18	0,12	27	0,19	22	0,15
Összesen	*14.291*	*100,00*	*14.698*	*100,00*	*14.114*	*100,00*	*14.326*	*100,00*

Forrás: Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály adatai.

17. ábra. A kárpátaljai első osztályba beiskolázott tanulók nemzetiség szerinti arányai tanévenként (%)

Forrás: Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály adatai.

10.6. Felsőoktatás

Az 1990-es években a felsőoktatás expanziója Ukrajnában és azon belül Kárpátalján is beindult: új intézmények jöttek létre, részben az egykori állami felsőoktatási intézmények

kihelyezett tagozatainak ún. kisodródó („spin-off") intézményesülésével, részben új szereplők, a magánegyetemek megjelenésével. 2005-ben például az országban 1.003 felsőoktatási intézmény működött, amelynek 18 százaléka magánintézménynek minősült. A magán felsőoktatási intézmények jobbára a főiskolai, egyetemi (bachelor, master) végzettséget nyújtó úgynevezett III–IV. fokú akkreditációval rendelkező intézmények közül kerülnek ki:

Forrás: Kremen, Vasyl–Nikolajenko, Stanislav (eds.): *Higher Education in Ukraine.* Bucharest, 2006, UNESCO–CEPES. 47.

Az 1990-es évek közepére tehetjük a felsőoktatás expanziójának beindulását, amelyet a hallgatói létszámmal is jól tükrözhetünk: míg az 1993/1994-es tanévben mintegy 1,5 millió hallgató volt, mára ez a szám közel megduplázódott (2005/2006-ban 2,7 millió hallgató volt). A hallgatói létszámot akkreditációs szintek szerint vizsgálva, az is megállapítható, hogy míg az I–II. akkreditációs fokozatú intézmények hallgatói létszáma csökkent, az expanzió gyakorlatilag a III–IV. szintű, azaz a főiskolai és egyetemi képzésekben való részvétel közel megháromszorozódásának köszönhető.

Az országos trendekkel összhangban Kárpátalján is az 1990-es évek közepén indult el az új intézményalapítási hullám. A már 1945-től létező Ungvári Nemzeti (akkor Állami) Egyetem mellett elsőként az Ungvári Informatikai-, Jogi- és Közgazdasági Főiskola hozta létre a ma Kárpátaljai Állami Egyetem (KÁE) néven működő intézetet. A mai II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolából nőtt ki, amelyet a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a Kárpátaljai Református Egyház kezdeményezésére 1994-ben hoztak létre a Nyíregyházi BGYTF kihelyezett tagozataként. E két új intézmény 1996-ban kapta meg működési engedélyét, és puszta létezésük gyakorlatilag megtörte az Ungvári Egyetem több évtizedes monopolhelyzetét.

Szintén az 1990-es években jött létre a Munkácsi Technológiai Főiskola (MTF), illetve a Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola (MHPF): előbbi a Hmelnickij Város Podolja

Technológiai Egyetem kihelyezett tagozataként indult, utóbbi pedig az Ivano-Frankivszki Egyetem kihelyezett tagozatából nőtte ki magát. Ezen intézményeken kívül még több más ukrajnai egyetem működtet kihelyezett tagozatokat, ezek közül magyar vonatkozásban fontos megemlíteni a Kijevi Szlavisztikai Magánegyetemet, amely 2004-től magyar-angol fordítói szakot is működtet.

Magyar vonatkozásban a jelenlegi felsőoktatási piacot a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar nyelvű képzései uralják. 2006/2007-ben a területen tanuló mintegy 1.923 magyar nemzetiségű hallgató 53 százaléka az előbbin, és mintegy 37 százaléka az utóbbin tanul.

16. táblázat. A magyarok aránya a kárpátaljai felsőoktatási intézményekben (1998–2006)

				Magyar nemzetiségű hallgatók megoszlása az egyes intézményekben									
	Összesen			*KMF*		*UNE*		*KÁE*		*MTF*		*MHPF*	
	Kárpátalja	*Magyar nemzetiségű*	*%*		*%*		*%*		*%*		*%*		*%*
1998/1999	11.894	798	*6,7*	140	18	571	72	30	4	39	5	18	2
1999/2000	13.167	983	*7,5*	263	27	584	59	38	4	52	5	46	5
2000/2001	0	0	*0,0*	369	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2001/2002	15.237	1.228	*8,1*	470	38	525	43	152	12	53	4	28	2
2002/2003	16.478	1.374	*8,3*	600	44	537	39	142	10	61	4	34	2
2003/2004	0	0	*0,0*	610	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2004/2005	0	0	*0,0*	864	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2005/2006	17.571	1.769	*10,0*	1.034	58	545	31	64	4	48	3	78	4
2006/2007	17.926	1.923	*11,0*	1.021	53	714	37	57	3	41	2	90	5

Forrás: Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005).* Ungvár, 2007, PoliPrint. 333.

Az UNE-n 2008-ban – az UMDSZ kezdeményezésére részben magyarországi támogatással – létrehozták a Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kart, amelynek keretében három tanszék működik: magyar nyelv és irodalom, magyar történelem és európai integrációs tanszék, valamint a matematika-fizika tanszék. A beregszászi főiskolán többek között óvodapedagógusi, tanítói, angol-földrajz, angol-történelem, földrajz-történelem, biológia-földrajz, magyar-ukrán, matematika-informatika és matematika szakokon lehet tanulni.

E szakok puszta felsorolásából is kitűnik két főbb jellegzetesség: egyrészt a meglehetősen szűk felsőoktatási piacon különféle átfedések, párhuzamosságok léteznek, másrészt szembeötlő, hogy a nagyobb társadalmi presztízsű (és gyakran nagyobb fajlagos költségekkel járó) szakok hiányoznak a magyar nyelvű képzési palettáról. Az egyes szakok közötti párhuzamosságok az intézmények közötti rivalizálásnak, és személyek közötti konfliktusoknak is betudhatók (a beregszászi főiskola meghatározó személyiségei egy része az ungvári intézményben tanult). Ezek a tények arról árulkodnak, hogy a kisebbségi

elitek nem rendelkeznek egy minimális konszenzusra épülő koncepcióval a kisebbségi felsőoktatás fejlesztésére vonatkozóan. A nagyobb presztízsű szakok hiánya természetesen financiális okokra is visszavezethető, de egyúttal azt a más (magyar) kisebbségek esetében is tapasztalt beállítódást is tolmácsolják, miszerint a kisebbségi közösség fennmaradása elsősorban az anyanyelvű pedagógusok utánpótlásának biztosításában rejlik. Ez azonban csak részben igaz, mivel a kisebbség tagjainak kimaradása a piacképes szakokból egyértelműen negatív kihatással lehet egy közösség középtávú fennmaradására.

A felsőoktatási piacnak rendszerint gátat szabnak a demográfiai tartalékok, és ez különösen igaz egy kisebbségi közösség esetében. És még inkább így van, ha a kisebbségi közösség középiskolai szintjén magas lemorzsolódási arányokat tapasztalunk – mint ahogy ezt a kárpátaljai magyarság esetében láttuk. Az új érettségi vizsgarendszer ún. „teszthatása" következtében 2008-ban mindösszesen 354 személy számára vált lehetővé, hogy felsőoktatási intézményben folytassa tanulmányait. A rendelkezésünkre álló adatok szerint e személyek mintegy 83 százaléka (294 személy) különféle magyar nyelvű képzésekbe került be, éspedig a következő helyekre:

17. táblázat. A 2008/2009-es tanév első évfolyamára felvett magyar nemzetiségű hallgatók

Intézmény neve	*Felvettek száma*	*Százalékban*
Ungvári Nemzeti Egyetem	82	27,89
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola	155	52,72
Kijevi Szlavisztikai Egyetem ungvári kihelyezett tagozata, Magyar–angol szak	15	5,10
Balassi Bálint Előkészítő Intézet, Budapest	15	5,10
Magyarországi felsőoktatási intézményekbe – állami ösztöndíjjal	27	9,18
Összesen	*294*	*100,00*

Forrás: Orosz Ildikó–Csernicskó István–Ambrus Pál– Kristafori Olga: *A magyar nyelvű/ nyelvi oktatás stratégiai kérdései Kárpátalján*. 2008. Kézirat.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola első évfolyamos hallgatóinak idősoros elemzése jól érzékelteti a többször emlegetett 2008-as „teszthatást": a 2006-os szinthez képest a Főiskolán 2008/2009-ben már több mint felével, az utolsó két évben pedig több mint harmadával csökkentek a beiskolázási számok. E trendek egyaránt érvényesek a különféle oktatási formák esetében, a nappali képzés zsugorodása pedig egyértelműen az ún. teszthatásnak tudható be. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, ha nem sikerül oktatáspolitikai beavatkozással változtatni a beinduló trenden, akkor ez az egész magyar nyelvű oktatás beszűkülését eredményezi a felsőoktatás és a közoktatás szintjein is.

18. táblázat. Az egyes tanévek első évfolyamára felvett hallgatói a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán

	2006/ 2007	*2007/ 2008*	*2007/2008 II. félév*	*2008/2009 – II. félév*	*Változás 2006/07 – 2008/09*	*Változás 2007/08 II. félév – 2008/09 II. félév*
Tanárszak (nappali tagozat)	174	145	128	84	-51,72	-34,38
Speciális képzés	68	25	18	50	-26,47	177,78
Másoddiplomás képzés	72	78	38	0	-100,00	-100,00
Levelező képzés	42	75	52	19	-54,76	-63,46
Összesen	*356*	*323*	*236*	*153*	*-57,02*	*-35,17*

Forrás: http://www.kmf.uz.ua/tajekoztato/index.html

A kisebbségi oktatást tehát nem lehet körülírni az országos folyamatok figyelembevétele nélkül, és sajátos működését, működtetését nem lehet megérteni a kisebbségi-többségi, valamint a kisebbségi eliten belüli konfliktusok nélkül, illetve a kisebbségi elit Magyarországi kapcsolatai nélkül.

Kárpátalja jobbára rurális környezetében lakó populációjának iskolai végzettséget kifejező mutatói országos és megyei szinten is elmaradnak az átlagtól. Tekintve a népességcsökkenést ugyanakkor már ma is, ám a közeljövőben markánsabban is szembesülni kell a más szociokulturális háttérrel rendelkező roma származású populáció egyre intenzívebb iskolai jelenlétével is.

Az oktatás különféle szintjeinek lemorzsolódási adatait elemezve megállapítottuk, hogy létezik egy ún. strukturális és egy úgynevezett „teszthatásnak" betudható lemorzsolódás. Előbbi bizonyos értelemben „magyar belügy", hiszen azt fejezi ki, hogy a magyar nyelven tanulók körében milyen mértékű a lemorzsolódás. Utóbbi a korrupciót felszámolni hivatott új érettségi rendszernek, illetve az abban is megnyilvánuló – kisebbségi szempontból diszkriminatívnak tartott ukrán nyelvpolitika hatásának tudható be. Megállapítottuk azt is, hogy már a strukturális magyar lemorzsolódás mértéke is rendkívül magas, amit az újkeletű teszt-hatás csak tovább fokoz, és vélhetően tovább gyengíti majd a magyarok iskolázottsági mutatóit.

A teszthatás azonban nem csak a felsőoktatás irányába és az első osztályosok beiskolázási arányaira hat, hanem az egész kárpátaljai magyar nyelvű oktatás presztízsét kikezdheti. Ily módon a kárpátaljai magyarok asszimilációja felgyorsulhat, és továbbra is fennmaradhat kettős periférikus helyzetük: Kijevből nézve Kárpátalja egy távoli provinciának fog tűnni, ahol kevésbé képzett magyarok is élnek, Magyarországról nézve pedig egy olyan kisebbségi közösség lehet, amely saját vitalitásában megroppanva állandó segítségre szorul.

11. Felekezetek és egyházak Kárpátalján

Az egyházak és felekezetek fontos szerepet töltenek be az állam életében. A független ukrán állam megteremtésével együtt elkezdődött Kárpátalján a vallási közösségek újjászületése, a demokratikus rendszert kinyilvánító állam pedig nem avatkozott bele (legalábbis a szovjet időkhöz viszonyítva) az egyházak és a híveik közötti felekezeti viszonyba.

A vallási újjászületés összukrán sajátosságait extrapolálhatjuk a mai Kárpátalja (Kárpátontúl megye) területére is. Ide sorolhatjuk elsősorban a felekezetek és híveik közötti vitákat az egyházi épületek miatt. Viszont Kárpátaljának a lelki élet tekintetében unikális attribútuma a vallási közösségek és szervezetek száma, a sokféle nemzetiség és az ebből adódó sokfelekezetűség.

Kárpátalja soknemzetiségű jellege közvetlen hatással volt a vallási közösségek újjászületésére, az egyházak és híveik közötti viszonyokra. Kárpátalja legnépesebb etnikuma az ukrán, náluk jóval kevesebben vannak a magyarok és az oroszok. Ezzel szoros összefüggésben van a kárpátaljai vallási közösségek és felekezetek közötti viszony.

Kárpátalján az ezredforduló után megfigyelhető a felekezetek számának növekedése. 2001-ben 34 felekezet, 2005-ben 36, 2007-ben pedig 37 felekezet volt nyilvántartva. 1992 és 2006 között a különböző felekezetek 429 kultikus épületet emeltek.

Ukrajnában nincs semmilyen állami szintű teológiai képzés. Ez azzal függ össze, hogy a teológia mint tantárgy a szaklajstrom szerint a filozófiai tudományok körébe tartozik. Ellenpéldaként említhetjük, hogy az Oroszországi Föderációban 2003-ban 401 állami felsőfokú tanintézetben oktattak teológiát, s hasonlóan pozitív a helyzet Európaszerte. Csupán a Kárpátaljával szomszédos Szlovákia eperjesi egyetemén két teológiai (egy görög katolikus és egy pravoszláv) kar van. A helyzet orvoslása gyors megoldást követel az állam és a felsőoktatási intézmények részéről, ennek elmaradása ugyanis az országban folyó demokratikus átalakulások lassúbbodásával fenyeget.

11.1. Pravoszláv egyház

A függetlenség kikiáltása óta Kárpátalján a legnagyobb vallási közösség a Moszkvai Patriarkátus Ukrán Pravoszláv Egyháza (MP UPE). A 2001. január 1-jei helyzet szerint a megyében az MP UPE-nek 514 bejegyzett és 21 bejegyzetlen vallási szervezete volt, 2007-ben pedig 593 (557 közösség, 28 kolostor, 4 vallási társaság, 2 vallási oktatási intézmény). Párhuzamosan növekszik az MP UPE papjainak száma: míg 2004-ben 486 papjuk volt, addig 2007-ben már 544. A papokat a Volosin Intézet égisze alatt létrehozott Ukrán Teológiai Akadémia képzi.

Az MP UPE-nek Kárpátalján két egyházmegyéje van: a munkácsi és a huszti. Az MP UPE munkácsi egyházmegyéje Ukrajna függetlenségének kikiáltása előtt is működött az egész Kárpátaljára kiterjedő jogi hatáskörrel. 2004-ben az MP UPE munkácsi egyházmegyéjének tizenegy kolostora volt, köztük kettő férfikolostor.

Érdemes megvizsgálni az MP UPE ungvári pravoszláv templomának helyzetét. Miután a Káptalan utcai Szentkereszt Felmagasztalása székesegyházat visszaadták a görög katolikusoknak, felmerült egy pravoszláv katedrális építésének kérdése Ungváron. A munkácsi egyházmegye legnagyobb templomának felépítése mellett leginkább Dimitrij Szidor

esperes kardoskodott. Az ungvári egyetemen tanult, majd a hadseregben töltött szolgálati évek után beiratkozott a Moszkvai Hittudományi Főiskolára, ahol teológiai kandidátusi címet szerzett. 1992-ben Ungvárra ment. 1992–1993-ban felépíttette a Szt. Cirill és Metód kápolnát, erről kapta nevét az a tér, ahová a majdani katedrálist tervezték. 1992-ben megalapította a *Християнська родина* [Keresztény Család] című lapot mint a kárpátaljai Cirill és Metód Társaság orgánumát, amelyet ő maga szerkesztett. A társaság elnökévé is megválasztották. 2002-ben az ungváriak akaratából a Kárpátaljai Területi Tanács képviselője lett. Ezenkívül tagja a *Новини Закарпаття* [Kárpátaljai Hírek] című lap szerkesztőbizottságának, „A ruszin nyelv grammatikája", egy háromnyelvű szótár és az Evangélium ruszin fordításának szerzője.

1993-ban megkezdődött a Megváltó Krisztus katedrális építése, amelynek a Cirill és Metód téren jelöltek ki helyet. A leendő katedrális főbb tervrajzi és műszaki jellemzőit Szentpéterváron készítették el. Méreteit tekintve ez a legnagyobb templom Kárpátalján, magassága 60 m, szélessége 45 m, hossza 60 m. Altemploma, amely 1994 óta működik, 1.500–2.000, a felső hajó pedig 6.000 ember befogadására alkalmas. A Megváltó Krisztus templom mellett jótékonysági központ, az árva gyerekek és a szegények részére étkezde, könyvtár, plébániai iskola és „Lada" zenei stúdió működik.

Az MP UPE másik kárpátaljai strukturális egysége a huszti egyházmegye, amely a Szent Szinódus 1994. július 29-i határozata alapján a munkácsi egyházmegye kettéosztásával jött létre. A huszti egyházmegyébe öt kárpátaljai járás tartozik: a Huszti, a Nagyszőlősi, a Mizshirjai [Ökörmezői], a Rahói és a Técsői. 221 temploma van, ezekben 287 pap teljesít szolgálatot. 1999 és 2004 között az egyházmegyében 29 templom épült. Érdemes megemlíteni az ikonok, kiváltképpen a Nankovói Istenszülő ikonjának nagy tiszteletét, ez utóbbit minden évben megünneplik augusztus 10-én az új naptár szerint.

Ily módon az MP UPE Kárpátalján közel 600 vallási szervezetet egyesít és így a megye legnagyobb vallási szervezete. Tagjai főként ukrán és orosz nemzetiségűek.

Kárpátalja területén más pravoszláv egyházak is működnek. Közöttük legnagyobb a Kijevi Patriarkátus Ukrán Pravoszláv Egyháza (KP UPE). Ennek az egyháznak Kárpátalján igen kevés híve van: 2001–2002-ben hivatalosan tizenhárom közösség volt bejegyezve, 2005-ben már tizenkilenc, s ezekben tizenhat pap működött. 2007-ben a KP UPE kárpátaljai egyházmegyéjének huszonnégy közössége volt, ezekben harminchat pap teljesített szolgálatot.

Még kevesebb Kárpátalján az Ukrán Autokefál Pravoszláv Egyház (UAPE) híveinek száma. 2001-ben csak egy közösségük volt bejegyezve. Ezen kívül Kárpátalján működik az óhitű pravoszláv egyház, amelynek 2001 végén egy közössége volt. Hasonlóképp egy bejegyzett közössége van az Istenanya Pravoszláv Egyházának. Az MP UPE és a KP UPE kivételével a pravoszláv egyházi közösségek száma nem gyarapszik.

11.2. Görög katolikus egyház

A hívek és a közösségek számát tekintve Kárpátalján a második legnagyobb vallási szervezet az önjogú (sui juris) Görög Katolikus Egyház (GKE), amely közigazgatásilag egyetlen, főesperességekre osztott munkácsi görög katolikus egyházmegye. Ez közvet-

lenül a Vatikán fennhatósága alatt áll, és független az Ukrán Görög Katolikus Egyház lembergi érsekségétől.

2000-től kezdve Kárpátalján a GKE vallási szervezeteinek száma a 2001. évi 302-ről 2007-re 382-re növekedett (370 közösség, 9 férfikolostor, egy vallási társulat, két egyházi oktatási intézmény). A vallási szervezetek számának ilyen gyarapodásával csak két egyház, az MP UPE és a GKE dicsekedhet. Ez érthető is, hiszen mindkettő történelmi egyház a régióban. Természetes tehát, hogy a vallási intézmények újjászületésének körülményei között mindkét egyház gyarapította híveinek, következésképp közösségeinek is a számát.

A GKE sorsa Kárpátalján és az egész posztszovjet térségben nem volt egyszerű. Az MP UPE-től eltérően, amely szünetekkel ugyan, de fennmaradt a Szovjetunióban, a kárpátaljai Görög Katolikus Egyházat 1949-ben betiltották, s csak illegálisan létezett. A szovjet vezetőség a KGE-t az MP UPE fennhatósága alá akarta rendelni, ám sikertelenül. Csak a demokratikus átalakulások beköszöntével kezdődik meg a GKE újjászületése. A kárpátaljai GKE újjászületésében nagy szerepet játszottak Ioann Szemedi és Iván Margitics főpapok.

Ioann (Szemedi) püspök 1921. június 26-án született a Nagyszőlősi járási Mala Kopanya [Alsóveresmart] községben. 1942-ben elvégezte a huszti gimnáziumot, és még ugyanazon évben beiratkozott az Ungvári Hittudományi Akadémiára. 1944 őszén beállt önkéntesnek a csehszlovák felszabadító hadseregbe. A hadseregből rendeletileg leszerelték, hogy folytathassa tanulmányait a hittudományi akadémián, amelyet 1947-ben elvégzett. 1947. július 6-án pappá szenteli Romzsa Tódor püspök. Az Ungvári Hittudományi Akadémia kinevezett prefektusaként és tanáraként a püspöki hivatal jegyzőjének tisztét is ellátta. 1949. február 16-tól a munkácsi görög katolikus egyházmegye likvidálása után állami vállalatoknál dolgozott egészen 1987-ig, nyugdíjba vonulásáig. 1978. augusztus 24-én az Ungvár melletti Onokócon püspökké szentelte Hira Sándor püspök. 1991 januárjában Murányi Miklós apostoli adminisztrátor halála után a munkácsi püspökség megyés püspöke lett. 1991. január 21-én II. János Pál pápa megerősítette megyés püspöki tisztségében. 2003. január 25-én, miután II. János Pál pápa elfogadta rezignációját (lemondását), Ioann nyugalmazott püspök lett. 2008. december 6-án hunyt el.

A GKE újjászületésének másik harcosa Kárpátalján Iván Margitics volt. Ő 1921. február 4-én született a Nagyszőlősi járási Borzsavszke [Nagycsongova] községben földműves családban. 1946-ban elvégezte az Ungvári Hittudományi Akadémiát, augusztus 18-án pappá szentelték. Lelkészi szolgálatot teljesített a rahói Nagyboldogasszony-templomban. Többszöri sikertelen hitszegésre kényszerítés után 1951. március 5-én letartóztatták és az omszki GULAG-táborba hurcolták. Ott 1955. március 6-ig tartották fogva. Hazatérte után a főügyészség 1992 januárjában rehabilitálta. Lelkipásztori munkája során Iván atya állandó kapcsolatot tartott a munkácsi, a lembergi és az ivano-frankivszki püspökségekkel. Az 1980-as években aktívan részt vett a görög katolikus egyház legalizálásáért folyó harcban mint az egyházvédelmi bizottság tagja. 1987-ben tagja volt az ukrán GKE első moszkvai küldöttségének. 1987. május 10-én Lembergben Szopron Dmiterko, az ivano-frankivszki egyházmegye püspöke kirotóniával főpappá szentelte. A GKE kárpátaljai legalizációja után segédpüspökként működött Ioann Szemedi mellett, aktívan részt vett a munkácsi egyházmegyei görög katolikus közösségek és parókiák újjáélesztésében. Oltárszentelés közben halt meg a Mizshirjai járási Pilipec [Fülöpfalva] községben. Mind-

két püspök nagy munkát végzett a kárpátaljai görög katolikus egyház újjászervezésében. Az ő tevékenységüknek köszönhető a megye legelső – imszticsevói [miszticei], bilkei, borzsovai, salánki és ungvári – közösségeinek újjászervezése.

2003 óta a kárpátaljai GKE vezetője Milán Sasik főpap, aki 1952. szeptember 17-én született Lehotán (Szlovákia). Az elemi és a középiskola elvégzése után az 1971–1976-os években filozófiát és teológiát hallgatott a pozsonyi főszemináriumban. 1971. július 31-én belépett a Lazarista Atyák Missziós Kongregációjába. 1973. szeptember 27-én letette az örök fogadalmat. A kongregációban különböző felelősségteljes tisztségeket töltött be. Június 6-án pappá szentelték. Kezdetben káplán volt, majd később plébános. A szentszék engedélyével Milan Sasik főtisztelendő kétféle, bizánci és latin szertartású istentiszteletet végezhet. 1990-től 1992-ig a római Tereziánum Pápai Hittudományi Intézetben tanult, ahol licenciátusi fokozatot szerzett. 1992. október 5-től 1998. július 7-ig az ukrajnai pápai nunciatúrán dolgozott. Majd egy évig a szlovákiai kongregáció noviciátusának igazgatója volt. 2000. augusztusában visszatért Ukrajnába, és a kárpátaljai Perecseny plébánosa lett. Szlovák anyanyelvén kívül beszél ukránul, olaszul, csehül, oroszul és lengyelül. 2002. november 12-én kinevezték a munkácsi püspökség apostoli adminisztrátorává. 2003. január 6-án II. János Pál pápa főpappá szentelte Rómában, a Szent Péter bazilikában. Jelenleg Milán atya a püspökség vezetője.

A lelkiismereti és vallásszabadság felújításával a GKE vallási közösségei mellett megújult a hittudományi akadémia is, teljes nevén a Boldog Romzsa Tódor Ungvári Görög Katolikus Akadémia. Ez Munkácson kezdett működni Joszif Holovacs rektor vezetésével. A szeminaristák nevelési körülményeinek javítása céljából a munkácsi görög katolikus egyházmegye vezetősége új épület építését tervezte a hittudományi akadémia számára, mivel a várbeli régi helyiség az állam tulajdonában van. 1992-ben kaptak egy telket Ungvárhoz közel (Minaj község határában), ahol még ugyanazon év június 28-án megkezdték az új akadémia építését. 1992–1993-ban az oktatás is elkezdődött, bár az építkezés még folyt. Az ungvári görög katolikus hittudományi akadémia rektora Monsignore Tarasz Lovszka főesperes 1966. október 18-án született a Nagyszőlősi járási Drotinci [Tiszaszirma] községben. Nagyszőlősön végezte a középiskolát, a teológiai bakkalaureátust pedig Rómában az Urbariana Pápai Egyetemen (Olaszország, 1994). 1994 áprilisában pappá szentelte Ioann Szemedi püspök atya az ungvári székesegyházban. Teológiai tanulmányait Rómában, a Pápai Keleti Intézetben folytatta, ahol 1997-ben megkapta a keleti egyház egyházjogi licenciátusa fokozatot. 2000-től plébános Nagyszőlősön, majd 2003. február 1-jén kinevezték az ungvári hittudományi akadémia rektorává. 2003. szeptember 27. óta munkácsi görög katolikus megyéspüspök. Továbbra is az akadémia vezetője.

2005-ben 111 diák tanult Ungváron és 31 az akadémia huszti fiókintézetben. A diákok száma általában változatlan, így 2007-ben Ungváron 106 hallgató volt. Ezenkívül a püspökségben működik a Sztojka Sándor nevét viselő görög katolikus líceum Karacsin [Karácsfalva] községben (a 2007-es adatok szerint 20 hallgatója volt). A megújult munkácsi görög katolikus püspökség sajtóorgánuma a *Благовісник* [Beharangozó] című folyóirat, amelynek már több mint kétszáz száma jelent meg.

A munkácsi görög katolikus püspökség főszékesegyháza sokkal régibb múltra tekint vissza, mint az MP UPE most épült temploma. A főszékesegyház története a 17. sz. első felében kezdődik, amikor X. Drugeth János Ungvárra hívta a homonnai (Szlovákia) jezsuita atyákat, helyet és költségeket biztosítva nekik. A jezsuita kollégium építését Dobonszki György jezsuita nagymester felügyelte. 1645-ben meghalt Drugeth János, de özvegye,

Jakusits Anna segítségével az építkezés 1646-ban befejeződött. A komplexum kollégiumot, iskolát és templomot foglalt magában. Az egytornyú templom nem volt nagy. Az 1732–1740-es években felépült az új, késő barokk stílusú jezsuita templom. 1773 novemberében XIV. Kelemen pápa feloszlatta a jezsuita rendet, a jezsuiták távoztak Ungvárról. 1774-ben tűzvészben és viharban megrongálódott a templom. 1775-ben a templomot a munkácsi görög katolikus püspökség kapta meg. F. Hillebrand udvari építész javaslatára a templomot székesegyházzá alakították át. Az átépítés és a görög katolikus szertartásokra alkalmassá tétel több évig tartott, és 1779-ben ért véget. Az új rezidencián Bacsinszky András volt az állandó főpap. A székesegyház ekkoriban nyerte el mai képét. Belső változtatások történtek Popovics László püspöksége idején 1858-ban (márvány arabeszkek, az ikonosztáz felújítása, falfestmények). Iván Pasztelij püspöksége idején, 1877-ben Fábry László építész javaslatára végeztek néhány változtatást, az egyik toronyra órát szereltek. Érdekesség, hogy a Szent Kereszt Felmagasztalása monumentális mennyezetfestmény Boksay József műve (1939), és ugyanő készítette 1942-ben a sekrestye színes ablaküveg-festményeit. A székesegyház altemploma kripta, ahová római katolikusokat, majd Bacsinszky Andrással kezdve püspököket is temettek. 1949-ben a Szent Kereszt Felmagasztalása templomot a szovjet vezetőség a pravoszláv egyháznak adta. A kárpátaljai GKE legalizálása (1989) után harc indult a visszaszerzésére. 1991. október 10-én a székesegyházat visszaadták a munkácsi görög katolikus püspökségnek. A munkácsi püspökség mellett három jótékonysági szervezet működik.

11.3. Római katolikus egyház

Nagyságát tekintve a Kárpátaljai Római Katolikus Egyház (RKE) a 4. helyen áll. A 2001. évi állapot szerint az RKE-nek Kárpátalján 81 bejegyzett és 7 bejegyzetlen vallási szervezete volt, 2004-ben 91 vallási szervezete (81 közösség, 8 szerzetesrend és egy egyházi oktatási intézmény), 2007-ben 92 szervezete (82 közösség, 8 szerzetesrend és egy egyházi oktatási intézmény). Az RKE-nek Kárpátalján kevés papja van, 2000 óta változatlanul 28 lelkész. A szovjet érában Ukrajnában a római katolikus egyházat is likvidálták. 1991. január 16-án II. János Pál pápa felújította Ukrajnában a római katolikus egyház működését és kinevezte a püspököket. 1992-ben Ukrajnában Apostoli Nunciatúrát nyitottak. 1993. augusztus 14. a Kárpátaljai Apostoli Adminisztráció születésnapja. A szentszék határozata alapján Kárpátalján Antonio Franco érsek, az ukrajnai apostoli nuncius lett az első adminisztrátor. December 16-án a munkácsi római katolikus templomban kihirdették a pápai bullát a Kárpátaljai Apostoli Adminisztráció megalapításáról. A bulla a Szent Márton parókiatemplomot székesegyházzá tette. A nagy távolság miatt a nuncius atyának nehéz volt irányítani a kárpátaljai egyházat. A pápai követ összes egyházi ügyeit a püspöki fővikárius, Hundra Lajos atya segítségével intézte. 1995. december 9-én II. János Pál a Kárpátaljai Apostoli Adminisztráció segédpüspökévé nevezte ki Majnek Antalt, a nagyszőlősi ferences misszió vezetőjét. Hundra Lajos atya 1995. december 17-én bekövetkezett halála után Majnek Antal lett a fővikárius.

1996. január 6-án II. János Pál pápa Rómában Majnek Antalt püspökké szentelte. Majnek Antal 1951. november 18-án született Budapesten. Elvégezte a szentendrei gimnáziumot, majd a budapesti egyetemen villamosmérnöki diplomát szerzett. 1977-ben belépett a Szent Ferenc-rendbe. Itt teológiai képzésben részesült – elvégezte az Esztergomi Teo-

lógiai Főiskolát (Budapest) – és emellett mérnöki pedagógiai képesítést is szerzett. 1982. április 17-én pappá szentelték, 1982-től 1989-ig számítógépes elektronikát és fizikát oktatott a szentendrei ferences gimnáziumban. 1989-ben két másik ferences testvérrel misszióban a kárpátaljai magyarokhoz jött, akik akkor még szovjet fennhatóság alatt éltek. A Huszti és a Técsői járás öt községében teljesítettek szolgálatot. 1996-ban, mint már említettük, püspökké szentelték. A nuncius úr az újdonsült fővikáriust feljogosította az egész lelkipásztori munka irányítására, kivéve a pappá szentelés és a papi diszpozíció jogát. 1997. október 7-én a Szentatya Majnek Antalt a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Adminisztráció ordináriusává (megyés püspökévé) nevezte ki. A munkácsi diecézia (az RKE legnagyobb strukturális alegysége Kárpátalján) székesegyháza a munkácsi Tours-i Szent Márton római katolikus templom lett. A székesegyházban 1998 óta évente tartanak papszentelést.

11.4. Református egyház

A hívek számát tekintve a harmadik legnagyobb vallási szervezet Kárpátalján a Kárpátaljai Református Egyház (KRefE). A magyar lakosság közel 70%-a református, másik része római katolikus (50 közösség) és csak kisebb része görög katolikus (30 közösség). Egyébként a KRefE az egyetlen kálvinista protestáns egyház Ukrajnában. A KRefE-nek az új évszázad elején 103 gyülekezete és egy bejegyzetlen gyülekezete volt. 2004-ben 106, 2005-ben 110 református gyülekezetet tartottak nyilván. 2007-ben ez a szám száztizenegyre nőtt. E statisztikai adatokból látható, hogy a református gyülekezetek száma stabil.

Ukrajna függetlensége óta a KRefE püspökei Gulácsi Lajos és Horkai László voltak. Gulácsi Lajos 1925. január 8-án született a nagyszőlősi járási Fedorovo [Tivadar] községben. Papi pályája 1946-ban kezdődött. 1949. március 19-től 1956 májusáig a megtorlások keretében különféle bántalmazásokat szenvedett el. Büntetését Kazahsztánban töltötte. 1956-ban tért vissza a száműzetésből, ezt követően munkásként dolgozott munkácsi üzemekben. 1978-ban engedélyt kapott lelkészi feladatok ellátására. 1982-től a munkácsi református egyház papja lett. 1994-től 1998-ig a Kárpátaljai Református Egyház választott püspöke volt. Püspöksége idején tagja volt a Református Egyház Világkongresszusának. 1998 óta a KRefE tiszteletbeli püspöke. Utóda Horkai László püspök lett, aki 1945. március 18-án született a Munkácsi járási Szernye községben papi családban. Apja 16 generációs református pap volt, de 1954-ig eltiltották a papi hivatás gyakorlásától. Horkai László elvégezte a Munkácsi Szövetkezeti Szakiskolát, majd papnövendék lett a Beregi Szemináriumban. 1988-ban szentelték pappá. 1991-ben Ungvári járási esperessé választották. 1998-tól kárpátaljai református püspök (2002-ben újraválasztották). 2006 novemberében Zán-Fábián Sándort választották meg a KRefE püspökévé.

Érdemes néhány szót ejteni a KRefE struktúrájáról és szervezetéről. A Kárpátaljai Református Egyház igazgatása a zsinatpresbiteri elv alapján történik. A közösség vezetője a presbitérium, amelyet titkos szavazással négy évre választ a gyülekezet. A presbitérium megválasztja a gondnokot, aki a lelkésszel együtt a gyülekezet vezetője. A gondnok minden ügyben konzultál a presbiterekkel, a lelkész pedig a szertartásokért, a missziós és a nevelő munkáért felel. A gyülekezetek az eredményes közös munka érdekében esperességekbe, egyházmegyékbe és püspökségbe tömörülnek, amelynek élén a gyülekezeti

presbitériumok által választott püspök és főgondnok áll. A felekezet minden fontos ügyében a Zsinat dönt. A Zsinat hozza meg a gyülekezetek munkáját irányító törvényeket. Így például ungvári esperesség 27 gyülekezetet egyesít, és közel huszonkétezer tagot számlál.

A Kárpátaljai Református Egyház kitűnik jótékonykodásával. Míg a legnagyobb kárpátaljai felekezetek (MP UPE és GKE) saját szervezetük kiépítésével és a hívekért való versengéssel vannak elfoglalva, addig a KRefE nagyobbrészt jótékonykodik. Különösen figyelemreméltó a református felekezet aktivitása az egyházi és világi oktatási intézmények létesítése és fenntartása terén. Az egyházi intézmények újjászületésével a társadalmi-politikai élet demokratizálódása folytán megújultak a kárpátaljai református gyülekezetek is. Megélénkült a gyerekek és az ifjúság körében végzett munka. Az 1990–1991-es tanévben közel kilencven hitoktatót vettek fel előkészítő tanfolyamra – majd három év múlva kibocsátották őket –, akik csaknem kilencezer gyereket oktatnak keresztény szellemben. Közel kétezer gyereket üdültetnek évente egyhetes vallási táborokban. 1993-ban Nagyberegen humán- és természettudományi profilú líceumot alapítottak. 1995-ben alakult meg a nagyszőlősi járási péterfalvi líceum, 2000-ben pedig a técsői és az ungvári járási nagydobronyi fizika-matematikai és vegyi-biológiai profilú líceum, melyekben több mint négyszáz diák tanul. Ezekben az intézményekben az állam csak a kötelező közművelődési tantárgyak oktatását fedezi, a líceumok fenntartása és az egyéb tantárgyak oktatása az egyház költségén történik. Kárpátalján a református egyház öt óvodát tart fenn saját költségén különböző helyeken, ezekben évente közel kétszáz gyerekkel foglalkoznak. Munkácson családi típusú gyermekotthon működik tíz gyerekkel. Kárpátalja különböző helyein hét jótékonysági étkezdét működtetnek, ezekben több mint háromszáz embert étkeztetnek. Mini pékség látja el kenyérrel és péksüteménnyel a lakosság szegényebb rétegeit, valamint az iskolákat és óvodákat. Beregszászon jótékonysági gyógyszertár van, ahol a rászorulók 50 százalékos engedménnyel szerezhetik be a szükséges gyógyszereket. Nagydobronyban megnyílt az Irgalmas Szamaritánus Gyermekotthon (1995), ahol 65 gyerek tanul a KRefE költségén. Érthető, hogy a vezetőség e ténykedése és demokratizmusa elnyeri a hívek tetszését, s ezért a KRefE híveinek száma kissé növekvőben van más hitvallások rovására is.

11.5. Egyéb felekezetek

A megyében a 2004. évi helyzet szerint számos protestáns közösséget tartottak nyilván: Evangéliumi Baptista Keresztények (66 gyülekezet), Jehova Tanúi (53 gyülekezet), Hetedik Napi Adventisták (46 gyülekezet), evangélikus hitű/pünkösdista keresztények (44 szervezet), az Élő Isten Keresztény Evangélikus Egyház (41 szervezet). A protestáns felekezetek híveinek száma 2007-ben sem változott lényegesen: az Evangélikus Baptista Keresztényeknek 68, a Jehova tanúinak 60, az adventistáknak 49, a pünkösdistáknak 49, az Élő Isten Keresztény Evangéliumi Egyháznak 42 gyülekezete, illetve szervezete volt. E statisztikai adatok a gyülekezetek számának növekedését mutatják. A 2004–2007-es években a legnagyobb gyarapodást a Jehova Tanúinál láthatjuk: gyülekezeteinek száma 53-ról 60-ra nőtt.

Kárpátalján 6 független izraelita hitközség van, valamint az Ukrajnai Izraelita Szer-

vezetek Egyesületének két hitközsége, egyik a progresszív, másik a hagyományos zsidó vallás követője.

Ezenkívül Kárpátalján a 2004. évi helyzet szerint keleti kultuszok és muzulmánok vallási szervezetei is működtek. Például a Krisna tudatú egyesület vallási közössége, a Karma iskola buddhistái ukrajnai gyülekezetének vallási központja, valamint a muzulmánok vallási közössége.

Az izraelita, buddhista és muzulmán szervezetek állapota a 2004–2007-es években gyakorlatilag változatlan maradt.

11.6. Új vallási mozgalmak

Az utóbbi időben Ukrajnában számos (több mint 600) új vallási irányzat létezik, ami a vallási szervezetek 4%-a. Hasonló a helyzet Kárpátalján, ahol közel tíz új vallási irányzat jelent meg. E szervezetek túlnyomó többségének alapját a kereszténység, a buddhizmus és a pogányság egyesített és modernizált elvei, meg az egyik vagy másik vezér vagy alapító egyéni nézetei képezik.

Különösen az ifjúság kerül könnyen az új vallási mozgalmak hatása alá. A hagyományos egyház nem győzi követni a világkultúra új vívmányait, ezért eltávolodik a mai ifjúságtól, amelynek nincsenek az ősöktől átvett hagyományai, az általuk ismert események 1917-tel, sőt Kárpátalján 1945-tel kezdődnek. Ezenkívül az ifjúságot merkantilista indítékok is vonzzák a közösségekbe: a kivándorlás lehetősége (mint hittérítő), külföldi utazások lehetősége stb. A világháló elterjedése és annak népszerűsége a fiatalság körében elősegíti a nem hagyományos vallások megismerését. Például Ungváron legnépszerűbbek a sátánizmusnak, a varázslásnak, a megmagyarázhatatlan természeti jelenségeknek szentelt weblapok.

A neoreligiók kárpátaljai hívei körében végzett felmérés eredménye azt mutatja, hogy azok híveinek túlnyomó többsége nem a megyében régóta élő hagyományos nemzetiségek képviselői. Mondhatjuk, hogy a nemzeti-geográfiai elszigeteltség nagyban befolyásolja a vallásválasztást.

Napjainkban Kárpátalján a következő neoreligiózus szervezetek tevékenykednek: keleti orientációjú vallási csoportok (bahaik, Sri Chinmoy kultusza, Krisna Tudatú Nemzetközi Társaság), nyugati orientációjú vallási csoportok („Istenszülői központ", a szentek utolsó napjainak Jézus Krisztus egyháza vagy mormonok, az Élő Isten Egyháza), okkult jellegű vallási szervezetek (Fehér Testvériség, Kozmikus Tudat Nemzetközi Központja, Carlos Castanedi tanainak követői, Porfirij Ivanov követőinek „Belső világa"), destruktív vallási szervezetek (sátánisták, démonológiai, pogány szekták, szcientológiai egyház).

A kárpátaljai vallási szervezetek fejlődésének fent vázolt sajátosságai alapján tehát megállapíthatjuk a felekezetek és a közösségek állandó gyarapodását. Továbbra is legnagyobb felekezetek maradnak: az MP UPE (közel 600 szervezet), a Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház (csaknem 400 szervezet), a Kárpátaljai Református Egyház (száznál több szervezet) és a Római Katolikus Egyház (kb. 100 szervezet). A középmezőnyben helyezkednek el a különböző irányzatú protestáns egyházak, mindegyikük átlag 50 szervezettel. A legkisebb vallási csoportok Kárpátalján az izraeliták, a különböző keleti kultuszok és a muzulmánok. Az említett felekezetek közül egyik sem kap oktatási célú állami támogatást, minden egyházi oktatási intézmény az egyházak belső tartalékaiból működik.

12. Kultúra, művészet, média

Az 1991-es függetlenedés óta Ukrajnában a kultúra területén is a sokszínűség, a különböző értékek és ideológiai megközelítések együttes jelenléte a jellemző. Liberalizmus és nemzetépítés, állami paternalizmus – párhuzamosan a be nem avatkozás és a multikulturalizmus elemeivel – és etnocentrikus elképzelések egyaránt megfigyelhetők.

Történelmi léptékben mérve a kulturális folyamatot, két nagy időszakot különíthetünk el, melyek egybeesnek a hétköznapi értelemben vett naptári fordulókkal.

Gondolunk itt az 1990-es évekre, amikor az egykori szovjet tagköztársaság kulturális téren is mély válságot élt meg, miközben megpróbálta levetkőzni a múlt örökségét. Ezzel az időszakkal gyökeresen ellentétes folyamatok zajlottak a 21. század első évtizedében, amikorra az állam és a társadalom képes volt annyira megerősödni, hogy a 2008–2009-es gazdasági válságidőszak sem tudta megrendíteni a kulturális szféra kialakult kereteit.

12.1. Kultúrpolitika

A kulturális szféra a végrehajtó hatalom közvetlen irányítása alatt áll. Ukrajnában ez a megyei, járási és városi közigazgatási hivatalok művelődési osztályait jelenti. Helyi költségvetésből finanszírozzák a múzeumokat, színházakat, könyvtárakat, művészeti iskolákat, klubokat stb.

A műemlékvédelem alatt álló épületegyüttesekre fokozatosan ráépült egy turisztikai-rekreációs ipar. Csak a 2004 és 2008 közötti időszakban 74%-kal nőtt a Kárpátaljára látogató turisták száma (2004-ben 247 ezer főt, 2008-ban pedig 431 ezer főt regisztráltak). Ráadásul az állami nyilvántartásban nem szerepelnek a falusi turizmus, illetve a turisztikai célzatú magánlátogatások sem.

A művelődési intézmények fejlesztésében nagy szerepe van a saját bevételeknek. Ukrajnai átlagban például a színházak költségeinek 28%-át saját bevételekből finanszírozták. 2002-ben az állami múzeumok és könyvtárak finanszírozásának 30%-át az intézmények saját bevételei biztosították.

1991 és 2004 között Ukrajnában az állami költségvetés igen keveset fordított kulturális célokra, a nemzeti összterméknek mindössze 0,33%-a jutott erre a területre. 2004-ben ez egy lakosra számítva mindössze 28 hrivnyát (akkori árfolyam szerint 5,5 USA dollárt) jelentett, noha ez az összeg háromszorosa volt a négy évvel korábbinak. 2005-re újabb 30%-os növekedés következett be. A 48 milliós ország azonban ezzel még mindig igen távol volt az európai normáktól.

Az alulfinanszírozottság természetesen megmutatkozott a kulturális örökség védelmének színvonalában is, bár mindenki tudatában volt ennek az örökségnek az identitásformáló jelentőségével. 2009-ben Kárpátalján 478 régészeti, 504 történeti, 86 műemléki, 204 építészeti (köztük 115 szakrális építmény) komplexum állt műemléki védelem alatt.

A vidéken hagyományos faépítészeti emlékek többsége működő létesítmény volt, mintegy 40%-uk azonban életveszélyes állapotba került. 2008–2009-ben állami pénzen felújítottak néhány elhanyagolt épületet, mint például a Perecsenyi járásban a zaricsevói [drugetházi] lemkó udvarházat [Lemkivszka Szadiba], a Técsői járásban a hrusovói [szent-

mihálykörtvélyesi] Ezüst Föld [Szribna Zemlja] Helytörténeti Múzeumot, valamint az egykori ungi vármegyeházát és az ungvári vár északi falát.

Ugyanakkor az ungvári városi tanács tétlensége következtében rommá lett egész Kárpátalja legrégibb udvarháza, Gyöngyösi István 1629-ből származó otthona Ungvár Radvanka negyedében. Beregszászban pedig a városi tanács engedélyével az egyik felekezet építhetett imaházat a város egyetlen erődített műemléki létesítménye, a szintén 1629-ben az egykori dominikánus kolostor helyén épített Bethlen-kastély műemléki védettség alatt álló területén.

Kárpátalján ma is 106 fatemplom áll, melyek rokonságot mutatnak a skandináv és szláv népek kultikus építészeti hagyományaival. A legkülönlegesebb fatemplomok egyike a Técsői járási Kolodne [Darva] községben a pszeudogótikus Szent Mihály templom, mely 1472-ben épült, s az USA kijevi nagykövetségének finanszírozásával restaurálták az ezredforduló utáni években.

Jelentős műemléki fatemplomok állnak a Huszti járási Szokirnica [Szeklence], Szteblivka [Száldobos], Krajnikovo [Mihálka], Danilovo [Husztsófalva] és Olekszandrivka [Ósándorfalva] községekben, melyek a 16–17. században épültek pszeudogótikus stílusban. A legtöbb fatemplom az Ökörmezői [Mizshirja] járásban található, szinte minden faluban van egy.

Kárpátalja tárgyi kultúrájában mind a mai napig tetten érhetők a szovjet befolyás nyomai. A szovjet művészek viszonylag magas társadalmi pozíciót foglaltak el, és kiemelt jövedelemmel rendelkeztek, azonban ehhez feltétlenül szükséges volt, hogy művészetükkel kiszolgálják a rendszert.

A Szovjetunió felbomlása után az alkotói-művészeti szövetségek megőrizték vagyonukat, és az állami finanszírozás sem maradt el. Ma tizenegy bejegyzett szövetség van Ukrajnában, melynek tagjai között egyaránt vannak hivatásos és amatőr művészek.

19. táblázat. Ukrajnai nemzeti alkotószövetségek, 2009

№	*Megnevezés, az alapítás éve*	*A tagok száma*	
		Országosan	*Kárpátalján*
1.	Ukrajnai Zeneszerzők Egyesülete, 1932	440	12 (7 zeneszerző, 5 zenetudós)
2.	Ukrajnai Írók Szövetsége, 1934	1.800	32
3.	Ukrajnai Képzőművészek Szövetsége, 1938	4.500	87
4.	Nemzeti Filmművészeti Szövetség, 1958	1.223	–
5.	Összukrán Zenei Társaság, 1959	1.850	30
6.	Nemzeti Újságíró Szövetség, 1959	16.500	298
7.	Ukrajnai Színházművészek Egyesülete, 1987	7.000	150 (öt különböző szakosztály)
8.	Nemzeti Népművészeti Szövetség, 1989	933	19
9.	Nemzeti Fotóművészeti Egyesület, 1989	757	21
10.	Kobzosok Nemzeti Szövetsége, 1995	450	–
11.	Ukrajnai Koreográfusok Társasága, 2002	400	15

A táblázatot a szerző állította össze a szövetségek és egyesületek hivatalos honlapjain hozzáférhető adatok, illetve a kárpátaljai tagszervezetektől kapott információk alapján.

Ezenkívül az 1990-es években létrejött számos alternatív, nem hivatalos szövetség, mint például az Ukrán Írók Társasága, az Ukrán Zeneszerzők Nemzeti Szövetsége, amelyek nem részesülnek állandó támogatásban.

Kárpátalján ezenkívül civil szerveződések vagy informális csoportosulások alakultak ki nagy tiszteletnek örvendő személyiségek körül. Az alkotóesteket, a plein air festéseket, kiállításokat, kiadványokat, politikai akciókat stb. mecénások finanszírozzák.

Az egyik ilyen társaság Kassai Antal festőművészről kapta a nevét, melynek vezetője, Kerecsanin Mikola (1939–2007) lelkes szervezőmunkája révén külföldi ismertségre és elismerésre is szert tettek. Tagjai a határokon túl főként szlovákiai és magyarországi városi múzeumokban mutatták be alkotásaikat.

A kárpátaljai művészeti élet állami finanszírozása tekintélyesnek mondható. 1996 óta pénzdíjas elismerésben is részesülnek a helyi művészek, melyet minden év decemberében adnak át a legkiválóbb művészeknek. Ilyen a megyében odaítélhető Kárpátaljai Állami Díj, az irodalmi Fegyir Potusnyak-díj, a zenei és előadóművészi Zádor Dezső-díj, a színházi Jevhen és Jurij-Avgusztin Serehi-díj, a képzőművészeti Boksay József- és Erdélyi Béla-díj. A kitüntetettek száma mára elérte a több tucatot.

12.2. Művelődési intézmények

A Kárpátaljai Megyei Művelődési és Művészeti Főosztálynak alárendelt intézményekben mintegy négyezer értelmiségit foglalkoztatnak. Az alkotó értelmiségi kifejezés arra szolgál, hogy ezzel megkülönböztessék a művészeti tevékenységet végzőket az intézmények kisegítő személyzetétől.

A kikapcsolódás és az amatőr művészeti tevékenység alapvető helyszínei mind a mai napig a városi kultúrházak, a falusi klubok és a könyvtárak. Ezek a szovjet időszakból örökölt intézmények a kisebb településeken nem ritkán kizárólagos szerepet játszanak a helyi kulturális életben, mivel „nincs más". A sors iróniája, hogy 1991 után épp ezekben az intézményekben, melynek megfojtására olyan nagy erőfeszítéseket tettek a korábbi időszakban, kezdődött meg a népi örökség újjáélesztése.

A szovjet időszakban az ezertől tízezer főig terjedő lakosságú falvak és városok esetében ezer lakosra 70–150, a tízezer főnél nagyobb települések esetében pedig ezer lakosra 30–50 férőhely jutott a kultúrházban vagy klubban, illetve 3–5 ezer lakosra jutott egy közkönyvtár.

Az utóbbi két évtizedben ez az intézményi hálózat Kárpátalján fokozatosan leépült, és több mint egynegyede megszűnt. Jól látszik ez az alábbi táblázatból. Ráadásul a falusi intézményeknek mintegy 40%-a olyan rossz állapotú épületben húzta meg magát, hogy tényleges munkáról szó sem lehetett.

20. táblázat. Klubok Kárpátalján, 1990–2007

1990	*1999*	*2007*
659	522	477 (ebből 186, vagy 40% sürgős tatarozásra szorult)

Forrás: Рудейчук В., Сможаник В.: *Розвиток аматорського мистецтва Закарпаття [від середини XIX століття до 2007 року]*. – Перечин: ТУРпрес, 2008. – 72–74.

Ezekben a klubokban összesen mintegy nyolcszázan dolgoztak, illetve körülbelül ugyanennyien voltak foglalkoztatva a kárpátaljai múzeumokban, színházakban stb.

Hasonló létszámmal működött a megye közel hatszáz könyvtára is, melyek állománya 7,5 millió könyvet tett ki (a megye minden lakosára 6 könyv jutott). A könyvtárosok azonban a legrosszabbul fizetett állami alkalmazottak közé tartoztak, és a könyvtárak állami finanszírozása is igen szűkös volt.

Vegyünk egy példát. 2008-ban egy falusi könyvtár 400 hrivnyát (az akkori árfolyam szerint ez 80 USA dollárnak felelt meg) kapott új könyvek vásárlására, illetve újságok, folyóiratok előfizetésére. Ez a pénz néhány lap előfizetésére vagy legfeljebb húsz könyv megvásárlására volt elegendő. Így nem véletlen, hogy a könyvtárak állománya egyharmad részben az adományokból gyarapodott.

A könyvtárak ingyen nyújtják az alapvető szolgáltatást. Pénzt csak külön szolgáltatásokért kérhettek, amire elsősorban a városokban volt igény és lehetőség. Ilyen pénzért nyújtott szolgáltatás például a fénymásolás, a bibliográfia-összeállítás a diákok vagy a kutatók számára, adatgyűjtés az üzleti világ képviselői számára, audio- és videoberendezések kölcsönzése.

A legnagyobb könyvtár Kárpátalján az 1945-ben létrehozott Megyei Könyvtár. 2009-ben a 18 nyelvű, félmilliós könyvállomány húszezer beiratkozott olvasót szolgált ki.

A Megyei Könyvtár negyedévente megjelenteti a *Закарпаття на сторінках преси* [Kárpátalja a sajtó hasábjain] című bibliográfiát, évente a *Календар краєзнавчих пам'ятних дат* [Honismereti Kalendáriumot], illetve a Kárpátalján adott évben megjelent könyvek annotált bibliográfiáját *[Книга Закарпаття]*. Ezenkívül működteti a Закарпаття [Kárpátalja] című információs portált. Az USA kijevi nagykövetségének támogatásával 2003 januárjától megnyílt a könyvtár internetes központja, valamint az *Вікно в Америку* [Ablak Amerikára] című információs központ.

Valamivel kisebb, ám ugyanilyen sokrétű tevékenységet folytat a Megyei Gyermek- és Ifjúsági Könyvtár, amely 2002 decemberében jött létre a Sztepan Vajda Ifjúsági Könyvtár és a Dmitro Vakarov Gyermekkönyvtár összevonásával. A 153 ezres könyvállománnyal tizenötezer beiratkozott fiatal olvasót szolgálnak ki.

A legjobban működő könyvtárak között kell megemlíteni a Nagyszőlősi Járási Könyvtárat, melyet közel négyezren látogatnak. Itt nyolcvanötezer könyv várja az olvasókat. Az USA kijevi nagykövetségének támogatásával 2006 decemberében ingyenes internetközpontot nyitottak a könyvtárban.

A Nagyszőlősi járásban 2009-ben összesen 39 könyvtár működött, melyekben hatvanhét munkatárs negyvenhétezer olvasót szolgált ki. A 39 könyvtárból egy a járási könyvtár, egy a járási gyermekkönyvtár és a további 37 fiókkönyvtár, melyek közül 15 a magyar olvasóközönségre specializálódott. A járás könyvtárainak teljes állománya hatszázötvenezer könyv, melynek 12%-a magyar nyelvű. Évente a járási könyvtárhálózat mintegy húszezer könyvvel gyarapodik.

Kárpátalján nyolc állami múzeum, kilencven helyi (járási vagy települési, önkormányzati vagy társadalmi szervezet, illetve egyház által alapított) múzeum és két emlékházban több mint kétszázhétezer műemléki exponátum található. 2007-ben ezeknek a múzeumoknak közel kétszázezer látogatója volt. Sajnos a múzeumok többsége eléggé elhanyagolt állapotban van. Ugyanakkor több új múzeumot is nyitottak. Drugetházán [Zaricsevo] például Zsanna Szuholit helyi tanítónő jóvoltából három is létesült: iskola-

múzeum (1982), lemkó udvarház [Лемківська садиба] (1985), valamint egy cigánylakás [Ромська колиба] (2004).

Sztanyiszlav Arzsevityin bankár, kijevi parlamenti képviselő jóvoltából szülőfalujában, Alsókalocsán [Колочава] négy múzeumot is nyitottak: régi falu [Старе село], cseh iskola [Чеська школа], szovjet iskola [Радянська школа] és alsókalocsai keskenyvasút [Колочавська вузькоколійка]. A faluban ezenkívül a látogatókat a szovjet időszakban létrehozott Iván Olbracht Múzeum fogadja, valamint a 17. századi Szentlélek fatemplom.

A régi falu skanzent 2007-ben nyitották meg. A közel háromhektáros területen tizenhét autentikus épületet emeltek – juhásztanya, szabóműhely, asztalosműhely, egyházi iskola, zsinagóga, csendőrállomás stb. Az épületek a faluban megtalálható eredeti épületek szétszedett, s a múzeum területén eredeti formájában összerakott változatai. Ezenkívül összegyűlt tizenhétezer darab kiállítási tárgy is. A nevezetes ungvári skanzennek most már van párja Kárpátalján: Alsókalocsán.

A megye művészeti iskoláinak zömét a szovjet időszakban hozták létre. Ezek az intézmények megújított formában a mai napig működnek.

Az alapfokú művészeti képzés 64 zeneiskolában és művészeti iskolában, valamint a művészeti és színházi stúdióban folyik. Az utóbbiaknak az ifjúsági központok adnak otthont, köztük a legnevezetesebb, az ungvári Padijun Gyermek- és Ifjúsági Központ. Ezeket az intézményeket helyi költségvetésből tartják fenn, s tandíjat kell fizetni. A tandíj azonban mindig elég alacsony volt ahhoz, hogy a szerény jövedelműek számára is megfizethető legyen.

2009-ben a kárpátaljai zeneiskolákba és művészeti iskolákba tizenháromezer gyerek járt, akikkel 1,6 ezer szakképzett pedagógus foglalkozott.

A középszintű oktatás Ungváron összpontosul, ahol zeneművészeti szakiskola, művészeti és közművelődési szakiskola, valamint a Kárpátaljai Képzőművészeti Főiskola kollégiuma működik.

A felsőfokú művészeti képzés Kárpátalján az ország függetlenedése utáni időszak vívmánya. Ide tartozik a Kárpátaljai Képzőművészeti Főiskola Ungváron, valamint Ukrajna vezető felsőoktatási intézményeinek – a Donecki Prokofjev Állami Zeneakadémia és a Kijevi Nemzeti Közművelődési és Művészeti Egyetem – kihelyezett tagozatai.

12.3. Hivatásos és népművészet

Kárpátalján több mint kétszáz képzőművész él, közülük közel százan hivatásos művészek. Évente több tucat kiállítást, plein air festéseket rendeznek. Az állami támogatás leghatékonyabb formája, hogy az állam képzőművészeti alkotásokat vásárol a művészektől a múzeumok számára, valamint emlékműveket rendel meg tőlük.

Az utóbbi két évtizedben a legnagyobb keletje a szobrászatnak volt, összefüggésben a politikai változásokkal. Az ország függetlenné válása óta eltelt időszakban csak Ungváron több mint húsz emlékművet avattak (Tarasz Sevcsenko, Alekszandr Duhnovics, Avgusztin Volosin, Erdélyi Béla, Boksay József, a csernobili áldozatok és a politikai megtorlások áldozatai, a háborús konfliktusokban elesettek emlékműve stb.), illetve néhány esetekben külföldön felállított emlékmű másolatát avatták fel (Petőfi Sándor, T. G. Masaryk).

A kárpátaljai szobrászoknak termékeny időszakot hoztak a bőkezű megrendelések. A legtöbb megrendelést Mihajlo Beleny kapta, akinek négy Duhnovics-szobrát is felállították Kárpátaljaszerte (1997-ben Ungváron, 2004-ben Munkácson, 2007-ben Nagyszőlősön és 2009-ben Técsőn), illetve több emléktáblát is készített, melyeket jeles emberek tiszteletére avattak a megye különböző településein.

Kiemelkedő művész Vaszil Olasin (Fedor Korjatovics nagyfejedelem szobra a munkácsi várban, bronz, 1998), Iván Bródy (Cirill és Metód szobra Munkács központjában, bronz, 2000), Volodimir Scsur (Európa mértani közepét jelző tállyai főnixmadár szobor, fafaragás, 2000).

2008-ban Tarasz Sevcsenko Állami Díjat kapott Vaszil Szidak fafaragó. A megelőző években részesültek ebben a magas elismerésben Jurij Herc (1994) és Volodimir Mikita (2005) festőművészek, Iván Csendej (1994) és Petro Szkunc (1997) írók.

A kárpátaljai zeneművészet legkiválóbb képviselőinek egyike Viktor Telicsko zeneszerző. Legelismertebb művei közé tartozik a *Kárpátaljai menyegző* című, 24 perces, egyfelvonásos folkopera (1994), illetve egy 15 perces koncert hegedűre és szimfonikus zenekarra (1996), valamint a 7 perces *Kárpáti capriccio* két (három) zongorára és szimfonikus zenekarra (2001). Igen népszerűek a kárpátaljai költők verseire írt románcai, valamint színházi előadásokhoz és tévéfilmekhez írt zenéi.

Az ezredforduló után kezdett erőre kapni a fotóművészet. A régióban a fotóművészet kiemelkedő művelője Volodimir Baleha, aki 2007 áprilisában elnyerte a Nemzetközi Fotóművészeti Szövetség (FIAP) kiváló művésze minősítést. Ugyanebben az évben megjelent összegző albuma – Ужгород крізь час [Ungvár az idők tengerében].

Az előadóművészetet négy színház (zenés-drámai színház, két drámai színház és egy bábszínház), a filharmónia, valamint néhány együttes képviseli.

A megyei filharmónia keretében működik az Érdemes Kárpátaljai Népi Énekkar, kamarazenekar, a Magyar Melódiák és a Harmónia együttesek, elismert művészek Marija Zubanics szoprán, Okszana Ilnicka mezzoszoprán, Petro Matyij bariton énekes. 2005-ben a filharmóniában, amelynek ötszáz férőhelyes nézőtere van, két új együttes alakult: egy fúvószenekar és egy szimfonikus zenekar.

Közismert a Szakács Emil vezette Kántus kamarakórus, amely közvetlenül a megyei művelődési főosztálynak van alárendelve. Naptáruk két évre előre be van táblázva fellépésekkel. 2004-ben vendégszerepeltek többek között Svájcban és Ausztriában, illetve mesterkurzust tartottak az ukrán egyházi zenéből. 2006-ban a Kántus nagy sikerrel vendégszerepelt Olaszországban.

Ungváron működik a Kárpátaljai Állami Ukrán Zenés-drámai Színház (64 művésszel) és a Kárpátaljai Bábszínház (27 művésszel). Munkácson található a Kárpátaljai Állami Orosz Drámai Színház (43 művésszel) és Beregszászban a Kárpátaljai Magyar Drámai Színház (25 művésszel).

Az ukrán zenés-drámai színháznak a színészeken kívül van énekkara, balettcsoportja, saját zenekara, modern színpada, nyolcszázhúsz férőhelyes nézőtere, amely magas színvonalú előadások kivitelezését teszi lehetővé. 2004-ben nagy sikerrel mutatták be Jurij-Avgusztin Serehij és Jevhen Serehij *Танго для тебе* [Tangó neked] című darabját Antolij Filippov rendezésében, mellyel a szomszédos Szlovákia több városában is vendégszerepeltek.

A bábszínház folyamatosan több mint harminc darabot tart műsoron. A bábszínház magas színvonalú működését, valamint a vezető bábművész és rendező, Olekszandr Ku-

cik kiválóságát tanúsítják a nemzetközi fesztiválokon szerzett elismerések. Fesztiválnyertes többek között a *Золоте курча* [Az aranytyúkocska] (1993) és az *Усмішка клоуна* [Bohóc tréfája] (1996) című előadás.

Kárpátalján évente rendeznek nemzetközi és országos művészeti fesztiválokat, versenyeket. Ezek közül az egyik legismertebb a Інтерлялька [Nemzetközi Bábfesztivál], mely 1991 óta kerül megrendezésre. A fesztivál kezdeményezője Olekszandr Turjanica volt, aki hosszú évekig igazgatta az ungvári bábszínházat.

Közismert a Мій рідний край [Szülőföldem] elnevezésű nemzetközi fesztivál, amelyen a nemzeti kisebbségek televíziós és rádiós műsorai mérettetnek meg. A fesztivált először 1999-ben rendezték meg a Kárpátaljai Állami Televízió és Rádiótársaság kezdeményezésére. 2009-ben már 11. alkalommal került rá sor. Egész Európában nincs példa hasonló rendezvényre.

Az Arany Havasigyopár Díjért évente 60–70 televíziós és 40–50 rádiós műsor verseng egymással, több tucat kelet- és közép-európai résztvevő országgal, köztük Ukrajna, Románia, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország, Macedónia, Szerbia, Ausztria és Németország. A fesztivált élőben szokta közvetíteni a kárpátaljai Tisza-1 műholdas csatorna és a Tisza FM rádió.

Ezenkívül az ezredforduló utáni időszakban számos olyan regionális rendezvényt kezdeményeztek Kárpátalján, melyre szép számmal érkeznek érdeklődők egész Ukrajnából és a szomszédos országokból is. Ilyen többek között a Книжковий Миколай [Könyves Mikulás] elnevezésű vásár, a Срібний Дзвін [Ezüstcsengettyű] elnevezésű artistafesztivál és a Карпатський словоблуд [Kárpáti Szótévelygés] elnevezésű humorfesztivál.

A fesztiválok az 1989–1991 közötti időszaktól, a társadalmi liberalizációval párhuzamosan kezdték megtölteni az eseménynaptárt. Ma már, két évtized elteltével, gyakorlatilag kétnaponta van egy fesztivál Kárpátalján. Ezek zömmel egy-egy lokális közösség mindennapi életéhez, nemzeti-kulturális hagyományaihoz kötődnek.

2008-ban másfélszáz különböző fesztivált tartottak megyeszerte. A fesztiválokat támogatják az állami és a helyi önkormányzatok. Nagy közönséget vonzó járási fesztiválok például a kovácsfesztivál az Ilosvai járásban, a szőlőfesztivál a Nagyszőlősi járásban, a borfesztivál a Beregszászi járásban, a sajtfesztivál a Huszti járásban. Egy-egy faluközösség is szervez fesztiválokat, ilyen például a disznóvágás Gecsében (Beregszászi járás), a sífesztivál Tiszaborkúton [Kvaszi] és a krumplifesztivál Mezőháton [Lazescsina] (Rahói járás), vesszőfonás Izán (Huszti járás), lekvárfőzés és kukoricafesztivál a nagyszőlősi járási, és a paprikafesztivál az ungvári járási községekben. Ez a hatalmas fesztiválozási kedv azzal hozható összefüggésbe, hogy a Kárpátalján élő különböző etnikumok előtt megnyílt a lehetőség, hogy felélesszék és ápolják népi hagyományaikat. Ezért 1989 óta például minden januárban betlehemes találkozót tartanak Ungváron. Ugyanekkor indult el Csapon a magyar népművészeti fesztivál.

1990 óta minden szeptemberben megrendezik a szlovák kisebbség fesztiválját (Slovenská veselica) az ungvári járási Őrdarmán [Sztorozsnica]. Ugyanekkortól tartják a német kisebbség fesztiválját a Munkácsi járás falvaiban, ahol a kárpátaljai németek zöme él. Az elsőt Schönborn [Nove szelo] faluban rendezték.

Minden év márciusában a Técsői és a Rahói járásban kerül sor a hagyományos román népművészeti fesztiválra (Marcisor). Ezekben a járásokban él a kárpátaljai románok zöme. Ezt a tavaszköszöntő ünnepet először 1991-ben rendezték meg.

A kárpátaljai orosz kisebbségnek van saját ünnepe, melyet hagyományosan júniusban rendeznek meg, összekapcsolva Alekszandr Puskin orosz költő ungvári szobrának megkoszorúzásával és a puskini olvasónapokkal.

Ugyancsak Ungváron kerül sor minden nyár végén a Циганська ватра [Cigány tűzhely] elnevezésű zenés-táncos fesztiválra.

1994-től rendezik meg a Mihajlo Maskin Zenei Fesztivált, amely 2000 óta országos rendezvény. Minden évben körülbelül hetven ukrajnai, szlovákiai, lengyelországi, magyarországi énekkar, kisebb énekegyüttes, illetve szólista méretteti itt meg magát. A névadó, Mihajlo Maskin (1926–1971) folklórgyűjtő, költő, zeneszerző, az ilosvai járási dolhai [Dovhe] Borzsova Ének- és Táncegyüttes vezetője volt. Többek között a *Верховино, мати моя* [Verhovina, szülőanyám] című örökzöld dalával vált közismertté.

A fúvószenekarok fesztiválja minden évben májusban, az ungvári Színház téren veszi kezdetét. A fúvószenekarok és a mazsorettek végigjárják a történelmi városrész utcáit, a tereken pedig minikoncertekkel szórakoztatják a közönséget.

Minden második évben tartják Ungváron a Червона Рута [Piros ezerjófű] elnevezésű országos táncdalfesztivál válogatóját. A fesztivál célja a fiatal tehetségek felfedezése. A kárpátaljaiak közül így került reflektorfénybe Olekszandr Lakatos, Ruszlan Talabira, Halina Havrilko és Natalka Popovics.

2001 óta minden decemberben Huszton rendezik meg a Vszevolod Majdannij drámaés versfesztivált. A rendező Majdannij negyven évig áll a huszti népszínház élén. Az 1959-ben alapított népszínház elsősorban kárpátaljai szerzők, mint például Vaszil Hrendzsa-Donszkij és Olekszandr Szlivka, darabjait tartotta repertoáron.

Kárpátalján több mint ötven amatőr népi együttes működik, melyek közül a legkiválóbbakat külföldi vendégszereplésekre is meginvitálják. Méltán népszerű például az alsószelistyei [Nyizsnye Szeliscse] Hudákok [Гудаки] népi zenekar.

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnánk, az alternatív kultúráról. Kárpátalja nem csak a néphagyományok felélesztésének színtere volt, hanem megjelentek a Woodstock-i fesztivál helyi változatai is. A balti és a kelet-európai államokból minden évben mintegy háromezer szubkultúra-rajongó (rastamanok, punkok, hippik stb.) jön el a Sipot-vízeséshez (Kárpátalja egyik legszebb természeti képződménye az Ökörmezői járásban, Fülöpfalva [Pilipec] településétől hat kilométerre), hogy részt vegyenek a fesztiválon, melynek jelszava: love, peace & wine. A mintegy hat futballpálya nagyságú területen a különböző nemzetek képviselői egész nyárra sátrakat állítanak fel. Minden közösségnek saját „sátor(lakó)negyede" van, saját tábortűzzel, zászlóval, nyelvvel stb. Az első ilyen táborozásra 1993-ban került sor. A punkok, hippik stb. mellett rövidesen megjelentek a seprűkészítők, alternatív zenészek, akik saját készítésű hangszereken játszanak. Sajátos szertartás a vízesésben való meztelen fürdőzés. A legfőbb esemény a hatalmas, akár tíz méter magasra felcsapó Iván Kupal máglya meggyújtása július 7-én. (Az Iván Kupala nap hagyományos ünnep Ukrajna, Lengyelország, Oroszország és Belorusszia területén. Július 7-én – a régi naptár szerint június 24-én – éjjel, a nyári napforduló alkalmával, Keresztelő Szent János születésnapján hatalmas tüzet gyújtanak. A névadó Iván Kupala pogány termésisten, akinek egykor kenyéráldozatot mutattak be. Alakját Modeszt Muszorgszkij *Egy éj a kopár hegyen* című szimfonikus költeménye vagy Nyikolaj Gogol *Iván Kupala éjszakája* című novellája is megörökítette.)

12.4. Média

A kulturális tér adta lehetőségekkel Kárpátalján csak igen szerényen élnek az emberek. 2004-ben száz kárpátaljaiból csak tizenhárom járt múzeumban, tizenkettő színházban, tíz moziban, kilenc koncerten. Egy évvel korábban, 2003-ban a megyében száz mozi működött összesen húszezer férőhellyel. Ám a hivatalos statisztika szerint az 1,2 millió kárpátaljai lakosból mindössze hetvenhétezren voltak moziban. A játszott filmek 95%-a külföldi volt (főleg amerikai és orosz).

2007-ben 244-féle könyvet adtak ki (2006-ban 149-felét) összesen 162,6 ezer példányban. A szovjet időszakban mindössze három kiadó működött – Kárpáti, Zakarpattya, és Patent –, ma viszont már közel negyven kiadó ad ki könyveket. A továbbra is működő Kárpáti, Zakarpattya és Patent, valamint a Hrazsda, Misztecka linyija és a Lira emelkedik ki a többi közül azzal, hogy főként gazdagon illusztrált helytörténeti munkákat adnak ki.

A zenepiacon az ukrán előadók a hanghordozók ötödét jegyzik. Csak a Nemzeti Rádiós Társaság három csatornáján (Ukrajinszke radio, Prominy, Kultura) sugároznak zömében ukrán zeneszámokat. A popzenei piac közel 50%-át az orosz előadók, 30–40%-át pedig a nyugati előadók uralják.

Az 1990-es években a televíziós műsorok is egyre színesebbé váltak. A televízió a mindenkori legnépszerűbb kikapcsolódási forma. Az állami televízió mellett számos kereskedelmi csatorna kezdte el a műsorszórást. Bár jó, hogy ezek megtörték az állami televízió monopóliumát, sok esetben azonban alacsony színvonalú műsorok kerültek adásba.

A Kárpátaljai Állami Televízió és Rádiótársaság a megyében egyeduralkodó. 2005-től Tisza-1 néven sugározza az adást immár nem napi néhány, hanem 24 órában. Az adások 80 százaléka ukrán nyelvű, a többi szlovák, magyar, német, román és orosz nyelvű műsor. A Tisza-1 egész Kárpátalja területén fogható. Ezenkívül van néhány kereskedelmi csatorna, melyek csak bizonyos körzetekben foghatók: az M-studio (Munkács), az Aliance TV és a 21 kanal (Ungvár), a Huszt TV, valamint a Nagyszőlős TV. Erőteljesen fejlődik a műholdas és a kábeltévés műsorszórás. 2005-től saját műholdas csatornán sugározhat a Tisza-1 TV. Ez nagy sikernek számít, hiszen korántsem minden megyei tévétársaságnak sikerült ezt elérnie. A kábeltelevíziós szolgáltatást jelenleg mintegy ötven vállalkozás juttatja el több mint kétszázezer előfizetőhöz. A kárpátaljai tévénézők többsége azonban nem a helyi, hanem az országos csatornákat részesíti előnyben (például az állami UT-1 TV-t, valamint a kereskedelmi Inter-t, az 1+1-et, a Pjatij kanal-t stb.). Több mint harminc országos tévécsatorna létezik. Számos kárpátaljai, főként a kisebbségek képviselői gyakran nézik a magyarországi, szlovákiai, romániai és lengyelországi tévéadásokat.

Az állami rádióállomások továbbra is a szovjet időben kialakított vezetékes („drót") hálózatot használják, bár a hozzáférés a felére csökkent. A totalitárius időszakban azért volt szükség erre a zárt rendszerű műsorszórásra, mert így egy-két csatornára tudták korlátozni a műsorszórást. Ma azért használják még mindig, mert olcsó és egyszerűen használható. A 24 órás műsorszórású országos FM-csatornák elsősorban zenét, híreket és reklámot sugároznak. Az állami Tisza FM a megye területének 60%-án érhető el, s 100%-ban saját készítésű műsorokat sugároz. A legnagyobb konkurense a kereskedelmi Radio Zakarpattya FM, ahol ugyenezek az adatok ennek megfelelően 40, illetve 50%. Számos FM-állomás elsődleges célja nem a műsorszórás, hanem a reklám és a politikai agitáció.

A veszteségeket kompenzálják az egyéb üzleti tevékenységekből származó jövedelmek, illetve a politikai szereplők.

Különböző felmérések azt mutatják, hogy Ukrajna lakosságának 10–30%-a használja rendszeresen az internetet. Ezek a mutatók nagy különbségeket mutatnak az életkor, a lakóhely (falu, város) és a városi vonalakhoz való hozzáférés függvényében. Ungváron a lakosság közel fele használja az internetet, faluhelyen csak néhány százalék. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a számítógépes világ betört az ukrajnai kulturális térbe is. 2001 és 2005 között jelent meg azoknak a weboldalaknak az oroszlánrésze, melyeket folyamatosan fejlesztenek.

Kárpátalján immár számos helyhatóságnak (közigazgatási hivatalok), állami és kommunális intézménynek (egyetem, filharmónia, könyvtár), nem állami oktatási intézménynek, művészeti és turisztikai alapítványnak, nemzeti-kulturális egyesületnek, szakmai testületnek, hivatásos és működedvelő együttesnek, civil szervezetnek stb. van saját weboldala. Ebben a tekintetben elsősorban Ungvár és Munkács van jó helyzetben, a többi település részesedése jóval szerényebb.

2007 közepéig Kárpátalján 441 sajtókiadvány volt bejegyezve. Ezeknek a különböző tulajdonformájú újságoknak és folyóiratoknak azonban csak 10%-a jutott el rendszeresen az olvasókhoz. Az egyszeri megjelenés összpéldányszáma 136,1 ezer. Ebből 111,5 ezer az előfizetőkhöz, 24,6 ezer pedig kereskedelmi árusításba került. Számos lap és folyóirat az után szűnt meg, hogy évekig egyáltalán meg sem jelent. Különösen a választási időszakokban jelent meg sokféle sajtókiadvány, melyeket hivatalosan bejegyeztettek, a választási kampányok lezárultával azonban elhaltak. Az 1990-es évek végétől Kárpátalján a legolvasottabb napilapok a Lembergben megjelenő, ukrán nyelvű *Експрес* [Express] és *Високий Замок* [Magas Vár], valamint a Kijevben megjelenő orosz nyelvű *Факты и комментарии* [Tények és kommentárok]. A megyei lapok közül a legolvasottabb a *Новини Закарпаття* [Kárpátalja Hírei] (alapítva 1990-ben), valamint a magántulajdonban levő *PIO (Реклама. Інформація. Огляд новин)* [RIO. Reklámok, információk, hírek] (alapítva 1997-ben), *Старий замок – Паланок* [Erődítmény] (alapítva 1998-ban) és *Трибуна* [Platform] (alapítva 2002 -ben).

Egy-egy időszak meghatározó sajtókiadványa volt a független *Карпатський край* [Kárpáti Vidék] (1991–1993), a *Срібна Земля* [Ezüst Föld] (1992–1997), *Срібна Земля – Фест* [Ezüst Föld – Feast] (1998–2004). Ezek a lapok messze maguk mögé utasították a pártállami időkből örökölt, függetlenné vált lapokat, mint például a *Закарпатська правда* [Kárpátontúli Igaz Szó] és a *Молодь Закарпаття* [Kárpátontúli Ifjúság].

Fontos történelmi szerepet töltöttek be a politikai átalakulásokban az egyes pártok sajtóorgánumai, mint például az Ukrajnai Nemzeti Mozgalom (RUH) kárpátaljai lapja, a *Карпатська Україна* [Kárpáti Ukrajna] (1991–1992-ben) és a *Карпатський голос* [Kárpátok hangja] (1994–2004-ben) és az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt lapja, a *Соціал-демократ* [Szociáldemokrata] (1998–2004-ben) stb.

A megyében tizenkilenc állami fenntartású lap jelenik meg: két megyei, tizenhárom járási és négy városi. A városi és a járási lapok heti példányszáma eléri a nyolcvanezret.

A megyei tanács és a megyei állami adminisztráció hivatalos lapja, a *Новини Закарпаття* [Kárpátontúli Hírek] a legnagyobb példányszámú kárpátaljai lap, heti húszezer és harmincezer közötti példányszámmal, ukrán nyelven jelenik meg. A lap a politikai konjunktúra tipikus példája. Amint váltás történt a megye első számú vezetőjének sze-

mélyét illetően, azonnal megváltozott az írásmód, ahogyan a lap az eseményeket tálalta. A főszerkesztő személye azonban ritkán változott.

Nehéz körülmények között kellett talpon maradnia a *Kárpáti Igaz Szó*nak, a megyei tanács és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapjának, miután 2005-ben a szerkesztőség különvált, s immár két azonos című újság jelent meg egy időben. A két lapot a fejléc színe alapján különböztetik meg: „zöld KISZ" és „fekete KISZ", illetve a „zöld KISZ" címe egy jelzővel („az igazi") bővült.

Magyar nyelven 16 újság és folyóirat jelenik meg összesen harmincezer példányban, kiszolgálva a százötvenezer kárpátaljai magyar sajtó iránti igényeit. Egyetlen más kisebbség sem rendelkezik ilyen magas mutatókkal.

Román nyelven jelenik meg a técsői és a rahói járási állami adminisztráció által alapított *Maramureşeni* [Máramaros], valamint a magántulajdonban levő *Apşa* [Apsa]. A két lap együttesen kétezer példányban jelenik meg a harminckétezres kárpátaljai román kisebbség számára.

A harmincezres orosz kisebbségnek több kétnyelvű (orosz és ukrán) lapja van, melyek magánkiadásban jelennek meg, összesen tízezer példányban. Az 1990-es években a legolvasottabb a *Единство-плюс* [Egység-plusz] című lap volt, amely pénzügyi nehézségek miatt megszűnt, s mára a vezető orosz nyelvű lap a *Європа-центр* [Európa-központ].

Roma nyelven magánkiadásban jelent meg két újság és egy folyóirat, összesen háromezer példányban (a 2001-es népszámlálás hivatalos adatai szerint Kárpátalján tizennégyezer cigány lakos élt). Szlovák nyelven két lap jelent meg ezer példányban (a kárpátaljai szlovákok lélekszáma nem éri el a hatezret).

A sajtókiadványok között tudományos, oktatási, irodalmi, művészeti és sportújságokat is találunk. Különösen figyelemreméltó a színes, illusztrált *Культурологічні джерела*, [Kulturális források], amely 2003 óta negyedévente jelenik meg a megyei állami adminisztráció kulturális és művészeti főosztályának kiadásában.

A hivatásosság és a műkedvelés, az örökség és az új jelenségek együttesen jellemezték az elmúlt két évtized kárpátaljai kultúráját, gazdagítva a szellemi örökségtárat. A problémák és a nehézségek ellenére is folyamatos volt a pezsgés, az új utak keresése, a sorsfordító változásokra és alkotó termelékenységre törekvés.

12.5. Irodalom

Az ország függetlenedésével bekövetkező változások sorában nagy jelentősége volt annak, hogy a totalitárius rendszer által betiltott alkotók, mint például Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Zoreszlav, Marko Barabolya, Iván Irlyavszkij, Iván Kolosz, Jurij Sztaninec, Olekszandr Szlivka ismét méltó helyükre kerültek a kárpátaljai irodalmi panteonban. Teret nyertek a modern és posztmodern irodalmi eszközök, megjelentek olyan témák is, amelyekről a szépirodalom eszközeivel is tiltott volt beszélni az elmúlt rendszerben. A megújulás lehetőségét jelentette ez az idősebb nemzedék számára, illetve a választás teljes szabadságát az 1990-es években és az utána jelentkező alkotók számára.

Az ezredforduló előtti és utáni évtized kárpátaljai irodalmának meghatározó személyiségei a teljesség igénye nélkül Petro Szkunc, Vaszil Vovcsok, Vaszil Baszarab, Jurij Kerekes, Ljudmila Kudrjavszka, Karlo Kopinec, Hrisztina Kerita, Vaszil Huszti, Volodimir

Fedinisinec, Jurij Sip, Vaszil Kuhta, Petro Migyanka, Halina Malik, Ligyija Povh, Vaszil Kuzan, Tetyana Lihtej.

Petro Szkunc (1942–2007) az 1960-as években tette le költői névjegyét. Már a *Сонце в росі* [Napfény a harmatcseppen] (1961) című verseskötet jelezte átütő tehetségét. Ezután sorra jelentek meg kötetei: *Верховинська пісня* [Verhovinai ének] (1962), *Полюси землі* [A Föld sarkai] (1964), *Погляд* [Pillantás] (1967), *На границі епох* [Korszakok határán] (1968), *Розп'яття* [Keresztrefeszítés] (1971), *Всесвіт, гори і я* [A világ, a hegyek és én] (1970), *Розрив-трава* [Nebántsvirág] (1979), *Сейсмічна зона* [Szeizmikus övezet], *Спитай себе* [Kérdezd meg magadtól] (1992), *Один* [Egy] (válogatott versek, 1997, 2000), *Нічні портрети* [Éjszakai portrék] (2003). Szkunc költészetének jellemzője az állandó vívódás, az eszmék, érzések ütköztetése.

A *Спитай себе* [Kérdezd meg magadtól] kötetben található *Відпустка у природу, або Пошуки самого себе* [Szabadságra menni a természetbe, avagy önmagam keresése] című prózavers főhőse maga a költő. A költeménynek mind a hét része az emberi élet, az emberi kapcsolatok, az alkotás lényegéről értekezik, konkrét élethelyzeteken keresztül. Az emberi élet legfőbb értéke a boldogság, s boldognak lenni a költő értelmezésében egyet jelent azzal, hogy megmaradni embernek minden körülmények között. A kötetet 1997-ben Tarasz Sevcsenko Állami Díjjal ismerték el. Szkunc lírai hősei tisztelettel viszonyulnak a nemzeti történelemhez, ahhoz az országhoz, amelyben Tarasz Sevcsenko és Iván Franko is élt, s amely elképzelhetetlen olyan szellemi nagyságok nélkül, mint Alekszandr Duhnovics, Olekszandr Markus, Avgusztin Volosin, Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Boksay József, Erdélyi Béla, Mihajlo Tomcsányi, Julij Borsos-Kumjatszkij, Jurij Sztaninec, vagy Olesz Honcsar, akik a nemzeti eszme elkötelezettjei voltak. Erről vall a *Вічна Катерина* [Örök Katerina] című ciklus, amely az *Один* [Egy] című gyűjteményes kötetet zárja, s amelyért Szkunc megkapta a Fegyir Potusnyak Kárpátaljai Állami Díjat.

Az 1950-es évek második felében jelentkezett először Vaszil Vovcsok (1933–2002). A költő szívéhez mindennél közelebb áll a szülőföld, amely versesköteteinek fő témáját adja: *Добрий день* [Jó napot kívánok] (1956), *Веселки воду п'ють* [Vizet iszik a szivárvány] (1958), *З Карпатських гір* [A Kárpátok hegyeiből] (1961), *Тривога серця* [Nyugtalan szív] (1962), *Верховино, світку ти мій* [Verhovina, édes földem] (1963), *Де ти, сонце, ночувало?* [Hol aludt a nap?] (1963), *Совість* [Lelkiismeret] (1973), *Здивований будень* [Meglepő hétköznap] (1977), *Висота* [Magasság] (1982), *Вірність* [Hűség] (1985), *Воно куме, коли як...* [Mikor hogy, komám...] (1991), *Красне поле* [Vörös mező] (1995), *Честуй, голий, босото* [Tiszteld, nincstelen, a sarat] (1998).

A költő személyes sorsa összefonódik a szülőföld sorsával. A kórházi ágyhoz kötött súlyos beteg Vovcsok úgy érezte, hogy a történelem épp oly mostohán bánt az anyaföldd el, mint ahogy őt lesújtotta a betegség *(Красне поле* [Vörös mező]*)*. Vovcsok költői nyelve igen sokszínű, kedveli a humoros formákat, a finom gúnyt, a maró iróniát. Szatirikus alkotásai között vannak epigrammák, állatmesék, szatírák.

Költőként kezdte alkotó pályáját Vaszil Baszarab (1932–2003), majd az 1990-es években tért vissza ehhez a műfajhoz. *Сиве літо* [Színtelen nyár] (1994) című verseskötetében az érzékeny lélek rezdüléseit énekelte meg. A kötet három ciklusa – *Червоні тіні* [Vörös árnyak], *Липневі грози* [Júliusi záporok], *Серпневі зорі* [Augusztusi hajnalok] – csendes beszélgetés a nyári hónapokkal, a nyári természettel, Iván Kupalával, Szent

Péterrel, a Megváltóval. Baszarab legkiforrottabb kötete a *Тернова ніч* [Gyötrelmes éjszaka] (1996), amely Jézus Krisztus keresztútjának költői újrafogalmazása.

Költőként is jelentőset alkotott Jurij Kerekes (1921–2007), akit elsősorban prózaíróként ismerünk. Aforizmakötete a *Думки-дробинки* [Gondolatforgácsok] (2006), verseskötete pedig a *Від пісні до жарту* [Az énektől a tréfáig] (2007) címmel jelent meg. Humoros, szatirikus alkotásai a *Зневажене кохання* [Lenéző szerelem], *Неабияка любов* [Különleges szerelem], *Гарна картина* [Szép kép], *Який батько – такий син* [Amilyen az apja, olyan a fia], *Зашифрована розмова* [Rejtjelezett beszélgetés], *Не називаючи прізвища* [Név nélkül], *Підбір кадрів* [Káderezés].

Különleges helye van a kárpátaljai költészetben az orosz nyelven alkotó Ljudmila Kudrjavszka finomra hangolt lírai költészetének. E lírai hangnemben megjelent legfontosabb kötetei a *Пробуждение* [Ébredés] (1967), a *Покуда жизни длится нить* [Ameddig az élet fonala el nem szakad] (1999), *Книга Любви* [A Szerelem Könyve] (2002), *Возраста нет у души* [A lélek kortalan] (2003), *Вдох и выход* [Inspiráció] (2004), *Аура января* [A január aurája] (2005). A humor adja meg az alaphangot a *Кудрявчики* [Rakoncátlan hajfürtök] (2002), a *Фуршет* [Fogadás] (2005), a *Зуб папуаса* [A pápua foga] (2007) és a *Парк июльского периода* [Júliusi park] (2008) című kötetekben.

Az 1960-as években jelentkezett Karlo Kopinec (1937–2004). Verseskötetei: *З весною в серці* [Tavasz van a szívemben] (1963), *Перший грім* [Menydörgés] (1966), *Народження хліба* [A kenyér megszületése] (1984), *Під вагою Зодіака* [A csillagjegy árnyékában] (1989), *Серед білої тиші* [Fehér csend] (1991), *На пагорбі літа* [A dombon a nyár] (1992), *Проліски з-під вій* [Hóvirágok a szempillák alól] (1995), *Ходіння по габі* [Vizenjárás] (1995), *Спалахи роси* [Harmatcsillámok] (1996), *Азбука осені* [Őszi abc] (1997), *Літургія літа* [A nyár liturgiája] (2001), *Три поеми* [Három költemény] (2004), *Велика свічка* [Óriásgyertya] (2004). Az e kötetekbe foglalt versek jellemzője az őszinteség és a hitelesség, a lírai-lírikusi vallomásosság. A költő költészetében emléket állít az Ezüst Föld hőseinek. Számos költeményt szentelt a görög katolikus egyház ismert személyiségeinek, mint például Karol Kupar (*Березнева трагедія* [Márciusi tragédia]), Romzsa Tódor (*Теодор Ромжа*), Margitics Iván (*Служіть на благо Україні!* [Szolgáljátok Ukrajnát!]), *Боржавське диво* [Borzsovai csoda], *Торжество* [Diadal], Jurij Dzsudzsar (*Вам сорок сім* [Negyvenhét éves]), Joszip Stelisz (*Щедра доля* [Jósors]). Kopinec költészetében fontos szerepet tölt be a bibliai tematika, példa erre az *Усе в руках творця* [Minden az alkotó kezében van], a *Пророк Ілля* [Illés próféta], a *Трисвятая* [Szentháromság], a *На сповідь до Повчі* [Pócsi gyónás] és a *Перша подорож Мойсея* [Mózes első útja] című köteményei.

Az 1970-es években kezdődött Vaszil Huszti, Volodimir Fedinisinec, Iván Petróczi és Mikola Matola irodalmi pályafutása.

Huszti (1951) első verseskötete 1977-ben jelent meg *Перон* [Peron] címmel. Második kötete, a *Жадання дороги* [Vágyakozás az útra] (1982) hozta meg számára az igazi áttörést, itt szólalt meg először önálló hangja. Az utána következő kötetek igazolták a hozzá fűzött várakozásokat. Ezek a következők: *Обличчя* [Arculat] (1985), *Простеліть мені, мамо, рушник* [Készítsd ki, anyám, a törülközőt] (1991), *Пригорщ краплин* [Maréknyi vízcsepp], *Калина в іней* [Zúzmarás kányafa] (1991), *Зерно в ріллі* [Mag a földben] (1996), *Між берегами тиші* [A csend partjai között] (1998). Szatirikus műveinek gyűjteménye a *Прибайки з таратайки* [Mesebeszédek a szekérről] címmel jelent meg (1997). Huszti

lírájában megszólalnak a hétköznapi ember érzései, a félelem, a fájdalom, az emlékek, a szomorúság, a kétségek.

Az 1970-es években láttak napvilágot Volodimir Fedinisinec (1943) első verseskötetei – *Білий камінь* [Fehér kő] (1972), *Секунда серця* [A szív pillanata] (1979) –, melyekben a legerősebb érzelem a Verhovina iránti szeretet. Az 1980-as évek termése a *Сині серпантини* [Kék szerpentinek] (1985), a *Симетрія* [Szimmetria] (1989), a *Перспектива* [Perspektíva] (1989), az 1990-es éveké az *Едельвейс* [Havasi gyopár], a *Срібні силуети* [Ezüst sziluettek] és a *Литаври літа золоті* [Nyári arany üstdobok]. Fedinisinec munkásságában különleges helye van a *Срібні силуети* [Ezüst sziluettek] című kötetnek, amit a szerző portrészimfóniának nevezett el. Benne a költő a vidék nevezetes embereinek és nevezetes látogatóinak szentel lírai sorokat. Fedinisinec költészetében elegyednek a személyes és az általános emberi tapasztalatok. A költő szívesen él folklór-motívumokkal.

Az 1970-es évek végén jelentkezett Iván Petróczi (1945). Verseskötetei a *Знак весни* [A tavasz jele] (1979), a *Карпатське літо* [Nyár a Kárpátokban] (1984), a *Жовтень – осені свічадо* [Október – az ősz lámpása] (1988), a *Зимові зошити* [Téli füzetek] (1989), illetve a *Ріка року* [Az év folyója] címekkel jelentek meg (1992). Petróczi költészete legkiválóbb darabjainak témája a szülőföld és a hozzá közel álló emberek. Ezekről a témákról vall a *Пісенька про скрипку* [Dalocska a hegedűről], a *Щастя* [Boldogság], és a *До літечка – літечко* [A nyár a nyárban] című költeményeiben. A magánélet és a természet témáját dolgozza fel a *Зрадлива осінь* [Áruló ősz], a *На краю зими* [A tél végén], a *Метаморфози осені* [Az ősz átalalkulásai], a *Танцювалося весною* [Tavaszszal táncoltunk] című verseiben, s az emberi élet értelmét feszegeti az *Утопія* [Utópia], a *Щовечора* [Esténként], a *Припущення* [Feltételezés] és a *Сумнів* [Kétség] című poémáiban.

Petróczi jelentékeny műfordítói tevékenységet is folytat. Ő fordította ukránra Balla D. Károly verseit *Речитативи* [Énekbeszéd] (1983), számos magyar népköltészeti alkotást *Угорські народні пісні* [Magyar népdalok] (1984), Veress Miklós verseit *Листи до Воланда* [Levelek Volandához] (1998), antológiát állított össze a klasszikus és a kortárs magyar költészetből *Іскри чардашу* [Csillogó csárdás] (1998). Fordított franciából kortárs költőket *Приглушені ридання* [Elfojtott zokogás] (1991), Charles Baudelaire-től *A Sátán litániáját* (*Літанії Сатані,* 1994), antológiát állított össze a klasszikus és a kortárs francia költészetből *Хвилі Сени* [A Szajna hullámai] (2003).

Mikola Matolának (1952–1993) életében négy kötete jelent meg: *За білими веснами* [Fehér tavaszok után] (1979), *Погідний ранок* [Sétára hívó reggel], *Не сміємо не бути* [Nem merünk nem lenni] (1991), *Дозоване повітря* [Adagolt levegő] (2002). Verseiben a hazáról és a nép sorsáról ír: *Вкрай обезволений народе* [Akaratától megfosztott nép], *Єдність* [Egység], a pragmatizmus korának lélektelenségéről *Дозоване повітря* [Adagolt levegő]. A *Не шукай золотого піску у ріці моїх слів* [Ne keress arany homokot szavaim folyójában] című költeményében azt panaszolja, hogy örök fájdalomban és szomorúságban kell élnie.

Az 1980-as években hallatott magáról először Nagyija Pancsuk, Hrisztina Kerita, Vaszil Kuhta és Jurij Sip.

Nagyija Pancsuk (1940) verseskötetei: *На обрії – гори* [A láthatáron – hegyek] (1980), *Ранкові поїзди* [Reggeli vonatok] (1985), *Заповідний ліс* [Védett erdő] (1993), *Vixi* [lat. éltem] (1997), *Дика пряжа* [Durva fonal] (2000), *Тільки завтра* [Csak holnap] (2003),

Різні наголоси [Eltérő hangsúlyok] (2004), *Місця надій* [Reményt adó helyek] (2005), *Стоп-кадр* [Állókép] (2006) és *Притулок простору* [Védett terület] (2009). Pancsuk nyelvileg igen gazdag költészetének fő témái az emberi élet mibenléte, a jó és a rossz örök körforgása.

Hrisztina Kerita (1955) a *Березневі заручини* [Márciusi eljegyzés] (1981) című kötetével debütált, amit továbbiak követtek: *Чекання дива* [Csodavárás] (1983), *Одкровення* [Vallomás] (1989) és *На руїнах храму* [A templom romjain] (2001). Válogatott verseskötete 2005-ben jelent meg *У затінку літа* [A nyár árnyékában] címmel. A költőnő rajong a Kárpátokért, a hegyek költészetében a szépet és a szabad szellemet jelképezik. Verseiben a lírai én kifeszített szárnyú madár *(Час забув про моє існування* [Az idő megfeledkezett a létezésemről]*)*. Szerelmi lírájában a fájdalom, a magány adja meg az alaphangot.

A Kárpátok hucul csodavilága a fő ihletője Vaszil Kuhta (1956) költészetének. Kötetei: *Дрібка солі* [Egy darab só] (1989), *Верхи сліпучі* [Vakító ormok] (1992), *Гуцульські душі* [Hucul lelkek] (1994), *Тисові пороги* [Tisza-part] (1994), *Гуцульський князь* [Hucul fejedelem] (2005), *Гуцульський Париж* [Hucul Párizs] (2007). A költő elkalandozik Kijevig, Prágáig és Szatmárnémetiig, de a kitérők után az emlékek mindig visszavonzzák a szülőfölre. Kuhta számos alkotói elismerésben részesült már.

Az 1980-as években jelentkezett költői nemzedék egyik legkiemelkedőbb alkotója Petro Migyanka (1959). Verseskötetei *Поріг* (1987), *Фараметлики* (1991), *Осередок* (1994), *Зелений Фирес* (1999), *Трава Господня* (2001), *Дижма* (2003), *Срібний прімаш* (2004), *Ярмінок* (2008) címekkel jelentek meg, melyek igen nehezen tolmácsolhatók más nyelven. A helyi nyelvjárás beemelése a költészetbe teszi különlegessé mélyen filozofikus művészetét. Köteteihez szótárt mellékel, melyekben megmagyarázza a dialektizmusokat. A *Фараметлики* például egyfajta hímzésminta a férfiingen.

Jurij Sip (1943) költészetében a szatíra eszközeivel teszi nevetségessé az emberi gyarlóság megnyilvánulásait, illetve a politikai humorhoz is fordul. Ebben a műfajban az 1980-as évek második felében debütált. Kötetei: *Градусна хвороба* [Lázas betegség], *Феркові фіґлі* [Ferkó tréfái], *Сині сльози* [Kék könnycseppek] stb. Közismert dalszerző, számos kárpátaljai zeneszerzővel dolgozott együtt (pl. Mikola Popenkoval, Mihajlo Kerecmannal, Vaszil Hajdukkal, Petro Matyijjal, Vladimir Volontirral, Ivaskovics Józseffel és Vaszil Pancoval).

Az 1990-es években jelentkező nemzedékhez tartozik többek között Vaszil Kuzan és Tetyana Lihtej.

Vaszil Kuzan (1963) a szerelem költője. Kötetei: *Загублене мовчання* [Elveszett csend] (1996), *Демони дівочих дегустацій* [A lánykóstolgatás démonai] (1998), *Верлібрідо* [a szabad vers (verse libre) és a libido összevonásából] (2002), *Золото Карпат* [Kárpátok aranya] (2003).

Ugyancsak a szerelmi líra, valamint a tájköltészet területein jeleskedik Tetyana Lihtej (1972). Kötetei: *Оксамитова ніч* [Bársonyos éjszaka] (1995), *Смарагдовий острів любові* [A szerelem smaragd szigete] (1996), *Химерні ромени* [Mesés margaréták] (1997), *Зела* [Zile] (2002), *Розмаринові сни* [Rozmaringos álmok] (2008). Lihtej műfordítóként is ismert, szláv nyelvekből tolmácsol szépirodalmi alkotásokat.

Különleges helye van a kárpátaljai irodalomban Jurij Skrobinecnek (1928–2001), aki a legismertebb műfordító. Magyarból, szlovákból és németből fordított ukránra. Rab

Zsuzsa költő, műfordító szerint Skrobinechez hasonló műfordítóról csak álmodni lehet, hiszen mind a beszélt, mind a költői magyar nyelvet anyanyelvi szinten kezelte. Már csak halála után, 2007 decemberében jelent meg saját verseskötete *Може, в Лету не кане ім'я...* [Hátha nem merül a nevem a Léthe vizében...] címmel, mely nagy feltűnést keltve az év verseskötete lett Kárpátalján.

A posztszovjet időszak kárpátaljai prózájának jeles képviselői Iván Dolhos, Petro Uhljarenko, Iván Kozak, Vaszil Hreba, Vaszil Kohan, Volodimir Tovtin, Dmitro Keselja, Petro Hodanics, Andrij Durunda, Mihajlo Rosko, Szerhij Fedaka és Volodimir Fedinisinec. Iván Dolhos (1931–1992) többek között a *Синевир* [Szinevér] (1968), a *Колочава* [Kolocsava] (1982), a *Мир дому твоєму* [Békességet a te házadnak] (1986), a *Роса Росії* [Oroszország könnyei] (1990) és a *Страшний суд* [Végítélet] (1991) című regények szerzője. A két utóbbi a 20. századi Kárpátalja történelmével foglalkozik.

A történelmi tematika ihlette Iván Kozakot (1936) is. *Доле наша, хто ти?* [Ez a sorsunk?] című verses regénytrilógiája a teljes 20. századot felöleli. Az első rész a verhovinai emberek életét mutatja be, akik közül sokan a 20. század elején távoli országokba vándoroltak el a jobb élet reményében. A második rész a szovjet totalitarizmus időszakát, a szibériai és a kolimai táborok világát mutatja be. A harmadik rész a jelennel foglalkozik, a korrupció, a pénzbehajtók és más negatív társadalmi jelenségek világával.

Ugyancsak a történelmi regény műfajában tette le névjegyét Petro Uhljarenko (1922–1997). Közel húsz könyve, elbeszéléskötete, regénye jelent meg, melyek többsége történelmi témát dolgoz fel, például a *Князь Лаборець* [Laborc fejedelem], a *Довгий шлях до озер* [Hosszú út a tavakig], a *Плач біля чужої стіни* [Sirató egy idegen falnál] és a *Був ранок, і була ніч* [Volt nappal, és volt éjszaka] stb.

A második világháború időszaka elevenedik meg Vaszil Hreba (1939) *Спаленої землі не буде* [Felperzselt terület nem lesz] című regényében. A szereplők pilóták, deszantosok, partizánok.

A kárpátaljai történelmi regényfolyamba tartozik Volodimir Fedinisinec *Бранці лісу, або хащовики* [Az erdő foglyai, avagy a vadregény] (1993) című groteszk regénye, amely az 1930-as évekbeli Podkarpatszka Rusz időszakát eleveníti fel, az *Отець Духнович* [Duhnovics atya] pedig a szerző történelmi-filozófiai regénye.

A detektívregény-szerzők: Vaszil Kohan művei közül a legismertebbek a *Данатова таємниця* [Dánát titka] (1992), az *Утік з місця злочину* [Menekülés a bűntett helyszínéről] (1992) és Volodimir Tovtin (*Нічні рекетири* [Éjszakai gengszterek] (1995)).

Dmitro Keselja (1951) közismert és népszerű író. *Збийвіч або ж кіна не буде* [Az imposztor, avagy nem lesz mozi] (1999) című kisregényében többek közt Ferenc Józsefről, Leninről, Sztálinról, Masarykról, Hruscsorvról, Malenkovról is szó esik.

Petro Hodanics (1951) *Пасоля* [Bab] (2000) című novellaregényében Kárpátalja 20. századi történetének drámai fejezetei elevenednek meg. Szó van többek között a zsidóság tragikus sorsáról, a szovjet időszakban végrehajtott erőszakos kollektivizálásról, amely tönkretette a becsületes, szorgos kezű embereket, ezenfelül a görög katolikus egyház üldözéséről és felszámolásáról.

Andrij Durunda (1956) *Не карай самотністю* [Ne büntess magányossággal] (1988) című kötetével debütált, amelyet újabbak követtek. Így például a *Сльози Святої Марії* [Szűz Mária könnyei] (1999) című regény, valamint a *Замах на Паганіні* [Merénylet

Paganini ellen] (2002) című kötet, melyben tizenkét kárpátaljai személyiség portréját rajzolja meg, s amelyért megkapta a Bohdan-Nesztor Lepkij Nemzetközi Irodalmi Díjat.

Mihajlo Rosko (1964) első verseskötetei a katonaéletet mutatták be az irodalom eszközeivel (*Коли шепоче дощ* [Amikor suttogó az eső] (1991), *Там, где нет женщин* [Ahol nincsenek nők] (1993)). Az olvasók és a kritikusok is nagyra értékelték a *Кривавий місяць над Менчилом* [Véres hold a Mencsil fölött] (1999) című művét, melyben helyet kap a kárpátaljai mitológia is.

Kiváló prózaíró Szerhij Fedaka (1964). *Василеві дзеркала* [Vaszil tükrei] címmel regényt írt Vaszil Dohovicsról, a nemzeti újjászületés korának jeles alakjáról. 2007-ben jelent meg *Яблуко від Єви* [Éva almája] című elbeszéléskötete, a mai értelmiség gondolatainak foglalata. A *Карпатський кросворд* [Kárpáti rejtvény] (2009) Kárpáti Ukrajna 1938–1939-es időszakának krónikája.

A drámairodalomban Jurij Kerekes *(Два кольори* [Két szín]*, Медовий місяць* [Mézeshetek]*)*, Dmitro Keselja *(Голос Великої ріки* [A nagy folyó zúgása]*, Дерев'яні люди* [Faemberek]*, Госундрагоші* [Haszonlesők]*, Закарпатський вертеп* [Kárpátaljai betlehemes]*)* és Petro Hodanics (*Синдром ER* [Vészhelyzet]) darabjai a legismertebbek.

A gyermekirodalom jeles alkotói Sztepan Zsupanin (*Світлячок та бджілка* [A szentjánosbogár és a méhecske] /1989/, *Сто загадок для дітей* [Száz találós kérdés gyerekeknek] /1993/, *Чому плакала зозуля* [Miért sírt a kakukk] /1994/), Ljudmila Kudrjavszka (*Начинай считать слонов!* [Kezd el számolni az elefántokat!] /1979/, *Замечательный гномик* [Csodálatos manócska] /1986/, *У меня везде друзья* [Mindenütt vannak barátaim] /1988/, *День рождения Муравья* [A hangya születésnapja] /1995/, *В гостях у клоуна* [Vendégségben a bohócnál] /2006/, *Панамка из Панамы* [Panamakalap Panamából] /2007/), Halina Malik (*Знає Вітя все на світі* [Vitya a világon mindent tud] /1998/, *Злочинці з паралельного світу* [Banditák egy párhuzamos világból] /2001/, *Пригоди в зачарованому місті* [Kalandok az elvarázsolt városban] /2005/, *Сміятись заборонено* [Nevetni tilos] /2005/), Ligyija Povh (*Йшла ворона по перону* [A peronon sétált a varjú] /1989/, *Цар Іван з кукурудзи качан* [Kukoricacsutka Iván, a cár] /1995/, *Нумо гратися усі!* [Gyerünk mindenki játszani!] /1996/) és Vaszil Skirja (*Сльози лелеки* [A gólya könnyei]*, Як осел вогонь сховав* [Hogyan rejtette el a szamár a tüzet], *25 казочок для маленьких діточок* [25 mese kisgyerekeknek], *Візок казок* [Meseszekér], *Король жебраків* [Koldusok királya]).

13. Értékfelmutatás, egység és elkülönülés a magyar kultúrában

13.1. Új utakon

A kárpátaljai magyarság üdvözölte – szavazatával is kérte – Ukrajna független államiságát, hiszen a szovjet birodalomban az ukrán nép sem tudta megformálni önazonosságát, nem rendelkezett szabadon önmagáról, és ezt valamilyen szinten közös sorsként is lehetett értelmezni; közös sorsként magyarok és ukránok között a homogenizáló szovjet törekvéssel szemben. A kárpátaljai magyarok bizakodóan fogadták-értelmezték azt is, hogy a magyar kormány a legelsők között ismerte el Ukrajna 1991-es történelmi lépését. Tehát az ukrán nép önazonosság-formáló tetteiben a kárpátaljai magyarság egyfajta sorközös-

séget látott. Mindazt, amit Kárpátalja magyarsága kulturális vívmányként teremtett meg a szovjet ideológia birodalmi megkötéseivel szemben, most, az ukrán állam keretein belül – azt remélte – megtarthatja, rögzítheti, fejlesztheti. Ugyanakkor kétségei sem ülhettek el. Tudniillik már 1990-ben olyan jól ismert kifejezések hangzottak el Ungváron egy kiemelt kulturális rendezvényen, mint „ukrán magyarok" vagy az „ukrán földön" élő magyarok, melyek már ismerősek voltak a „szovjet magyarok" idejéből. Remény és kétség között formálódott tehát Kárpátalján a kulturális önazonosság.

Az első kárpátaljai irodalmi folyóirat, a *Hatodik Síp* műhelye, immár a politizálást is vállaló Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tevékenysége, az új könyvkiadók körüli mozgás, s a legkülönfélébb egyéb helyeken, kulturális térben folyó munka természetes kulturális többközpontúságot alakított ki. A KMKSZ-en belül pedig már határozott szemléleti különbözőségek kezdtek jelentkezni. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (1992) létrejöttével Kárpátalja felelős gondolkodói elvégezték azt a munkát, melynek hozadékaként a kárpátaljai magyarság kettévált. Most már meggyőződése, illetve érdekei mind a két felet más-más szövetséghez kötötték. Figyelemre méltó Tóth Istvánnak az a megállapítása 1998-ból, miszerint „az egykori »irodalmi vita« törésvonala kisebb kiigazításokkal megfelel a mai kárpátaljai magyar politizálásban meghúzódó választóvonalnak". Erre a két politizáló érdekvédelmi szövetségre gondolt Tóth István, az „irodalmi vitát" pedig arra értette, ami Kovács Vilmos, Fodó Sándor és a Forrás Stúdió, valamint Balla László majd a József Attila Irodalmi Stúdió között volt tapasztalható a szovjet birodalom idején.

A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságaira rámutató Görömbei András 1997-ben azt a lázas munkát, amely 1991 után töretlenül folytatódott Kárpátalja kulturális életében, mintegy számadásként értékeli. Az értékek bemutatása, számbavétele és tudatosítása ekkor komoly igényként jelentkezett. Ezt példázza, hogy ebben az esztendőben, 1991-ben újra megjelent a könyvtárakból, iskolákból régóta teljesen eltűntetett mű, a *Holnap is élünk*. A Kovács Vilmos életműnek ekkor ez volt a legelső újra kiadott kötete, de már 1992-ben jött is a második könyv, a *Testamentum* című verseskötet, melyben olyan, addig nem publikált nagy versek is megjelentek, mint például a *Verecke* vagy a *Testamentum*. A sorsot tudatosító, felmérő költemények ezek, amelyek megjelenésük óta számos reprezentatív kiadás elmaradhatatlan részei. És nyomban 1993-ban napvilágot látott a *...folytatás* című kötet is, amely a „válogatás az életműből" alcímet viselte, és a tanítványok gondolataival, S. Benedek András előszavával, valamint Vári Fábián László utószavával ajánlotta az olvasóknak Kovács Vilmos költészetét.

De előzménye is volt az értékfelmutatásnak, így például *A magyar irodalom Kárpátalján* című irodalomtörténet, Pál György még 1990-ben kiadott áttekintése, vagy M. Takács Lajosnak a *Vergődő Szél* (1990) című antológiája, amely minden addiginál teljesebb válogatás lett. S. Benedek András pedig 1993-ban Kovács Vilmos szellemi öröksége kapcsán azt a megállapítást teszi, hogy Balla D. Károly, Vári Fábián László, Füzesi Magda, Fodor Géza, Finta Éva, Nagy Zoltán Mihály és Dupka György írói teljesítménye épp „azért formálhat jogot az egész magyar irodalom megbecsülésére", mert ezek a szerzők a Kovács Vilmos-i hagyományt folytatják.

A kovácsi életmű újrakiadása, közkinccsé tétele, valamint szimbólummá minősítésének kísérlete mellett nem kevésbé fontos például a *Nézz töretlen homlokomra,* a Forrás Stúdió versantológiájának megjelentetése 1994-ben. Vagy a kicsit távolabbi hagyományo-

kat vállaló s felmutató kötet, a *Kisebbségi ének a beregi rónán* 1992-es kiadása, melyben Dupka György és Váradi-Sternberg János az 1919–1944 közötti időszak kárpátaljainak mondható íróit, költőit veszi számba. Vagy Vári Fábián László népballada-gyűjteménye, a *Vannak ringó bölcsők* (1992) című kötet, s ugyancsak ilyen fontos a *Rákóczi virágai* (1992) című kötet, melyben Keresztyén Balázs kárpátaljai történeti és helyi mondákat mutat be. 1993-ból való az azóta két kiadást is megélt *Tűzoltó nagymadár* című népmesegyűjtemény, amely Punykó Mária munkáját dicséri. A szépirodalmi alkotások közül pedig ma már korszakosnak is minősíthető művek jöttek ki a nyomdákból. Elsősorban Nagy Zoltán Mihály, Balla D. Károly, Vári Fábián László, Fodor Géza, Füzesi Magda könyveit lehet ide sorolni, ám a legnagyobb meglepetést mindnyájuk között mégis Balla László kortörténeti regényei jelentették – valamint *Ikebana* című verseskötete –, azokban ugyanis a szerző egészen új arcát mutatta meg olvasóinak.

13.2. Kultúra- és irodalomszemléleti egység az 1990-es években

Évtizedeken keresztül elképzelhetetlen volt, hogy Kárpátalján egyfajta kultúra- és irodalomszemléleti egység jöjjön létre, de az 1990-es évek elejére ez is megtörtént. Hiába kívánta az újonnan megfogalmazódó érdekvédelem, hogy mindenki, még az alkotók is kövessék példáját, Kárpátalja alkotó értelmisége nem engedte maga közé szívesen az elkülönülési törekvéseket. Igaz, hogy csak egyetlen, de ezekben az időkben is akadt olyan író – Balla D. Károly –, aki újságcikkben kérte, hogy az érintettek hagyják abba a megosztó s kirekesztő gondolkodásmódhoz vezető szellemi párbajt, és ezért egy évig nem volt hajlandó közölni írásait a *Kárpáti Igaz Szó*ban.

Azzal, hogy Balla László megjelentette *A végtelenben találkoznak* című regényfolyamát, valamint *Ikebana* című verseskönyvét, melyekkel mintegy elismerte túlkapásait, tévedéseit, esetleges kárt okozó tetteit. Balla D. Károly 2000-ben megkerülhetetlen fontosságúnak és „vezeklésnek" tekintette e regényfolyamot, Görömbei András pedig 1999-ben úgy látta, hogy „amit Balla korábban kiszolgált, azt most elveti". Így hát a kárpátaljai alkotók körében megszűnt a szembenállás, az egymással szembehelyezkedés; mintegy konszenzus jött létre abban, hogy amit például Kovács Vilmos elkezdett, azt folytatni lehet, sőt kell is. Amikor tehát Balla László a *Holnap is élünk*et elutasító véleményében többek között olyasmit vetett föl, hogy „miért kell azt írni, hogy a 18 és 50 év közötti férfiakat munkára vitték", azt szerzőként most ő is megteszi. Sőt, regényfolyamának első részében nem csupán felveti e kérdést, hanem kortörténeti hitelességgel próbálja leírni ezt a történelmi sérelmet és vétket.

A regényfolyam nagy vállalkozás. A hat kötet – *Azt bünteti, kit szeret*, 1990; *A Nagy Semmi*, 1993; *A végtelenben találkoznak*, 1994; *Borbélyműhely a Vakhoz*, 1995; *Ároni áldás*, 1996; *Szobor a főtéren*, 2001 – teljesen átírja, egészen átformálja azt a narrátori szemléletet s hangot, amelyhez a Balla László név tartozott egészen a rendszerváltozásig. Már az első részben, az *Azt bünteti, kit szeret* elején szembetűnik a régről ismerős hang és az újfajta merészség, szókimondás, módosult szemlélet összeillesztése. És ez mind a hat köteten keresztül így marad. Mindenképp jó érzés találkozni ezzel a hanggal, az „igazabb képpel", melyet bemutat a szerző, de vannak olyan részei is ennek a regényfolyamnak,

amelyek felemás érzelmeket keltenek, sőt, visszatetszést válthatnak ki azokból az olvasókból, akik emlékeznek még a régebbi művek egyes részleteire.

Az egész nagyszabású vállalkozás mögött érezni a szerző kényszerűen magára vállalt szerepét. Érezni azt a szándékot, hogy egy őt felmentő vallomássá, föltárulkozássá szeretné formálni ezt a több mint ezer oldalas írást. Balla László úgy szeretné elnyerni a „bűnbocsánatot", hogy közben háttérben marad. Mintha csak annak a közszereplőnek és temérdek kétes értékű, kétes hitelű – sőt: a kárpátaljai magyarság létkérdéseit kedvezőtlenül befolyásoló – szöveg szerzőjének a rehabilitációjára vállalkozott volna, akivel történetesen azonos nevet használ. Ami persze részben igaz is. Ezzel viszont magába zárja, nemhogy fölnyitná a megértésben megfoganó értelmezhetőséget, azt, ami végül is megadhatná a kívülről jövő olvasói „feloldozást".

A regényfolyamában megfogalmazott világhoz igen szervesen hozzátartozik az *Ikebana* (1993) című verseskötet beszédmódja, annak valóságra vonatkoztathatósága. A könyv számtalan motívumában kapcsolódik Szakáll Zoltán *(Azt bünteti, kit szeret),* Ducsay József *(A Nagy Semmi),* Gerlóczy Béla *(A végtelenben találkoznak)* és a névtelen narrátor szemléletéből összeálló vallomástevői helyzethez és kényszeredettséghez. Ennek sok jelét lehet tapasztalni, akár a lírai én beszédében, akár a korábban megismert valóságelemek ismételt előfordulásában. De magának a könyvnek a megformálása és belső szerkezete is a regényfolyam szerzői becsvágyát hivatott hangsúlyozni. Nagyon tudatos és precíz külső-belső szerkesztés igazítja el az olvasót az értelmezésben.

Az *Ikebana* kisebb csokrokból tevődik össze, olyan ciklusokból, amelyeket két évszám határai zárnak összefüggő rendbe. Ötven évnyi anyagot rendez a szerző összesen hat fejezetbe, a hetedikben pedig két szonettkoszorú foglalja össze és zárja le a könyvet. A költői megformálást és a szerkesztői munkát egyaránt a fegyelem, a racionalitás, a kimértség jellemzi. Mindent áthat a számokkal kifejezhető szabatosság. A pontos, a mérhető rend és rendszer nyilván az éntől függetlenül megmutatkozó értékekre kívánja fölhívni a figyelmet. Arra, hogy ez a lírai én mindenfajta – módosító-eltűntető (felülíró) és más –, utólagos beavatkozás nélkül, mindig is létezett, s a kezdetektől fogva ilyen markánsan fogalmazta meg magát.

Így aztán Balla László rendkívül gyors, az előző rendszerbeli tevékenységét pedig teljesen felülbírálni hivatott nagyszabású munkájának esztétikumát és eredményességét lehet firtatni ugyan, ám szándékának tisztaságát kétségbe vonni aligha szabad. És a kibeszélés kényszereként ugyancsak értelmezhető e mindent felülírni kívánó prózai s költői anyag. (További fontosabb könyvei: *Az utolsó század*, 1989; *Erdélyi Béla és kortársai*, 1994; *Lali az oroszlánbarlangban*, 1999; *A lét határán*, 2001; *Árva aranyesők,* 2004; *Vakrepülés*, 2006; *Őszi nyárfák*, 2007.)

A rövid ideig tartó egységben kiteljesedő kárpátaljai magyar kultúra és irodalom több kiváló prózai művel gazdagodott az 1990-es évek elején. Ennek talán legszebb példája *A sátán fattya* (1991) című kisregény, melynek szerzője Nagy Zoltán Mihály. Az azóta két kiadást is megért alkotás – „Az év regénye" lett 2000-ben Magyarországon – mindenképp Kovács Vilmos művének folytatása abban a tekintetben, hogy Nagy Zoltán Mihály hiteles atmoszférateremtő ereje olyan maradandó esztétikai minőséget hozott létre, mint annak idején a *Holnap is élünk*. Motívumaiban, hangvételében mindenképp előzményt jelentett számára a Nagy Zoltán Mihály-i életmű, és itt elsősorban novelláira érdemes gondolni. De az addig megjelent könyvei – *Dolgok igézetében* (versek, 1983); *Fehér Eper* (elbe-

szélések 1988); *Pírban*, *perben* (versek 1990) – közül két verseskötetében is fellelhető kezdeményeiben az a hang, amely aztán *A sátán fattya* (1991; 2000) jellemzője lesz. A kisregény művészi értéke, esztétikuma az előző könyvekhez képest messze kimagaslik, ám ez korántsem cáfolja az ösztönös szerzői irányultságot. Sőt, ha lehet, még jobban megerősíti e feltevést. Ez a kisregény a kárpátaljai magyar férfiak II. világháború utáni elhurcolása, az egész kárpátaljai magyarság megnyomorítása mellett ugyanarról a morálon alapuló önismeretről és életszemléletről tudósít, amely a novelláskötetben vagy a verseskönyvekben már korábban is megjelent.

*A sátán fattyá*ban szétválaszthatatlan egyén és közösség, személy és egész magyarság. Ami Kárpátalján történt 1944 után, az minden magyart érintett, legfeljebb a mindenkori hatalom hűséges szolgálói jelenthetnek kivételt ez alól. Tóth Eszter beszéde – a regény főhősének megnyilatkozása – ezért is szabálytalan, zaklatott, „dörömbölős" meg „sikolyos", imádkozós és átkozódós. Akit olyan kibeszélhetetlen trauma ér, mint hogy orosz katonák megerőszakolják, nem is szólhat másként. Azokban a végzetes percekben Tóth Esztert női, emberi és nemzeti méltóságában alázzák meg egyszerre és mindörökre, és a kibeszélhetetlenség tébolya is ott kezdődik el. Teherbe is esik, ami végképp betetőzi tragédiáját. A makulátlan tisztaságú lányt szájára veszi a falu, és egyre-másra érik a sorscsapások. Édesapja, Tóth Mihály ugyan megmenekül a „háromnapos munkából", de a bátyját, Ferencet szíven lövi egy orosz katona. A lágerben éri a halál, azért, mert el akart búcsúzni barátjától. Ferenc volt tehát az első halott a családban, de a közmunkára parancsolt öcs, a tizenöt éves Jóska is belehal az embertelen nélkülözésekbe. Végül szerelmét, Székely Pistát is elveszíti Eszter. Székelyné eltiltja tőle fiát, aki emiatt önszántából jelentkezik közmunkára.

Az évszázadokra visszatekintő, a megőrzött emlékezet soha nem tapasztalt züllést lát maga körül a II. világháború utáni regénybeli Szilason – esztelenséget és erkölcstelenséget. Istentagadást. Nyíltszíni gyilkosságot, fényes nappal történő emberölést, amiért a tettes nem kap büntetést. Áruló magyarok erőszakoskodnak saját falubeli társaikon. Félelemben telnek a napok. Ez a nyomasztó atmoszféra lengi be a regénybeli világot, a valóságot. E mű olyan neves kritikusai, mint Bertha Zoltán, Márkus Béla, N. Pál József azon túl, hogy Kovács Vilmos regényéből, vagyis a szerző szellemiségéből eredeztetik e művet, morális, belső tartalmát, valamint esztétikai-műfaji sajátságát egyformán jelentősnek mondják. Kritikáikban a műnek nem regionális jellegére utalnak, hanem a legjobb magyar tudatregények sorába állítják.

Nagy Zoltán Mihály további könyvei: *Tölgyek alkonya* (kisregény, 1996); *Az idő súlya alatt* (novellák, 2001); *Páros befutó* (regény, 2002). *Új csillagon* (versek, 2003); *A teremtés legnehezebb napja* (regény, 2004); *Messze még az alkonyat* (verses regény, 2008).

Az 1990-es évek másik, nem kevésbé fontos műve a *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia* (1993) című könyv, melynek szerzője Balla D. Károly. Az irodalom-történetírók szeint ez az esszékötet jelentette a szerző kibontakozását. Abban a tekintetben mindenképp nagyívű ez a mű, hogy a korábbi félelmek, óvatosságok és „tematikai tabuk" felszámolásában úttörő szerepet vállalt, akárcsak *A sátán fattya* című kisregény. A *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia* már címével is pontosan kifejezi, miféle szellemi-lelki állapotról tudósít a szerző. Görömbei András egyenesen műfajváltó remeklésnek látja Balla D. Károly könyvét. „Eszmei és esztétikai értelemben egyaránt a kárpátaljai magyar irodalom élvonalába helyezte" szerzőjét. Nem csak az 1990-es évek elején-közepén, de még

a 21. század első évtizedének végén is érdeklődésre tarthat számot ez az esszékötet. Jól bizonyíthatja maradandó értékét például az a tény is, hogy a kárpátaljai magyar irodalom fiatalabb nemzedékének egyik neves képviselője, Lengyel Tamás – akinek megbízható értékítéletét már sokéves budapesti tapasztalat tudja alátámasztani – 2008-ban Balla D. Károlynál ugyancsak „az értekező műfajt, a szerző esszéit, cikkeit, naplóját" gondolja „a legizgalmasabbnak".

Természetesen Balla D. Károly korábbi könyvei – *Álmodj zenét* (versek, 1979); *Recsitativi* (versek ukrán fordításban, 1983); *Tágulok a világegyetembe* (versek, 1984); *Valahol tűz van* (elbeszélések, kisregény, színmű, 1988); *Sorsomhoz szegezve* (versek, 1990); *Hóban és homokon* (válogatott és új versek, 1991) – szintén szerves részét képezik az életműnek. Hiszen eme könyvein keresztül jutott el a szerző „a gátlások és óvatoskodások berlini falának" lerombolásáig, hogy aztán „a tabu oldódása" megengedhesse számára a valósággal történő „önámítás nélküli" szembesülést. Az 1988 óta megjelenő különböző esszék, cikkek gondolatiságát, mely a *Kis(ebbségi) magyar skizofréniá*t összefüggő egésszé szervezi, egy kicsit korábbi, egy 1987-es írásból lehet eredeztetni. A szerző megállapítása szerint azért, mert részéről már ekkor, 1987-ben elkezdődött „a nemzetiségi sérelmek nyilvános felvetése".

Különösen nagy hangsúlyt kap e tény, ha tudatosítjuk, hogy a *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia* szerzője ekkor nem csupán „a kárpátaljai magyar irodalom élvonalába került", hanem irodalomszervezői, lapalapítói, könyvkiadói tevékenységével igen nagy tekintélyre tett szert a kárpátaljai pályatársak szemében. A József Attila Irodalmi Stúdió – majd Alkotóközösség – társelnökéről, a *Hatodik Síp* (1989), majd a *Pánsíp* (1993) című irodalmi, kulturális lapok alapítójáról, a Galéria Kiadó vezetőjéről az 1990-es évek közepére már az egész magyarság tudott. Kapcsolattartási és fordítási tevékenysége révén pedig a kárpátaljai ukrán irodalom jeles képviselői úgyszintén nagyra értékelték munkásságát.

Kovács Vilmos verseinek újrakiadása, Balla László *Ikebanájá*nak megjelenése, valamint Nagy Zoltán Mihály, Balla D. Károly írói világának és lírájának további gazdagodása mellett figyelemre méltó eseménye lett Kárpátalja kulturális életének azon verseskönyvek forgalomba kerülése, amelyek Vári Fábián László, Fodor Géza, Füzesi Magda költészetét tették ismertté immár egy szélesebb olvasói réteg előtt is. A könyvek, az irodalom iránti érdeklődés ekkor még nem hagyott alá. Csupán azt lehetett érzékelni, hogy a különféle tudományterületek kiadványai nagyobb számban kelnek el, mint az egyes verseskönyvek.

Vári Fábián László könyvei – *Széphistóriák* (1991), *Kivont kardok közt* (1992) – olyan érdeklődést keltettek, amilyen a több kötettel rendelkezők művei iránt már régen kialakult. Bármennyire is jelentős kultúrtörténeti tettnek minősült a *Vannak ringó bölcsők* (1992) című könyv, mely a kárpátaljai népballadákat tette ismertté, a szerző költészete sokkal nagyobb népszerűséget hozott számára. Egy 2007-es kárpátaljai felmérés szerint a magyar kultúra legismertebb személyiségei – Petőfi Sándor, Munkácsy Mihály, Jókai Mór, Arany János, József Attila, Ady és Kölcsey – között szerepel Vári Fábián László is. És hogy miért ez a nagy elismerés? Talán a közérthető költői nyelv, valamint a költői erő és a magas esztétikai színvonalon megfogalmazott nemzeti közösségi lelkület, amely történelmi érzékenységgel párosulva az ütemhangsúlyos verselést követi mindenekelőtt? Valószínűleg igen; ezt erősítheti meg az a tény is, hogy a szerző rövid időn belül az egyik legnépszerűbb költője lett különféle szavalóversenyeknek, sőt *Illyés Gyula fejfája előtt*

című versének egy sora – „Őrizz meg bennünket...” – adja az egyik szavalóverseny nevét is.

Vári Fábián László költészete az elődök gazdag tapasztalataiból válogat, és azokat a mítoszok, mondák, népdalok, népballadák, népmesék, hiedelmek színeivel örökíti meg és teszi esztétikai értékké. Nála népismeret, önismeret és történelmi tudat egymástól elválaszthatatlan módon szerveződik verssé. A természettel összhangban élő ember érzelmi viszonya, a magyarság népi kultúrájában meghonosodott rend és rendszeresség ősi tudásként építi ezt a költői világot. Az idők kezdetéig visszanyúló mítoszi, mondai emlékezet egyes elemeinek újraszerveződését különös hangsúlyokkal dúsítja a nemzeti szabadságküzdelmek mindenkori igazsága. Mindeközben Vári Fábián László poétikája és létértelmezése összegző is. Nyomokban felismerhető benne Kovács Vilmos őstörténeti kutatásainak időszakában módosult költészetszemlélete. Kovács Vilmosnak a *Verecke* című költeményében megfogalmazott gondolatait mintegy magába foglalja a *Monda* és a *Történelmi miniatűr*, ám versek egész sora foglalkozik az „ez hát a hon...” létmeghatározó elrendeltségével.

A nemzeti történelmi eseményekre való hivatkozás, a nemzet hőseinek, nagyjainak a szellemét megidéző magatartás is jól jellemzi ezt a költészetet. Az elődökhöz és a kortársakhoz kötődő magyarság önazonosságát ez is alakítja, ám igazi távlatait mégis a közösségi lelkület adja meg. Kovács Vilmos, Fodó Sándor és a Forrás Stúdió együttgondolkodásakor kialakult érzelem- és gondolatvilág Kovács egész poétikáját meghatározza. További verseskönyvei: *Világtalan csillag* (2001), *Harminchárom év* (2002); *Fecskehajtó idő* (2004).

Szintén fontos esemény volt Fodor Géza könyvének, az *Erdőn, mezőn gyertyák* megjelenése (1992). Hiszen eddig, 1992-ig, csupán a *Kárpáti Igaz Szó*ból kivágható s összeragasztható füzetecskéje, a *Széltükör* című, jelent meg 1986-ban. Már csak azért is mondható igen fontosnak, mert köztudottan Fodor Géza őrizte a leghívebben azt a közös eszmét, melyet életre hívott annak idején az *Együtt*, majd a Kovács Vilmos által támogatott Forrás Stúdió. A hírhedt *Elidegenedés?* című újságcikk megjelenése után ugyanis a megtorlásokra és ellehetetlenítésekre mindenki másképp reagált. Egyes Forrás-tagok Magyarországra költöztek, a Kárpátalján maradottak pedig mind a Balla László által felügyelt József Attila Stúdió tagjai lettek. Egyedül Fodor Géza – és azokban az időkben csaknem teljesen elhallgatott Zselicki József – maradt távol, ami önmagában is figyelemreméltó lépés. Ezzel önkéntelenül is felidézte az önazonosság-teremtésre tett kísérlet elbukott ügyét, a hűséget, valamint a személyes érvényesülés kérdését. Aztán amikor 1985-ben ő is csatlakozott ehhez a stúdióhoz, előtte is megnyílt a publikálás lehetősége. Ez újabb adalékul szolgál ahhoz a módhoz, ahogy a politika uralta Kárpátalja irodalmi életét egészen a rendszerváltozásig.

Fodor Géza 1986-ban még úgy beszél a versről, hogy az a legigazabb „csillagos beszéd”, sőt „az élő lelkiismeret tükörvilága”. Fodor már ekkor utal a legalapvetőbb motívumára, jelképére, metaforájára, az egész költői világát behálózó „tükröződésre”. Ám a tükröződés összetett fogalom ebben a poétikában. Korántsem „a való világ” leképezését jelenti. Ugyanis a szerzői útmutatásban az „élő lelkiismeret” kifejezés legalább annyira hangsúlyos. A legkülönfélébb poétikai sűrítések révén erről beszél Fodor Géza mind a rendszerváltozás előtt, mind az azt követő harsogó sürgölődésben; (további kötetei: *Fenyvesek árnyékában,* 1997; *Hamvazó Hold a jávoron,* 2008). Szerinte az élő lel-

kiismeretben föltáruló tükörvilág az, ami a költeményben megjelenhet. Számára ez az alapvető követelmény.

Fodor Géza nem egyszerűen a Kovács Vilmos által föllelt létigazságot követi. Nem az elődje számára föltárulkozott poétikai lehetőségeket írja tovább. Létszemlélete a Kovács által megteremtett szellemben eszmél önmagára, így költői feladataira. Ezt a morális alapozású létszemléletet követi végig, így jön létre az a különleges költői világ, amely a természettudományok szakszavait mintegy megszelídítve teszi a költői nyelv számára is felhasználhatóvá. Ez az, ami Fodor Gézát egészen egyedi hangú költővé teszi.

A harmadik jelentékeny költői életmű Füzesi Magda nevéhez kötődik. Öt addig megjelent kötete – *Gyöngyvirágok* (1977); *Egy ember a tömegből* (1983); *Útban hazafelé* (1984); *Biztató* (1992); *Táj gesztenyékkel* (1998) – egyértelműen a népköltészeti alapokon nyugvó költői formálás erejével rokonítja ezt a szerzőt. Abban a tekintetben kivétel, hogy költészetének népszerűbbé válása, könyveinek megjelenése nem az 1990-es években következett be. Már korábban elérte, hogy verseit megismerje Kárpátalja, hogy az iskolai szavalóversenyek állandó és kedvelt költője legyen. Olyan nagy költeményei, mint az *Akác*, *Ima mindenkor*, vagy a *Szőttes pirossal, feketével* tovább éltek az 1990-es években is, ám ekkor már költeményeiben – különösen az 1998-as *Táj gesztenyékkel* című kötetében – megjelenik a társtalanná válás fenyegető gondolatisága, és e versek már a közösségvesztett magány képeit villantják fel *(Nézőpont*, *A hiány tükrében*, *Helyzetjelentés*, *Depresszió)*. Míg a beszélő korábban egyértelműen felelősséget érzett közössége iránt, az 1998-as kötetben már sokszor elesett, magára hagyott, vesztes. Korábban, ha az én csupán önmagáért szólalt meg, akkor is érezni lehetett, hogy mögötte felsorakoznak a sorsközösség tagjai. Most viszont olyan érzést kelt, mintha a pusztulás metaforája épülne az újabb költeményekből, miközben persze azok sorsképek is egyben. A lírai alany a társadalmi rend felbomlását követően a közösségét is elveszítettnek érzi. És ez nem változik meg az 1990-es évek végén sem, sőt az ezredforduló után sem. Füzesi Magda további könyvei: *A bohóc dala* (versek, 2003), *Ketten a kabátban* (gyermekversek, 2003), *Mérsékelt égöv* (régi és új versek, 2007); *Szőttes pirossal, feketével* (versek magyar és ukrán nyelven, 2007).

13.3. Kultúra-, közösség- és irodalomszemléleti különbözés a 2000-es években

A szépirodalom iránti érdeklődés fokozatos elapadása, de az egész irodalom szerepének határozott visszaszorulása mellett egyre inkább nőtt a legkülönfélébb professzionális, nyílt érdekvédelmi fórumok tekintélye az ezredforduló körül. Ez a tény azonban nemhogy összekovácsolta volna a lapok, szerzők, könyvkiadók munkáját, hanem ellenkezőleg. Több mint öt évtizeden keresztül önálló irodalmi lap nélkül alakult ez a kultúra, 1999-től pedig, a *Hatodik Síp* létrejötte után, már három lapja is lett: a *Pánsíp* (1993) és a *Véletlen Balett* (1999). Az olyan új könyvkiadók létrejötte pedig, mint az Intermix, a Tárogató, a Mandátum, a Galéria, később a Hatodik Síp Alapítvány, az UngBereg Alapítvány, aztán a KMKSZ, a Cserkészszövetség, a Pedagógusszövetség, később a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, s a különféle egyházak kiadói stb. a 2000-es években már beláthatatlan mennyiségű kiadvánnyal tették gazdagabbá Kárpátalját. A legkülönfélébb szakágakhoz tartozó művek egyszerű áttekintése is jelentős feladatot jelentene.

Kovács Vilmos, Balla László, Fodor Géza, Füzesi Magda, Balla D. Károly, Nagy Zoltán Mihály, Vári Fábián László mellett ugyancsak jelentős mértékben formálták az irodalmat Horváth Sándor, Dupka György, Tárczy Andor, Bartha Gusztáv, Kőszeghy Elemér, Ferenczi Tihamér, Zselicki József, Balla Teréz vagy az 1997-ben elhunyt két költő: Sütő Kálmán és Kecskés Béla művei. Akárcsak azoknak a szerzőknek az alkotásai, akik már korábban Magyarországra költöztek. Ezek között elsősorban S. Benedek András, Finta Éva, Balla Gyula, Tóth István, Györke Zoltán, nevét, majd a fiatalabb generáció tagjai közül Lengyel Tamást, Cséka Györgyöt, Bagu Lászlót és Pócs Istvánt kell megemlíteni. Többnyire ezek a szerzők együtt alkották azt a kulturális-irodalmi teret, melyben a 2000-es évek elején Balla D. Károly irodalomszemléleti változása feltűnést okozott.

Ugyanis a nagy tekintélynek örvendő irodalomszervező, író, költő, kiadó 2000-ben megjelent könyve, *A hontalanság metaforái* című esszékötete már tagadja azt, ami szerint korábban alkotott; egyebek mellett tagadja például a kisebbségi közösségi létgondok irodalmi vállalhatóságát. A szerző ezen irodalmi szemléletváltását mély társadalmi, politikai, közösségi problémaelemzéssel támasztja alá. Miközben az irodalomnak a politikától, közösségi gondoktól, társadalmi problémáktól való tehermentesítését vallja, egyre merészebb „irodalmon kívüli" hangot üt meg. Ugyanis a kárpátaljai magyarságszervezetek határozott bírálata is része az irodalmi szemléletváltásnak. Az ugyancsak 2000-ben napvilágot látott *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében* című könyvében egyenesen „hivatásos magyaroknak" nevezi a szervezetek vezetőit. Vannak olyanok, mondja, akik „abból élnek, hogy magyarok, így közvetlenül érdekeltek nemzeti identitásuknak nemcsak a megtartásában, hanem folyamatos megerősítésében és demonstrálásában is".

Ilyen gondolatokra épült a 2000-es évek kárpátaljai irodalmi-kulturális megjelenésének egyik legkorszerűbb műhelye. Tudniillik Balla D. Károly korábban és újabban megjelent könyvei után, illetve ezen művekkel – *Karnyújtásnyira* (elbeszélések, novellák, két színmű, regényrészlet, 1993); *Árokszélen* (válogatott és új versek, 1996); *Élted volt regénye* (regény, 1998); *Halott madárral* (válogatott és új versek, 1999); *Ne gondolj a fehér elefántra* (öt színpadi játék, 2000); *Világvége* (válogatott novellák, 2002); *VakCina* (virtuális könyv, 2003); *Peresztrojkácska* (válogatott publicisztikai írások, 1985–1990; e-book, 2005); *Szembesülés* (2005), *121 fragmentum egy regényhiány környezetéből,* (2005); *2000±3. Az ezredforduló hét esztendeje* (egy manzárdőr naplója, 2007); *A Pilinszky-projektum* (2008); *Magyarul beszélő magyarok* (esszék, publicisztikák, írójegyzetek, kritikák, 2008); *Harmadvalaki* (versek, 2009) – mondhatni kizárólag az internet szabadabb és tágabb lehetőségei közé „költözött", és ott hozott létre egy olyan napi frissességgel jelentkező vélemény- és hírvilágot, mellyel a szépirodalmat is összeegyeztette.

Ennek a közegnek a lehetőségeire is épülve vált ismertté, és aztán elismert íróvá Berniczky Éva. A kezdetben mesékkel jelentkező szerző olyan novellista lett a 2000-es évekre, akinek írásait rendszeresen rangos magyarországi lapok közlik, könyvei pedig rangos magyarországi kiadóknál látnak napvilágot. Eddigi művei – *Égen járó kismanó (*1996), *Fejezetek az üvegházból (*1999), *A topáz illemtana* (társszerző: Balla D. Károly; Medveczky Ágnes és Kovách A. Vadim képeivel, 1999), *Reggel madár, délben kötél* (társszerzők: Balla D. Károly, Füzesi Magda, 1999), *A tojásárus hosszúnapja* (novellák, 2004), *Méhe nélkül a bába* (regény, 2007) – sajátos új színt visznek a kárpátaljai magyar irodalomba. Berniczky Éva jelentősen gazdagítja a Balla D. Károly által felépült irodalmi-kulturális teret. Otthonuk sajátos kulturális közege Kárpátaljának.

2002-ben új irodalmi, művészeti, kulturális folyóirat jelent meg *Együtt* címmel. A közben elhalt *Hatodik Síp* után sürgősen szükség is volt erre a lapra, merthogy a *Véletlen Balett* Budapesthez kötődött, és ritkán is jelent meg (hat év alatt nyolc lapszáma volt, utána pedig megszűnt). Az *Együtt* (szimbolikus, identitására rámutató jelentésével) egyetlen irodalmi lapja a mai Kárpátaljának. A főszerkesztő, Nagy Zoltán Mihály, a lap mellé állította Kárpátalja szinte minden jelentős alkotóját. A 2002 és 2009 között megjelent lapszámokban – egyetlen szerző: Balla D. Károly kivételével – mindenki publikált (legalább egyszer). Ezenkívül a főszerkesztő neves, tekintélyes, valamint fiatal magyarországi szerzőket is bevont a lap kulturális terjeszkedésébe.

Ez az orgánum fedezte fel a 2000-es esztendőkben az újabb írókat, költőket is, akik immár önálló kötetekkel gyarapítják a kárpátaljai irodalmat. Elsősorban Becske József Lajos *Indián szívek a kövön* (2002); *Barlangok mélyén* (2005); *Átkozott szerepben* (2007), valamint Bakos Kiss Károly *Legyen vers* (2007) című verseskönyveit kell megemlíteni a felfedezettek között. De figyelemre méltó Papp Ildikó megjelenése is az irodalomban: mind a *Holtunkiglan* (2006), mind a *Táltosok* (2008) című regénye figyelemre méltó. Ígéretes Lengyel János (próza) jelentkezése, illetve Kovács Gábor *Az önvaló dicsérete* (2008) című esszékötete.

Ám az újabb tehetségek mellett, a sokszínűség szempontjából épp olyan jótékony hatású Bartha Gusztáv vagy Weinrauch Katalin régóta tartó, de folyamatos költői, írói jelenléte egy-egy újabb könyvvel. Vagy Czébely Lajos irodalmi munkásságát is említhejtük, aki szintén a rendszerváltozás utáni időktől gazdagítja Kárpátalja kultúráját. Vegyük akár *Naplój*át vagy verseskönyvét, az *Évszakok ösvényein*t (mindkettő 1996-ból való), vagy *A viski magyar iskola történetét* (1998), vagy a *Visk története* (2002) című monográfiát, melyek mindegyike fontos könyvnek tetszik.

A rendszerváltozás utáni két évtized alatt Kárpátalja magyarsága végre létrehozta saját irodalmi-kulturális infrastruktúráját. Rendelkezik folyóiratokkal, újságokkal, lapokkal és könyvkiadókkal. Cenzúrától sem kell már tartania, s mégis hiábavalóságnak tűnik fel minden eddigi küzdelem, harc és erőfeszítés: a szépirodalom iránti érdeklődés drámai csökkenése Kárpátalját sem kerülte el. A szépirodalom ügye csak a szakma művelői körében mozdul meg néha (egy kicsit), de akkor sem számottevően.

A leghíresebb és a legsikeresebb kulturális intézménye Kárpátaljának a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház (1994). A rendező, Vidnyánszky Attila tehetségének és erőfeszítéseinek köszönhetően 2009-re a Kárpát-medence egyik legjobb, legsikeresebb színháza lett. Számos magyarországi és ukrajnai díjat, elismerést, illetve kitűntetést tudhatnak magukénak. Ehhez az intézményhez tartozik a Vidnyánszky Éva vezette Ficseri színjátszócsoport is, amely az utánpótlás nevelésében játszik fontos szerepet.

A Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társasága (1990) Kárpátalja egyik legnevesebb egyesülete. A társaság tagjain kívül is számos jelentős, jó nevű művész alkot Kárpátalján, de Balázs István, Benkő György, Berecz Margit, Erfán Ferenc, Hidi Endre, Hrabár Natália, Iván Ambrus, Jankovics Mária, Kolozsvári László, Magyar László, Magyar Sándor, Matl Péter, Őri Mihály, Petky Péter, Réti János, Riskó György, Szemán Ferenc, Szocska László, Tóth Lajos, Veres Péter közös fellépése mindig fontos kulturális esemény. Veres Péter, Jankovics Mária és Szemán Ferenc sajnálatos halála után a fiatalabb csatlakozók – Kopriva Attila, Kulin Ágnes, ifj. Hidi Endre, Veres Ágota – újabb színnel gazdagították a képzőművészet világát.

A lapok száma megnövekedett, így aztán csaknem negyvenféle újság közül válogathat Kárpátalján az érdeklődő olvasó. Ezeknek a lapoknak közel fele magyar, de vannak köztük szlovák, orosz, román, német és roma nyelvű kiadványok is. Ugyanakkor napilapja nincs Kárpátaljának. Fontos újság a *Kárpátalja,* a *KárpátInfó*, a *Határmenti Szociáldemokrata,* az *Ukrajnai Magyar Krónika,* az *Irka*, a *Nyomkereső*, a *Bóbita-füzetek,* a *Közoktatás*, továbbá a *Küldetés,* az *Új Hajtás* és a *Megmaradni* című egyházi lapok. A *Tárogató* című humoros, szatirikus magazin 1998-ban keletkezett hiányát azóta sem pótolta semmi.

A *Kárpáti Igaz Szó* esete pedig szimbolikus is lehetne abban a tekintetben, hogy Kárpátalja magyar közösségében a széthúzás, az egyet nem értés, a fölösleges egymás elleni harc jelenti az egyik legjellemzőbb tevékenységet. Az újság alapítóinak, a főszerkesztőnek és a munkatársak jelentős részének ugyanis a 2005 utáni időben olyannyira nem sikerült megegyezniük a lap irányultságát illetően, hogy a nézeteltérés következményeként 2009-ig két *Kárpáti Igaz Szó* című lapja is lett Kárpátaljának. A köznyelv az egyiket „zöldnek", a másikat „feketének" nevezi a fejléc színe alapján. Összefoglalva elmondható: Kárpátalja magyarságának az önazonossága, kulturális kiteljesedése a történelmi-társadalmi változások közepette szüntelenül alakul és formálódik.

KRONOLÓGIA 1990–2009

1990. július 16. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadta az Ukrajna szuverenitásáról szóló nyilatkozatot. A nyilatkozat a szuverenitást háromféleképpen értelmezi: állami, nemzeti és népi. „Az Ukrán SZSZK [...] szavatolja a köztársaság területén élő nemzetiségek számára a jogot a szabad nemzeti-kulturális fejlődésre."

1990. július 23. A nyugalomba vonuló Volodimir Ivasko helyett az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elnökévé a 27 jelöltből Leonyid Kravcsukot, az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának másodtitkárát választották meg.

1991. május 31. A magyar parlamentben aláírták a Magyarország és Ukrajna közötti kapcsolatok alapjairól szóló nyilatkozatot. A dokumentumot Leonyid Kravcsuk, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöke és Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke látta el kézjegyével. Összességében három nap alatt kilenc dokumentumot írtak alá a két ország képviselői, melyek megalapozták a kétoldalú kapcsolatokat, köztük: konzuli konvenció, együttműködési nyilatkozat humanitárius ügyekben, nyilatkozat a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról stb. A nyilatkozat hangsúlyozza, hogy mindkét ország tiszteletben tartja a nemzeti kisebbségek jogait és szabadságjogait, kötelezik magukat azok következetes betartására. A nyilatkozathoz csatolt jegyzőkönyv 1. pontja alapján a felek a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításával foglalkozó kormányközi vegyes bizottságot hoztak létre. A vegyes bizottság – munkájában részt vesznek a két országban élő kisebbségek képviselői is – ajánlásokat fogalmaz meg a két ország kormányai számára a kisebbségeket érintő problémák megoldása érdekében. A vegyes bizottság évente ülésezik, felváltva Magyarország és Ukrajna területén. 2009 végéig összesen 15 ülésre került sor.

1991 május Budapesten megalakult a Magyarországi Ukrán–Ruszin Kulturális Egyesület. 1993-ben önállósodott a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület (elnöke Hartyányi Jaroszlava) és a Ruszin Kulturális Egyesület (elnöke Szilcer-Likovics Olga).

1991. július 5. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa törvényt fogadott el az Ukrán SZSZK elnöke tisztség bevezetéséről és Ukrajna Alkotmányának módosításáról. A törvény szövege szerint „Ukrajna elnöke az ukrán állam legmagasabb tisztségviselője és az állami végrehajtó hatalom feje".

1991. július 9. Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa határozatot hozott a nemzeti kisebbségek ügyeivel foglalkozó bizottság létrehozásáról.

1991. augusztus 8. Hivatalos látogatásra Ukrajnába érkezett Jeszenszky Géza, a Magyar Köztársaság külügyminisztere. Találkozott Iván Pljusccsal, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának első elnökhelyettesével és Vitold Fokin miniszterelnökkel. Jeszenszky Géza ellátogatott Lemberg megyébe és Kárpátaljára is, ahol találkozott a magyar közösség képviselőivel.

1991. augusztus 19–21. Moszkvában alkotmányellenes puccsot szerveztek a Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet állami vezetés konzervatív szárnyának képviselői. Augusztus 19-én megalakult a Rendkívüli Helyzet Állami Bizottsága (or. ГКЧП).

1991. augusztus 19–20. Az ungvári városi tanács rendkívüli ülésén az Ukrán SZSZK-ban elsőként ítélte el a moszkvai puccsot és kinyilvánította, hogy Kárpátaljának a független, demokratikus és egységes ukrán államhoz kell tartoznia.

1991. augusztus 24. Kijevben az Ukrán SZSZK 12. összehívású Legfelsőbb Tanácsának rendkívüli ülésszakán kikiáltották Ukrajna függetlenségét. Ez a mai független ukrán állam létrejöttének napja.

1991. augusztus 26. Az ukrán Legfelsőbb Tanács Elnöksége határozatot hozott az Ukrajnai Kommunista Párt tevékenységének ideiglenes felfüggesztéséről.

1991. augusztus 30. Ungvár főteréről eltávolították a Lenin-szobrot.

1991. szeptember 1. A magyar és a román tannyelvű iskolákban bevezették a magyar és a román nép történetének oktatását.

1991. szeptember 17. Az ukrán Legfelsőbb Tanács törvényt fogadott el, miszerint az „Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság" helyett az ország neve: „Ukrajna".

1991. szeptember 27. Tűntetők körülvették a Kárpátaljai megyei tanács épületét és éhségsztrájkkal nyomatékosították politikai követeléseiket. Szeptember 4-én az ungvári városi tanács, szeptember 14-én pedig a megyei tanács Demokratikus Platform elnevezésű képviselői csoportja követelte a megyei tanács és a megyei végrehajtó bizottság menesztését. A követelés az után fogalmazódott meg, hogy a megyei vezetés, élén Mihajlo Voloscsukkal, amellett foglalt állást, hogy Kárpátaljának autonómiát kell kapnia az ukrán államon belül. A nemzeti erők nem értettek egyet ezzel. Mihajlo Voloscsuk szeptember 31-én beadta lemondását.

1991. október 5. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Lembergi Magyarok Kulturális Szövetsége és a Magyarok Kijevi Egyesülete kezdeményezésére Kijevben megalakult az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség.

1991. október 27. Ungváron megtartották a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligájának alakuló kongresszusát. A Liga hét nemzeti-kulturális szövetséget tömörített: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ľudovít Štúr Szlovák Nemzeti-Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Németek Újjászületés Szövetsége, Menora Kárpátaljai Zsidó Kultúregyesület, az Orosz Ház Egyesület, a Roma Szövetség és a Kárpátaljai Ruszinok Társasága. A Liga létrehozását a KMKSZ kezdeményezte. A Liga követelte, hogy Kárpátalja kapjon speciális önkormányzati státust, melynek keretei között a régió minden kisebbsége jogot kap saját nemzeti autonóm terület megalakítására. A Ligához nem csatlakoztak a kárpátaljai román kisebbség képviselői, mivel nem értettek egyet a különleges önkormányzati státus eszméjével.

1991. október 31. A népképviselők huszonegyedik összehívású kárpátaljai megyei tanácsának hetedik ülésszaka határozatot fogadott el, miszerint december 1-jén népszavazást tartanak Kárpátalja státusáról a független Ukrajna kötelékében.

1991. november 1. Kijevben a Legfelsőbb Tanács elfogadta az ukrajnai nemzetiségek jogairól szóló törvényt, mely kimondja, hogy az állam biztosítja Ukrajna minden népe és nemzete számára az egyenlőséget. „Az ukrán állam szavatolja minden nemzetiség számára, hogy történelmi szállásterületén éljen és biztosítja nemzetiségi-közigazgatási önrendelkezést."

1991. december 1. Az Ukrajnában megtartott országos népszavazáson a lakosság 92,59%-a támogatta a köztársaság függetlenségét. Az elnökválasztáson Leonyid Kravcsuknak a választópolgárok 60%-a szavazott bizalmat. Kárpátalján 546.540 választópolgár (a megye felnőtt lakosságának 78%-a) a terület különleges státusú önkormányzatára szavazott. A Beregszászi járásban a felnőtt lakosság 81,4%-a a magyar autonóm körzet megalakítására szavazott.

1991. december 3. Magyarország harmadikként – Lengyelország és Kanada után – elismerte a független Ukrajnát.

1991. december 4. Megnyílt Magyarország kijevi nagykövetsége – az első külföldi diplomáciai képviselet a független Ukrajnában.

1991. december 6. Antall József magyar miniszterelnök Kijevbe látogatott. A látogatás során Leonyid Kravcsuk ukrán államfővel aláírták a magyar–ukrán alapszerződést, amely 1998. június 16-án lépett hatályba.

1991. december 7–8. Breszt közelében, Belovezsszkaja Puscsában Borisz Jelcin orosz, Leonyid Kravcsuk ukrán és Sztanyiszlav Suskevics belorusz elnök megegyeztek, hogy a Szovjetuniót felszámoltnak tekintik, s létrehozzák helyette a Független Államok Közösségét. A FÁK-tagországok szavatolták, hogy eleget tesznek a volt Szovjetunió által vállalt nemzetközi kötelezettségeknek, egységesen ellenőrzik az atomfegyvereket.

1991. december 10. Ukrajna Legfelsőbb Tanács ratifikálta a Független Államok Közösségének létrehozásáról szóló szerződést.

1991. december 11. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa felhívta az ukrajnai szovjet népképviselőket, hogy tekintettel a december 1-jei népszavazásra, a FÁK megalakulására, a Szovjetunió felbomlására, ne vegyenek részt a Szovjetunió népképviselőinek rendkívüli kongresszusán.

1992. január 22. Beregszászban megalakult az Illyés Gyula Nemzeti Színház.

1992. március 2. Leonyid Kravcsuk államfő javaslatára Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa törvényt hozott az ukrán államfő képviselőjéről. A törvény kimondja, hogy az ukrán államfő képviselője [Представник Президента України] a végrehajtó hatalom élén áll – a helyi közigazgatás első számú vezetője.

1992. március 10. Politikai pártok (Ukrajna Népi Mozgalma, Ukrán Köztársasági Párt, Ukrajna Demokrata Pártja, Ukrajnai Zöldek Pártja) és társadalmi egyesületek (Memorial [Emlékezet] Egyesület, Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság, Proszvita Kultúregyesület, Politikai Foglyok és Áldozatok Kárpátaljai Megyei Szervezete, Ukrán Nők Szövetsége, Olekszandr Mitrak Honismereti Egyesület, Ukrán Ifjúsági Szövetség, Kárpátaljai Népművészek Szövetsége), valamint a *Карпатська Україна* [Kárpáti Ukrajna] című lap szerkesztősége megalakította a Kárpátalja Ukrán Néptanácsa [Українська Народна Рада Закарпаття – УНРЗ] elnevezésű társadalmi egyesületet.

1992. március 24. Kárpátalja megyében Mihajlo Krajilo lett Ukrajna elnökének megbízottja.

1992. március 24. Megnyílt Ukrajna budapesti nagykövetsége – a független Ukrajna első külföldi diplomáciai képivselete.

1992. április 29. A népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának elnökévé választották Dmitro Dorcsinecet.

1992. április 29. Ungváron megnyílt az ukrán Külügyminisztérium helyi képviselete. Vezetője Sztepan Turjanica.

1992. június 25. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa törvényt fogadott el az ukrajnai nemzeti kisebbségekről, mely többek között kimondja, hogy az állam szavatolja minden nemzeti kisebbség számára a jogot a nemzeti-kulturális autonómiára.

1992. július 2–5. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának küldöttsége Iván Pljuscs vezetésével Magyarországon tartózkodott, hogy tárgyaljon a két ország parlamentjeinek együttműködéséről.

1992. szeptember 26. Ungváron megnyílt az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Elektronfizikai Kutatóintézete. Igazgató Spenik Ottó, a fizikai-matematikai tudományok doktora, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia levelező tagja.

1992. november 7. Leonyid Kravcsuk, Ukrajna elnöke rendeletet adott ki az ország pénzügyi rendszerének reformjáról. Ennek értelmében november 12-től a rubelt kivonják a forgalomból, az ukrán karbovanec lép a helyébe, melyet ideiglenes a Nemzeti Bank által kibocsátott kupon helyettesít.

1993. február 14. Létrejött a Kárpátok Eurorégió, melynek része Kárpátalja is. Az alapító okiratot és az együttműködési egyezményt Debrecenben írta alá az ukrán, a lengyel és a magyar külügyminiszter, valamint a határ menti régiók vezetői.

1993. február 26–27. Leonyid Kravcsuk, Ukrajna elnöke hivatalos látogatáson Magyarországon tartózkodott. Találkozott Göncz Árpád köztársasági elnökkel, Antall József miniszterelnökkel és Szabad György házelnökkel. 25 különböző dokumentumot írtak alá, többek között a határátkelőkkel, valamint a mezőgazdaság területén való együttműködéssel kapcsoltban.

1993. április 26. Leonyid Kravcsuk, Ukrajna elnöke rendeletet adott ki a Nemzetiségügyi és Migrációs Minisztérium létrehozására. Az új minisztérium a miniszterelnökség mellett működő nemzeti kisebbségek ügyeivel foglalkozó bizottságot váltja fel.

1993. április 30. Ungváron megalakult a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége.

1993. május 15. A Kárpátaljai Ruszinok Társaságának munkácsi konferenciáján megalakították Podkarpatszka Rusz árnyékkormányát, élén Iván Turjanica professzorral.

1993. június 2. Megnyílt a Magyar Köztársaság ungvári főkonzulátusa. Vezetője Monori István.

1993. szeptember 1. A kárpátaljai nemzetiségi iskolákban bevezették az ukrán nyelv kötelező oktatását.

1993. október 5. Ukrajnában ismét legalizálták a Kommunista Pártot.

1993. október 17. Ungváron ünnepélyes keretek között méltatták a város fennállásának 1100. évfordulóját.

1993. október 18. A kijevi Ukrán Házban Demszky Gábor, Budapest főpolgármestere megnyitotta az *1956-os év* című fotókiállítást.

1994. március 2. Kárpátalján Tarasz Sevcsenko Állami Díjat kapott Iván Csendej író és Jurij Herc érdemes művész.

1994. március 27. Az ukrajnai parlamenti választások első fordulója. Kárpátalján Oreszt Klimpust választották meg népképviselővé. A többi körzetben nem sikerült dönteni.

1994. április 10. Az ukrajnai parlamenti választások második fordulója. Megválasztott kárpátaljai képviselők: Ulinec Vaszil, Tóth Mihály, Csépes Szerhij, Usztics Szerhij, Korsinszkij Iván, Dancsa Mihajlo. A 167., 173. és 176. választási körezetekben ezúttal sem kapta

meg egyetlen jelölt sem a szükséges szavazatokat. Többszöri pótválasztás után képviselői mandátumot kapott Szlobogyanyuk Szerhij, Rjabec Mihajlo és Hrabar Mikola.

1994. június 26. Elnökválasztás Ukrajnában. Az első fordulóban a legtöbb szavazatot Leonyid Kravcsuk és Leonyid Kucsma kapta. Kárpátalján a többség Leonyid Kravcsukra szavazott.

1994. június 26. Kárpátalján a népképviselők megyei tanácsának elnökére szavaztak. Az első fordulóban Szerhij Usztics és Viktor Begy végzett az első két helyen. Ugyanezen a napon Ungvár polgármesterévé választották Szerhij Ratusnyakot.

1994. július 10. Az ukrajnai elnökválasztás második fordulójában az ország elnökévé Leonyid Kucsmát választották meg, aki a szavazatok 52,2%-át szerezte meg. Kárpátalján a szavazók 75%-a Leonyid Kravcsukra voksolt. Ugyanezen a napon a népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának elnökévé választották Szerhij Uszticsot (ő a szavazatok 52,2%-át szerezte meg).

1994. július 25. Megalakult a Nemzetiségi, Migrációs és Egyházi Ügyek Minisztériuma.

1994. szeptember 1. Beregszászban megnyílt a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozata. Magyar tannyelven oktatnak a következő szakokon: óvópedagógia, angol nyelv és földrajz tanár szakpár, angol nyelv és történelem szakpár. 1996-ban az intézmény önálló főiskolává vált.

1994. október 15. Első ízben kerültek forgalomba olyan bélyegek, melyeket Ukrajnában adtak ki. Mindezidáig a Moszkvában nyomtatott bélyegek voltak használatban.

1994. november 27. Szolyván az 1944 novemberében létesített egykori gyűjtőtábor egyik temetőjének a területén felavatták a Sztálinizmus Áldozatainak Emlékparkját.

1995. április 4. Kijevben Ukrajna és Magyarország egyezményt írt alá a II. világháború során a másik ország területére került kulturális értékek visszaszolgáltatásáról és az együttműködésről.

1995. június 8. Leonyid Kucsma, Ukrajna elnöke és Olekszandr Moroz, az ukrán Legfelsőbb Tanács elnöke alkotmányos szerződést írt alá az államhatalmi szervek és a helyi önkormányzatok működéséről az ország új Alkotmányának elfogadásáig terjedő időszakban. Bevezették a megyei állami közigazgatás elnöke [Голова обласної державної адміністрації] és a járási állami közigazgatás elnöke [Голова районної державної адміністрації] tisztségeket.

1995. július 10. A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás elnöke Szerhij Usztics lett.

1995. november 9. Ukrajna tagja lett az Európa Tanácsnak.

1995. december 1. Munkácson létrejött a Fischer-Munkács ukrán–osztrák vállalat, amely az országban egyetlenként állított elő világszínvonalú sí és jégkorong felszereléseket.

1996. március 28. Létrejött a Csapi Kamionterminál, 800 méterre három ország államhatárától.

1996. június 28. Kijevben a Legfelsőbb Tanács elfogadta az ország új Alkotmányát.

1996. szeptember 2. Az országban bevezették az új ukrán fizetőeszközt, a hrivnyát (UAH).

1996. november 14–16. Leonyid Kucsma államfő meghívására hivatalos látogatást tett Ukrajnában Göncz Árpád államfő, aki beszédet mondott az ukrán parlamentben. Kárpátalján a két elnök jelenlétében adták át a Magyarországot Ukrajnával összekötő Csap–Záhony Tisza-híd felújított szakaszát. Ukrajna és Magyarország megállapodást kötött a háborúban elesett katonák és a polgári áldozatok emlékhelyeinek megőrzéséről és megörökítéséről, valamint sírjaik jogi helyzetéről.

1997. március 7. Petro Szkunc kárpátaljai költő Tarasz Sevcsenko Állami Díjat kapott.

1997. május 29. Az ungvári városi főiskola és elektrotechnikai technikum összeolvadásával létrejött az Ungvári Állami Informatikai, Közgazdasági és Jogi Főiskola.

1997. november 11–12. Valerij Pusztovojtenko ukrán miniszterelnök Magyarországra látogatott. A két ország egyezményt írt alá a határ menti önkormányzati együttműködésről.

1997. december 13. Az ukrán fővárosban emberemlékezet óta Magyar Dombnak (Uhorszka Hora) nevezik a Dnyeper-part egy ligetes szakaszát. A nagy történetíró, Nesztor szerint a Kijevi Rusz területén a IX. században átvonuló, új hazájukat kereső magyar törzsek itt pihentek meg egy időre, békében a szlávokkal. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség és a kijevi magyar szervezetek 1997 decemberében emlékművet állítottak a dombon.

1998. március 29. Ukrajnában parlamenti választásokat tartottak. A Kárpátalján induló 30 pártból a legtöbb szavazatot az U(e)SZDP kapta. Egyéni képviselők – Sufrics Nesztor, Szurkisz Hrihorij, Kovács Miklós, Medvedcsuk Viktor és Zserdickij Viktor. Az ungvári városi tanács elnöke Szember Sztepan, a munkácsi városi tanácsé Baloga Viktor.

1998. április 9. A kárpátaljai megyei tanács elnökévé választották Iván Ivancsót.

1998. április 27. Az új ukrán külügyminiszter, Borisz Taraszjuk első külföldi útján Budapestre és Varsóba látogatott, ahol az ukrán–magyar és az ukrán–lengyel határ menti regionális együttműködésről tárgyalt.

1998. május 1. Ukrajnában életbe lépett az Európa Tanács keretegyezménye a nemzeti kisebbségek védelméről.

1998. október 18. A magyarországi önkormányzati választások nyomán a ruszin és az ukrán kisebbség először tudta megválasztani országos önkormányzatát (innentől minden ciklusban ezek működtek tovább).

1998. október 27–28. Leonyid Kucsma ukrán elnök hivatalos látogatáson Magyarországon tartózkodott. Találkozott Göncz Árpád köztársasági elnökkel és Orbán Viktor miniszterelnökkel. A két ország egyezményt kötött a katasztrófák és súlyos balesetek megelőzése és azok következményeinek felszámolása érdekében történő együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról, illetve a végzettséget tanúsító okiratok, valamint tudományos fokozatok egyenértékűségének kölcsönös elismeréséről. Kucsma beszédet mondott a magyar parlamentben és ellátogatott Székesfehérvárra is.

1998. november 4. Katasztrofális árhullám söpört végig Kárpátalján, a Tisza mentén, amely emberi áldozatokat is követelt és mintegy 810 millió hrivnya kárt okozott.

1998. december 9. Leonyid Kucsma, Ukrajna elnöke rendeletet hozott a kárpátaljai szabad gazdasági övezet létrehozásáról, valamint a kárpátaljai különleges befektetési övezetről. A rendeletek nyomán december 24-ével a Legfelsőbb Tanács elfogadta a vonatkozó törvényeket.

1999. március 9. Ungváron a Népi téren felavatták Tarasz Sevcsenko szobrát (az alkotók Mihajljuk Mihajlo szobrász és Lezu Volodimir építész).

1999. március 14. Kárpáti Ukrajna kikiáltásának 60. évfordulója alkalmából Huszt mellett felavatták a Vörös Mező Emlékparkot.

1999. március 26. Muzsalyban megnyitották az első ukrajnai aranybányát. A bánya még alig tíz éve működött, amikor bezárták, mivel nem volt rentábilis. A bánya működtetése jelentős környezeti károkat okozott.

1999. április 7. Leonyid Kucsma ukrán elnök és Orbán Viktor magyar miniszterelnök Beregszászban felavatta a járási kórház új épületét.

1999. május 5. Viktor Baloha lett a Kárpátaljai Megyei Adminisztráció elnöke.

1999. május 14–15. Göncz Árpád magyar köztársasági elnök részt vett a közép-európai államfők informális találkozóján Lembergben, majd külön megbeszélést folytatott Leonyid Kucsma ukrán államfővel az ukrajnai magyar kisebbség oktatásügyéről. Göncz Árpád Kárpátaljára is ellátogatott.

1999. június 24–27. Ungváron rendezték meg az V. Ruszin Világkongresszust. A kongresszus résztvevői felhívásban kérték az ukrán államot, hogy ismerje el a ruszinokat.

1999. október 21. A Kárpátaljai Állami Közigazgatás nemzetiségi és migrációs osztályának kezdeményezésére Ungváron megnyílt a Nemzeti Kisebbségek Kulturális Központja.

1999. október 31. Az ukrajnai elnökválasztás első fordulója. A tizenhárom jelöltből Leonyid Kucsma és Petro Szimonenko jutott tovább. Leonyid Kucsma Kárpátalján a szavazatok 54,5%-át szerezte meg.

1999. november 14. Az elnökválasztás második fordulójából Leonyid Kucsma került ki győztesen. Kárpátalján a szavazatok 88%-át kapta meg a regnáló államfő.

1999. december 15. Ungváron megnyílt a Henkel-Uzhgorod ukrán-osztrák háztartási vegyszergyártó üzem.

2000. január 25. Kovács Miklós, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke Leonyid Kucsmához, Ukrajna elnökéhez intézett levélben foglalkozott a magyar nemzetiségi járás, a Beregszász központú Tiszamelléki járás megalakításának gondolatával.

2000. február 25–26. Ukrajnába látogatott Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke. Tárgyalt többek között a két ország közti áruforgalom növeléséről, a Trieszt–Ljubljana–Budapest–Kijev transzeurópai közlekedési folyosó kiépítéséről, kárpátaljai beruházásokról.

2000. április 16. Népszavazást tartottak Ukrajnában. Kárpátalján a jogosult polgárok 98,9%-a járult az urnákhoz. Igennel szavaztak a népszavazásra bocsátott mind a négy kérdésre: 1. az államfő feloszlathatja a parlamentet, amennyiben egy hónapon belül nem képes biztosítani a parlamenti többséget vagy három hónapon belül nem fogadja el az állami költségvetést; 2. a képviselői mentelmi jog korlátozása; 3. a népképviselők (a parlament) létszámának 450-ről 300 főre csökkentése; 4. kétkamarás parlament bevezetése. A valószerűtlenül magas részvételi arányból egyes elemzők arra következtettek, hogy az eredményt meghamisították.

2000. április 28–29. Leonyid Kucsma Székesfehérváron részt vett a közép-európai államfők 7. informális találkozóján.

2000. június 26. Megnyílt a Szlovák Köztársaság ungvári főkonzulátusa. Főkonzul Ihor Barto.

2000. október 19. Leonyid Kucsma államfő rendeletével az Ungvári Állami Egyetem nemzeti státust kapott. Az intézményt ettől kezdve Ungvári Nemzeti Egyetemnek nevezik.

2000. november 21. Ökörmezőn [Міжгір'я] emlékművet állítottak a település szülöttjének, Vaszil Hrendzsa-Donszkij írónak és közéleti személyiségnek.

2000. november 24–25. A Közép-Európai Kezdeményezés (KEK) tagországainak kormányfői Budapesten találkoztak. Jurij Jehanurov, Ukrajna miniszterelnökének első helyettese az ukrán–magyar viszonyról tárgyalt Orbán Viktor magyar miniszterelnökkel.

2001. március 4. Katasztrofális árvíz pusztított a Tisza-mentén.

2001. május 17. Beregszász megyei jogú városi rangot kapott.

2001. május 17. Megnyílt az Avgusztin Volosin Kárpátaljai Főiskola.

2001. június 2. Hennyagyij Moszkal lett a Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció vezetője.

2001. június 27. II. János Pál boldoggá avatta Romzsa Tódor kárpátaljai mártír püspököt (1911–1947), aki 1944 és 1947 között állt a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség élén.

2001. december 5–14. Ukrajnában első ízben került sor népszámlálásra.

2002. február 6–7. Mádl Ferenc köztársasági elnök Kijevben Leonyid Kucsma elnökkel folytatott megbeszéléseket. A magyar államfőt elkísérte Kárpátaljára Anatolij Kinah, Ukrajna miniszterelnöke. Közösen felavatták a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola kollégiumát Beregszászban. Mádl Ferenc találkozott a kárpátaljai történelmi egyházak és a magyar szervezetek vezetőivel.

2002. március 31. Parlamenti választásokat tartottak Ukrajnában. Kárpátalján az első helyre Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk Választási Blokkja került a szavazatok 36,6%-ával. Kárpátaljai népképviselők: Ratusnyak Szerhij, Baloha Viktor, Gajdos István, Kemenyas Olekszandr, Szjatinya Mihajlo, Klimpus Oreszt. Ungvár polgármesterévé Ratusnyak Szerhijt, Munkács polgármesterévé Baloha Viktort választották meg.

2002. szeptember 8. Mivel Ratusnyak Szerhij parlamenti képviselő is lett, Ungváron új parlamenti választást írtak ki. A választók Pohorelov Viktort emelték a polgármesteri székbe.

2002. szeptember 16. Kijevben az Európa téren az ország valamennyi régiójából összesereglett több ezres tömeg kezdeményezte a *Lázadj, Ukrajna!* akció elindítását.

2002. szeptember 27. Leonyid Kucsma államfő rendeletére a Kárpátaljai Állami Megyei Adminisztráció elnöke Iván Rizák lett.

2003. november 1. Magyarország és Ukrajna között bevezették az asszimetrikus vízumrendszert.

2003. december 23. Megjelent Leonyid Kucsma államfő rendelete Munkács polgárai alkotmányos jogainak biztosításáról és a városműködés normalizálásáról. A rendelettel elmozdították tisztségéből Vaszil Petyovkát, a város polgármesterét. Ezzel kezdetét vette az ún. munkácsi eposz, a független ukrán állam történetének legszégyenletesebb választási procedúrája, mely során képviselőket, választási megfigyelőket vertek meg, választási jegyzőkönyveket loptak el és hamisítottak meg. A 2003. április 18-i választáson a választási bizottság hivatalos közlése szerint 38.991 választásra jogosult polgár jelent meg. Nuszer Ernő 17.414 (44,69%) voksot kapott, Baloha Viktor pedig 12.282-őt (31,49%).

2004. október 31. Az ukrajnai elnökválasztás első fordulója. A 26 jelöltből Viktor Juscsenko és Viktor Janukovics jutott a második fordulóba. Kárpátalján Juscsenko a szavazatok 46,84%-át, Janukovics pedig 37,94%-át szerezte meg.

2004. november 21. Az ukrajnai elnökválasztás második fordulója. Választási csalással Viktor Janukovics nyert. Kárpátalján minimális szavazattöbbséggel Viktor Juscsenko végzett az első helyen.

2004. november 22.–december 8. A „narancsos forradalom" időszaka, mely azzal vette kezdetét, hogy az ellenzék vezetői (Viktor Juscsenko, Julia Timosenko, Olekszandr Moroz, Anatolij Kinah) felhívást fogadtott el a világ parlamentjeihez és népeihez, és azzal végződött, hogy az ukrán parlament elfogadta az ország alkotmányának módosításáról szóló törvényt.

2004. december 26. Az ukrajnai elnökválasztás megismételt második fordulóját Viktor Juscsenko nyerte meg.

2005. január 23. Kijevben Viktor Juscsenko elnök ünnepélyes beiktatásán Magyarország képviseletében részt vett Mádl Ferenc köztársasági elnök és Somogyi Ferenc külügyminiszter. Mádl Ferenc az új ukrán államfőt hivatalos magyarországi látogatásra invitálta.

2005. február 4. Viktor Juscsenko ukrán államfő rendeletére Baloha Viktor lett a Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció vezetője.

2005. február 17. Megalakult a KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt (KMKSZ UMP). Elnök: Kovács Miklós.

2005. március 24. Megalakult az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (UMDP). Elnök: Gajdos István.

2005. október 7. Viktor Juscsenko ukrán elnök rendeletére Oleh Havasi lett a Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció vezetője.

2006. január 1. A Gazprom leállította a gázszállítást Ukrajnába.

2006. január 3. A Gazprom ismét biztosította a nyugati gázimportot.

2006. március 26. Parlamenti és helyhatósági választásokat tartottak Ukrajnában. A bejegyzett 126 pártból 45 párt és tömörülés került fel a választási listára. A Kárpátalján kialakult sorrend: Mi Ukrajnánk Blokk (25,9%), Julia Timosenko Blokkja (20,4%). Kárpátaljai képviselők: Sztanyiszlav Arzsevityin (Mi Ukrajnánk Népi Szövetség), Olekszandr Kamenyas (Julia Timosenko Blokkja), Olekszandr Ledida (Régiók Pártja), Eduard Matvijcsuk (Rágiók Pártja), Ihor Krily (Mi Ukrajnánk Népi Szövetség).

2006. március 26. A Kárpátaljai Megyei Tanácsba a következő pártok jutottak be: Mi Ukrajnánk Blokk, Julia Timosenko Blokkja, Régiók Pártja, Litvin Népi Blokkja, KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt, Ukrajnai Magyar Demokrata Párt. A Kárpátaljai Megyei Tanácsban sikerült létrehozni az egyetlen ukrajnai koalíciós többséget, melynek tagja lett a Régiók Pártja is. Csak Litvin Népi Blokkja és Julia Timosenko Blokkjának néhány tagja maradt ellenzékben.

2006. június 7. A budapesti ukrán nagykövetség, a magyarországi Ukrán Országos Önkormányzat és a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület kezdeményezésére számos rendezvény keretében népszerűsítették az ukrán kultúrát Magyarországon.

2006. október 23. Viktor Juscsenko ukrán elnök részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának budapesti ünnepségein. Juscsenko kétoldalú megbeszélést folytatott Sólyom László magyar köztársasági elnökkel.

2007. március 7. Az V. összehívási kárpátaljai megyei tanács elfogadta a 241. sz. határozatot a „ruszin" nemzetiség elismeréséről.

2007. április 2. Viktor Juscsenko rendeletet adott ki a parlament feloszlatásáról és soron kívüli választások kiírásáról. Az indoklás szerint az ukrán parlamentben nem alkotmányos eszközökkel hozták létre a parlamenti többséget.

2007. július 10. Sólyom László magyar köztársasági elnök fogadta Viktor Juscsenko ukrán államfőt, majd másnap közösen felavatták Tarasz Sevcsenko budapesti szobrát.

2007. szeptember 30. Közös megegyezéssel, megtartották az előrehozott választásokat. Kárpátaljai képviselők: Sztanyiszlav Arzsevityin (Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem), Ihor Krily (Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem), Vaszil Petyovka (Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem), Olekszandr Kamenyas (Julia Timosenko Blokkja), Eduard Matvijcsuk (Régiók Pártja), Szerhij Mosak (Régiók Pártja), Nesztor Sufrics (Régiók Pártja), Viktor Pinzenik (Julia Timosenko Blokkja).

2008. január 13. Ukrajnába, Kárpátaljára látogatott Sólyom László magyar köztársasági elnök. Sólyom a magyar kisebbség oktatásügyéről tájékozódott.

2008. február 5. Genfben Ukrajna aláírta a csatlakozási szerződést a Kereskedelmi Világszervezethez (WTO). A szerződést Ukrajna 2008. április 10-én ratifikálta.

2008. március 5. A munkácsi várban felavatták a turulmadaras emlékművet. A 850 kilogramm súlyú szobor 14 méter magas oszlopon áll, a szárnyak fesztávolsága 5 méter.

2008. március 9. Szidak Vaszil népművész fafaragómester Sevcsenko Állami Díjban részesült.

2008. július 7. Sólyom László magyar köztársasági elnök Ukrajnába látogatott, ahol találkozott Viktor Juscsenko ukrán elnökkel. A felső-tiszai vízerőmű felállításának lehetőségéről, a vízminőség javításáról, környezetvédelmi kérdésekről tárgyaltak.

2008. július 18. Az ukrán Kárpátok legmagasabb csúcsán, a Hoverlán (tengerszint fölötti magassága 2.061 m) az ukrán államot jelképző három ágú szigonyt mintázó márványszobrot állítottak fel az ukrán függetlenségi nyilatkozat elfogadásának 18. évfordulója tiszteletére (1990. július 16.). A kompozíció súlya 700 kilogramm és 3 méter magas posztamensen áll.

2008. július 21. A Vereckei-hágón felállították a magyar honfoglalási emlékművet, mely nem csak a magyar törzsek Kárpát-medencébe érkezését jelképezi, hanem az egész magyar történelmet. A hét méter magas, piramis alakú emlékmű hét óriás kőtömbből van felépítve, melyek súlya hatvan tonna. A hét kőtömb a honfoglaló magyarok hét törzsére utal. Az emlékmű alkotója Mátl Péter munkácsi művész. Az alkotó elképzelése szerint az emlékmű jelképes kapu Kelet és Nyugat között.

2008. július 21. Ugyanezen a napon, ugyancsak a Vereckei hágón avatták fel az ukrán honvédők emlékművét, melynek alkotója Sztepan Soltész érdemes művész. Az emlékmű három egymásnak támasztott pillérből áll, a tetején kereszttel. A kápolnára emlékeztető építmény közepén egy fekete andezit kocka található, amely az oltárt jelképezi. A kockán ukrán és angol nyelvű felirat hirdeti: „Tisztelgés a hősök előtt, akik életüket áldozták Ukrajna függetlenségéért, szabadságáért és felvirágzásáért".

2008. augusztus 19. Sólyom László magyar köztársasági elnök Beregszászban részt vett a Szent István napi ünnepségen.

2008. augusztus 26. Kijevben véglegesítették az Ukrajna hét csodáját tartalmazó listát, melyre felkerült a kárpátaljai Szinevéri tó.

2008. október 25. Munkácson tartották a ruszinok 2. európai kongresszusát, melyen memorandumot fogadtak el a ruszin államiság újjáélesztéséről.

2009. február 27. A kárpátaljai megyei tanács 23. plenáris ülésszakán jóváhagyták Kárpátalja zászlaját. Kárpátalja zászlaja két vízszintes sávból áll, a felső kék színű, míg az alsó sárga. A felső kék sávban Kárpátalja címere található: függőleges vágással két

részre osztott csücskös pajzs, melynek jobb oldali mezeje kékkel négyszer és arannyal háromszor vágott, a bal oldali ezüst mezőben ágaskodó barnamedve látható.

2009. március 14–15. Egész Ukrajnában méltatták az Avgusztin Volosin vezette kárpátukrán állam kikiáltásának 70. évfordulóját. A Huszt melletti Vörös Mezőn tartott ünnepi megemlékezésen részt vett Viktor Juscsenko, Ukrajna államfője is.

2009. április 28. Sólyom László magyar és Viktor Juscsenko ukrán köztársasági elnök Budapesten találkozott egymással. Elhangzott, hogy Magyarország támogatja Ukrajna közeledését az Európai Unióhoz és a NATO-hoz. Másnap közösen felavatták az 1932–33-as ukrajnai nagy éhínség (holodomor) áldozatainak emlékművét.

2009. október 17. Ungváron megemlékeztek az Ukrajnai Népi Mozgalom megalakulásának 20. évfordulójáról. A Mozgalom jeles kárpátaljai képviselői kitüntetéseket vehettek át.

2009. október 19. Ukrajnában kezdetét vette a 2010. január 17-re kiírt elnökválasztás kampányidőszaka. A Központi Választási Bizottság Kárpátalján 6 választási körzetet jelölt ki: 69. sz. (központja Ungvár, a választópolgárok száma 156,6 ezer), 70. sz. (központja Munkács, a választópolgárok száma 141,4 ezer), 71. sz. (központja Szolyva, a választópolgárok száma 143,3 ezer), 72. sz. (központja Huszt, a választópolgárok száma 168,7 ezer), 73. sz. (központja Técső, a választópolgárok száma 197,1 ezer), 74. sz. (központja Beregszász, a választópolgárok száma 148,5 ezer).

2009. október 20. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2010. május 30-ra kiírta a helyhatósági választásokat. Ez a tervezettnél egy évvel korábbi időpont, mivel a helyi tanácsi képviselőket is öt évre választották meg, akárcsak a parlamenti képviselőket (legutoljára 2006. március 26-án).

2009. október 27–28. Kárpátalján méltatták a fasiszta megszállás alóli felszabadulás 65. évfordulóját. Megyeszerte megkoszorúzták a felszabadító katonák emlékműveit. Ungváron a Dicsőség Halom és az ukrán–szlovák határ közelében található felszabadító katona emlékművet keresték fel az emlékezők.

2009. november 12. Kijevben felavatták Petőfi Sándor szobrát. Az alkotás Budapest ajándéka az ukrán fővárosnak.

IRODALOM

Balázs D. Attila „A határon túli magyar online médiumok tartalomfejlesztési trendváltozásai.” medikutato.hu, 2006. tél.

Balla D. Károly (összeáll.) *Mezsgyén állva. A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén. Interjúk.* Budapest–Ungvár, 1993, Galéria. 175 p.

Balla D. Károly *A hontalanság metaforái. Publicisztikák, esszék, vallomások 1988–2000.* Budapest, 2000, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. 218 p.

Balla D. Károly *Magyarul beszélő magyarok. Esszék, publicisztikák, írójegyzetek 2000–2006.* Budapest, 2008, EÖKIK. 188 p.

Baranyi Béla (szerk.) *Magyar–ukrán határrégió. Együttműködés az Európai Unió külső határán.* Debrecen, 2008, MTA Regionális Kutatások Központja. 207 p.

Baranyi Béla (szerk.) *Kárpátalja* [A Kárpát-medence régiói 11.] Pécs – Budapest, 2009, MTA Regionális Kutatások Központja. 540 p.

Bárdi Nándor *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Pozsony, 2004, Kalligram. 271 p.

Bárdi Nándor „A szükség mint esély. I–II. r.” *Kommentár,* 2006. 5. sz. 43–58.; 6. sz. 7–18.

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, 2008, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 508 p.

Bárdi Nándor–Éger György (szerk.) *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból, 1989–1999.* Budapest, 2000, TLA. 837 p.

Cséka György „A kárpátaljai magyar irodalom (1988–1999). Megjegyzések a Semmi Könyveiről.” *Pannon Tükör,* 1999. 1. sz.

Cséka György „Zsephoki (anarchista észrevételek, főleg, amelyek közül néhány a kárpátaljai irodalomról is szól).” *Nyelvünk és kultúránk*, 2003. 125. sz. 39–43.

Eperjesi Penckófer János *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* Budapest, 2003, Magyar Napló – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. 326 p.

Fedinec Csilla–Szereda Viktória (szerk.) *Ukrajna színeváltozása, 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony, 2009, Kalligram. 422 p.

Fedinec Csilla „Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján.” In Sipos Lajos (szerk.) *Iskolaszerkezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében.* Budapest, 2003, PONT. 129–147.

Fedinec Csilla „Magyarok kerestetnek az ukrajnai történelem- és földrajz tankönyvekben.” *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, X. évf. 2008. 2. sz. 15–44.

Görömbei András (szerk.) *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.* Debrecen, 2000, Kossuth Egyetemi Kiadó. 560 p.

Gyurgyík László–Sebők László (szerk.) *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002.* Budapest, 2003, Teleki László Alapítvány. 230 p.
Horváth Sándor „Magyarság – számok és kétségek." *Kárpáti Igaz Szó,* 19. sz. 2003. 4.
Húszéves a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Nagyszőlős, 2009, KMKSZ. 206 p.
Kántor Zoltán (szerk.) *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika.* Budapest, 2002, TLA. 682 p.
Karmacsi Zoltán „Választási sajtótömörülés Kárpátalján." *Regio*, 2002. 4. sz. 247–263.
Kis János „A kisebbségi kérdés az új világrendben." *Beszélő*, 2002. 4. sz. 34–48.
Kocsis Károly–Rudenko, Leonid–Shweitzer Ferenc (eds.) *Ukraine in Maps.* Kyiv–Budapest, 2008, Institute of Geography, National Academy of Sciences in Ukraine, Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences. 147 p.
Kovács Miklós *Üzenet a kalapács alól.* Ungvár, 1998, KMKSZ. 252 p.
Kovács Miklós *Üzenet a kalapács alól II*. Ungvár, 2008, KMKSZ. 392 p.
Kovács Imre Attila „Thézeusz vagy Ikarosz? Tűnődő jegyzetek a kárpátaljai magyar líra egynémely sajátosságáról. (60-as, 70-es, 80-as évek, röpke kitekintéssel a 90-es évekre)." In *UngBereg 2000. Második Pánsíp-almanach.* Ungvár–Budapest, 2000.
Kremen, Vasyl–Nikolajenko, Stanislav (eds.) *Higher Education in Ukraine.* Bucharest, 2006, UNESCO – CEPES. 99 p.
Kvit, Serhiy „The Challenges of Post-Secondary Education in Ukraine after Independence." www.ukma.kiev.ua/eng_site/news/addm/Kvit_Speach_vypr.doc
Lengyel Tamás „Létezik-e Kárpátaljai Irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?" http://mek.niif.hu/02200/02288/html/lengyel.htm
Madai Hajnalka–Nábrádi András (szerk.) *Kárpátalja bekapcsolódásának segítése az Észak-alföldi régió gazdasági életébe.* Debrecen, 2008, Lícium-Art, DE AMTC. 208 p.
Majtényi Balázs–Vizi Balázs (szerk.) *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai.* Budapest, 2003, Gondolat. 248 p.
Mák Ferenc „Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999)." *Magyar Kisebbség,* 2000. 3. sz.
Molnár József–Molnár D. István *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Beregszász, 2005, KMPSZ. 115 p.
Németh István – Penckófer János (szerk.) *Tízévkönyv. Hatodik Síp Antológia, 1989–1999.* Beregszász–Budapest, 1999, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó. 231 p.
Némethné Böhm Edit „»Töredék hazácska«– elemzés a kárpátaljai magyar költők antológiájáról." *Pánsíp*, 1995. 2. sz.
Orosz Ildikó *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999).* Ungvár, 2005, PoliPrint. 183 p.
Orosz Ildikó *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005).* Ungvár, 2007, PoliPrint. 408 p.
Rácz Szilárd (szerk.) *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében.* Pécs, 2006, Magyar Regionális Tudományi Társaság. 368 p.
Radó Péter *Promoting Equity in Education. Central European Comparative Overview.* Budapest, 2008.
Sallai János *Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza a '90-es években*. Budapest, 2002, RTF. 30 p.

Sallai János *Kishatárforgalom, kelet-magyarországi határkapcsolat.* Budapest, 2003, RTF. 34 p.

Szarka László *Kisebbségi léthelyzetek, közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban.* Budapest, 2004, Lucidus. 342 p.

Szabó László *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Ungvár–Budapest, 1993, Intermix. 87 p.

Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában. A KMKSZ X. közgyűlése. Ungvár, 1999, KMKSZ. 136 p.

Бабинець І. Релігійне життя Угорської національної меншини на Закарпатті за роки незалежності України (1991–2001 рр.) // *Carpatica–Карпатика: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи.* – Ужгород, 2002. – С. 131–136.

Балега Ю. *Політичне русинство і будівництво Української Держави.* – Ужгород: Гражда, 2003. – 196 с.

Басараб М., Токар М. *Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державну незалежність (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.): Монографія* / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 336 с.

Берені А., Зан М. Етнокультурний розвиток угорців Закарпаття (1989–2001 рр.) // *Carpatica–Карпатика.* Випуск – 24. Історичні та історіографічні студії: до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. – С. 210–233.

Бібліотечне Закарпаття: Сторінки історії та сучасності / Укладач Надія Панчук. – Ужгород: Патент, 2000. – 208 с.

Бойко О. *Україна у 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку.* – Київ: ІПІЕНД, 2002. – 306 с.

Вегеш М., Зан М. Етнополітична реальність Закарпаття (1991–2001 рр.) // *Політологічний вісник. Зб-к наук. праць: Вип. 14.* – К.: Т-во «Знання» України, 2003. – С. 182–204.

Вічная пам'ять. Помер Владика Іоанн Семедій. Коротка біографічна довідка. – *Благовісник.* – Січень 2009. – № 1 (209).

Гетьманчук М., Грищук В., Шипка Н. *Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності: Монографія.* – Львів, 2008. – 408 с.

Годьмаш П., Годьмаш С. *История республики Подкарпатская Русь.* – Ужгород: ВАТ «Патент», 2008. – 560 с.

Головне управління статистики у Закарпатській області: Закарпаття в демографічному вимірі. Статистичний збірник. – Ужгород, 2008. – 116 с.

Головне управління статистики у Закарпатській області: Населення Закарпатської області. Демографічний щорічник. – Ужгород, 2004. – 101 с.

Головне управління статистики у Закарпатській області: Основні демографічні показники. Статистичний бюлетень. – Ужгород, 2008. – 44 с.

Гузенкова Т. *Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000)* / Российский институт стратегических исследований. – Москва, 2001. – 231 с.

Декларація про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав на-

ціональних меншостей // *Зібрання чинних міжнародних договорів України.* – Т. 1. – Київ, 2001. – С. 269–274.

Державний комітет статистики України: Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. // *Урядовий кур'єр.* – 2002. – № 244. – С. 11–12.

Державний комітет статистики України: *Розподіл населення найбільш численних національностей України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року.* CD-ROM. – Київ, 2004.

Державотворчий процес в Україні / НАН України, Інститут Історії України / В. А. Смолій (відп. редактор). – Київ: Наукова думка, 2007 – 910 с.

Децик Р. *Невичерпна скарбниця людських святинь. Шкільні музеї Закарпатської області.* – Ужгород: Ґражда, 2008. – 216 с.

Довідник закарпатських Internet-ресурсів / Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека. – Ужгород, 2008. – 84 с.

Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою // *Політика і час.* – 1992. – № 4. – С. 24–27.

Документи про історію українсько-угорських відносин // Задорожній О. *Україна – Угорщина: міст до наступного тисячоліття.* – Київ: Парламентське вид-во, 2001. – С. 102–327.

Ємець Г., Дяченко Б. *Циганське населення Закарпаття.* – Ужгород: Карпати, 1993. – 64 с.

Закарпатське обласне управління статистики: *Демографічні процеси Закарпаття у цифрах статистики. Статистичний бюлетень.* – Ужгород, 2002. – 16 с.

Закарпатське обласне управління статистики: *Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень.* – Ужгород, 2003. – 84 с.

Закарпатський обласний державний український музично-драматичний театр / Автори Василь Руснак та інші. – Ужгород: Міська друкарня, 2007. – 32 с.

Закарпатський обласний художній музей імені Йосипа Бокшая / Упорядник Олег Зайцев. – Ужгород: Шарк, 2008. – 130 с.

Закарпатському обласному театру ляльок – 20 / Відповідальний за випуск Олександр Туряниця. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 16 с.

Закарпаття в етнополітичному вимірі. – Київ: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.

Закарпаття. Хто є хто. / Автор-упорядник В. Болгов, І. Болгов. – Міжнародне довідково-біографічне видання. – Випуск третій. – Київ, 2007. – 260 с.

Закарпаття – санаторії та туризм. – Ужгород, 2009. – 95 с.

Закарпаття 2002–2004. Економічне зростання, соціальна стабільність, гуманітарний розвиток. – Ужгород, 2005. – 88 с.

Заклади культури, мистецтв, фізкультури і спорту в області: Статистичний бюлетень / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2004. – 32 с.

Законодавче забезпечення прав і свобод національних меншин в Україні та його відповідність міжнародним правовим нормам: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 23–24 травня 2006 р., Ужгород, Україна. За редакцією Ю. М. Бисаги. – Ужгород: Ліра, 2006. – 180 с.

Зан М. Етноконфесійний ренесанс на Закарпатті (до питання про реабілітацію греко-католицизму) // *Carpatica–Карпатика: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи.* – Ужгород, 2002. – С. 89–96.

Ільницький В. *Штрихи нашого часу: Публіцистика.* – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 156 с.

Кіш Є. *Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції: Монографія.* – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 225–235, 245–255, 273–275, 352–364.

Кобаль Й. *Ужгород відомий та невідомий.* / Серія „Історичні місця України". Вид. 2-ге, виправлене. – Львів: Світ, 2008. – 196 с.

Концепція реформування друкованих засобів масової інформації Закарпатської області. Схвалена рішенням обласної ради від 2 серпня 2007 року. Режим доступу: www.carpathia.gov.ua/ua/publication/print/1795.htm.

Концепція сталого розвитку Закарпаття. – Ужгород, 2002. – 39 с.

Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів / Рада Європи. Європейська програма оглядів національних культурних політик. Березень 2007. – 56 с. Режим доступу: www.mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=95770.

Лавер О., Зілгалов В. Хто живе на Закарпатті? // *Карпатський край.* – № 38. – Ужгород, 1991. – С. 3−16.

Ландовський Е. *Ужгород на зламі епох.* – Ужгород: Карпати, 2008. – 534 с.

Лойко Л. *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність.* – Київ: Фоліант, 2005. – С. 267–273.

Мателешко Ю. Національна та конфесійна ідентичність українців у роки незалежності (1991–2004 рр.) // *Науковий вісник Ужгородського університету.* – Серія: Історія. – Випуск 10. – Ужгород, 2004. – С. 56–62.

Мигович І. *Закарпатський соціум: виклики і випробування.* В 2-х ч. – Ч. 1. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2009. – 378 с. – Ч. 2. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2009. – 354 с.

Мигович І., Макара М. *Закарпатський соціум: етнологічний аспект.* – Ужгород: Патент, 2000. – 160 с.

Митрохін М. Руська православна церква в Західній Україні // *Людина і світ.* – 2001. – № 10.

Мітряєва С. *Міжнаціональні аспекти консолідації українського суспільства (на прикладі Закарпатської України)* Режим доступу: www. unsaved-newpage23.htm/.

Модернізація освіти України у контексті євроінтеграційних процесів: Монографія / За заг. ред. Н. Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 300 с.

Мотильчак М. Тези доповіді на засіданні підсумкової колегії управління освіти і науки ОДА 21 серпня 2009 року // *Слово вчителя.* – 2009. – № 11(116). – С. 2 – 8.

Народна культура словаків в Україні / Упорядник Моймо Белижа. – Ужгород: Мистецька лінія, 2005. – 218 с.

Національний звіт про культурну політику в Україні / Представлений на засіданні Керівного комітету з культури Ради Європи, Страсбург, 10 травня 2007 року. – Київ, 2007. – Режим доступу: www.culturalstudies.in.ua/zv_2007_s1.php; mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/index.

Національно-культурні товариства Закарпаття / Упорядник Михайло Черепаня. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1999. – 44 с.

Ніколаєнко С. *Освіта в інноваційному поступі суспільства.* – Київ: Знання, 2006. – 2007 с.

Офіцинський Р. *Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності: Монографія.* – Київ: Інститут Історії НАН України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.

Офіцинський Р. *Тяжко жити Касандрою... Україна. 2006–2008.* – Ужгород: Гражда, 2008. – 352 с.

Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2002 р. в Закарпатській області // *Carpatica-Карпатика.* – Випуск 26. Україна на зламі століть: актуальні проблеми історії, етнології та політології. – Ужгород, 2003. – С. 177–185.

Остапець Ю. Регіональні особливості структурування партійного простору Закарпатської області (1991–2005) // *Науковий вісник Ужгородського університету.* – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 3. –Ужгород: Вісник Карпат, 2006 – С. 215–227.

Остапець Ю., Токар М. Моніторинг виборчого процесу в Закарпатській області // *Виборчий процес в Україні 2006: політико-правові та регіональні особливості. Інформаційно-аналітичний посібник.* – Львів, 2006. – С. 91–102.

Пащенко В. *Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник.* – Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2006. – 136 с.

Пащенко В. *Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989–2006 рр. через призму електоральної соціології.* – Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. – 87 с.

Письменники Срібної Землі. До 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України / Упорядник П. Ходанич. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. – 120 с.

Піпаш В. *Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років XX ст.: закарпатський регіональний аспект.* – Ужгород: Гражда, 2008. – 216 с.

Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / Гол. ред. В. М. Литвин. – Київ: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.

Путівник по Східному кодексу. Коментар до кодексу канонів Східних церков / За ред. Дж. Недунгатта. – Т. І. – Львів: Свічадо, 2008.

Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Матеріали міжнародного круглого столу, 30 листопада 2006 року, м. Ужгород, Україна / За редакцією Л. О. Белея. – Ужгород: Ліра, 2006. – 284 с.

Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області. Режим доступу: www.carpathia/gov.ua

Рудейчук В., Сможаник В. *Розвиток аматорського мистецтва Закарпаття (від середини XIX століття – до 2007 року).* – Перечин: ТУРпрес, 2008. – 156 с.

Сідак В. *Дерев'яна скульптура* / Упорядник Євген Шевченко. – Київ: Народні джерела, 2006. – 96 с.

Статистичний щорічник Закарпаття за 2008 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2009. – 579 с.

Статистичний щорічник України за 2007 рік. – Київ: Консультант, 2008. – 572 с.

Стратегія економічного і соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2006. – 48 с.

Ткач Д. *Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія* / Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України. – Київ: МАУП, 2004. – С. 376–449.

Товт М. *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку).* – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство ІВА, 2002. – 160 с.

Ужгородський національний університет у 2008–2009 н. р. // *Бюлетень прес служби УжНУ.* – 2009. – № 6 (40). – С. 3–6.

Україна і Європа (1990–2000 рр.). Частина 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка // Мельникова І. М., Євсеєнко І. В., Знаменська М. В., Мартинов А. Ю., Нікіфорук Д. І. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. – 308 с.; Частина 2. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. – 123 с.

Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 275 с.

Україна: політична історія. XX – поч. XXI ст. / Ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. – Київ: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.

Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. – 544 с.

Фенич В. Богословська католицька освіта: деякі міркування про стан і перспективи її розвитку в Україні // *Науковий вісник Ужгородського університету.* – Серія: Історія. – Випуск 21. – Ужгород: Говерла, 2008. – С. 58–63.

Фенич В. Методологічні проблеми дослідження державно-церковних відносин в Україні на сучасному етапі // *Carpatica–Карпатика.* – Випуск 14: Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича. – Ужгород, 2002. – С. 48–52.

Ференц Н. *Поезія і поети Закарпаття.* – Ужгород: Мистецька лінія, 2003. – 128 с.

Ференц Н. *Поетичні горизонти Закарпаття.* – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – 420 с.

Художники Закарпаття (1946–2001 роки) / Упорядники Борис Кузьма, Катерина Стельмах. – Ужгород: Карпати, 2001. – 240 с.

V. fejezet
NYELV ÉS NYELVPOLITIKA A HOSSZÚ 20. SZÁZADBAN

1. A nyelvpolitika fogalma

1.1. Mi a nyelvpolitika?

A politika valamely állam, párt vagy szervezet bizonyos társadalmi, gazdasági, kulturális stb. célok elérése érdekében kifejtett tudatos, tervezett tevékenysége. Az állami politika a mai társadalmak szinte minden területét érinti: befolyásolja a gazdasági életet, a kultúrát, a népesség mozgását, foglalkoztatását, az oktatást stb. Ennek megfelelően a politikának számos válfaját különböztethetjük meg: társadalompolitika, gazdaságpolitika, kultúrpolitika, oktatáspolitika, népességpolitika stb.

Az államok rendszerint a területükön használt nyelvek vonatkozásában is kifejtenek bizonyos politikai tevékenységet. Ez a nyelvpolitika. Vagyis a nyelvpolitika az állam vagy más, politikai tevékenységet (is) kifejtő szervezet, intézmény által a nyelvi helyzet befolyásolása céljából kifejtett tudatos cselekvéssorozat.

A nyelvi helyzet azoknak a demográfiai (hány beszélője van az egyes nyelveknek), társadalmi (milyen szociális helyzet jellemzi az egyes nyelvek beszélőit), jogi (vannak-e a nyelvhasználatra jogai a beszélőknek), gazdasági (gazdaságilag előnyös-e egy nyelv használata), oktatási (szerepel-e a nyelv az oktatás különböző szintjein) és kulturális (milyen kulturális értékek kapcsolódnak az adott nyelvhez) tényezőknek az összessége, melyek együttesen meghatározzák az adott társadalomban használatos nyelvek jelenét és jövőjét.

A nyelvpolitika az államnak az a tevékenysége, amelyet annak érdekében fejt ki, hogy a nyelvi helyzet fenntartása vagy éppen megváltoztatása céljából befolyásolja a fent említett tényezők némelyikét (vagy akár mindegyikét). A nyelvpolitika (és a vele szoros kapcsolatban álló nyelvi tervezés) határozza meg például, hogy mely nyelvek szerepeljenek kötelezően vagy választhatóan az alap-, közép vagy felsőfokú oktatásban, a társadalmi élet mely területein lehet vagy éppen kötelező, esetleg tilos bizonyos nyelvek használata. A nyelvpolitikának különösen az olyan heterogén (nemzetiségileg és nyelvileg színes) régiókban van jelentős szerepe, mint amilyen a mai Kárpátalja területe. Az ilyen vidékeken a nyelvpolitika tolerálhatja (eltűrheti), támogathatja vagy éppen tilthatja egyes nyelvek használatát, s ezzel jelentős szerepe lehet egyes nyelvek helyzetének, sőt jövőjének meghatározásában.

A nyelvpolitika határozza meg azt is, hogy mely nyelv milyen jogi státussal rendelkezik. Egy nyelv lehet:

– *államnyelv* (egy adott állam hivatalos nyelve, amely az ország egész területén a törvények, rendeletek, az állami és hivatalos ügyintézés, a nyilvános tevékenység nyelve);

– *hivatalos nyelv* (olyan nyelv, melynek a hivatalos életben való használatát törvények engedélyezik vagy írják elő; az államnyelv szükségszerűen rendelkezik a hivatalos nyelv státusával, de nem minden hivatalos nyelv államnyelv);
– *kisebbségi nyelv* (egy adott állam olyan polgárainak nyelve, akik az ország összlakosságához mérten demográfiailag és/vagy politikailag, szociológiailag kisebbséget alkotnak; elvileg egy kisebbségi nyelv is lehet államnyelv vagy hivatalos nyelv);
– az is előfordul, hogy bizonyos nyelveket (vagy nyelvváltozatokat) nyelvpolitikai okokból *el sem ismernek önálló nyelvként*, hanem csupán valamely más nyelv nyelvjárásnak tekintik őket.

Az *államnyelv,* a *hivatalos nyelv* és a *kisebbségi nyelv* fogalmainak a nemzetközi jogban nincs általánosan elfogadott meghatározása. Közép-Kelet-Európában azonban rendszerint az állam többségi nemzetének nyelvét tekintik államnyelvnek, ami egyben az adott országban a hivatalos nyelv funkcióit is betölti.

A nyelvpolitika egyik legfőbb céljaként gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták tekinteni. A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok azonban szinte soha sem nyelvi vagy nyelvészeti eredetűek: ezek hátterében a nyelvet/nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll.

1.2. A nyelvpolitika korszakai a mai Kárpátalja területén a 20. században

A mai Kárpátalja területére vonatkozó nyelvpolitikai áttekintés történelmi korszakhatárait nem könnyű a jelen kötet periodizációjához igazítani. Bár könyvünk a régió 20. századi történetére koncentrál, fejezetünk elején kénytelenek vagyunk visszakanyarodni a 19. század eseményeihez is, hiszen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéstől az első világháború végéig az Osztrák-Magyar Monarchia részét képező Magyar Királyság kötelékébe tartozó régióban a 20. század elejének nyelvi, nyelvpolitikai irányát meghatározó törvények nagy részét még az 1800-as években fogadták el.

A mai Kárpátalja nyelvi, nyelvpolitikai helyzetét bemutató fejezet megírása során azzal is szembe kellett néznünk, hogy a régió a 20. század során több államhoz is tartozott (volt időszak, amikor a mai Kárpátalja egyes részei egyik, míg más területei másik ország fennhatósága alatt álltak), s mindegyikük saját és sajátos nyelvpolitikát folytatott. Ám reményeink szerint kötetünknek ez a fejezete is rávilágít arra, milyen fordulatos ennek a kis régiónak a története, s be tudjuk mutatni, hogy az itt élő népek és az általuk beszélt nyelvek milyen, gyakran egymással gyökeresen ellentétes nyelvpolitikai törekvések közepette formálódtak.

Valamennyi alfejezet megírása során arra törekedtünk, hogy önmagában is olvasható legyen egy-egy rész. Éppen ezért – bár a kötet előző fejezetei alaposan tárgyalják a régió politikai eseményeit, az államhatalmi változásokat, a vidék lakosságának nemzetiségi, nyelvi összetételét, oktatási helyzetét stb. – ahol feltétlenül szükségesnek ítéltük, röviden utalunk a nyelvpolitikát befolyásoló, azt meghatározó politikai, történelmi vonatkozásokra, azok hátterére. A nyelv ugyanis társadalmi jelenség: soha nem szakítható ki abból a társadalmi kontextusból, melyben beszélői használják.

Ebben a fejezetben tudatosan törekedtünk arra, hogy a régióban élő egyes nemzetiségek, illetve az általuk beszélt nyelvek megnevezését az adott korszakban használatos módon említsük. Így például – annak ellenére, hogy a mai hivatalos ukrajnai állami nem-

zetiség- és nyelvpolitika nem ismeri el a ruszin nép és nyelv létezését – az 1945 előtti időszak vonatkozásában használjuk a *ruszin/rutén* és *magyarorosz* terminust. S természetesen a szovjet korszaktól fogva az *ukrán* népről és nyelvről beszélünk.

1.3. A nyelvek státusa a különböző korszakokban

A mai Kárpátalja területén a 20. század folyamán több állam osztozott, melyek mindegyikének saját nyelvpolitikája volt. A régióban a különböző politikai korszakokban más-más volt az államnyelv. Az első világháborút lezáró békedöntésekig (az Osztrák-Magyar Monarchiában) a magyar, 1918 és 1938 között (Csehszlovákiában) a „csehszlovák", illetve a gyakorlatban meg nem valósult ruszin autonómia (Podkarpatszka Rusz) területén elvileg a ruszin, Avgusztin Volosin Kárpát-Ukrajnájában (1939) az ukrán, rövid ideig (1938–1939–1945-ig) ismét a magyar, illetőleg a létre nem jött autonóm területen a ruszin volt az a nyelv, melyet államnyelvként/hivatalos nyelvként használtak a mai Kárpátalja területén. A Szovjetuniónak nem volt ugyan hivatalos államnyelve, ám 1945-től Ukrajna függetlenné válásáig (illetve a nyelvtörvény 1989-es elfogadásáig) gyakorlatilag az orosz töltötte be ezt a funkciót (az ukrán egyfajta második hivatalos nyelvként funkcionált az orosz mellett). Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnának pedig az ukrán az államnyelve.

A közismert anekdota szerint az egyszeri kárpátaljai bácsi úgy fordult meg élete során több államban is, hogy ki sem mozdult szülőfalujából. Ezek az államfordulatok mindig együtt jártak az államnyelv megváltozásával is. Vagyis a Kárpátalján élő emberek legnagyobb része legalább egy államváltást, s ezzel együtt legalább egy nyelvi fordulatot személyesen is megélt. „1918 előtt a Kárpát-medencében minden magyar gyakorlatilag minden helyzetben használhatta anyanyelvét. Voltak ugyan szép számmal, akik vegyes lakosságú vidékeken az ott élő másik nép nyelvét is ismerték, és használták is az azokkal való érintkezésben, de az a kétnyelvűség nem olyan volt, mint a későbbi. Akkor ugyanis nemcsak ők tudtak a másik nép nyelvén, hanem azok is tudtak magyarul. A magyarok tehát még az olyan helyzetben is sokkal gyakrabban használták anyanyelvüket, mikor helybeli más nyelvűekkel kellett szót érteniük, az ilyen helyzeteken kívül pedig bármilyen területen a világ legtermészetesebb dolgai közé tartozott, hogy magyarul beszéltek. [...] 1918–1920 után ez a helyzet teljesen megváltozott" – írja Szilágyi N. Sándor, s még ha nem is tudott minden nemzetiségi magyarul az adott korszakban, a fenti beszámoló alapjában véve jól jellemzi az időszak nyelvi helyzetét.

A különböző korszakokban más-más nyelvet kellett elsajátítaniuk mindazoknak, akiknek az épp aktuális államnyelv nem az anyanyelve volt. Ennek megfelelően az aktuális állami nyelvpolitika függvénye az is, hogy milyen nyelveket oktatnak kötelezően az iskolában mint államnyelvet, azaz hogy milyen nyelv elsajátítását várja el az adott állam saját polgáraitól. A nyelvpolitika következménye, hogy Kárpátalja legidősebb ukrán lakosai iskolás éveikben valamilyen szinten mind megtanultak magyarul, aztán hogy néhány generáció pedig belekóstolhatott a „csehszlovák" (valójában a cseh) nyelv tanulásába. A mai felnőttek legnagyobb részének oroszul kellett megtanulnia az iskolában. Ma az ukránt oktatják kötelezően valamennyi kárpátaljai iskolában.

A nyelvpolitikai változások az idegen nyelvek oktatására is befolyással vannak. A 20. század első felében a régióban a legfontosabb idegen nyelv a latin és a német volt. Nem

véletlen, hogy elsősorban ezeket a nyelveket oktatták a mai Kárpátalja iskoláiban is. A Szovjetunióban a német mellett az angol és a francia nyelvet is oktatták idegen nyelvként. A világpolitikában bekövetkezett változások következtében azonban a német nyelv dominanciáját a 20. század végére felváltotta az angol, s ma már az angolt tanulja idegen nyelvként a legtöbb kárpátaljai iskolás.

A nyelvpolitika a kisebbségi nyelvek státusát, használatát is meghatározza. Heinz Kloss német kutató szerint a kisebbségi nyelvek jogi státusa öt fokozattal jellemezhető:

1. A kisebbség nyelve az egész ország területén államnyelv vagy hivatalos nyelv.
2. Egy nagyobb regionális egység (országrész, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve.
3. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos esetekben a hivatalos közegben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.
4. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban, de az állam által kontrollált színtereken nem használható.
5. A nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek.

Az alábbi táblázatban Kloss osztályozása alapján mutatjuk be a mai Kárpátalján használatos néhány nyelv státusát a különböző korszakokban.

1. táblázat. Néhány Kárpátalján használt nyelv státusa
különböző történelmi korszakokban Heinz Kloss osztályozása alapján

	Ukrán (ruszin)	*Magyar*	*Orosz*	*„Csehszlovák”*	*Román*
Osztrák–Magyar Monarchia (1918-ig)	3.	1. Államnyelv	–	4.	4.
Csehszlovákia (1939-ig)	2. (Podkarpatszka Rusz)	3.	–	1. Államnyelv	3.
Kárpáti Ukrajna (1938. november 3.–1939. március 15.)	1. Államnyelv	3.	–	4.	4.
Magyar Királyság (1938/39–1944)	2. (Kárpátaljai Kormányzói Biztosság)	1. Államnyelv	–	4.	4.
Szovjetunió (1945–1991)	2. (Ukrán SZSZK)	3.	1. Államnyelv (törvényben nem rögzített státus)	3.	3.
Ukrajna (1991-től)	1. Államnyelv (1989-től)	3.	3.	3.	3.

Összeállítva az alábbiak alapján: Nádor Orsolya: *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig.* Budapes, 2002, BIP. és Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest, 1998, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

A politikai fordulatok nem csak a nyelvek jogi státusában hoztak változást, hanem a régió lakosságának etnikai összetételében is, ami szintén hatással van a nyelvi folyamatokra.

2. táblázat. Az etnikai-nemzetiségi viszonyok változása a mai Kárpátalja területén, százalékban (1880–2001)

	1880	*1910*	*1921*	*1930*	*1941*	*1959*	*1970*	*1979*	*1989*	*2001*
Ukránok/ruszinok	59,80	55,54	60,79	60,80	58,81	74,6	76,42	77,75	78,41	80,51
Magyarok	25,47	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,5	12,08
Oroszok						3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Németek	7,59	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,4	0,32	0,28	0,29
Románok	1,86	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Szlovákok	1,96	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Zsidók			13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	
Cigányok					0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Egyéb	3,32	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,52

Összeállítva az alábbiak alapján: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme.; *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).* Budapest, 1996, Központi Statisztikai Hivatal.; *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* / За редакцією Ільтьо І. В. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

A különböző államok és korszakok kárpátaljai nyelvpolitikájában számos hasonló vonás fedezhető fel. A rövid ideig kis területen fennálló Kárpáti Ukrajna és a föderatív felépítése ellenére erősen centralizált Szovjetunió kivételével mindegyik államalakulat ígéretet tett valamilyen szintű autonómia kialakítására a régióban. Az autonóm közigazgatás révén rendezhető lett volna a nyelvek státusa, használata. A gyakorlatban azonban egyetlen ilyen autonóm közigazgatási egység sem jöhetett létre.

A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használatára több alkalommal is lehetőség nyílt. A Csehszlovák Köztársaság fennhatósága idején a ruszin (ukrán) nyelv kötelezően használatos volt a csehszlovák államnyelvvel párhuzamosan az egész régió (Podkarpatszka Rusz) területén. A többi kisebbségi nyelv használatát ott írta elő a törvény, ahol a kisebbség aránya elérte a 20%-os határt. 1938–39 és 1944 között a magyar mellett a ruszin használata is kötelező volt a hivatalokban, közigazgatásban. A Szovjetunió fennállása idején a nyelvek elvi egyenlősége ellenére sem volt mód arra, hogy a kisebbségi nyelvek reálisan megjelenjenek a közigazgatásban. Ukrajna törvényei megengedik, hogy azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak, az államnyelv mellett a kisebbség nyelvét is használják a hivatalokban. Ám a törvény nem előíró, hanem csupán megengedő formulát tartalmaz, illetve nem határozza meg egyértelműen, mit kell érteni a „nemzeti kisebbség által többségben lakott terület” alatt. Ez pedig megnehezíti a lehetőség gyakorlatban való alkalmazását.

Egyes államalakulatok jellemző sajátossága ugyanakkor, hogy nem kezelték azonos módon a régió nyelvi kisebbségeit. Az osztrák-magyar dualista állam időszakában a német

társnemzet több joggal rendelkezett, mint más nemzetiségek. A csehszlovák korszakban és a Magyar Királyság idején a regionális többséget alkotó ruszinok (ukránok) élveztek több nyelvhasználati jogot, mint a többi kisebbség képviselői. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában pedig a Szovjetunió fennállása idején kivételezett helyzetben lévő oroszok máig több nyelvi joggal és lehetőséggel rendelkeznek, mint más nemzeti kisebbségek képviselői: az orosz nyelv kiemelt státusát az alkotmány és a nyelvtörvény rögzíti. Nem véletlen, hogy számos ukrán politikus és nyelvész szerint Ukrajna bizonyos régióiban nem az orosz kisebbség nyelve, hanem az államnyelv, vagyis az ukrán szorul védelemre.

Minden államra és mindegyik korszakra jellemző az államnyelv támogatása, funkcióinak, használati körének folyamatos bővítése. S ahol egy nyelv használati köre bővül, ott szükségszerűen csökken más nyelvek funkciója. Ezért a nyelvi alapú konfliktusok az egész vizsgált korszakban jelen vannak Kárpátalján.

Az anyanyelvi oktatás jogát ilyen vagy olyan mértékben valamennyi állam elismerte. A fennhatóságukat Kárpátaljára a 20. században kiterjesztő államokat azonban az jellemezte, hogy elsősorban az államnyelven történő oktatást támogatták: a többségi nyelven folyó oktatási intézmények alapítását preferálták, és az államnyelven tanuló fiatalok számának folyamatos növelésére törekedtek.

Több állam avatkozott be mesterségesen és erőszakosan a vidék lakossága etnikai és nyelvi összetételének alakulásába. Kétségtelen, hogy ennek a beavatkozásnak a két legszélsőségesebb megnyilvánulására 1944-ben került sor: tavasszal a magyar hatóságok deportálták Kárpátalja zsidó lakosságát, novemberben pedig a szovjethatalom a 18 és 55 év közötti magyar férfiakat, valamint a német nemzetiségűeket. Kárpátalja nemzetiségi viszonyaira nagy hatással volt a csehszlovák és a szovjet migrációs politika is. Előbbi szláv településeket alapított Kárpátalja déli, zömében magyarok lakta részén, utóbbi tömegesen telepített oroszokat, ukránokat, beloruszokat és más nemzetiségűeket a régióba.

Kárpátalja egyik jellemző sajátossága a soknemzetiségűség, a színes kultúra, több vallás és felekezet egymás mellett élése és a többnyelvűség. Ezeket a jellegzetességeket mindegyik államhatalom elismerte. Valamennyi ország nyelvpolitikája törekedett arra, hogy fenntartsa és alakítsa a régió lakosságának többnyelvűségét. Ám mindegyik hatalom az aszimmetrikus kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségiek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségieknek nincs szükségük a velük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására. Az állami nyelvpolitika minden korszakban a társadalmi érvényesülés egyik legfontosabb feltételeként az ország államnyelvének magas szintű elsajátítását kívánta meg. Az, hogy a kisebbségek integrációja és nyelvi hátrányos helyzetük a kisebbségi nyelvek támogatásával, státusának megerősítésével is csökkenthető, egyik hatalmon lévő állam képviselőiben sem merült fel érdemben.

A 21. századi modern világban az egynél több nyelv ismerete alapkövetelménynek tekinthető. Az Európai Unió ajánlásaiban például az szerepel, hogy a felnőtt lakosságnak az anyanyelve mellett két idegen nyelven kell(ene) tudnia kommunikálni. Az EU ajánlásának egyes tagállamok jobban, mások kevésbé felelnek meg. Egy 2005-ben végzett felmérés adatai szerint az EU állampolgárainak több mint fele (56%-a) tudott anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven megszólalni. Luxemburgban, Máltán, Lettországban és Hollandiában ez az arány 90% fölötti volt, míg például Portugáliában, Olaszországban, Spanyolországban, az Egyesült Királyságban és Magyarországon nem érte el a 40%-ot.

1. ábra. Az anyanyelvükön kívül más nyelven is társalogni tudó válaszadók százalékos aránya az EU tagállamaiban (2005)

Forrás: *Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére.*
Az Európai Közösségek Bizottsága.
Brüsszel, 2005.11.22. COM (2005) 596.

A 2001. évi népszámlálási adatok alapján Kárpátalja lakosságának mindössze alig valamivel több, mint egy százaléka beszél angolul, németül vagy franciául. A legtöbben angolul tudnak megszólalni a kárpátaljai iskolákban oktatott idegen nyelvek közül, de az ezen a nyelven beszélők aránya is mindössze 0,69%. Az idegennyelv-tudás megdöb-

bentően alacsony aránya minden bizonnyal összefüggésben van azzal, hogy a bezártság politikájának megfelelően a Szovjetunióban olyan módszerekkel és szemléleten oktatták az idegen nyelveket, hogy azok magas szintű elsajátítása gyakorlatilag lehetetlen volt az átlagos iskolákban. Ennek célja feltételezhetően az volt, hogy a hatalom ezzel is megnehezítse a szovjet állampolgároknak a nyugati kapitalista világgal való kapcsolatba kerülését.

3. táblázat. Idegen nyelvek ismerete a kárpátaljai nemzetiségek körében a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (százalékban)

	angol	*német*	*francia*
ukránok	0,63	0,33	0,09
magyarok	0,64	0,35	0,09
románok	0,01	0,01	0,08
oroszok	3,48	1,32	0,16
cigányok	0,00	0,01	0,00
szlovákok	1,58	0,72	0,07
németek	0,84	–	0,17
beloruszok	1,43	0,91	0,00
kárpátaljai átlag	0,69	0,35	0,09

Forrás: Ільтьо І. В.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

Valamivel kedvezőbb a helyzet, ha nem csak az idegen nyelveket vesszük figyelembe, hanem az anyanyelven kívül beszélt valamennyi nyelvet. Ez esetben Kárpátalja lakosságának 37%-a képes anyanyelve mellett még legalább egy nyelven megszólalni (ezzel az aránnyal az EU-ban Kárpátalja éppen csak megelőzné a fentebb említett sereghajtókat).

Különösen akkor tűnik nagyon alacsonynak az anyanyelvükön kívül más nyelven is megszólalni tudók aránya, ha figyelembe vesszük, hogy a mai Kárpátalja területe évszázadok óta soknemzetiségű és többnyelvű régió.

Mi lehet az oka annak, hogy ilyen kevesen beszélnek több nyelvet Kárpátalján? Vizsgáljuk meg, hogy a 20. század során mely nyelvek és miként voltak jelen kötelezően oktatott nyelvként a kárpátaljai iskolákban!

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően változott az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően az iskolákban. A magyar, a „csehszlovák" (a cseh), az orosz és az ukrán nyelv is volt kötelező államnyelv. Ám mindössze a kárpátukrán állam rövid fennállása idején, illetve a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe az államnyelv a régió többségi lakosságának nyelvével. Ennek következtében az államnyelvet a régióban élő legtöbb kisebbségi csak intézményes keretek között, az oktatásban tudta elsajátítani. Természetes módon, környezeti nyelvként csak kevesen tanulhatták meg az épp aktuális államnyelvet.

Az is figyelemre méltó, hogy csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező tantárgy a vidék teljes lakossága számára a régió többségi lakosságának nyelve, a ruszin. A kárpátaljai kisebbségek nyelve más korszakokban nem volt kötelező része a régió iskolai tanrendjének, és ma sem az.

2. ábra. Az anyanyelvük mellett még legalább egy nyelvet beszélők, illetve csak anyanyelvükön beszélők aránya Kárpátalján nemzetiségenként, a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: Ільтьо І. В.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

A 20. század első felében még általánosan oktatott latin a század második felére kikerült az alap- és középfokú oktatás rendszeréből, s ma már a legtöbb szakon a felsőoktatásban sem kötelező tárgy. Európa egykori közvetítő nyelve a 21. század elejére átadta a helyét és szerepét egy új nyelvnek: az angolnak.

A nyelvoktatás röviden ismertetett helyzete következményeként nem lepődhetünk meg azon, hogy ma Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. Mivel azonban a Kárpátalján használt szláv nyelvek (ukrán/ruszin, orosz, szlovák) egymáshoz közel álló rokon nyelvek, az ezek valamelyikét (vagy annak valamely nyelvjárási változatát) anyanyelvként beszélők többé-kevésbé akkor is megértik

4. táblázat. A régióban kötelezően oktatott nyelvek a 20. század folyamán

	Államnyelvként kötelezően oktatott nyelv	*Kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv*	*Idegen nyelvként oktatott nyelvek*
Osztrák–Magyar Monarchia (1918-ig)	magyar	–	latin, német
Csehszlovákia (1939-ig)	„csehszlovák”	ruszin	latin
Kárpáti Ukrajna (1938. november 3.–1939. március 15.)	ukrán	–	latin
Magyar Királyság (1938–39–1944)	magyar	ruszin	latin
Szovjetunió (1945–1991)	orosz	–	angol, német, francia
Ukrajna (1991-től)	ukrán	–	angol, német, francia

egymást, ha mindegyikük saját nyelvén/nyelvváltozatán szólal meg. Ám az említett szláv nyelvek normatív (irodalmi) változatát csak kevesen ismerik igazán, és még kevesebben használják (legalábbis a szóbeli kommunikációban). S bár a Kárpátalján élő nem szláv anyanyelvű magyarok, románok, németek és romák többsége kommunikációképes valamely szláv nyelven (vagy nyelvváltozaton), nyelvi szempontból hátrányos helyzetben vannak a hivatalokban, a továbbtanulásban vagy a munkaerőpiacon a szláv nyelvet/nyelvváltozatot anyanyelvként beszélőkhöz képest. Ilyen körülmények között a kultúrák közötti párbeszéd csak részlegesen valósulhat meg. A többnyelvűségnek is elsősorban az aszimmetrikus változata jellemző Kárpátalján: egyesek több nyelven is rendelkeznek valamilyen szintű kompetenciával, mások viszont csak anyanyelvükön. Különösen akkor lepleződnek le valamennyi állam nyelvpolitikájának valódi céljai a kétnyelvűséggel kapcsolatban, ha megfigyeljük, hogy minden korszakban épp az aktuális többségi társadalom képviselői körében a legmagasabb a csak anyanyelvükön beszélők aránya.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a mai Kárpátalja területén használatos nyelvek státusát és helyzetét a mindenkori államok a többség-kisebbség pozícióból kiindulva próbálták rendezni. Kiindulási alapnak tekintették, hogy a hatalmon lévő többségi nemzet nyelve kiemelt státust élvez, és esetenként a regionális többség (a ruszinok/ukránok) nyelve is hivatalos státust kapott, ám ez jórészt csak szimbolikus jelentőséggel bírt. A többi nyelv használatát nem tiltották ugyan, de inkább csak a kultúra, az oktatás és a magánélet területein engedélyezték. A mindenkori nyelvpolitika valódi törekvése nem a szimmetrikus többnyelvűség kialakítása, hanem az államnyelv pozícióinak erősítése, a kisebbségek alacsony szintű, asszimilációs célú kétnyelvűségének kialakítása, mely hosszabb távon nyelvcseréhez vezet.

2. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig

2.1. Etnopolitikai folyamatok és az államnyelv kérdése

A mai Kárpátalja területéhez alapvetően a történelmi Magyarország négy vármegyéje: Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung tartozott. A nagyobb részt hegyvidéki környezetben a ruszin/rutén nép tagjai voltak etnikai és nyelvi többségben. A 19. század közepére még nem volt egységes irodalmi nyelvük, az orosz és az ukrán irányzat hívei nem szűnő vitákat folytattak egymással.

5. táblázat. A történeti Kárpátalja népességének etnikai összetétele, 1880–1910

Anyanyelv	*1880*		*1910*	
	fő	*%*	*fő*	*%*
Ruszin	244.742	59,8	330.010	54,5
Magyar	105.343	25,7	185.433	30,6
Német	31.745	7,8	64.257	10,6
Román	16.713	4,1	11.668	1,9
Szlovák	8.611	2,1	6.346	1,0
Egyéb	1.817	0,5	8.228	0,4
Összes lakos	*408.971*	*100,0*	*605.942*	*100,0*

Összeállítva az alábbiak alapján: Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében.* Budapest, 1992, Tankönyvkiadó. 35.; Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme.

Ugyanakkor az 1867-es kiegyezés aláírását követően, a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttével, amelynek magyar részében az államalkotó nemzet nem volt többségben, a politikai gondolkodásban fontossá vált a magyarság számbeli fölényének kivívása, ha kell, akár az asszimiláció erőltetése révén is. A 19. század vége felé azzal indokolták az egyre nagyobb mértékű beavatkozást a nemzetiségi oktatásügybe, hogy Magyarország minden polgárának érdeke az államnyelv megtanulása, mivel az elősegíti a társadalmi érvényesülést.

Egészen a felvilágosodás koráig a latin volt az állam hivatalos nyelve, illetve csak ezen a nyelven lehetett a magasabb iskolázottságot, magasabb műveltséget megszerezni. A nemzetiségi szempontok a 18. század második felétől jelennek meg az oktatáspolitikában. Az 1777-ben elfogadott, *Ratio Educationis* (*Magyarország és a társországok átfogó oktatási-nevelési rendszere)* első ízben szabályozta átfogóan a magyarországi közoktatásügyet. A rendelet külön foglalkozik a nemzetiségi nyelven oktató alapiskolákkal. A rendeletben felsorolt hét nemzet, melyek az országban élnek: a magyarok, a németek, a szlovákok, a horvátok, a ruszinok, a szerbek és a románok.

II. József császár uralkodása idején megpróbálta a német nyelvet az ország hivatalos nyelvévé, illetve a közép- és felsőfokú oktatás nyelvévé tenni. Rendelkezései a Monarchia lakosságának heves ellenállásába ütköztek, így az uralkodó később visszavonta ezeket.

A magyar nyelvet kis lépésenként, egy-egy területet szabályozó oktatási törvényekkel vezették be 1790-től, és minden újabb lépést a nemzetiségek gyengébb vagy erősebb tiltakozása kísért. A törvények megvalósítását, így közvetve a magyar nyelv államnyelvként való bevezetését lassította, hogy nem volt elég tanító, s a megfelelő módszertan is hiányzott a magyar nyelv oktatásához. A magyar a törvényhozás, a hivatalok, a közigazgatás, a bíráskodás és az oktatás hivatalos nyelvévé az 1844:II. tc. által vált.

A következő fontos állomás 1868-ban a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló XLIV. tc. elfogadása volt, amely szerint a törvényhozás és a legfelső hatóságok nyelve a magyar, de a törvényeket a többi nemzetiség nyelvén is közzé kell tenni, illetve a községekben az ügyintézés hivatalos nyelve az ott leginkább használt nyelv kell legyen. A törvény alapelve: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja."

2.2. Oktatáspolitika a millennium jegyében

A közoktatásügyet az Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter nevével fémjelzett 1868. évi XXXVIII. tc. szabályozta. Az 58. § többek között kimondta: „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike." A törvény biztosította a felekezeti iskolák alapításának és fenntartásának jogát, amelynek révén egyebek között a ruszin gyermekek számára nemzeti egyházuk, a görög katolikus felekezet gondoskodott az elemi oktatási rendszer létrehozásáról. A magyar államnyelvet ebben az időszakban az elemi iskolákban tantárgyként sem kellett oktatni. Az időszakban hét nyelven adtak ki tankönyveket és hét nyelven jelent meg a *Néptanítók Lapja*. Az 1870-es évek közepétől fokozódó nacionalista politika hatására ugyanennek a lapnak már csak kizárólag magyar nyelvű változata volt.

A Trefort Ágoston kultuszminiszter által előkészített 1879:XVIII. tc. a magyar államnyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben minden magyarországi népiskolában kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását, valamint megfelelő ismeretét a tanítók számára. Az 1883:XXX. tc. a nemzetiségi középiskolákban tette kötelezővé a magyar nyelv és irodalom tanítását. Az 1891:XV. tc. pedig a kisdedóvókban írta elő, hogy a nem magyar anyanyelvű gyerekeket meg kell ismertetni az államnyelvvel, azaz a magyarral.

Wlassich Gyula minisztersége idején az úgynevezett millenniumi iskolaakció keretében nagy számban hoztak létre magyar tannyelvű állami iskolákat, különösen a nemzeti szempontból „veszélyeztetettnek" minősített nyelvhatárokon. Az ezeréves államalapítás, a millenniumi ünnepségek éveiben általánossá vált az a meggyőződés, hogy a magyar tannyelvű állami iskolák tudatos telepítésével lehet a leghatékonyabban szolgálni a magyar nemzet- és államesze egyre fokozódó asszimilációs törekvéseit.

1869-ben az elemi iskolák 42,2%-a volt magyar, 47,3%-a nemzetiségi, illetve 10,5%-a vegyes tanítási nyelvű. Az 1900–1901-es tanévben az ország lakosságának 51,4%-át kitevő magyarság az összes iskola 61,38%-ával, a nemzetiségek pedig az összes iskola 38,62%-ával rendelkeztek. 1880 és 1913 között csaknem duplájára nőtt a magyar tannyelvű elemi iskolák száma, s ugyanilyen arányban esett vissza a nem magyar tannyelvűeké. A leggyorsabban a ruszin és a szlovák nyelvű iskolák száma csökkent.

6. táblázat. A magyarországi népiskolák száma az oktatási nyelv szerint, 1880–1913

Oktatási nyelv	*1880*	*1900*	*1913*
Magyar	7.342	10.325	*13.608*
Német	867	383	449
Szlovák	1.716	528	365
Ruszin	393	93	47
Román	2.756	2.157	2.170
Szerb és horvát	313	135	269
Egyéb	48	23	21
Összes nem magyar	*6.093*	*3.319*	*3.321*
Magyar–német	919	720	–
Magyar–szlovák	597	1.224	–
Magyar–ruszin	246	304	–
Magyar–román	394	808	–
Magyar–szerb-horvát	131	308	–
Magyar–egyéb	102	40	–
Összes kétnyelvű	2.389	3.404	–
Összes nem magyar és kétnyelvű	*8.482*	*6.723*	*3.321*

Forrás: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918.* II. köt. Budapest, 1978, Akadémiai. 1007. o.

Az oktatáspolitika nyelvpolitikai vonatkozásainak eredményeit jól tükrözik a népszámlálási adatok. 1880 és 1910 között a magyar anyanyelvűek száma 6,1 millióról 9,9 millióra, arányuk 44,8%-ról 54,4%-ra emelkedett. A növekedés mértékét a természetes szaporulat mellett nyilvánvalóan a nemzetiségek nyelvi asszimilációja is fokozta.

7. táblázat. Magyarország népességének anyanyelvi megoszlása, 1880–1910

Anyanyelv	*1880*		*1900*		*1910*	
	fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
Magyar	6.165.455	44,8	8.651.520	51,4	9.944.627	54,4
Német	1.788.232	13,1	1.999.060	11,9	1.903.357	10,4
Szlovák	1.790.485	13,0	2.002.165	11,9	1.946.357	10,7
Román	2.323.794	16,9	2.798.559	16,6	2.948.186	16,1
Ruszin	342.354	2,5	424.774	2,5	464.270	2,5
Horvát	613.394	4,5	191.432	1,1	194.808	1,1
Szerb			437.737	2,6	461.516	2,5
Egyéb	714.889	5,2	333.008	2,0	401.412	2,3
Összesen	*13.749.603*	*100,0*	*1.838.255*	*100,0*	*18.264.533*	*100,0*

Forrás: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2002, Osiris. 49. o.

A századfordulón az országban 182 magyar középiskola (92%) és 16 nemzetiségi középiskola (8%) működött. A tanköteles gyermekek közül az iskolába járók aránya 1872 és

1910 között 75%-ról közel 90%-ra nőtt, azonban közülük 1905-ben még mindig csupán 43% végezte el 12 éves korában az első hat osztályt. 1890-ben az ország összlakosságának 44,5%-a tudott írni-olvasni, ezen belül a magyarok 53,6%-a, illetve a ruszinok 9,7%-a. 1910-ben a ruszinoknak még mindig mintegy háromnegyede írástudatlan volt. Az írni-olvasni tudásban egyedül a németek érték el a nyugat-európai átlagszintet, a több mint 70%-ot. Ekkor még a magyarok közt is több mint 40% volt az analfabéták aránya. Az 1900–1901-es tanévben a felső tanintézetek hallgatói közül 0,53% volt ruszin nemzetiségű. A ruszin értelmiségi réteg 95%-ban papokból és tanítókból állt. Az iskolázottak, a műveltebbek nagy része elmagyarosodott.

1881-ben az oktatási kormányzat eltörölte a végzős osztályokban a ruszin nyelvre vonatkozó vizsgakötelezettséget, 1889-ben pedig megszüntette a felekezeti iskolákban a ruszin nyelv kötelező oktatását. 1898-ban a kormányzat levélben javasolta a munkácsi görög katolikus egyházmegyének, hogy a cirill betűs írásról térjenek át a latin alapú ábécé használatára. Az egyházmegye vezetése azonban a sok évszázados hagyományra hivatkozva elutasította a javaslatot. Ennek ellenére már 1890-ben kénytelenek voltak latin betűs ruszin nyelvű görög katolikus imakönyvet megjelentetni, mivel az iskolában csak magyarul tanuló ruszinok egy része nem ismerte a cirill írásrendszert. A ruszin nyelv és a cirill betűs ábécé védelmében folytatott harc a Monarchia széthullásáig folytatódott.

A századfordulón Magyarországon nem volt ruszin nyelvű közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény. A ruszin fiatalok a magyar nyelvű oktatási rendszerbe kerülve elindultak az asszimilálódás útján. Az 1895/1896-os tanévben Magyarország területén három középfokú oktatási intézményben folyt ruszin nyelvoktatás: a munkácsi állami főgimnáziumban rendkívüli tárgyként, valamint az eperjesi és ungvári királyi főgimnáziumban ugyancsak rendkívüli tárgyként heti nyolc, illetve két órában. Az ungvári görög katolikus kántortanítóképző 1883-tól lett magyar tannyelvű; az értesítőkben az 1906/1907-es tanévtől a tanulók anyanyelv szerinti megoszlását, az 1917/1918-as tanévtől azonban csak a nyelvtudását közölték. Az anyanyelv szerinti statisztikákban a ruszinság igen csekély számú, a ruszinul is beszélők aránya viszont legalább 50%-os volt. Ugyanez a tendencia megmutatkozik az ország népességének statisztikai nyilvántartásában is: anyanyelvi megoszlás szerint 1880 és 1910 között a ruszinok folyamatosan az ország lakosságának mintegy 2,5%-át képezték; ugyanakkor a nemzeti egyház szerepét betöltő görög katolikusok részaránya ugyanebben az időszakban 11%. Ebben közrejátszott az is, hogy a görög katolikus vallást nem csak ruszinok, hanem magyarok, románok és szerbek is gyakorolták.

A 20. század elején tovább romlott a nemzetiségi oktatásügy helyzete Magyarországon. 1907–1908-ban a vallás és közoktatásügyi miniszterről Lex Apponyinak elnevezett iskolai törvénycsoportot fogadtak el. Ezek közül a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól szóló 1907:XXVII. tc. váltotta ki a legtöbb vitát. A törvény egybekapcsolta az állami szerepvállalást az állami befolyásolás és az állami ellenőrzés eszközeivel. A 17. § a következőket mondja ki: „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segélyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell”.

8. táblázat. Magyarország népességének vallási megoszlása, 1869–1910

Vallás	*1869*		*1890*		*1910*	
	fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
Róm. kat.	6.266.505	45,9	7.267.695	47,9	9.010.205	49,3
Gör. kat.	1.594.833	11,6	1.658.308	11,0	2.007.916	11,0
Ortodox	2.076.343	15,2	2.064.889	13,6	2.333.979	12,8
Evangélikus	1.100.128	8,1	1.108.714	7,8	1.306.384	7,2
Református	2.024.177	14,8	2.212.761	14,6	2.603.381	14,3
Unitárius	54.719	0,4	61.618	0,4	74.275	0,4
Izraelita	543.696	4,0	707.961	4,7	911.227	5,0
Egyéb	2.884	0,0	9.042	0,0	17.066	0,0
Összesen	*13.663.305*	*100,0*	*15.162.988*	*100,0*	*18.264.533*	*100,0*

Forrás: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2002, Osiris. 51. o.

A törvény egyfelől garantálta a minimálbért minden tanítónak, „ha az illető iskolákban a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, továbbá a polgári jogok és kötelességek tanítása” a minisztérium előírásainak megfelelően folyik (20. §), de elvárta, „hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni” (19. §). Abban az esetben, ha a felekezeti iskolák nem tudták végrehajtani a törvényt, az állami támogatásuk csökkent, az ellenszegülő tanítót pedig dorgálással, pénzbírsággal vagy súlyos esetben állásából való felmentéssel sújthatták. A tanítójelölteket az oktatási minisztériumnak kellett jóváhagynia, ez megfosztotta a nemzetiségi iskolákat a szabad tanítóválasztás lehetőségétől.

A törvény 18. §-a módot adott arra, hogy „ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a húszat eléri, vagy az összes beírt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban. Minden oly népoktatási tanintézetekben azonban, a melyekben az állam nyelve van egyedüli tanítási nyelvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható.”

Apponyi emlékiratában úgy vélekedett, hogy „A magyar nyelv ismeretének terjesztését azonban szükségesnek tartjuk, hogy a nem magyar ajkú intelligencia az állam szolgálatából részét kivehesse és ezáltal minél szorosabban csatoltassék az államhoz, de főleg mint a társadalmi összetartozásnak az eszközét, mely nélkül a politikai egység üres forma marad.”

2.3. Magyarosító állami törekvések

A magyarosító állami törekvések ellen a nemzetiségek folyamatosan tiltakoztak. Balogh Sándor összefoglalása szerint az 1870-es évektől, de különösen az 1890-es évektől az egyes nemzetiségek politikai képviselői szolidaritást is vállaltak egymással. A nemzetiségek együttműködésének kiemelkedő eseménye volt 1895 augusztusában a budapesti

nemzetiségi kongresszus, amelyen a nyelvhatároknak megfelelően kialakított megyéken alapuló nemzeti önrendelkezés megvalósítását javasolták. A nemzetiségi kongresszuson megalakított végrehajtó bizottság 1896-ban a millenniumi ünnepségek ellen tiltakozott.

„A századforduló időszakában mind nagyobb lett a szakadék a politikailag kultivált nemzetfogalom és a nem magyar nemzetiségűek nemzetfogalma között. A nem magyar nemzetiségűek több jogot, területi autonómiát akartak. Ha politizáló elitjeik körében nem is volt általános az önálló nemzetállam célja, egyre kevésbé volt elfogadható számukra a magyar politikai nemzet gondolata. A magyarok és a nemzetiségiek között erőteljes választóvonalnak bizonyult, hogy a magyarok nemzettudatában meghatározó szerepet játszott az ezeréves magyar államiság, míg a nem magyarokéból értelemszerűen hiányzott a saját államiság mozzanata. A nemzetiségek elitje mindinkább realitásként számolt a saját nemzetállammal" – állapítja meg Szabó Ildikó.

A magyar társadalmi-politikai közélet számos jeles képviselője, politikusok és nem politikusok is tiltakoztak a magyarosító törekvések ellen, s a magyarok és nem magyarok kiegyezését szorgalmazták a kölcsönös nemzeti megbecsülés jegyében. Itt kell megemlítenünk többek között Mocsáry Lajost, Ady Endrét és Jászi Oszkárt. Mocsáry Lajos országgyűlési képviselő megszólalása: „A magyar nemzetre nagy és nehéz feladat vár, neki másod ízben kell megalapítania e hazát. Ki kell találnia, miként szervezze akként ezt az államot, hogy az ne csak conglomeratuma legyen azon nemzetiségi alkatrészeknek, melyek most már egymástól elkülönülve és magukban consolidálva állnak itt, mint felhalmozott építőanyag, hanem legyen és maradjon szerves egész, melyet egy általános hatású benső erő össze tart. [...] az 1868-iki nemzetiségi törvényt meg kell tartani, végre kell hajtani becsületesen, hogy ehhez képest az állam részéről támogatni kell a nemzetiségek culturalis törekvését, segélyezni kell nemzetiségi nyelvű tanintézeteket; mondtam és mondom, hogy a hivatalok betöltésénél – ismét a törvény rendeletéhez képest – kellő tekintettel kell lenni a nem magyar ajkú honpolgárokra; [...] mondtam, hogy fel kell hagyni a közművelődési egyletek azon irányeszmélyével, mely a nemzetiségek létszámának fogyasztását tűzte ki feladatul; mondtam, hogy fel kell hagyni azon insultálással, hogy magyar és hazafi egy értelmű, tehát hazaáruló mind az, a ki nem magyar." Tisza István (1903–1905 és 1913–1917 között az ország miniszterelnöke) is így nyilatkozott: „hát abban az illúzióban élünk-e mi, hogy megmagyarosítottuk az oláh vagy tót polgártársunkat, akik magyarul írni vagy olvasni megtanítottunk? Hiszen ez nem magyarosítás, uraim! [...] Valaki megtanulhat írni és olvasni talán, de különösen, ha jól megszekírozzák az iskolában, még nagyobb gyűlölője lesz a magyar nemzeti ügynek, mint addig."

A magyarosító politika eszköztárába tartozott az is, hogy a kormány szorgalmazta az idegen személy- és helynevek magyarra változtatását. A rendszeres helységnévadás Magyarországon a 19. század végétől, a települések törzskönyvezéséről szóló 1898:IV. tc. elfogadásával kezdődött el. Csaknem másfél évtized alatt kialakult az egységes magyar hivatalos helységnévrendszer, amely azonban a nemzetiségek részéről számos vitára adott okot. Tisza Kálmán kabinetje látott hozzá a nemzetiségi területen fekvő települések névmagyarosításához, és „idegen" nevének megváltoztatására buzdította a lakosságot is. Bánffy Dezső miniszterelnöksége (1895–1899) alatt a kormány egyre közvetlenebb nyomást gyakorolt a névmagyarosításokra, különösen az állami alkalmazottak körében kampányolt. Bánffy miniszterelnök bukása után a névmagyarosítási hullám utóda, Széll Kálmán idejében alábbhagyott.

Kozma István megállapítása szerint „A névmagyarosítás mint társadalmi jelenség egyfelől a magyarosodó kisebbségek önkéntes asszimilációjának egyik megnyilvánulási formája, kísérőjelensége volt; másfelől az idegen származású népesség asszimilálására és az országimázs magyarosítására irányuló hol nyílt, hol burkoltabb állami-politikai erőfeszítésekkel és társadalmi mozgalmakkal volt összefüggésben. Végül egyes időszakokban, főleg az 1930–40-es években megbélyegzett, fenyegetett státusú etnikai/vallási csoportok (zsidók, majd a svábok) menekülési stratégiájával, az idegen származás egyik külső jegyének elrejtésével függött össze." A névmagyarosítás döntően a magyar nyelvhatáron belüli mozgalom volt. A nemzetiségi vidékek, közte Kárpátalja, alulreprezentált a mozgalomban.

Az 1910-es népszámlálás az ország zsidó lakosságát számba se vette. A népszámláláskor az anyanyelvet vették alapul. Az adatfelvételekor követett metodikai útmutató szerint: „Anyanyelv gyanánt minden befolyástól mentes, a valósághoz híven, mindenkor azt a nyelvet kell bejegyezni, amelyet az illető egyén magáénak vall, s amelyen legjobban és legszívesebben beszél. Ennél fogva megjegyzendő, hogy ámbár az anyanyelv a legtöbbször azonos azzal a nyelvel, amelyet ki-ki gyermekkorában és rendszerint az anyjától tanult, mégis előfordulhat az az eset is, hogy a gyermek anyanyelve más, mint anyjáé, különösen, ha a gyermek kisdedóvodában, iskolában vagy egyéb társadalmi érintkezés által vagy annak következtében, hogy szülői különböző anyanyelvűek, az anyjától különböző, más nyelvet sajátított el. [...] Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennél fogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó vallású egyéneknél tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni." A népesség vallási megoszlása tekintetében 1910-ben az ország lakosságának 5%-a volt izraelita.

Az ország népességének számában és az etnikai arányok változásában szerepet játszottak a kivándorlási hullámok is, amelyek Magyarország tekintetében a 19–20. század fordulóján voltak a legjelentősebbek. 1890–1900 között az Európából az USA-ba kivándorlóknak 15,5%-a a Monarchiából származott, 1901 és 1910 között pedig 23,8%-a, amivel az európai kivándorlók között az első helyre került. Az össznépességen belüli etnikai arányokat figyelembe véve, a szlovákok, a németek és a ruszinok körében volt a legnagyobb arányú a kivándorlás.

9. táblázat. A magyarországi kivándorlók nemzetiségi megoszlása, százalékban

	Magyar	*Szlovák*	*Német*	*Román*	*Ruszin*	*Horvát és szerb*	*Egyéb*
1905–1907	33,9	23,0	20,4	14,4	3,8	3,4	1,1
1911–1913	35,0	19,0	17,8	20,9	3,9	2,4	1,0

Forrás: Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910.* Budapest, 1977, Akadémiai. 174. o.

A mai Kárpátalja területének etnikai és nyelvi összetétele már a 19–20. század fordulóján is vegyes volt. A vidék mai területére átszámított népszámlálási adatok szerint Kárpátalján a ruszinok alkottak abszolút többséget.

10. táblázat. A lakosság anyanyelvi összetétele a népszámlálási adatoknak a mai Kárpátalja területére való átszámítása alapján

	1880		*1910*	
	fő	*%*	*fő*	*%*
Ruszin	244.742	59,8	331.625	55,4
Magyar	105.343	25,7	184.287	30,8
Német	31.745	7,8	63.249	10,6
Román	16.713	4,1	11.423	1,9
Szlovák	8.611	2,1	6.333	1,1
Egyéb	1.817	0,5	1.719	0,2
Összesen	*408.971*	*100,0*	*598.863*	*100,0*

Forrás: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 86. o.

Az 1848 és a dualista állam megalakulása közötti időszakban kiteljesedő ruszin nemzetiségi mozgalmat a modern historiográfia az „ébredés", a „nemzeti újjászületés", a „nemzetépítés" időszakának nevezi. A ruszin lakosság zömmel a legalsó társadalmi réteghez tartozott, értelmiségét javarészt a görög katolikus papság képezte. A ruszin nemzeti ideológia megteremtésében alapvető szerepet játszott Alekszandr Duchnovics (1803–1865). A nemzeti romantika jegyében született verseire *Я русин был, есмь і буду* [Ruszin voltam, vagyok, leszek], *Подкарпатскії Русини* [Kárpátaljai ruszinok] – himnuszként tekintettek.

Duchnovics foglalkozott a ruszin történelemmel is, s az őslakos gondolat és a galíciaiakkal való rokonság mellett foglalt állást, elítélt mindenféle elnemzetietlenítő törekvést. Duchnovics *Сокращенная грамматика письменного русского языка* [A ruszin nyelv kis nyelvtana] címmel kiadott nyelvkönyve a helyi beszélt nyelven és az egyházi szláv nyelven alapult, s a ruszin nyelvi irányzat számára jelentett mintát.

A ruszofil irányzat nyelvtanát Ivan Rakovszkij (1815–1885) alkotta meg, amely azonban igen távolt állt a kárpátaljai beszélt nyelvtől. Rakovszkij egyik alapítója volt a Szent Bazil Társulatnak (1866–1902). A társulat tankönyveket, illetve lapokat adott ki. 1867-től jelent meg *Светъ* [Világ] című lapjuk, melyet az ungvári Jäger-nyomda adott ki heti rendszerességgel, ám az orosz nyelvű kiadványt a helyi lakosság legnagyobb része nem értette, az előfizetők sorra elmaradtak. 1869-től áttértek az egyházi szláv, az orosz és a ruszin keverékéből kialakított irodalmi nyelvre. Ez sem hozta meg azonban a várt eredményt.

A század végén felerősödött a ruszin származású értelmiség elmagyarosodása. Ennek jele, hogy az 1880-as években több ruszin irányultságú politikai lap már magyar nyelven jelent meg a régióban, például az *Ung*, az *Ungvár*, az *Ungvári Közlöny*. 1873 júniusában indult a *Карпат* [Kárpátok] című lap, mely két évvel később a Szent Bazil Társulat, illetve az eperjesi és munkácsi görög katolikus püspökség hivatalos lapjává vált. A lap programjának lényege, hogy „a magyar földön élő orosz nép rendelkezzék nyomtatott orgánummal, [...] saját nyelvén adja jelét annak, hogy [...] létezik, s nem pusztán létezik, hanem van elegendő szellemi ereje ahhoz, hogy méltó tagja legyen a magyar birodalmat lakó népek szellemi testületének". A lap ehhez azzal járult hozzá, hogy az egyházi szlávval kevert helyi beszélt nyelven jelent meg. Bár lojális volt a magyar államhoz,

erőteljesen kiállt a ruszin érdekek védelmében, amikor 1874-ben a kultuszminisztérium a cirill helyett a latin ábécé bevezetését javasolta a görög katolikus püspököknek. Ugyanígy tiltakozott a naptáregyesítés terve ellen, amely a görög katolikusok által is használt Gergely-naptár helyett a Julián-naptár bevezetését szorgalmazta.

A ruszofil irányzat politikai programja Adolf Dobrjanszkij tollából származik, aki a ruszin, a belorusz és az orosz nép közös származását, a pánszlávizmus eszméjét hirdette (*Проект політичної програми для Русі австрійської* [Az ausztriai Oroszország politikai programjának tervezete] 1871).

A 20. század elején megszüntetett Szent Bazil Társulat örökébe az Unio Könyvnyomda Rt. lépett. Létrehozását azzal indokolták, hogy „a Társulat tagdíjakból él, míg az Rt, mint kereskedelmi társulat, vagyonilag és erkölcsileg függetlenül folytathatja a Szent Bazil Társulat munkáját". Az ungvári Unio Könyvnyomda Rt. húszezer koronás alaptőkével a ruszin nemzeti értelmiség irányzataként működött tovább, vezetőségében döntően a Szent Bazil Társulat egykori vezetői foglaltak helyet, illetve tagja volt Avgusztin Volosin is.

A mai Kárpátalja északnyugati részén a magyarosítás alternatívájaként jelent meg a szlovakizáció. Ennek jegyében a ruszin népiskolákban a latin betűs ábécét használták. Mivel így a ruszinok nem ismerték meg a cirill írást, a helyi sajtón és irodalmon keresztül a szlovák kultúrához kapcsolódtak. Avgusztin Volosin szerint ennek következtében a 19. század utolsó negyedében Zemplén megye 160 egykori ruszin falva olyannyira elszlovákosodott, hogy már imakönyveik és vallásos irodalmuk is szlovákul jelent meg.

A helyi történészek – Mészáros Károly, Lehoczky Tivadar, Hodinka Antal és mások – elsőként foglalkoztak érdemben a ruszin nép történetével, számos értékes fejezettel gyarapítva a régió történetírását. Velük párhuzamosan a galíciai „népiek" is érdeklődést tanúsítottak a Kárpátokon túli ruszinság iránt. Mihail Dragomanov az elsők között fordult meg a vidéken az 1880-as években. Az irányzathoz tartozott Ivan Franko is, aki a helyi népköltészet gyűjtésével is foglalkozott. A lembergi (Lviv) Sevcsenko Társaság pedig kárpátaljai kutatókat igyekezett bevonni a közös munkába, többek között kapcsolatban álltak Hiador Sztripszkijjel. Velük jelenik meg az ukrán eszmeiség és orientáció a vidéken.

A 19. században a magyar állami nyelvpolitika a ruszin nyelv fejlődését nem akadályozta. A 19–20. század fordulójától azonban a magyarosító törekvések fokozatosan szorították vissza az adott korszakban a szláv lakosság nyelvének használatát az oktatásban. „Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. A kulturális homogenizációt a modern állam hatékony működtetésének és egyben a társadalmi felemelkedés elengedhetetlen előfeltételének tartották" – állapítja meg Romsics Ignác történész. Ugyanakkor a lakosság többségét alkotó helyi szláv közösségnek és szűk értelmiségi rétegének nem voltak egységes elképzelései nyelvük további fejlődéséről. Egyes irányzatok az orosz nyelvet tekintették a helyi szláv közösség irodalmi nyelvének, mások a helyi dialektusokra alapozva kívántak saját irodalmi nyelvet kialakítani. Az ukrán nyelv irodalmi nyelvként való használata nem volt jellemző az adott korszakban. A magyar politika álláspontja a ruszin identitás és a helyi nyelvjárásokra alapozott önálló ruszin irodalmi nyelv kialakítása, illetve erősítése volt. Ám ez a nyelvpolitikai törekvés nem talált teljes mértékű elfogadásra a régió szláv lakossága körében, tekintettel arra, hogy az állam erősödő homogenizációs politikája fenntartásokat ébresztett.

3. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939)

3.1. Nemzetközi-jogi helyzet

Az első világháború kitörésének pillanatában meglehetősen feszültek voltak a nemzetiségi viszonyok Magyarországon. A háborúba lépést követően tovább súlyosbította a helyzetet, hogy Tisza István kormánya azonnal életbe léptette a kivételes hatalom gyakorlásáról szóló 1912. évi LXIII. törvényt. Ennek nyomán korlátozták a nemzetiségi pártok, az egyesületek és a sajtó tevékenységét. A különösen veszélyeztetettnek tekintett felvidéki, erdélyi és délvidéki területeket szigorú rendszabályokkal katonai övezetté nyilvánították. A későbbi Kárpátaljára 1914 szeptemberében orosz csapatok törtek be. Decemberben sikerült ugyan visszaszorítani őket, de a katonai rögtönítélő bíróságok az ellenséggel való együttműködés vádjával halálos ítéleteket is hoztak a helybeli ruszinokkal szemben. Az 1915 januárja és áprilisa közötti ismételt orosz betörés nyomán még tovább fokozódott a ruszinokkal szembeni bizalmatlanság.

1918 januárjában W. Wilson, az USA elnöke meghirdette a nemzeti önrendelkezés elvét mint a világháború lezárásának lehetséges eszközét. Ennek hatására 1918 áprilisában az Osztrák–Magyar Monarchiából emigrált nemzetiségi politikusok Rómában nemzetiségi kongresszust hívtak össze, amelyen kimondták, hogy a Monarchia nemzetiségei nem akarnak megmaradni a birodalom keretein belül, hanem független államiságot követelnek. Sorra alakultak meg az emigráns nemzeti tanácsok, melyeket a világháború végén a győztes hatalmak tárgyaló partnerként ismertek el.

Magyarországon az őszirózsás forradalomban hatalomra került Károlyi Mihály kormánya által létrehozott nemzetiségi minisztérium Jászi Oszkár vezetésével egyetlen konkrét lépést tudott megtenni az 1918. december 21-én elfogadott és december 25-én kihirdetett X. Néptörvény kibocsátásával Ruszka Krajna autonómiájáról. A törvény 1. §-a kimondta, hogy „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg". A 9. § szerint pedig „a nem ruszin nyelvű népesség helyhatósági és kulturális autonómiája biztosíttatik". 1919. január 29-én tették közzé az 1919. évi VI. néptörvényt a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról. Berinkey Dénes kormánya idején, 1919. március 11-én jelent meg az 1919. évi XXX. néptörvény, amelynek Magyarország szlovákok által lakott felvidéki részeiből akart szlovák autonóm területet alakítani Slovenska Krajina néven. Ekkor azonban a szóban forgó területek jogilag is az 1918. október 29-én megalakult Csehszlovák Köztársasághoz tartoztak.

1919 januárjában megkezdődött a csehszlovák és a román hadseregek térfoglalása a későbbi Kárpátalja területén. Márciusban Magyarországon kikiáltották a tanácsköztársaságot, azonban a régió szempontjából ennek alig volt gyakorlati jelentősége, hiszen áprilisra befejeződött Kárpátalja katonai megszállása. A Tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmánya még kitért arra, hogy „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban élő minden nemzet szabadon használhatja nyelvét, ápolhatja és fejlesztheti nemzeti műveltségét" (84. §), és a „ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket" „ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el" (87. §). Ugyanígy az alkotmány a német többségű magyarországi „összefüggő területeket" német nemzeti terület-

nek ismerte el. Végül az alkotmány 88. §-a deklarálta, hogy a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy „a felszabaduló területeknek népességük és gazdasági erejük folytán erre képes nemzetei a Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak". A Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus l-jén a román intervenció következményeként lemondott.

Az 1919 januárja és áprilisa között a csehszlovák hadsereg fennhatósága alá került, későbbi kárpátaljai területeken bevezették a csehszlovák közigazgatást, így a régiónak Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársasághoz történt csatolása az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződéssel, átmenet nélkül végrehajtható volt. A nyelvkérdést és az országban élő etnikumok státusát ettől kezdve a csehszlovák törvények határozták meg.

3.2. Kisebbségvédelem, nyelvi jogok és állampolgárság

A Szövetséges és Társult Főhatalmak a békeszerződésekbe kisebbségvédelmi rendelkezéseket építettek be. Így történt ez többek között a Csehszlovákiával megkötött saint-germaini szerződés vagy a Magyarországgal megkötött trianoni békeszerződés esetében. A békeszerződések betartásának felügyeletére 1920. január 10-én létrehozták a Nemzetek Szövetségét (Népszövetséget). A két világháború közötti időszakban a legtöbb panaszt a lengyelországi németek és ukránok, a romániai és a jugoszláviai magyarok, a németországi lengyelek, a csehszlovákiai németek és a görögországi albánok nyújtották be a Népszövetséghez, elsősorban az oktatás, az agrárreform, az állampolgárság és az anyanyelvhasználat ügyeit illetően.

Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben írta alá a kisebbségek jogait szabályozó szerződést. (A csehszlovák törvénykezésben 508. sz. törvény, kihirdetve 1921. december 31-én.) E szerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a Podkarpatszka Rusz néven fennhatósága alá került területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. Az autonómia megvalósítása azonban egészen 1938 őszéig elmaradt.

A szerződés I. fejezetének 3–6. cikkelyei szabályozták az állampolgárság kérdését. Eszerint Csehszlovákia köteles fenntartás nélkül saját állampolgárainak elismerni mindazokat a volt német, osztrák és magyar állampolgárokat, akiknek a szerződés életbe lépésének idején illetősége vagy lakóhelye van az ország területén. A 7. cikkely leszögezi, hogy „minden csehszlovák állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi", illetve, hogy „egyetlen csehszlovák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában". A kisebbségekhez tartozóknak „joguk van saját költségükön jótékonysági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, vezetni és ellenőrizni, azzal a joggal, hogy azokban saját anyanyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják." A 9. cikkely szerint a törvényeknek lehetővé kell tenniük, hogy a „csehszlovák állampolgárok gyermekeit saját nyelvükön tanítsák."

Csehszlovákiában a nemzeti kisebbségek jogállását a saint-germaini nemzetközi szerződésre alapozott 1920. évi alkotmánylevél szabályozta. S bár az alkotmány 3. §-a szerint „a Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan", azt is kimondja, hogy Podkarpatszka Rusz ennek az egésznek „oszthatatlan része", mely a köztársaság „egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva". Az autonóm egység parlamentje nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben saját döntési joggal rendelkezik. Az 1920-as alkotmány tehát csak ígéretet tesz a ruszinok autonómiájának létrehozására, ám azt nem valósítja meg.

Az alkotmány „A nemzeti, vallásfelekezeti és faji kisebbségek védelme" című hatodik fejezete kimondja a köztársaság állampolgárainak törvény előtti teljes egyenlőségét nyelvi, vallási vagy faji különbségek nélkül. Lehetővé tette az anyanyelven való oktatást, s a költségvetésből való egyenlő részesedést írt elő. Nem engedi meg az erőszakos asszimilációt.

A nyelvi jogokat az alkotmány részét képező nyelvtörvény szabályozta. A nyelvtörvény 1. §-a szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv". Ilyen nyelv azonban valójában nem létezik. A „csehszlovák nyelv" kiötlése mögött az úgynevezett csehszlovakizmus ideológiája állt. Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok nemzetállamként jöttek létre, ám a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt nemzetállam, hiszen sem a csehek, sem a szlovákok nem alkottak abszolút többséget az újonnan kialakított országban. Ezért volt szükség az egységes csehszlovák nemzet és nyelv elméletére. Edvard Beneš már 1916-ban, egy Párizsban francia nyelven kiadott írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. [...] Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől." Vagyis a történelmi és nemzetközi jogi szempontból egyaránt előzmények nélküli csehszlovák állam megalapításának ideológiai hátterét az egységes csehszlovák politikai nemzet elmélete, a csehszlovák nemzeti államesszmeként megfogalmazott úgynevezett csehszlovakizmus jelentette. „A csehszlovakizmusnak – hasonlóképpen a korabeli jugoszlavizmushoz – az államalapítás idején kétségkívül reális bel- és külpolitikai funkciója volt (pl. a békekonferencián az új államhoz került nem szláv kisebbségekkel szemben a többségi akarat prezentálása, illetve belpolitikai vonatkozásban a legnagyobb nemzeti közösség, a cseh társadalom önzetlen segítségnyújtásának megideologizálása stb.). Hamarosan azonban a cseh-szlovák viszony rendezésének egyik legnagyobb akadályává vált, miután a csehszlovakizmus egyre inkább a centralizált nemzeti egységállam doktrínája lett" – írja Szarka László.

A csehszlovakizmus elmélete szerint a csehszlovák nyelvnek két nagy változata van: a nyugati (cseh) és a keleti (szlovák). A Csehszlovák Köztársaság nyugati felén (a cseh részeken) az egyik, a keleti (szlovák) régiókban a másik változatát használták. A csehszlovák nyelv tehát ahhoz hasonlatos konstrukció volt, mint az egykori Jugoszlávia legnagyobb nyelve. Ott a szerb területeken szerbhorvátnak, a horvát részeken horvátszerbnek nevezték azokat a délszláv nyelvváltozatokat, melyeket, miután Jugoszlávia szétesett, két különálló nyelvnek tekintenek: a független Szerbiában a szerb, a szuverén Horvátországban a horvát az államnyelv, ám gyakorlatilag továbbra is ugyanazt a nyelvet használják,

mint az egységes délszláv állam fennállása idején. Ma az önálló Csehországban a cseh, a független Szlovákiában a szlovák az államnyelv.

A csehszlovák nemzet és nyelv elvileg az egyenrangú cseh és szlovák változatból állt. Ám valójában a Csehszlovák Köztársaságban politikai értelemben a csehek domináltak. Ezt igazolja az is, hogy ha a „csehszlovák nyelv"-nek a szlovák az egyenrangú keleti változata, akkor Podkarpatszka Rusz területén logikusan ennek a keleti változatnak kellett volna megjelennie a közigazgatásban és az oktatásban. Már csak azért is, mert a szlovák nyelvi szempontból jóval közelebb áll a ruszinhoz (ukránhoz), mint a cseh. Ám Podkarpatszka Ruszban inkább a cseh nyelv volt a közigazgatás és az oktatás nyelve, mintsem a szlovák.

A nyelvtörvény is megfogalmazza a kisebbségek anyanyelvi oktatásának jogát. Ruszinszkó (vagyis Podkarpatszka Rusz) vonatkozásában a 6. § kimondja, hogy a majdan létesítendő országgyűlés a nyelvi kérdésekben saját törvényeket fogadhat el, ám mindaddig ez a nyelvtörvény alkalmazandó ebben a régióban is, „ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vételével". A nyelvtörvény 1926-os végrehajtási rendelete Ruszinszkó kapcsán megismétli a törvényben foglaltakat, ám kimondja, hogy a régióban valamennyi bíróságon, hivatalban orosz (kisorosz) nyelven lehet beadványokat benyújtani. A csehszlovák államnyelv mellett ezen a nyelven is ki kell írni a hivatalos épületek nevét és a hivatalos hirdetményeket.

A nyelvtörvény és a nyelvhasználatot szabályozó egyéb rendeletek (mint például az 1924. évi 27. sz. kormányrendelet és a nyelvtörvény végrehajtási rendelete 1926-ból) viszonylag széles jogokat biztosítottak a kisebbségi nyelvek beszélőinek. Annak ellenére tehát, hogy a csehszlovák nyelv volt az ország államnyelve és hivatalos nyelve, a törvény biztosította a szabad nyelvhasználat jogát, mégpedig nem csak szóban, hanem írásban is. Például azokban a bírósági járásokban, ahol valamely nemzeti kisebbség képviselőinek aránya elérte a 20%-ot, a hivatali ügyintézést ezen a nyelven is előírták. Ennél is szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított a nyelvtörvény azoknak a városoknak és járásbíróságoknak a területén, ahol a kisebbség aránya az 50 vagy a 75%-os határt is elérte. Ahol a kisebbségiek aránya meghaladta a 75%-ot, a járási képviselőtestületek dokumentumait nem is volt kötelező államnyelven kiadni, csak ha ezt valamelyik képviselő szükségesnek tartotta.

A szabad nyelvhasználat joga nem csak a magánszemélyeket illette meg. Ha a cégek, vállalatok, társaságok, egyházi testületek székhelye olyan járásbíróság területén volt, ahol a kisebbség elérte a törvényben megszabott határt, ezek is élhettek a szabad nyelvhasználat jogával. Lényeges továbbá, hogy az állam nem megengedte, hanem *előírta* a kisebbségi nyelv használatát, ha az adott járásban a kisebbségi állampolgárok aránya elérte a törvényben meghatározott százalékarányt. Kárpátalja területének nagy részén kétnyelvű (csehszlovák–ruszin), a magyarok lakta vidékeken pedig háromnyelvű (csehszlovák–ruszin–magyar) feliratok jelentek meg a közterületeken: az iskolák, egyesületek, üzletek, utcák és terek nevét több nyelven tüntették fel.

A Csehszlovák Köztársaság részét képező mai Kárpátalja területén az 1921. és 1930. évi népszámlálások alkalmával a ruszinok aránya meghaladta a 60%-ot, a magyaroké pedig alatta maradt a 20%-nak. Bár a cseh és szlovák nemzetiségűek száma és aránya emelkedett a két népszámlálás között eltelt időszakban, a növekedés nem volt jelentős.

11. táblázat. A mai Kárpátalja területének nemzetiségi összetétele az 1921. és 1930. évi csehszlovák népszámlások adatai alapján

	1921		*1930*	
	fő	*%*	*fő*	*%*
Ruszin	372.278	60,79	446.478	60,80
Magyar	111.052	18,13	116.975	15,93
Német	9.591	1,57	12.778	1,74
Cseh, szlovák	19.632	3,21	34.700	4,73
Zsidó	80.117	13,08	91.845	12,51
Egyéb	19.772	3,23	31.531	4,29
Összesen	*612.442*	*100,00*	*734.315*	*100,00*

Összeállítva az alábbiak alapján: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).* Budapest, 1996, Központi Statisztikai Hivatal.

Különösen a városokban és nagyobb településeken esett vissza jelentősen a magyarok aránya. Az 1910. évi cenzushoz képest 1930-ra Ungváron és Huszton a negyedére, Munkácson és Nagyszőlősön a harmadára, Beregszászban csaknem a felére csökkent a magyarként nyilvántartott lakosok aránya. A ruszinok aránya viszont Huszt kivételével mindenütt jelentős mértékben emelkedett.

A nyelvtörvény és végrehajtási rendelete alapján a ruszin (kisorosz) nyelv Podkarpatszka Rusz egész területén használható volt. A magyar nyelvet a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, és Nagyszőlősi járásban használhatták a hivatalokban.

A kedvező nyelvi jogi szabályozás ellenére a nyelvhasználati jogok kapcsán számos panaszt fogalmaztak meg a Csehszlovák Köztársaságban élő kisebbségek. Ennek egyik oka az volt, hogy a nyelvhasználati jogokat biztosító 20%-os küszöböt a járásbíróságok területén kellett elérnie a kisebbségnek. A hatóságok azonban a közigazgatási reformok révén többször is kísérletet tettek arra, hogy úgy állapítsák meg ezek határait, hogy az kedvezőtlenül befolyásolja a kisebbségek arányát. Másrészt a törvényben megszabott arányok meghatározásakor csak a csehszlovák állampolgárokat vették figyelembe.

Bár Csehszlovákia aláírta a békeszerződést, utólag mégsem fogadta el a szerződésnek az állampolgárságra vonatkozó azon rendelkezését, miszerint automatikusan megadja a csehszlovák állampolgárságot a területén élőknek. Az 1920/236. számú, ún. illetőségi törvény kimondta, hogy csak azok kapják meg a csehszlovák állampolgárságot, akik az illetőségüket 1910-ig megszerezték. Azokra, akik utána költöztek az érintett területekre, bonyolult kérvényezési és vizsgálati procedúra várt. Az 1926. július 1-jén kelt 152/1926. sz., ún. Lex Dérer (Ivan Dérer igazságügyi miniszter nevéből) törvény csak részben oldotta meg a rendezetlen állampolgárság problémáját. Az állampolgárság ügye azért volt fontos kérdés, mert – amint említettük – a csehszlovákiai törvények a nyelvhasználati jogokat az egyes nemzetiségek jelenlétének százalékos határához kötötték. A rendezetlen állampolgársági ügyek pedig elsősorban a kisebbségeket érintették. Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás például tizenhatezer külföldi állampolgárt és hontalant talált Kárpátalján, s legnagyobb részük magyar és ruszin volt. A csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező kárpátaljaiak nem csak a 20%-os küszöb eléréséhez hiányoztak, hanem a vá-

3. ábra. A ruszin és magyar lakosok aránya Kárpátalja nagyobb településein az 1910. és az 1930. évi népszámlálások adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 88–89. o.

lasztások során is. Szavazati joggal ugyanis csak azok rendelkeztek, akik a Csehszlovák Köztársaság állampolgárai voltak.

A népesedési politikát egyébként is szívesen alkalmazták nyelvpolitikai célokra a csehszlovák hatóságok. Feltűnő például, hogy míg az 1910. évi magyar népszámlálás eredményei szerint a mai Kárpátalja területére számítva 184 ezer magyar élt a régióban, az első csehszlovák cenzus azonban ugyanezen a területen már csak 111 ezer magyart talált. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy az államhatalom megváltozása után nagyon sok magyar hivatalnok, értelmiségi, katonatiszt és csendőr települt át Magyarország Trianonban meghúzott határain belülre. Másrészt azonban az anyanyelvet nyilvántartó magyar népszámlálási gyakorlattal ellentétben a csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatokat közölt, s így a jelentős részben magyar ajkú zsidóság külön kategóriába került. Ezzel magyarázható, hogy 1910-ben nem tartalmaznak a zsidóságra vonatkozó adatokat a nemzetiségi és anyanyelvi statisztikák, 1921-ben viszont nyolcvanezer zsidót tartanak nyilván a mai Kárpátalja területén. A csehszlovák időszakban a kárpátaljai magyar pártok nyíltan adtak hangot azon véleményüknek, hogy a magyarság lélekszámának csökkenését elsősorban a zsidóság „elkülönülése” okozta. A *Kárpáti Magyar Hírlap* 1935. május 5-i

számában közölt felhívás például így fogalmaz: „Testvéri szavunk a kárpátaljai zsidó vallású magyarsághoz! [...] Zsidó vallású magyar testvérek! Itt az utolsó óra! Térjetek vissza abba az őslakos közösségbe, amely a ti éltető elemetek is! Helyezkedjetek vissza a Magyar Nemzeti Párt politikájának alapjára!"

A nemzetiségi viszonyok megváltoztatását segítette elő az is, hogy a csehszlovák hatóságok a földreform keretében több úgynevezett cseh és ruszin kolóniát hoztak létre az egykori nagybirtokok helyén, főként Kárpátalja magyarok lakta déli területén. Bár az 1938-as első bécsi döntést követően a cseh kolóniák lakosainak legnagyobb része elhagyta a Magyarországhoz visszakerült vidéket, helyükre később ruszin/ukrán lakosokat költöztettek a szovjet hatóságok. Vagyis a csehszlovák demográfiai politika máig hatóan befolyásolta Kárpátalja nemzetiségi viszonyait. A mai Kárpátalja déli, délnyugati részén, főként magyarok lakta falvak gyűrűjében így jött létre például Sztrázs, Dimicső, Danyilovka, Cservona és Oroszgejőc a mai Ungvári járásban, Szvoboda, Badó, Újbótrágy, Kastanovo és Tasnád a Beregszászi járásban, vagy Alsókerepec a Munkácsi, Puskino pedig a Nagyszőlősi járás területén.

A régió nyelvi helyzetében az alkotmányban megígért ruszin autonómia megvalósítása hozhatott volna jelentős változást. Ám erre csak 1938. október 11-én került sor, amikor a prágai kormány végre megerősítette Podkarpatszka Rusz közel húsz éve ígért autonómiáját, és megalakul az első autonóm kormány Bródy András miniszterelnökkel az élén. Ám Bródy kormánya hamarosan, már október 26-án átadja a helyét a következő, Avgusztin Volosin vezette kormánynak.

Az autonómia kapcsán mindvégig vita témája volt annak nyugati határa. A ruszin politikusok azt szerették volna, ha az autonóm régióhoz tartoznának Szlovákia keleti területei is, egészen a Poprád folyóig, ahol a ruszin lakosság aránya magas volt. Ám a prágai kormányzat ezeket a területeket nem szándékozott az autonóm régióhoz csatolni. Az itt élő ruszin lakosság nagy része mára fokozatosan elszlovákosodott; a nyelvüket és identitásukat őrzők részben ukránnak, részben ruszinnak vallják magukat.

A nemzetközi politika eseményei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig Volosin kormánya az ukránt vezeti be az autonóm régió államnyelveként.

1939. január 1-jétől a Volosin-kormány újabb lépést tesz az önállóvá válás felé: hivatalosan is engedélyezi a Karpáti Ukrajna megnevezés használatát a Podkarpatszka Rusz elnevezés mellett.

Miközben a magyar hadsereg csapatai megindulnak Kárpátalja még Csehszlovákia részét képező területei, vagyis Podkarpatszka Rusz visszafoglalására, 1939. március 14-én Avgusztin Volosin Huszton kikiáltja a független állam: Kárpáti Ukrajna létrejöttét. Másnap, míg a magyar csapatok folyamatosan nyomulnak előre Huszt felé, megtartja első és egyetlen ülését a független ukrán állam törvényhozása. Az ülésen megerősítik a szuverén állam kikiáltását, melynek államnyelve az ukrán. De az önálló államiság megszervezésére már nincs esély, a magyar hadsereg még aznap átveszi az uralmat Huszton, s befejezi Kárpátalja katonai megszállását.

3.3. Nyelvi irányzatok

A nyelvpolitika és a nyelvi tervezés a nyelvtudományi szakirodalomban általánosan használt fogalmak, ám a közöttük lévő viszonyt különböző szerzők különbözőképpen értelmezik. Ez azzal függ össze, hogy mindkettő hátterében a nyelvi pluralizmus áll: a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés is két (vagy több) nyelv vagy egyazon nyelv több nyelvváltozata közötti viszonyt, kapcsolatot befolyásolja, szabályozza. A nyelvpolitikát általában a nyelvi viszonyokba történő ideológiai hátterű politikai beavatkozásként értelmezik, a nyelvi tervezést pedig (részben) ennek a végrehajtásaként. A nyelvpolitika az államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit határozza meg. A nyelvpolitika ebben az értelmezésben többnyelvű környezetben az egyes nyelvek nyilvánosságbeli szerepét, használatát és funkcióját határozza meg. A nyelvi tervezés pedig az ún. „belső" nyelvpolitika, amely a nyelvi-nyelvtani normákat, a helyesírást, a nyelvnek az oktatásban való megjelenését szabályozza.

A nyelvi tervezésnek a nyelvi normára irányuló tevékenysége során négy alapvető lépést szoktak elkülöníteni. Az első lépés annak a nyelvnek vagy nyelvváltozatnak a kiválasztása, amelyet irodalmi nyelvként/nyelvváltozatként használni kívánnak. A következő a kodifikáció: azoknak a nyelvi „törvénykönyveknek" (helyesírási szabályzat és szótár, értelmező szótár, az irodalmi nyelv grammatikája) a megalkotása, melyek rögzítik az irodalmi nyelv normáit. A harmadik lépés az elterjesztés: a kiválasztott és kodifikált norma használatát támogatni kell, s el kell érni, hogy a beszélő közösség használja ezt a nyelvváltozatot, nyelvi mintaként ennek a normáihoz igazodjon. Erre a legalkalmasabb a kiválasztott és kodifikált nyelv vagy nyelvváltozat oktatásban való bevezetése. Végül a negyedik lépés a kiválasztott, kodifikált és elterjesztett norma folyamatos gondozása. A nyelv ugyanis folyamatosan változik, és a nyelvi normának is igazodnia kell ehhez. Időről időre újabb szótárakat, helyesírási szabályzatokat, nyelvtanokat kell szerkeszteni és kiadni, vagyis az irodalmi nyelv normáit a változó nyelvhez kell igazítani.

A mai Kárpátalja területén a Csehszlovák Köztársaság keretében a hatóságok lehetővé tették a ruszin nyelv hivatalos funkciókban való használatát az abszolút ruszin többségű régióban, annak ellenére, hogy az autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. Nyelvpolitikai szempontból tehát a vidék többségi lakosságát alkotó szlávok nyelve hivatalos nyelvként, az államnyelvvel (a csehszlovák nyelvvel) gyakorlatilag egyenrangúan használható volt. Az ezt megelőző korszak államnyelve, a magyar szintén használható volt a hivatali életben azoknak a járásbíróságoknak a területén, ahol a magyar lakosság aránya elérte a 20%-ot. S bár a régióban használatos nyelvek nyelvpolitikai helyzetével sem a ruszinok, sem a magyarok nem voltak teljes mértékben elégedettek, a korszak legfőbb nyelvi problémáját nem nyelvpolitikai, hanem a nyelvpolitikával szoros összefüggésben álló nyelvtervezési kérdések okozták. Elsősorban az, hogy a régióban hivatalos nyelvként használatos úgynevezett ruszin nyelvnek három irodalmi változata volt használatos ebben a korszakban a kulturális és közéletben, valamint az oktatásban.

A helyi szláv lakosság legfőbb nyelvtervezési problémája ebben az időszakban az egységes nyelvi irányzat hiánya volt. A kárpátaljai szlávok körében már a 19–20. század fordulójától kezdve több nyelvi irányzat törekvései keresztezték egymást. A tárgyalt időszakban sem volt egységes a nyelvszemlélet. Ekkoriban három nyelvi irányzat különít-

hető el Kárpátalján: a ruszofil (nagyorosz), az ukranofil és a ruszinofil. A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét. Vagyis a tárgyalt korszakban nem volt egyetértés a helyi szláv értelmiség körében abban, melyik nyelv vagy nyelvváltozat tölthetné be az irodalmi nyelv funkcióit.

1918 előtt a magyar hatóságok a ruszin irányzatot támogatták. Az irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (azaz a helyi nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilek elsősorban a munkácsi görög katolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Az irányzat legismertebb képviselői között találjuk Hodinka Antalt és Sztripszky Hiadort. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása és kodifikálása volt.

Az önálló ruszin nép elméletének hátterében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. „A hely, a viszonyok s hosszú idők történelmének eseményei oly átalakító hatással voltak" a helyi ruszinokra, vallja 1913-ban *A magyar oroszokról (Ruthének)* címmel a Nemzetiségi Ismertető Könyvek sorozatban megjelent monográfiájában Szabó Oreszt, hogy „a nyelvbeli és vallásbeli nagy hasonlóságokon kívül egyáltalában nem maradt más kapocs, mely e népet északi rokonaival összekötné. [...] a földrajzi fekvés teljesen izolálja az oroszt a Kárpátokon túl lakó testvéreitől, mert egész élete és müködése a vizválasztó hegyeken innen terjed, a folyókon lefelé, be az országba s nem a határok felé és azon túl!" Az északkelet-magyarországi és galíciai szlávok nyelve között Szabó egyértelmű hasonlóságokat fedez fel, ám ez szerinte „nem azt jelenti, mintha a magyarországi kisorosz nyelv csak a galiciainak egyik tájszólása lenne".

A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint a ruszin irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez", azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi hátterük és legitimációjuk nem volt. Az irányzat az 1920-as években erősen a háttérbe szorult. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák hatóságok magyarpártinak, a magyar érdekek képviselőinek, „magyaron"-nak tartották az önálló ruszin nép és nyelv elméletének hirdetőit. És bár az 1935. október 6-án induló *Неделя* [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét.

A terület Csehszlovákiához kerülése után a ruszofil és az ukranofil irányzat vetélkedett egymással. A prágai kormány kezdetben a helyi szláv értelmiséget megosztó mindkét, ellentétes orientációjú, irányzatot támogatta. Az első a (nagy)orosz irodalmi nyelv kárpátaljai alkalmazását tartotta célszerűnek, az utóbbi az ukrán irodalmi nyelv bevezetését tekintette céljának.

A ruszofil elmélet szerint az egységes orosz nyelvnek három nagy változata van: az észak-keleti (nagyorosz), a déli (kisorosz) és a nyugati (belarusz). A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak. S mivel az egységes orosz nyelvhez sorolhatók a helyiek által beszélt nyelvváltozatok is, törvényszerű az orosz irodalmi nyelv írásban való használata. Az orosz irány hívei Svájc német ajkú régiójához hasonló jellegű nyelvi helyzetet képzeltek el. Ez – a nyelvészeti szakirodalomban diglossziának (görög: kétnyelvűség) nevezett nyelvi szituáció – a svájci gyakorlatban azt jelenti, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános közegekben (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache). A ruszofilek ennek a példának megfelelően a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközéül a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak az orosz nyelv bevezetéséhez.

Az ukranofileknek az szolgált elméleti háttérül, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok keleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot különösen a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták.

A ruszofil irányzat előnnyel indult, hiszen az orosz irodalmi nyelv kodifikált, nagy tekintélyű, magas kulturális értéket hordozó nyelv volt. Ezzel szemben az ukrán nyelvnek a huszadik század első harmadában több, egymástól többé-kevésbé eltérő irodalmi normája és helyesírása volt. Ezért a ruszin irányzathoz hasonlóan az ukranofileknek is szembe kellett nézniük bizonyos kodifikációs problémákkal.

Az orosz és az ukrán orientáció egyik első nyilvános összecsapására 1921-ben került sor. Husznai Igor eperjesi tanfelügyelő *Языковый вопрось въ Подкарпатской Руси* [A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban] címmel megjelent 32 oldalas írásában az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján. Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák-lengyel kitalációnak nevezte. A ruszinofil irányzatot a szűk territoriális érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként értékelte. Volosin Avgusztin *О письменном язиці підкарпатських русинів* [A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről] címmel Ungváron 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére. Egyértelműen állást foglalt az ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett.

Az ukrán és orosz irányzat között zajló küzdelem négy fontos színtéren folyt: a politikában, az oktatásban, a kulturális életet meghatározó lapok és folyóiratok hasábjain, valamint az egyházi életben.

Az ukranofilek legfőbb intézményi hátterét az 1920-ban alapított Proszvita Társaság jelentette, valamint a *Науковий Збірник* [Tudományos gyűjtemény] címmel kiadott folyóirat. Maga az irányzat a 19–20. század fordulóján jelentkezett. Ellenpólusa az 1923-ban létrehozott ruszofil Duchnovics Társaság volt, illetve a *Карпатський Край* [Kárpáti vidék] (1923–1924) és *Карпатський Свет* [Kárpáti világ] (1928–1933) címmel megjelenő folyóiratok. Mindkét társaság megpróbált hatást gyakorolni a helyi kulturális életre, és folyóiratai révén igyekezett meghonosítani a régióban az ukrán, illetve az orosz irodalmi nyelvet. A Proszvita tagjainak jelentős része ukránként határozta meg önmagát, szemben a Duchnovics Társaság tagjaival, akik főként ruszinnak vallották magukat.

Mindkét orientációnak jelentős befolyása volt az oktatásra is. A Pedagógiai Társaság [Педагогічна Громада] (1929-től) az ukranofil, a Tanítói Egyesület [Учительское Общество] (1921-től) a ruszofil pedagógusokat tömörítette elsősorban.

Az oktatás területén a nyelvtervezés négy alapvető lépése közül három következtében is folyt a küzdelem az irányzatok között. A kiválasztásban az egyik az ukrán, a másik az orosz irodalmi nyelv mellett döntött. A kodifikációban az iskolai oktatásban használt grammatikák játszottak lényeges szerepet, hiszen az iskola alakítja a későbbi felnőttek nyelvi viselkedését, nyelvhasználati szokásait, normatudatát, helyesírását. Végül azzal, hogy melyik nyelvet választották az oktatás tannyelvéül, egyben az elterjesztés terén is jelentős eredményeket érhettek el. Az irányzatoknak az oktatás terén való küzdelmét megkönnyítette, hogy a csehszlovák hatóságok lehetővé tették az anyanyelvi oktatást a köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek képviselői számára. A prágai kormányzat támogatta ugyan a csehszlovák nyelvű iskolák hálózatának bővítését és az államnyelven való oktatást, de lehetővé tette az anyanyelvi oktatást is.

12. táblázat. A népiskolák adatai Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben

	Aránya az 1930. évi cenzus alapján	*Iskola*		*Osztály*		*Tanító*		*Tanuló*	
		szám	*%*	*szám*	*%*	*szám*	*%*	*szám*	*%*
Ruszin	60,80	465	60,47	2.207	67,47	2.069	66,08	102.152	69,64
Csehszlovák	4,73	158	20,55	613	18,74	618	19,74	22.178	15,12
Magyar	15,93	118	15,34	365	11,16	363	11,59	18.171	12,39
Német	1,74	17	2,21	39	1,19	34	1,09	1.818	1,24
Zsidó	12,51	7	0,91	16	0,49	16	0,51	741	0,51
Román	1,81	4	0,52	31	0,95	31	0,99	1.620	1,10
Összesen		*769*	*100,00*	*3.271*	*100,00*	*3.131*	*100,00*	*146.680*	*100,00*

Összeállítva az alábbiak alapján: Клима Виктор: „Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси.” *// Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. /* Ред. Э. Бачинскаго. – Ужгород, 1936. – С. 103.

13. táblázat. A polgári iskolák adatai Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben

Polgári iskolák	*Iskola*		*Osztály*		*Tanító*		*Tanuló*	
	szám	*%*	*szám*	*%*	*szám*	*%*	*szám*	*%*
Ruszin	18	29,03	125	49,60	151	52,07	5.311	52,77
Csehszlovák	17	27,42	100	39,68	108	37,24	3.626	36,03
Magyar	24	38,71	24	9,52	28	9,66	988	9,82
Német	3	4,84	3	1,19	3	1,03	139	1,38
Összesen	*62*	*100,00*	*252*	*100,00*	*290*	*100,00*	*10.064*	*100,00*

Összeállítva az alábbiak alapján: Клима Виктор: „Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси.” *// Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. /* Ред. Э. Бачинскаго. – Ужгород, 1936. – С. 103.

Nem szerepel a statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvűként számon tartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés. Ezen a téren ugyanis meglehetősen nagy változatosság jellemezte az iskolákat. A ruszinok egyes iskoláiban orosz, másokban ukrán nyelven oktattak, s voltak olyan iskolák is, ahol a helyi nyelvjárást használták tannyelvként. A ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét, az ukranofilek pedig Iván Panykevics grammatikáját részesítették előnyben. A nyelvkönyvek nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán irodalmi nyelv grammatikáját, vagyis egyik nyelvtan sem egyezett meg teljes mértékben az adott nyelv irodalmi változatával.

Az ukrán irányzat képviselői fokozatosan egyre nagyobb teret nyertek az iskolákban. Ennek fő oka a tanítók nyelvi irányultságában keresendő. Amikor a régió Csehszlovákiához került, a magyar tanítók egy része elhagyta a vidéket. Az ottmaradt pedagógusok közel fele azonban vagy nem kapott állampolgárságot, vagy pedig (674 tanítóból 379) nem tette le a hűségesküt, így nem taníthatott. A pedagógushiányt főként a Galíciából és a Dnyeper-menti Ukrajnából érkező, ukrán orientációjú emigránsok pótolták. Az oktatásban uralkodó kaotikus nyelvi állapotokat jellemzi, hogy Panykevics ukrán nyelvtanának első, 1927-es kiadása még a galíciai ukrán nyelvjárást ötvözte a helyi dialektusok jellemzőivel, az 1936-ban megjelent második kiadás azonban már jelentősen eltávolodott a helyi nyelvjárásoktól, és közeledett az ukrán irodalmi nyelv normái felé.

A csehszlovák hatóságok kezdetben mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a ruszin mozgalommal szemben. Egy idő után azonban Prága úgy akarta megoldani a régió összetett nyelvi helyzetét, hogy 1937-ben népszavazást rendelt el arról, hogy melyik grammatikát használják a ruszinok iskoláiban. A referendum nem érintette az egész Podkarpatszka Rusz területét, és eredményei is ellentmondásosak lettek. Összesen 427 iskola vonatkozásában bonyolították le a népszavazást. A megkérdezettek 73%-a Szabó Eumén ruszofil grammatikája mellett voksolt, míg Iván Panykevics ukrán nyelvtana mellett csak 27% szavazott. Az önálló ruszin nép elvét hirdető és az orosz nyelv irodalmi nyelvként való használatát célul kitűző értelmiségiek győzelemként értékelték a szavazás eredményét. Az ukrán irányzat képviselői azonban megkérdőjelezték a népszavazás hitelességét és jogosságát, s nem fogadták el annak végeredményét. A referendumnak végül az oktatás nyelvére vonatkozó kézzelfogható következménye nem lett. Ugyanakkor az ukranofil irányzat híveit a csehszlovák kormányzattal szembeni fellépésre, a minél nagyobb önállóság kivívására sarkallta.

A Volosin-kormány egyértelműen az ukrán irányt tekintette a helyes útnak. 1938. december 12-től a kormány rendelete értelmében az ukrán lett Podkarpatszka Rusz hivatalos nyelve, illetve az oktatásban is az ukrán nyelv helyzetét erősítették meg. 1939 márciusában a független kárpátukrán állam kikiáltásakor az ukrán államnyelvi rangot kapott.

A csehszlovák nyelvpolitika demokratikusabb rendelkezései és az autonómia gyakorlati megvalósulása akár jelentős előrelépést is hozhatott volna a régió nyelveinek fejlődése és az összetett nyelvi helyzet rendezése terén. Ám Csehszlovákia egészen 1938-ig elodázta az autonómia bevezetését. Az autonómia-mozgalom révén juthatott el a korszak végére a régió szláv lakossága ahhoz, hogy kikiáltsa a független ukrán államot. Kétségtelen, hogy az ukrán irányzat erőteljes jelenléte az oktatásban, illetve a kárpátukrán állam függetlensége felé tett lépések hatással voltak a vidéken élő szláv lakosok identitására, valamint nyelvének, nyelvi tudatának fejlődésére is.

14. táblázat. A kárpátaljai nyelvi irányzatok nyelvtervezési szempontból

	Ruszinofil	*Ukranofil*	*Ruszofil*
Kiválasztás	Új irodalmi nyelv a helyi nyelvjárások alapján.	Ukrán.	Orosz.
Kodifikáció	Szépirodalmi és tudományos publikációk, cikkek révén fokozatosan haladni az irodalmi norma megszilárdítása felé.	Grammatikák révén meghonosítani az ukrán irodalmi nyelvet (pl. Iván Panykevics nyelvtana).	A már kodifikált orosz irodalmi nyelv átvétele, ill. Szabó Eumén grammatikája.
Elterjesztés	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, lapok, folyóiratok.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, politikai és közélet.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet.
Kidolgozás	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.

4. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944)

4.1. A Kárpátaljai Kormányzóság lakosságának etnikai összetétele

A Kárpátaljai Kormányzóság területén 1939. július 16–24. között vagyon- és népességösszeírást végeztek. Ennek adatai alapján a régió 12.061 km^2-nyi területén 667.561 fő élt. Abszolút többséget alkottak a ruszinok-ukránok (a hivatalos állami terminológia szerint: magyaroroszok). A legnagyobb kisebbséget nem a magyarok, hanem a jiddis anyanyelvűek alkották. A lakosság vallási megoszlása a következő volt: görög katolikus 61,9%, ortodox (pravoszláv) 17,2%, izraelita 12,1%, római katolikus 6%, református 2,2%, egyéb 0,6%.

15. táblázat. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság lakosságának anyanyelvi összetétele 1939 nyarán

	Száma	*Aránya (%)*
Ruszin	498.290	74,64
Magyar	57.562	8,62
Jiddis	61.092	9,15
Szlovák	24.818	3,72
Román	14.464	2,17
Német	9.340	1,40
Egyéb	1.995	0,30
Összesen	*667.561*	*100,00*

Összeállítva az alábbiak alapján: *1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei.* Budapest, 1940, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Az 1941. évi hivatalos népszámlálásnak a mai Kárpátalja területére vonatkoztatott adatai megerősítik, hogy a régióban abszolút többséget alkottak a ruszin/ukrán anyanyelvűek. A népszámlálási adatok alapján azonban a magyar anyanyelvűek aránya magasan meghaladja az 1939-es összeírás során rögzített 8,62%-os arányt. Ennek egyik oka, hogy a cenzus adatai a Kormányzói Biztosság területénél nagyobb területre: az egész mai Kárpátaljára vonatkoznak. Másrészt 1939 és 1941 között sok ezer magyar hivatalnok, állami tisztviselő, katona, csendőr, tanár, egyéb értelmiségi stb. települt a régióba, illetve sok cseh és szlovák hagyta el a területet. Az 1939-ben még a régióban talált szlávok közül is többen távoztak Kárpátaljáról. Az elköltözők nagy része a galíciai emigránsok közül kerültek ki, akik nem kaptak állampolgárságot a magyar hatóságoktól. A ruszin anyanyelvűek arányát az is csökkentette a régióban, hogy egy miniszteri rendelet értelmében a csehszlovák korszakban állami tisztviselőként alkalmazott és ezért megbízhatatlannak nyilvánított ruszin vasutasok, postások és más hivatalnokok egy részét az ország belső vidékeire helyezték át. Tömegesek voltak a Szovjetunióba történő szökések is. A kutatók adatai szerint a Magyarországról Szovjetunióba szököttek száma 1939 és 1941 között meghaladta az öt és fél ezer főt, akik döntő többsége a szláv lakosság köréből kerültek ki.

16. táblázat. A lakosság anyanyelvi összetétele a mai Kárpátalja területére átszámítva az 1941. évi népszámlálás adatai alapján

	Száma	*Aránya (%)*
Ruszin, ukrán	502.329	58,77
Magyar	233.840	27,36
Jiddis	78.727	9,21
Szlovák	6.853	0,80
Román	15.602	1,82
Német	13.251	1,55
Egyéb	4.170	0,49
Összesen	*854.772*	*100,00*

Forrás: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 86. o.

Különösen szembetűnő a magyarok térnyerése a városokban. Ungváron megnégyszereződött, Munkácson és Huszton megháromszorozódott, Beregszászban csaknem megduplázódott a magyarok aránya az előző, 1930. évi csehszlovák cenzus eredményeihez mérten.

A magyar hatóságok a katonai közigazgatás 1939. július 7-i megszüntetését követően a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területére is kiterjesztették a magyar törvények hatályát, és igyekeztek megszervezni a magyar állami közigazgatást a régióban. Ez többek között azt jelentette, hogy Kárpátalján is fokozatosan hatályba léptek az úgynevezett „zsidótörvények", melyek negatívan diszkriminálták a régió egyik legnagyobb létszámú kisebbségét.

A helyi egyházi vezetőknek és a csehszlovák korszakban közigazgatási hivatalt vállalt helyi lakosoknak az állam iránti lojalitását úgynevezett igazoló bizottságok előtt kellett

bizonyítaniuk. Ezek a bizottságok nagyrészt azokat minősítették megbízhatatlannak, akik az 1918 és 1939 közötti időszakban a csehszlovák államhatalmat támogatták, illetve akik az ukrán nyelvi és politikai irányzat hívei voltak. Különösen magas volt az állásukból elbocsátottak aránya a tanítók körében, akikről Marina Gyula, a Kormányzói Biztosság oktatási tanulmányi osztályvezetője úgy vélekedett, hogy közöttük nagy számban találhatók az ukrán politikai irányzat hívei, és hogy az ukranofil politikai mozgalomban erősen érintettek voltak.

4. ábra. A ruszin és magyar lakosok aránya Kárpátalja jelentősebb településein az 1930. és az 1941. évi népszámlálások adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 88–89. o.

4.2. Hivatalos kétnyelvűség

A magyar állam közigazgatási autonómiát ígért Kárpátalja lakosságának, ezért a régió közigazgatását szabályozó 6200/1939. számú miniszterelnöki rendeletet ideiglenesnek tekintették. 1939 és 1944 között számos autonómia-tervezetet dolgoztak ki a régió önigazgatásával kapcsolatban. Közülük a Teleki Pál miniszterelnök által 1940. július 23-án a parlament elé terjesztett, a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvénytervezet állt a legközelebb ahhoz, hogy a gyakorlatban is megvalósuljon, ám a miniszterelnök – befolyásos katonai vezetők nyomására – augusztus 5-én visszavonta a tervezetet.

Az autonómia kérdése ezt követően is többször felvetődött a budapesti és a helyi sajtóban és politikai életben, a kérdés megítélése az érintettek részéről azonban korántsem volt egyértelmű. Bródy András, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnöke például többször is elégedetlenségét fejezte ki az autonómia bevezetésének halogatása miatt. Több magyarok lakta település (például Aknaszlatina, Técső, Visk) vezetése ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy őket ne csatolják a ruszin közigazgatási egységhez. Fenczik István, a *Карпаторусский голос* [Kárpátorosz hang] című ruszofil lap szerkesztője pedig a kommunista veszélyre való hivatkozással utasította el az autonómia időszerűségét.

Mivel az autonómia nem jött létre, a 6200/1939. sz. rendelet alapján folyt a régió közigazgatása. Ez a rendelet vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét.

A dokumentum 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz" (azaz a ruszin/ukrán). Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg az 5800/1939. és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, melyek szerint Kárpátalján a „magyarorosz" nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv.

A 6200/1939. sz. rendelet kötelezően előírja a törvények mindkét nyelven való közzétételét. A hivatalokhoz, állami szervekhez „magyarorosz" nyelven is lehet fordulni, s ilyen esetben a választ a hivatalnak ezen a nyelven kell kiadnia.

Az állami közhivatalok nevét magyar és „magyarorosz" nyelven is fel kellett tüntetni, a hivatali helyiségekben kétnyelvű feliratokat, eligazító táblákat és hirdetményeket kellett kitenni. Az utcanevek, köztéri feliratok többsége szintén kétnyelvű volt. A hivatalos kétnyelvűség az igazságszolgáltatásra, a bíróságokra és a csendőrségre is kiterjedt. A honvédség egy 1939. augusztus 9-i rendelete értelmében azoknál a csapatoknál, ahol a „magyarorosz" ajkú legénység meghaladja a legénységi létszám 50%-át, a csapatnyelv a „magyarorosz", de a vezénylési nyelv továbbra is a magyar marad. A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk a nyelvet). A budapesti kormányzat iránymutatása szerint Kárpátalján a nyelvkérdés gyakorlati kérdés, és semmilyen körülmények között sem szabad belőle politikai problémát kreálni.

Azon települések esetében, melyek nevét a belügyminiszter két nyelven hagyta jóvá, a kétnyelvű megnevezést együttesen használták, például Kőrösmező/Ясиня, Szerednye/Середньое stb. Ám a 14500/1939. számú belügyminiszteri rendelettel megállapított kétnyelvű településnevekkel szemben több panasz is érkezett. Többek között a *Карпаторусский голос* [Kárpátorosz hang] című lap is elégedetlenségét fejezte ki, mert több település nevét magyarosította a rendelet. A magyarosításnak nem ez volt az egyetlen megnyilvánulása. 1941 augusztusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte, hogy a visszacsatolt területeken az idegen hangzású családneveket a magyar hangzásnak megfelelően kell írni és használni, az utónevek esetében pedig a magyar megfelelőt kell feltüntetni.

A hivatali kétnyelvűségről szóló rendeletek gyakorlati megvalósítása érdekében Kárpátalján 1939. július 29-étől adták ki a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját *Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вѣстникъ* címmel. A lapban két nyelven jelentek meg a kormányzóság rendeletei, hivatalos dokumentumai: a jobboldali hasáb magyar, a baloldali „magyarorosz" nyelven közölte a szövegeket.

A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, űrlapnak elkészítette a kétnyelvű vál-

tozatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek. Ezek megjelentetésére és sokszorosítására állami nyomdát alapítottak a terület székhelyéül kijelölt Ungváron.

A hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. Ehhez 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztos oktatási hivatala *Угорськоруська книга практики мови* [Magyarorosz nyelvgyakorló könyv] címmel, illetve nyelvtanfolyamokat szerveztek számukra. Nyelvtudásukról nyelvvizsga keretében kellett számot adniuk a tisztviselőknek. Kozma Miklós kormányzói biztos személyes példával (beiktatása során ígéretet tett a ruszin és a román nyelv elsajátítására, németül eleve jól beszélt), illetve a csendőrök körében pénzdíj kitűzésével ösztönözte a nyelvtanulást. A nem magyar ajkú hivatalnokoktól, állami tisztviselőktől pedig a magyar nyelv ismeretét követelte meg az állam. Számukra az ország belső vidékein szerveztek nyelvtanfolyamokat.

A magyarul nem beszélő polgári lakosság nyelvtudásával kapcsolatos hivatalos álláspont az volt, hogy számukra nem lehet kötelező a magyar nyelv ismerete, ám az iskolákban azt tantárgyként oktatni és tanulni kell, mert a magyar nyelv elsajátítása előnyükre válik, valamint – ahogyan Kozma Miklós kormányzói biztos fogalmazott a hivatalba iktatása alkalmából tartott sajtótájékoztatón 1940. szeptember 22-én – „lehetőséget és könnyebb boldogulást ad".

A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta, tűrte a nagyorosz irányt, gyakorlatilag betiltotta az ukrán nyelvi vonalat, és akadályozta az ukranofil mozgalom tevékenységét. A galíciai ukrán lapok behozatala is tilos volt. A *Нова Неделя* [Új Vasárnap] 1939. április 9-ei számában még olyan nyelvi program jelenhetett meg, mely a helyi ruszin népnyelv használatát tartja követendőnek az „idegen és gyűlölt" ukrán nyelvvel szemben, de amely elismeri az orosz nyelv használatának szükségességét a gimnáziumokban és a felsőoktatásban. Hasonló elveket hirdetett Georgij Gerovszkij is, aki 1939-ben *Русская грамматика для народнихъ школъ* [Orosz nyelvtan a népiskolák számára] címmel kiadott rövidke (mindössze 72 oldalas) tankönyve előszavában úgy véli, lehetetlen a nyelvtanban a nép nyelvét (ahogyan ő fogalmazott: a falusi nyelvet) használni. A ruszofil nyelvi irányzat programjának megfelelően amellett érvel, hogy az orosz irodalmi nyelv elsajátítása a műveltség megszerzésének és a más szláv nyelvűekkel való érintkezésnek az eszköze.

1940 tavaszán a vallás- és oktatásügyi hivatal felülvizsgáltatta a könyvtárak állományát, és a cseh, orosz és ukrán nyelvű könyveket, valamint a kommunista irodalmat elkobozták. Az ukrán nyelvi és politikai mozgalomban való vezető szerepe miatt előbb felfüggesztették, majd betiltották a Proszvita Társaság működését. Vagyonát, ingatlanjait elkobozták. A csehszlovák korszakban Galíciából Kárpátaljára érkezett és elsősorban ukranofil tanítókat kitiltották az iskolákból, és megszüntették az ukrán orientációjú Kárpátaljai Pedagógiai Társaság működését is. A helyi sajtóból eltűnt az *ukrán* etnonima használata, csak a magyarorosz és a ruszin/rutén jelenhetett meg. Ehhez hasonlóan eltűnt a régió Kárpáti Ukrajnaként való megnevezése is, s egyre gyakoribbá vált a Kárpátalja szó használata. A Kárpáti Ukrajna hivatalos lobogójaként használt kék-sárga zászló nem jelenhetett meg az ünnepi rendezvényeken. Helyette a Rákóczi hű népeként (gens fidelissima) emlegetett ruszinoknak a piros-kék színekből álló zászlót kellett használniuk (ezek a Rákóczi család színei is). Az Avgusztin Volosin vezette kárpátukrán állam hivata-

los himnuszául választott *Ще не вмерла Україна* kezdetű helyett Alekszandr Duchnovics *Подкарпатскії Русини* című szövegét használták ruszin himnuszként Kárpátalján.

Kozma Miklós kormányzói biztos 1941. május 1-jén kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin". Kozma egyik 1938-ban írott tanulmányában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. [...] A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera [latin: oszd meg és uralkodj] elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázezres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné".

4.3. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése

A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek jegyében szorgalmazta kezdettől fogva Kozma Miklós egy új ruszin grammatika kidolgozását, mely alapjául szolgálhat a nyelvi kodifikációnak. 1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a *Грамматика угрорусского языка для середнихъ учебныхъ заведеній* [Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] című nyelvtankönyv. Szerkesztőbizottságát Ilniczky Sándor, Perényi kormányzói biztos tanácsadója vezette. A kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszűnteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot [...], másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is". Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegetik a kiadványt). Ebben kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést. A később az ukrán politikai és nyelvi irányzatot követő Volosin ugyanis a 20. század elején két nyelvtant *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan,* (1907), illetve *Методіческая граматика карпато-руського языка для 2-го класа народной школы* [Kárpáti ruszin nyelvi módszertan a népiskolák 2. osztálya számára], (1919) és egy ábécéskönyvet (*Азбука и перва чытанка для первого класа народніх школ на русском язиці* [Ruszin ábécé és olvasókönyv a népiskolák első osztálya számára], (1913) jelentetett meg, melyekbe a helyi nyelvjárások számos elemét építette be. Volosin köteteinek akkori szerkesztési elveit a Magyar Tudományos Akadémia is jóváhagyta.

Marina az 1940–1941-es tanévtől kezdve kötelezővé tette a szerkesztőbizottság által kidolgozott nyelvtan használatát a kárpátaljai oktatási intézményekben. A grammatika által kodifikált nyelvváltozat azonban – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól. Ahogyan a nyelvtan egyik kritikusa fogalmazott: „nyelve azonban csaknem teljesen a legtisztább orosz irodalmi nyelv". Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése

mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta.

Ez a tankönyv sem oldotta meg azonban a nyelvi problémát. Ezt jelzi például, hogy 1941-ben az ungvári, a munkácsi és a huszti gimnáziumok orosznyelv-tanárai, Georgij Gerovszkij és Vaszil Krajnyanica vezetésével 78 oldalas brosúrában fogalmazták meg kritikáikat a „magyarorosz" nyelvtannal szemben. A kritika látszólag visszhangtalan maradt.

Nyilván a fentiekkel is magyarázható, hogy 1941-ben megjelent Harajda János *Грамматика руського языка* [Ruszin nyelvtan] című új nyelvtana, és az 1941/1942-es tanévtől már ennek a használata volt kötelező a gimnáziumokban, és ennek alapján születtek a népiskolák számára írott tankönyvek. A 143 nyomtatott oldal terjedelmű grammatika nem teljes leíró nyelvtan és nem is oktatási célú tankönyv. Ahhoz, hogy valóban teljes, kodifikációs célú leíró nyelvtanná válhasson, hiányozik belőle egyes nyelvi szintek (például a szóképzés) tárgyalása. Közvetlenül oktatási célokra való használatát pedig az korlátozta, hogy szinte teljesen kimaradtak belőle olyan területek, mint például a helyesírás. Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek, ezt vették figyelembe, amikor a *Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вѣстникъ* számára készítettek fordításokat. Ez a grammatika volt a nyelvi mintája a korszakban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének is.

A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Sőt, mint már említettük, az ő javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb, 34. betű: a „ъ" [йор]. Ugyanakkor ez az eset is arról tanúskodik, hogy az önálló ruszin irodalmi nyelv megteremtése nem nyelvi vagy nyelvészeti, hanem nyelvpolitikai kérdés volt, mely nemzetpolitikai céloknak volt alárendelve.

A kormányzó külön rendeletben tette kötelezővé a Harajda-féle nyelvtan használatát, és a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette azt hivatalossá.

A politikai támogatással kidolgozott új nyelvtan és a rövid idő alatt mesterségesen kodifikált irodalmi nyelvi norma mindennapi használata egyáltalában nem volt egyszerű, és nem mindenki fogadta lelkesen a régióban. Az ukrán emigráció sem értékelte pozitívan az önálló ruszin irodalmi nyelv kodifikációjára és az iskolai oktatás révén történő elterjesztésére irányuló magyar kísérleteket, és rámutatott az erőltetés során jelentkező nehézségekre. A Prágában megjelenő *Наступ* [Támadás] című ukrán lap 1940. március 16-i számában például ezt olvashatjuk a kárpátaljai iskolai viszonyokról: „A magas tandíjon túl az is hozzájárul a nagy számú iskolaelhagyáshoz, hogy az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60%-át (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátorosz (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják."

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése volt a kiemelt célja a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását mindvégig élvező, 1941. január 26-án Ungváron alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak [Подкарпатское Общество Наукъ]. A KTT megkapta a betiltott ukrán orientáltságú Proszvita vagyonát és ungvári

székházát, és a kormányzói biztos a rendelkezésére bocsátotta a hivatal mellett még 1939-ben létrehozott nyomdát.

A Ruszin Akadémiaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A Társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudományos és kulturális életének felpezsdítésében, a közművelődésben. A KTT 1941 és 1944 között megjelenő *Зоря – Hajnal* című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül *Литературна Неђля* [Irodalmi Vasárnap] című lapja kéthetente jelent meg, háromezer példányban.

A tudományos és tudománynépszerűsítő tevékenység mellett a KTT legfontosabb célja és feladata az önálló ruszin irodalmi nyelv normáinak kidolgozása és kodifikálása volt. Már az alakuló ülésen megfogalmazták, hogy a nyelvi polémiában „sem az orosz, sem az ukrán irányzatra nem támaszkodnak, hanem a ruszin (rutén) népi nyelv alapjaira épített nyelven jelentetik meg kiadványaikat". A KTT első elnöke, a már korábban is a ruszinofil irányzat híveként ismert akadémikus, Hodinka Antal programadó beszédében kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki". A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó parasztnyelvéből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni". A fentiekhez hasonló szellemben fogalmaz Bonkáló Sándor a *Зоря – Hajnal* első számában megjelent tanulmányában. „A keleti szláv nyelvek: az orosz, ukrán, fehérorosz (belorusz) és a kárpátaljai ruszin közös alapból indultak ki, de századokon keresztül más és más irányban fejlődtek, minek folytán hang-, alak- és mondattanuk és főleg szókincsük annyira eltérő, hogy mindegyikük önálló nyelvet alkot" – fogalmazza meg Bonkáló elméletének kiindulási alapját, majd leszögezi: „A kárpátaljai ruszinokat kivéve már minden szláv nép kiábrándult az irodalmi pánszlávizmusból és ma a saját nyelvén ír. Minden nép megkövetelheti, hogy a saját nyelvén szóljanak hozzá és minden nyelv alkalmas arra, hogy irodalmi nyelvvé fejlesszék."

A ruszin irodalmi nyelv kodifikálásában jelentős lépés volt a KTT által 1941-ben kiadott Harajda-féle nyelvtan. Ennek a grammatikának és a KTT által kiadott publikációknak a nyelvezetét elemezve azonban meglepő következtetésre juthatunk. A Társaság vezetői a nyelvi vernakularizáció elvét hirdették, vagyis amellett foglaltak állást, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra (főként a máramarosi dialektusra), a 18. századi ruszin irodalmi művek nyelvezetére, valamint az egyházi szláv nyelvre kell alapozni, és az irodalmi nyelvet közelíteni kell a népi nyelvhasználathoz. És bár a helyi szláv nyelvjárásokban máig erős magyar nyelvi hatás fedezhető fel (elsősorban a szókészletben, de más nyelvi szinteken is), mind Harajda nyelvtana, mind pedig a KTT által kiadott munkák nyelvezete gyakorlatilag mentes a magyar nyelvi kontaktushatásoktól. Sokkal kevésbé sikerült azonban kivonniuk magukat a korabeli ruszin szerzőknek az orosz irodalmi nyelvi norma hatása alól, ezért szövegeik mondatszerkesztése erősen közelíti az orosz szintaxist.

A *Зоря – Hajnal* című folyóiratban és a KTT által kiadott kötetekben megjelent nyelvészeti tárgyú tanulmányok mellett az irodalomtörténeti, néprajzi és történelmi írások is a sajátos és különálló ruszin kultúra és nyelv létezését igazolták.

A magyar nyelvpolitika az oktatást is erőteljesen felhasználta saját céljai érdekében. A 133200/IX. számú rendelet alapján 1939 szeptemberétől valamennyi kárpátaljai iskolában kötelező tantárgy lett a magyar nyelv. A magyar tannyelvű gimnáziumokban viszont a ruszin nyelv lett kötelező tantárgy. Az anyanyelv és a latin mellett ez az egyetlen oktatott nyelv a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben.

A magyar hatóságok a hatalomátvételt követően szinte azonnal megszüntették a román tannyelvű iskolákat. Az 1940–1941-es tanévben már csak a ruszinok, szlovákok és németek rendelkeztek anyanyelven oktató iskolákkal, valamint a zsidó felekezeti iskolákban oktattak kisebbségi nyelven. Fokozatosan visszaszorították a ruszin nyelvű oktatást is, például a perecsenyi, bilkei gimnázium bezárásával. 1939 nyarán az ukrán mozgalom helyi hívei hiába kérelmezték Perényi kormányzói biztosnál a Proszvita működésének engedélyezését és az ukrán nyelvű oktatás bevezetését.

Jelentős változást hozott a kárpátaljai iskolákban a pedagógusok cseréje. Az ukranofil tanítók nem kaptak állást, helyettük ruszinofil vagy pedig az ország belsejéből érkezett tanerőt alkalmaztak. A csehszlovák pedagógus-oklevéllel rendelkező tanítókat csak külön miniszteri engedéllyel lehetett alkalmazni.

Azokon a településeken, ahol legalább tíz magyar gyerek volt, magyar iskolát kellett nyitni. Ennek a rendelkezésnek a következtében sorra nyíltak a magyar iskolák vagy magyar tannyelvű tagozatok olyan településeken, ahol egyébként a ruszinok alkották a lakosság abszolút többségét. 1941-től a zsidó gyerekek aránya nem haladhatta meg a tanulói létszám hat százalékát a magyar tannyelvű iskolákban. Számukra külön osztályokat nyitottak, illetve felekezeti iskolába irányították őket.

Ugyanakkor az oktatási hatóságok megpróbálták meggátolni, hogy a ruszin gyerekek tömegesen magyar tannyelvű iskolába járjanak. Ennek érdekében elrendelték, hogy magyar tannyelvű iskolába csak az a ruszin gyerek írható, aki már beszéli a magyar nyelvet, s akinek szülei ezt írásban kérelmezik. A nemzetiségi iskolákban a harmadik osztálytól volt kötelező tantárgy a magyar nyelv és irodalom. Ezekben az iskolákban a magyar nyelv és irodalom mellett a nemzeti nyelv és irodalom is kötelező érettségi tárgy volt.

Az 1942–1943-as tanévtől a ruszin tannyelvű ungvári görög katolikus tanítóképzőben bevezetik egyes tantárgyak (ének, rajz, testnevelés) magyar nyelven való oktatását. 1940-től a ruszin nyelvet a nyíregyházi líceumban és tanítóképzőben is oktatják.

Az ország más vidékeiről Kárpátaljára érkezett és a helyi szláv lakosság nyelvét nem ismerő tanárok számára nyelvtanfolyamokat szerveztek. Azok számára, akik a nem magyar tannyelvű iskolákban oktattak, havi 30 pengő összegű pótdíjat számfejtettek. Ugyanilyen pótdíjban részesültek azok a nem magyar anyanyelvű tanerők is, akik a nemzetiségi nyelven oktató gimnáziumok magyar tagozatán is tanítottak. A ruszin pedagógusok magyar nyelvtudásának fejlesztése érdekében nyelvtanfolyamokat szerveztek.

A csehszlovák korszak után ismét hatalomváltást ért meg Kárpátalja lakossága, ami együtt járt az államnyelv megváltozásával is: a „csehszlovákot" a magyar váltotta fel. A Magyar Királyság is autonómiát ígért a régió többségi lakosságát alkotó szláv közösségnek, ám ennek megvalósítására ezúttal sem kerülhetett sor. Ehelyett a Podkarpatszka Ruszhoz hasonló módon működő, viszonylagos önállóságot élvező Kárpátaljai Kormányzói Biztosság keretében szervezték meg a régió közéletét.

A magyar hatóságok a magyar mellett második államnyelvként kezelték a ruszin (magyarorosz) nyelvet. A csehszlovák korszakban egymással vetélkedő három nyelvi irányzat

(ruszinofil, ruszofil és ukranofl) közül a magyar kormányzat egyértelműen a ruszin orientáció támogatása és megerősítése mellett döntött. Az orosz irányzatot tűrte, az ukránt pedig tiltotta a magyar nyelvpolitika. Az állam tehát a helyiek helyett döntött a nyelvi kérdésben.

A nyelvpolitikai irány kijelölése mögött Magyarország stratégiai, politikai érdekei húzódtak meg: a magyar politikai törekvések számára előnyös volt egy önálló kis szláv nép, amelynek az orosz és ukrán nemzettudattól eltérő identitása megerősítéséhez szükség volt egy önálló ruszin irodalmi nyelv kialakítására. Ennek érdekében Magyarország erkölcsileg, politikailag és anyagilag is jelentősen támogatta a helyi értelmiségiek ez irányú törekvéseit, elsősorban a Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) megalapításával.

A Kárpátalján élő más kisebbségek helyzete nem volt kedvező ebben az időszakban. A románok és a szlovákok anyanyelven oktató iskoláit bezárták. A vidék legnagyobb kisebbségének számító (és a 20. század közepére már jelentős részben nyelvileg magyarrá vált) zsidó lakosságot a holokauszt során lényegében megsemmisítették.

5. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991)

5.1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában

Szovjet-Ukrajna nyugati részeinek nyelvi helyzete lényegesen különbözött a többi régió helyzetétől. Nyugat-Ukrajna területei csak a 20. század első harmadának végén, közepén kerültek szovjet befolyás alá, a keleti és déli területek nagyobb része viszont már évszázadok óta az orosz, később pedig a szovjet birodalom fennhatósága alá tartoztak.

A Szovjetunió Ukrajnában folytatott nyelvpolitikáját több szempontból elemzik a szakértők. A kutatók többsége – így például Lada Bilanyuk, Aneta Pavlenko – oroszosításként értékeli azt a politikát, amit a szovjet hatalom internacionalista politikaként hirdetett. Larisza Maszenko és mások viszont úgy vélik, hogy a Szovjetunió által folytatott nemzetiségi és nyelvpolitika kimeríti a lingvicizmus és a nyelvi genocídium (angolul: linguicid; a latin *lingua* 'nyelv' és *caedo* – 'ölni' szóból) fogalmát.

A lingvicizmus (angolul: linguicism) a nyelvi diszkrimináció egyik típusa. Olyan ideológiák, cselekvési módok és struktúrák összefoglaló neve, melyek a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közötti egyenlőtlen hatalommegosztást és annak hosszú távú fenntartását segítik elő. A nyelvi genocídium az a gyakorlat, amikor egy nyelv használatát tiltják a mindennapokban, illetve amikor akadályozzák ennek a nyelvnek a megjelenését az iskolai oktatásban. A lingvicizmus és a nyelvi genocídium terminust az ukrán nyelvészetben rendszerint az ukrán nyelvvel kapcsolatos szovjet nyelvpolitika kapcsán szokták emlegetni, de a kisebbségek nyelvének jogi helyzetére is vonatkoztatható. A terminust elsőként Jaroszlav Rudnickij alkalmazta az ukrajnai nyelvi helyzet leírására 1967-ben Münchenben megjelent *Language rights and Linguicide* című könyvében.

A szovjet nyelvpolitika egyik jellemző sajátossága volt, hogy hivatalosan, *de jure* a Szovjetuniónak nem volt államnyelve, elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Ám a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett a központi hatalom, melyek következtében az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett. Kezdetben az orosz nyelv vezető szerepét a pártbizottságok ülésein fogalmazták meg. Később azonban, amikor kihirdetésre ke-

rült a népek és nemzetek egy új kategóriában, a szovjet népben való egyesülésének gondolata, az orosz nyelv „a nemzetek közötti érintkezés nyelve" lett. 1961. október 17–31. között került sor a SZKP XXII. kongresszusára, melyen az új pártprogram megfogalmazta a „nemzetek összeolvadása" egységesítő politikáját, ami új lendületet adott az oroszosításnak. Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára beszédében első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet. Ezt a politikát egészen a Szovjetunió széthullásáig következetesen folytatta a kommunista párt. Mihail Gorbacsov, az utolsó szovjet kommunista pártfőtitkár az SZKP XXVII. kongresszusán úgy fogalmazott, hogy a szovjet nép minőségileg új társadalmi és internacionális egységként jelenik meg, melyet közös gazdasági érdekek, ideológia és politikai célok kapcsolnak össze.

Ennek a politikának a hatására az orosz nyelv valóban „a nemzetek közötti érintkezés nyelvévé" vált, betöltötte a *lingua franca* szerepét, melyet tulajdonképpen máig is őriz a posztszovjet térségben. (A *lingua franca* /latin: közvetítő nyelv/ olyan nyelv, melyet a közös anyanyelvvel nem rendelkezők használnak az egymás közötti érintkezésben. A középkori Európában ilyen közvetítő nyelv volt például a latin, s ma a különböző nyelvűek nagyon gyakran az angolt használják ekként.) A közvetítő nyelvek használata természetes és szükségszerű a többnyelvű közösségekben, ám az ilyen funkcióban használt orosz nyelv a többi nyelvet veszélyeztette.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja, amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit." A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket" – fejtette ki véleményét K. Hazanarov szovjet kutató. Szerinte „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez". A nyelvek egyenlőségét tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyelv között, és kivételes helyzetet élvezett. A központi magyarázat szerint az orosz nyelvet az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközéül választották. Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények. A szovjet pártvezetők az oroszt a szovjet emberek második anyanyelvének tekintették. Ez az oroszosító nemzetiség- és nyelvpolitika ahhoz vezetett, hogy Ukrajnában számos kisebbségi közösség és az ukránok egy része számára idővel az orosz már nem a második, hanem az első nyelv lett, és már főleg ezt a nyelvet használták a mindennapokban a családi érintkezésben is.

17. táblázat. Nyelvi asszimilációs folyamatok Ukrajna nemzetiségei körében, népszámlálási adatok alapján (1959–1989)

Nemzetiség	*Nemzetisége és anyanyelve azonos (%-ban)*				*Az 1989. és 1959. évi adatok közötti eltérés (%-ban)*
	1959	*1970*	*1979*	*1989*	
Ukrán	93,51	91,42	89,05	87,72	-5,79
Orosz	98,14	98,50	98,64	98,39	0,25
Belarusz	36,78	37,86	35,15	35,50	-1,28
Moldáv	82,99	83,32	79,96	77,97	-5,02
Bolgár	80,79	71,71	68,30	69,54	-11,25
Magyar	98,50	97,76	96,72	95,65	-2,85
Román	84,32	64,52	40,98	62,28	-22,04
Lengyel	18,77	14,92	14,15	12,55	-6,22
Zsidó	16,93	13,15	9,02	7,12	-9,81
Görög	7,91	6,74	8,86	18,53	10,62
Tatár	62,44	57,25	55,86	48,91	-13,53
Gagauz	89,73	89,04	–	79,46	-10,27
Összesen	*91,08*	*89,89*	*88,46*	*87,85*	*-3,23*

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 649–650.

A szovjet, illetve a szovjet-ukrán nyelvpolitika nem törvények, hanem elsősorban párthatározatok formájában, pártvezetők beszédeiben került megfogalmazásra. Az asszimilációs politika legfőbb végrehajtója a gyakorlatban a társadalmi élet minden szegmensét uraló kommunista párt volt. Ennek a politikának a legfőbb iránya az orosz nép és nyelv vezető szerepének megerősítése volt.

Az oroszosítás politikája az oktatást sem hagyta érintetlenül. 1958. november 16-án jelentek meg az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsának tézisei az iskola és az élet kapcsolatainak erősítéséről és az oktatási rendszer további fejlődéséről. A 19. cikkely alapján a tagköztársaságok nyelveit már nem volt kötelező oktatni az iskolákban. 1959. április 17-én az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa ennek megfelelően a következőket foglalta törvénybe: „Az Ukrán SZSZK iskoláiban az oktatás a tanulók anyanyelvén folyik. A szülők döntenek arról, milyen tannyelvű iskolába adják gyermekeiket. Megfelelő létszám esetén a szülők kérése alapján a Szovjetunió népeinek egy olyan nyelve is oktatható, mely nem egyezik meg az oktatás nyelvével." A törvény értelmében az ukrán nyelv oktatása a nem ukrán tannyelvű ukrajnai iskolákban nem volt kötelező. S bár a szülők dönthettek arról, milyen nyelven oktató iskolát választanak gyermekük számára, az oroszosító politika közepette a *de jure* létező jogot sokan nem alkalmazták *de facto*, és egyre több ukrajnai gyerek tanult orosz nyelven. A helyzet kapcsán Ivan Dzjuba ukrán író úgy véli: az igazi ukránellenes politika nem az, ha megtiltják, hogy ukránul beszéljenek, hanem az, hogy olyan helyzetet teremtenek, hogy az emberek már maguk sem akarják ezt.

Az ukrán tannyelvű iskolák száma folyamatosan csökkent Ukrajnában, az orosz tannyelvű iskolákban pedig fokozatosan csökkentették az ukrán nyelv és irodalom órák

számát. A szülők kérésére ezekben az iskolákban is megszüntethették a köztársaság többségi lakossága nyelvének oktatását. A más tannyelvű (így például a magyar, moldáv és román nyelven oktató) iskolákban egyáltalán nem oktatták az ukrán nyelvet és irodalmat.

A szovjet nyelvpolitika és nyelvi tervezés egyik jellemző sajátossága volt az ukrán nyelv fejlődésébe, szerkezetébe, belső életébe, normáiba való erőszakos beavatkozás. Jurij Seveljov szerint ez a fajta nyelvpolitika az orosz vezetésű szovjet hatalom újítása volt. Korábban a lengyelek (a nyugat-ukrajnai területeken) és a cári Oroszország megelégedett az ukrán nyelvre gyakorolt külső nyomással, használatának tiltásával vagy megnehezítésével. A szovjet rendszer azonban a klasszikus nyelvpolitikai eszközök alkalmazása mellett beleavatkozott a nyelv fejlődésébe is.

Ez az erőszakos beavatkozás a nyelv valamennyi szintjét érintette: a grammatikát, a szókészletet, a terminológiát, de még a helyesírást is. Az első ukrán helyesírási szabályzat 1929-ben jelent meg. A nyelvészeti szakirodalomban gyakran „szkripniki" helyesírásként említik, mert Mikola Szkripnik oktatási népbiztos hagyta jóvá 1928-ban. Kiadását ukrán értelmiségiek hosszú munkája előzte meg, akik igyekeztek egyetlen szabályrendszerben kiegyenlíteni és egységesíteni az ukrán helyesírás különböző szempontjait és megközelítéseit. Vita folyt az etimológiai (szóelemző) és a fonetikus (kiejtés szerinti) írásmód hívei között is. Több ukrán értelmiségi (például Pantelejmon Kulis, Mihajlo Dragomanov és Jevhen Zselehivszkij) saját helyesírási változattal állt elő. Az egyéni javaslatok mellett számot kellett vetni az olyan regionális helyesírási normákkal is, mint például a Dnyepermelléki vagy a galíciai. 1927-ben a Harkivban tartott helyesírási konferenciára hatvannál több helyesírási szabályzattervezet érkezett. A fórumon elfogadták az új szabályzatot, melyet 1929-ben adtak ki, ám ez nem illeszkedett a szovjet nyelvi tervezés és nyelvpolitika terveibe. A szovjet propaganda megbélyegezte az új ukrán helyesírást, azzal vádolta, hogy erőszakosan el akarja távolítani egymástól az ukrán és az orosz nyelvet. 1933-ban új helyesírási szabályzatot adtak ki, mely már nem szolgálta az ukrán és orosz nyelv eltávolítását, illetve melyből száműzték „az ukrán nyelvet a lengyel és cseh burzsoá kultúra felé orientáló nacionalista szabályokat". A szovjet nyelvpolitika szerint ugyanis csupán az orosz nyelv és kultúra mintája volt kívánatos és előnyös az ukrán nyelvre és helyesírásra nézve. Az ukrán helyesírásnak az oroszhoz való közelítése ezzel még nem ért véget: 1946-ban, 1961-ben és végül 1990-ben újabb szerkesztésű szabályzatokat adtak ki, melyek mind az oroszhoz közelítették az ukrán helyesírási normákat. A függetlenné válás után első ízben 1993-ban jelent meg ukrán helyesírási szabályzat, mely jelentősen eltért az előző, oroszosított változatoktól, ám nem tért vissza az 1929-es alapmű normáihoz.

A szovjet nyelvpolitika a nyelvi, nyelvészeti kérdésből politikai problémát kreált, melyet ideológiai alapon oldott meg.

5.2. A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai

Amikor Kárpátalja 1945-ben a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajna része lett, a szovjet nyelvpolitika fokozatosan kiterjesztésre került az újonnan bekebelezett régióra is. A kárpátaljai nyelvi helyzet azonban több tekintetben is eltért a birodalom más régióiban tapasztalhatótól, hiszen Kárpátalja és Nyugat-Ukrajna akkor vált a szovjet birodalom részévé, amikor

számos népcsoport már hosszú ideje tartó oroszosító hatásnak volt kitéve. Kárpátalján a szovjet nemzetiség- és nyelvpolitika két fő irányban indította el tevékenységét a kezdeti időszakban: az egyik a régió lakosságának többségét alkotó szláv lakosságra, a másik a többi nemzetiségre vonatkozott.

A Kárpátaljával csaknem egyszerre a Szovjetunióhoz csatolt Nyugat-Ukrajnában a helyi lakosság erős ukrán identitása, az ukrán nyelv iránti elkötelezettsége és a független ukrán állam megteremtésére irányuló törekvései okoztak gondot a szovjet politikának. Kárpátalján viszont a helyi szláv lakosok jelentős része nem ukránnak, hanem ruszinnak vallotta magát. Ám a Szovjetunió az összes ukrán föld egy államban való egyesülésével ideologizálta meg a közvélemény előtt Kárpátalja bekebelezését, így sem ebbe a koncepcióba nem illett egy különálló kis keleti szláv nép, sem pedig a szovjet oroszosító politika szándékaival nem esett egybe a ruszin nemzetiség elismerése. Ezért a szovjet hatóságok a ruszin nemzetiség létezését nem ismerték el, különálló identitásuk egyik legfontosabb alapját, a görög katolikus egyházat betiltották, illetve erőszakkal a pravoszláv (ortodox) egyházba olvasztották. Amikor 1947-ben Kárpátalja lakosai szovjet személyi igazolványt (paszportot) kaptak, a „nemzetiség" rovatba az „ukrán" bejegyzés került, és a ruszin etnonima használata pusztán történelmi kategóriává vált. Az 1938 és 1939 között néhány hónapig fennálló Kárpáti Ukrajna elnökét, a ruszinnal szemben az ukrán orientációt hirdető Avgusztin Volosint azonban a szovjet hatóságok a második világháborút követően elfogták, és egy szovjet börtönben lelte halálát.

A szovjet politika a más nemzetiségűekkel szemben is ellenséges volt: a 18 és 55 év közötti magyar és német nemzetiségű férfiakat szovjet lágerekbe deportálták, ahol több ezren veszítették életüket. Ezzel a lépéssel a szovjet rendszer egyrészt megfélemlítette a helyi lakosságot, másrészt csökkentette a magyarok és németek lélekszámát és befolyását a régióban. A kárpátaljai románok nagy részét pedig moldáv nemzetiségűként tartották nyilván. A statisztikai adatokban így ugyanis nem egy szomszédos ország Szovjetunióban élő részeként, hanem az újonnan kialakított Moldáv SZSZK szovjet népének képviselőiként jelentek meg.

Ugyanakkor a Szovjetunió szerette volna megmutatni a frissen megszerzett területek lakosságának, hogy a világ legdemokratikusabb államának polgáraivá váltak. Ennek érdekében 1946-ban a Legfelsőbb Tanács népképviselőinek megválasztása során a szavazócédulák 79%-át ukrán, 19%-át magyar, 2%-át pedig román nyelven nyomtatták ki. Ám ezt a lépést valószínűleg nem a nemzeti kisebbségek iránti tisztelet jeleként kell értékelnünk, hanem sokkal inkább úgy, mint a szovjet propaganda egyik eszközét.

A Szovjetunióhoz csatolás kezdetétől fogva folyt a küzdelem a „helyi burzsoá nacionalizmus" ellen, ami számos formában jelentkezett (a könyvtárak állományának felülvizsgálata, a szocialista eszmékkel nem összeegyeztethető irodalom megsemmisítése, újságok, könyvkiadók tevékenységének betiltása stb.), és fokozatosan készítette elő a terepet az oroszosítás politikájához.

Az oroszosító nyelvpolitika egyik leggyakoribb és hatékony eszköze volt a migrációs politika. 1946. augusztus 15–17-én az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága rendeletet hozott a pártkáderek kinevezéséről. A határozat szerint a pártnak meg kellett erősítenie a harcot az ideológiai fronton, illetve az ellenséges burzsoá-nacionalista ideológia ellen. Ez a határozat, valamint a szovjet rendszer kárpátaljai kiépítése volt az apro-

pója annak, hogy Kárpátaljára tömegesen helyeztek főként orosz és ukrán nemzetiségű pártkádereket, hivatalnokokat, humán értelmiségieket, mérnököket, vasúti tisztviselőket, katonatiszteket stb. Míg 1945 előtt a népszámlálások gyakorlatilag nem mutattak ki orosz nemzetiségű lakosságot a mai Kárpátalja területén, 1946-ban viszont már 12.176, 1959-ben 29.599, 1970-ben 35.189, 1979-ben 41.713, 1989-ben pedig már 49.458 orosz nemzetiségű élt Kárpátalján.

5. ábra. Az orosz nemzetiségűek számának alakulása Kárpátalján 1946 és 1989 között

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 648.

A kárpátaljai lakosság nemzetiségi összetételében végbement változásokat jól szemlélteti az alábbi táblázat és ábra, amely az egyes nemzetiségek számának és arányának változását mutatja be az 1959. és 1989. évi népszámlálások közötti időszakban. Jól látható, hogy az őshonos közösségek közül csak az ukránok és a románok száma nőtt jelentősen, ellenben a magyaroké alig emelkedett, a zsidók és szlovákok száma pedig drasztikusan visszaesett. Ugyanakkor a betelepítési politika következtében hatalmasat nőtt a belaruszok és az oroszok száma. Jelentősen növekedett az ukránok száma is, hiszen a keletről Kárpátaljára telepített lakosság körében meghatározó volt az ukrán nemzetiségűek aránya.

18. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 1959 és 1989 között a népszámlálási adatok alapján

	1959		*1970*		*1979*		*1989*	
	fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
Ukrán	686.464	74,60	808.131	76,42	898.606	77,75	976.749	78,41
Magyar	146.247	15,89	151.949	14,37	158.446	13,71	155.711	12,50
Orosz	29.599	3,22	35.189	3,33	41.713	3,61	49.458	3,97
Német	3.504	0,38	4.230	0,40	3.746	0,32	3.478	0,28
Román	18.346	1,99	23.454	2,22	27.155	2,35	29.485	2,37
Szlovák	12.289	1,34	10.294	0,97	8.914	0,77	7.329	0,59
Zsidó	12.169	1,32	10.857	1,03	3.848	0,33	2.639	0,21
Cigány	4.970	0,54	5.902	0,56	5.586	0,48	12.131	0,97
Egyéb	6.585	0,72	7.515	0,71	7.745	0,67	8.638	0,69
Összesen	*920.173*	*100,00*	*1.057.521*	*100,00*	*1.155.759*	*100,00*	*1.245.618*	*100,00*

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 648.

6. ábra. Néhány kárpátaljai nemzetiség számának változása 1959 és 1989 között (százalékban)

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 648.

A nyelvi helyzet egyik lényeges mutatója az anyanyelv és a nemzetiség megegyezése az egyes közösségeknél. Ha megvizsgáljuk az alábbi táblázatot, láthatjuk, hogy a nagyobb kárpátaljai nemzetiségeket (ukránok, magyarok, románok, oroszok) az anyanyelvükhöz

való ragaszkodás jellemzi. A kisebb közösségek (szlovákok, németek, zsidók, cigányok, belaruszok) körében magasabb a nyelvi asszimiláció mértéke. A legkevésbé a zsidók és a romák ragaszkodnak anyanyelvükhöz, amit egyes kutatók ezen közösségek alacsony társadalmi presztízsével hoznak összefüggésbe.

19. táblázat. A nemzetiség és az anyanyelv egyezése néhány kárpátaljai nemzetiség képviselői körében a népszámlálási adatok alapján, százalékban (1959–1989)

	1959-ben	*1970-ben*	*1979-ben*	*1989-ben*
ukránok	89,37	98,71	98,78	98,44
magyarok	99,18	98,79	97,93	97,22
románok	99,01	96,75	95,71	98,23
oroszok	97,76	97,42	97,36	95,79
cigányok	27,75	21,57	13,90	20,53
szlovákok	61,49	52,03	42,10	34,89
németek	–	–	82,00	74,07
belaruszok	–	–	49,20	45,18
zsidók	–	–	36,80	25,12

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 651.

A következő táblázat a kárpátaljai nyelvi helyzet egyik újabb sajátosságára is rávilágít. A táblázat a különböző nemzetiségek körében mutatja be a magukat ukrán, illetve orosz anyanyelvűnek vallókat. Egyrészt itt is láthatjuk, hogy a kárpátaljaiak ragaszkodnak nemzetiségi nyelvükhöz. Másrészt az is kiderül az adatsorból, hogy ebben a régióban a nyelvi asszimiláció iránya inkább az ukrán felé mutat, miközben országos viszonylatban a nyelvcserén átesett csoportok az orosz nyelvet részesítik előnyben. Az orosz nyelv irányába történő asszimiláció csak a belaruszokra és a zsidókra jellemző. Előbbiek esetében ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a belarusz nyelvnek alacsony a presztízse a saját csoporton belül. Utóbbiak pedig a közösséget sújtó antiszemitizmus miatt rejtőztek az egész birodalomban a hatalom és a presztízs nyelvének számító orosz nyelv mögé. Érdekes módon a helyi roma lakosság nem az ukrán és az orosz, hanem főként a magyar nyelvet választotta: körükben viszonylag alacsony a két szláv nyelvet anyanyelvként beszélők aránya éppúgy, mint a saját nyelvet anyanyelvként használóké. A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada ugyanis a magyart tekinti anyanyelvének. Ez nagy valószínűséggel azért van így, mert a 2001-es cenzus során Kárpátalján nyilvántartott cigányok közel 86%-a azokban a járásokban és városokban élt, ahol a magyarok közel 96%-a: Ungváron, Munkácson, Beregszászon,valamint a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járásban. A cigányok által is lakott 110 kárpátaljai település közül 48 olyan van, ahol a romák többsége magyar anyanyelvű.

20. táblázat. A magukat ukrán, ill. orosz anyanyelvűnek valló különböző nemzetiségű kárpátaljaiak a népszámlálási adatok alapján, százalékban (1959–1989)

	Ukrán anyanyelvű				*Orosz anyanyelvű*			
	1959-ben	*1970-ben*	*1979-ben*	*1989-ben*	*1959-ben*	*1970-ben*	*1979-ben*	*1989-ben*
ukránok	–	–	–	–	0,62	0,61	0,74	0,96
magyarok	0,61	0,92	1,52	2,06	0,10	0,18	0,51	0,64
románok	0,35	0,38	0,47	0,67	0,09	0,08	0,28	0,52
oroszok	1,19	2,27	2,36	3,78	–	–	–	–
cigányok	5,11	4,29	15,10	12,26	0,68	0,56	0,80	0,98
szlovákok	13,96	19,48	28,00	33,22	1,10	2,05	3,80	5,30
németek	–	–	11,70	18,43	–	–	4,70	6,10
belaruszok	–	–	5,70	7,50	–	–	44,90	46,65
zsidók	–	–	9,50	13,83	–	–	40,20	49,53

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 651.

Mivel a szovjet nyelvpolitika az oroszt a szovjet emberek második anyanyelveként kezelte, nem csodálkozhatunk az alábbi táblázat adatain. Az 1989-es népszámlálás eredményeiből kiderül, hogy – a szlovákok és németek kivételétől eltekintve – valamennyi kisebbségi közösség körében magasabb azoknak az aránya, akik az oroszt beszélik második nyelvként, mint azoké, akik a köztársaság többségi lakosságának nyelvét, az ukránt. Ez nyilván annak a nyelvpolitikai döntésnek az eredménye, mely szerint az ukrán nyelv oktatása csak az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező. Látható például, hogy azon kárpátaljai kisebbségek esetében, amelyek a szovjet korszakban is rendelkeztek anyanyelven oktató iskolákkal, az ukrán nyelven beszélők aránya csupán töredéke az oroszul beszélőkének: a kárpátaljai magyaroknak csak 13,44%-a, a románoknak pedig mindössze 4,04%-a beszélt ukránul 1989-ben, miközben oroszul előbbiek 42,84%-a, utóbbiak 51,58%-a tudott. Az, hogy a kárpátaljai németek és szlovákok között magasabb az ukránul beszélők aránya, mint azoké, akik beszélik az orosz nyelvet, nyilván annak tudható be, hogy nem voltak anyanyelvükön oktató iskoláik, és főként az ukrán tannyelvű intézményeket választottá. Emellett a kárpátaljai németek és szlovákok jelentős része ukrán nyelvi környezetben él, ami segíti a nyelv elsajátítását.

A kárpátaljai nyelvi helyzet tehát jelentősen függött a szovjet hatalomnak az oktatási rendszeren keresztül véghezvitt nyelvpolitikájától. Az oktatási rendszert a központi kormányzat az oroszosítás és az ideológiai nevelés szolgálatába állította. 1950. június 28-án az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának ülésén elfogadott határozat kritikát fogalmazott meg a nyugat-ukrajnai megyék felé, amiért ott nem megfelelő mértékben közvetítik a szovjet kormány és a kommunista párt szerepét a szocialista építésben. A határozat az ideológiai nevelőmunka megerősítésére szólít fel, s külön kiemeli az apolitizmus, ideológiamentesség, valamint az ukrán burzsoá nacionalizmus és kozmopolitizmus elleni küzdelem fontosságát. A kommunista hatalom ugyanis a nemzeti öntudat mindennemű megjelenését a nacionalista vagy kozmopolita törekvések megnyilvánulásaként értékelte.

21. táblázat. Ukrajna és Kárpátalja lakosságának nyelvtudása 1989-ben: a nyelvet anyanyelvként és második nyelvként szabadon beszélők aránya (százalékban)

	beszéli saját nemzetisége nyelvét		*anyanyelvén kívül beszél*			
			ukránul		*oroszul*	
	Ukrajna	*Kárpátalja*	*Ukrajna*	*Kárpátalja*	*Ukrajna*	*Kárpátalja*
ukránok	94,75	99,33	–	–	71,72	59,89
magyarok	95,65	97,22	14,43	13,44	44,30	42,84
románok	62,28	98,23	16,90	4,04	53,71	51,58
oroszok	99,61	98,21	34,34	47,89	–	–
cigányok	62,73	20,72	27,65	22,69	56,86	29,34
szlovákok	–	34,86	60,61	61,59	58,42	56,88
németek	23,19	74,07	29,93	63,86	89,93	44,42
belaruszok	48,54	54,55	27,89	29,79	88,70	86,71
zsidók	11,11	25,92	48,54	54,72	97,91	81,85
teljes népesség	*93,50*	*97,34*	*9,11*	*4,77*	*56,42*	*55,01*

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 648., 652.

Ennek megfelelően fokozatosan csökkentették az ukrán és a más kisebbségi nyelven oktató iskolák számát, emelték viszont az orosz tannyelvű intézményekét. Mivel a helyi román közösséget moldávnak nyilvánították, a helyi román tannyelvű iskolák hivatalosan moldáv tannyelvűek voltak. A román identitást, a nemzetiség Romániához és a román nemzethez fűződő kapcsolatait nem csak ezzel próbálták gyengíteni, hanem azzal is, hogy korábbi latin betűs írásrendszerük helyett a Moldáviában is bevezetett cirill írásmódot oktatták számukra.

Az orosz nyelv terjesztése, az asszimilációs politika céljainak megfelelően az 1950-es években Kárpátalján sorra nyitottak úgynevezett „internacionalista" iskolákat. Az egyik első ilyen intézmény a szinte teljesen magyarok lakta Nagydobrony községben nyílott 1953-ban. Az internacionalista iskolákban két, sőt gyakran három nyelven oktattak: az egyik osztályban a kisebbségi gyerekek anyanyelvén, a másik osztályban rendszerint oroszul folyt az oktatás. Az 1989–1990-es tanévben például Kárpátalján mindössze 50 magyar tannyelvű iskola működött, miközben a magyarul is oktató internacionalista iskolák száma 35 volt. Közülük tizenhétben ukrán és magyar, tizenötben orosz és magyar, háromban pedig ukrán, orosz és magyar nyelven folyt a tanítás. Az ilyen intézmények ukrán vagy orosz tannyelvű osztályaiba is túlnyomórészt magyar gyerekek jártak. Az orosz tannyelvű osztályba járók számára tantárgyként oktatták anyanyelvüket és nemzeti irodalmukat, de ők sem tanultak ukrán nyelvet és irodalmat. Az internacionalista iskolák orosz osztályaiba különböző kedvezményekkel csábították a gyerekeket. A sokszor két váltásban működő iskolákban az orosz nyelven tanuló osztályok kerültek a délelőtti váltásba, ezekben az osztályokban oktattak az iskola legjobb pedagógusai, az ezeket az osztályokat látogató gyerekek előnyt élveztek a pionírtáborokba szóló beutalók kiosztása során is.

Az orosz nyelv kivételezett helyzete az oktatásban jól kimutatható az egy iskolára jutó lakosok számának egymáshoz hasonlítása révén. Az 1959. évi népszámlálási adatok,

illetve az 1957/58-as tanév adatai alapján összeállított alábbi táblázatból kiderül, hogy az oroszok arányaiban sokkal több iskolával rendelkeztek Kárpátalján, mint az ukránok vagy a magyarok.

22. táblázat. A lakosság és az iskolák számának összefüggése Kárpátalján

	Fő	*Arányuk az össznépességhez mérten*	*Iskolák száma*	*Középiskolák száma*	*Az egy iskolára eső lakosok száma*
Ukránok	686.464	74,60%	681	96	*7.151*
Oroszok	29.599	3,22%	21	11	*2.691*
Magyarok	146.247	15,89%	100	13	*11.250*

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. – 412.

Az orosz tannyelvű, valamint az internacionalista iskolák számának növelése mellett jelentős figyelmet fordítottak a hatóságok az orosz nyelv oktatására is. Növelték az óraszámot, az osztályokat kiscsoportokra osztották az orosz nyelv és irodalom órákon, a nemzetiségi iskolákban oroszt oktató tanárok bérpótlékot kaptak, és hangsúlyt fektettek az orosz mint második nyelv oktatása módszertanának kidolgozására és tökéletesítésére.

Az oroszosító nemzetiség- ás nyelvpolitika közepette a kárpátaljai nemzeti kisebbségek számára kihívást jelentett nemzeti identitásuk és nyelvük megtartása. Mivel a kommunista diktatúra minden effajta törekvést a nacionalizmus vádjával illetett, ebben a folyamatban kiemelt szerepet kapott a szépirodalom és a kultúra.

1962. augusztus 11-én az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága határozatot adott ki az SZKP XXII. kongresszusának határozatai alapján az ideológiai munka megerősítéséről. Eszerint az ideológiai és felvilágosító munka során hangsúlyozni kell a nemzetiségek közötti kapcsolatok erősödését, a szovjet népek közeledésének pozitívumait. A pártszerveknek ugyanakkor határozottan fel kell lépniük a nacionalizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen.

A szovjet politika magyar nacionalizmusként értékelte a kárpátaljai magyar értelmiségiek által 1971-ben a megyei pártbizottsághoz és a helyi magyar nyelvű lapok szerkesztőségeihez eljuttatott beadványt is. A beadvány megfogalmazói szót emeltek az anyanyelvi oktatási rendszer fejletlensége ügyében, a kárpátaljai magyar könyvkiadás, valamint a nyelvhasználat terén tapasztalható negatív diszkrimináció ellen, s felvetették egy nemzetiségi érdekvédelmi és kulturális szervezet létrehozásának igényét. „Mert igaz ugyan, hogy az alkotmány szerint a többi szovjet állampolgárral együtt mi is egyenjogúak vagyunk, de mi történik akkor, ha [...] alkotmányos jogainkat és érdekeinket megsértik" – olvasható a dokumentumban. A hatóságok zaklatással, fenyegetésekkel reagáltak a beadványra. 1972 tavaszán azonban újabb beadvány készült, melyet ezerhatszáz aláírással az SZKP Központi Bizottságának címeztek. A dokumentum megfogalmazói ellen eljárások indultak, s a kérések természetesen nem találtak meghallgatásra.

A XXIV. pártkongresszuson Leonyid Brezsnyev bejelentette az új történelmi egység: a szovjet nép kialakulását. A pártfőtitkár szavai Kárpátalján is visszhangot kaptak. A helyi magyar nyelvű napilap, a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain 1975 végén, 1976 elején az újság fő-

szerkesztője, Balla László négyrészes cikksorozatot publikált *Szovjet magyarok* címmel, melyben többek között kijelölte a helyi magyar közösség igazodási pontjait is. A szerző szerint a kárpátaljai „szovjet magyaroknak" nem a magyarországi, hanem a moszkvai magyar emigráció kulturális irányvonalát, illetve a szovjet nép kulturális vívmányait kell példaként szemlélnie.

Az oroszosító nyelvpolitika Kárpátalján is beavatkozott a nyelvek belső fejlődésébe. A szovjet hatalom jelentős figyelmet szentelt a földrajzi nevek oroszosításának. A magyar, román és német településneveket 1946-tal kezdődően szlávosították. Így lett például *Nagyszőlősből Виноградово, Tiszaásványból Минеральное, Benéből Доброселье* stb.

Hasonló lépések révén szlávosították a személyneveket is. A hivatalos okmányokba rendszerint nem *Ilona, Erzsébet, János, Sándor* stb. került bejegyzésre, hanem *Елена, Елизавета, Иван, Александр*. Megváltoztatták a nem szláv nyelvekben szokásos névhasználati és megszólítási formákat is. A magyar, román, német, cigány és szlovák nyelvekben nem tradicionális a három elemű nevek használata. Az orosz nyelvben azonban a nevek három eleműek: a családnévből, az utónévből és az apa utónevéből képzett úgynevezett „otcsesztvo"-ból, az apai névből állnak. Miután 1947-ben a kárpátaljaiak szovjet személyi igazolványt kaptak, a helyi kisebbségiek nevét is ilyen három elemű névformával jegyezték be. Így aztán *Szabó Pálból* (akinek apja *Péter*) és *Kovács Katalinból* (akinek édesapja *István*) *Сабов Павел Петрович*, illetve *Ковач Катерина Степановна* lett. A hatóságok ezeknek a névváltozatoknak a használatát követelték meg a kisebbségiektől a nyilvános szóbeli érintkezésben is. A magyar, román, német, cigány és szlovák nyelvben ismeretlen névformával *Иван Александрович*-ként és *Елизавета Павловна*-ként kellett megszólítani a hivatalnokokat, pedagógusokat, a pártszervezetek vezetőit nem csak az orosz, hanem az anyanyelvi beszélgetések során is.

A Szovjetunió ideológiai okokból nem csak az ukrán és a román, hanem a magyar helyesírás szabályozásába is beleavatkozott. A magyar helyesírás szabályai országhatároktól függetlenül egyformán érvényesek valamennyi magyarul író számára. Egy rövid ideig azonban némi eltérés volt a magyarországi és a kárpátaljai magyar helyesírás között. *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadása 1984-ben lépett érvénybe. A bevezetett újítások egyike arról rendelkezett, hogy a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* nem írandó többé nagy kezdőbetűvel. A módosítás hátterében természetesen az ekkorra már enyhülő politikai nyomás állt, de az sem mellékes, hogy a történelmi eseményeket a magyar helyesírási hagyomány szerint nem írjuk nagy kezdőbetűvel. A két említett esemény helyesírása mindaddig kivételnek számított. Kárpátalján azonban még egy ideig kivétel is maradt. A megyei pártbizottság ugyanis nem engedhette, hogy a helyi magyar sajtó áttérjen az új helyesírási szabályzat használatára a fent említett történelmi események nevének esetében. Összeült egy bizottság az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a kárpátaljai magyar lapok szerkesztőségei és a kommunista párt területi bizottsága képviselőiből, s úgy döntött, hogy Kárpátalján a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* nagy kezdőbetűt érdemlő, kiemelkedő jelentőségű történelmi esemény volt és marad. A magyarországi és a helyi helyesírási normák között fennálló eme apró különbség azonban hamarosan, külön bizottsági határozat nélkül eltűnt, és helyreállt az egység. Ennek oka, hogy az 1980-as évek végén a kommunista párt hatalma Kárpátalján is csökkent.

Az 1989-es nyelvtörvény elfogadása jelentős fordulatot hozott a régióban folytatott nyelvpolitikában. A szovjet jogrendben először vált a nyelv, a nyelvhasználat rendje a jogalkotás tárgyává. S bár a nyelvtörvény még a szovjet retorika szerint a szovjet népek barátságát emlegeti, rögzíti azt is, hogy az ukrán nyelv államnyelvi státusú a köztársaság területén. A törvény jelentőségét növeli, hogy első ízben fogalmazza meg az ország állampolgárainak nyelvi, nyelvhasználati jogait.

A törvény 2. cikkelye értelmében az USZSZK államnyelve az ukrán. Az orosz a nemzetek közötti érintkezés nyelve marad (4. cikkely). Az 5. cikkely biztosítja a kisebbségek számára anyanyelvük használatának jogát. A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami- és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely).

A nyelvtörvény 25–29. cikkelye szabályozza közvetlenül az oktatás nyelvét. A 25. cikkely értelmében az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog, s az állam garantálja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot. A 26. cikkely az óvodai nevelés nyelveként az ukránt nevezi meg, de megjegyzi, hogy azokon a területen, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan óvodák, illetve óvodai csoportok, ahol a nevelés nyelve a kisebbségi nyelv.

A 27. cikkely szerint az iskolai oktatás nyelve az ukrán. Azokon a területeken, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan iskolák, illetve iskolai osztályok, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Ezen iskolákban/osztályokban is kötelező az államnyelv oktatása. A szakmunkásképző és felsőoktatási intézmények oktatási nyelvét a 28. cikkely határozza meg. Az oktatás nyelveként ez a cikkely is az ukránt nevezi meg, ám a fent említett feltételek fennállása esetén lehetőséget teremt arra, hogy az ukrán mellett a kisebbségek nyelve is az oktatás nyelve legyen. Továbbá lehetőséget nyújt a törvény arra is, hogy a nemzetiségi kádereket képző szakokon olyan csoportokat hozzanak létre, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Az ukrán nyelv oktatását ezen csoportokban is biztosítani kell.

A Szovjetunió politikájának központi célja az egységes, társadalmi osztályok és nemzetiségek nélküli szovjet társadalom kialakítása volt. A „szovjet nép" érintkezési nyelveként az oroszt képzelték el. Ennek megfelelően a nyelvpolitika iránya az oroszosítás volt. Az ukránok és a kisebbségek oroszosításának rendelték alá az oktatást és az ideológiai nevelést Kárpátalján is. Az asszimilációs politikát szolgálta az orosz és az ukrán nyelv közötti különbségek fokozatos csökkentése, a nyelvek fejlődésébe való külső beavatkozás is.

Az orosznak mint a nemzetek közötti érintkezés nyelvének a használata jelentősen korlátozta a kisebbségi nyelvek használatát a társadalmi élet számos területén. A kisebbségi tannyelvű iskolák, a nemzetiségek nyelvén megjelentett lapok és szépirodalom is elsősorban az ideológiai és internacionalista nevelést szolgálta. A lenini nemzetiségi politika elvei és a nemzetiségi–orosz kétnyelvűség gyakorlata egészen a Szovjetunió széthullásáig szolgálta a „szocializmus építését". A kárpátaljai ukránok és kisebbségi közösségek azonban a lehetőségek szerint ellenálltak az asszimilációs nyelvpolitikának, és megőrizték nyelvüket és kultúrájukat. Az állami nyelvpolitikában az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény hozott fordulatot. A máig hatályos törvény deklarálja az ukrán államnyelvi státusát, és bizonyos feltételek mellett lehetőséget biztosít a kisebbségi nyelvek használatára.

6. A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései

6.1. Nyelvi helyzet Ukrajnában

Az ukrán nyelv államnyelvi státusának törvénybe foglalása (az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény révén) az egyik első lépés volt az ország deszovjetizálása és függetlensége felé – állapítja meg Lada Bilanyuk. A nyelvtörvény elfogadása egyben a nyelvpolitikai irányváltást is jelezte, s mindez együtt jelentkezett a társadalmi és politikai változásokkal, a nyelvi értékrend megváltozásával.

A függetlenség elnyerése óta az ukrán állam nyelvpolitikájának leghangsúlyosabb törekvése az ukrán államnyelvi státusának megerősítése, az ukrán nyelv használati körének folyamatos bővítése. A többségi nemzet és az ország kisebbségeinek céljai e téren sok tekintetben egybeesnek: a Szovjetunió szétesését követően mind az ukránok, mind pedig a románok, magyarok, lengyelek, krími tatárok stb. körében felerősödött a saját kultúra és nyelv iránti figyelem, megjelentek a saját nyelv használati körének kiterjesztésére irányuló igények a korábban privilegizált helyzetű orosz nyelv pozícióval szemben. Ám miközben az ukrán többség és a kisebbségek helyzete a Szovjetunióban sok tekintetben megegyezett, 1991 után a saját nyelv pozícióinak erősítésére irányuló párhuzamos törekvések keresztezik egymást: az ukrán állami nyelvpolitika ahhoz ragaszkodik, hogy mindazokat a funkciókat, melyekkel korábban az orosz nyelv rendelkezett, az ukrán vegye át, a nemzeti kisebbségek viszont minél több nyelvhasználati színtéren szeretnék anyanyelvüket használni. Az ukrajnai társadalmi-politikai folyamatok között meghatározó az ukrán politikai nemzet formálódása, valamint egy új, a szovjettől eltérő identitástudat alakulása. Mindeközben folyamatosan alakul és erősödik az önálló államiság gondolata az ukrán állampolgárokban. Ebben a folyamatban az ukrán nyelvnek és kultúrának az újonnan formálódó ukrán állam iránti lojalitás, a kialakulóban lévő közösségi tudat egyik alakítójává kell válnia, olyan identitásképző és konszolidáló elemmé, mely egyesíti az új politikai nemzetet építő állampolgárokat. Az ukrán politikai elit az ukrán nyelv államnyelvi státusát meghatározó államalkotó feltételnek érzi, s ezért az ukrán nyelv használati körének kiterjesztését a központi nyelvpolitika egyik legfontosabb célkitűzésének tekinti. Egyes ukrán kutatók (pl. Olekszandr Zaremba és Szerhij Rimarenko) elemzése szerint a mai Ukrajnát az államszervező nép nyelvi és kulturális pozíciójának megkésett és befejezetlen erősítése jellemzi. Ezért az ukrán állami nyelvpolitika nincs szinkronban az európai közösség és a szomszédos államok mai nyelv- és nemzetpolitikai gyakorlatával. Ugyanakkor az ukrán identitás megerősödése, az ukrán nyelv pozícióinak megerősítése a nemzeti kisebbségek körében aktivizálja a saját kisebbségi nyelv, kultúra, identitás és vallás megőrzésére irányuló szándékot. Ennek eredménye az a paradox helyzet, hogy a nemzeti kisebbségek éppúgy elégedetlenek a számukra biztosított nyelvi jogokkal, mint ahogyan a többségi nemzet elitje aggodalmasan tekint az ukrán nyelv fejlődésének, státusának perspektíváira. A téma kutatói szerint az ellentmondásos szituáció folyományaként a mai Ukrajnában mind a nemzeti kisebbségek, mind pedig az államszervező többségi nemzet körében erős a nemzeti identitás elvesztése és a nyelvi asszimiláció miatti nyugtalanság.

23. táblázat. A nemzetiségi és nyelvi asszimiláció mértéke
Ukrajna nemzetiségei körében az 1989. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján

	Az adott nemzetiségűek abszolút száma		*Különbség 2001 és 1989 között (fő)*	*Anyanyelve és nemzetisége azonos (%-ban)*		*Különbség 2001 és 1989 között (%-ban)*
	1989	*2001*		*1989*	*2001*	
Ukránok	37.419.053	37.541.693	122.640	87,72	85,16	-2,56
Oroszok	11.355.582	8.334.141	-3.021.441	98,39	95,92	-2,47
Belaruszok	440.045	275.763	-164.282	35,5	19,79	-15,71
Moldávok	324.525	258.619	-65.906	77,97	70,04	-7,93
Krími tatárok	46.807	248.193	201.386	92,58	92,01	-0,57
Bolgárok	233.800	204.574	-29.226	69,54	64,15	-5,39
Magyarok	163.111	156.566	-6.545	95,65	95,44	-0,21
Románok	134.825	150.989	16.164	62,28	91,74	29,46
Lengyelek	219.179	144.130	-75.049	12,55	12,95	0,4
Zsidók	486.326	103.591	-382.735	7,12	3,1	-4,02
Görögök	98.594	91.548	-7.046	18,53	6,37	-12,16
Tatárok	86.875	73.304	-13.571	48,91	35,15	-13,76
Cigányok	47.917	47.587	-330	58,59	44,69	-13,9
Azerbajdzsánok	36.961	45.176	8.215	72,43	53,03	-19,4
Németek	37.849	33.302	-4.547	23,19	12,18	-11,01
Gagauzok	31.967	31.923	-44	79,46	71,49	-7,97
Összesen	*51.452.034*	*48.240.902*	*-3.211.132*	*87,85*	*85,18*	*-2,67*

Összeállítva az alábbiak alapján: Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. – 649–650.; http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/

A független Ukrajna történetének 2001-es első népszámlálási adatai szerint az ország lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között jelentős különbség figyelhető meg:

a) nemzetiségi szempontból a lakosság 77,82%-a ukrán, 17,28%-a orosz, 4,90%-a pedig egyéb nemzetiségű;
b) ezzel szemben anyanyelv alapján Ukrajna lakosainak kétharmada (67,53%-a) ukrán, csaknem harmada (29,59%-a) orosz, 2,88%-a pedig egyéb anyanyelvű.

Ha összevetjük a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat, akkor a következőket láthatjuk:

a) az ukrán nemzetiségűek aránya jelentősen meghaladja az ukrán anyanyelvűekét;
b) az orosz anyanyelvűek számottevően nagyobb arányt képviselnek, mint az orosz nemzetiségűek;
c) a nyelvi sokszínűség jóval kisebb, mint a nemzetiségi változatosság, mert sok kisebbségi orosz vagy (ritkábban) ukrán anyanyelvű.

7. ábra. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint
(a 2001. évi cenzus eredményei alapján)

Összeállítva az alábbiak alapján: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/

Az ország nyelvi, nyelvi jogi helyzetét nem csak az orosz nemzetiségűek és anyanyelvűek magas száma és aránya bonyolítja, hanem az is, hogy – amint erről az előző fejezetrészben már olvashattak – az orosz nyelv Ukrajna függetlenné válásáig egyértelműen domináns volt a közélet valamennyi területén, s ezt a pozícióját az ország számos régiójában (főként a déli és keleti területeken) voltaképpen máig őrzi, annak ellenére, hogy jogilag Ukrajna egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve az ukrán.

Larisza Maszenko elemzése alapján egyértelmű, hogy Ukrajna nyelvi helyzetének jellemző vonása a tömeges és aszimmetrikus ukrán–orosz kétnyelvűség is. A szovjet időszakban szinte mindenki megtanult valamilyen szinten oroszul, az oroszoknak viszont nem volt szükségük más nyelvek elsajátítására. A fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon, véli Makszim Sztriha, ha az országban az orosz nyelv és kultúra Ukrajna függetlenné válását követően is széles körben elterjedt.

A történelmi tényezők (a cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszosító politikája) következtében az ukránok ukrán–orosz kétnyelvűsége nem csak tömegessé vált, hanem – főként a keleti és déli régiókban, ahol az orosz lakosság magas arányban él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként kialakult egy úgynevezett kontaktusváltozat. A kontaktusváltozat olyan nyelvváltozat, mely több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv irodalmi vagy köznyelvi változatával sem azonos. Az ukrán–orosz kétnyelvűség, a szoros ukrán–orosz társadalmi és nyelvi kapcsolatok következményeként így jött létre az úgynevezett szurzsik nyelvváltozat. (A szurzsik [суржик] szó a rozs és a búza vagy árpa és zab keverékét jelenti, utalva a nyelvváltozat kevert jellegére.) A szurzsik alapját az ukrán nyelv szabályrendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi. V. Radcsuk szerint sok tízmillió ukrán állampolgár a szurzsikot (vagyis az ukrán és az orosz nyelv közötti nyelvváltozatot) sajátította el otthon anyanyelveként, és nem az ukrán vagy orosz nyelvet használja a mindennapokban, hanem ezt a kontaktusváltozatot.

A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-ban egy országos kutatás keretében feltárta, hogy Ukrajna különböző régióiban a mindennapi életben más-más nyelv használata dominál. Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Észak-keleten az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot is. Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv.

A nemzeti nyelvpolitika tehát szeretné megerősíteni az ukrán államnyelvi pozícióit a keleti és déli országrészekben domináns orosz nyelvvel szemben. Ukrán nyelvészek úgy vélik, hogy ezekben a régiókban az ukrán nyelv veszélyeztetett és védelemre szorul. Ezt hangsúlyozza a *Концепція державної мовної політики в Україні* [Az állami nyelvpolitika koncepciója Ukrajnában] címmel 2006-ban kidolgozott dokumentum is.

A hazai tudományosságban máig nincs konszenzus a tekintetben, hogyan határozzák meg az Ukrajnában élő orosz etnikai közösséget. Számos publikációban (pl. A. Pavlenko munkáiban) az a tendencia érvényesül, mely szerint diaszpórának kell őket tekinteni, mások (pl. Mikola Rjabcsuk, Olekszandr Hricenko) etnikai vagy nemzeti kisebbségnek tekintik őket. Egyesek (mint pl. Mikola Sulha) „szuper-kisebbségként" tekintenek rájuk.

Az ukrajnai oroszok etnikai vagy nemzeti kisebbségként való kezelése nem csak a szakértői véleményekben dominál, hanem ezt az álláspontot támogatja az ukrajnai jogrend is, mely nemzeti kisebbségként határozza meg az országban élő orosz közösséget. Azonban az ukrajnai jogalkotás, például Ukrajna Alkotmánya ezzel szemben az oroszokat más kisebbségi közösségeknél magasabb, kiemelt státusúnak tekinti. „Ukrajnában garantált az orosz és Ukrajna más nemzeti kisebbségei nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme" – fogalmaz például az Alkotmány (10. cikkely). Erre a helyzetre Mikola Rjabcsuk is felhívja a figyelmet: „az orosz nyelvű kisebbség Ukrajnában nem csak politikailag és kulturális szempontból volt privilegizált – mint a birodalmi többség képviselője –, hanem szociálisan is: mint főként városi lakosság, mely fölötte áll az elsősorban falusi, jobbágyosított ukrán nyelvű kolhozistáknak". Tehát az ukrán–orosz probléma más dimenziókat is nyer a nyelvi vonatkozások révén, hisz Ukrajnában mind az etnikai ukránok, mind más kisebbségek körében jelentős arányú nyelvi asszimiláció ment végbe az orosz nyelv javára.

Mindezek a tényezők alapvetően meghatározzák az ukrán nyelvpolitikát. A fentiek alapján az is érthetővé válik, miért tekinti Ukrajna az egyik legfontosabb nemzet- és nyelvpolitikai célnak azt, hogy az ukrán nyelv valóban úgy funkcionáljon az ország egész területén, mint államnyelv.

6.2. Nyelvpolitikai aspektusok

Ukrajna függetlenné válása után megszűnt a szovjet oroszosító politika nyomása, aktívabbá vált a nemzetiségi kulturális és érdekvédelmi szervezetek működése. Ezt a folyamatot egyes kutatók (pl. Volodimir Jevtuh) nemzeti ébredésként jellemzik. Egyre több lap, folyóirat és könyv jelent meg az országban élő kisebbségek nyelvén (románul, magyarul, krími tatárul, lengyelül, örményül stb.). Fokozatosan emelkedni kezdett az ukrán nyelven, illetve a más kisebbségi nyelveken oktató iskolák száma, ezzel párhuzamosan pedig csökkent az orosz nyelven oktatóké.

A függetlenség első időszakában az ukrán nemzet- és nyelvpolitika toleránsan viszonyult a kisebbségekhez. Az 1991-et követő első években elfogadott normatív dokumen-

8. ábra. Az Ukrajna iskoláiban ukrán, illetve orosz nyelven tanulók arányának változása 1989 és 2009 között (%-ban)

Összeállítva az alábbiak alapján: Bilaniuk, L.–Melnyk, S.: „A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine." *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism.* Vol 11 (2008), Nos. 3–4. 340–372.; Shamshur, O.–Izhevskaya, T. „Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine." *Current Issuses in Language in Society.* Vol. 1 (1994). No. 1. 29–39.; Stepanenko, V. „Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building." In *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries.* Budapest, 2003, Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute. 109–135.; *Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин.* – Київ, 2009. – 82.

tumok (Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata, 1991; Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbségekről, 1992) garantálják a jogot az anyanyelv használatára a társadalmi élet minden területén. A nyelvtörvény értelmében azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható. Ez a pozitív hozzáállás azonban nagy valószínűséggel azzal magyarázható, hogy a politikai

hatalom így próbálta elkerülni a nemzetiségi vagy nyelvi alapú konfliktusok kiéleződését a hirtelen szuverénné vált soknemzetiségű és többnyelvű országban.

Az ukrán nyelv pozícióinak erősítésében Ukrajna az egyik legfontosabb nyelvpolitikai eszközként használja az oktatást. Természetes, hogy 1991 óta az ország valamennyi oktatási intézményében kötelezővé vált az ukrán nyelv oktatása. Ám az állam a függetlenség közel húsz éve alatt sem teremtette meg az alapvető feltételeket ahhoz, hogy a nem ukrán tannyelvű iskolákban megfelelő szinten elsajátíthassák a tanulók az államnyelvet. A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és nemzetközi emberi jogi szakértők (pl. Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson, Mart Rannut, Kontra Miklós) szerint az államnyelvet olyan kétnyelvű tanároknak kell oktatniuk, akik jól ismerik a kisebbségi nyelvet és kultúrát. Az is egyértelmű, hogy az államnyelvet nem lehet azonos módszerekkel és szemléletben oktatni a többségi és kisebbségi gyerekek számára, hiszen előbbiek anyanyelvüket, utóbbiak pedig egy az anyanyelvüktől eltérő nyelvet tanulnak az iskolai ukrán nyelv órákon.

Mivel az állam nem biztosítja az államnyelv eredményes megtanulásának lehetőségét a nem ukrán nyelven oktató iskolákban, nem meglepő, hogy ezekben az iskolákban nagyon alacsony hatásfokú az ukrán nyelv oktatása. Főként a magyar, román, krími tatár nyelven oktató iskolák végzősei kerülnek ki alacsony fokú nyelvtudással az iskolából. Erre való hivatkozással Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma – Ukrajna elnökének 2008. március 20-án 244/2008. számmal kiadott rendelete 8. pontja alapján – 2008. május 26-i 461. számú rendeletével hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes. Eszerint a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. Ez az oktatási program az úgynevezett átirányítási (tranzitív) oktatási modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára. Az oktatási program lényege, hogy az iskola első szakaszában (az elemi osztályokban) a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. A következő szakaszban, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit megfelelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat fokozatosan átirányítják a többségi nyelven való tanulásra, s az utolsó fázisban már gyakorlatilag minden tárgyat államnyelven tanítanak. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon a többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A nemzetközi szakértői elemzések szerint az ilyen programban a kisebbségi nyelv szerepe arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, megerősítését, s ezzel a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást. Hosszú távon az integráció helyett inkább az asszimilációt szolgálja.

Az ukrán nyelv helyzetének, presztízsének erősítését szolgálja a 2008-ban bevezetett új érettségi és felvételi rendszer is. Az ukrán nyelv és irodalom érettségi és felvételi vizsga 2008-ban vált kötelezővé mindazok számára, akik a felsőoktatásban szeretnék folytatni tanulmányaikat. A tesztvizsga követelményei teljesen azonosak voltak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizők és a nem államnyelven tanulók számára. A 2009/2010-es tanévtől kezdve pedig minden érettségi és egyben felvételi vizsgát ukrán nyelven kell letenni Ukrajnában azoknak, akik egyetemre vagy főiskolára jelentkeznek. Ez a gyakorlat azonban

hátrányosan érinti a nem ukrán anyanyelvűeket, és nem biztosítja az egyenlő esélyeket a felvételi során. Ezt könnyű belátni. Az egyik gyerek anyanyelvén és anyanyelvéből tesz vizsgát, míg a másik gyereknek idegen nyelven kell megbirkóznia a matematika vagy fizika példákkal és a történelemmel. Az ukrán nyelv és irodalom vizsgán pedig szintén olyan nyelvvel kell megbirkóznia a kisebbségi érettségizőnek, amely számára nem anyanyelv. A kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások szerint biztosítani kell a kisebbségek számára a lehetőséget az anyanyelvi oktatáshoz való hozzáférésre; a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény is kimondja, hogy „A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy előmozdítják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára az oktatáshoz minden szinten a hozzájutás esélyegyenlőségét" (12. cikk 3. pont).

Az ukrán nyelvpolitika a felsőoktatást sem hagyja érintetlenül. Az oktatási miniszter 2008. március 21-én az ország felsőoktatási intézményeinek vezetőivel tartott találkozón elmondott beszédében kijelentette: „Az oktatási és tudományos minisztérium egyik legkiemeltebb feladata az oktatás teljes mértékben államnyelven történő bevezetése a felsőoktatási intézményekben."

Ukrajna nyelvpolitikájára jelentős hatással vannak az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai is. A Legfelsőbb Tanács 1997-ben ratifikálta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, 1999-ben pedig a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját. Ezzel ez a két nemzetközi dokumentum az ukrán jogrend részévé vált. Ám az ukrajnai nyelvpolitika irányát érzékelni lehet a Karta körüli eseményekből is.

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának védelme alá Ukrajnában a következő tizenhárom nemzeti kisebbség nyelveit vonták: orosz, zsidó, belarusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, görög, magyar, német, gagauz és szlovák. Az 1350-XIV. számú törvény azokon a területeken biztosította a legszélesebb jogokat a kisebbségi nyelv használatára, ahol az adott nemzeti kisebbség képviselőinek aránya meghaladja a 20%-ot. Ahol a kisebbségiek aránya 10%-ot meghaladó, ott kevesebb nyelvhasználati joggal élhettek a kisebbség tagjai, s még kevesebb jogkörrel rendelkeztek azokon a területeken, ahol arányuk nem érte el a 10%-os határt. A Kartának a törvény szerinti alkalmazására azonban nem került sor, mert az Alkotmánybíróság a ratifikálásról szóló törvényt formai okok miatt hatályon kívül helyezte.

Ezután számos újabb tervezet került a parlament elé, amíg 2003-ban végre Ukrajna ismét ratifikálta a Kartát (802-IV. sz. törvény). Ám ezúttal nem rendelkezik a törvény arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben megnevezett rendelkezései, hány százalékos arányt kell elérnie az adott régión belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a tizenhárom, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget és azok nyelveit. Így a ratifikációs okmány révén egymástól erősen eltérő nyelvi és demográfiai helyzetű közösségek kapnak azonos nyelvhasználati jogokat. Ez pedig egyes közösségek számára joggyarapodást, míg mások számára (a Karta szellemével ellentétes módon) már meglévő jogaik szűkítését jelenti.

Az alábbi táblázatból látható, hogy jelentős eltérés van például az orosz és a belarusz, vagy éppen a román és a görög kisebbség között. Ez a különbség nem csak abból fakad, hogy az előbbiek jóval többen vannak, mint az utóbbiak, hanem abból is, hogy miközben az oroszok és románok körében 90% fölötti a saját nyelvüket anyanyelvként beszélők aránya, a belaruszok körében ez az arány mindössze 19,79%, a görögök között pedig csak 6,37%.

24. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	*Fő*	*Aránya az összlakosságon belül*	*Nemzetisége és anyanyelve azonos*	
			Szám	*%*
Ukránok	37.541.693	77,82	31.970.728	85,16
Oroszok*	8.334.141	17,28	7.993.832	95,92
Beloruszok*	275.763	0,57	54.573	19,79
Moldávok*	258.619	0,54	181.124	70,04
Krími tatárok*	248.193	0,51	228.373	92,01
Bolgárok*	204.574	0,42	131.237	64,15
Magyarok*	156.566	0,32	149.431	95,44
Románok*	150.989	0,31	138.522	91,74
Lengyelek*	144.130	0,30	18.660	12,95
Zsidók*	103.591	0,21	3.213	3,10
Örmények	99.894	0,21	50.363	50,42
Görögök*	91.548	0,19	5.829	6,37
Tatárok	73.304	0,15	25.770	35,15
Cigányok	47.587	0,10	21.266	44,69
Azerbajdzsánok	45.176	0,09	23.958	53,03
Grúzok	34.199	0,07	12.539	36,66
Németek*	33.302	0,07	4.056	12,18
Gagauzok*	31.923	0,07	22.822	71,49
Koreaiak	12.711	0,03	2.223	17,49
Üzbégek	12.353	0,03	3.604	29,18
Csuvasok	10.593	0,02	2.268	21,41
Szlovákok*	6.397	0,01	2.633	41,16
Egyéb	323.656	0,67	46.933	14,50
Összesen	*48.240.902*	*100,00*	*41.093.957*	*85,18*

*-gal azokat a nemzeti kisebbségeket jelöltük, melyek nyelve a Karta hatálya alá esik.

Forrás: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/

Azzal, hogy a törvény nem nevezi meg azt a minimális létszámarányt, amit a kisebbségi közösségnek egy adminisztratív egységen belül el kell érnie a Karta rendelkezéseinek alkalmazásához, az államnak megvan a lehetősége arra hivatkozni, hogy a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését. Feltűnő az is, hogy a Karta 2003-ban ratifikált változatában kevesebbet vállal az ország, mint 1999-ben.

Heves viták folytak arról is, mely nyelvekre terjedjen ki a Karta hatálya. Végül ugyanannak a tizenhárom kisebbségi közösségnek a nyelvét védelmezi az új törvény is, mint az 1999-es. Ám többen úgy vélik, hogy az orosz nyelv nem szorul rá erre a védelemre, és Ukrajna bizonyos területein inkább az ukrán nyelvet kellene védelmezni az orosszal szemben. Sokan bírálták azért a törvényt, mert a veszélyeztetett és kihalóban lévő nyelvek listáján szereplő ukrajnai nyelvek közül csak a gagauz és a krími tatár került be a listába, de a karaim és a krimcsak nem. A karaimok száma a 2001. évi népszámlálás adatai

szerint 1.196 fő (közülük 24-nek anyanyelve a karaim), a krimcsak nemzetiségűek száma 406 (21-en vallották anyanyelvüknek a krimcsak nyelvet).

A Kartával kapcsolatban említést érdemel továbbá az, hogy a nemzetközi dokumentum által használt terminológia és fogalmi keret nem egyeztethető össze az ukrajnai jogban ismert fogalmakkal. Ukrajnában jogilag nem ismert például a „regionális vagy kisebbségi nyelv", a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe", illetve a „területhez nem köthető nyelv" fogalma. Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv" és a „nemzeti kisebbségek nyelve" fogalmakat használja.

Az ukrajnai nyelvi helyzet, valamint a nyelvi jogi szabályozás elemzése alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg:

- Ukrajna egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve de jure az ukrán, ám de facto ez nem minden régióban érvényesül.
- Az orosz nyelvnek kedvezőbb a helyzete és a státusa, mint más kisebbségi nyelveké. Az orosz nyelv különleges státusát az Alkotmány és a nyelvtörvény is rögzíti. Mindez egyrészt a szovjet tradíciók maradványa, másrészt az ország nyelvi helyzetének következménye.
- A jogszabályok nem tiltják a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát, ám nincsenek egyértelműen rögzítve azok a feltételek, melyek teljesülése esetén a kisebbség nyelve az államnyelv mellett a hivatalos funkciókban is használható lenne.
- Bizonyos alapfogalmak nincsenek pontosan körülírva, értelmezve az ukrajnai nyelvi jogi szabályozásban.
- Ukrajnában nincsenek külön jogszabályok, melyek a kihalóban lévő és/vagy veszélyeztetett nyelvek védelmére vonatkoznak.
- Ukrajna nem alkalmazza a pozitív diszkriminációt a kisebbségek nyelvi jogainak vonatkozásában.
- Bizonyos esetekben eltérés van a törvényekben deklarált jogok és a törvények érvényesítése, gyakorlati alkalmazása között.

A nemzeti kisebbségek és a kisebbségi nyelvhasználat kérdésköre túlzottan átpolitizált, s ez lehetetlenné teszi a mára elavult kisebbségi és nyelvtörvény új változatának elfogadását, a nemzeti és nyelvi kisebbségek helyzetének szakszerű és megnyugtató rendezését. Ennek következménye, hogy az elmúlt évtizedben (a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálását kivéve) Ukrajna egyetlen olyan törvényt sem fogadott el, amely közvetlenül érintené a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát. Az utóbbi időszakban az állami nyelvpolitika irányát nem a törvények, hanem az elnöki és miniszteri rendeletek szabják meg. Ez azonban ellentmond az Alkotmány 92. cikkelyének, mely kimondja, hogy a nyelvhasználat rendjét Ukrajnában kizárólag törvények szabályozzák.

Az újonnan elfogadott törvényekben, rendeletekben a társadalmi élet különböző területein való nyelvhasználat gyakorlatát az ukrán nyelv javára módosítják. A politikai, társadalmi, kulturális vagy gazdasági élet bármely (adó, pénzügy, biztosítás, egészségügy, sajtó, választások, élelmiszerminőség stb.) szegmensét szabályozó jogszabálynak a nyelvhasználat rendjére vonatkozó cikkelye megalkotása során korábban szokás volt e kérdést a nyelvtörvény hatáskörébe utalni. Az utóbbi évek gyakorlata azonban már az, hogy minden területen jogszabályba foglaltatik az ukrán nyelv használatának kizárólagossága. Az állami nyelvpolitika döntéshozó és végrehajtó szervei úgy értelmezik az Alkotmány 10. cikkelyét, mely az ukránt nevezi meg az ország egyetlen államnyel-

veként, hogy a társadalmi és közéletben ez az egy nyelv használható. Ám a nyelvtörvény, az állampolgári beadványokról szóló törvény, az Alkotmánybíróság 1999. évi állásfoglalása egyértelműen kimondja, hogy azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek többséget alkotnak, az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható a hivatalokban, önkormányzatokban, társadalmi és politikai szervek munkájában. A hivatalos egynyelvűség melletti döntés A. Pavlenko szerint minden bizonnyal a korábbi történelmi korszakokban zajló erőszakos oroszosítással szembeni ellenállásként értelmezhető.

6.3. A kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságai és nyelvpolitikai vonatkozásai

A nyelvpolitika és nyelvi tervezés kárpátaljai sajátosságait az ország nyelvi helyzete, az állam nyelvpolitikai irányvonala mellett nagyban meghatározzák az alábbi tényezők:

– Kárpátalja lakosságának nemzetiségi és nyelvi sokszínűsége;
– egyes kisebbségi közösségek saját nyelvi és kulturális törekvései, melyek nem feltétlenül esnek egybe a központi nyelvpolitika elveivel;
– a kisebbségi közösségek kulturális, nyelvi és gazdasági kapcsolatainak erősödése anyaországukkal és ezen országok viszonya az Ukrajnában élő nemzettársaikhoz.

Kárpátalja lakosságának legnagyobb részét (80,5%) az ukránok alkotják. Utánuk a magyarok (12,1%), majd a románok (2,6%), az oroszok (2,5%) és a romák (1,1%) következnek; a más nemzetiségűek aránya 1,2%.

9. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Összeállítva az alábbiak alapján: Ільтьо І. В. ред.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

A kárpátaljai nyelvi helyzet egyik lényeges összetevője az egyes közösségek nyelvmegtartási törekvéseinek erőssége. Kárpátalján mind a többségi nemzet (az ukránok), mind pedig a két legnagyobb nemzeti kisebbség képviselői az országos átlagnál magasabb arányban ragaszkodnak anyanyelvükhöz (a magyarok 97,1%-a és a románok 99%-a). Ezzel ellenétben Ukrajnában az orosz nemzetiségűek csaknem 96%-a tartja anyanyelvének az oroszt, Kárpátalján viszont ez az arány kisebb: 92%. Jelentős a roma, a belarusz, a szlovák és a német közösség nyelvi asszimilációja.

25. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	*Lélekszám (fő)*	*Arányuk az összlakosságon belül*	*Közülük anyanyelvének nevezte meg:*					
			saját nemzete nyelvét	*az ukránt*	*a magyart*	*a románt*	*az oroszt*	*egyéb nyelvet*
ukránok	1.010.127	80,5	1.001.977	–	1.851	248	5.297	754
magyarok	151.516	12,1	147.056	3.932	–	16	378	134
románok	32.152	2,6	31.846	163	22	–	42	79
oroszok	30.993	2,5	28.435	2.451	65	18	–	24
cigányok	14.004	1,1	2.871	2.335	8.736	12	28	22
szlovákok	5.695	0,5	2.480	2.366	645	1	147	56
németek	3.582	0,3	1.810	1.419	150	2	173	28
belaruszok	1.540	0,1	576	283	9	1	666	5
egyéb	5.005	0,3	1.806	1.342	195	80	1.246	336
összesen	*1.254.614*	*100,0*	*1.218.857*	*14.291*	*11.673*	*378*	*7.977*	*1.438*

Összeállítva az alábbiak alapján: Ільтьо І. В. ред.*: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

A kárpátaljai nyelvi helyzet érdekessége továbbá, hogy az országos tendenciával ellentétben Kárpátalján a nyelvi asszimiláció elsősorban nem az orosz, hanem az ukrán nyelvnek kedvez. A nem ukrán nemzetiségűek közül csaknem kétszer annyian vallják az ukránt anyanyelvüknek (14.291 fő), mint ahányan a nem orosz nemzetiségűek közül az oroszt (7.977-en).

A többségi nemzet képviselői után a legnépesebb és legerősebb nemzeti közösséget a magyarok alkotják Kárpátalján. A kárpátaljai magyar közösség nemzeti identitásában a legfontosabb szerepet az anyanyelv tölti be. A közösség jelentős erőfeszítéseket tesz anyanyelve megtartása érdekében. Ezeket a törekvéseket Magyarország politikailag (az ukrán–magyar jószomszédi diplomáciai viszony révén) és anyagilag (a helyi magyar közösségnek nyújtott támogatások által) is segíti.

A kárpátaljai magyarok körében a leggyakrabban használt nyelv a magyar. A közösség tagjai elsősorban a helyi és a magyarországi magyar nyelvű sajtóból tájékozódnak. A magyarok és a többségi ukránok között a vallási és nyelvi különbségek is segítik az identitás és nyelv fenntartását. A magyarok elsősorban a református, illetve a római és

10. ábra. Az anyanyelv és nemzetiség egybeesése Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (%-ban)

Összeállítva az alábbiak alapján: Ільтьо І. В. ред.*: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

11. ábra. Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: Ільтьо І. В. ред.*: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

görög katolikus vallás követői a főként ortodox (pravoszláv) ukránokkal szemben. A magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozó nyelv, az ukrán pedig az indoeurópai nyelvek keleti szláv ágához tartozik, emellett a két nyelv közötti távolság mértékét növelik a tipológiai különbségek is.

A kárpátaljai románok erős identitástudatát jelzi, hogy a Szovjetunió széthullását követően, amint lehetőségük nyílt rá, megszabadultak a szovjet hatóságok által rájuk erőltetett moldáv nemzetiségtől, és ekkortól románnak vallják magukat. A szovjet hatóságok által rájuk erőltetett cirill írásrendszer használatáról pedig visszatértek a latin ábécéhez. A szomszédos Románia is támogatja a kárpátaljai románokat nyelvük és identitásuk megtartásában. A Szovjetunió széthullását követően számos, korábban moldávként számon tartott személy vallotta a 2001-es népszámlálás során ismét románnak magát. Egyes kutatók szerint ennek egyik oka, hogy a Szovjetunióban „biztonságosabb" volt egy szovjet nép (a moldáv) tagjának lenni, ám a Romániával való kapcsolatok megélénkülése, a román államtól érkező támogatások elősegítették a román identitás előtérbe kerülését.

Az ukrajnai cigányok (romák) 29%-a Kárpátalján él. Valós számukat a népszámlálási adatoknál sokkal nagyobbra, országosan akár két–háromszázezerre, Kárpátalján közel harminckétezerre becsülik. Többségük a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének. Ám az utóbbi években körükben is megnőtt az érdeklődés eredeti nyelvük és kultúrájuk iránt. A cigány közösségek nyelvei azonban nem kerültek a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának védelme alá, így helyzetük jóval nehezebb, mint más nyelvi közösségeké.

A kárpátaljai szlovák kisebbség viszonylag kis lélekszámú. Ennek ellenére a szlovák nyelv egyike azon tizenhárom ukrajnai kisebbségi nyelvnek, melyet védelmez a Karta. Pozíciójukat erősíti a szomszédos Szlovákia diplomáciai és anyagi támogatása. A 2001-es népszámlálás eredményei szerint az Ukrajnában élő 6.397 szlovák nemzetiségű állampolgár 89%-a Kárpátalján él.

A kárpátaljai németek mára viszonylag kevesen maradtak: sokan kivándoroltak közülük. Néhány településen azonban Ukrajna függetlenné válása után megjelentek a német nyelvű közterületi feliratok, s egyre többen érdeklődnek őseik nyelve iránt. Ennek a folyamatnak a német állam támogatása is kedvez.

A magyar, román és szlovák nyelv presztízsét az is jelentősen növeli, hogy sok kárpátaljai keresi megélhetését a szomszédos országokban.

Kárpátalja nyelvi helyzete kapcsán nem kerülhető meg a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése. A Kárpátok keleti oldaláról származó, de több évszázada a mai Kárpátalja területén élő népcsoportnak az ukrántól eltérő identitását és saját irodalmi nyelvének kialakítását a 20. század elején erőteljesen támogatta Magyarország nemzetiség- és nyelvpolitikája. Aztán a második világháború után a Szovjetunió a ruszinokat automatikusan ukránként tartotta nyilván, és betiltotta a közösség identitásában jelentős szerepet betöltő görög katolikus egyház működését is. Ukrajna a Szovjetunió politikáját folytatja a ruszinok kapcsán: hivatalosan nem ismeri el sem a ruszin nemzetiség, sem a ruszin nyelv létét. Annak ellenére sem, hogy a Kárpátalján törvényesen bejegyzett ruszin nemzetiségi és kulturális szervezetek, társaságok számos alkalommal kérték ezt a központi hatalomtól. Érveiket erősíti, hogy a ruszint önálló nemzetiségként és nyelvként ismeri el Szlovákia, Magyarország, Románia, Szerbia és Horvátország, továbbá az Amerikai Egyesült Államok és Kanada, valamint számos nyugati kutató (pl. Paul-Robert Magocsi és Udvari

István) is. Ukrajna hivatalos álláspontja és több ukrán kutató (pl. Volodimir Jevtuh) szerint a ruszinok az ukrán nemzet egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása. Hozzáállástól függően egyesek ukránnak, mások ruszinnak tekintik őket, egyesek pedig a kárpátaljai szláv lakosság kapcsán ukrán/ruszinokról beszélnek.

A 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján 10.090 fő (a megye összlakosságának 0,80%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek, és közülük 6.724 a ruszint tekintette anyanyelvének. A magukat ruszin nemzetiségűnek vallókat a statisztikákban az ukránok között, az ukrán nép egyik néprajzi csoportjaként tartják számon.

A nemzetközi jog, valamint az Ukrajna által is ratifikált (tehát az országban is törvényerejű) *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* című dokumentum 3. cikkelyének 1. pontja kimondja: „Minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon megválasztani, hogy kisebbségiként kezeljék-e vagy sem, és ebből a választásából vagy e választásával összefüggő jogainak gyakorlásából semmiféle hátránya ne származzék". Az identitás megválasztásának joga tehát olyan egyéni jog, melyet nem korlátozhat az állam. Ez az álláspont felel meg az ENSZ polgári és politikai jogokról szóló dokumentuma szellemének is (27. cikk).

A nyelvészetben az is köztudomású, hogy nincsenek egyértelmű tudományos kritériumok annak eldöntésére, hogy valami önálló nyelv vagy csupán egy nyelv nyelvjárása. A szociolingvisztikában ismert az Abstand és Ausbau (másként a beépült és a különálló) nyelvek fogalma. A beépült (Ausbau) nyelvek tulajdonsága, hogy – a különálló (Abstand) nyelvektől eltérően – nem annyira nyelvi jellegzetességei, mint inkább társadalmi, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik őket önálló nyelvnek. E tekintetben a nyelvek közötti hasonlóság vagy a kölcsönös érthetőség nem tekinthető mérvadó szempontnak. A norvégot és a svédet vagy a szerbet és a horvátot stb. például nem azért tekintik külön nyelvnek, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól (a norvégok és svédek éppúgy megértik egymást, mint a szerbek és a horvátok, még akkor is, ha mindegyikük saját anyanyelvén beszél), hanem mert két független államhoz tartoznak, és a beszélő közösségek ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvüket önálló nyelvnek tekintsék. Ezzel szemben a kínai nyelven belüli nyelvjárásokat egyazon nyelv változatainak szokás tekinteni, annak ellenére, hogy ezek a nyelvváltozatok egymástól olyannyira különböznek, hogy nem áll fenn közöttük a kölcsönös érthetőség. A nyelv ugyanis nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történeti kifejezés is egyben. Mindez arra mutat rá, hogy a ruszinok nemzeti kisebbségként való elismerése és az önálló ruszin nyelv kérdése nem tudományos és nem jogi, hanem politikai kérdés. Az ismert aforizmaszerű megállapítás szerint (melyet gyakran Max Weinreich nyelvész nevéhez kapcsolnak) külön „nyelv az, amelyik mögött egy hadsereg és flotta áll" (angolul: „A language is a dialect with an army and navy.").

Akárcsak az egész Ukrajna, Kárpátalja nyelvi helyzetében is jelentős változást hozott az ország függetlensége. Valamennyi nemzetiség körében jelentősen nőtt az ukránul beszélők aránya, s ezzel párhuzamosan csökkent az orosz nyelvet ismerőké.

12. ábra. Az anyanyelvükön kívül más nyelvet is beszélők aránya Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében 1989-ben és 2001-ben

Beszél ukránul

Beszél oroszul

Összeállítva az alábbiak alapján: *Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник.* – Ужгород, 1990.; Ільтьо І. В. ред.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* – Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

Az állam nyelvpolitikájának egyik lényeges mutatója a kisebbségek oktatási igényeinek biztosítása. Az Alkotmány 53. cikkelye értelmében a nemzeti kisebbségek képviselőinek joguk van arra, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy anyanyelvüket tanulhassák.

Az iskolák és a tanulók tannyelv szerinti megoszlása jól szemlélteti az Ukrajnában zajló nyelvi folyamatokat. Ukrajna függetlenné válása óta Kárpátalján nőtt az ukrán és a kisebbségi tannyelvű iskolák száma, és növekedett az ukrán és más kisebbségi nyelveken tanuló gyerekek száma is. Ezzel párhuzamosan csökkent az orosz tannyelvű iskolák és az orosz nyelven tanuló diákok száma.

Kárpátalján az ukrán nyelven tanuló iskolások aránya az 1989/1990-es tanév 81,12%-os szintjéről a 2008/2009-es tanévben 86,48%-osra emelkedett. Jelentősen visszaesett ugyanakkor az orosz nyelven tanulók aránya. Az 1989/1990-es tanévben még a kárpátaljai iskolások 8,1%-a tanult Puskin nyelvén, 2008/2009-ben már kevesebb, mint 1%. Az 1992/1993-as tanévben szlovák tannyelvű első osztály indult Ungváron, s azóta ez a nyelv is képviselve van mint oktatási nyelv a kárpátaljai iskolákban. Mindeközben általánosan megfigyelhető a tanulói összlétszám jelentős csökkenése.

26. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele (1989 és 2001), valamint a tanulók tannyelv szerinti megoszlása (az 1989/1990-es, 2000/2001-es és 2008/2009-es tanévben)

	Arányuk az össznépességen belül (%)		*Az adott nyelven tanulók száma és aránya (tanévenként)*					
			1989/1990.		*2000/2001.*		*2008/2009.*	
	1989	*2001*	*tanuló*	*%*	*tanuló*	*%*	*tanuló*	*%*
Ukrán	78,41	80,51	166.245	81,12	174700	85,76	138.333	86,48
Orosz	3,97	2,47	16.598	8,10	3400	1,67	1.548	0,97
Magyar	12,50	12,08	17.275	8,43	20900	10,26	16.407	10,26
Román	2,36	2,56	4.827	2,36	4600	2,26	3.598	2,25
Szlovák	0,58	0,45	0	0,00	102	0,05	79	0,05

Összeállítva az alábbiak alapján: *Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник.* Ужгород, 1990.; Ільтьо І. В. ред.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.; Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005).* Ungvár, 2007, PoliPrint.; *Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин.* Київ, 2009. 82.

Az anyanyelven oktató iskolák mellett a más nyelvű iskolát látogató kisebbségiek egyes iskolákban anyanyelvüket is tanulhatják tantárgyként, esetleg fakultatív órákon, ahol pedig erre nincs mód, ott vasárnapi iskolák keretében.

A kisebbségek nyelve a felsőoktatásban is képviselve van. Az Ungvári Nemzeti Egyetemen magyar, román, szlovák és orosz filológusokat is képeznek. Az egyetemen 2008-ban magyar tannyelvű kar nyílt, jelentős magyarországi pénzügyi támogatással. Ukrajnában egyedülálló módon 1996-tól önálló nem állami felsőoktatási intézmény működik Beregszászban, melyet a helyi magyar kisebbség alapított magyarországi támogatással. A képzés főként magyar nyelven folyik az intézményben.

13. ábra. A tanulók tannyelv szerinti megoszlása Kárpátalja iskoláiban (az 1989–1990-es és 2008–2009-es tanév között)

A felsőoktatás, az értelmiségiek aránya egy-egy nemzetiségen belül érzékelteti az adott kisebbség helyzetét a társadalmon belül. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Kárpátalján a felsőfokú végzettséggel rendelkező oroszok aránya háromszor meghaladja a diplomás ukránokét, közel hatszorosa a magyar nemzetiségű diplomásokénak, illetve csaknem tizenháromszor annyi orosznak van felsőfokú végzettsége, mint románnak. A cigányok körében gyakorlatilag alig mutatható ki a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya.

Az ukrán nyelvpolitika és oktatáspolitika közelmúltban meghozott lépései arra utalnak, hogy az ukrán állam ahhoz hasonló privilegizált helyzetbe akarja hozni az ukránokat a felsőoktatásba kerülés során, mint amilyennel az oroszok rendelkeztek egykor a Szovjetunióban. Erre utal az ukrán nyelv és irodalom tantárgyakból teendő kötelező érettségi és egyben felvételi tesztvizsga bevezetése a felsőoktatási intézménybe jelentkezők számára (2008), valamint az összes érettségi és felvételi vizsga államnyelven való lebonyolításának szándéka (2010-től).

A függetlenség utáni ukrán nyelvpolitika lehetővé tette a szovjet hatóságok által szlávosított kárpátaljai településnevek visszaállítását. Ennek eredményeképpen egyrészt valamennyi kárpátaljai település hivatalos neve ma már ukrán, nem pedig orosz (pl. nem *Межгорье, Антоновка,* hanem *Міжгір'я, Анталовці*). Másrészt az 1990-es években számos magyarok lakta település kapta vissza történelmi nevét az Ungvári, Beregszászi, Munkácsi és Nagyszőlősi járásban (pl. *Tiszaásvány–Тисаашвань*, korábban *Минеральное*;

14. ábra. Kárpátalja legnagyobb nemzetiségeinek megoszlása iskolai végzettség szerint a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Bene–Бене, korábban *Доброселье*; *Szernye–Серне*, korábban *Ровное*; *Tiszepéterfalva–Пийтерфолво*, korábban *Петрово*). A Técsői járásban pedig több románok által jelentős számban lakott település kapta vissza román nevét (*Нижня Апша/Apşa de Jos*; *Біла Церква/ Biserica Alba*). Néhány németek lakta településnek is kétnyelvű (ukrán és német) elnevezése van, például *Усть-Чорна–Königsfeld, Нове Село–Schönborn, Павшино–Pausching*. Ezeknek a településeknek a határában kétnyelvű helységnévtáblák fogadják az oda utazókat. Vannak olyan települések is, melyek határában három nyelven is olvasható a helységnévtábla. Ilyen például a Técsői járásban *Солотвино–Slatina–Aknaszlatina*, ahol ukránok, románok és magyarok élnek együtt.

A független ukrán állam megalakulását követően számos településen jelentek meg kétnyelvű feliratok. Ha ma valaki Kárpátalján olyan településre utazik, ahol jelentős számban élnek valamely nemzeti kisebbség képviselői, akkor a legtöbb intézmény, hivatal, üzlet, iskola megnevezését az ukrán mellett kisebbségi nyelven is olvashatja.

Ukrajna nyelvpolitikájának tehát a legfontosabb célkitűzése az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése az ország egész területén. A központi nyelvpolitika iránya Kárpátalján is megerősítette az ukrán nyelv pozícióit.

A csak 1991-ben függetlenné vált Ukrajna a politikai nemzet kialakításában és a nemzetállam építésében szimbolikus jelentőséget lát az államnyelv egységesítő szerepében.

Az ukrán nyelv pozícióinak erősítésére tett lépések mellett azonban arra is figyelmet fordít az állam, hogy a területén élő nemzeti kisebbségek számára törvényi szinten biztosítsa azokat a jogokat és lehetőségeket, melyek a nemzetközi gyakorlatban általánosan elfogadottak. Vagyis Ukrajna nyelvpolitikájában alapvetően két fő irány különíthető el: az egyik az ukrán nyelv államnyelvi státusának megerősítése, a másik a nemzeti kisebbségek nyelveinek támogatása.

A nyelvpolitika elveit, alapjait, fő céljait és feladatait, megvalósításának formáit az állam határozza meg. Pontosabban az a politikai elit, mely a hatalmat gyakorolja. Azokban az országokban, melyek területén több jelentősebb nyelvi közösség él, a nyelvpolitika formálói általában azt hangsúlyozzák, hogy ennek a tevékenységnek a fő célja a társadalmi és/vagy állami egység és stabilitás kialakítása, fenntartása.

A többségi hatalom ilyen esetekben a nyelvpolitika rendszerint két alapvető iránya közül választhat. Az egyik esetben a nyelvpolitika olyan helyzetet teremt, mely a nyelvi kisebbségeket a többségi nyelv használata irányába tereli, miközben a többség nem kényszerül a kisebbségi nyelvek elsajátítására. Ezen körülmények között a kisebbségek általában többnyelvűek, a többségiek pedig nem ismerik a kisebbségek nyelveit. Ezt a nyelvpolitikai gyakorlatot követik az európai nemzetállamok, mint például Franciaország. A másik esetben a nyelvpolitika egyenlő lehetőségeket biztosít a többségi és a kisebbségi nyelv(ek) használatára, legalább az állam bizonyos (a kisebbségek által jelentős számban lakott) régióiban, és a többség és kisebbség képviselői kölcsönösen tanulják egymás nyelvét. Ez a modell jellemző például Finnországra.

Ukrajna társadalmi, demográfiai és nyelvi helyzetének egyik jellemző vonása, hogy a többségi nyelv (az ukrán) és a kisebbségi nyelvek (például krími tatár, román, magyar, német, szlovák stb.) mellett az ország jelentős részén az orosz nyelv (mint a regionális többség nyelve) is használatos. A legutóbbi népszámlálás eredményei szerint az ukránok 43,3%-a szabadon beszél oroszul, az oroszok körében pedig 54,83% az ukránul tudók aránya. Reprezentatív szociológiai felmérések szerint az ukránoknak mindössze 2%-a nem ért oroszul, az oroszok között pedig csak 1% nem érti az ukrán nyelvet. Ezért – valamint történelmi okokból – Ukrajnában élesen vetődik fel a kérdés: egy vagy két államnyelve/hivatalos nyelve legyen az országnak. A problémát széles körben vitatják a függetlenné válás óta. Az ukrán és az orosz nyelv egymáshoz való viszonyának rendezése az egyik legfontosabb nyelvpolitikai feladat Ukrajnában.

Emellett az állami nyelvpolitikának állást kell foglalnia a domináns nyelvek (ukrán és orosz), valamint a kisebbségi nyelvek státusza, egymáshoz viszonyított helyzete kapcsán is. Dönteni kell arról, hogy vajon továbbra is fenntartja-e az állami nyelvpolitika azt a helyzetet, melyben a két domináns nyelv beszélőinek nincs szüksége arra, hogy használja egymás nyelvét és/vagy az adott régió kisebbségeinek nyelveit. Vagy esetleg azt támogatja a nyelvpolitika, hogy az ukránok és az oroszok használják egymás nyelveit, valamint az olyan régiókban, ahol jelentős a más nyelvet beszélők aránya (mint például a Krím-félszigeten a krími tatároké, Csernyivci megyében a románoké, Kárpátalján a magyaroké), elsajátítsák és szükség esetén használják ezeket a nyelveket is.

Tove Skutnabb-Kangas, a kisebbségek oktatásának egyik legismertebb szakértője szerint a jó oktatás egyik fontos célja a magas fokú többnyelvűség kialakítása. Az ilyen célokat kitűző nyelv- és oktatáspolitika olyan nyelvi helyzet kialakítását szolgálja, amely kedvező feltételeket biztosít mind a többségi nyelv és kultúra, mind pedig a kisebbségi

nyelvek és kultúrák használatához és fejlődéséhez, a nemzetiségi és nyelvi alapú feszültségek elkerüléséhez, a társadalmi béke és a nemzetiségek közötti tolerancia kialakulásához.

A 21. századi globalizálódó világban a nagy nyelvek veszélyeztetik a kis(ebb) nyelvek jövőjét. Egyes becslések szerint a 21. század elején a Földön beszélt hat–hétezer nyelv 90–95%-át a század végére a teljes eltűnés fenyegeti. A legnagyobb veszély az, hogy a kisebb nyelveket éltető közösségek tagjai az olyan nagy nyelvek használatára térnek át, melyeket az erőteljesen globalizálódó gazdaság és az oktatás a felemelkedés, a társadalmi mobilitás eszközeként jelenít meg számukra. A legveszélyeztetettebbek a százezernél kevesebb anyanyelvi beszélővel rendelkező, írásbeliség nélküli nyelvek. A mai Kárpátalján használt legtöbb nyelvnek ennél jóval több anyanyelvi beszélője van: az ukránt, a magyart, a románt, a németet és az oroszt több millió ember tekinti anyanyelvének, mindegyik régi írásbeliséggel rendelkező nyelv, s valamennyi egy vagy több ország államnyelveként is használatos. Kiveszésük veszélye tehát rövid távon nem fenyeget. Ennek ellenére az állami nyelvpolitika felelőssége, hogy ezek a nyelvek Ukrajna területén is fennmaradjanak, és kisebbségi nyelvként se tűnjenek el. Olyan neves nyelvészek, mint például Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson vagy éppen Kontra Miklós amellett érvelnek, hogy a többnyelvűség és a kulturális sokszínűség fenntartása és támogatása legalább olyan fontos politikai feladat, mint a biológiai diverzitás (vagyis a növény- és állatvilág sokféleségének) megőrzése.

A nyelvpolitikának és a nyelvi tervezésnek a modern kor kihívásaival is szembe kell néznie. Ma ugyanis nem csak az fenyegeti a kisebb nyelveket, hogy eltűnnek a használatból. Az elektronikus, digitális kommunikáció korában lemaradnak a nyelvek virtuális piacán folyó konkurenciaharcban azok a nyelvek, melyeken nem (vagy csak korlátozottan) érhetők el rádióadások, televíziós műsorok, internetes portálok formájában; melyeken nincsenek számítógépes szoftverek, digitális programok; melyeket nem ismernek fel a mobiltelefonok kijelzői, vagy nem lehet rajtuk e-mailt és sms-t kapni és küldeni. Az állami nyelvpolitika és nyelvtervezés fontos feladatai közé tartozik tehát többek között az is, hogy az informatikai, technológiai fejlődést követve az adott nemzeti nyelv minél teljesebb mértékben jelen legyen a virtuális digitális és számítógépes térben. Emellett – mint azt említettük – minden állam többségi nemzete, s ennél fogva az állami nyelvpolitika felelős az ország területén használt kisebbségi nyelvek fejlődéséért, fennmaradásáért is. Ám az állami nyelvpolitika és nyelvi tervezés elemzése alapján egyelőre sajnos azt kell megállapítanunk, hogy Ukrajna mindkét vonatkozásban lemarad az európai élmezőnytől. Azaz: vannak még nyelvpolitikai és nyelvi tervezési feladatok bőven a 21. századra is.

Korszak	*Állam*	*Autonómia ígérete*	*Autonómia érdemi megvalósulása*	*A többségi nyelv/államnyelv erőszakos terjesztése*
1867–1918	Osztrák-Magyar Monarchia	A tervezett autonómia: Ruszka Krajna.	Érdemben nem működött.	A magyar nyelv pozícióinak folyamatos erősítése.
1918–1938	Csehszlovák Köztársaság	A tervezett autonómia: Podkarpatszka Rusz.	Érdemben nem működött.	A „csehszlovák” nyelv pozícióinak mérsékelt erőltetése.
1938. nov. 3.–1939. márc. 15.	Kárpát-Ukrajna	A kis területű állam fokozatos önállósodása az autonómiamozgalom révén mehetett végbe.	A kis területű és rövid ideig fennálló államban nem volt igény az autonómiára.	Az ukrán nyelv helyzetének megerősítése.
1938/39–1944	Magyar Királyság	A tervezett autonómia: Kárpátaljai Vajdaság.	Nem valósult meg.	A magyar államnyelvi státusának megerősítése.
1945–1991	Szovjetunió	Az állam föderatív felépítése ellenére erősen centralizált volt.	Az ukránok az USZSZK-ban nyelvi és nemzetiségi szempontból is korlátozott gyakorlati jogokkal rendelkeztek az oroszokhoz képest.	Az orosz nyelvnek mint a „nemzetek közötti érintkezés nyelvének” erőltetése.
1991-től	Ukrajna	Kárpátalja autonómiájára a független Ukrajna keretében népszavazáson mondott igent Kárpátalja lakossága 1991-ben.	Az 1991-es népszavazás ellenére nem jött létre.	Az ukrán államnyelvi státusának folyamatos megerősítése, használati körének terjesztése.

A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használata	*Az államnyelv erőszakos terjesztése az oktatásban*	*A régió nyelvi, etnikai és nemzetiségi viszonyaiba történő erőszakos beavatkozás*	*Kialakítandó kétnyelvűség típusa*
Csak a magyart (és a németet) használták hivatalos nyelvként.	A magyar nyelv erőszakos terjesztése az oktatásban (pl. Lex Apponyi).	A 20. század folyamán nem jellemző ilyen politika a régió vonatkozásában.	Aszimmetrikus.
A ruszin kötelezően használandó hivatalos nyelv volt. A többi kisebbségi nyelv ott volt használandó, ahol a kisebbség aránya elérte a 20%-ot.	A csehszlovák nyelv oktatása kötelező volt, de működött az anyanyelven való oktatás joga.	Cseh és szlovák hivatalnokok betelepítése, cseh kolóniák (települések) létrehozása a földreform keretében, az állampolgárság megtagadása nagyszámú kárpátaljaitól.	Aszimmetrikus.
Az államnak egyetlen hivatalos nyelve volt: az ukrán.	Az oktatás nyelve az ukrán.	Ilyen irányú politika nem jellemző a rövid ideig fennálló államban.	Aszimmetrikus.
A magyarorosz (ruszin) nyelv kötelezően használandó hivatalos nyelv volt a közigazgatásban, a hivatalokban.	Voltak kisebbségi nyelven oktató iskolák, de a magyar nyelvű oktatást fokozatosan terjesztették a hatóságok.	Az állampolgárság megtagadása nagyszámú kárpátaljaitól, magyar hivatalnokok, értelmiségiek betelepítése, a zsidó lakosság deportálása (holokauszt).	Szimmetrikus: a magyar hivatalnokok, tisztviselők, katonatisztek, tanárok számára kötelező a helyi szláv lakosság nyelvének elsajátítása.
Az ukrán nyelv az USZSZK területén használható volt az orosz mellett.	Voltak kisebbségi nyelven oktató intézmények, de a hatalom az orosz nyelven folyó oktatást támogatta.	Orosz és más nemzetiségű hivatalnokok, értelmiségiek, szakemberek és katonák betelepítése, a magyar és német férfilakosság deportálása.	Aszimmetrikus.
Azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek többséget alkotnak, az államnyelv mellett a kisebbség nyelvének használata is engedélyezett. Az országnak azonban csak egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve van: az ukrán.	A kisebbségi nyelven oktató intézményrendszer a kezdeti időszakban gyorsan fejlődött, az utóbbi években azonban az államnyelv pozíciónak megerősítése folyik az oktatásban.	Ukrajna nem folytat ilyen irányú politikát.	Aszimmetrikus.

KRONOLÓGIA 1919–2008

1918. december 21. Az 1918. évi X. Néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nép autonómiájáról kimondta, hogy a ruszinokat „mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg" többek között a nyelvhasználat tárgyában (1. §), „a nem ruszin nyelvű népesség" számára pedig „helyhatósági és kulturális autonómia biztosíttatik" (9. §).

1919. június 23. A Magyar Tanácsköztársaság Alkotmánya kimondta, hogy az országban élő minden nemzet szabadon használhatja nyelvét (84. §), „a ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket [...] ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el" (87. §).

1919. június 28. A versailles-i békeszerződés 86. cikkelyében a Szövetséges és Társult Hatalmak kötelezték a csehszlovák államot, hogy fogadja el azokat a rendelkezéseket, „amelyeket a Hatalmak a Cseh-Szlovák Államban a nemzeti, nyelvi és vallási kisebbségek érdekeinek megvédelmezése céljából szükségesnek tartanak".

1919. szeptember 10. A Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt szerződés értelmében a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy Podkarpatszka Ruszt önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia többek között a nyelvhasználat kérdésében.

1919. november 19. A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt kárpátaljai terület közigazgatásának megszervezéséről szóló kormányrendelet (Generalny Statutum) III. fejezetének 1. pontja szerint a terület hivatalos neve a Podkarpatszka Rusz, de ezen kívül használható még a Ruszinszkó. A III. fejezet 2. pontja: „Az összes iskolákban a népnyelv lesz a tannyelv és úgyszintén a hivatalos nyelv általában."

1920. január 10. Megkezdte tevékenységét a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség), amelynek megalakítását az első világháborút lezáró párizsi békekonferencián határozták el, s feladatai közé tartozott többek között a kisebbségvédelmi szerződések betartatása.

1920. február 29. A csehszlovák nemzetgyűlés elfogadta 121. számmal a Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevelét, amely nemzetiségnek ismeri el a zsidóságot, illetve 122. számmal a Csehszlovák Köztársaság nyelvtörvényét, amely a hivatalos nyelvhasználati jogot a „nemzeti és nyelvi kisebbségekre nézve" a 20%-os határhoz kötötte. A 6. § szerint: „A Ruszinszkó számára létesítendő országgyűlésnek fenntarttatik az a jog, hogy a nyelvkérdést ezen területen a csehszlovák állam egységével összeegyeztethető módon szabályozza. Amíg ez a szabályozás nem történt meg, ezen törvény alkalmazandó, azonban ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vételével."

1921. február 15. Ezen a napon országos népszámlálást tartottak Csehszlovákiában. A számlálóbiztosok a nemzetiséget (az 1910. évi népszámlálás alkalmával az anyanyelvet) regisztrálták. Kárpátalja összlakossága: 606.568 fő, ebből csehszlovák állampolgár 599.808.

1923. június 8. Elfogadják a 137/1923. sz. törvényt, mely bevezeti az államnyelv (a „csehszlovák") kötelező oktatását minden tanintézetben.

1926. február 3. Megjelent a csehszlovákiai nyelvtörvény végrehajtási rendelete, amely kimondja: „Nemzeti és nyelvi kisebbség alatt a törvény és e rendelet értelmében a Csehszlovák Köztársaság ugyanazon, de az államnyelvtől különböző nyelvű állampolgárai értetnek, akikből az utolsó népszámlálás hivatalosan közzétett eredménye szerint a köztársaság egy bírósági járásában legalább 20 százalék lakik." A 100. cikk 1. bekezdése szerint: „Míg Ruszinszkóra nézve a nyelvkérdést saját országgyűlése nem fogja szabályozni, rá nézve is érvényesek ezen rendelet határozatai."

1930. december 1. Népszámlálás Csehszlovákiában. A nemzetiség megállapítása az anyanyelv alapján történt. Kárpátalja összlakossága 725.357 fő, ebből csehszlovák állampolgár 709.129.

1938. november 25. A Volosin-kormány rendeletben a régió hivatalos nyelvévé tette az ukrán nyelvet.

1939. június 22. A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.200. M. E. sz. rendelete Kárpátalja közigazgatásának ideiglenes rendezéséről kimondta, hogy „A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyarorosz." (11. §).

1939. szeptember. A 133200-/IX. számú miniszteri rendelet kötelezővé teszi a magyar nyelv tantárgyként való oktatását Kárpátalja valamennyi iskolájában. A gimnáziumokban pedig kötelezővé válik a ruszin nyelv tanulása.

1941. január 31. Országos népszámlálásra került sor (anyanyelvi adatok). Kárpátalja lakossága (a jelenlegi területre vonatkoztatva) 852.546 fő.

1945. június 26. San Franciscóban aláírták az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmányát. Az ENSZ a Népszövetség utódszervezete.

1958. november 16. Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának tézisei az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről. A 9. cikkely alapján megszűnik a köztársaságok névadó nemzetiségei nyelvének kötelező oktatása a köztársaságok iskoláiban.

1958. december 25. Az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa jóváhagyja az oktatás fejlődéséről szóló törvényt, benne azzal a passzussal, melynek értelmében a köztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvét már nem kötelező oktatni a köztársaságok iskoláiban.

1959. január 15–22. Országos népszámlálást tartottak a Szovjetunióban. Kárpátalja lakossága 920.173 fő.

1959. április 17. Az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa törvényt hoz az oktatás fejlődéséről a köztársaság területén, mely eltörli az ukrán nyelv kötelező oktatását. Ezzel megszűnik az ukrán nyelv kötelező oktatása az ukrajnai nem ukrán tannyelvű iskolákban. Ez a törvény a korábbi hét, illetve tíz évfolyamos iskolákat kötelező nyolc, illetve tizenegy osztályossá alakítja.

1959. május 25–29. Moszkvában összeült az országos terminológiai bizottság. Ajánlásai között szerepel, hogy a Szovjetunió népei irodalmi nyelveinek szakterminológiájában csak minimális eltérések legyenek.

1961. január 1. Hatályba lép az ukrán helyesírás 4. kiadása. Az ukrán helyesírási szabályokat az 1956-ban kiadott orosz helyesírási szabályzathoz igazítják.

1961. október 17–31. Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadják a párt új programját, mely tartalmazza a nemzetek összeolvadásának elméletét. Ez a pártprogram az alapja

a tagköztársaságokban folyó oroszosításnak. Hruscsov főtitkár beszédében először szól a szovjet nép kategóriájának kialakulásáról.

1963. február 11–15. Kijevben ukrán nyelvművelő konferenciát szerveznek, melynek résztvevői követelik az ukrán nyelv hivatalos használatát a köztársaság állami és társadalmi szerveiben, az oktatási intézményekben.

1965. szeptember–december. Ivan Dzjuba megírja *Internacionalizmus vagy oroszosítás?* című kötetét. Decemberben egy tiltakozó levél kíséretében átadja a könyvet Volodimir Scserbickijnek, az UKP főtitkárának. A levélben tiltakozik az ukrán értelmiségiek letartóztatásai ellen.

1970. január 15–22. Országos népszámlálást tartottak a Szovjetunióban. Kárpátalja lakossága 1.057.521 fő.

1971. március–április. Az SZKP XXIV. kongresszusán Leonyid Brezsnyev bejelenti a szovjet nép történelmi kategóriájának kialakulását. A „szovjet nép formálásá”-nak jelszava alatt folyt éveken át a Szovjetunió népeinek oroszosítása.

1978. augusztus 31. Az SZKP KB titkos rendeletet hoz az orosz nyelv oktatásának megerősítéséről a tagköztársaságokban.

1978. november 2. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága szintén határozatot fogad el az orosz nyelv oktatásának megerősítéséről a köztársaság iskoláiban.

1979. január 17–24. Országos népszámlálást tartottak a Szovjetunióban. Kárpátalja lakossága 1.155.759 fő.

1979. május 22–24. Taskentben országos tudományos konferenciát rendeznek „Az orosz nyelv a barátság és a szovjet népek együttműködésének nyelve” címmel, melyen az orosz nyelv további terjesztésének szükségessége mellett foglalnak állást a résztvevők.

1983. június 10. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága és az USZSZK Minisztertanácsa további intézkedésekről határoz az orosz nyelv oktatás hatékonyságának emelése érdekében.

1986. Megjelenik az SZKP új pártprogramja, mely kimondja: a múltból örökölt nemzetiségi kérdést a Szovjetunió sikeresen megoldotta.

1989. február 11. Megalakul az Ukrán Nyelv Sevcsenko Társasága. Célja az ukrán nyelv pozícióinak megerősítése a társadalmi élet valamennyi területén.

1989. február 16. A *Lityeraturna Ukraina* című lapban megjelenik az Ukrajna Népi Mozgalom [Народний Рух України] programja, melynek egyik célkitűzése az ukrán nyelv államnyelvi státusba emelése Ukrajnában.

1989. március Országos népszámlálást tartottak a Szovjetunióban. Kárpátalja lakossága 1.245.618 fő.

1989. október 28. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elfogadja a nyelvekről szóló törvényt. Az ukrán az USZSZK államnyelvévé válik.

1989. november 14. Jóváhagyják az új ukrán helyesírási szabályzatot, mely 1990. január elsején lép hatályba. Bár néhány szabály erejéig visszanyúlt az 1928-as szabályzathoz (pl. ismét visszaemeli a „r” betűt), még ez a szabályzat is igazodik az orosz helyesírási normákhoz.

1991. május 31. Ukrajna és Magyarország együttműködési megállapodást ír alá az egymás területén élő kisebbségek kölcsönös védelméről.

1991. november 1. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elfogadja és kihirdeti Ukrajna nemzetiségei jogainak Deklarációját (Nyilatkozatát), mely lehetővé teszi az anyanyelv szabad használatát a közélet minden területén, különösen az oktatás, a gazdaság és a hírközlés területén.

1992. június 24. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elfogadja Ukrajna Nemzeti kisebbségekről szóló törvényét, mely biztosítja a kisebbségi identitás kinyilvánításának, megőrzésének és fejlesztésének jogát, a nemzetiségi nyelven való tanulás, illetve a nemzetiségi nyelv tanulásának jogát, a nemzeti szimbólumok szabad használatának jogát, a kisebbségiek által többségben lakott területeken a kisebbségek nyelve hivatalos használatának jogát, a nemzetiségi család- és utónévhez való jogot.

1992. december 17. A Kárpátaljai Megyei Tanácsban működő Magyar Frakció szorgalmazásának köszönhetően Ukrajna Államelnökének Megyei Megbízottja rendeletet adott ki a Nyelvtörvény és az ukrajnai nemzeti kisebbségekről szóló törvény végrehajtásáról. Ez a dokumentum rendelkezik többek között arról, hogy a tömbben élő kisebbségek által lakott településeken a vállalatok, hivatalok, szervezetek hivatalos megnevezéseit, valamint a helységek, közigazgatási egységek, utcák, terek megnevezéseit az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Meghatározza továbbá, hogy a nemzeti kisebbség által többségben lakott településen elhelyezkedő állami és társadalmi szervek tisztségviselői hivatali teendőik ellátásához megfelelő szinten kötelesek ismerni mind az államnyelvet, mind az adott kisebbség nyelvét.

1993. Megjelenik az ukrán helyesírási szabályzat javított, átdolgozott negyedik kiadása. Az előző változat számos hibáját kijavították a szerkesztők, ám az egységes ukrán helyesírási norma kérdését továbbra sem sikerült a révén megnyugtatóan rendezni.

1996. június 28. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elfogadja Ukrajna Alkotmányát, melynek 10. cikkelye megerősíti, hogy Ukrajna államnyelve az ukrán.

1997. december 9. Ukrajna ratifikálja a kisebbségek védelméről szóló Európa tanácsi keretegyezményt.

1999. december 14. Az Alkotmánybíróság N10-рп/99. számú állásfoglalása értelmében Ukrajnában nem csak egyetlen államnyelv van (az ukrán), hanem hivatalos nyelvből is csak egy lehet, mégpedig az államnyelv: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve". A „társadalmi élet nyilvános szférái" alatt az alkotmánybírók a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom, valamint az egyéb állami szervek és az önkormányzatok munkájának, határozatainak, ügyvitelének, illetve a közöttük való együttműködésnek a területét értik.

2001. december 5. Első ízben tartottak országos népszámlálást a független Ukrajnában. Kárpátalja lakossága 1.254.614 fő.

2003. május 15. Ukrajna ratifikálja a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját.

2003. október 2. Megjelenik *Az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre* című dokumentum (jóváhagyta Ukrajna Kormánya 1546. számú rendeletével), mely az I. részben így fogalmaz: „Az államalkotási folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerep jut. Ezzel együtt az utóbbi években nem biztosított a megfelelő fejlődése". A dokumentum a nyelvet az állam meghatározó

elemének, a nemzeti identitás lényeges mutatójának tekinti, mely állami támogatás és szabályozás tárgya kell legyen.

2006. január 1. Ukrajna területén hatályba lép a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Ukrajna által 2003-ban ratifikált változata.

2008. március 20. Ukrajna elnöke kiadja 244/2008. számú rendeletét, melynek 8. pontja értelmében az ukrán nyelv oktatásának hatásfokát úgy kell emelni a nemzetiségi iskolákban, hogy egyes tantárgyakat ukrán nyelven kell tanítani.

2008. május 26. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 461. számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes. Eszerint 2008. szeptember 1-jétől a nemzetiségi nyelven oktató iskolák ötödik osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A hatodik osztályban már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A hatodik osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a hetedikben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására.

2008. június. Az oktatási minisztérium rendelete értelmében első ízben kötelező minden felsőoktatásba jelentkezőnek ukrán nyelv és irodalom érettségi s egyben felvételi vizsgát tenni Ukrajnában.

IRODALOM

Ács Zoltán *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* Budapest, 1986, Kossuth. 329 p.

Balla D. Károly *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest, 1993, Galéria Kiadó. 172 p.

Balogh Sándor (főszerk.)–Sipos Levente (szerk.) *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest, 2002, Napvilág. 759 p.

Bellér Béla „A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig." *Magyar Pedagógia,* 1974. 1. sz. 47–65.

Beregszászi Anikó „Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia." *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43. Budapest, 1995–1996, Akadémiai. 1–8.

Beregszászi Anikó „Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995)." *Forrás*, 1997. 5. sz. 104–108.

Bilaniuk L. *Contested tongues: language politics and cultural corrections in Ukraine.* Cornell University Press, 2005. 201 p.

Brunner, Georg *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.* Budapest, 1995, Teleki László Intézet. 99 p.

Clyne, Michael „Language Planning. Owerview." In Frawley, William J. (ed.) *International Encyclopedia of Linguistics*, Vol. 2. Oxford University Press, 2003. 409–412.

Csernicskó István (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász, 2003, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 285 p.

Csernicskó István „»Imja otcsesztvo« (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében)." In *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* I. köt. Budapest–Miskolc, 1997. 162–167.

Csernicskó István *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest, 1998, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely. 320 p.

Csernicskó István „Hungarian in Ukraine". In Anna Fenyvesi (ed.) *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language.* Amsterdam/Philadelphia, 2005, John Benjamins Publishing Company. 89–131.

Deák Ágnes *„Nemzeti egyenjogúsítás." Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860.* Budapest, 2000, Osiris. 399 p.

Eiler Ferenc „A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere." *Pro Minoritate,* 1997. ősz–tél. 64–90.

Evans, Robert J. W. „Nyelv és államépítés: a Habsburg Monarchia esete." *Aetas*, 2006. 4. sz. 181–202.

Fedinec Csilla (szerk.) *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány. 277 p.

Fedinec Csilla *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Somorja–Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 663 p.

Fedinec Csilla–Szereda Viktória (szerk.) *Ukrajna színeváltozása 1991–2008: politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony, 2009, Kalligram. 420 p.

Ferguson, Charles A. „Diglosszia." In Pap Mária és Szépe György (szerk.) *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások.* Budapest, 1975, Gondolat. 291–317.

Katus László „Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára." *Regio – Kisebbség, politika, társadalom.* 1993. 4. sz. 99–128.

Kelemen Elemér A magyarországi népoktatás a dualizmus korában. In: Donáth Péter – Farkas Mária (szerk.): *Filozófia – Művelődés – Történet.* (Az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kara Tudományos Közleményei; XIX. k.) Budapest, 2001, Trezor Kiadó. 57–72.

Kemény G. Gábor (szerk.) *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* II. köt. 1892–1900. Budapest, 1956, Tankönyvkiadó. 967 p.

Kloss, Heinz „Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables." In Stanley Lieberson (ed.) *Explorations in Sociolinguistics.* Bloomington, 1967, Indiana University. 7–17.

Kocsis, Károly–Kocsis-Hodosi, Eszter *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 241 p.

Kozma István „A névmagyarosítások története. A családnév-változtatások." *História*, 2000. 5–6. sz. 41–44.

Lanstyák István „A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991)." In Kontra Miklós (szerk.) *Tanulmányok a határainkon túli magyarok kétnyelvűségéről.* Budapest, 1991, Magyarságkutató Intézet. 11–72.

Magocsi, Paul Robert *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948.* Cambridge, Harvard University Press, 1978. 246 p.

Magocsi, Paul Robert *The Rusyns of Transcarpathia. Minorities in Central and Eastern Europe.* London, May 1993, Minority Rights Group International Report. 23–26.

Masaryk, T. G. *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról.* Szerk.: Fazekas József. Utószó: Szarka László. Budapest–Pozsony, 1991, Regio – Madách – Kalligram. 203 p.

Mayer Mária *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910.* Budapest, 1977, Akadémiai. 255 p.

Mayer Maria *The Rusyns of Hungary: political and social developments, 1860–1910. – East European Monographs.* New York, 1997, Columbia Univ. Press. 320 p.

Mező András *A magyar hivatalos helységnévadás.* Budapest, 1982, Akadémiai. 407 p.

Miller, J. „Commonwealth of Independent States (CIS)." In R. E. Asher (et al. eds.) *The Encyclopedia of Language and Linguistics.* Oxford, New York, Seoul, Tokyo, 1994, Pergamon Press. 613–614.

Nádor Orsolya *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig.* Budapest, 2002, BIP. 246 p.

Orosz Ildikó *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005).* Ungvár, 2007, PoliPrint. 408 p.

Orosz Ildikó, Csernicskó István *The Hungarians in Transcarpatia.* Budapest, 1999, Tinta Publishers. 117 p.

Pavlenko, A. „Russian as a lingua franca." *Annual Review of Applied Linguistics*, 26. 2006. – 78–99.

Popély Gyula „A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés." *Regio*, 1990. 1. sz. 66–89.

Putkammer von, Joachim *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914.* Oldenbourg, München, 2003. 531 p.

Romsics Ignác *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2002, Osiris. 668 p.

Rudnyckyj J. *Language rights and Linguicide.* Munich, 1967. 32 p.

Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Kyiv, 2006, State Committee of Ukraine for Nationalities and Migration. http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_(monitoring)/2._monitoring_mechanism/3._state_reports_and_unmik_kosovo_report/2._second_cycle/PDF_2nd_SR_Ukraine_eng.pdf

Skutnabb-Kangas, T. *Linguistic Genocide in Education – Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N. J., 1998, Lawrence Erlbaum. 785 p.

Strikha, M. „Language and language policy in Ukraine." *Journal of Ukrainian Studies*, Volume 26, Numbers 1–2. (2001) 339–248.

Szabó Ildikó „Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban." *Politikatudományi Szemle*, 2006. 1. sz. 201–250.

Szarka László „A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat." In Tóth László (szerk.), Filep Tamás Gusztáv (társszerk.) *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* I. k. Budapest, 1998, Ister. 9–80.

Szarka László „A cseh–szlovák kettéválás történeti háttere." *Új Forrás,* 1996. 6. sz. (június). http://www.jamk.hu/ujforras/9606_01.htm

Szarka László *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek és nemzetiségi politika a 20. századi Közép-Kelet-Európában.* Budapest, 1998, Ister. 377 p.

Szarka László „Modernizáció és magyarosítás. A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai." *Korunk*, 2007. 12. sz. 25–35.

Szilágyi N. Sándor „A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban." In Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest, 2008, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.

Tilkovszky Loránt *Nemzetiség és magyarság: nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig.* Budapest–Győr, 1994, Ikva–Széchenyi. 164 p.

Tilkovszky Lóránt *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen, 1998, Csokonai. 285 p.

Белей Л. (ред.) *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.* – Ужгород: Ліра, 2006. – 284 с.

Брицин В. М. Мовна політика. Українська мова. // *Енциклопедія.* – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 328 – 332.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

Герцог Ю. (ред.) *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи. Реалізація державної мовної політики України та положень протоколів міжурядових (Змішаної Українсько-Угорської, Змішаної Українсько-Румунської, Двосторонньої Українсько-Словацької) комісії з питань забезпечення національних меншин щодо вивчення української мови як державної в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпатської області з навчанням мовами національних меншин: Матеріали міжнародного науково-методичного семінару, 9–10 червня 2009 року.* – Ужгород: Поліграф центр Ліра, 2009. – 492 с.

Гриценко О., Мягка Є., Гончаренко Н. *Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів. Аналітичний огляд.* – Київ: Український центр культурних досліджень 2005. – 48 с.

Дешериев Ю. Д. *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе.* Москва: Наука, 1966. – 402 с.

Дешериев Ю. Д. *Язык в развитом социалистическом обществе. Языковые проблемы развития системы массовой коммуникации в СССР.* – Москва: Наука, 1982. – 253 с.

Дзюба І. *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Режим доступу: http://litopys.org.ua/idzuba/dz12.htm

Євтух В. *Етнонаціональна структура українського суспільства.* – Київ: Наукова думка. – 343 с.

Євтух В. *Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій.* – Київ: Стилос. – 243 с.

Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів.* – Київ: Либідь, 2001. – 224 с.

Исаев М. И. *Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства.* – Москва: Высшая школа, 1982. – 168 с.

Іванишин В., Радевич-Винницький Я. *Мова і нація.* – Дрогобич: «Відродження», 1994. – 218 с.

Ільтьо І. В.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003. – 86 с.

Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія. – Київ: Наукова думка, 2004. – 582 с.

Капраль Михаил. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. – *Slavica Tartuensia* VIII (2008). – С. 178–195.

Концепція державної мовної політики в Україні. – Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. – 14 с.

Кубайчук В. *Хронологія мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови.* Режим доступу: http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/

Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* – ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2008. – 681 с.

Майборода О. М. (голова редколегії) та ін. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом.* – Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.

Масенко Л. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір.* – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 164 с.

Про український правопис і проблеми мови. – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1997. – 233 с.

Пушкаш А. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945.* / Институт славяноведения РАН. – М.: Европа, 2006. – 558 с.

Русанівський В., Тараненко О. Українська мова // *Енциклопедія.* – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. П. Бажана, 2000. – 752 с.

Рябчук М. *Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення.* – Київ: Критика, 2000. – 304 с.

Сагарда В., Токар М., Фернега В. *Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття.* – Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2000. – 138 с.

Тищенко Ю. (ред.) *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду.* – Київ: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 91–107.

Товт М. *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку).* – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство «ІВА», 2002. – 158 с.

Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин. – Київ, 2009. – 99 с.

Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали. – Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

Хазанаров К. Х. *Решение национально-языковой проблемы в СССР.* – Москва: Издательство политической литературы, 1982. – 224 с.

Чучка П. Русинська мова // Українська мова. *Енциклопедія.* – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. П. Бажана, 2000. – С. 526–527.

Шевельов Ю. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус.* – Київ: Рута, 1998. – 294 с.

Шульга М. Політико-правові моделі забезпечення прав національних меншин. // *Політичний портрет України.* Бюлетень ДНЦ «Дем. Ініціативи», випуск 14 (1995). – Київ, 1995. – с. 34–35.

A KÖTET SZERZŐI

CSERNICSKÓ István, PhD (nyelvtudomány), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorhelyettese, a Hodinka Antal Intézet igazgatója (Beregszász, Ukrajna)

FEDINEC Csilla, PhD (neveléstudomány), a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa (Budapest, Magyarország)

FERENC Nagyija, a filológiai tudományok kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Filológiai Kara Ukrán Irodalom Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)

GÖNCZI Andrea, PhD (történelemtudomány), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelemtudományi Tanszékének docense (Beregszász, Ukrajna)

KICSERA Viktor, PhD (történelemtudomány), az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)

LENGYEL Mihajlo, a közgazdaságtudomány doktora, professzor, az Ungvári Nemzeti Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Kara Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Tanszékének vezetője (Ungvár, Ukrajna)

MELNYIK Szvitlana, a filológiai tudományok kandidátusa (nyelvtudomány), a Kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetem Filológiai Intézetének oktatója (Kijev, Ukrajna)

MILOVÁN Orsolya, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatója, a Nézőpont Intézet elemzője (Budapest, Magyarország)

MOLNÁR D. István, a Debreceni Egyetem Földtudományok Doktori Iskolájának hallgatója (Debrecen, Magyarország), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszékének tanára, a Hodinka Antal Intézet fiatal kutatója (Beregszász, Ukrajna)

MOLNÁR József, PhD (földtudományok), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszékének megbízott docense (Beregszász, Ukrajna)

OFICINSZKIJ Román, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének professzora (Ungvár, Ukrajna)

OSZTAPEC Jurij, a politikatudomány kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Politológia Tanszékének docense, a Társadalomtudományi Kar dékánja, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet tudományos főmunkatársa (Ungvár, Ukrajna)

PANOV Alen, PhD (történelemtudomány), Ukrajna Nyíregyházi Főkonzulátusának konzulja (Nyíregyháza, Magyarország)

PAPP Z. Attila, PhD (szociológia), a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa (Budapest, Magyarország)

PENCKÓFER János, PhD (irodalomtudomány), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszékének tanára (Beregszász, Ukrajna)

ROZLUCKA Halina, a pedagógiai tudományok kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Társadalomtudományi Kara Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)

SANDOR Fegyir, a szociológiai tudományok kandidátusa, docens, az Ungvári Nemzeti Egyetem Földrajz Kara Turizmus Tanszékének vezetője (Ungvár, Ukrajna)

STARK Tamás, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest, Magyarország)

SZARKA László, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos tanácsadója (Budapest, Magyarország), a Selye János Egyetem Tanárképző Karának dékánja (Komárom, Szlovákia)

SZKIBA Ivanna, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)

TOKAR Marian, PhD (történelemtudomány), az Ungvári Nemzeti Egyetem Társadalomtudományi Kara Politológia Tanszékének docense, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet tudományos főmunkatársa (Ungvár, Ukrajna)

VEHES Mikola, a történelemtudomány doktora, professzor, az Ungvári Nemzeti Egyetem rektora, a Társadalomtudományi Kar Politológia Tanszékének vezetője, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet igazgatója (Ungvár, Ukrajna)

VIDNYÁNSZKY István, a történelemtudomány doktora, professzor, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrajna Történelme Intézete világtörténelem és nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője, Ukrajna érdemes tudományos dolgozója (Kijev, Ukrajna)

ZADOROZSNIJ Volodimir, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének professzora (Ungvár, Ukrajna)

ZAN Mihajlo, PhD (történelemtudomány), az Ungvári Nemzeti Egyetem Társadalomtudományi Kara Politológia Tanszékének docense, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet tudományos főmunkatársa (Ungvár, Ukrajna)

ZSULKÁNICS Nelja, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Kara Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)

Budapest, Prága, Pozsony felől – Kárpátalja; Moszkva, Kijev, Lemberg felől – Kárpátontúl. A könyv, amelyet kezében tart az olvasó, magyar és ukrán szakemberek együttes munkájával készült kollektív monográfia, amely egyszerre jelenik meg magyar nyelven Magyarországon és ukránul Ukrajnában, hogy ugyanaz az ismeretanyag hozzáférhetővé váljon mind a magyar, mind pedig az ukrán olvasó számára. Bízunk benne, hogy a továbblépésnek ez egy új, a nemzeti perspektívákon túlmutató, a régió valódi historikumára koncentráló alternatíváját kínálja. Hogy mennyire produktív és követésre méltó ez a fajta megközelítés, arról majd az utánunk következő nemzedékek Kárpátaljával foglalkozó történészei döntenek.
És persze a két ország és Kárpátalja elfogulatlan történelemképet igénylő olvasói, akik visszaigazolhatják és megerősíthetik szándékaink jogosultságát.

ISBN 978 963 446 596-6
9 789634 465966

Ára: 4500 Ft